

ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΜΟΔΗ

Ο ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΟΣ ΑΓΩΝ
ΚΑΙ Η ΝΕΩΤΕΡΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

Β' ΕΚΔΟΣΗ

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 2007

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ 1966-1969

<i>Πρόεδρος:</i>	Χαράλαμπος Φραγκίστας
<i>Αντιπρόεδρος:</i>	Χριστόφορος Νάλτσας
<i>Γεν. Γραμματέας:</i>	Ιωάννης Βασδραβέλλης
<i>Ταμίας:</i>	Αθανάσιος Κωνσταντινίδης
<i>Έφορος Βιβλιοθήκης:</i>	Νικόλαος Ανδριώτης
<i>Σύμβουλοι:</i>	Χαράλαμπος Λέκας Γεώργιος Θεμελής Απόστολος Βακαλόπουλος Ιωάννης Δεληγιαννάκης

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ 2006-2009

<i>Πρόεδρος:</i>	Νικόλαος Μέρτζος
<i>Αντιπρόεδρος:</i>	Χαράλαμπος Παπαστάθης
<i>Γεν. Γραμματέας:</i>	Τερέζα Πεντζοπούλου-Βαλαλά
<i>Ταμίας:</i>	Θεόδωρος Δαρδαβέσης
<i>Έφορος Βιβλιοθήκης:</i>	Ιωάννης Κολιόπουλος
<i>Σύμβουλοι:</i>	Κωνσταντίνος Βαβούσκος Βασίλειος Πάππας Αθανάσιος Καραθανάσης Χαράλαμπος Νάσλας

© Copyright: ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

Α΄ ΕΚΔΟΣΗ: ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 1967

ΧΟΡΗΓΟΣ Β΄ ΕΚΔΟΣΕΩΣ ΝΑΟΥΜ ΜΠΑΜΠΑΤΑΚΑΣ ΕΚ ΜΟΝΑΣΤΗΡΙΟΥ

ISBN: 978-960-7265-76-0

ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΣΤΗ Β΄ ΕΚΔΟΣΗ

Με βαθειά ικανοποίηση η Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών επανακυκλοφορεί το περιώνυμο έργο του Γεωργίου Μόδη "Ο Μακεδονικός Αγών και η Νεώτερη Μακεδονική Ιστορία", το οποίο είχε εκδώσει το 1967 η Εταιρεία και, μετά σαράντα χρόνια, έχει εξαντληθεί.

Η επανέκδοση του ανά χείρας βιβλίου και ακόμη έξι άλλων εξηντηλημένων πια εκδόσεών μας κατέστη δυνατή χάρις στην ευγενική χορηγία του σεβαστού πρεσβύτεη Κυρίου Ναούμ Μπαμπατάκα, επιτίμου δικηγόρου Θεσσαλονίκης που γεννήθηκε, όπως και ο Γ. Μόδης, στο Μοναστήρι. Η Εταιρεία τον ευγνωμονεί.

Ο Γεώργιος Χρ. Μόδης παραμένει η εμβληματική μορφή της μαχομένης Μακεδονίας και ο κορυφαίος βάρδος, συνάμα αυτόπτης μάρτυς και αγωνιστής του Μακεδονικού Αγώνος, ο οποίος, μετά το 1908, συνεχίσθηκε σ' όλη τη διάρκεια της μακράς ζωής του και στις ημέρες μας συνεχίζεται κρισιμότητα με άλλα μέσα, με όχημα του ιμπεριαλισμού το Κράτος των Σκοπίων.

Ο Γεώργιος Χρ. Μόδης γεννήθηκε το 1887 στο Μοναστήρι, μητρόπολη του μακεδονικού ελληνισμού, όπου μαθήτευσε στα ακμαία τότε και σπουδαία Ελληνικά Σχολεία. Η εύπορη οικογένειά του μετείχε εξ αρχής στον εθνικό αγώνα προς υπεράσπιση της Μακεδονίας και ο θείος του Θεόδωρος Μόδης, μέλος της μυστικής Επιτροπής Αγώνος, δολοφονήθηκε μέσα στο κατάστημά του από τους Βούλγαρους κομιτατζήδες. Ευθύς μόλις απεφοίτησε από το Ελληνικό Γυμνάσιο Μοναστηρίου, το 1906, εξήλθε στο βουνό και πολέμησε για την Πατρίδα με το σώμα του οπλαρχηγού Γεωργίου Βολάνη έχοντας συμπολεμιστή του τον τότε λοχία Γεώργιο Κονδύλη, μετέπειτα στρατηγό, υπουργό και Αντιβασιλέα.

Το 1912 απεφοίτησε από τη Νομική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών και, όπως πολλοί Βιτωλιάνοι (Μοναστηριώτες) συμπολίτες του, ξεριζωμένοι από την γενέτειρά τους μετά την Συνθήκη του Βουκουρεστίου το 1913, εγκαταστάθηκε στην πλησιόχωρη Φλώρινα όπου δικηγόρησε και εξελέγη πολλές φορές βουλευτής με το Κόμμα των Φιλελευθέρων. Το 1929 Αντιπρόεδρος της Βουλής, το 1931-1932 Γενικός Διοικητής Ηπείρου, το 1944-1945 Γενικός Διοικητής Μακεδονίας, το 1950 υπουργός των Εσωτερικών και το 1951 υφυπουργός Εθνικής Παιδείας. Ενωρίτερα είχε διατελέσει Έπαρχος και Νομάρχης στην ακριτική Μακεδονία. Αφιέρωσε όλη τη ζωή του, μέχρι τον θάνατό του 1975 στην Θεσσαλονίκη, στην υπεράσπιση της Μακεδονίας. Μέλος της Εταιρείας Μακεδονικών Σπουδών, με βαθειά γνώση του τόπου, των Μακεδόνων, της Ιστορίας και της πολιτικής, διέγνωσε πρώτος την, μέσω τρίτων ι-

IV

σχυρών, ιμπεριαλιστική απειλή από τα Σκόπια, δημοσίευσε προς τούτο άφθονο πρωτογενές αποδεικτικό υλικό της και ουδέποτε έπαυσε να επισημαίνει, εις ώτα μη ακουόντων υπευθύνων, την πρόδηλη απειλή της μεθοδευμένης αυτής ιμπεριαλιστικής κατασκευής που είκοσι χρόνια μετά τον θάνατό του συνειδητοποίησε πολύ αργά η ελληνική ηγεσία!..

Μεταξύ πολλών άλλων εθνικών υπηρεσιών του πρωταγωνίστησε στην ανέγερση ανδριάντων των Μακεδονομάχων, οι οποίοι, εξήντα χρόνια μετά την θυσία τους ή την κρίσιμη συνεισφορά τους στον Αγώνα, παρέμεναν παντελώς άγνωστοι στην Ιστορία, στην Εθνική Παιδεία και στις εθνικές επετείους της Ελλάδος.

Τα συναρπαστικά βιώματά του, την σοφία του και την αγάπη του για την Μακεδονία, τους ταπεινούς αλλά αυτοθυσιαστικούς σλαβόφωνους Μακεδόνες και τον Μακεδονικό Αγώνα κατέγραψε άοκνος στις περίφημες "Μακεδονικές Ιστορίες" του τις οποίες εξέδιδε κάθε τόσο μέχρι τον τελικό του 14ο τόμο, σε δύο μεγάλα μυθιστορήματά του, σε διηγήματά του και σε επιστημονικά έργα του, όπως το ανά χείρας.

Τριάντα χρόνια μετά τον θάνατό του, χάρις στη μικρανεσιά του Κυρία Μυρτώ Πυροβέτση, κυκλοφόρησαν από το Πανεπιστήμιο Μακεδονίας τα Απομνημονεύματά του σε ογκώδη τόμο με πολύτιμες πρωτογενείς πληροφορίες.

Μένει ανεκτίμητη κιβωτός η παρακαταθήκη του, οδηγός ο ένθερμος πατριωτισμός του, φάρος η σοφία του, βάλαμο η αγάπη του, απaráμιλλο το ήθος του, τραχύ το χιούμορ του και παροιμειώδης η γενναιότης του.

Όσοι ευτυχήσαμε να τον γνωρίσουμε, να μαθητεύσουμε κοντά του και να συναγωνισθούμε στο πλευρό του νιώθουμε υπερήφανοι και αισθανόμεθα πλούσιοι. Ο Γεώργιος Χρ. Μόδης μας οδηγεί.

Η Μακεδονία δεν τον λησμονεί. Τον ευχαριστεί.

Θεσσαλονίκη, Ιούνιος 2007

*Νικόλαος Ι. Μέρτζος
Πρόεδρος
Εταιρείας Μακεδονικών Σπουδών*

ΠΙΝΑΞ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΣΤΗ Β' ΕΚΔΟΣΗ	σελ. III - IV
1 Πρόλογος	» VII-XIII
2 Βιβλιογραφία	» XV-XVI
3 Είσαγωγή	» 1- 7
4 Στατιστικές και 'Απογραφές τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Μακεδονίας	» 8- 13
5 'Η γενικὴ κατάστασις στὴ Μακεδονία	» 14- 20
6 Οἱ Τοῦρκοι	» 21- 29
7 Οἱ Σλαβόφωνοι καὶ οἱ Βούλγαροι	» 30- 55
8 'Ελληνικὲς Μακεδονικὲς Κοινότητες στὴν Αὐστρουγγαρία καὶ τὴ Σερβία	» 56- 63
9 'Ελληνικο-βουλγαρικὸς ἐκπαιδευτικὸς καὶ ἐκκλησιαστικὸς ἀνταγωνισμὸς	» 64- 79
10 'Ελληνικοὶ ἀπελευθερωτικοὶ ἀγῶνες στὴ Μακεδονία	» 80-142
11 Τὰ βουλγαρικὰ κομιτάτα	» 143-168
12 Κώττας καὶ Βαγγέλης	» 169-181
13 Τὸ κίνημα τῆς 29ης 'Ιουλίου 1903	» 182-204
14 Οἱ Μεταρρυθμίσεις	» 205-220
15 'Ο ἔνοπλος ἀγῶνας καὶ ὁ Παῦλος Μελάς	» 221-234
16 Οἱ ἀξιωματικοὶ τῶν προξενείων	» 235-249
17 'Οργάνωσις καὶ ἀγῶνας στὶς πόλεις	» 250-270
18 Δυτικὴ Μακεδονία	» 271-329
Α) 'Ο πόλεμος στὰ βουνά	» 271-286
Β) Περιστέρη	» 286-299
Γ) Ντῆμκος καὶ Παῦλος Ρακοβίτης	» 299-303
Δ) Μορίχοβο	» 304-319
Ε) 'Η ὑπόλοιπη Δυτικὴ Μακεδονία	» 319-329
19 Κεντρικὴ Μακεδονία	» 330-357
20 Κώστας Γαρέφης	» 358

21 Βάλτος τῶν Γιαντισῶν	σελ. 359
22 Ὁ ἀνθυπολοχαγὸς Τέλος Ἀγαπητὸς ἢ Καπετάν Ἄ- γρας	» 382-384
23 Ἀνατολικὴ Μακεδονία	» 385-401
24 Μητρούσης	» 402-405
25 Παπαπασχάλης	» 406-407
26 Ἐπίλογος καὶ Συμπεράσματα	» 408-428

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ἐγραψα τὶς σελίδες αὐτὲς κυρίως γιατί μιά παράξενη ἄγνοια τῆς νεώτερης Μακεδονικῆς ἱστορίας ἐπικρατεῖ καὶ σ' αὐτὴ τὴν Μακεδονία. Φταίει ἴσως καὶ ὁ κλειστός μακεδονικὸς χαρακτήρας. Παιδιά π.χ. καὶ ἐγγόνια λαμπρῶν ἀγωνιστῶν πολὺ λίγο ἐνδιαφέρθησαν νὰ μελετήσουν καὶ νὰ διερευνήσουν τὴν ἱστορία καὶ τὴν δράση τους. Μακεδόνες χωρικοὶ ποὺ ἔκαμαν τὰ χωριά τους, καὶ μάλιστα παραμεθόρια, σ' ὅλη τὴ διάρκεια τοῦ συμμαροίτοπολέμου ἀπόρρητα φρούρια, πολὺ γλήγορα λησμόνησαν τοὺς ἐπικοίους τους ἄλλους καὶ τὰ περίλαμπρα κατορθώματά τους. Δὲν εἶναι ἀνεύθινη βέβαια καὶ ἡ ὅλη παιδεία μας. Γιὰ νὰ μὴ κατηγορηθῆ ἴσως γιὰ σωβινισμό, δὲν ἔδωσε τὴν ὀφειλόμενη προσοχὴ καὶ βαρῦτητα στὰ πρόσφατα γεγονότα τῆς Μακεδονίας, ποὺ συνδέονται μὲ αὐτὴ τὴν ἐθνικὴ μας ὕπαρξη καὶ ὑπόστασι.

Τὸ Φεβρουάριο τοῦ 1912 ὁ καθηγητὴς καὶ Πρύτανης τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν Σπυρίδων Λάμπρος στὸν πρυτανικὸ του λόγο, σὰ νὰ προμάντενε τοὺς πολέμους ποὺ θ' ἀκολουθήσουν, μίλησε «περὶ τῆς Μακεδονίας τοῦ ἐξωτερικοῦ» ἐνοοῦσε τὶς Ἑλληνικὲς Κοινότητες τῆς Αὐστρουγγαρίας ποὺ εἶχαν δημιουργηθῆ πρὶν 150, 200 καὶ 300 χρόνια ἀπὸ Μακεδόνες κυρίως. Εἶχε περιηγηθῆ πολλὰ πόλεις τῆς «Δυναδικῆς Μοναρχίας», ἀντίκρουσε μεγαλοπρεπεῖς ἑλληνικὲς ἐκκλησίαις σὲ ἀπίθανα μέρη καθὼς καὶ ἐπιβλητικὰ κτίρια σχολείων, εἶδε πλοῦσια καὶ ὠραῖα ἑλληνικὰ νεκροταφεῖα, μελέτησε ἀρχεῖα ἑλληνικῶν ἐκκλησιῶν καὶ σχολείων καὶ ἔμεινε ἐκθαμβος. Ἐνας ἄγνωστος καὶ θαυμάσιος κόσμος εἶχε ἀποκαλυφθῆ μπροστά του. Στὰ ἐκεῖ ἑλληνικὰ σχολεῖα μορφώθηκαν καὶ ντόπιοι Σέρβοι, Σλοβένοι, Ρουμάνοι, Οὐγγροὶ, Πολωνοὶ καὶ Γερμανοί. Στὴ Βουδαπέστη ἰδρύθηκε τὸ 1812 τὸ πρῶτο ἑλληνικὸ διδασκαλεῖο μὲ κύριο χορηγὸ τὸν Βικέλα ἀπὸ τὴ Βέρεια.

Τὸ παράδειγμά του ἀκολούθησε καὶ ὁ γυμνασιάρχης Θ. Νάτσινας, ποὺ ἔγραψε ἕνα μικρὸ μὰ σημαντικὸ βιβλίον: «Οἱ Μακεδόνες πρᾶγματεντάδες». Εἶχε διαλυθῆ πιά ἡ Αὐστρουγγαρία καὶ ὁ Νάτσινας ἐπισκέφθηκε τὸ 1936 καὶ 1938 τμήματα τῆς Γιουγκοσλαβίας, τῆς Οὐγγαρίας, τῆς Αὐστρίας. Ἀπὸ τὰ βιβλία τῆς ἐπιβλητικῆς ἐκκλησίας καὶ τοῦ περιφημοῦ σχολείου τοῦ «Ἑλληνομουσείου», ὅπως λεγόταν, τοῦ Ζεμόν, πρῶην Ζεμλίν, ἐξακρίβωσεν ὅτι ὅλοι οἱ χορηγοὶ καὶ εὐεργέτες, κάπου 370, ἦταν ἀπὸ τὴ Δυτικὴ Μακεδονία. Μικρὸς εἶχε ἀκούσει γέροντος Σιατιστινοῦς, πατριῶτες του, νὰ μιλοῦν γιὰ τὸν «Ντούναβο» (Δούναβι), σὰν νὰ ἦταν ποταμάκι τῆς γειτονιάς.

Ὁ καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν Ἀνδρεάδης σὲ μιὰ διάλεξί του τὸν χειμῶνα 1913-1914 εἶπε ὅτι τὸ φθινόπωρο ἐκεῖνο, ὅταν οἱ πόλεμοι τοῦ 1912-1913 εἶχαν ἐξυψώσει τὸ ἑλληνικὸν ὄνομα, εἶχε φιλοξενηθῆ ἀπὸ ἀριστοκρατικὰς οἰκογένειας τῆς Αὐστρουγγαρίας ποὺ δὲν ἤξευραν ἑλληνικά, εἶχαν ὁμῶς προπάππους ἀπὸ τῆ Μακεδονία.

Ὁ φὸν Σπίρτας ἔφτιαξε τὸ πρῶτο ἀτμόπλοιο στὸν Δούναβι καὶ τὸ βάπτισε «Ἀρχιμήδης», ὁ Σίνας τὴν πρώτη σιδερένια γέφυρα τοῦ Δούναβι μέσα στὴ Βουδαπέστη μὲ δαπάνη 7 ἑκατομ. χρυσῶν φράγκων, ὁ Χαρίσης Πούλιος ἔβγαλε τὴν πρώτη Σερβικὴν ἐφημερίδα στὴν Βιέννη, ἓνας Ναουσαῖος ἴδρυσε τὸ πρῶτο Σερβικὸ γυμνάσιο στὸ Καρλαβὰτς τῆς Αὐστρίας. Ὑπουργοὶ καὶ Πρωθυπουργοὶ τῆς Αὐστρουγγαρίας (Ἀντρέασ, Νάγκν, Ζίση, Ντιὰζ) εἶχαν ἑλληνο-μακεδονικὴ καταγωγή.

Ποιὰν ὁμῶς ἀπήχηση εἶχαν ὅλα αὐτά; Πόσους ἔχουν συγκινήσει; Ἐπιτεύγματα, ποὺ θὰ περιποιοῦσαν τιμὴ καὶ σὲ ἀναπτυσσόμενος λαὸς χωρὶς μάλιστα νὰ ζοῦσαν κάτω ἀπ' τὴν βαρβαρότερη τυραννία, τίτλοι ἑλληνικότητας ποὺ θὰ ἀποτελοῦσαν ἀποστομωτικὴν ἀπάντηση στὶς φονασκίες γειτόνων, δὲν ἔχουν γίνεи εὐρύτερα γνωστά, παρὰ τὶς ἐμπεριστατωμένες μελέτες ἑλλήνων καὶ ξένων εἰδικῶν.

Ὁ κ. Σπ. Μαρκεζίνης στὴν «Πολιτικὴ Ἱστορία» τῆς Ἑλλάδος (σελ. 2 τῆς εἰσαγωγῆς) ἐξαίρει πολὺ σωστά τὸ γεγονός ὅτι τὴν ἐποχὴν τοῦ Ὀθωνος οἱ Ἕλληνες εἶχαν μονοπωλήσει τὸ σιτεμπόριο τοῦ Λονδίνου. Ἀλλὰ τὴν ἴδια καὶ παλαιότερη ἐποχὴ εἶχαν πάρει στὰ χέρια τους καὶ ὅλο τὸ ἐμπόριο ὅλης τῆς Βαλκανικῆς καὶ τῆς Αὐστρουγγαρίας οἱ Μακεδόνες.

Ὁ καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Βελιγραδίου Ντουσιὰν Πρόποβιτς ἰδιαίτερα ἀπῆρξε ὁ συστηματικότερος ἐρευνητὴς καὶ ὁ θερμότερος ὑμνητὴς τους. Τὸν ἀφιέρωσε οὐσιαστικὰ ὅλη του τὴ ζωὴ. Μὲ ἐπιστημονικὴν ἀντικειμενικότητα καὶ ψυχικὴν ἀνομιότητα ἔγραψε τὴν ἐποχὴ τοῦ μεσοπολέμου καὶ τῆς Σερβικῆς μεγαλομανίας δύο βιβλία ἀποκαλυπτικότητας. Γράφει ὅτι οἱ Μακεδόνες ἐξελλίγησαν πρὶν 150 καὶ 200 χρόνια ἀπὸ τὸ Βελιγράδι, ὅτι ἡ Ἑλληνικὴ ἦταν ἐκεῖ τότε ἡ γλῶσσα τοῦ ἐμπορίου, τῶν συντεχνιῶν, τῶν δήμων καὶ ἐφρόντιζαν καὶ οἱ ντόπιοι Σέρβοι νὰ τὴ μάθουν, ὅτι στὴ θάλασσα τῶν Ἑλληνικῶν ἐπιγραφῶν τῶν ἐμπορικῶν καταστημάτων — τὰ περισσότερα ἦταν Κλεισουριώτικα — μὲ πολλὴ δυσκολία εὑρισκες μιὰ Σερβικὴ, ὅτι Ἕλληνες Μακεδόνες ἔγιναν γαμπροὶ καὶ σύμβουλοι, δηλ. ὑπουργοὶ τοῦ πρώτου ἡγεμόνα τῆς Σερβίας Μίλος Ὀβρένοβιτς, ποὺ δὲν μᾶς πολυχώνευε, καὶ κυριαρχοῦσαν στὴν ἀδελή καὶ τὴν διοίκηση, ὅτι στὰ Ἑλληνικὰ σχολεῖα τοῦ Βελιγραδίου, τοῦ Σμεδέροβο, τοῦ Σιάμπας καὶ ἰδιαίτερα τοῦ Ζεμονὺ μορφώθηκαν οἱ πρώτοι Σέρβοι γραμματισμένοι καὶ διανοούμενοι, καθὼς καὶ οἱ πρώτοι Σέρβοι πολιτικοὶ ἀρχηγοὶ Γκαρασάνιν καὶ Μιλιοντίνοβιτς. Ἀναγράφει καὶ κάτι σημαντικῶτα: Σλαβόφωνοι ἀπ' τὴν Ἑλληνικὴ Μακεδονία (τὴν Κατράνιτσαν [Πύργους Ἑορ-

δαίας', την "Εδεσσα, την Κρυσταλλοπηγή, την Λοϊράνη κ.τ.λ.), σε περιοχές σερβικές της Αύστρουγγαρίας, όπου υπήρχαν σερβικές ορθόδοξες εκκλησίες, αγιονίσθηκαν μαζί με "Ελληνες και «έξελληνισμένους» βλαχόφωνους ένομνοι σ' ένα «κύκλο» και μιὰ ψυχή, σκληρά και χρόνια πολλά για την απόκτηση ελληνικών εκκλησιών και σχολείων. "Ως τόσο τὰ δύο συγγράμματά του έμειναν άγνωστα στην "Ελλάδα. Βρέθηκε εύτυχώς ένας Τραπεζιτικός υπάλληλος (δ κ. Εδρουσθένης Καραφυλλίδης) που τὰ πρόσεξε και τὰ μετάφρασε. Είχε σπουδάσει στο Ζάγκρεμπ.

Στὰ κατασκευάσματα τῶν Σκοπίων («Μακεδονική έθνότητα», «Μακεδονική γλώσσα» «Λαϊκή Δημοκρατία τῆς Μακεδονίας τοῦ Βαρδαρίου») και στις φωνασκίες τους ποιάν άποστομοτικότερη άπάντηση μπορούμε νὰ έχουμε άπ' τὸ γεγονός ότι πραγματικοί Μακεδόνες και όχι ψευτομακεδόνες έξελλήρισαν αυτό τὸ Βελιγράδι, σύμφωνα με τὰ συγγράμματα Σέρβων επιστημόνων;

'Αρχετή άγνοια περιβάλλει τὴ ζωή και δράση μεγάλων Μακεδόνων άρματολῶν και άρχηγῶν «κλεφτῶν», που αναφέρονται στα σχετικά τουρκικά έγγραφα πάντοτε ὡς "Ελληνες (Ούρουμ).

'Από τὴν επανάσταση τοῦ 1821-1822, γνωστὴ κάπως εἶναι ἡ θυσία τῶν γυναικῶν τῆς Νάουσας στὸν γκρεμὸ τῆς 'Αραπίτσας. 'Επίσης κάτι άπ' τὴν περιπέτεια και συμφορὰ τῆς Κασσάνδρας. 'Η ερήμωση τῆς Χαλκιδικῆς, δλης τῆς Κεντρικῆς Μακεδονίας, τοῦ Βερμίου άπ' τὰ πολλά και μεγάλα χωριά του, ἡ σφαγὴ μέσα στη Θεσσαλονίκη πάρα πολλῶν χιλιάδων ἔχουν χαρακτηρισθῆ, φαίνεται, άσήμαντες μικρολεπτομέρειες και «άμελητέα ποσότης». Μορφές ἡρωϊκές ὅσο και εὐγενικές, ὅπως τοῦ 'Εμμανουήλ Παπαῦ, που έθυσίασε στὸν άγώνα τὴν κολοσσιαία περιουσία του, τὰ 7 παιδιά του και τὸν εαυτό του, τοῦ Καρατάσου, που κέρδιζε τὶς μάχες και δὲν ὑποχωροῦσε γιατί ἦταν γέρος και δὲν μπορούσε νὰ τρέξη, τοῦ Ζαφειράκη, τοῦ Γάτσου, τοῦ Γεωργάκη, τοῦ Φαρμάκη, δὲν εκτιμήθηκαν ὅσον ἔπρεπε και ὅσον ἀξίζαν παρὰ τὶς τόσο χρήσιμες ιστοριοδιφικὲς εργασίες τοῦ κ. Βασδραβέλλη, τοῦ κ. Μαμαλάκη, τοῦ κ. Πέννα και άλλων.

Οἱ Βούλγαροι δμως κατώρθωσαν νὰ διαλαλήσουν στα τέσσαρα άκρα τοῦ κόσμου σὰν πρώτη και μόνη Μακεδονική εξέγερση κατὰ τοῦ Τουρκικοῦ ζυγοῦ, τὸ περιβόητο «'Ηλιεν» (ἡμέρα τοῦ 'Ηλία, 20 'Ιουλίου 1903), που βάσταξε ὅσο τὰ ρόδα τοῦ Μαΐου, περιορίστηκε σὲ ἕξι «καζάδες» (επαρχίες) γύρω άπ' τὸ Μοναστήρι, ὅσους εἶχε τότε και τὸ σαντζάκι Σερβίων, δηλ. ὁ σημερινὸς νομὸς Κοζάνης, και τὸ ἔρημο Κρούσοβο, «ἡ πρωτεύουσα τῆς πρώτης σοσιαλιστικῆς Μακεδονικῆς δημοκρατίας», και κράτησε μόνον 8½ μέρες, ἐνῶ ἡ Νάουσα αντιμετώπισε πολυάριθμο τουρκικὸ στρατὸ 2 μῆνες και ἡ Κασσάνδρα 7 ὅλους μῆνες.

Πολὸ λίγο γνωστὰ εἶναι επίσης τὰ μεταγενέστερα επαναστατικὰ κινήματα στη Μακεδονία στα 1844, 1854, 1867, 1878-1880, 1896, 1897, ὅλα ἑλληνικά και μόνον ἑλληνικά.

Τὸ 1878 ἐπτά γυναῖκες Βλάχων κτηνοτρόφων ἀπ' τὸ Σέλι, πὸν εἶχαν δρᾶ-
 ξει τὰ ὄπλα, ρίχτηκαν σ' ἓνα γκρεμὸ κοντὰ στὸ μοναστήρι τῶν Ἁγίων Πάντων
 γιὰ νὰ μὴ πέσουν στὰ χέρια τῶν Τούρκων. Διαφύλαξαν τὰ ὀνόματά τους ὁ ἀν-
 τιστρατήγος ἐ.ἀ. κ. Γ. Δασκαλόπουλος καὶ ὁ ἀντισυνταγματάρχης ἐ. ἀ. κ.
 Λωκράτης Λιάκος: Κυράτσα Γκοδουβάνου, Ἑλένη Τούλη μὲ τὴν κόρη της
 Σάντα, Μαρία Μαρίτση, Βαγγελιὸ Μητριώνη μὲ τὴν κόρη της Σιούλα, ἡ σύ-
 ζιγος τοῦ Μ. Νιώπα. Τὸ μορὸ τῆς τελευταίας, πὸν ἐξακολουθοῦσε νὰ βυζαί-
 νη στὸν κόρφο τῆς σκοτωμένης μάνας, ἔζησε καὶ τὸν γνώρισε ἡλικιωμένο πιὰ
 ἄντρα τὸ 1933 ὁ κ. Λιάκος. Καὶ ὅμως! Σκέπασε ἡ λήθη καὶ τὴν ἡρωϊκὴν αὐτῆ
 θυσία! Πουθενὰ δὲν μνημονεύεται. Ὁ Σμυρναῖος δημοσιογράφος Σεῦζάνης ἀ-
 ναγράφει στὸ βιβλίον του «Ἡ ἐπανάστασις τοῦ 1878» ὅτι δύο γυναῖκες Βλά-
 χων κτηνοτρόφων ρίχτηκαν στὸν γκρεμὸ. Φαίνεται ὅτι οἱ Βλάχοι πρωτοστά-
 τησαν στὸ ἐπαναστατικὸν ἐκεῖνο κίνημα πὸν ὀργανώθηκε πολὺ βιαστικὰ καὶ
 πρόχειρα.

Ἐνα δημοτικὸ τραγούδι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης λέγει:

Φλεβάρης δὲν κουσουρίασε
 Μάρτης δὲν ἐμπῆκε
 Καὶ ὄλη ἡ Βλαχιά μαζεύθηκε
 νὰ φέρη τὸ ρωμέϊκο.
 Στὸν Ἅγιο Πάντων βγήκανε
 ψηλὰ στὸ καραούλι
 καὶ τὸν Δεσπότη λέγανε
 καὶ τὸν Δεσπότη λένε:
 Δεσπότη, δός μας τὴν εὐχὴ
 δός μας τὴν εὐλογία
 τοὺς Τούρκους νὰ βαρέσουμε
 τὰ ἄγρια θηρία.

Ἄς σημειωθῇ ὅτι τότε οἱ Ρουμῆνοι διαμαρτυρήθηκαν γιὰ τὴν προσάρτη-
 ση τῆς Θεσσαλίας, ὅπου οἱ πάμπολλοι γνήσιοι καὶ καθαροίμοι ἀδελφοὶ τους
 προτιμοῦσαν τὴν τούρκικη διοίκηση μὲ τοὺς ζαπτιέδες, τοὺς μπασιμπουζού-
 κους, τοὺς Γκέγκηδες, τοὺς Τσερκέζους καὶ τίς ἄλλες πληγές τοῦ Φαραῶ!

Τὸ 1879 ξέσπασε καὶ στὴ Ἀντικὴ Μακεδονία ἀπ' τὸ Μοναστήρι καὶ τὸ
 Μορίχοβο ἕως τὰ Θεσσαλικὰ σύνορα καὶ ἰδιαίτερα στὴν ὄρεινὴ περιοχὴ ἀ-
 νάμεσα Φλώρινα καὶ Καστοριά Ἑλληνικὸν ἐπαναστατικὸν κίνημα μὲ ντό-
 πιους ὄπλαρχηγούς καὶ ἄνδρες, διαρκέστερο ἀπ' τὸ Ἡλιωτεν καὶ καθόλου κατώ-
 τερο. Συνεχίσθηκε μὲ ὕφεση καὶ τὸ 1880. Καὶ ἦταν ὀλότελα ἄγνωστο! Ἐνας
 ἀρχικομιτατζῆς μονάχα, ὁ Πάντο Κλιάσεφ, τὸ ἀναφέρει στὰ ἀπομνημονεύμα-
 τά του μὲ τὸ ὄνομα «ἀνταρσία»! Ἐδνυχῶς βρέθηκαν στὰ ἀρχεῖα τοῦ Ὑπουρ-
 γείου τῶν Ἐξωτερικῶν ἐκθέσεις τοῦ Προξενείου Μοναστηρίου τῆς ἐποχῆς
 ἐκείνης πὸν χύνουν φῶς.

“Όσο για τόν Μακεδονικόν ἀγώνα ὀλίγα εἶναι γνωστά γιά τόν Παῦλο Με-
 λᾶ, ὑπέροχη ἀληθινά μορφή. Μά και ὁ Κώττας, ὁ Μητρούσης, ὁ Παπαπασχά-
 λης, ὁ Γαρέφης, ὁ Βαγγέλης, ὁ Ἄγρας και ἄλλοι θά μπορούσαν νά κοσμήσουν
 σελίδες και σχολικῶν βιβλίων. Καί ἐκεῖνος ὁ νεαρός Μπερέτης ἀπ’ τὸ Κολχι-
 κὸ (Μπαλαφτσᾶ) τοῦ Λαγκαδᾶ, ποῦ πῆγε τὸ Μάρτιο 1912 στὴ Σάμο μὲ
 ἀποστολὴ νά σκοτώσῃ τὸν φιλότουρκο ἡγεμόνα τῆς Κοπάσης, τὸν σκότωσε
 και σκοτώθηκε, εἶχε γράφει δὲ στὴ μνηστή του νά παντρευτῆ τὸν ἀνεψιό του,
 γιατί ἐκεῖ ποῦ πῆγαινε δὲν θά γύριζε πίσω! Δὲν θά εἶχε παντοῦ ἄλλοῦ ἐλεγεῖα
 και μνημεῖα; Ἦταν πρόδρομος τῶν Ἰαπῶνων ἀεροπόρων «Καμικάζι».

Ἄλλος κυκεώνας ἐξωφρενικὸς ἔχει δημιουργηθῆ μὲ τὰ βόρεια σύνορα τῆς
 Μακεδονίας. Οἱ Βούλγαροι στὴν ἀρχή, τώρα οἱ φεντομακεδόνας τῶν Σκοπίων
 τὰ ταυτίζουν μὲ τὰ Βουλγαρικὰ και Σερβικὰ σύνορα τοῦ 1912. Πιάσχιζαν πα-
 ράλληλα νά ἀποκόψουν ἀπ’ τὴν Μακεδονία τὰ νότια τμήματά της, ποῦ ἦταν κα-
 θαρὰ ἑλληνικά. Ἔχει προταθῆ ἐξ ἄλλου ἀπὸ εἰδικὸν ἀπεσταλμένο τοῦ ΚΚΓ,
 τὸν Μπέλεμπιτ, πρεσβευτὴν ἀργότερα τῆς Γιουγκοσλαβίας στὸ Λοῦδβινο, στὸν
 ἀρχιστράτηγο τῆς Μέσης Ἀνατολῆς κατὰ τὸν τελευταῖο πόλεμο, Βρεττα-
 νὸ στρατηγὸν Οὐίλσον, ὅπως ἀποκαλύπτει οὗτος στὰ ἀπομνημονεύματά του
 «Ἐπτὰ χρόνια πέραν τῶν θαλασσῶν», ἢ κατασκευὴ μιᾶς Μακεδονίας μὲ πρω-
 τεύουσα τὸ. . . Νίς! Ἄπλωσαν δηλ. οἱ γείτονες τὴ Μακεδονία σὲ κλίνῃ Προ-
 κρούστου.

Οἱ ἑλληνικὲς κυβερνήσεις στὴν περίοδον 1901-1908 ὅταν ἡ «Μακεδони-
 κὴ κρίσις» ἦταν σ’ ὄλη της τὴν ἐνταση, χαρακτηρίζαν στὰ διπλωματικά τους
 ἔγγραφα σὰν Μακεδονίαν μονάχα τὰ Βιλαέτια Μοναστηρίου και Θεσσαλονίκης,
 μὲ ἀφαίρεση μάλιστα μερικῶν βόρειων καζάδων. Ὀλάκερο τὸ Βιλαέτι Σκοπί-
 ων ἢ Κοσόβου τὸ κήρυτταν ξένο και ἄσχετο μὲ τὴν ἱστορικὴ και πραγματι-
 κὴ Μακεδονία.

Ἐπίσης ὁ Βασίλ. Κολοκοτρώνης στὸ θαυμαστὸ Γαλλικὸ ἔργο του «Ἡ
 Μακεδονία και ὁ Ἑλληνισμὸς» ἀφιερώνει πολλὲς σελίδες ἤδη ἀπὸ τὸ 1919 στὸ
 ζήτημα τῶν βορείων συνόρων τῆς Μακεδονίας, ἀν και δὲν εἶχε τότε τὴ σημερι-
 νὴ του δεξίτητα. Τὰ βάζει στὶς «Σιδηρὲς Πύλες» (Ντεμιρ Καποῦ) ἢ στὴν γει-
 τονικὴ συμβολὴ τοῦ Ἐριγῶνα στὸν Ἄξιὸ σύμφωνα μὲ τὸν Πολύβιο, τὸν Στρά-
 βωνα, τὸν Πτολεμαῖο και μὲ πλῆθος Γερμανούς, Ἄγγλους και ἄλλους ἱστορι-
 κούς και γεωγράφους.

Μὲ τὴ δημιουργία στὰ Σκόπια τῆς «Ὁμόσπονδης λαϊκῆς Δημοκρατίας
 τῆς Μακεδονίας τοῦ Βαρδαρίου» ἡ σύγχυση ἔχει ἐπιταθῆ. Πολλοὶ ταυτίζουν
 μαζί της τὴ λεγόμενη ἀπὸ τοὺς γείτονες «Αἰγιακὴ» (Αἰγκεέσκα) Μακε-
 δονία, τὴ σημερινὴ δηλ. Ἑλληνικὴ Μακεδονία. Ἄλλοι παίρνουν στὰ σοβαρὰ
 τὸν ἰσχυρισμὸ ὅτι ὑπάρχει χωριστὴ «Μακεδονικὴ» γλῶσσα.

Δὲν ἔχει συνειδητοποιηθῆ και ὁ μεγάλος κίνδυνος ἀπὸ βορρῶ ποῦ μᾶς ἀ-
 πειλεῖ. Ἡ κατασκευὴ τὸ 1944 τῆς «Μακεδονίας τοῦ Βαρδαρίου», τῆς «Μακε-

δονικῆς ἐθνότητος», τῆς «Μακεδονικῆς γλώσσας» στρεφόμενα βέβαια κατὰ τῆς Βουλγαρίας, ἀφοῦ Βουλγαρικὴ ἦταν ἡ πλειονότης τῶν ἐκεῖ κατοίκων. Στόχον ὅμως ἔχει τὴν Ἑλληνικὴν Μακεδονία. Γιὰ τὴν κατάκτησίν της βρῆκαν καὶ τὴν κατάλληλην μέθοδο, τὴν «ἔνωσιν πασῶν τῶν Μακεδονιῶν» στὰ στοργικὰ πλαίσια πάντοτε τῆς Γιουγκοσλαβίας. Καὶ καλλιιεργεῖται ἐντατικώτατα μὲ ἀκούραστο ζῆλο καὶ ὅλα τὰ μέσα ἢ «Μεγάλῃ» αὐτὴ «Ἰδέα» ἢ πολὺ ἱμπεριαλιστικὴ καὶ ἐλάχιστα σοσιαλιστικὴ. Ἔχει βαθεῖα ἐμποτισθῆ μὲ αὐτὴν ἡ νεολαία τους, ἀγόρια καὶ κορίτσια τῶν γυμνασίων καὶ τοῦ Πανεπιστημίου Σκοπίων, ποὺ ἐρχονται ἀπ' ἐκεῖ στὴν Θεσσαλονίκη, στὴν Ἐδεσσα, στὴν Φλώρινα καὶ δὲν ἀποκρύπτουν τὴν πίστη τους ὅτι ὅλα αὐτὰ τὰ μέρη ἀνήκουν στὴν «ἐνιαία καὶ ἀδιαιρέτη Μακεδονία» καὶ ὅτι ἄκρον ἄκρον τῆς δικαιοσύνης εἶναι νὰ ἐνωθῆ τὸ ταχύτερο ἢ «Αἰγαιακὴ» Μακεδονία μὲ τὴν ψευτο-Μακεδονία τῶν Σκοπίων καὶ τῆ Γιουγκοσλαβία!

Ὁ ὄπλαρχηγὸς Λάζος Δουγιάμας, μού εἶπε τὸ 1908 ὅτι τὸ χωριὸν του Καστανερῆ (τότε Μπαροβίτσα) στὴν περιοχὴ τῆς Γουμένιτσας μιλοῦσε πρὶν 100 χρόνια βλάχικα (Μογλενίτικα). Πέρουσι ὁ κ. Σωκράτης Λιάκος, ἀντισυνταγματάρχης ἀπόστρατος, μού ἀποκάλυψε ὅτι καὶ ὁ περιφημὸς Γερμανὸς Βαλκανιολόγος Βάϊγκαν στὸ σύγγραμμά του *Die Aromunen* (σελ. 259) βεβαιώνει ὅτι ἡ Μπαροβίτσα, τὸ Κορνισὸρ (Κρόμνη) ἢ Κρίβα (Γρίβα) καὶ ἕνα ἄλλο ἐκεῖ χωριὸ ἀντικατάστησαν μόλις στίς ἀρχές τοῦ περασμένου αἰῶνα τὴν Βλαχικὴν τὴν γλῶσσα μὲ τὸ σλαβικὸν ἰδίωμα. Προσεπικυρώνει τὴν διαπίστωση τοῦ Βάϊγκαν καὶ ὁ περιφημὸς ἐπίσης Σέρβος καθηγητὴς καὶ γεωγράφος Τσβίιτς, *La Peninsule Balkanique* (σελ. 399). Προσθέτει μάλιστα ὅτι πολλὰ ἄλλα χωριά βλαχόφωνα ἐκσλαβίστηκαν τὸν περασμένο αἰῶνα.

Ἡ γλῶσσα εἶναι τὸ κυριώτερον ὄπλον τῆς ἐναντίον μας προπαγάνδας Βουλγάρων, Ρουμάνων, Ἀλβανῶν, ψευτομακεδόνων. Παραδέχεται βέβαια σήμερον ὁ κόσμος ὅτι δὲν εἶναι ἡ γλῶσσα τὸ ἐθνικὸν κριτήριον. Παράδειγμα οἱ ἴδιοι οἱ Βούλγαροι. Ἄλλαξαν τὴν ἀρχικὴν τὴν τουρκοταταρικὴν γλῶσσα μὲ τὴν σλαβικὴν. Ἡ μεταβολὴ ὅμως, ποὺ ἀναφέρουν οἱ δύο μεγάλοι ξένοι εἰδικοί ἐπιστήμονες, κάθε ἄλλο παρὰ φίλοι μας, τόσο μάλιστα πρόσφατη, θὰ ἦταν πολὺτιμο δικό μας ὄπλον στὸν ἀγῶνα ποὺ κάναμε στὴν περιοχὴ τῆς Γουμένιτσας καὶ σ' ὅλη τὴ Μακεδονία.

Λέγεται ὅτι καὶ Τουρκαλβανικὰ χωριά τῆς Καστοριάς ποὺ μπῆκαν στὴν Ἑλληνοτουρκικὴ ἀνταλλαγὴ τοῦ 1923, δταν ἐξισλαμίσθησαν, πῆραν τὴ γλῶσσα καὶ τὴ στολὴ τῶν γειτόνων τους Τουρκαλβανῶν.

Δὲν ἔχουμε μελετήσῃ τις νεώτερες μετακινήσεις πληθυσμῶν στὴ Μακεδονία. Τὸν 18ον αἰῶνα καὶ ἀρχές τοῦ 19ου ἀληθινὸς ἀνθρώπινος χεῖμαρρος ξεχόθηκε στὴν Μακεδονία ἀπὸ τὴν Ἡπειρο, τὴν Πίνδο, τὸν Ὀλυμπο. Ἡ πρώτη καταστροφὴ τῆς Μοσχόπολης καὶ τῶν γύρω της συνοικισμῶν τροφοδότησε πλούσια τὸ Μοναστήρι, τὸ Μεγάροβο, τὸ Κρούσοβο καὶ ἄλλες

σχεδόν τις Μακεδονικές πόλεις καθώς και τὰ Βελεσά, τὴν Ὀχοίδα, ὅπου σύμφωνα μὲ τὸν Ντούσιαν Πόποβιτς ἑκατοντάδες οἰκογένειες ἐγκαταστάθηκαν. Βλαχόφωνοι τῆς Πίνδου ἐξ ἄλλου δημιούργησαν τὰ Μεγάλα Λειβάδια στὸν Πάϊκο, τὰ Ἄνω καὶ Κάτω Ποροῖα στὸ Μπέλες, τὴν Ἡράκλεια (Τζουμαγιὰ) στὸν κάμφο Σερωῶν, ἄλλα στὸ Βέρμιο, στὸ Καϊμακτσαλὰν ἀκόμα καὶ στὴν Πιστέρα στὴν καρδιά τῆς Βουλγαρίας. Ξεφύτρωσαν ἄλβανόφωνα χωριά καὶ στὴ Θοράκη.

Προκάλεσαν τὶς μετακινήσεις τὰ βάσανα ἀπὸ τοὺς Τογοκαλβανὸς μὰ καὶ ἡ δημογραφικὴ ἀκμὴ τῶν ὄρειων καὶ πτωχῶν ἐκείνων πληθυσμῶν.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὶς μεγάλες μετακινήσεις σημειώθηκαν καὶ ἄλλες μικρότερες ἀλλ' ὄχι καὶ λιγώτερο σημαντικῆς. Τὸ μισὸ π.χ. τῶν Ἀσπρογειῶν, τὸ ἕνα τρίτο τοῦ Πολυποτάμου στὴν ἐπαρχία Φλώρινας, μεγάλο μέρος τοῦ Ἀσβεστοχωρίου Θεσσαλονίκης προέρχεται ἀπὸ τὴν Ἠπειρο, τὰ Ἄγραφα, τὸν Βόλο.

Πληροφόρηθηκα τελευταία ὅτι τὴν Κρυσταλλοπηγὴ (Σμαρδέσι) κοντὰ στὰ Ἀλβανικὰ σύνορα ἴδρυσαν Γρεβενιώτες, φυσικὰ ἑλληνόφωνοι, καὶ τὸν Ἄλωνα (Ἀρμέντσικο), ἀνάμεσα Φλώρινα καὶ Πισοδέρι, Ἠπειρώτες ποὺ ἔφτιαναν ἀπὸ ξύλο κοντάλια, πηροῦνια, πιάτα, πλόσκες, παγούρια κ.τ.λ. Ἀπειράριθμες εἶναι καὶ οἱ μεμονωμένες διεισδύσεις. Στὴν Κέλη (Γκορνίτσεβο) τῆς Φλώρινας ὑπάρχει οἰκογένεια ποὺ λέγεται Χαλκίδα, γιατί ὁ προπάππος τῆς ἦταν ἀπ' τὴν πρωτεύουσα τῆς Εἰβοίας. Πολλὲς ἄλλες σ' ἄλλα χωριά προέρχονται ἀπ' τὴ Νάουσα, τὴν Χαλκιδική, τὴν Πίνδο καὶ ἄλλα ἑλληνόφωνα χωριά. Ἀκόμα καὶ φανατικῆς Βουλγαρικῆς οἰκογένειες εἶχαν πάππον ἀπ' τὴν Ἠπειρο καὶ τὴν Ἀλβανία. Γεγονὸς εἶναι ὅτι ὑπάρχουν στὴ Μακεδονία πρὸς μελέτη πολλὰ. Ἄς εὐχηθῶμε ὅτι θὰ τὰ μελετήσουμε συστηματικότερα.

Ἡ Μακεδονικὴ νεολαία ἰδιαίτερα ὀφείλει νὰ μελετήσῃ καλύτερα τὴ νεώτερη Μακεδονικὴ ἱστορία, νὰ τὴν ἀγαπήσῃ, νὰ γνωρίσῃ πληρέστερα τοὺς ἀγῶνες, τὶς θυσίες, τὰ ἐπιτεύγματα τῶν προγόνων τῆς, νὰ τιμήσῃ ὅπως τοὺς ἀξίζει τοὺς ἥρωες καὶ μάρτυρες τῆς Μακεδονίας γιὰ νὰ εἶναι σὲ θέση νὰ τὴν ὑπερασπισθῇ ἀποτελεσματικότερα, ἂν τυχὸν παραστῇ ἀνάγκη.

Θεσσαλονίκη, Ὀκτώβριος 1967

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΜΟΛΗΣ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Accounts and Papers (British Parliamentary Papers), Turkey 1903-1909.
- Ἀνέκδοτα Ἀπομνημονεύματα τῶν: Λάκη Νταϊλάκη, Καπετάν Στέφου (Στεφάνου Γρηγορίου), Σίμου.
- Ἀρχεῖον Μακεδονικοῦ Ἀγῶνος Πηνελόπης Δέλτα 1. Γερμανοῦ Καραβαγγέλη, ὁ Μακεδονικός Ἀγών (Ἀπομνημονεύματα). 2. Γεωργίου Δικωνόμου Μακρῆ, ὁ Μακεδονικός Ἀγών (Ἀπομνημονεύματα). 3. Παναγιώτη Παπατζανετέα, Ὁ Μακεδονικός Ἀγών (Ἀπομνημονεύματα). Ἐταιρεία Μακεδονικῶν Σπουδῶν, Ἰδρυμα Μελετῶν Χερσονήσου τοῦ Αἴμου, ἀρ. 26, 28, 39, Θεσσαλονίκη 1958-1959-1960.
- Βαβούσκου Κ. Α.: Ἡ συμβολή τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Πελαγονίας εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος. Ἐταιρεία Μακεδονικῶν Σπουδῶν, Ἰδρυμα Μελετῶν Χερσονήσου τοῦ Αἴμου, ἀρ. 30, Θεσσαλονίκη 1959.
- Βασδραβέλλη Ἰ.: Οἱ Μακεδόνες εἰς τοὺς ὑπὲρ τῆς Ἀνεξαρτησίας Ἀγῶνας 1796-1832. Ἐταιρεία Μακεδονικῶν Σπουδῶν, Μακεδονικὴ Βιβλιοθήκη, ἀρ. 10, Θεσσαλονίκη 1950.
- Branchoff D. M.: La Macédoine et sa population chretienne, Paris 1905.
- Βλάχου Ν.: Τὸ Μακεδονικὸν ὡς φάσις τοῦ Ἀνατολικοῦ Ζητήματος, Ἀθῆναι 1935.
- Γκαρπολά: Πῶς ἡ Μακεδονία ἔμεινε Ἑλληνικὴ (ἀνέκδοτον).
- Colocotronis V.: La Macédoine et l'Hellenisme, Paris 1919.
- Dakin Douglas: The Greek Struggle in Macedonia 1897-1913. Institute for Balkan Studies, ἀρ. 89, Θεσσαλονίκη 1966.
- Δεμέστιχα: Ἀπομνημονεύματα (ἀνέκδοτον).
- Documents diplomatiques Français, 1871-1914, Paris 1929.
- Draganoff: La Macédoine et les reformes, Paris 1906.
- Δραγούμη Ἰ.: Ἡρώων καὶ Μαρτύρων Αἶμα, β' ἔκδ., 1914.
- Ἑλληνικοῦ Προξενείου Μοναστηρίου, Ἐκθέσεις 1878 (ἀνέκδοτοι).
- Ἐβρυγένη Δ. Ἰ.: Ὁ Ἴων Δραγούμης καὶ ὁ Μακεδονικός Ἀγών. Ἐταιρεία Μακεδονικῶν Σπουδῶν, Ἰδρυμα Μελετῶν Χερσονήσου τοῦ Αἴμου, ἀρ. 41, Θεσσαλονίκη 1961.
- Ζάννα Ἀλεξάνδρου Δ.: Ὁ Μακεδονικός Ἀγών (Ἀναμνήσεις). Ἐταιρεία Μακεδονικῶν Σπουδῶν, Ἰδρυμα Μελετῶν Χερσονήσου τοῦ Αἴμου, ἀρ. 40, Θεσσαλονίκη 1960.
- Kliasev Pando: Ἀναμνήσεις Μακεδονικοῦ Ἀγῶνος. Δράσις Καστοριᾶς 1904 (Ἑλληνικὴ μετάφρασις), Sofia 1925.
- Κυριακίδου Σ. Π.: Σύντομος Ἐπισκόπησις τῆς ἱστορίας τοῦ Μακεδονικοῦ Ἀγῶνος. Ἐταιρεία Μακεδονικῶν Σπουδῶν, Ἰδρυμα Μελετῶν Χερσονήσου τοῦ Αἴμου, ἀρ. 47, Θεσσαλονίκη 1962.
- Λαοῦρδα Β.: Τὸ Ἑλληνικὸν Γενικὸν Προξενεῖον Θεσσαλονίκης 1903-1908. Ἐταιρεία Μακεδονικῶν Σπουδῶν, Ἰδρυμα Μελετῶν Χερσονήσου τοῦ Αἴμου, ἀρ. 42, Θεσσαλονίκη 1961.

- Λαοὺρδζ Β.: Μακεδονικός Ἀγών. Ἐταιρεία Μακεδονικῶν Σπουδῶν, Ἰδρυμα Μελε-
τῶν Χερσονήσου τοῦ Αἴμου, ἀρ. 49, Θεσσαλονίκη 1962.
- Le Beau: Tableau du commerce de la Grèce, 1777-1797.
- Μαζαράκη Λίνια ἄνος Α.: Ἀπομνημονεύματα. Ἐταιρεία Μακεδονικῶν Σπου-
δῶν, Ἰδρυμα Μελετῶν Χερσονήσου τοῦ Αἴμου, ἀρ. 66, Θεσσαλονίκη
1963.
- Μαζαράκη Αίνια ἄνος Κ. Ι.: Ὁ Μακεδονικός Ἀγών (Ἀναμνήσεις). Ἐταιρεία Μα-
κεδονικῶν Σπουδῶν, Ἰδρυμα Μελετῶν Χερσονήσου τοῦ Αἴμου, ἀρ. 66,
Θεσσαλονίκη 1963.
- Μακεδνοῦ Γνασίου: Ἡ Μακεδονική Κρίσις. Α' Κομιτᾶτα καὶ αἱ Δυνάμεις, Ἀθῆ-
ναι 1903-1907. Β' Μεταρρυθμίσεις. Μακεδονία καὶ Ἑλλάς, Ἀθῆναι
1903-1908. Γ' Ἑλληνες ἐξυπνήσατε, Ἀθῆναι 1903-1907. Δ' Μακε-
δονικός κίνδυνος καὶ ἡ Πολιτική τοῦ Ἑλληνισμοῦ, Ἀθῆναι 1903-1907.
Ε' Ἡ Εὐρώπη καὶ αἱ Μακεδονικαὶ Μεταρρυθμίσεις. Ἐπίμετρον 1903-
1904. Στ' Ἡ Τουρκικὴ Διακοίνωσις καὶ ἡ Διακοίνωσις τῶν δύο, 1904-
1907, Ἀθῆναι 1907.
- Μελᾶ Ναταλία: Παῦλος Μελάς, β' ἔκδ., Ἀθῆναι 1964.
- Μέρτζιου Κ. Δ.: Μνημεῖα Μακεδονικῆς Ἱστορίας. Ἐταιρεία Μακεδονικῶν Σπου-
δῶν, Μακεδονικὴ Βιβλιοθήκη, ἀρ. 7, Θεσσαλονίκη 1947.
- Miletitch I.: La Macédoine Bulgare, Sofia 1918.
- Μιχαήλωφ Βάντσε: Μακεδονία, ἢ Ἑλβετία τῶν Βαλκανίων (Ἑλληνικὴ μετά-
φρασις).
- Μόδη Γ.: Μακεδονικός Ἀγών. Μακεδόνες Ἀρχηγοί. Μακεδονικὸς Ἱστορίας.
- Νάτσινα Θ.: Οἱ Μακεδόνες Πραγματευτᾶδες εἰς τὰς χώρας Αὐστρίας καὶ Οὐγγα-
ρίας, Θεσσαλονίκη 1939.
- Ντίνεφ Ἀγγελ: Ἡ ἐποποιία τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ Ἡλιντεν (Ἑλληνικὴ μετά-
φρασις).
- Ὁ ὄπλαρχηγὸς καπετὰν Λάκης Πύρζας. Ἀριστοτέλης, Φλώρινα 1960, ἔτος Δ', τεύχ. 20όν.
- Pallagès M.: L'imbroglie Macédonien, Paris 1907.
- Ρορονιέ D. J.: Κουτσόβλαχοι καὶ ἡ Σερβικὴ Ἀγορά (Ἑλληνικὴ μετάφρασις).
- Πουλιανοῦ Ἀρη: Ἡ Προέλευσις τῶν Ἑλλήνων. Ἐθνογενετικὴ Ἐρευνα, Ἀθῆναι
1960.
- Σαχτούρη Α.: Ὁ Μακεδονικός Ἀγών εἰς τὴν περιοχὴν τῶν Σερρῶν κατὰ τὸ 1907.
Ἐκθέσεις τοῦ Προξένου Σαχτούρη, ἔκδ. Βασ. Λαοῦρδα, Σεραϊκὰ
Χρονικά, τόμος 3, Ἀθῆναι 1958.
- Σεϊζάνη Μ. Δ.: Ἡ Πολιτικὴ τῆς Ἑλλάδος καὶ ἡ Ἐπανάστασις τοῦ 1878 ἐν Μα-
κεδονία, Ἡπειρὸς καὶ Θεσσαλίᾳ, Ἀθῆναι 1878.
- Σουλιώτη-Νικολαίδη Ἀθ.: Μακεδονικός Ἀγών. Ἐταιρεία Μακεδονικῶν
Σπουδῶν, Ἰδρυμα Μελετῶν Χερσονήσου τοῦ Αἴμου, ἀρ. 28, Θεσσαλο-
νίκη 1959.
- Swire J.: Bulgarian Conspiracy, London 1939.
- Τράικωφ Νικολάι: Ἡ Ἑλληνικὴ Ἀλληλογραφία τῶν ἀδελφῶν Μιλαντίνωφ (Ἑλ-
ληνικὴ μετάφρασις).
- Χρυσοστόμου, Μητροπολίτου Δράμας, Ἐκθέσεις περὶ τοῦ Μακεδονικοῦ Ἀγῶνος, ἔκδ.
Βασ. Λαοῦρδα, Ἰδρυμα Μελετῶν Χερσονήσου τοῦ Αἴμου, ἀρ. 38,
Θεσσαλονίκη 1960.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

«Μακεδονικός Ἀγών» λέγεται ἓνας παράξενος πόλεμος, κυρίως ἑλληνοβουλγαρικός, πού εἶχε τήν ιδιοτυπία νά γίνεται σέ ξένο ἔδαφος, τούρκικο. Ἦταν οὐσιαστικά καυγάς γιά τό δέρμα ἀρκούδας πού εἶχε ἀκόμη πολλά δόντια καί νύχια. Ἡ Τουρκία διατηροῦσε τότε σ' ἐκεῖνα τά μέρη, «τά τρία βιλαέτια» Μοναστηρίου, Θεσσαλονίκης καί Σκοπίων ἢ Κοσόβου, 200.000 στρατό. Στό Μοναστήρι, ἔδρα τοῦ 3ου Σώματος Στρατοῦ ἢ ἀκριβέστερα τῆς 3ης Στρατιάς, ὑπῆρχαν πάντοτε ἐπί ποδός πολέμου 10.000 τουλάχιστο στρατιῶτες καί περισσότερα ἀπό 100 κανόνια. Ἡ στρατιωτική θητεία τῶν Τούρκων ἦταν 7 ἔλα χρόνια. Καί τοὺς καλοῦσαν πάλι συχνότατα νά ὑπηρετήσουν πολλοὺς μῆνες ὡς ἐφεδρoι (ρεντίφ). Οἱ πλούσιοι πλήρωναν 50 λίρες ἀντισηκωμα (μπεντέλ) καί γλύτωναν τή στράτευση.

Ἔχει καθιερωθῆ ἡ ἀποψη ὅτι ὁ πόλεμος αὐτός βάσταξε ἀπό τὸ 1904 ἕως τὸ 1908, ὅταν ἐπικράτησε ἡ Νεοτουρκικὴ μεταπολίτευση, τὸ περίφημο «χουριέτ» (ἐλευθερία), καί κατέβηκαν ἀντάρτες καί κομιτατζῆδες στίς πόλεις, ὅπου ἔγιναν δεκτοὶ ἀπ' τοὺς Νεοτούρκους μὲ στρατιωτικὲς μουσικὲς, ἀνθοδέσμες, στεφάνια, προσφωνήσεις καί φιλιὰ... Τὸ σωστότερο ὅμως, νομίζω, εἶναι ὅτι ὁ ἀγώνας ἄρχισε τὸ 1900 καί τελείωσε τὸ 1912 μὲ τοὺς Βαλκανικοὺς πολέμους. Τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1900 οἱ κομιτατζῆδες πυροβόλησαν πισώπλατα καί ἐτραυμάτισαν τὸν ὄπλαρχηγὸ Κώτα, πού βιάδιζε ἀνύπαπτος μαζί τους. Εἶχαν βάλει κιόλας μπροστὰ τὸ θεάρεστο ἔργο τῆς σφαγῆς τῶν Ἑλλήνων «Γραικομάνων». Λίγο ἀργότερα καί ὁ καπετάν Βαγγέλης ὁ «Στρεμπενιώτης» (ἀπὸ τὰ Ἀσπρόγεια τῆς Φλώρινας) ζεσπάθωσε ἐναντίον τους. Παραμονὲς ἐξ ἄλλου τῶν πολέμων τοῦ 1912, ὁ ὄπλαρχηγὸς Λάζος Μπαροβίτσας ἢ Δουγιάμας καί ὁ ὄπλαρχηγὸς τοῦ Ἀθανάσιος Μπέτσιος, ἐνῶ πῆγαιναν ἀδελφωμένοι μὲ τὸν βοεβόδα Γκιουπτισε καί ἄλλους κομιτατζῆδες στὴν Κάρπη τῆς Γουμέντζας, νά συνεχίσουν τὸ γλέντι γιά τὴν ἑλληνοβουλγαρικὴ συμφιλίωση καί συμμαχία, πυροβολήθηκαν ζαφνικά ἀπ' τοὺς «συμμάχους» καί δολοφονήθηκαν...!

Λίγους μῆνες ἐνωρίτερα τὰ ἴδια ἔπαθαν στὴν περιφέρεια τῆς Στρώμνιτσας, ἐν ὀνόματι τῆς «ἑλληνοβουλγαρικῆς συνεργασίας» πάντοτε, ὁ καινούργιος ὄπλαρχηγὸς Ἡλίας Σμόλαρλης μαζί μὲ τὸν Μάνο, δάσκαλον Μοκρένου τῆς Στρώμνιτσας καί πρῶν ἀντάρτη, καί μὲ τὸν πρῶν ἐπίσης ἀντάρτη

ἀπ' τὸ ἴδιο χωριὸν Γιαβάνη. Ὁ Ἡλίας βγήκε στὸ κλαρί γιὰ νὰ ἐκδικηθῆ τὸν θάνατο τοῦ ὀπλαρχηγοῦ καὶ χωριανοῦ του Ντίνου Σμόλαρη καὶ τριῶν ἄλλων χωριανῶν του καὶ συνεργατῶν. Ἄρχισε καὶ αὐτὸς νὰ σκοτώνη Βουλγάρους. Ὁ ἀρχικομιτατζής Κωῦσο Χατζημάνωφ τοὺς κάλεσε τότε γιὰ συνεννόηση καὶ συμφιλίωση καὶ τοὺς ὑποδέχθηκε μὲ δολοφονικὲς σφαῖρες ἐπάνω στὸ Μπέλλες.

Ὁ ἐλληνοβουλγαρικὸς πόλεμος ἦταν σκληρὸς, ἄγριος, βάρβαρος, ὅπως ἄλλωστε ὅλοι οἱ πόλεμοι οἱ νεώτεροι, μάλιστα πολὺ χειρότερος. Δὲν ἔκαμνε καμιὰ διάκριση στὰ ὅπλα ποὺ χρησιμοποιοῦσε. Ὁ σκοπὸς ἀγίαζε ὅλα τὰ μέσα. Βούλγαροι ἔβαζαν κρυφὰ σὲ δικούς μας πλαστὲς ἐπιστολὲς καὶ ὅπλα, γιὰ νὰ τοὺς ἐκθέσουν στὴν ὀργὴ τῶν Τούρκων. Οἱ δικοὶ μας τοὺς ἔβαζαν γιὰ τὸν ἴδιο λόγο καὶ μπόμπες....

Οἰκογενειακοὶ καὶ ἄλλοι δεσμοὶ διασπάσθηκαν. Ἀδελφὸς ἐσκότωνε ἀδελφὸ. Ὑπάρχουν καὶ παραδείγματα ποὺ ὁ γιὸς συνεργάσθηκε στὸ φόνο τοῦ πατέρα ἢ καὶ τὸν ἔκαμε ὁ ἴδιος, καὶ πατέρας κυνήγησε νὰ ἐξοντώσῃ γιὸ κομιτατζή.

Τὰ μέτωπα τοῦ πολέμου βρισκόνταν στὰ βουνά, στὰ χωριά, στὶς πολιτεῖες. Στους κεντρικώτερους δρόμους τῶν πόλεων μέρα μεσημέρι σκοτώνονταν Βούλγαροι καὶ Ἕλληνες ἀπὸ παιδιά ποὺ εἶχαν προπαρασκευασθῆ μὲ πολλὴν ἐπιμέλεια καὶ προσοχὴ γιὰ τὸ ρόλο τοῦ δολοφόνου. Ὁ πόλεμος εἶχε ἀπλωθῆ σ' ὅλη τὴ σημερινὴ Ἑλληνικὴ Μακεδονία καὶ πέρα ἀπ' τὰ σύνορά της, στὸ Μοναστήρι καὶ τὸ Περιστέρη, στὸ Κρούσοβο καὶ τὸ Μορίχοβο, στὴ Γευγελή, Δοϊράνη, Στρώμνιτσα, Πετρίτσι, Μελένικο κ.λ.π. Ἐφθασε ἡ χάρη του ἀκόμα καὶ στὴν Ἀμερικὴ καὶ τὸν Καναδᾶ, ὅπου δικοὶ μας σλαβόφωνοι μετανάστες σκοτώθηκαν ἀπὸ Βουλγάρους καὶ σκότωσαν Βουλγάρους!

Ἦταν καὶ οἰκονομικὸς ὁ πόλεμος. Οἱ Βούλγαροι εἶχαν ἀπαγορεύσει στοὺς δικούς τους νὰ ψωνίζουν ἀπὸ ἐλληνικὰ μαγαζιά. Τὸ ἴδιο ἐκάναμε καὶ ἐμεῖς. Στὴν ἀπαγόρευση μάλιστα ἐβάλαμε, στὸ Μοναστήρι τουλάχιστο, καὶ τὰ ἐβραϊκὰ καταστήματα. Ἡ Ἰσραηλιτικὴ κοινότητα προσφέρθηκε νὰ πληρῶνῃ στὸ Ἑλληνικὸ Κομιτάτο τοῦ Μοναστηρίου 2000 λίρες χρυσὲς τὸ χρόνο, ἀν σταματοῦσε ὁ ἀποκλεισμός.

Τὸν «Μακεδονικὸν Ἀγῶνα» τὸν γέννησαν δύο ἄλλοι πόλεμοι: Ὁ ρωσοτουρκικὸς τοῦ 1877-1878 μὲ τὴ συνθήκη τοῦ Ἁγίου Στεφάνου, ποὺ ἔθρεψε τὴ βουλγαρικὴ μεγαλομανία, καὶ ὁ ἐλληνοτουρκικὸς τοῦ 1897 μὲ τὴν ἄδοξη ἦττα μας, ποὺ σκόρπισε τὴ γενικὴν ἀποκαρδίωση. Εἶχαν συγκροτηθῆ ἐμβρυωδῶς ἐνωρίτερα τὰ βουλγαρικὰ κομιτάτα καὶ εἶχαν ἐμφανισθῆ μερικὲς συμμαχίες τους στὰ γειτονικά μὲ τὴ Βουλγαρία μέρη. Μὰ ἀπ' τὸ 1898 καὶ 1899 ἡ δράση τους ἀνδρώθηκε γοργά, ἐπεκτάθηκε παντοῦ καὶ ἡ λέξις «κομιτατζής» πολιτογραφήθηκε διεθνῶς. Ἐπρόβαλαν πιά μόνον πρόμαχοι τῆς ἐλευθερίας καὶ ἀπόστολοι τῆς ἀντιτουρκικῆς σταυροφορίας. Τὰ τρόπαια ποὺ ἔ-

στησε ὁ ρωσικὸς στρατὸς στὰ προάστεια τῆς Κωνσταντινούπολης μὲ τὴ συνθήκη τοῦ Ἁγίου Στεφάνου «οὐκ εἴασαν» πιά «καθεύδειν» ἀπὸ τότε τοὺς Βουλγάρους. Ὁ Ρῶσος πρεσβευτὴς στὴν Πόλη στρατηγὸς Ἰγνάτιεφ καὶ πατέρας τῆς συνθήκης τοῦ Ἁγίου Στεφάνου ἐκήρυξε στὴ Σόφια τὸ 1902 (μὲ τὴν εὐκαιρία τῶν ἑορτασμῶν τῆς 25ετίας ἀπὸ τὴ ρωσοτουρκικὴ μάχη στὴ Σίπκα) ὅτι ἔπρεπε οἱ Βούλγαροι ἀπὸ γενεὰ σὲ γενεὰ νὰ μὴ τὴ λησιμονήσουν ποτὲ τὴ συνθήκη αὐτή. Χάριν τῆς μεγάλης αὐτῆς ιδέας, ποὺ τοὺς ἔκαμε νὰ πιστεύουν ὅτι ὅλη ἡ ἔκταση ἴσαμε τὰ Θεσσαλικά σύνορα εἶναι ἀναφαίρετη καὶ ἀναμφισβήτητη ἰδιοκτησία τους, μπῆκαν οἱ Βούλγαροι καὶ στοὺς δύο μεγάλους πολέμους.

Δὲν εἶναι βέβαιο ἂν καὶ ἡ κομμουνιστικὴ Βουλγαρία τὴν ξέχασε. Καὶ ἀκόμα ὀλιγώτερο βέβαιο, ἂν μπόρεσε νὰ χωνέψῃ τὸ παιχνίδι, ποὺ παίχθηκε εἰς βάρος της τὸ 1944 μὲ τὴ δημιουργία τῆς «Μακεδονικῆς» ἐθνότητος καὶ γλώσσας καὶ τῆς «Ὁμόσπονδης Λαϊκῆς Δημοκρατίας τῆς Μακεδονίας τοῦ Βαρδάρου» μὲ πρωτεύουσα τὰ Σκόπια.

Δὲν χωράει καμιά ἀμφιβολία ὅτι οἱ Βούλγαροι ἔκαμαν ἀρχὴ «χειρῶν ἀδίκων». Κάτω ἀπ' τὸ Εὐαγγέλιο τοῦ ἐλευθερωτῆ καὶ τὸ μανδύα τοῦ σταυροφόρου ἔκρυβαν τὸ ἐγχειρίδιο τοῦ δολοφόνου. Πολεμοῦσαν τοὺς Τούρκους, ἀλλὰ παράλληλα καὶ ἐντονώτερα ὅλους ἐκείνους ποὺ δὲν ἤθελαν νὰ γίνουν Βούλγαροι. Καὶ ἀπελευθέρωσαν ἀπ' τὰ βάρη τῆς ζωῆς περισσότερους δικούς μας καί, στὰ βόρεια μέρη, Σέρβους, παπάδες, προκρίτους, δασκάλους παρὰ Τούρκους. Θὰ ἐπιτύγγαναν τὴν ἐκδίωξη τῶν τουρκικῶν στρατιῶν ἀπ' τὴ Μακεδονία μὲ τὴν ἐκρίζωση τοῦ Ἑλληνισμοῦ της, ὑποδούλου καὶ ἀόπλου, καὶ μὲ τὴ γενικὴ βουλγαροποίηση.

Ἄψευδεῖς μάρτυρες ἔχομε, ἐκτὸς ἀπ' τὰ μνημόσυνα, τὴς διαμαρτυρίες, τὰ ψηφίσματα, τὰ συλλαλητήρια, ποὺ τότε ἐγίνονταν στὴν Ἀθήνα, καὶ τὰ ἀπομνημονεύματα τοῦ ἀρχικομιτατζῆ Πάντο Κλιάσεφ, ποὺ ἐκδόθηκαν τὸ 1925 στὴ Σόφια ἀπ' τὸ Βουλγαρικὸ Ἰνστιτοῦτο, τὴς «Κυανῆς» Ἀγγλικῆς Βίβλος καὶ τὴς «Κίτρινης» Γαλλικῆς, μὲ ἐκθέσεις προξένων καὶ πρεσβευτῶν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, τὴ μαρτυρία τοῦ Γάλλου δημοσιογράφου καὶ δημοσιολόγου Μισέλ Παγιαρές, ποὺ εἶδε καὶ ἀντίκρουσε μὲ τὰ μάτια του δύο πραγματικὰ ἀποτρόπαιες σφαγὲς ἀνδρῶν, γυναικῶν, παιδιῶν στὸ Γραδεμπόριο, δυὸ ὥρες ἔξω ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη καὶ στὴν Γκίρστικα τῆς Γευγελῆς.

Ὁ Πάντο Κλιάσεφ ὁμολογεῖ ὅτι τὸ 1900 ὁ Ἑλληνισμὸς εἶχε βαθύτατες ρίζες στὴν περιφέρεια Καστοριάς-Φλώρινας, ὅτι ὅλα τὰ χωριά, ἐκτὸς ἀπὸ δύο, ἦταν ἐλληνικά. Οἱ «Γραικομάνοι» (γραικομάνοι εἶναι οἱ ξενόφωνοι Ἑλληνες) ἀποτελοῦσαν τὴ μεγάλη πλειοψηφία τοῦ πληθυσμοῦ καὶ χωρὶς αὐτοὺς τίποτε δὲν μπορούσε νὰ γίνῃ. Ἐβαλαν λοιπὸν σ' ἐνέργεια τὴν προπαγάνδα γιὰ ἐλευθερία, διωξίμο τῶν Τούρκων, διανομὴ τῶν τσιφλικιῶν, ἀλλὰ καὶ ταυτόχρονα καὶ τὴν τρομοκρατία. Τὰ πρῶτα θύματα ἦταν δύο νοικοκυ-

ραίοι ἀπ' τῆ Ζαγοριτσάνη, τώρα Βασιλειάδα, τῆς Καστοριάς, οἱ Χρῆστος Δημητριάδης ἢ Τσουτσούλης καὶ Κοσμᾶς Μισιρλῆς ἢ Κλιάντσος, πού γύριζαν ξένοιαστοὶ στὸ χωριό τους ἀπ' τὸ Μοναστήρι τὸν Ἰούλιο τοῦ 1899. Τοὺς ἔστησε ἐνέδρα καὶ τοὺς δολοφόνησε ὁ Λάζος Ποπτράϊκοφ, καθηγητῆς (!) τοῦ βουλγαρικοῦ ἡμιγυμνασίου πού εἶχαν ἰδρύσει στὴν Καστοριά μὲ τὸ ἀπαραίτητο οἰκοτροφεῖο γιὰ φτωχὰ παιδιά ἀπ' τὰ χωριά, μαζὶ μὲ κάποιον Μηνᾶ Ρέζεν.

Ὁ λαμπρὸς καθηγητῆς γύρισε ἔπειτα ἡσυχος στὸ σχολεῖο καὶ στὰ μαθηματά του. Ὁ Πάντο Κλιάσεφ ἀναγράφει ἀτέλειωτη σειρά ἀπὸ σφαγές καὶ δολοφονίες «Γραικομάνων» στὰ χωριά Καστοριάς καὶ Φλώρινας ἕως τὸ φθινόπωρο τοῦ 1903. Τόσο τὸ εἶχαν παρακάμει οἱ βοεβόδες, ὥστε ξεσηκώθηκαν ἀγανακτισμένα τὰ χωριά καὶ τοὺς ἔκλεισαν τὴν πόρτα. Σταματᾶει τὸ φθινόπωρο τοῦ 1903 τὸ φρικτὸ μαρτυρολόγιο, γιατί τότε ἀναχώρησε μαζὶ μὲ τὸν ἀπαίσιο Τσακκάλωφ μέσῳ Ἑλλάδος (!) στὴ Σόφια, ὅπου ἔγραψε ἢ ὑπαγόρευσε τὰ ἀπομνημονεύματά του. Ξαναγύρισε στὰ Κορέστια, ἀλλὰ τουρκικὸ ἀπόσπασμα τὸν ἐξόντωσε μαζὶ μ' ὅλη τὴ συμμορία τὸν Ἰούλιο τοῦ 1907.

Εἶχε ὁ «Μακεδονικὸς Ἀγὼν» καὶ ἄλλο γενικώτερο ἀντίκτυπο στὴν Ἑλλάδα. Οἱ ἀξιωματικοὶ πού ἔδρασαν τότε, εἴτε στὰ μακεδονικὰ βουνά, εἴτε στὰ προξενεῖα καὶ τίς ἄλλες ἀποστολές, πρωτοστάτησαν στὸ κίνημα τοῦ Γουδι τὸ 1909 μὲ τὰ γνωστὰ ἀποτελέσματα, τὴ μετάκληση τοῦ Ἐλευθερίου Βενιζέλου, τὴ σύντονη στρατιωτικὴ προπαρασκευή, τοὺς Βαλκανικοὺς καὶ τοὺς ἄλλους πολέμους. Οἱ ἀξιωματικοὶ αὐτοὶ εἶχαν ἀναβαπτισθῆ στὴν ἐθνικὴ πάλη καὶ συνειδητοποιήσει τοὺς ἄμεσους κινδύνους ἀπ' τὴ στρατιωτικὴ μας ἀδυναμία.

Ὁ ὄρος «Μακεδονία» εἶναι καὶ αὐτὸς μεپردεμένος ὅσο ἦταν τότε καὶ τὸ «Μακεδονικὸ Ζήτημα». Μὲ τὸν ὄρο «Μακεδονία», πού εἶναι ἀπλῆ γεωγραφικὴ ἔκφραση, ἔχει δημιουργηθῆ σωστὸς τραγέλαφος.

Δὲν ἦταν βέβαια πολὺ καθαρὰ καὶ πάγια καὶ τὰ ὄρια τοῦ ἀρχαίου Μακεδονικοῦ βασιλείου, ἀφοῦ ἄρχισε ἀπ' τὴν περιοχὴ Βοῖου καὶ Ἄργους Ὁρεστικοῦ καὶ μετακίνησε ἔπειτα τὴν πρωτεύουσά του στὴν Ἐδεσσα καὶ ἀργότερα στὴν Πέλλα. Ὁ Φίλιππος καὶ ὁ Μέγας Ἀλέξανδρος ἀπλώσαν τὴν κυριαρχία τους στὸ Δούναβη καὶ στὸν Ἰνδὸ ποταμό, μὰ κανένας ποτὲ δὲν σκέφθηκε νὰ ὀνομάσῃ αὐτὴν τὴν ἔκταση Μακεδονία. Πρὸς βορρᾶν τὸ Μακεδονικὸ βασίλειο συνόρευε μὲ τὴ Δαρδανία (περιφέρεια τῶν σημερινῶν Σκοπίων) καὶ δὲν εἶχε πολὺ φιλικές σχέσεις μαζὶ της. Πάντως δὲν ἀναφέρεται κανένας ἀπ' τοὺς στρατηγούς ἢ ἀκολούθους τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου πού νὰ ἦταν ἀπὸ μέρη τῶν Σκοπίων, τοῦ Κουμανόβου, τοῦ Τετόβου....

Τὸ μεσαιῶνα εἶχεν ὀνομασθῆ Μακεδονία ἤ... Θράκη! Ἡ μεγάλη «Μακεδονικὴ» δυναστεία τοῦ Βυζαντινοῦ πῆρε αὐτὸ τὸ ὄνομα, γιατί ὁ ἰδρυτῆς της Βασίλειος ὁ «Μακεδὼν» εἶχε γεννηθῆ στὴν περιοχὴ τῆς Ἀδριανούπολης!

Στὰ νεώτερα χρόνια ἔπαθε ἡ Μακεδονία ἀκόμη χειρότερα. Τὴν ἔβαλαν σὲ κλίνη Προκρούστου καὶ τὴν μάκραιναν ἢ τὴν κόνταιναν «κατὰ τὰ καλὰ καὶ συμφέροντα».

Οἱ Βούλγαροι ἰδίως ἐφρόντισαν μὲ πολλὴν ἐπιμονὴ νὰ χαρακτηρίζεται «Μακεδονία» ὅλη ἡ ἔκταξη, ποὺ ἔμεινε μὲ τὴ συνθήκη τοῦ Βερολίνου ἔξω ἀπ' τὰ σύνορα τῆς Βουλγαρίας - Σερβίας. Ἄν ἡ Νίς καὶ ἡ Βράνικα—ποὺ διεκδικοῦσαν οἱ Βούλγαροι—δὲν εἶχαν τότε παραχωρηθῆ στοὺς σερβικὸ βασιλεῖο, θὰ ἀποτελοῦσαν σίγουρα ἀναφαίρετο τμῆμα τῆς «Μακεδονίας», «σάρκα ἐκ τῆς σαρκὸς τῆς».

Τὸ παράδειγμα τῶν Βουλγάρων ἀκολούθησαν καὶ μάλιστα πλειοδότησαν τὰ Σκόπια καὶ ἡ «λαϊκὴ δημοκρατία» τους. Γι' αὐτοὺς γνήσιοι, καθαρόαιμοι, ἀναμφισβήτητοι «Μακεδόνες» εἶναι οἱ κάτοικοι τῶν Σκοπίων, τοῦ Κουμανόβου καὶ ὄλων ἐκείνων τῶν μερῶν, ποὺ ἀνῆκαν στὴ Δαρδανία καὶ ἦταν ὁλότελα ξένα στὴν ἱστορικὴ Μακεδονία.

Ὁ Βρεττανὸς στρατηγὸς Οὐίλσον, ἀρχιστράτηγος τῶν συμμαχικῶν δυνάμεων Μέσης Ἀνατολῆς στοὺς δεῦτερο παγκόσμιο πόλεμο, γράφει στὰ ἀπομνημονεύματά του ὅτι ἀνάμεσα τέλη Δεκεμβρίου 1943 καὶ ἀρχὴς Ἰανουαρίου 1944 ἦρθε στὴν Αἴγυπτο ἀπεσταλμένος τοῦ Κ.Κ. Γιουγκοσλαβίας καὶ «συνταγματάρχης τοῦ εἰδικοῦ ἐπιτελείου τοῦ Τίτο», ὁ πρεσβευτὴς ἀργότερα στοὺς Λονδίνο Μπέλεμπιτ, καὶ τοῦ πρότεινε τὴ δημιουργία καὶ ἀκριβέστερα τὴν κατασκευὴ μιᾶς ψευτοανεξάρτητης μεγάλης «Μακεδονίας» μὲ πρωτεύουσα τὴ... Νίς!! Θὰ ἔπαιρνε δηλαδὴ ἡ τερατώδης αὐτὴ «Μακεδονία» τὸ μισὸ σχεδὸν σερβικὸ βασιλεῖο μὰ καὶ θὰ ἐξασφάλιζε παράλληλα εὐνοϊκὴν πλειοψηφία!...

Ὁ πρεσβευτὴς τῆς Σερβίας στὴ Σόφια Σίμιτς, πρώην καθηγητὴς καὶ εἰδικὸς στὰ ἔθνολογικὰ ζητήματα, ἐδήλωσε τὸ 1905 στὸν Μισέλ Παγιαρὲς ὅτι δὲν μποροῦσε νὰ γίνη λόγος γιὰ σερβοβουλγαρικὴ προσέγγιση ὅσο χαρακτηριστικὴν οἱ Βούλγαροι τμῆμα τῆς Μακεδονίας τὰ Σκόπια καὶ ὅλο τὸ σαντζάκι τους. Τότε δηλ. ἡ ἐπίσημη Σερβία θεωροῦσε πράξη ἐχθρική τὸ χαρακτηρισμὸ ὡς Μακεδονικῆς τῆς σημερινῆς πρωτεύουσας τῆς «Μακεδονίας τοῦ Βαρδαρίου» μὲ ὅλη τὴν γύρω τῆς περιοχὴ. Ὁ μεγάλος Σέρβος συγγραφέας Γκόπτσεβιτς καθὼς καὶ ὁ Ντνιεγκόροσκη—ἔχει μεταφράσει τὸ βιβλίο του ὁ κ. Πολύζος—βάζαν τὰ σύνορα τῆς Μακεδονίας κοντὰ στοὺς Ντεμιρ-καποῦ, στὰ βόρεια τῆς Γευγελῆς.

Ἐκεῖ εἶναι καὶ τὰ πραγματικὰ ὄρια τῆς Μακεδονίας, λίγο βορειότερα ἀπ' τὴ σημερινὴ ἑλληνικὴ μεθόριο.

Ἡ Τουρκία ἀγνοοῦσε ὁλότελα τὴ λέξη Μακεδονία. Μιλοῦσε πάντοτε γιὰ τὰ «τρία» πολυτάραχα «βιλαέτια» (Μοναστηρίου, Θεσσαλονίκης, Σκοπίων). Ὁ Χιλμὴ πασὰς μὲ τοὺς Αὐστρο-Ρώσους «συμβούλους» του ἦταν «Ἐπιθεωρητὴς» καὶ οὐσιαστικὰ ἀντιβασιλεὺς τῶν «τριῶν βιλαετίων».

Ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις στὴ μεγάλη Μακεδονικὴ κρίση (1901-1908)

έγραφε στις διακοινώσεις της «ή Μακεδονία και τὸ βιλαέτι τῶν Σκοπίων». Τὸ ξεχώριζε ὁλότελα. Μὰ καὶ τὰ δύο ἄλλα βιλαέτια περιεῖχαν μέρη ἄσχετα μὲ τὴ Μακεδονία. Τὸ βιλαέτι π.χ. Μοναστηρίου εἶχε καὶ τὰ σαντζάκια Ἐλμπασάν καὶ Δίβρας, καθαρὰ ἄλβανικά. Ἐπίσης τὸ βιλαέτι Θεσσαλονίκης περιλάμβανε τοὺς βόρειους καζάδες, πού γειτόνευαν μὲ τὴ Βουλγαρία.

Στις διαπραγματεύσεις πού ἔκαμε ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνηση μὲ τὴ σερβικὴ τὸ 1862 γιὰ συμμαχία καθόριζε «ζώνη ἑλληνικῆς ἐπιρροῆς»—ἑλληνικῶν διεκδικήσεων—τὴ γραμμὴ Κρουσόβου - Ντεμίρ-καπού - Στρωμνίτσας, ὅπου εἶναι καὶ τὰ πραγματικὰ Μακεδονικὰ ὄρια. Ὁ Μπράγκοφ (ψευδώνυμο τοῦ ἀρχιγραμματέα τῆς Βουλγαρικῆς Ἐξαρχίας Δ. Μίσεφ) στὸν πρόλογο τοῦ βιβλίου του «La Macédoine et sa population chrétienne» (Ἡ Μακεδονία καὶ ὁ χριστιανικὸς της πληθυσμὸς) γράφει ὅτι οἱ Ἕλληνες ὀνόμαζαν Μακεδονία τὰ βιλαέτια Μοναστηρίου καὶ Θεσσαλονίκης μὲ ἐξαιρέση ὅμως μερικῶν καζάδων. Ἀναφέρει ἐπίσης ὅτι τὴν ἀπόψη αὐτὴ ὑποστηρίζει καὶ ὁ Χασιώτης σ' ἓνα βιβλίο πού ἔβγαλε γαλλικὰ στὸ Παρίσι τὸ 1880: «L' instruction publique chez les Grecs» (Ἡ δημοσία ἐκπαίδευσις τῶν Ἑλλήνων), μὲ ἀφαίρεση ἀπ' τὸ βιλαέτι Θεσσαλονίκης τῶν καζάδων Ράζλοκ, Τζουμαγιᾶς καὶ Καβαντάρ καὶ ἀπ' τὸ βιλαέτι Μοναστηρίου τῶν καζάδων Δίβρας καὶ Κιρτσόβου. Τὴν ἴδια ἀπόψη ὑποστηρίζουν καὶ ὁ Μακεδονικὸς Σύλλογος τῶν Ἀθηνῶν τὸ 1903, ὁ καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν καὶ πρῶτος τοῦ «Ἑλληνισμοῦ» Νεοκλῆς Καζάτζης καὶ ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνηση μὲ μιὰν ἐγκύκλιό της τοῦ 1903.

Μόνιμη, σταθερὴ καὶ γενικὴ ἦταν ἡ ἑλληνικὴ στάση στὸ ζήτημα τῶν βορείων ὀρίων τῆς Μακεδονίας. Ὁ Μπράγκοφ ὅμως διαμαρτύρεται καὶ κραυγάζει, ὅτι οἱ καζάδες αὐτοὶ καὶ ὁλόκληρο τὸ σαντζάκι, ἂν μὴ καὶ τὸ βιλαέτι τῶν Σκοπίων, εἶναι ψυχὴ καὶ καρδιά τῆς Μακεδονίας...Μὰ σπεύδει ὁ Ἰδιος νὰ πετάξῃ ἔξω ἀπ' τὰ Μακεδονικὰ σύνορα τοὺς καζάδες Κατερίνης καὶ Σερβίων, γιατί ἀνήκουν στή...Θεσσαλία, καὶ τοὺς Γρεβενῶν καὶ Ἐλασσόνας, γιατί εἶναι...Ἡπειρωτικοί! Ὁ καθηγητὴς ἐπίσης τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Σόφιας Μίλετιτς στὸ ἔργο του «La Macédoine bulgare» (Ἡ βουλγαρικὴ Μακεδονία) βάζει τὰ βόρεια ὄρια τῆς Μακεδονίας ψηλὰ στὸ Ρίλο, στὰ παλαιὰ βουλγαρικὰ σύνορα, στὸ νότο ὅμως τὰ περιορίζει στις ἐκβολὲς τοῦ Ἀλιάκμονα!. Ὁ Μπράγκοφ ἐπικαλεῖται τίς ταξιδιωτικὰς ἐντυπώσεις, ἀρκετὰ καὶ αὐτὲς μερδεμένες, τοῦ Πουκεβίλ, τοῦ Κουζινερῦ (1831), τοῦ γεωλόγου Ἄμλι Μπουέ (1840), πού ἔγραψε σχεδιάσματα γιὰ τοὺς τουρκικοὺς σιδηροδρόμους. Ἄγνοοι ὅμως ὁλότελα τίς σαφεῖς διαπιστώσεις σοφῶν ξένων φιλόλογων καὶ ιστορικῶν, πού πέρασαν τὴ ζωὴ τους μὲ τὴ μελέτη ἀρχαίων κειμένων καὶ νέων εὐρημάτων. Αὐτοὶ ὅλοι βάζουν τὰ βόρεια σύνορα τῆς ιστορικῆς Μακεδονίας γύρω στις Σιδηρὲς Πύλες (Ντεμίρ-καπού), ὡς οἱ Beloch, Niese, Woodthorpe, Turn, πού ἀσχολήθηκαν εἰδικὰ μὲ τὴν ἱστορία τῆς Μακεδονίας.

ας τῶν διαδόχων τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου Ἀντιγονιδῶν, καθὼς καὶ τοὺς χάρτες τῶν Kiepert, Vidal de la Blanche, Sieglin καὶ Kiessing, van Kampen καὶ ἄλλων. Μόνο οἱ Beloch καὶ Niese προσθέτουν στὴ Μακεδονία τὴ Βιλαζούρα (Βελεσσά), πρωτεύουσα τῆς βόρειας Παιονίας, γιατί ὁ προτελευταῖος βασιλιάς τῆς Μακεδονίας Φίλιππος τὴν κατέλαβε τὸ 217 π.Χ., ὅπως γράφει ὁ Πολύβιος, γιὰ νὰ προστατεύσῃ τὴ χώρα του ἀπὸ τὶς ἐπιδρομὲς τῶν Δαρδάνων, τῶν σημερινῶν Σκοπιανῶν. Γιὰ τὸν ἴδιο λόγο ὁ Ἀντίγονος Γονατὰς ἱδρύσῃ τὴν Ἀντιγονία στὴν εἴσοδο τῶν στενῶν (Σιδηραῖ Πύλαι). Ἐξ ἄλλου καὶ οἱ Στράβων, Τίτος Λίβιος καὶ Πτολεμαῖος ἀναφέρουν τοὺς Στόβους, στὴ συμβολὴ τοῦ Ἐριγῶνα στὸν Ἀξιό, ὡς βόρειο ὄριο τῆς Μακεδονίας. Ὁ Μπράγκοφ παραποιεῖ κιόλας τὴν ἔννοια κειμένων καὶ χαρτῶν. Στὸ Μοναστήρι, ὅταν μπῆκαν οἱ Σέρβοι τὸ Νοέμβρη τοῦ 1912, κυκλοφόρησε εὐρύτατα μιὰ παλιὰ μεσαιωνικὴ παράδοση ὅτι τὰ ἑλληνικὰ σύνορα εὐρίσκονται καὶ πρέπει νὰ ὀρισθοῦν στὸ «μπακιρένιο ἄλωνι», κάπου κοντὰ στὸν Περλεπέ.

Καὶ ὅταν ἄρχισαν νὰ ἐφαρμόζονται οἱ περίφημες «Εὐρωπαϊκὲς Μεταρρυθμίσεις», ἔγινε πολλὴ προσπάθεια νὰ ἀγνοηθοῦν καὶ χωρισθοῦν ἀπὸ τὴ Μακεδονία τὰ νότια καὶ ἑλληνικὰ μέρη, ποὺ ἦταν τὸ λίκνο καὶ ἡ κοιτίδα τοῦ ἀρχαίου Μακεδονικοῦ βασιλείου.

ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΕΣ ΚΑΙ ΑΠΟΓΡΑΦΕΣ ΤΟΥ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ ΤΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ

Σχετικά με τὸν πληθυσμὸ τῆς Μακεδονίας ξεφύτρωναν στατιστικὲς γιὰ ὅλα τὰ γοῦστα καὶ τὰ συμφέροντα. Εἶχαν διενεργήσει οἱ Τοῦρκοι ἐπίσημες ἀπογραφὰς τὸ 1896 καὶ 1905. Καθένας ὅμως σκάρωνε καὶ μιὰ δική του ἀπογραφὴ.

Οἱ Τοῦρκοι ἔγραφαν ὅλους τοὺς μουσουλμάνους «Ἰσλάμ» (πιστοὺς μουσουλμάνους), εἴτε ἀλβανόφωνοι ἦταν εἴτε ἑλληνόφωνοι (στὶς ἐπαρχίες Γρεβενῶν καὶ Βοῖου οἱ Βαλαάδες), εἴτε σλαβόφωνοι (στὴν Καρατζόβα, στὴ Ροδόπη οἱ Πομάκοι) ἢ βλαχόφωνοι (Μογλενίτες στὴ Νότια τῆς Καρατζόβας). Καὶ ἦταν πραγματικὰ φανατικώτεροι Τοῦρκοι καὶ ἀπὸ τοὺς τουρκόφωνους. Τοὺς Χριστιανούς ὅμως τοὺς ξεχώριζαν σὲ ἐθνικότητες (μιλέτ), σύμφωνα μὲ τὴν ἀρχὴ τοῦ «διαίρει καὶ βασίλευε». Τοὺς Ἕλληνας τοὺς ἔγραφαν «Οὐρούμ», τοὺς Βουλγάρους «Μπουλγκάρ», τοὺς Σέρβους «Σήρμπ», τοὺς λίγους ρουμανίζοντες «Οὐλάχ», τοὺς Ἀρμενίους «Ἐρμένι» κ.λ.π. Εἶχαν καὶ κανονικὰ ληξιαρχεῖα (νοφοῦζ νταϊρέσι), ποὺ παρακολουθοῦσαν τὴν κίνηση καὶ τὶς μεταβολὲς τοῦ πληθυσμοῦ, καθὼς καὶ τὰ «μιλέτ». Τὰ «νοφοῦζ» (εἶδος ταυτότητος) σημεῖωναν ἐπίσης τὴν ἐθνικότητα τῶν Χριστιανῶν.

Σύμφωνα μὲ τὴν ἀπογραφὴ τὸ βιλαέτι Μοναστηρίου εἶχε μαζί μὲ τὰ ἀλβανικὰ σαντζάκια τοῦ Ἐλμπασάν καὶ τῆς Δίβρας 261.283 Ἕλληνες, 178.412 Βουλγάρους, 480.018 Τοῦρκους. Τὸ βιλαέτι Θεσσαλονίκης εἶχε 373.227 Ἕλληνες, 207.307 Βουλγάρους, 487.555 Τοῦρκους.

Οἱ Τοῦρκοι ὅμως ἔκαμναν τὸ ἀσυγχώρητο λάθος νὰ μὴ ἐξετάζουν ποιά γλώσσα μιλοῦσαν οἱ «ὑπῆκοοι τῆς ὑψηλῆς Αὐτοκρατορίας» οὔτε νὰ ἀναλύουν τὸ αἷμα τους, πράγμα ποὺ δὲν ἐδέχονταν μὲ κανένα τρόπο οἱ Βούλγαροι καὶ ἔσχιζαν τὰ ἱμάτιά τους...Τοὺς ἀρκοῦσε ἡ δήλωση τοῦ ἐνδιαφερομένου.

Ὁ Ἕλληνας πρόξενος Μοναστηρίου, σὲ ἐκθεσὴ του πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν τὸ 1902, ἔγραψε ὅτι καὶ οἱ πρόξενοι Ρωσίας καὶ Ἰταλίας εἶχαν σκαρώσει δικές τους ἀπογραφὰς τοῦ πληθυσμοῦ τοῦ βιλαετίου. Ποιά μέσα εἶχαν καὶ πῶς μποροῦσαν νὰ συγκεντρώσουν στοιχεῖα σὲ τόσον ἀπέραντη ἔκταση μὲ ἀπροσπέλαστα καὶ ἀπρόσιτα μέρη, εἶναι μυστήριον. Δὲν περιορίζονταν καὶν σὲ στρογγυλοὺς ἀριθμούς. Ἐγραφαν π.χ. γιὰ ἓνα χωριὸ ὅτι εἶχε 599

κατοίκους! Πῆγαν καὶ τοὺς καταμέτρησαν καὶ σὲ μέρη ὅπως τὰ βουνὰ τῆς Δίβρας, τοῦ Ἐλμπασάν, τοῦ Κιρτσόβου, ὅπου βασιλεύσαν ἡ ἀναρχία καὶ ἡ τουρκαλβανικὴ τρομοκρατία; Ἐφρόντισαν ὅμως νὰ μεγαλώνη ὁ Ρῶσος τὸ σλαβόφωνο στοιχεῖο καὶ ὁ Ἴταλός, πού εἶχε διερμηνέα ἓνα Ρουμανοδάσκαλο, τὸ βλαχόφωνο. Ὁ τελευταῖος, ὅπως ἀναγράφει ὁ Ἕλληνας πρόξενος, πῆγε νὰ ἐπισκεφθῆ τὸν ἔγκριτο Ἕλληνα δικηγόρο Νίκο Τσιγκαρά καὶ εἶπε, ὅτι ἔχαιρε γιατί ἔμπαινε στὸ σπίτι ἐνὸς Ρουμάνου καὶ Λατίνου. Ὁ μακαρίτης Τσιγκαράς τὸν σταμάτησε ἀμέσως: «Κάμνετε μεγάλο λάθος. Τὸ σπίτι αὐτό εἶναι Ἑλληνικό. Ἄν ζητᾶτε ρουμανολατινικό, νὰ πάτε ἄλλοῦ». Τὸ ἴδιο ἔπαθε ὁ Ἴταλός καὶ στὸ σπίτι τοῦ ἱατροῦ Βαφειάδη.

Ὅταν δημιουργήθηκε τὸ «Μακεδονικὸ Ζήτημα» καὶ χάριν τῆς εἰρήνης φορτώθηκαν Ρωσία καὶ Αὐστρία τὸ μεγάλο βᾶρος νὰ ἐπιβάλουν ὡς «ἐντολοδόχοι» καὶ τῶν ἄλλων τεσσάρων Μεγάλων Δυνάμεων (Ἀγγλίας, Γαλλίας, Γερμανίας, Ἰταλίας) τὶς «μεταρρυθμίσεις» καὶ τὴν τάξιν στὰ «τρία βιλαέτια», οἱ στατιστικὲς καὶ ἀπογραφεὲς ἐπληθύνθηκαν σὰν τὴν ἄμμο τῆς θάλασσας.

Πρόξενoi, πρεσβευτές, δημοσιογράφοι, ὅπως ὁ Gaston Routier, ξένες ἐφημερίδες, ὁ ἐκδοτικὸς οἶκος Erhard τῶν Παρισίων, ξεφούρνιζαν στατιστικὲς. Ὁ Γενικὸς Πρόξενος τῆς Γαλλίας Steeg, ἀργότερα Γενικὸς Διοικητῆς Ἀλγερίου, υπέβαλε στὸ ὑπουργεῖο του στατιστικὴ, ὅπου ἀσχολεῖται ἰδιαίτερα μὲ τὴ γλῶσσα τῶν κατοίκων, ὅπως γράφει ὁ Παγιαρὲς. Ὑπολόγισε ὅτι στὸ βιλαέτι Θεσσαλονίκης ὑπῆρχαν 110.000 μουσουλμάνοι σλαβόφωνοι (οἱ Πομάκοι τῆς Ροδόπης), 4.000 ἑλληνόφωνοι, 3.000 βλαχόφωνοι καὶ 75.000 Ἑβραῖοι ἰσπανόφωνοι.

Πολὺ σωστὰ παρατηρεῖ ὁ Παγιαρὲς ὅτι ὁ Γενικὸς πρόξενος ξέχασε τὴν κατάστασιν στὴν πατρίδα του τὴ Γαλλία, ὅπου ὁμιλοῦνται πάρα πολλές διάλεκτοι (patois) καὶ πολλὲς χωριστὲς γλῶσσες (langues) (στὴ Βρεττάνη, στὴν Ἀλσατία, στὴ Φλάνδρα, στὰ Πυρηναιῖα, στὴν Προβηγκία κ.τ.λ.).

Ἄλλη ἀπογραφὴ ἔκαμε ὁ Γάλλος πρόξενος Λαφόν, πού ἦταν φιλέλληνας.

Ἡ ἐφημερίδα Temps (Χρόνος) ζήτησε ἀπ' τοὺς Βαλκανικοὺς ἀντιπροσώπους στοιχεῖα γιὰ τὸν πληθυσμό. Ὁ Βούλγαρος πρεσβευτῆς Ζολότοβιτς ἐδήλωσε ἀμέσως, ὅτι σύμφωνα μὲ τὴν τουρκικὴ στατιστικὴ ὑπῆρχαν στὴ Μακεδονία (στὰ τρία βιλαέτια) 1.100.000 (!) Βούλγαροι καὶ 270.000 Ἕλληνες.

Τὸν διέψευσε ὅμως ἡ ἐπίσημη τουρκικὴ ἐφημερίδα τῆς Θεσσαλονίκης καὶ ἔπειτα ὁ ἴδιος ὁ Χιλμὴ πασὰς σὲ συνέντευξή του στὴν ἐφημερίδα τῆς Βιέννης «Πολιτικὴ Ἀνταπόκριση» τῆς 14 Μαρτίου 1906. Ὁ «Ἐπιθεωρητῆς» τῶν τριῶν βιλαετίων δήλωσε ὅτι στὰ δύο βιλαέτια Θεσσαλονίκης καὶ Μοναστηρίου ὑπῆρχαν 634.510 Ἕλληνες, 385.729 Βούλγαροι καὶ 967.573 μουσουλμάνοι.

Μία ελληνική στατιστική παρουσίαζε τούς ἴδιους πάνω κάτω ἀριθμούς, με μόνη τῆ διαφορά ὅτι ἐμίκραινε τὸν ἀριθμὸ τῶν μουσουλμάνων, γιατί ἀφαιροῦσε ἀπ' τὸ βιλαέτι Μοναστηρίου τὰ σαντζάκια Ἐλμπασάν καὶ Δίβρας, ἀλβανικά καὶ μουσουλμανικά.

Τὸ 1905 κυκλοφόρησε στὸ Παρίσι τὸ βιβλίον τοῦ Μπράγκοφ, πού ἦδη ἀναφέραμε. Στηρίζεται στὰ στοιχεῖα τῆς Ἐξαρχίας καὶ ἀναγράφει χωριστὰ τὸ χριστιανικὸ πληθυσμὸν κάθε χωριοῦ καὶ τὸ συνολικὸν κάθε καζᾶ. Λογαριάζει Βουλγάρους καὶ τούς σλαβόφωνους Τούρκους! Τούς χριστιανούς ξεχωρίζει σὲ καθαρὸς Βουλγάρους καὶ σὲ «ἐλληνίζοντες» ἢ «σερβίζοντες» πατριαρχικούς. Τούς βάζει ὅμως ὅλους στὴν ἴδια κατηγορία καὶ τούς καταμετράει Βουλγάρους. Γιὰ τὴν πόλιν τοῦ Μοναστηρίου ἀναγράφει: Βούλγαροι καθαρὸι 8.141, «ἐλληνίζοντες Βούλγαροι...» 6.500, Βλάχοι 7.200, Ἕλληνες... 100! Γεννάται ἐπομένως τὸ ἄμεσο ἐρώτημα, ποιοὶ ἔκαμαν ἐκεῖ τὸν τόσον ἄκαμπτο, σκληρὸ καὶ αἱματηρὸ ἀγώνα κατὰ τῶν Βουλγάρων;

Στῆ Γευγελῆ δίνει 1.840 Βουλγάρους, 2.240 ἐλληνίζοντες. Στῆ Στρώμνιτσα 1.800 Βουλγάρους καὶ 4.440 ἐλληνίζοντες. Στὸ Πετρίτσι 1.680 ἐλληνίζοντες καὶ 3.302 Βουλγάρους. Στὸ Μελένικο 40 Βουλγάρους, 220 ἐλληνίζοντες καὶ 3.825 Ἕλληνες. Στὸ Κρούσοβο Βούλγαροι 548, ἐλληνίζοντες 776 καὶ Βλάχοι 5.500. Σὲ ἐξῆ, δηλ. πόλεις πού ἔμειναν ἐξῶ ἀπ' τὰ ἐλληνικά σύνορα ἢ μεγάλη πλειονότης τῶν κατοίκων καὶ αὐτῶν τῶν σλαβοφόνων ἦταν ἐλληνική, σύμφωνα με τὰ στοιχεῖα τῆς Βουλγαρικῆς Ἐξαρχίας πού δὲν ἦταν βέβαια πάντοτε τὸ στόμα τῆς ἀλήθειας.

Στῆ Φλώρινα ἀναγράφει 800 Βουλγάρους καὶ 3.544 ἐλληνίζοντες, στὴν Ἔδεσσα 3.600 Βουλγάρους με 6.280 ἐλληνίζοντες. Στὴν πόλιν τῆς Θεσσαλονίκης ἔχει 5.600 Βουλγάρους, 2.160 ἐλληνίζοντες, 907 Βλάχους, πού ἦταν ἐπίσης Ἕλληνες, καὶ 20.000 Ἕλληνες.

Ἀνάλογοι εἶναι καὶ οἱ συνολικοὶ ἀριθμοὶ τῶν καζᾶδων. Τὸν καζᾶ π.χ. Θεσσαλονίκης παρουσιάζει με 14.736 Βουλγάρους, 17.876 ἐλληνίζοντες καὶ 37.265 Ἕλληνες. Τὸν καζᾶ Λαγκαδᾶ με 3.776 Βουλγάρους καὶ 11.012 ἐλληνίζοντες. Τὸν καζᾶ Ζίχνας με 8.312 Βουλγάρους καὶ 12.920 ἐλληνίζοντες κ.τ.λ.

Τούς 7.441 σλαβόφωνους τοῦ καζᾶ Βεροίας καὶ 1.968 τοῦ καζᾶ Ἀνασελίτσας (Βοῖου) τούς χαρακτηρίζει ὅλους ἐλληνίζοντες. «Ποῖαν χρεῖαν ἔχομεν ἄλλων μαρτύρων»; Σημειωτέον ὅτι οἱ ἀριθμοὶ τοῦ Μπράγκοφ καὶ τῆς Ἐξαρχίας εἶναι τοῦ 1905, ὅταν εἶχε ἦδη ἀρχίσει ἀπὸ χρόνια ἢ δράση τῶν κομιτατζήδων καὶ ὁ «διὰ πυρὸς καὶ σιδήρου» ἐκβουλγαρισμός.

Ὁ Παγιαρὲς ἔκαμε ἔλεγχο τῶν ἀριθμῶν τοῦ Μπράγκοφ στὶς Σέρρες με τῆ βοήθεια τῶν Γάλλων ἀξιωματικῶν τῆς χωροφυλακῆς καὶ στῆ Δράμα τῶν Ἀγγλων. Διαπίστωσε, ὅτι οἱ Ἕλληνες τῶν Σερρῶν δὲν ἦταν μόνο 5.000 ἀλλὰ 15.000 με 17.000. Δὲν ὑπῆρχαν 4 βουλγαρικά σχολεῖα, ἀλλὰ μόνο 1 με

80 παιδιά και αυτά από τὰ χωριά. Ὁ ἴδιος ὁ Βούλγαρος πρόξενος (ἐμπορικός πράκτωρ, γιατί ἡ Βουλγαρία ἦταν ὑποτελής ἡγεμονία τῆς Τουρκίας) Σερρών Μάρκοφ τὸν ἐβεβαίωσε ὅτι στὶς Σέρρες ὑπῆρχαν μόνο 20 βουλγαρικά σπίτια καὶ στὸ Σιδηρόκαστρο μόνο 3. Οἱ Ἕλληνες τῆς Δράμας δὲν ἦταν μόνο 700, ὅπως τοὺς ἔγραφε ὁ Μπράγκοφ, ἀλλὰ 2.000 μόνιμοι καὶ 1.500 μετακινούμενοι, ὅπως τὸν ἐπληροφόρησε ὁ ἀρμόδιος Ἄγγλος ταγματάρχης. Σ' αὐτὴ τὴν πόλη τοῦ Νευροκοπίου ὑπῆρχαν, ὅπως εἶπε ὁ ταγματάρχης, 4.780 Τούρκοι, 760 Βούλγαροι, 609 Ἕλληνες μὲ 2 σχολεῖα καὶ 132 μαθητές.

Ὁ Μπράγκοφ μόνο δύο καζάδες ἀναφέρει ὀλοκληρωτικὰ ἑλληνικούς, τῆς Κασσάνδρας (Χαλκιδικῆς) καὶ τῆς Κοζάνης. Τοὺς καζάδες Σερβίων, Γρεβενῶν, Ἐλασσόνας, Κατερίνης τοὺς παραχωρεῖ στὴν Ἠπειρο καὶ Θεσσαλία, τοῦ Παγγαίου (Πράβι), Καβάλας κ.τ.λ. τοὺς λησιμονᾶ. Ἴσως δὲν τοὺς λογαριάζει Μακεδονικούς. Δὲν παραλείπει ὅμως ν' ἀναφέρει μὲ πλῆθος λεπτομέρειες πολλοὺς ἀμόλυντους βουλγαρικούς στὸ βιλαέτι τῶν Σκοπίων, ἀν καὶ παραδέχεται ὅτι ὑπῆρχαν καὶ ἐκεῖ ἑλληνικά σχολεῖα.

Γεγονὸς εἶναι ὅτι, μὲ τὸ ἐθνικὸ ἀνακάτωμα τῆς «Μακεδονίας» τῶν «τριῶν βιλαετιῶν» καὶ τὶς ἀλληλοσυγκρουόμενες στατιστικές, οἱ ξένοι τόσο μπερδεύτηκαν, ὥστε ὀνομάσθηκε ἀπὸ τότε «Macédoine» ἢ γνωστὴ ἀνάμικτη «σαλάτα». Πάντως δὲν ὑπῆρχε τότε ἡ χωριστὴ «Μακεδονικὴ» ἐθνότητα. Ξεφύτρωσε πολὺ ἀργότερα, τὸ 1944.

Ἐξ ἄλλου, «Ταξίδια στὴν Ἑλλάδα» (Voyages en Grèce) ὀνόμασε στὰ βιβλία του ὁ Γάλλος πρόξενος Πουκεβίλ τὶς περιηγήσεις του καὶ στὴ Μακεδονία (1827).

Ἐπίσης «Πίνακα τοῦ Ἐμπορίου τῆς Ἑλλάδος» (Tableau du Commerce de la Grèce) τιτλοφορεῖ τὸ βιβλίο του ὁ Γάλλος πρόξενος Θεσσαλονίκης Μπωζοῦρ (Beaujour) ἀπὸ τὸ 1777 ἕως τὸ 1797. Ἑλληνικὴ χαρακτηρίζει τὴ Θεσσαλονίκη, ὅπως τὴ Λάρισα καὶ τὴ Λειβαδιά. Τῆς δίνει πληθυσμὸ 30.000 Τούρκους, 16.000 Ἕλληνες, 12.000 Ἑβραίους. Ὁ Ἄλ. Μπεζάν (15 Ἰουνίου 1788) ὑπολογίζει 33.000 τοὺς Τούρκους, 23.000 τοὺς Ἑβραίους, 20.000 τοὺς Ἕλληνας. Ὁ Βενετὸς πρόξενος Θεσσαλονίκης, τὸ 1741, λογαριάζει 40.000 τοὺς Ἑβραίους, 25.000 τοὺς Ἕλληνες, 15.000 τοὺς Τούρκους. Ὁ Γάλλος πάλι πρόξενος Θεσσαλονίκης Araiγ τὸ 1777 ὀμιλεῖ γιὰ 30.000 Τούρκους, 25.000 Ἑβραίους, 15.000 Ἕλληνες.

Ἐπάρχει ὅμως τὸ σουλτανικὸ φερμάνι τῆς 13 Ἀπριλίου 1825, ποὺ ἀναγνωρίζει ὅτι οἱ Ἕλληνες τῆς Θεσσαλονίκης ἦταν πρὶν ἀπ' τὴν ἐπανάσταση τοῦ 1821 περισσότεροι ἀπ' τοὺς Ἑβραίους καὶ ἐπλήρωναν κατ' ἀποκοπὴ τριπλάσιο φόρο ἀπ' αὐτούς. Τὸ 1825 ὅμως οἱ Ἑβραῖοι ἦταν συντριπτικὰ πλεονάζοντες.

Ἀπογραφές, βέβαια, στὴν Τουρκία δὲν ἐγίνονταν τότε. Ἦταν ὀλότελα ἀγνωστες. Πάντως ὅλοι αὐτοί, ποὺ εἶχαν κατοικήσει χρόνια στὴ Θεσσαλο-

νίκη, αναφέρουν μόνο Τούρκους, Έλληνες, Έβραίους και ούτε ένα ποτέ Βούλγαρο. Επίσης και οι Βενετοί πρόξενοι Θεσσαλονίκης και οι Βενετοί γενικά διπλωμάτες μιλούσαν πάντοτε μόνο για Έλληνες στις εκθέσεις τους, που έφερε στο φως από τα αρχεία της Βενετίας ο κ. Κωνστ. Μέρτζιος και εκτύπωσε ή Έταιρεία Μακεδονικών Σπουδών με τον τίτλο « Μνημεία Μακεδονικής Ιστορίας». Αυτούς έσφαζαν οι εκτραχηλισμένοι και ασύδοτοι γενίτσαροι, οι γκαλαντζήδες (ναύτες), όλοι οι Τούρκοι αυτούς έλήστευαν, καθώς και οι πασάδες, οι μολάδες, μουφτήδες, μουσελίμηδες και αυτή ή Ύψηλή Πύλη (ή τουρκική δηλ. κυβέρνηση) με τις έπίσημες αναγκαστικές εισφορές. Είναι αληθινά άπίστευτα τα μαρτύρια των δικών μας τότε. Είχαν αρχίσει πιά ή κατάπτωση της Αυτοκρατορίας, οι τοπάρχες είχαν γίνει ανεξάρτητοι τυραννίσκοι, αίμοβόροι και άχόρταγοι κλέφτες. Η κεντρική κυβέρνηση δεν ήξερε τί έκαμνε και οι τρομεροί άλλοτε στον πόλεμο γενίτσαροι είχαν καταντήσει συμμορίες άργόσχολων όπλοφόρων που έδειχναν την παλληκαριά τους μόνο στους άοπλους και άμοιρους ραγιάδες, ποδοπατούσαν όλοι τους νόμους και τα σουλτανικά φερμάνια, δεν σταματούσαν σε κανένα έγκλημα και κάποτε άλληλοσφάζονταν, όπως τον Φλεβάρη του 1673 δύο «όρτάδες» γενιτσάρων είχαν κηρύξει πόλεμο μεταξύ τους, άλληλοσκοτώνονταν μέσα στη Θεσσαλονίκη και... ξεespoύσαν στους δικούς μας.

Οι Έλληνες δεν ήταν κύριοι της περιουσίας, της ζωής, της τιμής των, γράφει τον Ιούλιο 1757 ο Βενετός πρόξενος. Γι αυτό και έλαττώνονται. Τρεις πασάδες της Θεσσαλονίκης άλλαξαν τότε σ ένα χρόνο. Ατέλειωτα είναι τα αναρχικά και αίματηρά κινήματα των γενιτσάρων, όπου οι Έλληνες και λιγώτερο οι Έβραίοι πλήρωναν τα σπασμένα.

Η κατάσταση χειροτέρευσε ακόμα περισσότερο και ή δυστυχία των δικών μας πολλαπλασιάσθηκε, άφ' ότου έμφανίστηκε στο Αιγαίο ο ρωσικός στόλος του Όρλώφ και κατέστρεψε τον τουρκικό στον Τσεσμέ. Τον Ιούλιο επίσης του 1877 έγινε σοβαρός λόγος για σφαγή όλων των Έλλήνων της Θεσσαλονίκης. Τη ματαίωσε ο «μολάς», που έτυχε καλός. Οι γενίτσαροι όμως ξεσηκώθηκαν έναντιόν του και πήγαν να τον σφάζουν και να τον κάψουν. Τους ξέφυγε και ξέσπασαν πάλι στους ραγιάδες. Σκότωναν 8 - 10 κάθε μέρα στους δρόμους. Σκότωναν και λήστευαν οι γενίτσαροι και οι άλλοι παλληκαράδες, όταν έφευγαν φουσατοί για το ρωσικό μέτωπο, σκότωναν και λήστευαν και όταν γύριζαν ντροπιασμένοι και διαλυμένοι. Το Δεκέμβρη 1768 βγήκε σουλτανική διαταγή ν' άφοπλισθούν άμέσως όλοι οι Έλληνες της Θεσσαλονίκης και των γύρω χωριών, που ανακλήθηκε ύστερα από αρκετούς μήνες. Βροχή σουλτανικές διαταγές έπεσε να πληρώση ή Έλληνική Κοινότητα της Θεσσαλονίκης, άμάξια και γκαμήλες για το στρατό, 4.000 καντάρια γαλέτες (το καντάρι 44 οκάδες), πάλιν άλλα άμάξια και γκαμήλες και άλλες γαλέτες και άλλα κάρρα. Το καταπληκτικώτερο είναι ότι δι-

ατάχθηκε ἡ Ἑλληνικὴ Κοινότητα Θεσσαλονίκης νὰ μετρήσῃ 20 «πουγγιά» —ποσὸ κολοσσαῖο γιὰ ἐκείνη τὴν ἐποχὴ— στὸν πασᾶ τοῦ Κιουστελντίλ, ποὺ τὸν εἶχε μεταθέσει ἡ ἴδια σουλτανικὴ κυβέρνησις! Ἡ Ἑλληνικὴ Κοινότητα ἔπρεπε νὰ τὸν παρηγορήσῃ μὲ τὰ «πουγγιά»! Ἐξαναγκάσθηκε ἐπίσης ἡ ἔρημη αὐτὴ Κοινότητα νὰ ξαναφτιάξῃ τὸ σεράϊ τοῦ πασᾶ τῆς Θεσσαλονίκης, ποὺ εἶχε κατῆ ἀπὸ τυχαία πυρκαϊά. Ἄπορεῖ καὶ ὁ Βενετὸς πρόξενος πῶς οἱ φτωχοὶ αὐτοὶ Ἕλληνες τῆς Θεσσαλονίκης ἔστεκαν ἀκόμα στὰ πόδια. Ἄς προστεθῆ ὅτι πανώλης καὶ ἄλλες φοβερὲς ἐπιδημίες ἐμάστιζαν τὴν πόλιν καὶ ἀναγκάσθηκαν οἱ Ἕλληνες νὰ πληρώσουν τὸν πασᾶ καὶ ἄλλους Τούρκους ἐπισήμους, γιὰ νὰ τοὺς ἐπιτραπῆ νὰ βγοῦν ἔξω ἀπ' τὴ θανατηφόρον πόλιν! Τὰ ἔγγραφα τῶν Βενετῶν προξένων Θεσσαλονίκης στάζουν φρίκη καὶ αἶμα καὶ εἶναι τὰ ἀψευδέστερα ντοκουμέντα τῶν ἀφάνταστων μαρτυριῶν, ποὺ δοκίμαζαν τότε κάθε ὥρα καὶ στιγμή οἱ Ἕλληνες ραγιαδες.

Ἄνυπολόγιστη γενικὰ εἶναι ἡ ἐξόντωση τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ποὺ ἔκαμαν οἱ Τούρκοι στὴν περίοδο τῆς ἐπιδρομῆς τους. Πατριαρχικὸ ἔγγραφο ἡδὴ τοῦ 1389 ἀναφέρει ὅτι πολὺ λίγοι μπόρεσαν νὰ γυρίσουν στὴν Ἀδριανούπολη ἀπ' τὴν αἰχμαλωσία καὶ τὸν ἐξανδραποδισμό. Ὁ μητροπολίτης δὲν εἶχε πιά οὔτε κελλὶ καὶ ἔμενε στὴν Ἀγαθούπολη. Ὁ Κυδώνης ἀναφέρει ὅτι πολλὲς πόλεις καταστράφηκαν καὶ οἱ κάτοικοί τους εἴτε πουλήθηκαν ὡς δοῦλοι, εἴτε μεταφέρθηκαν πολὺ μακρὰ. Οἱ πόλεις, ποὺ δὲν καταστράφηκαν, ζηλεύουν κεῖνες, ποὺ ρημάχθηκαν. Θὰ ἤθελαν ν' ἀνοίξῃ ἡ γῆ καὶ νὰ τίς καταπιῇ.

Τὸ παιδομάζωμα γιὰ τὰ τάγματα τῶν γενιτσάρων ἄρχισε στὴ Θεσσαλονίκη ἀπ' τὸ 1395, ὅπως φαίνεται ἀπὸ ὀμιλίαι τοῦ μητροπολίτη Ἰσιδώρου. Καὶ γυμνάζονταν σκληρά.

Ἐπίσης ὁ μοναχὸς Βρυέννιος τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἔγραψε: «Διεσκορπίσθημεν διασπαρέντες πάσαις τῆς γῆς βασιλείαις· καὶ ἄρχουσιν ἡμῶν, ἡμεῖς δὲ οὐκ ἄρχομεν. Καὶ τὴν χώραν ἡμῶν ἀλλότριον κατεσθίουσιν».

Η ΓΕΝΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΣΤΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ

Πρωτογονισμός και έγκατάλειψη, μαρasmus και αθλιότητα βασίλευαν. Έκτος απ' τις σιδηροδρομικές γραμμές Θεσσαλονίκης - Σκοπίων προς Βελιγράδι και την Κεντρική Ευρώπη, Θεσσαλονίκης - Κωνσταντινουπόλεως και Θεσσαλονίκης - Μοναστηρίου, κανένα άλλο δημόσιο έργο δεν είχε κατασκευασθῆ.

Άσχημα χάλια είχαν και οι δημόσιοι δρόμοι. Το 1885 - 1890 έγινε κάποια έντονη προσπάθεια στο βιλαέτι Μοναστηρίου τουλάχιστον με αναγκαστική προσωπική εργασία των κατοίκων και ιδιαίτερα των Χριστιανών. Πολλοί καινούριοι δρόμοι χαράχθηκαν. Έπειτα όμως αφήθηκαν στην τύχη τους και άχρηστεύθηκαν.

Οι Νεότουρκοι ανάθεσαν το 1909 σε γαλλική εταιρία την ανακατασκευή και επισκευή των κεντρικωτέρων με στρατιωτική σημασία δρόμων που βρέθηκαν όμως στον πόλεμο του 1912 ανασκαμμένοι σε πολλά σημεία. Στο δρόμο π.χ. Μοναστηρίου - Κοζάνης - Θεσσαλικών συνόρων το τμήμα Βεύης - Άμυνταίου είχε τόσο χαλάσει και με την παλινδρομική κίνηση των τουρκικών και ελληνικών στρατευμάτων, αρχές Νοέμβρη 1912, ώστε γυναικόπαιδα ακόμη και ζώα Τούρκων τῆς έπαρχίας Πτολεμαΐδας, που έφευγαν στη δεύτερη προέλαση τῆς πέμπτης Μεραρχίας, κόλλησαν στη βαθειά λάσπη και ξεψύχησαν. Αντίκρυσσα και εγώ το παράξενο φαινόμενο. Είδα γρηές, κοριτσάκια, γαιδούρια να στέκουν ὄρθια και ακίνητα καταμεσις στο δρόμο, κάτω απ' τῆ Βεύη, και νόμιζα πώς ἦταν ζωντανά. Επίσης πάνω απ' τῆ Φλώρινα, στο δρόμο για τῆν Κορυτσᾶ, ἐπιάσαμε τότε 17 τούρκικα πεδινα κανόνια, γιατί δεν μπόρεσαν να βγάλουν το χαλασμένο ἀνήφορο για το Πισοδέρι. Ο μεγάλος κάμπος Θεσσαλονίκης - Σιούδρας - Γιαντισῶν ἦταν μιᾶ βαλτωμένη Σαχάρα, που ἔβγαζε λίγο καλαμπόκι, πολλά ἀγριόχορτα για το στρατό και πάμπολλα κουνούπια. Είχε λίγα μικρά και πανάθλια κουτσοχώρια, που ἐξελίχθηκαν τώρα σε πολιτείες με κλασικά γυμνάσια και κινηματογράφους. Ο ἄχρηστος ἐκεῖνος ἀπέραντος κάμπος εἶναι πιά γῆ τῆς ἐπαγγελίας.

Τὰ ἀγγλογαλλικά στρατεύματα το 1916 - 1918 ἔπαθαν μεγαλύτερες ἀπώλειες απ' τῆν ἑλonoσία, παρὰ απ' τὸν ἔχθρό.

Πῆγαινα το Μᾶη 1916 (με το παλιό ἡμερολόγιο) «Διοικητικός Ἐπί-

τροπος», δηλ. έπαρχος, στὰ Γιανιτσά. Έπειδὴ ἡ γέφυρα τοῦ Ἄξιου (Τόψιν τότε) εἶχε παρασυρθῆ ἀπὸ μιὰ μεγάλη πλημμύρα, μοῦ σύστησαν νὰ πάω μὲ τὸ τραῖνο στὴ Σκύδρα καὶ ἀπ' ἐκεῖ μὲ τὸ ταχυδρομικὸ ἀμάξι στὰ Γιανιτσά. Μόλις ξεμυτίσαμε ἀπ' τὴ Θεσσαλονίκη βρέθηκα σὲ μιὰ καινούργια ἄγνωστη θάλασσα. Νερὰ παντοῦ, ὡς τὸ βάθος τοῦ ὀρίζοντα. Ἀξιωματικοὶ τῆς φρουρᾶς τῶν Γιανιτσῶν (ἓνα σύνταγμα πεζικοῦ καὶ ἄλλο ἱππικοῦ), ποὺ γύριζαν μὲ τὶς οἰκογένειές τους στὴν ἔδρα τους, ἀφοῦ πόλεμος δὲν γινόταν, πληροφορήθηκαν τότε, ὅτι εἶχε χαλάσει καὶ μιὰ γέφυρα στὸ δρόμο Σκύδρας - Γιανιτσῶν. Ἀναγκασθήκαμε νὰ μείνουμε τέσσερες μέρες στὴ Βέροια. Κατεβήκαμε ἔπειτα στὸ Ἄδενδρο μὲ τὸ τραῖνο, ποὺ ἀγκομαχοῦσε ἀνάμεσα στὰ νερά, καὶ περάσαμε μιὰν ἄθλια νύχτα στὸ καλυβόσπιτο ἐνὸς παπᾶ κάτω ἀπὸ σύννεφα κουνούπια. Τὴν ἄλλη μέρα ταξιδεύσαμε μὲ δυὸ μεγάλα τετράτροχα βουβαλοαμάξια ποῦ...ἔπλεαν στὸ νερό, μὲ 6 (ἑξάβες) τοῦ βάλτου, ποὺ ἔμοιαζαν τὰ μονόξυλα τῆς Κεντρικῆς Ἀφρικῆς, καὶ στὸ τέλος μὲ ἄλογα τοῦ ἱππικοῦ καὶ «λαντόνια». Καὶ χρειαστήκαμε 6 - 7 ἡμέρες. Ὑπῆρχε καὶ ἡ παροιμία: «Ἐβγαλε καὶ ἡ Κουλακιά (Χαλάστρα) σιτάρι!» Θὰ ἦταν δηλαδὴ θαῦμα ἂν ἔβγαζε ἡ Χαλάστρα (Κουλακιά) σιτάρι.

Τὸ Σεπτέμβριο τοῦ 1911 πῆγα μὲ Μοναστηριῶτες φοιτητὲς στὴν Κωνσταντινούπολη, γιὰ νὰ πάω στὴν Ἀθήνα, γιὰτὶ ἀπ' ἐκεῖ δὲν χρειάζονταν διαβατήρια, ἐνῶ ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη ἔπρεπε νὰ τὰ ἔχωμε. Ὅταν περνούσαμε τὸν κάμπο τῶν Σερρών, εἶδαμε σπιτάκια πάνω σὲ ὑψηλοὺς πασσάλους γιὰ τὸ φόβο τῶν πλημμυρῶν τοῦ Στρυμόνα. Ἐρημος σχεδὸν ἦταν καὶ ὁ κάμπος τῆς Δράμας.

Πυκνότερα κατοικημένη ἦταν ἡ Δυτικὴ Μακεδονία. Οἱ κάμποι Φλωρινας - Μοναστηρίου - Περλεπέ καὶ Ἀμυνταίου - Πτολεμαΐδας - Κοζάνης ἔβγαζαν σιτάρι καὶ γιὰ τὰ Ζαγοροχώρια τῆς Ἠπείρου.

Ἡ περιοχὴ Περλεπέ καλλιεργοῦσε καὶ ἀφιόνι καὶ τοῦ Μοναστηρίου λινάρι· πολὺ παλαιότερα, μάλιστα, εἶχε διασωθῆ μὲ τὸ ὄνομα αὐτὸ εἰδικὴ ἀγορά. Ἡ Ἀλμωπία, τὸ κόκκινο πιπέρι καὶ τὰ κροκάρια τῆς, ποὺ ἔβγαιναν καὶ στὸ ἐξωτερικὸ καὶ ἡ Κοζάνη, κρόκο. Παντοῦ, στὴ Δυτικὴ Μακεδονία, ἡ καλλιέργεια τοῦ καπνοῦ εἶχε ἀπαγορευθῆ. Ἐβγαίνει κάπου κάπου ὀλίγος γιὰ τὸ...λαθρεμπόριο. Εἶχεν ἀρχίσει ὅμως νὰ καλλιεργῆ καλὸν καπνὸ, τύπου «μπασμαῖ», ἡ περιοχὴ Σιάτιστας - Σελίτσας (Ἐράτυρας). Οἱ Σέρρες καὶ ἡ Θεσσαλονίκη ἔβγαζαν βαμβάκια καὶ καπνὸ στὴν Αὐστρία, ἀπ' τὰ τέλη τοῦ 18ου αἰῶνα.

Στὰ νεώτερα χρόνια οἱ Ναουσαῖοι βιομήχανοι ὑποβοηθοῦσαν τὴν καλλιέργεια τοῦ βαμβακιοῦ μὲ ὀδηγίες, εἰδικούς σπόρους καὶ βραβεῖα.

Ἡ Χαλκιδικὴ ἦταν ἀραιοκατοικημένο ἀγιορίτικο τσιφλίκι καὶ ὁ τόσος πλούσιος, τώρα, κάμπος τῆς Κατερίνης, χέρσος βοσκοτόπος. Ὅλη ἡ παρα-

λία τοῦ Θερμαϊκοῦ, ὅπου σφύζον ἡμέρα ἀπὸ ζωὴ χωριὰ καὶ πολιτεῖες, ἦταν ἀφρικανικὴ ἔρημος. Δὲν ἦταν ξένη στὸ ἀποτέλεσμα αὐτὸ καὶ ἡ ἐπανάσταση τοῦ 1821 καὶ 1822 μὲ τίς σφαγές, καταστροφές, τοὺς ἐξανδραποδισμούς, ποὺ ἐρήμαξαν τὸ Βέρμιο, καθὼς καὶ οἱ μεταγενέστερες μικροεπαναστάσεις καὶ ἡ ληστεία.

Ἡ Ἀνατολικὴ Μακεδονία περνοῦσε περίοδο παχυτάτων ἀγελάδων χάρις στὸν πολῦτιμο καπνὸ τῆς.

Ἡ περισσότερὴ γῆ ἀνῆκε σὲ τούρκικα τσιφλίκια. Ὁ τραπεζίτης Σαοῦλ Μοντιάνο τῆς Θεσσαλονίκης, σὲ εὐρύτερη κλίμακα, καὶ οἱ δικοὶ μας ἔμποροι τοῦ Μοναστηρίου, σὲ μικρότερη, εἶχαν ἀνακαλύψει μιὰ πρωτότυπη κερδοφόρο ἐπιχείρηση. Ἀγόραζαν ἀπὸ μπέηδες καὶ πασάδες μεγάλα τσιφλίκια καὶ τὰ μεταπωλοῦσαν τμηματικὰ καὶ σιγὰ σιγὰ σὲ χωρικούς. Εἶχαν μερικοὶ κομποδέματα. Δούλευαν πολλοὶ κηπουροὶ καὶ γαλατάδες στὴν Κωνσταντινούπολη, κτίστες ἀπ' τὰ Κορέστια στὴν Ἀθήνα, πριονάδες καὶ ὑλοτόμοι στὴν Ἑλλάδα καὶ σ' ὅλη τὴ Βαλκανικὴ κ.τ.λ. Δὲν ἔλειπαν καὶ οἱ ἔμποροι καὶ μεγάλῃ ἐμποροί, μὰ αὐτοὶ δὲν ἦταν γεωργοί.

Γιὰ ἀναγκαστικὲς ἀπαλλοτριώσεις οὔτε λόγος βέβαια μποροῦσε τότε νὰ γίνη.

Τὸ 1900 ἄρχισε καὶ ἀθρόα μετανάστευση στὴν Ἀμερικὴ ἀπ' ὅλη τὴ Δυτικὴ Μακεδονία.

Πολύμορφος, πολυποίκιλος, πολυμπερδεμένος ἦταν καὶ ὁ πληθυσμὸς, ἰδίως στὰ βόρεια τῆς ἐλληνοφώνης ζώνης (Καστοριά - Κοζάνη - Νάουσα - Βέρροια - Θεσσαλονίκη - Σέρρες - Δράμα). Ἦταν καὶ ὁ παράδεισος τῶν προπαγανδῶν ἐκεῖ. Γλῶσσες, γλωσσικὰ ἰδιώματα, θρησκείες, αἱρέσεις, πολιτισμοί, βλέψεις, ἐπιρροές, διασταυρώνονταν καὶ ἀνακατεύονταν. Μεγάλα καὶ μικρὰ κράτη εἶχαν τὴν οὐρά τους καὶ ξένες ἐκκλησίες τίς ἀποστολὲς καὶ τὰ ἰδρύματά τους. Στὸ Μοναστήρι Βούλγαροι, Ρουμάνοι, Σέρβοι εἶχαν ἰδρύσει γυμνάσια μὲ τὰ ἀπαραίτητα οἰκοτροφεῖα, ποὺ τὰ συντηροῦσαν οἱ κρατικοὶ προϋπολογισμοὶ τους καὶ ἔδιναν μόρφωση, τροφή, ἐνδυμασία, ὄλα δωρεάν. Γάλλοι καλόγηροι, γαλλικὴ ἐκκλησία καὶ γαλλικὸ νοσοκομεῖο μὲ νοσοκόμους καλόγηρες. Μὲ τὴν ἐργατικότητα, τὴ μεθοδικότητα καὶ τὴ νοικοκυρωσύνη τους κατόρθωσαν νὰ ἀνυψώσουν στὴν καρδιὰ τῆς πολιτείας ἐπιβλητικὰ κτίρια, ποὺ τὰ νοίκιαζαν. Τὸ περιεργότερο ἦταν ὅτι εἶχε κάμει ἀπὸ χρόνια τὴν ἐμφάνισή της καὶ ἀμερικανικὴ ἱεραποστολή, ποὺ διατηροῦσε ἐκκλησία καὶ παρθεναγωγεῖο μὲ οἰκοτροφεῖο. Εἶχε τὴν κεντρικὴ της διεύθυνση στὸ Σαμάκοβο τῆς Βουλγαρίας καὶ γι' αὐτὸ πιθανώτατα χρησιμοποιοῦσε, ἐκτὸς ἀπ' τὴν ἀγγλική, καὶ βουλγαρικὴ γλῶσσα. Ἄλλη ἀμερικανικὴ ἱεραποστολή καλλιεργοῦσε στὴν Κορυτσά τὴ νεοδημιουργημένη ἀλβανικὴ γραφή. Στὴν περιφέρεια ἐξ ἄλλου τοῦ Κιλκίς ἡ βουλγαροσυνιτικὴ ἐκκλησία καὶ προπαγάνδα εἶχε πάρει μεγάλες διαστάσεις. Λειτουργοῦσε καὶ στὰ Γιαννιτσά

γαλλική σχολή με Γάλλους καλογήρους, βουλγαρικότερους τῶν Βουλγάρων.

Βουλγαρο - ρουμανο - σερβικά σχολεῖα με οἰκοτροφεία πάντοτε ὑπῆρχαν καὶ σὲ ἄλλες πόλεις. Στὴ Θεσσαλονίκη, ἐκτὸς ἀπὸ αὐτά, λειτουργοῦσαν καὶ μεγάλο γαλλικὸ λύκειο, καθὼς καὶ γερμανικὸ καὶ ἰταλικὸ γυμνάσιο. Ὑπῆρχαν ἐπίσης καθολικὴ ἐκκλησία, γαλλικὸ νοσοκομεῖο, ποὺ διατηρεῖται καὶ σήμερα, καὶ ἄλλα ξένα ἰδρύματα. Εἶχαν ἐγκατασταθῆ ὅμως ἐκεῖ, ἀπὸ δυὸ καὶ τρεῖς ἑκατονταετηρίδες, Εὐρωπαῖοι (Φράγκοι), ποὺ εἶχαν ἐξελληνισθῆ οἱ περισσότεροι, μὰ ἄφησαν τὸ ὄνομά τους στὸν «Φραγκομαχαλά».

Στὸ Μοναστήρι μάθαινε κανεὶς εὐκόλα πέντε γλώσσες. Τουρκικά, ἑλληνικά, βουλγαρομακεδονικά, βλάχικα, ἄρβανίτικα. Ἄρκετοὶ μιλοῦσαν καὶ τὰ ἰσπανικά τῶν Ἑβραίων καὶ τὰ γύφτικα τῶν Ἀθιγγάνων. Τὰ παραφθαρμένα ἰσπανικά εἶχαν μητρικὴ τους γλώσσα καὶ οἱ Ἑβραῖοι τῆς Θεσσαλονίκης, τοῦ Μοναστηρίου καὶ τῶν ἄλλων πόλεων. Οἱ πλούσιοι εἶχαν ἀρχίσει νὰ τὰ ἀντικαθιστοῦν μὲ τὰ γαλλικά.

Βαβὲλ γλωσσῶν καὶ πανηγύρι χρωμάτων καὶ στολῶν ἦταν τὰ παζάρια (ἐβδομαδιαῖες ἀγορὲς) τοῦ Μοναστηρίου, καθὼς καὶ τῶν ἄλλων πόλεων. Χωρικοὶ τοῦ ἀμπου μὲ τὰ ἄσπρα ποικάμισα καὶ τ' ἀνοιχτὰ στήθια, ποὺ πουλοῦσαν σιτάρια σὲ σακκιά, ἄλλοι ἀπ' τὰ ριζὰ τοῦ Περιστερίου μὲ ἄσπρα, μὰ διαφορετικώτερα ποικάμισα, μερικοὶ μὲ εἶδος ντουλαμᾶ ἢ φουστανέλλας, ποὺ εἶχαν μπροστά τους φασόλια, πατάτες, πιπέρι «μπούκοβο», Τοῦρκοι τοῦ Κέναλι καὶ τῶν γειτονικῶν του χωριῶν, ποὺ πουλοῦσαν κοκκινωπό, μεγάλοςπορο σκληρὸ σιτᾶρι καὶ μεγάλες κόττες, ποὺ γεννοῦσαν μεγάλα αὐγά. Τουρκαλβανοὶ ἀπ' τὰ ὄρεινά χωριά μὲ λίγα αὐγά καὶ ξύλινα κουτάλια, Μοριχαβίτες μὲ καλὰ τυριά, Τοῦρκοι καὶ Τουρκαλβανοὶ τῆς πολιτείας μὲ πανοπλία, οἱ περισσότεροι, στὴ μέση, ποὺ πάσχιζαν νὰ τσεπώσουν παλιά, ἀμφισβητούμενα ὑπόλοιπα τοῦ φόρου τῆς δεκάτης, σεβάσμιοι σαρικοφόροι, ποὺ ἔψαχναν νὰ βροῦν τὸν κολλῆγο τους, Ἑβραῖοι, ποὺ κύτταζαν νὰ βγάλουν καὶ ἀπ' τὴ μύγα ξίγκι, πολίτηδες (ἀστυνομικοὶ) καὶ ζαπτιέδες ἢ ζαντερμάδες (χωροφύλακες), ποὺ γύριζαν βλοσυροὶ καὶ ἀγέρωχοι, μὰ ἔπαιρναν κάποτε αὐγά, τυριά κ.τ.λ., ἔτσι γιὰ...ἀνάμνηση, ἓνα παρδαλὸ γενικὰ πλῆθος, ὅπου ἀντιπροσωπεύονταν «ὅλες οἱ φυλὲς τοῦ Ἰσραήλ». Οἱ ἐνδυμασίες ἄλλαζαν ἀπὸ μιὰ ομάδα χωριῶν σὲ ἄλλη καὶ συχνὰ ἀπὸ ἓνα χωριὸ στὸ ἄλλο. Γραφικὴ νότα πρόσθεταν καὶ οἱ νομάδες Σαρακατσαναῖοι, ποὺ ζοῦσαν τὸ καλοκαίρι στὰ βουνὰ καὶ κατέβαιναν τὸ φθινόπωρο μὲ τὶς «φαμίλιες», τὰ κοπάδια, τὶς φοράδες τους στὰ χειμαδιά.

Ἀξιόλογο καὶ καθόλου εὐκαταφρόνητο στοιχεῖο ἦταν καὶ οἱ βλαχόφωνοι καὶ κοντὰ τους οἱ ἀλβανόφωνοι. Τοὺς πύκνωσαν καὶ ἐνίσχυσαν οἱ βασιβουζουκισμοὶ τῶν Τουρκαλβανῶν στὴν Ἠπειρο. Ὅταν πρωτοκαταστράφηκε ἡ Μοσχόπολις (1769) μὲ τοὺς γύρω τῆς συνοικισμοὺς Νίτσα, Λινοτόπι, Γάβροβο καὶ ἄλλους, καθὼς καὶ ἡ Γράμμοστα, τὸ Φράσαρι, τὸ ἀλβανόφωνο Μπιθ-

κούκι τῆς Κορυτσᾶς καὶ ἄλλα, χιλιάδες πολλὲς ξεχύθηκαν στὴ Μακεδονία.

Ἡ Μοσχόπολις εἶχε, σύμφωνα μὲ τὸ Γερμανὸ Βάιγκαν, 60.000 κατοίκους, μὲ τὸ Γάλλο Picot ἕως 80.000 καὶ τὸν Σέρβο Νοβάκοβιτς, 50.000. Ὅπως γράφει ὁ καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Βελιγραδίου Ντουσάν Πόποβιτς, ποὺ θὰ μᾶς ἀπασχολήσῃ, 100 οἰκογένειες ἐγκαταστάθηκαν στὴν Ὀχρίδα, 200 στὰ Βελεσσά καὶ Ἰστίπ, ἄλλες στὰ Σκόπια. Τὸ Μοναστήρι πῆρε τὴ μερίδα τοῦ λέοντος. Δημιουργήθηκαν καὶ πόλεις, καθὼς τὸ Κρούσοβο, χωριά - πόλεις, ὅπως τὸ Μεγάροβο - Τύρνοβο καὶ ἄλλοι συνοικισμοί. Οἱ Μοσχοπολίτες ξάπλωσαν σ' ὅλη τὴ Μακεδονία καὶ ἀρκετοὶ ἔφθασαν καὶ στὴν Αὐστρουγγαρία, ὅπου καὶ θαυματούργησαν. Τότε περίπου συνοικίσθηκαν ἡ Τζουμαγιά (Ἡράκλεια), τὰ Πορόια καὶ ἄλλα χωριά τῶν Σερρῶν, τὰ Μεγάλα Λειβάδια στὸ Πάικο, πολλὰ στὸ Βέρμιο, καθὼς καὶ στὸ Καϊμακτσαλάν, ἡ Πιστέρα στὴ Βουλγαρία, ποὺ διατήρησε ἀκμαιότατο τὸν ἐλληνισμό τῆς (γενέτειρα τοῦ Κιοσειβάνωφ). Ἐπίσης καὶ μερικὰ ἀλβανόφωνα χωριά στὴ Θράκη, ὅπου γεννήθηκε ὁ περιβόητος Φάν Νόλι, ρασοφόρος καὶ πρωθυπουργὸς κάποτε τῆς Ἀλβανίας. Ἀργότερα δημιουργήθηκαν ἡ Δροσοπηγὴ (Μπελκαμένη), Φλάμπουρο (Νεγοβάνη), Καλύβια, Παπαδιά στὴν περιφέρεια τῆς Φλώρινας καὶ ἄλλα. Σημαντικὸ βέβαια ρόλο ἔπαιξε καὶ ἡ δημογραφικὴ ἀκμὴ καὶ ὁ ὑπερπληθυσμὸς τῆς Πίνδου καὶ τῶν ἄλλων βουνῶν. Οἱ Περιβολιώτες π.χ. ἴδρυσαν τὰ μεταγενέστερα χρόνια κτηνοτροφικὴ ἀποικία στὸ Ἰστόκ, πάνω στὸ Πέτρινο ὄρος, ἀνάμεσα στὶς λίμνες Πρέσπας καὶ Ἀχρίδος, ὅπου καὶ σταμάτησαν τὸν Σεπτέμβρη 1913, μὲ πολὺωρη μάχη μεγάλῃ κομιτατζήδικῃ ἐξόρμησῃ, ποὺ εἶχεν ἐπικρατήσει στὴν περιοχὴ τῆς Ἀχρίδος καὶ πήγαινε τρεχάτῃ γιὰ τὴ Ρέσνα καὶ τὸ Μοναστήρι. Ἡ Σερβία τότε εἶχε κάμει ἀπότομῃ γενικὴ ἀποστράτευση καὶ δὲν εἶχε διαθέσιμες δυνάμεις.

Πολλοὶ ἀπὸ τὸ Κοκκινόπλο τοῦ Ὀλύμπου ἐγκαταστάθηκαν στὴ Νιγρίτα· ἀπ' αὐτοὺς προέρχεται ἡ οἰκογένεια Ἀργυροῦ, τοῦ πολιτικοῦ καὶ τοῦ ζωγράφου - ἀκαδημαϊκοῦ, ὅπως ὁ τελευταῖος μὲ εἶχε βεβαιώσει. Δὲν ἦταν λίγοι καὶ ἐκεῖνοι, ποὺ σκόρπισαν σ' ὅλη τὴν Ἀνατολικὴ Μακεδονία. Πολλὲς ἐπίσης οἰκογένειες τῆς Μακεδονίας εἶχαν προγόνους Μοσχοπολίτες.

Μεγάλῃ ἦταν καὶ ἡ πολιτιστικὴ διαφορά. Στὶς πόλεις καὶ τίς κωμοπόλεις ὁ βυζαντινὸς πολιτισμὸς διατηροῦσε τὴν ἐπιρροή του. Πολλοὶ Σέρβοι συγγραφεῖς (Ντούσαν Πόποβιτς, Τσβίιτς, Ντιεγκόρσκη καὶ ἄλλοι) ὀμλοῦν γι' αὐτήν.

Ἀπὸ κανένα σπίτι δὲν ἔλειπε τὸ «γλυκὸ» τοῦ κουταλιῶ μὲ τὸ δίσκο, ἐνῶ ἦταν ἄγνωστο στοὺς συνοίκους Τούρκους. Ἀβυσσος ὁμως ἐχώριζε τὰ χωριά. Τὰ βλαχοχώρια, ὅπως ἡ Κλεισοῦρα, τὸ Νυμφαῖο (Νέβεσκα), τὸ Πισοδέρι καί, στὸ γιουγκοσλαβικὸ σήμερα ἔδαφος, τὸ Μεγάροβο, Τύρνοβο, Μηλόβιστα καὶ ἄλλα ἐλληνόφωνα, ὅπως τὸ Μπλάτσι, τὸ Καταφύγι κ.τ.λ., βρισκόνταν, σχετικὰ μὲ τὰ καμποχώρια, σὲ πολιτιστικὸ ὕψος ἴσο τουλάχισ-

στον μὲ τὸ ὑψομετρικό. Εἶχαν μεγάλα δίπατα καὶ τρίπατα σπίτια μὲ σάλλες καὶ εὐρύχωρα δωμάτια καὶ πλούσια ἐπίπλωση. Ἐμποροὶ καὶ ἐπαγγελματίες ἦταν οἱ περισσότεροὶ κάτοικοί τους. Τὸ 1909, ὁ πρόξενος Μοναστηρίου καὶ ἀργότερα ὑφυπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν Νικ. Μαυρουδῆς πῆγε μὲ τὸ Γάλλο συνάδελφό του στὸ Νυμφαῖο. Καὶ γύρισαν κατάπληκτοι. Τοὺς εἶχαν σερβίρει μὲ πιάτα, μαχαιροπήρουνα, ποτήρια μαλαματένια καὶ ἀσημένια. Τὸ ἴδιο φαινόμενο εἶχε παρατηρηθῆ καὶ στὴ Θεσσαλία (στὰ χωριά τοῦ Πηλίου), στὴν Ἠπειρο καὶ ἀλλοῦ. Ἡ ξενιτιά τοὺς ἔδινε τὰ μέσα.

Δυστυχῶς, ἔλα τὰ ὠραῖα αὐτὰ χωριά καταρρέουν τώρα. Ἐλειψεν ὁ φόβος τῶν Τούρκων, πού τὰ εἶχε ἀναγκάσει νὰ σταθοῦν ψηλά.

Ξενιτεύονταν στὴν Πόλη, τὴ Σμύρνη, Αἴγυπτο, Ρουμανία, Αὐστροουγγαρία, Σερβία, Ρωσία, Βουλγαρία καὶ πολλοὶ στὰ πέρατα τοῦ κόσμου. Ἐπίσης ἡ Σιάτιστα, ἡ Κοζάνη, ἡ Καστοριά εἶχαν γνωρίσει, στὰ τέλη τοῦ 18ου καὶ στὸ μισὸ τοῦ 19ου αἰῶνα, μεγάλη οἰκονομικὴ ἀνθιση μὲ τὴν ξενιτιά. Οἱ πλούσιοι «πραματευτάδες» στὴν Αὐστροουγγαρία ἔκτισαν ἐκεῖ μεγάλα καὶ ὠραῖα σπίτια, ὅπου ὁ ἀρχιτέκτονας καὶ καλλιτέχνης Ἀριστοτέλης Ζάχος διαπίστωσε ἓνα νεοβυζαντινὸ ἢ μακεδονικὸ τύπο καὶ ρυθμὸ.

Ξενιτεύονταν, ἀπὸ πολλὰ χρόνια, πολλοὶ ἀπ' τὶς τρεῖς πόλεις, τὴν Κατράντισα (Πύργοι Ἑορδαίας τῆς Πτολεμαίδος), τὸ Μελένικο, τὴ Νάουσα καὶ ἄλλα μέρη στὴν Αὐστροουγγαρία, ὅπου δημιούργησαν τὶς περιφημὲς ἑλληνομακεδονικὲς κοινότητες, ἀπὸ τὴν Ἐράτυρα, τὴν Ἐδεσσα, τὴ Νάουσα, τὴν Κλεισούρα στὸ Βελιγράδι καὶ τὴ Σερβία. Ἀπὸ τὰ χωριά τοῦ Βοῖου καὶ μερικὰ τῆς Φλώρινας καὶ Καστοριάς δούλευαν πολλοὶ στὴν Πόλη καὶ ἀπ' τὰ Κορέστια τῆς Καστοριάς κτίστες καὶ ἐργολάβοι στὴν Ἀθήνα.

Τὰ καμποχώρια ὅμως δὲν εἶχαν σημειώσει πολὺ μεγάλην ἐξέλιξη ἀπ' τὴ μεσαιωνικὴ, ἂν μὴ καὶ τὴ «λιθίνη» ἐποχὴ. Στὰ χωριά τοῦ Μοριχόβου, τοῦ Περλεπέ, μερικὰ τοῦ Μοναστηρίου καὶ ἀλλοῦ, τὰ σπίτια ἦταν ὀρθογώνια κτίσματα, εἶχαν μιὰ τρύπα στὸ κέντρο, ὅπου ἔκαιε ἀδιάκοπη ἢ φωτιά, σωστὸ «ἄσβεστο πῦρ», καὶ ἄλλη μιὰ, στὴ στέγη, νὰ βγαίνει ὁ καπνός. Ἐνα τσουκάλι ἦταν κρεμασμένο πάντοτε στὴ φωτιά μὲ ἀλυσίδα, πιδ μαύρη καὶ ἀπ' ἐκείνη τῆς κόλασης. Ὀλόγυρα ἀπ' τὴν πρωτόγονη αὐτὴν ἐστία συγκεντρώνονταν τὴν ἡμέρα καὶ κοιμώνταν τὴ νύχτα ὅλη ἡ οἰκογένεια. Ἦταν ἀληθινὰ τὸ κέντρο τοῦ σπιτιοῦ καὶ μᾶς ἐξηγεῖ γιατί οἱ ἀρχαῖοι εἶχαν καθιερώσει τὸν ὄρο «ὕπερ βωμῶν καὶ ἐστιῶν». Λίγο παρέκει, μέσα στὸ ἴδιο σπίτι ἔστεκαν δεμένα τὰ μεγάλα ζῶα. Ἐρριχναν βλέμματα γεμάτα βουβὴ ζήλεια στοὺς ἀνθρώπους καὶ τὰ σκυλιὰ, πού ἀπολάμβαναν μονοπωλικά τὴ θαλπωρὴ.

Παρόμοια σπίτια ὑπῆρχαν καὶ στὰ Βέντζια τῶν Γρεβενῶν, στὰ Χάσια, στὴν περιοχὴ τῆς Καλαμπάκας, ἀπ' τὶς δυὸ πλευρὲς τῶν θεσσαλικῶν συνόρων.

Δὲν ἦταν καλύτερα καὶ τὰ σπίτια τοῦ κάμπου τῆς Θεσσαλονίκης. Ἐχει γίνεи βέβαια τώρα ἐπαναστατικὴ μεταβολή.

Οἱ ἀγρότες βαστοῦσαν τότε ἕλο τὸ βάρος τοῦ τουρκικοῦ προϋπολογισμοῦ. Ἐπλήρωναν φόρο δεκάτης τὰ τελευταῖα χρόνια 12 ½ %. Τὸ ἕνα ὄγδοο τῆς ἀκαθάριστης παραγωγῆς. Ἐπλήρωναν, ἐπίσης, ἄλλους φόρους γιὰ τὴ γῆ, γιὰ τὸ σπιτάκι, γιὰ τὰ αἰγοπρόβατα, γιὰ τοὺς ἀνύπαρκτους δρόμους κ.τ.λ. Ἐνα ἀμπέλι π.χ. πλήρωνε φόρο γιὰ τὴ γῆ—ἦταν ἰδιοκτησία τοῦ δημοσίου καὶ εἶχε ἕνα εἶδος νομῆς (τεσσαροῦφ)—τὸ ἕνα ὄγδοο τῶν σταφυλιῶν, ἔπειτα φόρο γιὰ τὸ κρασί, φόρο γιὰ τὴ ρακί.

Οἱ ἐνοικιαστὲς τοῦ φόρου τῆς δεκάτης «σπαχῆδες», «μουλτεζίμηδες», «δεκατιστὲς», Τουρκαλβανοὶ καὶ Τοῦρκοι κρεμανταλάδες κατάφεραν μὲ ἐκβιασμοὺς καὶ τρομοκρατίες νὰ τὸν διπλασιάζουν καὶ κάποτε νὰ τὸν ἀνεβάζουν καὶ 30% καὶ 35% στὰ χριστιανικὰ χωριά. Ἦταν ἀληθινὴ μάλιστα. Στὰ χέρια τους ἐπίσης ἦταν νὰ ὀρίζουν τὴν ἔναρξιν τοῦ ἀλωνισμοῦ, τὸν τόπο, τὸν τρόπο κ.τ.λ. Στὰ σταφύλια, τὰ χόρτα, τὰ λαχανικά, τὰ φρούτα, τὰ φασόλια κ.τ.λ., ἔπου δὲν χωροῦσε εἴσπραξιν σὲ εἶδος, εἶχαν ἀπέραντο στάδιο ἐκβιαστικοῦ...συμβιβασμοῦ εἰς βάρος τοῦ ραγιά (χριστιανοῦ) παραγωγοῦ. Ἐνθυμοῦμαι μικρός, ποὺ τρυγήσαμε ἕνα ἀμπέλι στὸ Μοναστήρι, ἄωρο ἀκόμα, ὅτι τέσσαρες ἄγριοι ὄπλοφόροι, ποὺ παρίσταναν τὸ δεκατιστὴ, μᾶς ζήτησαν σὲ μετρητὰ φόρο τὸ διπλάσιο τουλάχιστον τοῦ πραγματικοῦ. Πληρώσαμε χωρὶς νὰ βγάλουμε μιλιὰ...

Ὁ Draganoff δημοσιεύει ἀναφορὰ πρὸς τὸ Χιλμὴ πασὰ τῆς δημογεροντίας Μπουφίου, ποὺ διαμαρτύρεται, γιὰ τὸν τοὺς ἔβαλαν ἀπ' τὸ 1905 καινούργιους φόρους στὰ μεγάλα ζῶα: 10 γρόσια στὸ ἄλογο ἢ μουλάρι, 6 στὸ γαϊδούρι, 16 στὸ γουρούνι. Τοὺς ζήτησαν ἐπίσης ἀπ' τὸ χωριὸ 1.400 γρόσια γιὰ τὸ ἀνύπαρκτο νοσοκομεῖο, 1.400 γρόσια γιὰ κατασκευὴ ἀστυνομικῶν σταθμῶν. Εἶχαν καὶ ὑποχρεωτικὲς εἰσφορὲς γιὰ τὴ συντήρησιν στρατευμάτων...

Ἐναγκάσθησαν οἱ Αὐстро-Ρῶσοι ἐκπρόσωποι τῶν περιόνυμων Μεταρρυθμίσεων νὰ ζητήσουν ἀπ' τὴν τουρκικὴ κυβέρνησιν τὴν ἀντικατάστασιν τοῦ φόρου τῆς δεκάτης. Ἄρχισαν μάλιστα νὰ καταργοῦν σὲ μερικοὺς καζάδες τοὺς ἐνοικιαστὲς τῆς δεκάτης καὶ νὰ καθιερῶνουν τὴν κατ' ἀποκοπὴν εἴσπραξιν τοῦ ἀπευθείας ἀπ' τὸ δημόσιο.

ΟΙ ΤΟΥΡΚΟΙ

Περίεργη και γραφική όψη παρουσίαζε και ο κυρίαρχος λαός. Ζούσε ακόμα στην περίοδο των μεγάλων σουλτάνων, που κυρίευαν τη Βουδαπέστη και πολιορκούσαν τη Βιέννη. Η μουσουλμανική θρησκεία ήταν ίσως παλαιότερα κάπως προοδευτική. Προωθούσε και την καθαριότητα. Τα τουρκικά σπίτια είχαν ένα πρωτόγονο λουτρό. Στο Μοναστήρι Τουρκοί, μάλιστα ηλικιωμένοι, χειμώνα καιρό έπλυναν στις βρύσεις των τζαμιών, για την προσευχή και το «ναμάζ», πόδια και μπράτσα, λαιμό και στήθος με κρύο 20 και 30 βαθμούς κάτω απ' το μηδέν! Μπορούσε να κοιμηθῆ κανείς καλά σε τουρκικό σπίτι. Δεν είχαν κρεβάτια. Σουῦ έστρωναν όμως στο πάτωμα στρώματα και παπλώματα καθαρά και μαλακά. Συχνά οι Τουρκοί χωρικοί ήταν τίμιοι στις συναλλαγές και κρατούσαν το λόγο που έδιναν. Είχε πάρει όμως ο μουσουλμανισμός από καιρό τον κατήφορο. "Έμεινε κολημένος σε στείρους τύπους και έπαθε απολίθωση. Έτσάκιζε επίσης τους μουσουλμάνους και ή πολύχρονη και βαρεία στρατιωτική ύπηρεσία. Μά το νόσημα ήταν βαθύτερο. Άγνόησαν τη γενική πρόοδο. Στάθηκαν ακίνητοι και αποσβολωμένοι με τὰ μάτια στραμμένα προς τὰ πίσω. Μπροστά στα σχολεία των χριστιανικών κοινοτήτων και μάλιστα των ελληνικών, τὰ δικά τους, στα τουρκοχώρια, ἡ απουσίαζαν όλότελα ἡ αντιπροσωπεύονταν από μιὰ τρώγλη, όπου λίγα ξυπόλυτα παιδιά καθισμένα σταυροπόδι σε ψάθες μάθαιναν από ένα σαρικοφόρο στίχους του Κορανίου, που δεν καταλάβαιναν, και τὰ ιερογλυφικά τῆς άραβικῆς γραφῆς, που δεν τὰ κατάφερναν, και κουνούσαν ρυθμικά τὸ κορμάκι τους...Χιλιάδες έσπούδασαν 10, 20 και 25 χρόνια στους μεντρεσέδες τῆς Πόλης. Και είναι μυστήριο τί αποκόμισαν. Ἐάν είχαν διαθέσει τὰ χρόνια αυτά σε άλλες, πραγματικές σπουδές, ἡ Τουρκία θὰ είχε άναγεννηθῆ και μεγαλουργῆσει. Ἐγνώρισα σεβάσμιους άσπρογένηδες ιερωμένους, που σπατάλησαν 25 χρόνια στους Κωνσταντινουπολίτικους μεντρεσέδες. Με υπερηφάνεια έλεγαν ότι είχαν μάθει και τῆ φιλοσοφία των άρχαίων «Γιουνάν» (Έλλήνων). Ἡξεραν τὰ όνόματα του Σωκράτη, του «Ίφρατὸν» (Πλάτωνα). Μά το μόνο που είχαν κερδίσει ήταν μερικά παραμύθια και έπεισόδια, όπως τὸ «περὶ δνου σκιάς». Είχαν παραμορφώσει τὴν παράδοση των παλαιών Ἀράβων σοφών. Πολύ σωστά ὁ Κεμάλ εκλείσει με μιὰ μονοκονδυλιά τούς άχρηστους και έπιζήμιους αυτούς μεντρεσέδες.

Οί τουρκικές αρχές, ιδίως άφ' ότου επικράτησαν οί Νεότουρκοί, έκαμαν πολλές προσπάθειες νά καλύτερέψουν τήν εκπαίδευσή τους. Ένεργούσαν και αναγκαστικούς έράνους για άνέγερση σχολείων. Μά ή άπόσταση ήταν πιά μεγάλη και ή καθυστέρηση άθεράπευτη.

“Όσο και άν λέγονταν όλοι Τούρκοι, ήταν κάθε καρυδιās καρύδι. Γνήσιοι όπωςδήποτε Τούρκοι ύπήρχαν εκτός άπ' τις πολιτείες και σέ λίγα χωριά τής Φλώρινας και Μοναστηρίου. Πολλοί στόν κάμπο Άμυνταίου - Πτολεμαΐδος - Κοζάνης - Σερβίων λέγονταν και Κονιάροι (άπ' τό 'Ικόνιο τής Μικράς Άσίας), μπέηδες όμως τής Πτολεμαΐδας είχαν συγγενείς στή Νάουσα, γιατί ή μάμη τους ήταν Ναουσαία, πού ειχεν άπαχθή σκλάβα στήν επανάσταση τοϋ 1822. Πυκνοί τούρκοι πληθυσμοί ύπήρχαν και στήν Κεντρική Μακεδονία και ιδιαίτερα στήν Άνατολική. Μερικά μέρη, όπως ή περιοχή Δράμας - Καβάλας, είχαν κατακλυσθή άπό Τούρκους. «Κονιάροι» ή «Γιουρούκοι» ύπήρχαν και σέ πολλά χωριά τής Λάρισας. ‘Η ίδια ή Λάρισα ήταν παλαιότερα ή τουρκικώτερη πόλη τής ευρωπαϊκής Τουρκίας. Οί Βενετοί πρόξενοι Θεσσαλονίκης μιλούσαν συχνά και για «Γιουρούκηδες» (νομάδες τής Μικράς Άσίας) στις έκθέσεις τους, πού βρήκε ό κ. Μέρτζιος και δημοσίευσε ή ‘Εταιρεία Μακεδονικων Σπουδων. Λέγονταν «γιουρούκικα» και στα τελευταία χρόνια κάμποσα χωριά άπό Θεσσαλονίκη πρds Χαλκιδική.

Τους μετακίνησαν ωρίς, στο τέλος τοϋ 14ου αιώνα και αρχές τοϋ 15ου, όλους άπ' τή Μικρά Άσία οί μεγάλοι σουλτάνοι για λόγους ασφαλείας και ίσως για νά εξασθενίσουν τόν σελτζουκισμό. Δυό χωριά τής Κοζάνης είχαν μεταφέρει άπ' τήν παλιά τους κοιτίδα και τήν ανατολική ταπητουργία.

Ένας Τούρκος ταγματάρχης, πού έκανε τόν ιστορικό και αρχαιολόγο, ύποστήριζε σέ μιá διάλεξή του στο Μοναστήρι, τό 1910, ότι είχαν έγκατασταθή Τούρκοι και Άραβες στόν κάμπο τοϋ Μοναστηρίου τόν έβδομο αιώνα μ.Χ.!

Κοντά στους Τούρκους ήταν και οί έξιςλαμισμένοι έλληνόφωνοι των επαρχιών Γρεβενων και Βοτου, πού εξακολουθοϋσαν νά αλληλοβρίζωνται με τό...«άντίχριστε». Λέγονταν Βαλαάδες, γιατί ή μόνη τούρκικη λέξη πού ήξεραν ήταν τό «Βαλλαχι» (μα τό Θεό). Τό 1921 ειχεν έλθει εκει, άπεσταλμένη τοϋ Πανεπιστημίου τοϋ Άμπερντην τής Σκωτίας, ή αρχαιολόγος και ανθρωπολόγος Μάργαρετ Χάτζλωκ νά μελετήσει τά χριστιανικά έθιμα, πού ειχαν διατηρήσει. Τό 1923, νομάρχης Κοζάνης στήν ανταλλαγή, ειχα προτείνει στο Υπουργείο Γεωργίας νά εξαιρεθοϋν άπ' τήν ανταλλαγή γιατί, όπως διαβεβαίωναν πολλοί, ειχαν ελληνικά αισθήματα. Είχα άκούσει και εγώ σέ μιá ζωηρή συζήτηση Τούρκων αξιωματικων σ' ένα κεντρικό ελληνικό καφενεϊο τοϋ Μοναστηρίου νά λέγη ένας νεαρds ύπολοχαγός άπό κάποιο χωριό τοϋ Βοτου: «Μά τότε και εγώ ειμαι “Έλληνας, άφοϋ ή μητέρα μου μονάχα ελληνικά ξεύρει». ‘Η πρότασή μου έγινε δεκτή. Διαπίστωση όμως έπειτα ότι

ἡ μεγάλη μάζα τῶν ἀγροτῶν Βαλαάδων ἦταν κιάλας ἔτοιμη ν' ἀναχωρήσῃ στὴν Τουρκία. Θὰ μᾶς ἔμεναν οἱ μεγαλοκτηματίες. Καὶ ἔκαμα δευτέρη πρόταση νὰ φύγουν ὅλοι, πού ἔγινε ἐπίσης ἀποδεκτὴ.

Ἦταν καὶ οἱ σλαβόφωνοι μουσουλμάνοι τῆς Ἀλμωπίας, μερικῶν χωριῶν τοῦ Περλεπέ, οἱ Πομάκοι τῆς Ροδόπης, οἱ Βόσνιοι πρόσφυγες. Μόνο ἓνα βλάχικο χωριὸ εἶχε τουρκέψει, τὸ «Νότια» Μογλενῶν (Ἀλμωπίας). Κρυπτοχριστιανοὶ δὲν ὑπῆρχαν.

Ὁ ὄγκος τῶν Τουρκαλβανῶν ἀρχίζε ἀπ' τὶς ἐπαρχίες Φλώρινας καὶ Καστοριάς, ὅπου τὰ περισσότερα τούρκικα χωριά, ὅπως καὶ τοῦ Μοναστηρίου, ἦταν ἀλβανικά. Ἀπ' ἐκεῖ καὶ πέρα στοὺς καζάδες Ρέσνας, Ἀχρίδος, Βίγλιστας κ.τ.λ. ὅλοι ἦταν καθαροὶ Τουρκαλβανοί. Τὸ Κόσσοβο τῶν Σκοπίων, ἡ «Παλαιὰ Σερβία», εἶχε ἐξαλβανισθῆ ἐπίσης.

Ὁ Παγιτέρης, σὲ συνομιλία του μὲ τὸν ὑπουργὸ τῶν ἐξωτερικῶν τῆς Σερβίας, εἶπε ὅτι ἡ «Παλαιὰ Σερβία» ἔπρεπε νὰ ὀνομασθῆ πιά «Νέα Ἀλβανία». Ἀκράτητος ἦταν ὁ ἀλβανικὸς χεῖμαρρος, ὅπως ἔγραψε καὶ ὁ Ἕλληνας πρόξενος Σκοπίων. Ὑποστηρίζουν μερικοί, ὅτι ἂν αὐτὸ συνεχιζόταν ἄλλους δυὸ αἰῶνες, μαζὶ ἐννοεῖται μὲ τὴν τουρκοκρατία, ἡ Μακεδονία ἕως τὸν Ἀξιὸ θὰ εἶχε πάρει ἀλβανικὸ χρῶμα.

Τρομερὲς ἦταν καὶ οἱ ληστρικές ἐπιδρομὲς τῶν Ἀλβανῶν. «Πάτησαν» παλαιότερα καὶ τὸ Μοναστήρι τὸ 1709 καὶ ξεγύμνωσαν πολλοὺς δυνατοὺς μπέηδες. Ὁ καθηγητὴς καὶ ἀργότερα πρωθυπουργὸς Σπυρίδων Λάμπρος, στὸν πρυτανικὸ του λόγο τὸ Μάρτιο τοῦ 1912 ἀνάφερε ὅτι στὰ ἀρχεῖα τῆς ἡγεμονικῆς οἰκογένειας Ρακόζι τῆς Οὐγγαρίας βρῆκε γράμμα μιᾶς κόρης ἀπ' τὴν Κοζάνη, πού ἐξιστοροῦσε στὸν ξενητεμένο ἀδελφὸ τὰ παθήματά της ἀπὸ μίαν ἐπιδρομὴ τῶν Ἀλβανῶν. Ἐνα δημοτικὸ τραγοῦδι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἐξυμνεῖ τὴ Σιάτιστα, πού μπόρεσε νὰ τοὺς ἀποκρούσῃ. Αὐτοὶ εὐθύνονται γιὰ τὴν πρώτη ἐρήμωση τῆς Μοσχόπολης (1769).

Τὸ 1830 δυὸ μεγάλα μπουλούκια Γκέγκηδων, πού γύριζαν ἀπ' τὴν ἀπελευθερωμένη Ἑλλάδα, πλιατσικολόγησαν χωριά καὶ πολιτεῖες τῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς νότιας Μακεδονίας μὲ τὴν πρόφαση ὅτι τοὺς καθυστεροῦσαν τοὺς «λουφέδες» (μισθοὺς). Ἡ Κοζάνη τὴν ξαναέπαθε. Ὁ πασὰς τότε τοῦ Μοναστηρίου τοὺς κάλεσε ἐκεῖ, νὰ τοὺς πληρώσῃ ὅλα τὰ καθυστερούμενα ἴσα μὲ τὸν τελευταῖο παρὰ καὶ «ἄσπρο». Γιὰ νὰ τιμῆσῃ τὴν πίστη καὶ ἀφοσίωσή τους στὸ ντοβλέτι καὶ τὸ σουλτάνο, τοὺς ἔστρωσε πλούσιο τραπέζι στὴν ἐξοχικὴ θέση Ντεβὲ Χανέ. Ἐκατοντάδες κριάρια ψήθησαν στὴ σούβλα. Ἦρθε νὰ τοὺς χαιρετήσῃ καὶ ὁ ἴδιος ὁ πασὰς. Τοὺς ἔδειξε καὶ σακκοῦλες γεμάτες χρυσὲς λίρες, πού θὰ τοὺς μοίραζε τὴν ἄλλη μέρα. Θὰ ἔστειλε καὶ ἀντιπροσώπους γιὰ τὴ δίκαιη κατανομή. Οἱ Γκέγκηδες ἀπ' τὸν ἐνθουσιασμό καὶ τὴ ρακὴ ἄδειασαν στὸν ἀέρα τουφέκια καὶ κουμποῦρες. Ὁ πασὰς τοὺς εἶπε ἔπειτα ὅτι θὰ ἔβλεπαν σὲ λίγο τμήματα τοῦ καινούργιου τακτικοῦ

στρατοῦ (νιζάμηδες). Οἱ Ἄλβανοὶ γέλασαν περιφρονητικὰ μαζί τους. Μὲ βαδίσματα στροφές, μεταβολές γίνεται ὁ πόλεμος; Μιὰ στιγμή ὅμως οἱ στρατιῶτες ἔστρεψαν ξαφνικὰ τὰ ὄπλα πάνω τους καὶ χιλιάδες πτώματα ἐσκέπασαν τὸν τόπο.

Δὲν ἔπαψαν καὶ ἀργότερα νὰ εἶναι ἀνοικονόμητοι οἱ Τουρκαλβανοὶ μὲ τις αὐθόρμητες αὐθαιρέσιες καὶ τὰ ζορμπαλίκια τους. Στὰ μέρη, ὅπου κατοικοῦσαν καὶ αὐτοί, ὁ τουρκενὸς ζυγὸς ἦταν πολὺ βαρύτερος. Στις ἑλληνοφώνες περιοχὲς οἱ Τοῦρκοι διατηροῦσαν κάποιον ὑποσυνείδητο σεβασμὸ πρὸς τὸ «βασιλικὸ γένος τῶν Οὐρούμ» (Ρωμηῶν). Οἱ Κοζανίτες ἔμποροι ἐνοίκιαζαν τὸ φόρο τῆς δεκάτης καὶ στὰ τουρκοχώρια τῆς Κοζάνης, Πτολεμαΐδας, Σερβίων, πράγμα ἀσύλληπτο γιὰ τοὺς καζάδες Μοναστηρίου, Φλώρινας, Ρέσνας, Ἀχρίδος, Κιρτσόβου, Περλεπέ κ.τ.λ. Θὰ τοὺς κομμάτιαζαν γιὰ τὴν αὐθάδειά τους. Στὴν Κοζάνη τὸ καλοκαίρι τοῦ 1910 ἕνας Βούλγαρος «κομισέρης» (ἀνώτερος ἀστυνομικὸς) ἀπ' τὸν Περλεπέ, πὺ τὸν εἶχαν στείλει ἐκεῖ οἱ Τοῦρκοι, γιὰ νὰ ἐξαντλήσῃ τὸ φανατισμὸ του στὴ δίωξη τῶν ὑπόπτων ἑλληνικῶν ἐνεργειῶν, μοῦ εἶπε ὅτι οἱ Κοζανίτες καὶ ὅλοι οἱ Ἕλληνες εἶναι τρελλοί, θεότρελλοι. Ἐσχημάτισε αὐτὴ τὴ γνώμη, γιὰτι κείνες τὶς ἡμέρες καὶ ἐβδομάδες ἔκαμναν κοινοτικὲς ἐκλογὲς οἱ Κοζανίτες καὶ μὲ τις συγκεντρώσεις, τὶς διαδηλώσεις, τοὺς λόγους, καυγάδες τους καὶ τὴν ἀδιάκοπη φασαρία δὲν τοὺς ἄφησαν εἰκοσι ἡμερόνυχτα νὰ βγάλουν τὶς μπότες καὶ νὰ κοιμηθοῦν ἀνθρώπινα. Ἐζήτησαν στρατιωτικὴν ἐνίσχυση, μὰ ὁ πασὰς στρατηγὸς ἀπάντησε: «Μὴ μᾶς ἀνακατώνετε μὲ τοὺς τρελλοκοζανίτες...» — «Δὲν εἶναι λοιπὸν τρελλοί;» εἶπε. «Φαντάζονται πὼς βρίσκονται στὴν Ἀθήνα».

Ἀναγνώρισε ὅμως ἔπειτα ὅτι τέτοια στάση οὔτε νὰ τὴ σκεφτοῦν τολμοῦσαν οἱ Περλεπιῶτες, οἱ Ἀχριδιανοί, οἱ Κιρτσοβίτες καὶ οἱ ἄλλοι Βούλγαροι. — «Ἐδῶ φυσάει ἄλλος ἀέρας», εἶπε. «Εἶναι βέβαια ὅλοι Ἕλληνες καὶ δὲν ἔχουν Τοῦρκους. Μὰ εἶναι διαφορετικοί. Δὲν εἶναι ραγιαδες. Ἐχουν θάρρος τρελλό. Πολλὲς φορὲς τοὺς θαυμάζω».

Στὸ Μοναστήρι ὁ κοσμάκης θαύμαζε τὸ θάρρος Κοζανιτῶν καὶ Καστοριανῶν ἀπέναντι τῶν Τοῦρκων. Οἱ πρῶτοι ἔφεραν δέρματα ἀπ' τὰ βυρσοδεψεῖα τῆς Κοζάνης, οἱ δεῦτεροι γοῦνες. Ἐπειδὴ, μικρός, ἔδειρα ἕνα Τουρκάκι, πὺ περνοῦσε ἀπ' τὸ μαχαλά μας καὶ μοῦ ἔβρισε τὸ Χριστό, ἀναστατώθηκε ὅλη ἡ γειτονιά καὶ μοῦ ἔλεγε νὰ κρυφτῶ μὴν ἔρθουν οἱ Τοῦρκοι καὶ μὲ σφάζουν. Χριστιανὸς χωρικός, πὺ περνοῦσε ἀπὸ τουρκενικοὺς μαχαλάδες τοῦ Μοναστηριοῦ ἢ τῆς Φλώρινας, δέχονταν συχνὰ πέτρες. Ἄν συναντοῦσε ἔξω Τοῦρκο, ἔπρεπε νὰ κατέβῃ ἀπὸ τὸ ἄλογο ἢ τὸ γαϊδούρι καὶ ταπεινὰ νὰ τὸν χαιρετίσῃ.

Μπορεῖ οἱ Τοῦρκοι καὶ οἱ Τουρκαλβανοὶ τῶν μερῶν ἐκείνων νὰ ἦταν γραφικοὶ καὶ ἀφελεῖς. Μερικοὶ ξένοι πρόξενοι Μοναστηρίου τοὺς εἶπαν

«μεγάλα άτακτα παιδιά». Για τόν έντόπιο όμως κοσμάκη, και ιδιαίτερα για τούς χωρικούς, ήταν θεϊκή κατάρα και μάστιγα, «άπιστα και λυσσασμένα σκυλιά», πού συγκέντρωναν τό άβυσσαλαίο μίσος 5 1/2 αιώνων σκλαβιάς και μαρτυρίου. 'Ο Κώττας είχε γίνη για τά χωριά τους «θεός», γιατί εξόντωσε κάμποσους άπ' τούς τυραννίσκους.

Λίγοι ήταν οί πλούσιοι μπέηδες, ελάχιστοι οί επαγγελματίες και πολλοί οί κατώτεροι δημόσιοι υπάλληλοι και άξιωματικοί. 'Η μόνη τέχνη πού ήξεραν στό Μοναστήρι ήταν τοῦ τσαρουχά. Γι' αυτό είχαν δοσοληψίες με τούς Κοζανίτες δερματεμπόρους.

Είχαν και λίγα κατώτερα καφενεΐα και έστιατόρια. Οί άξιωματικοί έσύχαζαν στά κεντρικά, μεγάλα έλληνικά καφενεΐα και πολλές φορές έρέμβαζαν άκίνητοι, ώρες πολλές, μ' ένα μπουκαλάκι οὔζο μπροστά τους. 'Ολοι οί άλλοι ήταν άεργοι, πού ζοῦσαν με ξυνόγαλα και άέρα. 'Εβάπτιζαν «τσιφλίκι» και τά 10 στρέμματα πού είχαν σέ κάποιο χωριό και πηγαίνον έρχονταν καβάλλα νά τά έπιβλέπουν, νά τρώγουν εΐς βάρος τών χωρικών και νά βρίσκονται σέ δουλειά.

'Ωστόσο κατόρθωναν πολλοί νά συντηροῦν περίφημα άλογα. Στους γάμους και τά «σουνέτια» (περιτομές) έβλεπε κανείς νά παρακολουθοῦν εκατοντάδες άνοπλοι καβαλάρηδες ένα κλειστό άμάξι (λαντό), όπου ήταν ή νύφη ή ένα άλογο, όπου καθόταν ένα χλωμό παιδάκι. Στή Θεσσαλονίκη και σ' όλες σχεδόν τίς άλλες πόλεις έπίσης ίππικές παρελάσεις ήταν οί γάμοι και τά σουνέτια, μά δέν είχαν φανερά τουλάχιστον τά όπλα. Στό Μοναστήρι τίς Κυριακές και τίς χριστιανικές έορτές, όταν χριστιανικές οικογένειες σεργιάνιζαν στον κεντρικό δρόμο (φαρδύ), περνούσαν συχνά και μερικοί από δαύτους και ξεσήκωναν αδιάκοπα τά άτια τους στά δύο πιανά πόδια. 'Ο καθένας ήταν και ένα κινητό όπλοστάσιο. 'Απ' τό πλατύ, κόκκινο ζωνάρι τους δέν έλειπε μιá μεγάλη κάμα και ένα πελώριο «μαυροβουνιώτικο» περίστροφο. Σάν έβγαίνουν έξω για τό μικρό ή τό μεγάλο τσιφλίκι, φόρτωναν και ένα τουφέκι γκρά ή μαρτίι, με δυό τρεΐς άρμαθίες φυσεκλίκια. Οί παλληκαράδες και κρεμανταλάδες φοροῦσαν και κοντά φεσάνια με μεγάλες φοῦντες. Μερικοί βαλῆδες έπιχείρησαν νά τούς κόψουν τίς φοῦντες και νά τούς βγάλουν τά περίστροφα και μαχαίρια άπ' τό ζωνάρι, μά δέν τά κατάφεραν.

Οί Μοναστηριώτες με μιάν άναφορά τους, πού είχε 500 ύπογραφές και πολλές σφραγίδες, πρὸς τή Διάσκεψη τῆς Κωνσταντινουπόλης τό 1876 τίς παραμονές τοῦ ρωσοτουρκικοῦ πολέμου, έζήτησαν νά όρισθῆ ή ελληνική γλώσσα δεύτερη έπίσημη και νά ένεργηθῆ γενικός άφοπλισμός, πού έσήμαινε ν' άφοπλισθοῦν οί Τοῦρκοι, άφοῦ στους Χριστιανούς άπαγορεύονταν αὔστηρότατα και οί σουγιάδες.

Τυφλός και άγριος ήταν ό φανατισμός τους. Τό καλοκαίρι τοῦ 1911

στο Μοναστήρι, όταν ἡ χολέρα θέριζε κάθε μέρα 50-80 άτομα, ξέσπασε σωστή ἐπανάσταση τοῦ τουρκικοῦ πληθυσμοῦ, γιατί σ' ἓνα παράμερο νοσοκομεῖο, ὅπου πῆγαιναν τοὺς χολερικούς —τοὺς φτωχοὺς ἐννοεῖται — ἔρριζαν σ' ἓνα ἀσβεστωμένο τάφο ἓνα χριστιανὸ νεκρὸ καὶ μιὰ Τουρκάλα! 'Ἡ παράνομη αὐτὴ σύζευξη στὸ χῶμα μιᾶς «πιστῆς» καὶ ἐνὸς «γκιαούρη» θεωρήθηκε σκάνδαλο ἀνήκουστο καὶ ἔγκλημα ἀσυγχώρητο. Χιλιάδες ἐκύκλωσαν τὸ διοικητήριο, κακοποίησαν τὸν βαλὴ καὶ ζητοῦσαν νὰ λυντσάρουν τὸν ὑγειονομικὸ ἐπιθεωρητὴ τοῦ βιλαετίου, ὑπεύθυνο γιὰ τὴν ἱεροσουλία. Πολλοὶ σαρικοφόροι φώναζαν: «'Ας μᾶς φέρῃ αὐτὸς ὁ παληάνθρωπος «σαχιέ μουφετι» (ὑγειονομικὸς ἐπιθεωρητῆς) τὰ μικρόβιά του τῆς χολέρας, πὺ τσαμπουνάει, καὶ ἐμεῖς μὲ τὸ ὄνομα τοῦ 'Αλλάχ θὰ τὰ καταπιούμε, χωρὶς νὰ πάθουμε τίποτε. 'Ἡ ἀρρώστεια καὶ ὁ θάνατος εἶναι δουλειὰ τοῦ 'Αλλάχ καὶ ὄχι τῶν τσαρλατάνων». 'Ο φτωχὸς ὑγειονομικὸς ἐπιθεωρητῆς — Τοῦρκος καὶ αὐτὸς— τῆσκασε κρυφὰ νύχτα ἀπ' τὸ Μοναστήρι. "Ὅλα τὰ ὑγειονομικὰ μέτρα κατηργήθηκαν καὶ ἀφέθηκεν ἐλευθερία στὴν χολέρα!

Στὴ Θεσσαλονίκη πάλι, 23 'Απριλίου 1876, οἱ πρόξενοι Γαλλίας καὶ Γερμανίας κατακρεουργήθηκαν ἀπὸ μανιασμένο πλῆθος σ' ἓνα τζαμί, μπροστὰ στὸ βαλὴ, στὸ στρατιωτικὸ διοικητὴ, στὸν ἀστυνομικὸ διευθυντὴ, γιατί μιὰ χωριατοπούλα ἀπ' τὰ μέρη τῆς Γευγελῆς, τὴν Μπογδάντσα, πὺ τὰ εἶχε ψῆσει μ' ἓναν ἀγὰ καὶ ἤθελε νὰ τουρκέψῃ, μετάνοιωσε μόλις ἔφθασε μὲ τὸ τραῖνο τῶν Σκοπίων στὴ Θεσσαλονίκη καὶ ἐξαφανίσθηκε μαζὶ μὲ τὴ μάνα της μὲ τὴ βοήθεια τῶν σιδηροδρομικῶν καὶ τῶν γειτόνων τοῦ σιδηροδρομικοῦ σταθμοῦ... Εὐρωπαϊκοὶ στόλοι ἐκινητοποιήθηκαν καὶ ἓνα ἑλληνικὸ πολεμικὸ. 'Ο σουλτάνος ἀναγκάσθηκε νὰ στείλῃ βιαστικά στὴ Θεσσαλονίκη πλοῖα, στρατεύματα καὶ ἓναν ὑπουργό, πολλοὺς πασάδες καὶ καινούργιο βαλὴ. Κρεμάσθηκαν στὸ τέλος 6 φτωχοὶ διαβόλοι, ἐνῶ ὁ Γάλλος ναύαρχος, πὺ εἶχε ρίξει ἄγκυρα στὸ λιμάνι, ζητοῦσε νὰ κρεμασθοῦν καὶ ὁ βαλὴς καὶ ὁ στρατιωτικὸς διοικητῆς καὶ νὰ κατεδαφισθῇ τὸ τζαμί τῆς σφαγῆς....

'Αγαπημένα τοὺς ἐπαγγέλματα ἦταν τοῦ ἀγροφύλακα καὶ τοῦ ἐνοικιαστῆ τῆς δεκάτης σὲ χριστιανικὰ χωριά. "Ἐκαμναν τόσο καλὰ τὴ δουλειὰ τους, ὥστε ἀσχολήθηκαν μαζὶ τους καὶ οἱ «πράκτορες» τῶν Μεταρρυθμίσεων καὶ οἱ εὐρωπαϊκοὶ διπλωμάτες κοίταζαν νὰ ἀπαλλάξουν τὸν πληθυσμὸ ἀπ' τὴν παρουσία τους.

Τὸ μόνον ἐμπόριο πὺ ἤξεραν ἦταν τὸ...λαθρεμπόριο τοῦ καπνοῦ. Κουβαλοῦσαν φορτωμένα ἄλογα μὲ λαθραῖο καπνὸ ἀκόμα καὶ ἀπ' τὴν 'Ελασσόνα καὶ τὴ Σκόδρα.

'Ἡ «Ρεζῆ» (γαλλικὴ ἐταιρεία τοῦ μονοπωλίου τοῦ καπνοῦ) ἀναγκάσθηκε νὰ πάρῃ στὴν ὑπηρεσία της «κολτζῆδες» (φύλακες), ἐπίσης κρεμανταλάδες. Προτιμοῦσε τοὺς τολμηρότερους...λαθρέμπορους, πὺ τοὺς πλῆ-

ρωνε και γενναιότερο μισθό, κάπου 1 1/2 — 2 λίρες τὸ μῆνα. Συχνὰ πυκνοὶ πυροβολισμοὶ ἀντηχοῦσαν πολλὴν ὥρα τὴ νύχτα. «Κολτζήδες» καὶ «κατσαρματζήδες» ἔδιναν ἀληθινὴ μάχη μὲ θύματα ἀνθρώπους καὶ ἄλογα. Ἡ ἀστυνομία καὶ ἡ χωροφυλακὴ κρατοῦσαν οὐδετερότητα, ἀφοῦ γκιαούρικη ἦταν ἡ ἔταιρεία καὶ ἐπικίνδυνοι οἱ λαθρέμποροι.

Στὰ τουρκικὰ καφενεῖα κάθονταν ὥρες πολλὲς σταυροπόδι σὲ σοφάδες ἢ παληοκαρέκλες μ' ἓνα καφέ τῶν 5 ἢ 10 παράδων, κάπνιζαν μὲ μεγάλα τσιμπούκια καὶ κουβέντιαζαν (ἔκαμναν μουχαμπέτ) «περὶ ἀνέμων καὶ ὑδάτων» μὲ σοβαρότητα ποῦ θὰ ζήλευαν καὶ οἱ Ρωμαῖοι συγκλητικοί. Ἐπαιρναν τὸ λόγο οἱ γεροντότεροι καὶ σοφώτεροι μὲ σειρὰ καὶ τάξη παραδειγματικὴ καὶ ὅλοι οἱ ἄλλοι κρέμονταν ἀπ' τὰ χεῖλια τους καὶ ὅταν ἔλεγαν τὶς χονδροειδέστερες τερατολογίες. Σ' ἓνα ἀπ' αὐτὰ τὰ καφενεῖα ἀκούσθηκε μιὰ μέρα ὅτι ἓνας μεγαλοφυῆς Τοῦρκος πεταλωτῆς κατασκεύασε... ἓνα μεγάλο κανόνι, τόσο φοβερό καὶ τρομερό, ποῦ μπορούσε νὰ καταστρέψῃ ὀλότελα μὲ μιὰ μόνη ὀβίδα τὴ μεγαλύτερη πόλη. Μὰ ὁ σουλτάνος μὲ τὴ φιλανθρωπία, τὴ μεγαλοψυχία, τὴ σοφία του, πρόσταξε νὰ ριχθῇ στὴ θάλασσα.

Εἶχαν ὅμως καὶ χαρακτηριστικὲς ιδιότητες. Φτωχοὶ κρεμανταλάδες ποῦ σκοτώναν καὶ σκοτώνονταν γιὰ λίγα γρόσια καὶ γιὰ φύλλου πήδημα, ἀγόραζαν ψωμὶ ἀπ' τοὺς φούρνους καὶ τὸ μοίραζαν στὰ ἀναρίθμητα ἀδέσποτα σκυλιά, ποῦ κοπροσκύλιαζαν στοὺς δρόμους.

Ἐνας «κατσαρματζῆς» (λαθρέμπορος καπνοῦ), μὲ φόνους στὸ ἐνεργητικὸ του, εἶχε συμφωνήσει μ' ἓναν Ἑβραῖο ἀντιπρόσωπο ἀγγλικῆς ἀσφαλιστικῆς ἔταιρείας νὰ βάλῃ φωτιά στὸ σπίτι, ποῦ τὸ εἶχε ἀσφαλίσει γιὰ μεγάλο ποσό. Κουβάλησε ἀλλοῦ τὰ πολυτιμότερα πράγματα καὶ τὰ παιδιά του, ἔχυσε πετρέλαιο καὶ ἦταν ἔτοιμος ν' ἀνάψῃ τὸ σπίρτο. Μὰ τὴν τελευταία στιγμή δέιλιασε. Ὅταν ἔτρεξε τὴν ἄλλη μέρα ὁ Ἑβραῖος νὰ τὸν ρωτήσῃ γιατί ἀδράνησε, τοῦ ἀποκρίθηκε: «Ἄκουσα φωνὲς ἀπ' τὶς μικρὲς γκατλες. Ἐχουν φωλῆὰ πάνω στὴ στέγη. Θᾶταν «γκιουνάχ» (ἀμαρτία) νὰ τὶς κάψω». Δὲν ἦταν ὅμως γκιουνάχ νὰ ἔκαμε ὅλη τὴ γειτονιά καὶ νὰ ἔκαμνε ἔγκλημα.

Ἦταν καὶ φίλοι πιστοί, ἀφοσιωμένοι. Ἐνας γείτονάς μας, Τοῦρκος πρόσφυγας, ἀπ' τὴ Νις τῆς Σερβίας, ποῦ εἶχε τόσο συνδεθῆ μαζί μας, καὶ δὲν κρυβόταν ἀπὸ μᾶς ἢ γυναίκα καὶ ἢ κόρη του, ὅταν ἄκουε κανένα κοιμιατζήδικο ἄθλο, ἔλεγε στερεότυπα: «Πρέπει νὰ περάσουν ἀπὸ μαχαίρι ὅλοι οἱ ραγιάδες, ποῦ δείχνονται τόσο ἀπιστοὶ καὶ ἀχάριστοὶ στὸ μεγάλο ψυχο σουλτάνο μας».

Μὰ ἡ οἰκογένειά μας δὲν εἶχε νὰ φοβηθῇ τίποτε. Ὅσο ζοῦσε ὁ γέρος καὶ ὁ γιός του Μουσταφᾶς, δὲ θὰ μπορούσε νὰ πειράξῃ κανένας οὔτε μιὰ τρίχα ἀπ' τὰ κεφάλια μας. Μιὰ χειμωνιάτικη βραδυὰ, ποῦ εἶχαν ἔλθει γιὰ «μουχαμπέτ» σπίτι μας καὶ ὁ Μουσταφᾶς μπῆκε ξαφνικὰ σ' ἓνα ἀπόμερο

δωμάτιο, για να πιη κρασί κρυφά απ' τον γέρο, βρέθηκε μπροστά σ' ένα ψηλόσωμο άγνωστο νέο, που δεν ήξερε λέξη τούρκικη, άρβανίτικη, βουλγάρικη... Ήταν ένας πληγωμένος Κρητικός άντάρτης, που είχε γίνει καλά. Προσπαθήσαμε να τον δικαιολογήσωμε ότι ήταν ένας συγγενής μας απ' τὸ Κρούσοβο, που είχε μεγαλώσει στην Αίγυπτο και ήξερε μονάχα άράπικα και έλληνικά. Τὴν άλλη μέρα ὁ Μουσταφᾶς μου εἶπε: «'Αν τυχὸν δῆτε δυσκολίες με τὸν ἐξάδελφό σας απ' τὴν Αἴγυπτο...Καταλαβαίνεις...Περάστε τον σπίτι μας...»

«Πέρασα» άργότερα πολλές φορές ἐγὼ ἐκεῖ...Συγκοινωνοῦσαν τὰ δυὸ σπίτια με μιὰ πορτοπούλα τῆς αὐλῆς.

Τὸ πρῶτ, στὶς 14 Σεπτεμβρίου 1910, που οἱ Τούρκοι ἔπιασαν πολλές ἑκατοντάδες Ἑλληνες και Βουλγάρους μαζί με τὸν ἴδιο τὸ μητροπολίτη Πελαγονίας Στέφανο, κρύφτηκα πάλι σπίτι τους. Ὁ Μουσταφᾶς μου ἔφερε νέα τῆς άστυνομίας. Κέρασε και ἀγκάλιασε τὸν «μουχτάρη» τοῦ μαχαλᾶ κύρ Βάντσο, που ἤλθε ἐκεῖ ἰδρωμένος να μᾶς ἀνακοινώσει, ὅτι κατάφερε να στείλη στη φυλακή άντὶς για μένα ἕναν άλλο «Γεώργη υἱὸν Χριστου» —οἱ Τούρκοι δὲν χρησιμοποιοῦσαν τότε ἐπώνυμα — διπλάσιό μου σχεδὸν στὰ χρόνια...!

Δὲν ἔλειψαν ὡς τόσο και οἱ προοδευτικοὶ και ἀξιοθαύμαστοι βαλῆδες. Ὁ Ἄμπτουλ Κερίμ πασᾶς π.χ., γηραλέος ἀντιστράτηγος και βαλῆς Μοναστηρίου (1890 - 1900), κατάρθωσε να κατασκευάση με μόνους τοὺς φυλακισμένους νοσοκομεῖα, φρενοκομεῖα, σχολεῖα, δρόμους, ὑδραγωγεῖα, ὠραῖα ἐξοχικά καφενεῖα κ.τ.λ. Πήγαινε μόνος μ' ἕνα ἀπλό ἀμάξι, χωρὶς συνοδεία ἐφίππων χωροφυλάκων (σοβαρίδων) και άστυνομικῶν, ὅπως οἱ ἄλλοι συνάδελφοί του, να ἐπιβλέψη τὰ ἔργα. Σ' ἕνα γυμνὸ λόφο ἔφτιαζε δρόμους, καφενεῖο, περίπτερα, ἔφερε νερό, φύτεψε πολλὰ δένδρα και λουλούδια και τὸ ὠνόμασε «Ντομική», σ' ἀνάμνηση τῆς νίκης τῶν Τούρκων στὸ Δομοκό, τὸ 1897. Σ' ἕνα μεγάλο τούρκικο νεκροταφεῖο στὸν ὀμφαλὸ τῆς πολιτείας —τόπο ἱερὸ και ἀπαραβίαστο για τοὺς Τούρκους — θεμελίωσε θέατρο, καφενεῖο-ζυθοπωλεῖο με βιεννέζικη ὀρχήστρα, ξενοδοχεῖο, καταστήματα κ.τ.λ. Και τὶς ἐπιτύμβιες στήλες τὶς χρησιμοποίησε στοὺς ὑπὸνόμεους!...

Ἐπίσης ὁ βαλῆς Θεσσαλονίκης και άργότερα φιλελεύθερος πρωθυπουργὸς Μιντᾶτ πασᾶς, για να ἰσοπεδώση ἕνα μεγάλο τούρκικο νεκροταφεῖο, που ἀπλωνόταν απ' τὸ διοικητήριό ἴσα με τὴν ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Δημητρίου (τότε Κασιμιέ τζαμι), σοφίστηκε κάτι πρωτάκουστο. Ἐξανάγκασε τὸν γέρο μουφτῆ να παίξη ἀπίστευτη κωμωδία. Σὲ μιὰ ἑορτῆ, που χιλιάδες Τούρκοι εἶχαν συγκεντρωθῆ στὸ νεκροταφεῖο, τὸν ἔβαλε να σκύψη σὲ κάμποσους τάφους και να κολλήση τὸ αὐτί του και ν' ἀνακοινώσει ἔπειτα ἀναστατωμένος με τρεμουλιασμένη φωνή, ὅτι ἔγινε θαῦμα τοῦ Ἁλλάχ, ὅτι ἄκουσε τοὺς ἀγαπημένους νεκροὺς να παραπονοῦνται, ὅτι ἐκεῖ που ἦταν εἶχαν πολὺ

θόρυβο και ἔπρεπε νὰ μεταφερθοῦν κάπου ἔξω νὰ βροῦν ἡσυχία! Εὐθὺς ἔπειτα ὁ βαλῆς ἄρπαξε μιὰ ἐπιτύμβια στήλη, τὴν ζεσήκωσε καὶ τὴν πῆγε στὴν ἄκρη, ἔξω ἀπ' τὸ νεκροταφεῖο. Τὸ ἴδιο ἀμέσως ἔκαμαν ἄλλοι πασάδες, ὑπάλληλοι, ἀξιωματικοί, μπέηδες, ἀγάδες, ὁ λαός. Σὲ λίγα λεπτά ὅλη ἡ ἔκταση εἶχε ἐκκαθαρισθῆ. Πάνω της ὁ Μιντάτ πασὰς ἀνοιξε καινούργια λεωφόρο, πού πῆρε τὸ ὄνομά του.

Τὰ μάρμαρα καὶ οἱ πέτρες τῶν τάφων μεταφέρθηκαν σὲ ἀνοιχτὸ τότε χῶρο, ὅπου σήμερα ἡ ἔκθεση Θεσσαλονίκης.

ΟΙ ΣΛΑΒΟΦΩΝΟΙ ΚΑΙ ΟΙ ΒΟΥΛΓΑΡΟΙ

Κύριος στόχος τῶν Βουλγάρων ἦταν οἱ σλαβόφωνοι ἢ βουλγαρόφωνοι. Τοὺς θεώρησαν δικούς τους 100%, ἀδιαφιλονίκητο καὶ ἀναφαίρετο κτῆμα τους καὶ ὅταν ἀγωνίζονταν καὶ θυσιάζονταν γιὰ τὴν ἑλληνικὴ ἰδέα καὶ ὅταν ἀκόμη ἦταν Τούρκοι φανατικώτεροι καὶ ἀγριώτεροι ἀπ' τοὺς «Κονιάρους» καὶ «Γιουρούκους» Τούρκους. Ἀψευδῆς μάρτυς εἶναι ὁ Μπράνκοφ μὲ τὶς στατιστικὲς του. Πέρασε στὸ ἐνεργητικὸ τῆς Βουλγαρίας τοὺς «Ἑλληνίζοντες» ἢ «Γραικομάνους», πού βαστοῦσαν ὅλο τὸ βᾶρος τοῦ ἀντιβουλγαρικοῦ πολέμου, καὶ τοὺς Τούρκους, πού θὰ τὸν ἔκαμναν χίλια κομμάτια, ἀν τολμοῦσε νὰ ἐκστομίση μπροστά τους τὸν καταπληκτικὸ του ἀφορισμὸ. Γνήσιοι Βούλγαροι γι' αὐτὸν καὶ ὅλη τὴν ἐπίσημη Βουλγαρία καὶ Ἐξαρχία ἦταν οἱ Στρωμνιτισιώτες, πού τὸ 1913, ὅταν παραχωρήθηκε ἡ γενέτειρά τους στὴ Βουλγαρία μὲ τὴ συνθήκη τοῦ Βουκουρεστίου, προτίμησαν νὰ κάψουν τὰ σπίτια τους, νὰ ἐγκαταλείψουν περιουσίες καὶ τὰ «πάντα» καὶ νὰ κουβαληθοῦν γυμνοὶ πρόσφυγες στὴ φτωχὴ Ἑλλάδα!...Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ οἱ Βούλγαροι ἐσπρωχναν τὰ σύνορά τους ἴσα μὲ τὸν Ὀλυμπο καὶ τὰ Καμβούνια. Δὲν τοὺς πείραζε ἀν ἦταν πολὺ λίγοι οἱ δικοὶ τους σχετικὰ μὲ τὸν ἄλλο πληθυσμὸ. Ἀποτελοῦσαν τὸν περιούσιο λαό, κάτι σὰν τὴν ἀνώτερη φυλὴ τοῦ Χίτλερ....

Ὁ Ντάνεφ, πολλὰς φορὲς πρωθυπουργὸς τῆς Βουλγαρίας, ἐδήλωσε στὸ Γάλλο δημοσιολόγο καὶ δημοσιογράφου Μισέλ Παγιαρὲς τὸ 1905, στὴ Σόφια: «Μάλιστα γελαστήκαμε. Ἐκάμαμε λάθος καὶ τὰ Κομιτάτα ἔκαμναν τρομερὰ κακουργήματα. Πιστεύαμε ὅτι ἡ Μακεδονία ἦταν μιὰ καθαρὴ βουλγαρικὴ ἐπαρχία...».

Ὡστόσο δὲν ἀγνοοῦσαν τοὺς «Γραικομάνους». Ἦδη ἀπ' τὸ 1872, τὸ 1876, 1878 τοὺς βρῆκαν ἀντιμέτωπους.

Ὁ Ὁφέικοφ (ψευδώνυμο τοῦ γραμματέα τῆς Βουλγαρικῆς Ἐξαρχίας Σόπωφ), ἔγραψε τὸ 1885 στὸ «Macédoine. Exposé de l'état présent du bulgarisme en Macédoine»: «Εἶναι ὁμολογία πικρὴ καὶ ταπεινωτικὴ μὰ πρέπει νὰ ὁμολογήσουμε, ὅτι τὸ μεγαλύτερο μέρος τῶν Βουλγάρων τῆς Μακεδονίας δὲν ἔχει ἐθνικὴ συνείδηση καὶ ἐὰν ἡ Εὐρώπη ἐπιτρέψη στὸ λαὸ τῆς Μακεδονίας νὰ ἐκλέξῃ πατρίδα εἶμαι βέβαιος ὅτι ἡ πλειοψηφία θὰ μᾶς ξεφύγῃ».

Ὁ ἀρχικομιτατζής Πάντο Κλιάσεφ στὰ ἀπομνημονεύματά του, πού ἐκδόθηκαν στὴ Σόφια τὸ 1925 ἀπ' τὸ Βουλγαρικὸ Ἰνστιτοῦτο, γράφει ὅτι τὸ 1899-1900, ὅταν τὸ Κομιτάτο πρωτοεμφανίσθηκε στὴν περιφέρεια Καστοριάς-Φλώρινας, ὁ Ἑλληνισμὸς εἶχε βαθύτατες ρίζες, ὅλα τὰ χωριά, ἐκτὸς δύο, ἦταν ἑλληνικά, οἱ Γραικομάνοι ἀποτελοῦσαν τὴ μέγιστη πλειονότητα τοῦ πληθυσμοῦ. Ἐπίσης ἡ «Ἐποποιία τοῦ Ἰλιντέν» (Ἰλιντένσκο Ἐποπέια) τοῦ Ἀγγελ. Ντίνεφ, πού ἐκδόθηκε τὸ 1949 στὰ Σκόπια, παραδέχεται ὅτι πρὸ τῆς 20 Ἰουλίου 1903, ἡμέρα τοῦ κινήματος, ὅλα τὰ χωριά Καστανοχωρίων καὶ Καστοριάς ἦταν μὲ τὸ Πατριαρχεῖο, δηλ. ἑλληνικά.

Ἦξεραν ἐπίσης καὶ ἀναγνώριζαν τὴν ἀριθμητικὴ (ἴδε Μπράγκοφ), πνευματικὴ, οἰκονομικὴ μας ὑπεροχὴ σὲ πόλεις, πού ἔμειναν ἔξω ἀπ' τὰ σύνορά μας, ὅπως τὸ Μοναστήρι, τὸ Κρούσοβο, ἡ Γευγελῆ, ἡ Δοϊράνη, ἡ Στρώμνιτσα, τὸ Μελένικο κ.λ.π. Καὶ ὅμως εὐθύς ἔπειτα ἀπ' τὴ Συνθήκη τοῦ Βουκουρεστίου, πού τοὺς ἔδινε τὸ Μελένικο, τὴ Στρώμνιτσα καὶ ὅλη τὴ Δυτικὴ Θράκη, πού τις εἶχε κερδίσει μὲ αἷμα καὶ πόλεμον ὁ ἑλληνικὸς στρατὸς καὶ εἶχαν ἀσήμαντὴ βουλγαρικὴ μειοψηφία, ξέσπασαν στὶς βοερώτερες διαμαρτυρίες, ὅτι ἔπαθαν τὴ μεγαλύτερη στὸν κόσμον ἀδικία, τὸν βαθύτερο ἀκρωτηριασμὸ κ.λ.π. Ἐφημερίδες καὶ αὐτὴ ἡ «Bulgarien», ἐπίσημο ὄργανο τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν, τὸ καλοκαίρι τοῦ 1915, ὅταν παζάρευαν τὴν ἔξοδό τους στὸν πόλεμο, περιοδικά, βιβλία κ.τ.λ. μᾶς ὀνόμαζαν καὶ ἐμᾶς κλέφτες, ἀρπαγες, ληστάρχους κ.τ.λ., ὅπως καὶ τοὺς Σέρβους, πού δὲν εἶχαν ἀληθινὰ πολλοὺς ἰδικούς των στὶς «νέες» των ἐπαρχίες. Ἐβαλαν πληρωμένα φερέφωνα, ὅπως ὁ Zelet, νὰ γράφουν ὅτι ἡ Μακεδονία ἦταν γιὰ τὴ Βουλγαρία ὅ,τι ἡ Ἀλσατία καὶ Λωρραίνη γιὰ τὴ Γαλλία, καὶ ἄλλον, ὅπως ὁ Bousquet, ν' ἀποφανθῆ, ὅτι οἱ Σέρρες ἦταν ἡ Ἀλσατικὴ Μιλουζ, ἡ Δράμα τὸ Στρασβοῦργο καὶ ἡ Θεσσαλονίκη τὸ Μέτς!.... Ἦταν καθαρότατα βουλγαρικὲς οἱ δύο πολιτεῖες τῆς Ἀνατολικῆς Μακεδονίας, ὅπου οἱ Βούλγαροι μετριοῦνταν στὰ δάχτυλα, καὶ ἡ Θεσσαλονίκη, ὅπου δὲν ἀντιπροσώπευαν οὔτε τὸ ἓνα εἰκοστὸ τοῦ ὅλου πληθυσμοῦ, ὅπως ἀκραιφνέστατα βουλγαρικὲς ἦταν καὶ ἡ Στενήμαχος, ἡ Βάρνα, ἡ Ἀγγιάλος, ἡ Φιλίππουπολη, ὁ Πύργος, ἡ Μεσημβρία, τὸ Καβακλή κ.τ.λ., πού τις εἶχαν ἀρπάξει ἀπ' τὸ 1885 καὶ ρημάζει μὲ τὸ βαρβαρότερο τρόπο ἀπ' τὸ 1906!

Ἡ γλώσσα ἡ ἀκριβέστερα τὸ τοπικὸ σλαβόφωνο ἰδίωμα, ἀποτελοῦσε τὸν τίτλο κυριότητος καὶ ἰδιοκτησίας σ' ὅλη τὴ Μακεδονία.

Πραγματικὰ τὸ πρωτόγονο αὐτὸ ἰδίωμα εἶχε συγγένεια μὲ τὴ βουλγαρικὴ. Ἔχει ὅμως καὶ πολλὰς τούρκικες λέξεις καὶ πάρα πολλὰς ἑλληνικὲς, πού δὲν εἶναι μάλιστα μόνον ἐκκλησιαστικὲς καὶ λόγιες, μὰ καὶ καθαρὰ ἀγροτικὲς καὶ σπιτικὲς, πράγμα πού σημαίνει, ὅτι δὲν εἶναι δανεισμένες ἀπὸ ἄλλη γλώσσα. Ὑπογραμμίζει τὸ σημεῖο αὐτὸ καὶ τὸ περίφημο ὑπόμνη-

μα τῆς κοινότητος τῆς Ἐδεσσας πρὸς τὴ Διάσκεψιν τῆς Κωνσταντινούπολης τοῦ Ἰανουαρίου 1877. Τονίζει ἐπίσης ὅτι δὲν δικαιοῦνται οἱ Βούλγαροι νὰ ἐπικαλεσθῶν τὴ γλῶσσα, ἀφοῦ οἱ ἴδιοι μιλοῦν τώρα γλῶσσα σλαβική, ἐνῶ ἡ ἀρχικὴ τους ἦταν τουρκοταταρική.

Ὁ καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης καὶ σλαβομαθὴς κ. Ν. Ἀνδριώτης, στὸ βιβλίον του «Ἡ ὀμόσπονδη Δημοκρατία τῆς Μακεδονίας τοῦ Βαρδαρίου» ἔχει καταχωρήσει μακρὸν κατάλογον ἀπὸ ἑλληνικῆς λέξεως. Ἐπίσης ὁ Γ. Μπουκουβάλας δημοσίευσε στὸν «Ἑλληνισμό», τὸ 1905, παρόμοιους 650 λέξεις καὶ βεβαίωσε ὅτι ὑπῆρχαν καὶ ἄλλες. Τότε καὶ ὁ πρῶτος γυμνασιάρχης Τσόυλας, σλαβόφωνος, ἔκαμε ἀνάλογη ἐργασία.

Ὁ Ραχόφσκη, συγγραφέας τοῦ «Ὁδηγοῦ», τὸ 1855, ἔγραψε, ὅπως βεβαιώνει ὁ Auguste Dazon, ὅτι ἡ βουλγαρική εἶναι ἡ ἴδια ἢ...σανσκριτική καὶ ὅτι οἱ Βούλγαροι ἤρθαν ἀπ' τὴς Ἰνδίας, πολλὰς ἑκατονταετίαις πρὸ Χριστοῦ!

Ὅταν μπῆκαν ὅμως στὸν πρῶτον παγκόσμιον πόλεμον, ἀπαρνήθηκαν «πρὶν ἀλέκτωρ φωνήσῃ» τὸν σλαβισμό καὶ βρῆκαν ὅτι ἦσαν συγγενεῖς τῶν συμμάχων τους Τούρκων καὶ Οὐγγρων, ἀφοῦ Τουρκοτάταροι ἦσαν οἱ ἀρχικοὶ πρόγονοὶ τους τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἀσπαρούχ, Τιμουρτάγκ, Κρούμ, ποὺ ἐνισχύθηκαν ἀργότερα καὶ ἀπὸ ἄλλους Τουρκοτατάρους, τοὺς Κουμάνους, Πετσενέγους, Οὐννους, Τατάρους.

Ἡ «Ντοέβνικ» τῆς Σόφιας τῆς 26 Νοεμβρίου 1915 καὶ πολλὰ ἄλλα φύλλα τόνιζαν ἀκριβῶς τὴν τουρανικὴ καταγωγὴ (Φρανκφούρτερ Τσάι-τουνγκ, 29 Ἀπριλίου 1916). Ὁ καθηγητὴς Πάνωφ στὴν Πρωσσικὴ βουλῆ, στίς 28 Ἀπριλίου 1916, εἶπε τὰ ἴδια. Ἡ «Ἱστορία τῶν Βουλγάρων» τοῦ Νικολαΐ Στανίτσεφ, ποὺ τὴν ἐκτύπησε τὸ 1942 τὸ Βουλγαρικὸ Ὑπουργεῖον τῆς Παιδείας, ἀφιερώνει πάρα πολλὰς σελίδες στοὺς πολέμους καὶ στίς σχέσεις τῶν Οὐννων μὲ τοὺς Κινέζους. Οἱ Βούλγαροι, γράφει, ἦσαν ἡ δυνατώτερη καὶ πιστότερη οὐννικὴ φυλὴ.

Ὅταν ἰδρῦθηκε ἡ δευτέρα οὐννικὴ αὐτοκρατορία ἀπ' τὸν Χάν—Γιοῦ—Τσιτ—Κί, οἱ Βούλγαροι πάλιν ἦταν ὁ κεντρικὸς καὶ σημαντικώτερος πυρῆνας τῆς... Ἦσαν καὶ οἱ πλέον πολεμοχαρεῖς...

Καθαροὶ Βούλγαροι ἦσαν οἱ Κυτρογκοῦροι, Οὔστρογκοῦροι, Οὐννογκοῦροι, καὶ τὰ ἄλλα οὐννικὰ φύλα, καθὼς καὶ ὁ ἴδιος ὁ Ἀττίλας (Χάν—Γιοῦ), ἡ θεϊκὴ μάστιγα, ὅπως εἶχεν ὀνομασθῆ...

Ὅταν πέθανε ὁ Ἀττίλας καὶ διαλύθηκε ἡ αὐτοκρατορία του, τὴν ἀντικατέστησαν οἱ Βούλγαροι μὲ τὴ δική τους σημαία. Σύμφωνα μὲ τὴν ἐπίσημη αὐτὴ βουλγαρικὴ ἱστορία βρῆκαν, τέλος, οἱ Βούλγαροι τοὺς ἐνδόξους προγόνους: τοὺς Οὐννους καὶ τὸν Ἀττίλα!

Τὸ τοπικὸ σλαβικὸ ἰδίωμα τῆς Μακεδονίας συγγενεῖται καὶ μὲ τὴν κουτσοβλαχικὴ καὶ τὴν ἀλβανικὴ. Τὸ ἄρθρον π.χ. δὲν προτάσσεται, μὰ ἀ-

κολουθεῖ. Ἔχουν καί κοινές ἐκφράσεις: «Δὲν μοῦ τρώγεται, δὲν μοῦ πίνε-
ται, δὲν μοῦ κοιμᾶται», ἀντὶ « δὲν πεινώ, δὲν διψῶ, δὲν νυστάζω».

Ἔχει γίνεи παραδεκτὸ παντοῦ ἀπὸ ὅλους, ὅτι δὲν εἶναι ἡ γλῶσσα
τὸ κύριο ἐθνικὸ κριτήριον. Πανηγυρικὴν ἀπόδειξιν προσφέρουν οἱ ἴδιοι οἱ
Βούλγαροι. Ὁμιλοῦν τώρα γλῶσσα σλαβική, ἐνῶ ἡ ἀρχική τους ἦταν τουρ-
κοταταρική. Πῆραν τὴν γλῶσσα τῶν σλαβικῶν φυλῶν ποῦ εἶχαν ὑποτά-
ξει.

Ὁ ἐξαιρετικῶς μορφωμένος Πατριάρχης τῆς Βουλγαρίας Κύριλλος,
ὅταν ἐπισκέφθηκε τὸ 1963 τὸ Ἅγιον Ὄρος καὶ ἄκουσε στὴν βουλγαρικὴ
Μονὴ θόρυβο καὶ φασαρία, γιατί ἕνας κλόγγηρός της, ποῦ εἶχε γεννηθῆ στὴν
Βουλγαρία ἀπὸ γονεῖς μὲ βουλγαρικὰ ὀνόματα, ἔλεγε μὲ πείσμα ὅτι εἶναι
Ρουμάνος, εἶπε: «Ἀφῆστε τὸν ἄνθρωπο ἤσυχο. Ἀφοῦ ὁ ἴδιος λέει, πῶς
εἶναι Ρουμάνος, εἶναι Ρουμάνος. Σ' ἐμᾶς τοὺς ἄλλους δὲν πέφτει λόγος».

Καὶ ἡ μητέρα τοῦ Πατριάρχου Πηνελόπη, ποῦ καταγόταν ἀπ' τὴ Μο-
σχόπολη, διάβαζε μονάχα ἑλληνικὰ τὴν Ἱερὴ Σύνοψη καὶ τὸ Εὐαγγέλιον.

Δημιουργεῖ τὴν ἐθνότητα ἕνα κοινὸ παρελθόν, κοινὲς παραδόσεις, κοινὰ
αἰσθήματα, κοινὲς ἀντιλήψεις καὶ βλέψεις.

Ἡ γλῶσσα παίζει δευτερεύοντα ρόλο. Ὁ σοβιετικὸς καθορισμὸς τοῦ
ἔθνους, διατυπωμένος, μάλιστα, ἀπ' τὸν ἴδιο τὸν Στάλιν, εἶναι: «Κοινότητα
ἀνθρώπων, ποῦ δημιουργήθηκε ἱστορικὰ καὶ δὲν σημαίνει κοινότητα φυ-
λῆς καὶ γένους».

Ὁ ἀνθρωπολογικὸς τύπος πολλῶν σλαβικῶν λαῶν μοιάζει περισσότε-
ρο μὲ τὸν τύπο γειτόνων λαῶν μὴ σλαβικῶν, παρὰ μεταξύ τους.

Οἱ Ρῶσοι ἀνθρωπολόγοι συγγραφεῖς Ντέμπετς, Τροφίνοβα καὶ Τσεμπο-
ξάρωφ παραδέχονται ὅτι ἡ διάδοση τῶν σλαβικῶν γλωσσῶν δὲν συνοδευ-
όταν ἀπὸ μαζικὲς μετακινήσεις τῶν λαῶν, «γινόταν δηλαδὴ μηχανικὰ», αὐ-
τομάτως.

Δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ θεωρηθοῦν Ἄγγλοι οἱ Νέγροι τῆς Ἀμερικῆς
γιατὶ μητρικὴ γλῶσσα ἔχουν τὴν ἀγγλική. Οὔτε ἔχασαν τὴν ἐθνικότητά
τους οἱ Ἑβραῖοι γιατί μιλοῦν τὴ γλῶσσα τῶν ἀπειραρίθμων τόπων, ὅπου
ἐγκαταστάθηκαν καὶ τώρα μόλις νεκρανασταίνουσι στὸ Ἰσραὴλ τὴν ἀρχαί-
α τους γλῶσσα. Γιὰ τοὺς ἑλληνόφωνους Ἑβραῖους, ποῦ εἶχαν ξεχάσει τὴν
ἐβραϊκήν, μεταφράσθηκε ἡ Παλαιὰ Διαθήκη στὴν ἑλληνικὴ ἀπ' τοὺς «Ἑβδο-
μήκοντα» πρὶν 2.000 σχεδὸν χρόνια.

Ἔχει ὑποστηρικθῆ ὅτι οἱ Σλοβένοι εἶναι ἐκσλαβισμένοι Γερμανοὶ
καὶ οἱ Μαυροβούνιοι ἐκσλαβισμένοι Ἀλβανοὶ ἢ Ἰλλυριοί. Βεβαιώνουν ὅμως
ὅτι πολλοί, πάρα πολλοί, εἶναι οἱ ἐκγερμανισμένοι Σλάβοι τῆς Πρωσίας,
ὅπως τὸ ἀποδεικνύουν τὰ ἐπώνυμα καὶ τὰ τοπωνύμια. Μ' ἔχουν βεβαιώσει
φίλοι μου, ποῦ σπούδασαν στὸ Βερολίνο τὸ 1904—1910, ὅτι κοντὰ στὴν
τότε γερμανικὴ πρωτεύουσα ὑπῆρχαν δύο χωριὰ σλαβικά. Ὑπάρχουν ἐπίσης

δύο σλαβόφωνα χωριά κοντά στην Κορυτσά, μέσα σέ θάλασσα άλβανική.

Τò 1917, στην Κοζάνη, αναγκάσθηκα νά υπενθυμίσω στους άξιωματικούς ενός καλού γαλλικού πεζικού συντάγματος, πού με φιλοξενούσαν και με πείραζαν γιά τήν πολυγλωσσία τής Μακεδονίας, ότι μεταξύ τους υπήρχε ένας λοχαγός, με πολλά μάλιστα πολεμικά μετάλλια, 'Αλσατός, ένας ταγματάρχης Βρεττανός, ένας Προβηγγιανός πατριώτης του Μιστράλ, τρεις Κορσικανοί και ένας Βάσκος! 'Υποχρεώθηκαν νά παραδεχθούν ότι ιστορικοί λόγοι δημιούργησαν τή Γαλλία από πολλά και διαφορετικά έθνη. 'Ο Βρεττανός ήμολόγησε ότι οί Κελτόφωνοι πατριώτες του όνομάζουν langue (γλώσσα) και όχι διάλεκτο (parois) εκείνη, πού μιλούν. 'Ο Παγιαρές άφιέρωσε πολλά στό βιβλίο του γιά τò ζήτημα τούτο και αναφέρει πολλά μέρη τής Γαλλίας, όπου οί κάτοικοι δέν μιλούσαν τήν κοινή γαλλική. Ταξίδεψα κι' έγώ τò 1961 άρκετήν ώρα σ' ένα τραίνο τής νότιας Γαλλίας με δυò Γαλλίδες, μάνα και κόρη, άπ' τά μέρη του Περπινιάν. 'Η μάνα μιλούσε μόνο καταλάνικα. 'Η κόρη μάς έκαμνε τόν διερμηνέα. 'Η μητέρα, καλοντυμένη, δέν ήταν και πολύ ήλικιωμένη. Κάπου 50—55 έτών.

'Ο Μπράγκοφ, γιά νά δικαιολογήσει τήν δική μας σχολική ύπεροχή και νά καλοπιάσει τούς Γάλλους, άφοϋ τò βιβλίο του βγήκε γαλλικά στό Παρίσι, γράφει ότι δέν μπορεί νά ύποστηριχθῆ ότι δέν υπήρχαν Γάλλοι στην 'Αλσατία, γιά τόν λόγον ότι δέν υπήρχαν εκεί τότε (1905) γαλλικά σχολεία. Δέ μάς έξηγεΐ όμως γιαντί ήταν Γάλλοι οί όλότελα γερμανόφωνοι και γερμανοκρατούμενοι 35 χρόνια 'Αλσατοί, πού μόλις πριν 1 ½ αιώνα είχαν συνδεθῆ με τήν Γαλλία, και ήταν γι' αυτό «Βούλγαροι» οί σλαβόφωνοι «έλληνίζοντες», όπως τούς λέγει, πού θυσιάζονταν γιά τόν 'Ελληνισμό και είχαν συνδεθῆ μαζί του αιώνες πολλούς!

'Ο "Αγγλος έξ άλλου λοχαγός Evans ("Εβανς), πού υπηρέτησε δυò χρόνια με τόν ΕΛΑΣ στην περιφέρεια Καστοριάς—Φλώρινας και έγκαταστάθηκε τήν άνοιξη του 1945 στη Φλώρινα με άνεξιχνίαστη άποστολή, είχε σχηματίσει τή γνώμη ότι, όλοι όσοι μιλούσαν τò σλαβικό ιδίωμα, ήταν Βούλγαροι, όπου τò κουτσοβλάχικο, ήταν Ρουμάνοι και άλλοι 'Αλβανοί! "Όταν όμως διάβασε δυò προπολεμικούς τόμους μου «Μακεδονικές ιστορίες», όπου είδε ότι σ' εκείνα τά χωριά, στά χρόνια τής τουρκοκρατίας, πολλοί έσφάζονταν και έσφαζαν, εαίονταν και έκαιαν γιά τόν 'Ελληνισμό και διαπίστωσε ό ίδιος με έπιτόπια εξέταση, ότι υπήρχαν όλακερα σλαβόφωνα χωριά, φανατικά και άδιάλλακτα έλληνικά, ήρθε νά με εύχαριστήση και νά μου εκδηλώσει τήν άπορία του γιά τò άπίστευτο φαινόμενο. 'Υπενθύμισα τότε και σ' αυτόν ότι οί παλαιότεροι και άδυσώπητοι έχθροι των "Αγγλων ήταν οί άγγλόφωνοι τώρα, καθολικοί 'Ιρλανδοί, ενώ οί κελτόφωνοι Ουαλλοί υπήρχαν πάντοτε λαμπροί Βρεττανοί πατριώτες.

'Επίσης πολωνόφωνοι διαμαρτυρόμενοι (Μαντζουριανοί) τής 'Ανα-

τολικῆς Πρωσσίας καὶ Σιλεσίας ψήφισαν σ' ἓνα δημοψήφισμα τὸ 1922 ὑπὲρ τῆς Γερμανίας καὶ ἐναντίον τῆς ὁμόγλωσσης Πολωνίας.

Ὁ καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Βελιγραδίου Ντουσάν Πόποβιτς γράφει στὸ βιβλίο του — θὰ μᾶς ἀπασχολήσῃ καὶ ἀργότερα — ἀπ' τὶς πρῶτες γραμμὲς τῆς πρώτης σελίδας, ὅτι ὅλη ἡ ἀστική καὶ ἰθύνουσα τάξις τῆς Σερβίας προέρχεται ἀπὸ «ἐξέλληνισμένους» Κουτσόβλαχους τῆς Μακεδονίας.

Εἶναι πολὺ ἀμφίβολο ἂν θὰ βρεθοῦν πολλοὶ ἀπ' τὰ ἀνώτερα στρώματα τῆς Σερβίας καὶ τῆς Βουλγαρίας μὲ τὸν Πατριάρχη Κύριλλο ἐπὶ κεφαλῆς, ποὺ νὰ μὴν ἔχουν αἷμα ἑλληνικὸ ἢ κουτσοβλάχικο...

Ὁ περίφημος γεωγράφος καὶ καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Βελιγραδίου Τσβίιτς γράφει ἐπίσης ὅτι «ἐκβυζαντινισμένοι» Κουτσόβλαχοι καὶ Ἕλληνες ἔμποροι εἶχαν μεγάλη πλειοψηφία καὶ ἐπιρροή σ' ὅλες τὶς πόλεις τῆς Σερβίας καὶ Βουλγαρίας καὶ ὅτι οἱ περισσότεροὶ διανοούμενοι πολιτικοὶ καὶ πρωθυπουργοὶ τῆς Σερβίας εἶναι κουτσοβλαχικῆς καταγωγῆς. Δὲν ἐξαιρεῖ καὶ τὴν Βουλγαρία. Εἶναι χαρακτηριστικὰ καὶ ὅσα γράφει ὁ Γερμανὸς τουρκολόγος καὶ ἀνατολιστὴς Μόρντμαν, ποὺ ἔμεινε πολλὰ χρόνια στὴν Τουρκία περὶ τὸ 1850. Περιηγήθηκε πολλὰς φορές τὸ ἐσωτερικὸ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, ὅπου καὶ συζητοῦσε μὲ Τούρκους. Ἦξευρε βέβαια καλὰ τουρκικά. Γιὰ νὰ ὑποστηρίξῃ τὴ γνώμη του, χρησιμοποιοῦσε καὶ ρητὰ τοῦ Κορανίου. Μὲ κατάπληξιν ἔβλεπε τότε τοὺς «Τούρκους» αὐτοὺς νὰ γελοῦν, νὰ τοῦ δείχνουν ἓνα σταυρὸ κρυμμένο στὸ στήθος, νὰ τοῦ μιλοῦν «ἀρχαῖκὰ ἑλληνικά μὲ νεοελληνικὴ προφορά»! Ὁλόκαιροι πληθυσμοὶ ἔκρυβαν, περισσότερο ἀπὸ 5 καὶ 6 αἰῶνες, θρησκεία καὶ γλώσσα!

Ὁ Μόρντμαν δὲν φανέρωσε ὀνόματα καὶ τόπο τῶν ἀνθρώπων αὐτῶν, γιὰ νὰ μὴ παραδώσῃ στὴ σφαγὴ αὐτοὺς, ποὺ τοῦ ἐμπιστεύθηκαν τόσο μεγάλο μυστικόν.

Οἱ βουλγαρόφωνοι Στρωμνιστιῶτες, μαζὶ μὲ ἄλλα γύρω χωριὰ ἐγκατέλειψαν τὸ 1913 σπίτια, κτήματα, χωράφια, περιουσίες καὶ ἤρθαν γυμνοὶ πρόσφυγες στὴν πτωχὴ Ἑλλάδα, γιὰτὶ μὲ τὴν συνθήκη τοῦ Βουκουρεστίου παραδίνονταν στὴν ὁμόγλωσση Βουλγαρία.

Ἔβαλαν μάλιστα φωτιὰ σὲ πολλὰ σπίτια τους. Πολλοὶ εἶχαν ἀνοίξει τὰ βαρέλια νὰ πλημμυρίσουν οἱ δρόμοι ἀπὸ κρασί...

Ἐγινε τότε ἓνα χαρακτηριστικὸ «μακεδονικόν» ἐπεισόδιον :

Κάποιος Στρωμνιστιώτης, ποὺ ἀνῆκε στὴν ἑλληνικὴ παράταξη, πρότιμησε νὰ μείνῃ στὴ Στρώμνιτσα μὲ τὸ μικρὸ γιόν του Νικόλα, γιὰ νὰ μὴ χάσῃ τὴν περιουσία. Ἡ γυναίκα του μὲ τ' ἄλλα τέκνα ἀκολούθησε τὸ ρεῦμα τῆς φυγῆς στὴν Ἑλλάδα. Τὸ 1919, ὅταν ἡ Στρώμνιτσα παραχωρήθηκε στοὺς Σέρβους, πατέρας καὶ γιὸς ἔφυγαν στὴ Σόφια. Τὸ 1927 ὁ πατέρας εἶχεν ἀποθάνει καὶ ὁ Νικόλας, ποὺ εἶχε ἓνα μικρὸ μανάβικο, κλήθηκε στὰ γρα-

φεΐα τοῦ Βουλγαρικοῦ Κομιτάτου καὶ διατάχθηκε νὰ ἔλθῃ στὴ Θεσσαλονίκη μὲ κάποιον Νάνεφ καὶ νὰ ρίξουν βόμβες στὸ Γιουγκοσλαβικὸ Προξενεῖο Θεσσαλονίκης καὶ στὴν Ἐκθεση. Ἦλθαν μὲ χαρτιά τῆς Ἐπιτροπῆς τῆς Ἑλληνο-βουλγαρικῆς Μεταναστεύσεως. Ὁ Νικόλας Πάντεφ πῆγε νὰ ἐπισκεφθῆ τὴν ἀπόνη καὶ σκληρὴ μάνα του, σύμφωνα μὲ τὴ διαταγὴ τοῦ Κομιτάτου, γιὰ νὰ μὴ παρεξηγηθῆ. Τὴν βρῆκε σὲ οἰκονομικὴ κατάσταση πολὺ καλύτερη ἀπ' τὴ δική του. Μάνα καὶ ἀδελφές τὸν δέχθηκαν μὲ τὶς θερμότερες ἀγκάλες. Σὰν τὶς ἄκουσε νὰ λέγουν ὅτι θὰ πῆγαιναν τὴν ἄλλη μέρα στὴν Ἐκθεση ταραχθηκε καὶ τὶς σύστησε νὰ μὴν πᾶν. Ὑποχρεώθηκε τότε νὰ φανερώσῃ σιγὰ σιγὰ τὸν σκοπὸ τῆς ἀποστολῆς του. Ἡ μάνα, χωρὶς νὰ χάσῃ καιρὸ, τὸν παίρνει ἀμέσως καὶ πηγαίνουν στὸν στρατηγὸ Γσιρογιάννη, διοικητὴ τοῦ Γ' Σώματος Στρατοῦ, ποὺ εἶχε ὑπηρετήσῃ στὴ Στρώμνιτσα διευθυντῆς σχολείου στὰ χρόνια τοῦ «Μακεδονικοῦ Ἀγώνα». Ὁ Νάνεφ καὶ ὁ χωρικός, ποὺ ἔφερε τὶς βόμβες πιάσθηκαν καὶ καταδικάσθηκαν ἀπ' τὸ κακουργοδικεῖο Θεσσαλονίκης σὲ θάνατο.

Ἡ γλώσσα λιγώτερο ἀκόμα βαραίνει σὲ ἀνάμικτα μέρη, ὅπως ἡ Μακεδονία, ὅπου ἐγίναν τόσες ἐπιδρομές, ἐγκαταστάσεις, διασταυρώσεις καὶ ἀναμίξεις.

Ὁ ὄπλαρχηγὸς Λάζος Δουγιάμας ἢ Μπαροβίτσας, ποὺ δολοφονήθηκε ἀπὸ «συμμάχους» κομιτατζῆδες, παραμονές τοῦ πολέμου τοῦ 1912, μοῦ εἶχε διηγηθῆ τὸ 1908 ὅτι τὸ χωριὸ του Μπαροβίτσα, σήμερα Καστανερή, καθὼς καὶ ἄλλα γειτονικὰ ἐπάνω στὸν Πάικο τῆς περιοχῆς Γουμένιτσας, μιλοῦσαν, πρὶν 100 τὸ πολὺ 150 χρόνια, βλάχικα (μογλενίτικα). Ἡ φιλόλογος δνὶς Μαρία Παπαγεωργίου τὸ διαπίστωσε μὲ τὰ τοπωνύμια αὐτῶν τῶν χωριῶν, ποὺ εἶναι ὅλα βλάχικα.

Τὸ ἀναφέρει καὶ ὁ περιβόητος Ρουμανολόγος Γερμανὸς καθηγητῆς Βάιγκαν, ποὺ εἶχεν ἐπισκεφθῆ τὰ μέρη ἐκεῖνα τὸ 1898. Ἐπίσης τὸ τονίζει καὶ ὁ Σέρβος καθηγητῆς καὶ γεωγράφος Τσβίιτς, ποὺ χαρακτηρίζει βλάχικα καὶ μισοεκσλαβισμένα τὴν Μπαροβίτσα (Καστανερή), τὴν Κρίβνα (Γρίβα), τὸ Κορνισὸρ καὶ ἄλλα. Καὶ γιὰ τὰ χωριὰ τῆς περιφέρειας Μοναστηρίου Περιστέρι, Ρουκουτίνα, Ὁράχοβα, Λάχτσι, Τσαπάρι ἔχει εἰπωθῆ ὅτι μιλοῦσαν ἄλλοτε κουτσοβλάχικα ἢ ἀρβανίτικα. Στὸ τελευταῖο, τὸ Τσαπάρι, ποὺ ἦταν χωριὸ καρβουναρέικο, ὑπῆρχαν καὶ τὸ 1905 γέροι, ποὺ ἤξεραν τὰ βλάχικα καὶ ἔλεγαν ὅτι παλαιότερα ὅλοι τὰ μιλοῦσαν. Ἦταν ὅμως φανατικὸ βουλγαροχώρι!

Γιὰ τὸ Τσαπάρι, ὅπως καὶ γιὰ ἄλλα χωριὰ στὶς πηγές τοῦ Δραγορίου καὶ τῆς Σέμνιτσας, βεβαιώνει καὶ ὁ Σέρβος γεωγράφος Τσβίιτς ὅτι εἶναι σίγουρα ἐκσλαβισμένα· τὸ Κράπα μάλιστα καὶ τὸ Σλέπσε εἶχαν πρόσφατα ἐκσλαβισθῆ καὶ δὲν πρόλαβαν νὰ δεχθοῦν τὴν «οἰκογενειακὴ ἑορτὴ». Οἱ κάτοικοι τῶν χωριῶν αὐτῶν εἶναι ζωηρότεροι, δραστηριώτεροι καὶ γενικὰ διαφορετικοὶ ἀπ' τοὺς ἄλλους σλαβόφωνους.

Στά χωριά του Μοριχόβου υπήρχε παράδοση, ότι οι κάτοικοι κατάγονταν απ' τὸ Μοριά και στὸ Λαιμὸ τῆς Πρέσπας (Ρόμποι) απ' τὴ Λάρισα. Ἐπίσης στὴν Κρυσταλλοπηγή, τὸ παλαιὸ Σμαρδέσι, ὅτι οἱ ἀρχικοὶ κτήτορες ἦταν απ' τὴν ἐπαρχία Γρεβενῶν. Ὅπως εἶχε βεβαιώσει ὁ ὑπέργηρος τότε Παπαβασιλείου, φοροῦσαν στίς ἐορτὲς φουστανέλλα, καθὼς καὶ τ' ἄλλα ἐκεῖ χωριά, μόνοι ὅμως εἶχαν ἐπιγαμίες μὲ τὸ βλαχόφωνο Πισοδέρι. Χρησιμοποιοῦσαν καὶ ἀρκετὲς βλάχικες λέξεις. Ὑπάρχει μία ὁμορφὴ βρύση μὲ δύο κρουνοὺς, πού ὁ ἕνας χύνει τὸ νερὸ του πρὸς τὸ Αἰγαῖο καὶ ὁ ἄλλος τὴν Ἀδριατικὴ. Τὴν ἐφτιαξε τὸ 1747 ὁ Μοσχοπολίτης Στάμος, ὅπως ἀναγράφει ἡ μαρμαρίνη πλάκα της. Εἶναι φανερό, ὅτι σημαντικὸ τουλάχιστο μέρος τοῦ πληθυσμοῦ ἦταν βλάχικο. Γιὰ τὸ Μοριχόβο ὁ Τσβίιτς λέγει ὅτι εἶχε πολλοὺς βλάχικους τύπους, καθὼς καὶ βλάχικο αἷμα. Οἱ γυναῖκες χρησιμοποιοῦσαν τὸ μαῦρο χρῶμα στὰ κεντήματα.

Στὴν Παλαιστρα τοῦ κάμπου τῆς Φλώρινας ὑπάρχει θέση πού λέγεται «Λατινικὴ Ἐκκλησία» καὶ στὸν Λευκῶνα τῆς Πρέσπας «Ἐβραϊκὸ Νεκροταφεῖο». Οὔτε ἔχνος βέβαια ἀπὸ Λατίνους ἢ Ἐβραίους διασώζεται σήμερα ἐκεῖ.

Μεγάλο μέρος τῶν σλαβόφωνων, τώρα, χωριῶν Ἀσπρώγεια (Στρέμπενο) καὶ Πολυπόταμος (Νερέτη) τῆς Φλώρινας, καθὼς καὶ τοῦ Ἀσβεστοχωρίου Θεσσαλονίκης, προέρχεται απ' τὴν Ἠπειρο, τὰ Ἄγραφα, τὸν Βόλο. Ἀπ' τὴν Τσαμουριά εἶχε καταγωγὴ ὁ ὄπλαρχηγὸς Βαγγέλης ὁ Στρεμπενιώτης. Ἀπ' τὸ Ζαγόρι τῆς Ἠπείρου εἶχε τὴν ρίζα ὁ γεννημένος στὸν Πολυπόταμο δικηγόρος στὴν Φλώρινα Μενέλαος Γκέλες, πού εἶχε χρισθῆ στὴν κατοχὴ απ' τοὺς Βουλγάρους ἀξιοματικούς τοῦ Γερμανικοῦ Φρουραρχείου ἀρχηγὸς τῶν Βουλγάρων τῆς περιοχῆς.

Πολλοὶ συγγενεῖς του (Παπακωνσταντῖνος καὶ ἄλλοι) εἶχαν σφραγισθῆ απ' τοὺς κομιτατζῆδες. Ὁ πατέρας του απ' τὸ φόβο τους εἶχε φύγει στὴν Ἀμερικὴ.

Παλαιοὶ Βούλγαροι ἔλεγαν τότε: «Ἐχομε τώρα ἀρχηγὸ ἕνα Βούλγαρο απ' τὸ Ἠπειρος»!

Ὁ βουλευτὴς καὶ γερουσιαστὴς Σερρῶν Πάζης μοῦ ἔχει πεῖ ὅτι στὴν γενέτειρά του Τζουμαγιά, σήμερα Ἡράκλεια τῶν Σερρῶν, πού εἶχε συνοικισθῆ πρὶν 150 χρόνια ἀπὸ βλαχόφωνους τοῦ Γράμμου καὶ τῆς Πίνδου, οἱ κάπως μορφωμένοι μιλοῦσαν ἑλληνικά, οἱ ἄλλοι βλάχικα καὶ οἱ γεωργοὶ βουλγάρικα.

Στὸ Μοναστήρι ὑπῆρχεν ἀπόμερη συνοικία πού λεγόταν Ἀρναούτ (Ἀρβανίτικος) μαχαλάς, γιατί εἶχαν ἐγκατασταθῆ ἐκεῖ ἀλβανόφωνοι χριστιανοί, πρόσφυγες απ' τὸ Μπιθκούκι καὶ ἄλλα ἀλβανόφωνα χωριά τῆς Κορυτσᾶς. Στὴ νεώτερη ὅμως περίοδο ἡ ἀλβανικὴ εἶχε λησμονηθῆ. Στὸ Μοναστήρι ἡ σημαντικώτερη βουλγαρικὴ οἰκογένεια (Ρόμπεφ) μιλοῦσε στὰ σπίτια της ἑλληνικά, ὅταν οἱ πατριωτικώτεροι καὶ ζωηρότεροι Ἕλληνες

μιλοῦσαν βλάχικα ἢ βουλγαρικά καὶ λίγοι ἀρβανίτικα. Ἀκόμα καὶ ἓνας Βούλγαρος γυμνασιάρχης ἀπ' τὴν ἴδια οἰκογένεια χρησιμοποιοῦσε τὴν ἑλληνική στὸ σπίτι του.

Στὸ Μοναστήρι ὑπῆρχαν οἰκογένειες καὶ ἀπὸ τὸ Μεσολόγγι. Ἡ οἰκογένειά μας εἶχε ρίζες στὴ Μοσχόπολη, τὸ Μπιθκούκι, πού εἶχε καὶ συνοικία Ἀρτινῶν ἐξαλβανισμένων, στὸ Ἀσπροπόταμο τῆς Θεσσαλίας καὶ στὴν πόλη τῆς Ἀχρίδος. Πολλὲς βουλγαρικὲς φανατικὲς οἰκογένειες εἶχαν πάμπω ἀπ' τὴν Ἠπειρο ἢ τὴν Ἀλβανία.

Ἔχουν γίνει γενικὰ στὴ Μακεδονία μεγάλες καὶ ριζικὲς μεταβολές, ἀναστατώσεις, ἀφομοιώσεις.

Οἱ Βυζαντινοὶ εἶχαν ἐγκαταστήσει τὸν δέκατον αἰῶνα, στὸ μέσο τοῦ ροῦ τοῦ Ἀξιοῦ Οὐγγρους, πού τοὺς ἔλεγαν «Τούρκους». Εἶναι οἱ γνωστοὶ ἀπ' τὴν ἱστορία «Βαρδαριῶτες». Ἦταν πολλοί, ἀφοῦ ὑπῆρχε καὶ Ἐπισκοπὴ Βαρδαριωτῶν καὶ εἰδικὸ «θέμα», διοικητικὴ μονάδα, πολὺ μεγαλύτερη ἀπ' τὴν δική μας νομαρχία. Ὑπηρετοῦσαν καὶ στὴν αὐτοκρατορικὴ φρουρά. Τοὺς ἀναφέρουν σιγίλλια τοῦ Βασιλείου τοῦ Βουλγαροκτόνου καὶ τῆς Ἄννας Κομνηνῆς. Καὶ ὅμως ἔχουν ὀλότελα ἐξαφανισθῆ, ὅπως χάθηκε καὶ ἡ ἀρχαία «Μεγάλη Ἑλλάς» τῆς Σικελίας καὶ Ἰταλίας.

Εἶχαν ἐπίσης οἱ Βυζαντινοὶ ἐγκαταστήσει τὸν δὸν αἰῶνα στὴν Ἀνατολικὴ Ρωμυλία, γύρω ἀπὸ τὴν Φιλιππούπολη, τοὺς Παυλικιανούς. Τοὺς εἶχαν σηκώσει ἀπὸ τὰ μικρασιατικὸ—συριακὰ σύνορα. Αὐτοὶ ἦταν φανατικοὶ αἵρετικοί, πού τοὺς ἀπομόνωναν ἀπὸ τὸν ἐντόπιο ὀρθόδοξο πληθυσμὸ. Πάλι ἀφομοιώθηκαν καὶ ἐξαφανίσθηκαν. Οἱ ἀπόγονοὶ τους εἶναι Βούλγαροι σήμερα.

Στὴ Μονὴ τῆς Παναγίας Ἐλεούσης, πού ἰδρύθηκε κοντὰ στὴ Στρώμνιτσα τὸ 1080, βρέθηκαν σιγίλλια καὶ ἄλλα ἐγγραφα ἀποκαλυπτικώτατα. Ἀναφέρονται ὀνόματα χωριῶν, τῶν περισσοτέρων ἑλληνικῶν, ὅπως Παλιόκαστρο, Ποντικοεκκλησιά, Καταράτου, Ρουλινά. Ἐπίσης καὶ ὀνόματα κατοίκων τῆς Στρώμνιτσας καὶ τῶν χωριῶν τῆς ὅπως Κωνσταντῖνος Σπανόπουλος, Δημήτριος Ψειρῆς, Ἰωάννης Ἀργυρόπουλος, Ἰωάννης Ἀγιοβαβαρίτης, Ἰωάννης Σπανόπουλος, Μιχαὴλ Τζιτζικιάκης, Μιχαὴλ Νομικός, Ἰωάννης Γαληνός, Γεώργιος Ρωμαῖος, Συμεὼν Ρουλινώτης, Στέφανος Σεριώτης, Βασίλειος Ρωμαῖος, Μιχαὴλ Σκεπίδης, Ἀνδρῶττος Ροδιός, Βλάχης τοῦ Ζεροῦ κ.λ.π. Ὑπάρχουν ὀνόματα πού δὲν εἶναι οὔτε ἑλληνικά οὔτε σλαβικά. Ἴσως ἦταν Βαρδαριωτῶν, πού βρισκόνταν κοντὰ, ἢ καὶ Οὐζῶν Τούρκων, πού εἶχαν ἐγκατασταθῆ λίγο βορειότερα τῆς Στρώμνιτσας. Τὸ περίεργο εἶναι ὅτι σὲ χωριὰ μὲ σλαβικά ὀνόματα βρισκόνται τὰ περισσότερα ἑλληνικά οἰκογενειακὰ ἐπώνυμα. Καὶ αὐτοὶ ὅλοι ἐξαφανίσθηκαν.

Τὸ ἑλληνικὸ καὶ ἑλληνόφωνο χωριὸ Ἀρμπανάσι κοντὰ στὸ Τύρνοβο,

τὴν παλαιὰ βουλγαρική πρωτεύουσα, τὸ ἐπεσκέφθησαν πρὶν κάμποσα χρόνια καὶ Ἀθηναῖοι δημοσιογράφοι. Πῶς βρέθηκε ἐκεῖ; Ἦταν μόνο ἡ πιθανώτατα ὑπῆρχαν καὶ ἄλλα ἑλληνόφωνα χωριά, πού ἀφομοιώθηκαν με τὸν ἄλλο πληθυσμό, ὅπως καὶ τὸ Ἀρμπανάσι ἀργὰ ἢ γρήγορα θὰ ἀπορροφηθῆ;

Ὅπως ἀναφέρει καὶ ὁ Βυζαντινὸς συγγραφέας Δούκας, εἶχαν ἐγκατασταθῆ Οὐῆζοι, Κομάνοι, Πετσενέγοι, ὅλοι Τοῦρκοι καὶ Τουρανοί, στὴν ἐρημωμένη ἀπ' τὶς βαρβαρικές ἐπιδρομές ἑκτασὴ Νις - Σόφιας.

Καὶ ἀπ' αὐτοὺς τίποτε δὲν ἀπόμεινε, ἐκτὸς ἀπὸ μερικὲς τοπωνυμίες: Κομάνοβο, Κόμανο, καὶ ἐπώνυμα: Κομανούδης (μεγάλῃ ἑλληνικῇ οἰκογένεια στὸ Βελιγράδι), Κουμανιώτης κ.λ.π.

Ὁ Τσέχος καθηγητὴς Γίρετζεκ, πρῶν Βούλγαρος ὑπουργός, πού ἔχει γράψει πολλὰ γιὰ τοὺς Βουλγάρους καὶ τὴ Βουλγαρία, βρῆκε κοντὰ στὸ Νευροκόπι τούρκικο χωριὸ ἑλληνόφωνο, τὸ Λιάλοβο. Ὑπῆρχαν καὶ ἄλλα, πού γειτόνευαν ὅμως με χωριά Πομάκων (βουλγαροφώνων Τούρκων) καὶ ἀπορροφήθηκαν καὶ ἀφομοιώθηκαν. Ἀναφέρει ἐπίσης γιὰ τοὺς Πομάκους ὁ Γίρετζεκ ὅτι ἔχουν φλέβα ἑλληνική. Τὸ πιστεύουν ἄλλωστε καὶ οἱ ἴδιοι καὶ μισοῦν θανάσιμα τοὺς Βουλγάρους. Ἀποδίδει ἐξ ἄλλου σὲ ἑλληνικὴ ἀνάμιξη καὶ ἐπίδραση μεταβολὲς στὴ βουλγαρική γραμματικὴ καὶ φθογγολογία. Βρῆκε ἑλληνικὰ τοπωνύμια μέσα στὴ Βουλγαρία (Μαυρόγι, Κόκκινο κ.λ.π.). Ὑπάρχουν ἐπίσης πολλὰ καὶ σὲ σλαβόφωνα μέρη τῆς Μακεδονίας, ὅπως π.χ.: Ἀετός, Παπαδιά, Καλλινίκι, Διαβατό, Ἀρμενοχώρι, Παλιοχώρι, Ἐμπόριο, Λίγκα, Νησί, Μεσημέρι, Ἀρκουδοχώρι, Ἐπισκοπή, Καμμένα, Λάκι, Περιστέρι, Πέτρινο κ.λ.π. Δὲν εἶναι ἐξ ἄλλου σλαβικά, ὅπως μ' ἔχει βεβαιώσει ὁ καθηγητὴς κ. Ἀνδριώτης, τὰ τοπωνύμια σὲ —στα, ὅπως Σιάτιστα, Βίγλιστα, Χρούπιστα, Λιάψιστα, Βρόγμιστα τοῦ Μορίχοβου, Γρούנסτα, Μπέσιστα, Πόλτσιστα, Ψιάνιστα, Βιτώλιστα τῆς Καστοριάς, Χάλιστα, Τιχόλιστα, Μπόμπιστα, Ποσδίβιστα, Ζοπάνιστα, Μηλόβιστα κ.λ.π. Εἶναι, καθὼς φαίνεται, ἰλλυρικά.

Ὁ Τσβίιτς στὸ γερμανικὸ βιβλίον, πού ἐβγαλε τὸ 1908, γράφει ὅτι ἡ βυζαντινὴ ἐπιρροὴ στίς νότιες περιοχὲς ἦταν μεγάλη, γιὰτὶ ὑπῆρχαν καὶ ἀγροτικοὶ πληθυσμοί, ἑλληνικοὶ καὶ βλάχικοι, πολὺ περισσότεροι ἀπὸ σήμερα. Ἐπίσης ἄλλος Σέρβος, ὁ Τζώρτζεβιτς, παραδέχεται ὅτι ἡ Μακεδονία εἶναι ἀρχαία ἑλληνικὴ ἐπαρχία καὶ γι' αὐτὸ μεγάλη εἶναι ἡ ἑλληνικὴ ἐπιρροή.

Ἀπὸ τὸν Synecdemus τοῦ Ἱεροκλῆ βγαίνει ὅτι καὶ τὸν βον αἰῶνα διασώζονται ὀνόματα ἐπαρχιῶν: Ἐορδαία, Ἀλμωπία καὶ ἀπὸ τὸν Προκόπιον, ὅτι τὰ φρούρια, πού ἔκτισε τότε ὁ Ἰουστινιανὸς στὴ Μακεδονία, εἶχαν ὀνόματα: Πελέκων, Νυμφίου, Κρατέα, Κασσπέζ, Χάλανδρος κ.λ.π. Ὁ Τσβίιτς ἀσχολεῖται ιδιαίτερα με τὸν ἐκσλαβισμό τῶν Κουτσοβλάχων. Ἐκσλαβίσθηκαν, γράφει, οἱ Βλάχοι τοῦ Αἴμου, πού ἤσαν πολλοὶ καὶ τοὺς ἀναφέ-

ρει και ὁ Γοδεφρεΐδος Βιλλαρδουίνος, ἀπ' τοὺς ἀρχηγούς τῆς τετάρτης σταυροφορίας, πού ξεκίνησε νὰ ἐλευθερώσῃ τοὺς Ἁγίους Τόπους και ὑποδούλωσε τὴν Κωνσταντινούπολη και τὴν χριστιανικὴ βυζαντινὴ αὐτοκρατορία.

Ἐπίσης ἐκσλαβίσθησαν οἱ «Μαυρόβλαχοι» τῆς Δαλματίας και ἄλλοι τῆς Ἑρζεγοβίνης και τοῦ Μαυροβουνίου. Οἱ Δαλματοὶ ὀνομάζονται, φαίνεται, και σήμερα «Βλάχους» τοὺς ἀγρότες τοῦ ἐσωτερικοῦ. Ὑποστηρίζει ὅτι ἦσαν βλάχικα τὰ χωριά Μαύροβο, Μαλισόρι, Πετιλέν, και ἄλλα, ψηλά στὸν Σκάρδο, στὶς πηγές τοῦ Ἄξιου. Βρῆκε ἐκεῖ γέρους πού ἤξεραν τὰ κουτσοβλάχικα. Εἶναι σὲ ὑψόμετρο μεγαλύτερο ἀπὸ 800 μέτρα και τὰ σπίτια πέτρινα, μεγάλα, δίπατα, σκεπασμένα μὲ πλάκες. Δὲν εἶχαν καμιὰ γεωργικὴ ἀπασχόληση, ἔστω και τὴ μικρότερη. Εἶναι ὅλοι οἱ κάτοικοὶ τους ἔμποροι, ἐπαγγελματίες, ἐργολάβοι, ἐπιχειρηματίες και καθόλου γεωργοί, ὅπως ἀκριβῶς οἱ Κουτσόβλαχοι.

Τὸ ἴδιο λέγει και γιὰ τοὺς λεγόμενους «Μιάτσιοι», πού κατοικοῦν στὸ Σμίλοβο, πάνω στὰ βουνά, ἀνάμεσα Ρέσνα και Μοναστήρι, γενέτειρα τοῦ Βουλγαροκαθηγητῆ και ἀρχηγοῦ τοῦ Κομιτάτου Ντάμιαν Γκροῦφ, στὸ Γκαλέσνικ — ἀπ' τὸ ποτάμι Γκάλικ, Γαλλικὸ — Λαζαρόπολι, Ροσοκό. Τὰ χωριά τους, ἐπίσης ὄρεινά, τὰ σπίτια μεγάλα, πέτρινα, χωρὶς καμιὰν ἀπολύτως γεωργικὴ ἐκμετάλλευση. Οἱ Σμιλοβίτες ἦταν ὅλοι κτίστες και ἔσερναν στὴν ὁμιλία τῆ φωνή τους, ὅπως οἱ βλάχοι Μηλοβιστιάνοι. Οἱ Γκαλεσνικιώτες πάλιν, ὅλοι κτηνοτρόφοι, πού κατέβαιναν τὸ χειμῶνα μὲ τὰ ποιμνιά τους στὸν κάμφο τῆς Θεσσαλονίκης. Οἱ περισσότερες οἰκογένειες τοῦ Γκαλέσνικ παραδέχονται ὅτι εἶναι βλαχιῆς καταγωγῆς. Ὑπάρχουν τοπωνύμια βλάχικα, καθὼς και οἱ ἐνδυμασίες τῶν γυναικῶν.

Ἐκσλαβισμένους Βλάχους βρίσκει ὁ Τσβίιτς και στὰ μέρη τῆς Στρούγγας, τῆς Πρέσπας, τῆς Ρέσνας, τοῦ Περλέκ, καθὼς και στὸ Γραμματικὸ και στὴν Κατράνιτσα (Πύργος), πού καταστράφηκε τὸ 1822 στὴν Ἐπανάσταση, μαζί μὲ τὴ Νάουσα και πολλὰ ἄλλα ἑλληνόφωνα, βλαχόφωνα και σλαβόφωνα χωριά. Τοὺς μετανάστες ἀπ' τὴν Κατράνιτσα, σημειωτέον, στὰ σερβικὰ μέρη τῆς Αὐστρουγγαρίας και Σερβίας, πού στάθηκαν θαυμάσιοι Ἕλληνες, τοὺς ὠνόμαζαν οἱ Σέρβοι «Τσιντσάρους», ὅπως γράφει ὁ καθηγητῆς Ντουσάν Πρόποβιτς, πού τὸ ἀποδίδει στὸν ταυτισμὸ τους μὲ τοὺς «ἐξέλλητισμένους» Κουτσόβλαχους και τοὺς Ἕλληνες. Ὁ Γίρετζεκ γράφει ὅτι στὴν ἐποχὴ τοῦ Σέρβου ἡγεμόνα Μιλιούτιν (1282—1320) ὑπῆρχαν ἑλληνικοὶ πληθυσμοὶ κοντὰ στὴ Μπρεγκάλνιτσα, πολὺ βορειότερα τῆς Στρώμνιτσας.

Ὁ Τσβίιτς κυκλοφόρησε στὴ γαλλικὴ τὸ βιβλίον του ἔπειτα ἀπ' τὸν Εὐρωπαϊκὸ πόλεμον, σ' ἐποχὴ πού οἱ Σέρβοι, γεμάτοι ὑπερηφάνεια και μεγαλομανία, ἔβλεπαν μὲ πολλὴ δυσἀρέσκεια, και ἴσως και ἀγανάκτηση, ἕνα δικὸ τους καθηγητῆ, μὲ μεγάλη διεθνῆ φήμη, νὰ ὑποστηρίξῃ ὅτι ὁ πληθυσμὸς τῆς «Νότιας Σερβίας» — ἡ λέξη Μακεδονία ἦταν τότε ἀπαγορευμέ-

νη — οί «Παλαιοί Σέρβοι» ἦταν, ὀλοκληρωτικὰ ἢ στὸ μεγαλύτερο μέρος, ξένοι «τσιντσαριανῆς» (κουτσοβλάχικης) καταγωγῆς. Ὁ καθηγητῆς δηλ. Τσβίιτς, ὅπως ἀργότερα ὁ συνάδελφός του Ντουσάν Πόποβιτς, ἔβαλαν τὴν ἐπιστημονικὴ τους γνώμη καὶ πίστη πάνω ἀπὸ κάθε ἄλλη ἀντίληψη καὶ βλέψη, πάνω καὶ ἀπ' τὴν βέβαιη δυσαρέσκεια ἰσχυρῶν στρατιωτικῶν, πολιτικῶν καὶ σωβινιστικῶν κύκλων τῆς πατρίδας τους.

Ἄς θυμηθοῦμε καὶ τὸν μικροηγεμονίσκο τῆς Ἄρτας καὶ τῶν Ἡπειροθεσσαλικῶν συνόρων τοῦ 14ου αἰώνα Μπουγῆ ἢ Βογκόπ, πού τὸν χαρακτηρίζει τὸ χρονικὸ Πρόκλου τοῦ Κομνηνοῦ «Σερβοαλβανιτοβουλγαρόβλαχο». Βασιλεῖς Βουλγάρων καὶ Ἑλλήνων αὐτοεπιτοφοροῦντο ὡς βασιλιάδες τῆς Βουλγαρίας, ὡς οἱ Συμεών, Σαμουήλ. Ἀκόμα καὶ ἓνας ἡγεμονίσκος τῆς Δόμπροντζα, ὁ Ἰβάνκο, τὸ 1387, σὲ μιὰ συνθήκη μνημονεύει ὅτι οἱ ὑπῆκοοι του ἦταν Βούλγαροι καὶ Ἑλληνες.

Ἐπίσης ὁ μεγάλος Σέρβος ἡγεμόνας Δουσάν κηρύχθηκε «Τσάρος Σέρβων καὶ Ἑλλήνων», ἀφοῦ ἔγινε κύριος τῆς Καστοριάς, Ἔδεσσας, Στρώμνιτσας.

Ὁ Ἅγιος Διονύσιος, ὁ ἰδρυτῆς τῆς Μονῆς τοῦ Ἁγίου Διονυσίου στὸ Ἅγιον Ὄρος μὲ χρηματικὴ ἐνίσχυση τοῦ Ἀλεξίου Κομνηνοῦ τῆς Τραπεζούντος τὸν 14ον αἰώνα, ἦταν ἀπὸ τὴν Κορησὸ τῆς Καστοριάς. Ἔτσι τὴν ἀνάφερε καὶ στὰ γράμματά του. Ἦξευρε λαμπρὰ ἑλληνικά. Ἡ Κορησὸς λεγόταν ἀργότερα Γκόρεντσι. Εἶναι φανερὸ ὅτι τότε ἦταν ἑλληνόφωνη, μαζὶ μὲ τὴν γύρω περιοχὴ. Εἶχε σχολεῖο κατὰ τὸ 1380, ὅπου μορφώθηκε ὁ Διονύσιος καὶ ἔμαθε τὰ ἄψογα ἀρχαῖα ἑλληνικά του, καθὼς καὶ ὁ ἀδελφός του Θεοδόσιος, ἐπίσης καλόγηρος.

Ἡ Ἀγγλίδα ἀρχαιολόγος καὶ ἀνθρωπολόγος Μάργκαρετ Χάζλωκ, πού εἶχε ἔλθει τὸ 1921 νὰ μελετήσῃ τοὺς «Βαλαάδες» τῶν Γρεβενῶν καὶ τοῦ Βοῖου καὶ ἔπειτα τοὺς Τούρκους (Κονιάρους) τῆς Κοζάνης καὶ Πτολεμαΐδας, καταμέτρησε τὸ 1923 στὴν ἑλληνοτουρκικὴ ἀνταλλαγὴ πολλὰς ἑκατοντάδες κεφάλια σλαβόφωνων μουσουλμάνων καὶ χριστιανῶν τῆς Καρατζόβας καὶ ἑλληνόφωνων μουσουλμάνων καὶ χριστιανῶν τοῦ Βοῖου καὶ Γρεβενῶν καὶ βρῆκε, ὅπως μοῦ δήλωσε, ὅτι ὅλοι, παρὰ τὴ διαφορὰ θρησκείας καὶ γλώσσας, ἀνῆκαν στὸν ἴδιο ἀνθρωπολογικὸ τύπο καὶ εἶχαν κοινὸ ὑπόβαθρο, πού δὲν μπορούσε νὰ εἶναι ἄλλο ἀπὸ τὸ ἀρχαῖο μακεδονικόν.

Ἐπίσης καὶ ὁ ἀνθρωπολόγος Ἄρης Πουλιανός, πού ἦταν καθηγητῆς στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Μόσχας καὶ μέλος τοῦ Ἰνστιτούτου της, καταμέτρησε πάρα πολλὰ κεφάλια — λέγουν 3.000 — φυγάδων στὴ Ρωσία ἀπ' τὴ Δυτικὴ Μακεδονία ἑλληνοφώνων, βλαχοφώνων, σλαβοφώνων καὶ διαπίστωσε ἀκριβῶς τὸ ἴδιο, ὅτι δηλ. ὅλοι τοὺς ἀνήκουν στὸν ἴδιο τύπο καὶ εἶναι ἀπόγονοι τῶν ἀρχαίων αὐτοχθόνων Μακεδόνων (Ἄρη Πουλιανοῦ, Ἡ καταγωγὴ τῶν Ἑλλήνων, σελὶς 146).

Γράφει επίσης ότι ισχύει και για τους Σλαβομακεδόνες ή άρχη τῶν Ρώσων ἐπιστημόνων Ντέμπετς, Τροφίμοβα καὶ Τσεμπεξάρωφ, ὅτι οἱ σλαβικές γλώσσες δὲν μεταδόθηκαν μὲ μαζικές μετακινήσεις λαῶν, ἀλλὰ μηχανικά καὶ ἀσυναίσθητα, καὶ ὅτι ἕνας λαὸς δὲν ἀλλάζει καὶ τὸν φυλετικὸ τύπο ὅταν ἀλλάζη γλώσσα, γιατί εἶναι πολὺ σταθερώτερος ἀπὸ τὰ φωνήεντα καὶ τὰ σύμφωνα, ὅπως βεβαιοῦν καὶ οἱ ἐπιστήμονες Ράις καὶ Γιάρχο. Καταμέτρησε καὶ κεφάλια ταταροφώνων Ἑλλήνων τῆς Κριμαίας πού ζήτησαν καταφύγιο ἐκεῖ τὸν καιρὸ τῶν τουρκικῶν ἐπιδρομῶν καὶ προελάσεων. Ὑπῆρχαν στὴν Κριμαία ὡς τὰ μέσα τοῦ 18ου αἰῶνα καὶ Γότθοι, πού μιλοῦσαν μάλιστα καὶ ἑλληνικά, καὶ ἀνακατώθηκαν ἀργότερα μὲ τοὺς δικούς μας. Ἡ περίφημη καὶ ἱστορικὴ Γιάλτα προέρχεται ἀπ' τὸ ἑλληνικὸ «γιαλός».

Ξένοι ἐξ ἄλλου ἀνθρωπολόγοι (Pittard, Biasutti, ὁ Βούλγαρος Μεθόδιος Ροροφ καὶ ἄλλοι) διαπίστωσαν ὅτι οἱ κάτοικοι τῆς Βουλγαρίας καὶ τῆς Σερβίας ἀνήκουν στὸν ἀρχαῖο Πελασγικὸ κόσμο πού δὲν τὸν ἔχουν πολὺ ἐπηρεάσει ἢ σημερινή τους γλώσσα καὶ πολλὲς μεσαιωνικὲς ἐπιδρομές. Ἀξιολογώτατη εἶναι καὶ ἡ «Αἰγίς» τοῦ Λίβα, «κοιτίς τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ τῶν Ἀρίων», πού ἀφιερώνει στοὺς Σλάβους τῆς Βαλκανικῆς τίς σελίδες 167-293, γραμμένες μὲ πολὺ ἐμβριθεία. Ὑποστηρίζει ὅτι οἱ μεσαιωνικοὶ ἐπιδρομεῖς ἦταν συμμορίες πλιατσικολόγων ἀπὸ ἑκατοντάδες ἢ ἐλάχιστες χιλιάδες ληστοτυχοδιωκτες, κυρίως καβαλαραῖους. Οἱ Κύριλλος καὶ Μεθόδιος, ὁ Κλήμης καὶ ἄλλοι ἱεραπόστολοι ὑποβόηθησαν σημαντικὰ τὴν ἐξάπλωση τῶν Σλαβικῶν γλωσσῶν.

Εἶναι δύσκολο νὰ ὑποστηριχτῆ ὅτι ἡ Μακεδονία ἦταν ἔρημη ἀπὸ κατοίκους, ὅπως ἡ Σαχάρα, ὅταν πρωτοπρόβαλαν ἀπὸ βορρᾶ οἱ Σλάβοι, πού ἦλθαν μάλιστα στὴν ἀρχὴ εἰρηνικά σὰν γεωργοκτηνοτρόφοι καλλιεργητὲς τῶν μεγάλων κτημάτων, ἢ ὅτι ἐξαφανίστηκαν ξαφνικά μὲ μαγικὴ ράβδο ὅλοι οἱ παλιοὶ κάτοικοί της.

Δὲν ὑπάρχουν σήμερα σοβαρὲς ἀμφισβητήσεις γιὰ τὴν ἑλληνικότητα τῶν ἀρχαίων Μακεδόνων. Γιὰ κάθε καλόπιστο παρατηρητῆ εἶναι ἀρκετό, χωρὶς ἄλλα στοιχεῖα, νὰ ρίξη μιὰ ματιὰ στὰ ὀνόματα τῶν Μακεδόνων βασιλέων: Περδίκας, Ἀμύντας, Ἀρχέλαος, Φίλιππος, Ἀλέξανδρος κ.λ.π., καὶ τῶν στρατηγῶν: Παρμενίων, Ὑφαιστίων, Φιλώτας, Ἀντίγονος, Ἀντίπατρος, Πτολεμαῖος, Σέλευκος, Κράτερος, Δημήτριος.

Ἦταν μάλιστα τὰ ὀνόματα αὐτὰ ἀσυνήθιστα ἂν μὴ καὶ ἄγνωστα στὴ νοτιώτερη Ἑλλάδα, πού σημαίνει ὅτι δὲν τὰ δανείστηκαν ἀπὸ κεῖ, ἀλλὰ ἦταν ντόπια, «αὐτόχθονα».

Βέβαια γιὰ τοὺς ἐκλεπτισμένους Ἀθηναίους, πού περνοῦσαν τὴ μέρα καὶ τίς ὄρες τους μὲ φιλοσοφικὲς συζητήσεις, οἱ πρωτόγονοι καὶ τραχεῖς ἀγροκτηνοτρόφοι τῆς Μακεδονίας, καθὼς καὶ τῆς Ἠπείρου, τῆς Ἀκαρνανίας, μπορούσαν νὰ χαρακτηριστοῦν ἀπολίτιστοι καὶ βάρβαροι. Παραδέχεται

σήμερα ή επιστήμη ότι και οι Παίονες ήταν ελληνική φυλή συγγενική με τους Αιτωλούς και Ήλείους. Τους αναφέρει και ο Όμηρος ως συμμάχους τής Τροίας.

Ο καθηγητής του Πανεπιστημίου του Ράτζερς I. Merker ("Balkan Studies", 6, 1965) ασχολήθηκε ιδιαίτερα μαζί τους. Μελέτησε τὰ όνόματα τών βασιλέων, τών πόλεων, τών ποταμών και βρήκε ότι όλα ήταν ελληνικά.

Τὰ παιονικά νομίσματα αποδείχτηκαν άψευδέστατοι μάρτυρες: "Έχουν όχι μονάχα ελληνικές έπιγραφές, μα και παραστάσεις με τον Ήρακλή, τον Απόλλωνα, τον Δία, καθώς και από τή μάχη τών Γαυγαμήλων του Μ. Άλεξάνδρου, όπου ο διοικητής του παιονικού ίππικού Άρίστων άνδραγάθησε. Βρέθηκαν αφιερώματά τους στην Όλυμπία και στους Δελφούς. Στην Όλυμπία είχαν αφιερώσει έφιππο άνδριάντα του βασιλέως των Δροπίονα. Στους Δελφούς ο Δροπίονας είχε αφιερώσει άγαλμα του Αύδωλέοντα και χάλκινο κεφάλι από βύσωνα, άγριο δηλ. βουβάλι, που άφθονούσε, φαίνεται, στα λαγκαδάκια τής Παιονίας.

Το βασίλειο τής Παιονίας βρισκόταν ΒΑ του Μακεδονικού, στον ποταμό Άξιό, με πρωτεύουσα τὰ Βελέσσαρα (τὰ Βελεσσά) και ήταν συχνά ύποτελές στην Μακεδονία.

Ο Πέρσης στρατηγός Μεγάβαζος τὸ 510 π.Χ. είχε μετακινήσει τους Παίονες που κατοικούσαν Α τής λίμνης Δοϊράνης στη Μ. Άσία, όπου επαναστάτησαν μαζί με τους Ίωνες και κατόρθωσαν νά γυρίσουν στην άρχική τους έστία.

Περί τὸ 250 ή 240 π.Χ. εμφανίζεται και τὸ "κοινόν" τών Παιόνων, με ίδρυτή τον βασιλέα των Δροπίονα, πράγμα που σημαίνει ότι είχε άρκετά εκδημοκρατικοποιηθῆ τὸ βασίλειό τους.

Έγινε σίγουρα ανάμιξη και ή σλαβική διαδόθηκε με τήν άπλή έπικοινωνία, γιατί έχει γενικά μεγάλη άφομοιωτική δύναμη. Στη Ρωσία εκατομμύρια πολλά Τατάρων, Τούρκων, Μογγόλων, Φίνων, Γερμανών κλπ. έκρωσίστηκαν.

Έχουμε και τὰ παραδείγματα τών Βαρδαραιωτών, τών Ούζων, Κομάτων, Πετσενέγκων, τών Βλάχων, τών Έλλήνων, που έκσλαβίστηκαν. Κύματα Έλλήνων τής Μικρᾶς Άσίας, που έφευγαν άπ' τους Τούρκους, ξεχύθηκαν στη Θράκη, στη Μακεδονία, στα Σκόπια.

Άλλά παράδειγμα αποστομωτικό είναι οι ίδιοι οι Βούλγαροι, Τουρκοτάταροι, ούραγοί και βοηθοί τών Τουρκοτατάρων Ούνων και Άβάρων, που πέρασαν με τον Άσπαρούχ τὸ Δούναβη και κατέλαβαν τή βόρεια Βουλγαρία και Ντομπρουτζά, ύπόταξαν σλαβικά φύλα και μαζί με άλλα πλιάτσικα πήραν και τή γλώσσα τους.

Η χωριστή "Μακεδονία", έθνικότητα, που κατασκευάστηκε μόλις τὸ 1944 στα Σκόπια, είναι ένα άπ' τὰ έπτὰ θαύματα του κόσμου. Άπό τότε καλ-

λιεργήθηκε και ή χωριστή “μακεδονική” γλώσσα που έγινε για τους βεβήλους...άγνωριστη. Αναγνωρίστηκε ώστόσο και από μερικούς ξένους επίσημους σλαβολόγους σαν μιὰ καινούργια σλαβική γλώσσα, που είναι πάντοτε πρωτοξαδέλφη τής βουλγαρικής.

Σύμφωνα με την καινούργια αυτή θεωρία, καθαρόαιμοι “Μακεδόνες”, που όμιλούν την καθαρή και κλασσική “Μακεδονική” γλώσσα, είναι οι βουλγαρόφωνοι των Σκοπίων, του Κουμανόβου, του Τετόβου και όλης εκείνης τής περιοχής, που ανήκε στην αρχαία Δαρδανία, εμπόλεμο πολύ συχνά με την αρχαία και πραγματική Μακεδονία.

Τους μυκτηρίζει για την αντίληψη αυτή και ό αρχηγός του βουλγαρικού Κομιτάτου Βάντσε Μιχαίλωφ στο άγγλικό βιβλίο του “Μακεδονία, ή Έλβετία των Βαλκανίων”. Τους έρωτά: «Είναι Μακεδόνες μονάχα όσοι όμιλούν τó βουλγαρόφωνο τοπικό ιδίωμα, ενώ οι άλλοι, που κατοικούν αιώνες στη Μακεδονία και όμιλούν έλληνικά, κουτσοβλάχικα, άρβανίτικα, δέν είναι Μακεδόνες; Και τί είναι».

Τό παράξενο όμως και ανεξήγητο είναι πώς αυτή ή χωριστή έθνότητα δέν έκαμε αίσθητή την ύπαρξη και παρουσία της ως τó 1944... Οι Τουρκοί σημειώναν, όπως ήδη γράψαμε, στα ληξιαρχικά βιβλία και στα νοφούζια (είδος ταυτότητας) τó “μιλέτ”, την έθνικότητα των χριστιανών ύπηκόων τής “ύψηλης Αυτοκρατορίας”.

Και είχαν κάθε συμφέρον νά πολλαπλασιάζουν τις έθνικότητες των “γκιαούρ”, σύμφωνα με την παλαιά αρχή του “διαίρει και βασιλευε”. Δέ βρέθηκε όμως ποτέ ούτε ένα νοφούζι με μιλέτ (έθνικότητα) μακεδονικό.

Έγιναν και δυό επίσημες απογραφές, τó 1896 και τó 1905. ‘Η δεύτερη μάλιστα ένεργήθηκε όταν εφαρμόζωνταν πιά οι “Ευρωπαϊκές Μεταρρυθμίσεις” και όταν υπήρχαν ό Χιλμή πασαῶς και ό Αυστριακός και ό Ρῶσος “συμβουλό” του, οι Ευρωπαίοι αξιωματικοί τής χωροφυλακής και ό ανταγωνισμός των έθνικοτήτων είχε φθάσει στο κορύφωμά του. Έπαιζε τότε κύριο ρόλο ή Αυστρία, που είχε επίσης κάθε συμφέρον νά ένταθῆ όσο τó δυνατόν περισσότερο έθνικό ανάκρωμα, για νά διευκολυνθῆ ή κάθοδός της πρὸς τῆ Θεσσαλονίκη.

Διενεργήθηκαν δύο βουλευτικές εκλογές, τó 1909 και 1911. Και στις δύο βγήκαν στη σημερινή έλληνική Μακεδονία 5 Έλληνες βουλευτές και ένας έκτος στο Μοναστήρι, που αποτελεί σήμερα τμήμα τής “Λαϊκής Δημοκρατίας τής Μακεδονίας του Βαρδαρίου”, ό Τραϊανός Νάλης, και δύο Βούλγαροι με έναν τρίτο στο Μοναστήρι, τόν Πάντσε Ντόρεφ. Κανένας “Μακεντόν” του τύπου Σκοπίων δέν παρακάθησε στην όθωμανική βουλή ούτε αν υπῆρξε υποψήφιος! Είχαν εκλεγῆ, είναι αλήθεια, και τις δύο φορές βουλευτής ό περιβόητος Ντιμίτρι Βλάχωφ, πατριάρχης του “Μακεδονισμού” και τής “Μακεδονίας του Βαρδαρίου”, μά ως...Βούλγαρος και αντιπρόσωπος Βουλγάρων!

Ξέσπασε άγριος, σκληρός και έξοντωτικός πόλεμος μεταξύ Έλλήνων και Βουλγάρων στην έλληνική σήμερα Μακεδονία και πέρα από τα σύνορά της στο Μοναστήρι, τὸ Περιστέρι, τὸ Μορίχοβο, τὸ Κρούσοβο, τὴ Γευγελῆ και Δοϊράνη, τὴ Στρώμιτσα, και μεταξὺ Βουλγάρων και Σέρβων στην περιοχή τῶν Σκοπίων. Ἀνταρτικά σώματα άλληλοσκοτώνονταν και σκότωναν τοὺς ὁπαδοὺς τῆς αντίθετης πλευρᾶς. Ἀκόμα και οἱ κεντρικοί δρόμοι τῶν πόλεων βάφτηκαν με μπόλινο αίμα. Και ὅμως οἱ “Μακεδόνες” τοῦ τύπου Σκοπίων ἔλαμψαν με τὴν άπουσία και τὴν ὀλικὴ ἔκλειψη τους! Ἦταν δυνατὸ νὰ παραμέναν οὐδέτεροι σ’ ἓναν πόλεμο, πού εἶχε άπλωθῆ στὰ βουνά, στὰ χωριά, στις πολιτεῖς και συχνά και στις ἴδιες τις οἰκογένειες;

Τὸ γεγονός ὡστόσο αὐτὸ δὲν ἐμπόδισε τοὺς “Μακεδόνες” τῶν Σκοπίων ν’ ἀνακηρύξουν μεγάλους ἥρωες τῆς Μακεδονίας και νὰ τοὺς τιμήσουν με ἀνδριάντες και μνημεῖα τοὺς...ἀρχικομιτατζῆδες, πού εἶχαν βάψει χέρια και πόδια στὸ αίμα πραγματικῶν Μακεδόνων, γιὰ μόνο τὸ λόγο ὅτι δὲν δέχονταν νὰ γίνουν Βούλγαροι!

Καθαροάιμοι “Μακεδόνες” οἱ ἀρχηγοὶ τοῦ Κομιτάτου Ντάμαν Γκρούεφ και Γκότσε Ντέλτσεφ, Βούλγαροι καθηγητὲς βουλγαρικῶν γυμνασίων, πληρωνόμενοι ἀπ’ τὸ βουλγαρικὸ προϋπολογισμό, “άφθαστοι ἥρωες τῆς Μακεδονίας” οἱ Λάζο Ηοπτράϊκωφ, Τσακαλάρωφ, Πάντο Κλιάσεφ και σία, πού ἐξόντωσαν, ὅπως ὁμολογεῖ ὁ τελευταῖος στὰ ἀπομνημονεύματά του, με τὰ ἴδια τὰ χέρια τους ἀτέλειωτο πλῆθος παπάδων και χωρικῶν στην περιφέρεια Φλώρινας-Καστοριάς μόνο και μόνο γιὰτὶ ἦταν “Γραικομάνοι” και δὲν ἤθελαν νὰ ὑποκύψουν και νὰ γίνουν Βούλγαροι! Ὑποκαθιστοῦν δηλ. σ’ ὅλα τοὺς φανατικώτερους Βουλγάρους! “Εμειναν καθαροὶ Βούλγαροι με μάσκα “Μακεδονική”.

Ἦς σημειωθῆ ἐπίσης ὅτι Βουλγαρομακεδόνες μετανάστες στην Ἀμερική και τὸν Καναδᾶ ἱδρυσαν ἐκεῖ ἀπ’ τὸ 1900 βουλγαρικούς συλλόγους, βουλγαρικὲς ἐκκλησίες, βουλγαρικὲς κοινότητες, ὅπως οἱ “Ελληνες Μακεδόνες ἔκαμαν τὸ ἴδιο μαζί με τοὺς ἄλλους Ἕλληνες. Συγκρούστηκαν μάλιστα πολλές φορές στὸ Νέο Κόσμο σλαβόφωνοι Ἕλληνες και Βούλγαροι και ἄλληλοσκοτώθηκαν. Ὁ “Μακεδονικὸς Ἀγὼν” και ὁ ἔλληνοβουλγαρικὸς πόλεμος εἶχαν διαπλεύσει και τὸν ὠκεανό! Ὁ Κώστας Μποϊκοβίτης ἀπ’ τὸ Κρατερό (Ράκοβο) και ὁ Σωτήρης Βέλιος ἀπ’ τὴν Ἀτραπὸ (Κραπεστίνα) τῆς Φλώρινας ἀναγκάστηκαν νὰ φύγουν ἀπ’ τὴν Ἀμερική γιὰτὶ χτύπησαν Βουλγάρους.

Ἐπίσης ὁ ὀπλαρχηγὸς ἀργότερα Παῦλος Ρακοβίτης κατάφερε νὰ τὸ σκάσει κρυφὰ και ἀναυλα ἀπ’ τὴν Ἀμερική, ἀφοῦ ξέκαμε δύο Βουλγάρους. Ἐξαφανίσθηκαν ἐξ ἄλλου στην Ἀμερική ἀρκετοὶ καλοὶ σλαβόφωνοι Ἕλληνες, χωρὶς νὰ κατορθώση νὰ ἐξακριβώση ἡ ἀμερικανικὴ ἀστυνομία τι ἀπόγιναν. Εἶχε φροντίσει ἡ βουλγαρικὴ Ὀργάνωση κάπου νὰ τοὺς παραχώση...

Τὰ τελευταῖα μόνον χρόνια ἀγωνίστηκαν, ἡ κυβέρνηση τῶν Σκοπίων και

ή “Μόλιτσα”, νά ιδρῦσουν στήν Ἀμερική, σὺν Καναδᾶ, στήν Αὐστραλία “Μακεδονικὲς” ἐκκλησίες, πού δὲν διαφέρουν καὶ πολὺ ἀπ’ τὶς βουλγαρικὲς.

Ἡ μπόρα τοῦ “Μακεδονικοῦ ζητήματος” πῆρε στὴ δίνη του καὶ τὴ μεσαιωνικὴ βυζαντινὴ ζωγραφικὴ. Βούλγαροι καὶ Σέρβοι ἐπιστήμονες διεκδίκησαν γιὰ τὸ ἔθνος τους τὴν πατρότητα τοιχογραφιῶν σὲ ἐκκλησίες τῆς Ἀχρίδος, Καστοριάς, Σκοπίων, Σερβίας κ.τ.λ., πού ἔχουν ὅμως καθαρὲς ἑλληνικὲς ἐπιγραφές.

Πρῶτος ὁ Γάλλος Millet καθιέρωσε τὸ 1916 τὸν ἔρο “Μακεδονικὴ Σχολή” γιὰ μιὰ ρεαλιστικὴ τεχνοτροπία τῆς ἐποχῆς τῶν Παλαιολόγων, πού ἔχει ὡς κύριο ἐκπρόσωπο τὸν Πανσέληνο, ζωγράφο ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη, τοῦ ὁποῦ ἔργα σώζονται στὸ Πρωτάτο τοῦ Ἀγίου Ὁρους. Ἀκολούθησε ἔπειτα σωστὴ “μακεδονικὴ σαλάτα” ἀπὸ ἰσχυρισμούς, ἕναν περισσότερο παρᾶξενο ἀπ’ τὸν ἄλλο.

Ὁ Βούλγαρος καθηγητὴς Φίλωφ (πρωθυπουργὸς τῆς Βουλγαρίας στὸν Δεύτερο Παγκόσμιο πόλεμο) σὲ συνεργασία μὲ ἄλλους ἀρχαιολόγους καὶ εἰδικούς ἀνακάλυψε τὸ 1919 μιὰν ἀτόφια βουλγαρικὴ τέχνη πού βλάστησε σ’ ὅλη τὴν ἔκταση ἀπ’ τὴν Ἀδριατικὴ ὡς τὴν Μαύρη Θάλασσα, ὁλοτέλα ἄσχετη μὲ τὸ Βυζάντιο, “ὑπὸ τὴν ἀμφιλαφῆ σκιά” τοῦ Σαμουήλ καὶ τοῦ Σκυλογιάννη, πού ἔδειξαν τὰ φιλότεχνα αἰσθήματα τους μὲ τὶς ἀδιάκοπες ἐπιδρομές, λεηλασίες καὶ σφαγές.

Οἱ Σέρβοι ἀπ’ τὴν ἄλλη μεριά χαρακτήρισαν, σὲ δημοσίευμα τῆς Οὐνέσκο τὸ 1959, Γιουγκοσλαῦο(!) τὸ μεγάλο ζωγράφο ἀπὸ τὴ Θεσσαλονικὴ Μιχαήλ Ἀστραπᾶ, πού εἶχε φιλοτεχνήσει μαζὶ μὲ τοὺς συνεργάτες του Εὐτύχιο καὶ Μιχαήλ τὶς ὠραῖες τοιχογραφίες μεσαιωνικῶν σερβικῶν ἐκκλησιῶν καὶ τὶς ἔχει ὑπογράψει. Ὁ κ. Προκοπίου μάλιστα πιστεύει ὅτι ὁ Ἀστραπᾶς εἶναι ὁ Πανσέληνος τοῦ Πρωτάτου (Τὸ Μακεδονικὸ ζήτημα στὴ βυζαντινὴ ζωγραφικὴ, σελ. 18). Ὁ κρᾶλης Μιλιούτιν (1282-1321) θά τὸν ζήτησε ἀπ’ τὴν πεθερὰ του αὐτοκράτειρα Εἰρήνη Παλαιολόγου, πού ἔμενε τότε στὴ Θεσσαλονίκη.

Ὅποτε ὁ κομμουνισμὸς σταμάτησε τὴν ὑπερεθνιστικὴ αὐτὴ ἐστρατεία: Στὸ Βυζαντινολογικὸ Συνέδριο τῆς Ἀχρίδος τὸ 1961 ὁ Ρῶσος καθηγητὴς Λαζάρωφ ἀναζωπύρωσε τὴ διαμάχη γιὰ τὴ “Μακεδονικὴ Σχολή”, πού τὴν ἐπέκτειναν ὡς τὸ Κίεβο. Ἡ διεθνὴς ὅμως ἐπιστῆμη δὲν ἔδωσε πολὺ προσοχὴ σ’ ὅλον αὐτὸν τὸν παρᾶξενο σλαβικὸ θόρυβο (Ἀγγέλου Προκοπίου, Τὸ Μακεδονικὸ ζήτημα στὴ βυζαντινὴ ζωγραφικὴ).

Ὁ Πρόεδρος τοῦ Πακιστάν, μὲ τὰ 100.000.000 κατοίκους, εἶπε πρὶν ἀπὸ λίγα χρόνια στὸν Κ. Δοξιάδη, πού ἔχε πάει στὴν πρωτεύουσα Καράτσι, ὅτι εἶναι κι αὐτὸς Ἑλληνας, ἀπόγονος τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου! Ἡ οἰκογένειά του λέγεται Γιουνανῆ-Ἰωνικὴ (Ἑλληνικὴ).

Ὁ βασιλεὺς τῆς Ἰορδανίας Ἀμπντουλάχ, πού δολοφονήθηκε ἀργότερα,

εἶπε τὸ 1942 στὸν τότε πρεσβευτὴ μας στὸ Κάιρο Παπᾶ, “διαπιστευμένο” καὶ στὴν Ἰορδανία—εἶχε πάει ἐκεῖ γιὰ νὰ παρευρεθῆ σὲ μιὰ ἐθνικὴ τῆς ἐορτῆς—, ὅτι ὅλοι οἱ ἄνδρες τῆς “Ἀραβικῆς λεγεώνας”, ποὺ εἶχε ἀρχίσει νὰ παρελαύνῃ, εἶναι ἀπόγονοι τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου καὶ ὅτι ἦταν στὴ διάθεση τοῦ βασιλέα Γεωργίου, ἂν τοὺς χρειαζόταν.

Στὴν Κορέα ὁ διοικητὴς καὶ οἱ ἀξιωματικοὶ τοῦ ἰνδικοῦ ἐκστρατευτικοῦ σώματος, κάλεσαν σὲ γεῦμα τοὺς δικούς μας ἀξιωματικούς καὶ τοὺς ἔβαλαν νὰ καθήσουν μισοπλαγιασμένοι, σύμφωνα μὲ τὸν ἀρχαῖο ἐλληνικὸ τρόπο, γιατί κι’ αὐτοὶ ἦταν ἀπόγονοι τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου καὶ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων.

Σὲ ἰνδικὰ μυθιστορήματα ὁ ἥρωας καὶ ἡ ἥρωίδα ἐπικαλοῦνται καταγωγὴ ἀπὸ τὸν Μ. Ἀλέξανδρο. Ὀλάκερες φυλὲς τοῦ Ἀφγανιστάν, τοῦ Πακιστάν, τῶν Ἰμαλαῶν λένε ὅτι κατὰγονται ἀπὸ τὸν Μ. Ἀλέξανδρο ἢ τοὺς στρατιῶτες του. Μεγάλοι λαοὶ τῆς Ἀσίας τὸν ἔχουν ἀνακηρύξει δικὸν τοὺς ἐθνικὸν ἥρωα καὶ τὸν κρατοῦν ζωντανὸν στίς παραδόσεις τους. Κι’ ὅμως οἱ Μακεδόνες τῶν Σκοπίων, ποὺ μονοπωλοῦν μάλιστα τὸν Μακεδονισμό, δὲν καταδέχονται νὰ ἔχουν οἰανδήποτε σχέση μὲ τὸν Μ. Ἀλέξανδρο καὶ τοὺς ἀρχαίους Μακεδόνες.

Ὁ Ντούσιαν Πόποβιτς γράφει ὅτι ἡ ἐλληνικὴ γλῶσσα ἄρχισε ἀπὸ τὸν μεσαιῶνα νὰ ὑποχωρῆ καὶ νὰ χάνῃ τὸ ἔδαφος (σελίς 305). Τῆ θέσῃ τῆς βέβαια πῆραν οἱ σλαβικὲς γλῶσσες. Οἱ Ἕλληνες, γράφει, ἂν καὶ ἀνώτεροι στὸν πολιτισμὸ ἀπ’ τοὺς Ρωμαίους, δὲν εἶχαν τὴν ἀφομοιωτικὴ τους δύναμη καὶ δὲν μπορούσαν νὰ ἐξελληνίσουν ξένους λαοὺς καὶ ὅταν ἀκόμα κυριαρχοῦσαν στὸ Βυζάντιο. «Δὲν εἶχαν ποτὲ ἀνεπτυγμένο τὸ αἶσθημα τοῦ...δικαίου, οὔτε σχημάτισαν δίκαιο κράτος». Οἱ νόμοι τοῦ Ἰουστινιανοῦ καὶ τῶν ἄλλων αὐτοκρατόρων προστάτευαν, φαίνεται, τὴν ἀδικία. Εἶχαν ζωηρὸ τὸ αἶσθημα τῆς δικαιοσύνης καὶ ἀπαρασάλευτο τὸ κράτος τοῦ δικαίου οἱ πρωτόγονοι καὶ βάρβαροι Σλάβοι, ποὺ ἀκολουθοῦσαν τίς ὁρδὲς τῶν Τουρκοτατάρων, Οὐνων καὶ Ἀβάρων στίς ἀδιάκοπες ἐπιδρομὲς καὶ ἄρπαξαν, ἔκαιαν, ἔσφαζαν, ρήμαζαν. Ἀκόμη λιγώτερο, λέγει, εἶχαν οἱ Ἕλληνες τὴν “εὐρεῖα, ἐξαισία, ἰδανικὴ, σλαβικὴ ψυχὴ” καὶ μάλιστα τὴ ρωσικὴ, ποὺ ἀφομοίωσε μὲ τὴ θερμότητά της τόσοσους πολλοὺς ξένους λαοὺς.

Δὲν χωρεῖ βέβαια ἀμφιβολία γιὰ τὴν ἀφομοιωτικὴ ἱκανότητα τῶν Ρώσων καὶ γενικὰ τῶν Σλάβων. Ἀλλὰ δὲν εἶναι καθόλου βέβαιο ὅτι ἔχει πραγματικὰ τόσοσες ἐξαισίες ἀρετὲς ἡ σλαβικὴ ψυχὴ. Ἡ σφαγὴ χιλιάδων Πολωνῶν ἀξιωματικῶν στὸ Κατίν καὶ κάπου 800.000 σερβικοῦ πληθυσμοῦ στὴν Κροατία, καθὼς καὶ ἄλλα γεγονότα τοῦ τελευταίου παγκοσμίου πολέμου ἀποτελοῦν πολὺ πειστικὴ ἀπόδειξη.

Εἶναι ὅμως σωστὰ καὶ ἀληθινὰ τὰ ὅσα γράφει γιὰ τὴν ἀφομοιωτικὴ ἀνικανότητα τῆς ἐλληνικῆς γλώσσας. Φταῖνε πιθανότατα ἡ γραμματικὴ καὶ

Άλλες δυσκολίες της και ή κάποια άριστοκρατική και ψευτουπερήφανη στάση μας.

Ο μακαρίτης Βασίλειος Σεντέσης είχε καταρτίσει στη Φλώρινα πλουσιώτατη συλλογή από άρχαϊα και μεσαιωνικά νομίσματα. Τα περισσότερα είναι βέβαια έλληνικά. Βρέθηκαν στα μέρη της Φλώρινας και αρχαιότατα άθηναϊκά. Πολλά είναι των μακεδονικών και αλεξανδρινών χρόνων. Δέ λείπουν και παλιά φράγκικα, βενετσιάνικα και ισπανικά, τούρκικα κλπ. Δέν βρέθηκε μόνο ποτέ ούτε ένα βουλγάρικο ή έστω και σλαβικό.

Οί φτωχοί σλαβόφωνοι χωρικοί, κολλίγοι και δουλουπάροικοι έπί αιώνες πολλούς και μακρούς, ένα ήξεραν καλά: ότι ήταν καλοί χριστιανοί. Τηρουσαν άυστηρά όλες τις άτέλειωτες νηστείες και την πρώτη μέρα των Χριστουγέννων, για να μη βαρυστομαχιάσουν άπ' τó χοιρινό, έτρωγαν ψάρια, έστω και παστωμένα του ποταμού... "Ηξεραν έπίσης καλύτερα ότι οί Τούρκοι ήταν τó άπιστο και άτιμο λυσσασμένο σκυλί και ότι όποιος τó έξόντωνε θά ήταν ό σωτήρας και έλευθερωτής των.

Τό άβυσσαλέο μίσος του Τούρκου τους έσπρωχνε και σέ παράξενα έγκλήματα: Σ' ένα χωριό του κάμπου της Φλώρινας, στην Ίτιά, έξαφάνισαν δύο φτωχοús Τούρκους άγρότες άπ' την περιοχή Ήτολεμαΐδας που περνούσαν ήσυχοι και άνύποπτοι τó δημόσιο δρόμο για τó Μοναστήρι με τά γαΐδουράκια τους φορτωμένα σταφύλια. Σ' άλλα χωριά, στον πόλεμο του 1912, γυναΐκες έσπρωξαν τους συζύγους των να βιάσουν Τουρκάλες. Στα μέρη όπου μπήκε ό βουλγαρικός στρατός οί Τούρκοι πολίτες και άγρότες, κακοί και καλοί, πλήρωναν με βαρύτατο τόκο και έπιτόκιο όλα τά παλιά άμαρτήματα πολλών αιώνων.

Γενικά παρουσίαζαν τή σκληρότητα των σκλαβωμένων και των ταπεινωμένων, όταν είχαν την εύκαιρία να ξεσπάσουν.

Δέν είχαν πολεμικές παραδόσεις, ούτε μεγάλους άπελευθερωτικούς άγώνες στο ένεργητικό τους. Μά όταν κάποτε έπαιρναν όπλο στα χέρια τους, τó κρατούσαν γερά. Τα όρεινά ιδίως χωριά είχαν και τους καπεταναΐους τους. Στην επανάσταση της Νάουσας πήραν ένεργό μέρος και πολλά σλαβόφωνα χωριά της περιοχής "Εδεσσας και της περιοχής, που ρημάχτηκαν κιόλας. Πάρα πολλές έκατοντάδες και χιλιάδες ήταν κι' εκείνοι, που πήγαν να συνεχίσουν τόν άγώνα στη νότια Έλλάδα.

Ο άρχηγός Άγγελής άπ' τους Σαρακηνούς προβιβάστηκε στρατηγός και πέθανε στο μακεδονικό συνοικισμό της Άταλάντης. "Έχει στηθή ό άνδριάντας του στην Άριδαΐα. Με την δράση των σλαβοφώνων στους μεταγενέστερους άγώνες θά άσχοληθούμε άλλο.

"Έκυρβαν στο ύποσυνείδητο άμυδρή άνάμνηση του παληού έλληνικού μεγαλείου, που δέν τó θεωρούσαν ξένο. Άπό την Άγία Ρωσία και την μικρήν Έλλάδα, περίμεναν τή σωτηρία. Άνταρτική δράση μονάχα έλληνική ήξεραν και σαν "Έλληνες επαναστάτες άγωνίστηκαν και αυτοί, όπως οί Νταλίπης, Ναούμης, και άλλοι τó 1877-1881.

Με τούς βλαχόφωνους συζοῦσαν ἀρμονικά καὶ συνεργάζονταν ἰστά βου-
νὰ καὶ τὰ λημέρια, ἀδελφικά. Τούς ἔλεγαν Βλάχους (Βλάσι) καὶ ἔχι Τσιντσά-
ρους, ὅπως οἱ Σέρβοι καὶ οἱ Βούλγαροι. «Βλάχους» ἔλεγαν καὶ τούς ἐλληνό-
φωνους Σαρακατσάνους.

Ἡ βουλγαρο-πανσλαβιστικὴ προπαγάνδα δὲ σημείωσε ἐπιτυχίες στὴν
πραγματικὴ καὶ ἱστορικὴ Μακεδονία. Ὁ Ἑλληνισμὸς εἶχε ἐδῶ βαθύτατες
ρίζες, ὅπως ἔγραψε καὶ ὁ ἀρχιμομιτατζής Πάντο Κλιάσεφ στὰ ἀπομνημο-
νεύματά του (σελ. 11).

Οἱ Βούλγαροι γιὰ εὐνόητους λόγους παρουσίασαν μὲ πολὺ θόρυβο τὴ
«Μακεδονία» σὰν λίκνο τῆς βουλγαρικῆς ἀναγέννησης καὶ γενέτειρα τῶν
μεγάλων ἐθναποστόλων τῆς. Μὰ κανένας ἀπ' τοὺς φωτοδότες αὐτοὺς δὲν
εἶχε δεῖ τὸ φῶς στὴν πραγματικὴ Μακεδονία. Ὁ περιφημὸς καλόγερος Παῖ-
σιος ἦταν ἀπ' τὸ Σαμάκοβο τῆς Βουλγαρίας. Ὁ οἰκουμενικὸς Πατριάρχης
τὸν εἶχε στείλει ὑπότροφο νὰ μορφωθῆ στὴ Μόσχα... Ἀπ' τὸ Τέτοβο ἦταν
ὁ Πεϊντσίνοβιτς καὶ ἀπ' τὸ Κίεβο ὁ Χατζήϊωακείμωφ, ποὺ τύπωσε μικρὰ
βουλγαρικὰ ἀλφαβητάρια καὶ ἀναγνωστικὰ στὴ Βιέννη τὸ 1814 καὶ 1819,
καὶ ἀπὸ τὸ Ράζλοκ ὁ Μάρκο Τεοντόροβιτς. Αὐτοαποκαλεῖται Μακεδόνας καὶ
Βούλγαρος ὁ Ναταναήλ Μπογντάν Στογιάνοβιτς, μητροπολίτης τῆς Ἀχρί-
δος, ποὺ μορφώθηκε στὴ Ρωσία καὶ ἔγραψε τὸ 1852 στὴν Πράγα «Φιλικὴν
ἐπιστολὴν ἐνὸς Βουλγάρου πρὸς ἕναν Ἑλληνα». Ἦταν ὅμως... Μαυροβούνι-
ος, ἀπὸ τὴν καρδιά τοῦ Μαυροβουνίου! Ἀπὸ τὰ Βελεσσά ἐξ ἄλλου ἦταν ὁ ποι-
ητῆς Ζανζίρωφ καὶ ὁ Κωνσταντίνωφ, μορφωμένοι στὴ Ρωσία, καὶ ἀπὸ τὴν
Ἀχρίδα ὁ Παρλίτσεφ. Ὁ Κωνσταντίνωφ ἔγραψε τὸ 1862 ὅτι ἡ λέξις «Μπολ-
γκάρια» προέρχεται ἀπ' τὸ «μπόγκ» (Θεός). Ὁ Ντουσιάν Πόποβιτς ὅμως
ἀναφέρει ἕναν Ζαφείροβιτς ἀπὸ τὴ Δοϊράνη, πολυτεχνίτη, πωλητὴ εἰκόνων
καὶ βιβλίων, ποὺ τύπωσε τὸ πρῶτο σερβικὸ καὶ τὸ πρῶτο βουλγαρικὸ βιβλίον
στὰ μέσα τοῦ 18ου αἰῶνα καὶ θεωροῦσε τὸν ἑαυτὸ τοῦ Ἑλληνα.

Στὰ βόρεια ἐκεῖνα μέρη ὑπῆρχαν βουλγαρικὰ σχολεῖα καὶ πρὶν ἀπὸ τὸ
1860, ἐνῶ στὴν πραγματικὴ Μακεδονία οὔτε ἕνα.

Κυκλοφόρησε τὸ 1964 στὴ Σόφια ἀπὸ τὸ Βουλγαρικὸ Ἰνστιτοῦτο μὲ
συγγραφέα τὸν Νικολαῖ Τράϊκωφ ἡ σύντομη βιογραφία καὶ ἡ ἐκτενέστατη
ἀλληλογραφία τῶν ἀδελφῶν Μιλαντίνωφ, ποὺ θεωροῦνταν ἀπ' τοὺς πρωτε-
ργάτες τῆς βουλγαρικῆς ἀναγέννησης. Ἦταν ἀπὸ τὴν Στρούγγα τῆς Ἀχρί-
δος. Εἶχαν μορφωθῆ στὰ ἐλληνικὰ σχολεῖα τῶν Ἰωαννίνων, ὁ ἕνας ὅμως ἀδελ-
φὸς συμπλήρωσε τὴν μόρφωσή του στὴ Ρωσία.

Στις 270 σελίδες τοῦ βιβλίου ὑπάρχουν πάμπολλα γράμματα, ἑλα ἐλληνικὰ
σὲ ἀρχαῖζουσα καθαρεύουσα, παρδαλὴ καὶ συχνὰ στρουφνή. Ἐνα τοῦ 1842 ἀ-
πευθύνεται στὸν Ρῶσο περιηγητὴ Γρηγόροβιτς, ποὺ τὸν ἀναφέρει καὶ ὁ Μπρά-
γκωφ στις στατιστικὲς του. Ἄλλα δύο στὸν Ρῶσο ἐπίσης στρατηγὸ Σεβα-
στιάνωφ. Πῶς τὰ διαβάζαν αὐτὰ οἱ Ρῶσοι; Φαίνεται ὅτι ὑπῆρχαν τότε

πολλοί και στη Ρωσία, που ήξεραν τὰ ἑλληνικά. Σ' ἓνα γράμμα πρὸς τὸν Ἀλέξανδρο Ἐξαρχο ἀναφέρεται ὅτι εἶναι ἀπόγονοι τοῦ... Ἰλλυρίου Κολέντα ἢ τοῦ Στεφάνου Νεμάνια, πού ἦταν καθαρὸς Σέρβος ἡγεμόνας! Σ' ἓνα ἄλλο ὅτι εἶναι Σλαβοἕλληνες...

Τὰ περισσότερα γράμματα ἀπευθύνονταν στὴν οἰκογένεια Ρόμπη πού εἶχε μετοικήσει νωρὶς ἀπὸ τὴν Ἀχρίδα στὸ Μοναστήρι καὶ ἦταν ἀπὸ τὶς πρῶτες βουλγαρικές οἰκογένειες. Εἶχε ὅμως μητρικὴ τῆς γλώσσα τὴν ἑλληνική, ὅταν οἱ Ἕλληνες τοῦ Μοναστηρίου μιλοῦσαν οἱ πλεῖστοι στὰ σπίτια τους βλάχικα, βουλγάρικα, ἀρβανίτικα. Δὲν τοὺς ἔλεγαν κὰν Ρόμπη οὔτε καὶ Ρόμπη. Ὁ ἴδιος ὁ πρεσβύτερος ἀδελφός, ὁ Δημήτριος, ὑπογράφει ὡς Μιλαντίν. Ἀργότερα ἔγινε Μιλαντίνωφ.

Ἕλληνικά ἐπίσης ἦταν τὰ γράμματα πρὸς τοὺς Ρόμπη καὶ τοὺς Ἀνδρόνικον Παπαναοῦμ καὶ Κοσμᾶ Πασχάλη ἀπὸ τὴν Ἀχρίδα.

Ἕλληνικά ἐπίσης ἔγραψε τὴν «Ἀγγελίαν του πρὸς τοὺς Βουλγάρους» ὁ Ἰζάκωφ ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη τὸ 1859, ὅτι θὰ ἔβγαζε βουλγαρική ἐφημερίδα, καθὼς καὶ οἱ Κ. Δραζίλοβι τὸ 1861 πρὸς τὸν συντάκτη τῆς ἐφημερίδας «Ὁ Κύκνος τοῦ Δουνάβεως εἰς Βελιγράδιον»!

Ἕλληνικά μᾶς πολέμοῦσαν οἱ ἐθναπόστολοι καὶ ἐθνοπροφῆτες τῶν Βουλγάρων!

Ἀλλὰ τί εἶναι αὐτοὶ οἱ Βούλγαροι γραμματιζούμενοι, ἐκδότες καὶ συγγραφεῖς ἀλφαβηταρίων, πού ἐκπαιδεύτηκαν ἀπὸ τὴν πανσλαβιστικὴ προπαγάνδα στὴ Μόσχα καὶ στὸ Κίεβο μπροστὰ στὸν ἀτελείωτο κατάλογο τῶν μεγάλων Ἑλλήνων λογίων, πού ἔβγαλε ἡ πραγματικὴ Μακεδονία ἔπειτα ἀπὸ τὴν ἄλωση τοῦ 1453;

Ὁ Θεόδωρος Γαζῆς καὶ ὁ Ἀνδρόνικος Κάλλιστος, δύο σπουδαῖοι λόγιοι ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη, καθὼς καὶ ὁ Ἰωσήφ ὁ Θεσσαλονικεύς, ὁ Ματθαῖος Καμαριώτης καὶ ὁ Ἰωάννης Ἀναγνώστης τοῦ 15ου αἰώνα. Ὁ τελευταῖος ἐξίστόρησε καὶ τὴν ἄλωση τῆς Θεσσαλονίκης ἀπὸ τοὺς Τούρκους τὸ 1430. Ὁ Κάλλιστος ἔγραψε ὅτι ἦταν καλὸτυχοὶ ἐκεῖνοι, πού ἔπεσαν καὶ πέθαναν καὶ δὲ γνώρισαν τὸν τουρκικὸ ζυγὸ, καὶ δυστυχισμένοι καὶ ἀξιοδάκρυτοι ἐκεῖνοι πού ζοῦν. Μαζὶ μὲ τὸν Γαζῆ ἔφυγαν στὴν Ἰταλία, ὅπου δίδαξαν τὴν ἑλληνικὴ γραμματολογία. Ὁ Κάλλιστος ἔγινε καθηγητὴς τῆς ἑλληνικῆς καὶ σὲ Πανεπιστήμιο.

Στὴ Θεσσαλονίκη ἐπίσης γεννήθηκαν τὸν 16ον αἰώνα ὁ Δημήτριος Στουδίτης, πού ἔγραψε πολλὰ, ὁ Δημήτριος ὁ Θεσσαλονικεύς, πού ταξίδεψε στὴ Γερμανία καὶ εἶχε στενὲς σχέσεις μὲ τὸν Μελάχθωνα, ὁ Θεωνᾶς, πού ἔγινε μητροπολίτης Θεσσαλονίκης καὶ ἀνακηρύχτηκε ἅγιος. Στὴ Βέροια γεννήθηκε τὸν 17ο αἰώνα ὁ Μητροφάνης Κριτόπουλος, πού ἔγινε μέλος τῆς Ἀκαδημίας τοῦ Ἄλτφορτ τῆς Ἀγγλίας, δίδαξε τὰ ἑλληνικά γράμματα στὴ Βενετία, ἔγραψε πολλὰ καὶ ἔγινε, τελικά, καὶ πατριάρχης Ἀλεξανδρείας. Τὸ ἴδιο καὶ ὁ

Ἰωάννης Κωττούνιος, ἰατροφιλόσοφος, πού δίδαξε ἑλληνική φιλολογία στή Ρώμη, φιλοσοφία στή Μπολόνια, ἔγινε πρῶτος καθηγητῆς τῆς φιλοσοφίας στό Πανεπιστήμιο τῆς Πάντοβας, ἦταν ἱππότης τοῦ Ἀγίου Γεωργίου καί συγγραφέας πολλῶν φιλοσοφικῶν ἔργων. Πέθανε στήν Πάντοβα τὸ 1675 ἀφήνοντας στό Πανεπιστήμιό τῆς κληροδότημα νὰ σπουδάζουν ἐκεῖ νέοι ἀπὸ τὴ Μακεδονία καί τὴν Ἑλλάδα. Παράλληλα ἐνεργοῦσε κοντὰ στὸν δούκα τοῦ Νεβέρ καί στὸν Λουδοβίκο τὸν 14ο, τὸν «βασιλέα Ἡλίου» τῆς Γαλλίας, νὰ ἐκστρατεύσουν καί νὰ διώξουν τὸν βάρβαρο Τοῦρκο ἀπὸ τὴν Εὐρώπη. Ὁ Νικηφόρος Ρωμανὸς ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη ἔγραψε στή Γαλλία γραμματικὴ τῆς ἀρχαίας καί τῆς νεοελληνικῆς καί ὁ Γεώργιος Κοντάρης ἀπὸ τὰ Σέρβια δημοσίευσε στή Βενετία τὸ 1676 ἱστορία τῶν Ἀθηῶν.

Ἀπὸ τὴ Σιάτιστα τοῦ 18ου αἰώνα ἦταν ὁ Μιχαὴλ Παπαγεωργίου, φιλόσοφος καί ποιητῆς, πού δίδαξε στό Κολλέγιο τῆς Βιέννης καί ἔπειτα στή Βουδαπέστη. Ἐπίσης ἀπὸ τὴ Σιάτιστα καταγόταν καί ὁ καταπληκτικὸς Γεώργιος Ζαβίρας, «πραγματευτῆς» (ἔμπορος), πού ἔγραψε ὅμως «Περὶ θείας εὐχαριστίας», ἐπτάτομη σχολικὴ ἱστορία, βοτανικὴ, ὀνοματολογία, ταξιδιωτικὲς ἐντυπώσεις, ἱστορία τοῦ Οὐγγρικοῦ Στέμματος, ἄλλη τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου καί τῆ «Νέα Ἑλλάδα» ἢ «Ἑλληνικὸν Θέατρον», τὴ βιογραφία δηλ. 500 λογίων ἔπειτα ἀπ' τὴν Ἄλωση (1453). Ἔργο τεράστιο καί πολύτιμο. Ἦταν χαλκέντερος καί πανεπιστήμονας.

Σιατιστινοὶ ἦταν καί ὁ Νεράντζης ἢ Μετροποζόπουλος, πού μετέφρασε ἑλληνικὰ τὸ Κοράνιο, οἱ ἀδελφοὶ Πούλιου Μαρκίδη, πού ἔβγαλαν στή Βιέννη τὴν πρώτη ἑλληνικὴ ἐφημερίδα καί τὴν πρώτη σερβικὴ καί ἐξοριστηκαν ἀπ' τὴν αὐστριακὴ κυβέρνησις γιὰ τὴ συνεργασία τους μὲ τὸν Ρήγγα Φεραῖο, ὁ Μανούσης, πού μεγάλωσε τότε στή Βιέννη καί διορίστηκε ἀπ' τοὺς πρῶτους καθηγητῆς τοῦ Ἀθηναϊκοῦ Πανεπιστημίου. Ἐπίσης σπουδαῖος ἦταν τὴν ἐποχὴ ἐκεῖνη στήν Αὐστρουγγαρία ὁ Ντάρβαρης ἀπ' τὴν Κλεισοῦρα, «πραγματευτῆς» καί λόγιος, πού ἔγραψε πολλά, χρημάτισε ἐπιθεωρητῆς τῶν ἑλληνικῶν σχολείων τῆς Αὐστρουγγαρίας καί συνομίλησε τὸ 1817 στή Βιέννη μὲ τὸν Τσάρο Ἀλέξανδρο γιὰ ἐκπαιδευτικὰ ζητήματα.

Ἀπὸ τὴν Καστοριά ἦταν ἀρκετοὶ σοφοί, ὅπως ὁ Κωνσταντῖνος Μιχαὴλ ὁ ἰατροφιλόσοφος, πού ἔγραψε στήν Βιέννη τὸ 1795 καί ἱστορία τῆς ἱατρικῆς, καί ἰδιαιτέρα ὁ ποιητῆς Ἀθανάσιος Χριστόπουλος, πού ὀνομάστηκε ὁ Ἀνακρέων τῆς νεώτερης Ἑλλάδας, δημοτικιστῆς ἀπ' τοὺς πρῶτους καί πρωτίστους. Ἐγραψε καί δράματα, γραμματικὴ τῆς νεοελληνικῆς, μελέτη γιὰ τὴ νεοελληνικὴ ποιητικὴ, γιὰ τὴν προφορὰ τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν (ἐναντίον τῆς θεωρίας τοῦ Ἐράσμου), λεξικὸ καί ἄλλα. Ἀπ' τὴ Βέροια οἱ Βικελίδης καί Περδικάρης καί Γεώργιος Σκαρλάτος, πού μετέφρασε στή νεοελληνικὴ λατινικὰ καί ἰταλικὰ συγγράμματα. Ἀπὸ τὴ Νάουσα ὁ Ἀναστάσιος Μιχαὴλ, μέλος τῆς Ἀκαδημίας τοῦ Βερολίνου, ἀπὸ τὴν Κοζάνη ὁ Γεώργιος Σακελλά-

ριος, ὁ Γεώργιος Ρουσιάδης, καθηγητὴς τῶν ἑλληνικῶν στὴ Βιέννη, ὁ Χαρίσης Μεγδάνης, καθηγητὴς τῶν ἑλληνικῶν στὴν Πέστη, ὅπου ἔγραψε τὸ 1812 καὶ τὸ «Ἑλληνικὸν Πάνθεον», καὶ στὴ Βιέννη τὸ 1810, ὅπου ἔγραψε τὸν «Θάνατον τοῦ Διογένη» καὶ τὸ 1819 «Ποιητικὴ», ὁ Λασάνης, φιλόλογος, ἀχώριστος ὑπασπιστὴς καὶ σύντροφος τοῦ Ἀλεξάνδρου Ὑψηλάντου, συγγραφέας καὶ ἰδρυτὴς τοῦ ὁμωνύμου κληροδοτήματος. Ἀπ' τὸ Μελένικο ὁ ἰατροφιλόσοφος, καθηγητὴς στὴν Ἀκαδημία Βουκουρεστίου καὶ ὁ ἀρχίατρος τοῦ Αὐστριακοῦ στρατοῦ (1780 - 1800) Παλατίδης. Ἀπὸ τὰ Σταγείρα ὁ Ἀθανάσιος Σταγειρίτης, καθηγητὴς τῶν ἑλληνικῶν στὴν Ἀκαδημία τῆς Βιέννης. Ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη ἦταν ὁ Γρηγόριος Ζαλόκης, ποὺ ἔγραψε στὸ Παρίσι ἔργα ἱστορικά, γλωσσολογικὰ μελέτες καὶ γαλλοελληνικὸ λεξικὸ καὶ ἔδρασε ὀργάνωση γιὰ τὴν ἀπελευθέρωση τῆς Ἑλλάδος, πρόδρομο καὶ πυρῆνα τῆς «Φιλικῆς Ἐταιρείας», ποὺ ἦταν ὑπὸ τὴν προστασία τοῦ Ναπολέοντα καὶ τὴν προεδρία τοῦ φιλέλληνα κόμητος Ντεβέρ, πρῶην Γάλλου πρεσβευτῆ στὴν Κωνσταντινούπολη, ποὺ εἶχε γράψει «Ἐντυπώσεις ἀπ' τὴν Ἑλλάδα». Ὁ Μάρκος Δραγούμης ἀπ' τὸ Βογατσικὸ ἔγραψε πολλὰ στὴν Πόλη πρὶν ἀπὸ τὸ 1821, ποὺ δημεύτηκαν ὅμως καὶ διαρπάχτηκαν ἀπὸ τοὺς Τούρκους. Ὁ Μηῶς Μιχαηλίδης, ποὺ δημοσίευσε στὸ Παρίσι πολλὰ ἀνέκδοτα ἀρχαῖα κείμενα. Ὁ Ἀναστ. Πολυζωΐδης ἀπ' τὸ Μελένικο, ποὺ ἔγινε πασίγνωστος μὲ τὴ δίκη τοῦ Κολοκοτρώνη.

Πολλοὶ καὶ σημαντικοὶ ἦταν καὶ οἱ λόγιοι Μοσχοπολίτες, πρὶν καταστραφῆ τὸ 1769 ἡ πατρίδα τους.

Δίδαξαν ἐξ ἄλλου ἀπὸ τοὺς πρῶτους στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Ἀθῆνας ἐκτὸς ἀπὸ τὸν Μανούση καὶ οἱ ἐπίσης Μακεδόνες Μιχαὴλ Ποτλῆς, ποὺ ἐχρημάτισε καὶ ὑπουργός, Γεώργιος Δαμάνος, Παῦλος Ἰωάννου, Γεώργιος Βοῦρος, Ἀθαν. Ρουσόπουλος, Ἀναστ. Χρηστομάνος καὶ ὁ Ἰωάννης Πανταζίδης ἀπὸ τὸ Κρούσοβο.

Καθηγητὴς καὶ μεγάλος φιλόλογος, ἀρχαιολόγος καὶ βυζαντινολόγος ἦταν ὁ Πέτρος Παπαγεωργίου, ποὺ γεννήθηκε στὴ Θεσσαλονίκη ἀπὸ Κρουσοβίτικη οἰκογένεια.

Τὸ 1877, ὕστερα ἀπ' τὴν ἐπανάσταση στὴ Βοσνία καὶ Ἑρζεγοβίνη καὶ τὸν σερβο-τουρκικὸ πόλεμο καὶ τὴ σφαγὴ ἀπὸ τοὺς Τούρκους τῶν Κιρκασίων στὸ Μπατάκ τῆς Βουλγαρίας, ἀναστατώθηκε ἡ κοινὴ γνώμη στὴν Εὐρώπη. Ὁ γέρο Γιάδστων, πρῶην πρωθυπουργός καὶ μὲ τὴν ἐκστρατεία του ξανὰ πρωθυπουργός τῆς Ἀγγλίας, κεραυνοβόλησε τοὺς Τούρκους. Μιλοῦσε πολλές φορές γιὰ τὶς «Βουλγαρικὰς φρικαλεότητες» (Bulgarian atrocities), γιὰ τὶς σφαγὰς δηλ. ἀπ' τοὺς Τούρκους στὸ Μπατάκ τῆς Βουλγαρίας. Ἡ Ρωσία ἀπειλοῦσε νέο πόλεμο. Συνῆρθε λοιπὸν στὴν Κωνσταντινούπολη συνδιάσκεψη ἀντιπροσώπων τῶν ἔξι τότε «Μεγάλων Δυνάμεων» γιὰ νὰ τὴν προλάβουν. Ἐγινε σ' αὐτὴ λόγος καὶ γιὰ τὴ δημιουργία δύο αὐτόνο-

μων Βουλγαριῶν, πού ἡ μία θά ἔφθανε στόν Ἀλιάκμονα. Τό εἰσηγήθηκαν οἱ Ρῶσοι. Ἦταν σάν πρώτη ἐκδοσὴ τῆς Συνθήκης τοῦ Ἀγίου Στεφάνου. Ξεσηκώθηκαν ὅμως οἱ ἑλληνικὲς κοινότητες τῆς Μακεδονίας καὶ μὲ ὑπομνήματα καὶ ἀναφορὲς διαμαρτυρήθηκαν ἐντονώτατα. Ἡ Ἔδεσσα ὑπέβαλε τότε τὸ περίφημο πολυσέλιδο σοφὸ ὑπόμνημα, ὅπου κοντὰ σὲ ἄλλα πολλὰ τόνιζε ὅτι τὸ τοπικὸ σλαβικὸ ἰδίωμα, πού μιλοῦσε, εἶχε πολλὰς λέξεις ἑλληνικὲς ἀγροτικὲς καὶ οἰκιακὲς, πού δὲ μποροῦσαν νὰ εἶναι δανεικὲς ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ καὶ ὅτι οἱ ἴδιοι οἱ Βούλγαροι ἀποτέλεσαν τὴν ζωντανότερη ἀποδειξὴ ὅτι δὲν εἶναι ἡ γλῶσσα ἐθνικὸ κριτήριον, ἀφοῦ μιλοῦν τώρα γλῶσσα σλαβικὴ, ἄλλῃ ἀπ' τὴν ἀρχικὴ τους, πού ἦταν τουρκοταταρικὴ. Τὸ Μοναστήρι ἐστειλε ἐπίσης ὑπόμνημα μὲ 500 ὑπογραφὰς καὶ πλῆθος σφραγίδες καὶ ζητοῦσε νὰ καθοριστῇ ἡ ἑλληνικὴ δευτέρη ἐπίσημη γλῶσσα τοῦ κράτους καὶ τῶν δικαστηρίων καὶ «ὑπηρεσιῶν», ἔπειτα ἀπ' τὴν τουρκικὴ, καὶ νὰ ἀφοπλιστοῦν οἱ Τοῦρκοι ἰδιῶτες. Παρόμοια ἔγγραφα ἔστειλαν καὶ οἱ ἄλλες κοινότητες μὲ ὑπογραφὰς πάντοτε καὶ σφραγίδες δημογερόντων, συντεχνιῶν, χωριῶν.

Ὅταν ἄρχισε τὸ Συνέδριον τοῦ Βερολίνου, βροχὴ ἀπὸ διαμαρτυρίες καὶ ὑπομνήματα ἔπεσαν ἐκεῖ. Προκάλεσαν ἐντύπωση καὶ ἐκπληξῆ. Ἡ Στρώμιτσα κοντὰ στὰ ἄλλα ἔγραφε: «Ἀποκρούομεν τὴν ἐφ' οἰαδήποτε ὠφελείᾳ ἔνωσίν μας μετὰ τῶν Βουλγάρων, τὴν ὁποίαν ἐν ἀνάγκῃ καὶ βιαίως θὰ ἀποκρούσωμεν». Ἀπειλοῦσαν ἐπανάστασιν καὶ πόλεμον. Ἐντονη ἦταν καὶ ἡ διαμαρτυρία τῆς Δοϊράνης, τῆς Φλώρινας, τῆς Κορυτσᾶς κλπ.

Ἡ κοινότης Θεσσαλονίκης ἔστειλε μὲ τίς ὑπογραφὰς τῶν δημογερόντων, τῶν ἐφοροεπιτροπῶν ἐκκλησιῶν, σχολείων, νοσοκομείων καὶ τῶν προέδρων σωματείων καὶ συντεχνιῶν εὐχαριστήριον ἔγγραφο στόν Γερμανὸ βουλευτὴ Χάνελ, γιατί ὑποστήριξε τὰ ἑλληνικὰ δίκαια στὴ γερμανικὴ βουλή. Ἐπίσης ἐνήργησε καὶ κατάφερε νὰ διαλυθοῦν τὰ ἔνοπλα μπουλουκία Γκέκιδῶν καὶ Τσερκέζων, πού καταταρανοῦσαν καὶ λήστευαν τὸν ἀγροτικὸ πληθυσμὸν, καὶ νὰ μετατεθῇ ὁ βαλῆς. Προκάλεσε ἀκόμα ἀπὸ τὴν Ἰσραηλιτικὴ κοινότητα καὶ τὸν βαλῆ καὶ διάψευση τῆς ἐφημερίδας «Μεσαζέρ» τοῦ Βουκουρεστίου, πού ὑποστήριξε τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1880 μὲ τὴ στατιστικὴ τῆς ὅτι δὲν ὑπῆρχαν καθόλου Ἑλληγες στὴ Θεσσαλονικὴ (Γκαρπολᾶ, Πῶς ἡ Μακεδονία ἔμεινε ἑλληνικὴ).

Ὁ δημοδιδάσκαλος τῆς Ἐδέσσας κ. Γεώργιος Γεωργιάδης μαγνητοφώνησε ἀπ' τὸ στόμα τοῦ Δημητρίου Ζέρτζη, κατοικοῦ Λουτρακίου τῆς Ἀλμωπίας, ἓνα σλαβόφωνον τραγοῦδι γιὰ κάποιον Κεληλιάν ἀπ' τὸ Μωριᾶ, πού τὸν ἔπιασαν στὰ μέρη τοῦ Μπαχόβου (Προμάχων) καὶ τὸν κρέμασαν. Δὲν ξεκαθαρίζεται ἀπὸ ποιούς τὸ ἔπαθε. Πιθανώτατα ἀπ' τοὺς κομιτατζήδες. Δὲν ἦταν δυνατὸ νὰ τὸν πιάσουν οἱ Τοῦρκοι καὶ στὸ ἄψε σβῆσε νὰ τὸν κρεμάσουν. Ἐπρεπε νὰ περάσῃ ἀπ' τὸ «Ἐκτακτὸ Δικαστήριον τῆς Θεσσαλονίκης». Ὁσ-

τόσο τὸ Λουτράκι (τότε Πόζακ) καὶ σίγουρα μαζί του καὶ ἄλλα χωριά τὸν ἔκλαψαν καὶ τὸν τραγοῦδησαν.

Τὰ λόγια μεταφρασμένα ἀπ' τὸν κ. Γεωργιάδη εἶναι:

Τὶ μεγάλη ἔπεσε σκοτεινὴ ὀμίχλη, Κελήλια,
Τὶ μεγάλη ἔπεσε σκοτεινὴ ὀμίχλη, μωρὲ καπετάνιε,

.....

Τὶ πολλὴ ἔπεσε ψιλὴ βροχή.
Τὸν ἔπιασαν τὸν Κελήλιαν
στοῦ Μπάχοβου τὶς βρύσες.
τὸν ἔπιασαν, τὸν ἔδεσαν, τὸν κρέμασαν.
"Αχ! Δὲν ἔχει μητέρα νὰ τὸν κλάψη,
δικιά του μάνα Μωραίτισα,
δὲν ἔχει πατέρα νὰ τὸν κλάψη,
δὲν ἔχει ἀδελφὲς νὰ τὸν κλάψουν.

Μαγνητοφώνησε ἐπίσης ἓνα ἀκόμα τραγοῦδι ἀπὸ τὸ στόμα τοῦ Χρήστου Πέτρου Οὔτσκα, κατοικοῦ τοῦ Ἄνω Λουτρακίου, ἡλικίας 77 χρονῶν. Εἶναι τὸ ἑξῆς:

"Αι, ἔβγα, Γεωργία,
"Αι, ἔβγα ἕως ἔξω.
Σὺ νὰ ἰδῆς, Γεωργία,
τοὺς ἀντάρτες.
Γραμμὴ φτάνουν, Γεωργία, μὲ τρεῖς σειρές.
Κάθε γραμμίτσα, Γεωργία, ἑκατὸ ψυχές.
"Ολοι κάνουν, Γεωργία, τρακόσιες ψυχές.
Κομάντο κάμνει, Γεωργία, ὁ Βολάνης ὁ Καπετάνιος.
'Απὸ κοντά του πηγαίνει, Γεωργία, ὁ Τσίτσος καπετάνιος.
"Ισια τραβοῦν, Γεωργία, γιὰ τὸ Πόζακ,
νὰ τοὺς πιάσουν, Γεωργία, τοὺς ἀρχηγούς,
νὰ τοὺς ὀργανώσουν, Γεωργία, ὅλους τοὺς Ποζαρίτες.
Συναντήθηκα, Γεωργία, μὲ τουρκικὴ περίπολο,
Σκοτώσανε, Γεωργία, Τοῦρκο χωροφύλακα.
Τὸν πληγγώσανε, Γεωργία, τὸν Βολάνη τὸν καπετάνιο.
'Επρόσταξε, Γεωργία, ὁ Βολάνης ὁ καπετάνιος,
ὅτι «ἄσους βρῆτε», Γεωργία, «ὅλους σκοτώστε τους».
'Εκάψανε, Γεωργία, σαράντα σπίτια,
σκοτώσανε, Γεωργία, εἴκοσι ψυχές.

Τὸ τραγοῦδι ἀναφέρεται σ' ἓνα ἱστορικὸ γεγονός. Πραγματικὰ τὸ τελευταῖο δεκαήμερο τοῦ Ἰουλίου 1906 ὁ Γ. Βολάνης, ὀπλαρχηγὸς τοῦ Μορίχοβου, ἐπιχείρησε νὰ μπῆ στὸ κομιτατζηδοκρατούμενο τότε Πόζακ καὶ νὰ τὸ ἀποσπάσῃ. Εἶχε ἔλθει σὲ συνεννόηση μὲ μερικοὺς δικούς μας τοῦ χωριοῦ.

Ξέσπασε ὅμως σύγκρουση, πού τὴν ἄρχισαν, ὡς φαίνεται, οἱ χωροφύλακες, καὶ ἔγινε τὸ κακό. Ὁ Βολάνης εἶχε 22 ἄντρες, τοὺς περισσότερους Κρητικούς. Ἐπαιρνε μαζί του στίς ἐπιχειρήσεις καὶ ἑνοπλους χωρικούς τοῦ Μορίχοβου. Ὁ Τσίτσος ἦταν ἀκόμα βοεβόδας καὶ ἕνα χρόνο σχεδὸν ἀργότερα ἦλθε μαζί μας. Ὅπως διηγήθηκε ὁ Δημήτριος Ζέρτζης στὸν κ. Γεωργιάδη, ἕνας μὲ χωριάτικα ρούχα τοῦ Μορίχοβου πυροβόλησε καὶ σκότωσε τὸ νουό του καὶ τὴ γυναίκα του. Σκοτώθηκαν ἐκεῖνη τὴ νύχτα στὴ σύγκρουση καὶ ὁ Κώστας Κίτσας, πού εἶχε γιὸ Ἕλληνα ἀντάρτη, καὶ ὁ Ἰωάννης Ἀβριμάνης, μὲ ἐξάδελφο ἀντάρτη. Ἴσως ὅμως νὰ ἔγινε νέα ἐπιχείρηση κατὰ τοῦ Πόζαρ τὸν Ἰούνιο τοῦ 1908. Τὸ καταπληκτικὸ ὅμως εἶναι ὅτι τὸ τραγούδι δὲν ἐκφράζει καμιὰ ἀποδοκιμασίαν τοῦ Βολάνη οὔτε τὸν καταριέται. Ἀποδίδει μάλιστα τὸν ἐμπρησμὸ σπιτιῶν καὶ τὸ σκότωμα χωρικῶν στὸν ἀπρόοπτο τραυματισμὸ του ἀπ' τοὺς Τούρκους χωροφύλακες!

ΕΛΛΗΝΙΚΕΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΕΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΕΣ ΣΤΗΝ ΑΥΣΤΡΟΥΓΓΑΡΙΑ ΚΑΙ ΤΗ ΣΕΡΒΙΑ

Τὴν πραγματικὴ ψυχὴ τῆς ἀληθινῆς Μακεδονίας φανέρωσαν οἱ Ἑλληνομακεδονικὲς κοινότητες, ποὺ εἶχαν δημιουργηθῆ στὴν Αὐστρουγγαρία καὶ Σερβία πρὶν 200 καὶ 300 χρόνια. Δὲν ὑπῆρχαν τότε βαλκανικὰ κράτη καὶ, ἀκόμα λιγότερο, βαλκανικὲς προπαγάνδες. Ἦταν πολὺ μακριὰ καὶ σὲ ξένο κράτος καὶ τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο, ποὺ τοῦ φορτώνουν τόσα οἱ Βούλγαροι καὶ οἱ ἄλλοι. Στὸ Κάρλοβατς τῆς Αὐστρίας εἶχε τὴν ἔδρα τοῦ Σερβικοῦ ὀρθόδοξο Πατριαρχεῖο, ποὺ τὸ προστάτευε καὶ ὑποστήριζε ἢ αὐστριακὴ κυβέρνηση.

Ὁ καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν καὶ ἀργότερα πρωθυπουργὸς Σπυρίδων Λάμπρος μίλησε τὸ Μάρτιο τοῦ 1912 στὸν πρυτανικὸ του λόγο στὸ Πανεπιστήμιο «Περὶ τῆς Μακεδονίας τοῦ ἐξωτερικοῦ», σὰν νὰ εἶχε προβλέψει τοὺς πολέμους, ποὺ ἀκολούθησαν.

Ἐννοοῦσε τὶς ἑλληνικὲς κοινότητες στὴν Αὐστρουγγαρία, ποὺ τὶς εἶχαν σχηματίσει κυρίως Μακεδόνες. Εἶχε περιηγηθῆ τὴν τότε Αὐστρουγγαρία, εἶδε λαμπρὲς ἑλληνικὲς ἐκκλησίες καὶ σὲ ἀπίθανα μέρη νεκροταφεῖα, μελέτησε ἀρχεῖα, ἔγγραφα κλπ. Καὶ ἔμεινε κατάπληκτος. Μὲ τὸ ἴδιο θέμα ἀσχολήθηκαν καὶ Ρουμάνοι. Ἐπίσης ὁ γυμνασιάρχης Θ. Νάτσινας ἔγραψε τοὺς «Μακεδόνες Πραγματευτάδες», ἀπὸ 80 σελίδες, ἀφοῦ ἔκαμε καὶ αὐτὸς τὸ 1936 καὶ 1938 τὴν ἴδια περιήγηση.

Συστηματικότερη ὅμως καὶ πιὸ πλήρη μελέτη ἔκαμε ὁ καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Βελιγραδίου Ντούσιαν Πόποβιτς. Κυκλοφόρησε τὸ 1927 ἓνα βιβλίο ἀπὸ 136 σελίδες μὲ τίτλο «Κουτσόβλαχοι. Συμβολὴ στὴ δημιουργία τῆς σερβικῆς ἀγορᾶς», καὶ τὸ 1937 δευτέρα ἔκδοση πληρέστερη, ἀπὸ 312 σελίδες. Εἶναι γραμμένες καὶ οἱ δύο μὲ αὐστηρὴ ἐπιστημονικὴ ἀντικειμενικότητα. Ἐπισκέφτηκε καὶ αὐτὸς πολλὰς πόλεις τῆς Αὐστρίας, Οὐγγαρίας, Γιουγκοσλαβίας, τὴν Τεργέστη, μελέτησε ἀρχεῖα ἐκκλησιῶν, μουσείων, ἐπιγραφὰς τάφων, ἀναδίφησε παλιὰς ἐφημερίδες, παλιὰ συγγράμματα, ταξιδιωτικὲς ἐντυπώσεις, διερεύνησε ἔγγραφα καὶ παραδόσεις οἰκογενειῶν καὶ γενικὰ ἐργάστηκε μὲ ζῆλο ἀκαταπόνητο καὶ θάρρος ἀξιοσημείωτο.

Ἀποκαλύπτει καταπληκτικὰ πράγματα: Τὸ Βελιγράδι εἶχε τότε, πρὶν 200 καὶ 150 χρόνια, ὄψη ὀλότελα ἑλληνικὴ. Ὅλα τὰ καταστήματα ἦταν ἑλ-

ληνικά (τὰ περισσότερα Κλεισουριώτικα) καὶ στὴ θάλασσα τῶν ἐλληνικῶν ἐπιγραφῶν μὲ πολλὴ δυσκολία ἔβρισκε κανεὶς μίαν σερβική. Οἱ Ἕλληνες Μακεδόνες εἶχαν συγκεντρώσει στὰ χέρια τους ὅλο τὸ ἐμπόριο τῆς Οὐγγαρίας, Κροατίας, Σερβίας καὶ ἀκόμα καὶ τῆς Αὐστρίας. Ἐπλούτισαν. Βρῆκαν ὅμως στὴν ἀρχὴ πολὺ μεγάλη ἀντίδραση ὄχι μόνον ἀπὸ τοὺς ντόπιους ἐμπόρους καὶ ἐπαγγελματίες, μὰ καὶ ἀπὸ τὶς κυβερνητικὲς ἀρχές.

Ἐπλούτισαν ἰδίως τὴν ἐποχὴ τῶν Ναπολεοντείων πολέμων μὲ τὸν ἀγγλικὸ ναυτικὸ ἀποκλεισμὸ τῆς Εὐρώπης.

Βαμβάκι, καπνὸς καὶ ἄλλα εἶδη ἔρχονταν ἀπὸ τὴν Τουρκία καὶ Ἄσια μὲσφ τοῦ τουρκικοῦ Βελιγραδίου καὶ Ζέμου.

Ὁ οἶκος Σπίρτα τοῦ Ζέμου ἔστειλε τὰ χρυσὰ νομίσματα μὲσα σὲ βαρέλια! Ὁ οἶκος Δήμοβιτς στὸ Γενέσοβατς εἶχε μονοπωλήσει ὅλο τὸ ἐμπόριο τῆς ἐπαρχίας· κυκλοφόρησε μάλιστα καὶ δικό του χαρτονόμισμα!

Ἡ λέξις «Ἕλληνας» ἦταν ταυτόσημη μὲ τὸ ἐμπόρος. Στὴν περιοχὴ τοῦ Σρέμ, πρῶην αὐστριακῆ, κάθε ἔμπορος λέγεται Ἕλληνας, εἴτε εἶναι Σέρβος, Γερμανὸς ἢ Ἑβραῖος. Στὴν Κροατία ἐπίσης καὶ τὴν Οὐγγαρία ὁ Ἕλληνας ταυτιζόταν μὲ τὸν ἔμπορο (δεύτερη ἐκδοση, σελ. 111). Οἱ Ἕλληνες ἀποτελοῦσαν τὴν ἀριστοκρατία τοῦ τόπου στὴ Σερβία καὶ ἦταν ὅπως τὸ ἀλάτι στὸ ψωμί καὶ ἔστεκαν ὑψηλότερα ὅπως τὸ λάδι στὸ νερό (σελ. 104). Ἕλληνικά ἦταν καὶ τὰ τραπεζιτικά ἰδρύματα καὶ τὰ καλύτερα σπίτια, ἐλληνικὴ ἢ γλώσσα τοῦ ἐμπορίου, τῆς ἀνώτερης κοινωνίας, τῶν συντεχνιῶν, τοῦ δήμου, τῶν ἐκκλησιῶν.

Οἱ ντόπιοι Σέρβοι φρόντιζαν νὰ μάθουν ἐλληνικά καὶ νὰ ἐμφανίζωνται σὰν Ἕλληνες καὶ χρησιμοποιοῦσαν τὸ «κὺρ» οἱ ἄντρες καὶ τὸ «κυρά» οἱ γυναῖκες. Ὁ Μητροπολίτης Δοσίθεος, ὅταν ἦταν μικρὸς, ὄνειρευόταν νὰ μάθῃ καλύτερα ἐλληνικά ἀπ' τὸ γείτονά του Γερο-Δῆμο καὶ νὰ φορέσῃ φουστάνελα! Ὁ πρῶτος ἡγεμόνας τῆς Σερβίας Μίλος Ὀβρένοβιτς, πού δὲ μᾶς πολυχώνευε, εἶχε Ἕλληνα παιδαγωγό, τὸν Ράνο, καὶ γαμπροὺς στὶς δύο θυγατέρες του τὸν Βλάιτς ἀπὸ τὸ Μπλάτσι τῆς Πτολεμαΐδας καὶ τὸν Νικόλιτς ἀπὸ ἀκαθόριστο μέρος τῆς Μακεδονίας, καὶ στὶς δύο ἀνεψιές του τὸν Γερμάν, ἔμπορο Βελιγραδίου, ἀπὸ τὸ Μπλάτσι ἐπίσης, καὶ τὸν Χαδιό, βιομήχανο μύρας στὸ Ζέμου, ἀπὸ τὸ Μελένικο. Στὰ ἐλληνικά σχολεῖα τοῦ Βελιγραδίου, τοῦ Σμιεντέροβο, τοῦ Σάμπατς, τοῦ Νόβισαδ, τοῦ Ζέμου μορφώθηκαν οἱ πρῶτοι Σέρβοι γραμματισμένοι καὶ διανοούμενοι. Στὸ τελευταῖο, πού λεγόταν «Ἑλληνομουσεῖον» καὶ ἦταν ἀνώτερο ἐκπαιδευτήριον, μορφώθηκαν καὶ οἱ πρῶτοι Σέρβοι πολιτικοὶ ἀρχηγοί, ὁ Ἡλίας Γαράσανιν καὶ ὁ Συμεὼν Πιλιουτινὸβιτς. Ὅταν τὸ ἐπισκέφθηκε στὸ 1817 ὁ αὐτοκράτορας τῆς Αὐστρίας Φραγκίσκος ὁ Α', ἕνας μαθητὴς τὸν προσφώνησε πρῶτα ἐλληνικά καὶ ἔπειτα γερμανικά (σελ. 221).

Ὁ διδάσκαλος τοῦ Ζέμου Γεώργιος Παπαζαχαρίου κυκλοφόρησε

τὸ 1803 ἑλληνοσλαβικὸ λεξικὸ καὶ τὸ 1814 γραμματικὴ τῆς ἑλληνικῆς, «χάριν τῆς σπουδαζούσης Σερβοσλοβενικῆς νεολαίας» (σελ. 176). Στὸ ἑλληνικὸ σχολεῖο τοῦ Μίσκολτς, στὴν καρδιὰ τῆς Οὐγγαρίας, μορφώθηκαν καὶ Οὐγγυροὶ, Ρουμάνοι, Πολωνοί, ἀκόμα καὶ Γερμανοί.

Στὴ Βουδαπέστη ἰδρύθηκε τὸ 1812 τὸ πρῶτο ἑλληνικὸ διδασκαλεῖο μεῦ κύριο χορηγὸ τὸν Βουκέλα ἢ Βικέλα ἀπὸ τῆ Βέροια.

Ὁ Νταρβάρης ἀπὸ τὴν Κλεισούρα χρημάτισε καὶ ἐπιθεωρητὴς τῶν ἑλληνικῶν σχολείων τῆς Αὐστρουγγαρίας.

Στὸ Νόβισαδ, πρῶην Νόυστατ, ἰδρύθηκε τὸ 1782 ἑλληνικὸ σχολεῖο, παρὰ τῆ λυσσαλέα ἀντίδραση τῶν Σέρβων.

Ἐφοίτησαν σ' αὐτὸ καὶ Σέρβοι καὶ ἓνας πού ἐγίνε στὴ Ρωσία στρατηγὸς καὶ διοικητὴς.

Γιὰ νὰ ἀποκτήσουν ἑλληνικὲς ἐκκλησίες οἱ μετανάστες καὶ πρόσφυγες ἀναγκάζονται νὰ ὑποβληθοῦν σὲ μακροὺς καὶ σκληροὺς ἀγῶνες, πού βάστηζαν 40 χρόνια, ὅπως στὴ Βιέννη, τὴν Τεργέστη καὶ σ' ἄλλα μέρη. Τὸ Πατριαρχεῖο Κάρλοβατς, πού ἀναγνώριζε καὶ προστάτευε ἡ αὐστριακὴ κυβέρνησις, ἔφερε πολλὰς ἀντιρρήσεις. Μεγάλαις δυσκολίαις συναντοῦσαν καὶ γιὰ τὴν ἴδρυση σχολείων. Μερικὲς φορὲς οἱ δικοὶ μας τὸ παράκαναν. Πλουσιότεροι, μὰ πολὺ λιγότεροι, ἐνοουοῦσαν σῶναι καὶ καλὰ νὰ ἐπιβάλλουν τὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα στὶς παλιὰς σέρβικαις ἐκκλησίαις, ὅπου ἡ λειτουργία ἦταν μικτή. Ὁ δεξιὸς ψάλτης ἦταν πάντοτε "Ἕλληνας...

Ὁ γυμνασιάρχης Νάτσινας γράφει στοὺς «Μακεδόνες Πραγματευτάδες» ὅτι εἶδε στὴ μεγαλόπρεπη ἑλληνικὴ ἐκκλησία τοῦ Ζέμου τὸ 1938 ἐντεντισμένες ἑλληνικὲς πλάκες με ὀνόματα Κοζανιτῶν, Σιατιστινῶν, Μοναστηριωτῶν, Καστοριανῶν, Μπλατσιωτῶν, Κλεισουριωτῶν, Κατραντισιωτῶν κλπ. "Ὅλα ἦταν Μακεδονικά. Ἐπίσης εἶδε σ' ἓνα μεγάλο βιβλίον τὰ ὀνόματα τῶν ἰδρυτῶν τῆς ἐκκλησίας καὶ τοῦ «Ἑλληνομουσείου», μεγάλου καὶ ὠραίου, πού ἦταν καὶ τὰ 370 Μακεδονικά. Τὰ 70 ἦταν Κλεισουριωτῶν καὶ Καστοριανῶν.

Μεγάλη καὶ περικαλέστατη εἶναι καὶ ἡ ἑλληνικὴ ἐκκλησία τῆς Βουδαπέστης στὴν καρδιὰ τῆς οὐγγρικῆς πρωτεύουσας. Ἄρχισε νὰ χτίζεται τὸ 1790. Κοντὰ τῆς εἶναι καὶ ἓνα μεγάλο τετράγωνο με γραφεῖα καὶ ἐμπορικὰ καταστήματα πού εἶχε ἐπιγραφὴ με κεφαλαῖα χρυσὰ γράμματα: «ΧΑΡΙΣΕΙΑ».

Ὁ Νάτσινας γνώρισε τὸ συμβούλιον τῆς ἑλληνικῆς κοινότητος Βουδαπέστης. Τὸ ἀποτελοῦσαν Ἄρεοπαγίτες, ναύαρχοι, νομάρχες, ἀνώτατοι ὑπάλληλοι, πού δὲν ἤξεραν ὅμως καθόλου ἑλληνικά!

Διασώζονται ἐπιβλητικὲς ἑλληνικὲς ἐκκλησίες καὶ σὲ ἀπίθανες οὐγγρικὲς πόλεις. Ὁ Πόποβιτς στὴν πρώτη ἐκδοσὴ του ἀναγράφει ὅτι λειτουργοῦσαν ἑλληνικά τότε οἱ ἑλληνικὲς ἐκκλησίες στὸ Σένταλ Γιέγκρα, Χότμε-

βασαρχελ, Κάρτσαγ, Κέσκιμετ, Τοκάι, Ούγκιβαρ, Μισκόλτς, πού υπάγονταν στο Σερβικό Πατριαρχείο του Κάρλοβατς.

Οί Ρουμάνοι θέλησαν νά βάλουν χέρι στις εκκλησίες και τὰ κτήματά τους, όταν εξαφανίστηκαν πιά οί "Έλληνες, με τή δικαιολογία ὅτι ἦταν τώρα οί μόνοι ὀρθόδοξοι και ὅτι Κουτσόβλαχοι ἦταν ἐκεῖνοι πού τις ἱδρυσαν. Ἄλλὰ ὁ "Αρειος Πάγος τῆς Οὐγγαρίας σεβάστηκε τήν θέληση τῶν ἀρχικῶν ἱδρυτῶν και ἀποφάνθηκε ὅτι οί Κουτσόβλαχοι δέν εἶναι και Ρουμάνοι.

Πολλοί ἔγιναν μεγαλέμποροι και μεγαλοτραπεζίτες ἀπ' τοὺς σημαντικώτερους ἄλλης τῆς Εὐρώπης, ὅπως οί Σίνας, Δούμπας, Σκέβρος, Σπίρτας, Τίρκας, Ντάρβαρης και ἄλλοι. Ὁ Πόποβιτς γράφει ὅτι ὁ Γεώργιος Σίνας, τραπεζίτης και ἐμπορικῆ ἰδιοφυΐα, ὅταν πέθανε τὸ 1856, ἄφησε μετρητὰ 80 ἑκατομμύρια χρυσὰ φιορίνια, πλειοψηφία μετοχῶν σέ Τράπεζες, σιδηροδρομικὲς γραμμές, ἐργοστάσια, πολλὰ μέγαρα και 34 μεγάλα ἀγροκτῆματα με τοὺς πύργους και τις ἀπέραντες ἐκτάσεις, πού παρεῖχαν στὸν ἰδιοκτήτη και τίτλους εὐγενείας!

Ὁ γιός του Σίμος Σίνας, γιὰ νά δώσει τὰ διαπιστευτήριά του στὸν Αὐτοκράτορα τῆς Αὐστρίας ὡς πρεσβευτῆς τῆς Ἑλλάδας, ἔρραψε στολή με τόσα χρυσαφικά και διαμάντια, ὥστε κόστισε, ὅπως γράφει ὁ Πόποβιτς, 600.000 χρυσὰ φιορίνια τῆς ἐποχῆς ἐκείνης!

Ὁ Σίνας κατασκεύασε στὴ Βουδαπέστη τὴν πρώτη μεγάλη σιδηρένια γέφυρα πάνω στὸ Δούναβη με δαπάνη 7.000.000 χρυσῶν φράγκων. Ἄφιέρωσε και ἄλλα μεγάλα ποσὰ γιὰ ἱδρύματα στὴ Βιέννη. Ὁ Σπίρτας ναυπήγησε και τὸ πρῶτο ἀτμόπλοιο στὸ Δούναβη, πού τὸ βάπτισε «Ἀρχιμήδης».

Ὁ Οὐγγρος καθηγητῆς Τέλφου ἔγραψε ὅτι πῆραν τότε οί Οὐγγροὶ ἀρκετὲς ἑλληνικὲς λέξεις, ὅπως οί Κοζανίτες κάμποσες γερμανικὲς.

Πολλοί ἔγιναν βαρῶνοι και κόμητες. Ἄνάμεσα σ' αὐτοὺς και ὁ Κοζανίτης Καραγιάννης, πού ἔχει ἀπόγονο τὸν περίφημο μαέστρο φὸν Καραγιάν. Ὁ Πόποβιτς δημοσιεύει μεγάλο κατάλογο αὐτῶν πού ἀνακηρύχτηκαν εὐγενεῖς. Στὴν ἀρχή, σημειωτέον, οί Αὐστριακοὶ δὲ χορηγοῦσαν τίτλους εὐγενείας σέ ὀρθοδόξους. Μερικοὶ πῆραν ὡς τίτλο τὴ γενέτειρά τους, ὅπως ὁ Καλίνοβιτς τὴ Δοϊράνη, και ἔγινε φὸν Ντόϊραν, ὁ Χατζημιχάλης φὸν Σισάνι, ὁ Νικολαΐδης φὸν Πίνδος και ἄλλος φὸν Βοιωτία... Παραδέχεται ἐπίσης ὁ Πόποβιτς ὅτι εἶναι ἑλληνικῆς καταγωγῆς οί μεγάλες οἰκογένειες τῆς Οὐγγαρίας, πού ἔδωσαν στὴν Αὐστρουγγαρία ὑπουργοὺς και πρωθυπουργοὺς, ὅπως ὁ Νάγκι, Ζήση, Ντιάζ, Ἀντράσου και ἄλλοι. Στὰ βιβλία τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησίας τῆς Βιέννης βρῆκε ὁ Νάτσινας οἰκογένεια με τὸ ὄνομα Ἀντράση, και ἀπὸ τὸ γένος Ἀντράση ἦταν και ἡ σύζυγος τοῦ Χαρίση, τοῦ μεγάλου ἔθνικοῦ εὐεργέτη τῆς ἑλληνικῆς κοινότητος Βουδαπέστης, τῆς Κοζάνης και τῆς Θεσσαλονίκης.

Ὁ Ρουμάνος καθηγητῆς Καπιντάν ἀναφέρει ἓνα φύλλο τῆς οὐγγρικῆς

έφημερίδας «Κονκόρντια», αφιερωμένο ολοκληρωτικά στους γάμους του διοικητή της Κτηματικής Τραπέζης με την κόρη του διοικητή μιᾶς ἄλλης Τραπέζης. Γαμπρός και πεθερός ήταν Μοσχοπολίτες.

Ἄλλοι έγιναν στρατηγοὶ τοῦ Αὐστριακοῦ στρατοῦ, ὅπως ὁ Παῦλος Παπώλας καὶ ὁ Πέτρος Δούκας. Χειροτονήθηκαν μάλιστα καὶ βαρῶνοι. Ὁ ἀδελφὸς τοῦ Δούκα Ἡλίας ἦταν ἀνώτερος ἀξιωματικὸς τοῦ ρωσικοῦ στρατοῦ καὶ ὁ ἐξάδελφός του Γεώργιος Δούκας ἐπίσης στρατηγὸς τοῦ Αὐστριακοῦ. Ὁ Ἄναστάσιος Παλατίδης ἀπὸ τὸ Μελένικο ἦταν ἀρχίατρος τοῦ αὐστριακοῦ στρατοῦ. Ὁ Δημήτριος Δημητρίου ἐξ ἄλλου ὑπῆρξε πρωτοπόρος καὶ πρωτεργάτης, μαζί με δύο νεαροὺς ἐπίσης φίλους του, τῆς κροατικῆς λογοτεχνίας καὶ τῆς κροατικῆς δημοτικῆς γλώσσας, ποιητῆς, συγγραφέας πολλῶν θεατρικῶν ἔργων, μεταφραστής, ἰδρυτῆς τοῦ ἐθνικοῦ θεάτρου τοῦ Ζάγκρεμπ καὶ πρῶτος διευθυντῆς του. Τοῦ ἀφιέρωσε ὅλη του τὴ ζωή, τὴν ψυχὴ καὶ ὅλη του τὴν πατρικὴ περιουσία. Γεννήθηκε στὸ Ζάγκρεμπ τὸ 1811 ἀπὸ Σιατιστινοὺς γονεῖς ποὺ εἶχαν ἐγκατασταθῆ ἐκεῖ ἀπὸ καιρὸ. Κατέχει ἐξέχουσα θέση στὰ κροατικὰ γράμματα. Τελευταῖα βρέθηκαν καὶ ἑλληνικὰ ποιήματά του ποὺ τὰ δημοσίευσε καὶ σχολίασε ὁ κ. Γιούριτς, διευθυντῆς τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Ζάγκρεμπ. Τὰ ἀναδημοσίευσε σὲ ἰδιαίτερο τεῦχος, με ἐπιμέλεια τοῦ κ. Κλ. Τσούρα, ἡ Ἐταιρεία Μακεδονικῶν Σπουδῶν (I.M.X.A.).

Καλλιέργησαν ἐπίσης ἓνα συνεταιρικὸ πνεῦμα, ποὺ δὲν εἶχε δυστυχῶς συνέχεια στὰ νεώτερα χρόνια. Συνεταιρισμοὶ (κομπανίες) ἀπὸ 300 καὶ πάρα πάνω ἄτομα, σκορπισμένα σὲ πολλὲς πολιτεῖες τῆς Αὐστρουγγαρίας, ἐργάστηκαν ἀρμονικότητα καὶ ἀποδοτικότητα.

Ὁ Ντούσιαν Πόποβιτς ὑποστηρίζει ἀπ' τὶς πρῶτες κιόλας γραμμὲς ὅτι ὅλη ἡ ἀστική καὶ ἰθύνουσα τάξη τῆς Σερβίας προέρχεται ἀπὸ Κουτσοβλάχους, ποὺ τοὺς λέγει ἀδιάκοπα «ἐξελληνισμένους», καὶ ὅτι ἀπ' αὐτὴ προέρχονται ἐπίσης ὅλοι οἱ Πόποβιτς, Χρήστοβιτς, Δήμοβιτς, Νίκοβιτς, Μανουήλοβιτς κλπ., ὅλα τὰ σερβικὰ κληροδοτήματα καὶ ἰδρύματα καὶ πολλοὶ ιδιωτισμοὶ καὶ ἐλαττώματα τοῦ σερβικοῦ λαοῦ (σελ. 30).

Ὁ Πόποβιτς παρασύρεται σὲ μιὰν ὑπερβολή. Χαρακτηρίζει «Κουτσοβλάχους ἐξελληνισμένους» βέβαια ὅλους, ἀκόμα καὶ τοὺς Κοζανίτες, τοὺς Καστοριανούς, τοὺς Σιατιστινοὺς, τοὺς Ναουσαίους, τοὺς Μπλατσιῶτες, τοὺς Μελενικιώτες, ποὺ δὲν ξέρουν οὔτε λέξη κουτσοβλάχικη. Τόσο ὅμως τοὺς συγχέει καὶ τοὺς ταυτίζει, ὥστε, ἐνῶ μιλεῖ γιὰ Κουτσοβλάχους, δύο σειρὲς παρακάτω τοὺς ὀνομάζει Ἑλληνας. Παραδέχεται ἐπίσης ὅτι ἦταν πάντοτε φορεῖς, ἀπόστολοι, στυλοβάτες τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Δὲν παραλείπει νὰ ἀναφέρῃ παλαιότερους Σέρβους συγγραφεῖς, ποὺ ἔλεγαν ὅτι γιὰ τοὺς (Γραικοὺς) τῆς «ἀγοράς» κανένας δὲν ἤξερε ἂν ἦταν ἑλληνικῆς ἢ κουτσοβλάχικης καταγωγῆς. Δὲν τὸ ἤξεραν οὔτε οἱ ἀπόγονοί τους.

Προσθέτει ὅμως ὅτι εἴτε βλαχόφωνοι, εἴτε ἑλληνόφωνοι ἢ σλαβόφω-

νοι ήταν, αποτελούσαν πάντοτε «ένα κύκλο», μιὰ οἰκογένεια καὶ μ' ἓνα σῶμα καὶ μιὰ ψυχὴ ἀγωνίζονταν σὲ σερβικὰ μέρη, γιὰ ν' ἀποκτήσουν ἑλληνικὲς ἐκκλησίες καὶ ἑλληνικὰ σχολεῖα.

Εἶχαν ἰδιαίτερη βαρῦτητα ὅσα γράφει πολλές φορές γιὰ τοὺς σλαβόφωνους τῆς Ἑδεσσας, Κατράντισας, Δοϊράνης, Κρυσταλλοπηγῆς κλπ., ποὺ ταυτίζονταν πάντοτε μὲ τοὺς Ἕλληνες καὶ ἐξελληνισμένους Κουτσόβλαχους, χωρισμένοι ἀπ' τὸν ντόπιο σερβικὸ πληθυσμὸ, ποὺ ἀπ' αὐτὸν ἀποζοῦσαν καὶ πλούτιζαν (σελ. 24, 25, 27, 47, 48, 89, 171). Ποιὸς τοὺς ἐπηρέαζε; Τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο ἦταν πολὺ μακριά, σὲ ξένο κράτος, καὶ ὑπῆρχε τὸ Σερβικὸ Πατριαρχεῖο τοῦ Κάρλοβατς. Οὔτε λόγος βέβαια μπορεῖ νὰ γίνη γιὰ τὸ ἀνύπαρκτο ἑλληνικὸ κράτος ἢ καὶ γιὰ οἰαδήποτε ἑλληνικὴ ὄργανωση. Ἐβγαλε ὁ Σιατιστινὸς Χαρίσης Πούλιος Μαρκίδης στὴ Βιέννη τὴν πρώτη σερβικὴ ἑφημερίδα, ὁ Δοϊρανιώτης Ζαφείροβιτς τὸ πρῶτο σερβικὸ βιβλίον, ὁ Παπαζαχαρίου τὰ βιβλία «χάριν τῆς σπουδαζούσης Σερβοσλοβενικῆς νεολαίας», μὰ γιὰ νὰ ὠφεληθοῦν οἰκονομικὰ, ὁ Νουσσαῖος Ἀναστάσιεβιτς Ἄμποφ ἴδρυσε τὸ πρῶτο Σερβικὸ Γυμνάσιο στὸ Κάρλοβατς, γιὰ νὰ εὐχαριστήσῃ τὸν τόπο ὅπου ἐπλούτησε. Μὰ οὔτε σκέψη ποτὲ γεννήθηκε γιὰ ἐξελληνισμό. Θεωροῦσαν ἄλλωστε ὅλους τοὺς ὑποδούλους ὀρθόδοξους ἀδελφούς. Στὴν Αὐστρουγγαρία καὶ τὴ Σερβία δὲν ὑπῆρχαν οἱ Φαναριῶτες ἡγεμόνες, ὅπως στὴ Μολδοβλαχία.

Ποιὸς λοιπὸν τοὺς ἐπηρέασε; Ποιὸς ἄλλος ἀπὸ τὴ φωνὴ τοῦ αἵματος καὶ τὴν παράδοση αἰῶνων.

Οἱ ἀδελφοὶ Καραμάτα ἀπ' τὴν Κατράνιτσα (Πύργος Ἑορδαίας), μεγαλέμποροι τοῦ Ζέμου μὲ ὑποκαταστήματα στὴν Αὐστρία, Γερμανία, Πολωνία καὶ πρόκριτοι τῆς ἑλληνικῆς κοινότητος τοῦ Ζέμου (τότε Ζέμλιν), φιλοξένησαν στὸ μέγαρό τους καὶ τὸ αὐτοκρατορικὸ ζεῦγος τῆς Αὐστρίας.

Οἱ Οἰκονόμοι ἀπ' τὴν Ἑδεσσα, «βαρῶνοι» καὶ μεγαλέμποροι καὶ μεγαλοβιομήχανοι τῆς Τεργέστης, ποὺ ἔδωσαν τὸ ὄνομά τους σ' ἓνα κεντρικὸ δρόμο της, συμπεθέριασαν μὲ τὴν αὐτοκρατορικὴ οἰκογένεια τῆς Αὐστρίας. Ποιὸς λοιπὸν ἔνωθε τόσο ὑψηλὸ τὸ ἀνάστημα του, ὥστε νὰ σκεφτῆ νὰ τοὺς ἐπηρέασῃ, καθὼς καὶ τοὺς βλαχόφωνους Σίνα, Δούμπα, Σκέβρο, Σπίρτα, Νταρβάρη καὶ ὅλους τοὺς ἄλλους μεγαλέμπορους, μεγαλοτραπεζίτες, μεγαλοεπιχειρηματίες, ποὺ τοὺς λογάριάζε, σεβόταν καὶ ἀκόμα καὶ ἔτρεμε ὅλη ἡ Εὐρώπη; Ὁ Δούμπας διορίστηκε, ἂν καὶ ὀρθόδοξος, πρῶτος Αὐστριακὸς πρεσβευτὴς στὴν Οὐάσιγκτων, τὴν πρωτεύουσα τῆς νέας Ἀμερικανικῆς δημοκρατίας.

Ὁ Πόποβιτς διαπίστωσε ἀπ' τὰ βιβλία καὶ ἀρχεῖα τῶν ἑλληνικῶν ἐκκλησιῶν τοῦ Ζέμου, τοῦ Σρέμ καὶ πολλῶν ἄλλων πόλεων, ὅτι βαπτίζονταν, στεφανώνονταν, κηδεύονταν σ' αὐτὲς πολλοὶ σλαβόφωνοι Κατρανιτσιῶτες. Οἱ «ντόπιοι» Σέρβοι τόσο τοὺς ταύτιζαν μὲ τοὺς βλαχόφωνους καὶ ἑλλη-

νόφωνους, πού τούς ἔλεγαν «Τσιντσάρους» (Βλάχους). Τί ἔσπραχνε τούς φτωχοὺς αὐτοὺς ἀνθρώπους, πού εἶχαν ἀφήσει τὴ γενέτειρα κυκλωμένη τότε ἀπὸ τουρκικὰ χωριά, γιὰ ν' ἀποφύγουν τούς τουρκικοὺς διωγμούς, μόλις ἔφταναν στὰ σερβικὰ μέρη τῆς Αὐστρουγγαρίας ἢ καὶ τῆς Σερβίας νὰ ταχθοῦν μὲ τούς Ἕλληνες, νὰ τὰ χαλάσουν μὲ τὸν ντόπιο πληθυσμὸ καὶ νὰ ἀγωνισθοῦν σκληρὰ γιὰ τὴν ἀπόκτηση ἑλληνικῶν ἐκκλησιῶν καὶ σχολείων, ἐνῶ ὑπῆρχαν ἐκεῖ σερβικὲς ὀρθόδοξες ἐκκλησίες;

Ὁ Κόιτς ἀπ' τὴ Δοϊράνη, «εὐγενής» καὶ βαρῶνος, ἄφησε κληροδότημα γιὰ τὴν ἵδρυση ἑλληνικοῦ σχολείου στὴ γενέτειρά του, ὅπως τὸ διαπίστωσε ὁ Νάτσινας ἀπ' τὰ βιβλία τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησίας τῆς Βιέννης. Στὸ ὀρθόδοξο Συνέδριο τοῦ Τεμέσβερ τοῦ 1790, ὅπου πῆρε μέρος σὰν «εὐγενής» μαζί μὲ τὸν κόμητα Νάκο, τὸν Μᾶρκο Σερμπίνσκη, τὸν Στέφανο Μοναστέρη καὶ ἄλλους «βαρῶνους» καὶ ἐπρόσφερε 600 φιορίνια, τὰ ἔβαλε καὶ αὐτὸς μὲ τούς Σέρβους γιὰ τίς μεγάλες ἀξιώσεις τους, ὅπως γράφει ὁ Πόποβιτς.

Στὴν Ροῦμα (τῆς Αὐστρίας τότε) ἀνάμεσα στίς ὑπογραφές γιὰ τὴν ἵδρυση ἑλληνικοῦ σχολείου ὑπῆρχαν καὶ σλαβικὲς, πού ἀνήκαν σὲ σλαβόφωνους ἀπ' τὴ Μακεδονία, ὅπως διαπίστωσε ἀργότερα καὶ ὁ Γερμανὸς βαλκανιολόγος Βάϊγκαν.

Ὁ ἐγκυρος γεωγράφος καὶ καθηγητὴς τοῦ Βελιγραδίου Τσβίιτς καὶ ὁ μεγαλομανὴς Σέρβος Τνιέ Γκόρσκη («Γιουγκοσλαυικὲς μειονότητες τοῦ Ἐξωτερικοῦ») ὁμολογοῦν ὅτι ὑπῆρχαν στὴν πραγματικὴ καὶ ἱστορικὴ Μακεδονία σλαβόφωνοι ἐξελληνισμένοι ἢ σχεδὸν ἐξελληνισμένοι. Ὁ τελευταῖος γράφει: «Ὅλη ἡ Μακεδονία ζυμώθηκε πολλοὺς αἰῶνες μὲ τὴν ἐπιρροή τοῦ ἑλληνοβυζαντινοῦ πολιτισμοῦ (Μετάφραση τοῦ Πολύζου, σελ. 40).

Εἶναι χαρακτηριστικὰ καὶ τὰ ἐξῆς νεώτερα γεγονότα:

Τὸ 1937 στὴ Φλώρινα ὁ μακαρίτης καθηγητὴς καὶ ἀκαδημαϊκὸς Ἀντώνιος Κεραμόπουλλος μοῦ ἀνακοίνωσε ὅτι εἶχε κληθῆ πρὶν λίγες ἐβδομάδες σὲ μιὰ δεξίωση τῆς γιουγκοσλαυικῆς πρεσβείας Ἀθηνῶν, ὅπου ὁ πρεσβευτὴς Χρήστιτς τοῦ σύστησε καὶ τὴν ἀδελφή του, μιὰ μορφωμένη κοπέλα, πού εἶχε ἔλθει ἀπ' τὸ Βελιγράδι. Ἡ Χρήστιτς τὸν πῆρε κάποια στιγμή κατὰ μέρος καὶ ἄρχισε νὰ τὸν ρωτᾷ γιὰ τὴ γενέτειρά του, τὸ Μπλάτσι ἢ Βλάστη τῆς Πτολεμαΐδας. Ὅταν τὴν ρώτησε καὶ ὁ Κεραμόπουλλος μὲ τὴ σειρά του γιατί εἶχε τόσο ἐνδιαφέρον γιὰ τὸ μακρινὸ χωριὸ του, πῆρε τὴν ἀπάντηση: «Γιατὶ εἴμαστε καὶ ἐμεῖς Μπλατσιῶτες. Δὲν τὸ λέει ὁ ἀδελφός μου. Μὰ ὁ πάππος μας ἦλθε νεαρὸ τσομπανόπουλο στὴ Σερβία καὶ ἔγινε πρωθυπουργὸς τῆς μὲ τὸ ὄνομα Χρήστιτς». Βρέθηκαν στὸ τέλος καὶ συγγενεῖς...

Λίγες μέρες ἀργότερα εἶδα στὰ χέρια τοῦ σιδηροδρομικοῦ σταθμάρχη τῆς Φλώρινας ἐπιστολὴ ἀπ' τὴν Ἀθήνα, ἑλληνικὰ γραμμένη, πού ἄρχιζε μὲ τὸ («Ἀγαπητὲ ἐξάδελφε») καὶ εἶχε μόνο δύο ὀρθογραφικὰ λάθη. Ἦταν τοῦ Κιοσειβάνωφ, πρεσβευτῆ τότε τῆς Βουλγαρίας στὴν Ἑλλάδα καὶ ἀργό-

τερα πρωθυπουργού της. Οί πρωτοεξάδελφοι, πρεσβευτής και σιδηροδρομικός σταθμάρχης ήταν άπ' τήν Πιστέρα, όρεινό χωριό τής Βουλγαρίας, βλαχόφωνο, μά έλληνικότατο...

Τήν ίδια έποχή οί πρεσβευτές τών δύο γειτονικών σλαβικών κρατών ήταν έλληνικής καταγωγής!

Έπίσης ό Πατριάρχης τής Βουλγαρίας Κύριλλος είχε καταγωγή άπό τή Μοσχόπολη. Ή μητέρα του Πολυξένη μόνον έλληνικά μπορούσε νά διαβάξει τήν Ίερά Σύνοψη και τό Θύαγγέλιο.

Μέ καταγωγή «άπό τή Μακεδονία» αναγράφονται στά χαρτιά τής αυστριακής άστυνομίας οί άδελφοί Έμμανουήλ άπό τήν Καστοριά και Θεοχάρης άπό τή Σιάτιστα, πού στραγγαλίστηκαν στό Βελιγράδι μαζί μέ τόν Ρήγα Φεραίο.

Άλλοι επίσης Μακεδόνες, ό Δούκας, ό Τουρόντζα, οί άδελφοί Πούλιου και άλλοι γλύτωσαν γιατί ήταν Αύστριακοί και Ρώσοι ύπήκοοι.

ΕΛΛΗΝΟ - ΒΟΥΛΓΑΡΙΚΟΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΣ ΚΑΙ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΟΣ ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΜΟΣ

Στό τοπικό γλωσσικό ιδίωμα, όπου κρεμάστηκαν οι Βούλγαροι και κρέμασαν τις ελπίδες και όλους τους νόμους και προφήτες, βρήκαν αντίπαλους τους Σέρβους. Έχουν και αυτοί κάποια γλωσσική συγγένεια μακρινότερη. Έχουν κοινή όμως την «οικογενειακή έορτή» (σλάβα ή σλουσμπα), που είναι άγνωστη στη Βουλγαρία.

Δέν κατάφεραν όμως μεγάλα πράγματα στην πραγματική Μακεδονία παρ' όλες τις προσπάθειες, την προπαγάνδα, τις οικονομικές θυσίες. Στο Μοναστήρι π.χ. μετριόνταν οι Σέρβοι στά δάχτυλα. Ό ένας μάλιστα ήταν καθαρής ήπειρωτικής καταγωγής (Πανταζιέβιτς) και ό άλλος Άλβανόφωνος (Λεσναροβίτς).

Δέν σημείωσαν μεγαλύτερη πρόοδο στη Γευγελή, τη Στρώμνιτσα και τις Σέρρες, όπου επίσης ίδρυσαν σχολείο. Έπιχείρησαν να ιδρύσουν σχολείο και στη Φλώρινα τό 1898, μά δέν βρήκαν όπαδό, παρά μόνον ένα Βούλγαρο, όπως γράφει στά άπομνημονεύματά του ό Λάκης Πίρζας.

Μέσα στά ίδια τά Σκόπια ή Έλληνική κοινότητα, που την άποτελοϋσαν κυρίως Κρουσοβίτες, ήταν ασύγκριτα πολυαριθμότερη, πλουσιότερη, σημαντικότερη από τη Σερβική, μολονότι τά τελευταία χρόνια ό Έλληνας μητροπολίτης είχε άντικατασταθῆ από Σέρβο.

Τους περιποιήθηκαν και αυτούς οι Βούλγαροι με τό μαχαίρι τών κομιτατζήδων. Όταν όμως αναγκάστηκαν και οι Σέρβοι να καταρτίσουν άνταρτικά σώματα, οι Βούλγαροι άντιμετώπισαν όχληρό και σοβαρό έχθρό στην περιοχή τών Σκοπίων και ένα πρόσθετο εμπόδιο στά σχέδιά τους.

Είχαν όμως αντίρροπο τή βοήθεια και συνεργασία τῆς Ρουμανικής προπαγάνδας.

Βουλγαρικές μητροπόλεις άπόκτησαν από νωρίς τά Σκόπια και ή Άχρίδα. Κέρδισαν και άλλες μητροπόλεις οι Βούλγαροι με σουλτανικά «βεράτια», και τό 1892, όταν πρόδωσαν στην Τουρκία τις προτάσεις του Χαριλάου Τρικούπη, πρωθυπουργού τότε, για συμμαχία, και τό 1897, όταν έμειναν ούδέτεροι και αδιάφοροι στον Έλληνο-τουρκικό πόλεμο.

Οι μητροπόλεις Μοναστηρίου και Στρώμνιτσας Ντίμπρας ήταν τό κύριο έπαθλο τότε. Έτσι άπόκτησαν 7 συνολικά Μητροπόλεις. Ό Σαλά-

ροφ, ανώτερος αξιωματικός του Βουλγαρικού Έπιτελείου, λέγει ότι το 1897 ή Βουλγαρία πρότεινε συμμαχία στη Τουρκία — έναντιον της Ελλάδας βέβαια — και ζήτησε για αντίτιμο της προδοσίας πέντε μητροπολιτικά «βεράτια».

Έκμεταλλεύτηκαν όμως με περισσή έξυπνάδα την έσωτερική διάσταση πολλών χωριών. Μιά μερίδα π.χ. τὰ χαλνοῦσε με τὸν εφημέριο του χωριού και ζητούσε τὴν αντικατάστασή του ἢ τὴ χειροτονία και ἑνός ἄλλου. Ὁ μητροπολίτης ἔφερνε ἀντιρρήσεις. Καὶ ἡ ἀντίθεση τῶν δύο μερίδων ὀλοένα μεγάλωνε σάν φωτιά που ἀπλώνεται, και ἔπαιρνε μορφή ἀλληλοσπαραγμοῦ. Ἐμφανίζονται τότε «ἀπὸ μηχανῆς» σωτήρες οἱ Βούλγαροι και χειροτονοῦσαν ἀμέσως τὸν ὑποψήφιο λειτουργὸ του Ἰψίστου, χωρίς νὰ ἐξετάσουν καθόλου τὰ προσόντα και τὸ παρελθόν του. Δὲν τοὺς πείραζε ἂν δὲν ἤξερε τὰ Βουλγαρικά γράμματα. Ἦταν καλὸς Βούλγαρος λευίτης, ἔστω και ἂν ἔκαμνε τὴν λειτουργία ἑλληνικά. Μερικοὶ νεοφώτιστοι Βούλγαροι παπάδες ἔγραφαν με ἑλληνικά γράμματα τὰ λόγια τῆς Βουλγαρικῆς ἀκολουθίας, και ἂν κάποιος τοὺς ἔκλεβε τὸ χαρακτηριστικὸ βοήθημα, ὅπως γινόταν κάποτε, ἦταν χαμένοι... Ὡστόσο τοὺς ἀκολουθοῦσαν πιστὰ ὅλοι, ὅσοι ἀνῆκαν στὴ μερίδα του. Αὐτοχειροτονοῦνταν ἀμέσως Βούλγαροι και «σχισματικοὶ». Ἐνα ἀβυσσαλέο χάσμα ἀνοίγε τότε στὸ ταλαίπωρο χωριό. Συνηθέστατα οἱ νοικοκυραῖοι ἀποτελοῦσαν τὴν δικιά μας μερίδα.

Ἐνθυμοῦμαι ἀπ' τὰ μικρὰ χρόνια ἕνα μικρὸ χωριὸ κοντὰ στὸ Μοναστήρι, τὸ Μπροῦσνικ, και τὶς συγκρούσεις του. Εἶχε χωριστὴ σὲ δύο ἀντίπαλα και λυσσαλέα ἀλληλομισούμενα στρατόπεδα. Οἱ δικοὶ μας, σωστοὶ ἀλευροβιομήχανοι με νερόμυλους μεγάλους σάν ἐργοστάσια (τὶς ἔλεγαν «φάμπρικες»), ἦταν πρόθυμοι νὰ θυσιάσουν ἀκόμα και τὰ παιδιά τους ἔφτανε νὰ ἐξοντώσουν τοὺς ἀντιπάλους, ἔστω και στενοὺς συγγενεῖς!

Ἐνας Βέλιος, που σύχναζε τακτικά στὸ κατὰστημα τοῦ θεῖου μου, ἔλεγε και ξανάλεγε πάντοτε: «Πρέπει νὰ πέση μαχαίρι. Ἄλλιῶς δὲν γίνεται».

Παραστατικὴ εἰκόνα μᾶς δίνει και ἡ ἱστορία τῆς Ξυλόπολης (παλιὰ Λιγκόβανη) τοῦ Λαγκαδᾶ, στὸν δρόμο γιὰ τὶς Σέρρες, που τὴν ἔγραψε ὁ κ. Ἀθανάσιος Πάσχος:

Οἱ Ἕλληνες καθάρισαν τὸν μουχτάρη (πρόεδρο) Στογιάννη Τούγια, γιὰτὶ δὲ δέχθηκε τὶς 10 λίρες που τοῦ πρόσφερε μία Βουλγαρικὴ Ἐπιτροπή, γιὰ νὰ τῆς παραδώσῃ τὴ σφραγίδα, και χτύπησε κάποιον μέλος, ἀλλὰ δὲν ἐπωφελήθηκε ἀπ' τὴν εὐκαιρία νὰ τοὺς ἀφήσῃ ὅλους στὸν τόπο! Τὰ χρήματα προέρχονταν χωρίς ἀμφιβολία ἀπὸ κάποια πηγὴ πολὺ μακρινή, τὴν Πανσλαβιστικὴ Ἐταιρεία.

Τὸ 1875 ὁ εφημέριος τοῦ χωριοῦ Παπαγιώργης, ἀγράμματος και ἀνεμάνθρωπος, λιποτάκτησε ξαφνικά και ἔγινε Βούλγαρος γιὰ 10 μετζήτια (δύο σχεδὸν λίρες). Τὸν ἔστειλαν οἱ Βούλγαροι σὲ κάποιον φροντιστήριον νὰ μάθῃ και τὰ βουλγαρικά γράμματα. Φωτίστηκε ὅμως ἐκεῖ τόσο δυνατὰ,

πού έχασε και τὸ δικὸ του φῶς... Γύρισε στὸ χωριὸ θεότυφος! Οἱ χωρικοί πού εἶδαν στὸ πάθημά του τὴ θεία δίκη, τὸν ὑποδέχτηκαν μὲ γιουχαΐσμούς. Σὲ λίγες μέρες πέθανε. Ὁ νέος μουχτάρης καὶ διάδοχός του Γεώργιος Χαριζάνης ἔγραψε στὸν τάφο του: «Ἐδῶ σαπίζει ὁ Ἰούδας Παπαγιώργης, πού πρόδωσε γιὰ δέκα μετζήτσια»...

Σὲ λίγο ὅμως ὁ Τούρκος ἀστυνομικὸς σταθμάρχης καὶ ὁ Βούλγαρος μουχτάρης κέρασαν τὸν Χαριζάνη ραχὴ, πού τὸν ζάπλωσε νεκρὸ! Ἦταν δηλητηριασμένη!

Ἐπειδὴ οἱ δικοὶ μας εἶχαν μείνει χωρὶς παπὰ, ὁ τσέλιγκας Βασίλης Βαγγέλης κάλεσε τὸν ἐφημέριο τῆς Μπέροβας Παπαβαγγέλη νὰ τοῦ βαφτίσῃ τὰ δίδυμα παιδιὰ του. Τὴν ὥρα ὅμως πού γινόταν τὸ μυστήριον, τοῦ ρίχτηκαν ξαφνικὰ τοῦ παπᾶ μερικοὶ Βούλγαροι καὶ τοῦ ξέσχισαν ἄμφια καὶ τοῦ ξερίζωσαν τὰ γένια! Ἐέσπασε ἄγρια συμπλοκὴ. Στὸ μεταξὺ τὰ δίδυμα πνίγηκαν στὴν κολυμβήθρα!

Σοφώτερος ὁ Δῆμος Μπάλιος προτίμησε νὰ πάη, ὅπως ὁ Μιωάμεθ, στὸ βουνό, δηλ. στὴ Μπέροβα, καὶ νὰ βαφτίσῃ ἐκεῖ τὸ μωρὸ του. Μὰ στὸ δρόμο οἱ Βούλγαροι τοῦ ἔστησαν ἐνέδρα, τὸν πυροβόλησαν καὶ τὸν κυνήγησαν. Σπιρουνιάζει καὶ αὐτὸς τὸ ἄλογο, σφίγγει στὴν ἀγκαλιά του τὸ παιδί καὶ καλπάζει. Μὰ ὅταν ἔφθασε στὴ Μπέροβα τὸ μωρὸ ἀπ' τὸ σφίξιμον καὶ τὸ τράνταγμα εἶχε ξεψυχήσει!

Σὲ ἀντίποινα πῆγε ὁ Τάντωφ στὴ Νιγρίτα καὶ δὲ γύρισε...

Ὁ τότε μητροπολίτης Θεσσαλονίκης καὶ μεγαλεπήβολος ἔπειτα Πατριάρχης Ἰωακείμ ὁ Γ', πῆγε στὸ χωριὸ νὰ ἱερουργήσῃ. Μερικοὶ Βούλγαροι ὅμως, πού εἶχαν ἔλθει στὴν ἐκκλησία, πετάχτηκαν ξαφνικὰ καὶ τοῦ λέρωσαν τὰ γένια. Ἀκολούθησε μεγάλη ἀντεπίθεση καὶ συμπλοκὴ καὶ τὰ κεφάλια τους ἔσπασαν...

Τὴν 25 Μαρτίου 1883 ἦταν ἡ σειρά τῶν Βουλγάρων νὰ ἱερουργήσουν στὴν ἐκκλησία. Εἶχαν μάλιστα ἐγκατασταθῆ ἐκεῖ ἀπ' τὰ μεσάνυχτα! Οἱ δικοὶ μας μὲ ἀρχηγὸ τὸν Χρῆστο Μόσχο ζήτησαν νὰ λειτουργήσουν αὐτοί, γιατί ἡ γιορτὴ ἦταν ἐλληνικὴ. Νέα πάλι σύγκρουση ξέσπασε. Ἡ ἐκκλησία ἔμεινε στὰ χέρια τῶν Ἑλλήνων, μὰ καὶ ὁ Μόσχος ἔμεινε νεκρὸς! Τὸν ἄφησαν ξαπλωμένο σὲ μίαν ἄκρη καὶ συνέχισαν ὡς τὸ τέλος τὴ λειτουργία!

Ἄλλη συμπλοκὴ τὴν ἡμέρα τοῦ Πάσχα μὲ νεκροὺς καὶ τραυματίες καὶ τὰ γένια καὶ τὰ μαλλιά τοῦ Παπαχριστοφόρου λάφυρα στὰ χέρια τῶν Βουλγάρων. Τοῦ φτωχοῦ αὐτοῦ λευίτη ἔκλεψαν σὲ λίγο οἱ Βούλγαροι τὰ ἄμφια. Ἐπειδὴ δὲν εἶχε χρήματα ν' ἀγοράσῃ ἄλλα, ἀναγκάσθηκε νὰ μετατρέψῃ τὸ ζουνάρι του σὲ πετραχήλι! Οἱ Βούλγαροι εἶχαν στείλει ἐφημέριον τὸν Παπαηλία, πού ἤξερε καὶ Ἑλληνικὰ καὶ καλὰ Γαλλικά.

Ὁ νεαρὸς Στόϊος Κίνης, πού φοιτοῦσε στὸ Γυμνάσιον Σερρών, ἄφησε τὰ μαθητικὰ θρανία καὶ ἀνοιξε τὸ κλειστὸ Ἑλληνικὸ σχολεῖο τοῦ χωριοῦ.

Οι Βούλγαροι όμως τὸν συκοφάντησαν στοὺς Τούρκους ἀστυνομικούς, ποὺ τοὺς εἶχαν τότε μὴ στάζη καὶ μὴ βρέξη καὶ χαιδεμένα παιδιά, πὺς ἔβρισε τὸ Σουλτάνο, ἐτοιμάζε ἐπανάσταση κλπ. Καὶ ὁ νεαρὸς δάσκαλος ἐξορίστηκε ἀπ' τοὺς Τούρκους καὶ ἔπειτα δολοφονήθηκε ἀπ' τοὺς Βουλγάρους!

Μὲ τὴν ἐπανάσταση στὴν Κρήτη τὸ 1896 καὶ τὴν ἀνταρτικὴ δρᾶση στὴ Μακεδονία ἡ ἀνθελληνικὴ μανία τῶν Τούρκων πολλαπλασιάστηκε. Ἐκαμε τότε μία μέρα τὸ τόλμημα ὁ μητροπολίτης Θεσσαλονίκης Ἀθανάσιος νὰ παραβιάσῃ τὴν κλεισμένη καὶ σφραγισμένη ἐξ αἰτίας τῶν συγκρούσεων ἐκκλησία καὶ νὰ ἱερουργήσῃ. Πλήρωσαν ὅμως τὴν ἄλλη μέρα γι' αὐτὸν οἱ πρόκριτοι τῆς ἑλληνικῆς μερίδας. Οἱ Τούρκοι βαλμένοι ἀπ' τοὺς Βουλγάρους φυλάκισαν τοὺς Πάσχο, Χαϊδάνη καὶ Μόσχο καὶ βασάνισαν σκληρὰ τοὺς Σίμηνα καὶ Ἀλάγιο. Ὁ ὀπλαρχηγὸς τότε Κόρακας πιάνει τρεῖς ἀρχηγοὺς τῶν Βουλγάρων, ποὺ γύριζαν ἀπ' τὸν Αἰγαῖο, καὶ μὴνάει στὸ χωριὸ ὅτι σὲ τρεῖς μέρες θὰ τοὺς ζέκαμνε, ἂν δὲ φρόντιζαν οἱ Βούλγαροι ν' ἀπολυθοῦν οἱ φυλακισμένοι Ἕλληνες χωριανοὶ τους. Καὶ ἀποφυλακίστηκαν.

Ἡ περιμάχητὴ αὐτὴ ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Γεωργίου χτίστηκε μεγάλῃ καὶ ὁμορφῇ τὸ 1802 στὴν ἴδια θέση, ὅπου εἶχε φιάξει μικρὴ ἐκκλησίτσα ὁ ἀρχηγὸς καὶ ἱδρυτὴς—τὸν 15ο ἢ 16ο αἰῶνα—τοῦ χωριοῦ. Σύμφωνα μὲ τὴν παράδοση ἦταν κάποιος ξένος ἀρματωλὸς, ποὺ εἶχε σχέση μὲ τοὺς εὐγενεῖς τοῦ Βυζαντίου. Πάνω στὴ πλάκα τοῦ τάφου του εἶναι χαραγμένος ἓνας δικέφαλος ἀετός. Τὸ κυρτὸ σπαθί του, στολισμένο μὲ πετράδια καὶ ἀσήμι, καὶ τὸ βαρὺ καρυοφίλι σώζονταν στὸ σπίτι τοῦ Ἡλία Πάσχου ἕως τὸ 1913, ὅποτε τὸ πλιατσικολόγησε μ' ἕλο τὸ περιεχόμενο τοῦ σπιτιοῦ ὁ Βούλγαρος συνταγματάρχης Πετιέφ.

Τὰ ἔβγαλαν πέρα οἱ δικοὶ μας τῆς Ξυλόπολης καὶ μὲ τοὺς κοιματζήδες. Σκότωσαν τοὺς Δαυὶδ Ἀγγελὸ καὶ Χρῆστο Τράκα. Σ' ἀπάντησιν οἱ δικοὶ μας ζέκαμαν μὲ πέτρες τὸν βοεβόδα Λίτσωφ, ποὺ ἔφευγε ἄοπλος, μεταμφιεσμένος σὲ γυναίκα, καὶ φρόντισαν νὰ διαλυθῇ ἡ συμμορία του. Κατάπιε ἡ γῆς τὸν ἄμιορο, πρῶην δάσκαλο Κίνη, μὰ τὸ ἴδιο εὐθὺς ἔπαθε καὶ ὁ νεαρὸς ἐπίσης Χατζημάρκωφ, ποὺ εἶχε γυρίσει σπουδαγμένος ἀπ' τὴ Σόφια.

Τὸν Ἰούνιο 1913 οἱ Βούλγαροι τοῦ χωριοῦ ἐτοιμάστηκαν ν' ἀκολουθήσουν τὸν βουλγαρικὸ στρατὸ στὴ θριαμβευτικὴ εἰσόδὸ του στὴ Θεσσαλονίκη. Καὶ τὸν ἀκολούθησαν στὴν ἡρωϊκὴ φυγὴ του πρὸς τὴ Σόφια... Πρόλαβαν ὡστόσο νὰ σκοτώσουν τρεῖς γυναῖκες (Πασχαλινὴ Ἀγγελιάτσου, Μαγδαληνὴ Δ. Χαϊντᾶ, Πασχαλινὴ Δανηλίδου), ποὺ εἶχαν τὴν κακὴ τύχη νὰ βρεθοῦν ἐκεῖνην τὴν ὥρα μπροστὰ τους (Μακεδονικὲς Ἱστορίες. Δύο Στρατόπεδα, σελ. 17-22 καὶ Χωριὰ-Φρούρια Μακεδονίας, σελ. 153-159).

Ἐπωφελήθηκαν οἱ Βούλγαροι καὶ ἀπ' τὴν ἀπληστία μερικῶν μητροπολιτῶν, ποὺ ζητοῦσαν πολλὰς λίρες γιὰ τὴ χειροτονία ἐνὸς παπᾶ.

Ἐκμεταλλεύτηκαν ἐπίσης καὶ τὰ «στεφανάτικα», 5-10 γρόσια τὸ χρόνο, πού πλήρωνε κάθε ὀρθόδοξο ζευγάρι. Ἦταν μιά μεγάλη πληγή.

Ἀναγκάστηκε τὸ Πατριαρχεῖο νὰ πληρῶνῃ στοὺς μητροπολίτες τῶν ἐπίμαχων ἐπαρχιῶν πάγιο ἐπίδομα, γιὰ νὰ τοὺς ἀπαλλάξῃ ἀπὸ τὸ μισητὸ χαράτσι. Ἡ ἐφημερίδα «Ζαρά» τῆς Σόφιας τῆς 6 Μαΐου 1944 ἀναδημοσίευσε ἀπ' τῆ «Μακεντόνια» τοῦ Σλαβείκωφ, πού ἔβγαине στὴν Πόλη βουλγαρικὰ καὶ ἐλληνικὰ καὶ ἀπ' τὸν ἀριθμὸ 48 τοῦ 1869, ἐπιστολὴ ἀπὸ ἓνα χωριὸ τῆς Καστοριᾶς, πού ἔλεγε ὅτι ὁ Μητροπολίτης Νικηφόρος ἔκλεισε τὴν ἐκκλησία καὶ ἀπαγόρευσε τὴ λειτουργία, γιατί λίγοι ἀπ' τοὺς κατοίκους του — οἱ φτωχότεροι — καθυστέρησαν στὴν πληρωμὴ τοῦ φόρου. Τῆ βουλγαρικῆ ἐφημερίδα τῆς Σόφιας ἔχει ὁ στρατηγὸς Ἀθαν. Χρυσόχοῦ.

Ὡστόσο δὲν σημείωσαν σημαντικὴ πρόοδο. Ὅπως γράφει ὁ ἀρχικομιτατζῆς Πάντο Κλιάσεφ στὰ ἀπομνημονεύματά του, ὅλα τὰ χωριά τῆς Καστοριᾶς - Φλώρινας, ἐκτὸς ἀπὸ δύο, ἦταν «γραικομανικά» τὸ 1900 πού πρωτοφάνηκαν οἱ κομιτατζῆδες.

Υπάρχει καὶ ἡ ἀπὸ 5-1-1878 ἔκθεση τοῦ Ἑλληνικοῦ Προξενείου Μοναστηρίου μὲ ἀριθμὸ ἐμπίστου πρωτοκόλλου 8 καὶ ὑπογραφή Γ. Σκωτίδη, πού λέγει ὅτι ἀπ' τὰ 90 χωριά τῆς περιοχῆς Περλεπέ, πού εἶχαν κηρυχθῆ Βουλγαρικὰ καὶ Ἐξαρχικά, τὰ 70 γύρισαν στὸ Πατριαρχεῖο καὶ τὸν Ἑλληνισμό μὲ μία περιοδεία, πού ἔκαμε σ' αὐτὰ ὁ μητροπολίτης Πελαγονίας - Μοναστηρίου. Θὰ γύριζαν καὶ τὰ ἄλλα 20, ἐὰν προλάβαινε νὰ τὰ ἐπισκεφθῆ. Ἦταν ὁ μητροπολίτης Ματθαῖος, ἐνθουσιώδης πατριώτης καὶ φλογερὸς ρήτορας, ὅπως ἄκουα ἀπ' τὴ μικρὴ μου ἡλικία.

Ἐχει σημειωθῆ καὶ ἓνα πρωτάκουστο καὶ χαρακτηριστικὸ ἐπεισόδιο: Ὁ ὄπλαρχηγὸς Γεώργιος Δικώνυμος Μακρῆς μὲ τὸ σῶμα του μεταμφιεσμένο σὲ τουρκικὸ ἀπόσπασμα μπῆκε μιὰ μέρα τοῦ 1906 στὸ χωριὸ Λισολάι, πού βρίσκεται ἀνάμεσα Μοναστήρι - Περλεπέ, καὶ ξέκαμε τοὺς πράκτορες τοῦ Κομιτάτου. Οἱ Τούρκοι σύμφωνα μὲ τὴ συνήθεια τοὺς φυλάκισαν ὡς ἠθικοὺς αὐτουργοὺς δέκα χωρικοὺς, πού ἦταν γιὰ τὸν φόβο τῶν κομιτατζῆδων κρυφοὶ δικοὶ μας. Στὸ «Ἐκτακτὸ Δικαστήριον» Μοναστηρίου ὁ πρόεδρος τοὺς ρώτησε εὐθὺς ἀπ' τὴν ἀρχὴ τί ἦταν: Οὐροῦμ («Ἕλληνες») ἢ Μπολγαρά. Ἐκεῖνοι παριστάνοντας τὸν κακόμοιρο σήκωσαν τοὺς ὤμους καὶ ἀπάντησαν: «Δὲν ξέρομε». Ὁ πρόεδρος τὰ ἔχασε. Ἐνας ντόπιος δικαστῆς καὶ μπέης, πού ἤξερε τὸ τοπικὸ ἰδίωμα, τοὺς ρώτησε τί παπὰ καὶ δάσκαλο εἶχαν τώρα. Ἀποκρίθηκαν ὅτι ὁ παλιὸς παπὰς ἦταν φυλακὴ καὶ ὁ νέος δάσκαλος ἦταν Βούλγαρος. «Τότε Βούλγαροι εἴστε», ἀποφάνθηκε ἀποφασιστικά. «Βούλγαροι εἴμαστε», ἀπάντησαν καὶ ἐκεῖνοι. Διαμαρτυρήθηκε ὁμιῶς ὁ πέμπτος ἀριστερὰ Βούλγαρος δικαστῆς Ντημητρώφ μὲ κατάμαυρη μεγάλη γενειάδα καὶ εἶπε: «Εἶναι φανατικοὶ Γραικομάνοι. Αὐτοὶ ἔφεραν στὸ χωριὸ τοὺς ἀντάρτες». Τοῦ παρατήρησε τότε ὁ Ἕλληνας δικαστῆς, ἀγαθὸς ἀνατολίτης, ὅτι διαμαρτύρε-

ται, όταν τοῦ ἔλεγαν ὅτι δὲν ὑπάρχουν Βούλγαροι στὴ Μακεδονία καὶ διαμαρτύρεται ζωνρότερα, ὅταν μερικοὶ κατηγορούμενοι λένε ὅτι εἶναι Βούλγαροι.

Τὸ δικαστήριο ἀσχολήθηκε πολλὴν ὥρα μὲ τὴν ἐξακρίβωση τῆς ἐθνικότητας τῶν κατηγορουμένων καὶ τελικὰ τοὺς ἀθώωσε.

Οἱ Βούλγαροι ἔρριξαν τὸ κύριο βῆρος στὰ σχολεῖα καὶ τὰ χρηματοδότησαν ἀπ' τὸν κρατικὸ προϋπολογισμὸ μέσῳ τῆς Βουλγαρικῆς Ἐξαρχίας μὲ τὴ μεγαλύτερη γενναιότητα καὶ χωρὶς καμιά σιγικουιά.

Ὁ Μπράγκωφ στὸ «La Macédoine et sa population chrétienne» παραδέχεται ὅτι λειτουργοῦσαν ἑλληνικὰ σχολεῖα ἀπ' τὸ 1760 στὴν Κοζάνη, Θεσσαλονίκη, Μοσχόπολη, Ἅγιον Ὄρος. Ἀναφέρει καὶ τὸν Γεώργιο Κωνσταντίνου, ποὺ τὸν μνημονεύει ὁ Χασιώτης, καὶ γράφει ὅτι ὑπῆρχαν ἀπὸ τὸ 1757 ἑλληνικὰ «Κολλέγια» καὶ στὴν Καστοριά, Βέροια, Σιάτιστα καὶ δύο στὴ Θεσσαλονίκη.

Μπορεῖ νὰ θεωρηθῆ βέβαιο ὅτι ὑπῆρχαν καὶ παλιότερα ἑλληνικὰ σχολεῖα σὲ περισσότερα μέρη τῆς Μακεδονίας.

Τὰ ἐμπορικὰ γράμματα τοῦ 17ου αἰώνα, ποὺ βρῆκε ὁ κ. Μέρτζος στὰ ἀρχεῖα τῆς Βενετίας, ἀπὸ τὴ Μοσχόπολη, Ἄχρϊδα, Καστοριά, Σιάτιστα, Μηλοβίστα, Θεσσαλονίκη κλπ., δὲν ἔχουν ὀρθογραφικὰ καὶ ἄλλα λάθη. Ἔμαθαν νὰ γράφουν καλὰ τὴ δύσκολη ἑλληνικὴ γλῶσσα μὲ τὴν ἐπιφοίτηση τοῦ Ἁγίου Πνεύματος;

Ἀκόμα καὶ Τουρκαλβανοὶ τοῦ Δυρραχίου καὶ τῆς ἄλλης Ἀλβανίας ἔγραφαν ἑλληνικὰ τὴν ἐμπορικὴ τους ἀλληλογραφία μὲ τὴ βοήθεια βέβαια κάποιου Ἑλληνα γραμματικοῦ, ποὺ θὰ φοίτησε σίγουρα σὲ κάποιον σχολεῖο.

Τὸ 1833 οἱ χριστιανοὶ τῆς Φλώρινας, ποὺ ἦταν τότε λίγοι, ἄρχισαν νὰ κτίζουν τὴν ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Γεωργίου ἔξω ἀπ' τὴν πόλη μὲ τὴν ἄδεια κάποιου καλοῦ Ἀλβανοῦ πασᾶ. Οἱ Τοῦρκοι ὁμῶς ποὺ ἦταν πολλοί, διαμαρτυρήθηκαν στὸν πασᾶ. Ἐκεῖνος τοὺς ρώτησε ἂν ἔχουν οἱ γκιαοῦρηδες σχολεῖα, ποὺ εἶναι περισσότερο ἐπικίνδυνα ἀπ' τὶς ἐκκλησίες. Στὴν καταφατικὴ τους ἀπάντηση τοὺς ρώτησε γιατί δὲν τὰ χάλασαν καὶ αὐτά. «Μὰ ὑπάρχουν τὰ σχολεῖα ἀπὸ πολὺ παλιὰ χρόνια», τοῦ ἀποκρίθηκαν. Ἐάν λοιπὸν οἱ λίγοι Χριστιανοὶ τῆς Φλώρινας εἶχαν ἑλληνικὰ σχολεῖα ἀπὸ τὸν 18ο τουλάχιστον αἰώνα, εἶναι φανερὸ ὅτι ἄλλες πολὺ μεγαλύτερες καὶ πλουσιότερες πόλεις καὶ κοινότητες τῆς Μακεδονίας δὲ θὰ ἔμειναν ποτὲ σχεδὸν χωρὶς σχολεῖα (Περιοδικὸ «Ἀριστοτέλης» τῆς Φλώρινας, τεῦχος 20 τοῦ 1960).

Δικαιολογοῦν τὴν ἀνυπαρξία τότε βουλγαρικῶν σχολείων μὲ τὸν ἰσχυρισμὸ ὅτι τὰ σχολεῖα δὲν εἶναι πάντοτε ἐθνικὸ κριτήριο — καὶ ἔφεραν παράδειγμα τὴν Γερμανοκρατούμενη Ἄλσατία — καὶ ὅτι τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο εἶχε κηρύξει ἄγριο διωγμὸ τῶν Βουλγάρων. Ἐκλεισε, λένε, τὰ βουλ-

γαρικά σχολεία, κατέστρεψε τὴν βουλγαρική λογοτεχνία καὶ ἐξόντωσε τοὺς Βουλγάρους προκρίτους!

Εἶχε, φαίνεται, τὸ ἥμιονο αὐτὸ Πατριαρχεῖο στὴ διάθεσὶ τοῦ ὀρτάδες γενιτσάρων καὶ μπουλούκια μπασιμπουζούκων...

Καὶ ὅταν ὅλοι οἱ χριστιανοὶ σφάζονταν, ληστεύονταν, ἐκβιάζονταν νὰ γίνουν Μουσουλμάνοι, καὶ μαρτυροῦσαν, εἶχε τὸν καιρὸ ν' ἀσχοληθῆ μετὰ τὴν ἀνύπαρκτη λογοτεχνία τῶν Βουλγάρων καὶ τὰ σχολεῖα τοὺς! Εἶναι ἀλήθεια ὅτι καταργήθηκαν ἀπ' τὴν τουρκικὴ κυβέρνησι τὸ 1767, ἴσως μετὰ ὑπόδειξιν τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Σαμουήλ, τὰ Πατριαρχεῖα τῆς Ἀχρίδος καὶ τοῦ Ἰπέκ. Ἀλλὰ τὸ πρῶτο βρισκόταν σὲ μιὰ ἄσημη ἐσχατιὰ κοντὰ στὴ μουσουλμανικὴ Ἀλβανία καὶ ἦταν... ἑλληνικότατο. Τὸ Ἰπέκ πάλι καὶ ὅλο τὸ Κόσσοβο εἶχε κατακλυστῆ ἀπὸ μουσουλμάνους Γκέκηδες καὶ ὁ Πατριάρχης μετὰ μέγαλο μέρος τοῦ Σερβικοῦ πληθυσμοῦ εἶχε ἤδη καταφύγει στὴν Αὐστρουγγαρία.

Ἀναφέρουν τὸν Ρῶσο ἱστορικὸ Γκολουμπίνσκυ, πού ἐγράψε τὸ 1830 ὅτι ὅλοι οἱ κάπως πολιτισμένοι Βούλγαροι εἶχαν ἐξελληνιστῆ καὶ περιφρονοῦσαν καὶ μισοῦσαν κάθε τι τὸ βουλγαρικὸ καὶ σλαβικόν, καὶ τὸν ἐπίσης Ρῶσο Γκρεγκόροβιτς, πού περιηγήθηκε τὸ 1840 τὴ Μακεδονία καὶ ἄλλα τουρκικὰ μέρη καὶ βρῆκε παντοῦ ἑλληνικὰ σχολεῖα στὴν Ἐδεσσα, Στρώμνιτσα, Πετρίτσι, Σιδηροκάστρο, Μελένικο. Στὰ Βελεσσά προσπάθουσαν μερικοὶ νὰ μπάσουν τὴ διδασκαλία καὶ τῆς βουλγαρικῆς στὸ ἑλληνικὸν σχολεῖον. Ὁ ξεναγός του στὴν Ἀχρίδα ἤξερε καὶ ἀρχαῖα ἑλληνικὰ ἀποφθέγματα καὶ καθόλου βουλγαρικὰ γράμματα.

Ὁ Μπράγκωφ ὅμως ὑποστηρίζει ὅτι ἀπ' τὸ 1832 εἶχαν ἰδρυθῆ βουλγαρικὰ σχολεῖα στὸ Κιουστετίλ, Ντούπνιτσα, Ραζλόκ, Τζουμαγιά, Βέλες, Ρίλο. Εἶναι περίεργο πῶς δὲν τὰ εἶδε τὸ 1840 ὁ Γκρεγκόροβιτς. Πάντως, καὶ ἂν ὑπῆρχαν, βρίσκονται ἔξω ἀπ' τὰ σύνορα τῆς πραγματικῆς Μακεδονίας.

Οἱ Ἄγγλοι, πού μνημονεύει ὁ Μπράγκωφ, εἶδαν τὸ 1863 στὸν Περλεπέ δύο βουλγαρικὰ σχολεῖα καὶ ἓνα ἑλληνικόν, πού τὸ συντηροῦσαν οἱ Κουτσόβλαχοι, καὶ στὴν Ἀχρίδα, ὅπου δίδασκε ὁ Παρλίτσεφ, πού εἶχε σπουδάσει στὸ Πανεπιστήμιον τῆς Ἀθήνας.

Ἀναγράφει ἐπίσης ὅτι λειτουργοῦσαν ἑλληνικὰ σχολεῖα σὲ 16 «βουλγαρικὰ» χωριὰ τῆς Θεσσαλονίκης, 17 τῶν Σερρών, 8 τοῦ Σιδηροκάστρου, 9 τῆς Στρώμνιτσας, 9 τῶν Γιαννιτσῶν καὶ τῆς Γευγελῆς, 19 τῆς Ἐδεσσας, 35 τοῦ Μοναστηρίου, 20 τῆς Φλώρινας, 24 τῆς Καστοριάς.

Στὸ Μοναστήρι πρωτοεμφανίστηκαν οἱ Βούλγαροι τὸ 1867 καὶ ζήτησαν μετὰ τὴν ὑποστήριξιν τῶν Τούρκων — ἦταν τότε ἡ μεγάλη Κρητικὴ ἐπανάσταση σ' ὅλη τὴν ἔντασίν της — νὰ ἐκκλησιάζωνται σλαβικὰ κάθε δευτέρα

έβδομάδα στήν ἐκκλησία τοῦ Ἁγ. Δημητρίου, νά πάρουν ἀρκετές αἵθουσες τοῦ σχολείου καί νά πληρώνωνται οἱ Βουλγαροδάσκαλοι ἀπ' τὸ ...κοινοτικό ταμεῖο!

Τοὺς ἔγιναν μικρὲς παραχωρήσεις. Τὸ 1869 ζήτησαν γενικὸ χωρισμό. Τοὺς δόθηκαν τότε ἡ ἐκκλησία τοῦ νεκροταφείου τῆς Ἁγίας Κυριακῆς, ἓνα κοινοτικό μαγαζί καί ἓνα οἰκόπεδο. Πρωτοστάτησαν οἱ Ρίζωφ, Ράντεφ καί ἡ οἰκογένεια Ρόμπη, πού μιλοῦσε ἑλληνικά στὰ σπίτια τῆς.

Μόλις ὅμως δημιουργήθηκε τὸ βουλγαρικὸ κράτος, φρόντισαν ἀμέσως οἱ Βούλγαροι νά ιδρῦσουν βουλγαρικὰ γυμνάσια καί πηροναγωγεῖο στὸ Μοναστήρι, στὴ Θεσσαλονίκη καί σ' ἄλλες πόλεις, μὲ τὸ ἀπαραίτητο οἰκοτροφεῖο. Μάζευαν ἐκεῖ φτωχὰ παιδιὰ καί κορίτσια ἀπ' τὰ χωριά, τὰ ἔτρεφαν, τὰ ἔντυναν καί τὰ μόρφωναν ὁλότελα δωρεάν. Πολλοὺς ἔστελναν γιὰ ἀνώτερες σπουδὲς στὴ Σόφια, ἐπίσης δωρεάν. Ὁ Μπράγκωφ ὀνόμαζε προπαγανδιστικὰ τὰ ἑλληνικὰ σχολεῖα, πού τὰ συντηροῦσαν μὲ τὸν ὀβολό τους οἱ ἴδιοι οἱ κάτοικοι. Καί δὲν λέει τίποτε γιὰ τὰ δικὰ τους γυμνάσια-οἰκοτροφεῖα, πού βάρυναν ἀποκλειστικὰ τὸν βουλγαρικὸ προϋπολογισμό καί ἐνσάρκωναν τὴν κλασικότερη μορφή τῆς συστηματικῆς προπαγάνδας καί τοῦ προσηλυτισμοῦ.

Τὸ παράδειγμά τους μιμήθηκαν καί Σέρβοι καί Ρουμάνοι, πού ἱδρῦσαν ἐπίσης γυμνάσια καί σχολεῖα, μὲ τὰ ἀχώριστα οἰκοτροφεῖα πάντοτε. Οἱ Ρουμάνοι μάλιστα πλήρωναν καί ἐπίδομα στοὺς πατέρες τῶν ὑποτρόφων, πού τοὺς ἔντυναν καί ταίζαν πλουσιότερα!

Ἐμεῖς μόλις τὸ 1904 - 1905 ἀρχίσαμε νά ιδρῦουμε οἰκοτροφεῖα, γιὰ νά περιμάσωμε τὰ παιδιὰ κυρίως τῶν θυμάτων τῶν κομιτατζήδων, καί κάναμε τὸ λάθος νά τὰ καταργήσουμε εὐθὺς τὸ 1913.

Ἐπιτροφίες γιὰ ἀνώτερες σπουδὲς δὲν ὑπῆρχαν παρὰ μόνο τῶν κληροδοτημάτων. Στὸ Μοναστήρι π.χ. ἦταν τῶν ἀδελφῶν Δημητρίου ἢ Πινίκα, πού μόρφωνε δύο νέους φιλόλογους, τοῦ Μοδέστου, Ἁγιοταφίτη ἀρχιμανδρίτη ἀπ' τὸ Πισοδέρι, γιὰ δύο νέους ἐπίσης, Πισοδεριτες, τοῦ Βέλιου γιὰ τὸ Μπλάτσι κλπ.

Τὰ βουλγαρο-ρουμανο-σερβικὰ οἰκοτροφεῖα καί τὰ ἄλλα τους σχολεῖα στεγάζονταν ὅλα σὲ ἰδιωτικὰ σπίτια μὲ ἐνοίκιο, σὰ νάθελαν ν' ἀποδείξουν ὅτι δὲν εἶχαν ρίζες στὸν τόπο. Τὰ περισσότερα σπίτια ἦταν ἑλληνικά. Στὶς Σέρρες τὸ 1905 ἀναστατάθηκαν οἱ δικοὶ μας, γιὰτὶ ἓνας πλούσιος Ἕλληνας νοίκιαζε τὸ σπίτι του, γιὰ νά ιδρυθῇ βουλγαρικὸ σχολεῖο μὲ παιδιὰ ἀπ' τὰ χωριά.

Τὴ λύση τὴ βρῆκε ἓνα ἀδύνατο παιδί ἀπ' τὸ χωριὸ Ράμνα, πού δὲν ἤξερε πολλὰ ἑλληνικά. Χωρὶς νά συνεννοηθῇ μὲ κανέναν καί μὲ δική του μονάχα πρωτοβουλία μαχαίρωσε τὸν κακὸ ἐκεῖνο Ἕλληνα. Ἐγινε ἔπειτα ὁ λαμπρὸς ὑπάρχων Γιάνης Ράμναλης.

Τὸ 1901 ἤρθε στὸ Μοναστήρι ἀπ' τῆ Σόφια ὁ ἀνώτερος ὑπάλληλος τοῦ Βουλγαρικοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν Ράντερ, γιὰ νὰ πούλῃσῃ στὴ βουλγαρικὴ κοινότητα ἓνα μεγάλο παμπάλαιο πικρικό σπίτι. Θ' ἀποκτοῦσαν ἐπιτέλους οἱ Βούλγαροι ιδιόκτητη στέγη γιὰ τὸ γυμνάσιό τους, ἔστω καὶ σαραβλιασμένη. Εἶχε συμφωνηθῆ νὰ τοῦ πληρώσῃ ἡ κοινότητα 500 λίρες σὲ τρεῖς ἐτήσιες δόσεις.

Δὲν ἔμενε παρὰ ἡ ὑπογραφή τοῦ σχετικοῦ ἐγγράφου στὸ τουρικὸ κτηματολόγιο (Ταποῦ Νταίρσεϊ — τὸ ταποῦ προέρχεται ἀπ' τὸ ἐλληνικὸ τόπος). Τὴν τελευταία ὅμως στιγμή παρουσιάστηκε ἡ Ἑλληνικὴ δημογεροντία καὶ πρόσφερε διπλάσιο ποσό, ὅλο τοῖς μετρητοῖς. Καὶ ὁ Βούλγαρος διπλωμάτης τὴν προτίμησε... Πάνω στὸ οἰκόπεδο τοῦ Βουλγαρικοῦ σπιτιοῦ, ποῦ θὰ στέγαζε τὸ Βουλγαρικὸ Γυμνάσιο, ἔκτισε ἡ Ἑλληνικὴ κοινότητα δύο ὠραῖα μέγαρα, ποῦ τὰ νοίκιασε τὸ ἓνα γιὰ Ἑλληνικὸ προξενεῖο καὶ τὸ ἄλλο γιὰ Γαλλικὸ!

Ὅλα γενικὰ τὰ Ἑλληνικὰ σχολεῖα τῆς Μακεδονίας στεγάζονταν σὲ ιδιόκτητα κοινοτικά κτίρια, τὰ περισσότερα ἀληθινὰ μέγαρα. Στὸ Μοναστήρι π.χ. τὸ Γυμνάσιο ἦταν ἓνα βαρὺ καὶ ἐπιβλητικὸ πέτρινο κτίριο, μὲ ἀπέραντη σάλα στὸ πάνω πάτωμα γιὰ τελετές, ὀμιλίες, συγκεντρώσεις, θεατρικὲς παραστάσεις κλπ. Εἶχε καὶ πλουσιώτατη συλλογὴ ὀργάνων φυσικῆς καὶ χημείας, δωρεὰ τοῦ Δούμπα τῆς Βιέννης. Πλάι του ἦταν ἡ Μουσικεῖος Ἀστικὴ Σχολή, μεγάλο καὶ ὠραῖο ἐπίσης οἰκοδόμημα. Πῆρε τὸ ὄνομα ἀπὸ τὸν «δωρητὴ καὶ εὐεργέτη» Μουσικό, ποῦ ἔζησε καὶ πέθανε στὴ Ρουμανία. Εἶχαν καὶ μιὰ τεράστια αὐλὴ μὲ μιὰ σειρὰ πελώριες λεῦκες. Στὸ βάθος ἦταν τὸ γυμναστήριο. Τὰ τελευταῖα χρόνια εἶχε ἀνεγερθῆ καὶ κλειστό, χειμωιάτικο, σουηδικὸ γυμναστήριο. Ἐπίσης, ἀντίκρυ στὴν Ἀστικὴ Σχολὴ χτίστηκε τὸ Διδασκαλεῖο.

Ἀκόμα ὠραιότερο ἦταν τὸ Παρθεναγωγεῖο. Εἶχε καὶ αὐτὸ ἀπέραντη αὐλὴ μὲ τὸ νηπιαγωγεῖο στὸ βάθος. Κόστισε στοὺς ἀδελφοὺς Δημητρίου ἢ Πινίκα, μεγαλεμπόρους στὴν Αἴγυπτο, 3.000 χρυσὲς Ἀγγλικὲς λίρες τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Εἶχαν ἀφήσει καὶ κληροδόστημα νὰ προικίζονται κάθε χρόνο, μὲ 100 ἢ 200 χρυσὲς Ἀγγλικὲς λίρες τὸ καθένα, δύο φτωχὰ κορίτσια, ποῦ ἀποφοιτοῦσαν ἀπ' τὸ Παρθεναγωγεῖο.

Κοινοτικά κτίρια στέγαζαν καὶ τὰ 18 δημοτικὰ σχολεῖα τῶν συνοικιῶν.

Οἱ ἀδελφοὶ Δημητρίου ἔχτισαν τὰ δημοτικὰ σχολεῖα καὶ τὰ προίκισαν μὲ κληροδοτήματα τῶν δύο ἀκραιῶν μαχαλάδων Γενημαλέ καὶ Ἄρναουτμαλέ, ὁ ἔμπορος στὸ Κισνόβιο τῆς Ρωσίας Ἰωάννης Κοντούλης, τὸ σχολεῖο τοῦ Μπαίρμαλέ καὶ ἡ χήρα Ἑλένη Θεοχάρους Δημητρίου τὸ πρῶτο Νηπιαγωγεῖο.

Λειτουργήσε ἓνα διάστημα στὸ Μοναστήρι καὶ Ἱερατικὴ Σχολὴ κατὰ τὸ 1881 καὶ 1889.

Τὸ ἴδιο γινόταν παντοῦ: Στὴ Σιάτισσα τὸ Γραμπάτζειο Γυμνάσιο, στὴν Κοζάνη, Καστοριά, Κρούσοβο, Μεγάροβο, Ἔδεσσα, Θεσσαλονίκη κλπ.

Στὴ Φλώρινα εἶχαν ἀνεγερθῆ δύο μεγάλα δημοτικὰ σχολεῖα στὸ οἰκόμεδο τοῦ Ἰζέτ πασᾶ.

Ὁ Ἰταλὸς Ντεκουμπερνάτις, ποὺ κυκλοφόρησε τὸ 1895 σύνταγμα βιβλία γιὰ τὶς Βαλκανικὲς χῶρες, ἔγραψε γιὰ τὴ Βουλγαρία ὅτι τὰ κτίρια ποὺ φαίνονταν ἀπὸ μακριὰ ἦταν σχολεῖα. Δὲ θᾶγραφε διαφορτικὰ ἀν ἔβλεπε καὶ τὰ Ἑλληνικὰ σχολεῖα τῆς Μακεδονίας. Πολλὲς φορές ἄρχιζε συναγωνισμὸς μεταξὺ τῶν Ἑλληνικῶν κοινοτήτων ποιά θὰ ἔκτιζε μεγαλύτερο καὶ ἐπιβλητικότερο σχολεῖο.

Στὸ βιλαέτι Μοναστηρίου οἱ Βούλγαροι εἶχαν μόνο τὸ Γυμνάσιο Μοναστηρίου. Ὑπῆρχαν ὅμως καὶ τὰ Ἑλληνικὰ Γυμνάσια τῆς Κορυτσᾶς, Κοζάνης, Σιάτιστας, Τσοτυλίου καὶ τὸ ἡμιγυμνάσιο τῆς Καστοριάς. Στὴ Θεσσαλονίκη λειτουργοῦσαν καὶ δύο ἰδιωτικὰ Λύκεια, τοῦ Νούκα καὶ τοῦ Κωνσταντινίδη, καὶ τὸ ἰδιωτικὸ Παρθεναγωγεῖο τῆς Ἀγγλαίας Σχινᾶ.

Τὰ γυμνάσια καὶ ὅλα τὰ ἄλλα σχολεῖα συντηροῦνταν ἀπ' τὶς κοινότητες, ποὺ εἶχαν πόρους ἀπ' τὶς τακτικὲς εἰσφορὲς τῶν μελῶν, τὶς δωρεές, τὰ ἐνοίκια τῶν κοινοτικῶν κτημάτων καὶ τὰ κληροδοτήματα. Ἡ κοινότητα π.χ. Θεσσαλονίκης εἶχεν ἐκτὸς ἀπὸ ἄλλα καὶ ὅλη τὴ Σποὰ τοῦ Ἁγίου Μηνᾶ. Ἡ κοινότητα τῆς Φλώρινας εἶχε μιὰ διπλῆ σειρά ἀπὸ καινούργια μαγαζιά, ξενοδοχεῖα μὲ καρενεῖο καὶ ἐστιατόριο καὶ ἄλλα μαγαζιά κλπ. Ἡ κοινότητα ἐπίσης Μοναστηρίου εἶχε, ἐκτὸς ἀπ' τὰ δύο Προξενεῖα, καὶ πολλὰ ἄλλα ἀκίνητα.

Ἐπειδὴ ἡ τουρκικὴ νομοθεσία ἀγνοοῦσε τὰ νομικὰ πρόσωπα, ἀναγράφονταν στὸ κτηματολόγιο τὰ κτήματα στὸ ὄνομα ἑνὸς ἢ καὶ περισσοτέρων ἐφοροεπιτρόπων. Δὲν παρουσιάσθηκε ὅμως οὔτε μία περίπτωση νὰ τὰ διεκδικήσουν οἱ κληρονόμοι τῶν τυπικῶν ἰδιοκτητῶν.

Ἦταν καὶ τὰ κληροδοτήματα. Ὅλες οἱ πόλεις καὶ τὰ μεγάλα χωριά εἶχαν πολλά.

Στὸ Μοναστήρι τὴν ἡμέρα τῆς Κυριακῆς τῆς Ὀρθοδοξίας, ποὺ εἶχε καθιερωθῆ γιὰ τὴν ἑορτὴ τῶν σχολείων ἀντὶ τῶν «Τριῶν Ἱεραρχῶν» — σύμφωνα μὲ μιὰ παλιὰ Μοσχοπολίτικη παράδοση — ὁ γηραιὸς δημοδιδάσκαλος Κτενᾶς, ἀνεβασμένος σὲ μιὰ καρέκλα, διάβαζε κοντὰ μιὰν ὥρα ἕνα ἀτελείωτο κατάλογο «δωρητῶν καὶ εὐεργετῶν». Καὶ ἄκουε κανεὶς ὅλων τῶν λογιῶν τὰ νομίσματα, ἀπὸ τὶς Ἀγγλικὲς καὶ Τουρκικὲς λίρες — ὅλες τότε χρυσές —, τὰ φράγκα καὶ τὰ ρούβλια, ἕως τὰ φιορίνια, τὰ μίντσια, τὶς κορώνες, τὰ δουκάτα κλπ.

Οἱ ἀδελφοὶ Δημητρίου ἢ Πινίκα ἦταν οἱ «μεγάλοι εὐεργέτες». Εἶχαν διαθέσει πάρα πολλὰς χιλιάδες Ἀγγλικὲς λίρες.

Σημαντικὰ κληροδοτήματα ἀπ' τὸ ἐξωτερικὸ εἶχαν καὶ τὸ Κρούσοβο

και τὰ μεγάλα Βλαχοχώρια Μεγάροβο, Τύρνοβο, Νιζόπολις και άλλα. Ἡ Κοζάνη εἶχε και τὰ παλιὰ κληροδοτήματα τῆς Οὐγγαρίας, πού σπούδαζαν δύο νέους στή Βουδαπέστη και συντηροῦσαν Γεωργική Σχολή στήν Κοζάνη.

Ἡ διαχείριση τῶν κοινοτικῶν χρημάτων και κτημάτων ἦταν πάντοτε ἰδανική. Ποτέ πούθενά δὲν πέρασε οὔτε σκιά ὑπονομίας ἢ κακογλωσσιᾶς γιὰ ἓναν ἔφορο, πού διαχειρίστηκε μεγάλη ποσά ἢ ἐπιστάτησε στήν ἀνέγερση σχολείων, νοσοκομείων ἢ ἄλλου κοινοτικοῦ κτιρίου. Και λειτουργοῦσαν τὰ κοινοτικά σχολεῖα πολὺ καλύτερα ἀπ' τὰ κρατικά. Τὴν πρώτη ἐβδομάδα τοῦ Σεπτεμβρίου ἀρχίζαν στὸ Μοναστήρι τὰ μαθήματα. Διόριζαν οἱ «ἔφοροι» τὸ διδακτικὸ προσωπικὸ. Και οἱ καλοὶ διδάσκαλοι ἦταν περιζήτητοι.

Βοηθοῦσαν τὶς κοινότητες και οἱ συντεχνίες (ἐσνάφια) και οἱ συνοικιακοὶ «Σταυροί», μιὰ παλιὰ και ἰδιότυπη ὀργάνωση στὸ Μοναστήρι, πού μάζευε μὲ τὸ σταυρὸ τῶν Θεοφανείων χρήματα γιὰ εκπαιδευτικούς σκοποὺς.

Ἡ μεγάλη ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Δημητρίου στὸ Μοναστήρι ἔκανε και... τραπεζιτικὲς δουλειές. Δέχονταν καταθέσεις και τὶς δάνειζε στοὺς δικούς μας ἐμπόρους. Ποτέ δὲν ἔχασε οὔτε ἓνα γρόσι. Γι' αὐτὸ και βρῆκε ἀμέσως ἢ δημογεροντία τὶς λίρες, πού χρειάστηκε γιὰ τὴν ἀγορά τοῦ σπιτιοῦ τοῦ Βουλγάρου διπλωματικοῦ ὑπαλλήλου. Εἶχε και τὸ προνόμιο νὰ ἐκδίδη τὸ μοναδικὸ τότε χαρτονόμισμα τῆς Τουρκίας, τοὺς «καὺμέδες». Ἦταν τῶν 5 παράδων. Μποροῦσε ἕμως κανεὶς νὰ χορτάση ψωμὶ μ' ἓναν «καὺμέ». Κυκλοφοροῦσαν και στοὺς Τούρκους και στοὺς Ἑβραίους.

Γιὰ τὸ κτίσιμο τῆς ἐκκλησίας αὐτῆς δούλεψαν οἱ Μοναστηριῶτες, μεγάλοι και μικροί, μέρα και νύχτα, γιατί ὁ πασᾶς πού τοὺς εἶχε δώσει τὴν ἄδεια. Ἐπειδὴ ἕμως οἱ Τούρκοι δὲν ἄφηναν νὰ ὑψωθῆ πολὺ, ἀναγκάσθηκε ὁ λαὸς νὰ σκάψη και νὰ τὴν προχωρήση πρὸς τὸ βάθος... Δὲν εἶχαν ἐπίσης ἐπιτρέψει τὴν καμπάνα.

Τὰ Ἑλληνικὰ γυμνάσια και σχολεῖα δὲν ὑπερεῖχαν μόνο στήν ἐξωτερικὴ ἐμφάνιση. Ἦταν γενικὰ και ἀπ' τοὺς ξένους ἀναγνωρισμένα ὡς τὰ καλύτερα. Στὸ γυμνάσιο Μοναστηρίου φοίτησαν και παιδιὰ Εὐρωπαίων και Ἑβραίων και ἀκόμα και Βουλγάρων (Ἀλέξανδρος Ἀλτιπαρμάκωφ). Μαθαίναμε και ἀρκετὰ λατινικά, γαλλικά και τουρκικά. Οἱ Ἑβραῖοι εἶχαν πάντοτε και Ἑλληνα δάσκαλο και δασκάλα στὰ σχολεῖα τους. Εἶχα και ἐγὼ συμμαθητὴ στήν Ἀστική Σχολή ἓνα καλὸ Βουλγαρόπαιδο και λαμπρὸ μαθητὴ, τὸν Εὐθύμιο Ρόμπεφ. Τὸν ἔδιωξαν στήν τελευταία τάξη.

Ὁ Μπράγκωφ, μὲ τὴν ἐπιουρία και τοῦ Γάλλου φιλολόγου Βίκτωρος Μπεράφ, πού ἔγινε στὰ γεράματα θαυμαστής τῶν Βουλγάρων και τῶν κομιτατζήδων, λέγει ὅτι τὰ Βουλγαρικὰ γυμνάσια ἦταν ἀνώτερα ἀπ' τὰ Ἑλληνικά.

Ἵπερεῖχαν ἀληθινὰ σ' ἓνα σημεῖο: Οἱ Ντάμιαν Γκρούεφ και Γκότσε Ντέλτσε, πού ἔδρυσαν και διοίκησαν τὸ Βουλγαρικὸ Κομιτάτο (τὴν Ἐσωτε-

ρική Μακεδονική Έπαναστατική Όργάνωση), ό Μπαρίς Σαράφωφ, καθώς και πολλοί άρχικομιτατζήδες και βοεβόδες ήταν... καθηγητές των Βουλγαρικών Γυμνασίων Μοναστηρίου και Θεσσαλονίκης και των άλλων σχολείων. Έπίσης τρόφιμοί τους ήταν και πολλοί άλλοι άρχικομιτατζήδες, όπως ό Πάντο Κλιάσεφ και λοιποί. «Παλιοδασιάλους», έλεγε ό Κώπτας τούς άρχηγούς τού Κομιτάτου και των Βουλγαρικών συμμοριών στην περιοχή Καστοριάς και Φλώρινας.

Ή υπερβολή όμως τής προπαγανδιστικής στοργής έκρυβε μέσα της και τά σπέρματα τής άποτυχίας. Τά χωριατόπαιδα, πού έμόρφωναν οι Βούλγαροι στα γυμνάσια-οικοτροφεία και έπειτα στό Πανεπιστήμιο τής Σόφιας, για να τά έχουν στηρίγματα στη Μακεδονία, στρογγυλοκάθισαν στη Βουλγαρία. Βρήκαν προσφορώτερο τό βουλγαρικό έδαφος για τήν εύδοκιμη σταδιοδρομία τους. Έκατοντάδες πολλές έγιναν εύθυμοι έπιστήμονες, δημόσιοι υπάλληλοι, άξιωματικοί κλπ. Τόσο μάλιστα τό παράκαναν, ώστε προκάλεσαν τήν ζήλεια, τό μίσος και τήν αντίδραση των ντόπιων Βουλγάρων. Όπως γράφει και ό καθηγητής τού Πανεπιστημίου τού Λονδίνου Dakin στό πρόσφατο έργο του, τό ένν τρίτο των Βουλγάρων άξιωματικών και παπάδων και τό μισό σχεδόν των δημοσίων υπαλλήλων ήταν ή λέγονταν «Μακεδόνες». Περιλαμβάνονται βέβαια σ' αυτόους και όλοι, όσοι είχαν καταγωγή άπ' τό βιλαέτι των Σκοπίων, τά συνοριακά με τή Βουλγαρία μέρη και όλα τά άλλα, πού δέν είχαν καμιά σχέση με τήν πραγματική Μακεδονία.

Ό Μπράγκωφ προσπαθεϊ να τούς δικαιολογήσει με τον ισχυρισμό ότι οι Τούρκοι τούς έμπόδιζαν να γυρίσουν στη γενέτειρά τους, πράγμα πού είναι άναληθέστατο. Πριν από τό 1900 μάλιστα οι Βούλγαροι ήταν τά χαϊδεμένα παιδιά των Τούρκων. Και άργότερα είχε έλθει στό Μοναστήρι ένας Βούλγαρος άξιωματικός τής οικογένειας Ρόμπεφ, πού γύριζε στους δρόμους μ' όλη τή στολή του.

Όστούσο υπερηφάνεεται ό Μπράγκωφ γιατί υπήρχαν τό 1905 σ' όλη τήν Ευρωπαϊκή Τουρκία (Μακεδονία, Θράκη, Κωνσταντινούπολη) 12 Βούλγαροι γιατροί και 6 δικηγόροι! Άλλά μόνο στό Μοναστήρι υπήρχαν τότε 22 γιατροί και 20 δικηγόροι «Έλληνες. Παντού στους δικούς μας γιατρούς και δικηγόρους κατάφευγαν και οι Βούλγαροι. Ό χειροϋργος Σπαύρος Νάλης, άπ' τούς πρώτους πού ίδρυσαν τήν Έλληνική Όργάνωση Μοναστηρίου, είχε πολλούς Βουλγάρους πελάτες και πολύτιμους ακόμα πληροφοριοδότες! Είχε πάρει μέρος ως γιατρός και στον πόλεμο τού 1897, χωρίς να έμποδιστή» γι' αυτό από τούς Τούρκους να ξαναρθή στην πατρίδα. Ό Χρηστίδης ήταν ό μοναδικός όφθαλμίατρος στην πόλη και σ' όλη τήν περιοχή. Οι Έλληνες, πού σπούδασαν στα Πανεπιστήμια τής Ευρώπης ή τής Άθήνας, γύριζαν αναγκαστικά στον τόπο τους, γιατί δέν τούς σήκωνε

τὸ... κλίμα τῆς ἐλευθέρης Ἑλλάδας. Καμιὰ ὑποστήριξη δὲν εὑρίσκαν ἐκεῖ καὶ ἀντιμετώπιζαν πολὺ μεγάλο συναγωνισμό... "Ἐχουν πεῖ ὅτι ὁ Χαρίλαος Τρικούπης στὴν πρώτη καὶ μεγάλη πρωθυπουργία του εἶχε ἀποφασίσει νὰ βάλῃ στὴ Σχολὴ τῶν Εὐελπίδων τοὺς περισσότερους ἀποφοίτους τοῦ Γυμνασίου Μοναστηρίου τῆς χρονιᾶς ἐκείνης. Μὰ τίποτε δὲν ἔγινε... "Ἐως τὸ 1904 οὔτε ἓνας Μακεδόνας δὲν εἶχε μπῆ σὲ οἰανδήποτε στρατιωτικὴ σχολὴ (Εὐελπίδων, Ὑπαξιωματικῶν, Δοκίμων).

Δὲν μπορεῖ δυστυχῶς νὰ λεχθῆ ὅτι καὶ τὰ σχολεῖα τῶν σλαβοφώνων χωριῶν εἶχαν ὑπεροχὴ ἢ καὶ κάποια ἀξία.

Δὲν εἶχαμε καὶ δημοδιδασκάλους. Εἶχε λειτουργήσει παλιότερα διδασκαλεῖο στὴ Θεσσαλονίκη μὲ τὸν Παπαμάρκο, νομίζω, πὺ εἶχε βγάλει λαμπροὺς δημοδιδασκάλους. Μὰ ἔκλεισε γρήγορα καὶ οἱ περισσότεροι ἀπόφοιτοὶ του ἀπορροφήθηκαν ἀπ' τὰ σχολεῖα τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, τῆς Κωνσταντινούπολης, τῆς Νότιας Ρωσίας κλπ., ὅπου πλήρωναν πλουσιότερους μισθοὺς. Διδασκαλεῖο τριτάξι μὲ προπαρασκευαστικὸ τμήμα ἰδρύθηκε καὶ στὶς Σέρρες τὸ 1872 ἀπὸ τὸν Φιλεκπαιδευτικὸ Σύνλογο, μὲ διευθυντὴ τὸν Δημήτριο Μαρούλη.

Ἦταν ἓνας μαρφωμένος καὶ παράξενος τύπος, ἀπόφοιτος τῆς Ριζαρείου. Ἀνακηρύχτηκε διδάκτωρ τῆς φιλοσοφικῆς τὸ 1869 καὶ διορίστηκε τὸ 1870 Γυμνασιάρχης Θεσσαλονίκης. Τὰ χάλασε εὐθὺς μὲ τοὺς ἄλλους συναδέλφους καὶ ἔφυγε στὶς Σέρρες, διευθυντὴς τοῦ Ἡμιγυμνασίου, πὺ τὰ χάλασε καὶ ἐκεῖ μὲ τὴν ἐφορεία, τάχθηκε μὲ τὸν Φιλεκπαιδευτικὸ Σύνλογο καὶ μαζί του ἴδρυσε τὸ Διδασκαλεῖο. Μὰ καὶ μὲ τὸ Προεδρεῖο τοῦ Συλλόγου τὰ χάλασε καὶ ἴδρυσε... δεύτερο Διδασκαλεῖο στὶς Σέρρες!

Ὅπως ἦταν φυσικὸ, τὰ δύο Διδασκαλεῖα δὲν εἶχαν μακρόχρονη ζωὴ. Τὸ ἓνα διαλύθηκε τὸ 1881 καὶ τὸ ἄλλο τὸ 1885 (βλ. Π. Πέννα, Ἱστορία τῶν Σερρῶν, σελ. 137-138).

Ἀνασυστήθηκε ἀργότερα τὸ διδασκαλεῖο τῆς Θεσσαλονίκης καὶ μόλις τὸ 1906-1907 ἰδρύθηκε καὶ στὸ Μοναστήρι. Ἦταν καὶ τὰ δύο κάπως κατώτερα. Χρὴ δημοδιδασκάλων ἐκτελοῦσαν ἕως τότε οἱ ἀπόφοιτοι τοῦ γυμνασίου καὶ τοῦ Παρθεναγωγείου. Μὰ καὶ αὐτοὶ δὲν καταδέχονταν νὰ ὑπηρετήσουν στὰ μικρὰ σλαβόφωνα χωριά καὶ ἔκαναν τὸ δάσκαλο σ' αὐτὰ ὅσοι δὲν κατάφεραν νὰ βροῦν ἄλλη καλύτερη δουλειά... Ἦξεραν μόνο ἀνάγνωση καὶ γραφὴ. Πολλοὶ ἦταν καὶ ἀνάπηροι. Ὁ Παῦλος Μελάς, ὅπως φαίνεται ἀπ' τὰ γράμματα πρὸς τὴ σύζυγό του, βρῆκε στὰ χωριά τῶν Κορεστίων τὴν ἀνοιξὴ τοῦ 1904, ὅταν τὰ περιηγήθηκε μὲ τοὺς Κοντούλη, Παπούλα, Κολοκοτρώνη καὶ τὸν Κώττα, δασκάλους κουτσούς καὶ καμπούρηδες. Ἐγνώρισα τὸ 1909 στὴ Φλώρινα δάσκαλο χωριοῦ, πὺ γιὰ Γεωγραφία εἶχε τὸ «Μαῦρ' εἶν' ἡ νύχτα στὰ βουνά» καὶ γιὰ Ὀρθοκευτικά τὸ «Ἦ λιγερόν καὶ κυπτερόν σπαθί μου»!

Είδα και απόδειξη πληρωμής δασκάλου που έλεγε: «διὰ τὸν ἀγράμματον διδάσκαλον δύο μάρτυρες»!

Ἄνάλογος ἦταν καὶ ὁ μισθὸς τους. Κάπου 7 - 10 λίρες τὸ χρόνο. Ὅταν ἦταν εὐχαριστημένοι ἢ φιλότιμοι, ὁ παπᾶς, ὁ μουχτάρης, οἱ «ἔφοροι» τοὺς ἔδιναν καὶ λίγες ὀκάδες τυρί, βούτυρο, μαλλί κλπ. Τὰ παιδιά φοιτοῦσαν στὰ «σχολεῖα» τὸ χειμῶνα ποὺ δὲν εἶχαν ἀγροτικές δουλειές. Τᾶστελναν καὶ τὰ νήπια οἱ μάνες γιὰ νὰ τὰ ξεφορτωθοῦν... Μάθαιναν οἱ περισσότεροι χωρὶ καὶ νὰ γράφουν μὲ ἑλληνικὰ γράμματα τὸ τοπικὸ ἰδίωμα!

Πολλοὶ ἀπ' τοὺς γραματοδιδασκάλους αὐτοὺς ἐξελίχτηκαν, αὐτοδιδάχθησαν καὶ ἔγιναν οἱ κατάλληλοι ἄνθρωποι στὴν κατάλληλη θέση. Ἄν καὶ τοὺς ἔλειπαν γνώσεις καὶ σοφία, εἶχαν ἕμως φλόγα, ἐνθουσιασμό, πίστη καὶ ψυχὴ. Πλεῖστοι θυσιάζαν τὴ ζωὴ τους, γίνονταν θύματα τῶν κομιτατζήδων. Προτίμησαν νὰ κινδυνεύσουν τὸν ἔσχατο κίνδυνο παρὰ νὰ ὑπακούσουν στὴν ἐπιταγὴ τῶν ἀγρίων ὀπλοφόρων καὶ νὰ ἐγκαταλείψουν τὴ θέση τους. Ἐθνομάρτυρες γιὰ ἓνα ἀστείο μισθό!

Δὲν ἤξεραν πολλὰ γράμματα καὶ οἱ Ἀπόστολοι τοῦ Χριστοῦ.

Εἴχαμε καὶ τὴν κατάρα τῆς διγλωσσίας καὶ γλωσσικῆς ἀναρχίας. Τὰ ξενόφωνα παιδιά μπερδεύονταν μὲ τὴν καθαρεύουσα, ποὺ διδάσκονταν καὶ μὲ τὴ δημοτικὴ, ποὺ μιλοῦσαν, καὶ τὰ ἔχαναν. Ἐνα παιδάκι ἀπ' τὸ Μπούκοβο, μεγάλο καὶ Ἑλληνικώτατο σλαβόφωνο χωριὸ κοντὰ στὸ Μοναστήρι, νόμιζε ὅτι «ἄρτος» εἶναι τὸ ἄσπρο ψωμὶ τῶν φούρνων τῆς πολιτείας καὶ «ψωμί» τὸ μαῦρο σπιτικό τους.

Βούλγαροι, Σέρβοι, Ρουμάνοι δὲν βαρύνονταν μὲ παρόμοιο προπατορικὸ ἀμάρτημα. Ἐγραφαν τὴ γλώσσα τους, ὅπως τὴν μιλοῦσαν.

Οἱ Βούλγαροι κατάφεραν τὰ τελευταῖα χρόνια ν' ἀνεγείρουν σὲ μερικὰ χωριὰ μεγάλα σχολεῖα μὲ ἐράνους, ποὺ τοὺς εὐλογοῦσαν τὰ μαχαίρια τῶν κομιτατζήδων. Βελτιώθηκε καὶ ἡ δικὴ μας σχολικὴ κατάσταση στὰ χωριὰ. Τὸν λόγο ὅμως εἶχαν τώρα οἱ ἀντάρτες καὶ οἱ κομιτατζήδες. Πολλοὶ χωρικοὶ ἔμαθαν νὰ μιλοῦν καλὰ Ἑλληνικὰ μὲ Κρητικὴ προφορά! Χόρευαν καὶ τὸν πεντοζάλι, τὸν γνωστὸ Κρητικὸ χορό!

Ὁ Μπράγκωφ γράφει καὶ τερατολογίες, ἂν μὴ χονδροκομένους ἀστεισμούς. Οἱ Βούλγαροὶ του ἦταν καὶ μεγάλοι ἔμποροι, ἀνώτεροι καὶ ἀπὸ τοὺς Ἑβραίους. Οἱ ἔμποροι τῶν Βελεσῶν, γράφει, ἀλληλογραφοῦσαν παλαιότερα καὶ μὲ τὴ Βιέννη καὶ τὴ Βουδαπέστη. Ξεχνάει ὅμως ὅτι στὰ Βελεσὰ εἶχαν ἐγκατασταθῆ ἔπειτα ἀπ' τὴν καταστροφὴ τῆς Μοσχόπολης τὸ 1769) κάπου 200 Μοσχοπολίτες μὲ τίς οἰκογένειες, ὅπως γράφει καὶ ὁ Ντούσιαν Πόποβιτς, ποὺ ἦταν γεννημένος ἔμπορος καὶ ἀλληλογραφοῦσε φυσικὰ μὲ τοὺς Μοσχοπολίτες μεγαλεμπόρους καὶ μεγαλοεπιχειρηματίες τῆς Βιέννης, Βουδαπέστης καὶ τῆς ἄλλης Κεντρικῆς Εὐρώπης. Ἦταν ἐπίσης, γράφει, καὶ μεγάλοι βιομηχανοὶ. Οἱ Βούλγαροι διακρίνονται ἀληθινὰ στὴ βιομηχανία

τῆς γιαιούρτης καὶ τῆς «μπόζα», ἐνὸς ποτοῦ ἀπὸ κεχρί, ὅπου ὅμως ἀντιμετώπιζαν τὸν συναγωνισμό τῶν Γκέκηδων...

Σύμφωνα μὲ τὸ Δελτίο, ποὺ ἔβγαλε γιὰ τὰ πενήντα χρόνια του τὸ 1964 ὁ Σύνδεσμος Βιομηχάνων Μακεδονίας - Θράκης, τὸ 1912 ὑπῆρχαν 4 νηματοουργεῖα στὴ Νάουσα, 3 στὴν Ἐδεσσα, 2 στὴ Βέροια καὶ κλωστοῦφαντήρια 5 στὴ Νάουσα, 2 στὴν Ἐδεσσα καὶ 1 στὴ Βέροια. "Ὅλα ὑδροκίνητα, ὅλα ἦταν ἑλληνικά. Ὑπῆρχαν καὶ στὴ Θεσσαλονίκη ἄλλες βιομηχανίες, οἱ περισσότερες ἑλληνικές. Ἐβραϊκὸς ἦταν ὁ μύλος τοῦ Ἀλατίνη μὲ τὸ κεραμοποιεῖο. Πουθενά οὔτε ἔγνος βουλγαρικῆς βιομηχανίας! Καὶ στὸ Μοναστήρι, στὸ Ντίχοβο εἶχε ἰδρυθῆ μεγάλο ὑφαντήριο ὀλόκληρο ἑλληνικό, ποὺ δὲν εὐδοκίμησε. Ὑπῆρχαν μικρότερα ὑφαντήρια καὶ γαϊτανοποιεῖα, ἐπίσης ὑδροκίνητα, στὸ Μεγάροβο (τῶν Καζάση, Πικούλη καὶ ἄλλων).

Εἶχαν ἀρχίσει ἀπ' τὸ 1874 οἱ Ναουσαῖοι τὴν θαυμαστὴ τους βιομηχανικὴ ἐξόρμησι. Ἰδρυσαν τὸ ἓνα μεγάλο ἐργοστάσιο ἔπειτα ἀπ' τὸ ἄλλο στὴν Νάουσα, τὴν Ἐδεσσα, τὴ Βέροια, τὴ Θεσσαλονίκη, χωρὶς καμιὰ ἀπὸ πουθενά τραπεζικὴ ἢ ἄλλη ὑποστήριξη. Ὁ τελωνειακὸς δασμὸς ἦταν μόνο 8%, γιὰτὶ ἡ Τουρκία μὲ τίς «Διομολογήσεις» (Capitulations) δὲν εἶχε δικαίωμα νὰ βάλῃ μεγαλύτερους δασμούς. Τὴν ἀνοιξὴ τοῦ 1912 πῆγε ὁ Κύρος Κίρτσης στὴν Κωνσταντινούπολι νὰ πάρῃ ἀπ' τὸ ἀρμόδιο Ὑπουργεῖο τὴν ἄδεια νὰ ἐκμεταλλεῦτῃ καὶ τίς ὕδατοπτώσεις τοῦ Ἄγρα (Βλαντόβου), ποὺ τοῦ ἀνῆκαν. Ἦρθαν ὅμως οἱ Βαλκανικοὶ καὶ ἄλλοι πόλεμοι...

Ὁ σλαβόφωνος χωρικός ἄκουε τὴν ἀκούραστη βουλγαρικὴ προπαγάνδα: «Μὴν ἀφήνετε, μὴν προδίνετε τὴ μητρικὴ σας γλώσσα. Εἶστε Βούλγαροι». Ἐβλεπε ὅμως ὅτι ἑλληνικὴ ἐτικέττα εἶχαν τὰ βαμβακερά νήματα καὶ πανιά, ποὺ ἀγόραζε, Ἐλληνας ἦταν ὁ γιαιτρός, ὁ φαρμακοποιός, ὁ δικηγόρος, ὅπου ἀναγκαζόταν νὰ προσφεύγῃ, Ἐλληνας ὁ ἔμπορος, ὅπου ψώνιζε ἢ δαίνειζόταν, Ἐλληνας ὁ σιδηροδρομικός καὶ ὁ τραπεζιτικός ὑπάλληλος καὶ εἶχε νὰ θαυμάσῃ καὶ νὰ καμαρώσῃ τὰ κτίρια μόνο τῶν Ἐλληνικῶν σχολείων καὶ ἰδρυμάτων. Ἐὰν πάλι εἶχε ἀνάγκη ἀπὸ νοσοκομειακὴ περίθαλψη ἢ χειρουργικὴ ἐπέμβαση, δὲν εἶχε ἄλλο καταφύγιο ἀπ' τὸ Ἐλληνικὸ κοινοτικὸ νοσοκομεῖο. Ὑπῆρχαν νοσοκομεῖα καὶ σὲ ἄλλες πόλεις. Στὸ Μοναστήρι πρωτοἰδρύθηκε τὸ νοσοκομεῖο ὁ «Εὐαγγελισμός», τὸ 1829. Ἀνοικοδομήθηκε καινούργιο, μεγάλωπρεπο, τὸ 1900, μὲ δαπάνη χιλιάδων λιρῶν τῶν ἀδελφῶν Δημητρίου. Δέχονταν ὅλους δωρεάν, ὅπως δωρεάν δούλευαν σ' αὐτὸ μὲ τὴ σειρὰ καὶ οἱ γιαιτροί.

Ἐκτὸς δηλ. ἀπ' τὴν μακροαῖωνα παράδοσι καὶ τὴν ἐκκλησιαστικὴ ἐπιρροή, ἀντίκρυζε ὁ χωρικός παντοῦ τὴν ἀδιαφιλονίκητη ἑλληνικὴ ὑπεροχὴ, ποὺ τὴν θεωροῦσε καὶ δικὴ του. Ἦξερε ἐξ ἄλλου ὅτι οἱ Ἐλληνες ἐπιστήμονες, οἱ ἔμποροι, οἱ πρόκριτοι πολλῶν πόλεων, ὅπως στὸ Μοναστήρι, στὴν Ἐδεσσα, τὴ Φλώρινα, τὴ Σερῶμνιτσα, τὴ Γευγελὴ κλπ., δὲν εἶχαν μητρικὴ τους

γλώσσα τὴν Ἑλληνική, ἀπαράλλακτα ὅπως καὶ αὐτός. Δὲν εἶναι λοιπὸν παράξενο ἂν ἡ Βουλγαρική καὶ οἱ ἄλλες προπαγάνδες, χωρὶς νὰ ἐξαιρῶνται καὶ ἡ προτεσταντική (Ἀμερικανική) καὶ ἡ καθολική, ποὺ εἶχαν ἐπίσης τὸν Ἑλληνισμὸ κύριο στόχο, «πρὸς κέντρα ἐλάττιζαν». Ἐδειχνε ὁ Ἑλληνισμὸς ζωτικότητα καὶ δύναμη, ποὺ οἱ ἐχθροὶ τοῦ καθόλου δὲν φαντάζονταν οὔτε περίμεναν.

Τὸ 1898 ὁ βαλῆς Μοναστηρίου, ποὺ ἤθελε, σύμφωνα καὶ μὲ τὴ θέληση τῆς Ὑψηλῆς Πύλης, νὰ δώσῃ στοὺς Βουλγάρους τὸ μοναστήρι τῆς Μπαρεσάνης, 2 ὥρες ἀπ' τὸ Μοναστήρι, προκάλεσε ἀπόφαση τοῦ «Συμβουλίου τοῦ Βιλαετίου» νὰ λειτουργήσουν καὶ οἱ Βούλγαροι, ἔπειτα ἀπὸ ἐμᾶς, στὴν ἐκκλησία του τὴν ἡμέρα τῆς Ἀναλήψεως, ποὺ γύριταζε. Ὅλη τὴ νύχτα ὅμως ἑκατοντάδες πολλὲς Μοναστηριῶτες ἔτρεξαν στὸ μοναστήρι ἀποφασισμένοι νὰ τὸ κρατήσουν μὲ κάθε θυσία. Ἄρχισε τὸ πρῶτο ἢ ἑλληνικὴ λειτουργία καὶ μὲ τὴ βοήθεια τῶν ἀμανέδων τῶν ψαλτάδων παρατάθηκε ὥρες πολλὲς κοντὰ σχεδὸν τὸ μεσημέρι... Μὰ κάποτε τελείωσε, καὶ ὁ Μητροπολίτης μὲ τοὺς παπάδες ἀποσύρθηκαν. Οἱ Βούλγαροι, ποὺ περίμεναν ἔξω, νόμισαν ὅτι ἤρθε ἐπιτέλους καὶ ἡ δική τους σειρά νὰ λειτουργήσουν. Τὸ πλῆθος ὅμως, ποὺ γέμιζε τὴν ἐκκλησία, δὲν ἐννοοῦσε νὰ τὸ κουνήσει. Τοῦ κάκου ὁ «μπὰς πολίτης» (ἀρχιαστυνόμος) ἐπιχείρησε νὰ τὸ βγάλῃ ἔξω μὲ τοὺς «πολίτηδες» καὶ «ζαπτιέδες» (ἀστυνομικοὺς καὶ χωροφύλακες). Ἀνακατώθηκαν καὶ οἱ Βούλγαροι καὶ ξέσπασε τότε μίᾳ ἄγρια ἑλληνο-βουλγαρικὴ συμπλοκὴ μὲ πολλὰ κεφάλια σπασμένα.

Τὸ μοναστήρι ἔμεινε ὡς τὸ τέλος πιά ἑλληνικό. Ἀργότερα ἰδρύθηκε ἐκεῖ καὶ ὄρφανοτροφεῖο.

Ἡ βουλγαρικὴ ἐκπαιδευτικὴ καὶ ἐκκλησιαστικὴ προσπάθεια στὴν πραγματικὴ Μακεδονία ἀποτελεματώθηκε. Καὶ ἐξαναγκάστηκαν οἱ Βούλγαροι ν' ἀρχίσουν ἄλλη τακτικὴ, ἀποδοτικότερη.

Ὁ Βούλγαρος διπλωμάτης Ρίζωφ σὲ ἀνοικτὴ του ἐπιστολῇ πρὸς τὸν ἡγεμόνα Φερδινάνδο τόνισε, στίς 26 Ἀπριλίου 1899, ὅτι δὲν εἶχαν νὰ περιμένουν τίποτε πιά ἀπ' τὰ σχολεῖα καὶ τὴν ἐκκλησία καὶ ἔπρεπε ν' ἀρχίσουν ἄλλῃ δρᾶση. Καὶ ἄρχισαν ἔντονη τὴν κομιτατζήδικη δρᾶση...

ΕΛΛΗΝΙΚΟΙ ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΤΙΚΟΙ ΑΓΩΝΕΣ ΣΤΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ

Τὸ Βουλγαρικὸ Κομιτάτο, ἡ περίφημη «Ἐσωτερικὴ Μακεδονικὴ Ἐπαναστατικὴ Ὀργάνωσις», ἡ ΒΜΡΟ (Βήστρεσνα Μακεντόνσκα Ρεβολιούσιονα Ὀργανιζάτσια), ἰδρύθηκε, ὅπως λέγουν, τὸ 1893 ἢ 1895 στὴ Ρέσνα ἢ τὴν Θεσσαλονικὴ ἀπὸ τὸν Βούλγαρο καθηγητὴ Ντάμιαν Γκρούεφ (ἀπὸ τὸ Σμίλοβο τῆς Ρέσνας, ὀρεινὸ φανατικὸ βουλγάρικο χωριό), ποῦ ἦταν κατὰ τὸν Τσβίιτς... βλαχικῆς καταγωγῆς, τὸν γιατρὸ Τατάρτσεφ ἀπ' τὴ Ρέσνα, καὶ μερικοὺς ἄλλους.

Δὲν ἔκαμε ὅμως αἰσθητὴ τὴν ὑπαρξὴ του παρά μόνον ἔπειτα ἀπ' τὸ 1897. Εἶχαν μπῆ καὶ νωρίτερα ἀπ' τὴ Βουλγαρία ἀσυντόνιστες συμμορίες στὰ γειτονικά της μέρη. Ὁ Μπόρις Σαράφωφ, ἐπίσης καθηγητῆς καὶ γυμνασιάρχης τοῦ Βουλγαρικοῦ Γυμνασίου Θεσσαλονικῆς, μπῆκε θριαμβευτής, «ἀντιστάσεως μὴ οὔσης», γιὰ λίγες ὥρες στὸ Μελένικο μὲ τὴν ἐλπίδα πιθανότατα νὰ πάθῃ ἡ βορεινὴ αὐτὴ ἑλληνικὴ ἀκρόπολις ὅ,τι ἔπαθε τὸ Κρούσοβο τὸ 1903.

Τὸ 1899 ὑποβλήθηκε σ' ὄλα τὰ κράτη, ποῦ εἶχαν ὑπογράψει τὴν Συνθήκη τοῦ Βερολίνου, ὑπόμνημα, ποῦ ζητοῦσε τὴν ἐφαρμογὴ τοῦ ἀρθροῦ 23 τῆς συνθήκης αὐτῆς.

Τὸ Κομιτάτο ἔμπαινε πιά στὴν ἱστορία καὶ ἡ λέξη «κομιτατζήδες» στὸ διεθνὲς λεξιλόγιο. Ἔως τότε ἐμεῖς εἶχαμε τὸ μονοπώλιο στὴν ἀνταρτικὴ δράση καὶ τὴν ἐπαναστατικὴ ὀργάνωση. Ἑλληνικά ἦταν ὄλα τὰ προηγούμενα ἐπαναστατικὰ κινήματα, «Ἕλληνες οἱ ἀρχηγοί, Ἕλληνες οἱ καπεταναῖοι, Ἕλληνες ἀκόμα καὶ οἱ λήσταρχοι...

Ἡ φουστανέλα ἦταν ἡ καθιερωμένη στολὴ κάθε ἀντάρτη.

Ἡ «Bulgarie» τῆς Σύφιας, γράφοντας τὸν Αὐγούστο 1889 γιὰ τὶς ἀθρόες συλλήψεις Ἑλλήνων, ποῦ εἶχαν ἐνεργήσει οἱ Τοῦρκοι ἀπ' τὸ 1888 στὴν Καστοριά, Κλεισούρα, Φλώρινα, Μοναστήρι, Ἀχρίδα, Θεσσαλονικὴ, καὶ μὲ φανερὴ διάθεση νὰ τοὺς ἐρεθίσῃ περισσότερο — ἦταν τὰ «Πηγεωνικά» — διαλαλοῦσε μὲ ὑπερηφάνεια ὅτι οἱ Βούλγαροι ποτὲ δὲν ἔκαναν ἐπαναστατικὲς ἐνέργειες στὴ Τουρκία, ὅπως οἱ Ἕλληνες μὲ τὰ «πανελληνιακά τους ὄνειρα». Ἐπίσης ὁ ἀρχικομιτατζῆς Πάντο Κλιάσεφ στὰ ἀπομνημονεύματά του ἔγραψε ὅτι τὸ 1900 - 1901, ὅταν ἄρχισε τὴ δράση, λέγονταν πολλὰ γιὰ «ἀντάρτες» καὶ «ἀνταρσία» στὰ Κορέστια καὶ τὴν περιφέρεια Καστοριάς - Φλώρινας.

Ἐννοοῦσε ὅμως τὰ ἑλληνικά ἀνταρτικά σώματα, πού ἀγωνίστηκαν τὸ 1878-1880, καθὼς νωρίτερα καὶ ἀργότερα, καὶ ἔδωσαν μάχες νικηφόρες μὲ τὸν Ἑορδικὸ στρατὸ καὶ τοὺς Ἑορδικαλβανοὺς μπασιμπουζοῦκοις σ' ἐκείνη τὴν περιοχὴ.

Δυστυχῶς ἔχουν σκεπασθῆ κατὰ ἀκατανόητο καὶ ἀνόητο τρόπο μὲ λήθη καὶ ἐχεμύθεια οἱ μεγάλοι καὶ αὐτόχρημα ἥρωικοὶ ἀγῶνες τῆς Μακεδονίας, καὶ οἱ ἀνυπέβλητες θυσίες τῆς, καθὼς παρέμεινε ἄγνωστη καὶ ἡ περιλαμπρὴ ἱστορία τῶν Ἑλληνομακεδονικῶν κοινοτήτων τῆς Αὐστρουγγαρίας πρὶν 150, 200 καὶ 300 χρόνια καὶ ὁ ἐξελληνισμὸς τοῦ Βελιγραδίου ἀπὸ Μακεδόνες.

Ἑλληνες ἦταν οἱ ἀρματολοὶ τῆς Μακεδονίας τὸν 18ο αἰῶνα καὶ στίς ἀρχὲς τοῦ 19ου. Καὶ ὅταν ἦταν σλαβόφωνοι, ὅπως ὁ Γάτσος, ὁ Μπίκας, λογαριάζονταν Ἑλληνες καὶ ὡς Ἑλληνα λογάριαζε ὁ καθένας τὸν ἑαυτό του.

Ἡ ἥρωικὴ ἀληθινὰ Νάουσα ἐπαναστάτησε καὶ τὸ 1705, ὅπως ἀποδείχτηκε ἀπὸ τὰ ἀρχεῖα τοῦ Ἑορδικεῖου τῆς Βέροιας, πού δημοσίευσε ὁ κ. Ἰωάννης Βασδραβέλλης (Ι. Κ. Βασδραβέλλη, Ἑρματολοὶ καὶ κλέφτες εἰς τὴν Μακεδονίαν, σελ. 14, ἔγγραφα 22, 23).

Εἶχε ἔλθει τότε στὴ Νάουσα μὲ Σουλτανικὸ φερμάνι ὁ «σιλιχτάρης» τῶν Σουλτανικῶν ἀνακτόρων Ἀχμέτ τσαοῦς μὲ κουστωδιά νὰ στρατολογήσῃ ρωμαλέα παιδιὰ γιὰ τὰ τάγματα τῶν Γενιτσάρων. Ἐνεργοῦσε τὸ περιβόητο «παιδομάζωμα». Οἱ Ναουσαῖοι ὅμως μὲ ἀρχηγὸ τὸν ἀρματολὸ Ζήση Καραδῆμο καὶ τοὺς δύο γιούς του Βασίλη καὶ Δημήτρη ἔσφαξαν τὸν ἀπεσταλμένο τοῦ Σουλτάνου καὶ τοὺς συνοδοὺς του! Ἀκολούθησε μεγάλη Ἑορδικὴ ἐστρατεία, πού βόσταξε δύο μῆνες, δόθηκαν σκληρὲς μάχες, ἔπεσε ὁ Καραδῆμος, αἰχμαλωτίστηκαν οἱ δύο γιοὶ του καὶ κρεμάστηκαν στὸν πλάτανο τῆς Βέροιας, καὶ ἔπαθε πολλὰ ἡ πόλη. Ὡστόσο τὸ 1717 Ἑλληνες «φύλακες» (ἀρματολοὶ) μπῆκαν νύχτα στὸ Ἑορδικεῖο καὶ τὰ ἔκαμαν γυαλιὰ καρφιά, ὅπως ἀποκαλύπτει τὸ ἴδιο Ἑορδικεῖο.

Ἄλλους πάλι ἀγῶνες εἶχε ἡ Νάουσα μὲ τὸν Ἀλῆ πασᾶ τῶν Ἰωαννίνων, πού ἤθελε νὰ τὴν ὑποτάξῃ στὴ σατραπεία του. Ἀπὸ τὸ 1798 κατόρθωσε νὰ ἀποκρούσῃ δύο ἐκστρατείες του. Τὸ 1805 ὅμως μὲ τὴν εὐκαιρία πού οἱ κοτζαμπάσηδες εἶχαν μία διάσταση μεταξύ τους, ἔστειλε ὁ Ἀλῆς μεγάλη στρατιωτικὴ δύναμη καὶ τὴν πολιορκήσε. Οἱ Ναουσαῖοι μὲ τὸν ἀρματολό τους Ρομφέη, τὸν Δημ. Καρατάσο καὶ τὸν πρόκριτο Ζαφειράκη, ἀντιστάθηκαν 4 ὀλόκληρους μῆνες! Εἶχαν φροντίσει νωρίτερα νὰ ἐπισκευάσουν καὶ νὰ στερεώσουν τὸ τεῖχος, πού τὴν ἔζωνε. Στὸ τέλος ὅμως σώθηκαν τὰ πυρομαχικά καὶ τὰ τρόφιμα. Ἡ ἐνίσχυση, πού ὑποσχέθηκαν οἱ μπέηδες τῆς Θεσσαλονίκης, δὲν φάνηκε. Καὶ μία σκοτεινὴ νύχτα ἔκαμαν ἥρωικὴ ἔξοδο, πρόδρομο ἐκείνης τοῦ Μεσολογγίου. Μὲ τὸ σπαθὶ στὸ χέρι πέρασαν μέσα ἀπ' τὴν

πολιορκημένη ζώνη και τὸ ἐχθρικὸ στρατόπεδο. Πολλοὶ ἔπεσαν, περισσότεροι κατακρεουργήθηκαν, ἄλλοι πουλήθηκαν σκλάβοι.

Ἡ πόλη ρημάχτηκε. Ὁ Καρατάσος ξέφυγε στοὺς Λαζαίους, στὸν Ὀλυμπο. Ὁ Ρομφές και ὁ Ζαφειράκης πῆγαν στὴ Χαλκιδικὴ και τὸ Ἅγιον Ὅρος. Ὁ Ρομφές ἔγινε καλόγερος και τρελλάθηκε. Ἡ γυναίκα και τὸ παιδί του εἶχαν ὀδηγηθῆ στὰ Γιάννινα στὸ χαρέμι τοῦ Ἄλῃ...

Πῶς τώρα ἓνας μακρινὸς πασᾶς ἔκαμε ἐκστρατεία και πολύμηνο πο-
λιαρκία στὴν περιοχή και δικαιοδοσία ἑνὸς μεγάλου κέντρου, ὅπως ἡ Θεσσαλονίκη, εἶναι ἄλλο ζήτημα. Καθρεφτίζει τὰ χάλια τῆς τότε Τουρκίας. Ἴσως εἶχε ἐξαγοράσει ὁ Ἄλῃς μὲ δῶρα τοὺς «σατραζαμῆδες» και «βεζύρηδες» τῆς Πόλης.

Τότε ζήτησε καταφύγιο στὴν ἀπόμερη Μηλόβιστα τοῦ Μοναστηρίου ὁ Φιλιππίδης μὲ τὰ πολλὰ τέκνα του. Ὁ ἔγγονός του θὰ μᾶς ἀπασχολήση ἀργότερα.

Ὡστόσο ἡ Νάουσα, ὕστερα ἀπὸ τόσα παθήματα, δὲ δίστασε νὰ ξανασηκώσει τὸ 1822, ἔπειτα ἀπὸ 17 μόλις χρόνια, τὴ σημαία τῆς ἐπανάστασης και νὰ γίνῃ πιά ὀλοκαύτωμα!

Τὸ 1805 ἀντιμετώπισε και ἡ Σιάτιστα ἀλβανικὴ ἐπιδρομὴ. Τῆς ρίχτηκαν μεγάλο πλῆθος Ἄλβανῶν πλιατσικολόγων, ποὺ ἤθελαν νὰ τῆς ἀρπάξουν τὸν πλοῦτο, ποὺ εἶχε συγκεντρώσει μὲ τοὺς «πραγματευτάδες» τῆς στὴν Αὐστρουγαρία. Οἱ Σιατιστινοί, ἀφοῦ φυλάκισαν τὸν Τοῦρκο «μουντίρη» τους, ποὺ ἦταν προσυνηνοημένος μὲ τοὺς Ἀρβανιτάδες γιὰ νὰ πάρῃ μερίδιο ἀπ' τὰ πλιάτσικα, ἀντιπαρατάχτηκαν και τοὺς ἔδιωξαν κακὴν κακῶς. Τᾶβγαλαν πέρα και μὲ ἄλλες μεγαλύτερες ἀλβανικὲς ἐπιθέσεις λίγο ἀργότερα, ἕως τὸ 1830.

Ὁ Κοζανίτης Καραγιάννης ἔδωσε ἐκείνη τὴν ἐποχὴ 7.000 φοιρίνια γιὰ τὴν ἀνέγερση τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἁγίου Γεωργίου στὴ Βιέννη. Ὁ γιός του βαρῶνος Θεόδωρος φὸν Καραγιάν ἔγινε πρόεδρος τῆς Αὐστριακῆς Ἀκαδημίας. Ἐγγονός του ἡ δισέγγονος εἶναι ὁ γνωστός μαέστρος φὸν Καραγιάν.

Μαζὶ μὲ τὸν Ρήγα Φεραῖο φυλακίστηκαν ἀπ' τὴν Αὐστριακὴ ἀστυνομία και οἱ ἐξῆς Μακεδόνες: 1ος ὁ Παναγιώτης Ἐμμανουήλ ἀπ' τὴν Καστοριά, 22 χρόνων, λογιστῆς τοῦ Ἀργέντη, 2ος ὁ ἀδελφός του Ἰωάννης Ἐμμανουήλ, 24 ἐτῶν, φοιτητῆς τῆς Ἰατρικῆς, 3ος ὁ Θεοχάρης Γεωργ. Τουρούτζας, 22 ἐτῶν, ἔμπορος ἀπ' τὴ Σιάτιστα, 4ος ὁ Γεώργιος Θεοχάρης ἀπ' τὴν Καστοριά, 39 χρόνων, Αὐστριακὸς ὑπῆκοος μὲ ἀνώτερη κοινωνικὴ θέση, 5ος ὁ Κώστας Δούκας, 45 χρόνων, ἀπ' τὴ Σιάτιστα, Ρῶσος ὑπῆκοος. Ὅλοι ὁμολόγησαν θαρραλέα ὅτι ἐπικροτοῦσαν τὶς προκηρῦξεις και τὶς ἐνέργειες τοῦ Ρήγα, ὅτι τραγοῦδοῦσαν και φρόντιζαν νὰ διαδοθοῦν τὰ τραγοῦδια του, ὅτι ἤθελαν μ' ὅλη τους τὴ ψυχὴ νὰ ἐλευθερωθῇ ἡ Ἑλλάδα ἀπ' τὸν βάρβαρο και ἀπαίσιο Τουρκικὸ ζυγὸ. Τέλος, 6ος ἦταν ὁ Γεώργιος Πούλιος ἀπ' τὴ Σιάτιστα, 32

έτων, δημοσιογράφος, Αυστριακός υπήκοος. Η Αυστριακή Πρεσβεία τής Πόλης, έπειτα από πολλές διαμαρτυρίες τής Τουρκίας, βομβάρδισε με πολλά έγγραφα τὸ Ἰπουργεῖο τῶν Ἐξωτερικῶν τής Βιέννης ἐναντίον αὐτοῦ τοῦ «κακοῦ ἀγγείου». Φίλος στενός τοῦ Ρήγα, ἔβγαλε με τοὺς ἀδελφούς του ἀπὸ τὸ 1790 τὴν «Ἐφημερίδα», πὺ δημοσίευε εἰδήσεις, ἐπιστημονικὴ ὕλη, ἀποσπάσματα ἀπὸ ἀρχαίους συγγραφεῖς, τὶς νίκες τοῦ Ναπολέοντα καὶ ἀκόμα τὰ «Δικαιώματα τοῦ πολίτη». Ἀρνήθηκε ὅλα στὴν ἀστυνομία. Οἱ Βιεννέζοι τυπογράφοι του ὅμως βεβαίωσαν ὅτι εἶχαν ἐκτυπώσει τὶς προκηρῦξεις, τοὺς χάρτες, τὰ θούρια, τὸν καταστατικὸ χάρτη τοῦ Ρήγα. Ἐκτύπωσαν ἐπίσης τὴν πρώτη σερβικὴν ἔφημερίδα.

Ὁ Δούκας γλύτωσε με τὴν ρωσικὴ του ὑπηκοότητα καὶ ὁ Θεοχάρης με τὴν Αὐστριακὴ καὶ με τὴν Βιεννέζα σύζυγό του. Ὁ Γεώργιος Θεοχάρης πέθανε στὴ Λειψία τὸ 1843 ὡς πρόξενος τής Ἑλλάδας. Οἱ ἀδελφοὶ Πούλιου ἢ Μαρκίδου, ἂν καὶ Αὐστριακοὶ ὑπήκοοι, ἀπελάθησαν ἀπ' τὴν Αὐστρία. Οἱ ἄλλοι τρεῖς στάλθηκαν ἀπ' τὴ Βιέννη, στίς 17 Ἀπριλίου 1798, με μεγάλη συνοδεία καὶ αὐστηρὲς διαταγὲς νὰ μὴ ξεφύγουν ἢ νὰ μὴν «αὐτοκτονήσουν», καὶ παραδόθηκαν «ἐπὶ ἀποδείξει» στὸν «καίμακάμη» τοῦ Βελιγραδίου, πὺ τοὺς στραγγάλισε μαζί με τὸν Ρήγα καὶ τοὺς ἄλλους στὰ ὑπόγεια τοῦ Πύργου τής Νεμπούτσας, στίς 24 Ἰουνίου 1790.

Στὰ αὐστριακὰ ἔγγραφα ἀναφέρεται ὅτι ἡ Καστοριά, ἡ Σιάτιστα, ἡ Κοζάνη ἀνήκουν στὴ Μακεδονία.

Ἐπαναστάτησε καὶ ἡ Μηλιὰ τής Κατερίνης τὸ 1691. «Ὅλοι οἱ κάτοικοι τῆς πῆραν τὰ ὄπλα καὶ τὰ βουνα. Δημεύτηκαν ὅλα τὰ χωράφια καὶ τὰ κτήματά τους. Ὑστερα ἀπὸ λίγα χρόνια ὁ Σουλτάνος τοὺς ἔδωσε ἀμνηστεια καὶ πρόσταξε τὴν ἀπόδοση τῶν κτημάτων. Ἀναγνώρισαν, φαίνεται, οἱ Τοῦρκοι ὅτι κάποια ἐξαιρετικὴ πίεση ἔσπρωξε τοὺς «ἄπιστους» αὐτοὺς στὴν ἀπονενοημένη ἐνέργειά τους.

Οἱ ἄρματολοι ἦταν διορισμένοι ἀπ' τὴν τουρκικὴ ἀρχὴ γιὰ τὴ τήρηση τῆς τάξεως στὰ ὄρεινὰ μέρη καὶ τὶς διαβάσεις. Τοὺς συντηροῦσαν οἱ Χριστιανικοὶ πληθυσμοί. Ἦσχε ἔγγραφο Ἱεροδικείου ἀπὸ 6 Φεβρουαρίου 1628, πὺ διορίζει ἄρματολους με ἀρχηγὸ τὸν Δῆμο Νίκου δεκατρεῖς «ραγιάδες» τοῦ χωριοῦ Μεγάλος Ἀγιάννης, γιὰ νὰ φυλάξουν τὸ ντερβένι κοντὰ στὸ χωριὸ τους (Βασδραβέλλη, Ἄρματολοι καὶ κλέφτες εἰς τὴν Μακεδονίαν, σελ. 51). Οἱ Τοῦρκοι ὅμως γενικὰ ἔβλεπαν με πολὺ δυσφορία καὶ ἀγανάκτηση τοὺς ἐξοπλισμένους αὐτοὺς «ραγιάδες» ὅταν κατέβαιναν στίς πολιτεῖες ἢ ἔστεκαν ἀντιπρόσωποι τοῦ «ὕψηλοῦ καὶ θεοσώστου κράτους» στὰ «ντερβένια». Καὶ τὸ 1699 ἀντικαταστάθηκαν οἱ Ἕλληνες ἄρματολοι, με Σουλτανικὸ φερμάνι, ἀπὸ Τουρκαλβανούς. Μὰ τόσο τὸ παράκαναν τὰ ἀχόρταγα καὶ ἀτίθασα αὐτὰ τέκνα τῆς Ἀλβανίας, ὥστε ἀναγκάστηκαν γρήγορα οἱ Τοῦρκοι νὰ ξαναφέρουν τοὺς δικούς μας ἄρματολους. Δὲν ἦταν βέβαια καὶ αὐτοὶ πάντο-

τε ἄγγελοι καὶ ἀθῶες περισσότερές. Εἶχαν ἐπίσης μεγάλῳσι στὰ βουνά. Ὡστόσο ἦταν χριστιανοὶ καὶ τὰ θύματα καὶ τὰ τυχόν ἔκτροπά τους ἦταν πάντως πολὺ μικρά. Πολλοὶ ἀπὸ κληρονομικὴ διαδοχὴ ἀρματολοὶ σέβονταν τὴν οἰκογενειακὴ παράδοση, καὶ δὲν ἤθελαν νὰ λερῶσουν τὴν καλὴ τους φήμη. Οἱ Ἄλβανοὶ ὅμως δὲν ἔμειναν μὲ σταυρωμένα χέρια. Γιὰ νὰ ἐκβιάσουν τὸν βαλῆ τῆς Ρούμελης Χασάν πασᾶ, ποὺ τοὺς εἶχε ἀπολύσει καὶ εἶχε διατάξει μάλιστα νὰ συλληφθῆ κάποιοι Μπελούκ, Ἄλβανὸς λήσταρχος, ὅπως τὸν χαρακτηρίζει τὸ Σουλτανικὸ φερμάνι, μπῆκαν μέσα στὸ Μοναστήρι τὸ 1711, τὸ πλιατσικολόγησαν ἄγρια, πῆραν ἀπὸ τρία πουργιὰ γιὰ κάθε κάτοικο, ἀρπαξαν ζῶα καὶ ὑποζύγια ἀπ' τὴν πόλη καὶ τὰ χωριά, ποὺ τὰ φόρτωσαν τρόφιμα καὶ ἄλλα λάφυρα! Ἐπειτα ἀπὸ 29 μέρες ξαναῆρθαν πάλι, σκότωσαν 4 προκρίτους Τούρκους, πλήγωσαν ἄλλους, πῆραν χριστιανὲς ὄμορφες καὶ λεηλάτησαν ἀλύπητα τὴν πόλη καὶ τὴν ἐπαρχία Μοναστηρίου! Ἀρχηγοὶ ἦταν οἱ ἀπὸ τὸ Μάτι Ἀλαμπάνογλου Χουσεῖν, Τέος ὀγλοῦ Κούρτ καὶ Ζωγᾶ ὀγλοῦ, ποὺ θὰ ἦταν ἴσως ἔνδοξος πρόγονος τοῦ βασιλιᾶ τῆς Ἀλβανίας Ζώγου. Τὰ ἀναγράφει μὲ κάθε λεπτομέρεια τὸ Σουλτανικὸ φερμάνι τοῦ Σεπτεμβρίου 1711, ποὺ ἐκδόθηκε μάλιστα στὸ στρατόπεδο τοῦ Προῦθου, ὅπου ἀντιμετώπιζαν γιὰ πρώτη φορὰ οἱ Τούρκοι τοὺς Ρώσους (Βασδραβέλλη, Ἄρματολοὶ καὶ κλέφτες εἰς τὴν Μακεδονίαν, σελ. 72, 73, 74, ἔγγραφο ἀρ. 25). Ὁ Σουλτάνος πρόσταζε τίς ἀρχὲς Ἐλμπασάν, Ἀχρίδας, Σκοπίων καὶ Αὐλώνας νὰ ἐκστρατεύσουν μὲ τὸν ἀρχιαρματολὸ καὶ τοὺς ἀρματολοὺς τους καὶ μὲ τοὺς ἄνδρες Μοναστηρίου καὶ Φλώρινας κατὰ τῶν «λησταρχῶν», νὰ τοὺς πιάσουν καὶ νὰ τοὺς παραδώσουν γιὰ ἐκδίκηση στὸν κατῆ. Δὲν ξέρουμε ἂν εἶχε θετικὸ ἀποτέλεσμα ἡ ἐκστρατεία. Τὸ Μοναστήρι εἶχε ὀριστη τὸτε ἡ λίγο ἀργότερα ἔδρα τοῦ βαλῆ ὕλης τῆς Ρούμελης, δηλ. τῆς τότε Εὐρωπαϊκῆς Τουρκίας, ποὺ ξεπερνοῦσε καὶ τὸν Δούναβη.

Τὸ 1748 ὁ βαλῆς τῆς Ρούμελης Γιαγκά πασᾶς παραμέρισε τοὺς ἀρματολοὺς καὶ ἀνέθεσε ἀπ' εὐθείας στοὺς ἴδιους τοὺς χριστιανοὺς χωρικοὺς νὰ φυλάγουν τὴν τάξη καὶ τὰ ντερβένια, μὲ τὴν ὑποχρέωση ὅμως ν' ἀποζημιώνουν ὅλους ἐκείνους, ποὺ πάθαιναν στὴν περιφέρειά τους οἰανδήποτε ζημία ἀπὸ κακοποιούς. Θὰ γλύτωναν οἱ φτωχοὶ ἀγροτικοὶ πληθυσμοὶ ἀπ' τὴν εἰσφορὰ γιὰ τὴ συντήρηση τῶν ἀρματολῶν. Μὰμποροῦσαν νὰ πληρώσουν αὐτοὶ τὰ σπασμένα καὶ νὰ τὰ βγάξουν πέρα μὲ τοὺς τραχεῖς καὶ ἀτίθασους ὀπλοφόρους τῶν βουνῶν, ποὺ μεταμορφώνονταν ἀπὸ ἀρματολοὺς σὲ κλέφτες καὶ ἀπὸ κλέφτες σὲ ἀρματολοὺς, καὶ ποὺ θὰ ἔβαζαν τώρα ὅλα τὰ δυνατά τους νὰ κάμουν τίς μεγαλύτερες βιοπραγίες σὲ περαστικούς Τούρκους, γιὰ νὰ τοὺς ἐπιβαρύνουν μὲ τίς ἀποζημιώσεις καὶ νὰ καταστήσουν ἀπαραίτητο καὶ ἀναντικατάστατο τὸ ἀρματολικὶ τους; Τὸ ἀρματολικὸ σύστημα ξαναεφαρμόστηκε.

Κάτι ἀνάλογο ἔκαμε γύρω στὰ 1880 καὶ ὁ βαλῆς τοῦ Μοναστηρίου.

Ἔδωσε ἀπὸ 10 - 15 ὄπλα στὰ χριστιανικὰ χωριά, νὰ σχηματίσουν πολιτοφυλακὴ (φαρῆδες) ἐναντίον τῶν ληστοσυμμοριτῶν καὶ τῶν κακοποιῶν. Ὑστερα ὅμως ἀπὸ λίγα χρόνια τοὺς τὰ ξαναπῆρε.

Οἱ ἀρματολοὶ καὶ οἱ κλέφτες πῆραν ζωηρότερη συνείδηση τῆς ἐθνικῆς ἀποστολῆς τους καὶ ἄρχισαν νὰ παίζουσι σημαντικότερο ρόλο, ἀφ' ὅτου ξέσπασαν οἱ Ρωσοτουρκικοὶ πόλεμοι καὶ ἐμφανίστηκε μάλιστα νικητὴς καὶ τροπαιούχος ὁ ρωσικὸς στόλος στὸ Αἴγαῖο. Ὁ Παπαζώλης, ὁ κυριότερος σύμβουλος καὶ συνεργάτης τοῦ ναυάρχου Ὁρλώφ, ἦταν ἀπ' τῆ Σιάτιστα καὶ τοὺς ἤξερε.

Ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὸ Σουλτανικὸ φερμάνι τοῦ 1765, οἱ κλέφτες καπεταναῖοι, ποὺ τοὺς κατονόμαζαν ἀπ' τῆ Βέροια ἴσα μὲ τὰ Τρίκκαλα, ἐνωμένοι ρήμαζαν τὸ τσιφλικὶ Κάλιανη τῆς Κοζάνης, ποὺ ἦταν τούρκικο κτῆμα καὶ ἐνήργησαν πολλὰς ἐπιδρομὰς.

Στὸ 1769 μὲ τὰ «Ὁρλωφικά» ξεσηκώθηκαν ὁ Ζιάκας τῶν Γρεβενῶν, ὁ Φαρμάκης, πατέρας τοῦ ἀγωνιστῆ τοῦ 1821, οἱ Ζῆδρος καὶ Λάζος τοῦ Ὀλύμπου καὶ ἄλλοι.

Διασώθηκε ἓνα ὄραϊο δημοτικὸ τραγοῦδι ἐκείνου τοῦ καιροῦ. Ὁ Πάνος Ζῆδρος, ἀπ' τοὺς πρὸ φημισμένους ἀρχηγούς, πάντρευε τὸν γιό του καὶ «κάλεσε τὴν κλεφτουριά, τὰ δῶδεκα πρωτάτα». Μόνο τὸν Λάπα δὲν κάλεσε, «τὸ μαῦρο ψυχοπαίδι». Ἦρθαν οἱ καπεταναῖοι μὲ παχὺ κωδωνάτο κριάρι ὁ καθένας. Καὶ ὁ Λάπας πῆγε ἀκάλεστος μὲ «ζωντανὸ ἐλάφι»!

Ὁ Λάπας ἦταν ἀπ' τὸ Λιτόχωρο τοῦ Ὀλύμπου. Ἔδρασε κυρίως στὸν Ἀσπροπόταμο, ἐπικηρύχτηκε, καταδιώχτηκε αὐστηρότατα. Βρῆκε ἄσυλο στὸ σπίτι τοῦ φίλου του Ἀλβανοῦ Σουλεμάν, στὸ Μαργαρίτι τῆς Ἠπείρου. Ὁ καλὸς ὅμως φίλος γρήγορα τὸν πρόδωσε καὶ τὸν παράδωσε στὰ ὄργανα τοῦ Ἀλῆ πασᾶ!

Στάθηκαν πιστοὶ οἱ Σουλιῶτες. Μὲ ἀρχηγὸ τὸν Γεώργη Μπότσαρη χτύπησαν τὸ ἀπόσπασμα, ποὺ τὸν πῆγαινε δεμένο στὰ Γιάννινα, καὶ τὸν ἀπελευθέρωσαν. Ὁ Λάπας σχημάτισε εὐθὺς ἀνταρτικὸ σῶμα ἀπὸ 150 ἄνδρες καὶ ὕστερα ἀπὸ πολλὰς συγκρούσεις μὲ Τούρκους καὶ Τουρκαλβανούς ἔπεσε στὸν Κόζακα (Βασδραβέλλης, Ἀρματολοὶ καὶ κλέφτες, σελ. 26).

Τότε διακριθῆκε καὶ ὁ Λάζος ἀπ' τὸ Βλαχολεῖβαδο, γενάρχη τῆς ἥρωικῆς οἰκογένειας τῶν Λαζαίων, ποὺ δὲν ἔπαψε νὰ πολεμᾷ ἕως τὸ τέλος τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1821. Ἀνεψιὸς τους ἦταν ὁ ἥρωας τοῦ 1821 στὴ Μολδοβλαχία Γεωργάκης Ὀλύμπιος.

Ἀγωνίστηκαν ἐπίσης πολλοὶ ἄλλοι ἀρχηγοί, ὅπως ὁ Καραλῆς καὶ ὁ Τόσκας στὰ Γρεβενά, ποὺ νίκησαν πολλὰς φορὰς τοὺς Τουρκαλβανούς, ὁ Γιάννης Παπᾶς ἢ Πρίφτης ἀπ' τῆ Σαμαρίνα, ποὺ κρέμασε κίχλας ἕναν Ἀλβανὸ ἀρχηγό, τὸν Χασάν ἀγά, καὶ τόσο κατατρόμαξε τοὺς Ἀρβανιάδες, ποὺ ἔλεγαν οἱ μάνες στὰ παιδιά γιὰ νὰ τὰ φοβερῶσιν αἴ Ἔρδε (ἤρθε) Γιάννη Πρί-

φτη». Οί Ζαχαΐοι ἐξακολουθοῦσαν νὰ κρατοῦν ψῆλά πάντοτε τὴν ἐπαναστατικὴ σημαία στὴν περιουχὴ τῶν Γρεβενῶν. Ὁ Μπλατσιώτης Ντίνος Μπίνος ἀπλώσε τὴ δράση του ἕως τὴν Ἔδεσσα.

Πρόβαλε ὅμως ἀμείλικτος καὶ ἐπικίνδυνος ἐχθρὸς ὁ Ἄλῃ πασᾶς τῶν Ἰωαννίνων. Εἶχε καταφέρει νὰ διοριστῇ ἀπ' τὸν Σουλτάνο γενικὸς ἐπιθεωρητὴς καὶ διευθυντὴς τῶν ντερβενίων Ἡπείρου, Θεσσαλίας καὶ Μακεδονίας, καὶ πήγαινε νὰ τὶς προσαρτήσῃ στὸ «κράτος» του.

Οἱ ἀρματολοὶ καὶ κλέφτες τοῦ Ὀλύμπου, τῶν Ηιερίων, τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας ἀντιστάθηκαν. Ἄρχισε ἕνας σκληρὸς καὶ ἀδυσώπητος πόλεμος. Μεσουρανοῦσε τώρα ὁ Νικητσάρας, ἥρωικὸς ὅσο εὐγενικὸς καὶ μεγαλοϊδεάτης. Δὲν καταδέχτηκε οὔτε κἄν νὰ ἐνοχλήσῃ τὸν δολοφόνο τοῦ πατέρα του Βλαχοθόδωρο. Περιφρόνησε τὶς δελεαστικὲς προτάσεις τοῦ Ἄλῃ, ποῦ ἤξερε νὰ ἐκτιμᾷ τοὺς γενναίους, ἐνῶ ἄλλοι τὸν «προσκυνοῦσαν», καὶ ρίχτηκε σ' ἕναν ἐπικὸ ἀγῶνα ἐναντίον του μὲ τοὺς Λαζαίους, ποῦ τὸν εἶχαν μεγαλώσει καὶ προστατέψει, καὶ μὲ ἄλλους καπεταναίους. Γιὰ νὰ εἶναι ἐλεύθεροι στὶς κινήσεις τους, ἔστειλαν τὶς οἰκογένειες στὰ νησιά καὶ τὴν Κασσάνδρα. Σὰν ἔσφιξε πολὺ ὁ κλοιὸς τῶν στρατευμάτων τοῦ Ἄλῃ, κατέβηκαν τὸ 1793 στὴν παραλία τοῦ Παγασητικοῦ, ἄρπαξαν ὅσα πλοῖα καὶ πλοιάρια βρῆκαν, ψαράδικα καὶ ἄλλα, καὶ ξεχύθηκαν στὴ θάλασσα κουρσάροι. Ἐπιαναν τὰ τουρκικὰ ἐμπορικὰ πλοῖα καὶ ρήμαζαν τὰ παραθαλάσσια τουρκοχώρια. Ἐξεοτράτευσε ἐναντίον τους ὁ τουρκικὸς στόλος ἐφοδιασμένος μὲ γρήγορα πλοῖα, ποῦ τὰ ἔλεγαν «γελιδόνια». Ἄμα τὰ εἶδαν ὅμως σκοῦρα οἱ ἀμφίβιοι κουρσάροι ξαναβγῆκαν στὴ στεριά. Ἐνα Σουλτανικὸ φερμάνι ἀπὸ 14 Ὀκτωβρίου 1795, ποῦ ἀπευθύνεται στοὺς κατῆδες τῶν παραλίων ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη ἴσαμε τὸ Μοριά, ἀσχολεῖται μαζί τους καὶ δίνει πολλὰ καὶ αὐστηρὰ διαταγὰς γιὰ τὴν ἐξόντωσή τους. Κάμνει μάλιστα συστάσεις καὶ ἀπειλὰς νὰ μὴ πάθουν τίποτε οἱ ἀθῶοι πληθυσμοὶ (Βασδραβέλλη, Ἄρματολοι καὶ κλέφτες, σελ. 109-110, ἀρ. 49). Σχετικὸ εἶναι καὶ τὸ φερμάνι ἀπὸ 29 Μαΐου 1809, ποῦ δίνει ἀμνηστία στοὺς «ληστοπειρατὲς» ραγιάδες («Ἄρματολοι καὶ κλέφτες», σελ. 111-112, ἀρ. 50). Ἐπειτα ξαναβγῆκαν στὴ θάλασσα. Ἀναγκάστηκαν ὁ Σουλτάνος καὶ ὁ Ἄλῃ πασᾶς, ποῦ εἶχε τότε πόλεμο μὲ τοὺς Γάλλους, νὰ συνθηκολογήσουν. Τοὺς πρόσφεραν πίσω τὰ παλιὰ τους ἀρματολίκια. Ξαναπῆραν οἱ Λαζαῖοι τὸν Ὀλυμπο, ὁ Ραδενιώτης τὴν Κατερίνη, ὁ Τσαννάκης τὸν Πλαταμώνα, ὁ Τζαχίλας τὴ Ραιψάνη, ὁ Μπιζιώτας τὰ Σέρβια, ὁ Σαλταπήδας τὰ Χάσια, ὁ μεγάλος ἀργότερα Δημήτριος Καρατάσος τὴ Βέροια, ὁ Γάτσος τὴν Ἔδεσσα. Ὁ Νικητσάρας προτίμησε νὰ μοιράσῃ τὸ πατρικὸ του ἀρματολίκι στοὺς πιστοὺς συντρόφους του Ταμπάκη, Μάντζαρη, Κυριάκο καὶ Γούλα Δράσκου καὶ νὰ πάῃ στὰ Γιάννινα στὴν αὐλὴ τοῦ Ἄλῃ, ὅπου μορφώθηκαν στρατιωτικὰ ὁ Καραϊσκάκης καὶ ἄλλοι ἀρχηγοὶ τοῦ 1821. Ὁ Ἄλῃ πασᾶς τὸν δέχτηκε μὲ πολλὰς τιμὰς. Δὲν ἔμεινε

ὅμως πολύ καιρό. Μιά μέρα μάλωσε μ' ἓναν Ἄλβανό ἀξιωματοῦχο, τὸν χτύπησε καὶ τῶσκάσε μὲ λίγους συντρόφους. Τὸν κυνήγησαν σκληρὰ τὰ ἀποσπάσματα τοῦ Ἄλῃ. Κατόρθωσε ὅμως νὰ φθάσῃ ἀπὸ βουνὸ σὲ βουνὸ στὸν Ὀλυμπο καὶ ξανάρχισε τὸν ἀγῶνα. Ἀναγκάστηκε πάλι νὰ καταφύγῃ στὴ θάλασσα μὲ τοὺς Λαζαίους καὶ τοὺς ἄλλους συντρόφους, καὶ νὰ ξαναγίνη πειρατής.

Ἐμφανίστηκε τὸ 1807 στὸ Λίγαϊο ὁ ρωσικὸς στόλος μὲ ναύαρχο τὸν Ντιμήτρη Σινιάβιν, ποὺ κατανίκησε τοὺς Τούρκους καὶ κυρίευσε τὴ Τένεδο. Εἶναι πολὺ πιθανὸ ὅτι ὁ Νικοτσάρας συνεργάστηκε μαζί του. Βέβαιον πάντως εἶναι ὅτι βρέθηκαν πολλοὶ Μακεδόνες ἀρματολοὶ καὶ κλέφτες στὴν Τένεδο, ὅταν ὁ ρωσικὸς στόλος ἦταν μακριά, καὶ ἐπιχείρησαν οἱ Τούρκοι νὰ τὴν ἀνακαταλάβουν. Ὁ Ρῶσος φρούραρχος πρότεινε νὰ παραδοθοῦν. Οἱ Μακεδόνες ὅμως ἀνήθηκαν καὶ κατόρθωσαν ν' ἀποκρούσουν τοὺς Τούρκους. Διασώθηκε ἓνα χαρακτηριστικὸ τραγούδι, ποὺ ἦταν κάποιου ἐμποροπλοιάρχου ἀπ' τὴν Κύμη, ποὺ ἔτυχε νὰ βρεθῇ τότε στὴν Τένεδο:

Οἱ Μακεδόνες πλέον καλοὶ καὶ διαλεγμένοι
καὶ στὸ τουφέκι εἴμαστε ὅλοι μαθεμένοι
καὶ στὸ σπαθὶ εἴμαστε καλύτερα σπουδασμένοι.
Οἱ Τούρκοι εἶναι περισσοί, μὰ λίγοι οἱ Μακεδόνες,
πάλι δὲν τοὺς φοβόμαστε, τ' αὐτὶ μας δὲν ἰδρώνει,
ὄλη ἡ Πόλη νὰ ἔρθῃ μὲ τὴ Γιαννιτσαρία...

Ἐκατὸν σαράντα χρόνια προτοῦ ἀνακαλύψουν καὶ μονοπωλήσουν τὸ Μακεδονισμὸ στὰ Σκόπια, οἱ πραγματικοὶ Μακεδόνες τιμοῦσαν μὲ τὸ σπαθὶ καὶ τὸ τουφέκι σὲ βουνὰ καὶ θάλασσες τὸ ὄνομα τῆς Μακεδονίας, ὅπως τὸ τιμοῦσαν τὴν ἴδια προγενέστερη ἐποχὴ οἱ ἔμποροι καὶ μεγαλέμποροι στὴν Αὐστρουγγαρία, Γερμανία, Σερβία, Μολδοβλαχία.

Ὁ Νικοτσάρας πῆρε τὸ 1807 μίαν παράτολμη καὶ ἀπίστευτη ἀπόφαση: Νὰ διασχίσῃ τὴν Εὐρωπαϊκὴ Τουρκία ἀπὸ βουνὸ σὲ βουνὸ καὶ νὰ πάῃ στὴν καρδιὰ τῆς Σερβίας καὶ νὰ βοηθήσῃ τὴν ἐπανάσταση τοῦ Καραγιώργη! Πολέμησε τότε ἐκεῖ ἐναντίον τῶν Τούρκων ὁ Γεωργάκης Ὀλύμπιος, οἱ Μπλατσιῶτες Γιάννης Φαρμάκης καὶ Ζάγαλης καὶ ἄλλοι Ἕλληνες Μακεδόνες (Ντούσιαν Πόποβιτς, σελ. 24). Ἀποβιβάστηκε μὲ 300 - 400 ἄνδρες στὸ Σταυρὸ τῆς Χαλκιδικῆς κοντὰ στὶς ἐκβολές τοῦ Στρυμῶνα — ὁ Σάθας λέγει ὅτι ἀποβιβάστηκε στὴν Κατερίνη — καὶ ξεκίνησε πρὸς βορρᾶν. Γιὰ νὰ ξεγελάσῃ τοὺς Τούρκους, διάδωκε πῶς πήγαινε μὲ ἐντολὴ τοῦ Ἄλῃ πασᾶ νὰ πολεμήσῃ τοὺς Σέρβους. Μὰ δὲν ἦταν δυνατὸ νὰ τὸ πιστέψουν οἱ ἀγάδες. Ὁ παράξενος σύμμαχος, ποὺ ἦταν γνωστὸς ἀπ' τὴν ἐπαναστατικὴ του δράση σὲ στεριά καὶ θάλασσα, πήγαινε ἀπ' τὰ βουνά, δὲν κατέβαινε σὲ καμιὰ πόλη καὶ οὔτε ἐρχόταν σὲ ἐπαφὴ μὲ καμιὰ ἀρχή. Σήμαναν συναγεμῶ Τούρκοι, Γιουρούκοι, Βούλγαροι. Ἐπιάσαν τὸ στενὸ τοῦ Ροῦπελ. Ὁ Νικοτσάρας τοὺς ἐδίωξε καὶ πέρασε. Σίμωσε

στό Νευροκόπι και τράβηξε για τή Ροδόπη. Βρήκε όμως μεγάλη αντίσταση και αναγκάστηκε να οπισθοχωρήσει. Στο Μενόικιο όρος των Σερρών πολέμησε τρία μερόνυχτα μέσα σε χιόνια και πάγους. Είχε ξεσηκωθεί πιά όλη ή τουρδική μυρμηγκιά τής Ανατολικής Μακεδονίας και Δυτικής Θράκης. Μιά νύχτα έσπασε τόν κλοιό και ξέφυγε. "Άλλα τρία μερόνυχτα πολέμησε στη Ζίχνα. Τά πολεμοφόδια τά έπαιρναν απ' τούς Τούρκους νεκρούς ή αιχμαλώτους και τά τρόφιμα τ'έβρισκαν επί τόπου στό χωριό με τό σπαθί στό χέρι. Τράβηξε για τό Πράβι (Έλευθεροπούλη), όπου πίστευε ότι θα ήταν ό ρωσικός στρατός. "Εδιώξε τή φρουρά, που φύλαγε τήν γέφυρα του Άγγίστη, έσπασε τήν σιδερένια άλυσίδα της. Μά στό Πράβι δέν βρήκε ρωσικό στρατό. Πήγε να συναντήσει τούς Ρώσους στόν κόλπο του Όρφανού. Μά και έδω δέν υπήρχε τίποτε. "Ίσως είχε στείλει άγγελιοφόρους να ειδοποιήσουν τούς Ρώσους. Κατόρθωσε στό τέλος να φτάσει με τά υπολείμματα τής ήρωικής συντροφιάς του στό "Άγιον Όρος και τις γλώσσες τής Χαλκιδικής και απ' εκεί στα νησιά.

"Αν είχε επιζησει τό 1821 ό καταπληκτικός αυτός άγωνιστής, θα είχε αναδειχτή σίγουρα ένας απ' τούς πολυτιμότερους έρχηγούς. Τραυματίστηκε σε μιá απόβαση στην παραλία τής Κατερίνης και πέθανε στό πλοίο. Σε μιá συγκέντρωση καπετανών στη Σκιαθο παραβρέθηκε και ό ίδιος ό Θεόδωρος Κολοκοτρώνης, κυνηγημένος και αυτός. Ξανάγιναν άρχηγοί πειρατικού στόλου, οι Καρατάσος, Νικοτσάρας, πριν πεθάνη, οι Λαζαίοι, ό Μπουκοβάλας, ό Σταθάς. Πώς τώρα οι μονοκόμματα αυτοί άνθρωποι του βουνού και του λόγγου, που δέν είχαν ξαναμπή στο νερό αφ' ότου βαφτίστηκαν, μεταμορφώθηκαν ξαφνικά σε θαλασσόλυκους, που θαλασσοδρομούσαν άδιάκοπα με οίνον-δήποτε καιρό και έκαναν ναυμαχίες, είναι μυστήριο άκατανόητο! "Έπρεπε να έχουν άπροσμέτρητο θάρρος και τόλμη. Σε μιá ναυμαχία κοντά στην Σκόπελο στις 5-6 Σεπτεμβρίου 1807 με τή βοήθεια άγγλικής φρεγάτας του πλοιάρχου Γζών Σπούαρτ κατόρθωσαν να κυριεύσουν τήν τουρδική ναυαρχίδα και να κυνηγήσουν προς τά Δαραδανέλια τόν υπόλοιπο караβο-σακισμένο τουρδικό στόλο!

Ό άρματολισμός και ή κλεφτουριά τής Μακεδονίας δέχτηκαν μεγάλα πλήγματα απ' τόν Άλή πασά των Ίωαννίνων. Διασώθηκαν όμως ό Δημ. Καρατάσος, μεγάλος στην ήλικία και αξία, με τούς τρεις γιούς του στο Βέρμιο, ό Άγγελής Γάτσος με τούς δύο άδελφούς του στην Έδεσσα, ό Διαμαντής Όλύμπιος ή Κατερινιώτης στην Καστανιά και τόν Κολυνδρό με τούς τρεις άδελφούς του, ό Γ. Σύρος ή Συρόπουλος, ό Γούλας Δράσχος και ό Κωνστ. Μπίνος στη Μηλιά, ό Μήτρης Λιάκος ή Λιακόπουλος, Τζαχίλας και Ψαροδήμος στόν Όλυμπο, ό Γιάννης Φαρμάκης, που πολέμησε και στη Μολδοβλαχία, οι μικρότεροι κλέφτες Καμπίτης, Μαλάμος, Κατσαούνης, Δελιγιάννης, Πετσάβας, Σούγκιρης, Ραμαντάνης, στην περιοχή Βέροιας, Νάουσας, Έδεσ-

σας και πέραν αυτών και άλλοι, στην Καλαμαριά, τα Μαδεμοχώρια της Χαλκιδικής, ο Δήμος του Βαρδάρη κλπ.

Για τον Αϊάκο λέει το δημοτικό τραγούδι: «Ο Αϊάκος έχει για πασά το σπαθί, για βεζύρη το τουφέκι» (Φωριέλ, σελ. 134-135, Πάσσαβ, σελ. 88). 'Απ' τη νότιο Μακεδονία ήταν και ο Κίτσος, που λέει το πασίγνωστο παλιότερα στη Μακεδονία δημοτικό τραγούδι: «Του Κίτσου ή μάνα κάθεται στην άκρη στο ποτάμι, με το ποτάμι μάλωνε και το πετροβολούσε», για να στρέψη πίσω και να περάσει πέρα στα κλεφτοχώρια και να ειδοποιήσει πως έπιασαν το γιό της.

Αυτοί αποτέλεσαν μεγάλη και σφοδρή δύναμη, στην επανάσταση του 1821 και 1822 και αργότερα στη νοτιότερη Ελλάδα: Θα είχαν μυηθῆ άρκετοι στη Φιλική Έταιρεία. Ο Φαρμάκης και άλλοι γι' αυτό το λόγο είχαν διατρέξει τη Μακεδονία.

Τα πολύτιμα άρχεϊα των Ιεροδικείων Βέροιας και Θεσσαλονίκης άναφέρουν για "Έλληνες επαναστάτες (Άπιστους, Άτιμους λησταντάρες κλπ.) με έλληνικά όνόματα και μιλούν αδιάκοπα γι' αυτούς. Εκδόθηκαν και πάμπολλα Σουλτανικά φερμάνια. Βούλγαροι ή «Μακεδόνες» του τύπου Σκοπιών δέν τους άπασχόλησαν ποτέ.

Εξέπασε ή γενική επανάσταση.

Στη σημερινή Ρουμανία (τότε Μολδοβλαχία), στις ήγεμονίες διακριθήκαν ο Γιάννης Φαρμάκης άπ' το Μπλάτσι (Βλάστη), άρματολός, γιός άρματολού, βετεράνος των πολέμων εναντίον του Άλη πασά στη Μακεδονία και εναντίον των Τούρκων με τον Καραγιώργη στη Σερβία, πιστός ως το τέλος στον άγώνα άναμεσα σε πολλούς δυστυχώς μικρόψυχους και παλιανθρώπους, όπως ο Σάββας. Επίσης ο Λασάνης άπ' την Κοζάνη, φιλόλογος καθηγητής, ύπασπιστής του Άλεξ. Ύψηλάντη και πιστότατος ακόλουθός του. Πολλοί Μακεδόνες άγωνίστηκαν άπλοι στρατιώτες και άλλοι σπουδαστές στον Ίερό Δόχο. Άνάμεσα σ' αυτούς ήταν και ο Κλεάνθης άπ' τον Βελβενδό, μηχανικός, συντάκτης αργότερα του πολεοδομικού πρώτου σχεδίου της Άθήνας, που κολαβώθηκε, διαστρεβλώθηκε, για να μη πειραχτούν μερικά παλιοχωράφια λίγων Άθηναίων της Όθωνικής εποχής.

Η γενναϊότερη ήρωικότερη και πιο άσπιλη μορφή στον όλο εκείνο άγώνα, που πήγε άπ' την αρχή κακά, ψυχρά και άνάποδα, ήταν χωρίς καμία άμφιβολία ο Γεωργάκης Όλύμπιος. Άπ' το Βλαχολείβαδο των Λαζών, άφου πολέμησε πολύ καιρό με τους Άλβανούς του Άλη πασά, πήγε με λίγους συντρόφους στην επαναστατημένη Σερβία να συνεχίση τον πόλεμο με τους Τούρκους. Γρήγορα έγινε στενός φίλος του υπαρχηγού Χαϊντούκ Βέλιο και άδελφοποιητός του άρχηγού των Σέρβων Καραγιώργη. Η φήμη του άπλώθηκε σ' όλη τη Σερβία. Γνωρίστηκε τότε και με τον ήγεμόνα της Βλαχίας Κωνσταντίνο Ύψηλάντη, που του έστειλε 200 άνδρες της νεοσχηματισμένης στην

Ὁδῆσσο «Ἑλληνικῆς λεγεώνας». Ὅταν ἔσβησε ἡ Σερβικὴ ἐπανάσταση, ἔξακολούθησε τὸν πόλεμο ἐναντίον τῶν Τούρκων, πάλι στοὺς Ρώσους καὶ τὸν περίφημο στρατηγὸ Κουτούζωφ. Ἀνδραγάθησε στὴ μάχη τοῦ Ὀστρόβου, ὅπου ἀίχμαλώτισσε 3.200 Τούρκους, παρασημοφορήθηκε καὶ προβιβάστηκε σὲ συνταγματάρχη τοῦ ρωσικοῦ στρατοῦ, καθὼς καὶ στὴ μάχη τοῦ Βιντίν. Στὴν Βλαχιά παντρεύτηκε τὴ νεαρὴ καὶ ὀμορφὴ χήρα τοῦ φίλου του Χαϊντοῦκ Βέλκο, καὶ δοκίμασε πολλὰς φτώχειας καὶ πίκρες στὴν πρωτεύουσα τῆς ἐλεύθερης πιά Ἑλλάδας, ἀφοῦ εἶχε δωρήσει μεγάλα ποσὰ γιὰ τὸν ἀγώνα. Μυήθηκε νωρὶς στὴ Φιλικὴ Ἑταιρεία καὶ μύησε καὶ τοὺς ἄλλους καὶ τὸν ἀδερφοποιητό του Καραγιώργη, ποὺ ἦταν φευγάτος στὴ Ρωσία. Τὸν ἔπεισε νὰ ξαναγυρῆ στὴν ἐπανάσταση. Τὸν συνόδευσε μάλιστα ἴσαμε τὰ σερβικὰ σύνορα, στὸ Δούναβη. Δυστυχῶς ἕνας παλιὸς φίλος καὶ συνεργάτης τοῦ Καραγιώργη, Σέρβος, ποὺ τὸν φιλοξenoῦσε, τὸν δολοφόνησε ἄτιμα στὶς 17 Ἰουλίου 1817 μαζί με τὸν πιστὸ γραμματέα, σύμβουλο καὶ ἀκόλουθό του Ναοῦμ Καρνιάρα ἀπ' τὴ Μοσχόπολη. Τὰ κεφάλια τοὺς τᾶστειλαν στὸ Βελιγράδι καὶ τὴν Πόλη.

Εἶχε ἐπιχειρήσει ὁ Γεωργάκης νὰ παρασύρῃ τὸν μικροηγεμόνα τῆς ἡμιαυτόνομης Σερβίας Μίλος Ὀβρένοβιτς, ποὺ καιροσκοπώντας ὅμως χροντριβοῦσε καὶ ζητοῦσε νὰ βεβαιωθῆ ὅτι ὁ τσάρος ὑποστήριζε τὴν Φιλικὴ Ἑταιρεία καὶ τὴν Ἑλληνικὴ ἐπανάσταση.

Στὸν ἀγώνα ἐκεῖ στὶς Ἡγεμονίες μόνος ὁ Γεωργάκης εἶχε μερικὲς ἐπιτυχίες. Γλύτωσε π.χ. στὸ Δραγατσάνι με τὴν ὀρμητικὴ του ἐπέμβαση τὴ σημαία τοῦ Ἱεροῦ Λόχου καὶ τοὺς νεαροὺς Ἱερολοχίτες, ποὺ εἶχαν ἀπομείνει ζωντανοὶ ἔπειτα ἀπ' τὴν τρελλὴ ἐνέργεια τοῦ Καραβία. Ἐὰν ὁ Ἄλ. Ὑψηλάντης ἀκολουθοῦσε τὶς συμβουλές του, θὰ εἶχε καλύτερη ἐξέλιξη ὁλος ὁ ἀγώνας. Ὅταν πιά ὁ Ὑψηλάντης, ἀρχηγὸς καὶ «Γενικὸς Ἐπίτροπος», ἀποσύρθηκε στὴν Αὐστρία, ἀποφάσισε ὁ Γεωργάκης, ἀφοῦ τὸν ἀποχαιρέτησε, νὰ ἀποχωρήσῃ με τὸν Φαρμάκη καὶ μερικὲς ἑκατοντάδες ἄνδρες στὴ ρωσικὴ Βεσσαραβία, γιὰ νὰ κατεβοῦν ἀπ' ἐκεῖ στὴ μαχόμενη Ἑλλάδα, ὅπου θ' ἀποτελοῦσαν πολὺ τονωτικὴ ἐνίσχυση, στὴν ἐπανάσταση ἰδιαιτέρα τῆς Μακεδονίας.

Ἦταν ἄρρωστος καὶ πληγωμένος. Τὸν πῆγαιναν τὸν περισσότερο καιρὸ με φορεῖο. Ὡστόσο εἶχε πάλι ἐπιτυχία με τουρκικὸ τμημα. Ἀποσύρθηκε στὴν ὄρεινὴ μονὴ τοῦ Σέκου, ὅπου λογάριαζε ὅτι θὰ τὸν ἀφήσῃ. Ἐνα γράμμα ὅμως τοῦ Ρουμάνου μητροπολίτη, ποὺ τὸν παρακαλοῦσε νὰ προστατεύσῃ τὸ μοναστήρι ἀπὸ τουρκικὴ λεηλασία, τὸν ἔκαμε νὰ παραμείνῃ. Εἶχε ἀπομείνει με κάπου 350 Μακεδόνες καὶ Θεσσαλοὺς. Κυκλώθηκε ἀπὸ πολλοὺς Τούρκους, ποὺ τοῦ ἔκοψαν τὸ νερὸ καὶ κάθε διαφυγῆ. Σώθηκαν τὰ πολεμοφόδια καὶ τὰ τρόφιμα. Καὶ στὶς 11 Σεπτεμβρίου 1821 ἀνατινάχτηκε μαζί με πολλοὺς Τούρκους καὶ πιστοὺς συντρόφους. Ἀπ' αὐτοὺς γλύτωσε μονάχα ἕνας πληγωμένος, ποὺ ἐπωφελήθηκε ἀπ' τὴ γενικὴ σύγχυση καὶ τὸν πανικό.

Μαζὶ με τὸν Γεωργάκη ἔσβησε κάθε ἴχνος τῆς ἐπανάστασης στὶς «Ἡ-

γεμονίες». Ἀποδείχτηκε ὡς τὸ τέλος ἀληθινὸς καὶ ἀφοσιωτὸς ἱππότης χωρὶς φόβο καὶ χωρὶς κηλίδα.

Εἶχε γίνει πολὺς θόρυβος στὴ Ρουμανία καὶ ἐξαπολύθηκαν πάρα πολλοὶ μύδροι ἐναντίον τῶν Ἑλλήνων γιὰ τὴν ἐκτέλεση τοῦ Βλαδιμηρέσκου. Ἐπρεπε ὅμως νὰ στραφοῦν εἰδικὰ κατὰ τῶν... Κουτσοβλάχων, ἀπὸ Κουτσοβλάχος ἦταν ὁ Γεωργάκης, ὁ κύριος δράστης. Εἶχε συγχωρήσει δύο φορές ὁ Ὀλύμπιος τὸν Βλαδιμηρέσκου καὶ εἶχε ἀπτές ἀποδείξεις γιὰ τὶς προδοτικὲς του ἐνέργειες καὶ τὶς συνεννοήσεις του μὲ τοὺς Τούρκους, μὲ τὴν ἐλπίδα ὅτι θὰ συνεργόταν, καὶ πιστὸς πιά στὸν ἕρκος του θὰ ὑποστήριζε τὸν ἀγῶνα γιὰ τὴν ἐλευθερία τῶν Βαλκανικῶν λαῶν. Μὰ ὅταν βεβαιώθηκε ὅτι ὁ Βλάχος ἀρχηγὸς ἦταν ἀδιόρθωτος καὶ ἐπικίνδυνος — εἶχε προστάξει μάλιστα ἀξιωματικούς του νὰ τὸν δολοφονήσουν, πού τοὺς σκότωσε γιὰ τὴν ἀνυπακοή τους, τόσο μεγάλη ἦταν ἡ γενικὴ ἐκτίμησή του στὸν Ὀλύμπιο — πῆγε στὸ στρατόπεδόν του, τὸν κατηγόρησε μπροστὰ στοὺς ἀξιωματικούς του καὶ μὲ τὴ συγκρατήσῃ τους τὸν ἔπιασε καὶ τὸν παράδωσε στοὺς δῆμιους γιὰ ἐκτέλεση.

Τὴν προδοσία τοῦ Βλαδιμηρέσκου καὶ τὴν συνεργασία του μὲ τοὺς Τούρκους ἐπιβεβαιώνει καὶ σχετικὴ ἔκθεση τοῦ πρεσβευτῆ τῆς Αὐστρίας στὴν Κωνσταντινούπολη πρὸς τὸν Αὐστριακὸ καγκελάριο. (Μὲ τὸν Γεωργάκη Ὀλύμπιο ἀσχολήθηκαν οἱ Πουκεβίλ, Γκόρντον, Ἰζεώρτζεβιτς, Γιόργκα, Γούδας, Σπ. Μελάς, Μιχ. Λάσκαρης καὶ ἄλλοι· βλ. Βασδραβέλλη, Οἱ Μακεδόνες εἰς τοὺς ὑπὲρ τῆς ἀνεξαρτησίας ἀγῶνας, σελ. 38 - 48).

Ὁ στενὸς φίλος τοῦ Γεωργάκη Γιάννης Φαρμάκης, ἀρματολὸς καὶ πλούσιος κτηνοτρόφος στὸ Μπλάτσι, ἀρματολὸς καὶ τῆς Καλαμαριάς στὴν Χαλκιδική, εἶχε μῆσει στίς 15 Αὐγούστου 1818 στὴ Φιλικὴ Ἑταιρεία τὸν μητροπολίτη Σερρῶν Χρῦσανθο ἀπ' τὸ Γραμματικὸ ἢ Γραμματικόβο τοῦ Βερμίου, ἔπειτα στὸ Ἅγιον Ὄρος, στίς 22 Αὐγούστου, τὸν ἐπίσκοπο Ἀρδαμερίου Ἰγνάτιο καὶ ἄλλους καλογῆρους. Ἐπιχείρησε νὰ μῆσει καὶ τὸν Πατριάρχη Γρηγόριο τὸν Ε', τὸν ἔπειτα ἐθνομάρτυρα, πού μόναζε τότε στὸ Ἅγιον Ὄρος. Τοῦ ἀπάντησε: «Ἐμένα μ' ἔχετε πού μ' ἔχετε» καὶ τοῦ σύστησε νὰ προσέξουν, γιὰ νὰ μὴ βλάψουν τὴν Ἑλλάδα ἀντὶ νὰ τὴν ὠφελήσουν. Στὴ Βλαχία ἀποτελοῦσε μέλος τῆς πεντάδας τῶν μεγάλων Φιλικῶν, ἀπ' τὸν Ὀλύμπιο, τὸν Παπαφλέσσα, τὸν Περραιβὸ καὶ Λεβέντη, καὶ δοκίμασε καὶ αὐτὸς νὰ παρασύρῃ τὸν Μίλος Ὀβρένοβιτς, μὰ χωρὶς ἐπιτυχία. Τὸ καλοκαίρι τοῦ 1820 διατάχτηκε ἀπ' τὸν Ἀλέξανδρο Ὑψηλάντη νὰ πάη στὴν Ἠπειρο καὶ Μακεδονία νὰ προετοιμάσῃ τὴν ἐπανάσταση. Μὰ τὸν κράτησε ὁ Ὀλύμπιος, πού τὸν θεωροῦσε ἀπαραίτητο στὴ Βλαχία.

Ὁ Φαρμάκης ἐξακολούθησε τὴ μάχη στὴ μονὴ Σέκου καὶ ἔπειτα ἀπ' τὴν αὐτοανατίναξη τοῦ ἀρχηγοῦ μὲ τὸ κωδωνοστάσιο καὶ τὴν πυριτιδαποθήκη. Ἦταν κλεισμένος στὸ κύριο κτίριο τῆς Μονῆς. Στίς 22 Σεπτεμβρίου ὁ νέος Τούρκος ἀρχηγός, τσαούσμπασης τῆς Βραΐλας, μαζί μὲ τὸν ἄτιμο Αὐστριακὸ Οὐντρέ-

σκη, πού φόρεσε τήν επίσημη στολή, τοῦ πρότειναν νά σταματήσει τήν ἀπέλ-
πιδα ἀντίσταξη καί νά ἀποσυρθῆ μέ τούς ἄνδρες του στήν Αὐστρία. Εἶχε ἀ-
πομείνει μέ 167. Ἀπό αὐτούς οἱ τριάντα τραῖς, πού ἤξεραν καλύτερα τοὺς
Τούρκους ἔδωκαν κρυφά τήν νύχτα. Τήν ἄλλη μέρα ὁ Φαρμάκης ὑπόγραψε
τὸ σχετικὸ πρωτόκολλο, ὑπογεγραμμένο καί ἀπ' τὸν Οὐντρίσκη καί ἄφησε τὸ
πρόχειρο ὄχυρό του. Οἱ Τούρκοι ὅμως κατέσφαζαν ἀμέσως ἐπὶ τόπου τοὺς
στρατιῶτες του, ἀποκεφάλισαν τοὺς ἀξιωματικούς του στή Σιλιστρία καί αὐ-
τὸν τὸν ἔστειλαν δεμένο στήν Πόλη νά στολίση μέ τὸ κεφάλι του τὰ Σουλτα-
νικὰ ἀνάκτορα.

Ὁ Γεώργιος Λασάνης γεννήθηκε στήν Κοζάνη τὸ 1793 μέ τὸ ὄνομα «Λά-
σκος» ἢ «Λάτσκος» πού τὸ... ἐξελλήνισε σέ «Λασάνης». Φιλλόλογος τοῦ Πανε-
πιστημίου τῆς Αἰψίας, χρημάτισε καθηγητῆς στήν Ἑλληνικὴ Σχολὴ τῆς
Ὁδησοῦ καί ἔγραψε ποιήματα, τραγωδίες, ἄρθρα κλπ. Ἀκολούθησε τὸν
Ἄλεξ. Ὑψηλάντη στὰ Αὐστριακὰ μπουντρούμια καί ἔμεινε στὸ πλευρό του
ὡς τὸ τέλος, ἑπτὰ ὅλα χρόνια! Τοῦ ἦταν πολὺ χρήσιμος (γιατί ἤξερε καλὰ
τὰ Γερμανικά) σ' ὅλο τὸ διάστημα, πού βρισκόνταν στή Βλαχία. Τὸ
1828 ὁ Ὑψηλάντης πέθανε στήν ἀγκαλιά του εὐχαριστημένος, γιατί τοῦ
διάβασε Βιεννέζικη ἐφημερίδα, τὸν « Αὐστριακὸ Παρατηρητῆ », πού ἔγραφε
ὅτι ὁ Καποδίστριας πήγαινε μέ Ἀγγλικὴ φρεγάτα Κυβερνήτης στήν Ἑλλάδα.

Ἐπειδὴ οἱ Αὐστριακοὶ τὸν ἐμπόδισαν νά φύγῃ στήν Ἑλλάδα μέσω Τερ-
γέστης, πῆγε στὸ Μόναχο, ὅπου γνωρίστηκε μέ τὸν φιλέλληνα βασιλέα Λουδο-
βίκο καί ἔπειτα στὸ Παρίσι, ὅπου ἔγραψε πολλὰ ἄρθρα σέ Γαλλικὲς ἐφημερί-
δες γιὰ τὴν ἐπανάσταση. Ὑπηρετῆσε στήν Ἑλλάδα νομάρχης, στρατηγός, ὑ-
πουργός καί ἄφησε κληροδότημα γιὰ τὸν «Λασάνειον Διαγωνισμὸν».

Ἡ ἐπαναστατικὴ φωτιὰ μεταδόθηκε σέ λίγο καί στή Μακεδονία. Βοή-
θησαν καί οἱ Τούρκοι ν' ἀνάψῃ καί νά πετάξῃ φλόγες γρηγορότερα μέ τίς
ἀγριότερες καί τοὺς ὀμῆρους πού ζητοῦσαν. Στις 17 Μαΐου οἱ Πολυγυρινοὶ
ἄδραξαν τὰ ὅπλα καί χτύπησαν τὸν ἀποσπασματάρχη Χασάν ἀγᾶ, πού σκό-
τώσε τὴν προηγούμενη νύχτα τὸν δήμαρχό τους, γιατί εἶχε στείλει ὀμῆρους
σὴ Θεσσαλονίκη τοὺς τελευταίους τῆς μικρῆς πολιτείας καί ἔκαμε τοὺς «ἔ-
σχατους πρώτους», σκότωσαν τὸν Τούρκο βοεβόδα καί 14 ἄνδρες τῆς φρου-
ρᾶς. Καί ἡ ἐπανάσταση ἄρχισε. Στις 21 Μαΐου ἔφθανε στὸ Ἅγιο Ὄρος ἀπ'
τὴν Πόλη ὁ Ἐμμανουὴλ Παπᾶς μέ τὸ πλοῖο τοῦ Φιλικῶ Χατζηβισβίζη, φορ-
τωμένο πολεμοφόδια. Εἶναι μία ἀπ' τίς εὐγενέστερες μορφές ὅλης τῆς ἐπα-
νάστασης. Πλουσιότατος μεγαλέμπορος καί μεγαλοτραπεζίτης τῶν Σερρών,
φίλος στενὸς πολλῶν ἰσχυρῶν πασάδων Τούρκων, ἀφοσιώθηκε στή Φιλικὴ
Ἑταιρία καί τὰ ἀφιέρωσε ὅλα στὸν ἀγῶνα, πλοῦτη, οἰκογένεια καί τὴ ζωὴ του.
Ἐκδιόθηκαν τότε πολλὰ καί ἀλλεπάλληλα φερμάνια καί διατάγματα, ὅπως φαί-
νεται ἀπὸ τὰ ἀρχεῖα τῶν Ἱεροδικεῖων, πού δημοσίευσσε ὁ κ. Βασδραβέλλης. Ἐνα
πρόσταζε νά πάῃ στρατός στὸ Ἅγιον Ὄρος καί τὴν χερσόνησο τῆς Κασσάν-

δρας, χωρίς να λογαριάζει προνόμια και άλλες απαλλαγές, και να πληρώνουν τα έξοδα συντηρήσεως οι κάτοικοι. (Βασδραβέλλη, Οι Μακεδόνες εις τους ὑπὲρ τῆς ἀνεξαρτησίας ἀγῶνας, σελ. 198).

Ὁ ἐνθουσιασμός συνεπῆρε τὸν λαό.

Χαρακτηριστικὸ γιὰ τὴν κατάσταση τῶν πνευμάτων ποὺ ἐπικρατοῦσε τότε στὴ Μακεδονία εἶναι τὸ χαριτωμένο ἐπεισόδιον, ποὺ ἀναφέρει ὁ Φωριέλ (Φωριέλ, σελ. 18), πὺν εἰσαγωγή στὴν ἱστορία τοῦ τῆς ἐπαναστάσεως. "Ἐνας φίλος του, ποὺ ταξίδευε τὸ 1817 στὴ Μακεδονία, σταμάτησε γιὰ λίγη ὥρα σὲ ἓνα φούρνο κάποιου χωριοῦ γιὰ νὰ ζαποστάσει. (Νομίζω ἦταν στὰ Γιαννιτσά). Τὸν πλησίασε τότε τὸ φουρναρόπουλο καὶ τὸν παρακάλεσε νὰ τοῦ διαβάσει μερικὰ χαρτιά, ποὺ ἔβγαλε ἀπ' τὸν κόρφο του. Ἦταν τὰ ποιήματα καὶ οἱ προκηρῦξεις τοῦ Ρήγα! Τοῦ διάβασε λίγα. Καὶ εἶδε νὰ δακρῶνται τὰ μάτια καὶ νὰ φλογίζωνται τὰ μάγουλά του. Τὸ ἀγράμματο παλληκάρι παρακαλοῦσε τοὺς περαστικούς ξένους νὰ τοῦ διαβάζουν τὰ ἀπρόσιτα σ' αὐτὸ φλογερὰ κείμενα...

Μιὰ φάλαγγα ἀπὸ 2.000 ἐπαναστάτες μὲ ἀρχηγὸ τὸν Χάψα καὶ πολλοὺς ὑπαρχηγούς τσάκισε τὸν ἀποσπασματάρχην τῆς περιοχῆς Ἀγκούς ἀγᾶ, ἐπειτα τὸν Τσιρίμπαση Χατζῆ Χασάν, ποὺ εἶχε τρέξει σὲ βοήθειά του, μπῆκε στὰ Βασιλικά καὶ ἔφτασε νικηφόρος στὶς Σέρρες. Ἐπίσης ὁ Ἕμμ. Παπᾶς, ποὺ εἶχε ἀνακηρυχτῆ ἀρχηγὸς καὶ «Προστάτης» τῆς Μακεδονίας, μὲ ἄλλη φάλαγγα μὲ ἀρχηγούς Ἀγιορίτες, σκόρπισε τὴν Τουρκικὴ φρουρὰ τῆς Ἱερισσοῦ, νίκησε ἄλλους Τούρκους στὴ Ρεντίνα καὶ Παζαρούδα καὶ κατέβηκε τροπαιοῦχος στὸν κάμπο τοῦ Λαγκαδά. Λίγο νωρίτερα ὁ ἴδιος ὁ διοικητῆς τῆς Θεσσαλονίκης Γιουσούφ, ποὺ προχωροῦσε μὲ στρατὸ γιὰ τὸ "Ἁγιον" Ὄρος ἔρριξε τοὺς περισσότερους κατοίκους τῆς Παζαρούδας στὴ λίμνη, ἔσφαξε τετρακόσιους στὴ Ρεντίνα. Δυστυχῶς οἱ δύο φάλαγγες σταμάτησαν τότε καὶ χασομέρησαν ἀντὶ νὰ προχωρήσουν ἀμέσως στὴ Θεσσαλονίκη, ὅπου πανικόβλητοι οἱ Τούρκοι ξέσπασαν σὲ σφαγές ἀόπλων κατοίκων τῆς πολιτείας. Ἐὰν μάλιστα εἶχαν κινηθῆ τότε ὁ Ὀλυμπος, τὸ Βέρμιο, ἡ Νάουσα, μπορεῖ νὰ θεωρηθῆ βέβαιον ὅτι ἡ Κεντρικὴ Μακεδονία μὲ τὴν πρωτεύουσα θὰ εἶχαν πέσει σὲ ἑλληνικὰ χέρια. "Ἐλειψε ὁ ἔμπειρος στρατιωτικὸς ἀρχηγὸς καὶ συντονιστῆς. Σίγουρα θὰ ἦταν πολὺτιμη ἡ παρουσία τοῦ Γιάννη Φαρμάκη στὴ Μακεδονία, σύμφωνα μὲ τὴν ἀρχικὴ διαταγὴ τοῦ Ἀλεξ. Ὑψηλάντη.

Στὸ μεταξὺ οἱ Τούρκοι στὴ Θεσσαλονικὴ ἄρχισαν φοβερές, ἀπερίγραπτες καὶ ἀφάνταστες σφαγές, ὅπως φαίνεται ἀπ' τὸ Σουλτανικὸ φερμάνι τῆς 4 Μαΐου 1821 (Βασδραβέλλη, Οι Μακεδόνες εις τους ὑπὲρ τῆς ἀνεξαρτησίας ἀγῶνας, σελ. 191-192).

Εἶχε πιαστῆ ἓνας παπᾶς Ἀνανίας Μαρκόπουλος μὲ ἐπιλήψιμα ἔγγραφα, ποὺ ἐνοχοποιοῦσαν πολλούς. "Ὅταν οἱ Τούρκοι ἔμαθαν τὴν ἐξόντωσιν τῆς φρουρᾶς τοῦ Πολυγύρου ἔβαλαν χέρι στοὺς ὀμήρους. Εὐθὺς ἐπειτα ἐκλείσαν στὸν αὐλόγυρο καὶ στὴν ἐκκλησίαν τοῦ Γρηγορίου Παλαμᾶ 2.000

καὶ τοὺς κατακρεοῦργησαν μὲ μεγάλη ἀγριότητα. Τὰ πρῶτα θύματα ἦταν ὁ τοποτηρητής τοῦ Μητροπολίτη Ἐπίσκοπος Κίτρους καὶ οἱ δημογέροντες. Ἀνάμεσά τους ὁ Χριστοφ. Μπαλάνος, πλουσιότατος, ὅπως διαπιστώνεται ἀπ' τὰ τουρκικά ἔγγραφα, ποὺ ἀναγράφουν τὴν δημομένη περιουσία του, ὁ Χρ. Μενεξές, ὁ Γεωργ. Πάικος, ποὺ φαίνεται πὼς ἦταν Φιλικός. Μὰ εὐθύς ἡ σφαγὴ καὶ ἡ διαρπαγὴ ἀπλώθηκε σ' ὅλη τὴν πόλη καὶ ὁ ἐξαγριωμένος ὄχλος σκότωνε καὶ ρήμαζε ἐλεύθερα ὅσους ἤθελε. Πιστὴ εἰκόνα τῶν φρικαλέων σκηνῶν δίνει καὶ ὁ Χότζας καὶ Καδῆς Χαρουλᾶ, ποὺ φυλακίστηκε κιόλας γιατί συνηγόρησε γιὰ τοὺς δυστυχισμένους ραγιαδες. Ἦταν ἓνας ἀληθινὸς κληρικὸς καὶ ἀνώτερος ἄνθρωπος.

Δυστυχῶς καὶ οἱ Ἑβραῖοι δὲν ἔμειναν πίσω.

Οἱ δερβίσηδες ἑνὸς τεκέ δείχτηκαν ἀνθρωπινότεροι.

Παράλληλα ὁ ἄγριος μουσελίμης Γιουσούφ μπέγς συγκέντρωσε ἐνισχύσεις ἀπ' τὸ ἐσωτερικὸ τῆς Μακεδονίας καὶ ζήτησε ἀπ' τὴν Πόλη πυροβολικὸ καὶ στρατό. Κατὰ κακὴ τύχη ἐμφανίστηκε τότε στὴ Θεσσαλονικίᾳ ὁ διοικητής Ἀιδινίου καὶ Σαροχάν, βεζύρης Χατζῆ Μεχμέτ Μπαϊράμ πασᾶς, ποὺ βιάδιζε μὲ μεγάλη στρατιωτικὴ δύναμη γιὰ τὴ νότιο Ἑλλάδα. Ἡ κατάσταση πᾶ ἀνατράπηκε ὑπὲρ τῶν Τούρκων. Ὁ Μπαϊράμ πασᾶς διορίστηκε γενικὸς ἀρχηγός. Ὁ Ἐμμ. Παπᾶς ζήτησε ἀπ' τὸν Δημήτριο Ὑψηλάντη ἐνίσχυση στρατιωτικὴ καὶ ναυτικὴ. Ἐπίσης οἱ Ἀγιορίτες μὲ ἐπιτροπὴ πρὸς τὴν Ὑδρα. Ὁ Ὑψηλάντης ἔστειλε συγχαρητήρια καὶ ὑποσχέσεις καὶ 12.000 γρόσια στὸν ἀρματολὸ τῶν Πιερίων Διαμαντῆ μὲ τὴν διαταγὴ νὰ ἐνίσχυσῃ τὴν Χαλκιδική.

Οἱ ἐπαναστάτες τοῦ Χάψα ἀποσύρθηκαν στὰ ριζὰ τοῦ βουνοῦ Βουζιάρη, ὅπου καὶ ἔδωσαν μάχη. Πολέμησαν παλληκαρίσια. Μὰ ἡ ὑπεροχὴ τῶν Τούρκων ἦταν ἀνυπολόγιστη. Ὁ Χάψας ὅταν εἶδε τὴν ἀπελπιστικὴ τροπὴ ρίχτηκε μὲ κάμποσους γενναίους γύρω του μὲ τὰ σπαθιά στὸ χέρι στὸ κέντρο τοῦ ἐχθρικοῦ ὄγκου. Ἔπεσαν ὅλοι. Οἱ ὑπόλοιποι ἐπαναστάτες ἔδωσαν σκληρὴς μάχες στὸν Πολύγυρο καὶ ἄλλα μέρη καὶ στὸ τέλος σταμάτησαν στὸν ἰσθμὸ (λαιμὸ) τῆς Κασσάνδρας, κοντὰ στὴν ἀρχαία Ποτίδαια. Ἐφθασαν τότε ἐκεῖ μὲ πλοῖα καὶ 400 μαπαρουτοκαπνισμένοι παλιοὶ κλέφτες καὶ ἀρματολοὶ τῶν Πιερίων καὶ τοῦ Ὀλύμπου, ποὺ ἔστειλε ὁ Διαμαντῆς μὲ ἀρχηγούς τὸν Μῆτρο Λιάκο ἢ Λιακόπουλο καὶ Κώστα Μπίνο. Περιέπλεαν ταυτόχρονα καὶ δύο Ψαριανά, ὁ Χατζῆ βισβίζης καὶ ἄλλα πλοῖα, ποὺ κινήγησαν μερικὰ τουρκικά μὲ στρατό. Ὁ Μπαϊράμ πασᾶς, ἔπειτα ἀπ' τὴν πρώτη του ἀποτυχία, σὰν εἶδε ὅτι δὲν ἦταν εὐκολὴ ἡ διάσπαση τοῦ λαιμοῦ, ἄφησε τὸν Γιουσούφ μὲ στρατὸ καὶ πυροβολικὸ καὶ πῆγε νὰ προσβάλλῃ τὴν φάλαγγα τοῦ Ἐμμ. Παπᾶ. Τὸ πολυάριθμο ἵππικὸ του πρόλαβε τὴν ὀπισθοφυλακὴ κοντὰ στὴ Νέα Ἀπολλωνιάδα, ὅπου ἔπεσαν πολλοὶ δικοὶ μας καὶ ὁ γενναῖος καλόγηρος Εὐθύμιος. Ὁ Παπᾶς μὲ τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς δυνάμεώς του κατόρθωσε νὰ διασωθῇ στὸν Πρόβλακα (διώρυγα τοῦ Ξερέξη), θέσῃ καλὴ γιὰ νὰ ἀναχαιτίσῃ τοὺς Τούρκους.

Οί καλόγεροι όμως άρχισαν νά δείχνουν σημάδια λιποψυχίας. Είχαν μαζευτή πολλά γυναικόπαιδα, σπάνιζαν και τά τρόφιμα. Δέν δέχτηκαν νά θυσιάσουν για τίς ανάγκες του πολέμου ούτε μέρος άπ' τους Θησαυρούς και τά μαλαματένια άντικείμενά τους, παρά τίς επίμονες αξιώσεις των πολεμιστών. 'Ο άμμοιος Παπās, πού βαστούσε έως τότε τά έξοδα όλα, είχε ξεπινυχτή. "Αφησε πολιτικό διοικητή του "Ορους τόν γενναίο καλόγηρο Νικηφόρο και πήγε στην Κασσάνδρα, πού ήταν ο πρώτος και κύριος στόχος των Τούρκων. Ήταν έδω 2.000 ένοπλοι άπ' την Χαλκιδική, 400 «κλέφτες» και άλλοι 200, στις 4 'Ιουλίου.

Με ένα κλέφτικο στρατήγημα του Διαμαντή κατάφεραν νά ξεκάνουν 500 Τούρκους και νά κυριεύσουν 7 σημαίες.

Στό μεταξύ οί Τούρκοι είχαν βάλει σ' όλη την έκταση φωτιά και μαχαίρι. Τους άνδρες όσους έπιαναν, τους κομματιαζαν. Τίς γυναίκες και τά παιδιά πούλουσαν στα σκλαβοπάζαρα.

Στό λαιμό όμως οί Τούρκοι άρχισαν νά λιποτακτούν και νά σκορπίζουν.

Δέν ήταν πολú καλύτερη και ή θέση των δικών μας. Τά τρόφιμα σπάνιζαν και οί άρρώστιες πλήθαιναν. Τά παιδιά των βουνών, οί «κλέφτες» σακατεύτηκαν άπ' την έλονοσία. 'Ο Διαμαντής πήγε νά στρατολογήση άλλους στον "Ολυμπο και ο Λιάκος πήρε τους άνδρες του και τόσασε.

'Αλλά και στη Θεσσαλονίκη ή κατάσταση δέν ήταν ρόδινη. "Υστερ' από την έξόντωση και διαρπαγή των Έλλήνων, είχε σταματήσει κάθε έμπορική κίνηση. Περιπολούσαν έξ άλλου στον Θερμαϊκό τά Έλληνικά πλοία. "Ελειπαν και τά τρόφιμα. 'Αναγκάστηκαν οί Τούρκοι νά επιτάξουν σιτάρια στο έσωτερικό. Παρακάλεσαν μάλιστα τους προζένους νά τους επιτρέψουν νά χρησιμοποιήσουν τίς σημαίες τους σε πλοία, πού έστειλαν νά προμηθευτούν σιτάρι και άλλα τρόφιμα. "Όπως φαίνεται από έγγραφο των τουρκικών αρχείων (Βασδραβέλλη, Οί Μακεδόνες εις τους άγώνας, σελ. 210) φοβόντουσαν επαναστατικά κινήματα και σ' άλλες έπαρχίες. 'Ο Μπαϊράμ πασάς διατάχτηκε με Σουλτανικό φερμάνι νά εκστρατεύση έναντίον τής Πελοποννήσου. 'Αντικαταστάθηκε και ο Γιουσούφ μπέης, πού σημαίνει ότι ή τουρκική κυβέρνηση δέν ήταν ευχαριστημένη από τά επιτεύγματά του.

'Ηρθε νέος διοικητής (μουτσαφίρης), ο Μεχμέτ 'Εμίν 'Εμπολουμπούτ (ροπαλοφόρος στην άραβική) πασάς, πού παρέστησε στην άρχή τόν φιλοδικαιο και φορολογούσε για τίς στρατιωτικές άρχές και την τσέπη του τους Έβραίους. Συγκέντρωσε καινούργια μεγάλη δύναμη και καυχήθηκε πώς σε λίγες μέρες θά σάρωνε τους επαναστάτες. Οί πρώτες του όμως προσπάθειες δέν είχαν καθόλου έπιτυχία.

"Εστειλε και τόν Έβραίο μεγαλέμπορο Περέζ, άρχηγό 5.000 Έβραίων έθελοντών με προτάσεις ειρηνιστικές, πού τίς απέρριψε υπερήφανα ο Παπās με όμοφονία όλων των όπλαρχηγών. Στις 14 Νοεμβρίου τέλος εξαπόλυσε

τὴν γενικὴ καὶ καλὰ ὀργανωμένη ἐπίθεσή του. Στὴν ἀρχὴ οἱ λίγοι σχετικὰ Ἕλληνες (1500) τὴν συγκράτησαν. Κατάφερε ὅμως νὰ τοὺς παρασύρῃ σὲ μιὰν ἄκρη καὶ νὰ ρίξῃ ξαφνικὰ ἄλλη μιὰ κρυμμένη δύναμη, ἐροδιασμένη με κλαδιά, φύλλα, σακιὰ γεμάτα χῶμα, πού πέρασε τὴν πρόχειρη διώρυγα καὶ βρέθηκε στὰ νῶτα τους. Οἱ περισσότεροι δικοὶ μας καὶ διπλόσιοι τουλάχιστο Τούρκοι ἔπεσαν.

Νέα πάλι γενικὴ σφαγὴ καὶ ἐρήμωση, πτώματα καὶ καπνισμένα ἐρείπια. Λίγοι διασώθηκαν σὲ καράβια. Ὁ πρόκριτος Χατζηχριστοδούλου ἔτρεχε καβάλα με τὴν γυναίκα του νὰ προλάβῃ κάποιο πλεούμενο. Σταμάτησε ὅμως, γιατί ἐκείνη τοῦ ζήτησε νὰ γλυτώσῃ πρῶτα τὴν κόρη τους. Κατάφερε νὰ τὴν βάλῃ στὸ πλοῖο. Μὰ ὅταν γύρισε νὰ πάρῃ καὶ τὴ σύζυγό του εἶχαν σιμώσει οἱ Τούρκοι πιά. Καὶ εἶδε τὴ γενναία μάνα νὰ ρίγνεται στὴ θάλασσα...

Ὁ Παπᾶς με τὸ πλοῖο τοῦ Χατζηβισβίτζη, πού καθὼς φαίνεται τὸ εἶχε ἀγοράσει, καὶ με λίγους συντρόφους, πῆγε στὸ Ἅγιον Ὄρος νὰ ἐξακολουθήσῃ τὸν ἀγῶνα. Οἱ περισσότεροι ὅμως προϊστάμενοι τῶν μοναστηριῶν εἶχαν πιά δειλιάσει. Ἦρθαν σὲ κρυφὴ συνενόηση με τὸν Ἐμπουλουμπούτ πασᾶ, πού τοὺς ὑποσχέθηκε πολλά καὶ ζήτησε μόνο νὰ τοῦ παραδώσουν τὰ ὅπλα καὶ τὸν ἄμιρο Παπᾶ, μερικoὺς ὄπλαρχηγoὺς καὶ πατριῶτες καλογῆρους. Καὶ ἀποφάσισαν νὰ τοὺς παραδώσουν!

Ὁ Παπᾶς εἰδοποιήθηκε ἀπ' τὸν τίμιο ἡγούμενο τῆς μονῆς τοῦ Ἐσφιγμένου Κύριλλο, ἔφυγε με τὸ πλοῖο τοῦ Χατζηβισβίτζη με δυὸ γιoὺς του καὶ λίγους πιστοὺς συνεργάτες. Πέθανε στὸ πλοῖο. Τὸν ἔθαψαν με πολλές τιμὲς στὴν Ὑδρα. Εἶχε 9 γιoὺς. Καὶ ὅλοι σχεδὸν ἔπεσαν στὰ πεδία τῶν μαχῶν καὶ στὴν τουρκικὴ κρεμάλα. Οἱ τρεῖς μάλιστα ἐμπορεύονταν στὴ Βιέννη. Τὰ παράτησαν ὅλα καὶ ἔτρεξαν νὰ πωλεμήσουν στὴν ἀγωνιζόμενη Ἑλλάδα (Πένα, Ἱστορία τῶν Σερρών, σελ. 95).

Ὁ Ἐμμανουὴλ Παπᾶς θυσίασε στὸν ἀγῶνα κολοσσιαία περιουσία, ὅλη τὴν οἰκογένειά του, τὸν ἑαυτὸ του. Ἡ Χαλκιδικὴ ἐρημώθηκε. Ὅπως φαίνεται ἀπ' τὰ τουρκικὰ ἔγγραφα (Βασδραβέλλη, Οἱ Μακεδόνες εἰς τοὺς ἀγῶνας, σελ. 100 - 105) καταστράφηκαν 79 ἑλληνικὰ χωριά, 58 μετόχια τοῦ Ἁγίου Ὄρους, 17 μετόχια καὶ τσιφλίκια, πού ἀνῆκαν σὲ Τούρκους μὰ τὰ κατοικοῦσαν καὶ καλλιεργοῦσαν Ἕλληνες. Εἶχαν ὅμως τὸ ἀποτέλεσμα οἱ θυσίες καὶ τὰ ὀλοκαυτώματα αὐτὰ νὰ ἀπασχολήσουν καὶ νὰ κρατήσουν τουρκικὰ στρατεύματα καὶ στρατηγoὺς, ὅπως ὁ Μπαϊράμ πασᾶς, ὁ Ἐμπουλουμπούτ πασᾶς, πού κατευθύνθηκαν στὴν Πελοπόννησο. Ἡ μεγάλη σημασία, πού ἔδωσε καὶ ἡ τουρκικὴ κυβέρνησις στὰ γεγονότα τῆς Χαλκιδικῆς, τῆς Κασσάνδρας, τοῦ Ἁγίου Ὄρους πιστοποιεῖται καὶ ἀπὸ τὸ πλῆθος τοῦ Σουλτανικῶν φερμανίων, πού τότε ἐκδόθηκαν.

Ὁ Μεχμέτ Ἐμὶν Ἐμπουλουμπούτ πασᾶς γύρισε θριαμβευτῆς στὴ Θεσσαλονικὴ μῆλις τὸ τρίτο δεκαήμερο τοῦ Φεβρουαρίου 1822. Ἄλλὰ δὲν ἦταν

ήσυχος. Πρώτη του φροντίδα είχε να όχυρώσει τὸ Καράμπουρνου ("Εμβολον) και να στείλει στρατεύματα στην Βέροια, τὴν Κατερίνη και άλλα μέρη, όπου φοβόταν επανάσταση. Είχε ήδη στείλει απ' τὸν Δεκέμβρη στη Βέροια τὸν ύπασπιστή του Κεχαγιά μπέη. Και είχε καινούργιο πρόβλημα. Ἡ ήρωϊκή Νάουσα κήρυξε στις 19 Φεβρουαρίου, Κυριακή τῆς Ὁρθοδοξίας, τὴν επανάσταση πανηγυρικά στην εκκλησία τοῦ Ἁγίου Δημητρίου, ενώ ὁ κόσμος έκλιε απ' τὸν ενθουσιασμό. Είχε προηγηθῆ σύσκεψη στην Παναγία τοῦ Δοβρᾶ κοντά στην Βέροια, όπου πήραν μέρος ὁ Ζαφειράκης, ὁ Καρατάσος, ὁ Γάτσος και οἱ αντιπρόσωποι τῆς Καστοριάς Ἰωάννης Παπαρέσκας, τῆς Ἐδεσσας Παναγιώτης Ναοῦμ και τῆς Σιάτιστας Γεώργιος Νιόπλιος, πού είχε αποκρούσει πολλές Ἄλβανικὲς επιθέσεις και πού, ὅπως ἔλεγε τὸ δημοτικὸ τραγούδι, «Ὅσο ζοῦσε Νιόπλιος δὲν φοβόταν ἢ Σιάτιστα κανένα». Γιατί δὲν κινήθηκαν ἕνα χρόνο νωρίτερα ὅταν πολεμοῦσε ἡ Χαλκιδική, εἶναι ἀκατανόητο. Φαίνεται ὅτι και τὴν επανάσταση τῆς Νάουσας οἱ ἴδιοι Τούρκοι τὴν προκάλεσαν ἢ τὴν ἐπίσπευσαν. Εἶχαν καλέσει στη Θεσσαλονίκη τοὺς Ζαφειράκη, Καρατάσο και Γάτσο...

Ἦταν ὅμως ἀληθινὰ ἀξιοθαύμαστοι. Ἦξεραν τὴν ἀνείπωτη συμφορὰ και καταστροφὴ τῆς Χαλκιδικῆς. Δὲν εἶχαν καμία ἀμφιβολία ὅτι ἡ ἴδια μαῦρη τύχη τοὺς περίμενε ἂν ἀποτύγχαναν. Μποροῦσαν να πιστέψουν ὅτι θὰ νικούσαν τὴν Τουρκικὴ αὐτοκρατορία μέσα στην καρδιά της;

Οἱ ἔνοπλοι ἦταν κάπου 5.000 Ναουσαῖοι, χωρικοὶ και κλέφτες και ἀρματολοὶ τοῦ Βερμίου. Γενικὸς ἀρχηγὸς ἀνακηρύχθηκε ὁ γέρος Δημ. Καρατάσος, ἀξίος και δοκιμασμένος πολέμαρχος. Τὰ κορίτσια τῆς Νάουσας τοῦ πρόσφεραν χρυσοκέντητη σημαία. Ὑπαρχηγὸς ἦταν ὁ Ζαφειράκης, πρόκριτος πολιτικὸς και ἀρχηγὸς τῆς Νάουσας, ὁ Ἄγγ. Γάτσος, ἀρματολὸς τῆς Ἐδεσσας, οἱ παλιοὶ κλέφτες καπεταναῖοι Μαλάμος, Κατσαούνης, Καμπάνης, οἱ δύο γιοὶ τοῦ Καρατάσου Γιάννης και Τσάμης, ὁ ἀδελφὸς τοῦ Γάτσου Πέτρος, οἱ Σιουγκάροι, ὁ Τσερνο-Πέτρος και ἄλλοι. Ὁ Διαμαντής, πού τοῦ ζήτησαν συνεργασία και βοήθεια, ἀπάντησε ὅτι οἱ Ὀλύμπιοι δὲν μποροῦσαν να κινήθουν προτοῦ φτάσει ὁ ἀπεσταλμένος τοῦ «Γενικοῦ Ἀρχηγοῦ» Δημ. Ὑψηλάντης. Ἄλλη ἔλλειψη συντονισμοῦ!

Εὐθὺς τὴν ἄλλη μέρα ὁ Καρατάσος ξεκίνησε με τὸν Γάτσο και 1.800 ἄνδρες να καταλάβει τὴν Βέροια. Πῆγε να τὴν αἰφνιδιάσει τὴν νύχτα με κλέφτικη στρατηγική. Ἄλλὰ και ὁ Κεχαγιά μπέης δὲν είχε μείνει με σταυρωμένα χέρια. Είχε πάρει ἐνισχύσεις και απ' τὴ Λάρισα, ἔκαμε αὐστηρὸ ἀφοπλισμό, ἀποκεφάλισε 12 προκρίτους, ἔστειλε ὁμήρους στη Θεσσαλονίκη πολλοὺς ἄλλους. Παρὰ τίς πρώτες ἐπιτυχίες ἢ ἀντίσταση τῶν Τούρκων ἦταν πολὺ δυνατότερη απ' ὅσο περίμενε ὁ Καρατάσος. Ἀπὸ αἰχμαλώτους ἔμαθε ὅτι ἄλλος στρατὸς ἐρχόταν απ' τὴ Θεσσαλονίκη. Πρόσταξε ἀποχώρηση. Ὁ ἴδιος κλείστηκε με 240 παλιούς συντρόφους στοῦ ἐκεῖ κοντὰ μοναστήρι τοῦ

Δοβρά, πού δέσποζε σ' ὅλη τὴν περιοχή. Τὸν Γάτσο ἔβαλε πλαγιοφυλακὴ στὸ δάσος. Ὑστερ' ἀπὸ μέρες, στὶς 12 Μαρτίου, τοῦ ἐπιτέθηκε ὁ Κεχαγιαῖ μπέης μὲ 4.000. Ἀποτυγχάνει ἡ πρώτη καὶ δεύτερη ἐπίθεση μὲ βαρύτερες ἀπώλειες, ἐξορμᾷ ὁ ἴδιος ὁ Κεχαγιαῖ μπέης ἐπικεφαλῆς τῶν ἐπιλέκτων. Κατορθώνουν οἱ Τοῦρκοι νὰ στήσουν τὴ σημαία στὸν περίβολο τοῦ μοναστηριοῦ. Μπαίνουν μέσα καὶ ἀρχίζει ἡ μάχη μὲ τὸ σπαθί. Φτάνουν τότε ὁ Γάτσο, ὁ Ζαφειράκης, καὶ οἱ Τοῦρκοι τὸ βάζουν στὰ πόδια. Ἄρρησαν 1.500 νεκροὺς καὶ πληγωμένους. Ἡ μεγάλη νίκη ἀναπτέρωσε τὸ θάρρος τῶν δικῶν μας. Γι' αὐτὸ καὶ κλείστηκε στὸ μοναστήρι ὁ Καρατάσος. Σ' ὅλη τὴ μάχη ἔστεκε ὀπως συνήθιζε ὄρθιος, ἔβριζε τοὺς Τοῦρκους καὶ ἔδινε σύντομες διαταγές.

Ὁ Κεχαγιαῖ μπέης ἱκανοποιήθηκε μὲ τὴν σύλληψη γυναικοπαίδων ἀπ' τὰ χωριά, πού οἱ ἄνδρες των εἶχαν τρέξει στὴ Νάουσα, μὲ τὸν ἀπαγχονισμό τοῦ ἡγουμένου τοῦ μοναστηρίου Δοβρά καὶ τὴ διαρπαγή.

Στὸ μεταξύ ξεκίνησε μὲ πολὺ πεζικὸ, ἵππικὸ καὶ πυροβολικὸ ἀπ' τὴ Θεσσαλονίκη ὁ Ἐμπουλουμποῦτ πασᾶς. Δὲν ἦταν ἀνάξιος στρατηγός. Εἶχε πάρει μέρος σὲ πολέμους στὴ Συρία, ὅπου γεννήθηκε, καὶ ἄλλοῦ.

Παράλληλα συνεζίζονταν οἱ σφαγές μέσα στὴ Θεσσαλονίκη ἀγριότερες. Ὁ Ἐμπουλουμποῦτ ἐνήργησε πολλὰς ἐπιθέσεις ἐναντίον τῆς Νάουσας. Ὅλες τσακίστηκαν. Ὁ γέρο-Καρατάσος κρατοῦσε τὴ δύσκολη καὶ ἐπικίνδυνη πλευρά. Διακρίθηκε στὶς μάχες καὶ ὁ ὑψηλόσωμος σὰν κι' αὐτὸν γιὸς του Ἰσάμης.

Ἀναγκάστηκαν οἱ Τοῦρκοι νὰ σταματήσουν τὶς ἐπιθέσεις. Ἐκαμαν νέες πάλι προτάσεις γιὰ παράδοση, συγκέντρωσαν νέες δυνάμεις καὶ πυροβολικὸ καὶ ἵππικὸ, ἐνήργησαν γενικὴ ἐπιστράτευση τῶν Τοῦρκων.

Στὶς 2 Ἀπριλίου ἐξαπολύθηκε νέα μεγάλη ἐπίθεση. Ὁ Μουσταφᾶ μπέης προχώρησε ἀρκετά. Ἀλλὰ στὸ τέλος ἔπαθε πανωλεθρία. Αἰχμαλώτισαν καὶ τὸ ἄλογό του. Ὁ Ταχῆρ μπέης ἦταν κάπως τυχερώτερος. Ὁ ἴδιος ὁ Ἐμπουλουμποῦτ μὲ τὴ μεγαλύτερη φάλαγγα ὤρμησε κατὰ τῶν θέσεων τοῦ γέρου Καρατάσου. Μὰ βρέθηκε μπροστὰ σὲ βράχο. Ὅλοι ὑποχώρησαν κακὴν κακῶς ἀφοῦ ἄφησαν πάρα πολλὰ πτώματα.

Στὶς 9 Ἀπριλίου νέα μεγάλη ἐπίθεση μὲ δυνατὸ κανονιοβολισμό δὲν εἶχε καλύτερη τύχη. Ἐφεραν ὅμως τοὺς Τοῦρκους πλησιέστερα στὴ Νάουσα.

Ὁ Ἐμπουλουμποῦτ, πού ἔπαιρνε συνέχεια ἐνισχύσεις ἀπ' ὅλη τὴ Μακεδονία, ἄρχισε στὶς 14 Ἀπριλίου ἀδιάκοπο ἐπὶ τέσσερα μερόνυχτα κανονιοβολισμό. Ἡ Νάουσα δὲν εἶχε οὔτε ἓνα κανόνι. Στὶς 18 Ἀπριλίου τέλος, παρ' ὅλη τὴν ἡρωικὴ ἀντίσταση, μπῆκαν οἱ Τοῦρκοι καὶ ρίχτηκαν στὴ σφαγὴ τῶν γυναικοπαίδων. Οἱ ἐπαναστάτες πολεμοῦσαν ἀπὸ σπίτι σὲ σπίτι. Ὁ Ζῶτος ἔμεινε πληγωμένος, ἀφοῦ ξέφυγαν μὲ τὸ σπαθί στὸ χέρι οἱ Κωτούλας, Καρατάσος καὶ Γσιούπης, καὶ ἀνατινάχτηκε μὲ τοὺς Τοῦρκους, πού εἶχαν μπῆ στὸ σπίτι του. Ὁ Ζαφειράκης καὶ ὁ Γιάννης Καρατάσος πολέμησαν τέσσερες μέρες ἀπ' τὸν πύργο τοῦ Ζαφειράκη μὲ 500 ἄνδρες καὶ διευκόλυναν τὴν φυγὴ

πολλῶν στὸ βουνό. Τὴν νύχτα, 21 Ἀπριλίου, ὁ Ζαφειράκης ξέφυγε μὲ λίγους ὀπαδούς καὶ γυναῖκες, ποὺ ἀναγκάστηκαν νὰ πνίξουν τὰ μωρὰ τους γιὰ νὰ μὴ προδοθοῦν.

Ὁ Γιαννάκης Καρατάσος ἐξακολούθησε τὴν ἄμυνα. Μπῆχαν στὸ τέλος οἱ Τοῦρκοι στὸν πύργο, ὅπου ἄρχισε φονικὴ μάχη στῆθος μὲ στῆθος στὸν αὐλόγυρο, τὰ παραρτήματα, τὰ διαμερίσματα. Ὁ Γιάννης Καρατάσος καὶ λίγοι ἄλλοι κατόρθωσαν νὰ διασπάσουν μὲ τὸ σπαθὶ τὴν τουρκικὴ γραμμὴ καὶ νὰ ξεφύγουν. Ἔπεσαν 400 Ναουσαῖοι καὶ πολλαπλάσιοι Τοῦρκοι. Ἦταν γι' αὐτοὺς φονικὴ ὄλη ἡ μάχη τῆς Νάουσας καὶ ἰδιαίτερα ὁ πόλεμος ἀπὸ σπίτι σὲ σπίτι, ὅπως στὴ Σαραγόσα τῆς Ἰσπανίας ἐναντίον τῶν στρατιῶν τοῦ Ναπολέοντα.

Ὁ πατέρας τοῦ Κασμοῦλης ἔπεσε, ἀφοῦ σκότωσε μπροστὰ στὸ σπίτι του ποὺ τὸ εἶχε κάμει ὄχυρό του, 18 Τούρκους.

Πολλὲς νεαρὲς γυναῖκες γκρεμίστηκαν μαζί μὲ τὰ μικρὰ παιδιὰ τους στὸν καταρράκτη τῆς Ἀραπίτσας!

Ἡ σφαγὴ ἦταν γενικὴ. Ὁ Ντουσιὰν Πρόποβιτς, ποὺ γράφει ὅτι πολλὲς ἐξέχουσες οἰκογένειες τοῦ Βελιγραδίου κατάγονται ἀπ' τὴ Νάουσα, ὑπολογίζει μονάχα τοὺς σφαγμένους σὲ 5.000! Στόμωσαν καὶ τὰ μαχαίρια, ὅπως λέει ἡ παράδυσή!

Δυστυχῶς πῆραν ἐνεργὸ μέρος στὴ σφαγὴ καὶ οἱ Ἑβραῖοι. Θὰ ἦταν βέβαια ὄχλος. Μὰ πῶς δὲν τοὺς συγκράτησαν οἱ ραβῖνοι καὶ οἱ ἄλλοι ἀρχηγοί; Μὲ ὄλη τὴν τότε διαγωγὴ τους προκάλεσαν τὴν ἀγανάκτηση ἀκόμη καὶ τῶν προξένων (Βασδραβέλλης, σελ. 140 ἐκθεσις 14).

Ὁ Καρατάσος, ὁ Γάτσος, ὁ Ζαφειράκης, ὁ Μαλάμος, ὁ Καμπίτης, ὁ Κατσαοῦνης καὶ ἄλλοι συγκεντρώθηκαν μὲ τὰ γυναικόπαιδα στὸν Ἅγιον Νικόλαο καὶ ἀποφάσισαν ν' ἀποσυρθοῦν στὸν Ὀλυμπο. Εἶχαν πιάσει ὁμῶς τὸν δρόμο ψηλὰ κοντὰ στὸ Σέλι Κονιάρει τῆς Πτολεμαΐδας καὶ Κοζάνης. Ὁ Καρατάσος καὶ ὁ Γάτσος τοὺς ρίχτηκαν καὶ τοὺς ἐδίωξαν. Ἔμειναν πίσω ὁ Ζαφειράκης μὲ τὰ γυναικόπαιδα καὶ μικρὴ φρουρά. Οἱ Τοῦρκοι ξαφνικὰ τοὺς κύκλωσαν. Ἔπεσαν ἥρωικά, ὅπως γράφει καὶ ὁ Πουκεβίλ, ὄλοι. Οἱ Τοῦρκοι ἔφεραν στὴ Θεσσαλονικὴ τὰ κεφάλια τους καὶ τίς γυναῖκες, ποὺ φρόντισαν μὲ κάθε τρόπο καὶ βασανιστήρια νὰ τίς ἐξιλαμίσουν. Τὰ ἀρχεῖα τῶν Ἱεροδικείων ἀναφέρουν πολλοὺς ἐξιλαμισμοὺς παιδιῶν ἀπ' τὴ Χαλκιδική! Ἐὰν ὁμῶς τούρκευαν καὶ οἱ γυναῖκες τῶν μεγάλων ἐπαναστατῶν ἀρχηγῶν, ὅπως τοῦ Καρατάσου, τοῦ Ζαφειράκη, τοῦ Γάτσου, τὸ πράγμα θὰ εἶχε γενικότερο ἠθικὸ ἀντίκτυπο. Ἡ Γιάτσαινα δὲ μπόρεσε νὰ βαστάξῃ στὰ βασανιστήρια καὶ φόρεσε φερετζέ. Οἱ ἄλλες πέθαναν σὰν μάρτυρες τοῦ χριστιανισμοῦ.

Ὁ περιβόητος γενικὸς ἀρχηγὸς Σάλας, πρῶην συνταγματάρχης τοῦ Ρωσικοῦ στρατοῦ, μὰ ἐπιπόλαιος καὶ ἀνόητος, ἔχασε μῆνες περιοδεύοντας τίς

Κυκλάδες χρυσοστόλιστος, σπαθοφόρος και έρωτομανής, για να πουλήση μερικά φέσια... Άποβιάστηκε στη Μεθώνη με 300 κάπου άνδρες και 2 κανόνια, που τα χειρίζονταν πεπειραμένοι Γερμανοί και Πολωνοί, στις 2 Μαρτίου. Άντι να τρέξη άμέσως μαζί με τον Διαμαντή και τους άλλους άρματολούς των Πιερίων και του Όλύμπου να βοηθήση την πολιορκούμενη Νάουσα και να παρενοχλήση τουλάχιστο τα νώτα των Τούρκων και τις συγκοινωνίες τους, όχυρώθηκε πρώτα στην Φούντα, πάνω άπ' τον Κολυδρό, όπου είχε στην άρχη μία έπιτυχία χάρις στα δύο κανόνια και τους λαμπρούς πυροβολητές του, και έπειτα στη Μηλιά της Κατερίνης, όπου κλείστηκε στον πύργο των Λαζαίων. Άλλά και άπ' εκεί τον έδιωξαν οι Τούρκοι. Άνάγκασαν έπίσης και τον σκληροκέφαλο Διαμαντή να φύγη με πολλές άπώλειες άπ' την Καστανιά του.

Εΐχαν πλημμυρίσει οι Τούρκοι όλο τον τόπο. Δύο χιλιάδες είχαν διαταχτή να έπιτηρήσουν τη Σιάτιστα. Ό Γιάννης Ζάκας των Γρεβενών, άφου έδωσε μάχες με τον Πεγλιβάν πασά, έστειλε 250 άνδρες με άρχηγό τον Κερίμη στο Μεσολόγγι, όπου οι περισσότεροι έπεσαν. Άνάμεσα σ' αυτούς ήταν και οι όπλαρχηγοί άπ' τη Σαμαρίνα. Κατέβηκε έπειτα και ό ίδιος με όλους, όσους είχε, και πολέμησε ως το τέλος.

Η έπανάσταση στη Μακεδονία έσβησε στη στάχτη και το αίμα. Μυριάδες τα θύματα. Μονάχα στη Θεσσαλονίκη 25.000 κάτοικοι της πολιτείας και της περιοχής θανατώθηκαν, όπως γράφει ό Πουκεβίλ. Άπειράριθμα είναι τα χωριά που πυρπολήθηκαν. Άπ' την Έδεσσα και πέρα, έως τον Στρυμωνικό κόλπο, δέν υπήρχαν παρά έρείπια. Μονάχα στη Χαλκιδική, σύμφωνα με τα Τουρκικά έγγραφα του Έροδικείου, κάηκαν 140 συνοικισμοί, κεφαλοχώρια, τσιφλίκια, μετόχια. Κάπου 20 κεφαλοχώρια του Βερμίου (Άνω και Κάτω Λόζιτσα, Ριάχοβο, Τοπλιάνη, Άγιος Ίωάννης, Διχαλεύρι, Καστανιά, Ξηρολείβαδο, Σέλα, Μορούσια, Γιαγυρνίτσα, Άρκουδοχώρι, Ταραμόνα, Χωροπάνια κλπ.) εξαφανίστηκαν όριστικά άπ' το πρόσωπο της γής. Οι κάτοικοί τους καταγίνονταν με την βαφή νημάτων για την Κεντρική Ευρώπη και την Άνατολή, όπως τα Άμπελάκια της Θεσσαλίας. Με την άρωγή του Βουκέλα ή Βικέλα και Ρακτιβάν, μεγαλεμπόρων στην Αύστρουγγαρία άπ' την Βέροια, έγκαταστάθηκαν ύσοι διασώθηκαν στα προάστεια της Πόλης και σχημάτισαν το Βαφειοχώρι, όπου γεννήθηκε και ό πατριάρχης Ίωακείμ ό Γ'.

Βούλγαροι έθνικόφρονες και μη και υπερεθνικόφρονες κομμουνιστές των Σκοπιών εκθειάζουν και δοξολογούν το "Ηλιεντεν (το Βουλγαρικό κίνημα της 20 Ίουλίου 1903, ημέρας του Προφήτη Ήλία), σαν το πρώτο και μόνο έπανάστατικό κίνημα της Μακεδονίας. Το ύμνολογούσαν και δικά μας Έλληνόφωνα κομμουνιστικά περιοδικά στην περίοδο 1945 - 48 σαν τη μεγαλύτερη (προοδευτική) επανάσταση της Μακεδονίας! Μα τί αντίπροσωπεύει ή μικρογραφία εκείνη μπροστά στα όλοκαυτώματα του 1821 - 1822; Βάσταξε όσο τα

ρόδα ή άκριβέστερα ή δρόσος τοῦ Μαΐου. Στό Κρούσοβο, τήν «πρωτεύουσα τῆς πρώτης Μακεδονικῆς σοσιαλιστικῆς δημοκρατίας», ὅπως ἀκούομε τώρα, μπῆκαν Βούλγαροι κομιτατζῆδες μέ ἐπιτελάρχῃ ἕνα Βούλγαρο ἀξιωματικό, ἔμειναν μόνο 8-9 μέρες καί τῶβαλαν στά πόδια μόλις φάνηκε ὁ τουρκικός στρατός χωρίς νά ρίξουν τουφεκιά!

Στάθηκε, πολέμησε καί ἔπεσε μονάχα ὁ Κρουσοβίτης Πίτο Γούλης μέ λίγους ὀλόγουρά του. "Ὅπως ὁμολογεῖ ὁ Πάντο Κλιάσεφ στά ἀπομνημονεύματά του, τότε ἀκριβῶς βρῆκαν εὐκαιρία ὁ Τσακάλωφ καί αὐτός νά σκοτώνουν «γραικομάνους», νά καίνε ἑλληνικά σπίτια στό Βατοχώρι, τὸ Νεστόριο, τήν Τουχούλη καί ἄλλα χωριά. Καί ἔφυγαν εὐθύς ἔπειτα οἱ λεβέντες στή Βουλγαρία μέσῳ τῆς φιλόξενης Ἑλλάδας!

"Ἄν ἡ ἐπανάσταση ἔσβησε στή Μακεδονία μέ ἀπροσμέτρητη συμφορά, οἱ Μακεδόνες τῆ συνέχισαν στή νότιο Ἑλλάδα. Χιλιάδες πολλές ἔφυγαν νά πολεμήσουν καί νά ἐκδικηθοῦν τίς τουρκικές φρικαλεότητες.

Δέν ἔλειψαν ὅμως ὀλότελα οἱ ἐπαναστατικῆς ἐστίες: Οἱ Κατσαούνης, Μαλάμος καί Καμπίτης ἐνθρονίστηκαν στό Βέρμιο, σκότωναν Τούρκους χωρικούς καί ἔκαιαν τουρκοχώρια. "Ἔστειλαν μάλιστα καί μήνυμα στόν Ἐμπολουμπούτ ὅτι, ἂν δέν ἄφηνε ἐλεύθερες τίς οἰκογένειές τους, θά σκότωναν καί θά ρῆμαζαν τὸν τουρκικό πληθυσμό.

Ὁ πασάς, πού θριαμβολογοῦσε μέ τίς δάφνες του καί εἶχε ἀρχίσει νά «φορολογῇ» γιά τὸν ἑαυτό του τοὺς ἐλάχιστους δικούς μας, πού εἶχαν ἀπομείνει, μὰ καί τοὺς Ἑβραίους καί ἀκόμα καί Τούρκους, καί πού ἀνάγκασε ἀργότερα τὸν Σουλτάνο νά τὸν ἐξορίσει καί νά τὸν ... ἀπογυμνώσει, ἀγρίεψε καί ἔστειλε ἐναντίον τους πολλὰ καί ἐκλεκτὰ στρατεύματα. Τὸ παράξενο εἶναι ὅτι καί οἱ τρεῖς καπεταναῖοι δέν ἔκαναν κλεφτοπόλεμο, μὰ ὀχυρώνονταν στά ἐρείπια τῶν καμμένων χωριῶν καί ἔδιναν «ἐκ παρατάξεως» μάχες φονικῆς γιά τοὺς Τούρκους, στό Δοβρᾶ, στό Ἄρκουδοχώρι, ὅπου ἔπεσε καί ὁ ἀνδρεῖος ἐπόπτης τῶν ντερβενίων Γιαγιᾶ μπέης. Εἶχαν 300 ἄνδρες ἀπελπισμένους καί ἀποφασισμένους φυγάδες. Στὴ μάχη ὅμως τοῦ Ἁγίου Σωτήρα κοντὰ στή Νάουσα, πού ἦταν πολὺ σκληρὴ καί μεγάλη, ξέφυγε ὁ Κατσαούνης. Ὁ Μαλάμος ἔπεσε καί ὁ Καμπίτης αἰχμαλωτίστηκε καί κρεμάστηκε στόν πλάτανο τῆς Βέροιας (Βασδραβέλλη, Οἱ Μακεδόνες εἰς τοὺς ἀγῶνας τουρκικὸ ἔγγραφο ἀριθ. 78, σελ. 271 - 272).

Ἡ Σιάτιστα ἐπίσης ἦταν σ' ἐμπόλεμο κατάσταση μέ τὴν Ἀρβανιτιά. Ἐναντιετώπισε ἀποτελεσματικὰ νεώτερες καί μεγαλύτερες ἄλβανικῆς ἐπιδρομῆς τὸ 1827 τοῦ Τερφικ Μπόζα μέ 9000, τὸ 1828 τῶν Ἀσλάν καί Βελῆ μπέηδων μέ περισσότερους καί τὸ 1830 τοῦ Καχραμάν μπέη μέ ἀκόμα περισσότερους! Οἱ Ἀλβανοὶ αὐτοὶ ἀρχηγοί, πού πῆγαιναν, καθὼς φαίνεται, νά πολεμήσουν στή νότιο Ἑλλάδα, εὗρισκαν «μονασίπ» (κατάλληλη καί εὐκολὴ εὐκαιρία) νά πλιατσικολογήσουν στό μεταξὺ τὴν πλοῦσια ἀπ' τοὺς «πραγματευ-

τάδες» στην Αυστρία, Σιάτιστα. Οί τελευταῖοι Ἀρβανίτες θὰ ἦταν ἐκεῖνοι, πού γύριζαν ἀπ' τὴν ἐλευθέρη, πιά Ἑλλάδα, καί με τὴν πρόφαση ὅτι τοὺς καθυσπεροῦσαν τοὺς «λουφέδες» (μισθοὺς) τῶριζαν στὸ γενικὸ πλιατσικολόγημα. Ἐξοντώθηκαν στὸ μοναστήρι, με παγίδα ἀπ' τὸν Βελή.

Ὁ Καρατάσος με τὸν Διαμαντὴ ἐξόντωσαν τὴν γιανιτσαρικὴ φρουρὰ στὴ γέφυρα τοῦ Μπαμπᾶ. Ὁ Πουκεβὶλ ὑπολογίζει τοὺς Γιανιτσαρούς σὲ 2.000 καί τὸ ταμεῖο τους, πού ἔπεσε σ' ἑλληνικὰ χέρια σὲ 2 ἑκατομμύρια γρόσια, ποσὸ ὑπερβολικὸ γιὰ ἐκείνη τὴν ἐποχὴ (Πουκεβὶλ, σελ. 633 - 639).

Ὁ Διαμαντὴς με τοὺς Γούλα Δράσκου, Λιάκο Μπίνου καί 250 ἄνδρες πέρασαν στὴ Σκιάθο καί τὴ Σκόπελο.

Ὁ Καρατάσος με τοὺς Γάτσο, Δουμπιώτη, Συρόπουλο καί κάμποσες ἑκατοντάδες ἄνδρες τράβηξε γιὰ τὸν Ἀσπροπόταμο καί ξεκαθάρισε μαζί με τὸν Καραϊσκάκη τὰ ἄγραφα ἀπ' τοὺς Τούρκους. Διακρίθηκε στὴν Πλάκα, στὸ Σιδρό, ὅπου μόνος κρατοῦσε τίς θέσεις του καί αἰχμαλώτισε 150 Γιανιτσαρούς καί 5 μπέηδες (Πουκεβὶλ, σελ. 712). Ἐπειτα ἀπ' τὴν ἄτυχη μάχη τοῦ Πέτα ἀκολούθησε τὸν Κολοκοτρώνη καί πολέμησε στὸ Δερβενάκι. Ὁ ὑπασπιστὴς τοῦ Κολοκοτρώνη Φωτάκος ἐξυμνεῖ ἰδιαίτερα τοὺς Μακεδόνες (σελ. 193).

Ἀπ' τὴ Σκόπελο ὁ Φαρμάκης, ἀπεσταλμένος τοῦ «Ἀρείου Πάγου» τῆς Ἀνατολικῆς Ἑλλάδας, πῆρε 600 Μακεδόνες γιὰ τὴν Εὐβοία με ἀρχηγούς τὸν Λιάκο, τὸν Μπίνο καί ἄλλους. Ὁ Διαμαντὴς εἶχε πεταχτῆ στὸν Ὀλυμπο νὰ παραλάβη οἰκογένειες καί 150 ἄνδρες, πού εἶχαν συγκεντρωθῆ. Οἱ Μακεδόνες ἐδίωξαν εὐθὺς τοὺς Τούρκους ἀπ' τὰ Βρυσάκια τῆς Χαλκιδικῆς. Μὰ ξέσπασε καυγὰς με τὸν Κριεζώτη καί τοὺς ντόπιους. Ὁ «αὐτοχθονισμὸς» ἔκαμε τὴν ἐμφάνισή του. Ἦρθε στὴν Εὐβοία καί ὁ Διαμαντὴς καί διάλυσαν τὸ τουρκικὸ στρατόπεδο τῆς Λιθαρίας. Μὰ οἱ ντόπιοι ἐπιτέθηκαν ἐναντίον τῶν «ξένων» καί κυνηγήθηκαν! Τοὺς ὑποκινοῦσε καί ὁ Ἀνδρούτσος, πού ἔκανε ἀντιπολίτευση στὸν «Ἀρειο Πάγο» καί θύμωσε γιὰ τὸν προβιβασμὸ τοῦ Διαμαντῆ σὲ «στρατηγὸ». Διορίστηκαν ὁ Διαμαντὴς, γιὰ τὴν πολιορκία τῆς Χαλκίδας, ὁ Καρατάσος τῆς Καρύστου. Ὁ Κριεζώτης με τοὺς ντόπιους πάλι τὰ χάλασε με τὸν Διαμαντὴ καί πάλι νικῆθηκε... Ὁ Καρατάσος πάσχισε νὰ συμβιβάσῃ τὰ πράγματα. Ξεκαθάρισε κάμποσες τούρκικες φρουρὲς καί ἀνάγκασε τοὺς Τούρκους νὰ συγκεντρώσουν δυνάμεις στὴ Λαμία. Μὰ οἱ σχέσεις τοῦ Διαμαντῆ καί τῶν Κριεζώτη - Ἀνδρούτσου χειροτέρευσαν...

Ὁ Καρατάσος, με ὑπαρχηγὸ τὸν Γάτσο καί 2.000 ἄνδρες, τὸν Μάιο τοῦ 1823 νίκησε σὲ τετραήμερη μάχη τοὺς 10.000 τοῦ Σαλιχ πασᾶ στὸ Τρίκερι, ἀφοῦ ἐξόντωσε πρῶτα τοὺς 500 Τούρκους, πού ἦταν σ' ἓνα νησάκι (Ἀλάτα).

Τὸν καλύτερο ὕμνο τοῦ Καρατάσου πλέκει ὁ συμπολεμιστὴς του Βελέντζας ἀπ' τὴν περιοχὴ Λαμίας στὴν ἐφημερίδα «Φιλόπατρις» τῆς 29-3-1857 (Βλαχογιάννη, σελ. 58): «Ἦκολούθησα, λέγει, τὸν παπποῦ εἰς ὅλας τὰς ἐκ-

στρατείας. Μοῦ φαίνεται ὅτι τὸν ἀκούω προφέροντα τὰς μονοσυλλάβους διαταγὰς καὶ μηδέποτε συγχωροῦντα. Μὰς καταλάμβανε ὅλους δέος ὅταν παριστάμεθα ἔμπροσθέν του. Τὸ νεῦμα του ἦταν προσταγὴ ἀδυσώπητος καὶ οὐαὶ εἰς τὸν παραβάτην αὐτῆς. Ἡ ἀταραξία του ἐν καιρῷ τῶν μαχῶν ἦτο ἀνδριάντος ὀρειχαλκίνου. Οὐδεὶς τὸν εἶδε ποτὲ ἐφ' ὅλης του τῆς ζωῆς ὀπισθοχωροῦντα ἐνώπιον τοῦ ἐχθροῦ. Εἰς τὸ Τρίκερι ἡ μάχη ἐβάσταξε 4 ἡμέρες καὶ ὁ γέρος, τέσσαρας ἡμέρας, ἀσάλευτος ἔμεινε στὴν Πέτραν. Ἔλεγεν ἔπειτα γελῶν: «Ἄν ἤθελα τότε νὰ φύγω; Μὰ δὲν μ' ἄφηναν τὰ γεράματα!»

Τὸ χαρακτηριστικὸ εἶναι ὅτι ἔτρεξε στὸ Τρίκερι μὲ δικὴ του πρωτοβουλία χωρὶς διαταγὴ, ὅπως φαίνεται ἀπὸ σχετικὴ ἐκθεσὴ του πρὸς τὸ «Μινιστέριον τοῦ Πολέμου», ὅπου ἔγραφε — δηλ. ἔγραψε ὁ γραμματιζούμενος γραμματικὸς του — «τοῦ Τρίκερι χαθέντος χάνεται ὅλον τὸ δικαίωμα τῆς Θεσσαλίας».

Ὁ Καρατάσος εἶχε ἐπιτυχία ἐναντίον τοῦ τακτικοῦ στρατοῦ τοῦ Ἰμπραήμ. Στὸ Σχοινόλακκο τῆς Μεσσηνίας στὶς 18 Μαΐου 1825 «ἀσάλευτος» κατόρθωσε ν' ἀποκρούσῃ 5 ἐφόδους 3.000 πεζικοῦ, 700 Μαμελούκων ἰππέων καὶ 1000 ἀτάκτων Ἀλβανῶν.

Ματαιώσε ἀπόβαση τοῦ Τουρκικοῦ στόλου στὶς 2 Ὀκτωβρίου 1823 στὴ Σκιάθο. Ὁ Τοῦρκος ναύαρχος Χοσρέφ πασὰς ἔκαμε ἐπανειλημμένες προσπάθειες ν' ἀποβιβάσῃ στρατὸ (Κουτσονίκια, Γενικὴ ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως, τόμ. Β', σελ. 78), μὰ βρῆκε πάντοτε καλὰ ὀργανωμένη καὶ φρονικὴ ἀντίσταση. Κατάφερε στὸ τέλος ν' ἀποβιβάσῃ ἀρκετὸ στρατὸ μὲ ἀρχηγὸ τὸν ὑποναύαρχο Ταχῆρ πασά. Τοὺς ρίχτηκαν ὅμως τότε μὲ τὰ σπαθιά οἱ δικοὶ μας καὶ τοὺς ἔρριξαν στὴ θάλασσα. Ἔμειναν 400 πτώματα Τούρκων στὴν παραλία. Φαίνεται ὅτι Σκιαθίτες πρόκριτοι εἶχαν ἔλθει σὲ συνεννόησιν μαζί του. Δὲν θὰ ἦταν βέβαια λεπτεπίλεπτη καὶ ὑποδειγματικὴ ἡ συμπεριφορὰ τῶν πρώων «κλεφτῶν» καὶ τῶν ἄλλων ὀρεισιβίων πρὸς τοὺς ἀγαθοὺς νηιοῦτες. Ὁ Παπαδιαμάντης τοὺς ἔχει ἀφιερῶσει μερικὰ διηγήματα. Ἦλθαν στὴ Σκιάθο καὶ Ψαριανοὶ πρόσφυγες, ποὺ εἶχαν ἐπίσης ἀξιώσεις ἐξ αἰτίας τῶν μεγάλων τους ὑπηρεσιῶν στὸν ἀγῶνα. Τὸ «περιπεπλεγμένον σύμπλεγμα» περιπλέχτηκε περισσότερο. Ὁ Καρατάσος ἦταν πάντοτε συμβιβαστικὸς. Ἡ κυβέρνησις ἔπεισε τοὺς Ψαριανοὺς καὶ Σκιαθίτες νὰ συνεννοοῦνται μαζί του.

Ἀπ' τὴν πείνα ἀναγκάστηκαν οἱ Μακεδόνες στεριανοὶ νὰ γίνουν τὸν Φεβρουάριου κουρσάροι! Λεηλάτησαν τουρκικὰ κτήματα στὰ παράλια τοῦ Θερμαϊκοῦ καὶ ἓνα γαλλικὸ πλοῖο φορτωμένο τρόφιμα... Τόσο ἀνησύχησαν οἱ Τοῦρκοι, ὥστε ὁ ἴδιος ὁ βαλῆς τῆς Θεσσαλονίκης Ἰμπραήμ πασὰς ἐξεστράτευσε ἐναντίον τους.

Ὁ Καρατάσος εἶχε διαταχτῆ νὰ πάη νὰ προστατεύσῃ τὴν Ἰγδρα. Ξαναπολέμησε στὸ Τρίκερι, ὅπου ἐξόντωσε τὸν Νούρκα Σαρβάνη μὲ τοὺς πολλοὺς

Ἄλβανούς, στήν Ἀττική, στήν Εὐβοία, τήν Ἀταλάντη καί ἄλλοῦ. Πέθανε τὸ 1831 στίς 31 Ἰανουαρίου στή Ναύπακτο, ἀφοῦ ἐξόρκισε τὸν γιό του Τσιάμη νά μὴ ξεχάσῃ ποτὲ τὴ Μακεδονία. Πέθανε πτωχότατος ἀπὸ πνευμονία. Ὁ καθηγητὴς Ντουσιάν Πρόποβιτς γράφει ὅτι ὁ Δημήτριος Καρατάσος πέθανε τὸ 1827 στή Σερβία, πολιτικὸς φυγάς μὲ τὸν τιμητικὸ τίτλο τοῦ Σέρβου συνταγματάρχη. Ὁ πρίγκηπας Μιχαήλ τοῦ ἔστησε μνημεῖο, ὅπου ἔγραψε τὰ ὠραῖα αὐτὰ λόγια: «Διαβάτη, ὅτα, περνᾷς ἀπ' ἐδῶ, χαιρέτησε αὐτὸν τὸν τάφο. Ἀναπαύεται ἐδῶ ἕνας ἥρωας ἐνὸς ἀγῶνος μεγάλου καὶ ἀγίου σπὸν ὁποῖο στηρίζεται ἡ τύχη τῆς Ἑλλάδας. Ἄν πᾶς ποτὲ στὰ μέρη, ὅπου ζοῦν οἱ ἀδελφοί Ἕλληνες, πές τους ὅτι ξέρουμε νὰ τιμοῦμε τὰ τραύματα τῶν ἡρώων, γιατί καὶ ἡ χώρα αὐτὴ μὲ ὅπλα ἔχει κρατηθῆ».

Δὲν ἐνταφιάσθηκε ὅμως ὁ γέρο-Καρατάσος, μὰ ἕνας γιός του, ὅπως μὲ ἐπιστολὴ του μὲ εἶχε βεβαιώσει ὁ καθηγητὴς Μ. Λάσκαρης.

Οἱ Μακεδόνες πολέμησαν ἕως τὸ τέλος σ' ὅλα τὰ μέρη καὶ μέτωπα. Μακεδόνες 1200 μὲ ἀρχηγούς τὸν Λάμπρο Κασσανδρινό, τὸν Ὀλύμπιο Γούλα, Δράσκου, τὸν Κώστα ἀπ' τὴν Χαλκιδική, τὸν Σιατιστινὸ Νάνο Τουρούντα, τὸν Κοζανίτη Γιάννη Τσόντζα καὶ ἄλλους, πού εἶχαν πάει μὲ κυβερνητικὴ διαταγὴ στὰ Ψαρά, νὰ τὰ προστατεύσουν, χάθηκαν ὅλοι! Πολλοὶ ἔπεσαν, οἱ περισσότεροὶ αὐτοανατινάχτηκαν στίς 20 Ἰουνίου 1823! Εἶναι ἡ μεγαλύτερη ἴσως ὁμαδικὴ αὐτοκτονία τῆς ἱστορίας. Εἶχαν πολλοὶ μαζὶ καὶ τὶς οἰκογένειες. Προτίμησαν ὅλοι τὸν θάνατο ἀπ' τὸ σκλάβωμα καὶ τὴν ἀτίμωση. Πῆραν ὅμως στὰ ὕψη μὲ τὴν ἀνατίμαξη καὶ πάρα πολλοὺς Τούρκους.

Ἄλλοι 200 Μακεδόνες μὲ ἀρχηγὸ τὸν Τόλιο Λάζο πῆγαν νὰ πολεμήσουν στήν Κρήτη μαζὶ μὲ τὸν Καλλέργη. Ἄλλοι ἐπιχείρησαν νὰ ξανανάψουν τὴν ἐπαναστατικὴ φλόγα στή Μακεδονία. Ἀποβιβάστηκαν στή Μεθώνη καὶ ἄλλοι στή Χαλκιδική. Βοῆξαν ὅμως ἀνυπέρβλητα ἐμπόδια.

Τελευταῖος νεκρὸς τῆς ἐπανάστασης ἦταν ὁ Μηνᾶς Λιακόπουλος ἀπ' τοὺς κλέφτες τοῦ Ὀλύμπου, πού ἔπεσε κοντὰ στή Θήβα τὸν Ἰούνιο τοῦ 1829.

Ὁ ἐπαναστατικὸς πυρετὸς δὲν ἔπεσε στή Μακεδονία μὲ τὴ σφαγὴ καὶ τὴν ἐρήμωση τοῦ 1821 καὶ 1822. Τὸ 1825 ἔγινε μιὰ ἀπόβαση στὰ παράλια τοῦ Ὀλύμπου χωρὶς ἐπιτυχία, ὅπως ἦταν φυσικό. Τὸ 1854 ὁ Τσάμης Καρατάσος, ὁ γιός τοῦ μεγάλου Δημ. Καρατάσου, πού εἶχε πάει τὸ 1844 μὲ σῶμα παλαιμάχων Μακεδόνων στήν Κρήτη καὶ διορίστηκε γι' αὐτὸ ἀπ' τὸν Ὄθωνα ὑπασπιστὴς του, ἐπιβιβάστηκε στή Σιθωνία, τὴ μεσαία χερσόνησο τῆς Χαλκιδικῆς (17 Μαρτίου) μὲ τὸν ὀπλαρχηγὸ Χυμεντὸ τὸν Πολυγυρινὸ καὶ μὲ ἄλλους, καθὼς καὶ μὲ 200 περίπου ἄνδρες, τοὺς περισσότερους ἀπ' τὴ Χαλκιδική· γίνεται παντοῦ δεκτὸς μὲ ἐνθουσιασμό, σαρώνει τὴν τουρκικὴ φρουρά. Ἀνάμεσα στὰ θύματά του ἦταν καὶ ὁ γιός τοῦ βαλῆ τῆς Θεσσαλονίκης. Ἐτρεῖξαν νὰ ταχθοῦν κάτω ἀπ' τὴ σημαία τους καὶ κάμποσοι καλόγεροι τοῦ Ἁγίου Ὄρους, πού φόρεσαν φουστανέλα.

Μπήκε νικηφόρος και στον Πολύγυρο, την πρωτεύουσα της επαρχίας. Συναντούσαν όμως όλοένα μεγαλύτερα τουρκικά στρατεύματα και αναγκάστηκε να υποχωρήσει στο "Άγιον Όρος.

Στις Καριές, την πρωτεύουσά του, κήρυξε πανηγυρικά την επανάσταση. Είπε ότι τα Γιάννινα και η Θεσσαλονίκη είχαν πέσει σε δικά μας χέρια και αυτός θα βιάδιζε για τις Σέρρες. Ήταν όμως οι αγγλο-γαλλικοί στόλοι σύμμαχοι τότε των Τούρκων. Υποχρεώθηκε ν' αποσυρθή στη Σικιάθo.

Επαναστατικό κίνημα έγινε τότε και στον Όλυμπο και τα Πιέρια. Είχαν πάρει μέρος μαζί με άλλους και ο Γιώργος Λάζος, όπλαρχηγός της παλιάς αρματολικής οικογένειας των Λαζαίων και ο Ζαχΰλας, γόνος επίσης παλιάς αρματολικής γενιάς, που πρωτοστάτησαν και στην επανάσταση του 1878 (Σειζάνη, Η επανάσταση του 1878, σελ. 152-153).

Σήκωσε τότε την σημαία της επανάστασης στην περιφέρεια Γρεβενών ο Ζάκας, κλάδος ήρωικής οικογένειας, που έστειλε 100 τώρα χρόνια με το σπαθί στο χέρι. Είναι γνωστό το δημοτικό τραγούδι: «Σεις βουνά του Γρεβενού και πεύκα του Μετσόβου λίγο για χαμηλώσετε.....νά ...φανούν και το Μέγα Σπήλαιο, πώς πολεμᾶν οι Έλληνες με το νιζάμι άσκέρι» (τον τακτικό τουρκικό στρατό). Είναι πολύ όχυρη η θέση, όπου βρίσκεται το Μέγα Σπήλαιο. Λένε ότι ο Ζάκας κύλησε στους Τούρκους βράχους και βαρέλια. Το καλοκαίρι του 1915, σ'ένα πανηγύρι της επαρχίας Γρεβενών, άκουσα να τραγουδούν πολλοί χωρικοί καθισμένοι το τραγούδι του Ζάκα σε χαμηλό και βαρύ τόνο με τρόπο άληθινά θαυμάσιο. Άξιζε να ήχογραφηθῆ.

Ο γέρο-Παπαβασιλείου της Κρυσταλλοπηγής έχει σημειώσει ότι το 1854 το χωριό του και τα άλλα των Κορεστίων περίμεναν τα άνταρτικά μεγάλα σώματα, που είχαν φτάσει στην Δάρδα της Κορυτσάς, για να ξεσηκωθούν, μα ξαφνική διαταγή τους ανάκαλεσε. Θα μεσολαβοῦσε αγγλογαλλική επέμβαση.

Ήλθαν τότε στο χωριό εκατοντάδες Γκέγκηδες να βροῦν την κρυφή όπλαποθήκη. Έφυγαν, άφοῦ τζέπωσαν οι άρχηγοί τους κάμποσα χρήματα.

Στο Μοναστήρι ιδρύθηκε το 1852 η «Λέσχη», ένα σωματείο με προοδευτική και εκπαιδευτική αποστολή επιφανειακά, και με συνωμοτική επαναστατική δράση ουσιαστικά.

Είχε καφενεῖο, βιβλιοθήκη, λίγα μουσικά όργανα. Μα στη μεγάλη αὐλή τη νύχτα γυμνάζονταν στα όπλα. Και υπῆρχε πολλή προθυμία να τα χρησιμοποιήσουν. Για να μη προκαλέσουν την προσοχή και υποψία των Τούρκων την βάπτισαν «Καζίνο». Έμεινε όμως με το πραγματικό της όνομα «Λέσχη» και «Λέσχη».

Τριάντα χρόνια άργότερα έφημερίδες της Σόφιας και της ...Βουδαπέστης μνημόνευσαν τη λέσχη του Μοναστηρίου σαν απόδειξη του παραχρησμού και επαναστατικού μας όργανου. Και ο Φιλίππιδης, σοφός φιλόλογος,

ἀφιέρωσε τὴν ἱστορία του τῆς ἐπαναστάσεως τῆς Νάουσας τοῦ 1822 στὸ Μηνᾶ Μπίστα καὶ Ζόζο, δύο ἀπ' τοὺς ἐθνομάρτυρες τῆς «Λέσχης» καὶ τὸν Ἄναστ. Βαφειάδη, πού ἔπεσε τὸ 1866 στὸ Βαφέ τῆς Κρήτης.

Ἦρθε τότε (1854-55) στὸ Μοναστήρι ὁ «σατραζάμης» (πρωθυπουργὸς τῆς Τουρκίας). Γύριζε ἀπὸ μίαν ἐκστρατεία τοῦ Μαυροβουνίου καὶ ἐτοίμαζε μίαν ἄλλη ἐναντίον τῆς ἀνυπότακτης Ἀλβανίας. Τὰ μέλη τῆς Λέσχης, ζωηροί, νέοι, παρουσιάστηκαν πολλοὶ μαζί «ἐν σώματι» μπροστά του καὶ διαμαρτυρήθηκαν μὲ φωνές γιατί εἶχαν καταδικάσει οἱ Τοῦρκοι, ἄψε σβῆσε, σὲ θάνατο καὶ σὲ τρεῖς μέρες, τὴ μέρα τοῦ παζαριοῦ, θά κρεμοῦσαν ἓνα νεαρὸ χριστιανό, ἴσως μέλος τῆς Λέσχης, πού εἶχε σκοτώσει Τοῦρκο, γιὰ νὰ προστατεύσῃ τὴν τιμὴ του. Ὁ πασὰς τοὺς δέχτηκε μὲ προσποιητὴ εὐγένεια. Τὸ ἄλλο ὅμως πρωὶ ἡ ἀστυνομία ἔκλεισε τὴν Λέσχη, δήμευσε τὰ πράγματά της, ἔπιασε καὶ ἔστειλε ἀμέσως ἐξορία στὰ βόθη τῆς Μ. Ἀσίας ὅλα τὰ μέλη της, ὅσα δὲν πρόλαβαν νὰ κρυφτοῦν. Δίκη οὔτε κἀν ἔγινε.

Καὶ ὁ νεαρὸς κατάδικος κρεμάστηκε τὴν ἴδια μέρα.

Καὶ ἦταν ἐποχὴ, πού ἡ Τουρκία εἶχε δώσει πολλές ὑποσχέσεις γιὰ τὴν προστασία τῶν χριστιανῶν ὑπηκόων της στοὺς συμμάχους Ἀγγλο-Γάλλους τοῦ Κριμαϊκοῦ πολέμου!

Ὁ Μηνᾶς Μπίστας, ὁ Ζόζιος καὶ ἓνας ἄλλος πέθαναν στὰ μπουντρούμια τῆς Πόλης. Ὁ Κωνστ. Παπαναούμ, ὁ Κωνστ. Γκιόρσεσ, ὁ Τσάκος, ὁ Βοσνιακός, ὁ Νάκας καὶ ἄλλοι ἔμειναν πέντε χρόνια στὴν Κασταμονὴ τῆς Μ. Ἀσίας. Ὁ Μηνᾶς Μπίστας ἦταν φαίνεται ὁ ζωηρότερος καὶ σημαντικότερος. Πλούσιος, ὑψηλός, ὠραῖος, εἶχε σπουδάσει στὴν Βιέννη, ὅπου εἶχαν ἐμπορικὸ κατὰστημα. Μαζί του ἔπαθαν ἐπίσης καὶ οἱ Μεγαροβίτες Γιάκης Παπαθεοχάρης καὶ Μενέλαος Μαλτός.

Ἐνα τραγοῦδι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἀποδίδει τὴν περιπέτεια τῆς Λέσχης σὲ προδοσία τοῦ μητροπολίτη Βενεδίκτου. Μὲ τὸ ὄνομά του εἶχε συνδεθῆ ἡ περιπέτεια τῆς Λέσχης. Αὐτὸν ἀναφέρει ὡς ἓνα ἀδιόρθωτο ταραξία καὶ στασιαστὴ καὶ ἡ ἐφημερίδα τῆς Σόφιας «La Bulgarie».

Ἐκαμαν τότε τὴν ἐμφάνισή τους καὶ ἀνταρτικὰ σώματα. Εἶχαν ριχτῆ πολλοὶ χωρικοὶ στὶς φυλακὲς Μοναστηρίου. Μεταξὺ τους ἦταν καὶ ἓνας παπὰς ἀπ' τὸ Μπούφι, πού εἶχε γράψῃ σ' ἓναν τοῖχο τῆς φυλακῆς μίαν προσευχὴν, πού τὰ πρῶτα γράμματα τῶν στίχων της σχηματίζαν τὴν λέξη «ἐλευθερία».

Ὁ Μοναστηριώτης φοιτητῆς Ἄναστάσιος Βαφειάδης καὶ δύο ἄλλοι ἐπίσης φοιτητὲς ἔπεσαν τὸ 1866 στὴ μάχη τοῦ Βαφέ τῆς Κρήτης.

Ὅπως γράφει ὁ Παπαβασιλείου, ὁ χωριανὸς του Λάμπος Σιπέρτας πολέμησε τότε τρία χρόνια στὴν Κρήτη (καὶ γύρισε στὴν Κρυσταλλοπηγὴ μὲ τὸ σχετικὸ δίπλωμα), καὶ ὁ συγγενὴς του Χρῖστος Ταμτζουλῆς ἔπεσε στὴ μάχη τοῦ Βαφέ.

Πολύ μεγαλύτερη ήταν η επανάσταση στη Μακεδονία το 1878. Σχηματίστηκε τότε η «Προσωρινή Κυβέρνησις τῆς Μακεδονίας» στο Λιτόχωρο με πρόεδρο τὸν γιατρὸν Καραβάγγο, πού ἔστειλε καὶ προκήρυξη πρὸς τὶς «Μεγάλες Δυνάμεις».

Τὸ 1875 ἔγινε επανάσταση στὴν Ἑρζεγοβίνη καὶ τὴ Βοσνία καὶ τὸ 1876 επαναστατικὸ κίνημα στὴν Βουλγαρία. Ἀκολούθησε πόλεμος Τουρκίας καὶ Σερβίας ἄτυχος γιὰ τὴν τελευταία. Οἱ Βούλγαροι ἔκαψαν λίγα χωριά τούρκικα καὶ ἔβαλαν καθὼς φαίνεται μαχαίρι, σύμφωνα μὲ τὴ συνθήειά τους. Οἱ Τούρκοι μπασιμπουζοῦκοι καὶ Τσερκέζοι ἔκαμαν τότε μεγάλες σφαγὲς στὸ Μπατάκ, πού ἀναστᾶτωσαν τὴ κοινὴ γνώμη στὴν Εὐρώπη καὶ ἰδίως στὴν Ἀγγλία καὶ Ρωσία. Ὁ γέρο-Γλάδστων, ἀρχηγὸς τῶν φιλελευθέρων, πού εἶχε ἀποχωρήσει ἀπ' τὴν πολιτικὴ, ἄρπαξε τὴν εὐκαιρία καὶ μὲ τὸ σταυρὸ στὸ χέρι, καυτηρίασε, τὴν τουρκικὴ βαρβαρότητα καὶ τὶς βουλγαρικὲς φρικαλεότητες (Bulgarian atrocities). Τότε κατανίκησε στὶς ἐκλογὲς τὸν πρωθυπουργὸ καὶ ἀρχηγὸ τῶν συντηρητικῶν Ντισραῆλι, Ἑβραϊκῆς καταγωγῆς, ἀργότερα Λόρδο Μπήκονσφιλντ, πού εἶχε γυρίσει καὶ ὀριαμβευτῆς ἀπ' τὸ Συνέδριο τοῦ Βερολίνου μὲ τὴν Κύπρο στὴν στέγη.... Ἡ Ρωσία σύρθηκε στὸν πόλεμο.

Ὁ Τούρκος πρωθυπουργὸς ἔβγαλε Διάταγμα, πού ὄριζε νὰ συλλαμβάνονται καὶ νὰ καταδικάζονται σὲ θάνατο ἐθελοντὲς (μπασιμπουζοῦκοι) ἢ στρατιῶτες, πού ἔπαιρναν σιλάβες Βουλγαροπούλες ἢ Βουλγαρόπουλα. Ἡ Εὐρωπαϊκὴ πίεση τὸν εἶχε ἐξαναγκάσει. Ὡστόσο ἡ Μητρόπολη Θεσσαλονίκης ἐξαγόρασε ἀρκετὲς Βουλγαροπούλες, πού τὶς πουλοῦσαν στὸ παζάρι οἱ Τσερκέζοι γιὰ πέντε λίρες τὶς ὁμορφότερες. Ἐπιστολὴ ἐπίσης ἀπ' τὴ Σμύρνη πληροφοροῦσε τὸ Πατριαρχεῖο ὅτι μὲ τὸ Αὐστριακὸ ἀτμόπλοιο εἶχε φτάσει στὴ Σμύρνη ὁ καϊμακάμης τοῦ Ὁρχανιές, πού κουβαλοῦσε μαζί μὲ τὸ χαρέμι του καὶ τρεῖς Βουλγαρίδες (Μαρία, Χριστίνα, Εὐγενία)! Τὶς ἀπελευθέρωσε ἡ Μητρόπολη Σμύρνης (Γκαρπολᾶ, Πῶς ἡ Μακεδονία παρέμεινε Ἑλληνικὴ, σελ. 16-18).

Ἀνωμαλία καὶ ἀναστάτωση βασίλευε καὶ στὴ Μακεδονία. Γκέγκηδες, μπασιμπουζοῦκοι, Τσερκέζοι στρατιῶτες, λιποτάκτες, ληστοσυμμορίτες λήστευαν, ἄρπαζαν, σκότωναν. Τὰ ὄργανα τῆς τάξεως ἔκαναν τὶς μεγαλύτερες ἀταξίες, ὅπως φαίνεται ἀπὸ ἔντονη διαμαρτυρία (ταιρίφ) τοῦ τότε Μητροπολίτη Θεσσαλονίκης καὶ ἀργότερα περιφήμου Πατριάρχου Ἰωακείμ τοῦ Γ' πρὸς τὸν Βαλῆ Θεσσαλονίκης (Γκαρπολᾶ, Πῶς ἡ Μακεδονία παρέμεινε Ἑλληνικὴ, σελ. 25). Ἐκθεση τοῦ ἴδιου Βαλῆ ἔλεγε ὅτι τὸ Νοέμβριο τοῦ 1876 σκοτώθηκαν στὸ Βιλαέτι Θεσσαλονίκης 16 Μουσουλμάνοι, 204 Χριστιανοί, 27 τραυματίστηκαν καὶ 10 σύρθηκαν σιλάβοι στὰ βουνά. Ἀνάμεσα στοὺς σιλάβους ἦταν καὶ ἓνας Ἑλληνορθόδοξος παπάς τῆς περιοχῆς Σι-

δηροκάστρου μαζί με τὸν ἀδελφὸ καὶ τὴ σύζυγό του. Βρέθηκαν καὶ οἱ τρεῖς σφαγμένοι καὶ βασανισμένοι... Οἱ δράστες Βούλγαροι!

Ἡ ἔκθεση μιλοῦσε καὶ γιὰ φόνους Βουλγάρων ἀπὸ Ἑλληνες ἀντάρτες, χωρὶς ὅμως νὰ καθορίζη τόπο καὶ ὀνόματα. Ἐγίναν φόνοι Ἑλλήνων ἀπὸ Βουλγάρους. Οἱ Βούλγαροι χρησίμευσαν καὶ ὡς καταδότες Ἑλλήνων στοὺς Τούρκους. Κάποιος Βαγγέλης ἀπ' τὸν Ἄγρα (Βλάστοβο) τῆς Ἐδεσσας, ποὺ ἔκανε αὐτὴ τὴ δουλειά, βρέθηκε σκοτωμένος μετ' ἀποτέλεσμα νὰ φυλακιστοῦν κάμποσοι δικοὶ μας ἀπ' τὸ ἴδιο χωριό. Ἐνας ἄλλος Λουκάς, ποὺ ὑπηρετοῦσε στὴ μυστικὴ ἀστυνομία Θεσσαλονίκης καὶ ἔγινε αἰτία νὰ ριχτοῦν στὶς φυλακὲς πολλοὶ Ἑλληνες, δέχτηκε μιὰ βραδιὰ καντὰ στὰ Ἐβραϊκὰ νεκροταφεῖα μερικὲς σφαῖρες ἀπὸ ἀγνωστούς. Γιατρεύτηκε, συνῆρθε, μετάνιωσε καὶ προσφέρθηκε νὰ μᾶς ἐξυπηρετήσῃ. Τὸν ξέκαμαν ὅμως οἱ Τούρκοι ἀστυνομικοί...

Βούλγαροι καρβοναράοι ἀπὸ τὴν παλιὰ Βουλγαρία, ποὺ δούλευαν στὸ Ἅγιον Ὄρος, γιὰ νὰ βάλουν στὸ χέρι τὸ «τιμιόξυλο» τῆς Μονῆς Ἐρημοτάμου ἔστησαν ἐνέδρα ντυμένοι Γκέγκηδες στὸν ἡγούμενο τῆς Μονῆς, ποὺ πήγαινε στὰ Βραστὰ τῆς Χαλκιδικῆς νὰ εὐλογῆσῃ μετ' τὸ ἱερὸ κειμήλιο κάποιον ἄρρωστο μ' ἓναν ἄλλο καλόγηρο καὶ ἓναν ἔνοπλο σωματοφύλακα. Σκότωσαν τὸν φύλακα, πλήγωσαν τὸν καλόγηρο καὶ ἄρπαξαν τὸ «τιμιό ξύλο». Ἀναγκάστηκαν ὅμως νὰ τὸ παραδώσουν ἀπ' τὸ ὀμαδικὸ κυνήγημα τῶν χωρικῶν, ποὺ ξεσηκώθηκαν καὶ ἔτρεξαν ὅλοι γενικά. Πῆρε τότε φωτιά τὸ Ἑλληνικὸ προξενεῖο Θεσσαλονίκης. Πρόλαβαν νὰ βγάλουν ἔξω μαζί με ἄλλα ἔπιπλα καὶ ἀρχεῖα καὶ 20 κιβώτια γεμάτα ὅπλα καὶ πολεμοφόδια, ποὺ προκάλεσαν διπλωματικὰ ζητήματα (Γκαρπολά, Πῶς ἡ Μακεδονία παρέμεινε Ἑλληνικὴ σελ. 27-28)

Τὰ πλήρωσαν μετ' φυλακὴ πολλοὶ Ἑλληνες ὀθωμανοὶ ὑπήκοοι. Στὶς 24 Ἀπριλίου 1876 ἀναστατώθηκαν ἡ Θεσσαλονίκη, ἡ Τουρκία καὶ ἡ Εὐρώπη ἀπ' τὴ σφαγὴ σ' ἓνα τζαμί, μπροστὰ στὸν Βαλῆ, τῶν προξένων Γαλλίας καὶ Γερμανίας γιὰ τὰ μαῦρα μάτια μιᾶς γυναίκας. Λίγο ἔλειψε νὰ γενικευτῇ ἡ σφαγὴ τῶν χριστιανῶν. Εἶχε ἀποθρῃωθῇ ὁ τουρκικὸς πληθυσμὸς τῆς Θεσσαλονίκης, γιὰτὶ μιὰ χωριατοπούλα ἀπ' τὴ Μπογδάντσα τῆς Γευγελῆς, ποὺ ἤθελε νὰ τουρκέψῃ, ἐξαφανίστηκε μόλις ἔφτασε στὸ σιδηροδρομικὸ σταθμὸ τῆς Θεσσαλονίκης. Μὰ κινητοποιήθηκαν εὐρωπαϊκοὶ στόλοι.

Ἡ Ρωσία ἀπειλοῦσε ὀλοένα πόλεμο. Γιὰ νὰ τὸν προλάβουν οἱ ἄλλες «Μεγάλες Δυνάμεις» ὀργάνωσαν στὴν Πόλη διεθνή Διάσκεψη, ποὺ δὲν εἶχε θετικὸ ἀποτέλεσμα. Διατυπώθηκαν προτάσεις μετ' τὴν ἔμπνευση τοῦ Ρώσου πρεσβευτῆ Ἰγνάτιεφ νὰ δημιουργηθοῦν δύο αὐτόνομες Βουλγαρίες, ἡ μία μετ' πρωτεύουσα τὸ Τύρνοβο, ἡ ἄλλη τὴ Σόφια, μετ' προέκταση πρὸς νότον βαθεῖα στὴ Μακεδονία.

Γότε ὑποβλήθηκαν στὴ Διάσκεψη πολλὰ ὑπομνήματα τῶν Ἑλλήνων

κατοίκων Μακεδονίας. Ἡ "Εδεσσα ἔστειλε τὸ περίφημο πολυσέλιδο σοφὸ ὑπόμνημά της, ποὺ ἔλεγε ὅτι οἱ Βούλγαροι δὲν ἔχουν τὸ δικαίωμα νὰ ἐπικαλοῦνται τὴ γλῶσσα, ἀφοῦ οἱ ἴδιοι μιλοῦν τώρα ἄλλη γλῶσσα (σλαβική) ἀπ' τὴν ἀρχική τους (τουρκοταταρική), ἔτι τὸ τοπικὸ σλαβόφωνο ἰδιώμα τους ἔχει πάρα πολλές Ἑλληνικὲς λέξεις καὶ μάλιστα ἀγροτικὲς καὶ σπιτικὲς, ποὺ σημαίνει ὅτι δὲν εἶναι δανεικὲς. Τὸ Μοναστήρι μὲ 500 ὑπογραφὰς καὶ πολλὰς σφραγίδες συντεχνιῶν, συλλόγων, ἐπιτροπῶν ζήτησε νὰ καθιερωθῆ ἡ ἑλληνικὴ δευτέρη ἐπίσημη γλῶσσα τοῦ κράτους, ν' ἀφοπλιστοῦν οἱ Τοῦρκοι κλπ. "Όλες γενικὰ ἔδωσαν τὸ παρὸν μὲ τὴ διαμαρτυρία καὶ τὰ αἰτήματά τους.

Ἄ Ο Ρωσοτουρκικὸς πόλεμος ξέσπασε στὶς 11 Ἀπριλίου 1877. Οἱ Ἑλληνικὲς κυβερνήσεις — ἀλλάζαν σχεδὸν κάθε μῆνα — ταλαντεύονταν μεταξὺ ἀφθορᾶς καὶ ἀφθαρσίας: μεταξὺ Ρωσίας, ποὺ ζητοῦσε νὰμποῦμε καὶ μεῖς στὸν πόλεμο καὶ τῆς Ἀγγλίας, ποὺ ἤθελε νὰ μείνουμε ἡσυχοὶ μὲ τὴν ἐπαγγελία ὅτι θὰ παίρναμε ἐδαφικὴ ἀμοιβή. Στὸ τέλος θὰ παίρναμε καλὸ βαθμὸ καὶ βραβεῖο γιὰ τὴν καλὴ μας διαγωγή...

Οἱ Ρῶσοι προχώρησαν στὴν ἀρχὴ ἀκάθεκτοι. Ἡ τότε Ἑλληνικὴ κυβέρνηση καθόταν σὲ ἀναμμένα κάρβουνα.

Ἦρθε ὅμως ἡ Πλεῦνα μὲ τὸν Ὄσμὰν πασά. Ἡ κυβέρνησις μακάρισε τὸν ἑαυτὸ της καὶ ἐπαναπαύτηκε στὴ σοφία της. Μὰ καὶ ἡ Πλεῦνα ἔπεσε καὶ οἱ Ρῶσοι δρασκελίσαν στὴν καρδιά τοῦ χειμῶνα (28 Δεκεμβρίου) τὸν χιονισμένο ΑἼμο καὶ ξεχύθηκαν στοὺς θρακικοὺς κάμπους. Ἐπεσε καὶ ἡ Ἀδριανούπολη στὶς 8 Ἰανουαρίου. Ἀναστάτωσε τὴν Ἀθήνα! Ὁ λαὸς λιθοβόλησε τὰ Ἐγυργεῖα... Ἐγίναν συγκρούσεις μὲ τὴν ἀστυνομία. Ἡ κυβέρνηση — ἦταν πάλι ὁ Κουμουνδοῦρος πρωθυπουργὸς — πῆρε πιά τὴν ἥρωικὴ ἀπόφαση.

Ἄ Ο Ἑλληνικὸς στρατὸς στὶς 2 Ἰανουαρίου πέρασε ὀρμητικὰ τὰ σύνορα καὶ προχώρησε πρὸς τὸν Δομοκὸ, «νὰ προστατεύσῃ τὸν πληθυσμὸ ἀπ' τὶς ὑπερβασίεις τῶν Γκέγκηδων, τῶν Τσερκέζων καὶ τῶν ἄλλων μπάσιμπουζούκων». Ἦταν κάπου 23.000 - 24.000 ἄνδρες. Στὸ μεταξὺ ὅμως εἶχε γίνῃ στὴν Ἀδριανούπολη ρωσο-τουρκικὴ ἀνακαωχὴ. Μιὰ βλάβη τῆς τηλεφωνικῆς γραμμῆς εἶχε ἐμποδίσει τὴν ἔγκαιρη μετάδοσή της! Πίσω λοιπὸν «όλοταχῶς»... Βρέθηκε ἡ σχετικὴ διπλωματικὴ «φόρμουλα». Ἄ Ο Ρῶσος πρεσβευτὴς διαβεβαίωσε τὴν Ἑλληνικὴν κυβέρνησις καὶ ἀπὸ μέρος τῶν συναδέλφων του τῶν ἄλλων «Μεγάλων Δυνάμεων» ὅτι θὰ προστατεύονταν ἐνεργώτερα οἱ χριστιανικοὶ πληθυσμοὶ τῆς Τουρκίας καὶ ὅτι θὰ ἰκανοποιοῦνταν τὰ Ἑλληνικὰ «δίκαια» στὸ συνέδριον τῆς εἰρήνης. Εἶχε διαπιστωθῆ στὸ μεταξὺ ὅτι τὸ τυροβολικὸ ἦταν ἀγύμναστο καὶ ἡ ἐπιμελητεία ἀνύπαρκτη! Εἶχε ἐξ ἄλλου ἡ Τουρκία ναυτικὴ ὑπεροχὴ καὶ ναύαρχο τὸν Ἀγγλο τυχοδιώκτη, μὰ ἰκανὸ πλοίαρχο Χόβαρτ πασά.

Πῆρε πιά τὴ θέση της ἡ ἰδιωτικὴ πρωτοβουλία μὲ κυβερνητικὴ βέβαια

οικονομική και άλλη ένιςχυση. Είχε σχηματιστή μεγάλη Κεντρική 'Επιτροπή, πού θά παρασκεύαζε επαναστάσεις στη Θεσσαλία, τήν 'Ηπειρο, τή Μακεδονία. Ειδική ύποεπιτροπή με πρόεδρο τόν καθηγητή τοῦ Πανεπιστημίου Πανταζίδη ἀπ' τὸ Κρούσοβο καὶ κύριο ἐνεργὸ μέλος τὸν Στέφανο Δραγοῦμη, ἐπιφορτίστηκε με τήν ἐπανάσταση καὶ τήν ἀπελευθέρωση τῆς Μακεδονίας.

Εἶχε ἀρχίσει κάποια κίνηση καὶ στη Μακεδονία. Ἡ ἀνακοίνωση τοῦ βαλῆ Θεσσαλονίκης ἔλεγε ὅτι τὸ Νοέμβριο τοῦ 1876 σκοτώθηκαν καὶ Βούλγαροι ἀπὸ Ἑλληνας ἀντάρτες.

Ποιοὶ ἦταν αὐτοὶ οἱ «ἀντάρτες»; Ποιοὺς ἀρχηγοὺς εἶχαν, πού ἔδρασαν; Δὲν ξέρουμε.

Μὰ ὅταν ὁ ρωσο-τουρκικὸς πόλεμος ἄρχισε καὶ προχωροῦσαν οἱ Ρῶσοι, κατάλαβαν ὅλοι καὶ στη Μακεδονία ὅτι τὰ ὑπομνήματα, οἱ σφραγίδες, οἱ ὑπογραφές δὲν βάρυναν πολὺ. Γιὰ νὰ κινηθῆ τὸ ἐνδιαφέρον τῆς Εὐρώπης χρειάζονταν καὶ ἄλλες ἐνέργειες περισσότερο δραστηκές. Ἐπρεπε τὸ τουφέκι ν' ἀντικαταστήσῃ τὴν πέννα καὶ τὸ αἷμα τὴ μελάνη. Καὶ ἀποφάσισαν νὰ δράσουν.

Συνεδρίασαν στη Μητρόπολη Θεσσαλονίκης πενήντα πρόκριτοι. Τὴν ἄλλη μέρα ἄλλοι τόσοι. Ὁ Γκαρπολᾶς (Γκαρπολᾶ, σελ. 107 - 109) ἀναγράφει ὅλα τὰ ὀνόματά τους. Μητροπολίτης ἦταν ὁ Ἰωακείμ.

Καὶ ἀποφάσισαν νὰ ξεσπαθώσουν... Ἀνάμεσα στοὺς «προκρίτους» ἦταν καὶ ὁ Μπίτσος ἀπ' τὸ Ζαγόρι τῆς Ἡπείρου, μεγαλοκτηματίας στὴν περιφέρεια τῆς Κατερίνης καὶ διερμηνέας τοῦ Ἀγγλικοῦ Προξενείου, πού δὲν ἐπαιξε καθόλου τίμιο ρόλο λίγο ἀργότερα στὴν ἀ' Ἐπανάσταση τοῦ Ὀλύμπου».

Ἐμασαν χρήματα, φρόντισαν γιὰ ὅπλα καὶ ἔστειλαν γράμματα σὲ Μητροπολίτες, γιατροὺς, ἐμπόρους καὶ ἄλλους, ἴσαμε τὴν Ξάνθη, τὰ Βελεσά, τὸ Μοναστήρι, τὴν Κορυτσά, νὰ ἐτοιμαστοῦν καὶ με τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ νὰ ξεσηκωθοῦν. Ὁ ἴδιος Μητροπολίτης Θεσσαλονίκης Ἰωακείμ πῆγε καβάλα νὰ προσκυνήσῃ στὸ Ἅγιον Ὄρος γιὰ νὰ παρασκευάσῃ τὴν Χαλκιδική, ἀπ' ὅπου ἀναγκαστικὰ θά περνοῦσε.

Ὁ Μητροπολίτης Κίτρους (Κατερίνης), πού ἔκρυβε σὲ μικρὸ σῶμα μεγάλη ψυχὴ, εἶχε κάμει ἀξιόλογη προσφορά. Δὲ δίστασε καὶ νὰ ζώσῃ ἔπειτα τὸ σπαθὶ καὶ νὰ βάλῃ φωτιά στὸ Ἐπισκοπικὸ μέγαρο τοῦ Κολυδρουῦ καὶ στὰ πράγματά του.

Ἐπανάσταση ἕμως καὶ συνωμοσία, πού ἐτοιμάζεται «μυστικὰ» σὲ συνεδριάσεις 100 προσώπων δὲν μπορούσε νὰ ἔχῃ σοβαρὰ ἀποτελέσματα. Ὅπως ἦταν φυσικὸ ἡ ἐπανάσταση στὸν Ὀλυμπο καὶ τὰ Πιέρια, πού εἶχε ὀρισθῆ γιὰ τίς 8 Ἰανουαρίου 1878, ὅπως γράφει ὁ Γκαρπολᾶς, «ἐσημείωσε μεγάλο μηδενικόν». Οὔτε κἀν ἐκδηλώθηκε.

Δὲν κοιμόνταν βέβαια καὶ οἱ Τοῦρκοι. Κήρυξαν τὸν στρατιωτικὸ νόμο, κινητοποίησαν Γκέγκηδες, Κιρκασίους, ἄλλους μπασιμπουζούκους καὶ

στρατό. Μὲ τὴν ὑπογραφή τῆς ρωσοτουρκικῆς ἀνακωχῆς εἶχαν καὶ πολλή διαθέσιμη στρατιωτικὴ δύναμη. Πλημμύρισαν τὴ Χαλκιδική, πού πάντα φοβούνταν καὶ λογάριαζαν. Ζήτησαν ἐπίσης ἀπ' τὸ Πατριαρχεῖο τὴν ἄμεση ἀνάκληση τοῦ Μητροπολίτη Θεσσαλονίκης Ἰωακείμ, Μοναστηρίου (Πελαγονίας), Ματθαίου, ἐπίσης ἐξαιρετικοῦ πατριώτη, καὶ Πρεσπῶν καὶ Κρουσόβου, Ἀνθίμου. Τὸν Μητροπολίτη Κίτρους Νικόλαο ἀποφάσισαν νὰ τὸν στείλουν στὸ στρατοδικεῖο. Πρόλαβε ὅμως νὰ τὸ σκάσει καὶ νὰ βγῆ στὸ κλαρί.

Ἰσόλογος καὶ ὑπεύθυνος γιὰ τὴν ἀποτυχία θεωρήθηκε, ἄγνωστο γιὰ ποῖο λόγο ἕνας «φοιτητής», πού ἔχωνε παντοῦ τὴ μύτη του καὶ κανένας δὲν ἤξερε ποῦθε κρατοῦσε ἡ σκούφια του. Παρίστανε τὸν ἀπεσταλμένο κάποιου μυστικοῦ, μεγάλου πατριωτικοῦ συνδέσμου τῆς Ἀθήνας.

Μιὰ μέρα (27 Μαρτίου), ἐκεῖ πού βιάδιζε στὴ Θεσσαλονίκη κοντὰ στὴν ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου καμαρωτός, μὲ τὸ μαστοῦνι στὸ χέρι, τὰ μαλλιά καλοχτενισμένα, τὸ μουστικᾶκι στριμμένο, δέχτηκε ξαφνικὰ στὸ κεφάλι ἕνα βάζο τῆς νύχτας γεμάτο ἀκαθαρσίες. Βρέθηκε κολλημένη πάνω του μιὰ κορδέλα μὲ τὴν ἐπιγραφή «Ὁ ἐφιάλτης τοῦ Ὀλύμπου». Κάποια γυναίκα τὸ ἔκαμε, μὲ διαταγὴ βέβαια ἀπὸ ἐθνικὴ ὀργάνωση. Ὁ Γκαρπολάς, πού ἀναφέρει τὸ ἐπεισόδιο, δὲν ἀναγράφει τὸ ὄνομά της. Εἶναι καὶ αὐτὴ ἕνας «ἄγνωστος στρατιώτης» τῶν ἐθνικῶν ἀγώνων.

Περισσότερες καὶ ἀκριβέστερες πληροφορίες μᾶς δίνει τὸ βιβλίο «Ἡ ἐπανάσταση τοῦ 1878» τοῦ Σεϊζάνη, δημοσιογράφου ἀπ' τὴν Σμύρνη, πού εἶχε ἔλθει «ἐθελοντής».

Τὴ νύχτα 15 Φεβρουαρίου 1878 ἀποβιβάστηκαν στὴν παραλία τοῦ Λιτοχώρου, ὅπου ἔκαναν συνθηματικὲς φωτιές, 450 ἄνδρες ἀπ' τὰ ἀτμόπλοια «Ἰδρα» καὶ «Βυζάντιο» μὲ ἀρχηγὸ τὸν λοχαγὸ Δουμπιώτη, γιὰ τὴν ἐγγону τοῦ ὀπλαρχηγοῦ τῆς Χαλκιδικῆς στὸ 1821. Λίγοι ἦταν ἀπ' τὸ Ξηροχώρι, ἕνας Γερμανός (!), ὁ Α. Βόλκερ, ὅλοι οἱ ἄλλοι Μακεδόνες. Μαζὶ ἦταν καὶ ὁ Γ. Λάζος, γηραιὸς ὀπλαρχηγὸς καὶ γόνος ὀπλαρχηγῶν, πού εἶχε πολεμήσει στὰ ἴδια μέρη καὶ τὸ 1854, καὶ ὁ ἐπίσης ὀπλαρχηγός, ἑγγονος ὀπλαρχηγοῦ καὶ πολεμιστοῦ τοῦ 1854, Ι. Ζαχείλας.

Εἶχε ἀποβιβασθῆ τότε στὴν Κασσάνδρα μὲ δικό του σῶμα καὶ ὁ Λεωνίδας Πασχάλης, δικηγόρος στὴν Ἀθήνα καὶ μάλιστα «παρ' Ἀρείφ Πάγω», ἑγγονος τοῦ Κασσανδρινοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ 1821 Γιαννιοῦ Χατζηχριστοδούλου, ὅπως τὸ εἶχε ξανακάμει καὶ τὸ 1866.

Ἐπειδὴ ὅμως οἱ πρόκριτοι τῆς Βάλτας, πού τὸν ὑποδέχτηκαν μὲ ἀγάπη καὶ συγκίνηση, τὸν παρακάλεσαν νὰ μὴ «ξανακάψῃ» τὴν Κασσάνδρα, πού τόσα ἔπαθε τὸ 1821, ἔφυγε καὶ ἐνώθη με τὸν Δουμπιώτη (Στάμου, Ἡ Κασσάνδρα, σελ. 67).

Ξεφορτώθηκαν στην παραλία του Λιτοχώρου και 2.000 τουφέκια «έμπροσθογεμῆ», δηλ. παλιά, και 500 κάσες πολεμοφόδια.

Στό Λιτόχωρο τους υποδέχτηκαν με μεγάλο ένθουσιασμό. Τους περίμεναν εκεί και οι καπεταναῖοι Καλόγηρος και Νταβέλης με 40 «κλέφτες», ο Λιτοχωριανός επίσης έπλαρχηγός Γκατσάρας και άλλοι. Φυλάκισαν 15 Τούρκους υπαλλήλους και αστυνομικούς, αλλά δὲν τους σκότωσαν.

Ἐβγαλαν άμέσως και τὴν «Προσωρινή Κυβέρνηση Μακεδονίας» με πρόεδρο τὸν γιατρὸ Καραβάγκο, πού ἔστειλε στοὺς προζένους τῆς Θεσσαλονίκης τὴν διακοίνωση πρὸς τὴς «Μεγάλες Δυνάμεις» γιὰ τὴν ἔνωση τῆς Μακεδονίας «μετὰ τῆς μητρὸς Ἑλλάδος» και κυκλοφόρησε διακήρυξη πρὸς τὸν Μακεδονικὸ λαό. Τὸ πρακτικὸ τῆς ἐκλογῆς ὑπόγραψαν ἀντιπρόσωποι ἀπὸ 60-70 χωριά, πού σημαίνει ὅτι εἶχε γίνεи ἀμέσως ἀληθινὸς συναγεμὸς.

Χασομέρησαν ὅμως πολλὲς μέρες στό Λιτόχωρο ἀντὶ νὰ τρέξουν νὰ πιάσουν τὴν πρωτεύουσα τῆς ἐπαρχίας Κατερίνη και νὰ ἐξουδετερώσουν τὴν Τέχοβα, ὅπου ἦταν ἐγκαταστημένοι κάπου 700 πολεμικώτατοι Κιρκάσιοι.

Εὐθὺς τὴν ἄλλη μέρα τοὺς ἐπισκέφτηκε στό Λιτόχωρο ἐπιτροπὴ ἀπ' τὸν Μπίτσο, τὸν μεγαλοκτηματία και διερμηνέα τοῦ Ἀγγλικοῦ Προξενείου, και ἔνα πρόκριτο Τοῦρκο τῆς Κατερίνης, πού τοὺς δὴλωσε ὅτι παραδίδεται ἡ πόλη με τὸν ὄρο ὅμως νὰ μὴ μποῦν ἄτακτοι. Ὁ Δουμπιώτης τοὺς παράδωσε τοὺς 15 Τούρκους αἰχμαλώτους. Δὲν ζέχασε ἡ «κυβέρνηση» νὰ κάμη και μερικὸς διορισμοὺς ὑπαλλήλων και ἀστυνομικῶν.

Κατάφεραν ὅμως νὰ γίνουν κύριοι τοῦ φρουρίου τοῦ Πλαταμῶνα χωρὶς νὰ ρίξουν τουφεκιά. Ἡ φρουρά του, ἀπὸ 15 στρατιῶτες και ἔνα ἀνθυπασπιστὴ, ἀφέθηκε νὰ φύγη ἄοπλη. Ὁ Ἀποστολίδης, ἕνας ἀπ' τοὺς ὑπαρχηγούς, πού πολέμησε λαμπρὰ νωρίτερα στὴν Κύπρο και τότε στὴ Μακεδονία και Θεσσαλία, ἀναδείχτηκε και πανέξυπνος διπλωμάτης. Ὑποχρέώθηκαν ὅμως γρήγορα ν' ἀφήσουν τὸ φρούριο, γιατί τοὺς πληροφόρησαν ὅτι ἐρχόταν Τουρκικὸς στρατὸς ἀπ' τὴ Λάρισα. Κυνήγησαν ἐπίσης ἕνα μπουλούκι Γκέγκηδων και σκότωσαν πολλοὺς καθὼς και μιὰ ομάδα Τσερκέζων καβαλλαρέων και πεζῶν.

Ἡ χρονοτριβὴ ὅμως ἦταν μοιραία γιὰ ὅλη τὴν ἐπανάσταση. Βρῆκαν καιρὸ οἱ Τοῦρκοι νὰ κινηθοῦν.

Δραστηριότερος ὑπῆρξε ὁ Μητροπολίτης Κίτρου, ὅπως φαίνεται και ἀπὸ σχετικὴ ἔκθεσή του (Σειζάνη, Ἡ ἐπανάστασις τοῦ 1876, σελ. 161-173). Δεξι χέρι του εἶχε τὸν ντόπιο καπετάνιο Βαγγέλη Χοστέβα, ἀρχηγὸ ὅπως γράφει, («κλεπτῶν» και ὄχι ληστῶν) — δὲ θέλησε νὰ χρησιμοποιήσῃ τὸ δημοτικὸ («κλέφτες»). Ἐργάστηκε ἀπὸ καιρὸ, προπαγάνδιζε και προετοίμαζε τὴν ἐπανάσταση και δὲν εἶχε πειράξει ποτὲ κανένα Χριστιανό. Εἶχε πιάσει μόνο δύο Ἑβραίους, πού τοὺς κρατοῦσε σκλάβους ἕως ὅτου πάρῃ τὰ λύτρα ὅταν κηρύχτηκε ἡ ἐπανάσταση γιὰ πολλοὺς ἡ ληστεία ἀλλοθρήσκων δὲν ἦταν ἀπαγορευμένη ἀπ' τὸν Χριστό. Ἦταν ὅμως γενναῖος και ἐμπειρος πολεμιστῆς.

‘Ο Μητροπολίτης έβγαλε άπ’ τήν κρυφή άποθήκη στο νεκροταφείο του Κολυνδρού κάπου 550 τουφέκια. Πήραν τά 200 οί Κολυνδρινοί και τά 350 χωρικοί άπ’ τήν Παλατίτσα, τó Μπάρμπες και τó Κουτλές, που όχυρώθηκαν στην Παλατίτσα. Είχαν πάρει άλλα 300 Άρβανιτόβλαχοι, κτηνοτρόφοι έγκαταστημένοι στο κτήμα του Μπίτσου, που δέν τους άφησε νά κινηθούν ούτε και νά παραδώσουν τά όπλα που άλλοι πολλοί τά ζητούσαν μ’ έπιμονή.

‘Ο Μητροπολίτης κήρυξε μέσα σε γενικό ένθουσιασμό τήν επανάσταση και «τήν ένωση με τήν μητέρα Έλλάδα» και ό Χοστέβας με τους 120 «αδέφτες του» ζέκαμε τους τρεις Τούρκους χωροφύλακες τής Κολυνδρού.

Ζητούσαν τώρα όλοι όπλα άπό παντού. Μία άποστολή όμως, που πήγε νά ζητήσει άπ’ τόν Δουμπιώτη, γύρισε με 2 φορτία μόνον πολεμοφόδια. Πολεμικό ύλικό τους έστειλαν και άπό τή Θεσσαλονίκη! “Όπως γράφει ό Μητροπολίτης, όλα τά χωριά τής έπαρχίας του και όλα τά άλλα, άπ’ τόν Άλιάκμονα έως τόν Όλυμπο, ρίχτηκαν μ’ ένθουσιασμό στην επανάσταση πρόθυμοι για κάθε θυσία. ‘Ο Σειζάνης επίσης σημειώνει ότι παρατηρήθηκε στη Μακεδονία μεγαλύτερος ένθουσιασμός για τήν επανάσταση και άπ’ τήν Ηπειρο και τήν Θεσσαλία.

Δέν άργησαν όμως νά μάθουν ότι πολüs στρατός με πυροβολικό ξεκίνησε έναντιόν τους. Πήραν τότε ήρωική άπόφαση ν’ άδειάσουν όλοι οί κάτοικοι, μεγάλοι και μικροί, τόν Κολυνδρό και ν’ άποσυρθούν στην όρεινή και όχυρή θέση, όπου τó έρημωμένο μοναστήρι των Άγίων Πάντων. ‘Ο γενναίος Μητροπολίτης έδωσε ένα λαμπρό παράδειγμα. Έβαλε φωτιά στο Μητροπολιτικό μέγαρο και στερεό κτίριο, για νά μή πέση στα χέρια των Τούρκων και χρησιμεύσει για όρμητήριο και στρατηγείο τους! Κάηκαν και όλα τά ρούχα και έπιπλά του. Μερικοί όμως «πρόκριτοι» δέιλιασαν τήν τελευταία στιγμή και προτίμησαν νά μείνουν στην κωμόπολη, με άρκετους άλλους και νά «προσκυνήσουν».

Τά πράγματα πήραν πιά άσχημη τροπή. Η τουρκική Κυβέρνηση έστειλε στρατεύματα άπ’ τά Σκόπια και τήν Πόλη με διοικητή τόν Άσάφ πασά, που προχώρησε άπό πολλές κατευθύνσεις. Έκαμε και άπόβαση στην παραλία τής Κατερίνης. Τό Λιτόχωρο κάηκε. Είχε άφεθθί σχεδόν άνυπεράσπιστο. Οί Τούρκοι έπιασαν τήν άποθήκη των πυρομαχικών, καθώς και 2.500 τουφέκια, που ξεφόρτωσε στην παραλία του Λιτοχώρου τó «Βυζάντιον» τήν ώρα, που έβλεπε φλόγες και καπνό νά τó σκεπάζουν. Έπίσης δέ μπόρεσε ν’ άποβιβασθή στις 19 Μαρτίου τó μεγάλο σώμα του Γούλα Νέλα και του Όλυμπίου, που έρχόταν για ένίσχυση.

‘Ο Χόβερτ πασάς κυνήγησε τήν «Ύδρα» με τις ένισχύσεις ύσαμε τó λιμάνι τής Σκιάθου.

‘Ο Χοστέβας χτύπησε με έπιτυχία Άλβανούς. Βλάχοι κτηνοτρόφοι άνάγκασαν Τουρκικό τμήμα νά ύποχωρήσει. Τρεις γυναίκες όμως τήν έλλη

μέρα, πού ξαναήλθαν πολλοί Τουρκοί, ρίχτηκαν από ένα γκρεμό και σκοτώθηκαν, γιά νά μή πέσουν στά χέρια τους. Μερικοί άλλοι καπεταναῖοι ἔδωσαν ἐπίσης μάχες. Τό κύριο ὅμως σῶμα τοῦ Δουμπιώτη κατάφερε νά μείνῃ σχεδόν ἀκαπνο.

Ἐν ἑκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ ἡ ἀσκήσιμος παρὰ τῶν Ἁγίων Πάντων μετρεῖς φάλαγγες. Ἡ μία συναντήθηκε σέ ρεματιά μ' ἕνα ἐπαναστατικό τμήμα, πού ἔτρεχε νά ἐνισχύσῃ τοὺς Ἁγίους Πάντες καὶ ἀφοῦ ἔχασε 35 στρατιῶτες ὀπισθοχώρησε. Πληγώθηκε ὅμως σοβαρὰ ὁ γενναῖος Κορυτσαῖος ὀπλαρχηγὸς Ναοῦμ. Ἦταν ἐκεῖ 27 ἀπ' τὴν Κορυτσά — ἴσως ὑλοτόμοι — 12 ἀπ' τὸ Μελένικο, 30 ἀπ' τὸν Κολυνδρό, 25 ἀπ' τὴ Βέροια, 14 ἀπ' τὴ Σπολιάτα, 18 ἀπ' τὴ Δράνιστα καὶ ἄλλοι ἀπὸ ἄλλα χωριά.

Ἐν τῇ ἡμέρᾳ καταχώρησε (σελ. 116) τὸ τηλεγράφημα ἀπ' τὴν Κατερίνη τοῦ στρατηγοῦ Ἀσάφ πασᾶ πού ἀναγγέλλει τὴν κατάληψη τῶν Ἁγίων Πάντων ὕστερα ἀπὸ «δυνατὴ» μάχη μετὰ 300 «λησταντάρτες» καὶ ἄλλους πολλοὺς «ἐλεεινοὺς χωρικοὺς» μετὰ ἀρχηγὸν τὸν Κάσο, γαμπρὸ τοῦ Ναοῦμ, πού ἦταν μέλος τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου τοῦ Βιλαετιοῦ Θεσσαλονίκης. Ἦταν δηλ. ἀπὸ καλὴ οἰκογένεια καὶ ὄχι κοινὸς «κλέφτης». Τὸ ὄνομά του ἀναφέρεται γιὰ πρώτη φορὰ στὸ τηλεγράφημα τοῦ πασᾶ. Ὁ Γκαρπολᾶς μόνον γράφει ὅτι ἦταν στὸ Βέρμιο ἀρχηγὸς ἀνταρτικοῦ σώματος ἑνὸς Κάσος. Ὁ πασᾶς ἔλεγε στὸ τηλεγράφημα ὅτι ἀπελευθέρωσε καὶ τοὺς δύο Ἑβραίους «σκλάβους» τοῦ Χοστέβα. Εἶχε ἐκστρατεύσει ὁ ἴδιος μετὰ τάγματα καὶ ὀρειβατικὸ πυροβολικόν. Ἄλλο τηλεγράφημά του ἀναφέρει ὅτι σὲ μιὰ πολύνεκρη μάχη ἤρθαν σὲ βοήθεια τῶν ἐπαναστατῶν μετρεῖς φάλαγγες οἱ χωρικοὶ τοῦ Μέζα.

Ἀναγκάστηκε ὁ γενναῖος Μητροπολίτης μετὰ τὸν Χοστέβα, τὸν Κοκοράβα, τὸν Τσίμπα καὶ 350 ἄνδρες χωρὶς πολεμοφόδια ν' ἀποσυρθοῦν σὲ θεσσαλικὰ Χάσια σ' ἀναζήτησιν τοῦ Δουμπιώτη. Ἡέρασαν ψιγὰ χιονισμένα βουνά, ὅπου ἔχασαν τὰ τσαρούχια, ἔμειναν νηστικοί, καὶ δεινοπάθησαν. Οἱ Δεσκατινοὶ προσφέρθηκαν νά τοὺς δώσουν καινούργια τσαρούχια.

Μερικὲς δωδεκάδες χωριά σ' ὅλη τὴν ἐπαναστατημένην περιοχὴ ἐγίναν στάχτη. Κάηκε καὶ ἕνα Τουρκοχώρι, τὸ Γεράκι, ὅπου οἱ ἐπαναστάτες πῆραν ἑκατοντάδες βουβάλια καὶ βώδια.

Ἐλεψε ἀπ' τὴν ἐπανάστασιν ἡ καλὴ ὀργάνωσις, ὁ ὀπλισμὸς καὶ ἰδίως ὁ τολμηρὸς καὶ δραστήριος ἀρχηγός.

Ἐν τῇ ἡμέρᾳ Θεσσαλονίκης Βατικιώτης εἶπε γράφει, ὅτι οἱ Τουρκοὶ τῆς Θεσσαλονίκης, τῆς Βέροιας, τῶν Γιαννιτσῶν καὶ τῶν ἄλλων πόλεων ἕως ἐπάνω στὴ Στρέωνιτσα, καθὼς καὶ οἱ Ἑβραῖοι, μᾶς προστιμοῦσαν ἀπ' τοὺς Ρώσους, τοὺς Βουλγάρους, τοὺς Σέρβους καὶ Μαυροβούνιους καὶ ἦσαν ἑτοιμοὶ νά παραδοθοῦν χωρὶς ἀντίστασιν, μὰ σὲ τακτικὸν στρατόν.

Ὅταν ἔμαθαν ὅτι ἀποβιβάστηκαν στὴν παραλία τοῦ Λιτοχώρου ἔτα-

κτοι καὶ «κλέφτες», μιλοῦσαν πιά μὲ περιφρόνηση, ἔγραψε σὲ δεύτερη ἔκθεση τοῦ ὁ ἴδιος Πρόξενος.

Ὁ ἀνταποκριτὴς τῶν «Daily News» (Καθημερινῶν νέων) τοῦ Λονδίνου τηλεγράφησε στὶς 22 Μαρτίου ὅτι οἱ ἐπαναστάτες μὲ τὴν ἀρχικὴ ἀδράνειά τους, ἔδωσαν καιρὸ στοὺς Τούρκους νὰ πλημμυρίσουν τὸν τόπο μὲ στρατὸ καὶ ὅτι οἱ φτωχοὶ χωρικοὶ σκορπισμένοι στὰ σπήλαια τοῦ χιονισμένου Ὀλύμπου καὶ τῶν ἄλλων βουνῶν, ὑποφέρουν τὰ πάνδεινα.

Δὲν ἦταν σὲ πολὺ καλῦτερη κατάσταση καὶ ἐκεῖνοι, ποὺ μπορούσαν νὰ ξεφύγουν στὶς Σποράδες. Γυναϊκόπαιδα 400, ποὺ εἶχαν ἀκολουθήσει τὸν Μητροπολίτη Κίτρος καὶ μεταφέρονταν μ' ἓνα βαπόρι ἀπ' τὴ Σικιάθο καὶ τὴ Λαμία στὴν Ἀθήνα, ὑποχρεώθηκαν ν' ἀποβιβάστούν στὴν Χαλκίδα καὶ νὰ πᾶν μὲ τὰ πόδια στὴν πρωτεύουσα. Στὸ ἀτμόπλοιο ἔμειναν μόνο οἱ ἀρχηγοὶ καὶ ὀπλαρχηγοί, γιὰ νὰ μὴ βαραίνῃ ἴσως τὸ πλοῖο!

Ὁ Ἄγγλος Πρεσβευτὴς ἔδινε στοὺς πρόσφυγες 15 δραχμὲς καὶ ἓνα εἰσιτήριο δωρεάν, γιὰ νὰ γυρίσουν στὶς ρημαγμένες ἐστίες τους.

Ὅλο τὸ καλοκαίρι τοῦ 1878 καὶ ἀκόμα καὶ τὴν ἀνοιξὴ τοῦ 1879 «πανάθλια γυναικόπαιδα τοῦ Ὀλύμπου» γύριζαν ψωμοζητώντας στὰ θεσσαλικά χωριά καὶ βουνά.

Ἀγρίεψαν τῶρα καὶ οἱ Τούρκοι. Πῆραν θάρρος ἀπ' τὴν Ἀγγλικὴ προστασία καὶ τὴν προετοιμασία τοῦ Συνεδρίου τοῦ Βερολίνου. Στὴν Πουλιάννα ἔσφαξαν μιὰ τυφλὴ, μιὰ γριά καὶ ἓνα γέρο. Ἦταν οἱ μόνοι, ποὺ βρῆκαν στὸ χωριό. Γύμνωσαν στὸ δάσος καὶ ἄφησαν ὀλόγυμνες στὸ κρῦο καὶ τὰ χιόνια γυναικὲς ἀπ' τὸν Ἅγιο Παντελεήμονα. Ὁ Ἀσάφ πασὰς εἶχε, φαίνεται διαταγὲς νὰ δείξῃ ἀνθρωπιά. Μὰ δὲ μπορούσε νὰ ἐκριζώσῃ καὶ τὰ ἄγρια, ἔνστικτα τῶν ὁμοφύλων του, τῆς ἐπαναστατημένης περιοχῆς. Ἀλβανοί, Τσερκέζοι καὶ ἄλλοι μπασιμπουζοῦκοι λήστευαν, ἄρπαζαν ὅ,τι εἶχε ἀπομείνει στὴν ἐπαναστατημένη περιοχή καὶ σκότωναν. Μέρα μεσημέρι ἔξω ἀπ' τὴν Κατερίνη ἔσφαξαν 5 χωρικοὺς, ποὺ πήγαιναν ν' ἀλέσουν τὸ λίγο καλαμπόκι τους.

Πάλι ἔξω ἀπ' τὴν Κατερίνη κατὰ τὸ μεσημέρι ἔπιασαν ἓνα παιδί καὶ ζητοῦσαν λύτρα 500 λίρες. Δὲν ἔπεφταν κάτω καὶ οἱ ἐπίσημες ἀρχές. Ἐπιταγὴ ἀπ' τὴν Ἐδεσσα μὲ ἡμερομηνία 8 Ἀπριλίου 1878 πληροφορεῖ ὅτι στὶς ἐκεῖ φυλακὲς ἦταν 150 κρατούμενοι πολλοὺς μῆνες χωρὶς δίκη, οὔτε κὰν ἀνάκριση. Θὰ τοὺς ἔστελναν στὸ στρατοδικεῖο τῆς Λάρισας!

Εἶχαν ἐπιταχθῆ γιὰ τὸ στρατὸ καὶ τὰ Ἑλληνικὰ σχολεῖα.

Ἀρκετὰ καιμικὴ εἰκόνα ἐμφανίζει καὶ ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο ἔγινε ἡ στρατολογία τῶν «ἐθελοντῶν». Ἄλλοι ὑποψήφιοι ἀρχηγοὶ πῆραν προκαταβολὲς καὶ δὲν τὸ κούνησαν καθόλου. Ἄλλοι πῆραν χρήματα γιὰ ὀρισμένο ἀριθμὸ ἀνδρῶν καὶ ἔφτασαν στὰ σύνορα μὲ πολὺ μικρότερο. Ἄλλοι πάλι

τῶσκασαν καὶ ἐξαφανίστηκαν μόλις τὰ προσπέρασαν. Ἐφημερίδα τῆς Λαμίας ἔγραψε ὅτι «πετωματάδες καπηλεύθησαν τὰ ἱερά καὶ τὰ ὄσια».

Ἄλλα ἔγιναν βιαστικά, χωρὶς προηγούμενη ὀργάνωση καὶ προπαρασκευή. Οἱ «ἐθελοντές» φορτώθηκαν ρόλο, ποὺμποροῦσε νὰ ἔχῃ μόνο τακτικὸς στρατός. Δὲν πήγαιναν νὰ κάμουν ἀπλὸ κλεφτοπόλεμο, μὰ νὰ «ἀπελευθερώσουν» ὀλάκκαιρες ἐπαρχίες διώχοντες τὸν στρατὸ μιᾶς αὐτοκρατορίας. Νόμισαν οἱ ἀρμόδιοι ὅτι ἦταν ἀρκετὸ νὰ καταρτίσουν γρήγορα μερικὰ ἄτακτα σώματα ἀπὸ δικαίους καὶ ἀδίκους, ἀπὸ γενναίους καὶ δειλοὺς, ἀπὸ ἰδεολόγους καὶ πλιατσικολόγους, καὶ νὰ τὰ ξαποστείλουν βιαστικά στὰ «ὑπόδουλα μέρη χωρὶς καμιά προπαρασκευὴ τοῦ ἐδάφους, γιὰ νὰ συντελεστοῦν θαύματα.

Στὸ Σμόκοβο τῆς Καρδίτσας ὁ Ἄγγλος πρόξενος Μέρλιν καὶ ὁ ὑποπρόξενος Θεσσαλονίκης Βέντ συναντήθηκαν μὲ τὸν Ἰσχύμαχο, ἀντιπρόσωπο τοῦ Δουμπιῶτη νὰ μιλήσουν γιὰ ἀνακωχὴ καὶ ἀμνηστία στὴ Μακεδονία.

Ὡστόσο δὲ σταμάτησε ὁ ἀνταρτοπόλεμος στὴ Μακεδονία. Ὑπῆρχαν ἀρκετὰ ἀνταρτικὰ σώματα, ὅπως γράφει ὁ Γκαρπολάς, ἀνεξάρτητα ἴσως τὰ περισσότερα καὶ ἀδέσποτα. Σ' αὐτὰ θὰ ὀφείλωνται οἱ ἀθρόες φυλακίσεις στὴν Ἐδεσσα, ποὺ ἀναφέρεται τὸ γράμμα στὸν Δραγοῦμη.

Ἦταν ὁ Ἰωαννίδης στὴν περιοχὴ Γιαννιτσῶν, ὁ Κάσος, ποὺ μνημονεῖ τὸ τηλεγράφημα τοῦ Ἀσάφ πασᾶ, μὲ 80 στὴν περιφέρεια Βέροιας-Νάουσας, ὁ Κατράκος μὲ 50 πάνω στὰ Βελεσά, ὅπου ἔδωσε νικηφόρες μάχες μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ἐκτοπισθοῦν ἀπ' ἐκεῖ στὴ Θεσσαλονίκη πολλὲς οἰκογένειες, ποὺ τίς κοίταζε καὶ φρόντιζε ὁ Μητροπολίτης τῆς μακεδονικῆς πρωτεύουσας. Ὁ Πετράκης ἔδωσε μάχη κοντὰ στὸ Κερασούλι, ὁ καπετὰν Γιῶργης στὸν Χολομώντα καὶ ὁ Γιῶργος καὶ Τσάμης ἔξω ἀπ' τὴν Βέροια, ποὺ τὴν ἀκολούθησαν πολλὲς ἀνακρίσεις στὴ Βέροια καὶ Νάουσα ἀκόμα καὶ ἐργοστασιαρχῶν. Καὶ 60 ἄτομα, τὰ περισσότερα γυναῖκες, ἐκτοπίστηκαν στὴ Σέρρες. Στὴν Χαλκιδικὴ ὑπῆρχαν τὰ σώματα τοῦ Γιῶργη καὶ τοῦ Ἀντ. Σουπετνικιῶτη, ποὺ διαλύθηκαν γρήγορα μὲ κάτι σὰν ἀμνηστία ἢ χάρη.

Ὁ Βαλῆς εἶχε εὐρύτατη ἀρμοδιότητα. Σχηματίστηκαν ἕμως ἄλλα καὶ μάλιστα μὲ συμμετοχὴ τῶν ἀξιωματικῶν τοῦ Ἑλληνικοῦ στρατοῦ Ἀντων. Σκαντζάρου καὶ Δημητρίου Τεβένη, ποὺ ἐνώθηκαν μὲ τὸν Κουτσούκα. Πολλὲς φυλακίσεις ἔγιναν καὶ στὴν Χαλκιδική. Πρῶτὴ φροντίδα τοῦ καινούργιου βαλῆ Θεσσαλονίκης Γκαλιπ πασᾶ ἦταν ἡ εἰρήνευσή της.

Ἴσως νὰ ἔκαναν καμιά φορὰ καὶ καμιά ληστεία σὲ βάρους Τούρκων ἢ ἀλλοθρήσκων ἢ καὶ κανενὸς φιλοτούρκου δικοῦ μας. Μὰ ὁ κύριος χαρακτήρας τῶν ἦταν ἐθνικός. Αὐτὴν τὴν ἀντίληψη εἶχε καὶ ἡ τουρκικὴ ἀρχή. Ἄλλωὶς δὲν ἐξηγοῦνται οἱ ἀθρόες φυλακίσεις νοικοκυραίων καὶ προυχόντων. Γιὰ ληστοσυμμορίτες καὶ κατσιακωλέφτες θὰ φυλάκιζαν βιομηχάνους τῆς Νάουσας καὶ τῆς Βέροιας καὶ τοὺς 150 νοικοκυραίους τῆς Ἐδεσσας,

πού άπειλοῦσαν κιόλας νά τούς στείλουν στό στρατοδικεῖο τῆς Λάρισας! Ἄπ' τῆ Στρώμνιτσα ἔφεραν στή Θεσσαλονίκη γιά τὸ στρατοδικεῖο δεμένους, τούς προκρίτους Ἐμμανουήλ Καραμανώλη, Δημήτριο Ζωγράφο καί Γρηγόριο Καραμανώλη μὲ τὴν κατηγορία ὅτι ὑποστήριζαν καί ὑπέθαλπαν «Ἕλληνες ἀντάρτες» (Γκαρπολά, Πῶς ἡ Μακεδονία παρέμεινε Ἑλληνική, σελ. 195). Αὐτοὶ εἶχαν ὑπογράψει ἅπ' τούς πρώτους τὴν διαμαρτυρία πρὸς τὸ Συνέδριο τοῦ Βερολίνου, ὅπου ἔλεγαν ὅτι θὰ ἀντιστέκονταν μὲ τὰ ὅπλα σὲ Βουλγαρική κατοχή. Θὰ μπερδεύονταν λοιπὸν ἐκεῖ πάνω μὲ κλέφτες; Εἶχαν νά κάμουν καί μὲ Βουλγαρικές ληστοπατριωτικές συμμορίες, πού ζέκαμναν ἀπὸ τότε τούς δικούς μας.

Σημειώθηκε τότε ἓνα χαρακτηριστικὸ ἐπεισόδιο. Μιά γαλλόφωνη ἐφημερίδα τοῦ Βουκουρεστίου δημοσίευσε στατιστικὴ τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Θεσσαλονίκης μὲ βάση τίς πληροφορίες τοῦ Ρουμάνου Προξένου τῆς πολιτείας. Ἀνέβαζε τούς κατοίκους σὲ 125.000, μιλοῦσε γιὰ Ἑβραίους, Τούρκους, Ρουμάνους, Βουλγάρους καί ἀγνοοῦσε ὁλότελα τούς Ἕλληνες! Τούς εἶχε ἐξαλείψει. Ἀνόητοι σωβινιστικοὶ κύκλοι τοῦ Βουκουρεστίου ἀντιδρῶσαν τότε στὴν προσάρτηση τῆς Θεσσαλίας, γιατί εἶχε 250.000 ἀγνήσιους καί καθαρόαιμους Ρουμάνους!

Ἀναστατώθηκε ἡ δημογεροντία Θεσσαλονίκης. Ἐκαμε ψηφίσματα, ἐξαπέστειλε διαμαρτυρίες κλπ. Μεγάλη μαθητικὴ διαδήλωση πέρασε τὸ βράδυ μὲ φωνές μπροστὰ ἀπὸ τὸ Ρουμανικὸ προξενεῖο. Ἐκαμε ἐπίσης βουβὴ παρέλαση καί ὁ Ἑλληνικὸς πληθυσμὸς.

Σὲ ἐνίσχυσὴ μας ἦλθε ἡ Ἰσραηλιτικὴ κοινότητα μ' ἐπίσημη διάψευση τῆς ρουμανικῆς στατιστικῆς καί μὲ ἀρθογραφία τῆς γαλλόφωνης ἐφημερίδας τῆς. Ἀναγκάστηκε στὸ τέλος καί ὁ ἴδιος ὁ Βαλῆς νά ἀνακοινώσῃ τὸν πραγματικὸ ἀριθμὸ τοῦ Ἑλληνικοῦ στοιχείου (κάπου 20.000) καί νά δώσῃ ἓνα ράπισμα στὸ Ρουμάνο πρόξενο καί στή στατιστικὴ του.

Ἐπίσης ἡ ἴδια δημογεροντία ἔστειλε μὲ πολλὲς περιγραφῆς ἐφοροεπιτρόπους συντεχνιῶν, σωματείων, συγχαρητήριο τηλεγράφημα στὸν Γερμανὸ βουλευτὴ Χάνελ, γιατί ὑποστήριξε τὰ ἑλληνικὰ δίκαια στή Γερμανικὴ Βουλὴ. Ἡ Τουρκικὴ κυβέρνηση δὲν ἀποδοκίμαζε αὐτὰ τὰ τηλεγραφήματα, τὰ ψηφίσματα, τίς διαμαρτυρίες, πού τὴν ὑποβοηθοῦσαν στὴν καταπολέμηση τῆς Συνθήκης τοῦ Ἁγίου Στεφάνου τῆς Μεγάλης Βουλγαρίας.

Αὐστριακὴ ἐφημερίδα (Πολιτικὴ ἀνταπόκρισις τῆς Βιέννης) ἔγραψε τότε ὅτι ὁ Μεγάλος Δούκας Νικόλαος καί ἀρχιστράτηγος τῶν Ρώσων εἶπε στὸν Τούρκο ταγματάρχη Ἰζέτ μπέη, πού παραπονέθηκε γιὰ τίς σφαγὲς Τούρκων ἀπὸ Βουλγάρους καί Κοζάκους: «Ἄ! Αὐτοὶ οἱ Βούλγαροι. Ἦταν ἀνάξιοι νά πολεμήσουμε γι' αὐτούς. Ἀναγκάστηκε νά τουφεκίσω γι' αὐτὰ τὰ ἐγκλήματα κάμποσους ἀπὸ δαύτους».

Δὲν ἦταν μικρὴ πληγὴ γιὰ τὴν Τουρκία καί ἡ ληστεία, ὅταν μάλιστα

τά θύματα ἦταν καὶ ὑπήκοοι Μεγάλων Δυνάμεων. Ἀπ' τὴν ἀποψη τούτη ἔκαναν ἔθνη προσφορά καὶ οἱ τακτικοὶ λήσταρχοι. Δὲν ἦταν λίγοι. Τοὺς ἀναφέρει ὀνομαστικὰ ὁ Γκαρπολάς. Μερικοὶ καπεταναῖοι, ποὺ εἶχαν πάρει μέρος στὴν ἐπανάσταση καὶ ἔπειτα λησμονήθηκαν, ξαναγύρισαν ἀναγκαστικὰ στὴν παλιὰ τους τέχνη.

Αἰχμαλωτίστηκε στὶς 7 Φεβρουαρίου 1880 ὁ Ἕλληνας συνταγματάρχης Σίγκ στὸ τσιφλίκι τοῦ Τριχοβίτσα στὸν κάμπο τῆς Βέροιας. Οἱ ληστοσυμμοριεῖς σκότωσαν καὶ τοὺς τρεῖς Τούρκους στρατιῶτες, ποὺ εἶχε κοντά του. Ἀπελευθερώθηκε στὴν Κατερίνη, ὅπου τὸν ὑποδέχτηκαν ὁ Μητροπολίτης καὶ ὁ λαὸς στὶς 10 Μαρτίου. Ἄγνωστο εἶναι τὸ ποσό τῶν λίτρων. Ἐλεγαν ὅτι ὁ καπετὰν Νίκος πῆρε πολλὰς χιλιάδες λίρες χρυσές. Πῆγε στὴν Κατερίνη γιὰ τὶς διαπραγματεύσεις ὁ ἴδιος ὁ Ἕλληνας πρόξενος. Τὸν βοήθησαν, καθὼς φαίνεται, καὶ μεσολάβησαν καὶ οἱ Μητροπολίτες Θεσσαλονίκης καὶ Κατερίνης (Κίτρου). Ἦταν συχνὰ θεοφοβούμενοι καὶ πιστοὶ ὀρθόδοξοι Χριστιανοὶ καὶ οἱ λήσταρχοι.

Στὰ χέρια ληστοσυμμορίας ἔπεσε κοντὰ στὴν Κατερίνη καὶ ὁ Δήμαρχος Θεσσαλονίκης Ἀρῖφ μπέης. Πήγαινε στὰ τσιφλίκια του στὴ Λάρισα. Τὸν ἀπελευθέρωσε ὁ νεαρὸς ληστής Ναούμ, ποὺ τὸν φύλαγε. Ὁ Δήμαρχος τὸν πῆρε κοντὰ του καὶ φρόντισε νὰ τοῦ δοθῇ χάρη.

Μεγαλύτερη ἐντύπωση ἔκαμε ἡ αἰχμαλωσία τοῦ Ἕλληνα μηχανικοῦ Σόντερ στὰ μεταλλεῖα τοῦ Ἰσβόρου τῆς Χαλκιδικῆς. Οἱ καπεταναῖοι Κατσαρός, Ντανούκας καὶ Νίκος σκότωσαν, οἱ ἀθεόφοβοι, 15.000 λίρες χρυσές σὲ 30 σακκοῦλες ἀπὸ 500 λίρες. Τὶς ἔφερε Ἕλλητικὸ πολεμικόν. Εἶχαν βάλει καὶ τὸν ὄρο νὰ μὴ κινηθοῦν 48 ὥρες τὰ στρατιωτικὰ ἀποσπάσματα. Στὸ μεταξὺ βρέθηκαν αὐτοὶ μὲ τὶς λίρες μακριὰ καὶ πῆραν τὸν δρόμο πρὸς τὸ Παῖκο καὶ τὸ Μορίχοβο.

Τὸν λογαριασμό, ἐνοεῖται, τὸν πλήρωσε στὸ τέλος τὸ ταμεῖο τοῦ «ἐνδοξοτάτου, κραταιοτάτου, γενναιοτάτου, μεγαλοψυχοτάτου» κλπ. Σουλτάτου καὶ Πατισάχ.

Γιὰ τὴν ἐπαναστατικὴ δράση στὴν Δυτικὴ Μακεδονία δὲν ἔχουμε πολλὰ στοιχεῖα. Ὁ Σειζάνης τὴν ἀγνοεῖ ὁλότελα καὶ ὁ Γκαρπολάς ἀναφέρει μόνο ὅτι ὑπῆρχαν ἀνταρτικὰ σώματα καὶ στὴν περιφέρεια Μοναστηρίου καὶ ὅτι ὁ ὄπλαρχηγὸς Νταλίπης, ὅταν πῆγε στὴ Λαμία, ὅπου ἀφοπλίστηκε, εἶχε 125 ἄνδρες, ὅλους ἀπ' τὴν περιοχὴ Καστοριάς - Φλώρινας. Δὲν εἶναι πολὺ διαφωτιστικότερα καὶ τὰ ἀρχεῖα Στεφ. Δραγούμη. Ὑπάρχουν ὅμως στὸ Ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν ἔγγραφα καὶ τηλεγραφήματα τοῦ Ἕλλητικοῦ Προξενίου Μοναστηρίου, ποὺ μαρτυροῦν ὅτι ἡ «ἐπανάστασις» μὲ ἐντοπίους ὄπλαρχηγούς καὶ ἄνδρες ἦταν πολὺ σοβαρότερη, διαρκέστερη, ἐπιτυχέστερη, καὶ ἂν εἶχε ἐνισχυθῆ ἀπ' τὴν Ἀθήνα, θὰ εἶχε πάρει μεγαλύτερες διαστάσεις. Τὰ ἔφερε στὸ φῶς ὁ κ. Κωφὸς τοῦ Ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν.

Ἡ ἀπόσταση ὅμως ἀπ' τὴν Λαμία, ὅπου ἦταν τότε τὰ σύνορα, στὸ Μοναστήρι, τὴ Φλώρινα, τὴν Καστοριά, Κοζάνη κλπ. ἦταν μεγάλη.

Προξενικὸ ἔγγραφο ἀπὸ 21 Μαΐου 1878 λέει ὅτι οἱ ἀγριεμένοι Τούρκοι θὰ ἔκαναν σφαγές καὶ στίς πολιτεῖες, ἂν δὲν φοβοῦνταν τοὺς ἀντάρτες.

Κυριότεροι ἀρχηγοὶ τους ἦταν ὁ Βασίλειος Ζούρκας, ὁ Δημήτριος Νταλίπης καὶ ὁ Νικόλαος Κορδίσκας. Ὁ Νταλίπης ἦταν ἀπ' τὴν ὄρεινὴ Σφήκα ἢ Μπεσφίνα τοῦ Νομοῦ Φλώρινας, ποὺ καταστράφηκε στὸν συμμαριτοπόλεμο καὶ δὲν ξανακτίστηκε. Πέθανε στὴν Ἀθήνα ἔπειτα ἀπ' τὸ 1900, φουστανελοφόρος χασάπης, εἰδικευμένος στὰ..τραγιά. Κορδίσκας θὰ εἶναι ὁ γνωστότερος μὲ τὸ ὄνομα Κόλε (Νικόλαος) Γκίτζας, ἀρβανιτόβλαχος ἀπ' τὴν Πλιάσα τῆς Κορυτσᾶς. Γιὰ τὸν Ζούρκα, ἓνα φυλλάδιο ἔλεγε ὅτι ἦταν ἀπ' τὴν Καστοριά καὶ πολέμησε ἀπ' τὸ 1870 στὰ βουνὰ χωρὶς νὰ πειράξῃ ποτὲ Χριστιανό. Τὰ χρήματα ποὺ ἔπαιρνε ἀπὸ Τούρκους, τὰ μοίραζε σὲ ἀγαθοεργὰ βοηθήματα. Γεννήθηκε ὅμως στὸ Νυμφαῖο (Νέβεσκα) καὶ ἐκεῖ κοντὰ ἔπεσε.

Τὸν Ἰανουάριο τοῦ 1879 μπῆκε στὴ Λάρισα στὴν ἔπαυλὴ τοῦ πασᾶ καὶ πῆρε γυναῖκες ἀπ' τὸ χαρέμι του, ποὺ τις ἀπελευθέρωσε, ὅταν ἀφέθηκαν ἐλεύθερες καὶ συγγενεῖς του γυναῖκες. Ζούρκας λεγόταν καὶ ὁ πάππος τοῦ δημοσιογράφου Θεσσαλονίκης Βασιλείου Μεσολογγίτη, ποὺ εἶχε πολεμήσει καὶ στὸ Μεσολόγγι.

Τὸ προξενικὸ ἔγγραφο λέει ὅτι εἶχαν οἱ τρεῖς ἀρχηγοὶ 300 ἄνδρες ὅπλισμένους μὲ «σασεπῶ», τὰ καλύτερα τότε ὀπισθογεμῆ ὄπλα, μὲ κέντρο τὰ Κορέστια, «24 χριστιανικὰ χωριά ἀνάμεσα Καστοριάς καὶ Φλώρινας». Χτύπησαν κοντὰ στὴν Ἱεροπηγὴ τὴ μεγάλη συμμαρία τῶν φοβερῶν Ἀλβανῶν ληστάρχων Μάλιο καὶ Ἀμπεντίν καὶ ἐξόντωσαν 15 ἀπὸ δαύτους. Τὸ ἐπιβεβαιώνει καὶ τὸ σημεῖωμα τοῦ Παπαβασιλείου. Προσθέτει μάλιστα ὅτι ἡ ἴδια συμμαρία τὴν προηγούμενὴ χρονιά (1877) εἶχε σφάζει 7 χωριανούς του ἀπ' τὴν Κρυσταλλοπηγῆ, ποὺ τοὺς βρῆκε στὸ βουνό, καὶ ἄλλους 7 πῆρε σκλάβους. Τοὺς ἐξαγόρασε ἡ ἐκκλησία τῆς Κρυσταλλοπηγῆς μὲ 200 λίρες.

«Ἄν τὰ στρατιωτικὰ ἀποσπάσματα κινηθοῦν ἐναντίον τους, ἔχουν ἀποφασῆ νὰ ἀντισταθοῦν», γράφει ὁ Πρόξενος, ποὺ θὰ ἦταν σ' ἐπαφῇ μαζί τους. Προσθέτει ἐπίσης ὅτι οἱ κάτοικοι τῶν Κορεστίων καὶ τῶν ἄλλων χωριῶν εἶναι ἔτοιμοι καὶ πρόθυμοι νὰ ἐνωθοῦν μὲ τοὺς «ἐπαναστάτες» ἀρχηγούς, «ὅταν κληθοῦν». Θὰ γενικεύονταν δηλ. ἡ ἐπανάσταση στὴ Δυτικὴ Μακεδονία ἄμα ἔδινε ἡ Ἑλληνικὴ κυβέρνησις τὴ σχετικὴ διαταγὴ μέσῳ τοῦ προξενείου. Οἱ περισσότεροι ἐπαναστάτες ἦταν σλαβόφωνοι.

Ἡ τουρκικὴ κυβέρνησις εἶχε τόσο ἀνησυχῆσει, ὥστε ἔφερε ἀπ' τὴν Κωνσταντινούπολιν 14 τάγματα στὴν Κοζάνη γιὰ νὰ μοιρασθοῦν στίς ἐπαρχίες, ὅπως γράφει ἡ προξενικὴ ἀναφορὰ ἀπὸ 2 Αὐγούστου 1878.

“Έως τότε τὰ τουρκικά ἀποσπάσματα εἶχαν πάντοτε ἀποκρουστῆ με «σημαντικές ἀπώλειες» ἀπ’ τοὺς ἐπαναστάτες καὶ ἀρματολούς, ποὺ «χωροῦσαν ὁσημέρην εἰς ἐμπέδωσιν τῆς κυριαρχίας των». Ἀναφέρει εἰδικὰ ὅτι ἐκεῖνες τὶς μέρες στρατιωτικὴ δύναμη με διοικητὴ ταγματάρχη, ποὺ ξεκίνησε ἀπ’ τὸ Μοναστήρι καὶ τὴ Φλώρινα ἐναντίον τῶν ἐπαναστατῶν, κατατροπώθηκε στὴν Βίλλα τοῦ Πισοδεριοῦ. Ἔχασε 36 νεκροὺς, 14 τραυματίες καὶ τὸν ταγματάρχη καὶ πολλὰ πυρομαχικά καὶ ὄπλα! Ἀπ’ τοὺς ἐπαναστάτες μόνον ἓνας ἔπεσε!

Ἡ παράδοση στὸ Πισοδέρι λέει, ὅτι ἡ ἔγγρα τῶν Τούρκων ἦταν συντριπτικὴ καὶ οἱ ἀπώλειες μεγαλύτερες. Εἶχαν ἀνέβει οἱ Τούρκοι τὸν μεγάλο ἀνήφορο γιὰ τὸ Πισοδέρι καὶ ξαπλώθηκαν στὴ ράχη «Βίλλα» νὰ ξαποστάσουν. Ἐκεῖ τοὺς ρίχτηκαν οἱ ἀντάρτες, τοὺς ἐκμηδένισαν καὶ μπῆκαν τροπαιοῦχοι στὸ Πισοδέρι με τὸ ταμεῖο, τὴ σημαία, πολλὰ ὄπλα καὶ κεφάλια Τούρκων...Οἱ Πισοδερίτες γιὰ τὸν φόβο ἀντιποίνων ἄδειασαν κάμπροσο καιρὸ τὸ χωριὸ τους!

Γιὰ τὸν ἐξοπλισμὸ τῶν μουσουλμάνων κατοίκων ἡ Τουρκικὴ ἀρχὴ ἔστειλε ἀπ’ τὸ Μοναστήρι 80 φορτία ὄπλα καὶ πυρομαχικά.

Ἐνας καινούργιος Ἀλβανὸς λήσταρχος, ὁ Ἀμπεντίν, φίλος καὶ...συνέταιρος τοῦ καϊμακάμη τῆς Καστοριάς, μπῆκε μέρα μεσημέρι στὴν Χρούπιστα (Ἄργος Ὀρεστικόν), σημαντικὴ κωμόπολη ἢ ἀκριβέστερα πόλη, καὶ ἀνενόηλος πῆρε σιλάβους τρεῖς πλούσιους δικοὺς μας τσελιγκάδες.

Οἱ ἀρχεὺς εἶχαν σταυρωμένα τὰ χέρια. Ὁ Ζούρκας ὅμως ἔτρεξε ἀπ’ τὴν Πρέσπα καὶ ξέκαμε 6 ληστοσυμμορίες.

Τὸ προξενικὸ ἔγγραφο λέει ὅτι σχηματίστηκαν τότε καὶ ἄλλες μεγάλες «συμμορίες». Θὰ ἦταν ἀπὸ δικοὺς μας.

Ὁ ἴδιος πρόξενος Λογοθέτης ρώτησε με «ἐπεῖγον» κρυπτογραφικὸ τηλεγράφημα ἀπὸ 2 Αὐγούστου τὸ Ὑπουργεῖο Ἑξωτερικῶν τί πρέπει νὰ κάμη γιὰ τὸ Βαλῆς θὰ τοῦ ζητοῦσε, ὅπως ἔμαθε, τὴ μεσολάβησή του γιὰ νὰ δηλώσουν ὑποταγὴ οἱ «ἐπαναστάτες»; ποὺ εἶναι ὅλοι «ἰθαγενεῖς με ἀδάμαστον θάρρος, τόλμην, νικηταὶ πάντοτε εἰς τὰς συμπλοκάς καὶ θέλουσιν καὶ ἀξιούσιν νὰ ὄσιν ὄργανα τοῦ προξενείου». Ὁ Ὑπουργὸς ἀπάντησε τὴν ἴδια κιάλας μέρα ὅτι «ἡ ἐπανάστασις δέον νὰ ἐξακολουθήσῃ καὶ νὰ ἐνισχυθῇ καὶ ἐὰν οἱ Τούρκοι «ἐπικαλεσθοῦν» τὴ μεσολάβησή του νὰ τοὺς ζητήσῃ «ἐγγυήσεις ἀσφαλεῖς». Ὁ Πρόξενος ἀνταπάντησε ὅτι οἱ Τούρκοι, ποὺ εἶχαν ἤδη συγκεντρώσει 15 τάγματα ἴσως δὲν θὰ ζητήσουν τὴ μεσολάβησή του. «Οἱ ἐπαναστάται εἶναι διατεθειμένοι νὰ μείνωσι ἐπὶ πολὺ ἀκλόνητοι». Ἐπιτίθενται ἐν ἐνέδραις καὶ ἐν συμπλοκαῖς με ἐπιτυχίας καὶ ἐπέφερον μέχρι τοῦδε πολλὴν ἀμηχανίαν μετὰ φόβου τῆ ἐγχωρίῳ ἐξουσίᾳ». «Ἡ ἐπανάστασις ἐνισχυθήσεται ἐξάπαντος».

Ἐπειδὴ εἶχαν ἐξαντληθῇ τὰ φυσίγια, ρώτησε ὁ Πρόξενος τὸ Ὑπουρ-

γεῖο ἂν θὰ ἦταν δυνατὸν νὰ δοθοῦν ὅπλα καὶ φυσίγγια σὲ ἀποστολὴ τῶν ἐπαναστατῶν, ποὺ θὰ ἐρχόταν μέσῳ Ἀγράφων σὲ ὀρισμένο σημεῖο τῶν συνόρων, νὰ τὰ πάρη.

Προξενικὸ ἔγγραφο ἀπὸ 16 Αὐγούστου ἀναφέρει ὅτι ὁ ἀρχηγὸς Νταλίτης ρίχτηκε κοντὰ στὸ Ζέλοβο (Ἀνταρτικόν) στὶς 30 Ἰουλίου σὲ μπουλούκι 100 μπασιμπουζούκων, «ἐξ ἐπαγγέλματος κακούργων», μὲ ἀρχηγὸ τὸν Ἀμπεντίν, ποὺ κατέβαιναν ἀπ' τὸ Πισοδέρι, καὶ σὲ μάχη, ποὺ βάσταξε περισσότερα ἀπὸ 6 ὧρες, σκότωσε 10 μπασιμπουζούκους καὶ πλήγωσε τὸν ἀρχηγό, ποὺ ξεψύχησε στὴν βάρκα γιὰ τὴν Καστοριά. Οἱ ἐπαναστάτες ἔστειλαν τρία κεφάλια στὴν Κορυτσᾶ καὶ τρία στὴν Καστοριά. Θὰ ἔσταλναν ἄλλα τρία καὶ στὸ Μοναστήρι...

Ὁ Νικόλαος Γκίτσας — θὰ εἶναι ὁ Κορδίσκας — ποὺ εἶχε στήσει πολυήμερες ἐνέδρες γιὰ νὰ χτυπήσῃ δύο καινούργιες Τουρκαλβανίτικες συμμορίες τῶν Μουσλήμ καὶ Μέτκο στὰ ριζὰ τοῦ Περιστεριοῦ, ζήτησε τρῶφιμα ἀπ' τὴ Μηλόβιστα. Οἱ πρόκριτοι ὅμως τοῦ χωριοῦ «περιεφρόνησαν καὶ ὕβρισαν τοὺς ἐπαναστάτας». Στὴ Μηλόβιστα ὑπῆρχε καὶ Ρουμανόφιλη μερίδα.

Ὁ Γκίτσας τότε μπῆκε στὴν ἐκκλησίᾳ τῆς Μηλόβιστας, ὅπου λειτουργοῦσε ὁ Μητροπολίτης Πρεσπῶν καὶ Ἀχριδῶν, «ἠσπᾶσθη εὐλαβῶς» μὲ ὅλους τοὺς ἄνδρες τὸ χέρι τοῦ Μητροπολίτου καὶ ἔπειτα πῆρε μαζὶ του 10 «πρόκριτους» στὸ Ζέλοβο. Ζητοῦσε 6.000 λίρες Τουρκίας.

Τὸ Ἀνταρτικὸ θὰ ἦταν τότε κέντρο καὶ πρωτεύουσα τῆς «Ἐλεύθερης Ἑλλάδας», ὅπως θὰ ἔλεγαν ἀργότερα...

Στὸν Γράμμο ὁ Βασ. Ζούρκας εἰδοποίησε τοὺς Χριστιανοὺς ἀνάμικτων χωριῶν ὅτι θὰ ἔκαιε τοὺς τούρκικους μαχαλάδες.

Ἀποφυλακίστηκαν μὲ τὴν ἐπέμβαση τοῦ Προξενείου 13 ἀπὸ τὴν Δάρδα τῆς Κορυτσᾶς, ποὺ εἶχαν πάρει μέρος στὴν ἐπανάσταση τῆς Θεσσαλίας καὶ γύρισαν ἔπειτα ἀπ' τὴν εἰρήνευση καὶ ἀμνηστία στὴν γενέτειρά τους, ὅπου καὶ τοὺς ἔπιασαν. Ταλαιπωρήθηκαν τρεῖς μῆνες στὶς φυλακὲς Κορυτσᾶς καὶ Μοναστηρίου. Ἐνας ἀπ' αὐτοὺς μόλις ἔφτασε στὴν Δάρδα σκότωσε ἓνα χωριανό του, προδότη, καὶ ξαναπῆρε τὰ βουνά.

Συνταγματάρχης, ποὺ εἶχε βγῆ μὲ μισὸ τάγμα, στὴν καταδίωξη τῶν ἐπαναστατῶν τῆς ἐπαρχίας Ἀνασελίτσας (Βοῖου) ἀναγκάστηκε νὰ γυρίσῃ ἠττημένος στὴ βᾶση του.

Συνεχίζεται ἐντατικῶς ὁ ἐξοπλισμὸς τῶν Μουσουλμάνων.

Ὁ θηριωδέστατος Ἰσμαῆλ ἀγάς, ποὺ εἶχε διοριστῆ ἀρχηγός, ἐναντίον τῶν ἀνταρτῶν στὴν περιφέρεια Καστοριάς καὶ πῆγε στὸ τέλος Ἰουλίου μὲ τὸ μπουλούκι του στὴν Πρεκοπάνα (Περικοπή), τῶβαλε στὰ πόδια εὐθὺς ὡς τοῦ ρίχτηκαν ἀντάρτες μὲ ἀρχηγούς τὸν Βασίλη (ἴσως Ζούρκας), τὸν Νικόλαο (ἴσως Γκίτσα) καὶ τὸν Νικόλαο Γιουρέση. Δύο λόχοι πεζικοῦ ἀπ' τὴν Καστοριά ἔτρεξαν νὰ βοηθήσουν τὴν διαφυγὴ του.

‘Ο λαμπρός όπλαρχηγός Βασίλ. Ζούρκας, πού νίκησε σ’ όλες έως τώρα τις συγκρούσεις, έστειλε την 1η Αύγουστου γράμμα στον μουντίρη (υποδιοικητή) Χρούπιστας (‘Αργους ‘Ορεστικοῦ) και τοῦ έλεγε ότι αυτός πήρε 2.000 λίκ. σιτάρι άπ’ την άποθήκη τοῦ χωριοῦ Ψελίσκου για τις ανάγκες των άνδρων του.

‘Αλλο έγγραφο άπό 13 Αύγουστου λέει ότι οι έπαναστάτες με άρχηγούς τους Νικόλα Κορδίτσα, Δημήτριο Νταλίπη, Λάζαρο ‘Ανδρέου και Στέφο μπήκαν στις 11 Αύγουστου στα χωριά της Πρέσπας Ράμπη (Λαιμόν) και πήραν Ντουμπένι πλιατσικολόγησαν τις τουρκικές συνοικίες και πήραν σιλάβους 16 μουσουλμάνους.

Σημειωτέον ότι οι μουσουλμάνοι της Πρέσπας ήταν Τουρκαλβανοί πάνοπλοι και πολεμικότατοι. Τόσο όμως τρόμο τους είχαν έμπνεύσει οι έπαναστάτες ώστε παραδίδονταν χωρίς αντίσταση σαν άοπλες γυναίκες!

Συνταγματάρχης της Καστοριάς, πού άνέβηκε πάνω στο Βίτσι με δύο τάγματα, τρία κανόνια όρειβατικά και πολλούς μπασιμπουζούκους, να κυνηγήσει τους έπαναστάτες έκλεισε τα μάτια και φρόντισε να μη τους συναντήσει. Ξέσπασε στους χωρικούς. ‘Η συμπεριφορά των Τούρκων θα τους έξαναγκάσει να ένωθούν στην άπελπισία τους με τους έπαναστάτες, έγραψε ο Πρόξενος.

Φόβος και άτολμία διακρίνει τους στρατιωτικούς άρχηγούς. ‘Αποφεύγουν συστηματικά την σύγκρουση με τους έπαναστάτες. Τα στρατιωτικά τμήματα δε μένουν ποτέ τη νύχτα στο ύπαιθρο σε σκηνές μα έξασφαλίζονται σε τζαμιά και σπίτια.

‘Αναφορά άπ’ την Καστοριά τοῦ συνταγματάρχη και τοῦ καϊμακάμη προς τον Βαλή αναβίβαξε τους έπαναστάτες σε 700 και ζήτησε την άδεια να κάψει την Μπρεσνίτσα (Βατοχώρι), πού την θεωρούσαν κέντρο τους.

‘Η στρατιωτική Διοίκηση Μοναστηρίου έδωσε 2.000 καινούργια τουφέκια «έμπροθέσιως» με άνάλογα φυσίγγια στους Κορυτσαίους ‘Αλιόμπει και Τζαφέρ άγά να στρατολογήσουν 2.000 Τουρκαλβανούς και να έκστρατεύσουν έναντίον των έπαναστατών στην Πρέσπα, πού έπιχειρούσαν «σχεδόν καθημερινές έπιδρομές κατά των εκεί Τουκαλβανικών χωριών». Θα τους ένίσχυε με ένα τάγμα. Οι έπαναστάτες όμως αυτοί, κάπου 300 με άρχηγούς τους Βασίλ. Ζούρκα Νικ. Κορδίτσα Μανθόπουλο και Καραγεώργη τόσο άέρα είχαν πάρει πού δρασκελίσαν το Περιστέρι και κατέβηκαν στη Νιζόπολη 1 ώρα μακριά άπ’ το Μοναστήρι! ‘Η τόλμη τους έφτανε μέχρι παραφροσύνης. ‘Ο Πρόξενος δεν άποκλείει την έπιδρομή τους και στο Μοναστήρι!

Κάτι θα ήξερε άπ’ τα σχέδιά τους...

‘Ο περίφημος εκείνος συνταγματάρχης της Καστοριάς ξεκίνησε πάλι με δυο τάγματα και τρία όρειβατικά κανόνια για τον Γράμμο, όπου συναντή-

θηκε με τον Όβραήμ πασά, που είχε έλθει απ' τὰ Γιάννινα με άλλο στρατό. Οί δυο μαζί έκαμαν μιὰ τρύπη στο νερό. Ό πασάς οδήγησε θριαμβευτικά στα Γιάννινα χωρικούς τής περιοχής Καστοριάς του Βιλεστίνου δηλ. Μοναστηρίου που τους είχε ξυλοφορτώσει άγριότατα.

Νέο σώμα από 150 πάνοπλους επαναστάτες εμφανίστηκε στη Μπόρια μιὰ ώρα απ' την Κορυτσά. Σχεδίαζε νά προχωρήσει στη Ρέσνα και νά ένωθῆ με τους όχυρωμένους επαναστάτες ψηλά στο Περιστέρι, πάνω απ' τῆ Μηλόβιστα και τὸ Πισοδέρι. Τους όχυρωμένους στο Πισοδέρι με άρχηγούς τον Δημήτριο Νταλίπη, Καραγεώργη και Στέφον ἤλθε νά ενισχύσει πριν λίγες μέρες άλλο καινούργιο σώμα από 160 άνδρες, που τὸ εξόπλισε και διοικούσε ένας απ' τῆ Δυτικῆ Μακεδονία που έκρυβε τὸ όνομά του.

Άλλο προξενικό έγγραφο από 25 Αύγουστου αναφέρει ότι 50 χριστιανοί ληστεύτηκαν από τουρκαλβανική συμμορία κάτω απ' τὸ Πέτρινο όρος, απ' όπου έφυγε απ' εκεί ο Νικόλας Κορδίτσας με τὸ σώμα του. Οί Μουσουλμάνοι γενικά κάνουν βιοπραγίες εκεί όπου δὲν υπάρχουν επαναστατικά σώματα.

Επαναστάτες του Βίτσι άρπαξαν ένα κοπάδι πρόβατα Τούρκων τής Κορησοῦ. Ό άρχηγός των άποσπασμάτων τής Καστοριάς Ίσμαήλ άγάς, που βρισκόταν στην Κορησοῦ κλείστηκε στα τουρκικά σπίτια με τους μπασιμπουζούκους του και πυροβολούσε απ' τὰ παράθυρα προς τὸ Βίτσι.

Άλλος άποσπασματάρχης τής Καστοριάς, ο Άμπεντίν, που ξεκίνησε με τὸ μπουλούκι του και ένα λόχο στρατοῦ έναντίον των επαναστατῶν στο χωριὸ Λάγκια προτίμησε νά τους περιφρονήσει και νά πλιατσικολογήσει άγρια μερικά χωριά του κάμπου.

Ό αὐτός Ίσμαήλ άγάς ενώ πήγαινε ύστερα από τρεῖς μέρες απ' τῆν Κλεισοῦρα, στην Δέμπρη (Αναράχη) συναντήθηκε στο Μουρίκι με επαναστάτες, έχασε 4 Γκέγκηδες και γύρισε στην Κλεισοῦρα νά προστατευθῆ απ' τῆν εκεί διλοχία. Εἶχε κάμει δηλ. πολὺ σοφά, που κλείστηκε στα τουρκικά σπίτια τής Κορησοῦ....

Ό Βασιλ. Ζούρκας έπειτα από άπουσία 30 ἡμερῶν ξαναγύρισε στην Πρέσπα νά εκδικηθῆ βιοπραγίες Τουρακαλβανῶν σὲ χριστιανικά χωριά.

Άλλο έγγραφο από 10 Νοεμβρίου αναφέρει ότι όλα τὰ άποσπάσματα «τακτικοῦ και άτάκτου στρατοῦ» των έπαρχιῶν Βοίου, Καστοριάς, Πτολεμαΐδος, Κοζάνης συγκεντρώθηκαν, για νά εκστρατεύσουν έναντίον των επαναστατῶν στο Μπούρινο και Άσκιά, που τους εἶχαν προξενήσει πολλές άπώλειες και προκάλεσαν με ύβριστικά γράμματα τὸν καιμακάμη τής Άνασελίτσας (Βόιον). Ήταν κυκλωμένοι οί επαναστάτες και με τὰ όπλα ενός λόχου, που τὸν εἶχαν άφοπλίσει στο Βίτσι κοντὰ στην Περικοπή.

Ό περιβόητος άποσπασματάρχης Άμπεντίν άγάς παρασημοφορήθη-

κε ἀπ' τὸν Ἰβραήμ πασά γιὰ τὴν παλλημαριά του, ποὺ ἔδειξε σὲ φτωχοὺς χωρικοὺς.

Τὰ πολλὰ χιόνια ἀνάγκασαν τὰ ἀνταρτικά σώματα ν' ἀποσυρθοῦν πρὸς τὴν Κατερίνη καὶ τὸν Πλαταμώνα, τὴν Γευγελή, τὴν Θεσσαλία καὶ τὴν Ἑλλάδα. Ἔμειναν μόνον λίγα καὶ μικρά.

Τὸ σημεῖωμα τοῦ Παπαβασιλείου ἀναφέρει ὅτι τὸν Μάιο τοῦ 1880 οἱ Νταλίπης καὶ Ἀρκούδας, «κατατρόπωσαν» ἀποσπάσματα τακτικοῦ Τουρκικοῦ στρατοῦ καὶ σκότωσαν καὶ τὸν διοικητὴ του στὸ βουνὸ Κουρμπές πάνω ἀπ' τὴ λίμνη τῆς Μικρῆς Πρέσπας.

Πολέμησαν οὕτω μῆνες γενναϊότατα, ὅπως γράφει ὁ Πρόξενος, τρομοκράτησαν Τούρκικες ἀρχές καὶ Τούρκικους πληθυσμοὺς καὶ ἐξόντωσαν πολλοὺς Τούρκους ἐνόπλους τακτικοὺς καὶ ἀτάκτους.

Νεώτερη ἀναφορὰ τοῦ ἰδίου Προξένου ἀπὸ 5 Δεκεμβρίου 1878 πληροφορεῖ ὅτι μὲ τὴν δική του τὴν ἐπέμβαση, τοῦ Μητροπολίτη Πελαγονίας (Μοναστηρίου) καὶ ἄλλων προκρίτων Μοναστηριωτῶν, ἀπολύθησαν ἀπ' τὶς φυλακὲς πολλοὶ χωρικοὶ ἀπὰ τὴν περιφέρειαν τῆς Φλώρινας καὶ τοῦ Περλεπέ (Μορίχοβου), ποὺ εἶχαν συγγενεῖς ἐπαναστάτες.

Διαψεύδει ἐπίσης πληροφορία Ἀθηναϊκῆς ἐφημερίδας (Κλειώ) ὅτι σημειώθηκε στὴ Δυτικὴ Μακεδονία Βουλγαρικὴ ἀνταρτικὴ κίνηση. Ὑπῆρχε μόνον στὴ φαντασία της. «Ἕλληνες καὶ μόνον Ἕλληνες ἦσαν οἱ «ἐπαναστάτες», οἱ «ἀντάρτες» ἀκόμα καὶ οἱ «λησταντάρτες».

Ἐκτός ἀπ' τοὺς μεγάλους ἀρχηγούς Βασίλ. Ζούρκα, Δημητρ. Νταλίπη καὶ Νικόλα Γκίτσα, τὰ προξενικὰ ἔγγραφα ἀναφέρουν καὶ ἄλλους ὄπλαρχηγούς, ποὺ πρώτη φορὰ ἀκούομε τὰ ὀνόματά τους (Καραγεώργη, Στέφον, Μανθόπουλον, Ἀνρδέου, Νικόλα Γιούρρη). Ὑπῆρχε καὶ ἓνας ἀνώνυμος ἀπ' τὴ «Δυτικὴ Μακεδονία», ποὺ εἶχεν ἐξοπλίσει καὶ διοικοῦσε 150 ἄνδρες. Ἦταν δηλ. ἓνας πραγματικὰ μέγας πατριώτης, ποὺ ξόδεψε σημαντικώτατο ποσὸ γιὰ τὸν ἐξοπλισμὸ τῶσαν ἀνδρῶν, ἔγινε ἀρχηγὸς τους, γιὰ νὰ πολεμήσῃ καὶ ὁ ἴδιος καὶ ἔκρυβε τὸ ὄνομά του ἀπὸ σεμνότητα καὶ ἴσως ἀπὸ φροντίδα γιὰ τὴν οἰκογένειά του καὶ τὴν περιουσία του. Ἦταν πιθανότατα ὁ Ἀθανάσιος Μπρούφας.

Ὁ καϊμακάμης καὶ ὁ συνταγματάρχης τῆς Καστοριάς ἀναβίβασαν τὸν ἀριθμὸ τους στὸ Βατοχόρι σὲ 700. Ἴσως εἶναι ὑπερβολικὸς. Θὰ ἤθελαν νὰ δικαιολογήσουν τὴν πυρπόληση τοῦ χωριοῦ, ποὺ συναντοῦσαν καὶ τὴν ἔντρομη ἀδράνεια, ποὺ τηροῦσαν. Μὰ εἶναι γεγονὸς ὅτι ἡ Τουρκικὴ κυβέρνησις κινήτοποίησε ἐναντίον τους 14-15 τάγματα τοῦ στρατοῦ, ποὺ εἶχε ἀντιμετώπισει 10 μῆνες τοὺς Ρώσους.

Ὡστόσο κυριαρχοῦσαν στὸ Βίτσι καὶ τὸ Περιστέρι, τὰ Κορέστια καὶ τὴν Πρέσπα καὶ στὰ μεγαλύτερα τμήματα τῶν ἐπαρχιῶν Βοῦου, Γρεβενῶν, Σερβίων, Κοζάνης. Νίκησαν καὶ σὲ ἕλες τὶς συγκρούσεις. Προκάλεσαν μά-

λιστα με ύβριστικά γράμματα τόν καϊμακάμη και τόν φρούραρχο τῆς Ἀνασελίτσας ἢ Λαψίστας (Νεάπολις) και τοὺς ἐξανάγκασαν νὰ ὀργανώσουν συγκεντρωμένη, ἐκστρατεία ἐναντίον τους, ψηλά στὸ Μπούρινο, πού τὴν τσάκισαν.

Ἦταν ὅλοι ἐντόπιοι (αἰθαγενεῖς) λέγει ὁ Πρόξενος, οἱ περισσότεροὶ Βλαχόφωνοι και σλαβόφωνοι. Εἶναι ζήτημα ἂν ἐλάχιστοι εἶχαν δῆ τὴν Ἑλλάδα. Δὲν πῆραν καμιὰ ἐνίσχυση ὕλικὴ ἢ ἠθικὴ ἀπ' τὴν Ἑλληνικὴ κυβέρνησι, εἴτε ἀπ' τὴ μεγάλη ἢ μικρὴ Ἐπιτροπὴ τῆς Ἀθήνας. Ἔμεινε χωρὶς ἀπάντησι ἡ πρότασι τοῦ Προξένου πρὸς τὸ Ὑπουργεῖο τῶν Ἐξωτερικῶν νὰ τοὺς δοθοῦν ὄπλα και φυσίγγια σὲ ὀρισμένο σημεῖο τῶν μακρινῶν συνόρων. Καὶ ὅμως!

Ἦταν πρόθυμοι νὰ ὑπακούσουν στὶς ἐντολὰς τοῦ "Ἑλληνα Προξένου" Μοναστηρίου «θέλουσιν και ἀξιοῦσιν νὰ ὄσω ὄργανα τοῦ Προξενείου» ἔγραφε ὁ Λογοθέτης!

Μονάχα τὰ χιόνια τοῦ χειμῶνα τοὺς ὑποχρέωσαν νὰ ἀποχωρήσουν και νὰ διαλυθοῦν.

Δίχως ἀμφιβολία ἦταν ἡ «ἀνταρσία» τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας, ὅπως τὴν λέγει ὁ ἀρχικομιτατζῆς Πάντο Κλιάσεφ στὰ ἀπομνημονεύματά του, ἀνώτερη ἀπ' τὴν «ἐπανάστασι τοῦ Ὀλύμπου», πού βάσταξε 3-4 ἑβδομάδες και πολὺ διαρκέστερη ἀπ' τὸ περιβόητο Βουλγαρικὸ («Ἡλιντεν») τοῦ 1903, πού δὲν κράτησε περισσότερο καιρὸ. Βρῆκαν τότε τὴν εὐκαιρία οἱ ἀρχικομιτατζῆδες Ἐσακαλάρωφ, Κλιάσεφ και Σία νὰ ἐξοντώσουν ἀρκετοὺς «Γραικομάνους», νὰ κάψουν τὰ σπίτια τους και νὰ φύγουν ἔπειτα στὴ Βουλγαρία μέσφ... Ἑλλάδος (1), ὅπως ὁ ἴδιος Κλιάσεφ ὁμολογεῖ!

Οἱ Βούλγαροι ὅμως ἐξύμνησαν, ἐξύψωσαν και ἀποθέωσαν τὸ «Ἡλιντεν» και ἐμεῖς φροντίσαμε νὰ διατηρήσουμε αὐστηροτάτῃ ἐχεμύθεια γιὰ τὴν δική μας ἐπανάστασι στὴ Δυτικὴ Μακεδονία τοῦ 1878! Καὶ ἂν δὲν ξέθαβε ὁ κ. Κωφὸς τὰ προξενικὰ ἔγγραφα δὲ θὰ ξέραμε σήμερα τίποτα.

Ἄν μερικοὶ ἀργότερα τὸ γύρισαν στὴ ληστεία δὲν εἶναι ὅλη ἡ εὐθύνη δική τους. Τοὺς ἀφήσαμε στὴν τύχη τους και τοὺς πετάξαμε σάν στυμμένα λεμόνια, ὅπως συχνὰ τὸ κάναμε... Τρομερὸς λήσταρχος ἀναδείχτηκε ὁ Καταραχιάς, καταγωγῆς σαρακατσάνος, σ' ὅλη τὴ Δυτικὴ Μακεδονία και στὴν περιοχὴ τοῦ Ὀλύμπου. Στὸν ἐπαναστατικὸ ὅμως ἀγῶνα τοῦ 1878 δὲν ἀκούστηκε καθόλου τὸ ὄνομά του. Ἴσως ἦταν ἀπλὸς ὑπαρχηγός. Εἶχε στήσει τὸ λημέρι του, ὅπου τὸν ἔφερναν και τὰ λύτρα, πάνω στὸ Μορίχοβο σ' ἓνα μεγάλο δάσος.

Τὴν ἴδια θέση εἶχε ἐκλέξει γιὰ τακτικὸ ἐπίσης λημέρι και ὁ κρητικὸς ὑπαρχηγός Γεώργιος Βολάνης τὸ 1906.

Τὺς περίπου ὁ Ναοῦμης ἀπ' τὴν Ἱεροπηγὴ και ὁ Νταβέλης ἀπὸ τὴν Γιαλατερὴ μπῆκαν μέσα στὴν Φλώρινα, μέρα ραμαζανιοῦ και πῆραν σκλάβο

τὸν καϊμακάμη! Τραγουδιέται καὶ χορεύεται ἀκόμη στὴ Δυτικὴ Μακεδονία τὸ τραγούδι του:

Ναούμης πάει στὴ Φλώρινα
μωρὲ Φλώρινα
ἄιντε μ' ἐξήντα παλληκάρια.
Γειά σου Ναούμη καπετάνιε.
Ἦταν ἡμέρα Κυριακὴ,
μωρὲ Κυριακὴ,
ἄιντε ἡμέρα ραμαζάνι.
Γειά σου Ναούμη καπετάνιε.
Ναούμης πάει στὴν Φλώρινα
μωρὲ Φλώρινα...
Πιάνει τὸν καϊμακάμη,
Γειά σου Ναούμη καπετάνιε κλπ.

Παλιότερα ἔγγραφα τοῦ Προξενείου Μοναστηρίου (Ἰανουαρίου - Αὐγούστου 1878) μὲ ὑπογραφή ὅμως «Σκωτίδης», ποὺ ἀναπληρώνει τὸν Πρόξενο Λογοθέτη μιλοῦν γιὰ τὴν «ἐπανάσταση τῶν Σερβίων» τῆς περιοχῆς δηλ. Σερβίων. Ἐναντίον τῆς ξεκίνησε ὁ στρατιωτικὸς διοικητὴς Μοναστηρίου μὲ ὄλο σχεδὸν τὸ μοναδικὸ τάγμα ἀπὸ ἐφεδρὸς (ρεντίφ), ποὺ εἶχε μὲ 3 ὀρειβατικὰ κανόνια καὶ «ἐθελοντὲς» (μπασιμπουζούκους), ποὺ εἶχαν στρατολογήσει μπέηδες τοῦ Μοναστηρίου, Φλώρινας, Καστοριάς, τοῦ Βοΐου, τῆς περιοχῆς Κοζάνης. «Λιποτάχτησαν ὅμως στὸ δρόμο καὶ τῆριξαν οἱ περισσότεροὶ στὴ ληστεία... Ὁ πασὰς ἔκαμε αὐτοπρόσωπο ἔρευνα στὰ σχολεῖα Κοζάνης, Σιάτιστας, Καστοριάς, Βελβενδοῦ γιατί εἶχε «σοβαρὲς» πληροφορίες ὅτι ὑπῆρχαν στὰ ὑπόγειά τους ἀποθῆκες ἀπὸ ὄπλα. Δὲν βρῆκε, ἐννοεῖται, παρὰ καυσόξυλα γιὰ τὸν χειμῶνα...

Τακτικοὶ ἐφεδρὸι 200 ἔφυγαν ἀπ' τὸ Μοναστήρι νὰ πιάσουν τὴν γέφυρα «Τοῦ πασᾶ τὸ γεφύρι» στὸν Ἀλιάκμονα ἀνάμεσα Κοζάνης καὶ Γρεβενῶν (ἔγγραφο ἀπὸ 3 καὶ 11 Μαρτίου).

Σ' ἐνίσχυση τοῦ πασᾶ (Ἐσᾶφ πασᾶ) ἦλθε μιὰ ἔλη ἵππικοῦ ἀπ' τὴν Βέρροια, ποὺ...λήστεψε καὶ ἀπογύμνωσε συνοδεία ὑλοτόμων κατοίκων Δάρδας (τῆς Κορυτσᾶς), ποὺ γύριζαν ἀπ' τὸ Βέρμιο.

Ἐπειδὴ ὁ Μητροπολίτης πληροφορήθηκε ἀπὸ Καστοριανοὺς Τούρκους ὅτι 300 Τουρκαλβανοὶ «ἐθελοντὲς» σχεδίαζαν νὰμποῦν νύχτα στὴν Καστοριά καὶ νὰ πλιατσικολογήσουν τὰ χριστιανικὰ σπίτια, ἀναγκάστηκαν οἱ Καστοριανοὶ ν' ἀγρυπνοῦν μὲ περιπόλους κάθε νύχτα...

Γκέγκηδες ἐξ ἄλλου ποὺ γύριζαν ἀπ' τὴ Θεσσαλία στὴν πατρίδα τους ἔσπρναν μεγάλα κοπάδια πρόβατα καὶ ἀλογομούλαρα, ποὺ τὰ πλιατσικολόγησαν ἀπ' τὰ χριστιανικὰ χωριά Θεσσαλίας καὶ Μακεδονίας. Στὴν περιοχὴ

ὅμως Γρεβενῶν τοὺς ἔστησαν ἐνέδρα οἱ «ἐπαναστάτες», σκότωσαν τοὺς περισσότερους καὶ τοὺς πῆραν τὰ πλιάτσικα, πού τᾶδωσαν πίσω στοὺς κυρίους τους (ἀπὸ 1 Ἀπριλίου).

Τὸ ἴδιο προξενικὸ ἔγγραφο ἀναφέρει ὅτι ὁ ἀπόστρατος ἀξιωματικὸς ἀπ' τῆ Σιάτιστα ἔφερε 400 τουφέκια, πού τὰ μοίρασε στὰ χωριά γύρω ἀπ' τὸ Καταφύγι καὶ τὴν Ρεντίνα καὶ ἔστησε τὴν ἐπαναστατικὴ σημαία πάνω ἀπ' τὸ χωριὸ Μεταξᾶ τῶν Σερβίων.

Λέει ἐπίσης ὅτι ἐτοιμαζόταν ἐπανάσταση καὶ στὴν Κοζάνη καὶ τὴν Κορυτσά. Εἶχεν ἀρχίσει ὅμως τώρα νὰ συγκεντρῶνῃ στρατὸ ἢ τουρκικὴ κυβερνήση στὸ Μοναστήρι. Ἀπ' τὸ Βιδίني ἦλθαν 2 τάγματα μὲ 20 κανόνια, ἀπ' τὴν Καβάλα 800 ἄλογα πυροβολικοῦ χωρὶς... κανόνι, ἄλλα τάγματα ἀπ' τὸ Κομάνοβο, τὴ Μητροβίτσα, τὰ Σκόπια.

Τὰ δύο τάγματα τοῦ Κομάνοβου ἀποτελοῦνταν κυρίως ἀπὸ... γύφτους Ὅλοι ὅμως εἶχαν κουρελιασμένο τὸ ἠθικὸ καὶ ἔλεγαν ὅτι ἂν συναντοῦσαν τακτικὸ Ἑλληνικὸ στρατὸ θὰ παραδίδονταν ἀμέσως.

Στὰ στρατιωτικὰ ἀρχεῖα τοῦ Γ.Ε.Σ. ἀναφέρεται ὅτι ὁ Ἀθανάσιος Μπρούφας εἶχε καταρτίσει «ἰδίᾳ δαπάνῃ» ἀνταρτικὸ σῶμα. Θὰ ἦταν ἄραγε ὁ ἀνώνυμος ἀρχηγός, πού ἀναφέρει τὸ ἔγγραφο τοῦ Προξενείου Μοναστηρίου ὅτι ἐμφανίστηκε μὲ 160 ἄνδρες στὸ Πισοδέρι; Εἶναι πιθανότατο.

Ὁ Ἀθανάσιος Μπρούφας πραγματικὰ ἔκαμε τότε τὴν πρώτη ἀρματολικὴ ἐμφάνισή του πού πιστοποιήσε εὐθὺς ὅτι ἦταν γεννημένος γιὰ ἐξαιρετικὸς ὄπλαρχηγός. Ἀναγνωρίστηκε γρήγορα ἀρχηγός καὶ ἀπὸ παλιούς κλεφτοκαπεταναίους τῶν περιφερειῶν Γρεβενῶν καὶ Βοῖου.

Σύμφωνα μὲ τὰ στοιχεῖα, πού ἔχουν συγκεντρώσει οἱ κκ. Γ. Λυρίτζης, συνταγματάρχης, καὶ Δ. Γκαβανᾶς, βιβλιοπώλης στὴν Κοζάνη, ἐκδότης τῆς ἐφημερίδας «Ἐνωσι» καὶ δημοσιογράφος τῆς ἐβδομαδιαίας ἐφημερίδας τῆς Κοζάνης «Ἀλήθεια» καὶ «Ἐνωσι», ὁ Μπρούφας γεννήθηκε τὸ 1850 στὸ ὄρεινὸ χωριὸ τοῦ Γράμμου Παλιοκρμένο. Μετακινήθηκε ἀργότερα ἢ οἰκογένειά του στὸ Στιζάκι τῶν Γρεβενῶν, πού σήμερα τὸ βάφτισε ἢ ἀρμόδια ἐπιτροπὴ «Ἀηδόνια».

Διαμαρτυρήθηκε τότε ἢ «Ἐνωσις Βορείων Ἑλλήνων», γιὰτὶ ἢ σοφὴ αὐτὴ ἐπιτροπὴ ξέχασε τὸν Μπρούφα, τὸ ἐκλεκτότερο τέκνο τοῦ χωριοῦ. Μικρὸς πῆγε στὴν Ἀθήνα, ὅπου δούλεψε κτίστης κοντὰ στὸν μεγαλύτερο ἀδελφὸ του Δημήτριο. Παντρεύτηκε καὶ ἔκτισε τὸ δικό του σπίτι. Τὴν ἀνοιξὴ ὅμως τοῦ 1878 παράτησε τὴ δουλειὰ καὶ πούλησε τὸ σπίτι γιὰ νὰ ἐξοπλίση μὲ δικὰ του ἔξοδα ἀνταρτικὸ σῶμα ἀπὸ 70 ἄνδρες.

Εἶχε, φαίνεται, οἰκονομικὴ εὐχέρεια. Εἶχε στείλει χρήματα, ὅπως γράφει ὁ κ. Γκαβανᾶς, γιὰ νὰ ἀνεγερθῇ ἀρκετὰ μεγάλο σχολεῖο στὸ Στιζάκι. Πολλοὶ τότε κτίστες ἀπὸ τὴν Δυτικὴ Μακεδονία, πού δούλευαν ὡς μικροεργολάβοι στὴν Ἀθήνα, δημιούργησαν περιουσίες.

Ἐξωσαν τὴ φουστανέλα καὶ τὰ ἄρματα καὶ οἱ δύο ἀδελφοί του. Ἦταν ἡρωικὴ ἀληθινὰ οἰκογένεια.

Ὁ ρωσοτουρκικὸς πόλεμος καὶ ἡ πατριδολογία τῆς Ἀθήνας εἶχαν ξεσηκώσει τὶς ἐλπίδες τῶν σκλαβωμένων καὶ τὶς ψυχὰς τῶν γενναίων.

Στὰ Χάσια χτύπησε ὁ Μπρούφας ἓνα μεγάλο μπουλούκι ἀπὸ 200 Τουρκαλβανούς πού ἔσερνε 3.000 ζῶα μεγάλα καὶ μικρά.

Ἐξόντωσε τὸν ἀρχηγό τους Σαρσὴ μπέη καὶ τοὺς περισσοτέρους συντρόφους του καὶ ἔδωσε τὰ ζῶα πίσω στοὺς κυρίους τους.

Ἀναφέρει τὸ γεγονός καὶ ὁ πρόξενος τοῦ Μοναστηρίου στὶς ἐκθέσεις του· παρέλειψε ὅμως τὸ ὄνομα τοῦ ὄπλαρχηγοῦ πού «σιγύρισε» τοὺς πλιατσικαδῶρους.

Ἐκρυβε, φαίνεται, τὸ ὄνομά του ὁ Μπρούφας γιὰ τὴν ἀσφάλεια τῶν σπιτικῶν του.

Μπῆκε ἐπίσης στὴ Λούβρη τοῦ Βοῖου καὶ θανάτωσε τὸν ἐφημέριό του Παπαγιάννη, πού εἶχε γίνη... Χότζας! Εἶχε χηρέσει ὁ ἄνθρωπος καὶ δὲν μπορούσε πιά νὰ πάρη ἄλλη συμβία... Τάψησε λοιπὸν μὲ μιὰ νεαρὴ Τουρκάλα, δηλ. μιὰ Βουλγάρη Ἑλληνόφωνη πού δὲν ἤξερε «γρὺ» τούρκικα. Τούρκεψε καὶ τὴν παντρεύτηκε... Μετονομάστηκε Ἰμπραήμ Χότζας...

Τὸ ἔγκλημά του ἦταν ἀνήκουστο, μάλιστα ἐκείνη τὴν ἐποχὴ. Δὲν μπορούσε νὰ τὸ χωνέψῃ καὶ νὰ τὸ συγχωρήσῃ ἓνας καλὸς Χριστιανὸς ὅπως ὁ Μπρούφας. Ὅπως ἔχει διηγηθῆ στὸν κ. Γκαβανᾶ ὁ παλιὸς συνεργάτης καὶ φίλος τοῦ Μπρούφα Παπαγεώργης, γραμματοδιδάσκαλος τότε στοὺς Φιλιππαίους τῶν Γρεβενῶν, εἶχε κληθῆ μὲ ἄλλους καὶ ἀπὸ ἄλλα χωριά στὴ Σμίξη ὅπου ὁ Μπρούφας καὶ ὁ παλαίμαχος Καραγεώργης τοὺς μίλησαν. Ἐστησαν ἔπειτα δικαστήριο ὑπαίθριο καὶ κάλεσαν μιὰ χήρα πού ἦταν σὲ ἐνδιαφέρουσα κατάσταση.

—Ποὺς ἔκανε τὸ θαῦμα; ρώτησε ὁ Μπρούφας.

Ἡ γυναίκα ἀπάντησε ὅτι τὴν βίασε ἓνας καλόγερος.

«Τσακάλια τον», εἶπε ὁ Μπρούφας σ' ἓναν ἀπ' τοὺς ἄνδρες του καὶ ὁ καλόγερος ἔμεινε 40 μέρες ἀκίνητος, πλαγιασμένος, ἀπ' τὸ ξύλο πού ἔφαγε.

Καταδίκασε καὶ ἓναν Τούρκο σὲ θάνατο γιὰ τὴν πείραξη τῶν Χριστιανῶν γυναικῶν.

Ἐδωσε πολλὰς νικηφόρες μάχες μὲ τούρκικα τμήματα τακτικοῦ στρατοῦ καὶ μπασιμπουζούκων· κοντὰ στὴ Σμίξη τῶν Γρεβενῶν χτύπησε ἀπ' τὰ νῶτα καὶ σκόρπισε Τούρκους πού εἶχαν κυκλωμένα δύο ἄλλα σώματα τοῦ Καραγεώργη καὶ Καραμήτσου. Ὅπως αὐτοί, καὶ ἄλλοι τότε κλεφτοκαπεταναῖοι εἶχαν ριχτῆ στὸν ἀγῶνα.

Ἐπῆρχε καὶ μιὰ νεαρὴ καπετάνισσα, ἡ Περιστέρα ἀπὸ τὴ Σιάμισσα. Ὁ ἀδελφὸς τῆς Κράκας διαδέχτηκε στὴν ἀρχηγία τὸν Σπανὸ ὅταν ἔπεσε σὲ μιὰ σύγκρουση μὲ τοὺς Τούρκους. Πῆγε μαζί του καὶ ἡ Περιστέρα, πού

θὰ εἶχεν ἐνοχληθῆ ἀπὸ τοὺς Τούρκους. Τὸν Κράκα τὸν ἐπίασαν οἱ Τούρκοι μὲ προδουσία ἐνὸς παλιοῦ συντρόφου του καὶ τὸν ἐπέλεσαν «ἐπὶ τόπου» χωρὶς καμιὰ διαδικασίαν. Ἡ Περιστεέρα ἐξακολούθησε νὰ γυρίζη μὲ τὸ σῶμα στὰ βουνὰ ἐνοπλῆ, ἕως ὅτου ὁ Μητροπολίτης τῆς Σιάτιστας Ἀγαθάγγελος τῆς ἐξασφάλισε χάρη. Τὴν ὑποδέχτηκε μάλιστα πανηγυρικὰ καὶ τὴν ἐξύμνησε μὲ τὰ θερμότερα λόγια μέσα στὴν ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Δημητρίου!

Οἱ Τούρκοι ἐπιχείρησαν ἀργότερα νὰ τὴν πιάσουν καὶ κύκλωσαν τὸ σπίτι της. Ἡ Περιστεέρα ὅμως πρόλαβε νὰ τὸ σκάση σὰν ἀληθινὸ περιστέρι καὶ βρέθηκε στὴ Θεσσαλία, ὅπου τερμάτισε πεζότατα τὴν ἀρματολικὴ σταδιοδρομίαν της παντρεύτηκε!

Ἀπὸ τὴν Κοζάνη καὶ τὴ Σιάτιστα ἐροδιάστηκε ἀρκετὲς φορὲς μὲ πολεμοφόδια ὁ Μπρούφας. Γι' αὐτὸ καὶ ἔκαμαν τότε οἱ Τούρκοι ἔρευνες στὰ ὑπόγεια τῶν σχολείων, πού τις ἀναφέρει καὶ ὁ πρόξενος Μοναστηρίου.

Κοπέλες τῆς Σιάτιστας κέντησαν τότε μεταξωτὴ σημαία.

Ὁ Μπρούφας ἀναχώρησε τὸ φθινόπωρο στὴ Θεσσαλονίκη «τεφτίλι» (μεταμφιεσμένος) μαζὶ μὲ δύο ἄλλους χωρικούς, πού κατονομάζει καὶ ὁ κ. Γκαβανᾶς, καὶ ἀφοῦ συνεννοήθηκε μὲ τὸν ἐκεῖ Ἕλληνα πρόξενον, ἔφυγε κάτω στὴν Ἑλλάδα. Τὰ σώματα πιά διαλύθηκαν μὲ τὸν ἐρχομὸ τοῦ χειμῶνα ἐκτὸς τῶν λίγων ἀνδρῶν πού ξαναγύρισαν στὴ ληστεία.

Στὸ «κλέφτικον» στερέωμα πέρασε λαμπερὸς διάττων ἀστέρης τότε καὶ ὁ Λεωνίδας Χατζημπύρρος ἀπ' τὴ Σαμαρίνα, γιὸς ἀρχιεπίσκοπος μὲ πολλὰς χιλιάδες γιδοπρόβατα καὶ μὲ τσιφλίκια, καὶ ἀπόφοιτος τοῦ Γυμνασίου Ἰωαννίνων καὶ μάλιστα ἀριστοῦχος. Ἦταν δηλαδὴ ἕνας πλούσιος καὶ μορφωμένος νέος γιὰ κείνη ἰδιαιτέρα τὴν ἐποχὴ. Ὡστόσο τὰ ἄφησε ὅλα καὶ βγήκε στὸ κλαρὶ ἐπαναστάτης ἀρχηγὸς μεγάλου σώματος ἀπὸ παλιούς κλέφτες καὶ νεαροὺς συντρόφους. Νόμιζε πὼς ἦταν ἀπόγονος τοῦ ἀρχαίου Πύρρου τῆς Ἠπείρου. Ἡ οἰκογένειά του εἶχε δώσει Φιλικούς καὶ ἐθνομάρτυρες.

Ὅπως ἦταν ἐπόμενο ἡ πατρικὴ του περιουσία δημεύτηκε καὶ πιατσιολογήθηκε ἀπὸ τοὺς Τούρκους· ἡ μητέρα καὶ ἡ ἀφελφή του φιλοξενήθηκαν πολλὰς φορὲς στὰ κρατητήρια καὶ τὶς φυλακὰς.

Τὸ 1778 ὁ Λεωνίδας ἄπλωσε τὶς ἐπιχειρήσεις του καὶ στὴν Θεσσαλία καὶ στὴν Ἠπειρο.

Ἐξω ἀπ' τὰ Φάρσαλα κυκλώθηκε ἀπὸ πολὺ τούρκικον στρατό. Ἄνοιξε ὅμως μὲ τὸ σπαθὶ δίοδο καὶ ξέφυγε στὴν Ὄσσα. Ἐπίσης κοντὰ στὴν Πρέβεζα κυκλώθηκε ἀπὸ Τούρκους καὶ πάλι ξέφυγε μὲ μιὰ σφαίρα στὴ φτέρνα.

Ἀποδεικνύει ἕνα μεγάλο μπουλούκι ἀπὸ ἑκατοντάδες Ἀλβανούς στὴν Μπριάζα. Τὸ 1780 τέλος ἔπεσε σὲ μιὰ ἐνέδρα Τούρκων ἀνάμεσα Βλάστη καὶ Ἐράτσειρα, πάνω στὸ Σνιατόσκο, προδομένος ἀπὸ κάποιον σύντροφόν του.

Τὸ 1914 γέρονι Μπλατωῶτες τσελιγκάδες μοῦ μίλησαν μὲ τὸν μεγαλύτερο ἐνθουσιασμὸ γιὰ τὴν λεβεντιά καὶ τὴν παλληκαριά τοῦ Λεωνίδα.

Κανέννας δὲν τὸν ἔφθανε στὴν τρεχάλα, σὸ πῆδημα καὶ σὸ χορό.

Ἐπίσης ὁ Κρυστάλλης ἔγραψε ὅτι εἶχε τὴν «ὠκυποδία» τοῦ Ἀχιλλέα καὶ τὴ σοφία τοῦ Ὀδυσσεά (βλ. "Ἀπαντα Κρυστάλλη, "Ἐκδοσὴ Περάνθη, σελὶς 355).

Μερικοὶ ἀπὸ τοὺς συντρόφους, ποὺ παραδόθηκαν ἔπειτα στοὺς Τούρκους μὲ τὴν ἐπαγγελία τῆς ἀμνηστίας, ἔμειναν στὶς φυλακὰς Ἰωαννίνων ἕως τὸ... 1907 καὶ ἤρθαν 5 γηραλέοι πιά σὰ Τρίκαλα.

Τὸ 1888 ἔγιναν ἀθρόες συλλήψεις στὴν Δυτικὴ Μακεδονία. Στὸ Μοναστήρι φυλακίστηκαν ὁ Δημητρ. Βαφειάδης, γιατρός, ἀδελφός τοῦ Ἀναστασίου, ποὺ ἔπесе σὸ Βαφὲ τῆς Κρήτης τὸ 1866, ὁ Ἀναστάσιος Πίσχας, κτηματίας καὶ ἐνθουσιώδης πατριώτης, ὁ Ἀναστάσης Γ. Τσάλλης, βιβλιοπώλης καὶ ἀνταποκριτὴς ἑφημερίδων καὶ οἱ διδάσκαλοι Μιλτιάδης Τσίνοστος, Κωνστ. Σάντης καὶ Δημ. Ἀνδρέου (Ἀνδρεάδης). Ἀπ' τὴν Καστοριά ἔφεραν φορτωμένους σίδερα τὸν καθηγητὴ Ἀν. Πηχεῶν, τὸν γιατρό Σιῶμο, τὸν πρωτοσύγγελο Ἀθανάσιο, ἀπ' τὴν Κλεισούρα 15 προκρίτους, ἄλλους ἀπ' τὸ Νυμφαῖον (Νέβεσκα), ἀπ' τὴ Φλώρινα τὸν γιατρό Μούζα. Κουβάλησαν ἀκόμα καὶ ἀπ' τὸ Ἐλμπασάν τῆς Ἀλβανίας τὸν ἔμπορο Ναοὺμ Τοπάλη, ποὺ ἦταν ἀπ' τὴ Μπέλιτσα τῆς Ἀλβανίας καὶ ἄλλους ἀπ' τὴ Θεσσαλονίκη, Κλεισουριῶτες καὶ ἄλλους. Ὀνομάστηκαν «Πηχεωνικά», γιατί ὁ Πηχεῶν ἦταν τὸ κυριότερο καὶ περισσότερο βαρυνόμενο πρόσωπο. Εἶχαν βρεθῆ σπίτι του ἔγγραφα καὶ γράμματα ἀρκετὰ ἐνοχοποιητικά. Εἶχε τὴν καταγωγὴ ἀπ' τὴν Ἀχρίδα.

Οἱ Τούρκοι πῆραν ἀμέσως ἔκτακτα μέτρα. Εἶχαν δώσει στὴν ὑπόθεση ἐξαιρετικὴ σημασία. Συγκρότησαν εἰδικὸ στρατοδικεῖο μὲ σουλτανικὸ διάταγμα, ὅπου ἔστειλαν τοὺς φυλακισμένους μὲ τὴ βαρύτερη κατηγορία ὅτι συνομωτοῦσαν καὶ παρασκευάζαν ἐπανάσταση γιὰ νὰ προσαρτηθῇ τὸ Βιλαέτι Μοναστηρίου σὸ «Γιουανιστάν», στὴν Ἑλλάδα. Ἐνεργοῦσαν ἐπίσης νυκτερινὲς ἔρευνες σὲ σπίτια, αἰφνιδισμοὺς σὸ Γυμνάσιο καὶ τὰ ἄλλα ἑλληνικὰ σχολεῖα, παρακολουθοῦσαν καὶ ἐρευνοῦσαν τοὺς ἐπισκέπτες τοῦ ἑλληνικοῦ προξενείου καὶ τῆς μητροπόλεως κλπ. Τρομοκρατοῦσαν γενικὰ τὸν ἑλληνικὸ πληθυσμό.

Φυλάκισαν καὶ τοὺς ἐφόρους τῶν σχολείων Γεώργιο Τσάλλη, Γεώργιο Παπάζογλου, Χρῆστο Δουμᾶ, Ἰωάννη Νάλτσα καὶ τὸν γυμνασιάρχη Τσοῦλκα, γιατί ἀνακάλυψαν ὅτι διδάσκονταν σὸ Γυμνάσιο καὶ ἕ... ἱστορία τῶν νεωτέρων χρόνων, ἄρα καὶ τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1821!

Ἵπῆρχαν ὅμως καὶ δικὰ μας λαγωνικά ἀπὸ ζωηροὺς καὶ εἰδικευμένους νέους, ποὺ παρακολουθοῦσαν τὴν κίνηση καὶ παρακαλοῦθησαν τῶν ἀστυνομικῶν (Ναοὺμ Καλαρυτῆ ἢ Πούπουντσες, Λουκᾶ, Κουτουρᾶ, Σωτηρ. Τάντη, Δημ. Μανέν, Μιραστζῆ, Θεοδ. Μόδη καὶ ἄλλους) καὶ ἔδιναν τὸ σῆμα τοῦ κινδύνου, ὅπως γράφει ὁ Παντελῆς Τσάλλης σὸ «Δοξασμένο Μοναστήρι».

Βαλής Μοναστηρίου ήταν ο Χαλίλ Ριφάτ πασάς, φανατικός μισέλληνας και στενός συνεργάτης και φίλος του περιβόητου άρχηγού της ρουμανικής προπαγάνδας Άποστόλ. Μαργαρίτη και των χρυσών εικοσοφράγκων του. Συνεδύαζε το «διαίρει και βασίλευε» των Ρωμαίων με το συμφέρον της τζέπης του.

Ύστερ' από δύο χρόνια διορίστηκε πρωθυπουργός της Τουρκίας.

Οι αξιωματικοί του στρατοδικείου ήταν μορφωμένοι και κάπως άνεξάρτητοι. Ίσως δέν χώνευαν τον Βαλή, πασίγνωστο για τις σχέσεις του με την πλουσία Ρουμανική προπαγάνδα.

Θά χρησιμοποιήσαν βέβαια οι δικοί μας και άλλα μέσα δραστικότερα, πού είχαν πάντοτε πολλή πέραση στους Τούρκους...

Το στρατοδικείο άθώωσε τους περισσότερους. Καταδίκασε τους Πηχεών, Γεώργ. Τσάλλη, Πίσχαν, Συμεών και έναν άλλο σέ πεντάχρονη έξορία στην Μικρά Άσία και Συρία, όχι για «έσχατη προδοσία», μά για σχολική και εκπαιδευτική συνεργασία με αντιπροσώπους ξένου κράτους (τόν Έλληνα πρόξενο Μοναστηρίου).

Ήταν όμως κοινό μυστικό ότι τα ρουμανικά και σερβικά σχολεία — τα βουλγαρικά είχαν το προκάλυμμα την Έξαρχία — τα συντηρούσαν οι πρόξενοι Ρουμανίας και Σερβίας. Αύτοι πλήρωναν τους δασκάλους, τα ένοίκια των σχολικών κτιρίων, τα τρόφιμα των συσιτίων κλπ. Πώς δέν ένοχλήθηκαν ποτέ τα όργανα και οι τρόφιμοί τους;

Ο Πηχεών κατόρθωσε να τό σκάση άπ' την Πτολεμαίδα της Συρίας και υπηρέτησε διευθυντής στην Ριζάρειο Σχολή. Ο Τσάλλης κατάφερε να γλυτώση άπ' την έξορία στο Άναθεωρητικό Στρατοδικείο της Πόλης. Έξακολούθησε όμως ή απαγόρευση να έξασκή τό έπάγγελμα του βιβλιοπώλη. Τό πήρε στο όνομά του ο άδελφός του Παντελής. Ταυτόχρονα και ο πατέρας του και νουνός μου Γεώργιος Τσάλλης, πού ήταν 25 χρόνια μέλος στα τουρκικά Διοικητικά Συμβούλια και τα δικαστήρια και είχε μάθει την Τουρκική νομοθεσία και γλώσσα, καθώς και τα Γαλλικά, τα Γερμανικά, τα Ίταλικά, παύθηκε άπ' όλα του τα όφείκια... Οι Πίσχας και Σιώμος πέθαναν στην έξορία. Τό στρατοδικείο ύποχρέωσε τους σχολικούς έφόρους ν' απολύσουν τον Γυμνασιάρχη Τσούλκα (βλ. Παντελή Τσάλλη, Τό δοξασμένο Μοναστήρι, σελ. 43-45), πού έφυγε στην Άθήνα, όπου έγραψε ένα βιβλίο για τό τοπικό βουλγαρόφωνο ιδίωμα. Ήταν άπ' την Κορησό της Καστοριάς. Καταδικάστηκαν χωριστά σέ βαρύτατες ποινές ο Ν. Τοπάλης και οι άλλοι από τή Μπέλιτσα και την Άχρίδα.

Περισσότερο φώς στην όλη ύπόθεση χύνει ένα σπάνιο και φλύαρο στην καθαρύουσα βιβλίο, ή «Αίγλη έν ζόφω» του Β. Άντωνιάδη. Άσχολείται με δύο σημαίνουσες προσωπικότητες, πού είχαν έξοριστή στην Άφρική χωρίς καν να έμφανιστούν στο στρατοδικείο ή άλλο δικαστήριο του Μοναστηρίου,

τὸν Φιλιππίδη καὶ τὸν Σπανίδη. Ἐξορίστηκαν στὸ ἐρημικὸ Φεζὰν τῆς Ἀφρικανικῆς Τριπολιτίδος — τὸ χειρότερο μέρος ὅλης τῆς τότε τουρκικῆς Αὐτοκρατορίας — ὅπου ὁ δεύτερος ἄφησε καὶ τὰ κόκκαλά του.

Ὁ Φιλιππίδης γεννήθηκε στὴ Μηλόβιτσα, βλαχόφωνο χωριὸ χωμένο βαθειὰ στὰ φαράκια τοῦ Περιστερίου. Ὁ πάππος του εἶχε ζητήσει ἐκεῖ καταφύγιο τὸ 1805, ὅταν ἡ Νάουσα ἔπεσε στὰ χέρια τοῦ Ἀλῆ πασᾶ τῶν Ἰωαννίνων ὕστερ' ἀπὸ πολιορκία 4 μηνῶν. Ἔφερε μαζί του καὶ τοὺς 7 γιούς του καὶ τὶς 3 θυγατέρες του. Ὁ θεῖος του Στέφανος Φιλιππίδης, δάσκαλος, κατακρεουργήθηκε ἀπ' τοὺς Τούρκους τὴν Μεγάλη Τετάρτη τοῦ 1821. Ὁ πρόπάππος του ἀπὸ μητέρα Παπασίμος Πυλαγόρας πέθανε στὰ μπουτρούμια τοῦ Μοναστηρίου ἀπ' τὶς «περιποιήσεις», τὴν ἀνοιξή τοῦ 1822. Ὁ πάππος του Γεωργ. Πυλαγόρας βρῆκε τὸν θάνατο ἀπὸ τούρκικα μαχαίρια τὸ 1847. Τρεῖς θεῖοι του ἀναγκάστηκαν νὰ φύγουν στὴν Οὐγγαρία καὶ Σερβία.

Τὸ 1866-67 ὑπηρέτησε διευθυντῆς τῶν σχολῶν τῆς Φλώρινας. Τὴν ἀνοιξή τοῦ 1867 συγκέντρωσε σ' ἓνα μοναστήρι κοντὰ στὴν Φλώρινα — ἴσως στὴν Κλαδοράχη — πέντε ἄλλους καὶ τὸν Σπανίδη καὶ ἀποφάσισαν νὰ ἐτοιμάσουν καὶ ὀργανώσουν ἐπανάσταση... Ἦταν τότε σ' ὅλη τῆς τὴν ἀκμὴ ἡ Κρητικὴ ἐπανάσταση. Ὁ Ἀντωνιάδης, πού τὰ ἄκουσε ὅλα ἀπ' τὸ στόμα τοῦ Φιλιππίδη, δὲν ἀναγράφει γιὰ εὐνόητους λόγους τὰ ὀνόματά τους. Ἀναφέρει μόνο ὅτι οἱ δύο ζοῦσαν τὸ 1895, ὅταν ἔγραψε τὸ βιβλίο. Τὸ 1867-68 ὁ Φιλιππίδης ἦταν δάσκαλος στὴν γενέτειρά του Μηλόβιτσα. Τὰ καλοκαίρια, ζωηρὸ καὶ ἀνήσυχο πνεῦμα, ἔκαμνε περιοδεῖες στὴν Μακεδονία καὶ Ἀλβανία, γιὰ νὰ συγκεντρώνη στοιχεῖα καὶ ἴσως κάτι νὰ ὀργανώνη. Πρωτοστάτησε στὸ Μακεδονικὸ συνέδριο τῆς Ἀθήνας στίς 25 Μαρτίου 1878 ἐναντίον τῆς Συνθήκης τοῦ Ἀγίου Στεφάνου. Ἐχρημάτισε ἔπειτα διευθυντῆς τοῦ ἡμιγυμνασίου τῆς Καβάλας, ὅπου καὶ ὁ Τούρκος καίμακάμης ἔστειλε τὰ παιδιά του καὶ ἔδωσε 100 λίρες γιὰ τὴν ἀνέγερσή του. Μὲ τὸ φίλο του Σπανίδη, ἐπίσης μορφωμένο, πού εἶχε πάρει μέρος στὴν ἐπανάσταση τοῦ 1854 στὴν Ἠπειρο, τὴ γενέτειρά του, ἔκαναν περιοδεῖα στὴ Μικρὰ Ἀσία. Ἐγραψε καὶ τὴν ἱστορία τῆς ἐπαναστάσεως τῆς Νάουσας τοῦ 1822 καὶ πῆγε τελικὰ στὴν Γερμανία, ὅπου σπούδασε ἕξι χρόνια φιλοσοφία καὶ φιλολογία, ἀφοῦ ἔμεινε ἄλλα δύο στὴν Ἰταλία. Ἡ φήμη του στὴν Γερμανία γρήγορα μεγάλωσε. Ἦταν συντάκτης τοῦ Γερμανικοῦ Ἐγκυκλοπαιδικοῦ λεξικοῦ Μάιφερ καὶ Μπούχαρ καὶ τῆς Μεγάλης Παγκόσμιας Ἐγκυκλοπαιδείας, ὅπου καταχώρησε 1500 ἄρθρα καὶ μελέτες του γιὰ θέματα κυρίως ἑλληνικά. Φαίνεται ὅθ' δούλευε στίς Ἐγκυκλοπαιδεῖες καὶ ὅθ' σπούδαζε. Ἀσχολήθηκαν πολλὲς φορὲς μὲ τὸ ὄνομά του γερμανικὰ περιοδικὰ καὶ ἐφημερίδες. Οἱ Γερμανοὶ σοφοὶ τοῦ εἶχαν ἀπεριόριστη ἐμπιστοσύνη. Ἐἶχε στενὴ φιλία μὲ τὸν Μακεδόνα Αὐστριακὸ βουλευτὴ Δούμπα, μὲ τὸν Μητροπολίτη Βελιγραδίου Θεοδόσιο, τὸν Σέρβο πολιτικὸ ἀρχηγὸ Χρίστους (εἶναι ὁ Μπλατσιώτης, πού

πήγε νεαρός στη Σερβία και έγινε πρωθυπουργός, πάππος του πρεσβευτή στην Αθήνα Χρίστιτς (βλ. σελίδα 62) και φίλο του Χαριλάου Τρικούπη. Δεν δέχτηκε καθηγητική έδρα στο Έλληνικό Πανεπιστήμιο, γιατί θά έκανε καινούργια επιστημονική περιοδεία στην Μ. Ασία για λογαριασμό των Γερμανικών Έγκυκλοπαιδειών, όπου και πήγε τὸ φθινόπωρο τοῦ 1887. Ἡ «Revue de l'Orient» ὅμως τῆς Βουδαπέστης δημοσίευσε στὶς 4 Μαρτίου 1888 ἕνα σφοδρότατο κατηγορητήριο ἐναντίον του: ὅτι ἦταν «μεγαλοϊδεάτης Ἕλληνας, ἀρχιεπαναστάτης, δημόσιος κίνδυνος γιὰ τὴν Τουρκία κλπ». Κατεχώρησε καὶ ἀποσπάσματα ἀπ' τὴν «Ἐπανάσταση τῆς Νάουσας» του! Τί μπορούσε νὰ ἔχη μαζί του ἡ οὐγγαρέζικη ἐφημερίδα; Εἶναι φανερό ὅτι ἡ Ρουμανικὴ προπαγάνδα τὸν εἶχε κύριο στόχο καὶ ἡ Αὐστρουγγρικὴ πολιτικὴ τὴν ὑποστήριζε γιὰ νὰ στρέψῃ τὴν προσοχὴ τοῦ Ρουμανικοῦ λαοῦ ἀπ' τὴ γειτονικὴ Τρανσυλβανία, ὅπου ζοῦσαν ἑκατομμύρια καθαρῶν Ρουμάνων, στὴ μακρινὴ Μακεδονία, ὅπου ὑπῆρχαν σκορπισμένοι Κουτσόβλαχοι, στυλοβάτες ἀνέκαθεν τοῦ Ἑλληνισμοῦ.

Ὁ Φιλιππίδης δὲν τῆς ἔδωσε, φαίνεται, σημασία. Στηριζόταν καὶ στὶς Γερμανικὲς πλάτες. Μιά μέρα ὅμως, πού εἶχε γευματίσει στὸ Πατριαρχεῖο μὲ τὸν Ἰωακείμ τὸν Γ' καὶ ἔφευγε μὲ τὸν τότε ἀρχιδιάκονο καὶ ἀργότερα περίφημο Μητροπολίτη Μοναστηρίου Ἰωακείμ Φορόπουλο, τὸν ἔπιασε ἡ ἀστυνομία καὶ τὸν ἀπομόνωσε πολὺν καιρὸ σ' ἕνα μπουντρούμι. Κινδύνεψε σοβαρότατα νὰ πεθάνῃ ἀπ' τὶς στερήσεις καὶ τὴν κακομεταχείριση. Ἀναστατώθηκαν οἱ Γερμανοὶ σοφοί. Ἀναγκάστηκε νὰ ἐπέμβῃ ἡ Γερμανικὴ πρεσβεία, ἡ Γερμανικὴ κυβέρνησις, ὁ ἴδιος ὁ Βίσμαρκ. Τὸν κάλεσε τότε ὁ ὑπάσπιστῆς τοῦ Σουλτάνου καὶ ἀρχηγὸς τῆς μυστικῆς ἀστυνομίας Δερβίς πασάς καὶ τὸν ρώτησε γιὰ τὶς σχέσεις του μὲ τὸν Πηγεῶν καὶ τὸν γιατρὸ Ἀργυρόπουλο. Σὲ λίγο τὸν ξανακάλεσε καὶ χαρούμενος τοῦ ἀνακοίνωσε ὅτι ἡ Σουλτανικὴ κυβέρνησις, «ἐν τῇ μεγαλοφροσύνῃ καὶ μεγαλοψυχίᾳ τῆς», τοῦ ἔδιδε χάρη.

Ὁ Φιλιππίδης ὅμως δὲν τὴν δέχθηκε! Ὑποστήριξε τὴν ἀθωότητά του. Τὸν παρουσίασε καὶ στὰ ἀνάκτορα τοῦ Γιλδίτζ, ὅπου πίσω ἀπὸ ἕνα χρυσοῦφαντο παραπέτασμα εἶδε τὸν ἴδιο τὸν Σουλτάνο Ἀμπτοῦλ Χαμίτ. Καὶ πάλι δὲ δέχθηκε τὴ χάρη! Καὶ βρέθηκε στὸ Ἀφρικανικὸ Φεζάν, ὅπου ἦταν ἡδη «φιλοξενούμενος» ὁ Σπανίδης!

Ἡ «Revue» τῆς Βουδαπέστης συνέχισε στὸ μεταξὺ τὴν παράξενη ἐστρατεία τῆς. Δημοσίευσε ἀνταπόκριση ἀπ' τὴν... Ἀθήνα, πού ἦταν σωστός φιλιππικός κατὰ τοῦ Φιλιππίδη, ἐνὸς φυλακισμένου καὶ καταδικασμένου σὲ μιὰ βάρβαρη χώρα! Ὑπογράμμισε ὅτι ἡ ἱστορία του τῆς ἐπαναστάσεως τῆς Νάουσας ἦταν ἀφιερωμένη στοὺς Μηνᾶ Μπίσταν καὶ Νικολ. Ζόζιον, θύματα τῆς «Λέσχης» Μοναστηρίου, πού «ετοίμαζαν ἐπανάσταση», ὅταν ὁ πρωθυπουργὸς (σατραζάμης) Μεχμέτ πασάς ἐπισκέφθηκε τὸ Μοναστή-

ρι, και τὸν Ἀναστάσιο Βαρεϊάδη, «ποῦ σκοτώθηκε ἐπαναστάτης στὴν Κρήτη». Πήγαινε πρόστυχα νὰ ἐπιβαρύνῃ τὴν θέσῃ τοῦ φυλακισμένου! Καὶ γιὰ νὰ ἐκθέσῃ πολλοὺς Μοναστηριώτες τόνιζε ὅτι εἶχαν γραφτῆ «συνδρομητὲς» — ὡπως ἦταν τότε ἡ συνήθεια — στὸ ἐπαναστατικὸ βιβλίο ὁ Μητροπολίτης Μοναστηρίου Ματθαῖος, θαυμάσιος πατριώτης, οἱ Ν. Ζαμαούλης γιατρός, Η. Χρίστοβιτς, Μ. Δαναμπάσης, Α. Ἀνέστης, Χριστάκης, χειρουργός, Ἀποστολίδης, γιατρός, Ι. Νάλτσας, Κ. Πάλλης καὶ πολλοὶ ἄλλοι, «ὄλοι Ὁθωμανοὶ ὑπήκοοι». Θὰ τὴν ἔγραφε κάποιον ὄργανο τῆς Ρουμανικῆς προπαγάνδας. Ἀλλὰ τὴν ἐξυπηρετοῦσα λαμπρὰ μὲ τὴν ἀτιμῆ καταγγελία τόσων προκρίτων Κουτσοβλάχων, ποῦ ἐπιδίωκε ἀκριβῶς νὰ παρασφῆ!

Ἐλεγε ἐπίσης ὅτι ἔγιναν πολλὲς συλλήψεις στὴν Κλεισούρα, Νέβεσκα (Νυμφαῖον), Μοναστήρι, Θεσσαλονίκη, Κωνσταντινούπολη (θὰ ἐννοοῦσε τοὺς Φιλιππίδη καὶ Σπανίδη) καὶ ἀλλοῦ καὶ ὅτι ὑπῆρχαν ἀδιάψευστες ἀποδείξεις τῆς ἐνοχῆς τους. Εἶχαν κατασχεθῆ, συνέχιζε, στὸ σπίτι τοῦ Πηγεῶν γράμματα τοῦ Συλλόγου τῆς Ἀθήνας «ἰρὸς διὰδοσιν τῶν Ἑλληνικῶν γραμμάτων», τῶν προζένων Μοναστηρίου Δόκου καὶ Πανουργιᾶ καὶ ἄλλα ἐπιλήψιμα. Ἐνα γράμμα τοῦ προζένου ἔλεγε ὅτι ἔστειλε 500 λίρες στὸν Πηγεῶν μὲ τὴν ἐντολὴ νὰ μὴ γράψῃ ὅτι ὑπῆρχαν Βλαχόφωνοι στὴν Κλεισούρα. Ἄλλη ἐπιστολὴ τοῦ Ἀργυροπούλου μιλοῦσε γιὰ 50 τουφέκια «σασεπῶ», ποῦ ἔστειλε σὲ κάποιον καπετάνιο Βασιλάκη. Ἐπίσης ὅτι στὴ Νέβεσκα ὁ Ἀναστάσης Γσίλλης εἶχε κρύψει ἀποθήκη ὄπλων, ἐξόπλιζε «ἀντάρτες» καὶ τοὺς πλήρωνε πέντε λίρες τὸν μῆνα...

Ἄλλη ἀνταπόκριση ἀπ' τὴν... Κλεισούρα στὴν γαλλόφωνη ἐφημερίδα τῆς Βουδαπέστης ἐξυμνοῦσε τὸν Ρουμανόφιλο Βαλὴ Μοναστηρίου Χαλλίλ Ριάτ πασᾶ, τὸν καίμακάμη τῆς Καστοριάς, μιλοῦσε γιὰ τὶς φυλακίσεις καὶ ἐξακολουθοῦσε τὸ ἀτιμο κατεβατὸ ἐναντίων ὕλων τῶν φυλακισμένων. Φαίνεται ὅτι πραγματικὰ βρέθηκαν στὸ σπίτι τοῦ Πηγεῶν ἐνοχοποιητικὰ ἔγγραφα. Ἦταν σὺν ἀντιπρόσωπος τοῦ Ἑλληνα προζένου στὴν Καστοριά. Νεώτερη ἀνταπόκριση ἀπ' τὸ Μοναστήρι (28 Ἰουλίου) ἔλεγε ὅτι ἡ ὑπόθεση τοῦ Τάσκου (Ἀναστασίου) Πίσχα ἔπαιρνε ὀλοένα μεγαλύτερες διαστάσεις. Κατασχέθηκε ἡ ἀλληλογραφία του μὲ τὸν Ἑλληνα βουλευτὴ τῆς Αὐστριακῆς βουλῆς Δούμπα καὶ μὲ τὸν πρῶν Ὑπουργὸ τῶν Οἰκονομικῶν τῆς Ρουμανίας Μενέλαο Γερμάνη, ποῦ τοῦ ἔστειλε 1000 λίρες χρυσῆς καὶ ὑποσχέθηκε ἄλλα 100.000 φράγκα χρυσά. Ἐδῶ ἡ Ρουμανικὴ προπαγάνδα στοὺς Κουτσοβλάχους καὶ ἴσως καὶ ἡ Αὐστριακὴ πολιτικὴ ἐπιχειροῦσαν νὰ χτυπήσουν «μ' ἓνα σμπάρο δυὸ τρυγόνια», τὸν Πίσχα, φανατικὸ Κουτσοβλάχο, «Γραικομάνο», ποῦ τὸν παρουσίαζε γιὰ μεγάλο καὶ φοβερὸν ἀρχιεπαναστάτη, καὶ τὸ Ρουμανικὸ κόμμα τοῦ Γερμάνη, ποῦ δὲν ἐννοοῦσε τὴν ἀνόητη στὴ Μακεδονία ρουμανικὴ προσπάθεια. Ἐλεγε μάλιστα γιὰ τὸν Γερμάνη ὅτι ἦταν γόνος Φαναριωτῶν, ἐνῶ ἀπ' τὸ Βλάτσι τῆς

Πτολεμαΐδος είχε τὴν καταγωγή. Δὲ λησιμονοῦσε ὁμως καὶ τὸν ἄμοιρο Πασχίδη. Εἶχε δημοσιεύσει, ἔλεγε, φυλλάδιο πού ὀνόμαζε τοὺς Ἀλβανούς Ήελασγούς καὶ τοὺς καλοῦσε νὰ ἐπαναστατήσουν κατὰ τῆς Τουρκίας. Βρισκόταν στὸ Φεζὰν πρὶν 11 μῆνες.

Στὴν ἐκστρατεία πῆραν μέρος καὶ οἱ Βούλγαροι. Ἡ «Bulgarie» τῆς Σόφιας ἔρριξε μὲ τὴ σειρά τῆς καὶ τὸ δικό τῆς δηλητήριο. Διελάλησε ὅτι πάντοτε οἱ Ἕλληνες ἦταν οἱ ταραχοποιοὶ καὶ ἐπαναστάτες στὴν Τουρκία, ὅπως καὶ ὅλοι οἱ ὑπόδικοι στὸ ἔκτακτο στρατοδικεῖο τοῦ Μοναστηρίου... Οἱ Βούλγαροι ἦταν πάντοτε ἀθῶα, «ἀκακα ἀρνιά». Τὸ ἄρθρο ἀναδημοσίευσαν οἱ «Καιροὶ» τῆς Ἀθήνας (29 Αὐγούστου 1889).

«Τὰ Πηγεωνικά» εἶχαν ἀποτέλεσμα νὰ πεθάνουν στὴν ἐξορία οἱ Πασχίδης, Πίσχας, Σιῶμος καὶ νὰ ταλαιπωρηθοῦν στίς τούρκικες φυλακὲς καὶ τὰ κρατητήρια πολλοὺς μῆνες πολὺ περισσότεροι.

Οἱ ἄνθρωποι τῆς ρουμανικῆς προπαγάνδας ἦταν ἐξαγριωμένοι, γιατί ἐκείνη ἀκριβῶς τὴν ἐποχὴ εἶχε τραυματιστῆ μέσα στὸ Μοναστήρι ἀπὸ ἄγνωστους πολὺ σοβαρὰ ὁ Ἀπόστολ. Μαργαρίτης. Φυλακίστηκαν γι' αὐτὴν τὴν αἰτία οἱ Νικόλας Χατζηπέτρου, Θεόδωρος Μόδης, Γεώργ. Βελγιάννης, Κωνστ. Χατζηανδρέου, Γεώργιος Δημητσας καὶ Παναγιώτης Τύρνας (Παντελῆ Ἰσάλλη, Τὸ δοξασμένο Μοναστήρι, σελ. 41).

Τὸ 1892 τὸ Μοναστήρι εἶχε ἄλλη περιπέτεια, τὰ «Μαυραγανικά». Ὑπῆρχε ἐκεῖ ἓνα βιβλιοπωλεῖο τοῦ Θεόδωρου Μαυραγάνη, Ἕλληνα ὑπῆκοο ἀπὸ κάποιο νησι τῶν Σποράδων ἦταν στὰ μέσα καὶ τὰ ἔξω τοῦ ἑλλ. Προξενείου καὶ τοῦ Ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν καὶ τοῦ Συλλόγου «Πρὸς διάδοσιν τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων» στὴν Ἀθήνα, ὅπου πῆγαινε συχνὰ γιὰ τὰ βιβλία του. Θέλησε νὰ ἐκμεταλλευθῆ γιὰ δεκαρολογία τίς σχέσεις του. Μόλις τᾶμαθε ὁ Πρόξενος, πρόσταξε, ὅπως ἦταν φυσικό, νὰ μὴ ξαναπατήση τὸ πόδι του στὸ Προξενεῖο. Γεμάτος ἱερὴ ἀγανάκτηση τότε ὁ Μαυραγάνης δὲν χάνει καιρὸ καὶ συνεννοεῖται μὲ τὸν Τάκη, γιὸ τοῦ Μαργαρίτη, πού ἦταν στὴν Πόλη κοντὰ στὸ φίλο του, πρωθυπουργὸ τῶρα, Ριφὰτ πασᾶ. Καὶ ἤρθε ἀμέσως διαταγὴ νὰ φυλακιστοῦν ὁ Γυμνασιάρχης Παλιαράκης, ὁ καθηγητῆς Καρμίτσης, ὁ Παντελῆς Ἰσάλλης — εἶχε στὸ ὄνομά του τὸ βιβλιοπωλεῖο τοῦ ἀδελφοῦ του — καὶ ἄλλοι. Εἶχε ὁ Μαυραγάνης στὰ χέρια του διπλότυπα τῆς «Μακεδονικῆς Φιλοπτώχου Ἀδελφότητος» τῆς Ἀθήνας, πού τὰ συμπλήρωσε μὲ τὰ ὀνόματα τοῦ Μητροπολίτη καὶ ἄλλων, πού ἰδιαίτερα ἀγαποῦσε... Χρειαστήκαν πολλὰ μέσα, περισσότερα ἔξοδα γιὰ νὰ γίνῃ ἡ δίκη στὰ Σκόπια — καὶ ὄχι στὸ Μοναστήρι —, ὅπου καὶ ἀθωώθηκαν οἱ κατηγορούμενοι.

Τὸν Μαυραγάνη, Ἕλληνα ὑπῆκοο, εἶχαν πιάσει οἱ «γκαβάζηδες» τοῦ Προξενείου καὶ τὸν πῆγαιναν δεμένο στὴ Θεσσαλονίκη, γιὰ νὰ τὸν ἐξαποστείλουν μὲ ἑλληνικὸ πλοῖο στὸν Πειραιᾶ. Στὸ Γκράτσκο ὁμως, σιδηροδρομικὸ

σταθμό τῆς γραμμῆς Σκοπίων-Θεσσαλονίκης (ἡ καινούργια γραμμὴ Θεσσαλονίκης-Μοναστηρίου δὲν εἶχε ἀκόμα τελειώσει) τὸν πῆραν ἀπ' τὰ χέρια τοὺς ἀστυνομικοὶ καὶ στρατιωτικοὶ μὲ διαταγὴ τοῦ Ριζάτ πασᾶ.

Σ' ἀμοιβὴ τῶν ὑπηρεσιῶν του διορίστηκε ὁ Μαυραγάνης στὴ μυστικὴ ἀστυνομία (χαφιές) τοῦ Σουλτάνου. Τὸ 1895 πῆγε στὴ Θεσσαλονικὴ μὲ κάποιαν ἀποστολή. Σ' ἓνα Μοναστηριώτικο καφενεῖο, κοντὰ στὸ σιδηροδρομικὸ σταθμό, πῆρε ἓναν καφέ. Καὶ σὲ λίγο τὰ τίναξε... "Ἄγνωστο εἶναι ἂν ἦταν ἔργο τῆς Θεῆς δίκης ἢ κάποιας ἀνθρώπινης λαθροχειρίας στὸν καφέ... Τὸ δεύτερο εἶναι τὸ πιθανότερο. Τὸ εἶχαν παραδεχθῆ τότε καὶ στὸ Μοναστήρι.

Τὸ 1891-1892 εἶχε στὸ Μοναστήρι καὶ μιὰν ἄλλη χαρακτηριστικὴ περιπέτεια, λιγότερο γραφικὴ, ἀρκετὰ ὅμως ἐνοχλητικὴ. Διόρισε ἡ Ἐφορεία καθηγητὴ τῆς Τουρκικῆς στὸ Γυμνάσιο τὸν Ἐσάτ ἐφέντη, διερμηνέα τοῦ Βαλῆ, ἓνα Γιαννιώτη, ὄμορφο, ἔξυπνο, ἐλληνομαθέςτατο. Τὸν ἐρωτεύτηκε ἡ διευθύντρια τοῦ παρθεναγωγείου, χήρα ἀπ' τὴν Πόλη! Τὸν δεχόταν μάλιστα στὸ χωριστὸ οἶκημά της, στὴν εἴσοδο τοῦ παρθεναγωγείου καὶ τοῦ νηπιαγωγείου, πού ἀναφέρει καὶ ὁ Ἰδας ("Ἴων Δραγούμης) στὸ βιβλίο του!

Τὸ πράγμα ἦταν ἀσύλληπτο καὶ τερατῶδες γιὰ τὸ Μοναστήρι: Ἑλληνίδα νὰ ἔχῃ ἐρωτικὲς σχέσεις μὲ Τούρκο! Οἱ φτωχοὶ ἔφοροι, ἀφοῦ ἔμειναν ἄκαρπες πολλὲς συστάσεις καὶ παρατηρήσεις, ἀναγκάσθηκαν νὰ τὴν ἀπολύσουν. Μὰ δὲν ἔφυγε κἄν ἡ διευθύντρια ἀπ' τὸ σχολικὸ οἶκημα, ὅπου κατοικοῦσε. Καὶ ὁ Βαλῆς ἀπειλοῦσε Θεοὺς καὶ δαίμονες! Εἶχε πάρει προσωπικὰ τὸ ζήτημα... Πολλὰ διαβήματα τοῦ Πατριάρχου στὴν Πόλη ἔβαλαν τέλος στὴν ἀνταρσία τῆς ἐρωτομανοῦς διευθύντριας καὶ στὴ γενικότερη ἀναστάτωση.

Τὸ 1896 νέος ἐπαναστατικὸς ὄργανισμὸς καὶ ἀνταρτικὴ κίνηση.

Στὸ Μοναστήρι 28 νέοι τῶν καλύτερων οἰκογενειῶν εἶχαν ἐτοιμάσει στολὲς καὶ ὅπλα νὰ βγοῦν ἀντάρτες στὸ κλαοὶ μὲ ἀρχηγὸ τὸν Κώττα. "Ἄλλοι ἐπίσης σ' ἄλλα μέρη ἦταν στὸ πόδι. Ἦταν καὶ ὁ πανικὸς τῆς Λάρισας. "Ὅλοι τοὺς σκόρωσαν σχέδια καὶ ὄνειρα.

Ἀπ' τὴν Ἱεροπηγὴ (Κοστανέτσι) τῆς Καστοριάς, 7 κτίστες, πού δούλευαν στὴν Ἀθήνα, πῆγαν στὴν Κρήτη, ὅπου εἶχε ξεσπάσει καινούργια ἐπανάσταση τὸ 1896. Ἐπειδὴ ἓνας εἶχε λίγες λιρίτσες, τίς γλεντοκόπησαν, γιὰ νὰ μὴν τυχόν πέσουν στὰ χέρια τῶν Τούρκων. Σὰν ἀρχηγὸ εἶχαν τὸν Γεώργιο Παπαστεφάνου (Γόλιο). Ἀρχές τοῦ 1897 ἄφησαν τὴν Κρήτη γιὰ νὰ πολεμήσουν πιὰ στὴν πατρίδα τους. "Ἄγνωστο ἂν πρόλαβαν.

"Ἐλειψε γενικὰ ἡ συστηματικὴ ὀργάνωση.

"Ἐγινε ὅμως τότε κάτι τὸ ἀπίστευτο καὶ καταπληκτικὸ: Στις 28 Μαρτίου 1897 μπῆκαν στὸ τουρκικὸ ἔδαφος στὰ σύνορα τῆς Καλαμπάκας χίλιοι ὀκτακόσιοι ἀντάρτες, κάθε καρυδιᾶς καρύδι, χωρισμένοι καὶ τακτοποιημένοι σὲ λόχους καὶ διμοιρίες, μὲ ἐπιμελητεία, ὑγειονομικὴ ὑπηρεσία ἀπὸ δύο γιатρούς

καί δύο φαρμακοποιούς. "Ενας καλόγηρος ἦταν ὁ σηματοφόρος καί ἕνας «γεφυροποιός» ἀντιπροσώπευε τὸ μηχανικό... Σωστή στρατιωτικὴ εἰσβολή!

Ὁ Παῦλος Μελάς, πού τὸ εἶχε σκάσει ἀριστερές μέρες ἀπ' τὴν πυροβουλρχία του, γιὰ νὰ τοὺς παρακολουθήσει, νὰ τοὺς τακτοποιήσῃ καί ἐνθαρρύνῃ, γράφει ὅτι ἦταν 1980. Ἐκθειάζει τοὺς Μακεδόνες ὀπλαρχηγούς Ζέρμα, Νταβέλη, Ἀλαμάνο, Βράκα, Σαράντη, Μαργαρίτη. Τὸ σχέδιον ἦταν νὰ μποῦν στὰ Γρεβενά καί ἔπειτα νὰ κόψουν τὴν συγκοινωνία Γρεβενῶν-Δεσκάτης. (Παῦλος Μελάς, ἔκδοσις 1964, σελ. 82-83).

Ὁ Γεώργιος Α' ἐβλεπε καλύτερα τὰ πράγματα. "Ἐλεγε νὰ δράσουν οἱ ἀντάρτες βορειότερα καί ὄχι ἐπὶ τῶν συνόρων. Φοβόταν ὅτι θὰ πάθουν πανωλεθρία θέλοντας νὰ διασπάσουν τὴ γραμμὴ τοῦ ἐχθροῦ. Τὰ ἔγραφε στὸν Παῦλο Μελά ὁ πατέρας του, στίς 14 Μαρτίου (Παῦλος Μελάς, ἔκδοσις 1964, σελ. 78).

Τοὺς ἀκολουθήσαν καί 70 Γαριβαλδῖνοι μὲ ἀρχηγὸ τὸν γενναῖο Ἀμίλκα Κυπριάνι.

"Ὅπως ἦταν φυσικὸ σὲ 4 ἡμέρες (31 Μαρτίου) γύρισαν πίσω κακῶς, καραβουτσικισμένοι (Α. Ἐπιλιχτοπούλου, Ἱστορία τοῦ Ἑλληνοτουρκικοῦ πολέμου τοῦ 1897, σελ. 345-358).

Μεγαλύτερη μωρία δὲν μποροῦτε νὰ ὑπάρξῃ. Φαντάστηκαν οἱ ἄνθρωποι τῆς «Ἐθνικῆς Ἐταιρείας», πού ἦταν οἱ περισσότεροι ἀξιωματικοί, ὅτι οἱ ἄτακτοι, ἀνοργάνωτοι, ἀγύμναστοι («ἀντάρτες») θὰ τσάκιζαν τὸν τούρκικο στρατὸ σὲ μάχες «ἐκ παρατάξεως»! Δὲν φρόντισαν κἀν νὰ τοὺς σκορπίσουν γιὰ ν' ἀρχίσουν κλεφτοπόλεμο στὰ νῶτα τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ τῶν συνόρων. Ὁ Ἐλευθέριος Βενιζέλος τὸ 1912 ἀσχολήθηκε προσωπικὰ καί μὲ τὴν ἀποστολὴ ἀνταρτικῶν σωμάτων μὲ αὐτὸν ἀκριβῶς τὸν σκοπὸ μὲ ὀπλαρχηγούς πού ἤξεραν τὸν τόπο, ὅπου θὰ πήγαιναν. Εἶχαν ἐκεῖ ἀγωνιστὴ στὸν Μακεδονικὸ Ἀγῶνα. Ἔστειλε 250 ἄνδρες στὰ παράλια τῆς Χαλκιδικῆς μὲ τρία πολεμικὰ πλοῖα καί μὲ πολλὰ ὅπλα, νὰ διαμοιραστοῦν στὸν πληθυσμὸ. (Μόδη, Μακεδονικὲς Ἱστορίες, Τὸ Λαμπρὸ καταφύγιο, σελ. 219-228).

Μὰ ἀπὸ τότε ἐπιδίωκε ἡ Ἐθνικὴ Ἐταιρεία τὸν ὀργανωμένον κλεφτοπόλεμο. Θὰ τοὺς εἶχαν στείλει μὲ χωριστὰ τμήματα ἀπὸ πολλὰ σημεῖα τῶν συνόρων ἢ μὲ πλοῖα, ὅπως ἔλεγε ὁ Γεώργιος Α'. Εἶχαν, φαίνεται, παρασυρθῆ ὄλοι ἀπ' τὸν ἐνθουσιασμὸ τοῦ πολέμου.

Ἡ κυβέρνησις τοῦ Θεοδ. Δεληγιάννη σύμφωνα μὲ τὴν συνήθειά της ἤθελε καί δὲν ἤθελε τὴν ἀνταρτοστρατιωτικὴν εἰσβολή.

Διακρίθησαν οἱ παλιοὶ ὀπλαρχηγοὶ Ζέρμας καί Νταβέλης καί οἱ Ἴταλοὶ Γαριβαλδῖνοι μὲ ἀρχηγὸ τὸν Κυπριάνι, πού πολεμοῦσε ὄρθιος.

"Ὅπως γράφει ὁ Λάκης Πιρζας στὰ ἀπομνημονεύματά του, ὑπῆρχαν ἴσαμε τὸ 1900 στίς φυλακὲς Μοναστηρίου 30 ἀντάρτες τοῦ 1896 σὲ ἐλευνὴ κατάστασι. Ὁ τότε πρόξενος Μπέτσος ὄχι μόνον δὲν ἔδειχνε κανένα ἐν-

διαφέρον γι' αὐτούς, μὰ δὲν ἄφησε καὶ τὸν Γάλλο Πρόξενο νὰ τοὺς βοηθήσῃ. Τοὺς κοίταξε ἡ παρέα τῶν Καλαρύτεη Λουκᾶ, Μόδη, Μάνη, πρόθυμη πάντοτε γιὰ κάθε ἐθνικὸ ζήτημα. Μὲ τὴν συνδρομὴ της κατάφεραν οἱ φυλακισμένοι νὰ σκάψουν ὑπόνομο, ποὺ ἐβγαίνε ἐξω ἀπ' τὴς φυλακῆς. Τὴν τελευταία ὅμως στιγμή ἕνας, ποὺ ἀρρώστησε, δὲ μπορούσε νὰ φύγῃ καὶ πρόδωσε!

Ἄγνωστο πῶς καὶ πότε ἀπελευθερώθηκαν.

Γενικά, μπορεῖ νὰ σημειωθῇ, μᾶς λείπουν τὰ σοβαρὰ στοιχεῖα γιὰ τὸ 1896. Πολλὰ ἀνταρτικὰ σώματα εἶχαν δράσει σ' ὅλη τὴ Μακεδονία. Ἐνθυμοῦμαι, ὅτι εἶχα ἀκούσει μικρὸς τοὺς μεγάλους πολλές φορές νὰ συζητοῦν καὶ νὰ λέγουν ὅτι θὰ ἔμπαιναν οἱ «ἀντάρται» καὶ στὸ Μοναστήρι!

Ἐπῆρχε ἀκόμα καὶ στή περιφέρεια Λαγκαδᾶ-Ξυλόπολης ὁ ὄπλαρχηγὸς Κόρακας, ποὺ ἐπίασε ἀρχηγούς τῶν Βουλγάρων τῆς Ξυλόπολης, γιὰ νὰ ἐπιτύχῃ τὴν ἀποφυλάκιση δικῶν μας προκρίτων τοῦ ἴδιου χωριοῦ (Μακεδονικὲς ἱστορίες, Δύο στρατόπεδα, σελ. 21).

Οἱ Βούλγαροι εἶχαν προκαλέσει τὸν ξυλοδαρμὸ καὶ τὴν φυλάκισή τους. Ἦταν τότε μέλι γάλα μὲ τοὺς Τούρκους. Ἀπ' τὰ ἀπομνημονεύματα τοῦ Ναοῦμ Σπανοῦ (ἐκδόση Ἑταιρείας Μακεδονικῶν Σπουδῶν) μαθαίνουμε ὅτι εἶχε καταρτίσει τὴν ἀνοιξή τοῦ 1896 σῶμα ἀπὸ 35 ἄνδρες μὲ τοὺς ὄπλαρχηγούς Μῆτρον καὶ Χατζῆ καὶ ὅτι ἔδωσε νικηφόρες μάχες μὲ τὸν λοχαγὸ Περτέφ καὶ τὸν ταγματάρχη Μουχτάρ, ποὺ εἶχε τότε ἐξοντώσει τὸν ὄπλαρχηγὸ Χρήστο Βέρβερη καὶ τοὺς περισσότερους ἄντρες του. Ἐτρεξαν τότε σὲ βοήθεια τοῦ σώματος Γούλα, Γκρούντα καὶ Καρβελᾶ, κάπου κοντὰ στὸ Μέγα Σπήλαιο τῶν Γρεβενῶν. Εἶχαν πέσει πολλὰ παλληκάρια, μὰ σώθηκαν μὲ τὴν ξαφνικὴ ἐπίθεση τοῦ Σπανοῦ οἱ δύο ἀρχηγοὶ καὶ πολλοὶ ὀπαδοί. Ὁ Γκρούντας ὅμως πέθανε ἀπ' τὰ τραύματά του. Ἀργὰ τὸν Ὀκτώβριο πῆγε ὁ Σπανὸς στὴν Ἀθήνα καὶ τὸν Μάρτιο τοῦ 1897 ξεκίνησε μὲ 70 παλληκάρια καὶ μὲ 34 ἄλλους καπεταναίους γιὰ τὴ μεγάλη εἰσβολή.

Εἶχαν κανονίσει νὰ τραβήξῃ αὐτὸς γιὰ τὴν Ὄντρια καὶ ὁ Σπύρος Τζότζιας γιὰ τὴ Γράμμοστα. Ἐμπλεξαν ὅμως στὴς μάχες «ἐκ παρατάξεως»... Ἐὰν ὅλοι ἐκεῖνοι οἱ ὄπλαρχηγοί, ποὺ ἦταν σχεδὸν ὅλοι Μακεδόνες καὶ γνώστες τοῦ τόπου, εἶχαν σκορπίσει ἐνωρὶς σ' ὅλη τὴ Μακεδονία θὰ εἶχαν προσφέρει μεγάλες καὶ πολύτιμες ὑπηρεσίες.

Ἡ σημαντικότερη καὶ γενναϊότερη μορφή τὸ 1896 ἦταν ὁ Ἀθανάσιος Μπρούφας. Τὸν θυμήθηκε τὸν Μπρούφα ἡ «Ἐθνικὴ Ἑταιρεία». Εἶχε τρέξει νὰ ἐνισχύσῃ μὲ ἄλλους συντρόφους του τὸ εὐζωνικὸ τάγμα τῆς προκάλυψης στὰ συνοριακὰ ἐπεισόδια τοῦ 1886.

Ἐνα συμβούλιο τῶν παλιῶν ὄπλαρχηγῶν τῆς Μακεδονίας (Ζέρμας, Ἀλαμάνος, Νταβέλης, Βλαχάβας, Μαργαρίτης, Βέρβερης, Μακρῆς καὶ ἄλλοι) τὸν ἀνακήρυξαν γενικὸν ἀρχηγό.

‘Ο Μπρούφας ξανάφησε οικογένεια και δουλειά: «‘Ο Θεός νά με άξιώση» εΐπε, «νά κάμω στήν πατρίδα μου καλό».

Στις 5 ‘Ιουνίου τὸ σῶμα ἦταν ἔτοιμο ἀπὸ 89 ἄντρες, ὅλους σχεδὸν παλαιμάχους τοῦ 1878 μὲ ὑπαρχηγούς τὸν Τάκη Περήφανο (Τάκη Νάτσο) ἀπὸ τὴ Νικόπολη τοῦ Μοναστηρίου, τὸν «ῶραϊο» ‘Ιωάννη Γεωργαντᾶ ἀπὸ τὴ «Βόρειο Μακεδονία», πιθανότατα ἀπὸ τὴν περιοχὴ Στρώμνιτσας-Γευγελῆς, τὸν Βασ. Οἰκονόμου ἀπὸ τὴ Δεσκάτη, τὸν Λάζο καὶ τὸν Ζαρκάδα (Χρίστο Στέφο), «ψυχογιό».

‘Ο κ. Γκαβανᾶς ἀνεβάζει τὴ δύναμη σὲ 165 ἄνδρες, πὺ εἶναι ὁλότελα ἀπίθανη. Ἦταν πολὺ δύσκολο νά τροφοδοτηθῆ καὶ ἀκόμα νά κινηθῆ ἓνα τόσο μεγάλο συγκρότημα.

Συγκεντρώθηκε τὸ σῶμα μὲ αὐστηρὴ μυστικότητα σ’ ἓνα μοναστήρι κοντὰ στήν Ἄγυιᾶ τῆς Λάρισας καὶ ὀρκίστηκεν ὅλοι μέσα στήν ἐκκλησία, ἀφοῦ «ἀσπάσθησαν τίς ἅγιες εἰκόνες», ὅπως ἐδήλωσε ἀργότερα ὁ Τσάμης σὲ δημοσιογράφους («Ἀκρόπολις», 16 Ἀυγούστου 1896): εἶχαν δώσει ὄρκο νά μὴ πειράξουν κανένα, πὺ δὲν θά πολεμοῦσε.

Ἐφοδιάστηκαν ὅλοι μὲ «δελτία ἀναγνωρίσεως» τῆς Ἐθνικῆς Ἐταιρείας καὶ μὲ αὐδροφόρους ἀσκούς». Τὸς κουβαλοῦσαν οἱ νεώτεροι, γιατί σύμφωνα μὲ τὴν κλέφτικη παράδοση, ἔπρεπε νά θητεύσουν κάμποσο καιρὸ στὸ «ἀσκή».

Φόρεσαν ὅλοι φουστανέλλα. Τὰ ἔξοδα ὅλα (ἐξοπλισμός, στολές, τσαρούχια κλπ.) τὰ εἶχαν καταβάλει αὐτὴ τὴ φορὰ οἱ ‘Ιωάννης Καρτάλης καὶ ὁ γιατρὸς Σοφιανόπουλος τοῦ Βόλου (Ἀρχεῖον ΔΙΣ τοῦ ΓΕΣ, τόμος Φ 216).

Ἀποβιβάστηκαν μ’ ἓνα καράβι στὸ Ἐλευθεροχώρι τῆς Κατερίνης καὶ ξεκίνησαν ἀμέσως γιὰ τὰ Πιέρια καὶ τὸ Βέρμιο.

Στὸ δρόμο αἰχμαλώτισαν λίγους Γκέγκηδες, πὺ τοὺς πυροβόλησαν, τὸν ἀδελφὸ τοῦ Ντερβέναγα καὶ ἀποσπασματάρχη καὶ ἔπειτα καὶ τὸν ἴδιο μὲ λίγους στρατιῶτες. Ἦταν καὶ τρόφιμος τῆς ρουμανικῆς προπαγάνδας.

‘Ο Μπρούφας τοὺς ἄφησε ὅλους ἐλεύθερους. ‘Ο κ. Γκαβανᾶς γράφει ὅτι ὁ ἀποσπασματάρχης αὐτὸς πῆρε τὸ 1906 μέρος στὴ δολοφονία τοῦ Μητροπολίτη Κηρυτσαῆς Φωτίου.

Ἐκανε ἐπίσης ἐπίταξη σὲ μερικοὺς ἀγωγιάτες, γιὰ νά μεταφέρουν τὰ ἐφόδια. Τὸς κράτησε ἕως ὅτου ἔφτασαν στὸ Μορίχοβο. Τὸς ἀποζημίωσε ὅμως. Τὸν εἶχε ἐφοδιάσει ἡ Ἐθνικὴ Ἐταιρεία μὲ κάμποσες χρυσὲς ἀγγλικὲς λίρες, πὺ ἔκανε πολλοὺς ἀπὸ τοὺς Τούρκους νά ἰδοῦν πίσω του ἀγγλικὸ δάκτυλο...

Πάνω στὸ Βέρμιο, στὴ θέση Καράτσαϊρ (Μαυρολιβάδι), κοντὰ στὸ Ἐηρολεῖβαδο, δόθηκε σοβαρὴ μάχη μὲ 100-150 στρατιῶτες καὶ τὸ ἀπόσπασμα τοῦ Τσάμη, ὄργανο ἐπίσης τῆς ρουμανικῆς προπαγάνδας.

Κάπου 5 Τούρκοι στρατιῶτες ἔπεσαν καὶ 18 μ’ ἓναν ἀνθυπολοχαγὸ αἰχ-

μαλωτίσθηκαν. Έναντίον του Τσάμη έρμησε ο γιός του Γιάννης, τον κυνήγησε και τον πλήγωσε! Είχε καταταχθῆ στο σώμα για να ξεπλύνῃ τὴν ντροπή του πατέρα, πού παράτησε στὴ τύχη στὴ Μηλιά τῶν Γρεβενῶν, γυναίκα και μικρά παιδιά και πήγε να υπηρετήσῃ Τούρκους και Ρουμάνους.

Ὁ Μπούφας εἶχε ελάχιστες ἀπώλειες. Μόνο 4 ἄντρες ἀποκόπηκαν στὴ μάχη και πήραν κατεύθυνση πρὸς νότο.

Ἴσως τῶσκασαν για τὰ σύνορα...

Ὁ καθηγητῆς Νικ. Μαλούτας ἔχει διηγηθῆ στον κ. Γκαβανά ὅτι ἔκρυψε τότε στο σπίτι του στην Κοζάνη, δυὸ πληγωμένους ἀντάρτες τῆς μάχης του Καρτσαῖρ-Ξηρολείβανου, τον Ἰωάννη Πολίτη και τον Κωνστ. Ρίζο. Τους νοσήλευσε ὁ γιατρὸς Μεταξᾶς.

Μεγάλη στρατιωτικὴ δύναμη ἀνέβηκε τὴν ἄλλη μέρα στο Βέρμιο. Ὁ Μπούφας ἔβαλε τον αἰχμάλωτο ἀνθυπολοχαγὸ να τους μηνύσῃ να φύγουν και οἱ Τούρκοι εἰρηνικὰ γύρισαν στους στρατῶνες τους!

Ὁ Μπούφας ἐλευθέρωσε και τους αἰχμαλώτους. Τους πήρε ὅμως τὰ ὅπλα και τους ἔδωσε να κρατοῦν στα χέρια κλαδιά!

Ἡ νίκη του Μπούφα, ὅταν ἔγινε γνωστὴ στὴν Ἀθήνα, προκάλεσε ἐκρήξεις ἐνθουσιασμοῦ και φιλοπολέμου μένους. Ἀφοῦ μὰ χούφτα ἀντάρτες κατατρόπωσαν τον τουρκικὸ στρατό, δὲν ἔπρεπε να ὑπάρχῃ καμιά ἀμφιβολία ὅτι ὁ ἑλληνικὸς στρατὸς θὰ ἔδιωχνε τους Τούρκους στὴν «Κόκκινη Μηλιά», ὅσο ἀνοργάνωτος και ἀσύστατος και ἀπαράσκευος και ὀλιγάριθμος και ἂν ἦταν...

Συλλαλητήρια συγκροτήθηκαν, φοιτητικὸς Ἴερὸς Λόχος ἐτοιμάστηκε να τρέξῃ σὲ συνάντηση και ἐνίσχυση του Μπούφα.

Σίγουρα ὁ ἀντίλαλος ἔκαμε και τους 28 Μοναστηριῶτες τῶν καλύτερων οἰκογενειῶν να φροντίσουν να προμηθευθοῦν ὅπλα και φουστάνες, πού δὲν ἐξευρίσκοντο εὐκολα στο Μοναστήρι, για να βγοῦν ἀντάρτες με ἀρχηγὸ τον Κώττα.

Κινήθηκαν ὅμως τώρα και οἱ Τούρκοι με ἀσυνήθιστη δραστηριότητα. Πολλὰ και μεγάλα στρατιωτικὰ ἀποσπάσματα πήραν κατὰ πόδι τον Μπούφα. Ἡ τουρκικὴ κυβέρνηση ὑποχρέωσε τὸ Πατριαρχεῖο και τους Μητροπολίτες να κυκλοφορήσουν προκηρύξεις ἐναντίον του Μπούφα, και ἐπεκλήρυξε τὸ κεφάλι του για δυὸ χιλιάδες λίρες («Ἀκρόπολις», 12 Ἀπριλίου 1897).

Δὲν ἦταν πιά δυνατόν να συντηρηθῆ τὸ μεγάλο σώμα. Χώρισε και ὅπως λέγει τὸ δημοτικὸ τραγοῦδι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης:

«Οἱ ἀντάρτες σκορπίσανε και γίνηκαν μπουλούκια.

Ὁ Μπούφας στο Μορίχοβο, Ζαρκάδας στα Καϊλάρια,
και ὁ Τάκης ὁ Περήφανος ψηλὰ στο Περιστέρι».

Ὁ Μπούφας τράβηξε για τὸ Μορίχοβο με 40 ἄντρες και με τὴν ἐλπίδα ὅτι θὰ εὑρίσκε ἄσυλο στα ἀπέραντα δασωμένα βουνά του και τίς πολλές σα-

ρακατσάνικες κατασκηνώσεις. Μά τὸ πλημμύρισαν στρατιωτικὰ τμήματα τοῦ Μοναστηρίου. Ἀναγκάστηκε νὰ βαδίξῃ ἀδιάκοπα καὶ ν' ἀλλάξῃ λημέρια.

Ὁ νεώτερος ἀδελφὸς τοῦ Μπρούφα ξεψύχησε ἀπὸ τὴν ἐξάντληση καὶ ἴσως ἀπὸ ἓνα ἐλαφρὸ τραῦμα ποῦ εἶχε πάρει στὴ μάχη. Ἐνας ἄλλος ἀντάρτης, ὁ Γιαταγάνας, ἔπεσε σ' ἓνα γκρεμὸ καὶ τσακίστηκε. Τρεῖς ἄλλοι, οἱ Ἰ. Νάνος, Ράμος καὶ Π. Στράτος, ἔμειναν πίσω καὶ χάθηκαν. Τοὺς ἔπιασαν ἔπειτα οἱ Τοῦρκοι.

Ὁ Μπρούφας γιὰ ν' ἀποφύγῃ ἴσως τὴν δίωξή τῶν ἀποσπασμάτων τοῦ Μοναστηρίου ἢ γιὰ νὰ βρεθῇ κοντὰ στὰ μέρη ὅπου γεννήθηκε ὁ Γεωργαντᾶς καὶ ὅπου εἶχε πολλοὺς φίλους, προχώρησε ἀκόμα βορειότερα. Βγῆκε ἔξω ἀπὸ τὰ ὄρια τοῦ βιλαετίου τοῦ Μοναστηρίου.

Στις 20 ὅμως τοῦ Ἰουλίου ὀλάκερο τάγμα μὲ πολλοὺς ἐνόπλους Τοῦρκους χωρικούς τοὺς κύκλωσε κοντὰ στὸ Καβαντάρ (Τίκες).

Ἀκολούθησε 14ωρη μάχη. Οἱ Τοῦρκοι θὰ ἔπαιρναν συνέχεια ἐνισχύσεις. Ἐπεσαν 7 ἄντρες. Μαζί τους καὶ ὁ «ῥαῖος» Γεωργαντᾶς. Τὰ κεφάλια τους τὰ παλούκωσαν οἱ Τοῦρκοι καὶ τὰ γύριζαν στὴν περιοχή!

Αἰχμαλωτίστηκαν τέσσερις καὶ ἓνας πέμπτος πληγωμένοι. Ἐνας ἄλλος τραυματίας, ποῦ ἤξερε καλὰ τὰ τούρκικα, τρύπωσε στὸ δάσος καὶ τὴν ἄλλή μέρα φόρεσε τὴν στολή ἐνὸς σκοτωμένου στρατιώτη. Κατάφερε νὰ τὸν μεταφέρουν οἱ Τοῦρκοι σὲ νοσοκομεῖο.

Τραυματίστηκε καὶ ὁ Μπρούφας βαρεῖα στὸ μηρό. Ὁ Ζαρκάδας τὸν κουβάλησε στὸν ὄμο σὲ μιὰ βρύση καὶ ἔπλυνε τὴν πληγὴ του μὲ κρύο νερὸ γιὰ νὰ σταματήσῃ ἡ αἰμορραγία.... Τὸν πῆγαν ἔπειτα σηκωτὸν οἱ σύντροφοι μακριὰ σὲ κάποιον χωριό, σ' ἓνα ἀπόμερο σπιτάκι, ὅπου ἦταν μονάχα μιὰ γριά. Ἐκεῖ βρῆκε τὸ θάνατο. Ἴσως τὸν σκότωσαν οἱ Τοῦρκοι ποῦ δὲν θὰ ἤθελαν νὰ τὸν παρουσιάσουν ὡς αἰχμάλωτο. Ὁ συνεργάτης καὶ χωριανὸς του Παπαγεώργης πίστευε ὅτι ἔκαμε χρῆση τοῦ δηλητηρίου ποῦ εἶχε πάντοτε ἐπάνω του.

Δὲν ἔγινε δυστυχῶς γνωστὸς ὁ τάφος του. Εἶχαν πεῖ ὅτι βρίσκεται στὸ Σαρακίνοβο (Σαρακηνοί), ποῦ ἀνῆκε ὅμως στὴν περιφέρεια τῆς Ἐδεσσας.

Ἀπὸ Μοριχοβίτη ἔχω ἀκούσει ὅτι τὸν ἔθαψαν στὴ Μπέσιστα, ποῦ δὲν εἶναι μακριὰ ἀπ' τὴν Γραδέσνιτσα, τὸ ἐθνικὸ μας ἐκεῖ κέντρο.

Τὸ βέβαιο εἶναι ὅτι τὸ Μορίχοβο ἔγινε ὁ τάφος, ὅπως δέχθηκε ἀργότερα τὰ κόκαλα πολλῶν ἄλλων παλληκαριῶν. Ἄλλο τόσο ὅμως εἶναι βέβαιο ὅτι δὲν ὑπῆρχε καμιὰ προπαρασκευὴ καὶ ὀργάνωση τοῦ ἐδάφους.

Ἡ Ἐθνικὴ Ἐταιρεία ἐνόμιζε ὅτι ἦταν ἀρκετὸ νὰ ἐξαποστείλῃ μερικούς ὀπλοφόρους γιὰ νὰ κάμουν θαύματα, χωρὶς καθόλου νὰ ἔχη φροντίσει νὰ τοὺς προετοιμάσει ὀδηγούς, ἀγγελιοφόρους, πληροφοριοδότες κλπ. Θὰ εἶχε ἴσως ὑπ' ὄψη ὅτι θὰ κατόρθωναν νὰ διατηρηθοῦν πολλὰ χρόνια κλεφτοκαπεταναῖοι, ποῦ ἦταν ὅμως μὲ λίγους συντρόφους, καὶ εἶχαν σὲ ὀρισμένη

ἀκτίνα ἀφοσιωμένους συνεργάτες (γιατάκια), πού ἔπαιρναν μίζα ἀπὸ τὰ λύτρα. Τὴν καταπληκτικὴ ἀφέλειά της διεπράνωσε ἡ Ἐθνικὴ Ἑταιρεία καὶ τὸν Μάρτιο τοῦ 1897, ὅταν ἔστειλε στὸ Μακεδονικὸ ἔδαφος ἀπ' τὴν περιοχὴ Καλαμπάκας 2.000 ἀντάρτες ἐνωμένους!

Ἦταν ἀναμφισβήτητα ὁ Ἄθ. Μπρούφας ἓνας τολμηρὸς καὶ φρόνιμος ἀρχηγός, ἐξαιρετικὸς πατριώτης καὶ ἡρωϊκὸς ἀγωνιστής.

Γενναία ἦταν καὶ ἡ γυναίκα του. Στὴν «Ἀκρόπολη» τῆς 14 καὶ 16 Αὐγούστου 1896 δῆλωσε: «Δῶσε μου ἓνα τουφέκι νὰ πάω νὰ τὸν βρῶ· θὰ κάμω καὶ ἐγὼ τὸ μέρος μου»...

Ἐνας ἀπὸ τοὺς ἀντάρτες τοῦ Μπρούφα, πού εἶχε πιαστῆ καὶ φυλακίστηκε στὴ Σερβία, ἔπεισε τὸν Τοῦρκο δεσμοφύλακα ὅτι ἤξερε τὸ μέρος ὅπου οἱ ἀντάρτες εἶχαν κρύψει τὰ χρήματα, βγῆκε μαζί του νύκτα ἔξω, τὸν ἔδεσε καὶ τῶσκασε.

ΤΑ ΒΟΥΛΓΑΡΙΚΑ ΚΟΜΙΤΑΤΑ

Οί Βούλγαροι πρώτιστο και κύριο μέλημα είχαν την οργάνωση του πληθυσμού. Σ' αυτήν έρριξαν από την αρχή όλο το βάρος και την έκαμαν με επίμελεια και προσοχή, επίμονη και ύπομονη, προσόντα όλότελα άγνωστα σε μās, που είχαμε συνήθεια να καταρτίζουμε στο άψε σβύσε από κάθε καρδιās καρύδι ομάδες όπλοφόρων και να τις έξαποστέλνουμε σε κάθε «ύπόδουλη» έπαρχία, όπου νομίζαμε ότι έπρεπε να εμφανίσουμε τότε κάποιαν επαναστατική κίνηση. "Ηξεραν ότι ένοπλα σώματα, που εμπαιναν στο τουρκικό έδαφος χωρίς την ανάλογη και μεθοδική προπαρασκευή των, δέν αξίζαν μεγάλα πράγματα, ούτε μπορούσαν να έχουν αξιόλογη απόδοση. Είχαν σχετική πείρα από παλαιότερες ενέργειες στα γειτονικά με την Βουλγαρία μέρη. "Η διαφορά είναι ότι γι' αυτούς τὰ παθήματα έγιναν μαθήματα, που τὰ εφαρμόσανε στην πράξη. "Εμείς είχαμε την πείρα του 1854, 1866, 1878, όταν στείλαμε βιαστικά και σπασμωδικά στη Μακεδονία, Θεσσαλία, "Ηπειρο, πρόχειρα άνταρτικά σώματα. "Ως τόσο κάναμε και τὸ 1897 τὰ ίδια λάθη, μεγαλωμένα μάλιστα στον κύβο. "Εστειλάμε στο μακεδονικό έδαφος ενωμένους, 2.000 σχεδόν, άτακτους άντάρτες να χτυπήσουν και καταικήσουν τον στρατό της "Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, οργανωμένο από Γερμανούς. "Επρεπε να έλθη ο Μακεδονικός "Αγών για να καταλάβουμε πόσην αξία και σημασία έχει ή έγκαιρη και συστηματική οργάνωση του τοπικού πληθυσμού.

"Ιδιαίτερα ή Β.Μ.Ρ.Ο. (Βίτρινα Μακεντόνσκα Ρεβολιούσιονλα "Οργανιζάτσια = "Εσωτερική Μακεδονική "Επαναστατική "Οργάνωση) έδωσε ξεχωριστή προσοχή στην οργάνωση του πληθυσμού και μπορεί να είπωθῆ πώς θαυματούργησε. "Ο ιδρυτής της Ντάμιαν Γκρούσεφ, νεαρός καθηγητής της "Ιστογραφίας και Γεωγραφίας στις κατώτερες μάλιστα τάξεις του Γυμνασίου Μοναστηρίου, όπως γράφει στα απομνημονεύματά του ο Πάντο Κλιάσεφ, και ο συνεργάτης και συνάδελφός του Γκότσε Ντέλτσεφ είχαν, φαίνεται, μεγάλη συνωμοτική και οργανωτική ιδιοφυΐα.

"Αρχισαν να όρκίζουσαν και να έγγράφουσαν πολλούς στην οργάνωση, που είχαν φροντίσει να την τυλίξουσαν με ένα πέπλο ύποβλητικού μυστηρίου.

"Εγινε γνωστή με τὸ όνομα «Κομιτάτο». "Όταν ήμουσαν μικρός νόμιζα πώς πρόκειται για κάτι τὸ μαγικό και ρωτοῦσα, με πολλήν άπορία, τί ήταν. Είχα ακούσει πολλές φορές πολλά για τούς «άντάρτες» άπ' τὰ στόματα

συγγενῶν. Τούς θεωροῦσα ἡμίθεους. Τὸ «Κομιτάτο» ὅμως ἦταν κάτι τὸ διαφορετικότερο καὶ μυστηριωδέστερο. Ἄφηνε τὴν ἐντύπωση ὅτι πολλὰ ἔπρεπε νὰ περιμένουμε ἀπ' αὐτό.

Ἐνα πυκνὸ δίκτυο ὀπαδῶν, στελεχῶν καὶ πρακτόρων ἦταν διασκορπισμένον σὲ ὅλο τὸν τόπο. Κάθε χωριὸ εἶχε τὴν «Ἐπιτροπὴ» του μὲ τὸν πρόεδρό της καὶ ἀρχηγὸ τὸν «νατσάλνικ» (ἡ λέξις ἦταν πρωτότερα ἀγνωστὴ στὴ Μακεδονία), τὸν ταμιά, τὸν σύνδεσμο, τοὺς ἀγγελιοφόρους καὶ ἓνα εἶδος λαϊκοῦ δικαστηρίου, γιὰ νὰ μὴ καταφεύγουν πιά οἱ Χριστιανοὶ γιὰ τὶς διαφορὰς τοὺς στὰ τουρκικὰ δικαστήρια. Σχηματίστηκαν ἔπειτα σὲ κάθε χωριὸ καὶ ἔνοπλες ὀμάδες (μιλίτσια), προορισμένες νὰ βοηθοῦν καὶ νὰ ἐνισχύουν τὶς τακτικὰς συμμορίες, ὅπως ἦταν ὁ ἐφεδρικός «ΕΛΑΣ» στὰ χρόνια τῆς κατοχῆς. Τὸ Κ.Κ.Ε. καὶ τὸ Ε.Α.Μ. δὲν ἔκαμαν παρὰ ἀπλὴ ἀντιγραφὴ τοῦ βουλγαρικοῦ προτύπου καὶ τῶν μεθόδων του. Στὸ Γσάπαρι, ὄρεινὸ χωριὸ στὸν δρόμο Μοναστηρίου-Ρέσνας, βρέθηκαν τὸ 1902 λογχοσμένοι δέκα νέοι, οἱ καλύτεροι τοῦ χωριοῦ. Ὅπως ἀποκαλύφθηκε, ἀποτελοῦσαν τὴ «μιλίτσια» καὶ εἶχαν θανατωθῆ, γιὰτὶ δὲν ἔτρεξαν νὰ βοηθήσουν μίαν συμμορία, πού εἶχε κυκλωθῆ πάνω ἀπ' τὸ χωριὸ τους στὸ βουνὸ ἀπὸ πολὺ τουρκικὸ στρατὸ καὶ περισσοτέρους Τουρκαλβανούς τοῦ γειτονικοῦ τους καζᾶ.

Οἱ «μιλίτσιας» σχημάτισαν καὶ ἀργότερα σοβαρὴ δύναμη στὰ χέρια τοῦ Κομιτάτου. Δὲν πῆγαιναν πιά νὰ βοηθήσουν κυκλωμένη συμμορία, παρὰ σπανιότατα. Ἐπαιρναν τώρα καὶ οἱ Τοῦρκοι τὰ μέτρα τους καὶ τὰ εἰδικὰ «τάγματα κυνηγῶν» (ἀβτζῆ-ταμποῦρ) ἦταν πολὺ ἐπικίνδυνα. Ὅταν ὅμως ἤθελαν νὰ χτυπήσουν αἰφνιδιαστικὰ ἑλληνικὸ σῶμα ἢ, πολὺ συχνότερα, νὰ κάψουν ἑλληνικὸ χωριὸ, τοὺς κινητοποιοῦσαν. Καὶ τὴν αὐγὴ γύριζαν στὰ σπίτια καὶ στὰ χωράφια τους σὰν τοὺς εἰρηνικότερους ραγιαδες.

Βάλαμε καὶ ἐμεῖς ἀργότερα σ' ἐφαρμογὴ τὸ ἴδιο σύστημα σὲ πολλὰ μέρη (Μορίχοβο, Περιστέρι, Βάλτος Γιαντισῶν, Παγγαῖο κλπ.). Ὁ νεαρὸς μάλιστα ὀπλαρχηγὸς Γιάννης Ραμνάλης θαυματουργήσε στὴν περιφέρεια Λαγκαδᾶ καὶ πέρα ἀπ' αὐτὴ μὲ ἄνδρες, πού ἦταν γεωργοὶ τὴν ἡμέρα καὶ ἀντάρτες τὴ νύχτα.

Κάθε ἐπαρχία (καζᾶ) εἶχε μίαν τουλάχιστον συμμορία, πού στήριζε τὴν ὀργάνωση καὶ στηριζόταν σὲ αὐτή. Ὅπου δὲν ἴσχυε ὁ λόγος, ἴσχυε ἡ ράβδος καὶ ἡ μάχαιρα τῆς συμμορίας. Οἱ συμμορίες ἦσαν τὸ ἐκτελεστικὸ ὄργανο καὶ ἡ ἀστυνομικὴ δύναμη, ὁ δῆμιος τῆς Ὄργανιζάτσια. Ἀλληλοσυμπληρωνόντουσαν, ὅπως ὁ τέτζερης καὶ τὸ καπάκι. Ἡ ἀπροθυμία, ὁ δισταγμὸς, ἡ ἀντίρρηση καὶ γενικὰ ἡ «ἀντίδραση» εὑρισκαν τὴν τιμωρία ἀπὸ τὴν κάμα ἢ τὴν λόγχη τῶν συμμοριτῶν. Τούς κολλοῦσαν τότε καὶ τὴ ρετσινιά τοῦ «προδότη», τοῦ «τουρκολάτρη», τοῦ «τουρκοτσανακογλύφτη» κλπ. Οἱ τίτλοι αὐτοὶ κοσμοῦσαν πάντοτε τοὺς φτωχοὺς παπάδες, δασκάλους, προκοίτους τῶν χωριῶν, τοὺς νοικοκυραίους δηλαδή, πού εἶχαν ἐπιρροή στὰ χωριά, δὲν ἐννοοῦσαν

ὅμως νὰ ὑπακούσουν τυφλά στὰ κελεύσματα τοῦ Κομιτάτου, ὅταν τοὺς πρόσταζε νὰ δηλώσουν στὴν τουρκικὴ ἀρχὴ ὅτι ἦσαν πιά «Μπουλγκάρ». Πήγγαιναν οἱ Βούλγαροι νὰ καταλύσουν τὴν πάνοπλη τουρκικὴ αὐτοκρατορία μὲ τὴν ἐξόντωση τοῦ ἄσπλου Ἑλληνισμοῦ τῆς Μακεδονίας.

Στὴν πρωτεύουσα κάθε καζᾶ εἶχε τὴν ἔδρα τῆς ἡ Ἐπαρχιακῆ Ἐπιτροπῆ τοῦ Κομιτάτου. Ὁ πρόεδρος τῆς ἦταν καὶ ὁ ἐπαρχιακὸς ἀρχηγός, ποὺ εἶχε ὅλες τὶς ἀρμοδιότητες καὶ ἐξουσίες. Ὅπως φαίνεται ἀπ' τὰ ἀπομνημονεύματα τοῦ Πάντο Κλιάσεφ, οἱ ἀρχηγοὶ αὐτοὶ διορίζονταν πολὺ συχνὰ ἀπ' εὐθείας ἀπὸ τὴν κεντρικὴ Ἐπιτροπὴ Μοναστηρίου. Πρῶτος π.χ. ἀρχηγὸς τῆς ἐπαρχίας Καστοριάς εἶχε ὀριστῆ ἕνας παπᾶς, ὁ Γρηγόριος Μπέτεφ, ποὺ εἶχε σημειώσει μάλιστα καὶ πολλὲς ἐπιτυχίες. Μὰ καθαιρέθηκε ἀπ' τὸ Βούλγαρο Μητροπολίτη, ποὺς ξέρεῖ γιὰ ποιά μεγάλη του ἀταξία, καὶ ἀναγκάστηκε νὰ φύγῃ στὴ Βουλγαρία... Διορίστηκε διάδοχός του ὁ δάσκαλος Χρηστάφ, ποὺ φρόντισε ἰδιαίτερα νὰ προσηλυτῆσῃ Γραικοὺς καὶ Γραικομάνους. Φυλακίστηκε ὅμως καὶ τὸν ἀντικατέστησε ὁ ἐπίσης δάσκαλος Μιχ. Νικολῶφ καὶ ἔπειτα ὁ Ποπτράικωφ, ἐπίσης δάσκαλος καὶ «σακπανεύς τῶν γραμμάτων». Στὰ βουλγαρικὰ δηλαδὴ γυμνάσια-οἰκοτροφεῖα, ποὺ εἶχαν ἰδρύσει οἱ Βούλγαροι, περιμάζευαν παιδιὰ ἀπ' τὰ χωριά, τὰ μόρφωναν καὶ τὰ παρασκεύαζαν πολὺ καλὰ γιὰ τὸ διπλὸ ρόλο: τοῦ δασκάλου καὶ τοῦ κομιτατζῆ.

Ἐπίσης ἀπὸ τὴν ἐπιτροπὴ Μοναστηρίου ἢ ἄλλῃ κεντρικῆ ἐπιτροπῆ διορίζονταν καὶ οἱ ἀρχηγοὶ τῶν συμμοριῶν, οἱ «βοεβόδες».

Ὁ πρῶτος ὄπλαρχηγὸς τῆς Καστοριάς Πετρώφ εἶχε συμμορία ἀπὸ «τέσσερεις Βλάχους»: τὴν οἰκογένεια δηλ. τοῦ Μήτρου Βλάχου, ὅπως μᾶς πληροφορεῖ ὁ Κλιάσεφ. Κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο καὶ ὁ δικὸς μας ὄπλαρχηγὸς τῶν Προμάχων (Μπάχοβου) Τσότσας εἶχε στὴ συμμορία του τὸν πατέρα του καὶ τοὺς θεῖους του! Συχνὰ οἱ «βοεβοδάδες» μετατίθονταν ἀπὸ μίαν ἐπαρχία σὲ ἄλλῃ, σὰν δημόσιοι ὑπάλληλοι. Ὁ Πετρώφ π.χ. μετατέθηκε τὸ 1901 ἀπ' τὴν Καστοριά στὴ Ρέσνα καὶ ὁ ἀντικαταστάτης του Γκοργκάνωφ ἀπ' τὴν Καστοριά στὴν Ἀχρίδα καὶ ἔπειτα στὸν Περπελέ, γιὰτὶ εἶχε ἀδυναμία στὶς βουλγαροδασκάλους καὶ στὶς ἄμορφες χωριάτισσες, ὅπως μᾶς πληροφορεῖ πάλι ὁ Κλιάσεφ...

Ὁ βοεβόδας ἔπρεπε νὰ ὑπακούῃ στὶς προσταγὰς τῆς ἐπαρχιακῆς ἐπιτροπῆς καὶ ἀκριβέστερα τοῦ ἐπαρχιακοῦ ἀρχηγοῦ, ποὺ ἦταν θρονιασμένος μέσα στὴν πόλη καὶ κοίταζε ἤσυχος τὸ σχολεῖο ἢ τὸ μαγαζί του. Ἦταν ὅμως καὶ ζήτημα προσωπικῆς ἐπιβολῆς. Ὁ Τσακαλάρωφ π.χ. ἔδινε καὶ ἔπαιρνε διαταγὰς. Ὁ Μαρκῶφ, ὑπαξιωματικὸς τοῦ Βουλγαρικοῦ στρατοῦ καὶ πρῶτος βοεβόδας τῆς ἐπαρχίας Φλωρίνης, ποὺ εἶχε κρεμάσει στὸ στήθος του πάμπολλα παράσημα (ψεύτικα), γιὰ νὰ ἐντυπωσιάζῃ τοὺς χωρικοὺς, ὅπως γράφει ὁ Λάκης Πίρζας, δὲν θέλησε νὰ ἐκτελέσῃ διαταγὴ τῆς ἐπαρχιακῆς ἐπιτροπῆς τῆς Φλώρινας νὰ ξεκάνῃ καὶ τὸν νεοχειροτόνητο ἐφημέριο Πολυποτάμου

(Νερέτι), γιό τοῦ Παπακωνσταντίνου, πού τόν εἶχε ὁ ἴδιος κατακρεουργήσει πρὶν λίγο καιρό. Οἱ μπακάληδες δηλαδή καὶ οἱ ἄλλοι ἐπαγγελματίες, ὅπως καὶ οἱ βουλγαροδάσκαλοι, πού ἀποτελοῦσαν τὴν ἐπιτροπή, ἦταν ἀγριότεροι καὶ θηριωδέστεροι ἀπ' τὸν Βούλγαρο ὑπαξιωματικό, πού ἦταν λαμπρὸς προπαγανδιστὴς καὶ γενναῖος πολεμιστὴς.

Ὑπαξιωματικὸς τοῦ βουλγαρικοῦ στρατοῦ ἦταν καὶ ὁ Τσερνοπέεφ, στὴν περιοχὴ τῆς Στρώμνιτσας, μεγάλος λήσταρχος, πού κατάφερε ὅμως νὰ ἐπιζήσει στὸ τέλος! Ἀξιωματικοὶ ἦταν ὁ Λουκάς Παρτένιεφ καὶ ἄλλοι. Οἱ περισσότεροι πάντως ὄπλαρχηγοὶ καὶ ἀρχηγοὶ ἦταν τρόφιμοι τῶν βουλγαρικῶν γυμνασίων-οἰκοτροφείων, δάσκαλοι καὶ καθηγητές, πού συναγωνίζονταν ὁ ἓνας τὸν ἄλλο σὲ σκληρότητα, δραστηριότητα, μὰ καὶ αὐτοθυσία (Γκρούεφ, Ντέλτσεφ, Σαράφωφ, Γκαράνωφ, Κλιάσεφ, Μοσχώφ, Σελτάνωφ κ.ἄ.). Ἔνας καθηγητὴς τοῦ γυμνασίου Θεσσαλονίκης, ὁ Ρόζωφ, καὶ ὁ δάσκαλος Ποστράϊκα ἐγκαινίασαν τὴν τρομοκρατία στὴ Δυτικὴ Μακεδονία. Ἔστησαν ἐνέδρα ἤδη τὸν Ἰούλιο τοῦ 1899 καὶ δολοφόνησαν δύο ἡσυχους νοικοκυραίους ἀπ' τὴ Βασιλειάδα (Ζαγορίτσανη), πού γύριζαν ξέγνοιαστοὶ ἀπ' τὸ παζάρι σιὸ χωριό τους, τὸν Χρίστο Δημητριάδη ἢ Τσουτσούλη καὶ τὸν Κοσμᾶ Μισιρλή ἢ Κλιάντσο, μόνο καὶ μόνο γιατί ἦταν «γραικομάνοι» καὶ δὲν ἤθελαν νὰ γίνουν Βούλγαροι. Ὁ σκοπὸς ἀγίαζε γι' αὐτοὺς ὅλα τὰ μέσα καὶ τὰ φρικτότερα καὶ ἀτιμότερα...

Τὴν ὅλη διεύθυνση τοῦ ἀγώνα τῶν συμμοριῶν πῆραν στὰ χέρια τους ἀργότερα Βούλγαροι στρατιωτικοί, ἀπεσπασμένοι στὰ ἐμπορικὰ πρακτορεῖα, ὅπως λέγονταν τότε τὰ βουλγαρικὰ προξενεῖα, γιατί ἡ Βουλγαρία ἦταν ἡγεμονία ὑποτελῆς στὸ Σουλτάνο. Ἀξιωματικοὶ ἐπίσης δικοὶ μας, ἀπεσπασμένοι στὰ ἐλληνικὰ προξενεῖα, εἶχαν τὴν ἴδια ἀποστολή. Ἐπαιζαν ὅμως πάντοτε σημαντικότερο ρόλο καὶ οἱ τοπικὲς ἐπιτροπὲς τῆς ΒΜΡΟ.

Πρέπει νὰ ὁμολογηθῆ ὅτι οἱ περισσότεροὶ ἀρχικομιτατζήδες ἦταν ὄχι μόνον ἐξαιρέτοι ὄργανωτές, μὰ καὶ ἄνδρες γενναῖοι καὶ ἀποφασιστικοί. Ὅταν κυκλώνονταν ἀπὸ τουρκικὰ ἀποσπάσματα, πολεμοῦσαν ὡς τὸ τέλος, ὡς τὴν τελευταία πνοή. Σπάνια παραδίδονταν. Κάποτε αὐτοκτονοῦσαν. Συχνὰ κατόρθωναν νὰ διασπάσουν τὴ νύχτα τὴν πολιορκητικὴ ζώνη καὶ νὰ ξεφύγουν σὰν νὰ εἶχαν φτερά, ὅπως ἔλεγαν οἱ ἴδιοι οἱ Τοῦρκοι. Χρησιμοποιοῦσαν καὶ βόμβες, πού εἶχαν τρομοκρατήσει τοὺς ἀφελεῖς Τοῦρκους στρατιῶτες. Τίς κατασκευάζαν καὶ στὰ χωριά, ὅπως βεβαιώνει ὁ Κλιάσεφ, μὲ δυναμίτη βέβαια, πού ἔφερναν ἀπ' τὴν Ἑλλάδα.

Ὁ βοεβόδας Κοῦζο (Κοσμᾶς) Στεφώφ, πρῶην βουλγαροδάσκαλος, κυκλώθηκε ἀπὸ τουρκικὸ τμήμα στις 12 Φεβρουαρίου 1902 στὸ χωριὸ Σιστέβο τῆς Καστοριάς. Τοὺς εἶχαν δεῖ οἱ Τοῦρκοι («κυνηγοί»). Ἐπιχείρησε τολμηρὴ ἔξοδο. Τραυματίστηκε ὅμως βαρεῖα. Γύρισε πίσω στὸ χωριὸ καὶ ζήτησε νὰ τὸν μεταφέρουν στὸ σπίτι τῆς βουλγαροδασκάλας φίλης του. Ἐκεῖ αὐ-

τοκτόνησε μαζί της! Τους βρήκαν άγκαλιασμένους και νεκρούς. Είχε φυλακιστή τὸ 1901 μαζί με τὸν συνάδελφό του, ἀρχηγὸ τῆς ἐπαρχίας Καστοριάς, Χρηστάφ, γιατί βρέθηκε γράμμα του στὴ τσάντα ἑνὸς κομιτατζῆ, ποὺ φανέρωνε ὅτι αὐτοὶ εἶχαν διατάξει τὸν φόνο ἑνὸς Τούρκου. Γιὰ νὰ μὴν τυχὸν βασανιστῆ καὶ ἐξανγκαστῆ νὰ προδώσει, ἄνοιξε τὴν κοιλιὰ του. Ξεγύθησαν τὰ ἔντερα ἔξω. Καὶ ὅμως ἔγινε καλὰ καὶ τῶσκασε στὰ βουνά!

Βοεβόδας πιά, σκότωσε στὶς 8 Νοεμβρίου 1901 μετὸν ἀγριότερο τρόπο στὴν πλατεία τῆς Βασιλειάδας τὸν φανατικὸ «γραικομάνο» καὶ «στυλοβάτη τοῦ ἑλληνισμοῦ» Καραμάνο. Συνέτριψε μετὸν ὑποκόπανο τὸ κεφάλι του! Ἦταν ἄγριος καὶ ἀδυσώπητος πρὸς τοὺς ἄλλους καὶ πρὸς τὸν ἑαυτό του.

Δὲν ἦταν βέβαια ὅλοι οἱ βουλγαροδόσκαλοι ἔτσι ἀποφασιστικοὶ καὶ τόσο φοβεροί. Ὁ Κλιάσεφ κατονόμαζε ἀρκετούς, ποὺ πρόδωσαν πολλὰ κρυμμένα ὅπλα καὶ ὅλα τὰ μυστικὰ χωρὶς κἄν νὰ πιεστοῦν. Κάποιος μάλιστα δάσκαλος Βαψωρίου ἔγινε πολὺ εὐκόλα κατὰπτυστος προδότης. Οὔτε οἱ βοεβόδες καὶ ἀρχικομιτατζῆδες ἦταν πάντοτε περίφημοι καὶ ἐπικίνδυνοι πολεμιστές. Μεγάλες συμμορίες ἐξοντώθηκαν ἀπὸ τουρκικὰ ἀποσπάσματα σὲ λίγη ὥρα, χωρὶς νὰ ματώσει τουρκικὴ μύτη. Τὴν ἄνοιξη τοῦ 1903 ὄχτῶ Τουρκαλβανοὶ στρατιῶτες ἀπ' τὰ χωριὰ τῆς Ρέσνας ζέκαναν μετὸ πολλὴ εὐκολία στὴν περιοχή Μοναστηρίου 7 κομιτατζῆδες ταμπουρωμένους σ' ἕνα λόφο. Εἶχαν ἀνώτερο ὅπλισμό — ὅπλα μάουζερ — καὶ πολὺ ἀνώτερη σκοπευτικὴ ἱκανότητα. Γενικὰ ὑστεροῦσαν οἱ Βούλγαροι στὴ σκόπευση. Τὸ διαπίστωσαν καὶ τὰ δικά μας ἀνταρτικὰ σώματα σὲ πολλὲς περιπτώσεις. Εἶδαν ὅτι οἱ βουλγαρικὲς σφαῖρες ἔφευγαν μακριὰ, «στὸ γάμο τοῦ Καραγκιόζη».... Καὶ κυνήγησαν τοὺς Βουλγάρους.

Στὶς 24 Ὀκτωβρίου μία βουλγαρικὴ συμμορία ἀπὸ 25 ἄνδρες ἔστησε ἐνέδρα τὴ νύχτα ἔξω ἀπ' τὴν Πόλτσιστα τοῦ Μορίχοβου στὸ σῶμα τοῦ Γ. Βολάνη ἀπὸ 22 παιδιά. Τὸ ἀποτέλεσμα ἦταν νὰ αἰχμαλωτιστῆ ἕνας νεαρὸς κομιτατζῆς μετὸ μακριὰ ξανθὰ μαλλιά. Οἱ ὁμοβροντίες τῶν κομιτατζῆδων πήγαν στὸ βρόντο. Οὔτε κἄν πλήγωσαν κανένα... "Ὅταν οἱ δικοὶ μας κατὰλαβαν ὅτι εἶχαν νὰ κάμουν μετὸ κομιτατζῆδες καὶ ὄχι μετὸ τουρκικὸ στρατό, ὤρμησαν καὶ ρίχτηκαν πάνω τους. Καὶ ὁ Στρατῆς Βολάνης ἄρπαξε τὸν αἰχμάλωτο ἀπ' τὰ μαλλιά!

Σὲ μία ἄλλη πάλι σύγκρουση στὸ Καίμακτσάλαν, πάνω ἀπ' τὴ λίμνη τῆς Ἄρνιας (Ὁστρόβου), ἀποδείχτηκε πανηγυρικὰ ἡ σκοπευτικὴ ἀναπηρία τῶν Βουλγάρων. Εἶχαν συγκεντρωθῆ τὸν Ἰούνιο τοῦ 1908 πολλοὶ κομιτατζῆδες καὶ ἐπιστρατευμένοι χωρικοὶ, γιὰ νὰ χτυπήσουν τὸ μικρὸ σῶμα τοῦ Μανόλη Νικολαΐδη. "Ὅταν ὅμως εἶδε ὁ Κρητικὸς καπετάνιος νὰ φεύγουν μακριὰ οἱ ἐχθρικὲς σφαῖρες, ἄρχισε αὐτὸς τὴν ἐπίθεση. Μπήκαν ἔπειτα στὴ μάχη καὶ οἱ Βολάνης καὶ Καραβίτης μετὸ ἀποτέλεσμα νὰ σκοτωθοῦν ἕνας βοεβόδας (ὁ Παγούντσεφ) καὶ κάμποσοι κομιτατζῆδες, καὶ νὰ αἰχμαλωτιστῆ ἀπὸ

τὸν Βολάνη, τὸ ἄσπρο ἄλογο τοῦ ἀρχηγοῦ Γζόλε. Καὶ ἂν δὲν εἶχε ἐμφανιστῆ μεγάλο τουρκικὸ ἀπόσπασμα, ποῦ ἔτρεξε στὸν κρότο τῶν ὄπλων, πολὺ μαύρη θὰ ἦταν ἐκεῖνη ἡ μέρα γιὰ τοὺς κομιτατζήδες.

Ἦταν ὁμως πάντοτε ἀφθαστοι στὴν μεθοδικὴ καὶ ἐπίμονη ἐργασία καὶ στὴν οργάνωση, καθὼς καὶ στὴν προπαγάνδα.

Τῆ μύηση τῶν χωρικῶν τὴν ἔκαναν συχνὰ τῆ νύχτα ὁμαδικά. Τοὺς καλοῦσαν ὅλους στὴν ἐκκλησία καὶ μέσα στὸ ὑποβλητικὸ μισοσκοτάδο κάτω ἀπ' τὸ τρεμουλιαστὸ φῶς λίγων κεριῶν οἱ βοεβόδες καὶ ἄλλοι εἰδικευμένοι διαφωτιστές τοὺς ἔκαμαν κηρύγματα γιὰ τὴ λευτεριά, γιὰ τὴν «αὐτονομία», γιὰ «ἀντιτουρκικὴ σταυροφορία», γιὰ τὸ ξερρίζωμα τῶν ἀγάδων, γιὰ τὴν διανομὴ τῶν τσιφλικιῶν κλπ. Ὅλα τὰ χωράφια, ὅλα τὰ κτήματα, ὅλα τ' ἀμπέλια θὰ γίνονταν δικὰ τους, μόνο δικὰ τους· αὐτοὶ θὰ ἦταν πιά οἱ ἀφεντάδες. Δὲν θὰ ἰδρωκοποῦσαν γιὰ νὰ καλοτρῶν καὶ νὰ παχαίνουν τὰ σκυλιά, οἱ Τουρκαλάδες. Θὰ γλύτωναν καὶ ἀπ' τοὺς Τούρκους ἐνοικιαστές τῆς δεκάτης, τοὺς Τούρκους εἰσπράκτορες, τοὺς Τούρκους ἀγροφύλακες, καὶ θὰ διορίζονταν τὰ παιδιὰ τους ἀξιωματικοὶ καὶ καίμακάμηδες καὶ ἀκόμα καὶ βαλῆδες... Θάβλεπαν στὰ χωριά δρόμους, σιδηρόδρομους, ἐργοστάσια, ἀπαράλλαχτα ὅπως στὴν Ἀμερική... Μὲ λίγα λόγια θὰ πήγαιναν ἀπ' τὴν κόλαση ἴσια στὸν ἐπίγειο παράδεισο. Σὲ πολλὰ χωριά εἶχαν κάμει κιόλας θεωρητικὰ τὴ διανομὴ τῶν κτημάτων, ὅπως γράφει ὁ Ἴων Δραγούμης. Ὅταν θὰ πλήρωναν μερικὲς λίρες γιὰ τὴν προμήθεια τῶν ὄπλων καὶ ἐρχόταν μὲ αὐτὰ ἡ λευτεριά, θάβπαιρνεν στὴ κατοχὴ τους τὰ μοιρασμένα τσιφλίκια χωρὶς καμμία ἄλλη διαδικασία... Ἐξ ἄλλου θὰ εἶχαν στὸ χωριὸ τὴν ἐπιτροπὴ, τὸ τοπικὸ δικαστήριον, γιὰ νὰ μὴ τρέχουν γιὰ ψύλλου πήδημα στοὺς τούρκικους «μαχκεμέδες» ἢ τὰ «χοκιουμάτια». Θὰ κανόνιζαν ὅλα τὰ ζητήματα τοῦ χωριοῦ οἱ ἴδιοι μοναχοὶ τους. Ἐως τότε οἱ χαραμοφάηδες στὴ πολιτεία τοὺς ἔπαιρναν γιὰ ἀνίκανους νὰ μοιράσουν καὶ δυὸ γαϊδουριῶν ἄχυρα, καλοὺς μόνο γιὰ νὰ ποτίζουν μὲ τὸν ἰδρώτα τους τὴ γῆ καὶ νὰ ταΐζουν τοὺς ἀγάδες καὶ ὅλους τοὺς παλιανθρώπους καὶ ἐξυπνάκηδες. Ἦρθε τώρα ἡ ὥρα νὰ δείξουν καὶ νὰ ἀποδείξουν πῶς ἦταν ἱκανότεροι ἀπὸ πολλοὺς ψευτογραμματισμένους καὶ λιμοκοντόρους. Στὰ χέρια τους θὰ κρατοῦσαν πιά τὴν τύχη τους, στὰ χέρια αὐτὰ, ποῦ εἶχαν πιάσει ρόζους ἀπ' τὸ ἀλέτρι. Μὲ ἄλλη τόση δύναμη θὰ κρατοῦν τώρα καὶ τὸ τουφέκι. Θὰ τρίβουν ἀπὸ ἀπορία τὰ μάτια τους οἱ Τούρκοι καὶ ὅλοι οἱ ἐχθροί. Τὸ Κομιτάτο φροντίζει νὰ τοὺς βρῆ ὄπλα. Δὲν ἔπρεπε νὰ κάνουν τσιγκουνιές. Τὰ ὄπλα εἶναι ἡ σωτηρία. «Χωρὶς τουφέκια πόλεμος δὲν γίνεται, ὅπως δὲν θερίζεται χωρὶς δρεπάνι τὸ χωράφι». Ἡ Ἑλλάδα πολέμησε καὶ πάλαιψε ἐννιά χρόνια, γιὰ νὰ κερδίση τὴ λευτεριά της. Ἐτσι ἐλευθερώθηκαν καὶ τὸ Μαυροβούνι, ἡ Σερβία, ἡ Βουλγαρία. Ἐμεῖς θὰ μείνουμε αἰώνιοι σκλάβοι, χαμάληδες, ὑποπόδιο ὄλων; Οὔτε θὰ ἀναγκαστοῦμε νὰ παλαιψομε χρόνια καὶ μῆνες. Δὲν χρειάζεται παρὰ νὰ εἴμαστε ἐνωμένοι, μὲ μία ψυχὴ, νὰ

ὕπακούωμε τυφλὰ στὸ Κομιτάτο, ποὺ ἀγωνίζεται γιὰ μᾶς, καὶ νὰ εἶμαστε ἔτοιμοι γιὰ μία μικρὴ ἐπανάσταση, μία ἐπαναστασοῦλα ὀλίγων ἡμερῶν. Καὶ θὰ τρέξουν νὰ μᾶς βοηθήσουν ἀμέσως ἡ Μεγάλῃ Ρωσία, ἡ Ἁγία Ρωσία, ἡ Βουλγαρία, ἡ Σερβία, τὸ Μαυροβούνι καὶ ἡ Ἑλλάδα, μάλιστα ἡ Ἑλλάδα θὰ μᾶς βοηθήσῃ καὶ αὐτὴ, ὅπως καὶ τώρα μᾶς βοηθάει. Ἀπ' τὴν Ἑλλάδα μᾶς ἔρχονται τὰ τουφέκια. Καὶ ἄς λένε ὅ,τι θέλουν μερικοὶ ἄτιμοι καὶ παλιάνθρωποι Γραικομάνοι. Οἱ ὑπηρετές καὶ τσανακογλύφτες τῶν ἀγγέλων παριστάνουν τὸν Γραϊκὸ καὶ βρίσκουν πολλές δικαιολογίες γιὰ νὰ ὑποστηρίξουν τὸν ἄπιστο καὶ ἄτιμο Τοῦρκο. Ἐμᾶς δὲ μᾶς νοιάζει, ἂν εἴστε Ἕλληνες, Βούλγαροι, ὅ,τι ἄλλο θέλετε. Μᾶς φθάνει νὰ εἴστε καλοὶ χριστιανοί, ν' ἀγαπᾶτε τὴν ἐλευθερία, νὰ μισήτε τοὺς Τοῦρκους, νὰ ὑπακούετε στὸ Κομιτάτο καὶ νὰ εἴστε πρόθυμοι γιὰ τὴν ἐπανάσταση, ποὺ ἐτοιμάζουμε. Δὲν μπορούμε ὅμως ν' ἀφήσουμε νὰ ὑπονομεύουν τὸ ἱερὸ ἔργο, νὰ προδίδουν τὸ Χριστὸ καὶ τὸ σταυρὸ, νὰ στήνουν παγίδες καὶ τρικλοποδιές στὴν ἐλευθερία μερικοὶ προδότες καὶ παλιάνθρωποι. Εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νὰ τοὺς χτυπήσουμε. Καὶ θὰ τοὺς χτυπήσουμε ἄσχημα. Ἄς τὸ ξέρουν κι' ἄς κάμουν τὸν λογαριασμό τους. Τὸ σάπιο κομμάτι τὸ κόβει κανεὶς καὶ τὸ ἐξαφανίζει, γιὰ νὰ μὴ σαπίσῃ καὶ ὅλο τὸ δένδρο...

Μπορεῖ νὰ θεωρηθῆ βέβαιο ὅτι χρησιμοποίησαν καὶ ἐκμεταλλεύτηκαν οἱ κομιτατζῆδες καὶ τὸ γραμμόφωνο, ποὺ τότε εἶχεν ἐφευρεθῆ! Στις νυκτερινὲς συγκεντρώσεις στὴν ἐκκλησία τοῦ χωριοῦ, ἔπειτα ἀπ' τὶς ὀμιλίες πού, ὅπως εἴπαμε, γίνονταν μέσα σὲ ἀτμόσφαιρα μυστηρίου, ὑποβολῆς καὶ προσμονῆς, ἀκούοταν ξαφνικὰ μέσα ἀπ' τὸ "Ἅγιο Βῆμα καὶ κάτω ἀπ' τὴν Ἁγία Τράπεζα μία παράξενη τρεμουλιαστή, ἀπόκοσμη φωνή, ποὺ ἔλεγε ἀργὰ καὶ σιγά: «Ἔπρθε ἡ ὥρα τῆς ἐλευθερίας». Ἦταν ἡ φωνὴ τοῦ Θεοῦ! Μιλοῦσε ὁ ἴδιος ὁ Θεός, ὁ Χριστός! Ἦταν μαζὶ τους! Μποροῦσε πιά νὰ ἀμφιβάλλῃ κανεὶς ὅτι ὁ Θεὸς εὐλογοῦσε τὸ Κομιτάτο, βοηθοῦσε τὰ ἔργα του, προστάτευε τοὺς ἀνθρώπους καὶ τὰ ὄργανά του; Λίγο ἀκόμα καὶ θὰ ἔπρεπε νὰ πιστεύουν ὅλοι ὅτι οἱ κομιτατζῆδες ἦταν οἱ ἀπεσταλμένοι, οἱ ἀπόστολοι καὶ ἄγγελοι τοῦ Θεοῦ...

Καὶ εἶχαν πάρει τὸ ρόλο τοῦ ἀποστόλου καὶ τὸν μανδῦα τοῦ σταυροφόρου. Καὶ καλοῦσαν, ὅπως καὶ οἱ ἀπόστολοι τοῦ Χριστοῦ, ὅλα τὰ ἔθνη στὴν ἀνάσταση χωρὶς καμμιά διάκριση. "Ἰσχυε γι' αὐτοὺς τὸ εὐαγγελικὸ: «οὓκ ἔνι Ἕλλην ἢ Ἰουδαῖος, ἐλεύθερος ἢ δοῦλος, πλούσιος ἢ πέννης». "Ὅλοι ἦταν ἀδελφοὶ στὴ δυστυχία καὶ στὴν ἀναμενομένη εὐδαιμονία. Ὁ ἀγώνας τους ἦταν ἀγία τοῦ Χριστοῦ τὴν πίστη τὴν ἀγία, γιὰ τῆς Πατρίδος τὴν ἐλευθερία». Καὶ μπορούσαν νὰ πάρουν μέρος σ' αὐτὸν μὲ ἴσα δικαιώματα καὶ ἴσες ὑποχρεώσεις ὅλοι οἱ σκλάβοι, ὅλοι οἱ τυραννισμένοι καὶ βασανισμένοι ἀπ' τοὺς Τοῦρκους, ὅλοι, ὅσοι ποθοῦσαν ν' ἀναπνεύσουν ἐλεύθερον ἀέρα καὶ δὲν δέχονταν νὰ βαστοῦν ἀκόμη στὴ ράχη τους τὸν ἄτιμο, βάρβαρο καὶ ἀλλόθρησκο τύραννο, ποὺ πεντακόσια χρόνια τοὺς λήστευε, τοὺς ρήμαζε, τοὺς ἀτίμαζε, τοὺς ἐσφαζε.

Περίμεναν άλλοτε τή σωτηρία από τήν Ἑλλάδα μέ τήν ἔνδοξη ἱστορία καί τὰ μεγάλα λόγια. Μά ὁ πόλεμος τοῦ 1897 πιστοποίησε τήν ἀνικανότητά καί τήν γύμνια της. Ἄπ' ἄλλοῦ πιά θά ἐρχόταν τὸ φῶς. Τὸ ἔφεραν τὸ Κομιτάτο καί οἱ κομιτατζήδες του. Εἶχαν πίσω τους καί τή Βουλγαρία, τή Ρωσία, τήν Εὐρώπη καί αὐτήν τήν Ἑλλάδα, πού τοὺς προμήθευε τὰ τουφέκια, γιατί ἤξεραν νά κάνουν καλὰ τήν δουλειά τους καί δὲν ἦταν κοκορόμυαλοι, ὅπως οἱ Γραικοί...

Ἀξίζει νά σημειωθῆ ἐδῶ ὅτι τὰ ἔβαλαν καί μέ τὰ κεντήματα τῶν γυναικῶν καί τὰ ἀσημένια νομίσματα, πού κρέμασαν γιά στολίδι στό στήθος καί τὸν λαιμό. Τὰ ἀπαγόρεψαν «διὰ ροπαλόου» καί κάποτε καί «διὰ ρομφαίας»! Σὲ μερικὲς ἔκοψαν γιά τιμωρία τὰ μαλλιά, μέ τήν ἀπειλή ὅτι θά ἔκοβαν καί τὸν λαιμό, ἂν ἐξακολουθοῦσαν νά τὰ φοροῦν. Ἐλεγαν ὅτι ἔχαναν πάρα πολὺ χρόνο οἱ γυναῖκες καί χαλνοῦσαν τὰ μάτια τους μέ τὰ κεντήματα. Οἱ δικοί μας τοὺς ἀπαντοῦσαν ὅτι τὰ κεντήματα, τὰ ἀσημένια νομίσματα καί τ' ἄλλα στολίδια τὰ εἶχαν κληρονομήσει ἀπὸ τήν ἑλληνικὴ ἀρχαιότητα. Καί ἓνας πρόσθετος λόγος πού τὰ ἑλληνικὰ ἀνταρτικὰ σώματα μαζί μέ τήν ἐλευθερία ἐπανεφεραν καί τὰ κεντήματα, πού ἔγιναν δεκτὰ μέ τὸ μεγαλύτερο ἐνθουσιασμό ἀπὸ τὸν γυναικόκοσμο. Ἡ ἐπιτροπὴ τοῦ Μπουκόβου, ἑνὸς μεγάλου σλαβόφωνου μὰ ἑλληνικώτατου χωριοῦ κοντὰ στό Μοναστήρι, θέσπισε τὸ 1906 πάλι τήν ἀπαγόρευση τῶν κεντημάτων. Ξεσηκώθηκαν ὅμως σὲ ἐπανάσταση ὅλες οἱ γυναῖκες καί ὑποχρέωσαν τὸν ὀπλαρχηγὸ Ἰωάννη Καραβίτη ν' ἀκυρώσῃ τήν ἀπόφαση τῆς ἐπιτροπῆς. Ἀπειλήσαν ὅτι θά ἔκαναν ἀπεργία, δὲν θά ἔπλεναν, δὲν θά μαγεῖρευαν, δὲν θά σιέπαζαν «στις κρυψῶνες» τοὺς ἀντάρτες καί θά κατέβαιναν στό Μοναστήρι ὅλες μαζί νά διαμαρτυρηθοῦν στό Μητροπολίτη καί στὸν Πρόξενο...

Σκότωναν οἱ κομιτατζήδες καί ἀπὸ κανένα Τοῦρκο. Πάντως τὰ θύματα, πού ἔδωσαν οἱ «τύραννοι», οἱ «ἄπιστοι», τὰ «λυσσασμένα σκυλιά» οἱ Τοῦρκοι, ἦσαν πολὺ λιγώτερα ἀπὸ ἐκεῖνα τῶν Ἑλλήνων, πού ἦταν ἐπίσης ὑποδουλωμένοι καί τυραννισμένοι. Τὸ βεβαίωσαν καί ὁ πίνακας πού δημοσίευσε ὁ Πάντο Κλιάσεφ. Ἀναφέρει δύο μόνο δολοφονίες Τοῦρκων καί πολλές δωδεκάδες «Γραικομάνων». Φρόντιζαν ὅμως νά ἐκλέγουν οἱ κομιτατζήδες τοὺς μισητότερους Τοῦρκους. Καί ἦταν πολλοί. Στὰ σλαβόφωνα μέρη ὁ τουρκικὸς ζυγὸς ἦταν βαρύτερος. Πολλοὶ Τοῦρκοι εἶχαν ἀποχαλινωθῆ καί ἀποθρασυνθῆ.

Τὸν δρόμο τοὺς τὸν εἶχε δείξει ὁ Κώττας, πού εἶχε ξεκάμει πολλοὺς τυραννίσκους καί γι' αὐτὸ εἶχε ἀποθεωθῆ ἀπὸ τοὺς χωρικοὺς.

Οἱ κομιτατζήδες φρόντιζαν καί νά ἐξαίρουν μέ τήν προπαγάνδα τους κάθε μεγάλο κατόρθωμα.

Μὲ πόση λαχτάρα καί ἐνθουσιασμό μάθαμε μιὰ μέρα στό Μοναστήρι, τήν ἀνοιξη, νομίζω, τοῦ 1902, ὅτι εἶχε σκοτωθῆ ὁ περιβόητος Σεφκὴ ἀγάς. Ἦταν ὑψηλόσωμος, μέ κοντὸ φέσι, μεγάλη φούντα καί λαμπρὸ ὄπλοστάσιο

στή μέση. Ἐκανε τὸν λαθρέμπορο καπνοῦ, τὸν ἐνοικιαστὴ δεκάτης, τὸν ἄφοβο παλληκαρᾶ. Εἶχε μερικοὺς φόνους στὸ ἐνεργητικὸ του. Χριστιανικὲς οἰκογένειες ποὺ ἔκαναν τὸν περίπατό τους στὸ Φαρδύ, εἶχαν δεῖ πολλές φορές τὰ βράδουα τὶς Κυριακὲς καὶ τὶς ἄλλες γιορτὲς νὰ περνοῦν ἀπὸ καὶ αὐτὸς καὶ ἄλλοι ὅμοιοι του ρεμπεσκέδες καὶ νὰ σηκώνουν ἀδιάκοπα στὰ πσιναὶ πόδια τὰ περῆφανα ἄτια τους! Ἐγύριζε καβάλα μ' ἓναν ἀντάξιο σύντροφό του ἀπ' τὸν κάμπο, ὅπου ποιοὺς ξέρει ποιά βρωμοδουλειὰ κυνηγοῦσαν. Ἦσαν πάνοπλοι, ὅπως πάντοτε, ὅταν κοντὰ στὴν πόλη σραῖρες ἀπὸ ἓνα χωράφι μὲ βρίζα τοὺς θέρισαν. Γὰ ἀφηνιασμένα ἄλογα ἔφεραν τὴν εἰδηση στὸ Μοναστήρι. Ὁλος ὁ χριστιανικὸς πληθυσμὸς ἦταν πρόθυμος ὄχι μόνον νὰ χειροκροτήσῃ μὰ καὶ νὰ ἀγκαλιάσῃ καὶ νὰ φιλήσῃ τοὺς δολοφόνους. Πήγαμε μ' ἄλλα παιδιὰ ν' ἀπολαύσουμε τὸ θέαμα τῆς κηδείας. Ἐνα ἀμέτρητο πλῆθος Τούρκοι ἀκολουθοῦσαν βουβοί, βλοσυροί, ἀγριωποὶ τὰ δύο φέρετρα. Πολλοὶ φοβήθηκαν σφαγές. Ὁ Τούρκος γειτονάς μας εἶπε ἐκεῖνο τὸ βράδυ ὅτι μονάχα μαχαίρι σὲ μεγάλους καὶ μικροὺς — γκιοιούρηδες ἐννοεῖται! — θὰ ἔβαζε τέλος σὲ παρόμοια «ἀνοσιουργήματα». Ὁ Σεφικὴ ἀντιπροσώπευε γιὰ τοὺς Τούρκους τὴν τουρκικὴ λεβεντιά καὶ παλληκαριά.

Πῶς λοιπὸν νὰ μὴ θαυμάζουν καὶ νὰ μὴν εὐλογοῦν τοὺς κομιτατζῆδες οἱ πολυβασανισμένοι αὐτοὶ πληθυσμοί; Ἐβλεπαν τώρα τοὺς τρομεροὺς ἄλλοτε ἀγροφύλακες, τοὺς δεκατιστὲς μὲ τὸ γύρω τους ἐσμό, τοὺς συμπάσσηδες τῶν τσιφλικιῶν καὶ ὅλους ἐκείνους, ποὺ ἦταν μάλιστα καὶ κατάρρα, νὰ ἔχουν κατεβασμένη τὴν οὐρὰ καὶ νὰ μὴ τολμοῦν νὰ ξεμουτίσουν ἀπ' τὴν πόλη. Εἶχαν ἀναπνεύσει καὶ ἐλευθερωθῆ τὰ χωριά προτοῦ κὰν τοὺς ἔρθῃ ἡ περιπόθητη («λευτεριά»). Οἱ μικροῖδιοκτῆτες, ποὺ ἄλλοτε ὅλο τὸ καλοκαίρι καλοστρώνονταν στὰ χωριά καὶ καταβρόχθιζαν κοτόπουλα, πίπτες, αὐγά καὶ βοῦτυρα, ζητοῦσαν τώρα, ὅπως ὁ προφήτης τους, νὰ ἔρθῃ τὸ βουνο κοντὰ τους καὶ ἀναζητοῦσαν τοὺς κολλήγους στὰ χάνια καὶ στὰ μπακάλικα τῆς πολιτείας. Ἐπαιρναν ὅ,τι τοὺς ἔδιναν καὶ ἔκαναν μάλιστα καὶ εὐχαριστήριους τεμενάδες. Δὲν τοὺς λήστευαν πιά, ὅπως ἄλλοτε. Τὸ ἴδιο καὶ οἱ ἐνοικιαστὲς δεκάτης καὶ οἱ μπράβοι τους. Εἶχαν γίνεи ἄκακα ἀρνιά. Ἀρκετοὶ Τούρκοι προτιμοῦσαν νὰ τὰ φτιάξουν μὲ τοὺς κομιτατζῆδες καὶ τὰ ὄργανά τους καὶ νὰ τοὺς ἐξυπηρετοῦν! Τὸ Κομιτάτο ἀπόδειξε ἀπὸ τὰ πρῶτα του βήματα ὅτι ἤξερε νὰ κάνῃ πολὺ καλὰ τὴ δουλειὰ του, νὰ κτυπᾷ στὸ σταυρὸ τὸ κακὸ καὶ τοὺς κακοὺς γιὰ νὰ ἀπαλλάξῃ ἀπὸ τὰ πολλὰ βάσανα τοὺς χωρικοὺς.

Πραγματοποιοῦσε ὅσα εἶχε ὑποσχεθῆ. Δὲν χωροῦσε καμιὰ ἀμφιβολία, ὅτι θὰ ἔδινε «σάρκα καὶ ὄστᾶ» στὸ μεγάλο ὄνειρο καὶ θὰ ἔφερνε τὴν ποθητὴ («λευτεριά»). Ἐβλεπαν ἐξ ἄλλου τοὺς θαυμάσιους αὐτοὺς προστάτες καὶ προμάχους νὰ πεθαίνουν σὰν ἀληθινοὶ ἄνδρες στὶς συγκρούσεις μὲ τὸν τουρκικο στρατό. Μποροῦσαν νὰ μὴ τοὺς ὕμνοῦν, νὰ μὴ τοὺς εὐλογοῦν, νὰ μὴ τοὺς προσκυνοῦν;

Βοήθησαν τὸ Κομιτάτο ἀπ' τὴν ἀρχὴ καὶ μερικοὶ παράξενοι Ρῶσοι. Εἶχαν ἔλθει στὸ Μοναστήρι κατὰ τὸ 1900 κάπου 15-20 Ρῶσοι νὰ πουλήσουν δρεπάνια καὶ ἄλλα μικρογεωργικὰ ἐργαλεῖα. Εἶχαν προκαλέσει καὶ τὴν δική μου ἀπορία, ὅπως τῶν μεγάλων. Εἶχαν οἱ περισσότεροὶ ἀπεριποίητα γένια, φοροῦσαν λερωμένους σκούφους, τριμμένα ροῦχα καὶ ἦταν χοντροκομμένοι καὶ ἀσουλούπωτοι καὶ περισσότερο μουζικοί παρὰ ἔμποροι. Μπεκρολογοῦσαν στὰ γάνια καὶ τὰ λαϊκὰ καπηλιὰ. Ποιὸς τοὺς ἔστειλε; Ἄγοράζαμε τότε στὸ Μοναστήρι ζάχαρη ρωσική, γαλλότσες ρωσικές, ποὺ ἦταν οἱ καλύτερες, καὶ ἄλλα εἶδη. Μὰ τὰ ἔφερναν οἱ ἔμποροι, ὅπως ὅλα τὰ ἐμπορεύματα. Γιατί ἔγινε ἐξαιρεση γιὰ τὰ παλιοδρεπάνια καὶ κουβαλήθηκαν τόσοι ἀπ' τὴ μακρινὴ Ρωσία καὶ μάλιστα ἀκατάλληλοι ἀντιπρόσωποι; Τὶ κέρδος μπορούσαν ν' ἀφήσουν τὰ φτωχὰ καὶ ταπεινὰ αὐτὰ εἶδη;

Ἔμαθα ἀργότερα ὅτι στὸν Ἀετό, χωριὸ τῆς περιοχῆς Ἄμυνταίου, μόλις ἔφυγαν οἱ παράξενοι δρεπανέμποροι, ἐκδηλώθηκε ὁ πρῶτος βουλγαρικὸς πυρήνας καὶ ἔφθασαν τὴν ἄλλη μέρα δύο δάσκαλοι καὶ μία δασκάλα, μορφωμένοι καὶ καλοπληρωμένοι, γιὰ νὰ ιδρύσουν βουλγαρικὸ σχολεῖο μὲ πέντε παιδιὰ!

Τὰ περισσότερα ὅπλα ἔρχονταν ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα. Ὁ περιβόητος καὶ ἀπαίσιος ἀργότερα ἀρχικομιτατζῆς Τσακαλάρωφ ὀργάνωσε πρῶτος τὴν ἀγορὰ καὶ τὴν εἰσαγωγὴ. Ἦξερε ἑλληνικὰ καὶ ἀρβανίτικα καὶ παρουσιαζόταν, ὅπως γράφει ὁ Κλιάσεφ, στὴν Ἀθήνα, στοὺς ἀδελφούς Μαλτσινιώτη, ποὺ ἦταν οἱ μεγαλύτεροι τότε ἔμποροι ὄπλων καὶ φυσιγγιῶν, καὶ σ' ἄλλους, ἄλλοτε σὰν ἀρβανίτης καὶ ἄλλοτε σὰν Ἕλληνας. Ἐνα τουφέκι γιὰ τὸ στόιχιζε 16-18 δρχ. χρυσές. Γύριζαν στὰ χωριά καὶ πουλοῦσαν ὅπλα, ὅπως γράφει πάλιν ὁ Κλιάσεφ, καὶ Ἀλβανοί. Ζητοῦσαν ὅμως τριπλάσια τιμὴ. Ὅπλα γιὰ ἐμπόριο ἔφερναν καὶ οἱ γιέγκιηδες τσελιγκάδες, ποὺ παραχειμάζαν στὴν Θεσσαλία. Ἔκανε ὅμως ἐμπόριο μὲ τὰ ὅπλα καὶ αὐτὸ τὸ Κομιτάτο. Τοῦ στοίχιζε τὸ καθένα ἓνα χρυσὸ περίπου εἰκοσόφραγχο καὶ τὸ χρέωνε στοὺς χωρικούς πρὸς 5 καὶ 6 καὶ συχνὰ καὶ περισσότερα ἀναπολένια». Ἐκλεβαν οἱ ἄνθρωποι τοῦ Κομιτάτου; Δημιουργοῦσαν ἀποθέματα καὶ κεφάλαια; Πολλές φορές τσέπωναν τὰ χρήματα καὶ δὲν ἔδιναν τίποτε. Ἄλλοτε παραδίναν ἓνα σκουριασμένο τουφέκι μὲ 3 φυσίγγια. Καὶ εἶχεν ὑποχρεωθῆ ὁ χωρικός νὰ πουλήσῃ καὶ τὸ ζευγάρι του! Ἐὰν τυχὸν παρεπονεῖτο καὶ διεμαρτύρετο, τοῦ ἔλεγαν νὰ κάμῃ λίγη ὑπομονή! Πεντακόσια χρόνια εἶχε βαστάξει τὸν τουρκικὸ ζυγό....

Δὲν ἦταν βέβαια εὐκολὴ οὔτε σίγουρη ἡ μεταφορὰ τῶν ὄπλων, ὅσο καὶ ἂν ἦταν κουτοὶ καὶ τυφλοὶ οἱ Τούρκοι. Οἱ κίνδυνοι ἦταν πολλοί, ὅπως σὲ κάθε ἀπαγορευμένο λαθρεμπόριο. Ὁ Κλιάσεφ γράφει ὅτι ἓνας θεῖος τοῦ περιφήμου Ἀρβανιτοβλάχου Βοεβόδα Μήτρου Βλάχου μὲ δύο ἄλλους συγγενεῖς του Ἀρβανιτοβλάχους κουβαλοῦσαν μὲ τὰ μουλάρια τοὺς τουφέκια. Ἐπεσαν ὅμως

σέ τουρκικά άποσπάσματα. Ἀντιστάθηκαν μέ τήν ἐλπίδα ὅτι θά μπορούσαν νά τά γλυτώσουν καί τά πλήρωσαν μέ τήν ζωή τους.

Μά τί σημασία εἶχαν 4-5 εἰκοσόφραγκα παραπάνω, ὅταν τά τουφέκια αὐτά θά ἔφερναν τήν ἐλευθερία καί ἡ ἐλευθερία τὸν παράδεισο; «Κάθε καλὸ πράγμα πληρώνεται ἀκριβά», ἔλεγε καί μία παροιμία.

Δὲν ἄργησε ὅμως νά γίνη φανερό ὅτι γιά τὸ Κομιτάτο πολλοὶ ἦσαν οἱ κλητοί, λίγοι ὅμως οἱ ἐκλεκτοί. Οἱ Βουλγαροσχισηματικοὶ εἶχαν παντοῦ τήν πρωτοκαθεδρία καί οἱ βουλγαροδάσκαλοι κρατοῦσαν ὅλα τά πόστα. Μιλοῦσαν οἱ πράκτορες τοῦ Κομιτάτου γιά ἀδελφосὺνη καί ἰσότητα ὅλων τῶν χριστιανῶν, γιά μιὰ Μακεδονία, στοργικὴ μητέρα ὅλων τῶν παιδιῶν της. Ὡστόσο δὲν ἔκρυβαν τήν ἀπέχθεια καί τὸ μῖσος τους γιά κάθε τι τὸ ἑλληνικὸ καί τήν λατρεία καί τὸ θαυμασμό τους γιά κάθε τι τὸ βουλγαρικό! Ἔσταζε μέλι ἡ γλῶσσα τους, ὅταν ἀνάφερναν τήν Σόφια καί τήν Βουλγαρία. Τὸ Πατριαρχεῖο ἦταν φωλιά ἀπὸ ὀχιές καί καλοθερεμμένους «καρακαζάνηδες», πού δὲν εἶχαν ἱερὸ καί ὄσιο, ἐκμεταλλεύονταν ὅλα καί κοροΐδευαν τίς εὐκολόπιστες γριουῦλες. Καιρὸς πιά ἦταν νά ζυπνήσῃ ὁ κοσμάκης καί νά τοὺς καταλάβῃ. Χρησιμοποιοῦσαν ἐξ ἄλλου μιὰ καθαρεύουσα βουλγαρική, πού δὲν τήν καταλάβαιναν πολὺ συχνὰ οἱ χωρικοί. Στὴ βουλγαρική ἔγραφαν ἐπίσης τὰ ἔγγραφα, τίς διαταγές, τίς προκηρῦξεις.

Ἀκούστηκαν παράλληλα καί φόνου, ἀλλοῦ περισσότεροι, ἀλλοῦ λιγότεροι, παπᾶδων, δασκάλων, προκρίτων. Τοὺς ἀπελευθέρωναν ἀπὸ τὸ βᾶρος τῆς ζωῆς οἱ ἐλευθερωτές! Πολλές φῆμες κυκλοφοροῦσαν. Ἄλλες, πού εἶχαν τὴν πηγὴ στὰ ὄργανα τοῦ Κομιτάτου, παρουσίαζαν τὰ θύματα σάν προδότες καί τουρκολάτρες. Ὅσοι ὅμως τὰ ἤξεραν, ἔτριβαν ἀπὸ ἀπορία τὰ μάτια καί ἔκαναν τὸ σταυρὸ τους. Ἦταν καί οἱ σκοτωμένοι καλοὶ Χριστιανοί. Ὅπως ὅλοι, μισοῦσαν τοὺς Τούρκους καί ἀγαποῦσαν τὴν λευτεριά περισσότερο ἀπὸ ὅλους. Κανένας δὲν ἦταν καλύτερός τους καί ἀπὸ κανένα δὲν ἦταν χειρότερο. Σὲ τί λοιπὸν ἔφταιξαν; Πρόδωσαν; Μὰ ποιόν; Πότε; Πῶς;

Κατηγοροῦσαν γιά τουρκολάτρη καί τὸν Κώττα, πού εἶχε σκοτώσει τοὺς περισσότερους Τούρκους! Ἐγινε γρήγορα γιά πολλοὺς κοινὸ μυστικὸ ὅτι τὸ Κομιτάτο φροντίζει νά ἐξολοθρευθῶνται τὰ πρόσωπα, πού θεωροῦσε ἀντίθετα στὰ κρυφὰ καί σκοτεινὰ σχέδιά του. Ἐκανε ὅμως μερικά διαλείμματα, σταματοῦσε τοὺς φόνους, κάποτε τοὺς ἀποδοκίμαζε, καί ξαναγύριζε δριμύτερο. Ὅπως τὰ σκιωσέζικα λουτρά: μία κρῦο, μία ζεστό! Τὰ συνθήματα ὅμως τῆς ἐλευθερίας, τῆς ἀντιτουρκικῆς σταυροφορίας, τοῦ ἀπελευθερωτικοῦ ἀγῶνα μεσουρανοῦσαν πάντοτε! Καί γαλβάνιζαν τόσο τὴ νεολαία, πρόθυμη πάντα γιά ἀγῶνες καί ἐλευθερία, ὥστε τὰ μονωμένα ἐγκλήματα, καί τὰ μεγαλύτερα, νά θεωροῦνται ἀπλὰ ἐπεισόδια, νά παραβλέπωνται καί νά λησμονοῦνται. Εἶναι ἐξ ἄλλου καί ἡ ὁμαδικὴ δειλία πολὺ μεγάλη. Σὲ μιὰ παραγμένη καί φουρτουνιασμένη ἐποχῇ, ὅταν δὲν ζέρει κινεῖς τί «τέξεται ἡ ἐπιούσα»

και φροντίζη καθέννας για τὸ δικό του κεφάλι, ποιός ἔχει τὸν καιρὸ νὰ σκεφτῆ τὸν «πλησίον»; «Ὁ σώζων ἑαυτὸν σωθήτω». Εἶναι τὸ τυχερὸ τοῦ καθενός. Ἦταν γραμμένο τοῦ κακομοίρη νὰ τὴν πάθη. Αὐτὰ ἔχουν οἱ ἀπελευθερωτικὴ καὶ ἀγῶνες. Λίγα ἔγιναν στὴ γαλλικὴ ἐπανάσταση; Πρέπει νᾶχη κανεὶς τὰ μάτια του τέσσερα... Ἔκαμε ἴσως καὶ καμιὰ στραβοτιμονιά ὁ μακαρίτης... Μπορεῖς νὰ τὸ ξέρης; Οὔτε στὸν ἀδελφὸ σου σήμερζ δὲν πρέπει νὰ ἔχης ἐμπιστοσύνη...

Τὸν Μάιο τοῦ 1902 σ' ἓνα γάμο στὸ Ἰύρνοβο δολοφονήθηκε ἀπὸ κομιτατζῆδες ὁ μοναστηριώτης ἔμπορος καὶ φεσοπώλης Τάκης Τσόνας. Εἶπαν μάλιστα ὅτι οἱ δολοφόνου ἦταν δικοὶ μας τυρνοβίτες ἢ μεγαροβίτες, πού εἶχαν παρασυρθῆ στὴν ἀρχὴ ἀπὸ τὰ συνθήματα τοῦ Κομιτάτου. Ὁ μακαρίτης Τσόνας ἦταν ἓνας ἐξαιρετος πατριώτης, πού εἶχε καταλάβει ἀπὸ νωρὶς τὰ σχέδια τοῦ Κομιτάτου καὶ δὲν ἔπαυε νὰ τὰ καταγγέλη. Ὡστόσο τὰ περισσότερα παιδιὰ τοῦ γυμνασίου καταχειροκρότησαν τὴ δολοφονία χαρούμενα καὶ ἐνθουσιασμένα...

Τὸ ἴδιο φαινόμενο παρατηρήθηκε στὰ χωριά μας καὶ 40 χρόνια ἀργότερα, στὴν ἐποχὴ τοῦ Ε.Α.Μ., τοῦ Ε.Λ.Α.Σ. καὶ τῆς κατοχῆς.

Ὁ σχολινέμπορος καὶ ἐνοικιαστῆς ἑνὸς καταστήματός μας Σούντας ἔλεγε για τὸ μονάκριβο γιό του, πού εἶχε παρασυρθῆ στὶς τάξεις τῶν κομιτατζῆδων καὶ ἔπεσε σὲ μία σύγκρουση μὲ τουρκικὸ ἀπόσπασμα: «Πάει τὸ παιδί μου, πάει. Για τὸ σταυρό... Για τὸ Χριστό... Χάθηκε για τὴ λευτεριά μας...». Εἶχε δακρυσμένα τὰ μάτια, μὰ καὶ δὲν ἔκρυβε τὴν περηφάνεια του. Ἀνόμα καὶ ἓνας κρητικὸς, ὁ Γερ. Σεϊμένης, πού εἶχε ἔρθει στὴ Μακεδονία μὲ ἄλλους 9 Σφακιανούς νὰ ἐνισχύση τὸν καπετὰν Βαγγέλη στὸ πόλεμο κατὰ τῶν κομιτατζῆδων, λιποτάκτησε καὶ πῆγε μὲ τοὺς κομιτατζῆδες, πού σ' ἀμοιβῆ τὸν κομμάτιασαν, ὅπως βεβαίωσε ὁ πατριώτης του ὄπλαρχηγὸς Θύμιος Κασούδης. Ἦξερε ἀπὸ τὴν Κρήτη τὸν πόλεμο κατὰ τῶν Τούρκων καὶ τὰ ἀντιτουρκικὰ καὶ ἐλευθερωτικὰ κηρύγματα τῶν κομιτατζῆδων τὸν ξεγέλασαν καὶ τὸν παρέσυραν...

Οἱ κομιτατζῆδες ἐξακολουθοῦσαν νὰ κρατοῦν στὸ ἓνα χέρι τὸ σταυρὸ καὶ στὸ ἄλλο τὸ Εὐαγγέλιο καὶ νὰ σκεπάζουν μὲ αὐτὰ τὴν κάμα...

Τὰ θύματα ἦταν ἀλλοῦ περισσότερα, ἀλλοῦ λιγώτερα. Στὴν περιοχὴ Μοναστηρίου δὲν ἦταν τότε πολλὰ κρούσματα. Ἀργότερα, ἰδίως ἀπὸ τὸν Ἰανουάριο τοῦ 1904, ἐξαπολύθηκαν καὶ ἐκεῖ ἄγριοι, ἀσυγκράτητοι, ἀμειλικτοι οἱ κομιτατζῆδες ἐναντίον τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Μὲ εἶχαν βεβαίωσε ὅτι στὴν Ἄνω Βροντοῦ τῶν Σερρών κατακρεουργήθηκαν μαζί μὲ τίς γυναῖκες τους καὶ οἱ ἔξι γιοὶ ἑνὸς παπᾶ. Ὡστόσο ὑπῆρχαν καὶ βοεβόδες ἀγαθοὶ, ἀγράμματοι καὶ ἀφελεῖς χωρικοὶ, ὅπως ὁ Τόλα πασᾶς καὶ ὁ Ντέντο Κόλες (Γέρο-Κόλες), στὰ κράσπεδα τοῦ Μορίχουβου, πού δὲν μποροῦσαν οὔτε καὶ νὰ φανταστοῦν ὅτι θὰ ἔφταναν στὸ σημεῖο νὰ ἐξαναγκάζουν μὲ τὸ μαχαίρι χριστιανούς νὰ γίνουν

Βούλγαροι. Αυτόους φρόντισε ἡ ἡγεσία τοῦ Κομιτάτου νὰ τοὺς ἐξοντώσῃ μέσου τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ. Ἐδιάλλακτοι, ἀδυσώπητοι, ἀπαίσιοι ἦταν οἱ μορφωμένοι, οἱ τρόφιμοι τῶν βουλγαρικῶν γυμνασίων-οἰκοτροφείων. Ὅπως τὰ Χριστιανόπαιδα τοῦ παιδομαζώματος ἐξελίσσονταν στοὺς ὀρτάδες καὶ στὰ ἄλλα ἰδρύματα σὲ φοβεροὺς Γενιτσάρους, ἔτσι καὶ τὰ φτωχὰ χωριατόπουλα διαπαιδαγωγήθηκαν στὰ γυμνάσια-οἰκοτροφεία ἔτσι, ὥστε νὰ γίνουν φανατικοὶ ἀπόστολοι τοῦ βουλγαρισμοῦ, ἱκανοὶ νὰ σφάζουν ὅλους τοὺς μὴ Βουλγάρους. Ἄσβεστο ἦταν τὸ μίσος τους ἰδιαίτερα ἐναντίον τῶν Γραικομάνων, ἐκείνων δηλαδὴ ποὺ μιλοῦσαν τὸ τοπικὸ σλαβικὸ ἰδίωμα, ἐνοουῶσαν ὅμως νὰ παραμείνουν, ὅπως καὶ οἱ πρόγονοὶ τους, Ἕλληνες. Αὐτῶν θεωροῦσαν σὰν προσωπικὴ τους προσβολὴ καὶ αὐτὴ τὴν ὑπαρξὴ οἱ νέοι Γενίτσαροι. Ἀφοῦ ἡ διδαχὴ δὲν μποροῦσε νὰ τοὺς φέρῃ σὲ θεογνωσία καὶ νὰ τοὺς πείσῃ ὅτι ἦταν γνήσιοι, καθαρῶναιμοι Βούλγαροι, ἔπρεπε ν' ἀναλάβῃ τὸν διαφωτιστικὸ ρόλο ἡ... κάμα! Καὶ ἔγιναν οἱ μαχαιροφόροι, ἀπόστολοι τῆς βουλγαρικῆς ἀληθείας, τοῦ βουλγαρικοῦ εὐαγγελίου.

Στὴν περιφέρεια Καστοριάς διαπράχτηκαν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς, καθὼς φαίνεται, πολλὰ ἐγκλήματα. Ἐδρασαν ἐκεῖ βουλγαροδιδάσκαλοι, ἀρχικομιτατζῆδες, ὅπως οἱ Πάντο Κλιάσεφ, Λάζο Ποπτράικωφ, Κοῦζο Στέφωφ, Νοσκώφ, Σελιάνεφ, Ροζέν καὶ πάνω ἀπ' ὅλους ὁ ἑλληνομαθὴς καὶ πιθανώτατα βλαχικῆς καταγωγῆς Τσακαλάρωφ.

Χωρὶς τὰ ἀπομνημονεύματα ὅμως τοῦ Πάντο Κλιάσεφ εἶναι ζήτημα ἀνθὰ ξέραμε πολλὰ πράγματα καὶ γιὰ τὴν περιοχὴ Καστοριάς. Εἶναι πολὺτιμα ἱστορικὰ ντοκουμέντα τὰ ἀπομνημονεύματα αὐτά. Ἐκδόθηκαν τὸ 1925 στὴ Σόφια ἀπὸ τὸ βουλγαρικὸ Ἰνστιτούτο, φέρνουν δηλαδὴ ὅλα τὰ ἐχέγγυα καὶ τὴ σφραγίδα τῆς σοβαρότητος καὶ τῆς ἀκρίβειας. Ἦταν καὶ ὁ ἴδιος ἀρχικομιτατζῆς καὶ ἄμεσος δράστης πολλῶν ἀπὸ τὰ κακουργήματα.

Ἐξοντώθηκε τὸ 1907 μὲ τὴ 15μελῆ συμμορία του ἀπὸ τουρκικὸ ἀπόσπασμα.

Ὁ Δ. Μίλετιτς, ποὺ προλόγιζε τὸ βιβλίον, γράφει ὅτι τοῦ ἔκαμε ἐντύπωση ἡ καλὴ καὶ συμπαθητικὴ ἐμφάνιση τοῦ Κλιάσεφ. Ἦταν, λέγει, ἓνας λεπτός καὶ μελαγχολικὸς νέος μὲ γλυκεῖα φυσιογνωμία. Ἀπορεῖ πῶς ἔκαμε τόσες σκληρότητες, ποὺ καὶ ὁ ἴδιος ὁμολογεῖ. Μὰ τίς ἔκανε γιὰ τὸν ἀγῶνα.

Τὸ μεγάλο καὶ ἀσυγχώρητο ἀμάρτημά τους! Ἦταν Γραικομάνοι. Δὲν τοὺς κατηγοροῦν κἀν γιὰ προδότες. Οὔτε εἶχαν κάμει ἐξ ἄλλου τὴν ἐμφάνισή τους οἱ κομιτατζῆδες ἕως τότε στὴν περιφέρεια Καστοριάς, γιὰ νὰ ὑπάρχουν καὶ «προδότες». Τὸν Ὀκτώβριον τῆς ἴδιας χρονιάς ὁ Ἄθανάσιος Κωνσταντίνου, κάτοικος καὶ Ἑλληναπόστολος Σιδηροχωρίου, ἐνῶ ἔστειλε στὸ παράθυρο συγγενικοῦ του σπιτιοῦ, ὅπου γινόταν γάμος, δέχθηκε σφαῖρες, ποὺ τὸν ἄφησαν στὸ τόπο νεκρό. Τίς ἔρριξε «ὁ τρομοκράτης» Κόλα Βισίνσκη κατὰ διαταγὴ τοῦ Κομιτάτου, γιὰ νὰ ριζώσῃ ἡ βουλγαρικὴ ὀργάνωση στὸ χωριό.

Ήταν ὁ Κωνσταντίνου... Βούλγαρος, μὰ φανατικὸς Γραικομάνος. Οὐ-
τε αὐτὸς κατηγορήθηκε γιὰ προδότης, ἀφοῦ κομιτατζήδες δὲν ὑπῆρχαν. Ή-
ταν ἐμπόδιο στὸ ριζοβόλημα καὶ τὴν ἐξάπλωση τοῦ Κομιτάτου καὶ τοῦ Βουλ-
γαρισμοῦ καὶ γι' αὐτὸ νωρὶς ξεκαθαρίστηκε... Ἀρχηγὸς τότε τοῦ Κομιτά-
του στὴν περιοχή Καστοριάς ἦταν ὁ βουλγαρόπαπας, ποὺ καθαιρέθηκε σὲ λί-
γο ἀπ' τὸν Βούλγαρο Μητροπολίτη γιὰ κάποια μεγάλη βρωμοδουλειά. Ἐνας
παπὰς λοιπόν, ἓνας καθηγητῆς, ὁ Ποπτράικωφ, ἓνας μαθητῆς γυμνασίου, ὁ
Ρόζεν καὶ ἄλλος ἓνας, ἐπίσης μαθητῆς, ὁ Βισίνσκη, συνεργάσθηκαν ἀδελφι-
κὰ καὶ φιλοτέχνησαν τοὺς φόνους τῶν τριῶν χριστιανῶν, ποὺ δὲν ἔφταιξαν
οὐ τίποτε!

Ὁ Πάντο Κλιάσεφ ἦταν φτωχόπαιδο ἀπὸ τὴν Κρυσταλλοπηγή (Σμαρ-
δέσι). Τὸν πῆραν οἱ Βούλγαροι καὶ τὸν ἔβαλαν στὸ οἰκοτροφεῖο καὶ τὸ ἡμι-
γυμνάσιο Καστοριάς, ποὺ τὸ εἶχαν ἰδρύσει γι' αὐτὸν ἀκριβῶς τὸν σκοπὸ: νὰ
περιμαζεύη φτωχὰ καὶ ὄρφανὰ παιδιὰ ἀπ' τὰ χωριά, νὰ τὰ τρέφῃ, νὰ τὰ ντύ-
νῃ, νὰ τὰ μορφῶνῃ ὀλοτέλα δωρεὰν καὶ νὰ τὰ μεταμορφῶνῃ σὲ φανατικὸς
Βουλγάρους καὶ δολοφόνους. Φοίτησε καὶ στὸ γυμνάσιο-οἰκοτροφεῖο Θεσσα-
λονίκης. Τὴν τελευταία τάξη τοῦ γυμνασίου τὴν πέρασε στὸ Μοναστήρι. Τὸ
1899 διορίστηκε βουλγαροδιδάσκαλος στὴ γενέτειρά του Κρυσταλλοπηγή,
ἀφοῦ ὑπῆρχαν πολλοὶ καὶ φανατικοὶ Γραικομάνοι». Τὸ μισθὸ του πλήρωνε
ἡ Ἐξαρχία μὲ χρήματα τοῦ βουλγαρικοῦ Κράτους.

Γιὰ τὸν Ποπτράικωφ λέγει ὅτι ἀποβλήθηκε ἀπ' τὸ γυμνάσιο Θεσσαλο-
νίκης γιὰ κάποια ἀταξία. Ἐφυγε στὴ Σόφια καὶ κατάφερε νὰ προκαλέσῃ δια-
ταγὴ νὰ τὸν ξαναδεχτοῦν. Ὁ βουλγαρικὸς προϋπολογισμὸς συντηροῦσε τὸ
γυμνάσιο καὶ τὸ οἰκοτροφεῖο Θεσσαλονίκης, ὅπως καὶ ἕλα τὰ ἄλλα. Ὁ καθη-
γητικὸς σύλλογος τὸν δέχθηκε στὸ γυμνάσιο, ἐπειδὴ ὅμως θεωρήθηκε ἐπιμίν-
δυνος στὸ οἰκοτροφεῖο, τοῦ ἔδωσε 12 λίρες νὰ κοιτάξῃ νὰ τὰ βγάλῃ πέρα μὲ
αὐτὲς οὐ κάποιο δωμάτιο μὲ μικρὸ ἐνοίκιο. Εἶχε σιδερένια θέληση, λέγει ὁ
Κλιάσεφ, καὶ ἦταν καὶ ποιητῆς. Διορίστηκε καὶ αὐτὸς τὸ 1899 δάσκαλος στὸ
χωριὸ του τὸ Δεμπένι (Δενδροχώρι), ποὺ μαζὶ μὲ ἓνα ἄλλο ἦταν τὰ μόνια στὴν
ἐπαρχία Καστοριάς, ποὺ εἶχαν, ὅπως λέγει ὁ Κλιάσεφ, Βουλγαρικὴ πλειο-
ψηφία. Ὅλα τ' ἄλλα ἦταν ἑλληνικὰ καὶ γραικομάνικα.

Ὁ Ποπτράικωφ δὲν περιόρισε τὴν δράση του μόνον στὸ χωριὸ του. Μὲ
τὸν συνάδελφό του Χρήστωφ καὶ συχνότερα μὲ μιὰ βουλγαροδασκάλα — τὸ
τερπνὸν μετὰ τοῦ ὀφελίμου — γύριζε στὰ χωριά καὶ προπαγάνδιζε γιὰ Χρι-
στό, σταυρὸ, ἔνωση τῶν ὑποδούλων καὶ ἐλευθερία, σύμφωνα μὲ τὸ καλὸ παρά-
δειγμα, ποὺ εἶχε δώσει ὁ ἴδιος μὲ τὴν ἀπελευθέρωση ἀπ' τὰ βάρβαρα τῆς ζω-
ῆς τῶν δύο ἄμοιρων νοικοκυραίων τῆς Βασιλειάδας.... Φρόντιζε ἐπίσης νὰ
μυήσῃ καὶ νὰ παρασύρῃ στὸ Κομιτάτο καὶ «Γραικομάνους», ποὺ ἀποτελοῦσαν
τὴ μεγάλη πλειονότητα τοῦ πληθυσμοῦ καὶ χωρὶς αὐτοὺς τίποτε δὲν μπορού-
σε νὰ γίνῃ, ὅπως γράφει πάντοτε ὁ Κλιάσεφ.

Σὲ μιά ἀπ' τὶς περιοδεῖες τοῦ τὸν ἐπίασαν Τοῦρκοι χωροφύλακες, ποὺ εἶδαν τὸ περιστροφὸ τοῦ. Στους γκιαούρηδες ἀπαγορευόταν κάθε εἶδους δ-πλου. Ἐκτὸς ἀπ' τὸ περιστροφὸ βρῆκαν πάνω του καὶ μία σφραγίδα τοῦ Κομιτάτου καὶ κατάλογον ἐμπιστῶν, στοιχεῖα δηλ. ἱκανὰ νὰ τὸν στείλουν μαζὶ μὲ ἄλλους γιὰ πάντα στὸ Φεζὰν τῆς Ἀφρικανικῆς Τριπολιτίδας. Μὲ λίγες ὅμως λίρες ἢ σφραγίδα καὶ ὁ κατάλογος ἐξαφανίστηκαν καὶ ὁ Ποπτράκιωφ γύρισε ἐλεύθερος στὴ σχολικὴ καὶ στὴν κομιτατζίδικη δουλειά του.

Σὲ λίγο διορίστηκε ἀρχηγὸς τοῦ Κομιτάτου σ' ὅλη τὴν ἐπαρχία Καστοριάς καὶ ἐξακολούθησε μὲ μεγαλύτερη ζῆλο τὴν προπαγανδιστικὴ καὶ ἐπαναστατικὴ του δράση. Δωδεκάδες ἦσαν τὰ καινούργια θύματα. Ὁ Ποπτράκιωφ ἔδινε τὴ διαταγὴ ἢ τὴν ἐγκριση.

Ὁ Κοῦζο Στέφωφ, ποὺ ὀρκίστηκε βουλγαροδάσκαλος, σκότωσε μὲ τὸν ἀγριότερο εἶσοπὸ στὴ πλατεία τῆς Βασιλειάδας τὸν «μεγάλου στυλοβάτη τοῦ Ἑλληνισμοῦ» Καραμάνο, τὸ 1901.

Τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1900 πυροβόλησαν πίσωπλατα καὶ τραυμάτισαν τὸν Κώττα, ποὺ εἶχαν ἐξυμνήσει καὶ ὀνομάσει μεγάλο δάσκαλο καὶ καθοδηγητὴ τους.

Τὸ 1901 ὁ Μάρκωφ κατακρεούρησε τὸν ἐφημέριο Πολυποτάμου (Νερέτη) τῆς Φλώρινας Παπακωνσταντίνου καὶ τὸν ἐφημέριο Ἀσπρογείων (Στρέμπενο) Παπαδημητρίου.

Ὁ Παπακωνσταντίνου εἶχε πάνω του 80 λίρες τοῦ χωριοῦ γιὰ νὰ πληρῶση τὸν Τοῦρκο ἐνοικιαστὴ τοῦ φόρου τῆς δεκάτης. Ἐκαμαν φτερά... Ὁ Μάρκωφ εἶχε πάρει διαταγὴ νὰ ἐκτελέση καὶ τὸν γιὸ τοῦ Παπακωνσταντίνου, ποὺ εἶχε χειροτονηθῆ ἀντικαταστάτης του, ὅπως γράφει ὁ Λάκης Πίρζας στὰ ἀπομνημονεύματά του.

Ἡ συμμορία τοῦ Πετρώφ σκότωσε τὸν Πέτρο Σόπη, φανατικὸ...«φιλέλληνα» ἀπ' τὸ Κοντόροπι καὶ τοῦ Γκοράνωφ τὸν Τραϊανὸ Μάλιο ἀπ' τὴν Ἱεροπηγή, ὁ Τσακάλωφ τὸν πρόκριτο Δενδροχωρίου Βασίλειο Τσιμάνη. Ὁ γιὸς τοῦ Τσιμάνη ξέκαμε ἓνα κομιτατζὴ καὶ ἔφυγε στὴν Ἀμερικὴ. Οἱ Τσακαλάρωφ καὶ Μῆτρος Βλάχος ἔσφαξαν τὸν Στογιάννη Κεσίνη, ἀπ' τὴν Κώττα (Ρούλια), ἐμπιστο τοῦ Κώττα, ποὺ τὸν ἐκρυψε καὶ νοσήλεψε, ὅταν εἶχε τραυματισθῆ δολοφονικὰ ἀπ' τοὺς κομιτατζῆδες. Τὸν γιὸ τοῦ Κεσίνη ξέκαμε ἐπίσης συμμορίτης ἀπεσταλμένος τοῦ μεγάλου ἀρχηγοῦ Ντέλτσεφ, ποὺ τόσο τιμοῦν στὰ Σκόπια. Οἱ Τσακαλάρωφ καὶ Κλιάσεφ ἐξαφάνισαν τὸν ἐφημέριο Χαλάρας (Ποσδίβιστας) Παπαηλία καὶ τὸν πρόκριτο Γεώργιο Γιάμψη. Τοὺς καταλόγιζαν ὅτι ἀνῆκαν σὲ μυστικὸ Ἑλληνικὸ Κομιτάτο. Τότε ὅμως ὑπῆρχε μονάχα ἡ ὀργάνωση τοῦ Κώττα. Ἀλλὰ καὶ ἂν βρισκόταν σὲ δράση κάποιο μυστικὸ Ἑλληνικὸ Κομιτάτο καὶ ἀνῆκαν σ' αὐτὸ τὰ δύο θύματα, ποῦ ἦταν τὸ ἐγκλημά τους; Δὲν πολεμοῦσε μήπως κι' αὐτὸ τοὺς Τοῦρκους; Καὶ ἂν δὲν τοὺς πολεμοῦσε, μὰ τοὺς... ἀγαποῦσε, γιατί νὰ

ήταν μυστικό; Ἡ ἀλήθεια ἦταν ὅτι τοὺς ζέκαμαν, γιατί ἦταν καὶ αὐτοὶ «Γραικομάνοι».

Οἱ Τσακαλάρωφ καὶ Μητροβλάχος σκότωσαν τὸν Λάζαρο Κόλια ἀπ' τὸ Μακροχώρι καθὼς καὶ τρεῖς γυναῖκες ἀπ' τὸ ἴδιο χωριό. Τίς ἔσφαξε ὁ Τσακαλάρωφ μὲ τὰ χέρια του μὲ τρόπο, πού ἔκαμε νὰ φρίξει ὁ παλιὸς Ἀρβανιτόβλαχος ληστής Μητρος Βλάχος.

Στὴν Κρυσταλλοπηγή ὁ Κλιάσεφ πυροβόλησε δυὸ φορές τὸν «μεγάλο Γραικομάνο» Λάζο Κύρτση· τὸν ἀποτελείωσε ὁ Ἰσακαλάρωφ. Ὁ Κύρτσης ἦταν ἕνας λαμπρὸς νοικοκύρης καὶ οἰκογενειάρχης, πού ἐκτιμοῦσε ὅλος ὁ κόσμος. Ὁ φόνος του προκάλεσε γενικὴ ἀγανάκτηση. Οἱ χωρικοὶ ἀγρίεψαν καὶ δημιούργησαν ὀχλοκρατικὴ ἐξέγερση καὶ ἀντίσταση κατὰ τοῦ Κομιτάτου.

Ἐσεηκώθηκε, δηλαδή, ὁ κοσμάκης. Ὁλόκερα χωριά τοὺς ἀποκήρυξαν καὶ τοὺς ἔκλεισαν τίς πόρτες. Πῆγαν οἱ Κλιάσεφ, Τσακαλάρωφ καὶ Μοσιώφ στὸν Ἀπόσκειπο, μὰ ἔμειναν νηστικοί, γιατί κανεὶς δὲν τοὺς δέχτηκε οὔτε τοὺς ἔδωσε τροφή. Εἶχαν περιπέσει σὲ δύσκολη κατάσταση. Μόνον τὸ Δέμπενι ἐξακολουθοῦσε νὰ τοὺς περιθάλπη. Ἡ Ἐπιτροπὴ τοῦ Κομιτάτου Μοναστηρίου τοὺς σύστησε νὰ ζητήσουν καταφύγιο στὴν... Ἑλλάδα. Ἄν ἐπεμβαίναμε τότε ἀποφασιστικά, θὰ εἶχε γλυτώσει ὅλη ἡ περιοχὴ ἀπ' τὴν κομιτατζίδικη μάλιστα.

Τὸ μαρτυρολόγιο συνεχίστηκε ἀτελείωτο ἀκόμη καὶ στὶς ἐνδοξες μέρες τοῦ περιβόητου κινήματος τοῦ Ἡλιντεν. Ὁ Κλιάσεφ πάλι μᾶς δίνει ὅλες τίς σχετικὲς πληροφορίες. Στὸ Ζελίνο σκότωσαν τὸ 1902 τὸν «Γραικομάνο» Βασίλη μὲ τὸν ἀνηψιό του καὶ τὴν κόρη του, καὶ στὸ Βατοχώρι, στὴν ἀκμὴ τοῦ Ἡλιντεν, ἔσφαξαν, κρέμασαν, ἔκαψαν!

Ὁ Τσακαλάρωφ πετάχθηκε καὶ στὰ Καστανοχώρια, πού ἦταν ὅλα «Γραικομάνικα», ὅπως ἀναγράφει ὁ Κλιάσεφ, νὰ τὰ διαφωτίσει μὲ τὸν γνωστὸ δικό του τρόπο.

Στὸ μεταξὺ Τσακαλάρωφ, Κλιάσεφ καὶ σία κατόρθωσαν νὰ ἐπιτύχουν «εἰρήνευση» καὶ συμφιλίωση μὲ τοὺς «Γραικομάνους». Πῶς ἔγινε τὸ θαῦμα, δὲν μᾶς ἐξηγεῖ ὁ Κλιάσεφ. Ἀναγράφει ὅμως τὸ ἀποτέλεσμα. Πολλὰ χωριά, πού τὰ κατονομάζει, πῆγαν καὶ δήλωσαν στὴν τουρκικὴ ἀρχὴ ὅτι ἔπρεπε νὰ λογαριάζονται στὸ ἐξῆς «Μπουλγκάρ» καὶ ὄχι «Οὔρουμ» («Ἑλληνες»)! Ἡ τρομοκρατία ἔφερε τοὺς ἀγλαοὺς καρπούς της.

Ὁ Dakin ἀναγράφει αὐτὰ τὰ χωριά, ὅπως καὶ ἄλλα στὴν περιφέρεια Καρατζόβας, πού τότε εἶχαν ἐπίσης προσχωρήσει στὸ βουλγαρικὸ Σχίσμα γιὰ τοὺς ἴδιους λόγους: τὴν «εἰρήνευση καὶ συμφιλίωση»....

Οἱ Μπράγκωφ καὶ Ντραγάνωφ διαμαρτύρονται, γιατί πολλὰ χωριά σ' ὅλη τὴ Μακεδονία πού ζήτησαν τὸ 1904 ν' ἀναγνωρισθοῦν σὰν βουλγαρικὰ, βρῆκαν τὴν ἀρνηση τῶν τουρκικῶν ἀρχῶν. Ἐμειναν ἀκαρπες καὶ οἱ διαμαρτυρίες στὸν Χιλμὴ πασά, τοὺς Αὐστρορώσους «πράκτορες» καὶ τοὺς ἄλλους,

ἀπὸ ἄκρατο, φαίνεται, φιλελληνισμό Τούρκων καὶ ξένων. Παραλείπουν ὅμως νὰ πληροφορήσουν πῶς τόσα χωριὰ εἶδαν ταυτόχρονα τὸ φῶς τὸ ἀληθινὸ καὶ ἀνακάλυψαν ζαφνικὰ τὴν πραγματικὴν ἐθνικότητά τους... Ἐπεφοίτησε τὸ "Ἅγιον Πνεῦμα ἢ ἡ μάχαιρα τῶν κομιτατζήδων;

Ἐξυμνεῖται ἀπὸ τὴν «Ἐποποιία» τοῦ "Ἡλιντεν (Ἡλιντέσκα Ἐποπεῖα) τῶν Σκοπίων καὶ ὁ Λάζο Ποπτράικωφ σὰν μεγάλος «Μακεδόνας ἥρωας», «Μακεδόνας ἀγωνιστής», «Μακεδόνας ποιητής», καὶ ἀναθεματίζεται ὁ Κώττας σὰν ληστής, δολοφόνος, προδότης κλπ. Ἐναντὶ τοῦ Κώττα ἐπίασαν τὸν Ποπτράικωφ στὴ Χαλάρα, ὅπου εἶχε διατάξει τὴν σφαγὴ τοῦ Παπαηλία καὶ τοῦ Πάμπση, καὶ τὸν ἐξαφάνισαν στὴν ἴδια θέσση, ὅπου καὶ ἐκεῖνοι εἶχαν βρῆ τὸ θάνατο. Μὰ ἐὰν εἶναι γνήσιος καὶ καθαρόαιμος «Μακεδόνας» ἓνας Βούλγαρος καθηγητής, πὺ πληρώθηκε ἀπ' τὴ Σόφια καὶ μορφώθηκε σὲ ἰδρύματα συντηρούμενα ἀπ' τὴ Σόφια, πὺ σκότωσε μὲ τὰ ἴδια του τὰ χέρια δύο χωρικούς νοικοκυραίους, γιατί δὲν ἤθελαν νὰ γίνουν Βούλγαροι, ποιοὶ τότε δὲν εἶναι «Μακεδόνες»; Καὶ τὰ θύματά του ἦταν ἄραγε Κινέζοι;

Δὲν ἦταν λίγα τὰ θύματα καὶ σ' ἄλλα διαμερίσματα τῆς Μακεδονίας. Δὲν ἔχομε γι' αὐτὰ ἀπομνημονεύματα, ὅπως τοῦ Κλιάσεφ, ὑπάρχουν ὅμως σχετικὲς στατιστικὲς. Σύμφωνα μὲ αὐτὲς θὰ σκοτώθηκαν ἀπ' τοὺς κομιτατζήδες μὲ τὸν φρικτότερο συχνὰ τρόπο "Ἕλληνες Μακεδόνες 187 τὸ 1898-1900, ἄλλοι 283 τὸ 1900-1903, ἄλλοι 285 τὸ 1904 καὶ ὄχι λιγότεροι ἀπ' τοὺς 365 τὸ 1905. Τοὺς ἴδιους ἀριθμοὺς δίνει καὶ ἡ Στρατιωτικὴ Ἐγκυκλοπαίδεια, ἐκτὸς ἀπὸ πολλὰ ἄλλα βιβλία. Διευκρινίζει μάλιστα ὅτι στὸ σαντζάκι Σερρών δολοφονήθηκαν ἀπὸ τὸ 1898 ἕως τὸ 1900 17 "Ἕλληνες, ἀπὸ τοὺς ὁποίους οἱ 9 ἦταν ἐπιστήμονες.

Ἀπ' τὰ πρῶτα θύματα στὸν Καζᾶ Σερρῶν ἦταν ὁ Κομπόκης. Ἀπ' τίς ἐκθέσεις τοῦ τότε προξένου Σερρῶν Σαχτούρη μαθαίνομε ὅτι ἡ οἰκογένεια αὐτὴ ἔδωσε διαδοχικὰ ἑπτὰ θύματα! Ἐεκληρίστηκε...

Κυκλοφόρησε τὸ 1907 στὸ Παρίσι, γαλλικὰ, ἓνα τεῦχος, πὺ περιεῖχε μὲ κάθε λεπτομέρεια ὄνοματεπώνυμα, κατοικία καὶ ἐπάγγελμα τῶν Ἑλλήνων, πὺ εἶχαν σφαγιασθῆ ἕως τότε ἀπ' τοὺς κομιτατζήδες, καθὼς καὶ τὴν ἀκριβῆ ἡμερομηνία τοῦ σφαγιασμοῦ. Εἶναι 40 μεγάλες καὶ πυκνοτυπωμένες σελίδες μὲ 1.500 περίπου συνολικὰ ὀνόματα. Μία «Χρυσὴ Βίβλος», γραμμὲν μὲ αἷμα.

Φανήκαμε ὅμως πάλι ἀνίκανοι νὰ ἀξιοποιήσωμε, ὅσο ἔπρεπε, τὸ αἷμα αὐτὸ πὺ χύθηκε.

Οἱ Σέρβοι ἐπίσης ὑπολόγισαν ὅτι ἀπὸ τὸ 1898 ἕως τὸ 1900 δολοφονήθηκαν ἀπὸ Βουλγάρους στὸ Βιλαέτι Μοναστηρίου 195 "Ἕλληνες καὶ Σέρβοι καὶ στὸ Βιλαέτι Σκοπίων (Κόσοβο) 193 Σέρβοι καὶ "Ἕλληνες. Καθρέπτης τῶν βουλγαρικῶν ἄθλων εἶναι καὶ ἡ σειρά τῶν «Κυανῶν Βιβλίων», πὺ ἐκδίδονταν τότε ἀπὸ τὸ ἀγγλικὸ Ἰνστιτούτο τῶν Ἐξωτερικῶν καὶ περιεῖχαν

ἐκθέσεις πολλῶν προξένων καὶ πρεσβευτῶν. Γράφει τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1902 ὁ Ἄγγλος γενικὸς πρόξενος Θεσσαλονίκης Σέρ Μπιλιώτι: Τὸ Κομιτάτο ἐγκατέστησε ἀληθινὴ τρομοκρατία σὲ βάρος τῶν Χριστιανῶν. Ξανάρχισε τὶς δολοφονίες Χριστιανῶν μὴ Βουλγάρων—δηλ. Ἑλλήνων, ἀφοῦ δὲν ὑπῆρχαν ἄλλοι στὴν περιοχή Θεσσαλονίκης. Τὸν Ὀκτώβριο ξαναγράφει: «Βρέθηκαν σὲ σκοτωμένους κομιτατζήδες μεγάλοι κατάλογοι προγραφῆς Χριστιανῶν»—καὶ πάλι δηλαδὴ Ἑλλήνων. Κατὰ τὸν Δεκέμβριο: «Σιγὰ-σιγὰ ἐξαφανίζονται ἐκεῖνοι, ποὺ μένουν πιστοὶ στὸ Ἑλληνικὸ Πατριαρχεῖο καὶ στὴν Ἑλληνικὴ ἰδέα». Σ' αὐτὴν ἐπομένως τὴν κατηγορία ἀνῆκαν καὶ ὅλοι ἐκεῖνοι, ποὺ ὀνομάζονταν γενικὰ «Χριστιανοί». Καὶ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ χαρακτηριστῆ ἐχθρὸς τῶν Βουλγάρων ὁ Σέρ Μπιλιώτι. Ὅταν σὲ λίγο ἐφευγε ἀπ' τὴ Θεσσαλονίκη, πῆγε βουλγαρικὴ ἐπιτροπὴ νὰ τὸν ἀποχαιρετήσῃ καὶ μὲ δάκρυα στὰ μάτια νὰ τὸν εὐχαριστήσῃ.

Ὁ Ἄγγλος πρόξενος Μοναστηρίου Μὰκ Γινρέγκορ ἐγράφε ἐπίσης: «Ὁ Ὑσακαλάρωφ δῆλωσε στὸ Γαβρέσι (Γάβρο) τῆς Καστοριᾶς ὅτι ἡ ζωὴ ἐνὸς κομιτατζῆ ἄξιζε περισσότερο ἀπ' τὴ ζωὴ 500 χωρικῶν»—ἐνοοῦσε «Γραικομάνων». Ἀναφέρει καὶ τὸ ἐξῆς χαρακτηριστικὸ: Ὁ βοεβόδας Ἀρσῶφ πῆρε σκλάβο στὸ Περιστέρι τὸν ἔφορο τοῦ ἑλληνικοῦ σχολείου τῆς βλαχόφωνης Μηλόβιστας Γάκη Μούλα καὶ ζήτησε 1.200 λίρες (χρυσές), γιὰ νὰ τὸν ἀπελευθερώσῃ. Τὰ λύτρα μετρήθηκαν ἀπ' τὸν μουχτάρη τοῦ χωριοῦ Σπύρο Τίρχα. Ὁ αἰχμάλωτος ὅμως δὲν γύρισε στὸ χωριὸ του· θὰ παραχώθη-κε σὲ καμιά ρεμματιά στὸ Περιστέρι...

Ὁ Ἄγγλος πρεσβευτὴς στὴ Σόφια Μπουχάναν, ποὺ πῆγε νὰ διαμαρτυρηθῆ στὸ Βούλγαρο πρωθυπουργὸ γιὰ τὰ κομιτατζήδικα ἐγκλήματα στὴ Μακεδονία τὸ 1902, τηλεγράφησε στὸ Φόρειν Ὁφφίς: «Ὁ Ἐξοχώτατος πρωθυπουργὸς ἀπέδιδε στοὺς Ἕλληνες καὶ στοὺς Πατριαρχικοὺς τὰ τρομοκρατικὰ συστήματα, ποὺ ἐφαρμόζουν, ἂν δὲν κάνω λάθος, μόνον οἱ Βούλγαροι».

Καὶ ὁ Ρῶσος πρεσβευτὴς στὴν Κωνσταντινούπολη Ζηνόβιεφ ἐγράφε τὸ 1901: «Σκοποὶ τίμιοι δὲν μποροῦσαν νὰ ἐξυπηρετηθοῦν μὲ τὰ ἄτιμα μέσα τῶν ἀνθρώπων τοῦ Κομιτάτου».

Οἱ ἄνθρωποι ὅμως τοῦ Κομιτάτου ὑπῆρξαν σκληροὶ καὶ ἀμείλικτοι καὶ πρὸς συναδέλφους, ποὺ ἀνῆκαν σὲ ἄλλο βουλγαρικὸ ἐπίσημο Κομιτάτο... Γιατὶ σημειώθηκε τὸ παράξενο νὰ χωριστῆ τὸ Κομιτάτο, μόλις γεννήθηκε, σὲ δύο στρατόπεδα ἀντίθετα καὶ ἀντίπαλα. Δὲν τὰ διέκριναν ἰδεολογικὲς διαφορὲς. Καὶ τὰ δύο συμφωνοῦσαν ὅτι ὁ Ἑλληνισμὸς ἦταν ἐχθρὸς τόσο ἐπικίνδυνος, ὅσο καὶ οἱ Τοῦρκοι. Προσωπικὰ ζητήματα, ἀτομικὲς φιλοδοξίες, ἀντιζηλίες καὶ πάθη δημιούργησαν καὶ ἔθρεψαν τὸ διχασμὸ.

Ὁ Κλιάσεφ ἀναφέρει ὅτι ἤδη τὸ 1898 καὶ 1899 στὰ γυμνάσια-οἰκοτροφεῖα Μοναστηρίου καὶ Θεσσαλονίκης δάσκαλοι καὶ μαθητὲς ἦσαν χωρισμένοι σὲ δύο μερίδες, ποὺ ἀλληλοὑποβλέπονταν, ἀλληλοὑπομονεῦνταν καὶ ἀλ-

ληλομισοῦνταν: στοὺς ὁπαδοὺς τῆς Β.Μ.Ρ.Ο. ἢ Σάντραλιστ καὶ στοὺς ὁπαδοὺς τοῦ στρατηγοῦ Τσόντσεφ ἢ Βέρχοβιστ. Περισσότεροι ἦταν οἱ πρῶτοι. Τὸ χάσμα τῶν δύο Κομιτάτων ὀλοένα πλάταινε καὶ μεγάλωνε. Γρήγορα ἢ μία παράταξι μίσησε τὴν ἄλλη περισσότερο καὶ ἀπὸ τοὺς Τούρκους...

Πῶς μποροῦσαν οἱ Βούλγαροι μὲ αὐτὲς τὶς συνθῆκες ν' ἀρχίσουν πόλεμο ἐναντίον Τούρκων, Ἑλλήνων καὶ Σέρβων καὶ νὰ τὸν βαστάξουν τόσα χρόνια, εἶναι πραγματικὰ μυστήριον ἀνεξιχνίαστο.

Γιὰ ἀλληλοὑποστήριξι καὶ ἀλληλοβοήθεια τῶν δύο ἀντιθέτων Κομιτάτων οὔτε λόγος μποροῦσε νὰ γίνῃ. Θὰ προτιμοῦσε νὰ βγάλῃ τὸ ἓνα τὰ μάτια τοῦ ἄλλου.

Οἱ Βέρχοβιστ ἀποφάσισαν νὰ κηρύξουν τὴν ἐπανάστασι τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 1902 μὲ τὴν εὐκαιρίαν τῶν ἐορτῶν γιὰ τὰ εἰκοσιπεντάχρονα τῆς Σίπκα — ὅπου ἔγινε μεγάλη ρωσοτουρκικὴ μάχη τὸ 1877. Θὰ ἐρχόταν ἀπ' τὴ Ρωσία καὶ ὁ μέγας στρατηγὸς καὶ διπλωμάτης Ἰγνάτιεφ, ὁ ἐμπνευστὴς τῆς συνθήκης τοῦ Ἁγίου Στεφάνου, ποὺ δημιούργησε μεγάλη Βουλγαρία καὶ ἓνας ἀπ' τοὺς δημιουργοὺς τοῦ ρωσοτουρκικοῦ πολέμου. Πραγματικὰ ἤρθε καὶ ἀπὸ ἓνα μπαλκόνι μίλησε στὴ Σόφια. Εἶπε στοὺς Βουλγάρους ὅτι ἔπρεπε ἀπὸ γενιὰ σὲ γενιὰ νὰ μὴ λησμονήσουν ποτὲ τὴ Συνθήκη τοῦ Ἁγίου Στεφάνου. Τοῦς σύστησε ὅμως καὶ ὑπομονή.

Μὰ οἱ Βέρχοβιστ δὲν εἶχαν καθόλου ὑπομονή. Εἶχαν φυλακιστῆ ἀπ' τὴ βουλγαρικὴ κυβέρνησι ὁ ἀρχηγὸς στρατηγὸς Τσόντσεφ, ὁ ἑφεδρὸς ἀντισυνταγματάρχης Γιαγκῶφ καὶ ἄλλοι, σὲ «ἀνοικτὲς» ὅμως «φυλακὲς», ὅπως γράφει ὁ Dakin. Ἦταν εὐνοοῦμενοι τοῦ ἡγεμόνα Φερδινάνδου καὶ τῆς αὐλῆς του.

Ὁ συνταγματάρχης Νικολῶφ μπῆκε μὲ 250 ἄνδρες στὴν περιφέρεια Τζουμαγιᾶς, ὁ Κόντσο μὲ 170 ἄνδρες στὴν περιοχὴ Πετρίτς καὶ ὁ πρῶν ἡγιστὴς Ἀλέξης μὲ 70 ἄνδρες στὸ Μπέλες καὶ τὰ Πορόια. Κατὰ τὸν Ἄγγλο πρόξενο τῆς Φιλιππούπολης τὸ σχέδιόν τους ἦταν, ὅπως ἀναφέρει ὁ Dakin, νὰ πιάσουν τὴν κοιλάδα τοῦ Στρυμόνα καὶ τὸ Νευροκόπι καὶ νὰ ἀπομονώσουν τὸ Ράζλοκ. Σκότωσαν 10 χωροφύλακες, συνοδοὺς Τούρκου δημοσίου εἰσπράκτορα, καὶ ἔκαψαν ἓνα μικρὸ τουρκικὸ χωριό. Ἀπ' τὰ 69 ὅμως χριστιανικὰ χωριά τῆς περιοχῆς Τζουμαγιᾶς-Μελένοικου μόνον 19 κινήθηκαν καὶ αὐτὰ μὲ τὸ ζόρι καὶ ἀπ' τὸ φόβον τῶν τουρκικῶν ἀντεκδικήσεων. Οἱ κάτοικοί τους βγῆκαν στὰ βουνὰ καὶ ἀπ' ἐκεῖ ἔφυγαν στὴ Βουλγαρία.

Ὁ στρατηγὸς Τσόντσεφ δῆλωσε: «Ρίχτηκε ὁ κύβος». Ἡ ἐφημερίδα τοῦ Ρεφὸρμ ἔγραψεν ὅτι εἶχε κηρυχτῆ ἐπανάστασι σὲ 12 ἐπαρχίαι. Ἡ ἄλλη ὅμως τοῦ Σαράφωφ, ἀπαντοῦσε ὅτι δὲν ἔγινε πουθενὰ τίποτε!

Πῶς τῶρα τόσο μεγάλες συμμαρίες καὶ ὀλόκληρος πληθυσμὸς 19 χωριῶν περνοῦσαν τὰ σύνορα, ποὺ τὰ φρουροῦσε μεγάλη τουρκικὴ στρατιά, εἶναι ἄλλο ζήτημα, ποὺ φανερώνει τὰ τουρκικὰ χάλια. Ὁ ἀντισυνταγματάρ-

χης Γιαγκώφ, ἀφοῦ πέρασε ἀνενόητος τὸν Ἄξιό καὶ τεράστιες ἐκτάσεις, ἤρθε στὰ Κορέστια γιὰ νὰ ξεσηκώσῃ ἐπανάσταση.

Ἐκεῖ Κλιάσεφ γράφει ὅτι πῆραν ὁδηγίες ἀπ' τὸ Μοναστήρι νὰ τὸ ἀφοπλίσουν. Ἦσαν ὅλοι: Τσακαλάρωφ, Κλιάσεφ, Κόλες, Καρσακώφ καὶ σία μὲ τὴ Β.Μ.Ρ.Ο. καὶ τοὺς Σάντραλιστ. Δὲν ἦταν εὐκόλο πράγμα ὁ ἀφοπλισμός. Ὁ Γιαγκώφ εἶχε 50 γερούς ἄνδρες ὅπλισμένους ὄλους μὲ μάνιλιερ. Μαζί του ἦταν καὶ ὁ καπετὰν Γεώργιος Σερίδης ἢ Σπανός ἀπ' τὸ Φλάμπουρο (Νεγοβάνη) τῆς Φλώρινας, σουλιώτικῃς καταγωγῆς. Εἶχε μεγάλες δασικὲς ἐπιχειρήσεις, νεροπρίονα, ἀποθήκες καὶ ἐγκαταστάσεις στὴ Ροδόπη καὶ στὰ ἄλλα βουνά, κοντὰ στὰ βουλγαρικὰ σύνορα. Τοῦρκοι ὅμως σκότωσαν τὸν μονάρχιστο γιὸ του. Τὰ παράτησε καὶ αὐτὸς ὅλα, ἀποθῆκες καὶ ἐγκαταστάσεις, καὶ μὲ μερικὸς ὑλοτόμους του, ποὺ ἦταν ἐπίσης ἀλβανόφωνοι ἀπ' τὴ Δάρδα καὶ τ' ἄλλα χωριά τῆς Κορυτσᾶς, βγῆκε στὸ κλαρί καὶ ξανάρχισε νὰ σκοτώνῃ Τούρκους. Τὸ χειμῶνα ἀναγκάστηκε νὰ καταφύγῃ στὴ Βουλγαρία. Ἀκολούθησε τὸν Γιαγκώφ, γιὰ νὰ δῇ τὸν τόπο του. Δὲν εἶχε καὶ τίποτε τὸ καλύτερο νὰ κάμῃ.

Ἐκεῖ ὁ Γιαγκώφ κήρυττε καὶ στὰ Κορέστια τὸ Εὐαγγέλιο τῆς ἐπανάστασης. Μόλις ξεσποῦσε, ὅλ' προχωροῦσαν, ἔλεγε, ἀμέσως ὁ ρωσικὸς καὶ ὁ βουλγαρικὸς στρατὸς ἀπ' τίς ἐσπέρτες τῆς Σίπκα στὴν ἐπαναστατημένη Μακεδονία.

Πῆγαν νὰ τὸν δοῦν οἱ Τσακαλάρωφ καὶ Κλιάσεφ. Τοῦ εἶπαν ὅτι δὲν ἦταν ἔτοιμοι γιὰ ἐπανάσταση καὶ ὅτι δὲν ἔπρεπε νὰ πάρῃ μὲ τυχοδιωκτικὲς ἐνέργειες τὸν κοσμάκη στὸ λαιμὸ του. Ἦταν ὅμως ἀμετάπειστος. Ὅταν κατάλαβαν ὅτι εἶχε ἔλθει σὲ συνεννόησιν μὲ τὸν Κώττα, ξεστόμισαν πολὺ βαρεῖα λόγια ἐναντίον του, τὸν εἶπαν ληστή, διασπαστή, Γραικομάνο, καταδικασμένο πολλὰς φορὰς σὲ θάνατο ἀπὸ τὸ Β.Μ.Ρ.Ο. Ὁ Τσακαλάρωφ προσπάθησε μὲ τὸ κατηγορητήριό του νὰ ξεσηκώσῃ τοὺς ἄνδρες τοῦ Γιαγκώφ κατὰ τοῦ Κώττα. Ὁ Γιαγκώφ ὅμως ἔμεινε πάλιν ἀμετάπειστος. Θὰ συμμαχοῦσε καὶ μὲ τὸ διάβολο γιὰ νὰ κάμῃ τὴν ἐπανάστασή του.

Καὶ ὁ Κώττας πάλιν ἄλλο ποῦ δὲν ἤθελε. Τὸ ζωηρότερο πάθος του ἦταν νὰ πολεμᾷ τοὺς Τούρκους. Εἶχε τὴ φιλοδοξία νὰ μπῆ στὴ Φλώρινα καὶ τὴν Καστοριά, ὅπου εἶχε ἄλλοτε φυλακιστῆ καὶ δεινοπαθῆσει. Θὰ μπορούσε ἐξ ἄλλου νὰ καταγγείλῃ τοὺς Τσακαλάρωφ, Κλιάσεφ καὶ σία στοὺς χωρικούς, γιὰ κρυφούς φίλους καὶ συμμάχους τῶν Τούρκων, προδότες κλπ., ἀφοῦ ὄχι μόνον δὲν ἤθελαν νὰ πάρουν μέρος στὴν ἐπανάσταση, μὰ καὶ ἀντιδροῦσαν. Θὰ τοὺς πλήρωνε τώρα μὲ τὸ ἴδιο τὸ δικό τους νόμισμα...

Ἀποφάσισε νὰ μπῆ στὴ Φλώρινα καὶ νὰ βάλῃ φωτιά στυγερὰς τουρκικὸς μαχαλάδες στὶς 8 Σεπτεμβρίου 1902 καὶ στὴν Καστοριά στὶς 20 (Κλιάσεφ, σελ. 92). Πίστευε ὅτι θὰ μπορούσε νὰ ἐξοικονομήσῃ ὅπλα καὶ πολεμοφόδια στὴ Φλώρινα ἀπ' τὴ στρατιωτικὴ ἀποθήκη καὶ ἀπ' τὰ τουρκικὰ σπίτια.

Ἐπιστράτευσε ἀμέσως τοὺς χωρικούς του, κάπου 500, ἀπ' τὰ χωριά

Κρυσταλλοπηγή, Βατοχώρι, Κώττα, Πράσινο, Τρίγωνο, Ἀντάρτικο καὶ Πισοδέρι, καὶ στὶς 6 Σεπτεμβρίου τὸ βράδυ μῆνυσε ἀπ' τὸ Τρίγωνο. Δρασκέλισαν τὸ βουνὸ καὶ τὰ χαράματα ἦταν στὴ δασωμένη θέσῃ Καλογερίτσα, 3/4 τῆς ὥρας πάνω ἀπ' τὴ Φλώρινα. Ἀπ' ἐκεῖ ἔστειλε καὶ εἰδοποίησε τοὺς ἀνθρώπους τοῦ στὴ Φλώρινα, ποὺ ἦταν ἀρκετοί, νὰ τοῦ στείλουν μερικὰ φορτία πετρέλαιο καὶ νὰ προπαρασκευάσουν τοὺς ἐμπιστους Χριστιανούς. Τὸ ἔμαθε ὅμως ὁ μητροπολίτης καὶ χωρὶς νὰ χάνη καιρὸ ἐνημέρωσε τὸν καϊμακάμη. Θὰ εἶχαν ἴσως μυριστῆ καὶ οἱ Τοῦρκοι ὅτι πολλοὶ ὄπλισμένοι «γκιαουρῆδες» χωρικοὶ κάθονταν τρυπωμένοι στὰ κλαδιά τῆς Καλογερίτσας, ὄχι βέβαια γιὰ καλὸ σκοπὸ. Ἐφθασε νωρὶς ἀπ' τὸ Μοναστήρι ἓνα σύνταγμα ἰππικοῦ, κινήθηκε ἡ τοπικὴ φρουρὰ καὶ ἐξοπλίστηκαν οἱ ντόπιοι Τοῦρκοι. Ὅταν ὁ Κώττας εἶδε νὰ περιπολοῦν ἀπ' τὴ πόλῃ τμήματα ἰππικοῦ καὶ ἄλλα πεζικοῦ νὰ πιάνουν κατάλληλες ὑψηρὲς θέσεις, πρόσταξε ἄμεση ὑποχώρησιν καὶ γενικὴ ἀποστράτευσιν τοῦ στρατοῦ του.

Τὸ γράμμα γιὰ τὴν Καστοριὰ ἔστειλε στὸ φίλο του γιαντρὸ Καραμπίνα. Τὸν πληροφοροῦσε γιὰ τὴν βραδυὰ, ποὺ θὰ ἔμπαινε τροπαιοῦχος στὴν πόλῃ. Ἀγνωστο ὅμως πῶς τὸ γράμμα αὐτὸ ἔπесε στὰ χέρια τῶν Τσακαλάρωφ καὶ Κλιάσεφ, ποὺ τὸ κράτησαν.

Ὁ Κλιάσεφ κοροϊδεύει στὰ ἀπομνημονεύματά του τὸν Κώττα καὶ τὸν Γιαγκῶφ. Οἱ περισσότεροι χωρικοί, λέγει, ἦταν ὄπλισμένοι μὲ τσεκούρια καὶ ρόπαλα καὶ οἱ ἄλλοι εἶχαν ἓνα τουφέκι μὲ τρία ἕως πέντε φυσίγγια. Δὲν ἦταν ὅμως πολὺ καλύτερα ὄπλισμένοι καὶ οἱ δικοὶ τους, ἓνα χρόνον ἀργότερα, ὅταν ὀργάνωσαν, ἔπεις θὰ δοῦμε παρακάτω, τὸ κίνημα τῆς 20 Ἰουλίου, τὸ περίφημο Ἡλιντεν (ἡμέρα τοῦ Προφήτη Ἡλία). Σκάρωσαν καὶ σχετικὰ εἰρωνικὰ τραγούδια. Ἐβαλαν τὰ δυνατὰ τους νὰ γελοιοποιήσουν τὸν Γιαγκῶφ καὶ τὸν Κώττα.

Ὁ Γιαγκῶφ ξέσπασε στὸν Τσακαλάρωφ. Τὸν κατηγοροῦσε μπροστὰ σὲ πολλοὺς χωρικοὺς ὅτι ἔφαγε 5.000 λίρες τῶν Βερχοβίστων—τοῦ στρατοπέδου δηλαδὴ τοῦ Γιαγκῶφ—καὶ 700 τῶν κατοίκων τῆς Βασιλειάδας (Ζαγοριτσάνης), ποὺ τοὺς τὰ πῆρε, γιὰ νὰ τοὺς προμηθεύσῃ δῆθεν ἀπ' τὴν Ἑλλάδα ὄπλα, ἐνῶ δὲν τοὺς παρέδωσε οὔτε ἓνα τουφέκι. Τὰ γράφει ὁ Κλιάσεφ. Ὁ Τσακαλάρωφ πάλι ἀνταπόδωσε τὰ ἴδια καὶ κατηγοροῦσε τὸν Γιαγκῶφ ὅτι πῆρε 500 λίρες ἀπ' τοὺς «Καστοριανούς», τοὺς ἐγκατεστημένους δηλ. στὴν Κωνσταντινούπολιν χωρικοὺς τῆς ἐπαρχίας Καστοριᾶς. Ὁ Γιαγκῶφ ὁμολόγησε ὅτι πῆρε μόνον 150 λίρες.

Οἱ ἀλληλοκατηγορίαι ἔγιναν μπροστὰ στὰ κατάπληκτα μάτια ἑκατοντάδων χωρικῶν καὶ ἐξελίχθησαν σὲ ζοηρὸ καυγὰ ἀνάμεσα στοὺς Σέντραλιστ (B.M.P.O.) καὶ Βέρχοβιτες.

Οἱ συγγενεῖς τοῦ Κύρτση, ποὺ δολοφονήθηκε στὴν Κρυσταλλοπηγὴ πρὶν μερικοὺς μῆνες, καὶ ὅλοι οἱ «Γραικομάνοι» τάχτηκαν μὲ τὸ μέρος τοῦ

Γιαγκώφ, όπως γράφει ο Κλιάσεφ. Και ήταν φυσικό: 'Ο Γιαγκώφ υποσχέθηκε να τιμωρήσει σκληρά όλους αυτούς που, όπως ο Τσακαλάρωφ, σκότωσαν άδικα πολλούς που δεν είχαν φταίξει σε τίποτα. "Αν ήταν «Γραικομάνοι» αυτό ήταν δικός τους λογαριασμός και κανενός άλλου. Με τον Γιαγκώφ εξ' άλλου είχε ταχτη και ο Κώττας.

'Απογοητευτική όμως ήταν, όπως ήταν φυσικό, ή γενική έντύπωση που δημιουργήθηκε στον πληθυσμό εξ' αιτίας τής διάστασης και του πολέμου των δύο Κομιτάτων. Βρέθηκε τελευταία και ή επιστολή του Παπασταύρου του Πισοδερίου (τῆς 4 'Οκτωβρίου 1902) προς τον "Ελληνα Πρόξενο Μοναστηρίου. 'Ο Παπασταύρου γράφει ότι συναντήθηκε με τον Γιαγκώφ και τον Κώττα στο 'Ανταρτικό, όπου ο πρώτος του εἶπε καταπληκτικά και χαρακτηριστικά πράγματα. Εἶπε ο Γιαγκώφ ότι ή Δυτική Μακεδονία εἶναι πολύ μακριά από την Βουλγαρία και πολύ κοντά στην 'Ελλάδα. 'Απ' αυτήν και μόνο μπορούσαν να πάρουν βοήθεια και φυσίγγια για τὰ όπλα τους, που ήταν όλα σχεδόν «γκρά» ελληνικά. "Επρεπε όπωςδήποτε να τὰ έχουν καλά με την 'Ελλάδα. Δυστυχώς ο Τσακαλάρωφ και ή παρέα του σκότωσαν πολλούς 'Ελληνορθόδοξους χωρικούς για να έκβουλγαρίσουν τον τόπο αντί να τον ἐλευθερώσουν. 'Ο Γιαγκώφ βεβαίωσε ότι ἔδωσε διαταγή στους φίλους του στὰ χωριά να σκοτώσουν τον Τσακαλάρωφ ή να τον προδώσουν στους Τούρκους! Τοῦ ἔστησαν μάλιστα και ἐνέδρα κοντά στον Μελά. Φαίνεται όμως ότι ή συμμορία του Τσακαλάρωφ δεν πέρασε απ' ἐκεῖ. Στο τέλος ο Γιαγκώφ ζήτησε απ' τον Παπασταύρου να μεταβιβάσει στον "Ελληνα πρόξενο Μοναστηρίου όλα ὅσα του εἶπε και να τον παρακαλέσει να συναντηθῆ μαζί του. Μπορούσε να πάη τότε ο Πρόξενος στο Πισοδέρι, όπου ο Μόδεστος είχε ἀρχίσει να ἀνεγείρη τὸ μεγάλοπρεπο σχολεῖο του.

'Ο Γιαγκώφ ἀναχώρησε στο τέλος ἄπρακτος, χωρίς να πραγματοποιήσει την ἐπανάστασή του, στην... 'Ελλάδα και απ' αυτήν στην Βουλγαρία. Δέν είχε καμιάν ἐνόχληση από κανένα. Μονάχα ο καπετάν Γεώργης Σερίδης κρατήθηκε κάμποσες ἐβδομάδες στην ἀστυνομία και ἀπελάθηκε ἔπειτα στην 'Ιταλία. Τὸ φθινόπωρο του 1904 τον ἀναζητούμε ως ἀρχηγὸ μεγάλου ἀνταρτικοῦ σώματος! Εἶχε πει πολλές φορές ἀρβανίτικα και κρυφά του Μητροβλάχου ότι ήταν ντροπή του να μὴν πάη με τον Κώττα, μα να στέχη μαζί με τους ἀρκουδιάρους και μ' ἓνα λυσσαίρικο σκυλί, όπως ο Τσακαλάρωφ. 'Ο Μητροβλάχος υποσχέθηκε ότι θὰ ἔφευγε σύντομα. Παρόμοιες υποσχέσεις ἔδωσε ἀργότερα πολλές και σ' άλλους, στον Καούδη, στον ἴδιο τον Βάρδα. "Αγνωστο εἶναι γιατί δὲ τις πραγματοποιήσει ποτέ, ἔως ὅτου κάποιος τουρκικὸ ἀπόσπασμα τον ζέκαμε τὸ 1907 μαζί με τὴ συμμορία του.

'Ο Γιαγκώφ ἄφησε στὰ Κορέστια ἓνα μικρὸ τμήμα με τον ὑπαρχηγὸ του Καϊκώφ. Τὸ ἀπόσπασμα αὐτὸ ἐξοντώθηκε απ' τους Τούρκους. "Όλοι τότε εἶπαν ότι τὸ εἶχαν προδώσει ὄργανα του Κομιτάτου τῆς ΒΜΡΟ και

μάλιστα ὁ βουλγαροδάσκαλος τοῦ χωριοῦ, ὁ Ρόζεν, ὁ ἴδιος ποῦ εἶχε δολοφονήσει μαζί με τὸν Ποπτράικωφ τοὺς δύο νοικοκυραίους τῆς Βασιλειάδας τὸ 1899.

Μὰ ἂν ὁ πόλεμος τῶν δύο Κομιτάτων σταμάτησε στὰ Κορέστια μετὰ τὴν ἀναχώρηση τοῦ Γιαγκώφ, συνεχίστηκε παντοῦ ἄλλοῦ ὀλοένα σφοδρότερος καὶ ὀξύτερος.

Στις 20 Ἰουλίου 1903, ἡμέρα τοῦ Προφήτη Ἡλία, κήρυξε ἡ Β.Μ.Ρ.Ο. τὸ κίνημα τοῦ Ἡλιντεν. Οἱ Βέρχοβιστ τοῦ Τσόντσεφ μετὰ τὴν σειρά τους τώρα ἔμειναν ἡσυχοὶ καὶ οὐδέτεροι. Σὲ μιὰ μεταγενέστερη προσπάθειά τους οἱ Σαντραλίστ τῆς Β.Μ.Ρ.Ο. ἔγιναν ἀδιάφοροι θεατές...

Μὲ τὰ δημοσιογραφικὰ τους ὄργανα τὰ δύο Κομιτάτα ἀλληλοκαταγγέλλονταν καὶ ἀλληλοτρώγονταν. Ἐρριξε τὸ ἓνα κατὰ τοῦ ἄλλου ὅλη τὴ λάσπη τῶν δρόμων καὶ τοῦ ὑπονόμου. Μεγάλοι βοεβόδες χαρακτηρίστηκαν κοινοὶ καὶ αἰμοβόροι λήσταρχοι. Καὶ δὲν σπάνιζαν οἱ λήσταρχοὶ ἀρχικομιτατζήδες. Ὁ λοχαγὸς Στογιάνωφ π.χ. πῆρε λίρες χρυσὲς σὲ μετρητὰ καὶ σέ... γραμμάτια ἀπὸ πολλοὺς χωρικοὺς ποῦ κατονομάζει ὁ Μισέλ Παγιαρές στὸ βιβλίο του (σελ. 361).

Ἐπειδὴ ὁ βοεβόδας Μποτκώφ δὲν πῆρε τίς 150 λίρες ἀπὸ τοὺς τρεῖς χωρικοὺς τοῦ Σένσκο στὰ βόρεια μέρη, μπῆκε στις 19 Ἀπριλίου 1906 στὸ χωριό, ἔσπασε μ' ἓνα σφυρὶ τὸ κεφάλι τοῦ πατέρα ἑνὸς ἀπ' αὐτοὺς, τοῦ Τρέγκωφ, ξυλοκόπησε ἀγριότατα τὰ γυναικόπαιδα, τοὺς ξεγύμνωσε καὶ τοὺς πῆρε τὰ τρόφιμα. Εἶχε 80 ἄνδρες ὁ γενναῖος! Δὲν περιφρονοῦσε τίς ληστεῖες καὶ ὁ Παρτένιεφ, ἀξίωματικὸς αὐτὸς τοῦ βουλγαρικοῦ στρατοῦ.

Μεγαλύτερος ὅμως λήσταρχος ἀπ' ὅλους ἦταν ὁ Τσερνοπέεφ, ὑπαξιωματικὸς τοῦ βουλγαρικοῦ στρατοῦ, ποῦ τὸ 1898 προβάλλει ὑπέρμαχος προστάτης τῶν ὑποδούλων. Στὴν περιφέρεια Στρόμνιτσας ἔμασε κάπου 15.000 λίρες. Ἐβγαλε μάλιστα καὶ ἐπιταγές! Ἀλίμονο σ' ἐκεῖνον, ποῦ δὲν τίς ἐξαργύρωνε χωρὶς καμιὰ χρονοτριβή. Ἐσφαξε τὸν Λιώτη γιὰ κάποια καθυστέρηση στὴν ἐξαργύρωση, ὅπως γράφει ὁ Παγιαρές. Δολοφονήθηκαν ἔπειτα ἀπ' τὸν Πανίτσα, ὑπαρχηγὸ τοῦ Σαντάνσκη, ὁ «μεγάλος» Σαράφωφ καὶ ὁ Γκοράνωφ.

Τὸ Συνέδριο τῆς Β.Μ.Ρ.Ο. στὸ Ρίλο τὸν Μάρτιο τοῦ 1908, ἀφοῦ ὄρισε τρεῖς ἀντιπροσώπους του στὴ Σόφια, διατύπωσε δριμυεῖς κατηγορίες κατὰ τῶν Σαντάνσκη - Πανίτσα γιὰ τὴν δολοφονία τοῦ Σαράφωφ καὶ γιὰ τὰ ἄλλα τους ἐγκλήματα. Ἀποφάσισε παράλληλα νὰ ἀποσύρῃ τίς συμμορίες του ἀπὸ μέρη, ὅπου πιέζονταν πολὺ ἀπὸ Ἕλληνες καὶ Σέρβους (Dakin). Ἰδιαίτερα στὰ βορεινὰ διαμερίσματα, τὸ ἀλληλοφάγωμα τῶν συμμοριῶν καὶ ἡ ἀποχαλίνωσή τους σὲ βάρος τοῦ ἐκεῖ βουλγαρικοῦ πληθυσμοῦ παράγινε τόσο, ὥστε πολλὰ χωριὰ ἀναγκάστηκαν νὰ πάρουν ὅπλα ἀπὸ τοὺς Τούρκους γιὰ νὰ τοὺς ἀποκρούσουν (ἔτσι ἔγραφε ἡ μυστικὴ ἐκθεση ἀνώτερου Βούλ-

γαρου διπλωμάτη, πού δημοσίευσε γερμανική έφημερίδα, και οί αναφορές του "Έλληνα προξένου Σερρών Σαχτούρη).

Η άλληλοσφαγή συνεχίστηκε έντονότερη και μέσα στο βουλγαρικό έδαφος, ύστερα άπ' τόν πρώτο Εύρωπαϊκό πόλεμο. Δολοφονήθηκαν οί 'Αλεξαντρόφ, Πρωτογέρωφ, και άλλοι «μεγάλοι» και «ένδοξοι» άρχικομιτατζήδες.

Πιστήν εικόνα του κανιβαλλικού αύτου άλληλοσπαραγμού μάς δίνει ο "Άγγλος δημοσιογράφος Swire με τό βιβλίο του «Bulgarian Conspiracy» (London 1939, σελ. 224-230). 'Ο Swire έμεινε πολλά χρόνια στη Σόφια, ώς ανταποκριτής άγγλικών και άμερικανικών έφημερίδων.

Σκότωναν τά όργανα του νεαρού άρχηγού τής Β.Μ.Ρ.Ο. Βάντσε Μιχαήλωφ, σκότωναν σ' έκδίκηση και οί όπαδοί του στρατηγού και παλιού άρχηγού του Κομιτάτου του Β.Μ.Ρ.Ο. Πρωτογέρωφ, πού είχε ήδη δολοφονηθή. Στη Σόφια έξαφανίστηκαν τό 1929, γράφει ο Swire, 29 πρόσωπα και δολοφονήθηκαν άλλα 138. Τόν 'Απρίλιο του 1930 έπεσαν μέσα στους δρόμους τής βουλγαρικής πρωτεύουσας 53 νεκροί και 12 πληγωμένοι. Χωριστά είναι οί έξαφανίσεις στην περιοχή Πετριτσίου, όπου ο Μιχαήλωφ είχε ιδρύσει δικό του «κράτος έν κράτει».

'Ο έκδότης τής έφημερίδας «Βαρδάρ» Βασιλ. Πάντωφ είχε γράψει σ' όρθρο του: «Και άν ακόμη σκοτωθούμε, πρέπει νά χύσουμε φώς στη δολοφονία του Πρωτογέρωφ». 'Αλλά άντι νά χύση φώς, έχυσε τό αίμα του... Δολοφονήθηκε μέσα στη Σόφια μαζί με τόν σωματοφύλακά του στις 4 Μαΐου 1930. 'Ο Γεώργιος Τράικωφ έπαιζε χαρτιά με δύο άστυνομικούς στο κεντρικότερο καφενεϊο τής Σόφιας. 'Απεσταλμένοι όμως του Μιχαήλωφ τόν πυροβόλησαν και τόν σκότωσαν. Δύο άπό αύτους σκότωσαν οί δύο άστυνομικοί.

Μπροστά στο βασιλικό παλάτι και σε μεγάλο πλήθος κόσμου δολοφονήθηκε ο δημοσιογράφος και διευθυντής τής «La Macédoine» 'Εφτύμωφ μαζί με τούς τρεις σωματοφύλακές του στις 28 Δεκεμβρίου 1930. Τους πυροβόλησαν συγχρόνως 15 ένοπλοι ντυμένοι με στολές κυνηγών. 'Από άδέσποτες σφαϊρες πληγώθηκαν ακόμη και μερικοί άλλοι άθώοι. Δολοφονήθηκαν επίσης στη Σόφια δύο Μακεδόνες εργατικοί βουλευτές, ο Τράικωφ και ο Ματρούλωφ. 'Ο πρώην ύπερεθνικιστής πρωθυπουργός Τσαγκάφ, όταν έβγαине έξω άπ' τό σπίτι του, έπρεπε νά έχη μαζί του πέντε ιδιωτικούς σωματοφύλακες. 'Απ' τις 6 ως τις 24 'Ιουνίου δολοφονήθηκαν συνολικά μέσα στη Σόφια δεκαοχτώ άτομα. Οί Πρωτογερωφικοί άναγκάζονταν άπ' τό φόβο τους ν' αλλάζουν κάθε νύχτα σπίτι. 'Ο Ντημήτρη Τομαλέφσκη, άνώτερος υπάλληλος του βουλγαρικού 'Υπουργείου των 'Εξωτερικών, πού τραυματίστηκε άπό δολοφονικές σφαϊρες, μόλις έγινε καλά, τ΄όσκασε κρυφά στη Τουρκία.

'Ο ρονιάς του βασιλιά 'Αλεξάνδρου τής Σερβίας και του Γάλλου ύπουρ-

γού Μπαρτοῦ στή Μασσαλία τὸν Ὀκτώβριο 1934, ποὺ εἶχε κρσατικό διαβατήριο μὲ τὸ ὄνομα Κάλεμαν, ἦταν ὁ Βελίσκο Ντημητρώφ ἢ Βιάντο ἢ Τσερνόζεμσκι ἀπ' τὸ Ἰστίπ, σωφὲρ τῆς Β.Μ.Ρ.Ο. Εἶχε ἤδη σκοτώσει τὸν Χατζηνητῆμωφ, βουλευτὴ, καὶ τὸν Ναούμ Τομαλέφσκη. Ὁ Μιχαήλωφ τὸν δάνεισε στοὺς Κροάτες «Οὐστάσι» γιὰ εἰδικὸ δολοφόνου καὶ ἐκπαιδευτὴ. Ἀποκαλύφτηκε ἀπὸ μερικὰ στίγματα, ποὺ εἶχε στὸ μπράτσο του. Τὸν Ἰούνιο τοῦ 1931 ἦλθε στή Σόφια ἕνας ἀπ' τοὺς ἀρχηγοὺς τῶν Κροατῶν Οὐστάσι, ὁ Πέρο Γκροῦμπερ. Οἱ Μιχαηλωφικοὶ τὸν ὑποδέχτηκαν «μετὰ φανῶν καὶ λαμπάδων». Κορίτσια τοῦ πρόσφεραν ἀνθοδέσμες. Τοῦ ἐδειξαν ὄπλα, χαρτιά, ἄλμπουμ. Ἐπρόκειτο ἕμως γιὰ Σέρβο ἀστυνομικὸ.

Στις δημοτικὲς ἐκλογὲς τοῦ 1932 εἶχαν οἱ Μιχαηλωφικοὶ θριαμβευτικὴ ἐπιτυχία. Τρεῖς ὅμως σύμβουλοι, ποὺ γύριζαν ἀπ' τὴ Σόφια, ὅπου εἶχαν πάει νὰ ζητήσουν προστασία, δὲν γύρισαν ποτὲ στὸ Νευροκόπι. Τοὺς ἀπήγαγαν 15 ἔνοπλοι ἀπ' τὸ λεωφορεῖο. Στις ἐπαναληπτικὲς ἐκλογὲς κέρδισαν πάλι οἱ ἀντίπαλοι τοῦ Μιχαήλωφ. Πάλιν ὅμως ἕνας σύμβουλος, ὁ Νάρεφ, δολοφονήθηκε, ἄλλοι τραυματίστηκαν καὶ οἱ λοιποὶ παραιτήθηκαν! Εἶχαν σκοτωθῆ ὡς τότε ἀπ' τὴν ὀργάνωση τοῦ «Μακεδονικοῦ» Κομιτάτου στὸ Νευροκόπι 160 ἄνθρωποι (Μακεδόνες). Φορολόγησε ἐπίσης ὁ Μιχαήλωφ πλούσιους Βουλγάρους Ἑβραίους καὶ ἀκόμη καὶ ξένους μὲ μεγάλα ποσά, ἕνα ὡς δέκα ἑκατ. δραχμῶν.

Κοντὰ στὸ Κιούστεντιλ συνεδρίασε στὶς 17 Ἀπριλίου 1932 ἡ «Ὀγδὴ Μακεδονικὴ Ἐπαναστατικὴ Συνέλευση» καὶ ψήφισε τὸν προϋπολογισμό καὶ ἀπολογισμό τῆς Β.Μ.Ρ.Ο. Ἔδωσε στὸν Μιχαήλωφ ἔγκριση καὶ συγχωροχάρτι γιὰ τὰ ἐξοδα, ποὺ εἶχε κάμει (167.326.000 λέβα). Τὸ λέβα ἀντιστοιχοῦσε τότε παραπάνω ἀπ' τὴν ἀξία τῆς δραχμῆς. Φορολογοῦσαν τὸν καπνὸ καὶ ὅλα τὰ προϊόντα σ' ὅλη τὴν περιοχὴ, ποὺ λεγόταν βουλγαρικὴ Μακεδονία καὶ ἦταν φέουδο τοῦ Μιχαήλωφ. Ὁ ἴδιος ὁ Μιχαήλωφ ἦταν πάντα ἀθέατος. Οἱ δικοὶ του ἔλεγαν πὼς πολέμησε στὴ σερβικὴ Μακεδονία, ἀν καὶ στὴν πραγματικότητα δὲν εἶχε περάσει ποτὲ τὰ βουλγαρο-σερβικὰ σύνορα.

Τὸ στρατιωτικὸ κίνημα τῶν Μπέλτσες καὶ Κίμον Γεωργίεφ ἔβαλε τέλος στὴν παντοκρατορία τοῦ Μιχαήλωφ (19 Μαΐου 1934).

Οἱ Βούλγαροι ἀξιοματικοὶ εἶχαν ἀγανακτήσει πιά ἀπ' τὴν ἀτιμωτικὴ καὶ βάρβαρη κατάσταση. Μόνον λαός, ὅπως ὁ βουλγαρικὸς, μποροῦσε νὰ τὴν ἀνεχθῆ τόσα χρόνια. Ὁ Μιχαήλωφ ὅμως ἦταν συμπαθὴς στὸ παλάτι καὶ στοὺς ἀνωτέρους κύκλους. Ἀκολουθοῦσε φιλο-ιταλικὴ πολιτικὴ. Ξέφυγε στὴν Γουρκία μεταμφιεσμένος σὲ χωριάτη.

Μερικοὶ εἶπαν ὅτι ξύπνησε στοὺς Βουλγάρους τὸ παλιὸ ταταρικὸ αἷμα. Ἄφοῦ ἦταν τόσο σκληροὶ καὶ ἀμείλικτοι σὲ Βουλγάρους καὶ συντρόφους, δὲν ἦταν παράξενο ὅτι φάνηκαν ἄγριοι καὶ ἀπέναντί μας. Πολλοὶ ἀρχικομιτατζήδες μεθοῦσαν ἀπ' τὸ αἷμα ποὺ ἔχουναν.

Ὡς τόσο μερικοὶ θαύμασαν τὴν ἀποφασιστικότητα καὶ αὐτοθυσίαν τῶν «έντεταλμένων δολοφόνων» τοῦ Κομιτάτου. Ὁ καταπληκτικὸς π.χ. Βλάντο ἢ Βελίσκο Ντημητρόφ ἢ Τσερνοζέμσκυ ἔτρεξε μὲ ζητωκραυγὲς στὸ αὐτοκίνητο τοῦ Ἀλεξάνδρου τῆς Σερβίας καὶ τοῦ Γάλλου Ὑπουργοῦ τῶν Ἐξωτερικῶν Μπαρτουὶ στὴ Μασσαλία. Ἐτρεξε δηλ. ζητωκραυγάζοντας πρὸς βέβαιο θάνατο. Θὰ ἔμενε μάλιστα γνωστὸς μὲ τὸ πλαστὸ κροατικὸ ὄνομα Κάλεμαν ἂν δὲν εἶχε ἀναγνωριστῆ ἢ ταυτότητά του ἀπὸ τὰ στίγματα πού εἶχε στὸ μπράτσο του.

Τὸ 1926 ἤρθε στὴν πατρίδα τῆς μιᾶ φοιτήτρια ἀπ' τὰ Σκόπια, προερχομένη ἀπὸ τὴ Σόφια μὲ ἐντολὴ τοῦ Κομιτάτου νὰ δολοφονήσῃ τὸν Σέρβο νομάρχην τῶν Σκοπίων καὶ αὐστηρὸ διώκτη τῶν Βουλγάρων. Παράστησε τὴν γυναῖκα τῶν ἐλαφρῶν ἡθῶν, πλησίασε τὸ νομάρχην, ἔγινε ἐρωμένη του καὶ τὸν σκότωσε. Ἄλλη μιᾶ σκότωσε τὸν Πανίτσα, τὸν δολοφόνου τοῦ Σαράφωφ, μέσα σ' ἓνα θέατρο τῆς Βιέννης.

Εἴχαμε ὅμως καὶ ἐμεῖς ἀνάλογα περιστατικά:

Ὁ Περικλῆς Σίμας, σακάτης καὶ ἀνάπηρος ἀπ' τὰ δύο πόδια καὶ τὴ μέση, σκότωσε μὲ τρεῖς πιστολιές μέσα στὸ διοικητήριον Μοναστηρίου μέρα μεσημέρι ἓνα Ρουμάνου δάσκαλο.

Ὁ Σταῦρος Μπερέτης ἀπ' τὴ Μπαλάφτσα τοῦ Λαγκαδά, πρωτοπαλλήκαρο τοῦ ὀπλαρχηγοῦ Γιάννη Ράμναλη, πῆγε στίς 11 Μαρτίου 1912 στὴ Σάμο μὲ ἀποστολὴ καὶ ἐντολὴ νὰ σκοτώσῃ τὸ φιλότουρκο ἡγεμόνα Κοπάση. Τὸν σκότωσε καὶ σκοτώθηκε. Οὔτε περίμενε βέβαια νὰ γλυτώσῃ. Στὸ φολοφονικὸ συναγωνισμὸ μέσα στὸ Μοναστήριον ὑπερεῖχαν στὴν ἀρχὴ οἱ Βούλγαροι. Μὰ γρήγορα τοὺς περάσαμε καὶ τοὺς τσακίσαμε. Μιᾶ μέρα τοῦ Μάη 1906 τρεῖς σπουδαῖοι Βούλγαροι ἔπεσαν νεκροὶ ἀπὸ ἑλληνικὰς σφαῖρας σὲ κεντρικὰ σταυροδρόμια καὶ στὸ φῶς τῆς ἡμέρας· ἓνα τέταρτος χτυπήθηκε σ' ἓναν ἀπόκεντρο κάπως μαχαλά.

Στίς ἄλλες μακεδονικὰς πόλεις αὐτοὶ μόνοι πιά ἔδιναν παντοῦ τὰ θύματα. Διατήρησαν ὅμως πάντοτε οἱ Βούλγαροι ἀνοιχτὸ τὸν λογαριασμὸ καὶ ἀκμαία τὴ μνήμη τους. Στὴν εἰσβολὴ καὶ στὴ κατοχὴ π.χ. τοῦ 1915-1918 καὶ 1941-1944 ἔψαξαν νὰ βροῦν καὶ νὰ ξεκάμουν ἐκείνους, μὲ τοὺς ὁποίους εἶχαν λογαριασμοὺς ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Μακεδονικοῦ Ἀγῶνα καὶ τῆς τουρκοκρατίας.

ΚΩΤΤΑΣ ΚΑΙ ΒΑΓΓΕΛΗΣ

Ἡ ἐπίσημη ἑλληνικὴ ἀντίδραση στὴν ἔντονη αὐτὴ δραστηριότητα τῶν Βουλγάρων κομιτατζήδων ἦταν στὴν ἀρχὴ ἀφαντῆ. Ποιὰ ἔπρεπε νὰ ἦταν ἡ τακτικὴ ποὺ ἔπρεπε ν' ἀκολουθήσουν οἱ Ἕλληνες, σκλάβοι ἢ ἐλεύθεροι; Δύο ἄνδρες ἔδειξαν τὸν ὀρθὸ δρόμο: ὁ Κώττας καὶ ὁ Βαγγέλης.

Ὁ Κώττας κατάγονταν ἀπ' τὸ χωριὸ Ρούλια (σήμερα φέρει τὸ ὄνομά του), στὸ δρόμο Φλώρινας - Κορυτσᾶς καὶ στὴ μεγάλη ρεματιὰ ἀπ' τὸ Πισοδέρι στὰ Ἀλβανικὰ σύνορα. Γεννήθηκε τὸ 1863. Τὸν εἶδα πολλές φορές στὴ φυλακὴ Μοναστηρίου. Μέτριο ἀνάστημα, ὄλος κόκκαλα, νεῦρα, τένοντες, μὲ ἀσκητικὴ μορφή, ὅπου ξεχώριζαν ἡ μεγάλη φαλάκρα, τὰ μικρὰ μάτια, καὶ τὰ μακρὰ πεσιμένα πρὸς τὰ κάτω μουστάκια. Μικρὸς στὸ κορμὶ ἔκρυβε ψυχικὴ καὶ σωματικὴ ρώμη γίγαντα. Ὅταν τὸν πῆγαιναν στὴν κρεμάλα (27 Ὀκτωβρίου 1905), χτύπησε μὲ τίς χειροπέδες δύο δεσμοφύλακες, τοὺς ἔριξε κάτω, ἔσπασε τὴ ζώνη τῶν λογχοφόρων στρατιωτῶν καὶ τῶβαλε στὰ πόδια. Ἄν ἤξερε τοὺς δρόμους καὶ δὲν ἔπεφτε σὲ ἀδιέξοδο (τσικμάκι) καὶ μιὰ περίπολο, θὰ εἶχε ξεφύγει. Τὸ πρόσωπό του στὴν κρεμάλα ἦταν μαῦρο ἀπ' τὰ χτυπήματα καὶ τὰ ροῦχα του ἔσταζαν αἷμα· εἶχε παλαίψει ὡς τὴν τελευταία στιγμή. Τὸν κρέμασαν μισοπεθαμένο. Γιὰ λίγες μέρες ἀργότερα εἶχε παρασκευασθῆ καὶ ὀργανωθῆ ἡ διαφυγὴ του, ὅπως ἔγινε σὲ λίγο μὲ τὸν Περ. Βολάνη.

Στὸ χωριὸ του ἔκανε τὸν γεωργό, τὸν μπακάλη, τὸν κηροποιό, τὸν χαντζῆ! Ἀληθινὸς πολυτεχνίτης. Πάνω ἀπ' ὅλα, ἔτρεφε ἄσβεστο μίσος γιὰ τοὺς Τούρκους. Στὸ χωριὸ ὑπῆρχαν δύο χάνια, τὸ ἓνα τοῦ Κασίμ μπέη Καπεστίτσα, Τουρκαλβανοῦ, ποὺ εἶχε καὶ ἓνα νερόμυλο, καὶ τὸ ἄλλο τῆς ἐκκλησίας τοῦ χωριοῦ. Τὸ τελευταῖο κανένας δὲν τολμοῦσε νὰ νοικιάσῃ. Οἱ ὀπλοφόροι τοῦ μπέη Τουρκαλβανοκρεμανταλάδες θὰ τοῦ φιλοδαροῦσαν μερικὲς σφαῖρες... Ὁ Κώττας τὸ νοίκιασε! Ἐκαμε καὶ κάτι ἀσύλληπτο γιὰ κείνη τὴν ἐποχὴ: Ἐπειδὴ οἱ ἄνθρωποι τοῦ Κασίμ ἔκοφαν ἀντικανονικὰ τὸ νερὸ τὴν ὥρα ποὺ πότιζε ἡ γυναίκα τοῦ Κώττα, γιὰ νὰ δουλέψῃ σὲ παράνομη ὥρα ὁ μύλος καὶ τὴν ἔβρισαν, αὐτὸς ἔτρεξε νὰ χτυπήσῃ τὸν ἴδιο τὸν μπέη!

Τὸ 1896 ἔγινε «μουχτάρης» (πρόεδρος) τοῦ χωριοῦ. Ἐνας Τοῦρκος ἀποσπασματάρχης ἀξίωματικὸς τοῦ ζήτησε νὰ σφραγίσῃ μὲ τὴ μουχτάρικη σφραγίδα (ἢ σφραγίδα ἀναπλήρωνε τὴν ὑπογραφή, γιὰτὶ ὄλοι σχεδὸν δὲν

ήξεραν να υπογράφουν) μια απόδειξη που βεβαίωνε ότι πλήρωσε τα τρόφιμα του αποσπάσματος, που πήρε από το χωριό ενώ είχε ξεχάσει να τα πληρώσει... 'Ο Κώττας αρνήθηκε. 'Ο αξιωματικός έβαλε τους στρατιώτες και τόν έστρωσαν σε τόσο άγριο ξύλο, που οι «αζάδες» (κοινοτικοί σύμβουλοι) πήραν κρυφά την σφραγίδα και σφράγισαν την απόδειξη. Την άλλη μέρα ο Κώττας το έμαθε και με όλα του τα χάλια πήγε απ' το χωριό του στην Καστοριά και διαμαρτυρήθηκε στις αρχές. Γύρισε πίσω κρατώντας θριαμβευτικά στο χέρι λίγα γρόσια, το αντίτιμο των τροφίμων και των ξυλοκοπιμάτων...

Την άνοιξη του 1897, είκοσι οκτώ νέοι Μοναστηριώτες των καλύτερων οικογενειών, όπως ο καθηγητής των μαθηματικών Παντελής Νάκας και ο βιομήχανος Νικόλαος Καζάσης, είχαν προμηθευτή όπλα και στολές, για να βγούνε στο βουνό αντάρτες με αρχηγό τον Κώττα. Είναι ζήτημα αν ήξεραν τότε στο Μοναστήρι που βρίσκεται και αν υπάρχει ή μακρινή και απόμερη Ρούλια. Πολύ λιγότερα βέβαια μπορούσαν να έχουν άκουστά για τον Κώττα. Κάποια όργάνωση της Φλώρινας ή της Καστοριάς θα τους τον σύστησε και δεν έπεσε καθόλου έξω.

'Ο άδοξος τότε έλληνοτουρκικός πόλεμος ματαίωσε τα άρματολικά σχέδια των Μοναστηριωτών. 'Ο Κώττας με τον Παύλο Κύρου και άλλους δυο έστησε ενέδρα ανάμεσα στο Πισοδέρι και στο 'Ανταρτικό και με λίγες ντουφεκιές γιρέμισαν νεκρούς τον Κασίμ και δύο σωματοφύλακές του, που γύριζαν καβάλα, πάνοπλοι απ' τη Φλώρινα και το τσιφλίκι της Παλαιόστρας στην Καπεστίτσα. 'Αναστατώθηκαν οι τουρκικές αρχές της Φλώρινας, της Καστοριάς, της Κορυτσάς και του Μοναστηρίου. 'Ο Κασίμ ήταν ζακουστός, με αρκετούς συγγενείς πασάδες. Φυλάκισαν ως ήθικα ατύργό τον Χουσεϊν μπέη Καραϊσκάκη, έχθρο του Κασίμ. Συνήθιζαν αυτές τις δολοφονίες οι 'Αλβανοί μπέηδες. Δεν ήταν εύκολα πιστευτό πώς θα τολμούσαν ποτέ οι ταπεινοί ραγιάδες να σηκώσουν χέρι και όπλο σ' ένα τόσο δυνατό και άφοβο μπέη! 'Ο Κώττας εξακολουθούσε να δουλεύει σκυφτός στα χωράφια, τα κεριά, το τσαγκαράδικο, το μπακάλικό του. 'Αρχισαν όμως σιγά-σιγά να κυκλοφορούν επικίνδυνες φήμες.

Τότε αναγκάστηκε ν' αποχαιρετήσει πανηγυρικά τους οικείους και τους χωριανούς του, να βγάλει διαβατήριο στη Φλώρινα για το έξωτερικό και ν' άνεβη στο τραίνο Μοναστηρίου - Φλώρινας - Θεσσαλονίκης. Μά στο δεύτερο σταθμό κατέβηκε απ' το τραίνο και πήρε τα βουνά.

'Εβαλε τότε μπροστά μια πρωτότυπη έκστρατεια: Ξεκαθάριζε διαδοχικά τον ένα μετά απ' τον άλλο τρομερούς Τουρκαλβανούς μπέηδες και αγάδες, που ήταν αληθινή μάστιγα για τον Χριστιανικό πληθυσμό. "Όταν κανένας από δαύτους το παραξέλωνε, έμφανιζόταν σαν την Νέμεση ο Κώττας και του πλήρωνε τα επίχειρα της κακίας του. "Έτσι ξέκαμε τον 'Αμπε-

ντίν μπέη άπ' τήν Καστοριά, τὸ Νουρῆ μπέη άπ' τὸ "Άργος Ὀρεστικό, τὸν Τζεμάλ μπέη άπ' τήν Κορυτσά, πού ὅλοι λυμαίνονταν καί καταλήστευαν μέ τήν ἐνοικίαση τῆς δεκάτης τὰ χριστιανικά χωριά τῆς Καστοριάς καί Φλώρινας. Τὸ ἴδιο ἔκαμε καί μέ τὸν καπετάν Νουρῆ άπό τῆ Φλώρινα, πού εἶχε τιμάρλι του τὸ Τρίβουνο καί τὸν Μελά, τὸν δημόσιο εἰσπράκτορα Ταχέρ άγὰ μέ τοὺς τέσσερεις συνοδοὺς του χωροφύλακες, Τουρκαλβανούς ὅπως κι' αὐτός. Εἶχε στρωθῆ σ' ἓνα σπίτι καί ζητοῦσε άπ' τὸ φτωχὸ σπιτονοικοκύρη νά παρουσιαστοῦν οἱ νύφες καί θυγατέρες του νά τὸν περιποιηθοῦν... Ἐμφανίστηκε ξαφνικά ὁ Κώττας καί τοῦ εἶπε ἀρβανίτικα: «Σοῦ φέρνω ἑπτὰ νύφες» (ὅσα ἦταν τὰ παλληκάρια του). Τοὺς ἔριξε σέ μιὰ βαθιὰ σπηλιά. Οἱ τουρκικές ἀρχές νόμισαν πὼς τὸ εἶχαν σκάσει μέ τὰ χρήματα στήν Ἄλβανία. Πῆγε καί τὸν βρῆκε πρεσβεία άπ' τὸν Ἄκριτα (Μπούφι) καί τὸν παρακάλεσε νά τοὺς ἀπαλλάξῃ άπό τρεῖς φοβεροὺς Τουρκαλβανούς άπ' τίς τουρκαλβανικές τότε καί γειτονικές Ἄνω Κλεινές ("Ἄνω Κλέστινα), πού νοίκιαζαν μονοπωλιακά τήν δεκάτη τοῦ χωριοῦ, σύγχαζαν σ' αὐτό, γλεντοκοποῦσαν καί εἶχαν κατακτήσει ἀνυπόφοροι. Ὁ Κώττας ἱκανοποίησε τὸ αἶτημά τους.

Δύσκολο εἶναι νά καταλάβουμε σήμερα τῆ σημασία καί τὸν ἀντίτυπο αὐτῶν τῶν φόνων. Ὁ Κώττας εἶχε γίνει γιά τὸν πολυβασανισμένο ἀγροτικό πλῆθος μὲς Ἄγιος Γεώργιος πού σκότωνε πολλοὺς δράκους. Οἱ χωρικοὶ τὸν εἶχαν σάν Θεό. Ὅπως μοῦ εἶπε ὁ Κρητικὸς ὄπλαρχηγὸς Θύμιος Καούδης, τὸν ἔβαζαν στήν κατηγορία τῶν μεγάλων ὄπλαρχηγῶν, σάν τὸν Κολοκοτρώνη.

Δὲν ἦταν ἐξ ἄλλου εὐκολὴ λεία οἱ Τουρκαλβανοὶ μπέηδες καί ἀγάδες, πού ἦταν πάνοπλοι, γενναῖοι καί συνοδευόμενοι πάντοτε άπό πάνοπλους συνοδοὺς.

Στὸ Μοναστήρι παρατήρησαν οἱ γιατροὶ ὅτι οἱ Τουρκαλβανοὶ εἶχαν ἀπίστευτὴ ἀντοχή καί στὰ βαρύτερα τραύματα. Ὁ Γιουσοῦφ μπέης τῆς Φλώρινας, ὅταν στὰ νιάτα του διασκέδαζε μέ ἄλλους μπέηδες, ἔβαζε τὸ μονάκριβο γιό του σ' ἀπόσταση 20-30 μέτρων μ' ἓνα μῆλο στὸ κεφάλι καί σάν ἄλλος Γουλιέλμος Τέλλος πιστόλιζε τὸ μῆλο!

Ἡ γενναιότητα λοιπὸν τοῦ Κώττα ἦταν μεγάλη καί φημισμένη. Ἐἴσι ὅταν πρωτοφάνηκαν, οἱ κομιτατζήδες τὸ 1900, τὸν βρῆκαν ὀρνιασμένο στὰ βουνά τῶν Κορεστίων καί τῆς Πρέσπας, Ἰνδαλμα τῶν χωρικῶν. Τὸν πλησίασαν, τὸν ὕμνησαν, τὸν δοξολόγησαν, ἀλλὰ μιὰ νύχτα τοῦ Σεπτεμβρίου τοῦ 1900, ἐνῶ ὁ Κώττας βιάδιζε ἀνύποπτος μαζί τους ἀνάμεσα στῆ Βέβη καί Κέλη, πίσώπλατα καί ἀνανδρὰ τὸν πυροβόλησαν καί τὸν τραυμάτισαν ἀρκετὰ σοβαρὰ («κατὰ διαταγὴν τοῦ Κομιτάτου»), ὅπως γράφει ὁ Κλιάσεφ. Γιά τήν ἐνότητα δῆθεν τοῦ ἀγῶνα καί τήν ἰδεολογικὴ συνοχὴ θέλησαν νά τὸν ἐμφανίσουν σάν ἓναν ἀπροσάρμοστο καί ἐπικίνδυνο αἰρετικό. Ἀργότερα θὰ ἰσχυριστοῦν στοὺς χωρικοὺς ὅτι ἔπεσε σέ συμπλοκὴ μέ Τούρκους.

Ὁ Κώττας χρειάστηκε ἀρκετούς μῆνες γιὰ νὰ γιαιτρέψῃ τὴν πληγὴ του μὲ τὰ χωριάτικα γαιτροσόφια καὶ φυτίλια. Ἄλλὰ μόλις ἔγινε καλά, κήρυξε τὸν πόλεμο στὸ Κομιτάτο, στοὺς «παλιοδασκάλους» — τοὺς Βουλγάρους καὶ τοὺς ἄλλους «βαγαπόντες». Πῆγε ὡς τὸ Νεστόριο γιὰ τὴ συμμορία τοῦ Πετρώφ.

Ἡ δόξα τοῦ Κώττα εἶναι ὅτι κατόρθωσε νὰ κρατηθῆ ἑντε χρόνια σχεδὸν καὶ νὰ συνεχίζῃ ἓνα σκληρὸ διμέτωπο ἀγῶνα μὲ τὴν τουρκικὴ κυριαρχία καὶ τὸ βουλγαρικὸ Κομιτάτο. Σὰν μεσαιωνικὸς ἡγέτης ἐγκατέστησε τὴν κυριαρχία του σὲ πολλὰ χωριὰ τῶν Κορεστίων καὶ τῆς Πρέσπας, πού τὰ γλύτωσε ἀπ' τὶς ἀρπαχτικὲς ὑπερβασίες τῶν Τουρκαλβανῶν καὶ τὶς ἀθλιότητες τῶν «ἐλευθερωτῶν». Ὡστόσο τὸ σπίτι του ἦταν, ὅπως ἔγραψε ὁ Παῦλος Μελάς, τὸ φτωχότερο τοῦ χωριοῦ.

Ὁ ἀρχικομιτατζῆς Π. Κλιάσεφ, ὁμολογεῖ στὰ ἀπομνημονεύματά του, ἀμέτρητες ἐνέδρες καὶ παγίδες, πού ἔστησαν οἱ Βούλγαροι στὸν Κώττα.

Ὁ Σελιάνωφ, ἄλλος βοεβόδας, πού γεννήθηκε στὴν Πόλη ἀπὸ Ἑλληνίδα μητέρα καὶ ἀποφοίτησε ἀπὸ τὸ Γυμνάσιο Θεσσαλονίκης, καὶ ἤρθε στὰ χωριὰ τῆς Καστοριάς ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα(!) κατηγορεῖ στὰ ἀπομνημονεύματά του (πού ἐκτυπώθηκαν τὸ 1933 στὴ Σόφια) τὸν Κώττα ὅτι ἦταν διασπαστής, στασιαστής, ληστής, κακὸς δαίμονας καὶ ὅτι πολὺ δίκαια τὸν καταδίκασε τὸ Κομιτάτο σὲ θάνατο.

Ὁ ὄπλαρχηγὸς ἐξ ἄλλου Λάκης Νταϊλάκης, πού ὑπηρέτησε ὡς ὀπλίτης στὸ σῶμα τοῦ Κώττα, σημειώνει στὰ ἀνέκδοτα δικά του ἀπομνημονεύματα ὅτι ἐκπρόσωποι τοῦ Κομιτάτου καὶ χωρικῶν τοὺς κάλεσαν σὲ συνάντηση καὶ συνεννόηση καὶ ταυτόχρονα τοὺς ἔστησαν ἐνέδρα στὴν βρύση Κράικου, κοντὰ στὴν Κρυσταλλοπηγὴ, ὅπου πίστευαν ὅτι οἱ Ἕλληνες θὰ σταματοῦσαν νὰ πιοῦν νερό. Ὁ Κώττας ὅμως σταμάτησε ἀθόρυβα λίγο ψηλότερα ἀπ' τὴν βρύση. Εἶδε τότε νὰ συγκεντρώνονται οἱ κοιμιτατζῆδες γύρω ἀπ' τὴ βρύση καὶ ἄκουσαν τὸ βοεβόδα Καρσάκωφ νὰ ἀγανακτῆ καὶ νὰ βρίζῃ γιὰτὶ ὁ Κώττας δὲν εἶχε ἀκόμη πέσει στὴν παγίδα του. Ὁ Κώττας σ' ἀπάντηση ἔριξε μερικὲς ὁμοβροντίες, πού ἔφεραν τὸ θάνατο σὲ δύο κοιμιτατζῆδες.

Τὸν Ἰούνιο τοῦ 1901 ἔκαμε τὴν ἐμφάνισή του ἓνα ἄλλο σημαντικότερο πρόσωπο, ὁ Τσακαλάρωφ. Ἦλθε μὲ ψεύτικο διαβατήριο ἀπ' τὴν... Ἀθήνα, ὅπου εἶχε πάει ἀπ' τὴ Σόφια μὲ χρήματα καὶ ἐντολὴ τοῦ Σαράφωφ ν' ἀγοράσῃ ὄπλα. Στους ἀδελφούς Μαλτσινιώτη, πού εἶχαν τότε τὸ μονοπώλιο τῶν ὄπλων, παρουσιάστηκε, ὅπως γράφει ὁ Κλιάσεφ, σὰν Ἡπειρώτης καὶ Ἀλβανός. Μιλοῦσε καλὰ τὰ ἑλληνικὰ καὶ τὰ ἀρβανίτικα. Εἶχε πάει καὶ στὴν πρώτη τάξη τοῦ Ἑλληνικοῦ ἡμιγυμνασίου Καστοριάς. Δούλευε ἔπειτα τσαρουχὰς στὸ χωριὸ του, τὴν Κρυσταλλοπηγὴ (Σμαρδέσι). Ἐβίασε ὅμως μ' ἓναν ἄλλο τὴν Ἑλληνίδα δασκάλα καὶ καταδικάστηκε σὲ βαρεῖα ποινὴ ἀπ' τὸ δικαστήριον Καστοριάς. Δραπέτευσε ὅμως ἀπ' τὴ φυλακὴ καὶ βρέθηκε στὴ Βουλγαρία (οἱ πληροφορίες εἶναι τοῦ Κλιάσεφ).

‘Ο Τσακαλάρωφ χωρίς νά χάση καιρό κάλεσε τὸν Κώττα, γιὰ νά τοῦ μεταδώσῃ δῆθεν «νέα καὶ χαιρετισμούς» ἀπ’ τὴν Ἀθήνα. ‘Ο Κώττας τοῦστειλε δυὸ παλληκάρια του, τὸν Σπύρο Παρασκευάκη καὶ τὸν Γκέκα. ‘Ο Τσακαλάρωφ ἀρκέστηκε καὶ θέλησε καὶ αὐτοὺς νά ξεκάνῃ. Ἀλλὰ πρόβαλε ξαφνικά τότε ὁ Βάντσο, προδότης κομιτατζής, μὲ τούρκικο λόχο. Τὴν ἄλλη μέρα ἐπιχείρησε νά παρασύρῃ τὸν Κώττα σὲ ἄλλη παγίδα ὁ Μόσκωφ. Μὰ κι’ αὐτὸς ἔμεινε στὰ κρύα τοῦ λουτροῦ. Τοῦ ἔστησαν ἐνέδρα στὰ μέρη, ὅπου μπορούσε νά περάσῃ. Μὰ ὁ γερόλυκος τῶν βουνῶν τοὺς ζέφευγε πάντοτε. Ὅταν πιά ἀπελπίστηκαν, τοῦ ἔστειλαν τὸν βοεβόδα Πετρώφ (πού εἶχε λόγους νά εἶναι δυσαρεστημένος μὲ τὸ Κομιτάτο) νά τοῦ ἐμπνεύσῃ ἐμπιστοσύνη καὶ νά τὸν δολοφονήσῃ. Δὲν τὰ κατάφερε οὔτε αὐτός. Τοῦ ἔστειλαν ἔπειτα τὸν Γκέλε ἢ Βαγγέλη. Κράτησαν εἰκονικά στὸ Μακροχώρι τὴν οἰκογένειά του. Τὸν πρόσταξαν νά καταφύγῃ δῆθεν στὸν Κώττα καὶ νά παραστήσῃ ὅτι ζέφυγε ἀπ’ τὸ μαχαίρι τους, νά τοὺς στολίσῃ μὲ ὅσα ἐπίθετα ἤθελε καὶ νά φροντίσῃ ὅπωςδῆποτε νά τὸν ξεκάμῃ. ‘Ο Κώττας, παρὰ τίς ἀντιρρήσεις τῶν ὀπαδῶν του, τὸν δέχτηκε, τὸν ὅπλισε καὶ τοῦ ἔδειξε ἀπόλυτη ἐμπιστοσύνη. Τὴν ἄλλη μέρα ὁ Γκέλε ἔπεσε στὰ γόνατα, ζήτησε συγχώρηση καὶ τοῦ τὰ ἐξομολογήθηκε ὅλα (Γεωργ. Χρήστου, Μακεδονικὲς ἱστορίες, σ. 147). Ὑστερα ἀπ’ αὐτὸ ὁ Κώττας ἀναγκάστηκε νά ἐκστρατεύσῃ γιὰ νά ἀπελευθερώσῃ τὴν οἰκογένειά του, ἀφοῦ δὲν μπορούσε νά τὸν διώξῃ, γιὰ νά βρῇ τὸ θάνατο, οὔτε νά τὸν κρατήσῃ μὲ τὴν οἰκογένειά του στὰ ἐχθρικά χέρια. Ἐπιασαν τὸν χωρικό, πού φύλαγε καραούλι, τὸν ἔδεσαν, μπήκαν στὸ χωριό, πῆραν τὴ γυναίκα καὶ τὴν κόρη τοῦ Γκέλε κι’ ἔφυγαν χωρὶς νά γίνουν ἀντιληπτοί.

Ἐξαγριώθηκαν οἱ κομιτατζήδες. Συγκεντρώθηκαν οἱ συμμορίες τῆς Καστοριάς καὶ Φλώρινας, ὅπως γράφει καὶ ὁ Σελιάνωφ (σελ. 166), καὶ ρίχτηκαν τοῦ Κώττα στὸ δάσος πάνω ἀπ’ τὸ Τρίγωνο. Ἀκολούθησε ὀκτάωρη μάχη. Σὲ βοήθεια τοῦ Κώττα ἦλθαν Πισοδερίτες μὲ τὸν Παπασταῦρο καὶ Ἀνταρτικιώτες. ‘Ο Κώττας ἔχασε δύο ἄνδρες καὶ ἔφυγε μὲ τρεῖς πληγωμένους. ‘Ο βοεβόδας Ποπῶφ θαύμασε τὴν παλληκαριά, τὴν εὐθυβολία καὶ εὐκινησία τοῦ Κώττα.

Γιὰ τὴ συμπλοκὴ ἔγραψε καὶ ὁ Ἀγγλος Γενικὸς Πρόξενος Θεσσαλονίκης στὴν Κυανῆ Βίβλο, ὅπου ἀνέφερε ὅτι ὁ Κώττας ἦρθε σὲ ρήξῃ μὲ τὸν Τσακαλάρωφ γιὰτὶ καταπίεζε καὶ λήστευε τὸν χριστιανικὸ πληθυσμὸ καὶ ἤθελε μὲ τὴ βία νά τὸν ἐκβουλαρίσῃ. ‘Ο Ἀγγλος πάλι πρόξενος Μοναστηρίου ἔγραψε ὅτι στὰ κηρύγματά του ὁ Τσακαλάρωφ χαρακτηρίζει τοὺς Ἕλληνας χειρότερους ἐχθροὺς ἀπὸ τοὺς Τούρκους καὶ διαλαλοῦσε ὅτι, γιὰ νά εἶναι κανεὶς καλὸς Βούλγαρος, πρέπει νά βάψῃ τὰ χέρια του στὸ αἷμα ἐνὸς τουλάχιστο Γραικοῦ.

Ἐγραψε καὶ ὁ Στέφανος Δραγούμης (Γνάσιος Μακεδῶν) στὸ βιβλίον του «Μακεδονικὴ κρίσις, 1904-1908», ὅτι ὁ Αὐστριακὸς Πρόξενος Μονα-

στηρίου σύστησε σ' έπιτροπή άπ' τήν Κρυσταλλοπιγγή νά φροντίσουν νά συμβιβάσουν τόν Κώττα μέ τò Κομιτάτο καί άν δέν τόν πείσουν, νά τόν σκοτώσουν σάν ληστή. Καί ó Κλιάσεφ γράφει ότι ó Αύστριακός Πρόξενος δέχτηκε πολύ εύμενέστερα άπ' τόν Ρώσο πρόξενο τούς χωρικούς τών Κορσεστίων. Στις 30 Αύγούστου 1902 έφθασε στην περιοχή Καστοριάς άπ' τή Βουλγαρία μέ 50 περίπου άνδρες ó Γιάγκωφ, έφεδρος συνταγματάρχης του βουλγαρικού στρατού καί ύπαρχηγός τών Βερχοβίσιτ (Γσοντσεφικών). Ήταν άπό τή Ζαγοριτσάνη. 'Ο Κλιάσεφ γράφει ότι είχαν διαταγή νά άφοπλίσουν τόν Κώττα, πράγμα πού δέν ήταν βέβαια πολύ εύκολο... 'Ο Γιάγκωφ άνέφερε στους Τσακαλάρωφ καί Κλιάσεφ ότι είχε άποστολή νά προκαλέσει ύπωςδήποτε έπαναστατικό κίνημα, πού θά τò ενίσχυαν άμέσως Ρώσοι καί Βούλγαροι. 'Εκείνοι άναφέρθηκαν στην 'Επιτροπή Μοναστηρίου καί ήταν πῆραν άρνητική άπάντηση του διεμήνυσαν νά μήν προβῆ σέ καμιά ένέργεια. 'Ο Γιάγκωφ όμως παρά τούς έξορκισμούς του Τσακαλάρωφ είχε κιόλας έλθει σέ συνεννόηση μέ τόν Κώττα.

Γιά νά εκθέσει ó Κώττας στή συνείδηση τών χωρικών τούς Τσακαλάρωφ, Κλιάσεφ καί όλους τούς κομιτατζήδες, άποφάσισε νά δράσει μοναχός του, καί άκόμη νά μπῆ στην Φλώρινα καί στην Καστοριά. 'Επιστράτευσε 450 χωρικούς καί στις 6 του Σεπτέμβρη του 1902 ξεκίνησε άπό τò Τρίγωνο, μέ τήν πρόθεση νά κάψει κάμποσα τουρκικά σπίτια τῆς Φλώρινας καί πρό παντός ν' άρπάξει όπλα άπ' τή στρατιωτική άποθήκη τῆς πόλης. Οί Τοῦρκοι όμως τò πληροφορήθηκαν καί κινητοποιήσαν άμέσως δυνάμεις ίππικού καί πεζικού. Μатаιωθήκε επίσης καί ή «εισβολή» στην Καστοριά, πού είχε όριστῆ για τις 20 Σεπτεμβρίου. "Όπως όμολογεί στα άπομνημονεύματά του ó Κλιάσεφ, τò γράμμα πού έστειλε ó Κώττας στον "Έλληνα φίλο του γιατρò τῆς Καστοριάς Κύρο Καραμπίνα, μέ τò όποιο του ζητούσε νά προετοιμάσει τά πνεύματα καί νά συγκεντρώσει τρόφιμα, έπεσε στα χέρια τών κομιτατζήδων.

Στά άρχεία του 'Υπουργείου 'Εξωτερικών βρέθηκε έπιστολή του έφημερίου του Πισοδερίου Παπασταύρου πρός τò 'Ελληνικό Προξενείο Μοναστηρίου. Στο γράμμα αυτό άναφέρει ότι συναντήθηκε στο 'Ανταρτικό μέ τόν Γιάγκωφ, πού άφου του φίλησε τò χέρι, άποδοκίμασε δριμύτατα τούς διωγμούς καί τις σφαγές 'Ελλήνων άπό τούς Τσακαλάρωφ καί τούς όμοιους του, καί του έμυστηρεύτηκε ότι είχε συστήσει σέ φίλους του χωρικούς νά σκοτώσουν τόν Τσακαλάρωφ καί νά τόν καταδώσουν στους Τούρκους! Τέλος, ó Γιάγκωφ, περνώντας άπό τò Βόλο, γύρισε στη Βουλγαρία, άφου άφησε ως ύπαρχηγò του τόν Γκράικο μέ όκτώ άνδρες, τούς όποιους όμως ζέναμαν οί Τοῦρκοι σ' ένα χωριò μέ προδοσία του μουχτάρη. "Όπως γράφει ó Κλιάσεφ, οί Γιαγκωφικοί πίστευαν ότι τόν μουχτάρη τόν έβαλε νά καταδώσει ó δάσκαλος Ρεζάφ καί ότι ήταν ó ίδιος μ' εκείνον, πού, μαζί μέ

τὸν συνάδελφό του Ποπτράικωφ, δολοφόνησαν τὸ 1899 δυὸ νοικοκυραίους «Γραικομάνους» τῆς Βασιλειάδας.

Δὲν ἦταν δυνατὸ γιὰ τὸν Κώττα νὰ μὴν πάρῃ μέρος στὸ κίνημα τῆς 20 Ἰουλίου 1903, τὸ περιβόητο Ἕλιεντεν. Ἄν ἔκανε διαφοροτικά θὰ ἔχανε τὴν ἐπιρροή του καὶ θὰ δικαίωνε τὸν Τσακαλάρωφ καὶ τοὺς ὀπαδοὺς του, καθὼς καὶ τοὺς «παλιοδασκάλους» τοῦ Κομιτάτου, ποὺ τὸν κατηγοροῦσαν γιὰ ὄργανο τοῦ Μητροπολίτη Καραβαγγέλη καὶ τῶν Τούρκων. Τὰ κηρύγματα τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς ἀντιτουρκικῆς σταυροφορίας εἶχαν παρασύρει τότε πολλοὺς δικούς μας σὲ διάφορες ἄλλες περιοχές. Ἔτσι λουπόν, ἐπιστράτευσε τοὺς χωρικοὺς του καὶ ἔδωσε μάχες μὲ τοὺς Τούρκους στὴ Βίγλα τοῦ Πισοδερίου καὶ στὸ Πλατὺ τῆς Πρέσπας, ὅπου ἔπεσε καὶ ὁ ὑπαρχηγὸς του Σπύρος Παρασκευαΐδης ἀπ' τὸ Λαιμὸ καὶ ὅπου ὀλάκερο τούρκικο τάγμα ἀναγκάστηκε νὰ ὑποχωρήσῃ, ἐνῶ ἡ μεγάλη συμμορία τοῦ Ἄρσωφ ἔμεινε κατὰ τὴ μάχη οὐδέτερος θεατῆς.

Γρήγορα ὅμως ἀποστράτευσε τοὺς ἄνδρες του. Τότε οἱ Τσακαλάρωφ καὶ Κλιάσεφ ἔκαμαν κάτι τὸ ἀνήκουστο καὶ φοβερό:

Μὲ 450 ἄνδρες μπῆκαν στὸ Βατοχώρι, ἔκαψαν, κρέμασαν καὶ ἔσφαξαν συνεργάτες τοῦ Κώττα καὶ «Γραικομάνους»! Τὸ ἀναφέρει ὁ Κλιάσεφ. Ὁ Κώττας γιὰ ἐκδίκηση ἔστειλε δυὸ παλληκάρια του στὰ Χαλαρά, ὅπου ἔπιασαν τὸν «ἀρχηγὸ» Λάζο Ποτράικωφ καὶ τὸν ἐκτέλεσαν στὴν ἴδια θέση, ὅπου, μὲ δικὴ του διαταγή, εἶχαν κατακρεουργηθῆ οἱ Παπαηλίας καὶ Γιάμτσης. Τὸ κεφάλι του τὸ πῆγε μέσα σὲ σακκὶ φασόλια στὴν Καστοριά ἕνας ἀπ' τὸ Ἄνταρτικὸ, ποὺ πέρασε μάλιστα ἀνάμεσα ἀπὸ καταυλισμὸ κομιτατζήδων.

Τὸν Ἰανουάριο τοῦ 1904 ὁ Κώττας πῆγε στὴν Ἀθήνα νὰ δῆ τὰ παιδιά του καὶ νὰ συνεννοηθῆ μὲ τοὺς ἀρμοδίους. Γύρισε πίσω τὸν Μάρτιο μαζί μὲ τὴν Ἐπιτροπὴ Ἀξιωματικῶν, ποὺ ἀποτελοῦσαν οἱ Ἀλέξανδρος Κοντούλης, ὁ ἔπειτα ἀντιστράτηγος Ἀναστάσιος Παπούλας, ὁ τραγικὸς ἀρχιστράτηγος στὴ Μ. Ἀσία, ὁ Γ. Κολοκοτρώνης, ποὺ ἔπεσε στὸν ἑλληνο-βουλγαρικὸ πόλεμο τοῦ 1913 καὶ ὁ Παῦλος Μελάς. Τοὺς ἔστειλε ἡ Κυβέρνηση Θεοτόκη «νὰ μελετήσουν τὴν κατάστασιν» στὴ Μακεδονία. Ἦταν καὶ οἱ ὀπλαρχηγοὶ ἀργότερα Θύμιος Καούδης, Δικάνυμος Μακρῆς, Λάκης Πίρζας, Παῦλος Κύρου, Δημήτριος Νταλίπης, συνολικὰ τριάντα ἄνδρες.

Τὰ γράμματα τοῦ Μελά πρὸς τὴ σύζυγό του, ποὺ ἀποπνέουν τόσον εὐγενικὸ ἄρωμα, καθορίζουν τὸ δρομολόγιό τους. Στὰ Κορέστια πέρασαν ἀπὸ τὰ χωριά Γάβρο, Κώττα, Πράσινο, Ἄνταρτικὸ καὶ ἀπὸ τὶς Καρυές τῆς Πρέσπας.

Παντοῦ ἔγιναν δεκτοὶ μὲ ἄδολο ἐνθουσιασμό. Ἐπισκέφθηκαν σχολεῖα, ἐκκλησιάστηκαν, δέχτηκαν ἐπιτροπὲς ἀπὸ ἄλλα χωριά, ἀγόρευσαν σὲ συγκεντρώσεις χωρικῶν σὰν νὰ βρίσκονταν στὴν Ἑλλάδα. Οὔτε κομιτατζῆδες οὔτε Τούρκοι τοὺς ἐνόχλησαν, γιατί κανεὶς δὲν μίλησε, δὲν κατέδω-

σε. "Αν οί Βούλγαροι ἤξεραν πού βρίσκονταν, θά ἔστελναν ἀμέσως τούς Τούρκους. Ὁ Κώττας εἶχε ὀργανώσει ἄλλωστε πολύ καλά τήν περιοχή του καί τήν κρατοῦσε γερά, ἔχοντας καί λαμπρό δίκτυο συνδέσμων καί πληροφοριοδοτῶν. Στίς Καρυές ("Οροβνικ) τῆς Πρέσπας ἤρθε ριψοκινδυνεύοντας μιὰ γυναίκα ἀπ' τὸν "Αἰγιο Γερμανὸ καί τούς εἰδοποίησε ὅτι ἐκεῖ κοντὰ ἦταν ὁ "Αρσωφ μὲ 70 κομιτατζῆδες καί ὅτι ἐκεῖνο τὸ βράδυ θά πῆγαιναν στὴν Καλλιθέα 49 στρατιῶτες νὰ κάμουν ἔρευνα στὰ σπίτια γιὰ τὸ φόρο τῶν αἰγοπροβάτων. Τῇ γυναίκα ἐκείνη τὴν εἶχαν στείλει ἄλλοι χωρικοὶ τοῦ "Αἰγίου Γερμανοῦ, ἔμπιστοι τοῦ Κώττα. Ἡ πληροφορία τῆς ἀγνωστης γυναίκας ἦταν πολὺτιμη, γιατί τὸ ἴδιο ἐκεῖνο βράδυ ἡ ἀποστολὴ θά πῆγαινε στὴν Καλλιθέα, ὅπου βέβαια δὲν θά ζέφευγε τὴν σύγκρουση μὲ τούς Τούρκους. (Ναταλίας Μελά, Παῦλος Μελάς, 1964, σ. 260-261).

Ἡ ἔκθεση τῶν ἀξιωματικῶν ἔγραφε γιὰ τὸν Κώττα πολλοὺς ἐγκωμιστικούς χαρακτηρισμούς, ὅτι ὄχι μόνον ἦταν «ἐξόχως ἱκανὸς εἰς τὸ ἔργον του», ἀλλὰ καί ὅτι εἶχε πετύχει νὰ ἔχη ἀφοσιωμένα χωριά, «ἀτινα εἰς ἓνα νεῦμα του εἶναι ἔτοιμα νὰ κινηθῶσι...τῆδε κάκεισε».

Εἶναι χαρακτηριστικὸ ἐπίσης ὅτι τόσα γράμματα τοῦ Παύλου Μελά ἔφευγαν γιὰ τὴν Ἀθήνα χωρὶς νὰ παραπέση οὔτε ἓνα. Θά τὰ πῆγαιναν ἀσφαλῶς μὲ πολλὰς προφυλάξεις στὸ προξενεῖο Μοναστηρίου, πού τὰ ἔβαζε κατόπιν στὸ διπλωματικὸ φάκελο.

Ὁ Κώττας παρακολοῦθοῦσε τὴν ἀποστολὴ καί σέ πολλὰ χωριά τῆς Φλώρινας. Τὴν ξαναβρῆκε στὸ Βογατσικό, ὅπου πῆγε γιὰ νὰ μάθη τίς νεώτερες ἀποφάσεις. Ἐκεῖ ἤρθε καί ἡ ἀνάκληση τῶν ἀξιωματικῶν καί ἡ ἀναβολὴ κάθε ἐνέργειας... Γύρισε στὸ χωριὸ του ἀπογοητευμένος. Οἱ Βούλγαροι κατὰ τὴν ἀπουσία του εἶχαν ραδιουργῆσει προσπαθώντας νὰ πείσουν τούς ἄνδρες του ὅτι ὁ Κώττας θά τοὺς ἀντικαθιστοῦσε μὲ Κρητικούς, μὲ Ἀρβανίτες κλπ. Ἔτσι, τὸν ἄφησαν οἱ περισσότεροὶ πού σέ λίγο ὅμως ἐξοντώθηκαν ἀπὸ τούρκικο στρατὸ στὴν Πρέσπα. Τοῦ ἔφευγαν καί οἱ Κρητικοὶ Δικῶνυμος Μακρῆς καί Περάκης καί τελευταῖος ὁ στενός του φίλος Καούδης.

Πολλοὶ σύστησαν καί σ' αὐτὸν νὰ φύγει στὴν Ἑλλάδα καί νὰ γυρίσει ἀργότερα ἀπ' ἐκεῖ μὲ πολλὴ δύναμη. Ὡστόσο ὁ Κώττας δὲν θέλησε ν' ἀφήσει ἀπροστάτευτους τούς ἀφοσιωμένους φίλους του.

Στίς 2 Ἰουλίου εἰδικὸ μεγάλο στρατιωτικὸ ἀπόσπασμα ἀπὸ τὴν Καστοριά τὸν ξετρώπωσε ἀπ' τὴν κρύπτη του στὸ χωριὸ Κώττα καί τὸν συνέλαβε μὲ τούς τρεῖς καινούργιους συντρόφους του, ἓναν Πισοδερίτη καί δύο ἀπ' τὰ χωριά τῆς Κορυτσᾶς. Κυκλοφόρησε ἀπὸ τότε ἡ φήμη ὅτι τὸν εἶχε καταδώσει ὁ μητροπολίτης Γερμανὸς Καραβαγγέλης. Τὴν πληροφορία ἀνγράφει καί ὁ Dakin. Φαίνεται δυστυχῶς ὅτι ἡ φήμη αὐτὴ δὲν ἦταν ἀβάσιμη. (Ὁ πρεσβύτερος γιὸς τοῦ ὀπλαρχηγοῦ Νταλίπη Ἀθανάσιος λίγο πρὶν πεθάνῃ τὸ 1960, ἐξομολογήθηκε στὸν ἀδελφὸ τοῦ Κώστα ὅτι, τρεῖς μέρες

πρὶν ἀιγμαλωτιστῆ ὁ Κώττας, τὸν εἶχε στείλει, παιδί τότε, ὁ Καραβαγγέλης στὴ Ρουβία νὰ εἰδοποιήσῃ κρυφὰ τὸν πατέρα του καὶ τὸ Σίμο ν' ἀπομακρυνθοῦν μὲ τρόπο ἀπ' τὸ χωριό. Ὁ Θανάσης πέθανε στὴν ἐπιστροφή του). Ἡ ἀξία ὅμως τοῦ Κώττα ἀποδείχτηκε ἀργότερα. Ἐνῶ ἡ ἀποστολὴ τῶν ἀξιωματικῶν εἶχε γυρίσει ἀνενόχλητη καὶ ἐλεύθερη τόσα χωριά, ὕστερα ἀπὸ τὸ θάνατο τοῦ Κώττα δὲν μπόρεσαν πιά νὰ σταθοῦν πολὺν καιρὸ τὰ ἀνταρτικά μας σώματα στὴν περιοχὴ τῆς δράσης του, στὰ παλιὰ «βασίλεια τοῦ Κώττα», ὅπως τὰ ὀνόμασε ὁ θαυμαστής καὶ βιογράφος του, Ἀλέξανδρος Κοντούλης (τῆ βιογραφία τοῦ Κώττα τὴν δημοσίευσε στὰ 1931).

Ὁ καπετὰν Βαγγέλης ἦταν ψηλός, ἐπιβλητικός, ὄραϊος ἄντρας. Μὲ τὴν ἀπλὴ ἐμφάνισή του σκόρπιζε θάρρος καὶ ἐμπιστοσύνη. Ἦταν χαρακτηριστικὸς ἐκπρόσωπος τῆς ἐλληνικῆς λεβεντιάς.

Γεννήθηκε τὸ 1876 στὸ Στρέμπενο (Ἀσπρώγεια) τῆς Φλώρινας, πού βρίσκεται στὰ ριζὰ τοῦ Βίτσι, πάνω ἀπ' τὸ δημόσιο δρόμο Ἀμυνταίου-Καστοριάς. Οἱ κάτοικοί του ἦταν σλαβόφωνοι καὶ προέρχονταν οἱ περισσότεροι ἀπ' τὴν Ἠπειρο, τὰ Ἄγραφα, τὸν Βόλο. Ἡ οἰκογένεια τοῦ Βαγγέλη ἦταν ἀπ' τὴν Τσαμουριά τῆς Ἠπείρου.

Ἀπ' τὴν Πόλη, ὅπου δούλευε, πῆγε ἐθελοντῆς στὸν πόλεμο τοῦ 1897, ἴσως μαζί μὲ Ἕλληνες υπηκόους. Γραμματίστηκε στὴ μάχη τοῦ Βελεστίνου. Γύρισε πάλι στὴ Πόλη, ὅπου ὅμως ἐγίνε ὑποπτὸς στὴν τουρκικὴ ἀστυνομία. Θὰ εἶχε μάθει μᾶλλον τὴ συμμετοχὴ του στὸν πόλεμο. Ἀκούστηκαν σὲ λίγο οἱ κομιτατζῆδες καὶ τὰ κομιτάτα, πού προαλοῦσαν ὀλοένα ἐντύπωση καὶ θόρυβο. Ἡ ἀστυνομία, εἴτε ἀπὸ ὑπερβουλικὴ πρόνοια εἴτε γιὰ νὰ τιμωρήσῃ τὴν προδοτικὴ γιὰ Τοῦρκο ὑπήκοο ἐνέργειά του, τοῦ 1897, τὸν ἐξέβρισε ἀπ' τὴ Πόλη στὸ χωριό του ὡς ὑποπτο κομιτατζῆ.

Θέλοντας καὶ μὴ πιά ρίχτηκε μ' ὅλη του τὴν ψυχὴ στὸν ἀγῶνα καὶ τὴν ὀργάνωσή του. Ἦταν γιὰ τὴ «λευτεριά καὶ τὴν αὐτονομία», γιὰ τὸ σταυρό, τὸν Χριστὸ κλπ. Τὸν διόρισαν ἀρχηγὸ (υπεύθυνος) πολλῶν χωριῶν, πού μερικὰ ἦταν καὶ μακρινὰ. Ζήτησε νὰ μύση καὶ νὰ «ὀργανώσῃ» καὶ ἄλλα γειτονικὰ καὶ μεγάλα χωριά, ὅπως τὸ Λέχοβο, τὴν Κλεισοῦρα, τὴ Λύσνιτσα (Γέρμα), τὴ Νέβεσκα (Νυμφαῖο), τὴ Νεγκοβάνη (Φλάμπουρο). Μὰ δὲν τὸν ἄφησαν, γιὰ τὸ θεωροῦσαν ξένα, δηλ. ἐλληνικὰ. «Ἐβλεπε ἐπίσης ὅτι οἱ περίφημοι αὐτοὶ Τουρκομάχοι μιλοῦσαν πάντοτε βουλγάρικα καὶ γιὰ τὴν Βουλγαρία καὶ ὅτι σκότωναν παπάδες, δασκάλους καὶ προκρίτους. Ἐνα ἀπ' αὐτὰ τὰ θύματά τους ἦταν καὶ ὁ χωριανὸς καὶ συγγενῆς του Παπαδημήτρης Οἰκονομίδης, πού οἱ κομιτατζῆδες τὸν ἐκάψαν ζωντανό.

Παράτησε λοιπὸν καὶ πόστο καὶ ὀργάνωση. Ἄνδρες ὅμως σὰν τὸν Βαγγέλη ἦταν πολῦτιμοι γιὰ τὸ Κομιτάτο καὶ τὴν προπαγάνδα του. Τὸν ἐπισκέφθηκαν δυὸ ἀρχηγοὶ γιὰ νὰ τὸν μεταπεισοῦν. Τὸν διόριζαν ἀρχηγὸ τῶν

Κορεστίων και ύποιας άλλης μεγάλης περιφέρειας ήθελε. Έφυγε χωρίς να τους αποχαιρετήσει. Ξαναήρθαν μιάν άλλη νύχτα πολλοί με την απόφαση να ξεμπερδέξουν μαζί του, αν δεν δέχονταν να γίνει πειθήνιο όργανό τους. Τόν κάλεσαν σε κάποιο σπίτι για σύσκεψη. Δεν πήγε. Τότε ζήτησαν να πάνε στο σπίτι του για να συζητήσουν. Δεν τους άνοιξε κι αυτοί έπετέθηκαν. 'Ο Βαγγέλης πολεμούσε από μέσα με μόνους βοηθούς τον Χρήστο Παναγιωτίδη και την αδελφή του Σοφία. Άργά, μετά τὰ μεσάνυχτα, μερικοί κομιτατζήδες ανέβαιναν με μιὰ σκάλα στο πίσω μέρος του σπιτιού για να βάλουν φωτιά στη στέγη. Τότε ή Σοφία τους έριξε μιὰ όκιά πιπέρι στα μάτια! 'Ο Βαγγέλης έπωφελήθηκε από τή σύγχυση και βγαίνοντας έξω τους κυνήγησε πέρα άπ' τó χωριό! "Έτσι, άρχισε άπροκάλυτος ó πόλεμος. Τó Κομιτάτο πάσχιζε με κάθε μέσο και με κάθε θυσία να τον ξεκάμη. Άλλά ó Βαγγέλης πήρε τὰ μέτρα του. Σε μιάν έπιτροπή από άλλο χωριό που του συνιστούσε να τὰ ξαναφτιάξη με τó Κομιτάτο για τήν "έλευθερία και τον Χριστιανισμό" ó Βαγγέλης άρνήθηκε κατηγορηματικά.

Έξόπλισε και λίγους φίλους του άπ' τó χωριό του και τó γειτονικό Λέχοβο. Τόν βοηθούσε και ó μητροπολίτης Καραβαγγέλης. Τά Άσπρώγεια, καθώς και πολλά άλλα χωριά τής έπαρχίας Φλώρινας, υπάγονται εκκλησιαστικά στη Μητρόπολη Καστοριάς.

'Ο βοεβόδας Κόλε του έστησε ενέδρα με αποτέλεσμα να χάσει δυό συντρόφους του. Τήν ήμέρα που παντρευόταν ή αδελφή του ή Σοφία, άφησε τó γάμο και πήγε πάνω στο Ράδος και χτύπησε μιὰ συμμορία, που περνούσε. Οί Τουρκοί δεν είχαν κανένα λόγο να μην κλείνουν τὰ μάτια. Στην αρχή δυσπιστούσαν, αλλά έπειτα τον βοηθούσαν, δίνοντάς του φυσίγγια και λίγα όπλα. 'Ο Βαγγέλης έξ άλλου δεν είχε κανένα λόγο ν' άποκρούση τή μικρή βοήθειά τους. Ήταν έχθροί των άμειλικτων έχθρών του.

'Ο "Ιων Δραγούμης, που ύπηρετούσε τότε στο προξενείο Μοναστηρίου, θαύμαζε και τήν έξυπνάδα του και τή διπλωματικότητά του.

Τόν 'Ιούνιο του 1903 πήρε τήν πρώτη και μοναδική ένίσχυση άπ' τó έλληνικό κράτος. Ήταν οί Εύθύμιος Καούδης, Γεώργιος Δικάνυμος Μακρής, Λαμπρινός, Σκουνητής, Βρανάς, Περάκης, Μπονάτος, Ζουρίδης, Σειμένης, όλοι Κρητικοί και μάλιστα Σφακιανοί. Τους έστειλε ó Παύλος Μελάς και τους σύστησε ó Τσόντος Βάρδας, επίσης Σφακιανός. Ήταν οί πρώτοι Κρητικοί που άνοιξαν τó δρόμο προς τή Μακεδονία, ένα δρόμο ποτισμένο με τόσο κρητικό αίμα. Άπλοϊκοί άνθρωποι του βουνοϋ, που θά είχαν θολή και άόριστη ιδέα για τή Μακεδονία και τὰ ζητήματά της. "Ίσως μερικοί δεν ήξεραν καν που βρισκόταν. Τους είπαν ότι κάπου μακριά στη Μακεδονία γινόταν ένας παράξενος και ιδιότυπος πατριωτικός πόλεμος, που χρειαζόταν άνδρες γενναίους και άποφασιστικούς. Και έτρεξαν. Τους έσπρωξε ή όρμη μιās πολεμικής ράτσας και ή παράδοση άτέλειωτων έπα-

ναστάσεων και πατριωτικῶν ἀγῶνων. Ἀκολούθησε ἔπειτα ἡ λαμπρὴ σταυροφορία ποῦ ἔριξε μὲ ἀλεπάλληλα κύματα τὰ παιδιά τοῦ ὠραίου νησιοῦ στὰ ἄγρια μακεδονικὰ βουνά, τὰ ἀχόρταγα σὲ αἶμα, ὅπως ἄλλοτε ὁ κρητικὸς Μινώταυρος. Εἶχαν πολεμήσει Μακεδόνες στὴν Κρήτη τὸ 1826, τὸ 1844, τὸ 1866. Τώρα ἡ Κρήτη ἀνταπόδιδε πολλαπλάσια τὴ βοήθεια καὶ θυσία τους.

Ἀπὸ τοὺς δέκα συντρόφους τοῦ Βαγγέλη οἱ Καούδης, Μακρής, Λαμπρινός, ἐξελίχθηκαν σὲ πολύτιμους ὄπλαρχηγούς. Ὁ Λαμπρινός ἔπεσε νωρίς, τὸ Μάρτιο τοῦ 1905, στὴ Δροσπηγή (Μπελκαμένη).

Εἶχαν ταξιδέψει μὲ «νουφούζια» (εἶδος ταυτότητας) καὶ διαβατήριο Ἑλλήνων ἀπ' τὴ Νότια Μακεδονία καὶ τὴν Ἡπειρο.

Δὲν εἶναι δύσκολο νὰ φανταστῆ κανεὶς τίς πρῶτες τους ἐντυπώσεις, ὅταν ἔφθασαν στὸ Στρέμπενο. Ὡς τότε εἶχαν γνωρίσει ἀπὸ τοὺς παποῦδες τους ἕνα μόνο ἔχθρο, τὸν Τούρκο· ἐδῶ ὁ κυριότερος ἀντίπαλος ἦταν ὁ Βούλγαρος. Ἦταν διαφοροτικὸ καὶ ὄλο τὸ περιβάλλον. Ἄλλα τὰ βουνά, τὰ δένδρα, ἡ φύση. Ἦταν τόπος, ὅπου δὲν φύτρωνε καθόλου ἡ ἐλιά. Διαφορετικοὶ καὶ οἱ ἄνθρωποι, ποῦ μιλοῦσαν καὶ ξένα, ἄγνωστα γλωσσικὰ ἰδιώματα: Βουλγαρομακεδονικὰ, βλάχικα, ἀρβανίτικα! Ὡς τόσο πολεμοῦσαν γιὰ τὴν Ἑλλάδα. Τὸ ἐκπληκτικότερο ἦταν ὅτι οἱ Βούλγαροι ἐμφανίζονταν σὰν πρόμαχοι τῆς ἐλευθερίας καὶ πρωτοπόροι τῆς ἀντιτουρκικῆς σταυροφορίας. Καὶ ὥστόσο ἔπρεπε νὰ τοὺς χτυπήσουν. Στὴν ἀρχὴ δὲν τοὺς ἦταν εὐκολο νὰ τὸ καταλάβουν. Μιὰ μέρα ὁ Γερ. Σεϊμένης ἐξαφανίστηκε. Ὅπως μοῦ εἶπε ὁ Καούδης, πῆγε κρυφὰ στοὺς κομιτατζήδες νὰ πολεμήσῃ στὸ πλευρὸ τους ἐναντίον τῶν Τούρκων. Καὶ ἐκεῖνοι τὸν κοιμάτιασαν... Παρόμοια σύγχυση εἶχαν πάθει στὴν ἀρχὴ καὶ πολλοὶ ντόπιοι Μακεδόνες. Παρασύρθηκαν ἀπ' τὰ ἀπατηλὰ συνθήματα καὶ κηρύγματα. Ὁ ἀγῶνας γιὰ τὴν ἐλευθερία ἐναντίον τῆς τυραννίας συγκινεῖ πάντα τὴν νεολαία.

Εὐτυχῶς βρῆκαν στὸ πρόσωπο τοῦ Βαγγέλη ἄξιον ἀρχηγό, ποῦ τὸν θαύμαζαν καὶ ποῦ ἔτσι τοὺς ἐπιβλήθηκε ἀπ' τὴν πρώτη στιγμή μὲ τὴν παλληκαριά, τίς πολεμικὲς γνώσεις, τὴν ἐγκαρδιότητα καὶ τὴν σκουπευτικὴ του δεινότητα.

Στοὺς Τούρκους τοὺς παρουσίασε γιὰ Σιατιστινοὺς, Κοζανίτες, Τσατυλιῶτες, Γρεβενιώτες, σύμφωνα μὲ τὰ «νουφούζια» τους. Μιὰ βραδυὰ ὅμως, ποῦ ἦταν ὄλοι στὸ σπίτι τοῦ Βαγγέλη, εἶδαν νὰ μπαίνει ὁ «μπαρ-τσιαοὺς» (ἐπιλοχίας) Ρουστὲμ καὶ νὰ τοὺς χαιρετᾷ λέγοντας: «Γεῖά σας κοπέλια... Ἰντα χαμπέρια;...»! Φοβήθηκαν καὶ ἐτοιμάστηκαν τὴν ἄλλη μέρα νὰ φύγουν. Ἦρθε ὅμως ὁ μητροπολίτης Καραβαγγέλης καὶ τοὺς καθυσέχασε, ἀφοῦ πρῶτα τοὺς εὐλόγησε καὶ τοὺς φίλησε. Τὴν ἄλλη μέρα πῆγαν μαζὶ του περιοδεῖα σὲ πολλὰ χωριά. Στὸ μοναστήρι τῆς Παναγίας, ὅπου ἔμειναν μιὰ μέρα, τοὺς βρῆκε πάλι ὁ Ρουστὲμ. Καὶ ξάφνου ἄρχισε νὰ τραγουδάει: «Σὲ γνωρίζω ἀπ' τὴν κόψη τοῦ σπαθιοῦ...»!

— Τρελλάθηκες Ρουστέμ; τοῦ φώναζε ὁ μητροπολίτης. Θὰ μᾶς πάρης στὸ λαϊμό σου.

— Μήπως, Δεσπότη μου, ἀπάντησε, δὲν ξέρω τὴν καταγωγή μου; Εἶμαι καὶ ἐγὼ Ἕλληνας, ὅπως καὶ σεῖς. Καὶ πολεμῶ τοὺς Βουλγάρους καὶ σὺν Ἕλληνας.

Ἦταν ἀπ' τὰ μέρη τοῦ Λεσκοβικίου, συγγενὲς μπέηδων καὶ πασάδων καὶ εἶχε φοιτήσῃ καὶ σὲ ἀθηναϊκὸ Γυμνάσιο. Στις 20 Ἰουλίου, τὴν ἡμέρα τοῦ κινήματος, βρέθηκε στὴν Κλεισούρα, ὅπως γράφει ὁ Ἰδας (Ἴων Δραγούμης). Πολέμησε μονάχα αὐτὸς καλὰ μὲ τοὺς κομιτατζήδες καὶ τοὺς ἐπιστρατευμένους χωρικοὺς, ποὺ ὄρμησαν μὲ μεγάλο πλῆθος νὰ καταλάβουν τὸ χωριό. Δὲν ὑποχώρησε, παρὰ μόνο ὅταν εἶδε ὅτι κινδύνευε νὰ κυκλωθῇ καὶ κόντευαν νὰ σωθοῦν τὰ φυσίγγια του. Ὁ τουρκικὸς λόχος, ποὺ εἶχε ἐκεῖ τὴν ἔδρα του, ἐγκατέλειψε τὶς θέσεις του μὲ τρόπο ποὺ ἀποδοκίμασε καὶ ὁ Ἄγγλος πρόξενος Θεσσαλονίκης στὴν Κυανὴ Βίβλο τοῦ 1904.

Τὶς φουρτουνιασμένες ἐκεῖνες μέρες, ὅταν οἱ ἐξαγριωμένοι Τούρκοι δὲν ἔκαναν καμιὰ διάκριση μεταξὺ τῶν γκιαούρηδων, προστάτεψε ὁ Βαγγέλης τὰ Ἀσπρώγεια, τὸ Λέχοβο καὶ τὰ ἄλλα γειτονικὰ χωριά. Κατόρθωσε μάλιστα νὰ μὴν πάθουν τὴ συμφορὰ τοῦ Κρουσόβου καὶ τὰ χωριά Κλεισούρα καὶ Νέβεσκα, ποὺ εἶχαν πέσει καὶ αὐτὰ γιὰ ἐλάχιστες μέρες στὰ χέρια τῶν ἀγωνιστῶν» τοῦ Ἡλιεντεν.

Ὅπως ἀναφέρουν τὰ ἀπομνημονεύματα τοῦ Λάκη Πιρζα, ὁ Βαγγέλης συναντήθηκε τὴν ἀνοιξὴ τοῦ 1904 μὲ τὴν ἀποστολὴ τῶν ἀξιωματικῶν, ποὺ τὴν ἀποτελοῦσαν πιά οἱ Κοντούλης, Παπούλας καὶ Κολοκοτρώνης. Ἔμειναν σύμφωνοι νὰ βγῆ στὸ κλαρὶ ὁ Βαγγέλης ὡς ἐχθρὸς Βουλγάρων μὰ καὶ Τούρκων. Ἐτοιμάστηκε γεμάτος ἐνθουσιασμὸ καὶ αὐτοπεποίθησι. Ἐπὶ τέλους ἔπαιρνε σάρκα καὶ ὀστά τὸ παλιὸ του ὄνειρο. Δὲν ἤξερε τὸ τηλεγράφημα στὸ Βογατσικό, ποὺ ἀνακαλοῦσε τὴν ἀποστολὴ καὶ ἀνέστειλε γιὰ τὶς ἑλληνικὲς καλένδες κάθε ἐνέργεια καὶ δράση. Πετάχτηκε ὁμως στὸ Μοναστήρι νὰ φροντίσῃ γιὰ τὴν ἀποφυλάκιση δυὸ φίλων του.

Τότε, νομίζω, τὸν εἶδα στὸ κατάστημα τοῦ Θείου μου. Μοῦ ἔκαμε μεγάλη ἐντύπωση τὸ παράστημα καὶ ἡ ὄλη ἐμφάνισή του. Ἦταν ὁ «καπετάνιος», ὅπως τὸν πλάθαμε στὴν παιδικὴ φαντασία μας! Ὅταν ἔφυγε, ἄκουσα τὸ Θεόδωρο Μόδη νὰ λέγῃ σὲ δυὸ φίλους του: «Ἄν εἶχαμε πολλοὺς σὺν τὸν καπετάν Βαγγέλη...». Στὸν γυρισμό, ἀνάμεσα Ἀμύνταιο καὶ Ἀσπρώγεια, κομιτατζήδες κρυμμένοι σὲ ψηλὰ στάχυα βρίζας κοντὰ στὸ Πεδινὸ τὸν χτύπησαν καὶ τὸν γκρέμισαν νεκρὸ ἀπ' τὸ ἄλογό του. Ἦταν 5 Μαΐου 1904. Ἐνα τραγοῦδι τῆς ἐποχῆς ἐκεῖνης ἔλεγε:

«Μὴ λησμονεῖτε, βρὲ παιδιά, τὸ θάνατο τοῦ Μόδη,
τοῦ Παπαπέτρου τὸ σφαγμὸ, τὸ ἄδικο τὸ βόλι,

πού έφαγε τὸν Βαγγέλη μας, τ' ἀτίμητο παλληκάρι,
τὸν καπετὰν Βαγγέλη μας, τ' ἀτρόμητο λιοντάρι...».

“Ένας μπέης, φίλος τῶν κομιτατζήδων, έτρεξε μὲ τὸ ἄλογό του καὶ τοὺς εἰδοποίησε γιὰ τὸ πέρασμα του.

Πολλοὶ τοῦ εἶχαν συστήσει νὰ μὴν ἀναχωρήσει γιὰ τὰ Ἀσπρώγεια τὴν ἴδια μέρα ἀπ' τὸ Ἀμύνταιο. Τὴν ἄλλη μέρα θὰ πήγαινε πρὸς τὰ ἐκεῖ μεγάλο στρατιωτικὸ τμημα. Τοῦ εἶπαν ἐπίσης ν' ἀλλάξῃ δρομολόγιο καὶ νὰ μὴν πηγαίνει καβάλα. Ἐκεῖνος ὅμως περιφρονοῦσε ὑπερβολικὰ τοὺς κομιτατζήδες.

“Αν καὶ ὁ Κώττας εἶχε δράση μεγαλύτερη, ἦταν ἄγνωστος στὸν πολὺ κόσμο, γιὰτὶ ἔμεινε κλεισμένος στὰ βουνά του. Ὁ Βαγγέλης ὅμως πήγαινε στὰ χωριά, στὸ Ἀμύνταιο, στὴ Φλώρινα, στὴν Καστοριά, στὸ Μοναστήρι. Ἡ ἐμφάνισή του ἔφερνε παντοῦ θάρος καὶ ἐλπίδα.

Τὸν θάνατό του ἀναφέρει καὶ ἡ Κυανὴ Βίβλος τοῦ 1904. Ὀνομάζει τὸ Βαγγέλη «notorious» (σπουδαία, σημαντικὴ προσωπικότητα). Προβλέπει μάλιστα ὁ Ἄγγλος πρόξενος τοῦ Μοναστηρίου ὅτι τὴν τύχη του θ' ἀκολουθήσει πιθανότατα καὶ ὁ Κώττας, ὁ τελευταῖος μὲ λίγους ἄνδρες ὑπερασπιστῆς τῶν ἐλληνικῶν δικαίων στὴ Μακεδονία. Καὶ δὲν ἦταν κακὸς μάντης. Σὲ λίγο χάθηκε καὶ ὁ Κώττας, σιδηροδέσμιος στὴ φυλακὴ Μοναστηρίου καὶ ἔπειτα στὴν κρεμάλα.

Δυὸ ἐθνικοὶ ἥρωες καὶ πολῦτιμοὶ φρουροὶ τοῦ μακεδονικοῦ ἐλληνισμοῦ χάθηκαν τὴν ὥρα πού θὰ ἄρχιζε ὁ ἔνοπλος ἀγῶνας μας. Ἡ πορεία του θὰ ἦταν ἴσως πολὺ διαφορετικὴ ἂν εἶχαν ἐπιζήσει καὶ συμμετάσχει.

Ὁ Μελάς στὸ γράμμα του ἀπ' τὸ Στρέμπενο τῆς 16 Σεπτεμβρίου, γράφει: «Ἦλθε νὰ μὲ ἐπισκεφθῇ καὶ ἡ χήρα τοῦ Βαγγέλη, ὠραιότατη νέα μὲ τὸ κοριτσάκι της, 2 μόλις ἐτῶν. Εἶναι ἀπαρηγόρητη, διότι χθὲς βράδυ ἔμαθεν ὅτι οἱ κομιτατζήδες ἐρόνευσαν καὶ τὸν ἀδελφόν της, διδάσκαλον εἰς τὴν Μηλόβιστα τοῦ Μοναστηρίου. Ἦλθεν καὶ ἡ καημένη ἢ ἀδελφὴ τοῦ Καπετὰν Βαγγέλη. Μὲ συνεκίνησε πολὺ ἡ συγκίνησίς της, ὅταν μᾶς εἶδε. Εἶδα τὸν τάρο τοῦ μακαρίτη Βαγγέλη. Εἶναι χωρὶς σταυρό. Θὰ παραγγείλω μαρμάρينو στὸ Μοναστήρι».

Σήμερα ὁ καπετὰν Βαγγέλης ἔχει στὸ χωριὸ του τὸ μαρμάρينو ἀνδριάντα του.

ΤΟ ΚΙΝΗΜΑ ΤΗΣ 29ης ΙΟΥΛΙΟΥ 1903

Τὰ Κομιτάτα, ἡ βουλγαρικὴ κυβέρνησις, ὅλοι γενικὰ οἱ Βούλγαροι χειροκρότησαν τὴς Μεταρρυθμίσεις, ποὺ οἱ Μ. Δυνάμεις θέλησαν νὰ ἐπιβάλουν στὴ τουρκικὴ Μακεδονία, εὐχαρίστησαν τοὺς Αὐстро-Ρώσσους «ἐντολοδόχους», ζήτησαν περισσότερα, δηλ. τὴν αὐτονομία καὶ συνέχισαν τὴ δουλειά τους... Ἐβαλαν μάλιστα σὲ ἐνέργεια πρωτότυπα «ἀπελευθερωτικὰ» μέσα, τὴν ἀνατίναξή εὐρωπαϊκῶν περιουσιῶν.

Στις 17 Ἀπριλίου 1903 ἀνατίναξαν στὸ λιμάνι τῆς Θεσσαλονίκης τὸ γαλλικὸ ἀτιμόπλοιο «Γκουαλντακιβίρ». Τὴν ἄλλη μέρα τίναξαν στὸν ἀέρα καὶ τὸ Ὑποκατάστημα τῆς Ὀθωμανικῆς Τραπεζῆς στὴ Θεσσαλονίκη. Δὲν ὑπῆρχαν εὐτυχῶς ἀνθρώπινα θύματα, γιατί ἡ Τράπεζα ἦταν ἄδεια ἀπὸ ὑπαλλήλους καὶ πελάτες. Εἶχαν σκάψει ὑπόνομο ἀπὸ ἓνα γειτονικὸ μπακάλικο. Οἱ μυημένοι πελάτες τοῦ ἔπαιρναν χαρτοσακκοῦλες γεμάτες μὲ χῶμα ἀντὶ ρύζι ἢ ζάχαρι... Ἐβριζαν ἔπειτα βόμβες στὴν ἐγκατάστασι καὶ τοὺς ἀγωγούς τοῦ φωταερίου, σὲ σταυροδρόμια, κέντρα, κτίρια κλπ. Μιὰ ἔπεσε στὴ γερμανικὴ Λέσχῃ, ἔπου σκότωσε ἀδελφομένους δυὸ Γερμανοὺς καὶ δυὸ Γάλλους. Κανεὶς Τοῦρκος δὲν ἔπαθε τίποτε.

Ὅλη ἡ πόλις βυθίστηκε στὸ σκοτάδι καὶ τὸν τρόμο. Οἱ Τοῦρκοι παραζαλισμένοι καὶ φανατισμένοι ἄρχισαν νὰ σκοτώνουν ὅποιον γκιαούρη ἔβρισκαν. Ὁ φιλοβούλγαρος Γάλλος ἀντισυνταγματάρχης Λαμούς στὸ βιβλίον του «Δεκαπέντε χρόνια βαλκανικῆς ἱστορίας» ὑπολογίζει τοὺς νεκροὺς σὲ 200-300, σύμφωνα βέβαια μὲ βουλγαρικὰς πηγὰς, ὁ Ἰταλὸς Πρόξενος σὲ 80-100. Μερικοὶ ὅμως ἀπὸ τοὺς κατοίκους τῆς Θεσσαλονίκης ἀνέβαζαν τὸν ἀριθμὸ τῶν θυμάτων σὲ πολλὰς ἑκατοντάδες. Εἶδαν ἀξιώματικούς, ἀστυνομικούς ἢ καὶ ἰδιῶτες Τοῦρκους νὰ σκοτώνουν ἀγνώστους καὶ τὰ κάρρα τῆς δημαρχίας νὰ κουβαλοῦν πτώματα. Δὲν ἦταν δυνατὸν νὰ ἐξακριβωθῇ ὁ ἀριθμὸς τῶν χριστιανῶν, ποὺ βρῆκαν ἄδικο θάνατο στὴν ταραχή. Πολλοὶ προέρχονταν ἀπ' τὸ ἐσωτερικὸ τῆς Μακεδονίας. Ὁ Μοναστηριώτης π.χ. Στέφανος Γρηγορίου, ὁ ὄπλαρχηγὸς ἀργότερα καπετὰν Στέφος, ποὺ δούλευε τότε στὴ Θεσσαλονίκη κοντὰ σὲ δυὸ ἐξαδέλφια του, βρέθηκε ἐκεῖνῃ τὴν νύχτα χωρὶς νὰ τὸ καταλάβῃ στὰ μουντρούμια τοῦ Λευκοῦ Πύργου καὶ ἔπειτα στὸ Ἐπταπύργιο. Ὑστερα ἀπὸ μερικὸς μῆνες τὸν ἔστειλαν στὴ φυλακὴ Μοναστηρίου, ἔπου κρατήθηκε ἄλλους 4 μῆνες χωρὶς δίκῃ ἢ κἀν ἀνάκρισι. Καὶ ἦταν πολὺ τυχερός. Οἱ δυὸ ἐξάδελφοί

του χάθηκαν για πάντα εκείνη τη τραγική νύχτα, παρόλο που δεν ήταν ούτε ένοχοι ούτε Βούλγαροι.

Άγριεμένος ό τουρκικός όχλος είχε συγκεντρωθή στους πάνω μαχαλάδες, έτοιμος νά χυμήξη προς τά κάτω και νά λεηλατήση. Έσπευσε όμως ό δραστήριος βαλής Φεχμή πασάς και τούς συγκράτησε. Για καλή τύχη άραξε τότε στό λιμάνι και ένα άτμόπλοιο με δυό τάγματα εφέδρων τής Μικράς 'Ασίας, που έσωσαν τήν κατάσταση.

Τά γεγονότα τής Θεσσαλονίκης είχαν αντίκτυπο και στό Μοναστήρι. Τήν ήμέρα του 'Αγίου Γεωργίου έγινε και εκεί μικροσφαγή. 'Ο 'Αντώνιος Ζώης π.χ., ό μετέπειτα όπλαρχηγός, που είδε νά έρχονται κατ' έπάνω του πολλοί Τούρκοι με τά μαχαίρια στό χέρι, μπόρεσε και γλύτωσε σ' ένα έβραϊκό σπίτι, όπου κατέφυγε. 'Ο βαλής πρόλαβε νά κινητοποιήση πολύ στρατό με άυστηρές διαταγές.

'Ωστόσο ή τουρκική άστυνομία έπικσε τόν δυναμιστή του «Γκουαλντακιβίρ» Παύλο Σιάτεφ κάπου κοντά στά Σκόπια. 'Ο Σιάτεφ, άν και καταδικάστηκε σέ θάνατο, έξορίστηκε στό Φεζάν τής Τριπολιτίδας και με μιá άπ' τις πολλές άμνηστείες γύρισε έλεύθερος στό έργα του. 'Ο Μάρκος Στοιγιάν, που άναψε τή θρυαλλίδα στό ύπόγειο τής 'Οθωμανικής Τραπεζής, τά όμολόγησεν όλα. Μπροστά μάλιστα στόν άνταποκριτή του «Νέου Έλευθερου Τύπου» τής Βιέννης άποκήρυξε τούς άρχηγούς του Κομιτάτου και τούς χαρακτήρισε κακούργους και άνόητους. «Περίμενα», είπε, ν' άποβιβάση εϋθύς ή "Ευρώπη" στρατεύματα στη Θεσσαλονίκη και νά τήν καταλάβη».

Δυναμιστικές άπόπειρες έγιναν τότε σέ σιδηροδρομικές γέφυρες, τούνελ, γραμμές, και σέ σταθμούς άκόμη και σέ έπιβατικά τραίνα. Ένα τραίνο, γεμάτο ταξιιδιώτες, μόλις γλύτωσε τήν καταστροφή.

Γενική κατακραυγή άκολούθησε παντού τά δυναμιστικά αυτά κατορθώματα των Βουλγάρων. 'Ο παρισινός «Χρόνος», που άποτελοϋσε βουλγαρικό έως τότε σχεδόν φερέφωνο, έγραφε, με τήν ύπογραφή του βουλγαρόφιλου έπίσης Πρεσανσέ: « Η τουρκική κυβέρνηση πρέπει νά περάση στό λαιμό των κομιτατζήδων όχι μόνο τή θηλιά τής κρεμάλας, μα και τó παράσημο («Όσμανιέ»). Νά τούς βραβεύση δηλ., γιατί με τις πράξεις τους προεκάλεσαν τήν καθολική άγανάκτηση». Και ό Γάλλος 'Υπουργός των Έξωτερικών παραπονέθηκε στη Βουλή ότι οι κομιτατζήδες χτυποϋσαν τά ιδρύματα και τούς υπηκόους των λαών εκείνων άκριβώς, που τούς έδειξαν τή θερμότερη κατανόηση και τή πιό μεγάλη ύποστήριξη. Άλλωστε, ήταν γαλλικό τó άτμόπλοιο, γαλλικά τά κεφάλαια τής 'Οθωμανικής Τραπεζής, γαλλική και ή σιδηροδρομική γραμμή Θεσσαλονίκης - Κωνσταντινουπόλεως.

'Αλλά μήπως ή Β.Μ.Ρ.Ο., που όργάνωσε τις άπόπειρες, περίμενε ν' άνατιναχθί με τή δυναμίτιδά της ή Τουρκική Αύτοκρατορία και νά καταστραφούν οι στρατιές της; 'Επιδίωκαν έκβιασμό ή ρεκλάμα; Πάντως, ή ιδέα δεν ήταν πολύ

ἐπιτυχημένοι. Οἱ Ἀρμένιοι, πού πρωτόφεραν αὐτὰ τὰ καινὰ δαυμόνια, τὸ πλήρωσαν πολὺ ἀκριβᾶ μετὰ τὶς σφαγὲς τους. Τὰ ὄργανα ὅμως τοῦ Κομιτάτου στὴ Θεσσαλονίκη ἔδειξαν πειθαρχία καὶ συνοχή, ἐχεμύθεια καὶ πίστη, θάρρος καὶ αὐτοθυσίαι. Ἰξία καλύτερης τύχης. Κάποιος ἀντιπρόσωπος τοῦ Κομιτάτου δήλωσε στὸν ἀνταποκριτὴ τῆς «Ἐφημερίδος τῆς Κολωνίας», ὅτι τὸ πρόγραμμά τους ἦταν ν' ἀνακινᾶζουν τὶς πόλεις τῆς Μακεδονίας, νὰ κάψουν τὰ χωριά, νὰ καταστρέψουν τὶς ἐσοδεῖες, ν' ἀχρηστεύσουν τοὺς σιδηροδρόμους καὶ τὶς τηλεγραφικὰς γραμμὰς, νὰ μεταβάλλουν σὲ ἔρημο ὅλη τὴ «Μακεδονία» («Ἐλληνισμός», 1903, σελ. 716).

Στις 3 Ἀπριλίου 1901 ἔκαμαν συνέδριον στὸ Σμίλεβο, βουλγαροχώρι βλαχικῆς καταγωγῆς κατὰ τὸν Γσβίτς, οἱ ἀρχηγοὶ τῆς Β.Μ.Ρ.Ο., γιὰ νὰ πάρουν ἀποφάσεις γιὰ τὴν ἐπανάστασιν. Οἱ περισσότεροι ἐκπρόσωποι καὶ ἀρχικομιτατζήδες δήλωσαν, ὅπως γράφει ὁ Κλιόσεφ, ὅτι δὲν ἦταν ἐτοιμοὶ καὶ ζήτησαν ν' ἀναβληθῇ κάθε ἐπαναστατικὴ ἐνέργεια. Ἡ μειοψηφία ὅμως ἀποφάσισε ν' ἀρχίσῃ τὸ κίνημα στὶς 20 Ἰουλίου 1903, ἀνήμερα τοῦ Προφήτη Ἡλία.

Τὰ πνεύματα εἶχαν καλλιεργηθῆ ἐντατικά. Ἄκουε κανεὶς χωρικοὺς τοῦ κάμπου, ἀληθινούς προβατανθρώπους, πού ἦταν ἀπὸ γενιὰ σὲ γενιὰ δουλοπάροικοι, νὰ λένε ὅτι ἤρθε πιά τὸ πλήρωμα τοῦ χρόνου γιὰ τὴ λευτεριά, τὴ νίκη τοῦ Σταυροῦ, τὴ διανομὴ τῶν «τσιφλικιῶν» κλπ. Ὁ Ἕλληνας Πρόξενος Μοναστηρίου ἔγραφε ἡδὴ στὶς 3 Ὀκτωβρίου 1902: «Κολοσσιαία μεταβολὴ ἐπῆλθε εἰς τὰ πνεύματα διὰ τῆς ἐνεργείας τῶν κομιτάτων, ἡ ἐξέλιξις δὲ προχωρεῖ φυσικώτατα καὶ ἴσως μετὰ τινα χρόνον τὰ κομιτάτα δὲν θὰ ἔχουν ἀνάγκη νὰ σκέπτονται διὰ τίνων μέσων θὰ ἐξαναγκάσωσι τοὺς Μακεδόνας νὰ ἐπαναστατήσωσι, διότι οὗτοι θὰ ἐξεγερθῶσι ἀρ' ἑαυτῶν». Ἦταν ὑπερβολή. Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι πολλὸς κοσμάκης ἀνυπομονοῦσε νὰ δῆ κάτι μεγάλο καὶ σωτήριο, πού τὸ ἤθελε ἀπὸ τὰ μύχια τῆς ψυχῆς του. Δὲν ἦταν λίγοι καὶ ἐκεῖνοι, πού ἀκολουθοῦσαν τὴν ἀρχὴ «ἢ ὄλοι νὰ σκοτωθῶμε ἢ ὄλοι νὰ ἐλευθερωθῶμε». Ἡ ἰδέα τῆς ἐλευθερίας συναγεῖρει πάντοτε τὶς ψυχὰς καὶ εἶχε φουσκώσει τὰ μυαλά.

Ὁ ἴδιος Πρόξενος ἔγραψε στὶς 23 Ἰουλίου, ὅταν εἶχε δηλ. ξεσπάσει τὸ κίνημα: «Οἱ πληθυσμοὶ εἶναι πεπεισμένοι ὅτι μάχονται ὑπὲρ τῆς ἀπελευθερώσεως των. Βλαχόφωνοι καὶ Ἀλαβανόφωνοι διάκεινται εὐμενῶς πρὸς τὸ κίνημα, ὅχι ἐπειδὴ εἶναι βουλγαρικόν, ἀλλ' ἐπειδὴ θεωροῦν αὐτὸ ἀπελευθερωτικόν, δι' ὃ καὶ πολλοὶ μετέχουσι τούτου, οἱ δὲ λοιποὶ δὲν δείκνυνται πρόθυμοι πρὸς ἀνιδρασιν. Τὸ κίνημα ἐν τοῖς διαμερίσμασι τῆς ἡμετέρας ἐπιρροῆς φέρει βουλγαρικὸν χαρακτῆρα μόνον διότι οἱ Βούλγαροι πρῶτοι ἔσχον τὴν πρωτοβουλίαν νὰ ὑποκινήσωσι αὐτὸ καὶ ὅχι διότι οἱ ἡμέτεροι ἀσπάζονται τοὺς ἰδιτελεῖς βουλγαρικοὺς σκοποὺς».

Τὴ νύχτα τῆς 20 Ἰουλίου ἦ τὴν παραμονὴ εἶδαμε φωτιὰς στὸν κάμπο, πού φεγγαβολοῦσε. Καίγονταν οἱ «κουλάδες» (πύργοι) τῶν μπέηδων μετὰ τὰ παραρτήματά τους, τὶς ἀποθῆκες κλπ. Τοὺς ἔβαλαν φωτιά οἱ χωρικοὶ χωρὶς νὰ

χρειαστοῦν πολλή παρότρυνση ἀπὸ μέρους τοῦ Κομιτάτου. Ἰκανοποίησαν προαιώνιο πόθο. Δὲν εἶχε τελειώσει καλὰ ὁ ἄλωνισμὸς καὶ κήρυξαν σὲ πολλὰ τσιφλίκια καὶ τὰ δικά τους γεννήματα. Ἐνθουσιασμένοι ἀπ' τὴν πρώτη λαμπρὴ ἐπιτυχία τους, ἀναμμένοι ἀπ' τίς φλόγες καὶ τὴ σάχη τῶν παλαιῶν συμβόλων τῆς τυραννίας, ξεκίνησαν οἱ περισσότεροι μὲ τὸ στανιό, ὅπως ἔγραψε ὁ Ἄγγλος πρόξενος, ν' ἀνεβῶν στὰ βουνὰ καὶ νὰ καταλύσουν τὴν τουρκικὴ αὐτοκρατορία. Πολλοὶ ἦταν ὀπλισμένοι μὲ τσεκούρια καὶ ρόπαλα, λίγοι εἶχαν παλιὰ τουφέκια γιὰ τὴ μαρτίνα, ἢ καὶ παλιότερα μὲ ἐλάχιστα φυσίγγια. Εἶχαν δώσει χρυσὲς λίρες στοὺς ἀνθρώπους τοῦ Κομιτάτου οἱ ἀρρελέστεροι, μὰ τὰ ὅπλα δὲν φάνηκαν καὶ τὰ χρήματα γάθησαν... Πίστευαν ὅμως ὅτι οἱ Τούρκοι θὰ τὸ ἔβαζαν ἀμέσως στὰ πόδια καὶ θὰ ἔτρεχαν νὰ τοὺς βοηθήσουν ὅλοι οἱ χριστιανοὶ βασιλιάδες, ἀπ' τὸν Τσάρο τῆς Ρωσίας ὡς τὸν κρᾶλη τοῦ Μαυροβουνίου καὶ τῆς Γραικίας.

Ὅλο τὸ κίνημα περιορίστηκε σὲ μιὰ στενὴ ζώνη γύρω ἀπὸ τὸ Μοναστήρι, στοὺς καζάδες Μοναστηρίου, Φλώρινας, Περλεπέ, Ρέσνας, Ἀρχαῖδος, Κιρτσόβου καὶ Καστοριάς. Ἡ ἄλλη μεγάλη ἔκταση ἔμεινε ἡσυχῆ, εἰρηνικῆ, πιστὴ στὸ σουλτάνο. Κινήθηκαν καὶ οἱ Βέρχοβιστ, ἀλλὰ τὸν... Ὀκτώβριο. Ἐστειλαν μεγάλες συμμορίες ἀπ' τὸ βουλγαρικὸ ἔδαφος στὴν γειτονικὴ περιοχὴ τοῦ Ράζλοκ τῆς Ρωδοτίας, ὅπου ἔκαψαν λίγα τουρκικὰ σπίτια καὶ οἱ Τούρκοι πολλαπλάσια χριστιανικά (100 μὲ 1500), ὅπως γράφει ὁ Dakin. Ἄρκετοὶ πάλι χωρικοὶ ἔφυγαν πρόσφυγες στὴν Βουλγαρία. Ἡ Β.Μ.Ρ.Ο. ἔμεινε σὲ κεῖνα τὰ μέρη οὐδέτερη! Ἄφησε ὅλη τὴ τιμὴ καὶ δόξα στοὺς ἄσπονδους φίλους καὶ συνεργάτες Τσόντεφ, Γιακωφ καὶ τοὺς ὀπαδοὺς τους!

Οἱ Τούρκοι, γράφει ὁ Dakin, ἀφηνιδιάστηκαν ἀπ' τὸ κίνημα τῆς 20 Ἰουλίου. Εἶχαν συγκεντρώσει τὸν στρατὸ τους στὰ βουλγαρικὰ σύνορα καὶ στὴν Ἀλβανία. Δὲν νομίζω ὅτι οἱ πληροφορίες τοῦ Ἄγγλου προξένου Μοναστηρίου ἦταν σωστές. Τὸ 3ο Σῶμα Στρατοῦ, ποὺ εἶχε τὴν ἔδρα του στὸ Μοναστήρι, διατηροῦσε πάντοτε μέσα στὴ πόλη ἑτοιμοπόλεμο πολλές χιλιάδες τακτικὸ στρατὸ, ποὺ ἔκανε τακτικὰ παρελάσεις μὲ τὸ πρωσσικὸ βᾶδισμα τῆς χήνας. Γεμάτοι ἦταν οἱ ἀπέραντοι στρατώνες καὶ ἀσπρίζαν σὲ πολλὰ σημεῖα ἔξω ἀπ' τὴ πόλη οἱ σκηνές τῶν στρατιωτικῶν καταυλισμῶν. Μπροστὰ ἀπ' τὸ σπίτι μας πέρασαν τάγματα, ποὺ ἀντιπροσώπευαν ὅλες τίς φυλὲς τοῦ μουσουλμανικοῦ Ἰσραήλ: Ἀνατολίτες ρεοντίρ (ἔφεδροι), βαρεῖς, σιυθρωποὶ, μοιρολατρικοὶ μὲ τὸν Ἀλλάχ στὸ στόμα καὶ στὴν ψυχὴ, ποὺ δὲν ἀρκοῦσε μόνο νὰ τοὺς σκοτώνη κανεὶς, ἀλλὰ ἔπρεπε καὶ νὰ τοὺς σπρώξῃ γιὰ νὰ πέσουν — ὅπως εἶπε ὁ Ναπολέον γιὰ τοὺς Ρώσους — ζωηροὶ καὶ πεταχτοὶ Τόσκιδες Ἀλβανοὶ μὲ γουρνοτσάρουχα καὶ ἄσπρους κούκους, ποὺ γέμιζαν τὸν δρόμο μὲ τὰ παράξενα καὶ βυερά τραγοῦδια τους, ἑτοιμοὶ πάντοτε γιὰ μάχη καὶ πλιάτσικο, ἀθλητικοὶ Γκέκκιδες τοῦ Γκιλάν, τῆς Γιακόβας, τοῦ Ἰπέκ, ποὺ μύριζαν ἀπὸ μακρὰ τὸν ἄγριο πολεμιστὴ. Ὑπῆρχαν τότε ἀλλὰ καὶ ἀργότερα Σύριοι στρατιῶτες, ποὺ δὲν ἤξεραν να-

ρά μόνο αραβικά. Ἐκτός ἴμως ἀπ' τὸν τακτικὸ καὶ ἐφεδρικό στρατὸ ἡ Τουρκία εἶχε δημιουργήσει καὶ «πρόσθετα τάγματα» (Ἰλαβὲ ταμπούρ) ἀπὸ ἐντοπίους μουσουλμάνους. Τοὺς εἶχε ντύσει μὲ στολὲς ποὺ ἐμοίζαν κάπως μὲ κείνες τῶν Γάλλων ζουάβων καὶ τοὺς εἶχε ἐξοπλίσει μὲ παλαιὰ τουφέκια μαρτίνι, ἐνῶ ὅμως ὁ ἄλλος στρατός ἦταν ἐφοδιασμένος μὲ τὰ γερμανικὰ μάουζερ.

Δὲν ἔλειπε ἡ ὕλική δύναμη ἀπ' τοὺς Τούρκους. Μποροῦσαν νὰ σαρώσουν σὲ δυὸ τρεῖς τὸ πολὺ μέρες τὰ ἀσύντακτα, ἀνοργάνωτα καὶ ἀοπλά ἐκεῖνα μουσουλμάνια ἀπ' τὶς κοινοπόλεις τουλάχιστον, ὅπου εἶχαν καλοστρωθῆ. Στὸ Κρούσοβο π.χ. δὲν βρῆκαν σχεδὸν ἀντίστασι. Οἱ ἐπιστρατευμένοι χωρικοί, καὶ ὅταν ἀκόμη ἦταν καλὰ ἐξοπλισμένοι, ἔχαναν γρήγορα τὸν ἐνθουσιασμό τους. Οἱ καμπύσιοι νοστάλγησαν ἀμέσως τὰ σπίτια τους μόλις ἡ φωτιά τῶν μπέικων πύργων ἔσβησε. Φαίνεται ὅτι μερικοὶ ὄρειοί, μὲ παλιὰς κλέφτικες καὶ ἀντάρτικες παραδόσεις, πολέμησαν. Εἶχε ἀπὸ τότε ἀκουστῆ ὅτι ἓνα σώμα ἀπὸ ἐπαναστάτες τῆς περιοχῆς Καστοριάς, ποὺ τραγουδοῦσαν ἑλληνικὰ τραγοῦδια καὶ χόρευαν ἑλληνικοὺς χορούς καὶ εἶχαν ζητήσει καταφύγιον στὸ Μορίχοβο, ἔδωσαν νικηφόρο μάχη κοντὰ στὴν Ψάνιστα. Τὸ διηγόνταν καὶ ἀργότερα στὸ Μορίχοβο καὶ τοὺς ἀποκαλοῦσαν «Γραικοὺς». Ἄγνωστος ἔμεινε ὁ ἀρχηγὸς τους. Πάντως δὲν ἦταν οὔτε ὁ Τσακάλωφ, οὔτε ὁ Κλιάσεφ, οὔτε ὁ Μητροβλάχος.

Οἱ ἐπαναστάτες ἔκοψαν τὰ τηλεγραφικὰ σύρματα, χάλασαν τὶς γέφυρες, ἀνάμεσα σὺν Μοναστήρι καὶ Ἀχρίδα, καὶ ἀνατίναζαν σὲ πολλὰ σημεῖα τὶς σιδηροδρομικὰς γραμμὰς Μοναστηρίου-Θεσσαλονίκης.

Νωθροὶ οἱ πασάδες κινήθηκαν πολὺ ἀργά.

Φαίνεται, πὼς νόμισαν ὅτι οἱ ἐπαναστάτες ἦταν πολὺ ἰσχυρότεροι.

Κάποιος Ἄγγλος Πρόξενος ἀνέφερε ὅτι ὁ Νασέρ πασᾶς ἤρχισε νὰ ἐφαρμόζῃ τὴν ἀγγλικὴν τακτικὴν τοῦ πολέμου τῶν Μπόερς, σὰν νὰ ὑπῆρχαν στὴ μικρὴ ἐκεῖνη γωνίτσα τοῦ Μοναστηρίου ἀπέραντες ἐκτάσεις, ὅπως στὴ Νότια Ἀφρική.

Μέσα στὴν πόλιν ὀργίαζαν οἱ φήμες. Ἀκούσαμε τὸ πρῶν ὅτι ἐρχονταν, ὅτι πλησίαζαν οἱ ἐπαναστάτες καὶ τὸ βράδυ ὅτι οἱ Τούρκοι παντοῦ ἔκαιαν, ἔσφαζαν καὶ ρήμαζαν. Διαδόθηκε ἐπίσης γιὰ μιὰ στιγμή ὅτι ἡ Ρωσία, ἡ Βουλγαρία, ἡ Σερβία καὶ ἡ Ἑλλάδα κήρυξαν τὸν πόλεμον ἐναντίον τῆς Τουρκίας. Πολλοὶ μάλιστα ἀναγνώρισαν μέσα στὴν πόλιν τὸν Ἰ. Σαράφωφ, μεταμφιεσμένο σὲ πασά, χότζα, ζητιάνον, χωριάτη κλπ. Ὁ Τούρκος γείτονας μας πίστευε περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλῃ φορὰ ὅτι, ὅπως εἶναι ἓνας ὁ Ἀλλάχ, μία ἦσαν καὶ ἡ Θεραπεία τοῦ κακοῦ: ἡ γενικὴ σφαγὴ τῶν ἀχάριστων ἀπίστων γκιούρληδων. Ἐμᾶς βέβαια μᾶς ἐξαιροῦσε...

Κάθε ἄλλο παρὰ καθήσυχασε τοὺς φόβους μας καὶ ὁ φόνος τοῦ Ρώσου προξένου τοῦ Μοναστηρίου Ρακούφσκυ, ποὺ τὸν χτύπησαν χωροφύλακες τὴν ὥρα ποὺ ἔμπαινε στὴν πόλιν. Ἐρχονταν ἀπ' τὸ μοναστήρι τοῦ Μπουκόβου, ὅπου παραθέρριζε καὶ ὅπου, ὅπως ἔλγαν, συναντοῦσε κάποτε καὶ κομιτατζήδες.

Τὸν βλέπαμε μὲ θαυμασμό νὰ περνᾷ μὲ τὸ ὄρατο ἀμάξι του, πού τὸ ἔσπερναν δυὸ κατὰμαυρα θαυμάσια ἄλογα. Πλάι στὸν ἀμαξῶ ἔστειλε ἕνας γιγαντόσωμος κοζάκος. Ἄλλοτε πάλι ἔτρεχε καβῆλα στὸ καλύτερόμι ἀνάμεσα στὶς δυὸ δόλο-ξυθες καὶ λαμπρὲς ἀμαζόνες κόρες του. Ἦταν ἀληθινὸς ἀντιπρόσωπος τῆς Μεγάλης καὶ Ἀγίας Ρωσίας. Ὁ Πρόξενός μας εἶχε γράψει γι' αὐτὸν (26 Ἰανουαρίου 1902): «Ὑποβιβάζει ἐαυτὸν πολλακίς οἰονὶ εἰς πράκτορα τῶν Βουλγάρων ἐν τῷ ἀποικειστικῷ φιλοβουλγαρισμῷ του». Καὶ πρόξενους σὰν αὐτὸν θὰ εἶχε ἀσφαλῶς ὑπ' ὄψη του ὁ αὐστριακὸς Ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν ὅταν εἶπεγε ὅτι οἱ Ρῶσοι πρόξενοι στὴ Μακεδονία ὑπακούουν πρὸς πολὺ στὶς ὁδηγί-ες τῆς Πασλαβιστικῆς Ἐταιρίας παρὰ τῆς κυβερνήσεώς των.

Ὁ Ρακόφσκυ χαστούκισε δυὸ Ἀλβανούς χωροφύλακες, γιατί δὲν τοῦ παρ-ουσίασαν ὄπλα. Κι' ἐκεῖνοι δὲν τοῦ τὸ χάρισαν. Ὁ φόνος ἀναστάτωσε ὅλη τὴν Εὐρώπη ἀπ' τὸ φόβο ρωσοτουρκικῶν περιπλοκῶν. Οἱ Τοῦρκοι κρέμασαν εὐθὺς τὴν ἄλλη μέρα δυὸ γύφτους. Κανεὶς δὲν ἤξερε ἀν εἶχαν καμιὰ σχέση μετὰ τὸ φόνος τοῦ Προξένου.

Σὲ λίγες μέρες μαθαίνουμε τὴ φρικτὴ συμφορὰ τοῦ Κρουσόβου. Ἀλλόφρο-νες ἔρχονταν μὲ μόνον τὰ ρούχα πού φοροῦσαν οἱ Κρουσοβίτες, ἄνδρες, γυναῖ-κες, παιδιὰ, ἔλοι πεζοπορία. Διηγούνταν φοβερὰ πράγματα, πού ἔκαναν νὰ πα-γώνη τὸ αἷμα τῶν Μοναστηριωτῶν:

Στὴν ὀρεινὴ καὶ εἰρηνικὴ βλαχόφωνη πόλη, ὅπου εἶχε λίγους Βουλγάρους καὶ καθόλου Τοῦρκους, μπῆκαν μὲ σύρλιάσματα καὶ τουφεκιὰς τὴ νύχτα οἱ κο-μιτατζῆδες καὶ ἐπιστρατευμένοι χωρικοὶ καὶ ἔστησαν τὸ στρατηγεῖο καὶ ἕνα... ξύλινο κανόνι. Ἐκαψαν τὸ μικρὸ διοικητήριον καὶ κοντὰ του ἄλλα 37 γειτονικὰ σπίτια καὶ μαγαζιά, ὅλα ἐλληνικὰ, καὶ σκότωσαν τὶς οἰκογένειες τῶν λίγων Τοῦρκων δημοσίων ὑπαλλήλων καὶ δυὸ Κρουσοβίτες, τοὺς ὁποίους χαρακτήρι-σαν ὡς κατασκόπους. Οἱ 50 Τοῦρκοι στρατιῶτες καὶ οἱ λίγοι χωροφύλακες ἔφυ-γαν χωρὶς καμιὰ ἀπώλεια. Οἱ κομιτατζῆδες συγκέντρωσαν ὅλα τὰ χαλκώματα γιὰ νὰ χύσουν ὀβίδες γιὰ τὸ ξύλινο κανόνι σὲ ἄγνωστο χυτήριον... Τὸ σπουδαιό-τερον ὅμως ἔργο τους ἦταν νὰ φορολογήσουν τοὺς δικούς μας πάντοτε καὶ νὰ συγ-κεντρώσουν 1500 χρυσὲς λίρες γιὰ τὸν ἀγῶνα καὶ γιὰ τὴ λευτεριά.

Στὴν ἑφημερίδα «Πατρίδα» τοῦ Βουκουρεστίου δημοσιεύτηκε στὶς 27 Αὐγούστου 1903 ἀφήγησις αὐτόπτη Κρουσοβίτη, ὅπου βρίσκουμε λεπτομερῆ καὶ ζωντανὴ περιγραφὴ τῆς «ἀπελευθέρωσης». Συμφωνεῖ ἀπόλυτα μαζί της καὶ ἡ ἔκθεσις τοῦ Ἀγγλοῦ Γενικοῦ Προξένου τῆς Θεσσαλονίκης, πού καταχωρήθη-κε στὴν Κυανὴ Ἀγγλικὴ Βίβλο τοῦ 1903.

Ὅλοι τότε ξέραμε ὅτι Βούλγαροι ἦταν ἐκεῖνοι, πού μπῆκαν καὶ «ἐλευθέ-ρωσαν» τὸ Κρούσοβο.

Ὅπως γράφει ὁ Πρόξενος, εἶχαν ἐπιτελέσῃ τὸν Βούλγαρο ἀξιοματικὸ Θεόδωρο Χριστόφ. Εἶχε τότε, λέγει, τὸ Κρούσοβο κοντὰ 15.000 κατοίκους, τρεῖς ὀρεινὰτερες ἐκκλησίαις — ἐλληνικὰς — καὶ μεγάλα ἀρχοντικὰ σπίτια, σω-

στά μέγαρα. Τὸ μεγαλύτερο καὶ τὸ πλουσιότερο ἦταν τῆς οἰκογενείας Νιτσιώ-
τα· εἶχε συνολικὰ σαράντα δωμάτια!

Τὰ τελευταῖα χρόνια ἀκούσαμε ἀπὸ ξένους καὶ δικούς μας ὅτι ἰδρύθηκε
τότε ἐκεῖ ἡ «Πρώτη μακεδονικὴ σοσιαλιστικὴ δημοκρατία», πρὸ ἔργου τῆν
ἐφαρμογῆ τοῦ σοσιαλισμοῦ ἀπ' τὰ χαλκώματα καὶ τὶς λίρες. Μῆς εἶπαν ἀκόμη
ὅτι τότε ἀνέμισε ἡ πρώτη «μακεδονικὴ» σημαία. Χωρικοί τῆς περιοχῆς Ἄμυν-
ταίου μ' ἔχουν βεβαιώσει ὅτι ἡ σημαία τῶν κομιτατζήδων σιὸ Ἰλινιεν ἦταν,
στὴν περιφέρεια ἐκείνη τουλάχιστον, ἡ βουλγαρικὴ.

Ἡ «Δημοκρατία» ἔζησε 8-9 ἡμέρες. Πρόβαλε ὁ τουρκικὸς στρατὸς καὶ
οἱ ὑπερασπιστές τῆς προτίμησαν καθυστερημένα, ὅπως πάντοτε, νὰ τὸ σιρί-
ψουν κανονικὰ μαζί μὲ τὰ χαλκώματα καὶ τὶς λίρες. Θυώρησαν περιττὸ νὰ σπα-
σαλήσουν τὰ φυσιγγία τους. Ἄγνωστο παραμένει τί ἀπόγινε μὲ τὸ ἱστορικὸ ξύ-
λινο κανόνι...

Ὁ Ἄγγλος Γενικὸς Πρόξενος τῆς Θεσσαλονίκης ὑπολόγισε πὼς οἱ κοιμι-
τατζήδες ἦταν κάπου 300. Φαίνεται ὅτι οἱ τακτικοὶ κομιτατζήδες ἦταν κάπου
διακόσιοι καὶ οἱ πρὸ πολλοὶ ἀπλοὶ χωρικοί. Εἶτε ὅμως ἦταν 300 εἶτε περισσό-
τεροι, τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι δὲν ἔριξαν πολλὰς τουφεκιές, οὔτε μάτωσε μύτη δι-
κὴ τους ἢ καὶ τῶν Τούρκων. Στάθθηκαν μόνο μερικοὶ Κρουσοβίτες ἔχοντας γιὰ
ἀρχηγὸ τὸν Πίτο Βούλη, πρὸ εἶχε πιαστῆ σιὸ χορὸ καὶ τὸν χόρεψε ὡς τὸ τέλος,
ὡς τὸ θάνατο. Οἱ Τούρκοι, σύμφωνα μὲ τὴ συνήθειά τους, πλιατσικολόγησαν,
ἔκαψαν, ρήμαξαν καὶ ἐσοφαξαν τοὺς δικούς μας. Εἶχε διαδοθῆ τότε εἰς ὁ διου-
κητῆς τῶν Τούρκων Μπαχτιάρ πασὰς εἶπε στοὺς στρατιῶτες: «Νὰ μ' μπενὴ μὲ
μὰλ σιζίν» (ἢ δόξα δική μου τὰ πλιάτσικα δικὰ σας), ὅπως ἔλεγε τὸν παλιὸ
καιρὸ οἱ παλιοὶ μεγάλοι Τούρκοι στρατηλάτες. Κάηκαν τότε 376 σπίνια καὶ
203 καταστήματα, σύμφωνα μὲ τὶς Ἀγγλικὰς πηγὰς τοῦ Dakin, καὶ σκοτώ-
θηκαν 41 δικοὶ μας. Ὁ βουλγαρικὸς μαχαλᾶς ἔμεινε ἄθικτος! Διακρίθηκαν σιὸ
πλιατσικολόγημα καὶ τὸν ἐμπρησμὸ τὰ ἱάγματα «Ἰλαβέ» καὶ οἱ Τούρκοι τῶν
γειτονικῶν χωριῶν. Εἶχε διαδοθῆ τότε καὶ τὸ βεβαίωσε καὶ ὁ Ἄγγλος Πρόξε-
νος Θεσσαλονίκης ὅτι οἱ Βούλγαροι μὲ τὶς λίρες, πρὸ ἔργου ἀπ' τοὺς δικούς
μας Κρουσοβίτες, δωροδόκησαν τὸν Μπαχτιάρ πασᾶ.

Τὸ περίεργον, μὰ ὅχι καὶ ἀνεξήγητο, εἶναι ὅτι οἱ ἀρχηγοὶ τοῦ Κομιτάτου
διάλεξαν μὲ ἰδιαίτερη προσοχὴ καὶ προτίμηση γιὰ νὰ στήσουν τὰ ἀπελευθερω-
τικὰ μπαράκια, τὰ ἑλληνικὰ κέντρα, ὅπως τὸ Κρούσοβο, ἡ Κλεισιούρα, ἡ Νέβε-
σκα (Νυμφαῖο), τὸ Ηισοδέρι. Ἦταν τότε μεγάλα ἀνθηρὰ καὶ πλούσια κεφα-
λοχώρια, πρὸ ἔβραζαν μεγάλο πειρασμὸ στὰ ἀρπακτικὰ ἐνστικτα τῶν ἀγάδων.
Εὐτυχῶς σταμάτησαν οἱ Τούρκοι σιὸ Κρούσοβο καὶ δὲν συνέχισαν καὶ σ' αὐτὰ
τὰ κατορθώματά τους.

Ὡστόσο ἔκαψαν καὶ μερικὰ ἄλλα χωριά, ὅπως τὸ Ράκοβο (Κρατερὸ) τῆς
Φλώρινας, πρὸ τὸ 1907 τὸ ξανάκαψαν οἱ Βούλγαροι κομιτατζήδες καὶ τὸ 1947
πάλι οἱ Ἕλληνες συμμορίτες. Ἐκαψαν ἀκόμη τὸν Ἄλωνα (Ἀρμένιο), ὅπου

βρήκαν τὸν θάνατο καὶ 68 κάτοικοί του, τὸ Σμίλεβο τῆς Ρέσνας, μεγάλο βουλγαροχώρι, ὅπου ἀποφασίστηκε τὸ κίνημα καὶ ὅπου εἶχε τὴν ἔδρα καὶ πραγματική πρωτεύουσά του. Τὸ Κρούσοβο φιλοξένησε ἀπλῶς μιὰ μεγάλη συμμορία.

«Ὅλα τὰ καμμένα χωριὰ ἦσαν σχεδὸν εἴκοσι, ὅπως γράφει καὶ ὁ Dakin. Περισσότερα λεηλατήθηκαν.

Σὲ ἐκθεση τοῦ μητροπολίτη Καστοριάς τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἀναφέρεται ὅτι τὰ γυναικόπαιδα βρισκόνταν σὲ ἀπελπιστική κατάσταση, διασκορπισμένα στὰ ὄρη, χωρὶς τροφή καὶ βοήθεια. Πολλὰ κατέφυγαν στὰ μοναστήρια τῶν Ἀγίων Ἀναργύρων καὶ τῆς Κλεισούρας. Στὴ μητρόπολη φιλοξενούσαν πάνω ἀπὸ 150 πρόσφυγες ἀπὸ διάφορα χωριὰ. Εἶδα καὶ ἐγὼ τότε ἕνα πλῆθος ἀπὸ ἑκατοντάδες γυναῖκες τῆς περιοχῆς τῶν Κορρεστίων, ὅπως φαίνονταν ἀπὸ τὶς φρορεσιές, νὰ μπαίνει στὸ Μοναστήρι βουβό, μὲ τὴν πίκρα καὶ τὴν ἀπελπισία ζωγραφισμένη στὰ σκυφτὰ πρόσωπά τους. Περιπάτησαν δεκάδες ὄρες, γιὰ νὰ ἐκθέσουν στοὺς προξένους καὶ στὸν βαλὴ τὰ χάλια τους. «Ὅπουδῆποτε σταθμεύση στρατός, λέγει ἀναφορὰ τοῦ Προξένου Μοναστηρίου, ὑπάρχουν παράπονα κατ' αὐτοῦ, ὅπουθενδῆποτε διέρχεται στρατός, ἀκούονται διαμαρτυρίαι εἴτε σλαβόφωνα, εἴτε βλαχόφωνα, εἴτε ἀλβανώφωνα εἴτε ἑλληνόφωνα εἶναι τὰ χωριὰ, καὶ ἐὰν κατὰ τὰς διαβεβαιώσεις τοῦ Σουλτάνου τιμωρηθῶσι οἱ ἔνοχοι τῶν τουρικῶν ὤμοστίων, τότε θὰ παραστῇ ἀνάγκη νὰ τιμωρηθῶσι ἅπαντες οἱ στρατιῶται τοῦ αὐτοκρατορικοῦ στρατοῦ, μηδενὸς ἐξαιρουμένου». Οἱ αἰώνιοι πάντοτε Τοῦρκοι!

Τὸ κίνημα ἔσβησε ἄδοξα στὰ μέσα Αὐγούστου, ὅπως ὅλα τὰ πυροτεχνήματα, χωρὶς ν' ἀφήσῃ πίσω του παρὰ τὰ εἰρείπια τοῦ Κρούσοβου καὶ τῶν λίγων ἄλλων καμμένων χωρῶν. Τὰ τελευταῖα χρόνια ἔγινε πολὺς λόγος καὶ θόρυβος γι' αὐτὸ τὸ κίνημα. Τὸ ἐξύμνησαν ὡς τὸν ἕβδομο οὐρανό. Γέροι χωρικοὶ τοῦ κάμπου τῆς Φλώρινας ποὺ εἶχαν ἐπιστρατευτῆ καὶ ἀνέβηκαν στὰ βουνά, μοῦ εἶπαν ὅτι εἶχαν σωθῆ ἀπ' τὶς πρώτες 2-3 ἡμέρες τὰ τρόφιμά τους καὶ, μὲ τὶς πρώτες τουφεκιές, τὰ φυσίγγια τους. Οἱ ἐπαναστάτες τῆς περιοχῆς Ἀμυνταίου, μόλις ἀνακαταλήφθηκε ἀπ' τὸ στρατὸ ἡ Νέβεςκα, κατέβηκαν στὸν κάμπο καὶ τρύπωσαν στὰ καλάμια τοῦ βάλτου Ρούτικ (Χειμαδίτης). Ἡ πείνα ὅμως τοὺς ἀνάγκασε ν' ἀφήσουν τὰ κρησφύγετα, νὰ παραδοθοῦν καὶ νὰ προσκυνήσουν κυριολεκτικὰ ἕναν ἀνώτερο Τοῦρκο ἀξιωματοῦ, ποὺ τοὺς φέρθηκε καλὰ καὶ τοὺς ἄφησε ἐλευθέρους.

Ὁ βαλὴς ἔστειλε καὶ ἐπιτροπὲς ἀπὸ Χριστιανούς νοικοκυραίους τοῦ Μοναστηρίου στὰ ἀπόμειρα ὄρεινὰ διαμερίσματα νὰ κηρύξουν ὅτι ὁ στοργικὸς καὶ φιλεὺσπλαχνος Σουλτάνος τοὺς συγχωροῦσε καὶ τοὺς καλοῦσε νὰ γυρίσουν στὰ σπίτια καὶ στὶς δουλειές τους χωρὶς νὰ φοβοῦνται κανένα. Θὰ τοὺς βοηθοῦσε μάλιστα μὲ χρήματα νὰ ξαναφτιάξουν τὰ σπιτικά τους. Σὲ μιὰ ἀπ' τὶς ἐπιτροπὲς εἶχε ὑποχρεωθῆ νὰ πάρῃ μέρος καὶ ἕνας ἡλικιωμένος συγγενὴς μου, ποὺ γύρισε ἀπ' τὴν «κατευναστική περίοδον» στὰ βουνά καὶ τὰ κατσάβραχα τοῦ Κιρ-

τσόβου βαρειά ἄρρωστος. Κινδύνεψαν μάλιστα νὰ τοὺς πιάσουν Ἄλβανοὶ ληστές.

Ὁ Κλιάσερ δὲν γράφει πολλὰ γιὰ τὸ κίνημα. Φαίνεται ὅτι δὲν πῆρε μέρος σὲ πολλὰς συγκρούσεις. Ἀναφέρει ὅμως μερικὰ γεγονότα πολὺτιμα καὶ ἀρκετὰ χαρακτηριστικά. Στὴ σελίδα 193 π.χ. λέγει: «Ἐγὼ καὶ ὁ Τσακαλάρωφ μὲ 450 ἄνδρες κατεβήκαμε στὶς 19 Αὐγούστου (1903) στὴ Μπρέσνιτσα (Βατοχωρί), κάψαμε τὸ σπίτι τοῦ Ἰωάννου Ζάικου καὶ σκοτώσαμε τὸν πατέρα του Ἀντώνη καὶ τὸν ἀδελφὸ του Αἰζαρο, γιατί εἶχαν κι' αὐτοὶ σκοτώσει τὸν συνεργάτη μας Λάμπρο Γάτσο καὶ ἄντρες τοῦ Κώττα τὸν δικὸ μας Ντίνο Γιάνερ. Κοντὰ στὸ σπίτι, ποὺ κάψαμε, κρεμάσαμε τὸ μουχτάρη (πρόεδρο) τοῦ χωριοῦ Γεώργιο Καραούλα καὶ τὸν ἀγοροφύλακα Ἀντώνιο Παναγιώτου, ποὺ εἶχε πάρει μέρος στὸ φόνο τοῦ Λάμπρου Γάτσου!»

Οἱ μεγάλοι τουρκομάχοι καὶ τουρκοφάχοι! Μέσα στὴ βράση τοῦ Ἡλιντεν παράτησαν Τούρκους καὶ ἀπελευθερωτικὸν ἀγῶνα καὶ ἐξεστράτευσαν μὲ 450 ἄνδρες ἐναντίον τοῦ Βατοχωρίου, ὅπου ἔκαψαν, ἔσφαξαν, κρέμασαν «γραικομά- νους», γιὰ νὰ ἐδικηθοῦν παλιὸς φόνους τοῦ σώματος Κώττα! Καὶ ὅμως οἱ περισιότεροι ἄνδρες τοῦ χωριοῦ εἶχαν ἐπιστρατευθῆ ἀπ' τὸν Κώττα γιὰ νὰ πολεμήσουν τοὺς Τούρκους στὴν Πρέσπα. Τὰ φοβερὰ ἐγκλήματα τοῦ Βατοχωρίου ἐπιβεβαίωσε καὶ ἡ ἐπιστολὴ τῆς 6 Σεπτεμβρίου τοῦ ἑφημερίου Πισοδερίου Παπασταύρου Τσάμη, ἐνὸς ἐξαιρετικοῦ πατριώτη, ποὺ κατακρεοῦρηγαν τρία χρόνια ἀργότερα οἱ κομιτατζήδες μ' ἓνα ψεύτικο γράμμα-παγίδα. Τὴν δημοσίευσε ὁ Στέφανος Δραγούμης (Γνάσιος Μακεδόν) στὸ βιβλίο του «Μακεδονικὴ κρίση»:

«Ἀγαπητέ μοι ἐν Χριστῷ ἀδελφέ, Κύριε Παῦλε Μελεῶ,
εἰς Ἀθήνας.

Πρὸ 15 ἡμερῶν οἱ κομιτατζήδες συλλαβόντες 4 παιδιὰ ἀπὸ τὸ Πισοδέρι ἀνήλικα, ἐνῶ ἐπῆγαιναν εἰς τὸ Γέρμαν (Ἅγιον Γερμανόν), τὰ ἔσφαξαν καὶ μέχρι σήμερον δὲν ἠύραμεν τὰ πτώματά των. Ὑστερον ἐπῆγαν αἱ μητέρες των καὶ τοὺς ἐζητοῦσαν μετὰ δακρύων, ἵνα τοὺς δώσουν τὰ σώματα τῶν δολοφονηθέντων. Ἄλλ' οἱ κομιτατζήδες τοὺς εἶπαν μόνον ἀπειλάς, ὅτι θὰ καταστρέψουν τὸ Πισοδέρι.

Ὁ Τσακαλάρωφ πῆγε στὴν Μπρέσνιτσα [Βατοχωρί] μετὰ 400 ὄπαδῶν, πρῶτον συνέλαβε τὸν Γεώργιον Καραούλαν, μουχτάρη, Ἑλληνα ὀρθόδοξο, τὸν ἀνεβίβασεν εἰς τὸ ζῶον του καὶ τὸν ἔδεσε μὲ σχοινιά καὶ ἀφοῦ τὸν ἔφερε εἰς τὸ Μεσοχωρί, κάτω ἀπὸ μίαν ἀπιδιά, ἐκεῖ τὸν κρέμασε καὶ μὲ τίς λόγχες τὸν τρυποῦσε. Δεύτερον περιεκύκλωσε τὴν οἰκίαν τοῦ Ζάικου, ὅστις ἀνέστη φονεύσας τὸν Νάστον, πρωτοπαλλήκαρο τοῦ Τσακαλάρωφ, ἐνῶ ἔσπανε τὴν πόρτα μὲ τὸν πέλεκυν, ἕτερον δὲ ἐπλήρωσε θανατηφόρος. Ὁ Τσακαλάρωφ διέταξε νὰ κούσουν μὲ πετρέλαιον τὸ σπίτι, ὃ δὲ Λάμπρος Ζάικος ἔκαμε μὲ τὸν ἑβδομηκοντούτη πατέρα του ἐξοδον καὶ πληγώθησαν καὶ οἱ δύο. Ὁ Τσακαλάρωφ τὸν ἔφερε

ξεψυχώντας εις τὸ Μεσοχώρι καὶ ρίψας χόρτον καὶ ἄχυρον ἐπάνω του τὸν ἔκαυσε. Συνέλαβε καὶ τὸν συγγενῆ του Ἰλ. Ζάικον καὶ ἀφοῦ τοῦ ἔκοψε τὰ χέρια, τοῦ ἔβγαλε τὰ μάτια καὶ ἔτσι ἀπέθανε.

Ἐύχομαι τῷ Θεῷ περὶ τῆ καλῆ διαφυλάξει.

Ἐν Πισοδερίῳ τῆ 6ῃ Σεπτεμβρίου 1903.

Ἐν Χριστῷ ἀδελφός Παπασταῦρος.

Οἱ δύο ἐκθέσεις συμπιπτουν. Ὁ Παπασταῦρος ἕμως παραθέτει καὶ μερικὰς χαρακτηριστικὰς λεπτομέρειες τῆς φρικτῆς τραγωδίας τοῦ Βατοχωρίου, πού παραβλέπει ὁ Κλιάσεφ ἀπὸ μετριοφροσύνη ἴσως... Ἀναφέρει ἐπίσης καὶ τὴ σφαγὴ τῶν 4 παιδιῶν, («τῶν ἀνγλίικων», ἀπ' τὸ Πισοδέρι, πού θὰ ἦταν, φαίνεται, μεγάλοι ἀντίπαλοι τῆς «λευτεριάς»)!

Ἀναγράφει ἕμως ὁ Κλιάσεφ καὶ μερικὰ ἄλλα γεγονότα, πού χύνουν πολὺ φῶς στὶς διαθέσεις τῶν περιφῆμων τουρκομάχων. Ὁ Τσακαλάρωφ, γράφει, πῆγε πέρα στὸ Νεστόριο καὶ ἔκαψε τρία σπίτια «φραιικωμένων»... Ἐβαλε φωτιά καὶ στὰ μικρὰ χωριά στὴν Τούχουλη καὶ Φούστα. Ἐκαψε καὶ ἓνα μικρὸ Ἀλβανοτουρκικὸ χωριό, τὸ Βέτερνικ, γιὰ νὰ ἐκδικηθῆ ὅλους γενικὰ τοὺς Ἀλβανούς πού πολέμησαν ὅπως πάντοτε στὶς τάξεις τῶν Τούρκων. Ἐπίσης οἱ Ροζῶφ καὶ Τσανίτσεφ πυρπόλησαν σπίτια «φραιικωμένων» στὴ Τυχόλιστα. Ἐπίσης ἐτοιμάστηκε ὁ Τσακαλάρωφ νὰ βάλῃ φωτιά καὶ μαχαίρι καὶ στὸ μεγάλο ἑλληνικὸ χωριὸ Μπουρμπούτσκο (Ἐπταχώρι), μὰ εἶχε βρεθῆ ἐκεῖ κατὰ τύχην τουρκικὸς λόχος.

Ἐπειτα μαζὶ μὲ τὸν Τσακαλάρωφ καὶ τὴν ἀδελφή του, ὅπως μᾶς πληροφορεῖ ὁ ἴδιος ὁ Κλιάσεφ, πέρασαν στὶς 17 Ὀκτωβρίου τὰ ἑλληνικὰ σύνορα καὶ διὰ μέσου Κέρκυρας καὶ Τεργέστης πῆγαν στὴ Σόφια. Ὁ Τσακαλάρωφ ἦταν ντυμένος μὲ βλάχικα ροῦχα.

Οἱ ἐρίφηδες! Ἀπ' τὴν Ἑλλάδα ἔφεραν τὰ ὅπλα, ἀπ' τὰ ἑλληνικὰ σύνορα μπαινόβγαίνουν ὁ Τσακαλάρωφ, Σελιάνωφ, Ποπτράικωφ, ὅπως ὁ Κλιάσεφ βεβαιώνει, καὶ στὴν Ἑλλάδα ζητοῦσαν ἄσυλο, ὅταν τὰ εὔρισκαν σκοῦρα, ἔστω καὶ ἂν εἶχαν βουτηγμένα ἴσαμε τὸν ἀγκώνα τὰ χέρια τους στὸ ἑλληνικὸ αἷμα! Καὶ ἐνῶ ἡ φτωχὴ Ἑλλάδα ἀποτελοῦσε τὸ λαμπρότερο καταφύγιό τους, τὴν κατηγοροῦσαν ὅτι βοήθουσε τοὺς Τούρκους καὶ καταδίωκε τοὺς κομιτατζήδες...

Ἡ ἀποτυχία τοῦ κινήματος προκάλεσε συμφορὰ καὶ ἀπογοήτευση στὸν πλῆθυσμό καὶ τὴν ἀποσύνθεση στὸ Κομιτάτο. Ὁ Κλιάσεφ γράφει, ὅτι στὶς ἀρχὲς τοῦ Σεπτεμβρίου τὸν ἐγκατέλειψαν οἱ 220 ἄνδρες του. Στὸ Δεμπένι, βρῆκε πάλι τροφή καὶ στέγη. Ἀλλὰ ἐκεῖ ἓνας βουλγαροδιδάσκαλος μὲ τὸν Βούλγαρο μουχτάρη καὶ ἄλλους, ὅπως γράφει, σκότωσαν ἓναν ἄλλο βουλγαροδιδάσκαλο, τὸν Τερπόφσκη, γιατί δὲν τοὺς ἄφηγε νὰ παραδώσουν τὰ ὅπλα στοὺς Τούρκους! Ἀρχισαν λοιπὸν ἀθρόα παράδοση τῶν ὅπλων καὶ χωρὶς πιέσεις. Γὰ ὅπλα αὐτά, πού μὲ πολλὰς δυσκολίες μεταφέρθηκαν ἀπ' τὰ θεσσαλικὰ σύνορα, ἔπεφταν στὰ

χέρια τῶν Τούρκων, μὲ ἀρκετὴ εὐκολία, ὅπως φαίνεται. Ὁ Κλιάσεφ γράφει ἀκόμη ὅτι στὸ Μακροχώρι παραδόθηκαν 100 ὅπλα, στὸ Μελεῖ ἄλλα 30 (ποῦ βάρουναν τὸν Γκέλε), ἄλλα 90 στὸ Τρίβουνο, περισσότερα στὸν Ἅγιο Παντελεήμονα καὶ στὴν περιοχὴ του. Ὁ Κλιάσεφ τὰ ἀναβάζει πὲ 300! Πῆγε, λέγει, ὁ Μαρκῶφ νὰ τιμωρήσῃ τοὺς ὑπευθύνους καὶ ἐξοντώθηκε ἀπὸ τούρκικο ἀπόσπασμα, πρὶν ἀκόμη κηρυχθῆ τὸ κίνημα. Ὁ βουλγαροδιδάσκαλος Βαψωρίου Ἰωάννης Καραγιάννης, χωρὶς καθόλου νὰ βασανιστῆ, πρόδωσε τοὺς πάντες καὶ τὰ πάντα.

Ὁ Dakin ἐξ ἄλλου ἀναγράφει τὴν πληροφορία ὅτι τὸ Σεπτέμβριο τοῦ 1903 παραδόθηκαν πολλὰ ὅπλα στὸ Τρίγωνο καὶ σ' ἄλλα χωριά.

Ὁ Κλιάσεφ ἀναφέρει μὲ σπαραγμὸ καὶ μίαν ἄλλη ἀποστασία τῶν χωρικῶν, ἀκόμα βαρύτερη. Πολλὰ χωριά, λέγει, ὅπως ὁ Ἀπόσκωπος, ὁ Γάβρος, ἡ Βασιλειάδα, ἡ Χόλιστα καὶ ἄλλα, ξαναγύρισαν στὸν ἐλληνισμὸ καὶ τὸ Πατριαρχεῖο. Ἦταν ἐκεῖνα, ποῦ πρὶν ἓνα χρόνον, μὲ τὴν «εἰρήνευση» καὶ τὴν «συμφιλίωση» εἶδαν ξαφνικὰ τὸ φῶς τὸ ἀληθινὸ καὶ δῆλωναν ὅτι ἔπρεπε πιά νὰ λογαριαζόνται ὡς Βούλγαροι. Τὸ βεβαιώνει καὶ ὁ μητροπολίτης Καραβαγγέλης στὰ ἀπομνημονεύματά του (σελ. 23-24). «Ὅταν ἐξαλείφθηκε προσωρινὰ ὁ κομιτατζήδικος ἐφιάλτης, οἱ χωρικοὶ ζήτησαν τὴν προστασίαν τῆς γνώριμῆς τους ἐκκλησίας.

Καὶ πραγματικὰ ὁ μητροπολίτης, ἡ δημογεροντία καὶ ὅλος ὁ κλήρος τῆς Καστοριάς ἔθρεψαν, συντήρησαν καὶ διαφύλαξαν πάρα πολλές ἐκατοντάδες γυναικόπαιδα καὶ χωρικοὺς, ἀκόμα καὶ παλιούς Βουλγάρους, μέσα σὴν Καστοριά καὶ τὰ μοναστήρια. Ἐβλεπαν ἐξ ἄλλου ὅτι τὰ χωριά τοῦ Κώττα καὶ τὰ ἄλλα ἐλληνικὰ χωριά οὔτε ἀθήκων οὔτε ἔπαθον τίποτα ἀπ' τοὺς Τούρκους, γιατί εἶχαν φροντίσει γ' αὐτὰ ὁ μητροπολίτης, ὁ καπετάν Βαγγέλης, καὶ ὁ Καραλίβανος ποῦ ἦταν παλαισελλαδίτης φυγάδικος, πρῶν ἡ λήσταρχος, ἀμνηστευμένος ἀπ' τὸν σουλτάνο καὶ στὴν ὑπηρεσίαν τῶρα τοῦ στρατηγοῦ Νεσάτ πασᾶ.

Τῆ μεταστρουφῆ πολλῶν χωριῶν τῆς Καστοριάς καὶ Φλώρινας στὸν ἐλληνισμὸ ἀναφέρει, ἀντιλώντας ἀπὸ ἀγγλικὰς πηγές, καὶ ὁ Dakin, ποῦ προσθέτει ὅτι τὸ ἴδιο φαινόμενον παρατηρήθηκε τότε καὶ στὴν περιοχὴ Σερρών. Παντοῦ, ὅπου ἡ ἐπιβολὴ καὶ τρομοκρατία τῶν κομιτατζήδων ἐξασθένιζε, ξαναγύριζαν οἱ ξενόφωνοι χωρικοὶ «στὰ πάτρια», ὅπως λεγόταν ἐκεῖνη τὴν ἐποχὴ.

Τὸ Σεπτέμβριο ἤρθε στὴν Καστοριά ὁ βουλευτὴς Καυταντζόγλου καὶ μοίρασε, ἐν μέρους τῆς ἐλληνικῆς κυβερνήσεως, χρήματα στοὺς πρόσφυγας χωρικοὺς. Μιὰ ἀγγλικὴ ἀποστολὴ ἐπίσης, παρόλο ποῦ ἦταν φιλοβουλγαρικὴ, ὅπως γράφει ὁ Καραβαγγέλης. Εἶναι ὅμως ἀκατανόητη ὑπερβολὴ ὁ ἰσχυρισμὸς του ὅτι διερμηνεύας τῆς ἦταν ὁ... Σαράφωφ, ὁ τότε ἀρχηγὸς τοῦ Κομιτάτου.

Ὁ Dakin γράφει ὅτι οἱ Ἄγγλοι μίλησαν καὶ μὲ τὸν μητροπολίτη γιὰ τὴν φιλοσοφία καὶ τὴν ἠθικὴν τοῦ Βούντ καὶ εἶδαν στὸ γραφεῖο του κρεμασμένη τὴ φωτογραφία τῆς κεραλῆς ἀρχικομιτατζῆ, τοῦ Ποπτράκιωφ, ποῦ σκότωσαν ἀν-

τρος τοῦ Κόστω, πράγμα πού δὲν χίριαζε βέβαια καθόλου σὲ γραφεῖο μητροπολίτη. "Ίσως ὅμως καὶ νὰ ἦταν κεφάλι ἀγίου.

Ἀργότερα πῆγε στὴν Καστοριά μὲ ἄδεια τοῦ Χιλμῆ πασᾶ ἔχοντας πολλὰ φροτία ροῦχα καὶ τρόφιμα γιὰ τὴ σχετικὴ προπαγάνδα καὶ ὁ Βούλγαρος μητροπολίτης Μοναστηρίου. Οἱ Καστοριανοὶ ἔκλεισαν τὰ μαγαζιά καὶ μὲ συλλαλητήριο ζητοῦσαν ἐπιτακτικὰ ἀπ' τὸν καϊμακάμη νὰ διατάξῃ τὴν ἄμεση ἀπομάκρυνσή του. Ὁ ἑπαρχος τηλεγράφησε στὸν Χιλμῆ πασά, μὰ δὲν πῆρε καμιὰ ἀπάντησι. Ἀναπάντητα ἔμειναν καὶ τὰ τηλεγραφήματα τοῦ μητροπολίτη, τῆς δημογεροντίας, τῶν συντεχνιῶν κτλ. Τὴν ἄλλη ὅμως μέρα 1000 καὶ παραπάνω γυναῖκες ἀγριεμένες, ἀφοῦ πετροβόλησαν τὸ κατάλυμα τοῦ Βουλγάρου μητροπολίτη καὶ ἤρθαν στὰ χέρια μὲ τὴ στρατιωτικὴ φρουρά του, κύκλωσαν τὸ διοικητήριο χωρὶς νὰ τὸ κουνήσουν ὅλη τὴ μέρα. Μερικὲς μάλιστα πληγώθηκαν ἀπὸ τίς ξιφολόγχες τῆς φρουρᾶς. Οἱ προσπάθειες τῆς ἀστυνομίας καὶ τοῦ στρατοῦ νὰ τίς διαλύσῃ δὲν πέτυχαν. Τότε ἀναγκάστηκε πιά ὁ Χιλμῆ πασὰς νὰ ὑποχωρήσῃ. Ἐφυγε ὁ ξένος καὶ παρείσακτος μητροπολίτης μὲ γιουχαϊσμοὺς ἀπ' τὴν πόλη, ὅπου δὲν ὑπῆρχε οὔτε ἓνας Βούλγαρος.

Ἐφθασαν καὶ στὸ Μοναστήρι ἀντιπροσωπεῖες φιλανθρωπικῶν συλλόγων ἀπ' τὴν Ἀγγλία, τὴν Ἀμερικὴ καὶ τὴν ἄλλη Εὐρώπη, πού μοίραζαν στοὺς ἄστεγους καὶ πρόσφυγες ροῦχα, τρόφιμα, χρήματα, κάποτε πολὺ λίγα. Ἦταν προπάντων γηραλέες γεροντοκόρες τοῦ ἀγγλοσαξωνικοῦ κόσμου, πού στράφηκαν στὴ φιλανθρωπία, ἀφοῦ ἡ καρδιά τους εἶχε στεριεφθεῖ πιά γιὰ ἄλλα αἰσθήματα! "Ἐδειχναν κι' αὐτὲς ἀπροκάλυπτο φιλοβουλγαρισμό. Οἱ δικοὶ μας «παθόντες καὶ πυροπαθεῖς», ὅπως τοῦ Κρουσόβου καὶ τοῦ Ρακόβου, δὲν ἦταν πολλοὶ συμπαθεῖς σ' αὐτές.

Οἱ ἀρχηγοὶ τῆς Β.Μ.Ρ.Ο. δὲν πῆγαιναν βέβαια γιὰ νίκες καὶ δάφνες. Ἦξαν καλὰ τὴν ἀδυναμία καὶ τὰ χάλια τους. Σὰν πρακτικοὶ ἄνθρωποι ἐπεδίωκαν ἀπλοῦςατα νὰ ἐκμεταλλευθοῦν τίς ὑπερβασίες τῶν Γούρκων, τὴ στάχτη καὶ τὰ αἷματα, πού θὰ ἔσπερναν. Ἡ συμφορὰ τοῦ Κρουσόβου ἦταν γι' αὐτοὺς οὐρανόπεμπο δῶρο. Μὲ ξένα κλύβα ἔκαναν τὴ δουλειά τους. Γι' αὐτὸ καὶ πολλοὶ πίστευαν ὅτι ἐπίτηδες, «ἐκ προμελέτης», τὴν προκάλεσαν. Πιὸ πολῦτιμο σύμμαχοί τους ἀναδείχτηκαν οἱ Γούρκοι. Μὲ τὴ μωρία καὶ Θηριωδία, τὸν ἐκνευρισμὸ καὶ φανατισμὸ τους, ἔπαιζαν περίφημο τὸ παιγνίδι τῶν κοιμισατζήδων.

Οἱ Βούλγαροι προσπάθησαν νὰ ἐκμεταλλευτοῦν, ὅσο πιὸ πολὺ μπορούσαν, τὸ κίνημα. Πλημμύρισαν τὸν κόσμον μὲ διαμαρτυρίες, ἐκκλήσεις, ψηφίσματα, περιγραφὰς τῶν «μακεδονικῶν» ἡρωϊσμῶν καὶ τῶν τουρικῶν βασιβουζουκισμῶν, μὲ φωτογραφίες, ἄρθρα, φυλλάδια κλπ. Συλλαλητήρια συγκροτήθησαν στὴ Σόφια καὶ στίς ἄλλες βουλγαρικὲς πόλεις καὶ μὲ συγκινητικὰ τηλεγραφήματα πρὸς τίς «Μεγάλες Δυνάμεις, τὰ κοινοβούλια, τοὺς συλλόγους, τίς ἐφημερίδες, τὸν πολιτισμένον κόσμον, ζητοῦσαν νὰ διοριστῇ ἐπιτέλους χριστιανὸς διοικητὴς τῆς πολυβασανισμένης Μακεδονίας.

Γενική αντιτουρκική εξέγερση ξέσπασε τότε σ' όλη τήν Εὐρώπη. Θά ἔλεγε κανείς ὅτι ἡ ἐπανάσταση μεταπήδησε ἀπ' τὰ βουνά τοῦ Κιρτσόβου καί τῶν Κορσετίων στὸ Παρίσι καί τὸ Λονδίνο. Οἱ Ἕλληες ἐπίσκοποι κινήθηκαν, οἱ φιλελεύθεροι κύκλοι ἀναταράχτηκαν, οἱ φιλανθρωπικοὶ σύλλογοι συγκινήθηκαν. Τὸ Βαλκανικὸ Κομιτάτο τῶν Ἀδελφῶν Μπῶξτον τοῦ Λονδίνου ἀξτραψε καί βρόντησε». Ὁ περίφημος ἀνταποκριτὴς τῶν «Γάμψ» τοῦ Λονδίνου Μπάουτσερ ἔγραψε πύρινα ἄρθρα καί ἀνταποκρίσεις. Οἱ Ἕλληες θυμήθηκαν παλιές ἐπαναστατικὲς παραδόσεις καί τὸ φιλελεύθερο πνεῦμα. Οἱ ἄλλοι λαοὶ ξεσηκώθηκαν ἐπίσης σὲ συναγερμὸ ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας τῶν ὑποδοῦλων Χριστιανῶν καί ἐναντίον τῆς τυραννίας τῶν ἀποχαλινωμένων Ἀσιατῶν. Οἱ Ρῶσοι πανσλαβιστὲς ἦταν ἔτοιμοι νὰ σπρώξουν σὲ καινούργιο ρωσοτουρκικὸ πόλεμο. Ἄνεμος σταυροφορίας φυσοῦσε παντοῦ. Ὁ «ἐρυθρὸς καί αἰμοσταγῆς» σουλτάνος, ποῦ δὲν εἶχε ἀκῆμα στεγνώσει τὰ χέρια του ἀπὸ τὸ αἷμα τῶν Ἀρμενίων, ἡ «τουρκικὴ βαρβαρότητα καί ἀπανθρωπιά», ποῦ ἀποτελοῦσαν ἀναχρονισμό γιὰ τὴν Εὐρώπη, «τὸ μεσαιωνικὸ καθεστῶς τοῦ Γιλντιζ μὲ τοὺς πασάδες, τοὺς χαφιέδες, τὰ χερῆμα καί τὴν ἀθεράπευτη διαφθορά τους», «ὁ ἄγριος καί τυφλὸς τουρκικὸς φανατισμὸς» κλπ. ἦταν οἱ τίτλοι, ποῦ κυριαρχοῦσαν σὲ περιοδικὰ καί ἡμερησίδες. Μύδροι καί κεραυνοὶ ρίχτηκαν σὲ συγκεντρώσεις καί συλλαλητήρια ἐναντίον τοῦ Χαμίτ καί τῆς καμαρίλλας του, ἐναντίον τοῦ τουρκικοῦ φανατισμοῦ καί τῆς σαπίλας του. Ἡ ἀντιτουρκικὴ μπόρα πῆρε κι' ἐμᾶς, ποῦ εἶχαμε καταντήσει τὰ κυριότερα θύματα. Τὰ βουλγαρικὰ τερατουργήματα τοῦ Ἀπριλίου στὴ Θεσσαλονίκη καί τὰ κατορθώματα τῶν Τσακαλάρωφ καί Κλιάσεφ στὸ Βατοχώρι, τὸ Νεστόριο, Τιχόλιστα, Πισοδέρι καί στὰ ἄλλα χωριά, λησμονήθηκαν καί θά εἶχαν μείνει καί σὲ μᾶς ἄγνωστα ἂν ἔλειπαν τὰ ἀπομνημονεύματα τοῦ Κλιάσεφ.

Ἡ ἀγγλικὴ κυβέρνησις ἐπιχείρησε νὰ ἀντιδράσῃ. Ὁ πρωθυπουργὸς Μπάλφουρ ἔγραψε στὸν ἀρχιεπίσκοπο τῆς Κανταβρυγίας γιὰ τοὺς κομματοῦχοις ὅτι «ἐκαμαν πολλὰ ἐγκλήματα καί ὅτι καταδίωξαν μὲ μεγάλη ὀμότητα τοὺς Χριστιανοὺς πατριαρχικοὺς». Ὁ Ἕλληος ὑφυπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν λόρδος Πέρσυ δήλωσε στὴ Βουλὴ ὅτι οἱ δημιουργοὶ τῆς φρικτῆς κατάστασης στὴ Μακεδονία εἶναι ἐκεῖνοι ἀκριβῶς, γιὰ τοὺς ὁποίους συγκροτήθηκαν τὰ συλλαλητήρια στὴν Ἀγγλία καί ἐκφωνήθηκαν φλογεροὶ λόγοι.

Ὡστόσο ἡ ἀγγλικὴ κυβέρνησις ὑποστήριξε πάντοτε τὸν διορισμὸ χριστιανοῦ διοικητῆ τῆς «Μακεδονίας» τῶν τριῶν βιλαετιῶν...

Οἱ Τούρκοι προσπάθησαν νὰ ἀντιδράσουν μὲ διαψεύσεις τῶν καταγγελλῶν καί ὑποσχέσεις τιμωρίας τῶν ὑπερβασιῶν. Προσφέρθηκαν ἐπίσης ν' ἀποκαταστήσουν τοὺς πρόσφυγες καί νὰ ξαναφτιάξουν τὰ καμμένα σπίτια. Στὴν πράξη, ἐννοεῖται, θά τὰ ἔκαμαν ὅλα μὲ τὴν ἀδιόρθωτη ἀνατολικὴ νωχέλια, στὸ τέλος τοῦ αἰῶνα ἢ καί τοῦ κόσμου!

Ὁ Μέγας Βεζύρης δήλωσε στὸν Πρεσβευτὴ μας ὅτι «Ἕλληες, Ρουμάνοι

και Τούρκοι ήταν φυσικοί σύμμαχοι μπροστά στο σλαβικό κίνδυνο. Η πρότασή μας όμως να δώσουν οι Τούρκοι όπλα στα ελληνικά χωριά για να αυτοπροστατευθούν απ' τους κομιτατζήδες ρίχτηκε στον κάλαθο των άχρηστων ή όπως ήταν καθιερωμένη φράση, πήγε αμιντέρ άλτιντά) (κάτω απ' το σοφά, όπως κάθονταν).

Και όταν ο πρεσβευτής μας διαμαρτυρήθηκε γιατί η τουρκική κυβέρνηση άγκυρώρισε αβεντιουριστικά την ρουμανική εθνότητα με χωριστά προνόμια, ο Μέγας Βεζύρης άπακρίθηκε ότι το έκαμε ο σουλτάνος χωρίς να ρωτήσει αυτόν. Οι Τούρκοι κερδοσκοποῦσαν στην άθεράπευτη ευρωπαϊκή διχογνωμία και στην περιπλοκή της Ρωσίας με την Ίαπωνία. Στηρίζονταν επίσης στη σταθερή γερμανική υποστήριξη και περισσότερο στον πολυάριθμο και έτοιμοπόλεμο στρατό τους, που έκαμνε τη Βουλγαρία να μιλά για ειρήνη.

Και ξάφνου ξεκίνησε ο Τσάρος της Ρωσίας να συναντήσει τον αυτοκράτορα της Αυστρίας στο Μύρστεργκ, όπου και γέννησαν το όμώνυμο καινούργιο «Πρόγραμμα Μεταρρυθμίσεων».

Δέν είχαν πιά λόγο οι άρχηγοί των κομιτάτων και οι Βούλγαροι ύπουργοί, που κρύβονταν πίσω τους, να τηρούν τα προσήματα. Το Μακεδονικό ζήτημα είχε ξαπλωθή στην χειρουργική τράπεζα της διπλωματίας και άργά η γρήγορα (και περισσότερο γρήγορα παρά άργά) θα έπαιρνε τη μοιραία του λύση. Η άπλωμένη υπερβολικά προς το βορρά και κουτσουρεμένη προς το νότο μη μακεδονική «Μακεδονία» θα γινόταν «αυτόνομη», κατά το παράδειγμα της Ανατολικής Ρωμυλίας και το κατέστημά της. Οι δύο έντολοδόχοι τους έδειξαν το δρόμο. Δέν είχαν παρά να τον ακολουθήσουν και να ξεκαθαρίσουν τη «Μακεδονία» απ' τα ξένα στοιχεία και τα ζιζάνια.

Το περιβόητο «ή Μακεδονία για τους Μακεδόνες» έδωσε την θέση του στο «ή Μακεδονία για τους Βουλγάρους». Η «έλευθερία» μετατράπηκε στη χειρότερη τυραννία. Πέταξαν τη μάσκα του έλευθερωτή και πρόβαλαν με την ώμη μορφή του έαβιαστή. "Όσοι δέν ήταν Βούλγαροι ή δέν ήθελαν να γίνουν, δέν είχαν κανένα λόγο να ζούν. Για να εκδιωχθούν οι τούρκικες στρατιές, έπρεπε να έξοντωθή ο άοπλος έλληνισμός. Δέν τηρούσαν καν τα προσήματα. Υποταγή ή θάνατος ήταν το νέο σύνθημά τους. Χτυποῦσαν άλύπητα προκρίτους των χωριών, παπάδες, δασκάλους και όλους, που είχαν κάποιαν έπιρροή. "Όφειλαν όλοι να πάνε να φιλήσουν το χέρι του Βούλγαρου μητροπολίτη ή άρχιερατικού έπισκόπου και να δηλώσουν στο τουρκικό ληξιαρχείο (νοφους νταϊρεοί) ότι ήταν πιά «Μπουλγάροι» και όχι «Ούρούμι». Δέν τους πείραζε αν δέν ήξερε ο παπας να διαβάξη βουλγαρικά. "Ας έκαμνε ελληνικά τη λειτουργία, όπως πρώτα. Μόνο να μηνμόνευσε τον Έξαρχο αντί για τον Πατριάρχη.

Η «Ήλιντένσκα Έποπέια» (Α. Ντίνεφ των Σκοπίων) αναγνωρίζει ότι, μετá το Ήλιντεν, οι περισσότεροι βοεβόδες έγιναν όργανα των πρακτόρων της βουλγαρικής Έξαρχίας και υποχρεώθηκαν να μετατρέψουν τους Πατριαρχι-

κούς σὲ Ἐξαρχικούς. Ἐνῶ πρὶν ἀπὸ τὸ Ἥλιντεν, ἡ ἐπαρχία Καστοριάς δὲν εἶχε προδότες καὶ τὰ Καστανοχώρια ἦσαν ἔλα πατριαρχικά καὶ ἐλεύθερα. Οἱ «ἐπαναστάτες», ποὺ εὑρίσκαν ἄλλοτε καταφύγιο στὴν Ἑλλάδα, μὲ τὶς ἀνθελληνικὲς ἐνέργειες τοῦ κοιμιτάτου προκάλεσαν τὴν ἀντίθεση τῆς ἐλληνικῆς κυβέρνησης, τὴν ἐχθρική στάση καὶ τὴν ἀντίδραση τῶν «γραικομάνων» καὶ τῶν πατριαρχικῶν καὶ τὴν τελικὴ ἐπέμβαση τῶν ἐλληνικῶν ἀνταρτικῶν σωμάτων. Ἀκόμα καὶ ὁ Κώστας καὶ ὁ καπετάν Βαγγέλης ἦταν δημιουργήματα τῆς κατάστασης ἐκείνης. Ἔτσι συστήθηκε καὶ στὸ Μοναστήρι Ἑλληνικὸ Κομιτάτο ἄρχισε ἑλληνο-βουλγαρικὸς πόλεμος μέσα στὴ πόλη καὶ οἱ φόνοι κι' ἀπὸ εἰς δυὸ μεριές.

Ἐτοίμαζε ὁ Χιλμὴ πασὰς μιὰ καινούργια ἀπογραφή τοῦ πληθυσμοῦ. Καὶ ἤθελαν νὰ ἐμφανιστοῦν ὅσο τὸ δυνατόν περισσότεροι, γιὰ ν' ἀποτελέσουν τὴν «πολυπληθέστερη» καὶ «κυρίαρχη φυλὴ» στὴν αὐτόνομη «Μακεδονία» τους.

Στὸ Μοναστήρι ἤρθαν καὶ οἱ πρῶτοι «συμμοριοπληκτικοὶ» πρόσφυγες «σὺν γυναιξὶ καὶ τέκνοις». Ἦσαν σὲ ἀξιοθρήνητη κατάσταση. Στὸ βάθος τῆς αὐλῆς τοῦ Γυμνασίου μας, ἔπου τὸ γυμναστήριο, ὑπῆρχαν κάμποσα ἰσόγεια δωμάτια. Γέμισαν χωριάτικες οἰκογένειες. Ἐπίσης γέμισαν καὶ ἄλλα διαθέσιμα δωμάτια στὴν ἐκκλησία, στὸ νοσοκομεῖο, στὸ νεκροτομεῖο κτλ. Καμιὰ εὐαίσθητη καρδιά τῶν ξένων φιλανθρωπικῶν ἀποστολῶν δὲ συγκινήθηκε ἀπ' τὴν τραγικὴ τους κατάσταση. Σύμφωνα μὲ τὶς ἀγγλικὲς πληροφορίες, οἱ κοιμιτατζήδες ἔκαμαν τότε πολλοὺς φόνους Ἑλλήνων.

Ὅσοι ἐξακολουθοῦσαν ἀκόμα νὰ ὑπηρετοῦν στὶς τάξεις τῶν κοιμιτατζήδων, ξεγελασμένοι ἀπ' τὰ ἀρχικὰ ἐπαναστατικὰ συνθήματα, ἔφευγαν τώρα ἀγανακτισμένοι. Ὁ ὄπλαρχηγὸς Ἀντώνιος Ζώης, ποὺ εἶχε πολεμήσει ἕνα χρόνον σχεδὸν στὸ Μορίχοβο, ἀποχαιρέτισε τοὺς δυὸ συνεργάτες καὶ φίλους του ἀρχηγούς Τολε πασὰ καὶ γέρο Κόβλεν, δυὸ καλοκάγαθους γέρους χωρικούς, ποὺ οὔτε ποτὲ σκέφθηκαν νὰ ἐκβιάσουν ἢ νὰ πειράξουν Χριστιανό (τέλη Δεκεμβρίου 1903). «Ἦρθα ἐδῶ πάνω, τοὺς εἶπε, νὰ πολεμήσω τοὺς Τούρκους καὶ ἔχι νὰ βιάζω ἄλλους νὰ γίνουν Βούλγαροι». Ἐκεῖνοι ἀναγνώρισαν τὸ δίκιο του καὶ κούνησαν μὲ ἀπογοήτευση καὶ ἀπελπισία τὸ κεφάλι τους. Θὰ ἤθελαν καὶ αὐτοὶ νὰ ἀκολουθήσουν τὸ παράδειγμά του, μὰ δὲν εἶχαν ποῦ νὰ καταφύγουν. Ἄν ὑπῆρχαν τότε δικὰ μας σώματα, θὰ εἶχαν ἔλθει μαζί μας. Ἐνα ψηλὸ, ξανθὸ καὶ ὠραῖο παλληκάρι ἀπ' τὸν παλιὸ μαχαλά μας, ποὺ εἶχε ἀγωνιστῆ δυὸ χρόνια ὡς κοιμιτατζής, ὁ Ἄθ. Μπινέκος, τὸ ἔσκασε κρυφὰ μιὰ νύχτα. Τὸ 1905 ἔπεσε στὸ Πενάλινο τοῦ Μοριχόβου μαζί μὲ τὸν ἀνθυπολοχαγὸ Λυμπερόπουλο.

Τὸ ἴδιο ἔκαμαν τότε καὶ ἄλλοι ὄπλαρχηγοί, ὅπως ὁ Γκόνος, ὁ Τσόντος, ὁ Κωστόπουλος κλπ. Τὸ Κομιτάτο ἔμεινε πιά καθαρὰ βουλγαρικὸ μὲ κύριο ἀντικειμενικὸ σκοπὸ τὸν ἐκβουλγαρισμό. Κανέναν δὲν ξεγελοῦσε τώρα. Ἡ σημαία τῆς ἐλευθερίας, τῆς ἀντιτουρκικῆς σταυροφορίας κλπ. μπῆκε στὸ ράφι.

Δὲν περνοῦσε βδομάδα χωρὶς ν' ἀναγγελθῆ ἕνας φόνος ἢ μιὰ ὁμαδικὴ σφαγὴ.

Στό χωριό τοῦ Μοναστηρίου Μπρότ και ακρεουργήθηκε με τόν ἀγριότερο τρόπο μέσα στήν ἐκκλησία, τήν ὥρα πού λειτουργοῦσε, ὁ παπάς με τόν φύλητη, τήν παπαδιά και ἕναν ἔφορο ἐπίτροπο. Ὁ πρόξενος Μοναστηρίου ἔγραψε, με τήν ὑπ' ἀριθ. 930 τοῦ 1904 ἀναφορά του, ὅτι τοῦ εἶχαν καταφέρει 90 μαχαιριές! Τήν ἴδια τύχη εἶχε και ὁ παπάς τοῦ Δομπρομίρι με ἄλλους τέσσερεις. Θυμοῦμαι πού κηδεύσαμε τόν Φεβρουάριο τοῦ 1904, τόν χειμῶνα ἐκεῖνο με τὰ πολλὰ χιόνια στό Μοναστήρι, δύο νοικοκυραίους ἀπ' τή Βελουσίνα. Γύριζαν ξέγνοιστοι ἀπ' τή πόλη στά σπίτια τους. Τούς κομμάρτιασαν πάνω στό δημόσιο δρόμο μέρα μεσημέρι!

Στόν Ἄετό τῆς Φλώρινας θανατώθηκαν μεσάνυχτα με τσεκούρι πέντε πρόκριτοι (οἱ Ἡλίας Στεργίου, Δημήτριος Στεργίου, Ἡλίας Στύλου, Στέφανος Ρόμπης, Γεώργιος Τύπος) και δύο γυναῖκες, γιατί δέν προθυμοποιήθηκαν νά ὑπακούσουν στή διαταγή νά γίνουν Βούλγαροι ἄλλοι τέσσερεις στίς Λεπτοκαρυές τῆς ἴδιας περιοχῆς. Τοῦ ἑφημερίου τοῦ Ἀμμοχωρίου ἔκοψαν και τὰ δυῶ αὐτιά. Παντοῦ ὄρησος και ὄδυρμός! Θανατώθηκαν 7 σέ μιὰ μόνο φορὰ στό Ράμελ τῶν Γιαννιτσῶν. Ἡ «Ἐποποιεῖα τοῦ Ἡλιντεν» ἀνεβάζει τούς νεκρούς σέ δέκα. Τούς κατακρεούργησε ὁ ὑπαρχηγός και γραμματέας τοῦ βεβεόδα Ἀποστόλ, πού λεγόταν «ὁ Ἡλιος τοῦ Βαρδάρη».

Στό Ζύρνοβο (Νευροκόπι) τῆς Δράμας φωτιά και μαχαίρι μπῆκε σέ δράση στίς 10 Ὀκτωβρίου τοῦ 1903. Τό ἴδιο ὄργιο αἵματος και βίας ἀπλώθηκε σ' ὅλη τή Μακεδονία.

Στίς 12 Μαρτίου 1904 ὁ Ἄγγλος Πρόξενος Μοναστηρίου ἔγραφε ὅτι εἶχε ἐξαπολυθῆ τρομοκρατική ἐκστρατεία ἀπ' τούς κομιτατζήδες, γιά νά ἐξαναγκαστοῦν τὰ χωριά νά προσχωρήσουν στήν βουλγαρική Ἐξαρχία. Ἀπ' τίς 27 Φεβρουαρίου τὰ θύματά τους, πού ἔγιναν γνωστά στήν ὑπηρεσία του, ἦταν δέκα (Ἀγγλική Κυανή Βίβλος, 1904). Ὁ Ἄγγλος Πρόξενος τῆς Θεσσαλονίκης ἔγραψε ὅτι μονάχα στό σαντζάκι Σερρών 100 Ἕλληνες (ἑλληνόφωνοι, βλαχόφωνοι, σλαβόφωνοι) ἔπεσαν θύματα τῶν κομιτατζήδων. Ὁ Dakin ἀναγράφει, σύμφωνα με ἀγγλικές πηγές, ἀτελείωτο κατάλογο σφαγῶν Ἑλλήνων ἀπό κομιτατζήδες σ' ὅλη τή Μακεδονία. Ἀναφέρει και πέντε (ἀριθ. 5) μοναστήρια, πού τὰ πυρπόλησαν οἱ ἴδιοι (Γσιρίλοβον, Σλιβένι, Ζιρκοβίτι, Πρόδρομον, Λισολάι). Ἔπρεπε νά προσθέσει στόν κατάλογο και τήν Ἁγία Τριάδα τοῦ Πισοδερίου, τούς Ἁγίους Ἀναργύρους τῆς Καστοριάς και πολλά ἄλλα. Ἐπίσης ὁ Γάλλος Πρόξενος Θεσσαλονίκης ἔγραφε στίς 29 Ἀπριλίου τοῦ 1904 (Γαλλική Κυπρίνη Βίβλος), ὅτι οἱ κομιτατζήδες με πρωτάκουστη ἀγριότητα σκότωναν ἔχι μόνον ἐκείνους, πού εἶχαν προγράψει, με και τίς οἰκογένειές τους. Στίς 5 Ὀκτωβρίου, ὕστερα ἀπό μιὰ περιοδεία στήν Ἀνατολική Μακεδονία, ξανάγραφε ὅτι οἱ κομιτατζήδες διέπρατταν φόνους και καθαρές λεηλασίες. Ὁ φιλοβουλγαρικώτατος Λαμους, στό βιβλίο του «Δεκαπέντε χρόνια βαλκανικῆς ἱστορίας», ἀναγκάζεται νά ὁμολογήσει ὅτι οἱ κομιτατζήδες ἦταν βίαιοι και ἄ-

γριοι και δὲν ἔδιναν πεντάρα γιὰ τὴ ζωὴ τῶν συνανθρώπων τους. Ἰσχυρίζεται ἡμῶς ὅτι δὲν ὑποχρέωναν τοὺς καθαροὺς καὶ γνήσιους Ἕλληνας νὰ γίνουν Βούλγαροι, γιατί φαίνεται, τοὺς ἀναγνωρίζει τὸ δικαίωμα νὰ ἐκβιάζον καὶ νὰ σφάζουν ὅλους ἐκείνους, πὺ αὐτοὶ θὰ εὗρισκαν ὅτι δὲν ἦταν ἀκαθαροὶ καὶ γνήσιοι Ἕλληνες. Ὡστόσο ὁ βοεβόδας Τάνε ἔλεγε τὸ καλοκαίρι τοῦ 1904 στοὺς παπᾶδες καὶ τοὺς προκρίτους τοῦ Φλάμπουρου τῆς Φλώρινας νὰ γίνουν Βούλγαροι «γιὰ τὸ καλὸ τους», ἂν καὶ δὲν ἤξεραν καθόλου βουλγαρικά. Ὁ Τάνε εἶχε διαπράξει, καθὼς ἔχω πληροφορηθῆ, τὴ σφαγὴ 7 ἀνθρώπων στὸν γειτονικὸ Ἀετὸ. Ὁ Βούλγαρος ἀρχιερατικὸς ἐπίτροπος στὴν Γευγελὴ ἔγραψε στίς 28 Μαΐου τοῦ 1904 στὸν βλαχόφωνο Παπαστογιάννη τῆς βλαχόφωνης Λουγκούτσα, ὅτι πρέπει νὰ προσχωρήσῃ στὴν βουλγαρικὴ Ἐξαρχία. Κι' ἐπειδὴ ὁ ἄμμοιρος παπᾶς παράκουσε, πλήρωσε πολὺ ἀκριβὰ τὴν ἀπειθαρχία του: Ἐκαψαν τὸ σπίτι του, ἔσφαξαν τὴν παπαδιά, ἀφοῦ τῆς πῆραν 40 λίρες, σκότωσαν καὶ τὰ παιδιὰ του. Ὁ ἴδιος γλύτωσε ἀπὸ θαῦμα καὶ ἔφυγε στὴ Θεσσαλονικὴ ὑποὺ τὸν συνάντησε ὁ Παγιαρῆς. Τὸ κοιμᾶτο καὶ ὁ Βούλγαρος ἀρχιερατικὸς Ἐπίτροπος τῆς Γευγελῆς τοῦ εἶχαν γράψῃ στίς 24 Μαΐου 1904 ὅτι ἔπρεπε νὰ εἶχε γίνῃ Ρουμοῦνος, νὰ μνημονεύῃ στὴν Ἐκκλησία τὸν Βούλγαρο Ἐξάρχο καὶ νὰ ὑπακούῃ στὴ δικαιοδοσία του. Ὁ Γάλλος δημοσιογράφος, δημοσιολόγος καὶ βουλευτὴς Μισὲλ Παγιαρῆς ἀντίκρουσε μὲ τὰ ἴδια του τὰ μάτια δυὸ φρικτὲς ἑκατόμβες. Τὴν πρώτη στὸ χωριὸ Γραδεμπόρι, δυὸ ὧρες ἔξω ἀπ' τὴν Θεσσαλονικὴ, στίς 28 Ἀπριλίου τοῦ 1904. Δὲν εἶχαν ἀκόμη ἀρχίσει δράσῃ τὰ ἑλληνικὰ σώματα, γιὰ ν' ἀποδοθῆ ἡ σφαγὴ σὲ ἀντίποινα. Ἀπλούστατα δὲν εἶχαν ὑπακούσει τὰ θύματα στὴ διαταγὴ νὰ γίνουν Βούλγαροι. Ἐδῶ ὁ Παγιαρῆς εἶδε μαχαιρωμένα, ἀκρωτηριασμένα, κομματιασμένα τὰ πτώματα ἑνὸς γέρου, μιᾶς γριᾶς καὶ ἄλλων πέντε ἀτόμων. Ἄν τοῦ ἔλεγαν χίλιοι ἄνθρωποι χίλιες φορές ὅτι μπορούσαν νὰ γίνουν τέτοιες φρικαλεότητες στὴν ἐποχὴ του, δὲν θὰ τὸ πίστευε. Τὸ δεύτερο στὴ Γκίρτσιστα τῆς Γευγελῆς, στίς 28 Ὀκτωβρίου τοῦ 1904. Εἶδε μιὰ φρικιαστικὴ καὶ ἀποτροπιαστικὴ σκηνή. Ἐνα σπίτι καμμένο, νεκροὶ δυὸ χωρικοὶ, μιὰ χωρική, δυὸ κοριτσάκια 8-10 χρονῶν, ἓνας δάσκαλος, ὁ Σιωνίδης, καὶ μιὰ δασκάλα 21 ἐτῶν, ἡ Χατζηγεωργίου. Τὴν τελευταία αὐτὴ τὴν εἶχεν ἀπειλήσει ὁ βοεβόδας Τοντόρσε, καθὼς καὶ τοὺς ἄλλους δασκάλους ὅτι, ἂν δὲν ἔφυγε, θὰ τὴν κοιμᾶτιαζε. Τὸ γενναῖο κορίτσι δὲν συμμορφώθηκε μὲ τὴν προσταγὴ του. Καὶ ὁ ἀρχικομιτατζῆς μὲ τὴ μεγάλη του συμμορία κύκλωσε τὸ σπίτι καὶ τοῦ ἔβαλε φωτιά. Ἡ Χατζηγεωργίου ἀντιστάθηκε μὲ τὸ περιστροφὸ τῆς.

Κάποτε ὁ Παγιαρῆς πῆγε στὴν Γκίρτσιστα μὲ τὸ Ρῶσο συνταγματάρχῃ τῆς Χωροφυλακῆς Σμπόρσκη. Οἱ γυναῖκες τοῦ χωριοῦ ἔπεσαν στὰ πόδια τους καὶ τοὺς παρακαλοῦσαν νὰ τοὺς προστατεύσουν ἀπὸ τοὺς «ἐλευθερωτές» κοιμτατζῆδες! Ὁ Ρῶσος συνταγματάρχῃς παρόλο πὺ ἦταν φιλοβούλγαρος, ὅπως ὅλοι οἱ ἄλλοι συνάδελφοί του, δὲν μπορούσε νὰ συγκρατήσῃ τὴν ἀγανάκτησή του. Σ' ἔλη τὴ σιδηροδρομικὴ διαδρομὴ τους, ὡς τὴ Θεσσαλονικὴ, ἔβριζε τοὺς

κομιτατζήδες και τους αποκαλοῦσε ληστοσυμμορίες.

Ὁ Γερμανὸς δημοσιογράφος φὸν Τίτσια εἶπε τοῦ Παγιερὸς ὅτι οἱ κομιτατζήδες εἶναι ἀγριώτεροι καὶ ἀπὸ τοὺς Κούρδους καὶ ὅτι εἶχε δεῖ ἄλλα 18 ὕμνικὰ κακουργήματα, ὅπως τῆς Γκίρτσιστας.

Μὰ καὶ ὁ ἴδιος, ὁ πρῶην καὶ ἔπειτα πρωθυπουργὸς τῆς Βουλγαρίας, Ντάνερ δῆλωσε στὴ Σόφια τὸ Δεκέμβριο τοῦ 1905: «Μάλιστα! Εἴχαμε ἀπατηθῆ. Πιστεύαμε ὅτι ἡ Μακεδονία εἶναι μιὰ καθαρὴ βουλγαρικὴ Ἐπαρχία. Ὅταν βρήκαμε ἀντίσταση, τὰ χάσαμε. Τὰ Κομιτάτα ἔκαμαν ἐγκλήματα τερατώδη».

Τὸ Κομιτάτο τῆς Β.Μ.Ρ.Ο. κατηγοροῦσε τοὺς Βέρχοβιστ ὅτι ξεπέρασαν τοὺς Γεννίτσарους σ' ἀγριότητα. Ἐκεῖνοι τοὺς ἀπαντοῦσαν ὅτι αὐτοὶ ἦταν χειρότεροι καὶ ἀπὸ τοὺς Τατάρους.

Ὁ Παγιερὸς ἀναγράφει ἐπίσης ὅτι στίς 16 Ἰουλίου 1904 ὁ Μιχαὴλ Βασιλείου ἀπ' τὸ Κομανίτσοβο τῆς Καστοριάς, ἀφοῦ ἀντιστάθηκε μὲ τὸν ἀδελφὸ του στοὺς κομιτατζήδες, ἔφυγε σὲ κάποιο γειτονικὸ σπίτι. Τότε οἱ κομιτατζήδες κατακρεούργησαν τὴ μητέρα τους, τὸν θεῖο καὶ ἓνα παιδάκι 8 χρονῶν, ποὺ τοῦ ἦπιαν μάλιστα τὸ αἷμα. Ὁ Ἰταλὸς ἀξιωματικὸς τῆς Χωροφυλακῆς τοῦ τὰ ἐπιβεβαίωσε ὅλα, ἐκτὸς τοῦ ὅτι ἦπιαν τὸ αἷμα τοῦ μικροῦ...

Ὁ ἴδιος ὁ Βούλγαρος πρωθυπουργὸς στρατηγὸς Πετρῶφ δῆλωσε στὴν Βουλγαρικὴ Βουλὴ ὅτι οἱ Βούλγαροι δὲν ἐπιδίωκαν τίποτα ἄλλο στὴ Μακεδονία παρὰ ν' ἀποκτήσουν οἱ «ὁμογενεῖς» τοὺς βουλγαρικὴ ἐθνικὴ συνείδηση καὶ βουλγαρικὸ ἐθνικὸ χαρακτήρα. Μὰ τὶ εἶδους «ὁμογενεῖς» ἦταν αὐτοὶ, ποὺ δὲν εἶχαν οὔτε βουλγαρικὴ ἐθνικὴ συνείδηση οὔτε βουλγαρικὸ ἐθνικὸ χαρακτήρα; Καὶ πῶς θὰ τοὺς ἐμφυσοῦσαν τὰ καινούργια αὐτὰ αἰσθήματα καὶ θὰ τοὺς ἔκαναν καλοὺς Βουλγάρους; Ὁ πρωθυπουργὸς καὶ στρατηγὸς δὲν τὸ διασαφηνίζει. Εἶναι ὅμως φανερὸ ὅτι ἐνοοῦσε τὴν ἐπέμβαση τῶν κομιτατζήδων καὶ τὴν πειστικὴ εὐγλωττία τῆς κάμας τους... Θεωροῦσε, ὅπως καὶ οἱ ἄλλοι Βούλγαροι, τοὺς σλαβόφωνους τῆς Μακεδονίας ἀναφαιρέτη καὶ ἀποκλειστικὴ τους ιδιοκτησία καὶ ὅτι μποροῦσαν ἐπιμένει νὰ κάνουν σ' αὐτοὺς ὅτι ἤθελαν χωρὶς νὰ δικαιῶνται νὰ ἐπέμβουν ἄλλοι.

Ὁ Γάλλος συνταγματάρχης καὶ διοικητὴς τῆς Χωροφυλακῆς τοῦ σαντζακίου (νομαρχίας) Σερρών δῆλωσε στὸν Παγιερὸς καὶ στὸν «Παρισινὸ Χρόνο» ὅτι εἶδε σ' ἓνα χωριὸ κοντὰ στὸ Πετρίτσι ἓνα σπιτάκι καμμένο, μιὰ γυναίκα καὶ δυὸ παιδάκια ἀπανθρακωμένα καὶ τὸν πατέρα νεκρὸ μὲ πλῆθος μαχαίριές...

Πῆρε ὁ συνταγματάρχης καὶ ἐπιστολὴ τοῦ περιβόητου Σανλάσκη. Ὁ ἀρχικομιτατζής, ποὺ παρίστανε τὸν σοσιαλιστὴ καὶ τὸν αὐτονομιστὴ καὶ «Μακεδόνα», ἔγραφε ὅτι ἀναγκάζονται νὰ σκοτώνουν γυναῖκες καὶ παιδιὰ γιατί ἤθελαν νὰ τρομοκρατήσουν ἐκείνους ποὺ εἶχαν πρόθεση νὰ τοὺς προδώσουν, δηλ. μποροῦσε νὰ τιμωρῆ προκαταβολικὰ ἐκείνους, ποὺ θὰ ἦταν ἴσως πιθανὸν νὰ προδώσουν στὸ μέλλον!

Ἕνας Γάλλος ἀρχαιολόγος, φίλος τοῦ Παύλου Μελά, ποὺ γύριζε ἐκεῖνη

τὴν ἐποχὴ στὰ μέρη τῆς Θεσσαλονίκης καὶ τῶν Σερρῶν γιὰ ἀρχαιολογικὲς ἐρευνες, τοῦ γραφειοῦ: «Κάθεστε καὶ σφάζετε ἀπ' τοὺς Βουλγάρους καὶ μόνον μνημόσυνα ζέρετε νὰ κάμετε».

Στὴ τσάντα τοῦ βοεβόδα στὴν περιοχὴ Σερρῶν, Τάσκα, πού ἔπεσε στὰ χέρια τῶν Τούρκων στρατιωτῶν, βρέθηκε τὸ ἐξῆς γράμμα. Θὰ τὸ ἐγραφε ἕνας ἀπ' τοὺς ἐλάχιστους Βουλγάρους τῶν Σερρῶν, πιθανότατα ὁ βουλγαροδιδάσκαλος:

«Γσεκούρι στὸν ντοκτὸρ Γιάννη
Μολύβι στὸν Ἑλληνα Πιρόξενο.
Μαχαίρι στὸν Ἑλληνα Μητροπολίτη.

Εἴμαστε σὲ συνεννόηση μὲ πρόσωπο, πού θὰ καταφύγει στὸ σῶμα μας. Ἄπὸ σήμερα καταστρώνουμε τὰ σχέδια γιὰ τὸ ξεκαθάρισμα τοῦ ντοκτὸρ Γιάννη, τοῦ Μαρκάτζη καὶ ἄλλων Ἑλλήνων προκρίτων. Ὅλοι συγχάζουν στὸ καφενεῖο Μπέκ μπακτσέ. Γνωρίζεις τὸν ντοκτὸρ Γιάννη. Ὑπάρχει κανένα παιδὶ στὸ σῶμα σου πού νὰ τὸν ἔχει δῆ καὶ νὰ τὸν ξέρη; Ἄν ὑπάρχουν τέτοια παιδιὰ, θὰ μπορέσουμε νὰ τὰ χρησιμοποιήσουμε μαζί μὲ τὸν δικό μας ἄνθρωπο. Πρέπει λοιπὸν νὰ ἔρθουν ἐδῶ μεταμφιεσμένοι καὶ μαζί μὲ τὸν δικό μας ἄνθρωπο νὰ πᾶνε στὸ καφενεῖο καὶ μόλις δοῦν τὸ γιατρό μὲ τὴν παρέα του νὰ τοὺς σκοτώσουν ὅλους γραμμῆ, ἀλύπτρα σὺν σκυλιᾷ.

Σέρρες, 9 Ἀυγούστου».

Ὁ βοεβόδας δὲν ἀποδέχθηκε τὴν πρόταση. Στὴν ἀπάντησή του, πού κατασχέθηκε ἐπίσης ἀπ' τὸν τουρκικὸ στρατό, γράφει: «Τὸ καθάρισμα στὴν πόλη δὲ μπορεῖ νὰ γίνῃ παρὰ ἀπὸ ἄνθρώπους πού δὲν εἶναι ὑποπτοι καὶ ἔχουν τὸν καιρὸ καὶ τὴ δυνατότητα νὰ παρακολουθήσουν τὸν γιατρό. Οἱ δικοί μου ἀποκλείονται. Ἐπειτα ἡ πράξη πρέπει νὰ γίνῃ ἀργά, γιὰτὶ τὸ μέρος εἶναι πολυσύχναστο. Ποῦ εἶναι ἐκεῖνο τὸ πρόσωπο πού θέλει νὰρθῃ μαζί μου; Δὲν τὸν δέχομαι, ἀν δὲν κάμῃ πρῶτα ἕνα φόνο Γραικοῦ.

Τάσκας».

Ὁ ντοκτὸρ Γιάννης, ὁ γιατρός δηλ. Ἰωάννης Θεοδωρίδης, ὑποπρόξενος τῆς Μεγάλης Βρετανίας, τὸ ἔσκασε εὐθὺς στὴν Ἀθήνα μόλις ἔμαθε τὸ περιεχόμενον τῆς ἀλληλογραφίας Τάσκα. (Τὰ γράμματα τοῦ Τάσκα, καθὼς καὶ τοῦ Ἰβάν Καρασούλη καὶ τοῦ Ἀποστόλου Πετκῶφ προέρχονται ἀπ' τὸ ἀρχεῖο τοῦ στρατηγοῦ Κακάβου, πού ὑπηρετήσε στὸ Προξενεῖο τῆς Θεσσαλονίκης σ' ὅλη τὴ διάρκεια τοῦ Ἀγῶνα).

Στὸ πτώμα τοῦ βοεβόδα Ἰβάν Καρασούλη, πού ἐξοντώθηκε μαζί μὲ τοὺς 30 κομιτατζήδες του ἀπὸ τουρκικὸ ἀπόσπασμα κοντὰ στὴ Γευγελῆ (στὸ Σμόλ) βρέθηκε τὸ ἐξῆς γράμμα:

«Ἀδελφέ μας Ἰβάν,

Εἴμαστε σύμφωνοι στὸ ζήτημα τῆς τιμωρίας τῶν Γραικομένων.

Σοῦ στέλνομε τὸν σχετικὸν κατάλογο. Ἀπαγορέψαμε καὶ τὸ ἐμπόριο μὲ τοὺς γραικομάνους. Δώστε καὶ ἐσεῖς ἀνάλογες διαταγὰς στὰ χωριά. Ἄν συναντήσετε τὸν Ἅγιο Ντάνη καὶ τὸν Γρηγ. Σπρωμενίτσαλη, ξεκάματέ τους, γιατί εἶναι γραικομάνοι καὶ προδότες, οἱ ἄθλιοι. Ἀποφασίσαμε νὰ ξεκαθαρίσουμε καὶ τρεῖς γραικομάνους τῆς πολιτείας μας, τὸν Χρῆστο Σεκερτζή, τὸν διευθυντὴ τοῦ σχολείου καὶ τὸν Βασίλη Σούεφ. Γνωρίστε μας ἂν πήρατε τίς 40 λίρες πού συγκέντρωσε ὁ Ἰβάν Ἀγκῶφ ἀπ' τὸ χωριὸ του.

Ἵστερόγραφο: Ἀπαγορέψτε αὐστηρότατα νὰ πηγαίνουν οἱ χωρικοὶ σὲ χάνια γραικομάνων, ὅπως ὁ Ραντινέλης καὶ ὁ Σπόιτσεσ.

Τὸ ὄρατο αὐτὸ γράμμα θὰ τὸ ἐγράψε ὁ πρόεδρος τῆς Ἐπιτροπῆς Γευγεληῆς. Ἔστειλαν στὸν Ἰβάν «διὰ τὰ περαιτέρω» τὸν κατάλογο ἀρκετῶν προγεγραμμένων γραικομάνων. Γιὰ νὰ μὴν πέσουν κάτω, ἀποφάσισαν νὰ δολοφονήσουν καὶ οἱ ἴδιοι μὲ δικὰ τους ὄργανα τρεῖς ἄλλους μέσα στὴν πόλη...

Τὸ ἄλλο Κομιτάτο εἶχε κατηγορήσει τὸν Ἰβάν Καρασούλη σὲ ἐφημερίδες καὶ ἔντυπα γιὰ αἰμοβόρο καὶ ἀχύρταγο λήσταρχο. Ἀποδεικνύεται ὅμως ὅτι ἦταν χειρότερός του ὁ Γευγελιώτης ἀντιπρόσωπος τοῦ Κομιτάτου...

Εἶναι ἄξιο νὰ σημειωθῇ ὅτι ἀπὸ ἓνα μόνον χωριὸ εἶχαν συγκεντρωθῆ γιὰ τὰ ...μικρὰ ἔξοδα τοῦ ἀρχικομιτατζῆ 40 λίρες, ποσὸ πολὺ σημαντικὸ ἐκείνη τὴν ἐποχὴ. Ἄν προοριζόταν γιὰ τὸ ταμεῖο τοῦ Κομιτάτου, δὲν ὑπῆρχε κανεὶς λόγος νὰ σταλοῦν στὸν Ἰβάν, πού γύριζε καὶ ζοῦσε στὰ βουνὰ καὶ τὰ χωριά.

Χαρακτηριστικὸ εἶναι καὶ τὸ γράμμα τοῦ μεγάλου βοεβόδα Ἀποστόλ, τοῦ «Ἡλίου τοῦ Βαρδάρη», πρὸς τὸν δικό μας κτηνοτρόφο Δημήτρη. Εἶναι λακωνικώτατο, χωρὶς πρόλογο ἢ ἐπίλογο:

«Δημήτρηε Κεχαγιά,

Μόλις πάρης τὸ γράμμα μου νὰ μοῦ στείλῃς ἀμέσως 30 λίρες.

Μὲ φιλικούς χαιρετισμούς

Βοεβόδας Ἀποστόλ Πετικῶφ.

8 Ἰουλίου 1904».

Καὶ ἐπειδὴ ὁ στέλιγκας δὲν συμμορφώθηκε μὲ τὴν διαταγὴ, τοῦ σκότωσαν τὸ γιό! Τὸν ἀντάμωσε τότε ὁ Παγιαρὲς στὴ Γευγελὴ καὶ τὸν ἄκουσε νὰ διαμαρτύρεται ἐναντίον ὄλων καὶ ἰδιαιτέρως τῶν Ρώσων ἀξιωματικῶν τῆς Χωροφυλακῆς.

Στις 15 Ἰουλίου 1904 τηλεγράφησε ὁ Πρὸξενος Θεσσαλονίκης (ὁ Κορομηλάς) ὅτι οἱ ζημίαι, πού εἶχαν κάμει οἱ Βούλγαροι στὰ κτήματα τῶν δικῶν μας τῆς Γουμένισσας (ἀμπέλια, μορεόδενδρα, ἀχυρῶνες κτλ.) ξεπερνοῦσαν τίς 4.000 χρυσὲς λίρες. Οἱ ἐχθροὶ πού ἔπρεπε νὰ ρημαχτοῦν καὶ νὰ ἐξαφανιστοῦν δὲν ἦταν μόνον οἱ γραικομάνοι καὶ οἱ Ἕλληνες, μὰ καὶ τὰ ἄψυχα κτήματά τους! Ἡ ἀναφορὰ τοῦ Πρὸξένου Σεργῶν Σαχτούρη πρὸς τὸ Ὑπουργεῖον Ἐξωτερικῶν ἀπὸ 11 Ὀκτωβρίου 1907 τονίζει ὅτι οἱ Βούλγαροι, γιὰ νὰ ἐξαναγκάσουν τίς ἐλληνοβλάχικες οἰκογένειες τῆς Στάριτςας τοῦ Νευροκοπίου νὰ ὑποκύψουν

καὶ νὰ γίνουσι Βούλγαροι ἢ νὰ φύγουν, ἀφοῦ σκότωσαν πολλούς, κατάστρεψαν τώρα καὶ τὰ καπνὰ καὶ ὅλη τὴν ἐσοδεία τους. Ἐπίσης τὴν ἀνοιξὴ χάλασαν πολλὰ ἀμπέλια τοῦ Μελενίκου. Στις 4 Ὀκτωβρίου θανάτωσαν 3 βλάχους ἀγωγίστες καὶ τραυμάτισαν βαρύτερα ἄλλους τρεῖς, γιὰ νὰ μὴ μπορέσουν οἱ Μελενικιώτες νὰ μεταφέρουν τὰ σταφύλια τους στὴν πόλη!

Σὰ νὰ μὴ ἔφταναν οἱ καταστροφές τῶν ἀψύχων καὶ ἡ σφαγὴ τῶν ἐμψύχων, ἔβαλαν σὲ ἐνέργεια καὶ τὸν ἐμπορικὸ πόλεμο, πού ἦταν φοβερὸ πλῆγμα γιὰ τοὺς ἐμποροεπαγγελματίες, ἀφοῦ ὅλα σχεδὸν τὰ χωριά ἦταν κάτω ἀπ' τὴν ἐπιταγὴ καὶ τὴν τρομοκρατία τοῦ Κομιτάτου.

Ζωντανὴ εἰκόνα μᾶς δίνει ἓνα γράμμα ἀπ' τὴν Γουμένιτσα, πού ἔστειλε, στις 2 Ἀπριλίου 1904, στὸν Παῦλο Μελά ὁ γιατρός Ἄγγελος Σακελλαρίου: «Ἀπ' ἀρχῆς ὁ ἀγὼν διεξήχθη πεισματῶδες μεταξὺ Γιαννιτσῶν καὶ Γευγελῆς, ὅπου περιλαμβάνονται 40 χωριά. Ἀντιστάσεως μὴ οὔσης κατελήφθη τὸ πλεῖστον τοῦ τμήματος τούτου διὰ τῶν δολοφονιῶν, τῆς ἀμειλίχτου φορολογίας καὶ τῆς τρομοκρατίας. Εἶναι ἀληθές ὅτι ἐν Κρίβρα, Μπόεμιτσα, Γοργόπη, Πετρῶβω, Βόζιτς, Βουσινόβω, Πέτικω, Τσερναρέκα, ὑφίστανται εἰσέτι σχολεῖα καὶ κοινότητες, ἀλλ' εἶναι ἐπίσης ἀληθές ὅτι ταῦτα διατηροῦνται τυπικῶς. Περὶ τῆς Γουμένιτσης, τῆς κατεχούσης τὸ κέντρον ὅλου τούτου τοῦ τμήματος, πρέπει νὰ ἔχω τὸ μυαλό μου εἰς τὴν θέσιν του καὶ τὴν δύναμιν νὰ συγγράψω ὀλόκληρον τόμον, ὅπως δυνῆθῃ νὰ σοῦ παράσχω ἀμυδρὰν ἰδέαν τοῦ βαθμοῦ καὶ τῶν ἀπειρῶν περιπετειῶν τοῦ ἀπεγνωσμένου ἀγῶνος.

Οἱ περισσότεροι τῶν ἀχραιφνῶν Ἑλλήνων κατακρεουργήθησαν ἢ ἐξεπατρίσθησαν φεύγοντες τὸν βέβαιον θάνατον. Ὅταν λάβετε ὑπ' ὄψιν ὅτι ἀπὸ μὴνός σχεδὸν ἐκοινοποιήθη ἀπὸ μέρους τοῦ κομιτάτου διαταγὴ εἰς τοὺς χωρικοὺς νὰ ὑποβάλωσι ἐπίσημως ἀναφορὰς ὅτι ἀσπάζονται τὸ σχίσμα, νὰ ἐτοιμάσωσι ἕκαστον χωρίον, ἀναλόγως τοῦ ἀριθμοῦ τῶν οἰκογενειῶν, ποσὰ ἀπὸ 5 μέχρι 50 λιρῶν, πλὴν τῶν γενναίων ἀναγκαστικῶν εἰσφορῶν τῶν εὐπόρων, ὅτι οἱ κομιτατζήδες εἰσερχόμενοι εἰς τὰ χωρία προτιμῶσι τὰ ἑλληνικὰ καὶ εἰς τὰ μικτὰ προτιμῶσι τὰς ἑλληνικὰς οἰκίας διὰ λόγους εὐνοήτους, γιὰ νὰ τὴν πάθουν ἀπ' τοὺς Τούρκους ἂν ἀνακαλυφθοῦν καὶ συγκροουθῶν ἢ γίνῃ γνωστὸν. Ὅταν παραδεχθῆτε ὅτι διὰ λόγους ἀνωτέρους διπλωματικούς αἱ ὀθωμανικαὶ ἀρχαὶ δὲν κάμνουσι ὅτι ἔπρεπε καὶ ἠδύναντο, ἦταν δὲ σκέπτωνται περὶ δράσεως ἢ ἐκδικήσεως δὲν ποιῶνται διακρίσιν μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ Βουλγάρων. Ἐγὼ κατήντησα πτώμα. Καθ' ἑκάστην ἀποστεροῦμαι φίλων καὶ συνεργατῶν πολυτίμων. Μέχρι τοῦδε κατακρεουργήθησαν 7-8 ἐκ τούτων, μόνον καὶ μόνον διότι εἶχον σχέσεις μετ' ἐμοῦ, ἰσάριθμοι δὲ καὶ πλέον εἶναι προγεγραμμένοι διὰ τὸν αὐτὸν λόγον. Εἶναι πολλοὶ οἵτινες τρέμουν καὶ νὰ διέλθωσι πρὸ τοῦ φαρμακείου μήπως παρεξηγούμενοι καταδικασθῶσι εἰς θάνατον ἢ εἰς ραβδισμοὺς ἐπὶ τῆς κοιλίας μέχρι λιποθυμίας. Τὴν Μεγάλην Δευτέραν ἐφρονεῖθι ὑπὸ τῶν κομιτατζήδων ὁ ἀγροφύλαξ Ἄλβανός, τὸ Μέγα Σάββατον ἐπληρώθη διὰ μαχαι-

ριών ὁ πρῶν διδάσκαλος ἐν τῇ περιφερείᾳ Γευγελῆς Κ. Λυγέρης».

Ἀληθινὴ κόλαση! Καὶ ἦταν πραγματικοὶ ἥρωες καὶ μάρτυρες ὅσοι εἶχαν τὸ θάρρος νὰ σταθοῦν καὶ νὰ ἀντιταχθοῦν στὴ τρομοκρατικὴ πίεση.

Ὁ Σακελλαρίου λησμόνησε νὰ γράψῃ ὅτι εἶχε δεχθῆ καὶ αὐτὸς σφαίρες καὶ εἶχε πληγωθῆ. Γλύτωσε, ἀλλὰ πλήρωσε γι' αὐτὸν ἀκριβὰ μιὰ γυναίκα, ἡ Μαρία, ἡ σύζυγος τοῦ Γεωργίου Πούλκη ἀπὸ τὴν Γουμένισσα. Τὴν ὥρα ποὺ γύριζε ἀπ' τὸ χωράφι μὲ τὸ παιδάκι τῆς, 9 χρόνων, τὴν ἐπιασαν οἱ κομιτατζήδες Σουλτάτσες καὶ ἡ παρέα τους καὶ αὐτὴν τὴν ἐσφαζαν, ἐνῶ τὸ παιδάκι τὸ τραυματίσαν. Καὶ αὐτὸ γιατί ἡ Μαρία ἦταν ὁ μόνος μάρτυρας ποὺ εἶχε καταθέσει στὴν τουρκικὴ ἀστυνομία τὴν ἀλήθεια γιὰ τὴν ἐπίθεση καὶ τὸν τραυματισμὸ τοῦ Σακελλαρίου. Τὸ Κομιτάτο εἶχε ὑποσχεθῆ σ' αὐτὴν καὶ τὸν σύζυγό της συγχωροχάρτι καὶ ἀμνηστία, μὲ τὸν ὄρο ὅμως νὰ ἐνεργήσουν αὐτοὶ τὴ δολοφονία τοῦ γιαιτροῦ! Κι' ἐπειδὴ δὲν δέχτηκαν, θανάτωσαν τὴ γυναίκα καὶ τραυματίσαν τὸ παιδάκι! Ὁ ἀπουσίαζε ἔτσι ἀπ' τὸ «Ἐκτακτο Δικαστήριον» τῆς Θεσσαλονίκης ὁ οὐσιωδέστερος μάρτυρας...

Ἡ ζοφερὴ εἰκόνα, ποὺ μᾶς δίνει τὸ γράμμα τοῦ Σακελλαρίου, εἶναι χαρακτηριστικὴ, μὰ καὶ τυπικὴ. Ἡ ἴδια τρομερὴ κατάσταση ἐπικρατοῦσε παντοῦ. Γιὰ τὴν περιφέρεια Καστοριάς δὲν ξέρουμε τίς νεώτερες δολοφονίες καὶ σφαγές, γιατί τὰ ἀπομνημονεύματα τοῦ Κλιάσεφ σταματοῦν μὲ τὸ ταξίδι του στὴν Ἑλλάδα καὶ τὴ Βουλγαρία. Τὸ βιβλίον τοῦ Παγιαρὲς καὶ μάλιστα οἱ ἠφμερίδες ἐκείνης τῆς ἐποχῆς περιέχουν πολλὰς πληροφορίες. Στάζει κυριολεκτικὰ αἷμα τὸ «Ἡρώων καὶ μαρτύρων αἷμα» τοῦ Ἰδα (Ἰωάννα Δραγοῦμη). Δυστυχῶς, μὲ τὴν ἀθεράπευτη ἀκηδεΐα μας, δὲν φροντίσαμε νὰ καταρτίσουμε πιστὸ κατάλογο τῶν θυμάτων σὲ κάθε ἐπαρχία καὶ σὲ κάθε χωριό. Ὑπάρχει ἐπίσης ὁ πίνακας τοῦ 1907 μὲ τίς 40 πυκνοτυπωμένες μεγάλες σελίδες, ποὺ εἶναι ὅμως δυσεῦρετος καὶ δὲν εἶναι ταξινομημένος.

Στὴν Θεσσαλονικὴ συγκροτήθηκε στίς 7 Μαρτίου τοῦ 1904 στὸν περίβολο τῆς ἐκκλησίας συλλαλητήριο γιὰ τὰ βουλγαρικὰ κακουργήματα, ὅπως γράφει ὁ Ἄγγλος πρόξενος, ποὺ ὑπολογίζει τοὺς συγκεντρωμένους σὲ 7000. Ἐπειδὴ δὲν τοὺς ἄφηναν νὰ κινηθοῦν ὅλοι μαζί, μιὰ ἐπιτροπὴ τοῦ συλλαλητηρίου, ἐπέδωσε τὸ ψήφισμα στὸν Χιλμὴ πασά καὶ στοὺς προξένους. Ἀπὸ τὴν Καστοριά καὶ τὴν Φλώρινα ἔφυγαν τηλεγραφήματα ἀπ' εὐθείας στίς «Μεγάλες Δυνάμεις», ποὺ διακήρυτταν ὅτι «θέλουν ἀγωνισθῆ μέχρι ἐσχάτων ὑπὲρ τῆς ἐμμονῆς εἰς τὴν ὀρησκειτικὴν καὶ ἐθνικὴν πίστιν», ὅπως τηλεγραφοῦσε ὁ Ἕλληνας πρόξενος Μοναστηρίου. Οἱ Μοναστηριῶτες ἀπείλησαν ὅτι θὰ σκότωναν μέσα στὴν πόλη 3 Βουλγάρους γιὰ κάθε Ἕλληνα, ποὺ θὰ εἶχε δολοφονηθῆ στὴν ὑπαιθρο... Ἐνα ὑπόμνημά τους πρὸς τὴν γαλλικὴ κυβέρνησις τελείωνε μὲ τὴ φράση: «Λαλοῦμεν ἑλληνιστί, βλαχιστί, ἀλβανιστί, βουλγαριστί, ἀλλ' οὐδὲν ἦττον ἐσμὲν ἅπαντες Ἕλληνες καὶ οὐδενὶ ἐπιτρέπομεν νὰ ἀμφισβητῆ τοῦτο». Στὸ αἷμα ρίζωσε καὶ στὰ κόκκαλα θεμελιώθηκε ἡ ἐλληνικὴ ἰδέα. Ἕνας σλαβόφωνος

χωρικός του Μοριχόβου, που δὲν ἤξερε καθόλου ἑλληνικά, ὅταν τοῦ ἔβαζαν τὸ μαχαίρι στὸ λαιμὸ νὰ δηλώσῃ ὅτι εἶναι Βούλγαρος, ξεψύχισε ψιθυρίζοντας: «Γκῆρκ σούμ» («Ἕλληνας εἶμαι)! Οἱ παπάδες τοῦ Μπρότ, τοῦ Δομπρομίρι, κάτω ἀπ' τὸ κομιτατζήδικο μαχαίρι ἔλεγαν ὡς τὴν τελευταία τους στιγμὴ: «Δὲν μπορῶ ν' ἀλλάξω. "Ἕλληνας εἶμαι"! Καὶ ἀναδείχτηκαν πλεῖστοι ξενόφωνοι οἱ καλύτεροι καὶ πατριωτικότεροι τότε "Ἕλληνες».

Ἡ «Ἱστορία τῆς Γευγελῆς» τοῦ Ἰ. Ξάνθου δημοσιεύει (στὶς σελ. 113-138) τὰ ὀνόματα τῶν ἀγωνιστῶν καθὼς καὶ τῶν νεκρῶν πολλῶν χωριῶν τῆς περιοχῆς Γευγελῆς. Εἶναι μιὰ «χρυσὴ βίβλος», γραμμένη ὅμως μὲ αἷμα. Καὶ ἀναριθμητοὶ εἶναι οἱ ἥρωες καὶ μάρτυρες, ποὺ ἔπεσαν ἀπ' τὸ δολοφονικὸ μαχαίρι τῶν κομιτατζήδων. Ἀπ' τὸ χωριὸ π.χ. Μπογδάντσα ἔπεσαν 19 καὶ τὸ 1913 ὀδηγήθηκαν ὄμηροι στὴ Βουλγαρία 35 ἄνδρες καὶ γυναῖκες! Φυλακίστηκαν στὴν βουλγαρικὴ φυλακὴ ἄλλοι 12. Ἀπ' τὸ Μουτν οἱ σφαγιασμένοι ἦταν 5 καὶ ἄλλοι τόσοι ἀπ' τὴν Μπογορόιτσα, ἀπ' τὴ Νεγκόρτσα 8, ἀπ' τὸ Στογιάκοβο 4, καὶ οἱ ὄμηροι καὶ φυλακισμένοι στὴ Βουλγαρία σχεδὸν 20. Οἱ φτωχοὶ παπάδες ἦταν πρῶτοι πάντοτε στὶς θυσίες καὶ στὸ μαρτύριο, ἀληθινοὶ πρωτομάρτυρες. Καὶ ἦταν ὅλοι σλαβόφωνοι!

Στὸ σπίτι τοῦ ὀπλαρχηγοῦ Ἀντ. Ζώης, ποὺ αὐτοκτόνησε τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1941 ἔξω ἀπ' τὴ Φλώρινα ὅταν εἶδε τὰ γερμανικὰ τάνκς νὰ κατακλύζουν τὴ φτωχὴ πατρίδα του, βρέθηκε κατάλογος τῶν θυμάτων, ποὺ εἶχαν δώσει τὰ χωριά τοῦ Μοριχόβου. Σύμφωνα μὲ αὐτὸν σφαγιαστήκαν καὶ ἔπεσαν ἀπ' τὴν Γραδέσνιτσα 30 χωρικοὶ καὶ ἀνάλογος ἀριθμὸς ἀπ' τ' ἄλλα χωριά. Ἦταν ὅλοι σλαβόφωνοι. Φαίνεται ὅτι ἔγραψε τὸν κατάλογο ὁ Ζώης, γιατί μὲ ἐράνους εἶχαν συγκεντρωθῆ ἀρκετὰ χρήματα — ποὺ ἐξανεμίστηκαν στὴν κατοχὴ — γιὰ ν' ἀνεγερθῆ στὴ Φλώρινα μνημεῖο, ὅπου θὰ βρίσκονταν τὰ ὀνόματα ὅλων ἐκείνων ἀπ' τὰ χωριά, ποὺ σφαγιαστήκαν καὶ ἔπεσαν στὸν Μακεδονικὸν Ἀγώνα.

ΟΙ ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΕΙΣ

Οί Βούλγαροι αναδείχτηκαν άριστοτέχνες στην προπαγάνδα. Γρήγορα ξεσήκωσαν τήν εύρωπαϊκή κοινή γνώμη και συγκίνησαν τήν εύρωπαϊκή διπλωματία. Τή μεγαλύτερη άπήχηση είχαν «τά μαρτύρια και οί ήρωισμοί τοῦ "μακεδονικοῦ" λαοῦ για τήν έλευθερία και τόν χριστιανισμό» στην Ἀγγλία, πού είχε κιόλας στην άρχή συντηρητική κυβέρνηση με τήν πατροπαράδοτη τουρκοφιλία. Φιλελεύθεροι, κληρικοί, ιδεολόγοι, φιλόανθρωποι, γεροντοκόρες κινητοποιήθηκαν. Τό «Βαλκανικό Κομιτάτο» τοῦ Λονδίνου με τούς άδελφούς Μπῶξ-τον ὑπῆρξε άνεκτίμητο διαφημιστικό πρακτορεῖο. Βοήθησε και ό Μπά-ουτσερ, ό περίφημος άναποκριτής τῶν «Γάιμς» τοῦ Λονδίνου. Ἐπίσης στή Γαλλία πολλοί ἔγραψαν φλογερά φιλοβουλγαρικά άρθρα, ἄλλοι από ἄδολο και ἄλλοι από πληρωμένο ένθουςιασμό. Ὁ Βίκτωρ Μπεράρ, άρχαιολόγος, φιλόλογος και παλιός «φιλέλληνας», ἔγινε βουλγαρικότερος και από τούς Βουλγάρους.

Οί Βούλγαροι πραγματοποίησαν τήν πρώτη τους εμφάνιση στό εύρωπαϊκό προσκήνιο με τό υπόμνημα, πού τήν 1η Ἰανουαρίου τοῦ 1899 ἔδωσαν οί «Μακεδονικοί Σύλλογοι» τῆς Βουλγαρίας στούς αντιπροσώπους τῶν χωρῶν πού είχαν υπογράψει τή Συνθήκη τοῦ Βερολίνου. Ζητοῦσαν νά εφαρμοσθοῦν οί μεταρρυθμίσεις πού καθόριζε τό άρθρο 23 τῆς Συνθήκης. Για νά διευκολυνθοῦν, φαίνεται, οί ξένοι διπλωμάτες, συνόδευσαν τό υπόμνημά τους με ἕνα ἔτοιμο σχέδιο τῶν «μεταρρυθμίσεων»: "Ἐπρεπε οί Μεγάλες Δυνάμεις νά στείλουν στρατό στή Μακεδονία και Θράκη και νά ἔγκαταστήσουν αὐτονομία, σύμφωνα με τό πρόσφατο τότε υπόδειγμα τῆς Κρήτης. Ἐννοεῖται ὅτι αὐτοί είχαν πρότυπο τήν ἀνατολική Ρωμυλία. Τό βουλγαρικό σχέδιο προχωροῦσε και στίς λεπτομέρειες. Καθόριζε τά σύνορα τῆς Μακεδονίας, ὅπως τά ἤθελε, και ὀριζε ὅτι ό Γενικός Διοικητής ἤ βαλής, ἕνας για τά τρία βιλαέτια, θά είχε μιᾶ βουλῆ πλάι του από ἄμεση ἔκλογή, ἡ ἀστυνομία θά προσερχόταν ἀπ' τήν πολυαριθμότερη ἔθνότητα, ὅτι μόνο τό ἕνα τέταρτο τῶν τοπικῶν ἐσόδων θά πήγαινε στό σουλτανικό ταμεῖο κλπ.

Ἀπειλοῦσαν ἐξ ἄλλου τίς Μεγάλες Δυνάμεις ὅτι, ἂν δέν βιαστοῦν νά συμμορφωθοῦν με τίς ὑποδείξεις τους, οί πολυβασανισμένοι χριστιανικοί πληθυσμοί στην ἀπελπισία τους, θά ἀναγκαστοῦν νά φτάσουν στά ἄκρα και στά τολμηρότερα ξεσπάσματα.

Τή μελλοντική «αὐτόνομη» Μακεδονία είχαν κόψει οί Βούλγαροι στά δικά τους μέτρα, παραγεμίζοντάς τήν με βορεινά μέρη πού δέν είχαν καμιά σχέ-

στη με τὴν ἱστορική Μακεδονία, παρὰ εἶχαν τὸ μεγάλο πρὸσόν νὰ περικλείουν πολλοὺς Βουλγάρους. Ἀπόκοψαν ὅμως νότιες περιοχές, ποὺ ἦταν ἡ πραγματική κοιτίδα τοῦ ἀρχαίου μακεδονικοῦ βασιλείου, ἀλλὰ εἶχαν πολλοὺς Ἕλληνες. Ὁλη ἡ ἔκτασι, ποὺ ἔμεινε ἔξω ἀπ' τὰ σερβικά καὶ βουλγαρικά σύνορα μετὰ τὴ Συνθήκη τοῦ Βερολίνου καὶ ἀποτελοῦσε τὰ βιλαέτια τῶν Σκοπίων, τοῦ Κοσόβου, τῆς Θεσσαλονίκης καὶ τοῦ Μοναστηρίου, βαφτίστηκε «Μακεδονία».

Ἀργότερα, ὅταν ἀρχισαν νὰ ἐφαρμόζωνται οἱ «Εὐρωπαϊκὲς Μεταρρυθμίσεις», ἀποκαλύφθηκε καθαρότερα ὅλη ἡ μηχανορραφία.

Θορυβοῦσαν γιὰ τὸ σχέδιό τους οἱ Βούλγαροι, τὸ ξανάστειλαν στὶς ἑξὶ Μεγάλες Δυνάμεις καὶ τὸ διαλαλοῦσαν. Ὁ Ἄγγλος ἐπιτετραμμένος στὴν Κωνσταντινούπολι Γιοῦγκ τὸ μελέτησε, τὸ σχολίασε καὶ ἔκαμε τὴ σχετική ἐκθεσι ποὺ δημοσιεύτηκε στὴν ἀγγλικὴ Κυανὴ Βίβλο. Σὲ κάθε κεφάλαιο σχεδὸν ἔγραφε καὶ τόνιζε ὅτι σχεδιαζόταν μιὰ νέα ἀνατολικὴ Ρωμυλία μετὰ τὰ ἴδια πιθανώτατα ἀποτελέσματα, ἀφοῦ ἡ βουλγαρικὴ διοίκηση θὰ ἐπεδίωκε νὰ ἀπορροφήσῃ ἢ νὰ διώξῃ τὰ ἄλλα ἔθνη καὶ στοιχεῖα. Μέσα στὴν ἴδια τὴ βουλγαρικὴ βουλή ὁ πρῶν καὶ ἔπειτα πρωθυπουργὸς Ντάνερ δήλωσε ὅτι: Ἡ αὐτονομία τῆς Μακεδονίας ἦταν μέσον καὶ ὄχι σκοπός.

Καὶ ἐπειδὴ οὔτε ἡ Τουρκία τρόμαζε τόσο πολὺ ἀπ' τὸ ὑπόμνημα-τελεσίγραφο ὥστε νὰ παραδώσῃ χωρὶς πόλεμο ὅλη σχεδὸν τὴν Εὐρωπαϊκὴ Τουρκία, οὔτε ἡ Εὐρώπη ἔνωσε τόσο δυνατὴ συγκίνηση, ὥστε νὰ φορτωθῇ καινούργια βάρη, ὅστε ἀπ' τὸ Κρητικὸ πρόβλημα, προχώρησαν στὴν πραγματοποίησι τῶν ἀπειλῶν, ἀρχίζοντας τὴν ἐνοπλὴ δράση.

Ἀκουστήκαν μερικὲς συμπλοκὲς, ἔπεσαν παλληκαρίσια οἱ πρῶτοι κομιτατζῆδες, δολοφονήθηκαν λίγοι ἀγάδες μετὰ κίνδυνον νὰ προκληθοῦν ἀντεκδικήσεις καὶ σφαγές. Ἀναταραχὴ στὴν Εὐρώπη. Τελειῶνε ὁ πόλεμος τῶν Μπόερς στὴ Νότιο Ἀφρικὴ καὶ δὲν εἶχε ἀκόμη ἀρχίσει ὁ ρωσο-ιαπωνικὸς. Ἔτσι δὲν ὑπῆρχαν ἄλλα ἐντυπωσιακὰ γεγονότα γιὰ τὸν διψαλέο εὐρωπαϊκὸ τύπο. Οἱ ἄθλοιοι τῶν κομιτατζήδων παριστάνονταν μετὰ τὰ ζωηρότερα χρώματα καὶ οἱ βασιβουζουκισμοὶ τῶν Τούρκων μετὰ τὰ μελανότερα. Γιὰ τοὺς παπάρδες, τοὺς δασκάλους, τοὺς πρόκριτους καὶ τ' ἄλλα θύματα τῶν «ἐλευθερωτῶν», οὔτε λόγος! Ἐμεῖς δὲν ἤμασταν παρὰ ὑπῆρέτες καὶ χαφιέδες τοῦ «ἐρυθροῦ» σουλτάνου Ἀμπντοῦλ Χαμίτ, ποὺ τὸν βάραινε καὶ ἡ πρόσφατὴ τότε σφαγὴ τῶν Ἀρμενίων...

Τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 1902 ὀργανώθηκαν στὴ Σίπκα μεγάλες βουλγαρορωσικὲς γιορτὲς γιὰ τὰ εἰσοσιπεντάχρονα τῆς μεγάλης μάχης τοῦ 1877. Ἐκαμε παρέλαση καὶ ὁ βουλγαρικὸς στρατὸς μπροστὰ στὸ μνημεῖο ἐκείνων ποὺ ἔπεσαν γιὰ τὴ δημιουργία του. Εἶχε παρευρεθῆ καὶ ὁ πολὺς Ρῶσος στρατηγὸς καὶ διπλωμάτης Ἰγνάτιεφ, ὁ ἐμπνευστὴς τῆς Συνθήκης τοῦ Ἀγίου Στεφάνου. Μετὰ πανηγυρικὸ λόγον του ἀπὸ ἓνα μπαλκόνι τῆς Σόφιας, ἀφῆσε τελευταία ὑποθήκη του στὴ βουλγαρικὴ λαὸ νὰ μὴ ξεχάσῃ ποτὲ τὴ Βουλγαρία τοῦ Ἀγίου Στεφάνου, ν' ἀγωνίζεται ἀπὸ γενεὰ σὲ γενεὰ γιὰ τὴν πραγματοποίησίν της καὶ νὰ στη-

ρίζεται πάντοτε στη μητέρα Ρωσία. Είτε γιατί τον συνεπήρε ο γενικός ένθουσιασμός είτε γιατί θέλησε να υποσκελίσει το άλλο Κομιτάτο της ΒΜΡΟ Σαράφωφ, που είχε ἀγκαλιάσει την ἀδιαλλαξία, το κομιτάτο των Βέρχοβιστ-Τσουότσσοφ ἔκαμε ἀπότομη στροφή, κήρυξε ξαφνικά την «ἐπανάσταση» και ἔριξε, ὅπως διαλάλησε, τον κύβο.

Μιά ἐφημερίδα της Σόφιας ἡ «Ρεφόρμ» ἔγραψε στις 8 Ὀκτωβρίου τοῦ 1902 ὅτι εἶχαν ἐπαναστατήσει 12 καζάδες. Ἄλλη ὅμως ἐφημερίδα, «Σαραφωφική», τόνιζε ὅτι δὲν ἔγινε τίποτε.

Στόν βουλγαρικό και τὸν εὐρωπαϊκό τύπο ξέσπασε θύελλα γιὰ τοὺς φρικτοὺς τούρκικους μπασιμποτζουκισμούς. Ὁ Ἄγγλος γεν. πρύξενος Θεσσαλονίκης διαπίστωσε ὅτι πολλές ὑπερβολές στόλιζαν τὶς στῆλες τῶν εὐρωπαϊκῶν ἐφημερίδων. Τῇ μεγαλύτερῃ ὅμως συγκίνησῃ προκαλοῦσε ἡ κατάσταση τῶν «προσφύγων» χωρικῶν που ἦταν πραγματικά ἀθλιέστατη.

Τὸ πῶς τώρα, με τόσο ἐτοιμοπόλεμο τούρκικο στρατό, μπαινόβγαιναν μεγάλα συμμοριακά συγκροτήματα και περνοῦσαν πλήθη χωρικῶν με τὰ γυναικόπαιδα και τὰ ζῶα, θὰ πρέπει νὰ τὸ ἀναζητήσουμε στὰ θαύματα της τούρκικης νωχέλειας και ἀνικανότητας.

Ὡστόσο ἡ τουρκικὴ κυβέρνηση γρήγορα ἀντιλήφθηκε τὸν κίνδυνο ἀπὸ τοὺς «πρόσφυγες». Τοὺς ἔδωσε ἀμνηστία και τοὺς καλοῦσε νὰ γυρίσουν πίσω στὰ χωριά τους. Ἔστειλε μάλιστα και εἰδικὴ ἐπιτροπὴ στη Βουλγαρία. Ἐντιδρούσαν ὅμως τὰ κομιτάτα. Δὲν ἤθελαν νὰ χάσουν ἓνα πολύτιμο ὄπλο γιὰ τὴν προπαγάνδα τους. Εἶχαν ἀρχίσει νὰ ἐρχονται ἔρανοι και ἀπεσταλμένοι ἀπὸ φιλανθρωπικὲς ὀργανώσεις πολλῶν χωρῶν. Ἡ βουλγαρικὴ κυβέρνηση ἔστειλε τὸ Νοέμβριο τοῦ 1902 διακοίνωση στις ἔξι Μεγάλες Δυνάμεις, ὅπου ἔλεγε ὅτι δὲν εἶχε ἔδαφικὲς βλέψεις στη «Μακεδονία». Δὲν μπορούσε ὅμως νὰ μὴν ἐνδιαφέρεται γιὰ τὴ «Μακεδονία», ἀφοῦ τόσοι Βούλγαροι πρόσφυγες ἤρθαν ἀπὸ ἐκεῖ στὸ ἔδαφός της και ἀναστάτωσαν τὴν κοινὴ γνώμη. Γιὰ νὰ πάψῃ ἡ προσφυγικὴ εἰσροή, ἔπρεπε νὰ καλυτερέψουν οἱ ὅροι της ζωῆς τῶν πληθυσμῶν της «Μακεδονίας» και νὰ ἐφαρμοστοῦν οἱ μεταρρυθμίσεις της Συνθήκης τοῦ Βερολίνου.

Ἡ Ρωσία και ἡ Αὐстро-Ὀγγαρία εἶχαν μονοπωλήσει ἀπὸ τὸ 1897, με τὸ γειτονικὸ ἕως δικαίωμα, τὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν εἰρήνη και τὴν τάξη στὴν Βαλκανικὴ. Ἄρχισαν τώρα γιὰ λογαριασμό και τῶν ἄλλων τεσσάρων Μεγάλων Δυνάμεων νὰ διαθέτουν τὸ περίσσευμα της εὐαισθησίας και της καλωσύνης τους γιὰ τὴν βελτίωση της τύχης τῶν παλυβασανισμένων χριστιανικῶν πληθυσμῶν στὴν ταραγμένη Μακεδονία. Τὸ ἄρθρο 23 της Συνθήκης και περισσότερο τὸ δίκαιο τοῦ ἰσχυροτέρου τοὺς πρόσφερε δικαιολογίες. Ἄρχισε μιὰ ἀτέλειωτη φιλολογία, που μόνο ἀποτέλεσμα εἶχε νὰ χειροτερέψουν τὴν κατάσταση και νὰ περιπλέξουν ἀκόμη περισσότερο τὰ περίπλοκα πράγματα.

Ἐπειτα ἀπὸ μερικὲς συστάσεις και διαμαρτυρίες στὴν Κωνσταντινούπολη και τὴ Σόφια, ἔγινε τὸ πρῶτο αὐстро-ρωσικὸ διάβημα στὴν τουρκικὴ κυ-

βέρνηση να πάρη τὰ ανάλογα μέτρα γιὰ ν' ἀποκαταστήσῃ τὴν τάξιν, τὸ νόμο καὶ τὴν ἰσοπολιτεία στὰ «τρία βιλαέτια». Οἱ Τοῦρκοι ἔριζαν καὶ πάλι ὅλο τὸ βᾶρος καὶ τὴν εὐθύνη στὴ Βουλγαρία, ποὺ ὀργάνωνε καὶ ἔστειλε τὶς συμμορίες τῶν κομιτατζήδων. Τὸ Νοέμβριο ὁμοίως τοῦ 1902 ἀκολούθησε δεύτερο αὐστηρότερο διάβημα τῶν δυὸ ἐντολοδόχων Δυνάμεων, ποὺ ζητοῦσε διοικητικὲς μεταρρυθμίσεις ἀπαραίτητες γιὰ τὴ βελτίωση τῆς κατάστασης. Ἡ «ἐπανάσταση» καὶ τὸ «ρίζιμο τοῦ κίβου», οἱ συνηθισμένες ὑπερβολές τῶν Τοῦρκων καὶ ἰδίᾳ ἡ συρροή τῶν «προσφύγων», ἔφεραν ἀποτέλεσμα. Τὴν αὐстро-ρωσικὴ ἐνέργεια ὑποστήριζαν καὶ οἱ ἄλλες Μεγάλαις Δυνάμεις, καθὼς καὶ ἡ Ἑλλάς καὶ ἡ Σερβία, ποὺ εἶχαν ἐνισχύσει τὴν Τουρκία μὲ τὴν προκαταβολικὴ ἀπόκρουση τοῦ αὐτονομιστικοῦ σχεδίου.

Ἡ τουρκικὴ κυβέρνησις ἀναγκάστηκε τότε νὰ προβάλῃ ὡς ἀνακαινιστὴς τοῦ ἑαυτοῦ της. Εἶχε καὶ πλοῦσια πείρα ἀπ' τὸ τρόπο, μὲ τὸν ὁποῖο εἶχε καταφέρει νὰ ἀποτύχουν καὶ πολλὲς ἄλλες παρόμοιες εὐρωπαϊκὲς ἀξιώσεις. Ἔστειλε μιὰν ἐγκύκλιον στοὺς τρεῖς βαλῆδες, διόρισε γενικὸ ἐπιθεωρητὴ τους τὸν Χουσεὶν Χιλιμὴ πασά, ἕναν ἐξυπνότατο Μιτυληνίῳ, καὶ ἔφτιαξε μιὰ τετραμελῆ ἐπιτροπὴ νὰ παρακολουθῇ τὴν κατάστασιν ἀπ' τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ὅπως γράφει ὁ Dakin, δὲν ἔγινε δεκτὴ ἡ πρότασις τοῦ Ἀγγλοῦ πρεσβευτῆ νὰ μπεῖ στὴν Ἐπιτροπὴ καὶ ὁ Καραθωδωρῆς πασάς. Ὅπως ἦταν φυσικὸ, ἡ Τουρκία δὲν κατόρθωσε νὰ εὐχαριστήσῃ κανένα.

Κατὰ τὰ τέλη Δεκεμβρίου τοῦ 1902 ξεκίνησε ὁ Ρῶσος ὑπουργὸς τῶν ἐξωτερικῶν νὰ συναντήσῃ στὴ Βιέννη τὸν Αὐστριακὸ συνάδελφό του. Πρῶτα πέρασε ἀπ' τὴ Σόφια καὶ τὸ Βελιγράδι. Ἀπ' τὴ συνάντησιν τῶν δυὸ ὑπουργῶν γεννήθηκε τὸ «Βιενναῖον Πρόγραμμα Μεταρρυθμίσεων» στὴ Μακεδονία.

Οἱ Τοῦρκοι δὲν τρώμαζαν καὶ πολὺ, γιὰτὶ ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Κριμαϊκοῦ πολέμου, ἀλλὰ καὶ νωρίτερα ἀκόμη, δοκίμαζαν πολλὰς φορές, εἴτε ἀναγκαστικὰ εἴτε θεληματικὰ, νὰ «μεταρρυθμίσουν» τὸν γηραιὸ καὶ σάπιο κρατικὸ ὄργανισμό τους. Βγῆκαν σουλτανικὰ φερμάνια, τὸ περίφημο Χάτι-Χουμαγιούν, διατάγματα, ἐγκύκλιοι κλπ. Μὰ ὅλα ἦταν πάντοτε «θόρυβος γιὰ τὸ τίποτε». Διηγόνταν ὅτι ἕνας βαλῆς Μοναστηρίου ποὺ διάβαζε τότε σὲ μιὰ συγκέντρωση ἀξιωματοῦχων καὶ προκρίτων μουσουλμάνων καὶ χριστιανῶν ἕνα σουλτανικὸ φερμάνι, ποὺ μιλοῦσε γιὰ ἰσοπολιτεία χριστιανῶν καὶ μουσουλμάνων καὶ θέλησε νὰ τὸ ἐπεξηγήσῃ εἶπε: «Στὸ ἐξῆς δὲ θὰ λέτε «γκιαούρηδες» τοὺς... γκιαούρηδες... οὔτε τοὺς Ἑβραίους τσιφούτηδες...». Ἐπιχείρησε ἔπειτα νὰ ἐπανορθώσῃ τὴν γκάφα του. Πῶς ἦταν δυνατὸν νὰ γίνῃ σοβαρὸς λόγος γιὰ διοικητικὴ ἀνόρθωσις σ' ἕνα κράτος, ὅπου ὑπάλληλοι, ἀξιωματικοί, δικαστικοί ἦταν κακοπληρωμένοι, ἀμόρφωτοι καὶ διεφθαρμένοι, ἐπικρατοῦσε τὸ «μπαχτσίζ», τὸ χατήρι καὶ τὸ καπρίτσιο καὶ βασιλεύαν ἄκρατος δεσποτισμὸς καὶ θεοκρατικὸς μεσαιωνισμός; Μποροῦσαν ποτὲ νὰ νιώσουν ἰσονομία καὶ ἰσοπολιτεία οἱ Τοῦρκοι καὶ τουρκαλβανοὶ κρεμανταλάδες, ποὺ ἦταν ὁ καθένας καὶ ἕνα κινήτῳ ὄπλοστάσιο,

ἢ οἱ φανατισμένοι χουτζάδες καὶ μπέηδες, ποὺ θεωροῦσαν τὴν «γριαούρη» ἐγ-
θρὸ τῆς ἀλλοθινῆς πίστεως», καλὸ μονάχα νὰ δουλεύη καὶ νὰ πληρώνη τὸ «χαρά-
τσι» καὶ καταδικασμένο ἀπ' τὸν Ἄλλὰχ νὰ δέχεται ταπεινώσεις καὶ κλωτσιές;

Στὴ Βιέννη ἀποφάσισαν οἱ δυὸ ὑπουργοί, καὶ ἐπικρότησαν καὶ οἱ ἄλλες
«Μεγάλες Δυνάμεις», νὰ διατηρήσουν τὸ τουρκικὸ καθεστῶς νὰ τὸ ἀναμορφώ-
σουν καὶ νὰ τὸ ἀνακαινίσουν. Ρωσικὴ πρότασι γιὰ διορισμὸ χριστιανοῦ διοι-
κητῆ τῶν «τριῶν βιλαετιῶν» ἀπορρίφτηκε.

Τὸ θαῦμα τῆς τουρκικῆς ἀναγέννησης θὰ τὸ ἐπιτελοῦσαν οἱ πρεσβευτές
τῆς Αὐστρίας καὶ τῆς Ρωσίας στὴν Κωνσταντινούπολη. Βρῆκαν ὅτι δὲ χρειά-
ζονταν νὰ παραταθῆ ἄλλα ἐρίαι χρόνια τὸ ὑπουργεῖο τοῦ Χιλμῆ ποσᾶ με τὸ
δικαίωμα νὰ κάμνη χρῆση καὶ τοῦ στρατοῦ, νὰ ἀναδιοργανωθῆ ἡ χωροφυλακὴ
καὶ ἡ ἀστυνομία με τῆ βοήθεια Εὐρωπαϊῶν ἀξιωματικῶν (Σουηδῶν καὶ Βέλ-
γων), ποὺ θὰ τοὺς ἐπαίρνε στὴν ὑπηρεσία τῆς ἢ τουρκικῆς κυβέρνησης, νὰ κατα-
ταχθοῦν καὶ χριστιανοὶ χωροφύλακες ἀνάλογα με τῆ σύνθεση τοῦ πληθυσμοῦ
καὶ ν' ἀντικατασταθοῦν οἱ «κακοὶ» ὑπάλληλοι καὶ ἀξιωματικοὶ ἀπὸ ἄλλους ποὺ
θὰ καθόριζαν ἕμως ἄλλοι χειρότεροι ἴσως συνάδελφοί τους. Δὲν λησμονήθηκε
καὶ ἡ ἀμνηστία, πανάκεια γιὰ τὴν ἀναταραχὴ. Σύμφωνα με τηλεγράφημα τοῦ
Ἄγγλου πρεσβευτῆ Ο'Κόννορ, ὁ Χιλμῆ πασὰς δέχτηκε μ' εὐχαρίστηση τὴν ἀμνη-
στία, γιὰ τὴν θὰ ἄδειαζαν οἱ ὑπεργεμάτες φυλακῆς (Dakin).

Θυμοῦμαι ποὺ τὴν ἀνοιξὴ τοῦ 1903 κατατάχθηκαν στὸ Μοναστήρι λίγοι
«πολίτηδες» (ἀστυφύλακες) καὶ κάμποσοι «τζαντερμάδες» (χωροφύλακες),
οἱ περισσότεροι ἀρβανιτόβλαχοι ἀπ' τὰ μέρη τῆς Κορυτσᾶς, ποὺ γρήγορα ἕμως
γύρισαν στὰ πρόβατα καὶ στὰ μουλάρια τους, γιὰ τὸ μισθὸς τους ἦταν λιγότε-
ρος ἀπὸ ἓνα χρυσὸ εἰκοσόφραγκο τὸ μῆνα. Ὁ Dakin γράφει ὅτι κατατάχθη-
καν κάμποσοι χριστιανοὶ χωροφύλακες καὶ διορίστηκαν 3000 χριστιανοὶ ἀγρο-
φύλακες, χωρὶς ἕμως ἕπλα.

Σημαντικότερη ἴσως μεταβολὴ ἔγινε στὸ οἰκονομικὸ θέμα. Καθένα ἀπ'
τὰ τρία βιλαέτια θὰ εἶχε χωριστὸ δικό του προϋπολογισμὸ, με διαχειριστὴ τὴν
Ἰθωμανικὴ Τράπεζα, ποὺ θὰ πλήρωνε τοὺς μισθοὺς ὑπαλλήλων καὶ ἀξιωμα-
τικῶν. Ὡς τότε οἱ μισθοὶ πληρώνονταν με καθυστέρηση μερικῶν... μηνῶν.
Συγγενεῖς π.χ. τοῦ Τούρκου γείτονά μας εἶχαν 8 μῆνες νὰ πάρουν τὴ φτωχὴ
σύνταξή τους. Τότε ἰδρύθηκε καὶ τὸ ὑποκατάστημα τῆς Banque Othomane
στὸ Μοναστήρι καὶ φαντάζομαι καὶ στὰ Σικόπια καὶ ἴσως καὶ στὴ Θεσσα-
λονίκη. Ἀποφασίστηκε ἐπίσης νὰ μὴ νοικιάζεται σὲ δημοπρασία ὁ φόρος τῆς
δεκάτης, παρὰ νὰ βεβαιώνεται ἀπ' εὐθείας στὰ χωριά, στὸ σύνολο τῶν κατοί-
κων τους. Βάσι γιὰ τὸ ποσὸ ποὺ θὰ πλήρωνε κάθε χωριό, χρησίμευε ὁ μέσος
ἔρος τῆς τελευταίας πενταετίας, τὸ ποσὸ δηλ. ποὺ ἔδωσε ἡ ἐνοικίαση τοῦ φό-
ρου τὰ τελευταῖα πέντε χρόνια. Ἐτσι γλύτινε ὁ χριστιανικὸς ἀγροτικὸς πλη-
θυσμὸς ἀπ' τὴ τρομερὴ πληγὴ τῶν Τούρκων ἐνοικιαστῶν τῆς δεκάτης. Τὸ σύ-
στημα ἐφαρμόστηκε σὲ μερικοὺς καζάδες με πολλὴν ἐπιτυχία. Πρόβαλε

ὅμως ἀντιρρήσεις στή μεταρρυθμίση ἡ «Διεθνῆς Ἐπιτροπή τοῦ Δημοσίου Χρέους», γιατί φοβήθηκε ὅτι δὲ θὰ μεγάλωναν τὰ προορισμένα γιὰ τὴν ὑπηρεσία τοῦ δημοσίου χρέους τουρκικὰ ἔσοδα...

Στὸ οικονομικὸ ζήτημα οἱ ξένοι ἔδωσαν γενικὰ ἰδιαίτερη σημασία. Ἡ Πράσινη Ἰταλικὴ Βίβλος ὀλάκερη καὶ ἡ Κίτρινη Γαλλικὴ σχεδὸν ὀλάκερη ἦταν ἀφιερωμένες στὴν οικονομικὴ πλευρὰ τῶν Μεταρρυθμίσεων.

“Ὅλοι, μεγάλοι καὶ μικροί, χειροκρότησαν τὶς Μεταρρυθμίσεις καὶ ὅλοι διατήρησαν τὴν δυσπιστία καὶ τὶς ἐπιφυλάξεις τους. Πρῶτοι καὶ καλύτεροι οἱ δυὸ ἐντολοδόχοι καὶ «πατέρες» τῶν Μεταρρυθμίσεων, ποὺ εἶχαν ἐπωμισθῆ τὸ βαρὺ φορτίο νὰ μεταλαμπαδεύσουν τὸν εὐρωπαϊκὸ πολιτισμὸ καὶ νὰ μεταφυτέψουν τὰ εὐρωπαϊκὰ συστήματα στὰ «τρία βιλαέτια». Τὶ ἀκριβῶς ἐπιδίωκε ἡ κάθε μιὰ εἶναι μυστήριον ποὺ μόνον τὰ διπλωματικά τους ἀρχεῖα μποροῦν νὰ ἐξηγήσουν. Τὸ βέβαιο εἶναι ὅτι ἤθελαν τὴν ἀναταραχὴ καὶ τὴν ἐπιδείνωση τῆς κατάστασης μὲ τὴν ἐλπίδα ὅτι θὰ μποροῦσαν οἱ ἴδιοι νὰ ψαρέψουν σὲ θοὰ νερά. Ἡ βουλγαρικὴ κυβέρνησις φοβήθηκε κάποια στιγμή μήπως ἡ Αὐстро-Οὐγγαρία προχωροῦσε εἰς τὸ Νόβι-παζάρ καὶ τὰ Σκόπια. Ἀλλὰ ἡ Ἀγγλία, ἡ Γαλλία καὶ ἡ Ἰταλία σύστησαν στὴν Τουρκία ν’ ἀποφύγη πόλεμον μὲ τὴ Βουλγαρία καὶ νὰ μὴ παραχωρήσῃ τὸ Κόσοβο στὴν Αὐστρία (Ἀγγλικὴ Κυανῆ Βίβλος 1904, σελ. 135). Ἡ Τουρκία, ποὺ διατηροῦσε πολὺ στρατὸ μὲ σοβαρὸ κλονισμὸ τῶν οικονομικῶν της, ὅπως παραπονέθηκε ὁ Μεγ. Βεζίρης Φερὴτ Πασὰς στὸν Ἑλληνα πρεσβευτὴ, θὰ ἤθελε νὰ λύσῃ μὲ τὸ σπαθὶ τὸ νέο γόρδιον δεσμὸ, ἀφοῦ ἡ Ρωσία ἦταν κίβλας μπλεγμένη μὲ τὴν Ἰαπωνία. Ὁσπτόσο ἀναγκάστηκε νὰ καταπιῇ τὸ πικρὸ ποτῆρι τῶν Μεταρρυθμίσεων μὲ τὴν ἐλπίδα ὅτι δὲν θ’ ἀργοῦσε ἡ διάσπασῃ τῶν Μ. Δυνάμεων.

Ἐκεῖνοι ποὺ θερμότερα καὶ ζωηρότερα χαιρέτησαν τὶς Μεταρρυθμίσεις ἦταν ἡ Ἑλλάδα καὶ ἡ Σερβία. Ὁ Ἑλληνας ὑπουργὸς τῶν ἔξωτερικῶν Σκουζὴς διαλάλησε τὴ χαρὰ του στὴ Βουλὴ, στὶς 9 Μαρτίου τοῦ 1903. Ἐσφεύγαμε, προσωρινὰ τουλάχιστον, τὸν κίνδυνον τῆς αὐτονομίας.

Ὁ Σέρβος βασιλεὺς δῆλωσε τὸν Φεβρουάριον τοῦ 1903 στὸν ἀνταποκριτὴ τοῦ «Νέου Ἐλευθέρου Τύπου» τῆς Βιέννης, ὅτι ἡ αὐτονομία ἦταν ἡ χειρότερη λύσις, ἀντίθετη πρὸς τὰ ἱστορικὰ δεδομένα καὶ ἰκανὴ μόνον νὰ ὑποδαυίση τὰ πάθη καὶ τὶς συγκρούσεις.

Ἡ Τουρκία βρῆκε ἄλλη περιπλοκὴ ἀπ’ ἐκεῖ ποὺ δὲν τὴν περιέμενε. Ἐπαναστάτησαν οἱ Τουρκαλβανοὶ τοῦ Κοσόβου καὶ τῆς Ντιμπρας ἐναντίον τοῦ σχεδίου τῶν Μεταρρυθμίσεων, γιατί δὲν ἐννοοῦσαν μὲ κανένα τρόπο νὰ δεχτοῦν χριστιανούς χωροφύλακες καὶ τ’ ἄλλα καινὰ δαιμόνια. Χρειάστηκε νὰ ὀργανωθῆ σωστὴ ἐκστρατεία μὲ 19 τάγματα ποὺ μπῆκαν μὲ πόλεμον τὸ Μάιον τοῦ 1903 στὸ Ἰπέκ καὶ ἀπελευθέρωσαν τοὺς πολιορκημένους. Πῆγε καὶ ὁ Χιλμὴ πασὰς στὰ Σκόπια νὰ παρακολουθήσῃ τὶς πολεμικὰς ἐπιχειρήσεις.

Τὸν Ἰούλιον ὅμως στασίασαν πάλι ἀξίωματικοὶ καὶ Ἀλβανοὶ φύλαρχοι,

κατέλαβαν τὸ τηλεγραφεῖο στὸ Ἰπέκ καὶ ζήτησαν νὰ πληρωθοῦν οἱ καθυστερημένοι μισθοί, νὰ ἐλαττωθοῦν οἱ φόροι καὶ νὰ ἀπομακρυνθοῦν οἱ ἐλάχιστοι χριστιανοὶ χωροφύλακες. Ἡ τουρκικὴ κυβέρνησις ἀναγκάστηκε νὰ καταργήσῃ στὸ Κόσοβο τὸν φόρο αἰγοπροβάτων καὶ νὰ ἐλαττώσῃ τὸν φόρο τῆς δεκάτης.

Ἡ βουλγαρικὴ ἐξ ἄλλου κυβέρνησις εὐχαρίστησε θερμότερα τοὺς δυὸ «ἐντολοδόχους» γιὰ τὴ στοργή τους πρὸς τὸ δυστυχημένο Μακεδονικὸ λαό, εὐχίσθηκε νὰ γίνουν τὰ μέτρα τους ριζικότερα, ἀλλὰ στὴν πραγματικότητά ἐκαμε ὅτι μπορούσε γιὰ ν' ἀποτύχουν. Γιὰ τὰ μάτια φυλάκισε τὸν Τσοῦτσεφ καὶ τοὺς ὑπαδούς του σὲ «ἀνοιχτὴ φυλακὴ» καὶ ἔστειλε τὸν Νάτσεβιτς στὴν Κωνσταντινούπολη νὰ ζητήσῃ ἀνταλλάγματα, μητροπολιτικὰ βεράτια καὶ ἐπέκταση τῶν Μεταρρυθμίσεων καὶ στὴν περιοχὴ Ἀδριανουπόλεως. Ἡ Ρωσία ὅμως δὲν τὸ δέχτηκε, γιὰτὶ ἡ Συνθήκη τοῦ Ἀγίου Στεφάνου εἶχε ἀφήσει ἔξω τὴν Ἀδριανούπολη. Ὁ ἰκανὸς αὐτὸς διπλωμάτης καὶ πολιτισμένος Βούλγαρος κατάρφερε νὰ πάρῃ ἀπ' τοὺς Τούρκους ὑπόσχεση νέας ἀμνηστίας. Στὸ μεταξὺ οἱ Βούλγαροι ἀνακάλυψαν καινούργια ἀπελευθερωτικὴ μέθοδο: τὴν ἀνατινάξεις. Ἀνατίναξαν στὶς 27 Ἀπριλίου 1903 στὴ Θεσσαλονικὴ τὸ γαλλικὸ ἀτμόπλοιο «Γκουαλτακιβίερ», τὴν ἄλλη μέρα τὴν Ὀθωμανικὴ Τράπεζα, τὴν ἐγκατάσταση τοῦ φωταερίου κλπ.

Τότε ξέσπασε γενικὴ κατακραυγὴ στὴν Εὐρώπη. Γαλλικὴ κυρίως περιουσία ἦταν ἡ Ὀθωμανικὴ Τράπεζα καὶ εὐρωπαϊκὰ κεφάλαια εἶχαν ἐπενδυθῆ στὸ φωταερίο.

Ὅσῳ οἱ Μεταρρυθμίσεις συνεχίστηκαν κουτσὰ στραβὰ καὶ οἱ δουλειεὶς τοῦ Κομιτάτου γοργὰ καὶ ὀρμητικὰ.

Τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1903, εὐθὺς μετὰ τὸ «Ἡλιντεν», σηκώθηκε ὁ τσάρος τῆς Ρωσίας μὲ τὸν ὑπουργό του τῶν ἐξωτερικῶν καὶ πῆγε νὰ συναντήσῃ τὸν αὐτοκράτορα τῆς Αὐστρίας καὶ τὸν ὑπουργό του στὴ μικρὴ αὐστριακὴ πόλη Μύρστεγ. Οἱ Ρῶσοι, μὲ τὴ συγκατάθεση καὶ τῆς Ἀγγλίας, πρότειναν τὸν διορισμὸ χριστιανοῦ διοικητῆ τῶν τριῶν βιλαετιῶν, δηλ. οὐσιαστικὰ τὴν αὐτονομίησιν. Οἱ Αὐστριακοὶ ὅμως ἔφεραν ἀντίρρηση. Ἔγινε στὸ τέλος συμβιβασμὸς καὶ ἀποφασίστηκε νὰ μεταρρυθμιστοῦν οἱ «Μεταρρυθμίσεις»! Ἔτσι γεννήθηκε τὸ «Μυστέγειον Πρόγραμμα Μεταρρυθμίσεων». Οἱ δυὸ αὐτοκράτορες ἀποφάσισαν, ἐρήμην τῆς Τουρκίας, μὲ τὸ δικαίωμα ποῦ ἔδωσαν στὸν ἑαυτὸ τους γιὰ τὴν εἰρήνευση πάντοτε τῆς Μακεδονίας, νὰ διορίσουν δυὸ ἀντιπροσώπους-βοηθοὺς τοῦ Χιλμῆ πασᾶ καὶ ἐπιθεωρητῆς τοῦ Γενικοῦ Ἐπιθεωρητῆ ποῦ θὰ τὸν βοηθοῦσαν καὶ θὰ τοῦ παραστέκονταν σὰν σκια. Οἱ δυὸ ἀντιπρόσωποι ἢ πράκτορες (agent), ὅπως λέγονταν τότε, ἔφθασαν στὴ Θεσσαλονικὴ προτοῦ ἔρθῃ ἡ ἔγκρισσις τῆς τουρκικῆς κυβερνήσεως! Ἦταν ὁ αὐστριακὸς Μοῦλερ, καὶ ὁ Ρῶσος Ντέμερικ, πρῶην πρόξενοι καὶ οἱ δυὸ. Γρήγορα ἔγινε γνωστὸ ὅτι ὁ Χιλμῆ πασᾶς τοὺς ἔπαιζε στὰ δάχτυλα καὶ τοὺς δυό...

Ἀποφάσισαν ἐπίσης οἱ δυὸ αὐτοκράτορες νὰ ἀναλάβουν Εὐρωπαῖοι πιὰ

αξιοματικοί τὴν ἀναδιοργάνωση τῆς χωροφυλακῆς. Πῆγαν Αὐστριακοὶ στὰ Σκόπια, γιὰ νὰ εἶναι κοντὰ στὸ Κόσοβο καὶ τὴν βόρειο Ἀλβανία, Ἴταλοὶ στὸ Μοναστήρι, γιὰ νὰ πλησιάσουν στὴν νότιο Ἀλβανία καὶ τὴν Ἠπειρο καὶ Ρῶσοι στὴ Θεσσαλονίκη γιὰ νὰ ἐπιβλέπουν τοὺς ἄλλους δυό. Οἱ Γάλλοι πῆραν τὸ σαντζάκι Σερρών καὶ οἱ Ἀγγλοὶ τῆς Δράμας, μὲ τὴν Καβάλα. Μόνον οἱ Γερμανοὶ δὲν θέλησαν νὰ στείλουν αξιωματικούς ἀπὸ σεβασμὸ πρὸς τὸν σουλτάνο καὶ καλίφη.

Οἱ Ἴταλοὶ εἶχαν ζητήσει νὰ ἐπεκταθοῦν οἱ Μεταρρυθμίσεις καὶ στὴν Ἠπειρο καὶ τὴν Ἀλβανία. Ἰκανοποιήθηκαν ὅμως μὲ τὸν διορισμὸ τοῦ Ἰταλοῦ στρατηγοῦ Ντὲ Τζώρτζι ὡς ἀρχηγοῦ τῆς χωροφυλακῆς.

Ὁ Ντὲ Τζώρτζι, ζωηρὸς ἀσπρομάλλης, κατοικοῦσε στὸ Μοναστήρι σ' εἶνα σπίτι ἀντίκρου στὸ δικό μας. Βρῆκε στὰ Σκόπια μπέηδες, πού ἐπαιρναν μισθοὺς ἀνωτέρου αξιωματικοῦ χωροφυλακῆς χωρὶς ποτέ νὰ πατήσουν σὲ γραφεῖο ἢ σὲ σταθμὸ χωροφυλακῆς! Θὰ ἦταν ἴσως δυνατοὶ καὶ ἐπικίνδυνοι Ἀλβανοί, πού τοὺς πλήρωνε ἡ τουρκικὴ κυβέρνησις γιὰ νὰ μὴ δημιουργοῦν ἀταξίες ἢ καὶ ληστείες ἀκόμη. Οἱ δυὸ ἐντολοδόχοι ὑποσχέθηκαν ὅτι μάλις θὰ ἀποκατασταθῆ ἡ τάξις καὶ ἡ εἰρήνη μὲ τὸ στοργικὸ τους ἐνδιαφέρον καὶ τοὺς κόπους τους θὰ ἔκαναν νέα διοικητικὴ διαίρεσις τῆς «Μακεδονίας» μὲ βᾶσις τὴν ἐθνολογικὴ σύνθεσις τοῦ πληθυσμοῦ. Ἐχυναν μ' ἄλλα λόγια λάδι στὴ φωτιά, γιὰτὶ ἦταν σὰν νὰ παρότρυναν τὶς ἀντιμαχόμενες ἐθνότητες νὰ φροντίσουν νὰ ξαπλωθοῦν, ὅσο μπορούσαν περισσότερο, μὲ ὅλα τὰ μέσα! Οἱ μόνον πού ἦταν τότε ὀπλισμένοι καὶ ὀργανωμένοι ἦταν οἱ Βούλγαροι, πού δὲν ἄργησαν νὰ συμμορφωθοῦν μὲ τὶς νέες ὑποδείξεις τῶν ἐντολοδόχων. Πέταξαν πᾶ τὸ προσωπεῖο καὶ ἄρχισαν ἀπροκάλυπτα τὸν βίαιο ἐκβουλγαρισμὸ. Ὅποιοι δὲν ἦταν ἢ δὲν ἤθελαν νὰ γίνουν Βούλγαροι, ἔπρεπε χωρὶς καμιὰ ἐπιφύλαξι νὰ λείψουν ἀπ' τὸ πρόσωπο τῆς γῆς.

Οἱ ξένοι αξιωματικοὶ εἶμιναν ξένοι, ἀν ὅχι ἐχθροὶ ἀπέναντί μας. Παντοῦ διατυπώθηκαν παράπονα ἐναντίον τους. Ἀκόμα καὶ ἀπ' τοὺς Γάλλους καὶ τοὺς Ἀγγλοὺς αξιωματικούς δὲν ἦταν εὐχαριστημένοι οἱ δικοὶ μας στίς Σέρρες καὶ τὴ Δράμα. Ὁ Ἕλληνας πρόξενος Σερρῶν ἔγραψε τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1904 ὅτι οἱ Γάλλοι αξιωματικοὶ αἰτέθησαν ἐπὶ κεφαλῆς τῆς βουλγαρικῆς κινήσεως πρὸς μεγίστην ζημίαν τῶν ἐθνικῶν μας συμφερόντων. Ὁ ἀρχηγὸς Veran τηρεῖ ὅπως ὅποτε στάσις ἐφεκτικὴν, ἥτις προβαίνει μέχρι ἀδιαφορίας διὰ τὴν διαγωγὴν τῶν ὑπ' αὐτὸν αξιωματικῶν καὶ καθιστᾷ καὶ αὐτὸν συνένοχον».

Ὡστόσο νομιζῶ υπερβάλαμε. Δικαιολογοῦσαμε τὴν δική μας ἀκηδεῖα καὶ ἀδράνεια, δὲν τοὺς πλησιάζαμε, δὲν τοὺς κολακεύαμε, δὲν τοὺς περιποιούμασταν, ὅπως ἔκαναν συστηματικὰ οἱ Ρουμάνοι καὶ οἱ Βούλγαροι. Σὲ ἐποχὴ μεγάλων ἀντιθέσεων, ἡ ἀπλὴ ψυχρὴ ἀμεροληψία τοῦ τρίτου ἐρμηνεύεται σὰν προκατάληψη καὶ ἔθρα. Ἀπ' τοὺς Γάλλους ὁ ταγματάρχης Lamouche ἀποδείχτηκε κι' ἀργότερα βουλγαρικότερος ἀπὸ τοὺς Βουλγάρους μὲ τὸ βιβλίον του

«Δεκαπέντε χρόνια βαλκανικής ιστορίας». Πολλά και απειλείωτα παράπονα τῶν δικῶν μας εἶχαν προκαλέσει καὶ οἱ Φουλὸν καὶ Καμποκάσο. Στὸν Παγιάρές ὅμως οἱ Γάλλοι ἀξιωματικοὶ μίλησαν μὲ τὰ χειρότερα λόγια γιὰ τοὺς Βουλγάρους καὶ τὰ ἐγκλήματά τους· τοῦ ἔδωσαν, καθὼς καὶ οἱ Ἕλληνοι τῆς Δράμας, πληροφορίες γιὰ τὸν ἐλληνικὸ πληθυσμὸ τῶν Σερρῶν, τῆς Δράμας, τοῦ Σιδηροκάστρου, ποὺ ἀναιροῦσαν τὶς στατιστικὲς τοῦ Brancoff. Ἡξεραν βέβαια τὰ φιλελληνικά του αἰσθήματα. Δὲν εἶχαν ὅμως κανένα λόγο νὰ ἀπαγγέλουν καὶ φιλιππικούς κατὰ τῶν Βουλγάρων. Σημειώθηκε τότε καὶ τὸ νόστιμο καὶ χαρακτηριστικὸ ἐπεισόδιο. Μιὰ βραδιά, ποὺ ὁ πρόξενος Σαχτούρης θὰ πήγαινε σὲ κάποια γιορτὴ τῶν Τούρκων, εἶπε νὰ σφάζουν τὸν «γάλο» — ἐνοοῦσε μία γαλοπούλα ποὺ τοῦ εἶχαν φέρει δῶρο ἀπὸ ἓνα χωριό. Κάποιος, ποὺ ἔτυχε νὰ βρισκεται στὸ προξενεῖο, νόμισε ὅτι ἦταν διαταγὴ νὰ μαχαιρώσουν Γάλλο ἀξιωματικὸ!

Στὸ Μοναστήρι οἱ Ἰταλοὶ ἀξιωματικοὶ θεωροῦνταν ἐχθροὶ μας. Στὴν Κοζάνη ὅμως ὁ Ἰταλὸς λοχαγὸς Καστόλντι ἀποδείχτηκε θετικὸς φίλος. Ὁ ἐκεῖ διευθυντὴς τῆς ἀστυνομίας, γιὰ νὰ ἐκδικηθῇ τὰ μέλη τῆς ἐπιτροπῆς Κοζάνης ποὺ τοῦ ἔκοψαν ξαφνικὰ τὸ ἐπίδομά του (μπαχτσίς), τοὺς ἔπιασε μὲ τὴν κατηγορία ὅτι ἦταν συνωμότες, ἐπαναστάτες κλπ. Ὡς μάρτυρα εἶχε ἓναν «πληγωμένο ἀντάρτη», ποὺ τὰ βεβαίωσε ὅλα. Ὁ Καστόλντι ζήτησε νὰ δῇ καὶ αὐτὸς τὸν «ἀντάρτη». Καὶ διαπίστωσε ὅτι εἶχε νὰ κάμῃ μ' ἓνα τρελλό, ποὺ τὸ εἶχε σκάσει ἀπ' τὸν Ἅγιο Ἀντόνιο τῆς Βέροιας, ποὺ τότε χρησίμευε γιὰ φρενοκομεῖο. Ἡ πληγὴ του προερχόταν ἀπ' τὶς σωφρονιστικὲς ἀλυσίδες τοῦ μοναστηριοῦ. Ὁ ἀρχιστυνόμος ἀπολύθηκε ἀπ' τὴ θέση του σὲ λίγες μέρες καὶ οἱ φυλακισμένοι «ἐπαναστάτες» ἀφέθηκαν ἐλεύθεροι.

Στὴν Καστοριά ὁ Βιτσέντσι εἶχε πάσι μιὰ βροχερὴ μέρα ἐκδρομὴ στὴν λίμνη μὲ τὸ περιβόητο ἀνταποκριτὴ τῶν «Γάιμας» τοῦ Λονδίνου Μπάουτσερ. Ὁ Ἄγγλος μὲ τὸν Μοναστηριώτη διερμηνέα τοῦ ἀξιωματικοῦ Ζιούλη, ρώτησε τὸν βαρκάρη τί ἦταν. Ὁ βαρκάρης τοῦ ἀπάντησε: «Ἕλληνας εἶμαι. Τί ἄλλο»; «Ὁχι, δὲν εἶσαι Ἕλληνας, εἶσαι Βούλγαρος», ἀνταπάνησε ὁ Μπάουτσερ, ποὺ ἦταν γνωστὸς φιλοβούλγαρος. Ὁ βαρκάρης τότε ρώτησε μὲ τὴ σειρά του: «Ἦ ἀφεντιά σου τί εἶσαι»; «Ἄγγλος», εἶπε ὁ Μπάουτσερ. «Ὁχι, δὲν εἶσαι Ἄγγλος, εἶσαι Ρῶσος», τοῦ ἀποκρίθηκε ὁ βαρκάρης (Οἱ Ρῶσοι ἦταν τότε οἱ χειρότεροι ἐχθροὶ τῶν Ἄγγλων). Ὁ Ἰταλὸς ξέσπασε στὰ γέλια καὶ εἶπε τοῦ Μπάουτσερ: «Σὰς ἀποδεικνύει ὁ βαρκάρης μὲ τὴν ἐξυπνάδα του ὅτι εἶναι πραγματικὸς Ἕλληνας». «Καὶ ἀπόγονος τοῦ Ὀδυσσεά», πρόσθεσε ὁ Ἄγγλος.

Ἡ τουρκικὴ κυβέρνησις καὶ ἡ παλιὰ πρεσβεία τῆς Κωνσταντινουπόλεως εἶχε ἀναστατωθῆ ἐπειδὴ βρέθηκαν φοβερὰ ἐπαναστατικὰ γράμματα, ποὺ εἶχε γράψῃ ὁ Καστοριανὸς γιατρὸς Λουκάς, ἰδιοκτήτης τοῦ σπιτιοῦ, ὅπου κατοικοῦσε ὁ Βιτσέντσι. Ἐπειδὴ ὅμως ὁ Ἰταλὸς λοχαγὸς ἀπουσίαζε μὲ ἄδεια, διατάχθηκε ἀπὸ τὴν Πρεσβεία τοῦ ὁ Καστόλντι νὰ παραβρεθῇ στὴν ἔρευνα τοῦ

σπιτιοῦ. Ξεκίνησε ἀπὸ τὴν Κοζάνη, τὴν παραμονὴ τῆς Προτοχρονιᾶς τοῦ 1908 μαζί με τὸν διερχομένον του Λεκόν. Ἡ ἔρευνα ἔγινε σύμφωνα με τὶς «διωμολογήσεις» Παραβρέθησαν, ἐκτὸς ἀπὸ τὸν Καστόλντι, ὁ εἰσαγγελεύς, ὁ δῆμαρχος, ὁ μουχτάρης, ὁ καϊμακάμης καὶ ἀστυνομικοί. Διαπίστωσαν ὅλοι ὅτι ὁ γιατρός, πού εἶχε γράψει τὰ φοβερὰ γράμματα, εἶχε ἀπλούστατα πρελλαθῆ. (βλ. Γ.Χ. Μόδη, Μακεδονικὲς ἱστορίες, σ. 109-113).

Γιὰ τοὺς Ρώσους ἀξιοματικούς δὲν χωροῦσε στοὺς δικούς μας δεύτερη γνώμη. Ὑποστήριζαν ἀναφανδὸν τοὺς κομιτατζήδες. Στὴ Γευγελή ὁ τσέλιγκας Δημ. Κεχαγιᾶς, πού τοῦ εἶχαν σκοτώσει τὸ γιό του οἱ κομιτατζήδες, θεωροῦσε πὼς ὁ Ρῶσος ἀξιοματικὸς ἦταν ὁ κυριότερος ὑπεύθυνος γιὰ τὸ φόνον τοῦ γιοῦ του.

Ἐνας Σέρβος πρόξενος εἶχε δηλώσει πὼς ἂν ἓνας Βούλγαρος φάη μιὰ κλωτσιὰ, ἀναστατώνονται οἱ ἀξιοματικοὶ τῆς Ἁγίας Ρωσίας. Ὅταν ὅμως σφάζονται ἑκατοντάδες Ἑλληνες ἢ Σέρβοι, ἢ «Μεγάλῃ Προστάτρια» τῆς Ὁρθοδόξιας παραμένει ἀδιάφορη. Τὸν Ρῶσο ἀξιοματικὸ τῆς Στρώμνιτσας δὲν δίστασαν νὰ τὸν καταγγείλουν οἱ δικοὶ μας πρόκριτοι στὸν Χιλμὴ πασά, τοὺς δυὸ «Πράκτορες» στὸ Οἰκομενικὸ Πατριαρχεῖο καὶ στὴν τουρκικὴ Κυβέρνηση, ὅτι προστάτεψε τοὺς κομιτατζήδες, φωτογραφίζόταν μαζί τους, μοίραζε τὶς φωτογραφίες αὐτές, προπαγάνδιζε κτλ. Καὶ ἔταν ὁ Χιλμὴ πασὰς τοὺς ρώτησε τηλεγραφικὰ ἂν ἦταν γνήσιες οἱ ὑπογραφές τους, ἤρθαν οἱ ἴδιοι στὴ Θεσσαλονίκη γιὰ νὰ τὶς ἐπιβεβαιώσουν.

Ἡ τουρκικὴ κυβέρνηση ἔκαμε περισσότερο θόρυβο γιὰ τὸ κάλυμμα τῆς κεφαλῆς τῶν ξένων ἀξιοματικῶν παρὰ γιὰ τὴν παρουσία τους! Στὸ τέλος ὑποχώρησε, δέχτηκε νὰ φορέσουν ὅλοι φεσάκια, ἐκτὸς ἀπ' τοὺς Ρώσους καὶ τοὺς Γάλλους, πού κράτησαν τὸ καλπάκι καὶ τὸ πηλήκιό τους.

Στὴν ἀρχὴ ὅλοι οἱ ξένοι ἀξιοματικοὶ ἦταν 25. Ἀργότερα ἤρθαν ἄλλοι 27, πού τοὺς δέχτηκε με πολλὰς ἀντιρρήσεις καὶ παζαρλίκια ἡ τουρκικὴ κυβέρνηση. Κύριο μέλημά τους ἦταν ἡ διοργάνωση τῆς νέας χωροφυλακῆς. Ἐπρεπε νὰ κατατάξουν, σύμφωνα με τὸ «Μυστέγειο Πρόγραμμα» καὶ χριστιανούς, καὶ μάλιστα ἀνάλογα με τὴν ἐθνολογικὴ σύνθεση τοῦ πληθυσμοῦ. Πρήγορα ὁμως κατάλαβαν ὅτι τὸ καλύτερο ὕλικό ἔδιναν μονάχα οἱ Τοῦρκοι, πού εἶχαν καὶ σχετικὴ παράδοση. Οἱ χριστιανοὶ πολὺ λίγη προθυμία ἔδειχναν νὰ ὑπηρετήσουν σὲ μιὰ χωροφυλακὴ πού δὲν ἔπαυε νὰ εἶναι τουρκικὴ. Εἶχε ἀνοίξει τότε καὶ ἡ Ἀμερικὴ, ὅπου μετανάστευαν κοπαδιαστά. Οἱ κομιτατζήδες ἐξ ἄλλου πού ξελαρυγγίζονταν γιὰ εὐρύτερες μεταρρυθμίσεις, τοπικὴ αὐτονομία κλπ. κυνηγοῦσαν ἀλύπητα τοὺς χριστιανούς χωροφύλακες, ὅπως καὶ οἱ γκέκρηδες τοῦ Κοσόβου. Οἱ χριστιανοὶ χωροφύλακες ἄλλωστε δὲν ξεχνοῦσαν τοὺς δεσμούς με τὴν ἐθνικὴ τους ὀργάνωση. Οἱ Βούλγαροι «τζανταρμάδες» καὶ «πολίτηδες» ἐξακολουθοῦσαν νὰ εἶναι ὄργανα καὶ τοῦ Κομιτάτου.

Ὁ Γεώργιος Σούλιος ἀπὸ τὴν Κορυτσᾶ, πού ἀναδείχτηκε ἐξαιρετικὸς ὑπληρ-

χηγός του Μακεδονικού και του Ήπειρωτικού Ἀγώνα υπηρέτησε ως χωροφυλάκας στην περιφέρεια Καστοριάς. Ἐπειδὴ δὲν μπόρεσαν οἱ δικοὶ μας νὰ ξεκάμουν ἕναν ἐπικίνδυνο Βούλγαρο κάποιου χωριοῦ, πήγε αὐτὸς μὲ τὴν στολή και τὸ ὄπλο του, τοῦ ζήτησε νὰ τοῦ ἐπιδώσει κάποιον δικαστικὸ ἔγγραφο, τὸν σκότωσε στὸ μεσοχώρι και πήρε τὰ βουνά! Δημιουργήθηκε λοιπὸν μιὰ νέα χωροφυλακή, πολὺ καλύτερη ἀπὸ τὴν παλιά. Τὴν ἀποτελοῦσαν ὀλιγάριθμοι ζυλοσχίστες, ἡλικιωμένοι και συχνὰ καὶ κακοποιοί. Ὁ συνταγματάρχης Σμπέρσκι εἶπε τοῦ Παγιαρὲς ὅτι γιὰ 100 χωριά εἶχε κάποιον 10 χωροφυλάκας. Οὔτε λόγος βέβαια πὼς θὰ μπορούσε ἡ δύναμη αὐτὴ νὰ ἀντιμετωπίσει μεγάλες και πάνοπλες συμμορίες. Μὲ τὸ δίκιο της λοιπὸν φώναζε ἡ τουρκικὴ κυβέρνηση ὅτι χρειάζεταν στρατὸς και ὄχι χωροφυλάκας, γι' αὐτὸ και εἶχε ὀργανώσει σώματα ἀπὸ ἐκλεκτοὺς στρατιῶτες κυνηγῶν (ἀβτζῆ ταμπούρ), προορισμένα γιὰ τὴν συστηματικὴ δίωξη τῶν συμμοριῶν.

Ἰδρύθηκαν τότε στὴ Θεσσαλονικὴ σχολὲς χωροφυλάκων και ἀξιωματικῶν. Δὲν λησμόνησαν οἱ δυὸ ἀντοχάτορες στὴ μεγαλοψυχία τους και τὰ καμένα χωριά. Μὲ τὸ «Μυστέγειο» ζήτησαν ἀπ' τὴν τουρκικὴ κυβέρνηση νὰ ξαναφτιάξῃ τὰ καμένα σπίτια και ν' ἀποζημιώσει τοὺς πυροπαθεῖς. Ἡξεραν ὡστόσο ὅτι ἡ Τουρκία, φορτωμένη μὲ τὰ ἔξοδα γιὰ τὴ συντήρηση τόσο στρατοῦ, οὔτε τὴν ικανότητα οὔτε τὴν ὀρεξὴ εἶχε νὰ στεγάσῃ και ν' ἀποζημιώσει τοὺς «ἐπαναστάτες». Οἱ Αὐστροῦσοι ἔμωσ ἔστειλαν τὴ «νότα» γιὰ τὸν τύπο γιὰ τὸν τύπο ἔδωσαν και οἱ Τοῦρκοι ὑποσχέσεις. Σὲ μερικοὺς μόνο ἔδωσαν ἀπὸ... ἕνα εἰκοσόφραγκο γιὰ νὰ χτίσουν τὸ καινούργιο σπίτι!

Ἐκαμαν ὁμως και κάτι χειρότερο οἱ «ἐντολοδόχοι». Γιὰ λόγους οἰκονομίας... ἀξιωματικῶν και γιὰ νὰ συγκεντρωθῇ δραστηκὴ ἢ προσοχὴ τῶν Αὐστροῦσων στὰ μέρη, ὅπου ἦταν ἔστια τῶν «βουλγαρικῶν» ταραχῶν (ὅπως δήλωσαν στὴν ἀγγλικὴ βουλὴ ὁ ὑφυπουργὸς τῶν ἐξωτερικῶν λόρδος Πέρσου, και στὴν αὐστριακὴ ὁ ὑπουργὸς τῶν ἐξωτερικῶν Γκολοχόφσκι), ἀποφάσισαν νὰ περικόψουν και νὰ φαλιδεύσουν τὰ «τρία βιλαέτια». Ἔτσι ἄφρησαν ἔξω ἀπ' τὴς «Μεταρρυθμίσεις» και τὴν «στοργικὴ» τους φροντίδα ὄλο τὸ βιλαέτι τοῦ Κοσόβου, ἐκτὸς τοῦ σαντζακίου Σκοπίων, ἀπ' τὸ βιλαέτι Μοναστηρίου τὸ σαντζάκι Κορυτσᾶς, ποὺ θεωροῦνταν πάντοτε μακεδονικὸ ἐκτὸς τοῦ καζᾶ Καστοριάς, ὄλο τὸ σαντζάκι Σερβίων μὲ τοὺς καζάδες Σερβίων, Κοζάνης, Πτολεμαΐδας, Βοῖου, Γρεβενῶν και Ἐλασσόνας. Ὅλο δηλ. τὸ σημερινὸ νομὸ Κοζάνης μὲ τὴν Ἐλασσόνα και τοὺς καζάδες Κατερίνης, Βεροίας, Χαλκιδικῆς και τὴ νῆσο Θάσο. Ἐγινε μάλιστα λόγος νὰ ἐξαιρεθῇ και ὁ καζὰς τοῦ Λαγκαδά. Ἔτσι ἡ Βουλγαρία τοῦ Ἁγίου Στεφάνου εἶχε ἀναστηθῆ· ἡ παράξενη αὐτὴ Μακεδονία, παραρυσκωμένη πρὸς βορρᾶν και ἀκρωτηριασμένη πρὸς νότο θὰ γινόταν εὐκόλη βουλγαρικὴ λεία, ὅπως και ἡ Ἀνατολικὴ Ρωμυλία.

Ἀναστατώθηκε τότε ὄλη ἡ Ἑλλάδα. Ἡ παγίδα ἦταν πολὺ χοντροκομμένη. Ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνηση εἶχε ζητήσει πολλές φορές ἀπ' τὴς Μεγάλες Δυνά-

μεις να μη χαρακτηρίζεται «Μακεδονία» όλο το βιλαέτι Σκοπίων (Κοσόβου). Σ' όλες τις διακρινώσεις της έγραφε «ή Μακεδονία και το βιλαέτι των Σκοπίων», εξαίρουσε μάλιστα και μερικούς βορεινούς καζάδες απ' τὰ βιλαέτια (Θεσσαλονίκης και Μοναστηρίου). Η ελληνική θέση υποστήριζε πάντοτε ότι τὰ όρια τής ιστορικής και πραγματικής Μακεδονίας ήταν στη γραμμή Κρουσόβου-Μπαμπούνα-Ντεμίρ Καπού-Στρέμνιτσα, λίγο βορειότερα δηλ. απ' τὰ σημερινά ελληνικά σύνορα.

Ό όπλαρχηγός Νταλίπης, αγράμματος και ξενόγωνος χωρικός απ' τὸ χωριὸ Γάβρο (Γαμπρέσι) τής Καστοριάς (έπεσε τὸ 1906 σὲ ένεδρα κοιμητατζήδων), έλεγε ότι τὰ ελληνικά σύνορα έφθαναν πάνω απ' τή Γευγελή, ως εκεί, όπου φύτρωναν οί τελευταίες συκιές.

Αλλά και οί Σέρβοι διαμαρτυρήθηκαν έντονώτατα. Τὸ Κόσοβο ήταν ή «παλιά Σερβία». Είχε μεταναστεύσει στην Ούγγαρία μεγάλο μέρος τοῦ σερβικού του πληθυσμοῦ, μαζί με τὸν Πατριάρχη τοῦ Ίπέκ στις αρχές τοῦ 18ου αιώνα. Ωστόσο δέν έπαινε νὰ εἶναι ὁ τόπος όπου έπεσε ὁ τελευταῖος ανεξάρτητος βασιλιάς τους (1389) Αλάζαρος στη μεγάλη μάχη με τοὺς Τούρκους. Τὰ Σκόπια πάλι ήταν ή πρωτεύουσα τοῦ άλλου μεγάλου βασιλιά τους, τοῦ Στεφάνου Ντουσάν. Ό Σέρβος πρεσβευτής στη Σόφια Σίμιτς δήλωσε στὸν Παγιαρὲς ότι δέν μπορούσε νὰ γίνῃ λόγος για σερβο-βουλγαρική προσέγγιση, ἐφ' ὅσον οί Βούλγαροι χαρακτηρίζαν τὰ Σκόπια ως τμήμα τής Μακεδονίας.

Στὸ μεταξύ με τις ρωσικές παρεμβάσεις κατορθώθηκε νὰ υπογραφούν σερβο-βουλγαρικές συμφωνίες, ακόμα και συμμαχία και τελωνειακή ένωση. Στις 30 Μαρτίου τοῦ 1904 συναντήθηκαν στὸ Βελιγράδι οί βασιλιάδες τής Βουλγαρίας και τής Σερβίας. "Όλες ὅμως οί συμφωνίες έζησαν ὅσο τὰ ρόδα τοῦ Μαῖου. Τις παρέσυρε σάν μαραμένα φύλλα ή δράση τῶν κοιμητατζήδων. Για νὰ δεχθῇ ή Τουρκία και Διεθνή Οικονομική Έπιτροπή στὰ «τρία βιλαέτια», ευρωπαϊκὸς στόλος πῆρε, στις 26 Νοεμβρίου τοῦ 1905, στην κατοχή του τὰ τελωνεῖα Μυτιλήνης και Αήμου και τὰ κράτησε ως τις 18 Δεκεμβρίου.

Ό σουλτάνος αναγκάστηκε και υποχώρησε. Μόνο ή Γερμανία δέν πῆρε και πάλι μέρος στη ναυτική αὐτὴ ἐπιχείρηση.

Για τὸ χατῆρι ὅμως τῶν Μεταρρυθμίσεων δέχτηκαν οί ἔξι Μεγάλες Δυνάμεις ν' αὐξήθουν οί τελωνειακοί δασμοὶ τής Τουρκίας στὰ ζένα προϊόντα ἀπὸ 8 σὲ 11. Η διαφορά, κάπου 600.000 λίρες, θα πήγαινε στὰ οικονομικά τῶν «τριῶν βιλαετίων». Η Τουρκία ήταν τότε κάτω απ' τή «δουλεία» τῶν «Cariculations» (Διομολογήσεων) πού τής κρατοῦσαν δεμένα τὰ χέρια.

Τὸ Βαλκανικὸ Κομιτάτο τῶν ἀδελφῶν Μπωῆζτον στὸ Λονδίνο διαμαρτυρήθηκε ἀμέσως στὸ ἀγγλικὸ Ὑπουργεῖο τῶν Ἐξωτερικῶν γιατί είχε δεχθῇ αὐτὴ τὴν αὐξηση χωρὶς νὰ ἔχη εξασφαλίσει τὴν ἐλευθερία και εἰρήνη τῶν μακεδονικῶν πληθυσμῶν και τὴν ἔδρυση Διεθνoῦς Οικονομικῆς Ἐπιτροπῆς με διοικητική και ἐκτελεστική ἀρμοδιότητα, σύμφωνα με τὸ σχέδιο τοῦ Ὑπουργοῦ

Λανσδόουν. Ἄνωτερος ὑπάλληλος τοῦ Φόρειν Ὀφρις, ὁ Mallet, εἶπε σ' ἓναν ἀπ' τοὺς ἀδελφοὺς Μπῶξτον ὅτι ἡ ἀγγλικὴ Κυβέρνησις δὲν μπόρεσε νὰ πάρῃ δραστηκότερη στάση ἀπέναντι τῆς Τουρκίας, γιατί φοβήθηκε ἐξέγερση τῶν Μουσουλμάνων Αἰγύπτου καὶ Ἰνδιῶν.

Καὶ ἡ μεταρρυθμιστικὴ φιλολογία συνεχίστηκε μὲ διακοινώσεις, συζητήσεις, διαμαρτυρίες κλπ. Ἡ κατάστασις ὀλοένα καὶ χειροτέρευε μὲ τὴν ἐπέμβασι καὶ ἐλληνικῶν καὶ σερβικῶν ἀνταρτικῶν σωμάτων, καθὼς καὶ μερικῶν ἀρβανίτικων. Ἡ Ἀγγλία πρωτοστατοῦσε πάντοτε στὶς ἐνέργειες γιὰ τὸ διορισμὸ Χριστιανοῦ διοικητῆ τῶν «τριῶν βιλαετίων», γιὰ τὴν αὐτονόμησι δηλ. τῆς Μακεδονίας. Πίστευε ἄραγε ὅτι θὰ ἔδινε ἔτσι τοὺς Βουλγάρους στὸ πλευρὸ τῆς; Ἦθελε νὰ τιμωρήσῃ τὸν Σουλτάνο γιατί ἔκλινε πιά πρὸς τὴν Γερμανία; Στὰ ἀγγλικὰ σχέδια ἀντιτάχθηκαν ἡ Αὐστρία καὶ ἡ Γερμανία.

Ἡ ἀγγλικὴ προκατάληψις ἐναντίον μας ἦταν τόσο μεγάλῃ, ὥστε ὁ Ἑλληνας πρεσβευτῆς τοῦ Λονδίνου Μεταξᾶς δὲν τολμοῦσε νὰ πατήσῃ στὸ ἀγγλικὸ Ὑπουργεῖο τῶν Ἐξωτερικῶν.

Τὸν Αὐγούστο τοῦ 1907 συναντήθηκαν στὴν αὐστριακὴ λουτρόπολι Ἰσλ ὁ Ἐδουάρδος τῆς Ἀγγλίας καὶ ὁ Ὑπουργὸς Ἐντουάρτ Γκρέυ μὲ τὸν αὐστριακὸν αὐτοκράτορα Φραγκίσκο Ἰωσήφ καὶ τὸν Ὑπουργό του. Ἀποφάσισαν νὰ ζητήσουν αὐστηρότερα τὴν ἐφαρμογὴ τῶν Μεταρρυθμίσεων. Ὑπεύθυνα γιὰ τὴν ἀποτυχία τους θεωρήθηκαν τὰ ἐλληνικὰ ἀνταρτικὰ σώματα, ἀποδοπομπιαῖοι τράγοι ξένων ἀμαρτιῶν. Ἐγίναν νέες διακοινώσεις πρὸς τὴν ἐλληνικὴ κυβέρνησι καὶ τὸ... Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο. Ὁ Ρῶσος πρεσβευτῆς δήλωσε στὸν Πατριάρχη ὅτι οἱ Ἕλληνες δὲν ἔχουν νὰ περιμένουν τίποτε στὴ Μακεδονία (Ἐγγραφο τοῦ Ἑλλήν. Πρέσβευος Κωνσταντινουπόλεως 1767/576 ἀπὸ 17-5-1907). Καὶ ἡ τουρκικὴ κυβέρνησι ζήτησε ἀπ' τὴν ἐλληνικὴ τὴν ἀνάκλησι τοῦ Γενικοῦ Προξένου Θεσσαλονίκης Λ. Κορομηλᾶ καὶ ἀπ' τὸ Πατριαρχεῖο τὴν ἄμεση ἀπομάκρυνσι τῶν μητροπολιτῶν Δράμας, Μοναστηρίου, Γρεβενῶν καὶ Καστοριάς. Τὸ Φόρειν Ὀφρις βρῆκε τότε καιρὸ ν' ἀσχοληθῇ μὲ τὴν συγκέντρωσι στοιχείων ἐναντίον τῶν μητροπολιτῶν! Τοῦ μητροπολίτη Δράμας Χρυσοστόμου, τοῦ ἐθνομάρτυρα ἀργότερα τῆς Σμύρνης, κατελόγιζε ὅτι ἐνὸς παπᾶ 82 χρόνων ἀπ' τὴν Καρλίκοβα, ποὺ ἔγινε Βούλγαρος σχισματικὸς, τοῦ ἔκοψε τὰ γένεα καὶ τὰ μαλλιά καὶ τοῦ φόρεσε φεσάκι... Τοῦ ἔκαμε δηλ. καθάρισι, πράγμα βέβαια ποὺ δὲν ἦταν καὶ πολὺ ἄδικο, ἀφοῦ στὰ γεράματά του ἀλλάξε ἐκκλησιαστικὸ στρατόπεδο. Τοῦ μητροπολίτη Πελαγονίας Ἰω. Φοροπούλου τοῦ καταμαρτύρησε ὅτι συνεργαζόταν μὲ τὰ ἀνταρτικὰ σώματα, ὅτι ἀφόριζε τοὺς ρουμανίζοντες καὶ ὅτι δὲν πατοῦσε τὸ πόδι του στὸ Διοικητικὸ Συμβούλιο τοῦ βιλαετιοῦ (μετὰ ἰσὶνταρέ), γιατί εἶχε γίνει δεκτὸς ἐκεῖ καὶ ἓνας Ρουμάνος.

Ὁμὴ ἀγγλικὴ διακοίνωσις πρὸς τὴν Ἑλλάδα ἰσχυρίζεται ὅτι τὰ ἐλληνικὰ σώματα ἦταν τὸ κυριότερον ἐμπόδιον στὴν εἰρήνευσι καὶ ὅτι τὸ γεγονός τοῦτο

Θά ζημίωνε τὴν Ἑλλάδα στὸ Κρητικὸ ζήτημα. Δικαιολογοῦσε σχεδὸν καὶ τὶς βουλγαρικὰς φρικαλεότητες σὲ βάρος τῶν ἑλληνικῶν πληθυσμῶν τῆς Ἀνατολικῆς Ρωμυλίας! Τότε ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις θορυβήθηκε. Ὁ Ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν δήλωσε ὅτι διατάχθησαν τὰ ἑλληνικὰ Προξενεῖα Μακεδονίας νὰ συστήσουν στοὺς Μακεδόνες Τούρκους ὑπεχόους νὰ μὴν ἐνισχύουν τὰ ἀνταρτικὰ σώματα. Φανταζόταν ὅτι οἱ ξένοι καὶ οἱ Τούρκοι δὲν ἤξεραν ὅτι στὰ ἑλληνικὰ Προξενεῖα στεγάζονταν οἱ ἀξιωματικοὶ ποὺ εἶχαν τὴ διεύθυνσι τῶν ἀνταρτικῶν σωμάτων. "Ἐνας Μοναστηριώτης Βούλγαρος ἤξερε τὸ φθινόπωρο τοῦ 1904 ὅτι ὁ «γραμματεὺς» τοῦ Προξενείου Θεσσαλονίκης Σεργάκης ἦταν ὁ ἀξιωματικὸς τοῦ πυροβολικοῦ Κ. Μαζαράκης, καὶ μιὰ μέρα ὁ Χιλμὴ πασαῖς διάβασε στὸν Πρόξενο Θεσσαλονίκης Φίλιππο Κοντογούρη κατὰ λογο μὲ τὰ ὀνοματεπώνυμα καὶ τοὺς βαθμοὺς ὄλων τῶν ἀξιωματικῶν ποὺ ὑπηρετοῦσαν στὰ μακεδονικὰ Προξενεῖα!

"Ὀλη αὐτὴ ἡ ἱστορία τῶν «Μεταρρυθμίσεων» καὶ τῶν διπλωματικῶν ἐνεργειῶν ἦταν ἓνα παιδικὸ παιχνίδι ὅπου ὁ ἓνας κοίταζε νὰ κοροϊδέψῃ τὸν ἄλλο, μὲ τραγικὸ ὅμως ἀποτέλεσμα γιὰ τὸν τόπο καὶ ἰδιαίτερα γιὰ τὸν ἀγροτικὸ πληθυσμὸ τῆς Μακεδονίας.

Ὁ Σέρ "Ἐντουαρντ Γκρέυ ἀναγνώρισε σὲ συνομιλία μὲ τοὺς ἀνθρώπους τοῦ Βαλκανικοῦ Κομιτάτου ὅτι ἡ «Μακεδονία» ἦταν μιὰ ἀπλὴ γεωγραφικὴ ἔκφρασις μὲ πολλὰς διαμαχόμενες ἐθνότητες. Ὡστόσο σὲ δημόσιον λόγο ζήτησε πάλι νὰ διοριστῇ ἓνας διοικητὴς τῆς. Στὸν Αὐστριακὸν πρεσβευτὴ, ποὺ τοῦ παραπονέθηκε, τοῦ ἀπάντησε ὡμὰ ὅτι ὁ αὐστριακὸς «Πράκτορας» στῆ Θεσσαλονικὴ Μοῦλερ δὲν ἔκανε τίποτε γιὰ νὰ προχωρήσῃ τὸ μεταρρυθμιστικὸ ἔργο. Καὶ ἐξαπόλυσε στὶς 8 Μαρτίου 1908 ἐγκύκλιον στὶς ἄλλες Μεγ. Δυνάμεις ποὺ ζητοῦσε νὰ διοριστῇ Διοικητὴς ἡμιανεξάρτητος, ἔστω καὶ Μουσουλμάνος, νὰ περιοριστῇ ὁ τουρκικὸς στρατὸς καὶ ν' ἀυξήθῃ ἡ χωροφυλακὴ καὶ ἡ ἀρμοδιότης τῆς Οἰκονομικῆς Ἐπιτροπῆς. Ἡ Βουλγαρία χειροκρότησε, ἡ Ἑλλὰς καὶ ἡ Σερβία διαμαρτυρήθηκαν, ἡ Γερμανία καὶ ἡ Αὐστρία ἀντιτάχθηκαν καὶ ἡ Ἰταλία ἔμεινε οὐδέτερη. Σὲ λίγο καὶ ὁ Ρῶσος Ὑπουργὸς Ἐξωτερικῶν Ἰσβόλσκι πρότεινε στὸν Αὐστριακὸν συνάδελφόν του νὰ μονιμοποιηθῇ ὁ Χιλμὴ πασαῖς, νὰ ἰδρυθῇ εἰδικὸ σῶμα ἀγροφυλακῆς καὶ νὰ ἐξισωθῇ μὲ τοὺς δυὸ «Πράκτορες» ἡ «Οἰκονομικὴ Ἐπιτροπὴ», ὅπου ἀντιπροσωπεύονταν ὅλες οἱ Μεγάλες Δυνάμεις. Ὁ Γκρέυ δέχτηκε τὸν Χιλμὴ μὲ τὸν ὅρο ὅμως νὰ μὴν ἐκδίδουν διαταγὰς πρὸς τοὺς ὑφισταμένους του (βαλῆδες) τὸ Σεράι καὶ ἡ Ὑψηλὴ Πύλη, καὶ νὰ ὑπάγεται ἡ ἀγροφυλακὴ στῆ χωροφυλακὴ, στὸν στρατηγὸ Ντέ Τζῶρτζ. Ὑπῆρχε ὅμως στὸν προϋπολογισμὸ τῶν «τριῶν βιλαετιῶν» ἓνα ἔλλειμμα ἀπὸ 300.000 - 750.000 λίρες καὶ κανένας δὲν ἔλεγε πῶς θὰ μπορούσε νὰ καλυφθῇ.

Στὸ μεταξύ οἱ Τούρκοι, σύμφωνα μὲ τὶς ἀξιώσεις τῶν Μεγάλων Δυνάμεων, πῆραν σκληρότερα μέτρα ἐναντίον τῶν ἑλληνικῶν σωμάτων στὶς περιφέρειες Μοριχόβου καὶ Περιστερίου, ὅπου ὅχι μόνον ξυλοκόπησαν ἄγρια καὶ ἀλύ-

πητα πολλούς χωρικούς, αλλά και άλλους τόσους φυλάκισαν.

Τὴν δευτέρα τέλος ἑβδομάδα τοῦ Ἰουνίου τοῦ 1908 συναντήθηκαν ὁ Ἐδουάρδος τῆς Ἀγγλίας μετὸν Τσάρο τῆς Ρωσίας στὸ Ρεβάλ, ρωσικὴ πόλις στὰ παράλια τῆς Βαλτικῆς. Τὸ «Μακεδονικὸ ζήτημα» ἔπαιρνε πιά ἀποφασιστικὴ τροπὴ καὶ μοιραία πιθανότατα γιὰ μᾶς. Παρ' ὅλη τὴ γερμανικὴ ἀντίδραση, οἱ μέρες τῆς τουρκικῆς κυριαρχίας στὴ Μακεδονία δὲν ἦταν πολλές.

Ἀναγκάστηκαν τότε οἱ Νεότουρκοὶ ἀξιωματικοὶ νὰ ἐπιστεύσουν τὴν ἐπαναστάσῃ τους. Τὸν χειμῶνα τοῦ 1907-8 εἶχαν στείλει μήνυμα στὸ Ἑλληνικὸ Προξενεῖο Μοναστηρίου ὅτι θὰ τὸ ἀνατίναζαν στὸν ἀέρα, ἀν θὰ συνεχιζόταν ἡ ἑλληνικὴ δράση μέσα στὴν πόλι. Ἡ ἀπειλὴ εἶχε ὡς συνέπεια νὰ ματαιωθῇ ἡ δολοφονία τοῦ Βουλγάρου ἀξιωματικοῦ, ποῦ ἦταν ἀπεστασμένος στὸ βουλγαρικὸ «Πρακτορεῖο» (Προξενεῖο). Τὸν Ἰούνιο ἄρχισαν ἀπροκάλυπτες ἐπαναστατικὲς ἐκδηλώσεις. Ἀνώτεροὶ ἀξιωματικοὶ δολοφονήθηκαν μέσα στοὺς στρατῶνες. Ἐνας πασάς, ἔμπιστος ἀπεσταλμένος τοῦ Σουλτάνου, ἔπεσε διάτρητος ἀπὸ σφαῖρες τὴν ὥρα ποῦ ἔδινε στὸ τηλεγραφεῖο ἕνα τηλεγράφημα γιὰ τὰ Ἀνάκτορα. Ὁ λοχαγὸς Νιαζὴ μπεῆς ἀπ' τὴ Ρέσνα βγήκε στὰ βουνὰ μετ' νεοτουρκικὴ συμμορία καὶ νεοτουρκικὴ σημαία. Οἱ Ἄν. Νάλτσας, Ναοῦμ Καλαρίτης, Λουκᾶς Κοντουρᾶς καὶ ἄλλοι Μοναστηριῶτες, ποῦ ἦταν ἐντοπισμένοι στὸ Πόγραντετς, ἀφέθηκαν ἀπ' τοὺς ἐπαναστάτες ἐλεύθεροι. Τοὺς μίλησαν γιὰ τὴν ἄγνωστὴ «χουριέτ» (ἐλευθερία). Τὸ ἀπόγευμα τέλος τῆς 10ης Ἰουλίου ἕνα μεγάλο πλῆθος ἀξιωματικῶν βγήκε ἀπ' τοὺς στρατῶνες, πῆγε στὸ ἀντικρινὸ καφενεῖο «Τέρψις» — καὶ οἱ Τοῦρκοὶ ἀκόμη ἔτσι τὸ ἔλεγαν — ἔβαλε τὴν βιεννέζικη ὀρχήστρα νὰ παίξῃ τὴν ἀπαγορευμένη Μασσαλιώτιδα, ἔβγαλαν τὰ σπαθιά καὶ ζητωκραύγασαν «Γιασασίν χουριέτ ἀνταλέτ, μουσαβάτ» (Ζήτω ἡ ἐλευθερία, ἡ δικαιοσύνη, ἡ ἰσότης). Ἡ ἐπανάστασις κηρύχθηκε καὶ τὸ Μοναστήρι ἐγένετο τὸ «ἀλίκνο» τῆς τουρκικῆς «ἐλευθερίας». Τὴν ἴδια νύχτα τὸ «χουριέτ» ταξίδεψε μετ' τὸ τραῖνο στὴ Θεσσαλονίκη.

Μιὰ μικρὴ δηλ. παρέα ἀξιωματικῶν μπῆκε σ' ἕνα κεντρικὸ καφενεῖο, ὅπου σύχναζαν δικοὶ μας, καλοὶ πατριῶτες, ὁ Κωνστ. Γραμματικοῦ, ὁ Α. Κοντούλης, ὁ Α. Μιλόσης καὶ ἄλλοι δέκα, κάθησαν αὐτόκλητοὶ μαζί τους, κέρασαν οὔζο, κεράστηκαν, μίλησαν γιὰ μεγάλα πράγματα, ποῦ σὲ λίγο θὰ ἔβλεπαν, καὶ τοὺς πῆραν μαζί τους στὸ σιδηροδρομικὸ σταθμὸ. Ἄλλοι ἀξιωματικοὶ εἶχαν φέρει μερικὸς Βουλγάρους. Ἐνα τραῖνο γεμάτο πάνοπλους ἀξιωματικούς καὶ λίγους στρατιῶτες, σημαῖες, πρασινάδα, ἐπιγραφὰς «Γιασασίν χουριέτ» κλπ. ξεκίνησε στὸ σκοτάδι. Σὲ κάθε σιδηροδρομικὸ σταθμὸ δέχονταν μετ' σφυρίγματα καὶ ὀμβροντίες ἐνθουσιασμένες ἐπιτροπές, ἄφηναν ἄλλες, ἐνῶ ἄλλοι πυροβολισμοὶ ἀπ' τίς πόλεις Ἐδεσσα, Νάουσα, Βέροια χαιρετοῦσαν τὸ θριαμβευτικὸ πέρασμα τοῦ ἀπελευθερωτικοῦ τραίνου. Στὴ Θεσσαλονίκη ὅμως, ὅπου ἔφθασαν τὸ πρῶτ', τοὺς ὑποδέχθηκε βαθεῖα σιωπὴ. Γὰ σφυρίγματα τῆς ἀτμομηχανῆς καὶ οἱ ντουφεκιὰς τῶν ἀξιωματικῶν δὲν εἶχαν ἀνταπόκριση. Χλώμισαν καὶ οἱ ζωγ-

ρότεροι. Οί δικοί μας ἀλληλοκοιτάχτηκαν ἄφωνοι μὲ ἀγωνία. Βρέθησαν μὲ τὸ σταυρὸν ἐπαναστάτες ἐναντίον τοῦ ἀκρατιστάτου, γενναυστάτου Σουλτάνου καὶ Καλίρη τῶν πιστῶν». Φίλοι τους "Ἐλληνες σιδηροδρομικοὶ τοὺς ἔδωσαν μὲ νοήματα νὰ καταλάβουν ὅτι πήγαιναν ὅλοι γιὰ τὴν κρεμάλα. Μὰ κάποια στιγμή ἀκούστηκαν ἀραιοὶ πυροβολισμοὶ ἀπ' τὴν πόλη, ποὺ σιγὰ σιγὰ πλήθαιναν καὶ σήμωναν. Καὶ εὐθὺς ἔπειτα ἄρχισαν νὰ καταφθάνουν μὲ ὅλα τὰ διαθέσιμα ἀμάξια ἀξιωματικοί, ἀνώτεροι δημόσιοι ὑπάλληλοι, μπέηδες καὶ προπαντὸς «ντουμέδες» καὶ «ντουμείσες» (ἐκμουσουλμανισμένοι Ἑβραῖοι), ποὺ ἀνέμιζαν τοὺς φερετζέδες καὶ οὐρλιαζαν «γιασασίν χουριέτ». Λόγοι, ζητωκραυγές, φιλιὰ καὶ ἐνθουσιασμοὶ ἐπισφράγισαν τὸν ἐρχομὸ τῆς ἐλευθερίας... "Ὅλο τὸ πλῆθος, ποὺ ὀλοένα μεγάλωνε, προχώρησε τότε μὲ λάβαρα, ζητωκραυγές καὶ πυροβολισμοὺς στὴ στενὴ ἐκείνη τὴν ἐποχὴ πλατεία, ποὺ φέρνει ἀκόμα καὶ σήμερα τὸ ὄνομα τῆς ἐλευθερίας.

Σὲ 24 ὥρες ὁ Σουλτάνος ὑποχώρησε, τὸ θεοκρατικὸν καθεστῶς γκρεμίστηκε καὶ τὸ χουριέτ ἐπικράτησε χωρὶς νὰ χυθῆ σταλαματιὰ αἷμα στὴν ἀπέρριπτη αὐτοκρατορία.

Οἱ φυλακὲς ἀμέσως ἀνοιζαν διάπλατα, ἀντάρτες καὶ κομιτατζήδες κατέβηκαν ἀπ' τὰ βουνὰ στὶς πόλεις, ὅπου ἔγιναν δεκτοὶ ἀπὸ ἀξιωματικούς καὶ χουτζάδες μὲ στρατιωτικὲς μουσικὲς, προσφωνήσεις, φιλιὰ, καὶ ἀνθοδέσμες, γιὰτὶ θεωρήθηκαν πρόδρομοὶ τοῦ χουριέτ. Τὸ Μοναστήρι πάλι ἐπιφύλαξε τὴν ἐνθουσιωδέστερη καὶ ἐπιβλητικότερη ὑποδοχὴ στὰ ἑλληνικὰ ἀνταρτικὰ σώματα. Πρόβαλαν φλογεροὶ λαϊκοὶ ρήτορες, ἀληθινοὶ Μιραμπὼ καὶ Νταντῶν, τσιφλικάδες, μπέηδες, χουτζάδες, ἀξιωματικοί, δημόσιοι ὑπάλληλοι, ποὺ κανένας δὲν φανταζόταν πὼς ἦταν ἱκανοὶ γιὰ τέτοια πράγματα. Ρητόρευαν πρόθυμα μὲ εὐφράδεια καὶ πάθος σὲ συγκεντρώσεις, σὲ δεῖπνα καὶ γεύματα, σὲ καφενεῖα, σὲ πλατεῖες καὶ δρόμους...

Σὲ λίγο οἱ «Μεταρρυθμίσεις», οἱ ξένοι ἀξιωματικοί, οἱ «πράκτορες», ἡ Οἰκονομικὴ Ἐπιτροπὴ καὶ ὅλα τὰ ἄλλα κατασκευάσματα παρασύρθηκαν σὰν ξερὰ φύλλα στὸν ἄνεμο.

Ἡ παγκόσμια κοινὴ γνώμη ἐνθουσιασμένη ὑποχρέωσε τὶς «Μεγάλες Δυναμείες» νὰ ὑποκλιθοῦν μπροστὰ στὴ νεοτουρκικὴ μεταπολίτευση καὶ ν' ἀφήσουν τὴν καινούργια δημοκρατία νὰ προχωρήσῃ ἐλεύθερη καὶ ἀδέσμευτη καὶ νὰ θαυματουργήσῃ.

Ὁ ἴδιος ὁ Πρόεδρος τοῦ Βαλκανικοῦ Κομιτάτου τοῦ Λονδίνου Νόελ Μπῶξτον τηλεγράφησε πρὸς τὴν ΒΜΡΟ νὰ ὑποστηρίξῃ τὴν μεταπολίτευση. Δήλωσε ἐπίσης ὅτι ἡ Βουλγαρία θὰ ἔχανε τοὺς φίλους της ἂν τυχὸν κήρυττε τὸν πόλεμο ἐναντίον τῆς Τουρκίας.

Ο ΕΝΟΠΙΟΣ ΑΓΩΝΑΣ ΚΑΙ Ο ΠΑΥΟΣ ΜΕΛΑΣ

“Υστερα από αυτή την τραγική εξέλιξη που πήραν τα πράγματα για τον έλληνισμό της Μακεδονίας, θα είχαμε καταντήσει οι έσχατοι των ανθρώπων αν εξακολουθούσαμε να μένουμε με σταυρωμένα τα χέρια.

‘Η ίδια ή «Έποποιία του ‘Ηλιντεν» (τόμος Β’, σελ. 67-68) δικαιολογεί την έλληνική ένοπλη αντίδραση έπειτα απ’ τις μεγαλοβουλγαρικές ενέργειες και τους έκβιασμούς του πληθυσμού από τα όργανα του Κομιτάτου.

Οι Βούλγαροι είχαν αποθηριωθῆ. Οι Τούρκοι ήταν άνίκανοι να προστατεύσουν τους φιλονόμους ύπηκόους τῆς αυτοκρατορίας τους απ’ τὸ μαχαίρι των χειρότερων ύπονομευτῶν της. ‘Η τουρκική μάλιστα κυβέρνηση ἤρθε σὲ διαπραγματεύσεις με τον Βούλγαρο άπεσταλμένο Νότσεβιτς και έδωσε και ἄλλη άμνηστεία σὲ μεγάλο πλῆθος φυλακισμένων κομιτατζήδων.

‘Η άμυνα λοιπόν τῆς ‘Ελλάδος ήταν ζήτημα ζωῆς και έθνικῆς έπιβιώσεως.

‘Απ’ τον ‘Ιανουάριο ἤδη του 1904 οι πρόξενοι Μοναστηρίου και Θεσσαλονίκης έγραφαν : «Εἰς ἦν θέσιν περιῆλθον νῦν τὰ πράγματα ἐν τῷ έσωτερικῷ, τὰ ἡμίμετρα τῆς διοικήσεως συντελοῦν εἰς τὴν ἐπιδεινωσιν τῆς καταστάσεως» και «ἡ ὑπὸ των Τούρκων ἀποκατάστασις τῆς τάξεως ἀποδεικνύεται ἀδύνατος, οἱ ξενόφωνοι χωρικοὶ βαθμηδὸν ἐκβιάζονται και παρασύρονται και ἡ θέσις ἡμῶν καθίσταται ὀλονὲν δυσχερεστέρα και κρισιμωτέρα». ‘Ωστόσο ὁ ‘Υπουργὸς των ‘Εξωτερικῶν τηλεγραφοῦσε στις 8 Μαρτίου του 1904 στὸ Προξενεῖο Μοναστηρίου : «Τὸ ‘Υπουργεῖον οὐδέποτε ἀπέκρουσε τὴν ἐντὸς των νομίμων ὁρίων άμυναν των ὁμογενῶν τῆς Μακεδονίας κατὰ των βιαιοπραγούντων». Θα γινόταν άραγε αὐτὴ ἡ «έντὸς των ὁρίων» άμυνα με μηνύσεις ἐναντίον των κομιτατζήδων, που φυγοδικούσαν ἢ με εὐχέλαια και ἐξορισμούς;

‘Υπῆρχαν παντοῦ και πάντοτε στὴ Μακεδονία πυρῆνες ἢ παρέες ἀπὸ λαμπροῦς πατριῶτες, που ἦταν πρόθυμοι νὰ έργαστοῦν και νὰ ριψοκινδυνεύσουν. Πολλές φορές στὸ Μοναστήρι έπαιζαν τὸ κεφάλι τους, για νὰ μὴν τυχὸν τουρκέψῃ μιὰ γύφτισα! Τραυματίσαν τον ἰδρυτὴ τῆς ρουμανικῆς προπαγάνδας ‘Απόστολο Μαργαρίτη σὲ κεντρικὸ δρόμο. Παρασκεύασαν τὸ ἀντάρτικο σῶμα των Μοναστηριωτῶν και σύστησαν για ἀρχηγὸ τους τὸν Κώττα. ‘Ο Πιρζας γράφει στὰ ἀπομνημονεύματά του ὅτι τὸ 1900 Μοναστηριῶτες και Φλωρινιῶτες με τον ἐφημέριο του Ρακόβου (Κρατεροῦ) Παπαηλία έφεραν στὸ Περιστερί τον Καραλίβανο για ἀντίρροπο των κομιτατζήδων. Τοῦ ὑποσχέθηκαν νὰ τον

βοηθήσουν να «πιάσει τήν πίσια», τήν χρηματοποστολή δηλ. τοῦ τουρκικοῦ δημοσίου ἀπ' τὸ Μοναστήρι στήν Κορυτσᾶ-Γιάννενα καί Τίρανα-Σκόδρα. Ἐπερναν ἡμῶς καί οἱ Τοῦρκοι τὰ μέτρα τους. Ὁ Κώττας π.χ. εἶχε στήσει ἐνέδρα στό στενὸ Στένια ἀνάμεσα Ρέσνα καί Κορυτσᾶ, σκότωσε τοὺς συνοδοὺς «σοβαρῆδες» (ἔφιππους χωροφύλακες), μὰ τὸ πολύτιμο ἀμάξι ἦταν ἄδειο! Ὁ Θησαυρὸς εἶχε προσπεράσει μ' ἓνα ἄλλο φτωχικὸ καί ταπεινὸ, παραβαλιασμένο ἀμάξι χωρὶς καμιὰ φρούρηση καί συνοδεία...

Καί ὁ Καραλίβανος προτίμησε νὰ γυρίσει πίσω στοὺ Βίτσι καί τὸ Μουρίκι, ὅπου ἔπιασε σκλάβο τὸν πλούσιο Σίμωνα ἀπ' τήν Κλεισούρα, ποῦ τοῦ ἔδωσε 2000 λίρες καί ἔπειτα τήν σουλτανικὴ ἄφεση ἀμαρτιῶν καί χάρη. Ὁ φτωχὸς Παπαηλίας πέθανε στὴ φυλακὴ μὲ 7 χρόνια εἰρκτὴ στήν πλάτη του. Ὅλοι ὅμως αὐτοὶ οἱ ἄνθρωποι ἔμειναν χωρὶς ὀργάνωση, κατεῦθυνση καί ἀνώτερη διοίκηση καί δὲν ἦταν δυνατὸν ν' ἀναμετρηθοῦν μὲ τὸ Κομιτάτο, τόσο ἀριστοτεχνικὰ ὀργανωμένο καί ἔτσι πλούσια ἐνισχυμένο ἀπ' τὸ βουλγαρικὸ κράτος.

Ὁ Βούλγαρος διπλωμάτης Νάτσεβιτς ἔγραψε ὅτι, καθὼς τοῦ δήλωσε ὁ Ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν, ὁ πρωθυπουργὸς «ἐπὶ δέκα χρόνια κοιμόταν καί ξυπνοῦσε μὲ τὰ Κομιτάτα καί ἔπαιρνε μέρος σ' ὕλες τίς συσκέψεις, τίς ἐνέργειες καί τὰ σχέδιά τους».

Τὸ ἑλληνικὸ κράτος μὲ τὴν ἦρτα τοῦ 1897 στὴ ράχη του καί τὸν φόβο τῆς παρεξήγησης, ἀτολμο, διστακτικὸ καί ἀπροσανατόλιστο ἔκαμνε ἓνα βῆμα ἐμπρὸς καί δυὸ πίσω. Περιορίστηκε στοὺ ρόλο τοῦ θεατῆ. Κάθε ἄλλο παρά διάθεση εἶχε νὰ προσφύγη σ' ἄλλα μέτρα «πλὴν τῶν συνήθων», πλὴν δηλ. τῶν τυπικῶν διαμαρτυριῶν. Ὁ πρωθυπουργὸς Θεοδ. Δεληγιάννης φοβήθηκε μήπως τυχὸν καινούργια ὀργάνωση ἀντέγραφε τὴν «Ἐθνικὴ Ἐταιρεία» ἢ κατανοῦσε ὄργανο στὰ χέρια τῶν κομματικῶν ἀντιπάλων του! Δὲν κατόρθωσε τὸ ἑλληνικὸ κράτος οὔτε τὴν ἀθρόα ἐξαγωγή ὅπλων γιὰ τὸ Κομιτάτο νὰ ἐμποδίσῃ.

Ἡ Ἀθήνα ἤξερε νὰ ὀργανώῃ μόνο διαμαρτυρίες, μνημόσυνα, συλλαλητήρια. Ὑπῆρχαν δυὸ μακεδονικοὶ σύλλογοι, ποῦ πῆγαιναν σὰν τὸ σκύλο μὲ τὴ γάτα. Ὁ ἓνας ἦταν ἰδιοκτησία τῶν δύο ἀδελφῶν Γερογιάννη ἀπ' τὴν Χαλκιδική. Ὁ νεώτερος ἀπὸ τοὺς ἀδελφοὺς, ποῦ ἦταν καί ἀντισυνταγματάρχης, ἦταν ὁ μόνος σχεδὸν Μακεδόνας ἀξιωματικὸς τοῦ Ἑλληνικοῦ Στρατοῦ καί εἶχε μορφωθῆ στὴ Ρωσία. Εἶχε εἰπωθῆ ὅτι ὁ Χαρίλαος Τρικούπης θέλησε νὰ μπάσει τὴν τελευταία τάξη τοῦ Γυμνασίου Μοναστηρίου στήν Σχολὴ τῶν Εὐελπίδων, μὰ βρῆκε ἀντίδραση. Ὁ παλιὸς Στέφανος Δραγούμης ἔγραφε, μιλοῦσε, δούλευε ἀκούρατος. Τὸ σπῆτι του εἶχε γίνει ἐντευκτήριο καί καταφύγιο τῶν Μακεδόνων.

Ἡ «Ἐπίκουρος τῶν Μακεδόνων Ἐπιτροπὴ», ἔβγαζε κάθε ἐβδομάδα γαλλόφωνη ἐφημερίδα, τὸ «Bulletin d'Orient», ἀφιερωμένο ἀποκλειστικὰ στὴ Μακεδονία καί στὰ παθήματά της. Δημοσίευε καί φωτογραφίες καί λεπτομέρειες τῶν βουλγαρικῶν ἐγκλημάτων.

Τὸ 1902 πῆγε στὸ Μοναστήρι ὡς γραμματικὸς τοῦ Προξενείου ὁ Ἴων Δραγούμης. Ἦταν ἐμποτισμένος μὲ τὴ Μακεδονία ἀπ' τὸ πατρικὸ του σπίτι, ὅπου μιλοῦσαν γι' αὐτὴν ἀδιάκοπα. Μιὰ βραδιά, λίγο πρὶν ἀναχωρήσει, ὁ Στέφανος καὶ ὁ Ἴων Δραγούμης καὶ ὁ γαμπρὸς τους Παῦλος Μελάς μιλοῦσαν γιὰ τὸ αἰώνιο θέμα καὶ ζήτησαν τὴν γνώμη τῆς κυρίας Ναταλίας Π. Μελά. Ἐκείνη ἀπάντησε : «Σκέπτομαι καὶ διερωτῶμαι ἂν ἐμεῖς ἐδῶ εἴμαστε οἱ τρελλοὶ ἢ ὁ ἄλλος ἄλλος κόσμος»!

Στὸ Λονδίνο ἡ «Byron Society», ἡ Ἑταιρεία τοῦ Λόρδου Μπάρον, μὲ Πρόεδρο τὸν Ἄτκιν, καὶ στὸ Παρίσι ὁ «Φιλελληνικὸς Σύνδεσμος» μὲ τὸν Ὀμόλ καὶ τοὺς Γεωργ. Κλεμανσώ, Ντενὺ Κοσέν, Ὀλαίρ καὶ ἄλλους, πάσχιζαν νὰ ἀντιπαλαίσουν στὸ γενικὸ φιλοβουλγαρικὸ ρεῦμα. Ὁ ἀγώνας «γιὰ τὴ λευτεριά» παράσερνε πάντοτε πολλούς, ὅσο ἀπατηλὸς καὶ ἂν ἦταν.

Ὁ καθηγητὴς Νεοκλῆς Καζάσης ἔκαμε μιὰ λαμπρὴ ἐκστρατεία στὴν Εὐρώπη γιὰ τὴ διαφώτιση τῆς κοινῆς γνώμης. Στὸ γυρισμὸ τοῦ ἡ φοιτητικῆ νεολαία ζέζεψε τὰ ἄλογα ἀπὸ τὸ ἀμάξι του καὶ τὸ ἔσυρε ἡ ἴδια!

Στὸ Μοναστήρι ὁ Ἴων Δραγούμης εἶδε ἀπὸ κοντὰ τὴν κατάσταση καὶ ἔφριξε. Ἄρχισε εὐθὺς ἀμέσως νὰ γράφει πρὸς δικούς μας καὶ ξένους, νὰ πασχίζῃ νὰ ξεσηκώσῃ τὸ ἑλληνικὸ κράτος καὶ τὸν ἑλληνισμό. Τότε ἔγραψε καὶ τὸ «Ἡρώων καὶ μαρτύρων αἷμα». Ἀλλὰ ἔκαμε καὶ κάτι πρὸς οὐσιαστικὸ. Προσπάθησε νὰ ὀργανώσῃ τὴν αὐτοάμυνα τοῦ ἑλληνισμοῦ τῆς Μακεδονίας. Σχημάτισε τὴν «Ἀμυνα» μὲ ἐπιτροπὲς στὶς πόλεις καὶ στὶς μεγάλες κωμοπόλεις τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας, πού ἦταν στὴ δικαιοδοσία τοῦ Προξενείου Μοναστηρίου. Ζητοῦσε καὶ χρήματα καὶ ὅπλα.

Τότε κινήθηκε μὲ πολλὴ δραστηριότητα καὶ ἐνθουσιασμὸ καὶ ὁ μητροπολίτης Καστοριάς Γερμανὸς Καραβαγγέλης : «Ἔστεινε ἐκθέσεις, ἐκκλήσεις καὶ ἐνίσχυε τὸν Κώττα καὶ τὸν Βαγγέλη.

Ζωηρότερο ἀντιπρόσωπο καὶ προθυμότερο «πράκτορα» εἶχαν τὸν Παῦλο Μελά. Μ' αὐτὸν ἀλληλογραφοῦσαν οἱ ἴδιοι καὶ πολλοὶ ἄλλοι ἀπ' τὴν Μακεδονία καὶ σ' αὐτὸν ἀπευθύνονταν γιὰ χρήματα καὶ ἄλλα.

Ὁ Μελάς εἶχε καταρτίσει δικὸ του σύλλογο ἀπὸ συναδέλφους καὶ φίλους, πρὸς τοὺς φορολογοῦσε μὲ μηνιαῖες συνδρομὲς καθὼς καὶ μὲ «ἐφ' ἅπαξ». Ἐκαμε ἀκόμη καὶ «μετάφραση» τῶν ρούχων του (τὰ γύριζε ἀπ' τὴν ἀνάποδη), γιὰ νὰ ἔχῃ περισσότερα διαθέσιμα δικά του χρήματα! (Ναταλίας Μελά, Παῦλος Μελάς, 1964, σελ. 179).

Ὁ γενναιότερος χορηγὸς ἦταν μιὰ ξένη κυρία, ἡ κόμηση Ριανκούρ, πού ἦταν Γαλλίδα ἀριστοκράτισσα καὶ εἶχε ἐγκατασταθῆ στὴν Ἀθήνα.

Οἱ πόροι, ἐννοεῖται, ἦταν πάντοτε λίγοι καὶ πενιχροὶ γιὰ τόσο μεγάλες ἐκτεταμένες ἀνάγκες. Ὅπως μοῦ εἶπε ὁ Εὐθύμιος Καουδῆς, ὁ ἀργότερα ὄπλαρχηγὸς Παῦλος Κύρου ἀπ' τὸ Ἀναρτικὸ, εἶχε δυσφορήσει καὶ ἀγανακτήσει γιὰτὶ στὴν Ἀθήνα τοῦ ἔδιναν ὅ μόνον δραχμὲς τὴν ἐβδομάδα γιὰ φαγί, κατοικία

καί τὸ τσιγάρο, πού τὸ εἶχε πάντα στό στόμα! Ὁ φτωχὸς Μελέας πλήρωνε ζέ-
νες ἀμαρτίες.

Ἡ «Ἀμυνα» δὲν μπορούσε νὰ καταφέρει πολλὰ πράγματα. Τῆς ἔλειπαν ὕλα τὰ μέσα. Ἄφου δὲν ὑπῆρχαν ἀνταρτικὰ σώματα καὶ ἄλλη δράση, ἦταν φυσικὸ ν' ἀτονίσουν οἱ ἐπιτροπές της. Ὄταν ὁ Π. Μελέας πῆγε ὡς «ζωέμπορος» στὴν Κοζάνη καὶ στὴ Σιάτιστα, βρῆκε τὶς ἐκεῖ ἐπιτροπές, πού τὶς ἀποστελοῦσαν λαμπροὶ πατριῶτες, σὲ νεκροφάνια. Μὲ τὴν παρουσία του κινήθηκαν καὶ ἄρχισαν νὰ καταρτίζουσαν σώματα.

Ἐκτός ἀπὸ τὸν Κώττα καὶ τὸν Βαγγέλη ἦταν καὶ ὁ Ζήσης Δημουλιῶς στό Λέχοβο, μὲ 6-7 ἄντρες ὀπλισμένους μὲ ἀδειες τῆς τουρκικῆς ἀρχῆς γιὰ τὴν προστασία τοῦ χωριοῦ, καὶ ὁ Κολεπόνης στό Φλάμπουρο (Νεγόβανη), παλιὸς ἀγωνιστῆς μὲ ἄλλους τῶσους, μὰ κρυφούς. Ἐβγαζαν τὰ ὕπλα ἀπ' τὶς κρύπτες τῆ νύχτα.

Εἶχαν μεταφερθῆ μὲ πολλὲς δυσκολίες καὶ λίγα ὕπλα. Θυμοῦμαι ὅτι εἶχα δεῖ μιὰ μέρα στό ξυλεμπορικὸ κατὰστημα τοῦ Θείου μου ἓνα γέρο καὶ Θαυμασιο πατριώτη ἀπ' τὸ Σονοδόλι, πού δὲν ἤξερε οὔτε λέξη ἑλληνικῆ, τὸν Μάρκο, νὰ φορτώνη στό μουλάρι ἀνάμεσα ἀπ' τὰ σανίδια δυὸ τουφέκια γκρά.

Περίφημος γιὰ τὸ κουβάλημα τῶν ὕπων ἦταν ὁ Λουκάς Κοντουράς. Ἦταν ψῆλὸς καὶ πολλὲς φορές φοροῦσε ἀκόμη καὶ τὸ καλοκαίρι παλτὸ γιὰ νὰ κρύβη ἀπὸ κάτω ἓνα τουφέκι.

Τὸν Φεβρουάριο τοῦ 1904 ἔγινε τέλος κάποια ἀρχή. Καταρτίστημε ἐπιτροπὴ ἀπὸ 4 ἀξιωματικούς μὲ ἀρχηγὸ τὸν λοχαγὸ Ἀλεξ. Κοντούλη νὰ μελετήσῃ ἐπὶ τόπου τὴν κατάσταση. Ἄλλος χαμένος καιρὸς καὶ κόπος... Ζητοῦσαν οἱ ἀρμόδιοι ἀφορμὴ γιὰ ν' ἀναβάλουν κάθε ἐνέργεια.

Ὁ Πιρζας γράφει στ' ἀπομνημονεύματά του ὅτι ὁ ἴδιος ὁ Λάμπρος Κορομηλάς ἦταν ἀντίθετος στό σχηματισμὸ δικῶν μας ἀνταρτικῶν σωμάτων. Φοβόταν ὅτι θὰ ἀγρίευσαν οἱ Βούλγαροι καὶ θὰ ἔκαναν χειρότερα. Ὁ Πιρζας τὸν ἔπεισε ὅτι δὲν ὑπῆρχε ἄλλη διέξοδος καὶ σωτηρία. Ὅλοι ἐπίσης οἱ Μακεδόνες, πού μίλησαν μαζί του, ὑποστήριξαν τὸ ἴδιο. Βρίσκονταν τότε στὴν Ἀθήνα ὁ Κώττας, ὁ Πιρζας ὁ Παῦλος Κύρου, πού ἀκολούθησαν τὴν Ἐπιτροπὴ, ὁ Μοναστηριώτης Σπύρος Δούμας καὶ ἄλλοι.

Τὰ ὠραῖα γράμματα τοῦ Παύλου Μελέ στὴ σύζυγό του, πού ἀποπνέουν τόσο εὐγενικὸ ἄρωμα, μᾶς καθορίζουν τὸ δρομολόγιο πού ἀκολούθησε ἡ Ἐπιτροπὴ καὶ οἱ 30 ἔνοπλοι ἄνδρες της. Εἶναι καὶ πολὺτιμα ἱστορικὰ ντοκουμέντα. Ἐπισκέφθηκαν τόσα χωριά, δέχτηκαν ἐπισκέψεις καὶ ἐπιτροπές ἀπὸ πολλὰ ἐπίσης ἀλλὰ καὶ ἔμειναν δλότεια ἀνενόητοι!

Τὰ γράμματα τοῦ Μελέ σταματοῦν στό Ὅροβνικ (Καρύες) τῆς Πρέσπας, ὅπου ἡ ἐπιτροπὴ ἀνακλήθηκε μὲ κυβερνητικὴ διαταγὴ.

Ὁ Λάκης Πιρζας μᾶς πληροφορεῖ ὅτι μὲ τ' ἄλλα τρία μέλη τῆς ἐπιτροπῆς καὶ τὴν συνοδεία τῶν 30 περίπου ἀνδρῶν ἐπισκέφθηκαν καὶ ἄλλα ὄρεινά

χωριά τῆς Φλώρινας, τὴν Τριανταφυλλιά (Λάγγενη), Πολυπόταμο (Νερέτη), Δροσοπηγή (Μπελκαμένη), Φλάμπουρο (Νεγύβανη), Ἀσπρώγεια (Στρέμπενο) καὶ Λέχοβο. Ἐκεῖ κάθησε ὁ Κοντούλης καὶ ἔγραψε τὴν κοινὴ ἔκθεση. Συμβουλευόταν συχνὰ καὶ τὸν Παπούλα. Ὁ Πιρζας κατὰλαβε ὅτι ὁ Παπούλας ἔγραψε χωριστὴν ἔκθεση πρὸς τὸν Σαπουτζάκη, πού τὴν διόρθωσε ὁ Κολοκοτρώνης. Ἐγραψε καὶ αὐτὸς ἄλλη γιὰ τὸν ὑπουργὸ Λεβίδη, πού τὴν ἔκλεισε σὲ γράμμα γιὰ τὴν ἀδελφὴ του. Τὰ πῆρε ὅλα ὁ Ζήσης καὶ τὰ πῆγε στὸ Προξενεῖο Μοναστηρίου νὰ φύγουν μὲ τὸ διπλωματικὸ φάκελλο. Τὴν κοινὴ ἔκθεση εἶχαν ὑπογράψει καὶ ὁ Παπούλας καὶ ὁ Κολοκοτρώνης.

Ὁ Πιρζας, πού ἦταν γνώστης ὅλης αὐτῆς τῆς κωμωδίας, δὲν τὰ εἶπε τότε τοῦ Κοντούλη, γιὰ νὰ μὴν προκαλέσῃ διάσπαση καὶ σύγκρουση τῶν ἀξιωματικῶν καὶ θεωρηθῇ προδότης.

Ὅπως ἦταν φυσικό, τὰ ἀλληλοσυγκρούμενα ἔγγραφα ἔφεραν τὴν καταστροφὴ. Στὸ Βογατσικό, ὅπου εἶχε πάει καὶ ὁ Κώττας, γιὰ νὰ μάθῃ τὰ νεώτερα, ἦρθε ὁ κεραυνός, τὸ τηλεγράφημα πού ἀνακαλοῦσε τὴν Ἐπιτροπὴ καὶ ὅλους τοὺς ἄλλους στὴν πρωτεύουσα! "Ἄλλο ἴσως πού δὲν θὰ ἤθελαν οἱ ἀρμόδιοι.

Εἶναι ἀκατανόητη ἡ στάση τῶν Παπούλα καὶ τοῦ Κολοκοτρώνη καὶ μπορεῖ ἴσως νὰ χαρακτηριστῇ πολὺ λίγο τίμια. Ἐγραψαν πίσω ἀπ' τὴν πλάτη τοῦ ἀρχηγοῦ κρυφὰ τὰ ἀντίθετα ἀπὸ ὅσα εἶχαν προσυπογράψει φανερά! Δὲν ξέρομε τί ἀκριβῶς διατύπωσαν. Σχημάτισαν, φαίνεται, τὴν γνώμη ὅτι τίποτε πιά δὲν μπορούσε νὰ γίνῃ στὴ Μακεδονία «ἐπὶ τοῦ παρόντος» καὶ ὅτι τὸ μόνο πού ἔπρεπε νὰ κοιτάξουν ἦταν νὰ δημιουργήσουν μεγάλο στρατὸ καὶ ἔπειτα νὰ σκεφθοῦν τὴ Μακεδονία! Ἀναβολὴ γιὰ τὶς ἐλληνικὲς Καλένδες...

Καὶ εἶναι ἀληθινὰ καταπληκτικὸ τὸ φαινόμενο. Τί περισσότερο περιέμεναν καὶ ἤθελαν νὰ δοῦν; Γύρισαν δυὸ μῆνες τριάντα ἑνοπλοὶ 20 περίπου χωριά. Δέχτηκαν ἐπισκέψεις ἀπὸ ἄλλα. Μίλησαν σὲ συγκεντρώσεις χωρικῶν, ἐκκλησιαστήσαν σὲ ἐκκλησίες, ἐπισκέφθηκαν σχολεῖα. Τοὺς εἶδε κόσμος καὶ κοσμάκης. Καὶ ὅμως δὲν εἶχαν τὴν παραμικρότερη ἐνόηληση ἀπὸ Τούρκους καὶ Βουλγάρους! "Ἄν τὸ μάθαιναν, δὲν θὰ ἔχαναν βέβαια τὴν εὐκαιρία νὰ τοὺς κυνηγήσουν. Εἶναι ζήτημα ἂν θὰ ἦταν ἀσφαλέστεροι καὶ στὴν ἴδια τὴν παλιὰ Ἑλλάδα. Ἄντικρουσαν καὶ ἐκδηλώσεις πραγματικὰ συγκλονιστικὲς, πού τὶς ἀναφέρει στὰ γράμματά του ὁ Μελάς. "Ενας ἄγνωστος χωρικός ἀπ' τὸ Κουσιό (Γαλατῆρῃ), πού ἐπιστρατεύθηκε ξαφνικὰ γιὰ νὰ τοὺς μεταφέρῃ τρόφιμα, ἔκλαιγε ἀπὸ χαρὰ καὶ ἐνθουσιασμό. Ὁ ὀδηγὸς Γούλας, πού τοῦ ἔδωσε ἓνα «μετζίτι» (4 χρυσὲς δραχμὲς) γιὰ νὰ πιῇ κρασί γιὰ τὴν ἐλευθερία, εἶπε : «"Ὀχι γιὰ κρασί. Θὰ τὸ κάψω λαμπάδα».

Στὸ Βογατσικό ὁ δάσκαλος Ἄθαν. Ἰατροῦ, πού ἀνέβηκε δίωρο ἀπότομο ἀνῆρρο, γιὰ νὰ τοὺς χαιρετήσῃ παρ' ὅλη τὴν ἡλικία καὶ τὸ πάχος του, τοὺς συγκίνησε ὅλους καὶ τοὺς ἔκαμε νὰ δακρῦσουν μὲ τὸν ἐνθουσιασμό του. Δὲν μπορούσε νὰ μιλήσῃ καὶ μόνον δάκρυα ἔτρεχαν ἀπὸ τὰ μάτια του. "Ἄλλο τόσο συγ-

κινημένοι ήταν και δυο παπαδες και δυο προύχοντες, που τους βεβαίωσαν μά-
λιστα ότι είχαν ετοιμάσει 50 παιδιά του Βογατσικού για να δράξουν τα όπλα.

‘Ο ήγούμενος του Μοναστηριού Τσιριλόβου της Κασσορίας, ψηλός και με παράστημα Πρώσσου αξιωματικού, με κατάλευκα τα γένεια και την κόμη και δέρμα χωρίς ρυτίδες, Τσιριλοβίτης ό ίδιος, τους έβγαλε μακριά σέροντας απ’ τó καπίστρι τó ένα απ’ τά δυό μουλιάρια, που τους είχε δώσει. ‘Επειτα τους εύ-
λόγησε όλους και τους φίλησε. «Τó ώραϊόν και συγκινητικόν τής εικόνας ταύ-
της δέν θά λησμονήσω ποτέ», γράφει ό Μελάς. «‘Η λευκή του κόμη έφαινετο
άργυρά εις τó φώς τής σελήνης, έβάδιζεν μπροστά εύθυτενέστατος, έχων τó ύ-
ψηλόν του άναστημα. Μάς έφάνη ότι βλέπομεν τήν εκκλησίαν μας, τόν αντιπρό-
σωπον του Χριστου χειραγωγούντα ήμάς εις τó ύψηλόν έργον, τó όποϊον ήργί-
σαμεν».

Εϊναι ένθουσιασμένος ό Μελάς απ’ τά ξενόφωνα χωριά τών Κορεστίων.
«Εϊμαι ό εύτυχέστερος τών ανθρώπων, γράφει. ‘Εξεπληρώθη τó όνειρόν μου.
‘Η έργασία μου έπιτυγχάνει πληρέστατα».

Γιά τίς γυναϊκες λέγει : «Έχουν φοβερά άνεπτυγμένον τó αίσθημα τó
έλληνικόν και τó όρθόδοξον...‘Η χαρά και ό ένθουσιασμός τής παπαδιάς του
‘Ανταρτικού δέν περιγράφεται...‘Η παρουσία μας είναι άπίστευτον πόσον ένθου-
σιασμόν διεγείρει...‘Ολόκληρα χωριά μάς δέχονται και μάς παρέχουν ασφάλει-
αν, που δέν φαντάζεται κανείς εύκολα».

Στό ‘Ανταρτικό πήγε και τους επισκέφθηκε ό Παπασταύρος από τó Πι-
σοδέρι. «‘Απερίγραπτος ή χαρά του», γράφει ό Μελάς. «Εϊναι σχεδόν μεθυσμέ-
νος από ένθουσιασμόν. Τραγουδεί τó “Μαύρη εϊν’ ή νύχτα στα βουνά” και τó
“‘Ω λιγερόν και κοφτερό σπαθί μου” και τόν βοηθούμεν όλοι έν χορῳ. Οί παρι-
στάμενοι ένθουσιάζονται. Κατόπιν ό Παπούλας με όλην τήν άδιαθεσίαν του μάς
εϊπεν ένα ώραϊο κλέφτικο τραγούδι. ‘Η βαθειά και γλυκιά φωνή του και τó
μελαγχολικό συνάμα και ένθουσιαστικόν του ἄσματος μάς συνεκίνησεν όλους».

Στίς Καρυές (‘Οροβνικ) τής Πρέσπας ό γέρο-μουχτάρης τής Μικρολί-
μνης (Λίγκου), που άκουσε με πολλούς άλλους τόν Κοντούλη να ρητορευή άρ-
βανίτικα, σηκώνεται, τόν φιλεί και του λέγει : «Νά ζήση ό βασιλιάς μας που
μάς θυμήθηκε. Τώρα που βλέπομεν και πρόσωπα και βοήθειαν δώσετέ μας
όπλα και έννοια σας».

Μπροστά σ’ αυτές τίς έκδηλώσεις οί Παπούλας και Κολοκοτρώνης ή εϊ-
χαν καρδιά από πέτρα ή δέν καταλάβαιναν καθόλου τήν δουλειά που είχαν
ανάλαβει.

Σάν έμαθε ό Μελάς τά καμώματα τών δυό συναδέλφων του, άγανάκτησε.
Τήν πρώτη βραδιά που συνάντησε στο σπίτι του πεθερου του Στέφανου Δρα-
γούμη τόν Κολοκοτρώνη, προσωπικό και οίκογενειακό του φίλο, τόν έβρισε.
‘Ακολούθησε στις 28 Μαΐου μονομαχία με πιστόλι. ‘Ο Κολοκοτρώνης πληγώ-
θηκε ελαφρά. Μέσα στα χαρτιά του Μελά βρέθηκε σχέδιον έπιστολής του προς

τῆ μητέρα τοῦ Κολοκοτρώνη, ὅπου τῆς ἔλεγε ὅτι δὲν θὰ σκότωνε οὔτε θὰ πλῆγανε βαρεῖα τὸ γιό της. Ἦταν ὁ Παῦλος πραγματικὰ ὑπέροχη ψυχὴ.

Ὁ Κοντούλης κι' αὐτὸς ἦταν ἀπαρηγόρητοι, γιατί εἶχαν δώσει τόσες μάταιες ἐλπίδες καὶ τόσο θάρρος στοὺς «δυστυχεῖς Μακεδόνες».

Μιὰ μέρα πού βιάδιζε μαζί του στὴν ὁδὸ Σταδίου ὁ Θυμ. Καουδης, ὅπως ὁ ἴδιος μοῦ τὰ εἶπε, σταμάτησε ἀπότομα ὁ Μελλάς μπροστὰ στὸν ἀνδριάντα τοῦ Γέρου τοῦ Μοριᾶ καὶ φώναζε: «Ξύπνα, γέρο, νὰ ἰδῆς τὰ χάλια τοῦ ἐγγονοῦ σου».

Ἡ κυβέρνησις Θεοτόκη δίσταζε ἀκόμη, παρ' ὅλη τὴν ἐκτίμησις στὴν συμβουρότητα καὶ τὴν κρίσις τοῦ Κοντούλη. Ὁ Μελλάς χτύπησε πολλὰς πόρτες καὶ παρουσιάστηκε καὶ στὸν ἴδιο τὸν πρωθυπουργό.

Ἀναχώρησε βιαστικὰ στίς 10 Ἰουλίου γιὰ τὴν Κοζάνη μὲ διαβατήριο ζωεμπόρου καὶ εἰκοσαήμερη ἄδεια. Δυὸ Κοζανίτες εἶχαν πεῖ ὅτι ἦταν ἔτοιμο στὴν Κοζάνη μεγάλο σῶμα καὶ τὸν ζητοῦσαν γιὰ ἀρχηγό. Ἡ γυναίκα του καὶ ὁ πεθερός του προσπάθησαν αὐτῇ τῇ φορᾷ νὰ τὸν συγκρατήσουν. Μὰ ἦταν ἀμετάπειστος. Ἐσκίγησε μὲ μόνο σύντροφο τὸν Πίρζα. Στὸν δρόμο ἀπ' τὴν Λάρισα πρὸς τὴν Κοζάνη, πού πήγαιναν μὲ ἄλογα ἐνὸς καλοῦ Κοζανίτη ἀγωγιᾶτη, τοὺς ἔπιασε δυνατὴ μπόρα. Δὲν δέχτηκε οὔτε τὸ παλτὸ τοῦ Πίρζα οὔτε τὴν κάπα τοῦ ἀγωγιᾶτη. Ὁ Πίρζας ἔγραψε τότε ἓνα γράμμα διαμαρτυρίας στὴν γυναίκα τοῦ Μελλά μὲ πολλὰ ὀρθογραφικὰ λάθη, μὰ καὶ μὲ ἀπεριόριστη στοργή. Ὁ χαντζῆς τοῦ Σαρανταπόρου δὲν θέλησε νὰ δεχτῆ πληρωμὴ γιατί κάτι μυρίστηκε ὅτι κρυβόταν κάτω ἀπ' τὴν φορεσιὰ καὶ τὴν ἐμφάνισις τοῦ ζωέμπορου, κάποιος «μεγάλος». Ἐφτασαν στὴν Κοζάνη. Φόρεσαν καὶ δυὸ φεσάκια καὶ ἔκαμαν καὶ ἓνα γύρο στὸ παζάρι ν' ἀγοράσουν ἄλογα. Τὸ βράδυ συναντήθηκαν μὲ τὴν ἐπιτροπὴ τῆς «Ἀμύνης» ἀπὸ τοὺς Δρίζη, πλούσιον ἔμπορο, τοὺς γιατροὺς Ρεπάνα, Μεταξᾶ, Μαμουτζιᾶ καὶ τὸν Παπαγγυρούδη, γραμματέα τῆς Μητρόπολης. Τοῦ εἶπαν ὅτι τίποτε δὲν εἶχε ἐτοιμαστῆ καὶ ὅτι ἦταν καθαρὰ παραμύθια ὅλα ὅσα εἶχαν πεῖ οἱ δυὸ Κοζανίτες στὴν Ἀθήνα! Παρ' ὅλα αὐτὰ ρίχτηκαν μ' ὅλη τους τὴν ψυχὴ νὰ στρατολογήσουν τὸν Καραλίβανο καὶ τὸν σύντροφό του Βιβίσκη καὶ ἄλλους νέους Κοζανίτες καὶ νὰ κάμουν τὰ ἀδύνατα δυνατά. Ὁ Δρίζης πρόσφερε ἀμέσως 30 λίρες. Χωρίστηκαν ἐκεῖνι τὴν νύχτα μὲ φιλιὰ καὶ κλάματα ἐνθουσιασμοῦ καὶ συγκινήσεως.

Μ' ἓνα ἀμάξι καὶ μὲ τὸν γιατρὸ Μεταξᾶ καὶ τὴν κόρη καὶ τὸν Σιατιστινὸ φαρμακοποιὸ γαμπρό του πήγε στὴ Σιάτιστα καὶ συνάντησε καὶ ἐδῶ τὴν ἔξαμελῆ «ἐπιτροπὴ ἀμύνης». Εἶχαν ἐπίσης κι' ἐδῶ ἐνθουσιασμούς, δάκρυα, ἀγκαλιὰς καὶ ἀσπασμούς. Τοῦ ὑποσχέθηκαν νὰ ντύσουν μὲ ντουλαμάδες καὶ νὰ ἐξοπλίσουν σὲ 5 μέρες 10 παιδιὰ.

Θέλησε νὰ πάη καὶ στὴ Βέροια, στὴ Νάουσα καὶ τὴν Ἐδεσσα, ἀλλὰ δὲν τὸν ἄφησε ἡ ἐπιτροπὴ τῆς Κοζάνης, γιατί ἐκεῖ θὰ εἶχε σίγουρα φασαρίες μὲ τὴν ἀστυνομία. Ἐμεινε κάμποσες μέρες κλεισμένος σὲ ἀπομονωμένα δωμάτια πολεμώντας μὲ τοὺς ἀμέτρητους ψύλλους. Ὅρκισε μερικοὺς ὀπλίτες. Ἡ ἀγω-

νία του ήταν μὴν ἀποτύχη καὶ δικαιώσει τὴν Κυβέρνηση καὶ τοὺς ἀπαισιόδοξους καὶ πειστοῦν πᾶς ὅτι δὲν εἶναι δυνατόν νὰ γίνῃ τίποτε στὴν Μακεδονία. Ἡ εικοσήμερη ἔμωσ ἄδειά του τελείωνε χωρὶς ν' ἀνανεωθῇ. Ἀναγκάστηκε νὰ γυρίσῃ πίσω. Ἦταν γεμάτος ἀγωνία : εἶχε πάρει τὸ ζήτημα τῆς Μακεδονίας γιὰ προσωπικὸ του ζήτημα καὶ τὸν ἀγώνα γι' αὐτὴν σὰν ἀτομικὴ του ὑποχρέωση!

Καὶ ξάρνου τοῦ ἀναγγέλλουν ὅτι τοῦ προσφέρουν δικό του ἀντάρτικο σῶμα νὰ πάῃ τέλος πάντων στὴν Μακεδονία καὶ νὰ ἐφαρμόσῃ τὰ σχέδια καὶ τὸ πρόγραμμα του. Ἴσως νὰ θέλησαν νὰ τὸν ξεφορτωθοῦν, γιὰτὶ ἀνακάττει καὶ ἀναστάττει ὅλους μὲ τὴν «Μακεδονία του». Ὁ Μελᾶς ἔμωσ αἰσθάνθηκε τὴ πύμει μεγάλη χαρὰ καὶ ἀγαλλίαση.

Στὸ μετοξὺ εἶχε συσταθῆ τὸ Μακεδονικὸ Κομιτάτο στὴν Ἀθήνα μὲ κανονισμό ἀπὸ 25 ἄρθρα καὶ μὲ σκοπὸ τὴν «ἄμυνα τοῦ Ἑλληνισμοῦ στὴ Μακεδονία, τὴ Θράκη καὶ τὴν Ἀλβανία». Εἶχε συμβούλιο ἀπὸ 12 πρόσωπα καὶ 10 ἐπίτιμα. Μιὰ τριμελής Ἐπιτροπὴ ἀσκοῦσε ὅλη τὴν διοίκηση καὶ ἐκτελοῦσε ὅλη τὴν ἐργασία. Ἐπρεπε ἔμωσ ν' ἀντικαθίστανται κάθε μῆνα (!), σύμφωνα μὲ τὸ ἄρθρο 12, καὶ ἓνα μέλος τῆς Ἐπιτροπῆς νὰ παίρνῃ ἀπόφαση ὅταν ἀπουσιάζουν τὰ ἄλλα δύο. Οὐσιαστικὰ ὅλη τὴν ἐξουσία καὶ δύναμη τὴν εἶχε ὁ διευθυντῆς καὶ ἰδιοκτήτης τῆς ἐφημερίδας «Ἐμπρός» Δημητρ. Καλαποθάκης, ἓνας ἀφεντάνθρωπος ποὺ εἶχε δικό του ἀμάξι μὲ δύο ἄλογα καὶ ἐνοοῦσε νὰ φιλοῦν κάθε βράδυ πολλοὺς στὸ σπίτι του, κάτω στὰ Πατήσια. Ὁ Καλαποθάκης ἔμωσ δὲν ἤξερε πολλὰ πράγματα γιὰ τὴ Μακεδονία καὶ γιὰ ἀνταρτοπόλεμο, ὅπως καὶ ὅλοι οἱ ἄλλοι τοῦ Συμβουλίου. Δὲν φρόντισαν κἀν νὰ μελετήσουν τὰ βουλγαρικὰ συστήματα. Μερικοὶ νεαροὶ ἀξιοματικοὶ ἄρχισαν νὰ μαθαίνουν τὴν βουλγαρικὴ γλῶσσα.

Ἐγιναν λάθη στὴν κατάρτιση καὶ στὴν δράση τῶν ὁσώματων, καὶ ἀργότερα ἀλλὰ καὶ στὴν ἀρχή. Ὁ Π. Μελᾶς γράφει ὅτι εἶχαν περάσει ἤδη τὰ σύνορα σώματα μικρὰ «ἀπὸ κομμικοὺς καὶ ἀχρήστους ἀνθρώπους». Δὲν ξέρομε ποιούς ἐνοοῦσε. Τὸ βέβαιο εἶναι ὅτι εἶχε ξεκινήσει στὶς ἀρχὲς Αὐγούστου ὁ Θύμιος Καούδης ν' ἀναπληρώσῃ στὰ Κορέστια τὸν φίλο του Κώττα, ποὺ κάθε ἄλλη παρὰ ἄχρηστος ἦταν. Εἶχε ὑπηρετήσῃ μὲ τὸν Βαγγέλη καὶ τὸν Κώττα στὴ Μακεδονία, καὶ τὴν ἤξερε καλά. Δὲν τὸν ἄφησαν νὰ πάρῃ παρὰ μόνο 12 ἄνδρες, ὅσοι καὶ οἱ Ἀπόστολοι τοῦ Χριστοῦ, γιὰτὶ τάχα δὲν ὑπῆρχαν τὰ μέσα γιὰ περισσότερους! Τοὺς ἔδωσαν μόνο τουφέκια γιὰ, κανένα ἐπαναληπτικό, ἐνῶ οἱ Τοῦρκοι ἦταν καλὰ ὑπλισμένοι μὲ μάουζερ καὶ οἱ Βούλγαροι μὲ μάιλιγερ. Δὲν τοῦ ἔδιναν οὔτε διόπτρες, τόσο ἀπαραίτητες στὸν πόλεμο τῶν βουνῶν! Ὁ Καούδης δήλωσε τότε ὅτι δὲν θὰ ξεκίνοῦσε μὲ τίς προϋποθέσεις αὐτές. Ἐἶνας νεαρὸς ἀξιοματικὸς ἢ εὐελπὶς, ποὺ παρακολοῦθοῦσε τὴ συζήτηση, πρέγει σπίτι του καὶ κλέβει τίς διόπτρες τοῦ ἀπόστρατου πατέρα του καὶ τίς δίνει τοῦ Καούδη...

Μόνον ὁ Μελλάς εἶχε ἓνα κοντό μάουζερ. "Όλοι οἱ ἄνδρες του, κάπου 33, ἦταν ὀπλισμένοι μὲ γιρά. Τὴ νύχτα τῆς 27ης Αὐγούστου πέρασαν τὰ σύνορα, ἀρῶν μετάλαβαν στὸ παλιὸ καὶ ἀπόμειρο μοναστήρι τῆς Μερίτσας καὶ ὅπου ἄκουσαν μιὰ ὀλόθερμη ὁμιλία τοῦ Μελλά. Ἦταν «Στρεμπινιώτες», παλιοὶ ὁπαδοὶ τοῦ Καπετᾶν Βαγγέλη, Κρητικοί, Κοζανίτες, Σιατιστινοὶ κλπ. Ταλαιπωρήθηκαν πολὺ καὶ ὑπέρφεραν παρὰ πολλὰ. Μερικοὶ ἀρρώστησαν καὶ γρήγορα ἀποσύρθηκαν. Δὲν ὑπῆρχαν ὁδηγοί, σύνδεσμοι, ἐπιτροπές, δὲν εἶχε προπαρασκευαστῆ τίποτε. Περιπλανήθηκαν ἄδικα πολλές μέρες στὶς πλαγιές, στὶς κυρφές τῆς Πίνδου καὶ μέσα στὰ πυκνὰ δασοτόπια καὶ ἀπάτητες ρεματιές. Ἐμείναν νηστικοὶ πολλές ἡμέρες, ἀλλὰ κινδύνεψαν περισσότερο ἀπὸ τὰ τουρκικὰ ἀποσπάσματα. «Ἡ Θεία Πρόνοια μᾶς ἐπροστάτευε», ἔγραφε ὁ Μελλάς.

Κάποιος ὀπλίτης Θανάσης Βάγιας τὸ ἔσκασε τὴν δευτέρη μέρα καὶ τὰ εἶπε ἔλα χαρτὶ καὶ καλαμάρι στὸς Τούρκους σὰν ἄξιος διάδοχος τοῦ παλιοῦ συνώνυμου Ἡπειρώτη. Ἦταν φυγδίκος στὴν Τουρκία καὶ ἔλπιζε νὰ πάρη μὲ τὴν προδοσίαν του χάρη.

Ἀναγκάζονταν νὰ πιάνουν συμπάνους ἢ χωρικούς πὺν τυχαῖα συναγκοῦσαν καὶ νὰ τοὺς βάζουν μὲ τὸ καλὸ ἢ καὶ μὲ τὸ κακὸ νὰ τοὺς δώσουν τρόφιμα καὶ νὰ τοὺς κάμουν τὸν ὁδηγὸ γιὰ ἓνα διάστημα. Ἐκεῖνοι πάλι γιὰ νὰ εἶναι τακτοποιημένοι μὲ τοὺς Τούρκους, τοὺς εἰδοποιουῦσαν ὕστερα ἀπὸ 3-4 ὧρες ὅτι πέρασαν «αἰλέφτες» ἢ «κακοὶ ἄνθρωποι»...

Χρειάστηκαν 12 μέρες γιὰ νὰ φθάσουν στὸ Κωσταράζι τῆς Καστοριάς, ἓνα δρόμο πὺν τὰ σώματα τὸν ἔκαναν ἀργότερα, εὐκολα καὶ σίγουρα σὲ 3-4 μέρες. Τότε ἡ ἑλληνοφωνὴ ζώνη εἶχε ὀργανωθῆ καὶ τακτοποιηθῆ. Εἶναι πραγματικὸ θαῦμα πὺν γλύτωσαν, προδομένοι, ἀπομονωμένοι, χωρὶς ὁδηγοὺς καὶ χωρὶς νὰ ξέρουν τὸν τόπο. Στὸ Κωσταράζι ξεκουράστηκαν, χάρτασαν, πλύθηκαν μπαλώθηκαν. Ἄπ' ἐδῶ καὶ πέρα πιά δὲν πείνασαν γιὰτὶ εἶχαν στὴ διάθεσή τους πολλὰ χωριά.

Γύρισαν στὸ Βίτσι, στὸ Λέχοβο, στὰ Ἀσπράγεια, στὴ Δροσοπηγή, στὸ Φλάμπουρο, στὸ Πολυπόταμο. Ὁ Μελλάς διόρισε παντοῦ ἐπιτροπές, ἀγγελιοφόρους καὶ ὁδηγοὺς καὶ φρόντισε νὰ ὀργανώσῃ τὴν περιοχὴ μὲ κέντρα τὸ Λέχοβο καὶ τὸ Φλάμπουρο καὶ μὲ κεντρικὴ διοίκηση τὸ Νυμφαῖο, ὅπου κατοικοῦσαν ἀρκετοὶ ἀναπτυγμένοι, φιλοπάτριδες, ἐπιστήμονες, ἔμποροι καὶ κτηματίες. (Ναταλίας Μελλά, Παῦλος Μελλάς, σελ. 399).

Ἐξοικονόμησε μερικὰ ὅπλα γιρά ἐπὶ τόπου καὶ περιέμενε νὰ τοῦ στείλουν ἄλλα περισσότερα ἀπ' τὰ σύνορα γιὰ νὰ ἐξοπλίσῃ ὅλα τὰ δικά μας χέρια.

Πάνω ἀπ' τὸν Πολυπόταμο, στὶς 19 Σεπτεμβρίου, ἔπεσε ὁ πρῶτος νεκρὸς ὀπλίτης, ὁ Φίλιππος Καπετανόπουλος, φαρμακοποῦς στὸ Μοναστήρι, ἀλλὰ γεννημένος στὴν Κατρανίτσα (Πύργος Ἐορδαίας), μέλος τοῦ συμβουλίου τῆς ἄμυνας, «ἐνθουσιώδης καὶ κάλλιστος νέος», ὅπως γράφει ὁ Μελλάς. Μόλις ἔμαθε τὴ δολοφονία του ὁ συνεργάτης καὶ φίλος του στὸ Μοναστήρι Θεόδωρος

Μόδης παράτησε φαρμακείο, ευμάρεια και πλούτο και πέρασε στη Δροσοπηγή (Μπελκαμένη), όπου επί 20 μέρες περίμενε τον Μελά, για να καταταχθῆ στο σώμα και να εκδικηθῆ τὴ δολοφονία τοῦ φίλου του. "Ένα μεγάλο τουρκικό απόσπασμα από πεζικό και ιππικό τους άρχισε στις μπαταρίες ενώ ανέβαιναν έναν απότομο και δύσκολο ἀνήφορο. Μιά σφαίρα βρήκε τὸν Καπετανόπουλο στο μηρό και στο ὑπογάστριο. 'Ο Μελάς και ὁ Λαμπρινός τὸν σήκωσαν κάτω ἀπὸ βροχή σφαῖρες και τὸν ἔχωσαν σὲ μερικά κλαδιά, ὅπου και ξεψύχησε... 'Ο Μελάς τὸν σκέπασε με τὴ δική του κάπα, μένοντας αρκετὲς μέρες με ἕνα ψιλό ἀδιάβροχο, ἐνῶ ἔβρεχε ἀδιάκοπα.

Στὸ Φλάμπουρο τοῦ ἔρθε ἐνίσχυση ἀπὸ 30 ἄνδρες τοῦ Καραλίβανου, τοῦ Κρητικοῦ Πούλακα και τοῦ 'Ιβάνη, πὸ ἔφυγε ἀμέσως γιὰ τὴν Κατρανίτσα με τὸς 11 συντρόφους του.

'Η φήμη του γρήγορα ἀπλώθηκε, ἐρχότανε ἀπὸ μακριὰ καλοὶ πατριῶτες με τὰ παιδιά τους να τὸν γνωρίζουν και να τοῦ φιλήσουν τὸ χέρι. Οἱ κομιτατζήδες σκότωσαν τὸ Δημήτρη και Πέτρο Κωνσταντινίδη και τὸν Μηνᾶ και Ζαρεῖρη 'Ιωαννίδη ἀπ' τὴς Λεπτοκαρυές και ἔκοψαν τὰ δυὸ αὐτιά τοῦ ἐφημερίου Μεσοχωρίου Παπαϊωάννου, μόνο και μόνο, γιατί εἶχαν πάει να δοῦν τὸν Μελά στο δάσος τοῦ Φλάμπουρου.

'Η καλωσύνη του προκαλοῦσε τὸν γενικό θαυμασμό ἢ ἀκόμη και τὴν κατὰπληξή και ἀπορία. Οὔτε σκότωνε οὔτε τρομοκρατοῦσε οὔτε ἐκβίαζε. Τὸν εἶπαν και ἱεραπόστολο...

'Απὸ γράμμα στη γυναικαδέλφη του "Έφη Καλλέργη συμπεραίνει κανεὶς ὅτι λογάριζε να πεταχτῆ και ὡς τὸ Μεγάροβο, πέρα δηλ. ἀπ' τὸ Μοναστήρι και ἀρκετὰ μακριά, γιὰ κλέφτικη πορεία, φθινοπωρινὸ μάλιστα καιρὸ.

'Αφησε τὸς μισοὺς ἄντρες στήν περιοχή Δροσοπηγῆς-Φλάμπουρου-Λεχόβου και με 35 ξεκίνησε γιὰ τὸ Ζέλοβο ('Ανταρτικό) γιὰ να συναντήσῃ τὸν Θύμιο Κασοῦδη. "Ἴσως θὰ προχωροῦσε ἀπ' ἐκεῖ γιὰ τὸ Μεγάροβο και τὸ Μοναστήρι. Εἶναι τὸ 'Ανταρτικό στήν κορυφογραμμὴ τοῦ Περιστερίου πὸ ἀναγκαστικά θ' ἀκολουθοῦσε. Ἦταν ὁ διοικητὴς και ἀρχηγὸς στο βιλαέτι Μοναστηρίου και ἤθελε να δῆ και να ὀργανώσῃ και ἐκείνος ἐκεῖ τὴν περιοχή του. Παρὰ τὸ ἀρχικό του πρόγραμμα σταμάτησε στη Στάτισσα (σήμερα λέγεται Μελά) γιὰ να ξεποστάσουν οἱ κουρασμένοι και μουσκεμένοι ἄνδρες του και γιὰ να διανυκτερεύσουν κάτω ἀπὸ κάποια στέγη. "Ἐβρεχε 23 μέρες συνέχεια. "Ἐκαμε ὅμως τὸ λάθος να μείνῃ ἐκεῖ και τὴν ἄλλη μέρα. Και τὸν βρήκε μονάχα αὐτὸν ἀπ' ὄλο τὸ σώμα ἢ τούρκικη σφαίρα. Πρὶν ξεψυχήσῃ εἶπε τοῦ Πίρζα να παραδώσῃ τὸ σταυρό του στη γυναίκα του, τὸ τουφέκι του στὸν γιό του και να τὸς πῆ ὅτι ἔκαμε μονάχα τὸ καθῆκον του. Ἦταν μέρα Τετάρτη, 13 'Οκτωβρίου τοῦ 1904.

Μιά ομάδα ἀπὸ 6 ἄνδρες με τὸν Γεώργιο Βολάνη, τὸν ἀρχηγὸ ἀργότερα

τοῦ Μοριχόβου, καὶ τὸν Χριστὸ Παναγιωτίδη ἢ Μαλέτσου, ψυχογιὸ τοῦ καπετὰν Βαγγέλι, αἰχμαλωτίστηκε.

Οἱ Τοῦρκοι ἔμαθαν τὸν θάνατο τοῦ Μελέ ἀπ' τὴς ἀθηναϊκῆς ἡμερηίδος. Εἶχε συγκλονιστῆ ὅλη ἡ Ἑλλάδα. Κατάπληκτοι ἔμαθαν οἱ Ἕλληνες ὅτι ἔζησε ἀνάμεσά τους ἕνας ἄγνωστος ἀληθινὸς ἥρωας, ποῦ πῆγε νὰ θυσιαστῆ μακριά, πέρα ἀπ' τὴν Καστοριά, σὲ μερικὰ ἄγρια βουνά, κοντὰ σὲ κάποια Στάτιστα, ποῦ κανένας δὲν εἶχε ἀκούσει ἕως τότε οὔτε τὸ ὄνομά της.

Ὁ Παῦλος Κύρου ἔστειλε στὴς 17 Ὀκτωβρίου ἀπ' τὸ Ἄνταρτικὸ τὸν Στατιστινὸ ὀπλίτη του Ντίνε νὰ πάη στὸ χωριό, νὰ ζεθάψῃ καὶ νὰ φέρῃ στὸ Ἄνταρτικὸ τὸ νεκρὸ ἀρχηγό. Ὁ Ντίνε ζαναφόρεσε τὰ χωριάτικα, πῆγε στὴ Στάτιστα καὶ μὲ τὴν βοήθεια δυὸ ἐξαδέλφων του τὸν ζέθαψε τὴ νύχτα. Μὰ ἔφτασε κείνη τὴν ὥρα ὁ λόχος τοῦ Μαυροχωρίου. Ὁ λοχαγὸς κάλεσε τὸ μουχτάρη, τοὺς ἀξάδες, τοὺς ἀγροφύλακας καὶ τοὺς ἔστρωσε σὲ ἄγριο ξύλο γιὰ νὰ τοῦ δεῖξουν ποῦ ἦταν θαμμένος ὁ «Γιουγναλῆς» (Ἕλληνας) ἀρχηγός. Θὰ εἶχαν ἐκδοθῆ φαίνεται αὐστηρὲς διαταγὲς νὰ βρεθῆ ὀπωσδήποτε. Ζήτησε ἐπίσης νὰ παρυσιαστοῦν μπροστά του ὅλοι οἱ κάτοικοι τοῦ χωριοῦ. Ἀναγκάστηκαν νὰ συμμορφωθοῦν καὶ οἱ δυὸ ἐξαδέλφοι τοῦ Ντίνε. Ἐκεῖνος τότε ζαναπαράχωσε τὸ νεκρὸ, ἀφοῦ τοῦ ἔκοψε τὸ κεφάλι, ποῦ τὸ ἔφερε μ' ἕναν τερβᾶ στὸ Ἄνταρτικὸ, στὸ σπίτι τοῦ Ἡλία Γκαντουτσῆ. Τὸ πῆραν ἀπ' ἐκεῖ οἱ Βασίλ. Ἀγοραστός, ὑπάλληλος τοῦ Προξενεῖου Μοναστηρίου, Χασόπουλος καὶ Χατζηκώτσης, μέλη τῆς ἐπιτροπῆς Πισοδερῖου καὶ οἱ δάσκαλοι Φίτζος καὶ Παπαφιλίππου τὸ ἔθαψαν μεσάνυχτα στὸ παρεκκλήσι τῆς Ἀγίας Παρασκευῆς στὸ Πισοδέρι. Ὁ Παπασταῦρος παρακάλεσε λίγο ἀργότερα τὸν Κωνστ. Μαζαράκη νὰ «γράψῃ τῇ εὐγενεστάτῃ χήρᾳ ὅτι ἔκαμε τακτικὰ τὰ τριήμερα, ἐνεάμερα καὶ σαρανταήμερα μνημόσυνα» τοῦ νεκροῦ.

Ἦστερα ἀπὸ λίγες μέρες οἱ Τοῦρκοι ἀνακάλυψαν τὸ κορμὶ καὶ τὸ πῆξαν στὴν Καστοριά, χωρὶς ξυλοδαρμούς αὐτῇ τῇ φορᾷ. Τοὺς βοήθησαν καὶ οἱ ἀθηναϊκῆς ἡμερηίδες, ποῦ καθόριζαν μὲ πολὺ ἀκρίβεια τὴ θέση τοῦ τάφου...

Τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1907 εἶχε πάει στὴν Καστοριά ἡ Ναταλία Μελέ. Τότε ἔστειλε ὁ μητροπολίτης Καραβαγγέλης τὸν Παναγιώτη Ζησιάδη νὰ φέρῃ ἀπὸ τὸ Πισοδέρι τὸ κεφάλι, μὰ τὸν ἔπιασαν οἱ Τοῦρκοι, τὸν ξυλοφόρτωσαν καὶ τὸν ἔριξαν στὴ φυλακὴ τῆς Φλώρινας. Εὐτυχῶς τὸ ἄλογό του μὲ τὴ βαλίτσα τὰ εἶχε πάρει ἕνας Πισοδερῖτης. Ἔτσι τὸ κεφάλι ἐνώθηκε πιά μὲ τὸ κορμὶ κάτω ἀπὸ τὴν Ἀγία Τράπεζα τοῦ μητροπολιτικοῦ ναοῦ τῆς Καστοριάς.

Εἶναι ἀμφίβολο ἂν χωρὶς τὸν Παῦλο Μελέ θὰ ἄρχιζε ὁ ἀγώνας. Εἶναι ἐπίσης ἀβέβαιο ἂν χωρὶς τὸν θάνατό του θὰ ἔπαιρνε γρήγορα τὴς διαστάσεις ποῦ πῆρε. Δὲν εἶχαν ὀλοτελα λείψει ὁ δισταγμός, ἡ ἀμφισβόλια, ἡ δυσπιστία. Ὁ Μελέ περιέμενε ἄδικα πολὺν καιρὸ τὴς ἐνισχύσεις, τὰ τουφέκια, τὰ περιστροφά, ποῦ εἶχε ζητήσει. Ἀλλὰ ὁ σεισμὸς ποῦ προκάλεσε ὁ θάνατός του, συγκλόνισε

και παρέσυρε όλους και όλα. Καμιά δύναμη δεν μπορούσε πια να συγκρατήσει την εθνική όρμη.

"Ενα λάθος που έκαμε ο Μελάς ήταν να φορέσει ντουλαμιά και τσαρούχια, για να είναι σύμφωνος με την άρματολική παράδοση. "Όλοι οι άλλοι αξιωματικοί φορούσαν μπότες και γκαρίζα ή γακί στολή. 'Απ' τή δεύτερη κι' όλας μέρα τὰ τσαρούχια τοῦ πλήγωναν τὰ πόδια, και ακόμη τοῦ ἔδωσαν παραπάνω ἀπό δυὸ ἑκάδες βάρους. 'Επάνω στὸ Βίτσι, ὅπου ἔβρεχε ἀδιάκοπα, τὰ πόδια του εἶχαν χάλια. «'Επέστρεψα κούτσα-κούτσα, διότι πονοῦν τὰ πόδια μου», γράφει στίς 18 Σεπτεμβρίου. Και στίς 14 Σεπτεμβρίου: «Γὰ τσαρούχια μας εἶναι γεμάτα παγωμένο νερό και ἐν τούτοις δὲν ἠμποροῦμεν νὰ τὰ βγάλωμε, διότι ἔπειτα δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ φορεθοῦν». "Ἐπρεπε νὰ εἶχε Οἰλήση σιδερένια και ψυχρή ἀφθαστή για νὰ σέρνεται σ' αὐτὴ τὴν κατάσταση σὲ ἀδιάκοπες πυρετὲς σὲ ψηλὰ βουνά και λαγκάδια με ἀδιάκοπη βροχή.

"Όπως γράφει ὁ Πιρζας, εἶχε ἀποκάμει δυὸ φορὲς τὸν Μάρτιο με τὴν 'Επιτροπὴ και ἀναγκάστηκαν νὰ σταματήσουν και νὰ λημεριάσουν σὲ ἀκατάλληλα και ἐπικίνδυνα μέρη.

'Απ' τή δεύτερη μέρα τοῦ Αὐγούστου ἐκτὸς ἀπ' τὰ τσαρούχια ποῦ τὸν πλήγωναν, τὰ φυσεκλήκια, τὸ κεμέρι, τὸ περίστροφο πιάζαν και πονοῦσαν φοβερά τὴν μέση του, τὰ λουριά τῶν διοπτρῶν και τοῦ χαρτοφύλακα ἔκοβαν τοὺς ὤμους του. Και ὅμως βιάσταζε.

Οἱ περισσότεροι ἄνδρες του ἀρρώστησαν και ἔρυσαν ἄρρωστοι. Αὐτὸς ὁ μεγαλωμένος στὰ πούπουλα κατόρθωσε νὰ ὑπερνικήση δυσκολίες και ἀρρώστιες και νὰ βαδίξῃ ἀδιάκοπα μουσκεμένος σὲ βρεγμένα βουνά και δάση με πόδια πληγωμένα. 'Η σάρκα ἀσθενής, ἀλλὰ τὸ πνεῦμα του ἦταν πανίσχυρο και ἡ ψυχὴ του ἀδάμαστη. Σκέπασε με τὴν κάπα του τὸν λαβωμένο Καπετανόπουλο και ἔμεινε με τὸ ψιλὸ ἀδιάβροχο στὴν ἀδιάκοπη κρύα βροχή...

"Ἐτρεφε τὴ θερμότερη και τρυφερότερη ἀγάπη στὴ γυναίκα του και τὰ δυὸ παιδιὰ του. Μία ἡσυχη οἰκογενειακὴ ζωὴ ἦταν τὸ ἰδανικὸ του· εἶχε μιὰ εὐαισθησία λεπτὴ και εὐγενική. Τὰ πολύτιμα γράμματά του πρὸς τὴ σύζυγό του τὰ διαπνέει μιὰ ἀνωτερότητα ψυχική, ἀληθινὰ μοναδική. "Όταν πήγαινε με τὴν 'Επιτροπὴ, ἔγραφε στίς 25 Φεβρουαρίου ἀπ' τὸν Βόλο : «'Ομολογῶ ὅτι μ' ἔλον τὸν ἐnthουσιασμό και τὴν αἰσιοδοξία μου, κατέβαλα κόπον μεγάλον διὰ ν' ἀποσπασθῶ ὅλων ἐκείνων ποῦ ἀγαπῶ. "Ἡδὴ πολλὰς ἡμέρας πρὶν ἔκλαια κρυφά». Τότε ἐνιωθε νὰ βάζῃ ὁ πατέρας του τὸ χέρι στὸ κεφάλι του και νὰ τὸν εὐλογῇ.

"Όταν πέρασαν τὰ σύνορα ἄρχισε τὸ γράμμα του με τὸ : «Ζήτω ἡ Μακεδονία» και τελείωσε με τὸ : «Εἶπε εἰς τὴν Ζωὴν μου ὅτι ἐσφύριζα κατὰ τὴν πορεία τὰ τραγουδάκια της και εἰς τὸν Μιμάκη μου ὅτι ἐσφιγγα δυνατὰ δυνατὰ τὸ εὐλύγιστο κορμάκι του» (Ναταλίας Μελά, Παῦλος Μελάς, σελ. 241, 304). «Σᾶς ἀγαπῶ τόσο, ὥστε ἀπορῶ πῶς ἔχω τὴν δύναμιν νὰ ζῶ μακριὰ σας ἔστω

και δι' ὀλίγας ἡμέρας.... Τὰ παιδάκια μου, τὰ παιδάκια μου τὰ συλλογιζόμεαι και τὰ σφίγγω δυνατὰ στὴν ἀγκυλιὰ μου και σένα ἀγάπη μου ποὺ δὲν περνᾷ στιγμὴ χωρὶς νὰ σ' εὐλογῶ). «Διὰ νὰ ἐνθαρρυνθῶ και παρηγορηθῶ περὶ τὰς φωτογραφίας σας ἐνώπιόν μου, ἀλλ' ἀντὶ τούτου ἡ ψυχὴ μου ἔγινε περιλυπος ἕως θανάτου». «Τὸ ἀγγελικὸ προσωπάκι τῆς Ζωῆς μοῦ διεγείρει τρικυμία και κλαίω σὰν μοιρὸ παιδι συλλογιζόμενος αὐτὴν και σὰς ὄλους ποὺ λατρεύω». «Αἰσθάνομαι πολὺ δυστυχῆς τὴν εὐτυχία ποὺ ἀφῆρω.... ἼΑλλὰ ἔγινα ὄργανον δυνάμεως πολὺ μεγάλης, ἀφοῦ ἔχει τὴν ἰσχὺν νὰ καταπιεσθῆ ὅλα τ' ἄλλα αἰσθήματα μου και νὰ με ὠθῆ διαρκῶς πρὸς τὴν Μακεδονίαν!» (σελ. 304, 313).

Τὴν νύχτα, ὅταν ὄλοι οἱ ἄλλοι κοιμόνταν ὁ Μελλᾶς τσακισμένος ἀπὸ τὴν κόπωση, μουσκεμένος ἀπ' τὴν ἀδιάκοπη βροχὴ καθόταν σταυροπόδι κάτω ἀπ' τὴ βρεγμένη κάπα μέσα στὸ ὑγρὸ δάσος και μ' ἓνα κερὶ ἔγραφε γράμματα, ὅπου ξεσπούσε ὅλη ἡ φλογερὴ ἀγάπη του γιὰ τὴν οἰκογένειά του.

Ἡ λεπτὴ και χριστιανικὴ ψυχὴ του δὲν ἦταν πλασμένη ν' ἀνεχθῆ τὰ αἵματα και τ' ἄλλα ἀναπόφευκτα στὸν ἄγριο ἐκεῖνο πόλεμο ἐγκλήματα. Στὸ μοναστήρι τοῦ Τσαριλόβου ἔγινε συζήτηση πῶς θὰ ἐξαφάνιζαν κάποιον Βούλγαρο, ποὺ τρομαρατοῦσε τὴν περιοχὴ. Καὶ γράφει : «Ἐπρεμα και εἶχα ρῆγος, ἠσθανόμην τὸν ἑαυτὸν μου ἔνοχον πρὶν ἀκόμη ἐγκληματοῦσθαι. Ἐβλεπα τὰ μυρισμένα και κακοκαλιάρικα χέρια μου και μοῦ ἐκίνουν φρίκην» (σελ. 313).

Γιὰ νὰ ἐξιλειωθῆ πῆγε τὴ νύχτα μόνος στὴν χαμηλὴ και πανόραμα ἐκκλησία τοῦ μοναστηριοῦ. ἼΕκεῖ μόνος εἰς τὸ σκότος ἔκλαψε, ὅπως γράφει, αὐτὸ ἀπελπισίαν, ἠσθανόμην ὡς εἰς τὴν κόλασιν και ἐνεελῶς μόνος ἐλησιμόνησα ὄλον τὸν ὠραῖον, τὸ ὑψηλὸν και τὸ εὐγενές μέρος τῆς ἀποστολῆς μου και ἔβλεπα μόνον φόνους ἀγρίους και δολίους, ἐρήμωσιν οἰκογενειῶν, ἀπελπισίαν γονέων, τέκνων, ἀδελφῶν. Ἐθυμήθηκα τὴν γλυκύτητα τοῦ οἰκογενειακοῦ βίου, ὄλους σὰς, τὰς λεπτὰς και εὐγενεῖς ὑπάρξεις σας και ἡ ἀπελπισία μου μ' ἐτρέλλανε σχεδόν».

«Ὅταν ὁ Πιρζας και οἱ ἄλλοι ἄνδρες ξέκαμαν τὸν Βούλγαρο δάσκαλο και τὸν Βουλγαρόπαππα τῆς Πρεκοπάνης, ποὺ εἶχαν δολοφονήσει δυὸ δικούς μας παπάδες και πολλοὺς ἄλλους, γράφει : «Καθ' ὄλον τὸ διάστημα περπατοῦσα ὡς μεθυσμένος, ἔκλαια σχεδόν διαρκῶς. Σὰς συλλογιζόμεον ὄλους με ἀπελπισίαν, με ἀπόγνωσιν... Παρῆλθον 24 ὥραι και ἀκόμα κλαίω ὅταν τὸ συλλογιζόμεαι» (σελ. 390). «Ὅπως εἶπε ὁ Πιρζας στὴν Ναταλία Μελλᾶ ὁ Μελλᾶς δὲν τοῦ μιλοῦσε πολλὰς μέρες ἔπειτα ἀπὸ τὸ διπλὸ φόνον. Ὅστοςο με τὴ μικρότερη μεσολάβηση και με τὴ μεγαλύτερη εὐχαρίστηση ἔδινε συγχωροχάρτια και σὲ ἐπικινδύνους προγεγραμμένους, ὅπως στὸν Στρέμπενο. Γράφει ἐπίσης : «Διαρκῶς ἐρωτοῦσα τὸν ἑαυτὸ μου ἂν εἶχα τὸ δικαίωμα ἐγὼ νὰ συλλάβω οἰονδήποτε ἄνθρωπον ὅσονδήποτε κακοῦργος και ἂν εἶναι, νὰ τὸν τραβήξω ἀπὸ τὴν οἰκογένειάν του και νὰ τὸν φονεῖσαι. Καὶ διαρκῶς ἀπαντοῦσα : «Ὅχι, ὄχι. Καὶ

διαρκῶς εἶχα μπροστά μου τὸ ὄραμα τῆς ἰδικῆς μου οἰκογενείας» (σελ. 1184-1185).

Δὲν ἄφησε νὰ βάλουν φωτιά οἱ ἄνδρες του σ' ἓνα σπίτι πού εἶχαν κυκλώσει καὶ πού εὔρισκαν μεγάλη ἀντίσταση ἀπὸ τοὺς ὀχυρωμένους ἐκεῖ κοιτατζῆδες, γιὰτὶ ἄκουσε φωνές γυναικῶν καὶ παιδιῶν μέσα ἀπ' τὸ σπίτι. Στὴ μοιραία πορεία πρὸς τὴ Στάτιστα, ἐπειδὴ ὁ Πιρζας ἄρχισε νὰ βρίζη μὲ τὸ δίκιο του ἓνα μυλωνά, πού ἐνῶ ἦταν πρόθυμος ὅσο τοὺς θεωροῦσε κοιτατζῆδες, δυστροποῦσε καὶ ζητοῦσε νὰ τὸν ἀφήσουν μὲ τὸ ἄλογο του νὰ φύγη, γύρισε καὶ εἶπε τοῦ Πιρζα : «Νὰ τοῦ μιλήσης τοῦ μυλωνᾶ καὶ νὰ τοῦ φερθῆς μὲ τὸ καλό».

Τὸν εἶπαν ἀκόμη καὶ ἱεραπόστολο. Δὲν θεωροῦσε καθόλου βέβαιο ὅτι ἦταν ἀποτελεσματικότερη ἢ τακτικὴ μὲ τὶς ὁμαδικές σφαγές, τοὺς ἐμπρησμοὺς τῶν χωριῶν κλπ. Ὁ Μελάς ἔτρεφε τὴν ἐλπίδα νὰ ἐπιτύχη στὴν ἀποστολὴ του «μὲ ὀλίγην γενναιότητα καὶ πολλήν καλωσύνην καὶ φιλανθρωπίαν». Τὴν εἶχε ἀναλάβει «μὲ ὄλην του τὴν ψυχὴν καὶ μὲ τὴν ιδέαν ὅτι ἦταν ὑποχρεωμένος νὰ τὴν ἀναλάβῃ». Καὶ ἔδινε πολὺ μεγάλη σημασίαν στὴν ἐπιτυχία του καὶ γιὰ τὸν λόγο ὅτι ἡ ἀποτυχία τῆς ἀποστολῆς του θὰ ἐσήμαινε — τὸ φοβόταν — καὶ ὀριστικὴ ματαίωσις κάθε προσπάθειας γιὰ τὴν Μακεδονία. Εἶχε ἐπίσης ἰδιαιτέρο μέλημα καὶ φροντίδα νὰ δημιουργήσῃ ἐντόπια στελέχη, πράγμα πού δὲν τὸ προσέξαν ὅσο ἔπρεπε οἱ διάδοχοί του.

Ὁ Παῦλος Μελάς ὑπερνίκησε μὲ τὴν ὑπεράνθρωπη θέλησιν καὶ ἐπιμονὴν του τὶς σωματικὰς καὶ ψυχικὰς ἀδυναμίας καὶ βῆδισε ἀκλόνητος καὶ ὀλοῖσιος ὡς τὸ τέλος, ὡς τὸ θάνατο. Ἦταν χωρὶς ἀμφιβολία ἓνας ἀληθινὸς ἥρωας καὶ ἡ εὐγενέστερη ἴσως νεοελληνικὴ μορφή.

ΟΙ ΑΞΙΩΜΑΤΙΚΟΙ ΤΩΝ ΠΡΟΞΕΝΕΙΩΝ

"Αν ή έδρα του Κομιτάτου ήταν στην Αθήνα, ή ούσιαστική έμως διοίκηση των ανταρτικών σωμάτων βρισκόταν στα χέρια των αξιωματικών των αποσπασμένων στα πρόξενεία της Μακεδονίας και των προξένων.

Την άνοιξη του 1904 ήρίστηκαν 8 νεαροί άνθυπολοχαγοί και ύπολοχαγοί να μελετήσουν τὸ χάρτη, τὴν οίκονομία, τὴν ἐθνολογία τῆς Μακεδονίας. Ἄρχισαν να μαθαίνουν και βουλγάρικα, ἀφοῦ εἶχαν κυρίους ἀντιμετώπους τούς Βουλγάρους. Λογάριαζε να τούς καμουφλάρη ὁ Κορομηλάς σὲ μοναστήρια, τσιφλίικα, ἐπιχειρήσεις κλπ. Γρήγορα ἔμως ἔγινε φανερό ὅτι αὐτὸ δὲν ήταν και πολὺ εὐκόλο.

Ὁ ἴδιος ὁ Λάμπρος Κορομηλάς ἤρθε ὡς γενικός πρόξενος στὴ Θεσσαλονίκη τὸ Μάιο του 1904, ἀφοῦ πρῶτα ὑπηρέτησε ἓνα μήνα στὴ Φιλιππούπολη. Θέλησε να γίνη αὐτὴ ἡ λοξοδρόμηση, ὥστε ἡ τοποθέτησή του στὴ Θεσσαλονίκη να θεωρηθῆ σαν μιὰ συνθησιμένη ὑπηρεσιακὴ μετάθεση. "Ὅσοι τὸν γνώρισαν ἀπὸ κοντὰ ἢ συνεργάστηκαν μαζί του, ὅπως ὁ στρατηγὸς Ἄλεξ. Μαζαράκης, τὸν θαύμαζαν και τὸν καμάρωναν. Εἶχε μόρφωση, ἐνθουσιασμό, ἐπιβλητικότητα. Ἐντυπωσιακὴ ήταν και ἡ ὄλη ἐμφάνισή του. Διατηροῦσε ἀμάξι με 3-4 ἄλογα. Εἶχε μελετήσει καλὰ τὰ μακεδονικὰ ζητήματα και τὴς μακεδονικῆς ἀνάγκης. Στις 22 Ἰουνίου 1904 ἔγραψε στὸ ὑπουργεῖο των ἐξωτερικῶν (ἀριθ. ἐγγρ. 2534): "Ἰνα ρίψωμεν ρίζας βαθείας ἐν πάσῃ τῇ ὑπαίθρῳ χώρῳ πρέπει ν' ἀνοίξωμεν εἰς τούς Μακεδόνας τὰς τάξεις του στρατοῦ, του ναυτικοῦ, των πρακτικῶν και των ἄλλων σχολῶν μας». "Ἐλεγε δηλ. να ἀντιγράψουμε ὅ,τι ἔκαμαν οἱ Βούλγαροι συστηματικὰ ἐδῶ και 25 χρόνια σὲ εὐρύτατη κλίμακα. Εἶχαν παρουσιασθῆ τότε στὸ πρόξενεῖο πολλοὶ νέοι ἀπ' τὰ χωριά, που θέλοντας να ξεφύγουν τούς κομιτατζήδες ζητοῦσαν να καταταχθοῦν στὸν ἑλληνικὸ στρατό. Ὁ Κορομηλάς εἶχε συγκεντρώσει στα στιβαρὰ χέρια του τὴν κίνηση και τὴ δράση ὅλης τῆς Μακεδονίας ἐκτὸς ἀπὸ τὸ βλαέτι Μοναστηρίου. Οἱ αξιωματικοὶ του εἶχαν τόση ἐκτίμηση, ὥστε ἀποδέχονταν πρόθυμα τὴς συστάσεις και γνώμες του. Εἶχε ριχτῆ ἔμως και ὁ ἴδιος στὸν ἀγῶνα μ' ὄλο τὸν ἐνθουσιασμό και ὄλη τὴν ψυχὴ του. Ἀκόμα και ὅταν πήγαινε να ἐπισκεφτῆ στὸ λιμάνι ἓνα ἑλληνικὸ πλοῖο, γύριζε με τὴς τσέπες του γεμάτες φυσίγγια. Εἶχε ράψει μάλιστα και ἓνα εἰδικὸ γιλέκο για να πάρνη περισσότερα...

Τέλη Αὐγούστου του 1904 ἔρτασαν στὴ Θεσσαλονίκη και ἐγκαταστάθη-

καν στο προξενείο οι υπολοχαγοί Έξαδάκτυλος (με το ψευδώνυμο Άντωνίου) και Κώστας Μαζαράκης (με το ψευδώνυμο Σεργάκης). Το Σεπτέμβριο ήρθε και ο συνάδελφός τους Κάκαβος, μεταμφιεσμένος στον έμπορο Ζώη. Για να μη γενήσῃ υποψίασ πέρασε πρώτα από τῆ Σμύρνη και από κει τράβηξε για τῆ Θεσσαλονίκη. Με τῆ σεμνή και εἰρηνική ἐμφάνισή του δὲν κίνησε καμιά περιέργεια. Δὲν τὸν θεώρησαν ἄξιο οὔτε κἄν γὰ τὸν προσέξουν κάπως. Κι' αὐτὸς πῆγε τότε ἀπ' τὸ λιμάνι ἤσυχα ἤσυχα στὸ προξενεῖο, ὅπου και ἔκανε ἤσυχα ἤσυχα πάντοτε πολὺ καλὰ τῆ δουλειά του. Ἔμεινε στὸ προξενεῖο ὡς τὰ τέλη τοῦ Ἰανουαρίου τοῦ 1909. Ὁ Έξαδάκτυλος παρίστανε τὸ διπλωμάτη μέχρι τὸ Φεβρουάριο τοῦ 1908. Στὸ ἴδιο προξενεῖο υπῆρέτησαν και οἱ Ἀλέξανδρος Μαζαράκης (Ἰωαννίδης) ἀπὸ τὸ Δεκέμβριο τοῦ 1905 ἕως τὸ Φεβρουάριο τοῦ 1909 και ὁ Ἀλέξανδρος Ὀθωναῖος (Παλιμίδης) ἀπὸ τὸ Δεκέμβριο τοῦ 1904 ὡς τὸν Ἰούλιο τοῦ 1909, ὅποτε ἀνακλήθησαν ἀπ' τὴν κυβέρνηση Δημ. Πάλλη ὅλοι οἱ ἀποσπασμένοι στὰ προξενεῖα ἀξιωματικοί, ἔπειτα ἀπ' τῆ νεοτουρκική μεταπολίτευση, τὸ («Χουριέτ») (10 Ἰουλίου 1908). Ἐργάστηκαν στὸ προξενεῖο Θεσσαλονίκης λίγο διάστημα και οἱ λοχαγοὶ Μοσχονήσιος και Μαστραπᾶς και ὁ ὑποκτηνίατρος Διον. Ἀγγελόπουλος. Ὁ Κάκαβος εἶχε βοηθὸ στὸ γραφεῖο του τὸν ἀνθυπασιπιστὴ Γαβουλάρη. Τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1904 ἦλθαν στῆ Θεσσαλονίκη και ὁ λοχαγὸς Μωραΐτης (Ρουμελιώτης) και ὁ ἀνθυπομοίραρχος Σπυρομήλιος (Σουρῆς). Ἐφυγαν ἡμῶς τὸν Ἰανουάριο τοῦ 1905, ὅπως ὁ Κώστας Μαζαράκης, για να ἀγωνιστοῦν πιὰ ὡς καποταναῖοι στὰ βουνά. Ἐπίσης και ὁ ὑπολοχαγὸς Ἀμβράσσουλο (Ἀμβρακιώτης) ἐργάσθηκε στὸ προξενεῖο ἀπὸ τὸν Ἰανουάριο ὡς τὸν Αὐγούστο τοῦ 1905, ὅποτε και αὐτὸς ζήτησε ἀρματολικὲς δάφνες. Δούλεψε στὸ προξενεῖο και ὁ ὑπολοχαγὸς Κουρούκλης (Κολυβάς) ἀπὸ τὸν Αὐγούστο τοῦ 1907 ἕως τὸν Νοέμβριο τοῦ 1908. Ἐξ ἄλλου ὁ ὑπολοχαγὸς Ἄθαν. Νικολαΐδης (Σουλιώτης) με τὴν ιδιότητα τοῦ ἀντιπροσώπου τῆς ἀσφαλιστικῆς ἐταιρίας «Ἀμυβαία» ἀσχολήθηκε με τὴν ὀργάνωση τῆς πόλεως Θεσσαλονίκης ἀπ' τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1906. Τὸν Ἰούνιο τοῦ 1908 ἀναχώρησε στὴν Κωνσταντινούπολη με ἀνάλογη ἀποστολή. Τὸν ἀντικατάστησε ὁ Λουκάς Σακελλαρόπουλος.

Ὁ Ἀλέξανδρος Μαζαράκης, για ν' ἀποφύγη τις υποψίες τῶν Τούρκων, ἤρθε στῆ Θεσσαλονίκη διὰ μέσου Κωνσταντινουπόλεως, ὅπου ἔμεινε λίγες μέρες. Γράφει στὰ ἀπομνημονεύματα του : «Ποὺ να φαντασθῶ τότε ὡς ἀνθυπολοχαγὸς, χωρὶς ἐλπίδα προαγωγῆς, ὅτι θα γύριζα ἐντὸς ἐλαχίστων ἐτῶν εἰς Κωνσταντινούπολιν στρατηγὸς με μίαν μεραρχίαν».

Ἀπ' τοὺς ἀξιωματικοὺς τῆς Θεσσαλονίκης, ποὺ ξεκίνησαν ὡς ὕπλαρχοι για τὰ βουνά, ὁ Κωνστ. Μαζαράκης ἔδρασε στὸ Βέρμιο με τὸ νέο ψευδώνυμο «Ἀχρίτας». Ὁ Μωραΐτης ἔπεσε στὸν Πάικο (στις 18 Μαΐου), ὁ Σπυρομήλιος τραυματίστηκε στὸ πόδι ἀπ' τοὺς κομιτατζήδες και ἔνοπλους χωρικοὺς στὸ Καϊμακτσαλάν (15 Μαΐου). Τὸν κοβάρησαν με φορεῖο 12 ἄνδρες του στὴν

"Αγρα (Βιάδοβο), στὸ σπίτι τοῦ Κίτσου Μπούα, πού τὸν κράτησε ἀριστὲς μέ-
ρες σὲ μιὰ ὑπόγεια κρύπτη, γιατί οἱ Τούρκοι ἔκαναν ἔρευνα.

Ἡ Μαζαράκης μὲ τὸ σῶμα του τὸν πήγε μὲ φορεῖο στὴ Νάουσα.

Οἱ κομιτατζήδες εἶχαν μεγάλες ἀπώλειες καὶ προπαντὸς οἱ ἐπιστρατευ-
μένοι χωρικοί πού δὲ δέχονταν πιά ἀπὸ τότε νὰ ἀκολουθοῦν τοὺς κομιτατζή-
δες σὲ πολεμικὲς ἐπιχειρήσεις. Οἱ ἀριθμοὶ πάντως, πού ἀναφέρει στὴν ἐκθεσὴ
τοῦ ὁ Σ. Σπυρομήλιος (58 νεκροὶ Βούλγαροι καὶ 26 τραυματίες, πού τοὺς συνέ-
λαβαν μάλιστα οἱ Τούρκοι), εἶναι τουλάχιστον ὑπερβολικά.

Ἡ Ἀμβρόσogliου ξεκίνησε τὸν Αὐγούστο τοῦ 1905 γιὰ τὸ Μπέλες μ' ἓνα
σῶμα, πού καταρτίστηκε στὴ Θεσσαλονίκη. Στὸ μέσο ὁμοῦ τοῦ δρόμου, στὴν
περιοχὴ τοῦ Κυλκίς, αἰχμαλωτίστηκε ἀπὸ τούρκικο τμήμα. Δυὸ παλληκάρια του
ἔπεσαν στὴ σύγκρουση, ὁ Πέτρος καὶ ὁ Γιάννης ἀπ' τὴ Στρώμισσα, δύο ἀλη-
θινοὶ «ἀγνωστοὶ στρατιῶτες» τοῦ Μακεδονικοῦ Ἀγώνα. Γιὰ νὰ ἀποφύγῃ βαρύ-
τερη ποινὴ ὁ Ἀμβρόσogliου παρουσιάστηκε στὸ ἔκτακτο δικαστήριον τῆς Θεσ-
σαλονίκης (Μαχκεμέι Φεσκιλιαντέ), ὡς γιατρός τοῦ σώματος καὶ ἔχι ὡς ἀρχηγός.
Καταδικάστηκε μονάχα σὲ ἕξι χρόνια φυλακῆ. Πολιτογραφήθηκε γιατρός καὶ
στὸ Ἐπταπύργιο μὲ τὸ ὄνομα «Ντόκτορ Γιάννης». Καὶ ἡ φήμη του — ἡ ἱατρικὴ —
γρήγορα ξεπέρασε τὰ ὑψηλὰ τεῖχη τοῦ μεσαιωνικοῦ φρουρίου. Οἱ φυλακισμέ-
νοι, οἱ δεσμοφύλακες καὶ οἱ χωροφύλακες ἔτρεχαν ὅλοι σ' αὐτὸν καὶ κατέφευ-
γαν στὴν ἐπιστημονικὴ του σοφία. Ἡ διευθυντὴς τῶν φυλακῶν διαλαλοῦσε παν-
τοῦ πῶς τοῦ χρεωστοῦσε τὴ ζωὴ. "Ἄλλωστε οἱ διορισμένοι γιατροὶ τῶν φυλα-
κῶν ἦταν ἓνας Ἐβραῖος πασᾶς καὶ ὁ Ἰμβραήμ ἀρέντης, ξυλοσχίστες καὶ οἱ δυὸ
τοὺς πολὺ χειρότεροι ἀπ' αὐτόν. Τὸν ἔπαιρναν μὲ τ' ἀμάξια τους καὶ μεγάλοι
μπέηδες γιὰ νὰ γιατρέψῃ κάποιον ἄρρωστο στὸ «κονάκι» τους. Σὲ ἱατρικὰ συμ-
βούλια, ἔπου παρευρισκόταν καὶ ὁ Ντόκτορ Γιάννης, ὁ γιατρός Ζάννας μὲ δυ-
σκολία κρατοῦσε τὰ γέλια του. Τέλος στίς 6 Δεκεμβρίου τοῦ 1906 ὁ Ἀμβρό-
σogliου δραπέτευσε ἀνήμερα τοῦ Ἁγίου Νικολάου ἀπ' τὸ Ἐπταπύργιο, ἀφοῦ
ὁ δεσμοφύλακας Ἀμπεντίν ἔδωσε σ' ἄλλους συναδέλφους του καὶ στοὺς χωρο-
φύλακες λουκούμα ζυμωμένα μὲ μορφίνη ἀπ' τὸ φαρμακοποιὸ Κένα καὶ τὸν
γιατρὸ Ζάννα. Ἡ μεγάλη κεντρικὴ πόρτα τῆς φυλακῆς εἶχε μείνει ὀρθάνοιχτη
καὶ ἀφρούρητη.

Ἡ ὑπόθεση εἶχε καὶ παράξενη συνέχεια: Ἡ ἀστυνομία ἔκαμε ἔρευνα στὸ
σπίτι τοῦ Ζάννα, γιατί τὰ παιδιά του πήγαιναν τακτικά στὴ φυλακὴ καὶ ἔβλε-
παν τὸν Ντόκτορ Γιάννη. Καὶ πραγματικά ὁ Ἀμβρόσogliου εἶχε τραβήξει στὴ
σπίτι τοῦ Ζάννα καὶ μὲ τὸ ἀμάξι τοῦ γιατροῦ πήγε στὸ σπίτι τοῦ Χατζηλαζάρ-
ου, πού ἦταν ἀμισθὸς πρόξενος τῆς Ἀμερικῆς. Ὁ Ζάννας διαμαρτυρήθηκε
στὸ φίλο του, ἀρχίατρο τῶν ἀνακτόρων τοῦ Γιλδίξ, γιὰ τὴν ἔρευνα: αὐστηρὸ
τηλεγράφημα τοῦ σουλτάνου ἐπρόσταζε τὸν βαλὴ νὰ τοῦ ζητήσῃ συγγνώμη...

Ἡ Κακουλίδης, ὑποπλοίαρχος τοῦ πολεμικοῦ ναυτικοῦ, αἰχμαλωτίστηκε
κι' αὐτός, κοντὰ στὴ Γευγελή. Ἀλλὰ τὸν ἀντικατέστησε στὴ φυλακὴ ἓνας ἄλ-

λος επίσης καντός και χονδρός σαν κι αυτόν, ο Ίωάννης Λυγέρης.

“Αν και ήταν στο προξενείο, γύριζε στην πόλη με παλιά ξεσχισμένα ρούχα. Κανένας δε μπορούσε να πιστέψει πως ήταν μόνιμος αξιωματικός. Τόν επιπαιρναν όλοι για υπηρέτη. Άκολούθησε για πολλές εβδομάδες ως διερμηνέας και υπηρέτης τόν φιλέλληνα Γάλλο βουλευτή και δημοσιογράφο Μισέλ Παγιαρές στις περιόδους του ανά τη Μακεδονία. Κοντά στη Γουμένισσα μάλιστα τού έσωσε και τη ζωή. Τόν συγκράτησε στην άκρη ενός γκρεμού, όπου λίγο έλειψε να πέσει.

(Τόν Αύγουστο τού 1920 ο α΄ Αβέρωφ», φωταγωγημένος και σημαιοστόλιστος στην Πόλη, απέναντι απ’ την Αγία Σοφία και τὰ σουλτανικά παλάτια, είχε δεξίωση. Ο ναύαρχος Κακουλίδης με τη μεγάλη του στολή, φορτωμένος παράσημα και χρυσαφικά, υποδεχόταν τούς καλεσμένους του, τήν κοσμοπολιτική τότε αφρόκρεμα τής Πόλης, “Αγγλους και Γάλλους αξιωματικούς, ξένους διπλωμάτες κ.ά. Άνάμεσα στους καλεσμένους ήταν και ο Μισέλ Παγιαρές, πού έβγαζε τότε εκεί μιὰ γαλλική εφημερίδα. “Όταν ανέβηκε τη σκάλα τού θωρηκτού και αντίκρυσε τὸ ναύαρχο σταμάτησε απότομα άφωνος και έκπληκτος. Κατὰ τὰ μεσάνυχτα ο Κακουλίδης τόν κάλεσε στο μικρὸ σαλονάκι του, τὸν κέρασε κρασί τής Γουμένισσας και τού υπενθύμισε τις περιόδους τους).

Περίφημα τὰ κατάφερε και ο υποκτηνίατρος Διον. Άγγελόπουλος. Άνοιξε πεταλάδικο εκεί όπου σήμερα βρίσκεται τὸ μέγαρο τής ΧΑΝ Θεσσαλονίκης. Είχε τακτικούς πελάτες τούς μπέηδες και τούς αξιωματικούς τού πυροβολικού και τού ίππικού. “Εμπαινε ελεύθερα και στους στρατώνες τους. Τὸν ήξεραν με τ’ όνομα «Νιόνιο άφέντη». Τοῦρκοι και “Ελληνες έμαθαν ότι ήταν αξιωματικός απ’ τις άθηναικές εφημερίδες! “Όταν ανακλήθηκε μαζί με τούς άλλους αξιωματικούς, είχε κάποιον έπεισόδιο με τὸ λοχαγὸ Δερλερέ, πού άπασχόλησε αρκετά και τὸν άθηναικὸ τύπο.

Στὸ προξενείο Σερρών υπηρέτησαν, όπως με πληροφορήσε ο μακαρίτης στρατηγὸς Κάκαβος, ο Κουρέβελης, ο Δημ. Φλωριάς, πού έμεινε τὸν περισσότερο χρόνο, και ο Καψαμπέλης. Για τήν Καβάλα προτιμήθηκαν οί αξιωματικοί τού ναυτικού Τυπάλδος και Μαυρομιχάλης.

Στὸ προξενείο Μοναστηρίου εργάστηκαν άριστα απ’ τὸ φθινόπωρο τού 1904 οί Σπηλιάδης (Παρασκευαΐδης) και Κοντογούρης (Σίνης). “Ο πρώτος είχε δανειστή τὸ όνομα ενός θείου του, δικαστικού, πού πήγε πεζὸς ως τὴ Πετρούπολη κουβαλώντας μιὰ χούφτα άθηναικὸ χῶμα στο τάφο τής πριγκήπισσας Άλεξάνδρας.

Άργότερα υπηρέτησαν και οί Κωνστ. Κωνσταντινόπουλος (Θεοδωρίδης), Πτολ. Σαρηγιάννης (Σάρος), Δημ. Μιμίκος, ο άνθυποκτηνίατρος Σπυρ. Ζούζουλας, ο υπολοχαγὸς Ζαφ. Παπαθανασίου (Βάρσος).

Μπήκε φαίνεται σ’ ενέργεια και ή μικροπολιτική, πού έστειλε σε τόσο καιρίες και δύσκολες θέσεις πρόσωπα άκατάλληλα. “Ο Κωνσταντινόπουλος π.χ.

ήταν νευρικός, απότομος, παράφορος και δημιούργησε σ'αυτά καθούμενα τον Αύγουστο του 1906 σοβαρό επεισόδιο, που είχε πολύ δυσάρεστες συνέπειες: Σ'αυτό προξενείο παρουσιάστηκε με χωριάτικα ρούχα ο Λάμπρος, ένας παλιός αντάρτης του Μοριχόβου, γενναῖος, μα και επιπόλαιος και ελαφρόμυαλος. Ξάφνου ξέσπασε ένας άγριος καυγάς μεταξύ τους. 'Ο «Θεοδωρίδης» ἔξαλλος τὸν ἔβρισε, τὸν ἀπειλήσε και κάλεσε τοὺς γκαβάζηδες τοῦ προξενείου 'Αλλή και Χασάν νά τὸν πιάσουν.'Ο Λάμπρος τοῦ ἀνταπόδωσε ἐπίσης τὶς βρισιές ἔξαλλος και ἔφυγε τρεχάτος ἀπὸ τὸ προξενεῖο βρίζοντας και ἀναθεματίζοντας. "Ἐπесе πάνω σὲ μιὰ περίπολο, πού τὸν σταμάτησε. Εἶχε ἴσως ἀκούσει και τὶς ἄγριες φωνές. Στὴν παραζάλη του ἀποκάλυψε τὸν ἑαυτό του! Οἱ Τούρκοι στὴν ἀρχὴ δὲν τὸν πίστεψαν. Τὸν πῆραν γιὰ τρελλό. "Ἐβγαλε ἕμως κάτω ἀπ' τὴ φανέλλα και τοὺς παρουσίασε τὸ πιστοποιητικό, πού τοῦ εἶχε δώσει ὁ Γ'. Βολάνης και ὅπου εἶχε ὅλη τὴν ἀνταρτικὴ δρᾶσή του. "Ἐσπου νά διαβάσουν μὲ τὸν ἐπίσημο διερμηνέα τὸ πιστοποιητικό, νά συνεννοηθοῦν ἢ ἀστυνομία και οἱ στρατιωτικὲς ἀρχές κλπ., πέρασε ἐκείνη ἡ μέρα και ἡ νύχτα. Τὸ μεσημέρι τῆς ἄλλης μέρας (17 Αὐγούστου) ἔφθασε στοὺς βράχους, πάνω ἀπὸ τὴ Γρούνιστα τοῦ Μοριχόβου, ὅπου λημέριαζε ὁ Βολάνης, ὁ καλὸς Μοναστηριώτης πατριώτης Σωτήριος Σιμίντσας και ἔφερε τὴν τρομερὴ εἰδηση ὅτι ὁ Λάμπρος ἔγινε προδότης. Ξαπολύθηκε εὐθύς σ'αυτὰ χωριὰ νά μεταδώσῃ τὴν φρικτὴ εἰδηση ὁ Σουδίας, ἓνας ἀντάρτης ἀπ' τὴ Γραδέσνιτσα, μὲ χωριάτικα ρούχα, ὅλος πετσὶ και κόκκαλα, φτεροπόδαρος, πού εἶχε πάρει μάλιστα μέρος και στοὺς Ὀλυμπιακοὺς ἀγῶνες τοῦ 1906. Τὰ μεσάνυχτα ἔφθασε ὁ Λάμπρος ὀδηγώντας μιὰ ἔλη τουρκικοῦ ἱππικοῦ στὴν Γραδέσνιτσα. Τράβηξε ἴσια πρὸς τὶς δυὸ μεγάλες ὑπόγειες ἀποθήκες, πού τὶς ἤξερε γεμάτες πάντοτε μὲ ὅπλα, φυσίγγια, σπολές, κάπες, μπότες κλπ. Βρῆκε τὴ μιὰ ὀλότελα ἄδεια και τὴν ἄλλη μὲ χωριάτικα ρούχα, βελέντζες κλπ. Κατάλαβε. «Πᾶμε», εἶπε στὸν ἐπίλαρχο, «οἱ ἄνθρωποι τοῦ ἑλληνικοῦ Κομιτάτου προσπέρασαν τὸ σουλτανικὸ ἱππικόν» 'Ο Τούρκος ἀξιοματικὸς ξέσπασε στοὺς φτωχοὺς χωρικοὺς, πού τοὺς ξυλοφόρτωσε.

'Ο Λάμπρος διορίστηκε «κομισέρης» και γύριζε στοὺς δρόμους τοῦ Μοναστηρίου μὲ μιὰ περίπολο ἀπὸ τρεῖς χωροφύλακες και τέσσαρες στρατιῶτες, ὅλους διαλεχτοὺς και ἀνοπλους. Εἶχε τώρα μετανιώσει. Μάλιστα ἄρχισε και νά μᾶς ἐξυπηρετῇ. Κυνηγοῦσε συστηματικὰ τοὺς Βουλγάρους και μᾶς ἔλεγε τὰ μυστικὰ και τὰ σχέδια τῶν Τούρκων. Εἶχε γίνει και συμπαθής. Ἦταν ἓνα ὠραῖο παλληκάρι. Μὰ τὸ ἀμάρτημά του ἦταν ἀπὸ κείνα, πού μονάχα μὲ τὸ αἷμα ξεπλύνονται.

Κοντὰ τὰ Χριστούγεννα, μιὰ μέρα πού φιλοχιόνιζε, σταμάτησε μὲ τὴν περίπολό του σ' ἓνα ἀπόμερο ἑλληνικὸ καφενεδάκι. Παράγγειλε καφέδες και γιὰ τοὺς ἄνδρες του. Ξάφνου ἓνας ἄγνωστος ἔβγαλε ἀπὸ κάτω ἀπ' τὴν ποδιά του ἓνα περιστρόφο και τοῦ φύτεψε δυὸ σφαῖρες στὸ κεφάλι. "Ἐσπου νά συνέλθουν και ν' ἀρπάξουν τὰ ὅπλα οἱ χωροφύλακες και οἱ στρατιῶτες ὁ δολοφόνος ἔγινε

άφαντος.

Μεγαλύτερο και χειρότερο λάθος έγινε ένα γούνο άργότερα. Ο Θεόδωρος Πέσκας ή Τόντας άπ' τή Μεγάροβο, ένα ψηλόλιγγο παλληκάρι, με ξανθό μουστάκι πού άνήκε στή «Έκτελεστικήν» τού Μοναστηρίου, είχε σκιστώσει μέσα στην πόλη κάποιον ύστερα άπό ρητή άνώτερη διαταγή. Τό θύμα ήταν γραμμένο και στή επίσημα βιβλία ως «Έλληνας (Ούρουμ)». Είχε σχέσεις ύμως με Ρουμάνους, δέν πλήρωνε τήν εισφορά και τά πρόστιμα, έλεγε πολλά κλπ. Άποδώσαμε τό φόνο στους Βουλγάρους και κάναμε τήν κηδεία τού καινούργιου «έθνομάρτυρα» με τήν «Φιλαρμονική», με τά παιδιά τού Γυμνασίου, πολλά στεφάνια, λόγους κλπ. Άρχισε ύμως ή άστυνομία νά χώνη ένοχλητικά τή μήτη της. Για νά μήν τυχόν τόν πιάσει, αναγκάστηκαν οί άρμόδιοι τού «Κέντρου», δηλ. οί άξιωματικοί τού προξενείου, νά τόν στείλουν στό Μπούκοβο νά καταταχθῆ άντάρτης. Είχε καθιερωθῆ τόν τελευταίο καιρό νά στέλνονται στην Έλλάδα τά παιδιά τού Έκτελεστικού, ήταν βαρύνονταν με φόνο. Άν έπεφταν στή χέρια τών Τούρκων θά αντιμετώπιζαν τήν κρεμάλα. Για τόν Θεόδωρο ύμως έγινε εξαίρεση. Τόν προόριζαν για άντάρτη και τόν έστειλαν στό Μπούκοβο. Έστειλαν ύμως ταυτόχρονα και διαταγή πρὸς τόν όπλαρχηγό Δοξογιάννη νά τόν εκτελέσει άμέσως. Ο γενναίος Κρητικός καπετάνιος τόν ρώτησε, τόν εξέτασε, τόν ξεψάχνισε, συμβουλευτήκε μερικούς άπό τούς άνδρες του και έγραψε στή «Κέντρο» ότι δέν εκτέλεσε τήν διαταγή γιατί νόμιζε ότι είχε γίνει κάποιο μεγάλο λάθος. Τού άποκριθήκαν ότι έκανε πολύ καλά, πού δέν σκότωσε τό Θόδωρο. Καί ή ύπόθεση έκλεισε. Δέν ξέρομε ποιός είχε βγάλει τήν πρώτη τερατώδη και άτιμη διαταγή, ό Κωνσταντινόπουλος ή ό Ζουζουλας.

Έπειτα ύμως άπό τρείς μήνες ό Μανώλης, ένας Κρητικός φίλος τού Θόδωρου, τού τά μαρτύρησε ύλα. Τότε εκείνος, είτε άπό άγανάκτηση, είτε άπό φόβο μήν επαναληφθῆ ή διαταγή, τό σκάει και παραδίδεται στους Τούρκους! Έγινε συμφορά και κατάρα... Προδωσε κρυψώνες, άποθήκες, ύπλα, έπιτροπές, συνδέσμους, όδηγούς, ύλα και ύλους! Γέμισαν οί φυλακές. Οί Τούρκοι ξεγύθησαν άγριοι στή χωριά τού Περιστερίου, όπου είχε περάσει ό Θόδωρος τούς τρείς μήνες, ξυλοκόπησαν βάρβαρα και άλύπητα εκατοντάδες χωρικούς, πλιατσικολόγησαν. Διόρισαν τόν Θόδωρο κομισέρη νά γυρίξη με 3 εκλεκτούς στρατιώτες και 4 χωροφύλακες ύλη τήν πόλη και νά ένεργῆ έξέυθερα σέ ύποια συνουσία ήθελε.

Ο Θόδωρος προτίμησε τις έλληνικές. Είχε γίνει πιά λυσσαλέος διώκτης κάθε έλληνικού. Οί Ρουμάνοι εξ άλλου τόν ανακήρυξαν μεγάλο πατριώτη και έθναπόστολο και τού έκοψαν επίδομα μεγαλύτερο άπ' τόν άστυνομικό μισθό. Όλος οί προσπέθειες τών δικών μας νά τόν ξεκάμουν, πήγαν χαμένες. Είχε πάρει δρακόντια μέτρα. Ούτε πατούσε σέ έλληνικό καφενεϊό, έστιατόριο, κατάστημα ή και σπίτι. Τό πάθημα τού Λάμπρου τού είχε γίνει μάθημα.

Μιά ζεστή μέρα τού Ίουλίου τού 1907 μπήκε με τήν κουστωδιά του σ' ένα

βουλγάρικο γαλατάδικο στο Σαρά-μπακάλ, έξω, κοντά στους στρατώνες, για να πιούν από μια κρούα λεμονάδα. Γύριζε εκείνες τις μέρες σ' αυτό το μέρος γιατί λογάριαζε να βρή ύπλα, που ήξερε ότι μεταφέρονταν απ' το σιδηροδρομικό σταθμό μέσα σε έμπορεύματα έλληνικών καταστημάτων. 'Ο Τόντας άνασχομπώθηκε να κάμη παρατόρι (τζατζίκι). "Έστειλε ένα χωροφύλακα να αγοράσι καρύδια, λάδι, άγγουράκια. Γιαούρτι υπήρχε στο κατάστημα. Σε μια μεγάλη πήλινη γαβάθα, άρχισε να τά άνακατώνη όλα. Καμάρωνε πώς ήξερε να κάνει το καλύτερο παρατόρι του κόσμου.

Μια γριά με μισοχωριάτικα ρούχα ήρθε τότε και ψούνισε γιαούρτι. Ξαναγύρισε εϊθύς μ' ένα κοριτσάκι 8 - 9 χρόνων, έγγονάκι της. Ζήτησε ένα παγωτό (γτοντουομά) για τή μικρή. Παραξενεύτηκε ό Γκότσε, ό ένας απ' τους δύο άδελφούς, που ήταν απ' τά χωριά του Κιρτσόβου, και έρώτησε στο ιδίωμα τους.

— Πώς έτσι έρχεσαι σήμερα σε βουλγάρικο κατάστημα;

— Τί να κάμω; Γριά είμαι... Το άλλο γιαουρτάδικο, το δικό μας, είναι μακριά. Δέν θά με προδώσης βέβαια.

Κεντήθηκε ή περιέργεια του Θόδωρου, που πλησίασε και τής είπε τί 'Ελληνίδα ήταν άφου δέν ήξερε έλληνικά. 'Εκείνη του άπάντησε :

— Οί στρατιώτες σου μιλουν μεταξύ τους άρβανίτικα. Δέν είναι Τοῦρκοι;

Τήν χειροκρότησαν οί στρατιώτες και οί χωροφύλακες και ήρθαν όλοι κοντά να παρακολουθήσουν τήν ψιλή κουβέντα, που είχεν άρχισει. Στο μεταξύ βρήκε τήν ευκαιρία το κοριτσάκι και άδειασε στήν γαβάθα με το παρατόρι ένα κουτάκι με σκόνη.

'Η γριά τότε έφυγε. Σε λίγο κάθισαν όλοι να φαν το περίφημο «δροσι-στικό» παρατόρι. 'Ο Θόδωρος είχε καλέσει και μερικούς φίλους του ύπαξιωματικούς. Μά ένοιωσαν γρήγορα φρικτούς πόνους στήν κοιλιά. Πέντε έμειναν νεκροί στον τόπο. Οί άλλοι χαροπάλαψαν στο στρατιωτικό νοσοκομείο επί έβδομάδες. 'Ο Θόδωρος τήν γλύτωσε, αλλά έχασε τά μαλλιά και το περήφανο μουστάκι του. Και έφυγε άμέσως για τή Ρουμανία. Ηείστηκε ότι δέν μπορούσε όπωσδήποτε να έλπίζη ζωή στο Μοναστήρι.

Για ό,τι έγινε πλήρωσαν οί δυο άδελφοί γαλατάδες. Τους πέθαναν στο ξύλο οί Τοῦρκοι. Ηίστευαν ότι αυτοί έβαλαν το φαρμάκι. 'Ο Γκότσε δε θέλησε να δεχτή ούτε μία κουταλιά παρατόρι και κανένας άλλος ύποπτος δέν έμεινε ούτε μπήκε στο γαλατάδικο.

Δέν διασώθηκε το όνομα τής γριάς. Οί κομιτατζήδες είχαν σκοτώσει τον άνδρα και τον άδελφό της και είχαν κάψει το σπίτι τους. Πολλοί ταπεινοί, φτωχοί και άγράμματοι, που συχνά δέν ήξεραν έλληνικά, ύπως αυτή, έκαμαν τότε πράξεις που χρειάζονταν τόλμη, ψυχραιμία, έξυπνάδα και φαντασία μοναδική.

'Ο Κοντογούρης (Σίνης) άρχισε το φθινόπωρο του 1906 έντονη πολεμική κατά τής ήγέσιας του Κομιτάτου. Κατηγορούσε τον Καλαποθάκη για άνικανότητα, έπιπολαιότητα, άγνοια των πραγμάτων και των συνθηκών τής Μα-

κεδονίας, εθνοκρατία κλπ. "Ήθελε νά ἔχουν οἱ ἀξίωματικοὶ τῶν «Κέντρων» (Προξενείων) ἀπόλυτη ἐξουσία στὰ σώματα μόλις περνοῦσαν τὰ σύνορα, χωρὶς καμιά ἀνάμιξη πιά τῆς Ἀθήνας. Μερικοὶ ὄπλαρχηγοὶ δὲν δέχονταν νά πᾶνε σὲ μέρη, ὅπου ἦταν ἀναγκαιότερη καὶ ἀπαραίτητη ἡ παρουσία τους, παρὰ τίς ἔντονες διαταγές τοῦ «Κέντρου», γιατί ὀχυρώνονταν πίσω ἀπ' τὸ ἀρχικὸ ἔγγραφο τοῦ ἀθηναϊκοῦ Κομιτάτου πού τοὺς ἔστειλε ἀλλοῦ.

Ὁ Κοντογούρης ἀναχώρησε τὸν Φεβρουάριον τοῦ 1907 γιὰ τὴν Ἀθήνα. Εἶχε μαζί του καὶ ἕνα μεγάλο χαρτοφύλακα γεμάτο ἔγγραφα, ἀντίγραφα, ἐκθέσεις, πρακτικά, διαταγές, ἀναφορές κλπ. Ἦταν ἐκεῖ μέσα ὅλη ἡ κίνησις καὶ ἡ δράσις στὸ Μοναστήρι καὶ τὸ βιλαέτι του. Στὸ τραῖνο εἶχε συντροφιά δυὸ Μοναστηριώτες καὶ συνεργάτες του γιὰτροὺς καὶ μιὰ ὁμορφὴ καὶ μορφωμένη κυρία. Σ' ὅλη τὴ διαδρομὴ ὡς τὴ Θεσσαλονίκη ἦταν μόνοι τους στὸ διαμέρισμα. Πέρασαν τόσο καλὰ καὶ εὐχάριστα, ὥστε δὲν κατάλαβαν πότε ἔφθασαν στὸ σταθμὸ τῆς Θεσσαλονίκης. Κατάλαβαν ἕμως ἐκεῖ μὲ κατὰπληξῆ καὶ φρίκη ὅτι ὁ χαρτοφύλακας εἶχε κάνει φτερὰ μπροστὰ στὰ μάτια τους. Τὰ ἔχασαν καὶ οἱ σιδηροδρομικοὶ ὑπάλληλοι, πού τοὺς παρακαλοῦθ' ὡσαν. Λίγο ἔλειψε ν' αὐτοκτονήσῃ ὁ Κοντογούρης. Τὰ ἔγγραφα ἦταν ἀποκαλυπτικὰ καὶ συντριπτικὰ. Ἐρριχναν στὴ φυλακὴ ἄλλους τοὺς συνεργάτες του στὸ Μοναστήρι καὶ σ' ὅλη τὴν περιοχὴ.

Ἀναστατώθηκε καὶ τὸ Μοναστήρι, ὅταν ἔφτασε ἐκεῖ τὸ τρομερὸ ἄγγελμα. Πολλοὶ κρύφτηκαν. Ὅλοι πέρασαν νύχτες καὶ μέρες φρικτῆς ἀγωνίας. Στὸ προξενεῖο, στὴ Μητρόπολη, στὰ ἀπόκρυφα γραφεῖα ἄρχισαν νά καῖνε τὰ πιὸ ἐπιλήψιμα χαρτιά.

Καὶ τὸ χειρότερον οἱ Τούρκοι βιάδιζαν ἀργὰ καὶ ἔκαμναν πὼς δὲν ἤξεραν τίποτε. Ἐπαιζαν μὲ τὴν ἀγωνία τους. Ἀσχολοῦνταν ἴσως μὲ τὴν μετὰφραση τῶν ἐγγράφων. Κάποια νύχτα θὰ ζεσποῦσε ὁ κεραυνός.

Κύλησαν ἕμως ἀργὰ καὶ βασιανιστικὰ δυὸ καὶ περισσότερες ἐβδομάδες χωρὶς νὰ ἐκδηλωθῇ καμιά ἐνέργεια ἀπὸ μέρους τῶν Τούρκων. Εἶχε πέσει ὁ χαρτοφύλακας σὲ κανένα ἄγνωστο βάρθρο; Τί τὸν ἔκαμαν καὶ γιατί τὸν πήρουν οἱ κλέφτες ἢ ὁ κλέφτης του; Γιὰ Τούρκους, Βουλγάρους καὶ τοὺς ἄλλους ἄσπονδους φίλους καὶ ἐχθροὺς τὰ μυστικὰ ἔγγραφα τοῦ χαρτοφύλακα εἶχαν ἀνεκτίμητη ἀξία.

Ἀνεξιχνίαστο μυστήριον ἔμεινε ἡ ὑπόθεσις τοῦ χαρτοφύλακα. Πολλοὶ τότε πίστεψαν ὅτι τὸν εἶχε κλέψῃ κάποιος Ἑβραῖος ἢ ἄλλος αὐθόρμητος, πού νόμιζε ὅτι θὰ εἶχε μέσα χαρτονομίσματα ἢ λίρες. Ὅταν ἕμως εἶδε ὅτι τὰ ἔγγραφα μιλοῦσαν γιὰ ἀνταρτικὰ σώματα, βπια, φόνους, ἐμπρησμοὺς κλπ., προτίμησε νὰ τὰ ἐξαφανίσῃ γιὰ νὰ μὴν ἔχη δοσοληψίες μὲ τοῦ Ἑλληνικοῦ Κομιτάτου, πού ὅλοι πιά τὸ ἔπρεμαν.

Στὴν ἐκστρατεία ἐναντίον τοῦ Καλαποθάκη πῆραν μέρος καὶ ὁ Τσίοντος Βάρδας καὶ ἄλλοι ἀρχηγοί. Στὸ τέλος οἱ στρατιωτικοί, ὅπως ὁ Τζαβέλας καὶ

ὁ Δαχλῆς, πῆραν τὴν ἀρχηγία τοῦ Κομιτάτου.

Ἐπηρετήσαν στὸ Μοναστήρι ὕστερ' ἀπ' τὸ «Χουριέτ» καὶ οἱ Ἀλέξανδρος Μερεντίτης, ὑπολοχαγός, καὶ Μανουῖσος Δερλερές, λοχαγός. Τὸν Μάιο τοῦ 1910 πήγαινε ὁ Μερεντίτης στὴν Ἀθήνα. Στὸ σιδηροδρομικὸ σταθμὸ τῆς Θεσσαλονίκης ἡ ἀστυνομία τοῦ ἔκαμε ἔρευνα, παρὰ τὰ διπλωματικὰ προνόμια καὶ τὴν ἀσυλία τῶν «διομολογήσεων». Οἱ Νεότουρκοι ἦσαν θρασύτατοι στοὺς μικρότερους. Εἶχε ὀξυνθῆ καὶ πάλι τὸ Κρητικὸ ζήτημα. Οἱ ἀστυνομικοὶ βρῆκαν στὸν Μερεντίτη καὶ μερικὰ ἐπιλήψιμα γράμματα. Καταδικάστηκε σὲ 3 χρόνια φυλακῆ. Βγῆκε τὸν Ἰούλιο τοῦ 1911 ἀπ' τὴ φυλακὴ Προύσας μὲ χάρη τοῦ σουλτάνου, πού εἶχε κάνει τότε «ταξίδι-προσκύνημα» στὴ Θεσσαλονικὴ καὶ τὸ Μοναστήρι, «τὸ λίκνο τῆς νεοτουρκικῆς ἐλευθερίας». Μὲ τὰ ἔγγραφα, πού βρέθηκαν στὸν Μερεντίτη, ἐνοχοποιούνταν καὶ ὁ Δερλερές. Εἰδοποιήθηκε ὅμως νωρίτερα ἀπ' τὴν ἀστυνομία Μοναστηρίου καὶ κρύφτηκε. Οἱ Νεότουρκοι δὲν θὰ δίσταζαν ἴσως νὰ εἰσβάλουν καὶ μέσα στὸ ἑλληνικὸ προξενεῖο καὶ νὰ τὸ ἐρευνήσουν, ἂν ἦταν βέβαιοι ὅτι δὲν εἶχε τρυπώσει σὲ ἄλλα σπίτια ἔξω ἀπὸ τὸ προξενεῖο. Ἐπειτα ἀπὸ ἓνα καὶ μισὸ μῆνα ξέφυγε διὰ μέσου τῆς Σερβίας. Ταξίδεψε μὲ ἀμάξι ὡς τὸ Γκράτσκο τῆς σιδηροδρομικῆς γραμμῆς Θεσσαλονίκης-Σκοπίων-Βελιγραδίου ντυμένος σὰν χανούμισσα καὶ ἀπ' ἐκεῖ σὰν Κρουσοβίτης ἔμπορος πού ἔπαθε ξαφνικὰ ἀπὸ μάγια βουβαμάρα καὶ ἡμιπληγία! Ἡ μεγάλη δυσκολία του ἦταν τὸ ὅτι δὲν ἤξερε οὔτε λέξι ἀπ' τίς τοπικὲς γλώσσες, τούρκικα, βουλγάρικα, βλάχικα, ἀρβανίτικα. Γι' αὐτὸ καὶ ἔπρεπε νὰ ἐμφανίζεται ὡς ἄλαλος. Εἶχε ἔτοιμο τὸ διαβατήριό του γιὰ τὴ Σερβία καὶ τὴ Βιέννη, γιὰ ἰατρικὴ δῆθεν ἐξέταση.

Ὁ ὑπολοχαγὸς Βλάσιος Τσιρογιάννης ἔμεινε τρισήμισο χρόνια στὴ Στρώμνισσα, ὡς διευθυντὴς τοῦ σχολείου. Μὲ τὸ φεσάκι, τὸ μπαστουάκι, τὴν φιλήσυχη ἐμφάνισή του κατάφερε νὰ μὴ ἐνοχληθῆ οὔτε μιὰ φορὰ ἀπ' τὴν ἀστυνομία. Εἶχε μεταμορφωθῆ στὴ Στρώμνισσα γιὰ λίγο διάστημα στὸν ἔμπορο Τοπάλι καὶ ὁ ἀνθυπολοχαγὸς Μητσόπουλος.

Ἐπηρετήσαν ἐπίσης ὁ ὑπίατρος Ἀνάργυρος Κιτάνος στὴν Ἀρδέα καὶ τὴν Ἔδεσσα, ὁ Ἰωάννης Παπαβασιλείου στὰ Γιαννιτσά, ὁ ὑπολοχαγὸς Νεόκοσμος Γρηγοριάδης στὴν Ἔδεσσα καὶ ἔπειτα στὴν Καστοριά, ὁ ὑπολοχαγὸς Δημ. Βαρδῆς στὴν Ἀλιστράτη καὶ ἔπειτα στὴν Ἀλεξανδρούπολη, ὁ ἀνθυπολοχαγὸς τοῦ πυροβολικοῦ Κων. Νταῆς στὴ Προσωπασάνη τῆς Δράμας ὡς διευθυντὴς σχολείου καὶ ἀργότερα στὴ Θράκη, ὁ ἀνθυπίαρχος Βασιλ. Πανουσόπουλος στὴ Φλώρινα, ὡς δάσκαλος, ὁ ὑπίαρχος Παναγιώτης Κλεῖτος στὴ Γευγελή.

Τὸν Νεόκοσμο Γρηγοριάδη μοῦ τὸν σύστησε μιὰ μέρα στὸ προξενεῖο Μοναστηρίου ὁ Δημ. Βασιιάκης γιὰ «γραμματέα» τῆς Μητροπόλεως Καστοριάς. Τὸ πίστεψα. Μὲ τὸ φεσάκι του ἔμοιαζε τοὺς φιλήσυχους ἐκείνους ἀνατολίτες πού συνόδευαν συχνὰ τοὺς Μητροπολίτες. Εἴσπασαν ὅμως εὐθὺς στὰ γέλια καὶ μοῦ ἀποκάλυψαν τὴν πραγματικὴ του ιδιότητα.

Ὁ Πανουσόπουλος εἶχε περιπέτειες. Μιὰ μέρα παρακλούθησαν τυχαῖα τὸ μάθημά του τῆς γυμναστικῆς στὰ παιδιὰ ὁ καίμακάμης καὶ ἄλλοι ἐπίσημοι Τοῦρκοι καὶ εὐθὺς τὴν ἄλλη μέρα τὸν ἐπρόσταξαν νὰ φύγη στὴν Ἑλλάδα. Τὸν ὑποπεύθησαν ἀπ' τὰ ἔντονα προστάγματά του. Μόλις ἀνακάλυψαν τότε ὅτι ἦταν καὶ Ἕλληνας ὑπῆκοος ὁ Βασίλης Βαλτετσιώτης, ὁ ἀδάσκαλος». Εἶχε κρύψει αὐτὴ τὴ λεπτομέρεια ὁ αὐομισερ Γρηγόρ ἀρέντης» (ὁ Γρηγόριος Νικολαΐδης ἀπ' τὴν Κατράνισα), πού ὑπηρετοῦσε τότε (Αὐγούστος-Ὀκτώβριος 1905) στὴ Φλώρινα. Ὁ Πανουσόπουλος ἔφυγε ὄχι ὅμως πρὸς τὰ κάτω, πρὸς τὴ Θεσσαλονίκη καὶ τὸν Πειραιᾶ, ἀλλὰ πρὸς τὰ πάνω, πρὸς τὸ Πισοδέρι καὶ τὴν Πρέσπα, ὅπου ἔγινε καπετάνιος ἀνταρτικοῦ σώματος. Τὴν ὥρα πού καθυλάκευε τὸ ἄλογο γιὰ τὸ Πισοδέρι, ὁ Τοῦρκος ἀγωγιάνης, πού τοῦ τὸ εἶχε νικιάσει, εἶπε: «Τοῦτος ὁ τσορματζῆς θὰ ἔχη κάμει πολὺ καιρὸ στὸ ἵππικό. Τὸν κατάλαβε ὡς καὶ τὸ ἄλογο» (Μακεδονικὲς Ἱστορίες, σελ. 99 κ.ἑξ.).

Μεγαλύτερη καὶ χειρότερη ἦταν ἡ περιπέτεια τοῦ Νταῆ: Εἶχε πάει τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1904 στὴν Προσωτσάνη μὲ τὸ ὄνομα καὶ τὸ διαβατήριο τοῦ Στρατῆ Σπληναρίδη ἀπὸ τὴς Πλακάτες τῆς Μυτιλήνης, πού δούλευε ἐργάτης στὸν Πειραιᾶ. Τὸν Φεβρουάριο ἀρρώσθησε σοβαρὰ καὶ ἀναγκάστηκε νὰ πάη στὴν Ἀθήνα στὸν Εὐαγγελισμό. Στὸν γυρισμὸ, μόλις ἀποβιβάστηκε ἀπ' τὸ βαπόρι στὸ λιμάνι τῆς Θεσσαλονίκης, τὸν ἐπίασαν, τὸν ζυλοφόρτωσαν καὶ τὸν ἔρριξαν στὸ ἀστυνομικὸ μπουντρούμι μὲ συντροφιά ἓνα Βούλγαρο κομιτατζῆ πού τὸν περιποιήθηκε καὶ τὸν παρηγόρησε! Τὸν κατηγοροῦσαν ὅτι ἦταν ἀξιοματικὸς ἀπ' τὴν Ἑλλάδα καὶ ὄχι δάσκαλος ἀπ' τὴ Μυτιλήνη. Τηλεγράφησαν καὶ στὴν Ἀστυνομικὴ Διεύθυνση Μυτιλήνης γιὰ περισσότερες πληροφορίες. Ἀπ' ἐκεῖ ἤρθε ἡ καταπληκτικὴ ἀπάντηση νὰ τὸν στείλουν ἀμέσως σιδηροδρόσιο, γιατί πρὶν δυὸ ἑβδομάδες εἶχε κάνει φόνο καὶ γιατί ἦταν φουερός κακοῦργος! Ὁ ἄθλιος ὁ ἀληθινὸς Σπληναρίδης, ἀν καὶ εἶχε δώσει τὸ ὄνομά του σὲ ἀξιοματικὸ, πῆγε κρυφὰ στὸ χωριὸ του ἀκριβῶς ὅταν ὁ Νταῆς βρισκόταν στὸν Εὐαγγελισμό, σκότωσε ἓνα χωριανὸ καὶ τὸ ἔσκασε καὶ πάλι γιὰ τὸν Πειραιᾶ. Ὁ Νταῆς ἐξακολουθοῦσε νὰ ἐπιμένει ὅτι ἦταν ὁ Σπληναρίδης. Στὴ Μυτιλήνη μὲ τὴ βοήθεια τοῦ προξένου καὶ τῆς γυναίκας του, πού ἦταν στενὴ φίλη τῆς οικογενείας τοῦ Τουρκοκρητικοῦ μοντεσαρίφη, ὁμολόγησε ὅτι ἦταν ἀπ' τὸ Κιάτο δημοδιδάσκαλος, παυμένος ἀπ' τὸ κυβερνητικὸ κόμμα· γιὰ νὰ μὴ προκαλέση ὑποψίες δανείστηκε τὸ ξένο νοφεύζι. Ἐπίσης στοὺς Πλακάτες, ὅπου τὸν πῆγαν μὲ συνοδεία, διαπιστώθηκε πράγματι ὅτι δὲν ἦταν ὁ Σπληναρίδης. Κατόρθωσε νὰ ξεφύγῃ μὲ τὴ βοήθεια πολλῶν· θὰ εἶχε πιά φασαρίες μὲ τὸ «Ἐκτακτὸ Δικαστήριο» τῆς Θεσσαλονίκης. Στὸ τέλος ἔγινε ὁ ὄπλαρχηγὸς Τσάρας τοῦ Παγγαίου, τῆς Δράμας καὶ τῆς Καβάλας.

Ὁ Γεώργιος Κατεχάκης, ἀφοῦ ἔδρασε ὡς ὄπλαρχηγὸς Ρούβας στὰ Κορέστια, ἀναγκάστηκε νὰ φύγῃ γιατί ἔπαθε κήλη. Δούλεψε ὡς μηχανικὸς Ἀποστολίου στὰ ἐργουστάσια Τσίτση στὴν Ἐδεσσα καὶ τὴ Νάουσα. Ἡ ἀποστολὴ του

ἦταν νὰ διευθύνῃ τὰ ἀνταρτικὰ σῶματα τοῦ Βερμίου. Ὁ Ναουσαῖος πρακτικῶς μηχανικὸς τοῦ ἐργοστασίου τῆς Ἐδέσσας Κώστας ἔπρεξε νὰ πληροφορηθῆ ἔμπιστευτικὰ τὸν Τσίτση ὅτι ὁ καινούργιος μηχανικὸς ἦταν «ἀτζαμῆς» (ἀνίδεος) στὰ ὑδραυλικὰ — «ποῦ νὰ βρ' ὁυὺν τὰ ν' ρὰ στὴν Ἄθην!» —, ἔπειτα ὅτι ἔχωνε στὴ μύτη του καὶ στὰ δέματα μὲ τὸ βαμβάκι, ποὺ εἶχαν μέσα ὅπλα. Μιὰ μέρα ὅμως μπῆκε βιαστικῶς καὶ ταραγμένος στὸ γραφεῖο τοῦ Γρηγορίου Τσίτση καὶ τοῦ ἀνακοίνωσε ὅτι ὁ «ἀτζαμῆς μηχανικὸς» εἶχε λαβωθῆ σὲ συμπλοκὴ μὲ τούρκικο στρατὸ καὶ ὅτι νοσηλεύεται ἀπ' τὸν γιατρὸν Περδικάρη στὴν Παναγιούλα τῆς Νάουσας.

Ἀξιωματικοὶ δούλεψαν καὶ στὴ Θράκη. Ὁ Στυλιανὸς Γουαπᾶς (Γρηγορίου) στὴν Ἀδριανούπολη καὶ, ἔπειτα ἀπ' τὸ «Χουριέτ», ὁ Γεώργιος Κονδύλης στὴν περιφέρεια Βιζύης καὶ ὁ Κλεῖτος. Εἶχε τὸ θάρρος νὰ πάη τότε στὴ Θράκη καὶ ὁ Νταῆς, μὲ ψευδώνυμο βέβαια, παρ' ὅλη τὴ βαρεῖα καταδίκη, ποὺ εἶχε στὴ ράχη του.

Καὶ ἰδιώτες εἶχαν προσφέρει πρόθυμα τίς ὑπηρεσίες τους. Ὁ Βασίλειος Μπάλλκος, βουλευτὴς καὶ δήμαρχος ἀργότερα τῆς Πρέβεζας, ἔμεινε τρία χρόνια στὴ Φλώρινα, ὅπου μάλιστα εἶχε φορέσει καὶ ράσα! Ἐργάστηκαν σὰν δάσκαλοι στὰ χωριὰ τῆς Φλώρινας οἱ Κρητικοὶ φοιτητὲς Δημήτριος Λαμπράκης (ὁ ἰδρυτὴς τοῦ «Βήματος») καὶ Μιχάλης Φραντζεσκάκης. Ὁ δικηγόρος ἀπ' τὰ Γρεβενὰ Νικολ. Ζαμκίνος ἐργάστηκε μέσα στὴ Φλώρινα. Καταδικάστηκε σὲ θάνατο ἀπ' τὸ «Ἐκτακτὸ Δικαστήριον» Μοναστηρίου, μὰ τὸν πρόλαβε ἡ «10 Ἰουλίου», τὸ νεοτουρκικὸ «Χουριέτ». Ὁ Δημ. Λαμπράκης πέρασε πολλές κακοτοπιές σὰν «δάσκαλος» στὸ Φλάμπουρο (Νεγοβάνη) χωρὶς νὰ γνωρίσῃ τὴ φυλακὴ. Ὑποδέχτηκε π.χ. μ' ἄλλους δασκάλους καὶ προκρίτους τὸν γηραλέο καὶ ἀγράμματο δικαστὴ λόχου μὲ τὸ «Σὲ γνωρίζω ἀπ' τὴν κόψη», ποὺ τὸ παρουσίασαν γιὰ σουλτανικὸ ὕμνο! Τὰ ἔμαθε ὁ μουντίρης (ὑποέπαρχος) τῆς Νέβεσκας Ζεϊνέλ μπέης, ὁ φανατικὸς ἀλβανιστὴς καὶ φανατικότερος μισέλληνας. Τὸν σκότωσε ὅμως πάνω τοῦ Βίτσι δικό μας ἀνταρτικὸ σῶμα, λίγες μέρες πρὶν τὸ «Χουριέτ». Τὸ ρολόι του παραχωρήθηκε στὸν Λαμπράκη σ' ἀνάμνηση ἴσως τῆς ἐχθρας ποὺ τοῦ εἶχε. Ὁ Λαμπράκης δὲν μπόρεσε νὰ ξεφύγῃ τὴν ἄνοιξη τοῦ 1909 στὴ Φλώρινα, ὅπου εἶχε διοριστῆ ὡς ἐκπρόσωπος τοῦ «Κέντρου» καὶ διάδοχος τοῦ Ζαμκίνου. Βγῆκε ἀπ' τὴ φυλακὴ Μοναστηρίου μόλις τὸ καλοκαίρι τοῦ 1911, χάρη στὸ ταξίδι τοῦ σουλτάνου στὸ Μοναστήρι, ὅπως καὶ ὁ φίλος του Ἄλ. Μερεντίτης. Ὁ Τουρκοκρητικὸς στρατηγὸς Μουσταφᾶ πασάς, ποὺ διάβασε στὴ φυλακὴ τὸ Διάταγμα τῆς χάρης, τοῦ εἶπε νὰ προσέξῃ νὰ μὴ ξανάρθῃ στὴ φυλακὴ γιατί ὁ σουλτάνος μέσα σὲ 400 χρόνια μόνο μιὰ φορὰ ἦρθε στὸ Μοναστήρι. Τὴν ἴδια τύχη θὰ εἶχα καὶ ἐγώ, ποὺ τὸν ἀναπλήρωσα τότε, ἀν δὲν ἔφρευγα στὶς ἀρχὲς τοῦ Σεπτεμβρίου. Φυλακίστηκε καὶ ὁ Γ. Παπαηλιάκης «δάσκαλος» στὰ Πορῶνα τοῦ Μπέλες.

Τὸ 1909 ὑπηρέτησε δάσκαλος στὴ Ρέσνα καὶ ὁ λοχίας τότε Ἰ. Τσαχτσιάρας.

Ἐξαιρετικοὶ καὶ ἀξιοθέμιστοι πατριώτες σπάρθηκαν οἱ πρόξενοι Δημ. Καλλέρης καὶ Φιλ. Κοντογούρης, ὁ Κων. Δημαρᾶς, ὁ Νικὼλ. Μαυρουδῆς στὸ Μοναστήρι. ὁ Λάμπρος Κοροπούλης καὶ Εὐθύμ. Κανελλόπουλος στὴ Θεσσαλονίκη, ὁ Μιχ. Τσαμαδῆς, ὁ Σαχτούρης στὶς Σέρρες. Οἱ ἄνδρες αὗτοὶ εἶχαν καὶ διοικητικὰ καὶ ὀργανωτικὰ προσόντα. Δὲν ἤρθαν ποτὲ σὲ διάσταση μὲ τοὺς ἀξιωματικούς, ποὺ ἦταν ἀποσπασμένοι κοντὰ τους. Τὸ προξενεῖο Θεσσαλονίκης ἤξερε τὸ περιεχόμενον τῶν τηλεγραφημάτων καὶ ἐγγράφων, ποὺ ἔπαιρνε ὁ Χιλμὴ πασᾶς νοριότερα ἀπ' τὸν ἴδιο. Ὁ διερμηνέας τοῦ προξενείου Θεόδ. Ἀσκητῆς ἤξερε νὰ χειριστῆ μὲ τὸ πιὸ θαυμασιὸν τρόπο τοὺς Τούρκους. Ἐβαλε τὸ προξενεῖο τὸ νεαρὸ Ἀλεξ. Ζάννα νὰ τὰ φτιάξῃ μὲ τὴν ψυχικὴν τοῦ Βουλγάρου πράκτορα (προξένου) Θεσσαλονίκης. Ὁ Ζάννας τοὺς προμήθευε περιστροφὰ καὶ γράμματα τοῦ Κομιτάτου. Ἐκῆσαν ὅμως τὸ λάθος νὰ τὸν προστάξουν νὰ προχωρήσῃ καὶ πιὸ ψηλά καὶ νὰ μπλέξῃ καὶ μὲ τὴν κόρη τοῦ προξένου. Καὶ τὰ πράγματα ἐμπλέξαν... Τὴν ἀνοιχτὴν τοῦ 1912 ὁ Μαυρουδῆς μὲ δύο τρία παιχνίδια πόκερ, ποὺ ἔπαιξε μὲ τὸν ἀντιστράτηγον Φεχμὴ πασᾶ καὶ ὅπου φρόντισε νὰ χάσῃ, ἐξακριβώσε ὅτι τὸ καθεστὼς τῆς «Ἐνώσεως καὶ Προόδου», ποὺ περνοῦσε γιὰ πανίσιγυρο, δὲν ἔστανε καθόλου καλὰ στὰ πόδια του. Πραγματικὰ σὲ λίγες βδομάδες ἔπεσε.

Οἱ ὑπάλληλοι τοῦ προξενείου Μοναστηρίου Βασ. Ἀγοραστὸς, ποὺ ὁ Παῦλος Μελλῆς τὸν ἐμφάνιζε στὰ γράμματά του σὰν ἄνθρωπο, ποὺ κατάφερε νὰ μὴ ἀναγνωρίζεται στὸ δρόμο ἀπὸ γνωρίμους, ποὺ συναντᾶ, καὶ ὁ Δημ. Βοσνιακὸς δούλευαν 15 ὥρες κάθε μέρα. Ὁ δεῦτερος, ποὺ ἦταν κυρίως στὴν ὑπηρεσία τῶν ἀξιωματικῶν, μποροῦσε νὰ διαβάξῃ καὶ νὰ γράψῃ κρυπτογράφημα χωρὶς τὴν «κλεῖδα» τὴν ἤξερε ἀπ' ἑξῆς. Ἦταν καὶ ἱκανότατος πλαστογράφος: Κατόρθωσε νὰ ἀντιγράψῃ μέσα σὲ μιὰ νύχτα — καὶ νὰ τὸ παραλλάξῃ — ὀλόκληρο τὸ τετράδιο μὲ τὰ ὀνόματα τῶν ἐπιτροπῶν, συνδέσμων, ὀδηγῶν κλπ. ἀπὸ Κορυτσᾶ ὡς τὰ Θεσσαλικὰ σύνορα τοῦ ὀπλαρχηγοῦ Βαγγέλη Κοροπούλη, ποὺ εἶχε πέσει σὲ σύγκρουση μὲ τουρκικὸ ἀπόσπασμα στὴ Δάρδα τῆς Κορυτσᾶς. Θέλησε, παρὰ τὰ προστάγματα τοῦ προξενείου, νὰ συνεχίσῃ τὴν δράσιν του καὶ ὕστερα ἀπὸ τὴ νεοτουρκικὴ μεταπολίτευση σκαρώνοντας μάλιστα καὶ δικὸ του «Κομιτάτο». Διόρισε παντοῦ ἐπιτροπές, ὀδηγούς, συνδέσμους κλπ. καὶ καταχώρησε ὅλα τὰ ὀνόματα στὸ τετράδιο μὲ ἓνα πολὺ πρόχειρο καὶ εὐκόλο κρυπτογραφικὸ σύστημα. Ἐὰν δὲν εἶχε γίνῃ ἡ πλαστογράφηση αὐτὴ ἀπὸ τὸν Βοσνιακὸ, θὰ γέμιζαν ὅλες οἱ φυλακές.

Λάμπρος καὶ ἄξιος, ὅσο καὶ ὁ Ἀσκητῆς, ἦταν καὶ ὁ διερμηνέας τοῦ προξενείου τοῦ Μοναστηρίου Χωναῖος. Αὐτὸς εἶχε κατορθώσει νὰ πάρῃ μιὰ βραδιά τὸ τετράδιο τοῦ Κοροπούλη.

Οἱ Τούρκοι δὲν γνόριζαν τοὺς ἀξιωματικούς τῶν προξενείων; Εἶναι σίγουρο ὅτι τοὺς γνόριζαν. Εἶχαν ὅμως δεμένα τὰ χέρια ἀπ' εἰς ἀδιομολογήσεις, τὴν ἀλληλεγγύην τῶν ξένων διπλωματικῶν καὶ προξενικῶν ἀρχῶν, τὴν ὄλη κα-

τάσκαση τῆς Τουρκίας τῆς ἐποχῆς. Μιά μέρα, τὸ καλοκαίρι τοῦ 1906, ὁ γεν. πρόξενος Θεσσαλονίκης Φίλιππος Κοντογούρης — ἡ τουρκικὴ κυβέρνησις εἶχε ζητήσει τὴν ἀπομάκρυνση τοῦ Λάμπρου Κορομηλά — πῆγε νὰ ἐπισκερθῇ στὸ διοικητήριο τὸν Χιλμὴ πασά. Ἐκεῖ τὸν ἔκουσε νὰ τοῦ διαβάξῃ σημεῖωμα τῆς τουρκικῆς Πρεσβείας τῶν Ἀθηνῶν, ποῦ εἶχε τὰ ὀνόματα καὶ τοὺς βαθμοὺς ὄλων τῶν ἀξιωματικῶν, ποῦ ὑπηρετοῦσαν στὰ προξενεῖα τῆς Μακεδονίας. Ὁ Κοντογούρης πρόβαλε ὅτι τάχα γινόταν σύγκριση μὲ τοὺς ἐφέδρους ἀξιωματικούς, γιατί καὶ ὁ ἴδιος ἦταν ἐφεδρος ἀνθυπολοχαγός. Ὁ πασάς τότε τὸν ρώτησε μ' ἓνα πονηρὸ χαμόγελο ἂν ἦταν ἐφεδρος καὶ ὁ λοχαγὸς ἀδελφός του ποῦ ἦταν στὸ προξενεῖο Μοναστηρίου. Ὁ Κοντογούρης ἐπικαλέστηκε τὸ τυχαῖο γεγονός ὅτι ἐκεῖνο τὸ Πάσχα εἶχε πάει πραγματικὰ στὸ Μοναστήρι γιὰ δυὸ βδομάδες μὲ τακτικὸ διαβατήριο ὁ ἄλλος μόνιμος ἀξιωματικὸς ἀδελφός του. Δὲν εἶναι βέβαιον ἂν κλονίστηκε ὁ πασάς. Εἶχε κάμει ὅμως καὶ μιὰ μεγάλη γκάφα ἐκείνη τῇ μέρα. Ἀνακοίνωσε ἡ ἀκριβέστερα συλληπτήθηκε τὸν Κοντογούρη γιατί ὁ «γραμματέας» του Ζώης εἶχε σκοτωθῆ πρὶν δυὸ μέρες ἀπὸ τουρκικὸ τμήμα στὰ μέρη τοῦ Μοναστηρίου. Εἶχε συγκρουστῆ ὁ Μοναστηριώτης ὄπλαρχηγός Ἀντώνιος Ζώης χωρὶς ὁ ἴδιος νὰ σκοτωθῆ. Ὁ Κοντογούρης μὲ θριαμβευτικὸ τώρα μειδίαμα παράπεμψε τὸν Χιλμὴ στὴν ἀστυνομία του νὰ πληροφορηθῆ ὅτι ὁ Ζώης (Κάκαβος) ἦταν πολὺ καλὰ στὴν ὑγεία του καὶ ὅτι δὲν εἶχε κάνει οὔτε βῆμα ἐξω ἀπ' τὴ Θεσσαλονίκη.

Ὁ ἀνθυπολοχαγός Ἀλεξ. Μαζαράκης, «Ἰωαννίδης», ποῦ πῆγε τὸ Μάη τοῦ 1908 ἐκδρομὴ ἀπ' τὴ Θεσσαλονίκη στὸ Μοναστήρι καὶ κλήθηκε εὐθὺς τὴν ἄλλη μέρα στὸ γραφεῖο τοῦ βαλῆ, παρουσιάστηκε μὲ δυνατὸ καρδιοχτύπι. Μὲ κατάπληξή του ὅμως εἶδε τὸν βαλὴ πασά εὐγενέστατο καὶ περιποιητικὸ νὰ τοῦ προσφέρῃ καφέ, τσιγάρα κλπ. Στὸ τέλος τὸν παρακάλεσε ταπεινὰ νὰ μεσολαμβάνῃ καὶ νὰ φροντίσῃ νὰ πληρώσουν τὸ κανονικὸ γεώμορο οἱ κολληγοὶ ἐνὸς τσιφλικιοῦ του στὴν περιφέρεια Θεσσαλονίκης! Εἶχαν πάρει ἀέρα τὰ μυαλά τους μὲ τοὺς ἀντάρτες καὶ τοὺς κομιτατζήδες, ποῦ μπαινόβγαίνουν στὸ χωριό, ἐδιώξαν τὸν ἐπιστάτη καὶ τοὺς ἄλλους ἀντιπροσώπους του καὶ δὲν πλήρωναν τίποτε.

Ἦξερε, φαίνεται, ὁ Βαλὴ πασάς τὴν ιδιότητα τοῦ Ἀλεξ. Μαζαράκη καὶ τὴν ἀρμοδιότητά του, γιατί τὸ τσιφλίκι του ἀνῆκε στὴ δική του δικαιοδοσία.

Φαίνεται ὅτι καὶ οἱ Βούλγαροι γινώριζαν τὰ ὀνόματα τῶν ἀξιωματικῶν. Μιά μέρα τοῦ Ὀκτωβρίου τοῦ 1904 ποῦ κατέβαιναν ἀπὸ τὸ Μοναστήρι μὲ τὸ τραῖνο ὁ Ναουσαῖος βιομηχανὸς Παναγὴς Κίρτσης καὶ ὁ ἐλληνομαθὴς Βούλγαρος ἔμπορος καὶ πελάτης τοῦ ἐργοστασίου του Ἀλεξ. Ἀλτικαρμάκης εἶδαν στὸ σιδηροδρομικὸ σταθμὸ τῆς Ἰδρσσας τὸν Κων. Μαζαράκη νὰ στέκει μὲ μιὰ φωτογραφικὴ μηχανὴ στὸ χέρι. Τότε ὁ Βούλγαρος γύρισε καὶ εἶπε: «Φαντάζεται ὁ κύριος αὐτός, ποῦ στέκει ἐκεῖ, πὼς δὲν ξέρομε ποιὸς εἶναι»; «Μπρά, ἀποκρίθηκε ὁ Κίρτσης, εἶναι ἓνας κατώτερος ὑπάλληλος τοῦ προξενείου. Νομίζω ὅτι λέγεται Σερτζάκης». «Ἴσως σὰς γελοῦν ἐσᾶς», συνέχισε ὁ Βούλγαρος,

«γιατί ἐμεῖς ξέρομε καλὰ ὅτι εἶναι ὁ ὑπολοχαγὸς τοῦ πυροβολικοῦ Κώστας Μαζαράκης».

Εἶχαν καὶ οἱ Βούλγαροι ἀξιοματικούς στὰ προξενεῖα μὲ λιγότερη ἴσως ἀρμοδιότητα. Στὴ Θεσσαλονίκη ὑπηρετήσαν ὁ Πέεφ, ὀρχηγὸς ἀργότερα τοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου καὶ ὁ Ἀγαπητόφ. Ἡ μόνη διαφορὰ ἦταν ὅτι ἐνῶ οἱ δικοὶ μας ἄλλαζαν συχνά, μόλις εἶχαν κατατοπιστῆ στὴ δουλειά τους, οἱ Βούλγαροι ἔμειναν οἱ ἴδιοι ὡς τὸ τέλος. Δέκα χρόνια συνέχισα ἐργάστηκα στὴ Θεσσαλονίκη ὁ πρόξενος Σόπωφ. Ἐνα γκαρσόνι τοῦ Φλόκια ἐπιχείρησε μιὰ μέρα νὰ μπολιάσῃ τοὺς δυὸ Βουλγάρους ἀξιοματικούς μὲ μικρόβια τύφου. Τὸν βοήθησαν βέβαια καὶ γιατροί. Ἡ προσπάθεια ὅμως ἀπέτυχε. Ἦταν, φαίνεται, πολὺ ζεστό τὸ νερό, ὅπου ἔχυσαν τὸ εἰδικὸ παρασκευάσμα, καὶ πολὺ γερὰ τὰ βουλγαρικὰ στομάγια. Πάντως οἱ δυὸ ἀξιοματικοὶ δὲν ἔβγαιναν ἔξω παρὰ μὲ τὴν συνοδεία ἑνὸς «πολίτη» (ἀστυνομικοῦ) καὶ ἑνὸς καβάση, καὶ πολὺ ἀραιά. Ὅταν δολοφονήθηκε ὁ διερμηνέας τοῦ ἑλληνικοῦ προξενείου Ἀσκητής (στὶς 2 Φεβρουαρίου τοῦ 1908) δὲν ἔβγαιναν πιά καθόλου ἀπ' τὸ προξενεῖο τους.

Μιὰ μέρα τοῦ 1905, στὸ Μοναστήρι, καθὼς ἀνέβαινα μαθητῆς τοῦ γυμνασίου, τὸν κεντρικὸ δρόμο, Φαρδύ, κατέβαινε ἀπ' τὴν ἀντίθετη διεύθυνση σιγὰ σιγὰ ὁ Βούλγαρος Μητροπολίτης Μοναστηρίου μὲ τὸν Βούλγαρο πρόξενο καὶ τὸν ἀξιοματικὸ τοῦ προξενείου. Τοὺς ἀκολουθοῦσαν οἱ δυὸ Τουρκοαλβανοὶ καβάσηδες τοῦ Μητροπολίτη καὶ τοῦ προξένου. Ξαφνικὰ ἀπὸ ἕνα οἴνοπωλεῖο πρόβαλαν τρεῖς νέοι ποὺ τοὺς πλησίασαν ἀπὸ πίσω προσεκτικὰ ἔχοντας τὰ χέρια στὴ μέση (δηλ. στὰ πιστόλια), χωρὶς νὰ γίνουν καθόλου ἀντιληπτοί. Μιὰ γυναίκα ποὺ βιάδιζε μπροστὰ μου τραβήχτηκε τρομαγμένη στὸν τοῦχο. Μποροῦσαν νὰ μᾶς πάρουν καὶ ἐμεῖς οἱ σφαῖρες. Εἶχε γίνει τότε ἡ ἀπόπειρα ἀπ' τὸν βοεβόδα Ναούμ στὸ Δράχος ἐναντίον τοῦ Μητροπολίτη Φοροπούλου καὶ τοῦ Παρασκευαΐδη — Σπηλιάδη. Πάνω ὅμως στὴν ἀρχὴ τοῦ δρόμου ἐμφανίστηκε μιὰ ἴλη ἵππικοῦ, ποὺ πήγαινε μὲ τροχασμὸ. Οἱ τρεῖς ἔτοιμοι καὶ ἄγνωστοι δολοφόνοι ἀναγκάστηκαν νὰ γυρίσουν στὸ καπηλειό τους. Ἀναγνώρισα τὸν ἕνα ἀπ' αὐτούς, παρὰ τὰ ψεύτικα μουστάκια του. Ἦταν ὁ Στέφος ὁ ὄπλαρχηγός, ἀργότερα καπετὰν Στέφος Γρηγορίου.

Στὰ προξενεῖα μπαινόβγαине πάρα πολὺς κόσμος. Τὸ προξενεῖο Μοναστηρίου τὴ μέρα τοῦ παζαριοῦ (κάθε Δευτέρα) γινόταν σωστὸ γάνι. Γέμιζε ψαρουχοφόρους χωρικούς. Πῶς δικαιολογοῦσαν τὶς ἐπισκέψεις τους οἱ πρωτόγονοι αὐτοὶ χωρικοί, ποὺ οὔτε σὲ τραῖνο εἶχαν ἀνεβῆ, οὔτε θάλασσα εἶχαν ἀντικρύσει; Ἀραιὰ κάποτε σταματοῦσαν οἱ ἀστυνομικοὶ κάποιον ποὺ ἔβγαине ἀπ' τὸ προξενεῖο καὶ τὸν ρωτοῦσαν τί γύρευε ἐκεῖ. Δουλοψήφισ μὲ τὴν Ἑλλάδα δὲν εἶχαν. Τὸν Γρηγόρη Δημόπουλο, ἕνα ἀνάρτη ἀπ' τὴν Ἐπανομή, ποὺ ἦταν μὲ ἀποστολὴ μέσα στὴ Θεσσαλονίκη, τὸν ἐπίασε ἡ ἀστυνομία μόλις βγήκε ἀπ' τὸ προξενεῖο, τὸν ἐρεύνησε καὶ τὸν ρώτησε τί δουλειὰ εἶχε στὸ γιουνάτικο προξενεῖο. Ὁ Δημόπουλος τοὺς εἶπε ὅτι λογάριαζε νὰ πάη νὰ δουλέψῃ

στο Βόλο. «Και τί; 'Αμερική έκαμες τήν ψωρο-'Ελλάδα;» τοῦ παρατήρησαν. Για τήν καλή του τύχη έβγαίνουν τότε άπ' τὸ προξενεῖο κάμποσοι γκέγκηδες, πού πήγαιναν νά δουλέψουν πραγματικά χαμάληδες στο Βόλο. "Έτσι δικαιολογήθηκε και ὁ Γρηγόρης.

Ἐ Σαρηγιάννης (Σάρος), για νά συνεννοεῖται ελεύθερα με τούς χωρικούς χωρίς διερμηνέα, είχε μάθει βουλγαρομακεδονικά, ὅπως και ὁ Γεώργιος Κονδύλης στο Μορίχοβο. Ἐπῆρχαν και μερικοί άλλοι ιδιωτες, πού συνδύαζαν τὸ «τερπνόν μετὰ τοῦ ὠφελίμου», τήν κερδοφόρα δουλειά με τήν ἔθνική ἀποστολή. Στο Μοναστήρι π.χ. ἐπειδή οἱ πιό πολλοί χασάπηδες ἦσαν Βούλγαροι, εἶχαν φέρει δυὸ άπ' τήν Ἀθήνα ἢ τὸν Πειραιά. Ἐνας ἦταν Κεφαλλονίτης. Με περιέργεια εἶδε τότε ὁ κόσμος νά πωλοῦν κρέας ἄνθρωποι με καπέλλο και με «φράγκικα». Οἱ ντόπιοι φοροῦσαν ὅλοι ρούχα άπό βαθὸ κόκκινο σπιτικό σαγιάκι και φεσάκι.

Ἐταν «χαντζής» και ἕνας λεβεντόκορμος Κρητικός, ὁ Μανόλης, πού ἄν και δὲν είχε οὔτε ιδέα άπ' αὐτὴ τὴ δουλειά, τὰ κατάφερνε περίφημα. "Έλεγε ὅτι εἶχε βρῆ τήν Ἀμερική. Ἐρισμένα χωριά εἶχαν διαταχθῆ νά συγχάξουν στο χάνι του, πού ἦταν γεμάτο πάντοτε άπό πρόθυμη πελατεία, πού και ἄν τήν ἔδιωχνε, δὲν ἔφευγε. Γενναϊόδωρος και ὁ Μανόλης κερνοῦσε χαρούμενος. Οἱ ἀναγκαστικοὶ πελάτες δὲν ἦταν καθόλου δυσαρεστημένοι. Τὸ Σεπτέμβριο τοῦ 1906 ἔκανε περιοδεία στα χωριά τοῦ Μορίχοβου, ὅπου εἶχε ἕνα δυὸ χωριά πελάτες, και τὰ χόρτασε στον πεντοζάλη και στους ἄλλους κρητικούς χορούς, με τούς συμπατριῶτες του ἀντάρτες. Μιὰ μέρα ὅμως πού τὸν ζήτησε ἡ ἀστυνομία, τὸ παράτησε ὅλα και βγήκε στο κλαρί.

Στὴ Στρώμιτσα πήγαν τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1904 δώδεκα άπ' τὴ Θεσσαλονίκη. "Ανοιξαν καφενεῖο, τσαγκαράδικο, ζυλουργεῖο, γαλατάδικο, χασάπικο. Τὸν ἕναν τὸν σκότωσαν οἱ Βούλγαροι. Τὸν ἔκλαψε ἡ Στρώμιτσα ὀλόκληρη και τὸν ἔκανε τραγούδι. Για ἐκδίκηση ἕνας φίλος του σκότωσε τὸν καβάση τοῦ Βούλγαρου μητροπολίτη.

"Ὅπως γράφει και ὁ Κων. Μαζαράκης, εἶχε πάει σιὸ μοναστήρι τῆς Ὀσσιανης, ὡς ἡγούμενος, ὁ ἀνθυπολοχαγὸς Ἀναγνωστάκης.

Πῆγε και στὴν Ἡπολεμαίδα (Καϊλάρια) ἀξιωματικός μεταμφιεσμένος σέ παπᾶ. Βρέθηκαν ὅμως σέ πολλὴν ἀπορία οἱ χωρικοὶ τῶν λίγων τότε ἐκεῖ χριστιανικῶν χωριῶν, ὅταν εἶδαν ὅτι ὁ καινούργιος παπᾶς και ἀρχιερατικός ἐπίτροπος» ἀτόφευγε συστηματικά νά ἱερουργήσει. Κατάλαβαν ὅτι δὲν ἤξερε καλά τις λεπτομέρειες τῆς λειτουργίας. "Έτσι, ἀναγκάστηκε νά πάρη τὰ ράσα του και νά φύγη γρήγορα.

ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΚΑΙ ΛΥΩΝΑΣ ΣΤΙΣ ΠΟΛΕΙΣ

Στις αρχές Ιανουαρίου του 1904 ιδρύθηκε με βάση το βουλγαρικό πρότυπο στο Μοναστήρι ή «Εσωτερική Όργάνωση» απ' τους Σπύρο Δούμα, μεγαλύτεμορο άποικιακών, Σ. Νάλη, γιατρό χειρουργο, ξανθό, ψυχρό και θετικό σαν Άγγλος (άπ' την Γραδέσνιτσα του Μοριχόβου), τον γιατρό Κωνσταντίνο Μιχαήλ, γνωστότερο με το όνομα Μόναχος (ίσως γιατί στο Μόναχο, όπου σπούδασε, εκτιμούσε ιδιαίτερα τή μπύρα του), γενναίο, γενναϊόδωρο, άγαθό και πρόθυμο πάντοτε για όποιαδήποτε άποστολή ή ύπηρεσία όσοδήποτε επικίνδυνη. Ποιοι άλλοι συνεργάστηκαν απ' την αρχή δέν ξέρουμε με ακρίβεια. Ο Θεόδωρος Μόδης ήταν άρχηγός του έκτελεστικού. Στο ζυλεμπορικό του κατάστημα συγκεντρώνονταν ώρες πολλές τά «παιδιά» και τά πρώτα στελέχη.

Υπήρχε βέβαια και ή «Άμυνα», που είχε όμως περιπέσει σε άφάνεια, από τότε που μετατέθηκε ο Ίων Δραγούμης απ' το προξενείο Μοναστηρίου. Λίγα έξ άλλου ήταν και τά μέλη της στην Κοζάνη, όπου, όπως φαίνεται απ' το σχετικό γράμμα του Παύλου Μελά, ήταν μόνον 25. Δέν φαίνεται να ήταν περισσότερα και μέσα στο Μοναστήρι. Το συμβούλιό της άποτελοΰσαν οι Άργύρης Ζάχος, τραπεζιτικός υπάλληλος, ο φαρμακοποιός Φίλιππος Καπετανόπουλος (που έπεσε στο πλευρό του Παύλου Μελά, πρώτος όπλίτης νεκρός), και ο Θεόδωρος Μόδης.

Η νέα Όργάνωση προώρησε άποφασιστικά στη μύηση και στην όργάνωση όλου του έλληνικού πληθυσμού, στη συγκέντρωση χρημάτων, τή δημιουργία και τον έξοπλισμό του «έκτελεστικού» και γενικά στην άμυνα, μα και στην επίθεση κατά των Βουλγάρων. Και έγώ, μαθητής άκόμα του γυμνασίου, 16 χρονών, όρκίστηκα τον Άπρίλη ή Μάρτη του 1904, «τυφλήν ύποταγήν, πίστιν και άφοσίωσιν εις την έσωτερικήν Όργάνωσιν». Με έρκισε ένας ήλικιωμένος ράπτης, ο Θεοδ. Ραδίσης, που κατοικούσε στην άκρη τής συνοικίας μας, άρκετά μακριά από το σπίτι μας. Κατάλαβα ότι οι συγγενείς μου ήξεραν πως είχα όρκιστή και ότι έπομένως ήταν και αυτοί παλιότερα μυημένοι και όρκισμένοι. Δέν μου δόθηκε τότε να προσφέρω καμιά ιδιαίτερη ύπηρεσία. Άρχισα να κουβαλάω στις φυλακές τρόφιμα και ρούχα για τους δικούς μας φυλακισμένους και κρυφά γράμματα ή και κανένα...μαχαίρι. Δεχτήκαμε άργότερα σπίτι μας πληγωμένους άντάρτες. Πληρώναμε ήμους κάθε μήνα είσφορά ένα «μετζέτι» (το πέμιστο περίπου τής χρυσής λίρας), που έξακολουθούσε να πλη-

ρώνη ή χήρα μητέρα μου και όταν εγώ ήμουν αντάρτης στα βουνά.

‘Η νέα ‘Οργάνωση ύστερα από τὰ βουλγαρικά κακουργήματα δημιουργήσε μιὰ καινούργια ἀτιμόσφαιρα στὸ Μοναστήρι. “Ένας ἄγριος ἔθνικὸς φανατισμὸς βλάστησε καὶ θέρισψε. ‘Εάν οἱ Βούλγαροι καὶ γενικὰ οἱ ἐχθροὶ εἶχαν ὄλοι ἕνα λαϊμό, πολλοὶ θὰ ἦταν ἐκεῖνοι ποὺ ἀδίστακτα θὰ τὸν ἔκαβαν. “Αρχισαν νὰ μιλοῦν ἑλληνικὰ στὴν ἀγορά, στὰ καταστήματα, στοὺς δρόμους, στὰ καφενεῖα, στὰ σπίτια, ἀκόμα καὶ ἄνθρωποι ποὺ δὲν τὰ ἤξεραν καλά. Τὸς ἄκουε κανεὶς καὶ δύσκολα συγχαροῦσε τὰ γέλια του. Εἶναι ζήτημα ὅμως ἂν ὑπάρχει ἄλλο παράδειγμα στὴν ἱστορία ὀλίκερου πληθυσμοῦ ποὺ ἄλλαξε τόσο γρήγορα γλώσσα. ‘Ο Μπράζωφ, ποὺ ὑπολόγιζε στίς στατιστικὲς του τοὺς “Ελληνες τοῦ Μοναστηρίου σὲ...100 καὶ ὄλους τοὺς ἄλλους τοὺς χαρακτηρίζει «ἐλληνίζοντες» Βουλγάρους, Βλάχους, Ἀλβανούς, ἔπρεπε νὰ ἀνατρέψη τώρα τοὺς ὑπολογισμοὺς του ἀφοῦ οἱ περισσότεροὶ ἦταν πιά «ἐλληνόφωνοι».

Δὲν ξέρουμε δυστυχῶς τὸν κανονισμὸ τῆς ὀργάνωσης. ‘Ο Στυλ. Γουατῆς (Γρηγορίου) ἔγραψε ἀπ’ τὸ προξενεῖο Ἀδριανουπόλεως ὅτι ἀρχισαν νὰ ἐφαρμόζουν στὴ Θράκη τὸν κανονισμὸ καὶ τὸ σύστημα τοῦ Μοναστηρίου. ‘Ο Σπύρος Δούμας ἔγραψε πέντε ἔθροια συνέχεια γιὰ τὴν ‘Οργάνωση, στὴν ἐφημερίδα «Ἀλήθεια» Θεσσαλονίκης στὰ τέλη τοῦ 1913 ἢ στίς ἀρχὲς τοῦ 1914, τὰ σχετικὰ ὅμως φύλλα χάθηκαν. Δὲν βρίσκονται οὔτε στίς βιβλιοθηκὲς οὔτε ἄλλοῦ. Καταστράφηκαν ἀπὸ τοὺς Γερμανοὺς τὰ προπολεμικὰ τεύχη καὶ τὰ ἀρχεῖα τῆς «Ἀλήθειας», καθὼς καὶ τὰ ἔγγραφα καὶ τὰ ἀρχεῖα τοῦ Δούμα. Πέθανε ξαφνικὰ καὶ ὁ ἴδιος, τὸν καιρὸ ποὺ εἶχαμε ἀποφασίσει νὰ γράψουμε τὴν ἱστορία τῆς ‘Οργάνωσης καὶ τοῦ Μοναστηριοῦ.

‘Υπῆρχε ἕνα συμβούλιο ἀπὸ 12 μέλη, ὅσοι καὶ οἱ Ἀπόστολοι, καὶ κάτω ἀπὸ τὴν διεύθυνση του πολλὰ τμήματα: «Τὸ οικονομικὸ» φρόντιζε γιὰ τὴν εἴσπραξη τῶν εἰσφορῶν, τῶν προστίμων καὶ τῶν ἄλλων πόρων. Ἀκριτὰ στρογγυλὰ ποσὰ μάζευε ἀπὸ τοὺς μετανάστες γιὰ τὴν Ἀμερική, ποὺ ἔφευγαν τότε κοπαδιαστὰ εἶπε ἦταν Ἕλληνες, εἶτε Βούλγαροι. “Όλοι αὐτοὶ οἱ χωρικοὶ ἀναγκάζονταν νὰ δανειστοῦν τὰ χρήματα γιὰ τὰ ναῦλα καὶ τὰ ἄλλα ἔξοδα ἀπὸ τοὺς δικούς μας τῆς «Βλαχικῆς Ἀγορᾶς» (Βλάχτσαρσι) ποὺ τοὺς φόρτωναν ἕνα χρυσὸ εἰκοσὸφραγκο στὸν καθένα γιὰ τὴν ‘Οργάνωση. Πολλοὶ μαζί καὶ ἀλληλέγγυοι ἔβαζαν τὴν ὑπογραφή ἢ ἕνα σταυρὸ, ὅταν ἦταν ὀλότελα ἀγράμματοι, σ’ ἕνα «σενέτ» (ὀμόλογ). Ἐπιβαρύνονταν μὲ τόκο μεγάλο, γιὰτὶ καὶ οἱ κίνδυνοι δὲν ἦταν μικροί. “Ένας καθηγητῆς τῶν μαθηματικῶν, ποὺ ξεγελάστηκε ἀπ’ τοὺς μεγάλους τόνους καὶ δάνεισε πολλὲς ἑκατοντάδες λίρες σὲ μετανάστες χωρικούς ἀπὸ μακριὰ χωριά, τίς ἔχασε ὅλες. Οἱ ραφτοσεμποροτακιστὲς τοῦ Βλάχτσαρσι, πανέξυπνοι καὶ πολύπειροι, ἤξεραν σὲ ποιούς δάνειζαν καὶ ἔπαιρναν καὶ τὸ τελευταῖο γρόσι. Τὸ Κομιτάτο δὲν ἐμπόδιζε τὴν προσφυγὴ στὴν Βλάχικη ἀγορά, γιὰτὶ δὲν μπορούσαν νὰ βρεθοῦν πουθενὰ ἄλλοῦ τὰ ἀπαραίτητα χρήματα γιὰ τὸ ταξίδι. Οἱ «Βλάχοι» ράφτες τουρκικῶν κυρίως ρούχων καὶ ἔμπο-

ροι βελεντζών με την άτζη, την τσιγκουνιά και τον τσικισμό είχαν αποθησαυρίσει πολλές λίρες.

Ο Όργάνωση παρακολούθησε επίσης και τον οικονομικό πόλεμο. Στον βουλγαρικό αποκλεισμό απαντήσαμε κι' εμείς με δικό μας μπούκοτάζ. Άπαγορεύτηκε αυστηρά να ψωνίζουν ή να πατούν οι δικοί μας σε βουλγαρικό κατάστημα ή χάνι. Ο μακαρίτης δικηγόρος Θεσσαλονίκης Γεωργ. Παπαηλιάκης είχε σημείωμα της Έπιτροπής Μοναστηρίου προς το φίλο και πατριώτη του ύπληρχηγό Ευθύμιο Καούδη, που τον πρόσταζε να εισπράξει πρόστιμο ένα μετζιτι και να το διαθέσει στην εκκλησία του χωριού Ράκοβο, από ένα χωρικό που είχε ψωνίσει κάτι μικροπράγματα από ένα βουλγαρικό μικρομάγαζο.

Η άπαγόρευση συμπεριελάμβανε, δέν ξέρω γιατί, και τὰ έβραϊκά καταστήματα, αν και οι Έβραίοι του Μοναστηρίου είχαν πάντοτε στά σχολεία τους "Έλληνα δάσκαλο και δασκάλα και γενικά ήταν φίλοι μας. Η Ίσραηλιτική κοινότητα προσφέρθηκε να πληρώνη 2.000 λίρες κάθε χρόνο στην Όργάνωση, αν σταματούσε ο αποκλεισμός. Έπικράτησαν όμως οι έμποροι στις αποφάσεις του Κεντρικού Συμβουλίου.

Υπήρχαν άργότερα πόροι και από την ζυλεία του Μοριχόβου, που την φορολογήσαμε συστηματικότερα από το τουρκικό δημόσιο. Είχε όμως η Όργάνωση πολλά βάρη. Γά (παιδιά) του έκτελεστικού πληρώνονταν 1/2 - 1 λίρα τον μήνα για χοβαδαλίκια και πιστά, και οι βαθμοφόροι του 2 λίρες. Τους έδιναν και «βραβεΐο» 2-5 λίρες, όταν είχαν μεγάλη έπιτυχία σ' ένα δύσκολο φόνο, όπως π.χ. του «κομισέρ» Λάμπρου. Έπαιρναν κάποιο μισθό και άλλοι, που είχαν παραμελήσει όλοτετα την ιδιωτική δουλειά τους και άφιερώθηκαν «ψυχή τε και σώματι» στον άγώνα. Έπρεπε επίσης να συντηρηθούν οι οικογένειες των σκοτωμένων ή φυλακισμένων. Άλλα χρήματα χρειάζονταν για τη συντήρηση και υπεράσπιση των φυλακισμένων, για δικηγόρους, μάρτυρες, ψευδομάρτυρες, δωροδοκίες, κλπ. Στοιχίζε άρκετά και η κηδεία των «έθνομαρτύρων», που έπεφταν μέσα στην πόλη από βουλγαρικές σφαίρες. Χρηματοδοτούσε έξ άλλου καινούργιες έπιχειρήσεις, όπως κρεοπωλεία, χάνια, φούρνους κλπ., έπαγγέλματα δηλ. όπου είχαν μονοπώλιο ή υπεροχή οι Βούλγαροι. Έτσι έγιναν χασάπηδες δύο Άθηναίοι και χατζής ο Κρητικός Μανόλης. Έφερε και κτίστες από το Φλάμπουρι και την Δροσπηγή της Φλώρινας και άπ' άλλου για να έκτοπισθούν οι Σμιλοβίτες. Άνοιγε και συντηρούσε καφενεΐα και ταβέρνες σε άπόκεντρα και ύποπτα μέρη, όπου δέν μπορούσε να βρεθί πελατεία, όπου όμως χρησίμευαν σαν σκοπιά, προκάλυψη και όρμητήριό μας. Εύρισκαν εκεί άπασχόληση και μερικά παιδιά του έκτελεστικού, ως καφετζήδες και γκαρσόνια.

Όσάποσo υπήρχαν και άξιόλογα περισσεύματα, που φρόντισε να τὰ ξελαφρώση ένας Άθηναίος... Είχε έρθει τότε (1907) στο Μοναστήρι κάποιος μεγάλος γηγενής (νομίζω όνομαζόταν Λεκάς), που κατάφερε να διαθέσει στην Όργάνωση μετοχές 500 περίπου χρυσών λιρών μιάς μεγάλης εταιρίας που θα

βοηθοῦσε τὴν ἀνάπτυξη τῆς ἐλληνικῆς βιομηχανίας. Ἦταν τόσο μεγάλος ἐκεῖ πάνω ὁ πατριωτισμὸς καὶ ὁ ἐθνικὸς ἐνθουσιασμὸς.

Ἄνοιξε ἐκεῖνο τὸ καλοκαίρι στὸ Ζάππειο μιὰ ἐκθεσὴ τῶν ἐλληνικῶν βιομηχανικῶν προϊόντων καὶ ἡ μεγάλη ἐταιρεία πλήρωσε τὸν προορισμὸ τῆς. Χάθηκαν δηλαδὴ οἱ 500 λίρες!

Εἶχε ἐπίσης ἡ ὀργάνωσὴ τὸ ἀδικαστικὸ τμήμα. Εἶχε ἀπαγορευτῆ ἀπ' τοὺς δικούς μας νὰ προσφεύγουν στὰ τουρκικὰ δικαστήρια. Στὰ χωριά δικάζαν οἱ καπεταναῖοι. Τὸν Μάρτιο τοῦ 1907, ἔταν ὁ Βολάνης φεύγοντας ἀπ' τὸ Μοριχόβο πλησίαζε στὰ θεσσαλικὰ σύνορα, ἕνας χωρικός τοῦ παραπονέθηκε, γιατί ἕνας γείτονας τοῦ ἔφαγε ἕνα ἀρνί. Ὁ Βολάνης καταδίκασε τὸν κακὸ γείτονα νὰ τὸν ἀποζημιώσῃ μὲ δυὸ ἀρνιά.

Ὁ χωρικός ὅμως ζήτησε νὰ ἀποζημιωθῇ καὶ γιὰ ἕνα ἄλλο ἀρνί, ποῦ τοῦ ἔφαγε ἕνας λύκος. Ὑπῆρχαν σὲ πολλὰ χωριά καὶ δικαστήρια. Τὸ δικαστήριό τῆς Γραδέσνιτσας τοῦ Μοριχόβου καταδίκασε καὶ κρέμασε ἕνα χωριανὸ τους, γιατί λιποψύχησε ἀπ' τὸ ξύλο, πρόδωσε μερικὰ ὄπλα, μετάνιωσε ἔπειτα στὴ φυλακὴ καὶ βγήκε μὲ τὸ «χουριέτ», ποῦ ἀπελευθέρωσε ἄλλους τοὺς πολιτικούς φυλακισμένους καὶ ἄλλους.

Ὁ λοχαγὸς διοικητῆς τῆς φρουρᾶς Σταραβίνας θέλησε νὰ ἐπέμβῃ. Ὁ ὀπλαρχηγὸς ὅμως ποῦ ἐκτελοῦσε εἰσαγγελικὰ καθήκοντα εἶπε ὅτι τώρα εἶναι «χουριέτ» (ἐλευθερία) καὶ ὅτι ὁ κυρίαρχος λαὸς ἔχει πιά τὸν λόγο.

Τὸ εἰδικὸ δικαστήριό Μοναστηρίου, συνεδρίαζε σ' ἕνα ἀπὸ τὰ δωμάτια τοῦ αἰλογύρου τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἁγίου Δημητρίου τῆς Μητροπόλεως καὶ συχνότερα τοῦ νοσοκομείου. Στὴν ἀρχὴ οἱ δικαστὲς φοροῦσαν μάσκες γιὰ νὰ μὴν ἀναγνωρίζονται. Ἐπειτα ὅμως τὶς πέταξαν. Τὸ δικαστήριό εἶχε γραμματέα, εἰδικὰ ἐνσημα καὶ βιβλίό ἀποφάσεων, ὅπως ἔλα τὰ δικαστήρια. Χρὴν χωροφύλακα καὶ κλητῆρα ἐκτελοῦσαν «παιδιὰ» τοῦ ἐκτελεστικοῦ. Ἐνας κουρέας, Ἕλληνας ὑπῆκοος, ποῦ εἶχε πολλὰς σχέσεις μὲ μπέηδες καὶ ἀξιωματικούς καὶ ἔπαιζε χαρτιά μαζί τους, μίλησε περιφρονητικὰ μιὰ μέρα γιὰ τὸ «ψευδοδικαστήριό» καὶ ἀρνήθηκε νὰ πληρώσῃ τὸ πρόστιμο στὸ ὁποῖο εἶχε καταδικαστῆ. Ἀλλὰ ἔταν τὸν πῆραν μιὰ μέρα ἀπ' τὸ σπίτι δυὸ «παιδιὰ» καὶ τὸν ὀδήγησαν στὸ νοσοκομεῖο, ὅπου εἶδε ἄλλα «παιδιὰ» παραταγμένα στὶς σκάλες καὶ τοὺς διαδρόμους καὶ ἀντίκρουσε τὸ δικαστήριό ἀπὸ γνωστά του πρόσωπα, ποῦ ἔστεκαν ὅμως ψυχρὰ σὰν πέτρινα καὶ εἶχαν δεξιά καὶ ἀριστερὰ «παιδιὰ» τοῦ Ἐκτελεστικοῦ μὲ τὰ πιστόλια στὴ μέση, ἔτοιμα νὰ ἐκτελέσουν τὶς ἀποφάσεις, ἔπεσε στὰ γόνατα καὶ ζήτησε, τρέμοντας καὶ κλαίοντας, συγχώρησῃ.

Στὸ δικαστήριό αὐτὸ προτιμοῦσαν νὰ προσφεύγουν καὶ Ἑβραῖοι ἀκόμα καὶ Τούρκοι, ποῦ εἶχαν διαφορὰς μὲ δικούς μας, προπάντων χωρικούς, ἢ εἶχαν κτήματα σὲ δικὰ μας χωριά. Ἡ ἀστυνομία ἔκαμε ἀρκετὰς φορὰς αἰφνιδιαστικὴ ἔρευνα, ἕως ὅτου ὅμως ἀνοίξῃ ἡ πύρτα, νὰ διασχίσουν τὴν μεγάλη αὐλὴ, ν' ἀνεβοῦν τὶς σκάλες, νὰ ψάξουν τὰ πολλὰ δωμάτια κλπ., τὸ δικαστήριό εἶχε

διακλυθῆ και οἱ δικαστές πλάγιαζαν ἄρρωστοι σ' ἓνα κρεβάτι ἢ ἐπισκέπτονταν ἓνα ἄρρωστο φίλο τους.

«Τμήμα ὑπαίθρου»: Ὀρισμένοι παρακολουθοῦσαν ὀρισμένα χωριά και ἤταν υπεύθυνοι γι' αὐτά. Τὰ παζάρια και τίς ἄλλες μέρες ἔρχονταν σέ ἐπαφή με τίς ἐπιτροπές, τοὺς συνδέσμοις, τοὺς προκρίτους, τοὺς δασκάλους, μάθαιναν τῆ διαγωγή τους, καθὼς και τῆ διαγωγή τῶν ὀπλαρχηγῶν, φρόντιζαν γιά τίς ἀνάγκες και τίς ἐλλείψεις τους, ἐξακριβωναν ἂν ὑπῆρχε ἐχθρική προπαγάνδα ἢ και ἐνέργεια κ.π. Ἦταν τὸ μάτι και τὸ αὐτί γιά χωριά τῆς Ὀργανώσεως. Πήγαιναν βέβαια και οἱ ἴδιοι συχνά στά χωριά τους.

«Τμήμα μεταφορᾶς ὄπλων»: Ὁ Ναοὺμ Ραδίσης, ὁ Ἀλέξης Πέτσης και ἄλλοι, εἶχαν ἀναλάβει νά μεταφέρουν ἀπ' τὸν σιδηροδρομικὸ σταθμὸ τουφέκια, φυσίγγια, πιστόλια ποὺ ἔρχονταν ἀπ' τῆ Θεσσαλονίκη μέσα σέ ἐμπορικὲς κάσσεσ ἢ δέματα προορισμένα γιά ὀρισμένα καταστήματα, ὅπως τὸ Μπὸν-Μαρσέ τοῦ Ἄν. Δαλέγκα, τοῦ Παγίνα και ἄλλων. Περισσότερα ἔρχονταν ἀπ' τὸ Ἄμύνταιο, ἐπίσης με τὸ τραῖνο. Μουλάρια τὰ ἔφερναν στὴν Κοζάνη και ἀπ' ἐκεῖ τὰ παραλάβαιναν οἱ Κοζανίτες καρραγωγεῖς Χαράλαμπος Τσιβούλης, Χαρ. Λιάπης, Δημήτρ. Ματράλας και ἄλλοι (τὰ ὀνόματα τῶν καρραγωγέων μοῦ τὰ ἔχει δώσει ὁ Ναοὺμ Ραδίσης), και με τὰ κάρρα τους και με τραγοῦδια τὰ ἔφερναν τυλιγμένα σέ δέρματα τῶν βυρσοδεψείων τῆς Κοζάνης. Στὸ Ἄμύνταιο ὁ σιδηροδρομικὸς σταθμάρχης Ἀγοραστὸς και ἄλλοι Ἕλληνες συνάδελφοί του σιδηροδρομικοὶ τὰ φόρτωναν στὸ τραῖνο γιά τὸ Μοναστήρι με τακτικὲς φορτωτικὲς. Ἐπαιρναν μόνον τὴν φροντίδα ν' ἀναγράφουν ἀποστολέα ἓνα ἀνύπαρκτο Τούρκο και παραλήπτη ἓνα...Βούλγαρο ἔμπορο, γιά νά πληρώση αὐτὸς τὰ σπασμένα, ἂν πιάνονταν τὰ ὄπλα ἀπ' τὴν ἀστυνομία...Εὐτυχῶς κανένας δὲν ἐνοχλήθηκε, γιάτι ποτὲ οὔτε ἓνα φυσίγγι δὲν ἀνακάλυψε ἢ ἀστυνομία. Ἐνας πιστὸς Τουρκαλβανὸς καρραγωγέας και φίλος τοῦ Ραδίση Σιαῖν ἀγὰς τὰ πήγαινε στά καθορισμένα καταστήματα και σπίτια. Ποιὸς μπορούσε νά υποπτευτῆ ἓνα Τούρκο ἀγωγιάτη;

Μιά καλοκαιρινὴ μέρα, ποὺ ἄργησε ὁ Σιαῖν ἀγὰς νά φέρη μερικὲς κάσσεσ με κοντὰ μάλινχερ και περιστροφα ναγκάν, ἀνησύχησε ὁ «Παρασκευαῖδης (Σπηλιάδης) και με τὸν Σπ. Δούμα πήγαν στὸ σιδηροδρομικὸ σταθμὸ «περίπατο». Ἐκεῖ ὁ Ραδίσης τοὺς ἔδειξε τὸν εἰδικὸ «κομισέρ ἐφέντη» (ἀστυνόμο) τοῦ σταθμοῦ Λιατίφ ἐφέντη νά κοιμᾶται μακάριος πάνω στίς κάσσεσ! Στὸ τέλος βοήθησε στὴ φόρτωση τους στὸ κάρρο και τὸ βράδυ ἤπιε κάμποσα ποτήρια οὔζο με πολλοὺς μαζέδες, συντροφιά με τὸν Ραδίση.

Ἐρχονταν ὄπλα στὸ Ἄμύνταιο και ἀπὸ τὴν ἀποθήκη τοῦ Βογατσιικοῦ. Μιά μέρα ὅμως τοῦ 1906 ποὺ ὁ Βογατσιώτης ἀγωγιάτης Νάκος Τζάλας κουβαλοῦσε με πέντε ἄλογα ἀνοδέρματα, ποὺ ἔκρυβαν κοντὰ μάλινχερ, συνάντησε στὸ δρόμο κοντὰ στὸ βάλτο Χειμαδίτη (Ρούνικ) Τούρκους στρατιῶτες ποὺ καβαλλίκεψαν τὰ ἄλογά του. Ὁ Νάκος ἀπ' τὸ φόβο του ἄδειασε ἓνα μπουκάλι

ρακί που είχε πάνω του. Έφθασε στο Άμυνταίο συρφεμένος για καλά. Ξεφόρτωσε τὰ δέματα στην κανονισμένη αποθήκη τῶν Χατζήδων και έπειτα άρχισε στα καλά καθούμενα νά βρίζει τὸν Ἀλέξη Χατζή και τὸ χειρότερο πῆγε πάνω στὸ μεθύσι του στὸν «μουντήρη» (υπόπαρχο) και τὰ λέγει ὅλα. Διατάχτηκε άμέσως ὁ άρχιστυνόμος Ἀμυνταίου νά κάμῃ τὴν έρευνα. "Ὅμως ὁ Γιαχγιᾶ έφέντης ἦταν φίλος τῶν Χατζήδων και τοὺς εἰδοποίησε. "Έτσι βρέθηκαν τ' άρονοδέρματα χωρίς τουφέκια. "Έκλεισε τότε ὁ Γιαχγιᾶ έφέντης τὸν Τζόλια στὸν υπόγειο τῆς άστυνομίας και ὕστερα ἀπὸ κάμποση ὥρα, ὅταν πιά ὁ Τζόλιος εἶχε συνέλθει, έστρωσε στὸ ζύλο τὸ «ἄπιστο σκυλι» που συκοφαντοῦσε τοὺς εὐεργέτες του κι' έβαζε σὲ φασαρίες τὴν άστυνομία.

Ἀποθῆκες ὅλων ὑπῆρχαν και στὸ Λέχοβο, στὴ Δροσοπηγή, στὴν Ἀγία Τριάδα τοῦ Πισοδερίου και ἄλλοῦ.

Ὁ Πιρζας γράφει στα ἀπομνημονεύματά του (σελ. 61, παρ. 68) ὅτι τὸν Ἰούλιο τοῦ 1905, που ἦρθε ἀπ' τὰ σύνορα στὸ Λέχοβο με καινούργιο σῶμα και συναρχηγὸ τὸν Νταλίτη, έφερε και 8 φορτία ὅπλα. Στὴ θέση Γούρνα τῆς Δροσοπηγῆς, ὅπου θὰ ἦταν ἡ αποθήκη, φορτώθηκαν στίς 20 Ἀυγούστου 71 τουφέκια σὲ 3 ζῶα για τὸ Μορίχοβο και ἄλλα 149 σὲ 7 ἄλογα για τὸ Ἀνταρτικὸ και τὴν περιογή του. Δόθηκαν 20 και στα σαρακατσάνικα καλύβια τοῦ Βίτσι.

Έφτασε στίς 4 Σεπτεμβρίου 1905 πάνω ἀπ' τὸ Πισοδερι με καινούργιο μεγάλο σῶμα ὁ τότε ὑπολοχαγὸς Βλαχογιάννης. "Έσερνε και 18 φορτία ὅπλα! Τὰ αποθήκευσαν στὴν Ἀγία Τριάδα. Οἱ κοιμητατζῆδες ὅμως ξετρώπωσαν 30 τουφέκια στὸ δάσος. Στὸ νάρθηκα τῆς ἐκκλησίας τῆς Δροσοπηγῆς βρέθηκαν τὸ 1909 60 βόμβες. Οἱ Τοῦρκοι έπιασαν τοὺς παπάδες και τοὺς προκίτους, που εἶπαν ὅτι τίς εἶχε φέρει και βάλει ἐκεῖ πρὶν ἀπ' τὸ (γουριέτ) ὁ καταδότης τῶρα Σπύρος Τσαούσης.

Εἶναι ἐνδιαφέρουσα ἡ ἱστορία αὐτοῦ τοῦ Σπύρου Τσαούση. Σ' ὅλον τὸν ἀγῶνα ἦταν τὸ πιὸ πιστὸ και πιὸ δραστήριο ὄργανο πάνω στὸ Βίτσι. Με τὴν νεοτουρκικὴ ὅμως μεταπολίτευση και τὴν διάλυση τῶν σωμάτων ἔμεινε «ξεργος». Τὸν πλησίασαν τότε Τουρκαλβανοὶ μπέηδες, ἀνώτεροι ὑπάλληλοι, ἀξιωματικοί, τὸν κολάκεψαν, τὸν μισθοδότησαν και τὸν ἔκαναν Ἀλβανιστῆ. Οἱ δικαί μας (ένας Πισοδερίτης πρῶην ἀνάρτης) τὸν τραυμάτισε μέσα στὴ Φλώρινα ἀρετὰ σοβαρά. Για ἀσφάλεια ἔφυγε στὴν Ἀλβανία, ὅπου γρήγορα ἐξελίχτηκε ἀρχηγὸς ἀλβανικοῦ ἀνταρτικοῦ σώματος. Τὸ 1911 γύρισε ἀμνηστευμένος στὴ Δροσοπηγή με κουστοδιά 8 πάνοπλων Τουρκαλβανῶν. Ἀπειλοῦσε τώρα γῆ και οὐρανό. Μιὰ μέρα ὅμως τὸν κλέσσε στὸ Νυμφαῖο με ὅλους τοὺς ἀνδρες του ὁ νεαρὸς λοχαγὸς και διοικητῆς τῆς φρουρᾶς του, στενὸς φίλος και θαυμαστής του, νά τὸν φιλέψῃ. Τοὺς φιλοξένησε, τοὺς περιποιήθηκε με πλούσια φαγητὰ και πιοτὰ και έπειτα τοὺς τουφέκισε ὅλους σὰ σκυλιά. Θὰ εἶχε σίγουρα διαταγή ἀπ' τὸ «Τζεμέτ», τὴ νεοτουρκικὴ ἐπιτροπὴ Μοναστηρίου. "Ἄν εἶχε ἀνακατευτῆ ἡ Φλώρινα, θὰ εἰδοποιούσαν τὸν Τσαούση οἱ φίλοι του Ἀλβα-

νιστές. Ὁ λοχαγὸς βραβεύτηκε γιὰ τὸ καθήρθωμά του. Τοῦ Σπύρου Τσαούση ἔστησαν ἀδριάντα οἱ Ἀλβανοὶ στὴν Κορυτσά.

Ἄλλη δυσκολία ἦταν ἡ ἐξαγωγή τῶν ὅπλων ἀπ' τὸ Μοναστήρι στὰ χωριά. Ἐπρεπε νὰ ἐπιστρατεύσουν πολὺ θάρρος καὶ μεγάλη φαντασία. Μεταφέρονταν πρῶτα ἀπ' τὴν ἐμπορική ἀποθήκη ἢ τὸ σπίτι, ἀπ' τὸ σιδηροδρομικὸ σταθμὸ ἢ τὸ προξενεῖο σὲ ὀρισμένο χάνι ἢ μπακάλικο, ὅπου φορτώνονταν στὰ μουλάρια μέσα σὲ ψάθες, σανίδια, βελόντζες κλπ. Οἱ παλαιίμαχοι εἶχαν μεγάλη σχετικὰ πείρα. Ὁ Λουκᾶς Κοντουρᾶς π.χ. φοροῦσε τὸ καλοκαίρι μακρὸ παλτό ποῦ ἔκρυβε ἓνα τουφέκι. Ἦταν καὶ ὑψηλόσωμος. Μαζὶ μὲ τὸν Δημ. Μάνε τὰ εἶχαν ταιριάσει μ' ἓνα Τοῦρκο λοχία τῆς ὀπλαποθήκης, ποῦ τοὺς πουλοῦσε κάμποσα κρατικὰ τουφέκια «μάουζερ». Δὲν χάθηκε ποτὲ οὔτε ἓνα φυσέκι.

Ἡ Ὀργάνωση εἶχε κι' ἄλλο τμῆμα, τὸ «ἐκτελεστικόν». Ἀποτελοῦσε τὴν ἑνοπλὴ δύναμή μας μέσα στὴν πόλη. Οὐσιαστικὰ ἦταν φτωχὸν δολοφόνον. Ἀπ' τὴν ἀνοιξὴ τοῦ 1904 βλέπαμε τὸν Στέφο, ἀργότερα ὀπλαρχηγό, τὸν φίλο του Πάκια (Περικλῆ Χατζηστεφάνου), τὸν Μήσια, ποῦ λεγόταν καὶ Πατσσαρέας γιὰτὶ εἶχε δαίρει τὸν ὀμώνυμο Ρουμάνο, τὸν Κίτο καὶ ἄλλους, λίγα κουτσαβάκηδες καὶ μεπεκρῆδες, μὲ φήμη ὅμως μεγάλων παλληκαράδων, νὰ γυρίζουν τοὺς δρόμους, νὰ πηγαίνουν σὲ βουλγαρικὰ μικροκαφενεῖα καὶ σὲ βουλγαρικοὺς μαχαλάδες, νὰ προκαλοῦν τοὺς Βουλγάρους, νὰ πιάνονται στὰ χέρια καὶ τὰ μαχαίρια κλπ. Δὲν ἔκαναν καμιὰ δουλειά. Κάποιος θὰ τοὺς συντηροῦσε. Καταλαβαίναμε ὅτι ἦταν κάτι σὰν προστάτες φύλακες καὶ ἀστυνομία μας. Τοὺς ἔβλεπα νὰ στρογγυλοκάθωνται ὄρες πολλὲς στὸ ξυλεμπορικὸ κατάστημα τοῦ Θεῖου μου Θεόδωρου Μόδη, χωρὶς βέβαια νὰ ἔχουν ἐμπορικὲς δοσοληψίες.

Μὰ στὶς 4 Σεπτεμβρίου τοῦ 1904, κοντὰ τὸ βραδάκι, ὁ Θεόδωρος Μόδης χτυπήθηκε μὲ μιὰ σφαῖρα μέσα στὸ γραφεῖο του καὶ σὲ λίγες ὥρες πέθανε. Ἐπесе μονάχα μιὰ πιστολιὰ ἀπ' τὸν δρόμο καὶ ἀπὸ ἀρκετὰ μακριά. Ἡ σφαῖρα πύπησε τὴν πόρτα τοῦ γραφείου, ἀποστρακίστηκε καὶ τὸν βρῆκε κοντὰ στὴν καρδιά. Ἦταν κάτι τυχαῖο καὶ μοιραῖο. Ἀπουσίαζαν ἐκεῖνη τὴν ὥρα ἀπ' τὸ κατάστημα ὄλοι τῆς παρέας Στέφος, Πάκιας καὶ λοιποί. Εἶχε ἀρχίσει νὰ ἐκδηλώνη ἀπορία καὶ ὑποψίες ἢ ἀστυνομία γιὰ τίς συχνές αὐτὲς ἐπισκέψεις καὶ πολύωρες παραμονές.

Τὸ παράξενο ἦταν ὅτι οἱ δύο νεαροὶ δολοφόνοι, ποῦ ξέφυγαν σ' ἓνα παρακείμενο ἐβραϊκὸ δρόμο, ἦταν δύο ἡσυχὰ καὶ φρόνιμα παιδιὰ, ποῦ δούλευαν ὑπηρετές σὲ γειτονικὰ μαγαζιά καὶ εἶχαν μάλιστα εὐεργετηθῆ ἀπ' τὸν θεὸ Μόδη. Κανένας δὲν τοὺς λογάριάζε ἱκανοὺς νὰ σκοτώσουν καὶ μιὰ κόττα. Πῶς λοιπὸν ἔτσι ἀπότομα μεταμορφώθηκαν σὲ τολμηροὺς δολοφόνους; Σίγουρα θὰ πέρασαν ἀπὸ κάτι, σὰ σχολεῖο, ὅπου συστηματικὰ διαπαιδαγωγήθηκαν.

Τὸ ἴδιο βράδυ οἱ δικοὶ μας γιὰ ἐκδίκηση ρίχτηκαν μὲ τὰ μαχαίρια σ' ἓνα Βούλγαρο χαντζή, τὸν κατατρώπησαν καὶ τὸν ἄφρησαν νὰ πλῆ νεκρὸς στὸ αἷμα του. Μὰ σὲ 10 μέρες ὁ χαντζῆς νεκραναστήθηκε καὶ ἔγινε καλά. Ἄλλη μιὰ ἀπό-

πειρα είχε τὸ ἴδιο ἀποτέλεσμα. Οἱ Βούλγαροι ἔμωσ χτυποῦσαν πάντοτε διὰ νὰ καὶ στὸ στόχο.

Στρατολόγησε τώρα καὶ τὸ «ἐκτελεστικὸ» ἤσυχα φρόνιμα καὶ ἄπειρα παιδιὰ, ποὺ τὰ περιφρονοῦσαν πρωτότερα. Καὶ τὸν ἐρχόμενο Φεβρουάριο ἔνα ἀπ' αὐτὰ, ἕνας νεαρὸς ὑπὸ ἡγεσίας ἀμαξῶν, ποὺ δὲν εἶχε ἄλλοτε πιάσει σουγιὰ στὸ χέρι οὔτε εἶχε ποτὲ μεθύσει, σταμάτησε στὴ μέση τοῦ κεντρικότερου δρόμου τὸν Ναοῦ Χριστοφ καὶ ἄδειασε στὸ στῆθος του τὸ περίστροφο.

Ὁ γιγαντώσωμος Βούλγαρος ἔπαθε ἀπ' τὸ φόβο του παράλυση. Οἱ σφαῖρες ἔμωσ τρύπησαν μὲν τὸ παλτό του. Ἐνα ἄλλο «φρόνιμο» παιδί φύτεψε 4-5 σφαῖρες στὸ στῆθος τοῦ Ντανιὴλ Ριζώφ, προκρίτου Βουλγάρου, ἀλλὰ μονάχα τὸν πλήγωσαν. Ἦταν πανάθλια τὰ περίστροφα ποὺ εἶχαν σταλῆ ἀπ' τὴν Ἀθήνα. Πῆραν ἔπειτα καὶ περίστροφα τοῦ στρατοῦ «γκρά», ποὺ δὲν ἦταν πολὺ ἀποτελεσματικότερα. Ἀναφορὰ τοῦ προξενείου Μοναστηρίου τῆς 25 Ἀπριλίου τοῦ 1905 (ὑπ' ἀριθμ. 1370) ζητοῦσε νὰ σταλοῦν ἐπείγοντως μέσφ Θεσσαλονίκης 50 περίστροφα. Προμηθεύτηκε ἔμωσ ἔπειτα τὸ «ἐκτελεστικὸ» περίστροφο ναγκάν, γκόλτς, μάλινχερ, ἀπὸ τὸ ἐξωτερικόν. Οἱ Βούλγαροι χρησιμοποιοῦσαν πάντοτε τὰ λαμπρὰ ἐπτάσφαιρα βελγικὰ ναγκάν.

Τὰ παιδιὰ τοῦ ἐκτελεστικοῦ γλενοῦσαν, μὲ τὴν 1/2-1 λίρα τὸ μῆνα ποὺ ἔπαιρναν γιὰ χαρτζιλίκι, σὲ ταβέρνες ἢ στὰ μοναστήρια τοῦ Μπούκοβου καὶ Χριστοφόρου, ὅπου ἔκαμναν καὶ σκοποβολὴ μὲ πιστόλι.

Στὴν ἀρχὴ οἱ Βούλγαροι εἶχαν ἀδιαφιλονίκητη ὑπεροχὴ. Ἐμᾶς μᾶς κυνηγοῦσε μιὰ ἀναποδιά. Ὁ Σωτήριος Πέρρας, ὁ πατέρας τῆς μεγάλης ὑψιφώνου Μαργαρίτας Πέρρα καὶ τοῦ χειρουργοῦ Τηλεμάχου Πέρρα, ποὺ κατοικοῦσε σὲ μιὰ ἐπικίνδυνη συνοικία, ἔφυγε στὴ Θεσσαλονίκη ὅταν ὁ ἀφοσιωμένος ὑπάλληλός του τοῦ ἐκμυστηρεύτηκε ὅτι εἶχε πάρει διαταγὴ τοῦ Κομιτάτου νὰ τὸν δολοφονήσῃ.

Τὸ 1905 ἔμωσ ἰσοφαρήσαμε: Ἐκλαψαν καὶ οἱ Βούλγαροι δικούς τους νεκρούς. Ἀπ' ἀρχῆς τοῦ 1906 τοὺς ξεπεράσαμε καὶ σχεδὸν τοὺς ἐξουδετερώσαμε. Ἐπεσε νεκρὸς ὁ Βούλγαρος γυμνασιάρχης Βολιάνωφ σ' ἕνα ἀπ' τὰ κεντρικότερα σταυροδρόμια τοῦ κεντρικότερου δρόμου (Φαρδύ), μέρα μεσημέρι. Τὸν συνόδευαν ἡ γυναίκα του καὶ ὁ Τουρκαλβανὸς σωματοφύλακας. Φονιάς του ἦταν ὁ Σταῦρις Τσάβες, ἕνα ἀδύνατο παιδί 19 χρόνων, ὑπὸ ἡγεσίας στὸ παραφιάτικο τοῦ Κυριακοῦ. Οὔτε τὸ ἀφεντικὸ του πῆρε εἶδηση. Μιὰ μέρα τοῦ Μαΐου τρεῖς σπουδαῖοι Βούλγαροι ἔπεσαν νεκροί, ἐπίσης στὸ Φαρδύ, καὶ τέταρτος σ' ἀπόκεντρη συνοικία μέρα μεσημέρι, πάντοτε χωρὶς νὰ πιαστῆ κανένας ἀπ' τοὺς φονιάδες. Δὲν διαπιστώθηκε μάλιστα καὶ ἡ ταυτότητα παρὰ μόνον ἑνός, τοῦ Στέφου. Σκότωσαν στὸ ἴδιο σταυροδρόμι, ὅπου βρῆκε τὸν θάνατο ὁ Βούλγαρος γυμνασιάρχης, κοντὰ ἐπίσης τὸ μεσημέρι καὶ ἕνα Βούλγαρο μαραγκὸ ποὺ ἔπαιζε ρόλο καὶ στὴν δολοφονία τοῦ Μόδη. Περνοῦσε ἐκεῖ αὐτὴν τὴν ὥρα πολὺς κόσμος, στρατιῶτες, ἀξιωματικοί, χωριάτες, ἀμάξια κλπ. Διασταυρώθη-

και δυο περιπολοι. 'Ο Στέφος, αφού έριξε ζαφνικά τις πιστολιές, έτρεξε σ' ένα στενοσόκακο, όπου και χάθηκε. Μπήκε στο σπίτι του Σπ. Δούμα. Ήταν γιγαντόσωμος και πήδησε έπειτα το μεσότοιχο, χάθηκε στο γειτονικό σπίτι και έπειτα σ' άλλο. Πολιτσήδες, τζανταρμάδες, αξιωματικοί και στρατιώτες, που έτρεχαν πίσω του, δέν είδαν σέ ποιά ακριβώς πόρτα τρύπωσε. Το στενοσόκακο είχε πολλές γωνιές και όλα τά σπίτια ήταν έλληνικά.

Οί Τουρκοί είχαν πάρει δρακόντεια μέτρα. Πυκνές περιπολίες από χωροφύλακες στρατιώτες και πολιτσήδες διασταυρώνονταν, στρατιώτες φρουρούσαν σέ πολλές γωνιές, γίνονταν αδιάκοπες έρευνες σέ ύποπτα πρόσωπα και καταστήματα κλπ.

Είχαν όμως και οί Έλληνες ιδανική όργάνωση. "Όταν είχε αποφασιστή νά γίνη φόνος, σ' ένα όρισμένο δρόμο ή συνοικία, ειδοποιούνταν όλες οί νοικοκυρές νά άγρυπνούν, νά έχουν τήν πόρτα ανοιχτή και νά τήν κλείνουν άμέσως μόλις έμπαινε ό εκτελεστής. "Έφθανε και ή άστυνομία, χτυπούσε τήν πόρτα και φώναζε. "Έως ότου νά τήν ανοίξη ή τρομαγμένη και συχνά ψευτολιποθυμισμένη νοικοκυρά, ό φονιάς από πορτούλα σέ πορτούλα και από αύλή σέ αύλή, βρισκόταν μακριά. Οί Τουρκοί έκλειναν τις πορτούλες. Βρίσκονταν όμως πάντοτε πλάι στό μεσότοιχο ένας σωρός από καυσόξυλα, ταύβλα ή κανένα χαλασμένο τραπέζι ή κάθισμα και συνηθέστερα ή πλάτη μιās γυναίκας.

'Ο Πέτρος ή Πέτλετος, ένα μικρό μικροκαμωμένο και αδύνατο παιδί, που είχε ξεκάμει τον Λάμπρο ανάμεσα άπ' τους χωροφύλακες και στρατιώτες, έκαμε και τρεις άλλους φόνους. Και βοήθουσε τήν άστυνομία νά σηκώσει τά θύματά του! "Ένας άλλος Κρατεριώτης, που είχε έργαστή σέ κάποιο χωριό τής Έδεσσας, σκότωσε έναν στή πλατεία του "Ατ - Παζάρ (άλογοπάζαρο). Πέρασε με τó περιστροφο στό χέρι τήν γέφυρα, μπήκε στην αύλή τής βουλγαρικής εκκλησίας, όπου πυροβόλησε κάποιον άλλο, και έξαφανίστηκε στή μεγάλη αύλή του νοσοκομείου.

Τά περισσότερα και καλύτερα παιδιά του εκτελεστικού ήταν σλαβόφωνοι. 'Ο «δεκανέας» 'Ιωαν. Κόνιος, κοντός, καμπούρης, που τηγάνιζε έντερα και σηκώτια σ' ένα γεφύρι, δέν ήξερε καν πολλά έλληνικά. Ήταν όμως ψυχραιμότατος και σατανικότατος.

Οί κάπως σημαντικοί Βούλγαροι, ως σημειωθή, είχαν πάρει Τούρκους και Τουρκαλβανούς σωματοφύλακες και μερικοί μάλιστα από δυο. 'Αποδείχτηκαν όστόσο άχρηστοι. "Έως ότου βγάλουν άπ' τά πλεκτά τους ζουνάρια τά μεγάλα τους περιστροφα και καταλάβουν στον αηριδιασμό και τήν παραζάλη τους τι γίνονταν, ή «δουλειά» είχε τελειώσει.

Οί δικοί μας δέν καταδέχτηκαν νά προσλάβουν «γκαβάσσηδες». Στηρίζονταν στο εκτελεστικό. Ούτε ό Δούμας και ό Νάλης πήραν σωματοφύλακες,

παρά τις συστάσεις πολλῶν καὶ παρ' ὅλο πού καὶ τὸ κατάστημα τοῦ ἐνὸς καὶ τὸ ἱατροεῖο τοῦ ἄλλου βρίσκονταν σὲ μέρη ἐπικίνδυνα.

Μόλις ὁ Χιλμὴ πασὰς ἔμαθε τοὺς φόνους τῶν τεσσάρων Βουλγάρων στὸ Μοναστήρι, ἔστειλε ἀμέσως τὸ ἐξῆς τηλεγράφημα στὶς δικαστικὲς καὶ ἀστυνομικὲς ἀρχές: «Ἐπειδὴ οἱ Οὐρούμ ("Ἕλληνες") δολοφόνησαν μέρα μεσημέρι σὲ κεντρικοὺς δρόμους τῆς πόλης σας τρεῖς προκρίτους καὶ φιλήσυγχους Βουλγάρους, πάρτε ἐναντίον τους τὰ δραστικότερα μέτρα καὶ καταδικάστε τοὺς ὑπευθύνους μὲ τὴ μεγαλύτερη αὐστηρότητα». Τὴν ἄλλη μέρα σηκώθηκε καὶ πῆγε ὁ ἴδιος στὸ Μοναστήρι μὲ τοὺς δύο... Ρώσους πράκτορες.

Ἀντίγραφο τοῦ χιλμικοῦ τηλεγραφήματος κατόρθωσε νὰ πάρῃ ὁ δικηγόρος Τραϊανὸς Νάλης καὶ τὸ χρησιμοποίησε ὅταν ἦταν βουλευτὴς Μοναστηρίου τὸ 1910 στὴν τουρκικὴ βουλή. Τότε ὁ Χιλμὴ πασὰς ἦταν ὑπουργὸς τῶν ἐσωτερικῶν καὶ εἶχε καταθέσει φιλοβουλγαρικὸ γιὰ τίς ἀμφισβητούμενες ἐκκλησίες» νομοσχέδιο.

Οἱ τουρκικὲς ἀρχές συμμορφώθηκαν χωρὶς ἀντιρρήσεις καὶ μὲ πολλὴ προθυμία στὴν διαταγὴ τοῦ Χιλμὴ. Κυνήγησαν ἀλύπητα μὲ ἔρευνες καὶ παρακολούθηση τοὺς νέους, πού ὑποπεύονταν πὼς ἀνῆκαν στὸ «ἐκτελεστικό». Γιὰ ἀπλὴ κατοχὴ πιστολιοῦ κατεδίκασαν «παιδιά» σὲ πολύχρονη φυλάκιση καὶ ἐξορία στὸ Φεζὰν τῆς Ἀφρικανικῆς Τριπολίτιδας. Ἐκτόπισαν ἐπίσης τοὺς Ἄν. Νάλτσαν, Ναούμ Καλαριτῆ, Λουκὰ Κουτουλά, Δημήτριον Μανέν — εἶναι τῆς παλαιᾶς φρουρᾶς — καὶ ἄλλους τέσσερεις στὸ Πόγραδετς τῆς Ἀλβανίας, ὅπου ἔμειναν ὡς τὴν νεοτουρκικὴ μεταπολίτευση. Ὁ Χιλμὴ πασὰς ἔκαμε σύσταση (ἢ διαταγὴ) στὸ ἕκτακτο δικαστήριον Μοναστηρίου νὰ καταδικάξῃ σὲ θάνατο καὶ κρεμάλα τὰ παιδιά τοῦ ἐκτελεστικοῦ καὶ ὅταν βαρύνονταν μὲ ἀπλὴν ἀπόπειρα ἢ τραυματισμό. Ὁ σαρικοφόρος ὅμως πρόεδρος του Ἀμπντουλά Ἀσμὴ, βαθεῖα μυημένος στὰ μυστήρια τῆς Ἰσλαμικῆς Θεολογίας καὶ Νομολογίας, πρόβαλε γενναία καὶ ἄκαμπτη ἀντίσταση.

Μιὰ ζεστὴ μέρα τοῦ Ἰουλίου τοῦ 1907 μέσα στὸ διοικητήριον, τὴν ὥρα πού συνεδρίαζε τὸ «Μελίσσι Ἰνταρέ», τὸ συμβούλιο τοῦ Βιλετίου, ὁ Περικλῆς ἢ Πικιάς Σίμας, νοικοκυρόπουλο καὶ σιδηρέμπορος ἀπὸ τὸ Κρούσοβο, σκότωσε μὲ τρεῖς πιστολιές ἓνα Ρουμάνο δάσκαλο. Ἦταν κουτσὸς καὶ ἀπὸ τὰ δύο πόδια καὶ μόλις ἔσπερνε τὰ βήματά του. Θὰ εἶχε μάλιστα γλυτώσει μὲ τὴν φοβερὴ ἀναπηρία του, ἂν ἓνας ἀντικρυνὸς Τούρκος καφετζῆς δὲν φώναζε καὶ δὲν τὸν πρόδιδε. Αὐτὸς πυροβόλησε. Ζήτησε νὰ τὸν δῇ ὁ Χαλίμη πασὰς, πού ἔπυχε νὰ βρίσκεται στὸ Μοναστήρι μὲ τοὺς δύο «πράκτορες». Καὶ τὸ βράδυ πού συναντήθηκε μὲ τὸν Ἕλληνα Πρόξενον Δημαρᾶ, εἶπε μισοσαστεῖα μισοσοβαρά: «Ἀρχίζω νὰ φοβᾶμαι τοὺς Ἕλληνες, ἀφοῦ καὶ σακάτηδες ἀκόμη τολμοῦν νὰ κάνουν τόσο φοβερὰ ἐγκλήματα μέσα στὸ Διοικητήριον».

Καὶ ὅμως. Πολλοὶ τότε, ἀκόμα καὶ καλοὶ ἢ ἀσπονδοὶ φίλοι μας, κατηγοροῦσαν πὼς εἴχαμε μὲ τοὺς Τούρκους συμμαχία καὶ ἐπιμαχία. Ἐκείνη

έπίσης τήν εποχή ξετυλίχτηκε στις φυλακές Μοναστηρίου μιὰ φρικτή τραγωδία και χύθηκε πολύ έλληνικό αίμα, για τήν τιμή τοῦ Σταυροῦ. Τό πρωτῆς 3 Ἰουνίου τοῦ 1906 βρέθηκε σ' ένα τοῖχο τῶν φυλακῶν ένας σταυρός ζωγραφισμένος με ἀκαθαρσίες. Οἱ Ἕλληνες φυλακισμένοι διαμαρτυρήθηκαν. Οἱ Βούλγαροι φυλακισμένοι, πού δὲν ἦταν επίσης λίγοι, ἔμειναν οὐδέτεροι σὰν νὰ μὴν τοὺς συγκινοῦσε ὁ σταυρός. Οἱ Τοῦρκοι και Τουρκαλβανοὶ τοὺς ρίχτηκαν ὀπλισμένοι με κάμες, λόγχες, ρόπαλα. Τοὺς βοηθοῦσαν και στρατιῶτες και δεσμοφύλακες. Οἱ δικοὶ μας ἦταν ὀλότελα ἄοπλοι. Ἐπτὰ ἔπεσαν στὸν τόπο νεκροί, δύο πέθαναν ὕστερα ἀπὸ 3 μέρες και 60-65 μεταφέρθηκαν στὸ στρατιωτικό νοσοκομεῖο. Κάθρα τῆς δημαρχίας κουβάλησαν στὸ ἑλληνικό νοσοκομεῖο τοὺς 7 νεκρούς. Ἦταν βουτηγμένοι στὸ αίμα. Κυρίες, δεσποινίδες, ἀπλές γυναῖκες, τοὺς ἔπλυναν, τοὺς καθάρισαν, τοὺς ἔντυσαν και τοὺς μοιρολόγησαν ὅλη τῆ νύχτα. Τὴν ἄλλη μέρα ἔγινε ἡ κηδεῖα τους. Ἐπειδὴ ἡ ἀστυνομία εἶχε ἀπαγορέψει μουσική και στεφάνια, ένα παιδάκι βάδιζε μπροστὰ μ' ένα σταυρὸ ἀπὸ κόκκινα τριαντάφυλλα, ὅπως τὸ αίμα τῶν παλληκαριῶν, πού σὰν ἀληθινοὶ ἱππότες τοῦ Σταυροῦ ἔπεσαν για τήν τιμή του. Ὁ κόσμος σήκωσε στὰ χέρια του τὰ ἑπτὰ φέρετρα και πλῆθος μεγάλο ἀκολουθοῦσε βουβὸ και σιωπηλὸ. Ἐκεῖνη τῆ μέρα για πρώτη φορά εἶχαν βγάλει τὰ φεσάκια και τὰ κρατοῦσαν στὸ χέρι. Ἡ ἀτέλειωτη πομπὴ πέρασε και μπροστὰ ἀπὸ τὰ προξενεῖα. Ἦταν πραγματικά κάτι τὸ συγκλονιστικό. Τοὺς ἄλλους δύο, πού πέθαναν ἔπειτα ἀπὸ τρεῖς μέρες, τοὺς κήδεψε ἡ ἀστυνομία. Δὲν ἄφησε κανένα νὰ τοὺς ἀκολουθήσει.

Ἡ περίφημη ἑλληνοτουρκική...συνεργασία, πού μᾶς καταλόγιζαν πολλοὶ, φωτίζεται και ἀπ' τὴν ἔκθεση τοῦ προξένου Σερρῶν Σαχτούρη πού ἔλεγε ὅτι εἶχαν καταρτίσει στὴν περιφέρεια Σερρῶν οἱ Τοῦρκοι ἀντάρτικο σῶμα ἀπὸ... Τουρκοκρητικούς (!) για νὰ παγιθεῦσουν δικούς μας χωρικούς (βλ. τὸ κεφ. Ἀνατολικὴ Μακεδονία).

Ἐκτοπίστηκαν τόσοι Μοναστηριῶτες στὸ Πόγραδετς τῆς Ἀλβανίας τὸ 1906 με ἀπλὴ διοικητικὴ πράξη, ἐνῶ κανένας Βούλγαρος δὲν πῆγε ἐξορία χωρίς δικαστικὴ ἀπόφαση.

Ἡ ὀργάνωση ἦταν πανταχοῦ παροῦσα και ἀκαταμάχητη στὸ Μοναστήρι. Ἐξασφάλισε τὴν διαφυγὴ ἀπ' τὶς φυλακές τοῦ λοχαγοῦ Καλομενοπούλου και τριῶν ἄλλων και τὴν ἐξοδὸ τους ἀπ' τὴν πόλη, ἀν και ὁ λοχαγός, πού ἦταν ντυμένος χωριάτικα, ἔπεσε ἀπ' τὸ ἄλογο μπροστὰ ἀκριβῶς στὸ τουρκικὸ «καρὰ-κόλι» (ἀστυνομικὸ σταθμὸ).

Μέσα σὲ βουλγαρικὸ γαλακτοπωλεῖο μιὰ γριά κι' ένα κοριτσάκι 8-9 χρόνων δηλητηρίασαν τὸν φοβερὸ προδότη και «κομισέρη» Τόντα (Θεοδ. Πεσκά) μαζί με τὴν περίπολό του και ἄλλους Τοῦρκους, κάπου δώδεκα. Και τὰ πλήρωσαν οἱ Βούλγαροι γαλακτοπώλες, δύο ἀδελφοί, πού πέθαναν ἀπ' τὸ ζύλο.

«Παιδιά» τοῦ ἐκτελεστικοῦ Μοναστηρίου ζητήθηκαν καὶ σ' ἄλλες πόλεις τῆς Μακεδονίας γιὰ «δουλειά», γιὰ δολοφονίες.

Ἡ Ὁργάνωση τοῦ Μοναστηρίου δυνάμωσε τόσο καὶ τὸ ἐκτελεστικὸ τὸ πῆρε τόσο πολὺ πάνω του, ὥστε παρασύρθηκαν καὶ σὲ ὑπερβολὲς καὶ λίγο ἔλλειψε νὰ φτάσουν σὲ ἀλληλοσπαραγμὸ. Θέλησαν νὰ ἐξαναγκάσουν ἕναν ἀπ' τοὺς καλοὺς προκρίτους, τὸν Γιάγκο Δανάμπαση, νὰ τακτοποιήσῃ κάποια παλιά κτηματικὴ διαφορά μὲ μακρινὸ συγγενή του. Γιὰ νὰ τὸν τρομοκρατήσουν, τοῦ ἔστειλαν κι' ἕνα ἀπ' τὰ «παιδιά». Ὁ Δανάμπασης ὅμως θύμωσε κι' ἀντιπροβόλησε τὸ «παιδί». Φαίνεται ὅτι κάποιος ἀπὸ τοὺς νεοφερμένους ἀξιωματικούς τοῦ προξενείου εἶχε σπρώξει τὰ πράγματα περισσότερο ἀπ' ὅσο ἔπρεπε. Συγκίνηση καὶ ἀναστάτωση! Μερικοὶ ἀπ' τὸ ἀνώτατο συμβούλιο μαζί μὲ τὸν ἀξιωματικὸ τοῦ προξενείου ἀποφάσισαν τὴν ἐκτέλεση τοῦ Δανάμπαση. Ὁ πρόξενος Δημαρᾶς, μόλις τὰ ἔμαθε, ἔγινε ἔξω φρενῶν. «Δὲν ἤρθαμε ἐδῶ, εἶπε πολὺ σωστά, γιὰ νὰ βάλουμε τοὺς δικούς μας νὰ ἀλληλοσκοτώνονται». Ἀποσοβήθηκε ἄλλη ἀνεπανόρθωτη ἐνέργεια.

Ὁ μακαρίτης ὅμως Γιάγκος Δανάμπασης, ποὺ ἦταν ὑπερήφανος καὶ σκληροτραχῆλος «τσιοριπατζῆς» (πρόκριτος), ἐνώθηκε μὲ ἄλλους, ἐπίσης δυσαρεστημένους ἀπ' τὴν Ὁργάνωση, καὶ κατόρθωσαν νὰ ἀποσπάσουν μερικὰ «παιδιά» τοῦ ἐκτελεστικοῦ καὶ νὰ σκαρώσουν ἀντιοργάνωση. Εὐτυχῶς ἐπικράτησαν σοφώτερες καὶ μετριοπαθέστερες σκέψεις καὶ ἔτσι ἡ διάσπαση ἀποσοβήθηκε.

Εἶχε γίνεи τότε καὶ τὸ μελάνιασμα τοῦ γέρο-Νάλτσα, σεβασμίου προύχοντα, ποὺ εἶχε ὑπηρετήσῃ πολλές φορὲς ὡς ἔφορος τῶν σχολείων, τῆς ἐκκλησίας κλπ. καὶ ἦταν μέλος τῆς δημογεροντίας καὶ τοῦ συμβουλίου τοῦ Βιλαετίου (Μετζλίσι-Ἰνταρέ). Μία Κυριακὴ, ἐκεῖ ποὺ ἔβγαине ἀπὸ τὴν ἐκκλησία στὸν αὐλόγυρό της, βαρὺς, σοβαρὸς, ἐπιβλητικὸς, μὲ τὴν μαύρη ρεντικότα, τὸ ἄσπρο σκληρὸ κολλάρο καὶ τὸ κατὰμαυρο μπαστοῦνι μὲ τὴν ἀσημένια λαβή, χύθηκε ξάφνου στὸ ἄσπρο κεφάλι του ἕνας μεγάλος κουβάς γεμάτος μελάνι. Πῆγε νὰ πλύνῃ τὸ πρόσωπό του στὸ πηγάδι τῆς ἐκκλησίας καὶ τὸ μουντζούρωσε ἀκόμη περισσότερο!

Ἦπῃρχε χωριστὸ τμήμα τοῦ «ἐκτελεστικοῦ», ποὺ δὲν ἔκανε φόνους, ἀλλὰ μόνο ἔδερνε, λέρωνε μὲ μελάνες καὶ ἀκαθαρσίες. Εἶχε ἀποφασιστῆ νὰ χυθῆ δοχεῖο μὲ ἀκαθαρσίες καὶ στὸν καπελοφόρο διευθυντῆ τῆς Τράπεζας τῆς Ἀνατολῆς Κωνσταντουλάκη. Ματαιώθηκε ὅμως ἡ ἐκτέλεσή της μὲ τὴν ἐπέμβαση, καθὼς φαίνεται, τοῦ προξένου Δημαρᾶ.

Ὁ γέρο-Γιαννάκης Νάλτσας εἶχε ἀρνηθῆ νὰ πληρώσῃ πρόστιμο μισὴ λίρα, γιὰτὶ εἶχε ψωνίσει ἀπὸ ἐβραϊκὸ μαγαζί· ἔδωξε μάλιστα μὲ βρισιὲς τὸ «παιδί» ποὺ τοῦ παρουσίασε τὴν σχετικὴ ἀπόδειξη. «Ἐνα ἀπὸ τὰ δύο «παιδιά», ποὺ εἶχαν χύσει τὴν μελάνη, ἔπεσε στὰ χέρια τῆς ἀστυνομίας· τὸ πρόδωσαν τὰ μελανιασμένα χέρια καὶ ροῦχα του. Ἦταν ἕνας χαμᾶλης ἀπ' τὸν μισογύφτικο μα-

χαλά Μπαίρι. Ἐν καὶ τὸν ξυλοφόρτωσαν καὶ τὸν βασάνισαν πολλές νύκτες, δὲ θέλησε νὰ φανερώσῃ τοὺς συνεργάτας καὶ τοὺς προϋσταμένους του. Καταδικάστηκε πέντε χρόνια φυλακὴ καὶ ἐξορία στὸ Φεζάν. Ἄλλη ὅμως, ἐπίσης ὀδυνηρῆ ἐκπληξή, περιέμενε τὸν γέρο-Γιαννάκη Νάλτσα. Παρουσιάστηκε ἕνα «παιδί» μὲ ἀπόδειξή νὰ πληρώσῃ 120 λίρες. Ἐκτὸς μιᾶς λίρας τὸ μήνα γιὰ τὸν φυλακισμένο κι' ἄλλη μία γιὰ τὴν οἰκογένειά του. Σὲ πέντε χρόνια ἔκαναν 120 ἀκριβῶς λίρες. Ὁ κύριος Γιαννάκης Νάλτσας μέτρησε αὐτὴ τὴν φορὰ τὸ μεγάλο γιὰ ἐκεῖνον τὴν ἐποχὴ ποσό. Τὴν ἄλλη μέρα τοῦ γύρισαν πίσω 60 χρυσὲς λίρες, ἀλλὰ ὁ γέρος εἶχε ἤδη πεθάνει ἀπ' τὸ κακὸ του. (Μακεδονικὲς Ἱστορίαι. Πενήντα θρεφτάρια, σελ. 65-68). Εἶχε ἐκτελεστῆ ἐξ ἄλλου γιὰ ἀπειθεία ὁ μπακάλης Παρζίτας. Φρόντισαν οἱ δικοὶ μας νὰ ἀποδοθῆ ὁ φόνος στοὺς Βουλγάρους καὶ πληρώσε ἡ ὀργάνωσις τὰ ἐξοδα τῆς μεγαλόπρεπης κηδείας του... Ἐκτελεστῆς ἦταν ὁ Τόντας (Θεόδωρος Πέσκας), ποὺ ἔγινε ἀργότερα φοβερὸς προδότης καὶ «κομισέρης» καὶ ἀρχηγὸς περιπόλου· εἶναι ἐκεῖνος ποὺ τὸν δηλητηρίασε ἡ γριὰ μὲ τὸ μικρὸ κοριτσάκι στὸ βουλγαρικὸ γαλακτοπωλεῖο.

Ὁ πρόξενος Μοναστηρίου ἔγραψε σὲ σχετικὴ ἐκθεσὴ του πρὸς τὸ Ἰπουργεῖο Ἑσωτερικῶν στίς 3 Δεκεμβρίου τοῦ 1906 (μὲ ἀριθμὸ Υ. Ε. 424): «Ἐχομεν εὐτυχῶς ἐδῶ ἄνδρας προθύμους, οὓς ὁ ἔνθερος πατριωτισμὸς καὶ ἡ ἀγρυπνος νοημοσύνη καθιστοῦν πολυτίμους συνεργάτας. Οἰαδήποτε καὶ ἂν εἶναι ἡ τύχη, ἦν ἐπιφυλάσσει ἡμῖν τὸ μέλλον, οἱ ἄνδρες οὗτοι ἐκτήσαντο ἀπὸ τοῦ νῦν δικαιώματα ἐπὶ τῆς αἰωνίου εὐγνωμοσύνης τοῦ ἔθνους». Σὰν νὰ εἶχε προβλέψει τὴν κακὴ μοῖρα τοῦ Μοναστηρίου ὁ πρόξενος.

Πολλὰ ἑκατοντάδες ἦταν ἐκεῖνοι ποὺ ἐργάστηκαν, ἀγωνίστηκαν καὶ κινδύνεψαν τότε στὸ Μοναστήρι. Ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς Σ. Δούμα, Σ. Νάλη, Κ. Μιχαήλ-Μόναχο, Θεοδ. Μόδη ἦσαν καὶ οἱ καθηγητὲς Παντ. Νάκας, Εὐάγ. Τάνου, ὁ σαράφης Ἄν. Ἰωαν. Τσάλης καὶ οἱ τρεῖς τοῦ ἀνωτάτου Συμβουλίου, ὁ γυμνασιάρχης Ἄλ. Ζουμετίκος, οἱ Δημ. Μάρκου, Βασ. Νώτης, καθηγητῆς, Γεωργ. Μάντσης, Ἀναστ. Νάλτσας, Ἀναστ. Γ. Τσάλης, Πέτρος Οἰκονόμου, Ν. Μιλόσης κ.ἄ. Οἱ τοῦ ἐκτελεστικοῦ Μπαμπούκης, Ι. Κόνιος, Πόπης, Νέτσος, Μπελῆς, οἱ γιατροὶ καὶ δικηγόροι Δημητριάδης, Μαρσάλης, Ματλῆς, Βαφειάδης, Ἀγγελόπουλος, Ζαμούλης, Χρηστίδης, Ἀμβράσης, Δ. Νάκας, Τσιγκαρᾶς, Γραικοῦ, Μακρῆς, οἱ ἔμποροι Ἄν. καὶ Δ. Δαλέγας, ἀδελφοὶ Καράια, Νικ. Χατζημιχαήλ, Κ. Γραμματικοῦ, Θεοδ. Μιλόσης, Κοντούλης, Τζέρος, Κ. Ἰωαννίδης, Δημ. Ἰωαννίδης, Τόμσον, οἱ παλαίμαχοι Ν. Καλαρίτης, Λ. Κοντουράς, Δημ. Μάνης, Μιρατσόης, Δημ. (Μῆτσος) Τσαγκάρης ἢ Τανταλίδης. Πάμπολλοι ἄλλοι καὶ οἱ παπᾶδες Παπαγγελῆς Δημητριάδης, Παπαθανάσης, Παπασπύρος καὶ ἄλλοι. Ὁ Παπαγγελῆς, ὅταν ἔβριζε τὰ παιδιὰ τοῦ ἐκτελεστικοῦ στὸ Εὐαγγέλιο, σ' ἕνα περίστροφο καὶ ἕνα μαχαίρι, στὸ σκοτεινὸ βᾶθος τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἁγίου Δημητρίου, ἔβου τρεμῶσβυναν λίγα κερδιά, τοὺς ἔλεγε: «Ὅρμιζεσθε ὅτι δὲν θὰ τρέμη τὸ χέρι καὶ ἡ καρδιά σας, ἔταν θὰ κρατᾶτε τὸ πιστόλι ἢ τὸ μαχαί-

ρι; 'Ορκίζεσθε ὅτι θά σκοτώσετε ἀδίστακτα ὅποιον διαταχθῆτε; "Ὅτι θά προτιμήσετε νά αὐτοκτονήσετε παρά νά προδώσετε τοὺς συναδέλφους σας;"

Δέν ἦταν λίγες οἱ γυναῖκες πού εἶχαν προσφέρει πολύτιμες ὑπηρεσίες. Αὐτὲς εἶχαν καὶ τὴν μεταφορὰ τῶν περιστρώφων, τῶν «παιδιῶν» τοῦ ἐκτελεστικοῦ μέσα στὴν πόλη, ἄλλων ὄπλων, σημειωμάτων καὶ γραμμάτων, τὴν ἀπόκρυψη καὶ φυγάδευση ἀγωνιστῶν κλπ. Μπορεῖ καὶ πρέπει νά λεχθῆ ὅτι ὄλοι, ἄνδρες καὶ γυναῖκες, ἦταν μυημένοι, ὁργανωμένοι μὲ εἰδική σιγὰ ὁ καθένας ἀποστολὴ καὶ ἔκαναν μὲ τὸ μεγαλύτερο ἐνθουσιασμό κάθε τι γιὰ τὸν ἀγώνα, ὅσο ἐπικίνδuno καὶ ἂν ἦταν. Ὁ Ντραγκάνωφ ἔγραψε ὅτι, ἔταν κουβαλοῦσαν πληγωμένο ἀπὸ ἐλληνικὲς σφαῖρες τὸν Ντανιὴλ Ριζώφ, οἱ Ἑλληνίδες ἀπ' τὰ παράθυρα καὶ τὰ μπαλκόνια τὸν ἔβριζαν, τὸν μούτζωναν, τὸν καπαριόνταν.

Πρέπει ἰδιαίτερα νά ἐξαρθῆ ἡ δράση τῶν «κοινῶν» γυναικῶν. "Ἦθελαν ἴσως νά ἐξαγνισθοῦν στὴ συνείδησή τους καὶ νά δώσουν ἓνα ἰδανικὸ στὴ ταπεινὴ τους ζωὴ. Ἡ Κία (Βασιλική), πού διατηροῦσε μὲ τὴν ἀδερφή της «οἶκο», εἶχε ὄλους τοὺς τίτλους γιὰ ν' ἀνακηρυχθῆ ἡρωίδα καὶ ἀγία. Παράτησε ὅλα καὶ ὄλημερίς, χειμῶνα καλοκαίρι, μὲ ἥλιο, μὲ βροχὴ, μὲ χιόνια, ἔτρεχε φορτωμένη πίττες, ψωμί, φαγητά, γράμματα, ρούχα κλπ. στὶς φυλακὲς γιὰ τὰ «παιδιά» της, τοὺς φυλακισμένους, ἢ κουβαλοῦσε πιστόλια, γράμματα, ὀδηγίες, πληροφορίες γιὰ τὰ ἄλλα της «παιδιά» τοῦ ἐκτελεστικοῦ. Πήγαινε καὶ ἔξω στὰ χωριά. "Ὅπου ὑπῆρχε ἐπείγουσα ἀνάγκη καὶ μεγάλος κίνδυνος, ἡ Κία ἦταν πρόθυμη χωρὶς κανένα δισταγμό. Ἡ «σκέπη» εἶχε ξεθεωριάσει καὶ κολλοῦσε στὸ κεφάλι της ἀπ' τὴ βροχὴ καὶ τὸν ἰδρώτα. Τὰ ρούχα της εἶχαν ἀρχίσει νά ξερτύνουν. Ὁσὸσo δὲν δέχτηκε ποτὲ οὔτε πεντάρια. Καὶ ἦταν προφυματικὴ. Ζοῦσε μὲ ξερὸ ψωμί. Μὲ δυσκολία δεχόταν ἀπ' τοὺς φυλακισμένους ἓνα κομμάτι ἀπ' τίς πίττες πού αὐτὴ τοὺς τίς πήγαινε. "Ἐπαιξε κύριο ρόλο στὴ φυγάδευση ἀπ' τὴ φυλακὴ τοῦ ὑπλαρχηγοῦ Γεωργ. Βολάνη καὶ τοῦ λοχαγοῦ Καλομενοπούλου μὲ τὴν παρέα του. "Ὅταν ἔγινε τὸ χουριέτ, γύρισε στὴν παλιά της τέχνη. Δέν δεχόταν ὅμως κανένα ἀπ' ἐκείνους πού εἶχαν συνεργαστῆ μαζί της στὸν ἀγώνα. Πέθανε πρόωρα ἀπὸ τὴν πίκρα καὶ μαρασμό.

Ἐξαιρετικὴ πατριωτικὴ διαγωγή ἔδειξαν «κοινές» γυναῖκες καὶ στὸν πρῶτο εὐρωπαϊκὸ πόλεμο καὶ στὴν κατοχὴ (βλ. Γ. Μόδη, Μακεδονικὲς Ἱστορίες. «Ντόκιτορ Γιάννης» σελ. 160-165).

Ὁ Ἑλληνισμὸς τοῦ Μοναστηρίου ἔδειξε γιὰ πρώτη φορὰ τὴ δύναμή του καὶ σημείωσε τὴν πρώτη μεγάλῃ νίκη γύρω ἀπὸ ἓνα...νεκρό. Στὶς 11 Ἰουνίου 1904 πέθανε κοντὰ στὸ Νοσοκομεῖο ἓνας φτωχὸς ἀνθρωπάκος, πού εἶχε ἀδερφό, γιὰ κακὴ του τύχη, ἓνα νεοφώτιστο Ρουμάνο. Ἡ ρουμανικὴ προπαγάνδα σκόρπιζε τότε τὰ χρυσὰ ναπολεόνια καὶ μὲ τὰ δυὸ χέρια. Εἶχε κατασκευάσει στὸ Μοναστήρι ἓνα τεράστιο νεκροταφεῖο μὲ ψηλὰ βαβυλωνιακὰ τεῖχη, πού χωροῦσε ἄλλους τοὺς Ρουμάνους Μακεδονίας, Ἡπείρου καὶ Ἀλβανίας, πεθαμένους καὶ ζωντανούς· ἦταν ὅμως ὁλότεια ἄδειο. Παρουσιάστηκε τώρα ἡ εὐκαι-

ρία να έγκαιριαστέη! Πήγε, λοιπόν, ο αδελφός να τον κηδέψη με τους δύο ρουμανοπαπάδες ή, όπως τους έλεγαν στο Μοναστήρι, γουμαροπαπάδες, νεοφώτιστους επίσης, που δεν ήξεραν καθόλου ρουμάνικα, με τὰ παιδιὰ τοῦ οἰκοτροφείου-λυκείου, με στεφάνια νεκροφόρα κλπ. Ξεσηκώθηκε ὁμως ἡ ἀδελφή τοῦ νεκροῦ, ὁ παπὰς τῆς ἐνορίας, που τὸν εἶχαν βάλει γιὰ πολὺν καιρὸ ἄρρωστο στὸ ἐλληνικὸ νοσοκομεῖο, καὶ ὅλη ἡ γειτονιά, καὶ τοὺς ἔδωξαν με ξύλα καὶ πέτρες κακὴν κακῶς. Τὰ στεφάνια ἔγιναν κομμάτια καὶ τὰ ἔξαπτέρυγα βρέθηκαν σκορπισμένα καταγῆς. Ἐτρεξε ἡ ἀστυνομία, ἀλλὰ βρέθηκε μπροστὰ σὲ μιὰ πρωτάκουστη διαφορὰ γιὰ τὴν κυριότητα ἑνὸς νεκροῦ. Ἀναφέρθηκε στὸν βαλῆ. Ὁ πασάς, ὕστερα ἀπὸ τηλεγραφικὴ συννενοήση με τὸν Χιλμὴ πασά, κάλεσε τὸ συμβούλιο τοῦ βιλαετιοῦ καὶ προκάλεσε ἀπόφασή του νὰ δοθῆ ὁ νεκρὸς στοὺς Ρουμάνους. Εὐθὺς σήμανε τὸ ξύλινο σήμαντρο τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἁγίου Δημητρίου. Ὅλα τὰ ἐλληνικὰ μαγαζιά ἔκλεισαν καὶ μαζί τους ἀπὸ φόβο καὶ τὰ ἑβραϊκά, καθὼς καὶ τὰ λίγα ἄλλα. Ὅλη ἡ ἀγορὰ ἐρημώθηκε. Σὲ πυκνὰ κύματα συρρέουν οἱ Ἕλληνες καὶ ἀποκλείουν τὸ σπῆτι, ὅπου κείτονταν ὁ περιμάχητος νεκρός. Κινητοποιήθηκε ὅλη ἡ δύναμη τῆς χωροφυλακῆς, δύο λόχοι πεζικοῦ καὶ μιὰ ἴλη ἵππικοῦ. Ἐκαμαν ἔφοδο. Οἱ πεζοὶ με τοὺς ὑποκοπάνους καὶ τίς λόγχες, οἱ καβαλαραῖοι με γυμνὰ τὰ σπαθιά. Ἀλλὰ τὸ ἀνθρώπινο τεῖχος ἔμενε ἀσάλευτο καὶ ἀδιάσπαστο. Οἱ φιλήσυχοι Μοναστηριῶτες ἦταν πρόθυμοι νὰ θυσιάσουν τὴ ζωὴ τους γιὰ τὸν ἄσημο νεκρὸ. Ὁ Νικόλαος Μάρκου, ἕνας γιγαντόσωμος Κρουσοβίτης (που δολοφονήθηκε ἀργότερα ἀπ' τοὺς Βουλγάρους), ἀναποδογύρισε ἕνα «σοβαρὶ» (ἔφιππο χωροφύλακα) με τὸ ἄλογό του. Ἐγίνε φανερὸ ὅτι μόνον ἂν πυροβολοῦσαν στρατιῶτες καὶ χωροφύλακες στὸ ψαχνὸ θὰ πετύχαιναν τὴν διάλυση τοῦ ἔξαλλου πλήθους· δὲν τὸ ἤθελαν ὁμως αὐτὸ με κανένα τρόπο, ἐξ αἰτίας τῆς μεγάλης κατακραυγῆς ἐναντίον τους στὴν Εὐρώπη. Ἀναγκάστηκε λοιπὸν ὁ βαλῆς νὰ συγκαλέσῃ ζανὰ τὸ Συμβούλιο (Μετζλίση Ἰνταρῆ) καὶ νὰ προκάλεσῃ καινούργια ἀπόφαση, σφοδρῆτερη. Πῆρε ἡ ἀστυνομία τὸ νεκρὸ καὶ τὸν ἔθαψε σ' ἕνα οὐδέτερο τούρκικο κτῆμα!...

Ἀνάλογο ἐπεισόδιο σημειώθηκε καὶ στὸ Τορόντο τοῦ Καναδά. Ἐνας ἤθελε νὰ κηδέψῃ τὸν νεκρὸ ἀδελφὸ του στὴν βουλγάρικη ἐκκλησία. Ἡ ἀδελφή του ὁμως ἤθελε τὴν ἐλληνικὴ ἐκκλησία· ἡ καναδικὴ ἀστυνομία τὰ ἔχασε. Ἐπικράτησε στὸ τέλος ἡ ἀδελφή.

Οἱ Τοῦρκοι ἐπιδαψίλευαν τότε, σύμφωνα με τὴν ἀρχὴ τοῦ «διαίρει καὶ βασιλεύει», ὅλη τὴν ἀγάπη, τὴν στοργὴ καὶ τὴν προστασία τους στὴ ρουμανικὴ προπαγάνδα. Εἶχε ἐξ ἄλλου αὐτὴ στὴ διάθεσή της καὶ πολλὰ χρυσὰ εἰκοσόφραγκα, που ἀσκοῦσαν ἀκαταμάχητη ἔλξη στοὺς Τοῦρκους δημοσίους ὑπαλλήλους.

Ὁ Χιλμὴ πασάς εἶχε ἐπνομασθῆ Χιλιμέσκου...Θερμὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν Ρουμανικὴ προπαγάνδα ἔδειχνε επίσης καὶ ἡ Αὐστρουγγαρία, γιὰ νὰ στρέψῃ τὴν προσοχὴ τοῦ ρουμανικοῦ λαοῦ ἀπ' τὴν γειτονικὴ του Τρανσυλβανία στὴν ἀπρόσιτη καὶ μακρινὴ περιοχὴ τῆς Πίνδου, τοῦ Γράμμου, τοῦ Πε-

ριστεριού· θά περιέπλεκε έτσι ακόμη περισσότερο τὴν τόσο μπλεγμένη κατάσταση στὴ Μακεδονία. Ἐπίσης ἡ ἄλλη ἐντολοδόχος, ἡ Ρωσία, δὲν ἔκρυβε τὴν ἀθεράπευτη ἀντιπάθειά της γιὰ μᾶς.

Εἶναι ἀκατανόητο πῶς οἱ ρουμανικὲς κυβερνήσεις παρασύρθηκαν ἀπὸ τυχοδιώκτες, ὅπως ὁ Ἀπόστολος Μαργαρίτης, καὶ ρίχτηκαν μὲ τὰ μοῦτρα στὴν στεῖρα προσπάθεια ν' ἀποσπάσουν τοὺς Κουτσοβλάχους ἀπ' τὸν ἑλληνισμό, καὶ ἔμεναν ἀδιάφορες γιὰ τοὺς καθαρὸς ρουμανικοὺς πληθυσμοὺς τοῦ νομοῦ Τιμόκ τῆς Σερβίας, μερικῶν περιχώρων τοῦ Βιδέν τῆς Βουλγαρίας καὶ τῆς Τρανσυλβανίας. Κατάντησαν οἱ «ρουμανίζοντες», ὅλοι καλοπληρωμένοι ἀπ' τὴν προπαγάνδα, νὰ γίνουν στενοὶ συνεργάτες τῶν κομιτατζήδων.

Μέσα στὸ Βουκουρέστι, σὲ κεντρικὸ δρόμο, δολοφονήθηκε ὁ γηραιὸς Μοναστηριώτης ἔμπορος Παπαδημητρίου, πού εἶχε ζήσει καὶ πλουτίσει στὴ Ρουμανία, ἐξακολουθοῦσε ὅμως, ἂν καὶ Κουτσόβλαχος, νὰ παραμένῃ Ἑλληνας καὶ νὰ στέλνῃ χρήματα στὰ ἑλληνικὰ σχολεῖα Μοναστηρίου. Ὁ δολοφόνος ἀθώωθηκε ἀπὸ τὸ κακουργοδολεῖο. Ἦταν ἀπ' ἐκείνους πού πῆρε ἡ ρουμανικὴ προπαγάνδα ἀπ' τὰ πρόβατα, τοὺς ἔθρεψε, τοὺς ἔντυσε, τοὺς μόρφωσε καὶ τοὺς ἔφερε στὴ Ρουμανία, ὅπου, γιὰ νὰ τὴν εὐχαριστήσουν, ἐγκαινίασαν τὶς πολιτικὲς δολοφονίες, Ἀρβανιτόβλαχοι οἱ περισσότεροι.

Ἀρκετοὺς πολιτικοὺς ἀρχηγούς καὶ διανοουμένους ἔστειλαν στὸν ἄλλο κόσμο. Αὐτοὶ κυρίως σχημάτισαν καὶ τὴν λεγόμενη «Σιδηρᾶ Φρουρά».

Ἡ ὀργάνωση τῶν δικῶν μας εἶχε ἀπλωθῆ σ' ὅλη τὴ Μακεδονία. Καταρτίστηκαν ἐπιτροπὲς σ' ὅλες τὶς πολιτεῖες. Τὴν ἐπιτροπὴ Θεσσαλονίκης ἀποτελοῦσαν οἱ γιατροὶ Ἀλ. Μάλτος καὶ Ι. Μαρμαρόπουλος, οἱ Κων. Τουρναβοῦκας, Ἰωαν. Ἐμίρης, Δημ. Παπαγεωργίου, Γεωργ. Σαμαρᾶς, Κων. Ἀγγελάκης, Ἀργυρ. Ζάχος. Ἐνας ἀπὸ τοὺς ζωηρότερους ἦταν ὁ Γεώργιος Πεντζίκης, πού ἦταν καὶ ἀρχηγὸς τοῦ «ἐκτελεστικοῦ». Ἡ ἀστυνομία τὸν εἶχε πιάσει πολλὰς φορές. Μία φορὰ γλύτωσε μὲ τὶς ψευδορκίες τῶν γυναικῶν ἑνὸς «οἴκου ἀνοχῆς». Μιὰ βραδιά, στὶς 4 Δεκεμβρίου τοῦ 1905, ἐνῶ δειπνοῦσε μὲ μιὰ μεγάλη παρέα στὸ ἐστιατόριο Γσάκωνα ὁ ἐπιθεωρητὴς τῶν ρουμανικῶν σχολείων Μακεδονίας, Ἡπέριου καὶ Ἀλβανίας Ντούμας, ἔσκασε ξάφνου κάτω σὰ βόμβα πού ἔριξε κάτω ματωμένο τὸν Ντούμα. Ἦταν ἓνα «τρομπόνι». Ἡ ἀστυνομία ἔπιασε τὴν ἄλλη μέρα τὸν Γάσο Βόγα, πού εἶχε πυροβολήσει, τὸν Γεώργιο Πεντζίκη καὶ τὸν Μυλωνᾶ. Εἶχε πετύχει διάνια. Ὁρκίστηκαν ὅμως ἡ «μαντάμα» καὶ τὰ κορίτσια ἑνὸς «οἴκου» ὅτι ἐκείνη τὴ νύχτα διασκεδάσαν μὲ τοὺς κατηγορουμένους ἀπ' τὴν ὥρα πού ἀνάβαν τὰ φῶτα, ὡς τὰ μεσάνυχτα.

Πρόθυμος καὶ ἀκούρατος ἐξυπηρετοῦσε τὸν ἀγῶνα καὶ ὁ γιατρός Ζάννας, πού εἶχε καὶ στενὲς σχέσεις μὲ μπέηδες, πασάδες, ὑπαλλήλους καὶ ἀξιωματικούς, ἔμπιστος οἰκογενειακὸς γιατρός τους, ὁ φαρμακοποιὸς Κένας καὶ πολλοὶ ἄλλοι. Ἐδῶ ἡ ὀργάνωση δὲν εἶχε τὴν ἔκταση καὶ τὴν πληρότητα τῆς Μοναστηριώτικης, οὔτε εἶχε κηρύξει μποϊκοτάζ σὲ ἐβραϊκὰ καταστήματα. Δὲν

διατηρούσε επίσης και δικαστήρια, ούτε χρειάστηκε να στρατολογήσει νεαρά, φρόνιμα και φτωχά παιδιά για να τα εκπαιδεύσει και να τα διαμορφώσει σε δουλοφρόνους...Σ' ένα λιμάνι υπάρχουν πάντοτε άτακτα στοιχιστά, πρόθυμα να σκοτώσουν χωρίς προπαρασκευή και διαπαιδαγώγηση. "Ένας απ' τες Κυδιωνές, «αλιώνιος φοιτητής», ο 'Αϊβαλιώτης, σκότωσε με δική του πρωτοβουλία τον Βούλγαρο παπά Παπασταμάτη, απ' τούς άρχηγούς του Κομιτάτου, μέσα στο σπίτι του, πλάι στον αστυνομικό σταθμό (καρακάλι). Χρησιμοποίησε μάλιστα και κουμπούρα παραγεμισμένη με πολλά άτσαλένια μικροκομματάκια. Στή Θεσσαλονίκη νεκραναστήθηκαν τότε όπλα του 1821, όπως ή «κουμπούρα», το «τρομπόνι» κλπ. Είχαν μιὰ βολή, αλλά δραστική. Δεν έλειπαν κι' εκείνοι που σκότωναν και για χρηματική άμοιβή. Και ο Μητσογιώργος απ' τὰ Χάσια, έπειτα από έντολή της έπιτροπής Κοζάνης και ύστερα από συνεννόηση με τον γραμματέα της 'Ιερᾶς Μητροπόλεως Σερβίων και Κοζάνης και τον ήγούμενο του Ζπανιού, έροιξε νεκρό με μιὰ «βουβή πιστολιά» μέσα στην πλατεία των Σερβίων τον κομισιέρη Κατσαμαῖ, φανατικό Ρουμάνο και φανατικώτερο μισέλληνα, που είχε γίνει ο φόβος και ο εφιάλτης ύλης της περιοχής. Είχε πάει καβάλλα στα Σέρβια με τὸ ἄλογο του Ρακᾶ και καβάλλα γύρισε τὴν ἄλλη μέρα στην Κοζάνη. Ηρωϊκῶς πήγε στην 'Ιερὰ Μητρόπολη και πήρε απ' τὸ χέρι του γραμματέα της Στέργιου Παπαργυρούδη τὸ συμφωνημένο τίμημα, κάπου 10 λίρες.

Χρησιμοποιήθηκαν και Τουῦρκοι. 'Ο Σαντρεντίν π.χ. σκότωσε μιὰ βραδιά στα 1909 μέσα στη Φλώρινα τὸν βοεβόδα Τζόλε για 50 λίρες. Φυγοδίκησε ὁ ἴδιος, αναγκάστηκε να φυγοδικήσει αρκετὸν καιρὸ και ὁ Τέγος Σαπουντζής, που κατηγοροῦνταν για ἠθικὸς αὐτουργός. "Εμεινε έπειτα κάμποσους μῆνες φυλακὴ και στὸ τέλος ἀθωώθηκε.

Πολλοὶ Τουῦρκοι πολλές φορές μᾶς ἐξυπηρέτησαν στὸ κεφάλαιο αὐτὸ σε περιοχὲς ὅπως ἡ Καστοριά, ἡ Γευγελή και Δοϊράνη χωρίς βέβαια να χαρακτηρίζονται φιλέλληδες. 'Ενεργούσαν για τὸ χρέμα και τὸ πολὺ-πολὺ για κάποια φιλικὴ ὑποχρέωση.

"Εγιναν ὥστόσο και στην Θεσσαλονίκη αρκετοὶ φόνοι απ' τὸ ἐκτελεστικό της, ὄχι μόνο Βούλγαρων ἀλλὰ και Ρουμάνων και 'Αλβανιστῶν.

Οἱ Βούλγαροι, ὅπως γράφει ὁ φιλοβούλγαρος Λαμπούς στὸ βιβλίο του «Δεκαεπτά χρόνια Βαλκανικῆς 'Ιστορίας», ὀνόμασαν τὴν μεγάλη ἔβδομάδα του 1908 «Τρομερὴ ἔβδομάδα», γιατί εἶχαν τότε δύο θύματα. Εἶχε ἀναπτύξει ἡ ἐπιτροπὴ και πολύπλευρη δραστηριότητα. Νοίκιασε ἕνα κενεϊὸ στὸν σιδηροδρομικὸ σταθμὸ και τὸ παραχώρησε στοὺς ἀδελφούς Τσαπούλη για να χρησιμεύσει ὡς κέντρο διακομιδῆς ἐπιστολῶν, ἐγγράφων, περιστροφῶν κλπ. Και ἐκπλήρωσε τὴν ἀποστολὴ του με τὸν πιὸ θαυμάσιο τρόπο. 'Η ἀδελφὴ τους προπάντων ἐργάστηκε μ' ὄλη της τὴν ψυχὴ.

"Οτι κι' ἂν πῆ κανεὶς για τὸς δικούς μας σιδηροδρομικοὺς ὑπαλλήλους τῶν γραμμῶν Θεσσαλονίκης - Μοναστηρίου, Θεσσαλονίκης - Σινοπίων - Βελι-

γχαδίου, Θεσσαλονίκης - Κωνσταντινουπόλεως, πού ἀποτελοῦσαν τὴν μεγάλη πλειοψηφία τοῦ προσωπικοῦ, θὰ ἦταν λίγο.

Προθυμότετοι καὶ ψυχραιμότετοι, ἀψήρουν κάθε κίνδυνο. Κουβαλοῦσαν χερτιὰ, ὅπλα, ἀνθρώπους, χωρὶς τὸ παραμικρότερο ἀτύχημα. Ἡ φυγάδευση τοῦ ὑπολοχαγοῦ Ἀμβράσογλου (Ντόκτορ Γιάννη) ἀπ' τὸ Ἑπταπύργιο μὲ τὸν πρωτότυπο ἐκεῖνο τρόπο προδίδει ὅτι ἡ Ὀργάνωση Θεσσαλονίκης εἶχε πολλὴ φαντασία καὶ περισσότερη ἱκανότητα.

Νωρίτερα, ὁ Ἀμβράσογλου πῆγε ὡς ὁ «γραμματεὺς» τοῦ προξενείου «Ἀμβρακιώτης» στὴ Νάουσα νὰ πάρῃ τὴν ἀρχηγία ἐνὸς σώματος. Ξεκίνησε μὲ τὸν διερμηνέα τοῦ προξενείου Ἀσκητή, τὸν Α. Χατζηλάζαρο καὶ τὸν Κων. Ζάννα μ' ἓνα εἰδικὸ τραῖνο πού πήγαινε στὶς 6 Ἰουνίου τοῦ 1905 μίαν τούρκικη ἐκδρομὴ στὴ Βέρροια. Ἡθελαν καὶ οἱ Τούρκοι νὰ διακηρύξουν τὴν παρουσία τους στὴν διεκδικούμενη ἀπ' ὅλους Μακεδονία. Ἐνας ρωμιὸς σιδηροδρομικὸς ἐπιθεωρητὴς τοὺς ἔβαλε κρυφὰ σ' ἓνα τελευταῖο διαμέρισμα. Στὸ σταθμὸ τῆς «Καραφέριας» — ὅπως ἔλεγαν οἱ Τούρκοι τὴ Βέρροια — βρέθηκαν μπροστὰ σὲ μιὰ ξαφνικὴ δυσκολία, πού καθόλου δὲν περίμεναν. Ὅλα τὰ ἀμάξια εἶχαν διατεθῆ γιὰ τοὺς ἐκδρομεῖς. Ἀναγκάστηκαν οἱ Ζάννας καὶ Χατζηλάζαρος νὰ πιάσουν ἀπ' τὰ δύο χερσὺλια μιὰν ἀρκετὰ βαρεῖα βαλίτσα καὶ νὰ προχωρήσουν μὲ τὰ πόδια γιὰ τὴν ἀνηφορικὴ πόλη μέσα στὸ λιοπύρι. Οἱ δύο προξενικοὶ ἀκολουθοῦσαν. Τοὺς εἶδε ὅμως ὁ ἐνωμοτάρχης Χαλλῆλ Τσαπούς, πού εἶχε πολλὲς ὑποχρεώσεις στὸ γιαντὸ Ζάννα, τρέχει ἀρπάζει τὴ βαλίτσα καὶ τὴν φορτώνει στὴν πλάτη ἐνὸς ὑπενωμοτάρχη. Ἡ ψυχὴ τῶν προξενικῶν πῆγε στὸ μεταξὺ «στὴν Κούλουρη». Ἡ βαλίτσα εἶχε περιστροφή, φυσίγγια, δυναμίτη. Ἄν ὁ ὑπενωμοτάρχης τὴν ἄνοιγε ἢ τοῦ ἔπεφτε, θὰ ἦταν καταστροφή. Θὰ ρεζιλευόταν καὶ τὸ προξενεῖο. Εὐτυχῶς δὲν μεσολάβησε τίποτε τὸ δυσάρεστο. Ματαιώθηκαν μόνον τὰ ἀρματολίτικα σχέδια τοῦ Ἀμβράσογλου. Ἦταν ἄτυχος. Ἐπειτα ἀπὸ ἓνα μῆνα, τράβηξε μ' ἓνα μικρὸ σῶμα, πρὸς βορρὰν αὐτὴ τὴ φορά, γιὰ τὸ Μπέλες καὶ βρέθηκε ψευτογιατρός στὸ Ἑπταπύργιο.

Ὁ τρόπος τῆς μεταφορᾶς τῶν ὅπλων ἀποδείκνυε τὴν τελειότητα τῆς Ὀργάνωσης. Ἡ Θεσσαλονικὴ προμήθευε ὄπλισμὸ σ' ὅλη σχεδὸν τὴ Μακεδονία. Στὴν Ἐδεσσα, Νάουσα καὶ Βέρροια στέλλονταν σὲ μεγάλες μπάλλες ἀπὸ βαμπάκι γιὰ τὰ ἐργοστάσιά τους. Τοὺς ἔγραφαν μόνον ἀπ' ἔξω κεφαλαῖα γράμματα Α.Β. Στὴ Στρόμνιτσα ταξίδευαν ὅπλα μὲ κάσες καὶ δέματα ἀπὸ ἐμπορεύματα, λαχανικὰ κλπ. Τὰ φόρτωναν οἱ παραγγελιοδόχοι Ζήσης Βέρρος καὶ Χρίστος Κοτσάκης καὶ τὰ παραλάβαινε στὸ σιδηροδρομικὸ σταθμὸ τοῦ Οὐντόβου ὁ Λεωνίδας Παπαδιονυσίου. Μιὰ μέρα, τὸν Ἰούλιο τοῦ 1907, ξεφορτώθηκαν στὸ σταθμὸ δύο βαρεῖες κάσες μὲ «σιδηρικὰ» πού εἶχαν τὰ γράμματα Α.Β. Ἐκρυσαν 10 κοντὰ μάλινγερ, προορισμένα γιὰ ἓνα καινούργιο σῶμα πού θὰ συγκροτοῦσε στὸ Μπέλες ὁ Στρωμμονισιώτης ὀπλαρχηγὸς Παντελῆς Γραιμὸς (εἶχε ἀναγκαστῆ νὰ πάῃ τὸ 1902 μὲ τοὺς κομιτατζήδες, γιὰτὶ σκότωσε ἓνα θρα-

σύτατο Τούρκο, τὸ εἶχε σιάσει ἀπ' αὐτοὺς καὶ βρισκόταν τώρα στὸ βάλτο τῶν Γιαννιτσῶν). Ὁ πάππος του ἢ προπάππος του εἶχε πέσει στὴν ἔξοδο τοῦ Μεσολογγίου, ὁ πατέρας του ἦταν παπάς, ὁ ἀδελφός του δάσκαλος καὶ ἕνας ἄλλος ἀδελφός του θύμα τῶν κομιτατζήδων. Ὁ Παπαδιονυσίου παρέδωσε τὶς δυὸ κάσες σ' ἕνα Βούλγαρο ἀγωγιάτη, πού εἶχε πολλὰ χρόνια στὴ δουλειά του. Οἱ Ἕλληνες ἀγωγιάτες δὲν μποροῦσαν νὰ σταθοῦν, γιατί θὰ τοὺς ζέκαναν οἱ κομιτατζήδες. Ὁ ἀγωγιάτης εἶχε τὶς κάσες τῆ νύχτα σπῆτι του — ἡ ἀπόστασι ἀπ' τὸ σταθμὸ στὴ Σπρώμνιτσα εἶναι 4-5 ὥρες καὶ τὸ πρῶτ' τις ζεφόρτωσε σὲ ὀρισμένο σπῆτι, σύμφωνα μὲ τὴν παραγγελία, χωρὶς νὰ δεχτῆ οὔτε ἕνα ποτήρι καφέ ἢ ρακή. Διαπίστωσαν εὐθὺς ἐκεῖ ὅτι τις εἶχε παραβιάσει. Ἦξερε τὸ περιεχόμενό τους. Ἐπρεπε νὰ περιμένουν ἀπὸ στιγμὴ σὲ στιγμὴ τοὺς Τούρκους πολίτηδες καὶ τζανταραμάδες. Τὰ ἔχασαν. Κάλεσαν καὶ τὸν «διευθυντὴ» τῶν σχολειῶν (τὸν ἀνθυπολοχαγὸ Βλάσιο Τσιρογιάννη). Ἀλλὰ τὴ θεραπεία βρῆκε μία γριά, ἡ Καραμανώλαινα. Τύλιξε τὰ τουφέκια στὰ στρώματα καὶ παπλώματα, τὰ φόρτωσε στὸ ἄλλο γόττης, καβαλλίκεψε καὶ καμαρωτῆ πέρασε ἀπ' τὸν κεντρικότερο δρόμο καὶ τὰ πῆγε στὸ Λάμποβο, ὅπου ἦταν ὁ προορισμὸς τους.

Μιὰ μέρα πού ταξίδευε μὲ τὸ τραῖνο ὁ Μητροπολίτης Δοϊράνης Παρθένιος, στάθηκε ὅλη τὴν ὥρα ἕρθιος στὸ παράθυρο νὰ κοιτάξῃ ἔξω. Οἱ Τούρκοι ἀξιωματικοί, πού ἦταν στὸ ἴδιο διαμέρισμα, τοῦ πρόσφεραν τὴν καλύτερη θέση καὶ τὸν κάλεσαν νὰ καθήσῃ. Τοὺς εὐχαρίστησε καὶ προτίμησε νὰ θαυμάσῃ ἕρθιος ἀπ' τὸ παράθυρο τὸν κάμπο. Ἐκρυβε δύο μάλινχερ κάτω ἀπὸ τὸ ράσο του, πού δὲν τὸν ἄφηναν νὰ καθήσῃ...

Ὁ Μητροπολίτης πάλι Ἐδessaς Στέφανος, πού γύριζε τὸ Νοέμβριο τοῦ 1904 στὴν ἔδρα του καὶ τὸν ὑποδέχονταν πλῆθος κόσμου καὶ Τούρκοι ἀστυνομικοί, εἶχε πίσω του τὸν διάκο μὲ δύο μεγάλα κερὰ τυλιγμένα σὲ κόκκινο χαρτὶ στὰ χέρια. Ἦταν κοντὰ μάλινχερ. Ποιὸς μποροῦσε νὰ φανταστῆ τὴν τόλμη καὶ θρασύτητα;

Ἐξω ἀπ' τὴ Θεσσαλονίκη, στὸν κάμπο πρὸς τὴ Βέρροια καὶ τὸν Ἄξιό, ἦταν τὸ ἐξοχικὸ καφεζυθοπωλεῖο ὁ «Ὀλυμπος» τοῦ Θωμᾶ Πανᾶ. Πήγαιναν ἐκεῖ «περίπατο» μὲ ἀμάξια κυρίες, πού σκέπαζαν μὲ τὶς φοῦστες — ἦταν τότε μικριές — καὶ τὸν ποδόγυρο τουφέκια καὶ πολεμοφόδια, πού τὰ ἔπαιρναν χωρικοί. Ὁ «Ὀλυμπος» ἦταν κέντρον ἐφοδιασμοῦ. Τὸ ἤξεραν χωριάτες, γκαρσόνια, πελάτες, ἀμαζιάδες, γυναῖκες κλπ., ἕνα μεγάλο πλῆθος ἀνθρώπων καὶ ὅμως δὲν ἀποκαλύφθηκε τίποτε.

Ὁ Γεώργιος Ρώμπαπας πήγαινε ὀπλισμὸ ἀπ' τὰ πλοῖα στὸ Τουρπάλη Χὰν καὶ στὴν ἀποθήκη τῆς Τράπεζας τῆς Μυτιλήνης. Ἡ Τράπεζα αὐτὴ εἶχε νοικιάσει μὲ ψεύτικο ὄνομα εἰδικὸ σπῆτι στὸν Ἰππόδρομο γιὰ κεντρικὴ ἀποθήκη ὀπλισμοῦ τὸ ἔπιασαν ὅμως οἱ Τούρκοι.

Ὁ καθηγητῆς Dakin ἔγραψε μεγάλη καὶ πολυσέλιδη ἱστορία τῶν γεγονότων γύρω ἀπ' τὸν Μακεδονικὸ Ἀγώνα μὲ βάση καὶ ἀρχεῖα τοῦ ἀγγλικοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν. Ὅταν γράφονταν οἱ σελίδες αὐτὲς τὸ ἔργο του δὲν

είχε έκτυπωθῆ. Σύμφωνα λοιπόν με τίς έκθέσεις τῶν Ἀγγλων προξένων κατασχέθηκαν στό σπίτι τοῦ Ζήση, ὑποδιευθυντοῦ τῆς Τράπεζας Μυτιλήνης, 200 περιστροφά τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ, 7.500 φυσίγγια ὕπλων γκρά καί 4.000 περιστροφῶν. Στήν ἀποθήκη τῆς ἴδιας Τράπεζας βρέθηκαν πολλές κάσες με ὕπλα καί φυσίγγια. Ὁ Ζήσης πρόλαβε νά κρυφτῆ στό σπίτι τοῦ Σερέφα καί ντυμένος σάν ασυμπάνος ξέφυγε με μιὰ βάρκα. Φυλακίστηκαν οἱ δύο ἀποθηκάριοι τῆς Τράπεζας, Πλάσκας καί Κύρου.

Ὁ Dakin γράφει ἐπίσης ὅτι ὁ Ἀγγλος ἀξιωματικός τῶν μεταρρυθμίσεων Χάμιλτον βρῆκε στό Καλαμίτσι τῆς Καβάλας μεγάλη ποσότητα ὕπλων με τή σφραγίδα τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ — ἀντικαθιστοῦσε τότε ἡ Ἑλλάδα τὰ παλιά τουφέκια γκρά με τὰ μάλινχερ Σινάουερ —. Ὁ γκαβάζης τοῦ ἑλληνικοῦ προξενίου Καβάλας τὰ εἶχε παρακολουθήσει. Χρησίμεψαν γιά ἀποθήκες καρνεϊά καί ἕνα παγοποιεῖο. Ὁ μακαρίτης στρατηγός Λουκάς Σαπλαρόπουλος, πού εἶχε ὑπηρετήσει τότε στή Θεσσαλονίκη, ἔλεγε ὅτι ἦσαν ἀσφαλέστερη ἢ ἐκφόρτωση ὕπλων ἀπ' τὰ πλοῖα στήν προκυμαία, ὅταν ὑπῆρχε ἐκεῖ πολὺς κόσμος...

Στή Γευγελή καταρτίστηκε ἡ «Φιλόπτωχος Ἀδελφότης», πού ἦταν καί ἀληθινὸ κομιτάτο. Εἶχε σκαρώσει καί μία μπάντα ἀπὸ 32 ὄργανα (!), θριαμβευτικὸ γιά μᾶς γεγονός καί ταπεινωτικὸ καί συντριπτικὸ γιά τοὺς Βουλγάρους. Καί δὲν πολεμοῦσαν τοὺς Βουλγάρους μονάχα με τοὺς ἤχους τῆς μουσικῆς, ὅσο ἐνοχλητικοὶ κι' ἄν ἦταν. Ἄρχισαν καί αὐτοὶ με τὸ αἷμα τους νά βᾶφουν τοὺς δρόμους τῆς Γευγελῆς. Ἔως τότε εἶχαν πέσει δικοὶ μας: ὁ γιατρός Δημ. Κυβερνίδης, ὁ Γεώργιος Βαφόπουλος, ὁ Χρῆστος Τσίτσης, μεγαλέμπορος, ὁ Χατζηγεωργῆς Τσορλίνης, ἡ ἡρωϊκὴ δασκαλίτσα Κατερίνη Χατζηγεωργίου, ὁ Χαρ. Γκαλίτσης, ὁ Γεωργ. Ξανθός καί ἄλλοι. Εἶχε ἔρθει τώρα ἡ δική τους σειρά.

Βουλγαρικὴ ἐπιτροπὴ πῆγε τὸ 1906 στή Θεσσαλονίκη νά διαμαρτυρηθῆ στὸν Χιλμὴ πασά καί τοὺς «πράκτορες» γιά τοὺς φόνους Βουλγάρων ἀπὸ γραικομάνους στή Γευγελή. Τῆ μέρα ὅμως πού γύρισε πίσω, ἔπεσε μέσα στή Γευγελή νεκρὸς ἀπὸ σφαῖρες ὁ γιὸς τοῦ προέδρου τῆς ἐπιτροπῆς αὐτῆς Χατζημητσοφ.

Στὰ Γιαννιτσὰ ἐπίσης κατόρθωσαν νά ἐκδικηθοῦν οἱ δικοὶ μας, σύμφωνα με τὸν Μωσαϊκὸ νόμο, τοὺς νεκροὺς Δημ. Χατζηδημητρίου, Σοφία Βαρελά, Ἄθαν. Οἰκονόμου, Γεωργ. Χατζηγεωργίου, Καραπατάκη, τὸν τραυματισμὸ τοῦ Ἰωάννου Βλάχου, Γεωργ. Ζωγράφου καί τῶν ἄλλων.

Ὁ Π. Μελάς μᾶς δίνει με τὰ γράμματά του τὰ ὀνόματα τῆς ἐπιτροπῆς Κοζάνης, τῆς «ἄμυνας», πού ἔμειναν τὰ ἴδια ὡς τὸ τέλος (Ναταλίας Μελά, Παῦλος Μελάς, ἔκδ. 1964, σελ. 290).

Ὁ Λάκης Πιρζας ἔχει ἐπίσης τὰ ὀνόματα τῆς ἐπιτροπῆς (ἀμύνης) τῆς Φλώρινας. Τὸ λόγο ὅμως ἐκεῖ εἶχαν κυρίως οἱ ἐκπρόσωποι τοῦ «Κέντρου», Μπάλλος, Πανουσόπουλος, Τέγος Σαπουντζῆς, Ζαμκίνος. Ἔστερα ἀπ' τὴ νεοτουρκικὴ μεταπολίτευση ἀνέλαβαν ὁ Δημ. Λαμπράκης, ἐγώ, πάλι ὁ Τέγος Σαπουντζῆς. Ὁ τότε Μητροπολίτης Μογλενῶν καί Φλωρίνης Χρῦσανθος με εἶχε

δεχτή με πολλή δυσκολία ως γραμματέα τῆς «Ἱερᾶς Μητροπόλεως» καὶ μοῦ παραπονέθηκε ὕστερα ἀπὸ λίγες ἐβδομάδες ὅτι ἀναγκάστηκε ἐξ αἰτίας μου νὰ κιντῶνῃ μιὰ πιθαμὴ τὸ ράσο του, γιατί ἀπ' τὸν φόβο του καὶ τὴν ἀγωνία του εἶχε πέσει πολὺ ἢ μεγάλη του κοιλιὰ..

Μέσα στὴ Φλώρινα οἱ Βουλγάροι δὲν πείραζαν ποτὲ κανέναν Ἕλληνα. Τὴν ἀνοιξὴ ὅμως τοῦ 1905 πῆγε ἐκεῖ ἀπ' τὸ Μοναστήρι ὁ Στέφος καὶ τραυματίσε δύο Βουλγάρους, τὸν ἕνα θανάσιμα. Ἐπειτα τραυματίστηκαν καὶ σκοτώθηκαν καὶ ἄλλοι. Στὴν Ἔδεσσα πρωτοστάτησαν οἱ Παπασαβέννας καὶ Φράγγος, ἐπιθεωρητὴς τῶν σχολείων, ὁ γιατρός Ρίζος, ὁ ἐργοστασιάρχης Χατζημίχος καὶ ὁ Θεοδ. Ἀλμπάνης. Σχημάτιζαν τὸ «Κέντρον», ὅπως γράφει ὁ Κ. Μαζαράκης Αἰνιᾶν (Κ. Μαζαράκη Αἰνιᾶνος, Ὁ Μακεδονικὸς Ἀγὼν. Ἀναμνήσεις, σελ. 21).

Στὴ Στρώμνιτσα εἶχαν σκοτωθῆ σ' ἕνα χρόνο ἔντεκα δικοὶ μας. Ἀπ' τὰ μέσα τοῦ 1904 ἄρχισαν 14 νέοι νὰ γυρίζουν τὸ βραδάκι τοὺς δρόμους ὅπλισμένοι μὲ μαχαίρια καὶ πιστόλια, πού εἶχαν ἀγοράσει ἀπὸ Τούρκους, γιὰ νὰ προστατεύσουν τοὺς τρομοκρατημένους συμπολίτες τους. Ἦταν σὰν ἀστυνομικὲς περιπολίες. Ἐπίσης ἔκαναν τὸ ἴδιο κάπου 46 παιδιὰ 13-14 χρονῶν. Περιπολοῦσαν ἀνὰ τέσσερες. Δὲν εἶχαν βέβαια ὅπλα ἐπάνω τους, μὰ ἡ παρουσία τους θὰ ἦταν πολὺ ἐνοχλητικὴ γιὰ ἐκείνους πού θὰ ἐτοίμαζαν δολοφονία. Τὸ βραδάκι τῆς 9 Ὀκτωβρίου τοῦ 1904 οἱ Νικ. Ἀγγειοπλάστης καὶ Νικ. Παπακωνσταντίνου, πού γύριζαν γιὰ νὰ προστατεύσουν ἄλλους, δέχτηκαν οἱ ἴδιοι ἐπίθεσιν. Ὁ Παπακωνσταντίνου, ἂν καὶ γιγαντώσωμος, ἔπεσε ἀμέσως νεκρὸς ἀπὸ δύο σφαῖρες στὸ κεφάλι πού τοῦ τις φύτεψε ὁ «πιστὸς καὶ ἀφρωσιωμένος» μαθητευόμενος καὶ προστατευόμενός του. Ὁ Ἀγγειοπλάστης πρόλαβε νὰ χτυπήσῃ μὲ τὸ μπαστοῦνι τὸν Κύρου, παλαιὸ ἄλλοτε φίλο, πού εἶχε παρασυρθῆ ἀπὸ τὸ κομιτάτο καὶ παρίστανε τὴν ὥρα τὸν μετανιωμένο. Ἐτσι γλύτωσε μὲ μιὰ πληγὴ στὸ χέρι. Μὲ τὸ ἴδιο μπαστοῦνι ζέφυγε καὶ ἀπὸ ἄλλες πολλὰς ἐπιθέσεις.

Στὴν Ἄγρα (Βλάβοδο) τῆς Ἐδεσσας διόρισε ὁ Κων. Μαζαράκης ἐπιτροπὴ ἀπ' τοὺς Μῆτσο Μπάνα, Δῆμο Μπακιρτζή, Τάσο Καρτά καὶ Παπαχρίστου. Διόρισε ἐπίσης καὶ ὄρισε «μονίμους ὀπλίτας» τοὺς Πέτρο καὶ Χρίστο Κόρα, ἀρχηγὸ τῆς ἐφεδρείας (αὐτοαμύνης) τὸν Γεωργ. Κράλη, ἀποθηκάριο τὸν Θεόδωρο Καρτά.

ΔΥΤΙΚΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ

Α) Ο ΠΟΛΕΜΟΣ ΣΤΑ ΒΟΥΝΑ

Τὸν Παῦλο Μελά διαδέχτηκε στὰ Κορέστια ὁ Ρούβας (Κατεχάκης), πού ἦρθε μὲ καινούργιο σῶμα. Ὑπῆρχε ἤδη ἐκεῖ ἀπ' τὸν Αὐγούστο ὁ Θύμιος Καούδης μὲ 12 ἄνδρες, πού εἶχε δώσει ἀρκετὲς μάχες μὲ τοὺς κοιμιτατζήδες. Στὸ Τρίγωνο (Ὅστιμα) χτυπήθηκε στὶς 14 Σεπτεμβρίου μὲ τετραπλάσιους ἐχθρούς. Πῆγε μάλιστα ὁ ἴδιος νὰ τοὺς ἐπιτεθῇ. Ὁ Κρητικὸς Σκουντρής, ὁ Ντίνες ἀπ' τὴ Στάτιτσα — πού ἔκαψε καὶ ἔφερε τὸ κεφάλι τοῦ Π. Μελά — καὶ ὁ στρατιώτης Ζιούλης πού λιποτάκτησε γιὰ νὰ πολεμήσῃ στὴ μακρινὴ Μακεδονία, σὲ λίγο ἀποκόπηκαν ἀπ' τοὺς συντρόφους τους καὶ ταμπουρώθηκαν σ' ἓνα σπίτι. Οἱ κοιμιτατζήδες τοὺς κύκλωσαν. Οἱ τρεῖς γενναῖοι ἀντιστέκονταν γερά, ἀφοβα. Οἱ κοιμιτατζήδες ἕμως κατόρθωσαν νὰ βάλουν φωτιά στὸ σπίτι. Ὁ Ντίνες τρύπωσε σ' ἓνα συγγενικὸ του σπίτι. Ὁ Ζιούλης, ἐκεῖ πού ἔφυγε, ἦ, ἀκριβέστερα, ἐκεῖ πού σερνόταν ζαλισμένος χωρὶς νὰ ξέρῃ πῶς νὰ καταφύγῃ, βλέπει ν' ἀνοίγῃ ξαφνικὰ μιὰ πορτοῦλα καὶ ἓνα γυναικεῖο χέρι νὰ τὸν τραβάῃ. Ἦταν ἡ Λένα, μιὰ ὁμορφὴ κοπέλλα 16-17 χρονῶν, πού μὲ τὸ δάκτυλο στὸ στόμα, γιὰ νὰ μὴ βγάλῃ μιλιὰ, τὸν ὀδήγησε στὸν ἀχυρῶνα καὶ τὸν ἔκρυψε στὰ ἄχυρα. Τὸ ἔκαμε ἴσως χωρὶς νὰ τὸ ξέρουν ὁ πατέρας της καὶ οἱ ἄλλοι δικοὶ της. Εἶχε δεῖ δυὸ φορὲς τὸν Ζιούλη μαζί μὲ τὸ σῶμα καὶ τὸν συμπάθησε. Καιροφυλακτοῦσε πολλὴν ὥρα γιὰ νὰ τὸν γλυτώσῃ. Τελευταῖος βγῆκε ἀπ' τὸ καμμένο σπίτι ὁ Σκουντρής. Καψαλισμένος ἀπ' τὴ φωτιά καὶ ἐλαφρὰ πληγωμένος χώθηκε σὲ μερικὰ ψηλὰ φασόλια καὶ καλαμπόκια. Οἱ κοιμιτατζήδες νόμισαν ὅτι τοὺς πλάκωσε τὸ σπίτι, πού γκρεμίστηκε μὲ πάταγο. Γι' αὐτὸ καὶ δὲν ἔψαξαν νὰ δοῦν τί ἀπόγιναν. Δὲν εἶχαν ἐξ ἄλλου καιρὸ οὔτε καὶ διάθεση. Τοὺς εἶχε κοστίσει ὡς τότε ἡ συμπλοκὴ τέσσερις νεκροὺς καὶ πέντε τραυματίες. Καὶ ἐξακολουθοῦσε νὰ τοὺς χτυπᾷ ἄσχημα ὁ Καούδης μὲ τοὺς ἄλλους ἄνδρες. Ἦρθε σὲ ἐνίσχυσή του, ὅπως συνήθιζε, ὁ Παπασταῦρος μὲ Πισοδαρίτες καὶ Ἀνταρτικιώτες. Οἱ κοιμιτατζήδες προτίμησαν λοιπὸν νὰ φύγουν.

Δημιουργήθηκε τότε ἡ ἐντύπωση ὅτι οἱ Κρητικοὶ ἦταν γενικὰ τρομεροὶ σιοπευτὲς. Σὲ μιὰ σύσκεψή κοιμιτατζήδων, γιὰ νὰ χτυπήσουν τὸ Λέχοβο, ὁ βοεβόδας Καρσάκωφ τοὺς εἶπε νὰ ἀφήσουν κατὰ μέρος τὸ φιλόδοξο σχέδιο, γιατί θὰ ἀποτύχαιναν ἂν βρῖσκονταν ἐκεῖ ἔστω καὶ λίγοι ἀντάρτες, ὅπως οἱ Κρητικοὶ τῆς Ὅστιμας, πού ἔκαβαν ἀπὸ μακριὰ μὲ σφαῖρα μιὰ τρίχα. Ἦταν ἕμως

οί ἄνδρες τοῦ Καούδη ἀπαρηγόρητοι καὶ περίλυποι, γιατί δὲν κατάφεραν νὰ ἐξοντώσουν στὴν συμπλοκὴ ὅλους τοὺς τετραπλάσιους ἀντιπάλους!

Ὁ θεοφοβούμενος Καούδης καὶ οἱ ἄνδρες του μὲ τὸν Παπασταῦρο εἶχαν συμφωνήσει ἐκεῖνες τὶς μέρες νὰ πᾶνε τὴν Κυριακὴ στὴν Ἁγία Τριάδα (βυζαντινὸ μοναστήρι χτισμένο σ' ἓνα μεγάλο δάσος ἀπὸ πελώριες καὶ αἰωνόβιες ὄξιές) καὶ νὰ μεταλάβουν. Ὁ Παπασταῦρος τελείωσε γρήγορα τὴν λειτουργία στὸ Πισοδέρι καὶ πετάχτηκε στὴν Ἁγία Τριάδα. Τὸ σῶμα ἔμως εἶχε πάρει ἀντίθετη διεύθυνση καὶ πῆγε μακριὰ καὶ ψηλὰ στὸ ἀπώτερο σημεῖο τοῦ δάσους τοῦ Ἀνταρτικοῦ. Κατὰ τὸ μεσημέρι ἔφτασε ἐκεῖ λαχανιασμένος ὁ Παπασταῦρος μὲ τὸ δυσκοπότερο στὸ χέρι καὶ τὸ τουφέκι στὸν ὄμο : «Α! μπρέ, γιατί δὲν ἤρθατε στὸ μοναστήρι καὶ μὲ γελάσατε ἐμένα»; τοὺς φώναξε. «Παπούλη», τοῦ ἀποκρίθηκε ὁ Καούδης, «χθὲς καὶ προχθὲς σκοτώσαμε τρεῖς ἀνθρώπους... Τὰ χέρια μας στάζουν αἷμα».

Εἶχαν πράγματι σκοτώσει καὶ τὸν Χατζὴ Παῦλο ἀπ' τὸ Ἀνταρτικό, ποὺ τὸν εἶχε συγχωρήσει τὴν ἄνοιξη ὁ Παῦλος Μεῶς καὶ ποὺ ἦταν τώρα ὁ αἰμοβόρος ἐκπρόσωπος τοῦ Κομιτάτου στὸ χωριό. Τὸν πελέκησαν στὴν ἴδια ἀκριβῶς θέση, ὅπου λίγο καιρὸ πρὶν εἶχαν σφαγιαستῆ οἱ δύο πρόκριτοι τοῦ Ἀνταρτικοῦ Λαντζάκης καὶ Μῆρτσος.

— Ἀμπρέ, μπουνταλάδες εἶστε... Δὲν ξέρετε ὅτι μὲ τὸ αἷμα αὐτὸ ξεπλύνετε καὶ τὶς παλιές σας ἁμαρτίες;

Ὁ Παπασταῦρος δὲν ἦταν βέβαια πολὺ καλὸς καὶ ὁρθόδοξος χριστιανός. Ἀντιπροσώπευε ἔμως τὸ πραγματικὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς.

Ἡ κατάσταση γενικὰ δὲν ἦταν ρόδινη. Μὲ τὸ χαμὸ τοῦ Κώστα χάθηκαν καὶ πολλὰ χωριά. Μπῆκαν μέσα οἱ κομιτατζῆδες, ἐπικράτησαν καὶ ριζοβόλησαν. Ἀπὸ τοὺς δικούς μας ἄλλοι ἔφυγαν, ἄλλοι ἐξοντώθηκαν, ἄλλοι ἀναγκάστηκαν νὰ ὑποκύψουν. Ὁ μουχτάρης π.χ. τοῦ Ἀνταρτικοῦ Λάμπρος Νικολάου καὶ οἱ δύο πρόκριτοι Βασίλειος Λαντζάκης καὶ Ναοὺμ Μῆρτσος βρέθηκαν διαδοχικὰ κατακρεουργημένοι ἔξω στὸ δρόμο, ἐνῶ πῆγαιναν στὴ Καστοριά καὶ τὸ Πισοδέρι. Ἀπ' ὅλα ἐκεῖνα τὰ χωριά, ποὺ τὰ περιόδευσε τὴν ἄνοιξη ἡ ἀποστολὴ τῶν ἀξιοματικῶν ἀνενόχλητη, σὰν νὰ βρισκόταν στὴν παλιά Ἑλλάδα, δὲν εἶχαν ἀπομείνει τώρα πιά παρὰ τὸ Ἀνταρτικό καὶ τὸ Πισοδέρι. Ἀλλὰ στὸ πρῶτο εἶχε δημιουργηθῆ ἡδη βουλγαρικὸς πυρήνας καὶ στὸ Πισοδέρι εἶχε ἐγκατασταθῆ στρατιωτικὴ φρουρὰ ἀπὸ ἓνα ἢ δύο λόχους. Ὁ ὑπάρχων Λάκης Νταϊλάκης, ποὺ δολοφονήθηκε ἀπὸ Βουλγάρους στὴν κατοχὴ, εἶχε γράψει στὰ ἀπομνημονεύματά του ὅτι ἔπιασαν τότε γράμμα τοῦ Κομιτάτου ἀπ' τὴ Σόφια, γραμμένο μὲ χημικὴ μελάνη. Ἐγραφε ὅτι θὰ ἄρχιζε ἐλληνικὴ ἔνοπλη δράση καὶ ὅτι ἔπρεπε οἱ κομιτατζῆδες νὰ καλοπιάσουν καὶ νὰ περιποιοθοῦν τὰ βλαχόφωνα καὶ ἀλβανόφωνα χωριά.

Σὲ ἄλλα χωριά ἔμπαιναν οἱ Ρούβας καὶ Καούδης, μὰ γιὰ λίγες ὥρες. Ἄν ἔμεναν περισσότερο, θὰ εἶχαν κατὰλληλα εἰδοποιηθῆ καὶ κινητοποιηθῆ στρατι-

ωτικά άποσπάσματα και φρουρές.

Ήταν και ό χειμώνας βαρύς εκείνα τά χρόνια.

Τή νύχτα τής 13 Νοεμβρίου του 1904 έγινε ή πρώτη από μέρους μας μεγάλη και όμαδική άντεκδίκηση. Μπήκαν οι άντάρτες στο Ζίλενιτς, σ' ένα σπίτι όπου γινόταν γάμος, και τó βούτηξαν στο αίμα. Ό Δούκας ό Σερραύος και ό Νταλίπης πήδησαν τόν τοίχο και άνοιξαν τήν έξώπορτα. "Όρμησαν τότε μέσα όλοι οι άλλοι και έστρωσαν στο τουφεκίδι καλεσμένους και σπιτικούς! Ήταν μιá χοντροκομμένη εκδίκηση του τύπου τής εποχής εκείνης για τή δουλοφρονία του καπετάν Βαγγέλη, τή σφαγή του Παπαδημήτρη και τόσων άλλων.

"Έγραψαν οι δικοί μας ότι στο γάμο έξοντώθηκαν πολλοί κομιτατζήδες. Θα ύπήρχαν βέβαια αρκετοί συνεργάτες τους χωρικοί, αλλά τακτικός ένοπλος κομιτατζής δέν ήταν δυνατό να παρευρεθί στο γάμο. Ύπήρχαν πάρα πολλοί Τοῦρκοι κάτοικοι στο χωριό· μερικοί κιόλας ήταν καλεσμένοι στον γάμο.

Ό αντίκτυπος ήταν πολύ μεγάλος. Άναστατώθηκε τó σύμπαν. Οι πρόξενοι Αυστρίας και Ρωσίας έτρεξαν άμέσως άπ' τó Μοναστήρι και οι πρεσβευτές των δυό «έντολοδόχων» επέδωσαν άυστηρότατη διακοίνωση στην Ύψηλή Πύλη γιατί δέν είχε φροντίσει να προλάβη τó έγκλημα. Ύπεύθυνη θεωρήθηκε ή τουρκική κυβέρνηση γιατί δέν κατέβηκε τρέχοντας άπ' τή Νέβεσκα ή στρατιωτική φρουρά της να άποκλείση μέσα στο χωριό σάν ποντίκια τους κακοποιούς...

Τή διακοίνωση αναδημοσίευσε ή γαλλική Κίτρινη Βίβλος. Στιγματίζει τήν πράξη και ό Ντραγκάνωφ, πού δέν θέλησε να άφιέρωση ποτέ ούτε μιá λέξη για τις άνάλογες και περισσότερες σφαγές Έλλήνων. Άναγράφει ότι σκοτώθηκαν στο γάμο 13 και ένας Τοῦρκος και πληρώθηκε ένας «φιλοβούλγαρος» μπέης. Διαμαρτύρεται επίσης, γιατί οι Τοῦρκοι από άθεράπειτο φιλελληνισμό δέν έπιασαν και πολλούς «έλληνίζοντες» άπ' τά Άσπρωγεια και τήν Δροσπηγή πού είχαν πάρει μέρος στην επίθεση, όπως διαπίστωσαν ό Ρώσος και ό Αυστριακός πρόξενος Μοναστηρίου με τόν ...πνευματισμό και τήν χειρομαντεία...

Οι Τοῦρκοι ώστόσο έπιασαν και φυλάκισαν τους άδελφούς Γραμμενοπούλου ως ήθικούς άυτοργούς και τόν Τοῦρκο Σούλιο, όδηγό των άνταρτών. Έμειναν στην φυλακή Μοναστηρίου έως τó 1908, όταν άνακηρύχτηκε τó νεοτουρκικό σύνταγμα.

Κατά τον Dakin ό τότε Βούλγαρος πρωθυπουργός δήλωσε ότι τó έγκλημα τó έκαμαν λίγοι Έλληνες και Τοῦρκοι και πολλοί Βούλγαροι «γραικομάνοι». Ό Άγγλος όμως πρόξενος Μοναστηρίου δέ τó παραδεχόταν και είχε τήν ύποψία ότι οι Βούλγαροι σχεδίαζαν επίθεση κατά του Στρέμπενου (Άσπρωγείων).

Γεγονός είναι ότι οι Βούλγαροι άναστατώθηκαν άπ' τó άγριο έγκλημα, πού ίκανοποίησε τά πάθη τής εποχής εκείνης, αλλά δέν έξυπνέτησε καθόλου τήν έλληνική ιδέα. Ή ίερή άγανάκτηση όμως των Βουλγάρων άποδεικνύεται πολύ ψεύτικη, αν αναλογιστῆ κανείς ότι για πολλά χρόνια είχαν τó μονοπώλιο

αναλόγων πράξεων. Τις δικαιολογούσε ο πρωθυπουργός και στρατηγός Πετρώφ με την θεωρία ότι συντελοῦσαν στο να αποκτήσουν οι «Βούλγαροι» της Μακεδονίας «βουλγαρική, έθνική συνείδηση» και «βουλγαρικό έθνικό χαρακτήρα»!

Δέν άργησε ωστόσο ή βουλγαρική απάντηση. Στο δρόμο Μοναστηρίου — Κοζάνης, λίγο έξω άπ' τή 'Αμύνταιο, βρέθηκαν στις 28 Νοεμβρίου κατακρουσχημένοι ύχτώ φτωχοί Κοζανίτες, άνδρες και γυναίκες. Γύριζαν άπ' τή Μοναστήρι στην Κοζάνη. Δέν μπορούσαν να έχουν οιάδήποτε σχέση με τή έγκλημα τού Ζέλενιτς, άφού στην Κοζάνη δέν έφθανε ή έλληνο-βουλγαρικός άνταγωνισμός. Περιττό να τονιστή ότι κανένας πρόξενος ούτε πρεσβευτής δέν κινήθηκε. Θεωρήθηκε ίσως ή απάνθρωπη σφαγή ύχτώ ανθρώπων μικρή και άσήμαντη λεπτομέρεια.

Υπήρχαν τότε και τή μικρά σώματα τού Μπάριμπα 'Ανδρέα Δικαιωνόμου στο Λέχοβο, και τού Λαμπρινού Βρανά στη Δροσοπηγή (Μπελκαμένη). Ήταν «φρούραρχοι» τών δύο χωριών-κλειδιών, χωρίς άλλη δράση. Γύρω άπό τή Νεγόβανη (Φλάμπουρο) ήταν και ή Μπούλακας. Και οι τρεις Κρητικοί. Όπως φαίνεται άπ' τήν άλληλογραφία, ή Κ. Μαζαράκης ζήτησε τόν Καούδη στο Μορίχοβο για να ενισχυθούν τή νώτα τού Μάχαχου (Ηρομάχων) και τών άλλων χωριών τής Καρατζόβας ('Αλμωπίας) (Κων/νου Μαζαράκη, Μακεδονικός 'Αγών. 'Αναμνήσεις, σελ. 83-84).

Στις 30 Νοεμβρίου τού 1904 έπετέθηκαν κατά τού Ρούβα (Κατεχάκη) οι μεγάλες συμμορίες τού Μήτρου Βλάχου και τού Γκέρο. Οι δική μας γρήγορα έκαναν άντεπιθεση και τούς κυνήγησαν. Σε βοήθειά τους έτρεξε πάλι ή Παπασταύρος με 25 Πισοδεριτες και 15 'Ανταρτικιώτες. Μερικοί Πισοδεριτες πού δέν μπορούσαν να ξαναγεμίσουν τή σκουρισμένα παλιοστούφεκά τους, φώναξαν τότε τούς κομιτατζήδες και προκάλεσαν τή γέλια τών άλλων : «Μή φεύγετε, βρέ μασκαραδες. Περιμένετε να ξαναγεμίσουμε τή τουφέκια μας...»

Η α'Εποποιία τού "Ηλιεντεν» άνεβάζει σε έκατό τούς Πισοδεριτες πού έτρεξαν σε ενίσχυση τού Κατεχάκη. 'Αναφέρει επίσης ότι τή δυο μέρη είχαν πολλές άπώλειες ("Άγγελ. Ντίνεφ, "Ηλιεντενσκα 'Εποποιία, σελ 67). 'Επειδή όμως μονάχα ένας άντάρτης είχε πληγωθή, και μάλιστα πολύ έλαφρά, είναι φανερό ότι οι κομιτατζήδες είχαν τίς μεγάλες άπώλειες. Θά ήταν πολύ μεγαλύτερες άν δέν τούς σκέπαζε τή δάσος, ύπου τρύπωσαν, και άν δέν έκαναν τήν έμφάνισή τους οι Τούρκοι.

Ό Κατεχάκης έπαθε κήλη και αναγκάστηκε να φύγει. Τή πολλά χιόνια πού είχαν πέσει δυσκόλευαν τήν κίνηση τών άνταρτών στο 'Ανταρτικό-Άγία Τριάδα-Πισοδέρι. Μετατέθηκε και ή διοικητής τού λόχου Πισοδερίου 'Εμίν έφέντης, μορφωμένος, δραστήριος και έξυπνος Τουρκοκρητικός, πού δέν έκρυβε τή συμπάθειά του για τόν έλληνισμό. Είχε μιλήσει ή φωνή τού αίματος, ήταν είδε να αγωνίζονται και να σκοτώνονται εκεί πάνω ξενόφωνοι για τήν 'Ελλη-

νική ιδέα. Μιλ' από εκείνες τις μέρες ήρθε στο Πισοδέρι ο πρόξενος Μοναστηρίου Δημαρχᾶς να δῆ τῆ «Μοδέστειο» Σχολή πού ἔχτισε μεγαλόπρεπη ὁ Πισοδερίτης ἀρχιμανδρίτης τοῦ Παναγιῶτου Τάφου Μόδεστος καί ἔμεινε ἀναγκαστικά τῆ νύχτα ἐκεῖ. Πῆγε ἀργά καί κρυφά νά τόν χαιρετήσῃ ὁ λοχαγός. "Όταν ὅμως ἔφευγε, τόν πῆρε ἀπ' τὸ μπράτσο ὁ Παπασταῦρος καί τόν ἔμπασε σ' ἕνα δωμάτιο, ὅπου ἦταν τέσσερις ἀντάρτες, Χανιώτες ὅπως κι' αὐτός. Γνώριζε τοὺς πατέρες τῶν δυό. Τὰ εἶπαν, εἶπαν μαντινάδες, τραγοῦδησαν καί ὁ λοχαγός συγκινήθηκε.

Εἶχε ἔρθει στὸ μεταξύ ὁ καινούργιος ἀρχηγὸς στὸ βιλαέτι Μοναστηρίου, ὁ Βάρδας (Τσόντος), μὲ ἄλλο σῶμα. Πέρασε τὰ σύνορα στίς 13 Νοεμβρίου καί τράβηξε ἀμέσως γιὰ τὸ Λεμπόσοβο τῶν Καστανοχωριῶν, ὅπου κρύβονταν ὁ βοεβόδας Κωσταντῶφ μὲ τῆ συμμορία του. Ὁ Μητροπολίτης Καραβαγγέλης τοὺς ἔστειλε τίς πληροφορίες καί τόν κατέλληλο ὁδηγό. Ὁ φτωχὸς ἄνθρωπος ὅμως, ὅταν πλησίασαν στὸ χωριό, ἔπαθε ἀπ' τὸ φόβο του σωστὴ παράλυση. Τόσο μεγάλη ἦταν ἡ τρομάρα πού σκόρπιζαν οἱ κομιτατζήδες... Ἀναγκάστηκαν τότε ὁ Γεώργιος Δικώνυμος Μακρῆς, πού ἔγινε ἀργότερα λαμπρὸς ὄπλαρχηγός, καί ὁ Εὐάγγελος Γουλιανός, λεβεντόκορμος ἐπίσης Κρητικὸς, νά τόν σηκώσουν στὰ χέρια καί νά τόν φέρουν «σηκωτὸ» κοντὰ στὸ ὀρισμένο σπίτι. Τὸ κύκλωσαν ἀμέσως. Τοὺς ἔρριξαν ὅμως ἀπὸ μέσα οἱ κομιτατζήδες καί ἀχρήστευσαν τὴν ἀριστερὴ παλάμη τοῦ Γουλιανοῦ. Ἀρχισε συστηματικὴ μάχη. Οἱ δικοί μας πῆραν ἕναν τενεκὲ πετρέλαιο, βουτούσαν στὸ πετρέλαιο κουρέλια, τὰ ἀναβαν καί τὰ πετοῦσαν μέσα ἀπὸ τὰ παράθυρα. Ὁ γιγαντώσωμος Παπαδράγκος ἔβγαλε ἀπὸ τὸ πίσω μέρος τῆς στέγης δύο πλάκες καί ἔχυσε στὴν ὀροφὴ πετρέλαιο. "Όλο τὸ σπίτι ἔκαιε πιά σὰν λαμπάδα. Τὸ παράξενο ἦταν ὅτι οἱ κομιτατζήδες δὲν ἐπιχείρησαν ἔξοδο οὔτε ζήτησαν νά παραδοθοῦν, ἐνῶ εἶχαν πιά σταματήσει κάθε ἀντίσταση. "Όπως ἐξακριβώθηκε ἀργότερα, ὁ Κωσταντῶφ μὲ τοὺς ἑφτά ὕπαδούς του, τὴν χήρα οἰκοδέσποινα καί τὰ δύο μικρὰ παιδιὰ της τρύπωσαν στὴν ὑπόγεια κρυψώνα, πού εἶχε τὴν εἴσοδο κάτω ἀπ' τὸ τζάκι, κι' ἐκεῖ πνίγηκαν ἀπ' τὴν ἀσφυξία.

Δυὸ μονάχα σπίτια ἀπ' ὅλο τὸ χωριὸ ὑποστήριξαν καί φιλοξενοῦσαν τοὺς κομιτατζήδες. Ξέκαμαν τοὺς δυὸ ὑποπτους, τὸν ἕνα μάλιστα ὁ ἴδιος ὁ Παπαδράγκος, πού πῆγαινε γιὰ δεσπότης, ἀλλὰ ἀγάπησε μιὰ δασκάλα, τὴν παντεύτηκε κι' ἔτσι ἔμεινε παπάς. Ἦταν ἀπ' τὴν Ἀνατολικὴ Ρωμυλία.

Ὁ Βάρδας ἀσχολήθηκε κυρίως μὲ τὴν ὀργάνωση τοῦ τόπου καί μάλιστα τῆς νότιας καί ἐλληνόφωνης ζώνης. Διόρισε παντοῦ ἐπιτροπές, ὁδηγοὺς, ἀγγελιαφόρους καί φρόντισε νά ἐξαλείψῃ τίς κομματικὲς ἀντιθέσεις καί τίς ἄλλες ἐμπάθειες, πού ἦταν μεγάλες στὰ μικρὰ χωριά, καθὼς καί νά ἐπιβάλῃ τὴν τάξην καί τὴν πειθαρχία. Ἦταν στὸ κεφάλαιο αὐτὸ ἀκαταπύνητος. Χωρὶς τὴν ἐκκαθάριση καί ὀργάνωση τῆς ζώνης αὐτῆς δὲ θὰ μπορούσε νά γίνῃ ἡ μεγάλη ἐξόρμησις, πού ἐτοιμαζόταν γιὰ τὴν ἀνοιξή. Θὰ περνοῦσαν τὰ σύνορα πολλὰ καί με-

γάλα σώματα και πάμπολλα φορτία όπλα. 'Ο Παύλος Μελᾶς με τὸ σῶμα του βασανίστηκε, ταλαιπωρήθηκε και κινδύνεψε τρομερὰ ἀπὸ τὴν ἀκαταστασία τῆς περιοχῆς

'Επικίνδυνη πληγὴ ἦταν καὶ ἡ ληστεία, πού ἀνθοῦσε σ' ὅλα ἐκεῖνα τὰ μέρη. Τὴν ὑποβοηθοῦσαν βέβαια καὶ τὰ σύνορα. Εὗρισκαν καταφύγιο στὴν ἄλλη πλευρά, στὸ «Ἑλληνικό», ὅσοι παρανομοῦσαν καὶ φυγοδικοῦσαν στὸ «τούρκικο». Ὑπῆρχε ἄλλωστε ριζωμένη καὶ παλιὰ παράδοση. Οἱ περισσότεροι νεαροὶ φιλοδοξοῦσαν νὰ γίνουν «κλέφτες» καὶ «καπεταναῖοι», πού περνοῦσαν γιὰ ἡμίθεοι στὴν ἀντίληψη τῶν χωρικῶν.

Μόλις μετὰ τὴν Κατοχὴ, τὸν ΕΛΑΣ καὶ τὸν συμμαχοπολέμον ἀπ' ὅλα ἐκεῖνα τὰ βουνὰ κατορθώθηκε νὰ ἐκριζωθῆ ἡ ληστεία. Χρειάστηκε νὰ πάρουν τὸν χειμῶνα τοῦ 1904-1905 αὐστηρὰ μέτρα γιὰ νὰ περιοριστῆ κάπως τὸ κακό. Ὅριστήκαν τὴν ἀνοιξὴ γιὰ τὴν περιστολὴ τῆς καὶ εἰδικὰ σώματα με ἀξιοματικούς, ὅπως π.χ. ὁ ὑπίλαρχος Β. Παπᾶς πού ἔδρασε ἀργότερα μετὰ τὸ ψευδώνυμο Βρόντας στὸ Μορίχοβο. Ἀλλὰ καὶ τὸν Ἀπρίλη τοῦ 1908, ὅταν ξαναπέρασε μετὰ καινούργιο σῶμα τὴν περιοχὴ ὁ Δικώνυμος Μακρῆς, ἄκουσε πολλὰ παράπονα ἀπὸ χωρικούς γιὰ «ὄρνοιθαλέπτες», πού αὐτοχειροτονήθηκαν καπεταναῖοι, τοὺς τυρανοῦσαν καὶ τοὺς καταλῆστευαν.

Τὴν ἀνοιξὴ τοῦ 1905 πραγματοποιήθηκε ἡ «μεγάλὴ ἐξόρμησις». Ἀποδείχτηκε ὅμως γιὰ ἄλλη μιὰ φορὰ ὅτι οἱ ἀρχηγοὶ στὴν Ἀθήνα δὲν εἶχαν κατορθώσει νὰ μπουτν στὴν ἔννοια τοῦ παράξενου ἐκείνου κλεφτοπολέμου καὶ νὰ μάθουν τὸν τρόπο τῆς καλύτερης διεξαγωγῆς του. Ἔστειλαν σώματα ἀπὸ 60, 80 καὶ... 120 ἄνδρες, πού δύσκολα μπορούσαν νὰ κινηθοῦν καὶ ἀκόμα δυσκολώτερα νὰ ἀνεφοδιαστοῦν. Καὶ ἤξεραν ὅτι στὴν περιφέρεια Γιαννιτσῶν εἶχε ἤδη αἰχμαλωτιστῆ ἀπὸ τὸν τουρκικὸ στρατὸ ἓνα μεγάλο σῶμα ἀπὸ 75 περίπου ἄνδρες!

Τὸ σῶμα τοῦ Νίδα (ὑπολοχαγοῦ Καλομενοπούλου), ἀποτελούμενο ἀπὸ 120 (!) ἄντρες, ἔφτασε στὴν Μπελκαμένη πάνω στὸ Βίτσι.

Τὴ Μεγάλῃ Παρασκευῇ παρακολούθησαν στὸ χωριὸ τὸν «Ἐπιτάφιο» μετὰ τὰ «ἔπλα ὑπὸ μάλης». Μιὰ καντήλα στὴν ἐκκλησία ἔπεσε καὶ κομματιάστηκε. Κακὸς οἰωνός! Τὸ βράδυ κοιμήθηκαν στὰ σπίτια. Θεώρησαν περιττὸ νὰ κάμουν τὸν κόπο νὰ βγοῦν ἔξω στὸ δάσος. Τὸ πρῶτὸ βρέθηκαν κυκλωμένοι ἀπὸ τουρκικὸ ἀπόσπασμα. Ὁ ὑπαρχηγὸς Ρέμπελος (ἀνθυπολοχαγὸς Χρ. Τσολακόπουλος), ὁ «φρούραρχος» Λαμπρινὸς Βρανᾶς καὶ πολλοὶ ἄνδρες ἔρμησαν σὲ ἀποφασιστικὴ ἔφοδο. Ὁ Λαμπρινὸς ἔπεσε, ὁ Ρέμπελος πληγώθηκε στὸ πόδι ἀλλὰ πέρασε μετὰ τοὺς μισοὺς ἄνδρες καὶ ξέφυγε. Ὁ Νίδα, εἴτε ἐπειδὴ βρῆκε δυνατότερο τουρκικὸ τμημα καὶ μεγαλύτερη ἀντίσταση, εἴτε ἐπειδὴ ἡ ἐπιθεσὴ του ἦταν ἀσθενέστερη, δὲν μπόρεσε νὰ σπάσῃ τὸν τουρκικὸ κλοιό. Παραδόθηκε μετὰ 47 ἄνδρες ἀπὸ τοὺς ὁποίους οἱ ἑπτὰ ἦταν πληγωμένοι.

Καταστροφὴ! Δὲν ἦταν μόνον ἡ ἀχρήστευση καὶ ἀπώλεια τόσων ἀνδρῶν, μὰ καὶ ἡ γενικὴ ἐντύπωση ἦταν κάθε ἄλλο παρὰ τιμητικὴ. Δὲν εἶχε σημειωθῆ

ώς τότε παράδοση τόσο μεγάλου πλήθους όπλοφόρων. Οί κομιτατζήδες συνήθως σκοτώνονται και σπάνια παραδίδονται. Γιουχατίστηκε μάλιστα άπ' τόν κοσμάκη ένας γενειοφόρος, πού είχε αιχμαλωτιστή σέ μιá ύπόγεια κρυψώνα.

Ύπήρχαν βέβαια και διαταγές και συστάσεις νά αποφεύγουν τά σώματα τή σύγκρουση με τόν τουρκικό στρατό· οί διαταγές αυτές προκαλοῦσαν κάποια σύγχυση και αποτελοῦσαν πρόφαση ή δικαιολογία στους άναποφάσιστους.

Ό Καλομενόπουλος ξμεινε τρία χρόνια στις φυλακές Μοναστηρίου. Με τó παράστημα, τόν ώραίο ντουλαμά, τήν ευγένειά του είχε κάμει γενικά πολύ καλήν εντύπωση. Ήταν όμως, όπως φαίνεται, άτυχος. Στις 18 Φεβρουαρίου τοῦ 1908 όργανώθηκε ή διαφυγή του άπό τή φυλακή μαζί με τρεις άλλους. Ήταν πιά λοχαγός. Μιά Δευτέρα, μέρα παζαριοῦ, ξεκίνησε για τó Μορίχοβο, ντυμένος χωριάτικα, καβάλα σ' ένα άλογο με σαμάρι ανάμεσα σέ δυό έφιππους χωρικούς. Μπροστά πήγαινε ό τότε λοχίας Διον. Μπενούκας, επίσης καβάλα και πλασιωμένος κι' αυτός άπό δυό χωρικούς.

Ό Μπενούκας πέρασε άνενόχλητος τó τελευταίο μεγάλο «καρακόλι» (άστυνομικό σταθμό) πρὸς τόν κάμπο. Ό Καλομενόπουλος όμως πέφτει άπ' τó άλογο μπροστά άκριβῶς στους «πολίτηδες» και «τζανταρμάδες»! Είχε γείρει τó σαμάρι του! Οί δυό συνοδοί του έτοιμάστηκαν νά τó σκάσουν για νά μήν βρεθοῦν κι' αυτοί μεπερδεμένοι. Άλλοι ξένοι παζαριῶτες στάθηκαν και κοίταζαν με άπορία. Τρέχει τότε ό Μήτος ή Τανταλίδης ή Δάσκαλος ή Κοντουράς, ένας κοντός σκυφτός άνθρωπάκος με μιá ποδιά πάντοτε στή μέση και μεγάλα μουστάκια άπεριποίητα, πού φαινόταν ό άθωότερος τῶν ανθρώπων, με τετραπέρατος και πολύ ψύχραιμος, και τόν αρχίζει στις βρισιές και κλωτσιές πῶς τοῦ ήπια τάχα όλο τó κρασί και γι' αυτό δέ μπορούσε νά σταθῆ στο άλογο. Οί άστυνομικοί γελοῦσαν και στο τέλος βοήθησαν νά ξανανεβῆ στο άλογο ό λοχαγός.

Κοντά πάλι στην Χαλατίτσα τῆς Βέροιας, εταν πήγαιναν για τά σύνορα, ό Καλομενόπουλος έγινε αιτία νά σκοτωθοῦν ένας έξαιρετος όπλαρχηγός και ένας παλαιάμαχος άντάρτης. "Ενας άσπρομάλλης όπλίτης και παλιός κλέφτης πήγαινε καβάλα σ' ένα άλογο πού είχε αγοράσει. Ό όπλαρχηγός Μανόλης Κατσίγαρης τοῦ εἶπε τότε νά κατέβη άπ' τó άλογο για νά τó καθαλικέψη για λίγο διάστημα ό κουρασμένος λοχαγός. Κι' έπειδὴ ό γέρος άρνήθηκε, τόν ράπισε.

Ό παλιός κλέφτης τόν σκότωσε και χώθηκε στα κλαδιά, έπου σκότωσε και τόν Μανόλη Μυλωνάκη, βετεράνο τοῦ Μοριχόβου, πού έτρεξε πίσω του.

Κατά τά χαράματα, στις 25 Μαρτίου τοῦ 1905, έγινε ή επίθεση κατά τῆς Ζαγορίτσανης τῆς Καστοριάς άπό πολλά σώματα και κάπου διακοσίους άνδρες, με άρχηγό τόν Βάρδα. Έκαψαν, σκότωσαν, ρήμαξαν. Ήταν ένα μεγάλο έγκλημα και άκόμη μεγαλύτερο πολιτικό λάθος. Εἶναι άκατανόητο πῶς τó σκέφτηκαν και τó έπιχείρησαν. Άπ' τή Ζαγορίτσανη ήταν τά δυό πρῶτα θύματα τοῦ βουλγαρικοῦ κομιτάτου σ' όλη τή Δυτική Μακεδονία, όπως βγαίνει άπό τά άπονημονεύματα τοῦ Πάντο Κλιάσεφ. Ήταν οί δυό νοικοκυραῖοι, πού τοῦς

δολοφόνησαν τὸν Ἰούλιο τοῦ 1899 οἱ Ηοπηράϊκωφ καὶ Ρόζεν. Ἐπὶ τὸ ἴδιο χωριὸ ἦταν καὶ ὁ ἀμεγάλος στυλοβάτης τοῦ Ἑλληνισμοῦ Καραμάτας, πού τὸν σκότωσε μὲ τὸν ἀγριότερο τρόπο ὁ βοσβόδας Κοῦζο, αὐτὸς πού αὐτοκτόνησε τραυματισμένος μὲ τὴν ἐρωμένη του Βουλγαροδασκίλα.

Ἦταν ἀδύνατο νὰ γίνῃ στὸ σκοτάδι, μέσα στὴ σύγκρουση καὶ τὴν παραζάλη, διάκριση μεταξὺ «δικαίων καὶ ἀδίκων». Καὶ δὲν ὑπάρχει τίποτε τραγικότερο ἀπ' τὸ νὰ πεθαίνῃ κανεὶς ἀπὸ δικούς του.

Δώσαμε ἔπειτα τροφὴ στὴ βουλγαρικὴ προπαγάνδα καὶ στὴν ἀνθελληνικὴ ἐκστρατεία ἐχθρῶν καὶ ἄσπονδων φίλων.

Ὁ Ντραγκάνωφ, πού ὑπολογίζει τὰ θύματα πὲ ἐξήντα τρία, διαμαρτύρεται γιατί τὸ Ἑκτακτο Δικαστήριο Μοναστηρίου ἀθώωσε, στίς 7 Αὐγούστου, δεκαεφτά ἀπὸ τὸ Λέχοβο καὶ δέκα ἀπὸ τὴν Δροσπηγή, πού πρωτοστάτησαν στὴν ἐπίθεση, ὅπως τὸν βεβαίωσε ἡ...φαντασία του. Σὲ τέτοιες περιπτώσεις οἱ Βούλγαροι πιάχιζαν νὰ ριζοῦν στὴ φυλακὴ ὅσο τὸ δυνατόν περισσότερους δικούς μας.

Ἄνύπαρκο ἐξ ἄλλου ἦταν τὸ κέρδος. Μποροῦσε ἴσως κάτι ν' ἀποδώσῃ αὐτοῦ τοῦ εἶδους ἢ τρομοκρατία, ἂν εἶχε νὰ κάμῃ μὲ μικρὰ ἀπομονωμένα καὶ καθυστερημένα χωριά. Ἐκεῖνα ὅμως τῆς Καστοριάς ἦταν μεγάλα, μὲ γερὰ σπίτια καὶ κατοίκους ζωηροὺς καὶ ξενιτεμένους. Ἡ τρομοκρατικὴ ἐπίθεση κατὰ τῆς Ζαγορίτσανης προκάλεσε γενικὰ περισσότερο ἀγανάκτηση, παρὰ φόβο.

Εἶχε ἐκδώσει διαταγὲς καὶ τὸ Κεντρικὸ Κομιτάτο νὰ ἀποφεύγονται τὰ ὀμαδικὰ ἐγκλήματα πού προκαλοῦσαν «θόρυβο». Τὰ καταδικάζει καὶ ὁ Α. Κορομηλάς καθὼς καὶ ὁ πρόξενος Σερρῶν Σαχτούρης. Συμφωνοῦσαν καὶ οἱ ὀδηγίτες τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν. Ὁ Dakin ἀναφέρει, σύμφωνα βέβαια μὲ ἀγγλικὲς διπλωματικὲς πηγές, ὅτι τὸ Νοέμβριο τοῦ 1905 πυρπολήθηκαν ἀπὸ δικό μας σῶμα στὴν Ἀβδέλα τῆς Πίνδου ἑκατὸν τριάντα τρία σπίτια καὶ ἔξι χάνια «ρουμανιζόντων». Πιθανώτατα ἦταν ἄδεια, γιατί τὸ χειμῶνα οἱ κάτοικοι κατέβαιναν στὰ χειμαδιά. Ποιὸ τὸ κέρδος; Πλήρωσαν οἱ Ἕλληνες τῆς Ρουμανίας καὶ οἱ ἑλληνο-ρουμανικὲς διπλωματικὲς σχέσεις διακόπηκαν.

Τὸ «Κέντρον» Σερρῶν διέταξε νὰ φύγουν ἀμέσως στὴν Ἀθήνα οἱ Μητρούσης καὶ Γιαγκλής, ὕστερα ἀπὸ τὴν ἐπίθεση καὶ τὴ σφαγὴ στὸ Κορατζάκισι (βλ. Σερραϊκὰ Χρονικά, τόμ. 3, σελ. 26).

Θύμα τῆς Ζαγορίτσανης μπορεῖ κάπως νὰ θεωρηθῇ καὶ ὁ Καλομενόπουλος μὲ τὸ σῶμα του. Ἡ γενικὴ κατακραυγὴ, οἱ διαμαρτυρίες τῶν ξένων καὶ ἡ πίεση τῶν Αὐстро-Ρώσων ἀνάγκασαν τὰ τουρκικὰ ἀποσπάσματα νὰ κινήθουν ζωηρότερα ἐναντίον τῶν ἐλληνικῶν σωμάτων.

Ἀκολούθησε ἡ 23 Ἀπριλίου, πού ἐμφύσησε στὴν τουρκικὴ δίωξη ἀληθινὴ μανία καὶ λύσσα. Δύο λόχοι ξεκίνησαν νὰ χτυπήσουν τὰ σώματα τοῦ Κατεχάκη καὶ τοῦ Μάνου, πού ἀποτελοῦνταν ἀπὸ ἐνεήντα συνολικὰ ἄνδρες καὶ ἀπὸ εἴκοσι τρεῖς τοῦ Παύλου Ἐύπαρη, πού ἔτυχε νὰ εἶναι μαζί τους, ψηλὰ στὸ Μου-

ρίκι ανάμεσα στη Βλάστη και Κλεισούρα.

Βάδισαν χωριστά γιά νά κυκλώσουν άπ' όλες τίς μεριές και νά μή τούς ξεφύγουν οί «γιουνάν έσικιά» (Έλληνες άντάρτες). Στην άρχή βοήθησε και ή άμίγλη, πού τούς σιέπαζε, όταν άνέβαιναν στό βουνό.

Ύστερα άπό τό πάθημα του Καλομενοπούλου στην Μπελκαμένη, οί Τοϋρκοί είχαν πάρει πολλήν άέρα και πήγαιναν χωρίς καμιά προφύλαξη, άνυπόμονοι νά σύρουν πίσω τους κοπάδια αίχμαλώτων. Ξαφνικά διαλύθηκε ή καταχνιά και ό ένας λόχος, πού είχε προπορευθή, βρέθηκε έκτεθειμένος σέ άκάλυπτο έδαφος, κάτω άπ' τούς βράχους τής κορυφογραμμής όπου βρίσκονταν οί δικοί μας, και άποδεκατίστηκε. Τά λείψανά του κατακυβήσαν πανικόβλητα στον κατήφορο πρós τον κάμπο τής Ητολεμαΐδας. Τήν ίδια συμφορά έπαθε και ό λόχος πού ήταν άπ' τήν άλλη πλευρά του βουνου.

Έκθεση του προξένου Μοναστηρίου (ύπ' άριθ. 1558) αναφέρει ότι οί Τοϋρκοί έχασαν έναν αξιωματικό, δύο λοχίες και δεκαοχτώ στρατιώτες και είχαν είκοσι άγνοούμενους πού δέν μπορούσαν νά είναι παρά νεκροί. Ήταν πληροφορίες τής τουρκικής έκδοσης των άπωλειών τους, πού θά πρέπει νά ήταν όμως πολύ μεγαλύτερες άπ' αυτές. Θα πρέπει νά υπήρχε και άνάλογος αριθμός πληγωμένων. Ο Π. Γύπαρης βεβαίωσε ότι πήραν λάφυρα εκατόν έβδομήντα τουφέκια μάουζερ του στρατου.

Οδηγός των σωμάτων ήταν ό Κώστας Μπούμπουρας άπό τό Βλάτσι, πού πολέμησε στη μάχη καλύτερα κι' άπό τούς πιο γενναίους. Τό έμαθαν οί Τοϋρκοί, τον έπιασαν και τον κομματίασαν.

Η γαλλική Κίτρινη Βίβλος δημοσίεψε διακοίνωση τής 29' Απριλίου του 1905 του Τοϋρκου πρεσβευτή στο Παρίσι πρós τό γαλλικό Ύπουργείο Έξωτερικών. Ζητούσε νά υποστηρίξει ή γαλλική κυβέρνηση τήν τουρκική διαμαρτυρία στην Αθήνα, γιατί ό «γνωστός ταραξίας τής Κρήτης» Μάνος ξεκίνησε νά εισβάλλει με τριακόσιους άνδρες στην Μακεδονία.

Ο Βάρδας βρισκόταν σέ μιá ρεματιά του Σνιατάκου. Στο άκουσμα των πυροβολισμών, δέν έτρεξε νά βοηθήσει τά σώματα πού πολεμούσαν.

Όπως ήταν φυσικό, ζέσπασε άγρια και λυσσαλέα ή τουρκική δίωξη. Ολόκληρη ή μεραρχία, πού είχε τήν έδρα της στην Λιαψίστα (Νεάπολη), κήθηκε. Ο πασάς διοικητής της ειπε στους αξιωματικούς νά μή γυρίσουν πίσω, ν δέν έφερναν ζωντανούς ή νεκρούς «τους θρασεΐς έσικιά».

Τά τρία σώματα αναγκάστηκαν νά υποχωρήσουν στα μεγάλα δάση των Γρεβενών. Και εκεί όμως δέν τούς άφησαν ήσυχους οί Τοϋρκοί. Μια μέρα πού πεινασμένοι βρήκαν λίγο γάλα και ειπαν μερικοί νά τό μοιραστούν οί αρχηγοί και οί διμοιρίτες, ό Γύπαρης τό έχυσε καταγής. Στο τέλος ό Κατεχάκης και ό Μάνος μπήκαν στην περιοχή τής Θεσσαλίας και διαλύθηκαν. Τήν ίδια τύχη είχαν και άλλα δύο σώματα. Η «μεγάλη έξόρμηση» σκόνταψε άπό τήν αρχή. Ο Βάρδας κάπου λούφαζε τρυπωμένος, έως ότου πέρασε ή μπόρα. Τράβηξε έπειτα για

τὸ Βίτσι, ὅπου βρισκόνταν τὰ δύο μικρὰ σώματα τοῦ Καστοριανοῦ ἀνθυπάρχου Φιλολάου Πηχεῶνος καὶ τοῦ Κρητικοῦ Γεωργίου Δικωνόμου Μακρῆ. Ὁ τελευταῖος, μόλις ἔμαθε τὴ συμφορὰ τοῦ Καλομενοπούλου, ἔτρεξε ἀπ' τὸ Λέγροβο γιὰ νὰ περισυλλέξῃ τοὺς ἄνδρες ποὺ εἶχαν ξεφύγει. Μαζί τους καὶ μετὰ τὸν Τσίπουρα, ποὺ ἀναπλήρωνε τὸν πληγωμένο Ρέμπελο, χτύπησε μία βουλγαρική συμμορία πάνω ἀπ' τὴ Τριανταφυλλιά στὸ Βίτσι καὶ ξέκαμε μερικοὺς κομιτατζήδες. Πῆγε νὰ κυνηγήσῃ ἔπειτα μιὰν ἄλλη συμμορία. Τοὺς ἔβαλε ὅμως μπροστὰ ὅλους ὁ τουρκικὸς στρατός. Ὁ Θεῖος τοῦ Μακρῆ, Ἄνδρέας Δικωνόμος, ποὺ τὸν ἔλεγαν «Μπάρμπα», ἂν καὶ ἦταν πολὺ κάτω ἀπ' τὰ πενήντα, ἐξακολούθησε τὸν ἀγῶνα καὶ ἔγινε ὁ «Φρούραχος» τοῦ Λεγρόβου, παρ' ὅλο ποὺ ἔγινε μονόφθαλμος.

Πάνω στὸ Βίτσι ἦρθε καὶ τὸ μικρὸ ἐπίσης σῶμα τοῦ Καλογεράκη. Καθῆνα ἀπ' τὰ τρία αὐτὰ σώματα εἶχε δώδεκα ἄνδρες. Περνοῦσε, φαίνεται, γιὰ τουχηρὸς ὁ ἀποστολικὸς ἀριθμὸς.

Ὁ Μακρῆς καὶ ὁ Πηχεῶν ἀνέβηκαν ψηλά, πάνω ἀπ' τὴν Προκοπάνα, καὶ κυνήγησαν κομιτατζήδες. Ὅπως ἔμαθε ἀργότερα τὸ «Κέντρον» Μοναστηρίου, ξέκαμαν καὶ ἕνα Βούλγαρο ἀξιωματικὸ. Ὁ Καλογεράκης κατέβηκε χαμηλὰ κοντὰ στὸν Ἄετὸ νὰ στήσῃ ἐνέδρα σὲ κομιτατζήδες. Ἔπεσε ὅμως ὁ ἴδιος σ' ἐνέδρα Τούρκων καὶ βρῆκε τὸν θάνατο μαζί μετὰ δύο συντρόφους του.

Μακρῆς καὶ Πηχεῶν εἶχαν μιὰ παράξενη ἀλλὰ χαρακτηριστικὴ διαφορὰ τῆς ἐποχῆς, ποὺ τὴν ἔλυσαν μετὰ σολομώνειο σοφία. Εἶχαν πιάσει κάμποσους χωρικοὺς ἀπὸ δυὸ χωριὰ τῆς Καστοριάς, ποὺ ἦταν τώρα στὴν ἀπόλυτη κυριαρχία τῶν κομιτατζήδων καὶ εἶχαν γίνεи κρησφύγετά τους. Γύριζαν ἀπ' τὸ παζάρι τοῦ Μοναστηρίου. Ὁ Μακρῆς ἤθελε νὰ τοὺς «πελεκήσῃ». Ὁ Πηχεῶν ἔφερε ἀντιρρήσεις. Συμβιβάστηκαν. Τοὺς χώρισαν σὲ δύο ὁμάδες καὶ πῆρε ὁ καθένας ἀπὸ μιὰ. Ἐκεῖνοι ποὺ ἔπεσαν στὴ μερίδα τοῦ Πηχεῶν γύρισαν στὰ χωριὰ καὶ στὰ σπίτια τους. Οἱ ἄλλοι... Ἦταν τὸ ριζικὸ τους...

Ὁ Βάρδας ἦταν τώρα στὰ Κορέστια, ὅπου εἶχε δύσκολο ἀγῶνα. Ἡ εἰδυλιακὴ ἐποχὴ τοῦ Μαρτίου τοῦ 1904, κατὰ τὴν ὁποία γύριζε ἀνενόχητῃ τὰ χωριὰ ἢ ἀποστολὴ τῶν ἀξιωματικῶν μετὰ τὴ συνοδεία τῆς, εἶχε περάσει. «Ἄκανθοι καὶ τρίβολοι» εἶχαν φυτρώσει σὲ πολλὰ μέρη. Ὁ Κώτας ἦταν φυλακὴ στὸ Μοναστήρι. Εἶχε μιὰ σύγκρουση μετὰ τὸ Μητροβλάχο καὶ τὸν Γέρο ψηλά κοντὰ στὴ Σφήκα καὶ τοὺς πῆρε ἔτοιμα ψημένα ἀρνιά στὴ σούβλα. Ἐφτασε ὅμως ὁ τουρκικὸς στρατός, ποὺ τὸν ἄρχισε στὸ τουφεκίδι, ἐνῶ ὁ Μητροβλάχος ἀπὸ μιὰ γωνιά τοῦ δάσους ἀπολάμβανε ἡσυχίας τὸ θέαμα... Πληγώθηκαν δυὸ παιδιὰ, ὁ ἕνας ἀπ' τὸ Μοναστήρι (Βοῒλ Κορνάρας), ὁ ἄλλος ἀπ' τὴν Κοζάνη (Λάζαρος Μαζλοῦτας).

Λίγο ἀργότερα ὁ Βάρδας λημέριαζε στὸ δάσος πάνω ἀπ' τὸ Γάβρο, τὸ χωριὸ τοῦ Νταλίπη. Ὁ Π. Γύπαρης, νεαρὸς τότε ὄπλαρχηγός, ποὺ εἶχε ἀκολουθήσει τὸν Βάρδα στὰ Κορέστια, κατέβηκε κάτω μετὰ τὸν Στέφο καὶ δυὸ ὀπλίτες τοῦ Βάρδα νὰ προμηθευτῇ σφαχτά. Ἦταν ξέγνιαστοι. Ἀρκετὸν καιρὸ στὴν

καρδιά τῶν Κορσεστίων δὲν εἶχαν ἐνοχληθῆ οὔτε ἀπὸ Τούρκους οὔτε ἀπὸ κομιτατζήδες. Βρῆκαν σ' ἓνα κοπάδι καλὰ ἄρνια καὶ μάλιστα πάρα πολὺ παχουλὰ, ὅπως γράφει ὁ Στέφος στὰ ἀπομνημονεύματά του. Ξάφνου ἀκούστηκαν ἀπὸ ψηλὰ τουφεκιές. Οἱ κομιτατζήδες χτυποῦσαν τὸν Βάρδα. Ὁ Γύπαρης καὶ οἱ συνοδοὶ του πέταξαν τ' ἄρνια καὶ ἔτρεξαν πρὸς τὰ πάνω. Ἄλλοι ὅμως κομιτατζήδες εἶχαν πιάσει τὸ δρόμο. Μιὰ σφαῖρα τους πῆρε τὸν Γύπαρη στὸν μηρό. Στάθηκε κοντὰ του μόνον ὁ Στέφος, ποὺ ἔδεσε μ' ἓνα μαντῆλι τὸ τραῦμα γιὰ νὰ σταματήσῃ ἡ αἱμορραγία. Τοῦ εἶχε μεγάλες ὑποχρεώσεις γιατί τὴν ἀνοίξῃ ποὺ ἔμπαινε στὴ Μακεδονία μὲ τὸ σῶμα τοῦ Μάνου, ἀφοῦ γυμνάστηκε μὲ ἄλλους ἐξήντα νέους Μοναστηριώτες στὸν Ἠόρο στὰ ὄπλα, μερικοὶ ἀνόητοι καὶ πρωτόβγαλτοι τὸν ὑποψιάστηκαν γιὰ Βούλγαρο καὶ ἀποφάσισαν νὰ τὸν ξεκάμουν! Μπῆκε τότε στὴ μέση ὁ Π. Γύπαρης καὶ τὸν γλύτωσε.

Ἔφτασε τρεχάτη καὶ ἡ διλοχία τοῦ Μαυροχωρίου ποὺ ἀνάγκασε κομιτατζήδες καὶ ἀντάρτες νὰ σταματήσουν τὴ μάχη καὶ νὰ σκορπίσουν.

Ὁ Γύπαρης καὶ ὁ Στέφος χάθηκαν σὲ μερικά κλαδιά. Τὸ βράδυ πῆραν τὴ ράχη γιὰ νὰ βγοῦν πέρα ψηλὰ καὶ μακριὰ πάνω ἀπ' τὸ Ἀνταρτικὸ καὶ τὸ Πισοδέρι. Πέρασαν δασωμένα βουνά, βαθειές ρεματιές. Ὁ Γύπαρης μόλις μπορούσε νὰ συρθῆ. Τὸ πρωτὶ, ὅταν ὁ καλὸς Θεὸς ζημέρωσε, εἶδαν ὅτι δὲν εἶχαν προχωρήσει πολὺ. Ἦταν καὶ νηστικοί. Στὸ ταγάρι ἐνὸς τσοπάνου βρῆκε ὁ Στέφος ἓνα κομμάτι μπομπότα. Ξαφνικὰ ἔπεσαν τουφεκιές. Μιὰ σφαῖρα κομμάτιασε τὴ μπομπότα καὶ τὰ θρύψαλά της τὰ ἄρπαξαν τὰ σκυλιά! Τοὺς ἀποζημίωσε τὸ ἀπομεσήμερο ἓνα κρεμμύδι, ποὺ κρεμόταν γιὰ φυλαχτὸ σ' ἓνα μαντρί!... Τὴν ἄλλη, τέλος, μέρα ἀντίκρισαν τὰ σαρκατσάνικα καλύβια στὸ Λάκκο, πάνω ἀπ' τὸ Πισοδέρι. Ὁ Γύπαρης νοσηλεύτηκε μιὰν ἐβδομάδα στὴν Ἁγία Τριάδα, ὅπου ἓνας μισοκαλόγερος εἶχε πάρει πρόχειρα μαθήματα νοσοκόμου. Τὴ μέρα τρύπωνε στὴν κουφάλα μιᾶς μεγάλης ὀξιάς καὶ τὴ νύχτα πλάγιαζε ἔξω στὴ φτέρη. Πέρασαν κοντὰ του τὴ μέρα ἀποσπάσματα καὶ τὴ νύχτα μιὰ ἀρκούδα. Ἐπειδὴ ὅμως, παρὰ τίς ἐπιστημονικὲς φροντίδες τοῦ νοσοκόμου, ἡ πληγὴ χειροτέρευε, τὸν ἔστειλαν μ' ἓνα ἄλογο καὶ συνοδεία δυὸ ὀπλίτες στὰ σύνορα καὶ ἀπ' ἐκεῖ στὸν Εὐαγγελισμό. Καὶ ἔτσι σώθηκε.

Δυὸ ἄλλους τραυματίες τῆς συμπλοκῆς παράδωσε ὁ Βάρδας σ' ἓνα καλὸ σπίτι στὸ Γάβρο. Τοὺς ἐπισκέφτηκαν ὅμως τὴν ἄλλη βραδιά οἱ κομιτατζήδες. Ὁ ἓνας, ὁ Πάνος Τσαουσέας, πρόλαβε νὰ σκοτώσῃ ἓναν κομιτατζὴ πρὶν αὐτοκτονήσῃ. Τὸν Παῦλο Πατρουδάκη τὸν ἔριξαν σ' ἀναμμένο φούρνο!

Ὁ Βάρδας ἐξακολούθησε νὰ γυρίζῃ τὰ βουνά καὶ τὰ λαγκαδία μὲ θαυμαστὴ ἐπιμονή, τὸν περισσότερο καιρὸ νηστικός, μὲ ἀδιάκοπο κυνηγητὸ ἀπ' τὰ ἀποσπάσματα καὶ μὲ διαρκεῖς καταδόσεις ἀπ' τοὺς Βουλγάρους. Ὑπαρχηγὸς εἶχε τὸν ἐξάδερφό του Μιχαὴλ Τσόντο καὶ τοὺς Νταλίτη καὶ Παῦλο Κύρου. Ὁ νεόπιοις ὀπλαρχηγὸς Λάκης Νταϊλάκης ἀναφέρει στὰ ἀπομνημονεύματά του ὅτι τὸ φθινόπωρο εἶχε ἀρχίσει ἄγρια καταδίωξη ἀπὸ τάγματα «κυνηγῶν» μὲ

ειδικά σκυλιά. Οι κομιτατζήδες πρόψωσαν στις κρύπτες και τὰ σπίτια τῶν χωριῶν και με τὰ ὄργανά τους καθοδηγοῦσαν τὰ ἀποσπάσματα ἐναντίον τῶν δικῶν μας. Τὸ «Κέντρο» πρόσταζε τότε τοὺς δικούς μας νὰ ἀποσυρθοῦν στὸ Μοράβα τῆς Κορυτσῆς. Ἐπεσαν ὅμως σὲ νυχτερινὴ ἐνέδρα τῶν Τούρκων, σκοτώθηκαν μερικοὶ και οἱ ἄλλοι σκόρπισαν. Με τὴ βοήθεια τοῦ πσέλυγκα Νάνου ἀπὸ τὸ Μπλάτσι ξαναέσμιξαν ὄλοι και οἱ ἐβδομήντα. Τροφοδοτήθηκαν και λημέριασαν σὲ λίγα χαμόκλαδα κάτω στὴν ἀκρογιαλιά τῆς Μικρῆς Πρέσπας. Ἄν εἶχαν ἀνακαλυφτῆ, δὲν θὰ γλύτωνε κανένας. Ἄπ' ἐκεῖ σὲ ἀπόσταση 400 μέτρων εἶδαν τοὺς Τούρκους μιᾶς διλοχίας νὰ δέρνηουν ἄσχημα ἓνα μικρὸ τσοπανόπουλο τοῦ Νάνου, γὰ νὰ μαρτυρήσῃ ποῦ εἶχαν τρυπώσει οἱ ἀντάρτες.

Ὁ Στέφος εἶχε καταταχτῆ στὸ σῶμα τοῦ Βάρδα, ἀφοῦ τραυματίσε δυὸ Βουλγάρους, τὸν ἓνα θανάσιμα, μέσα στὴ Φλώρινα, Κυριακὴ μεσημέρι· εἶχε τρυπώσει στὸ σπίτι ἑνὸς Τούρκου, ποῦ βρῆκε μπροστά του. Τούρκοι τὸν ἔβγαλαν ἀπ' τὴν πόλη ντυμένο Τούρκο και τὸν ἔφεραν ἔξω ἀπ' τὴ Δροσπηγή.

Με τὸν Παῦλο Κύρου ἀρχηγὸ και ἄλλους εἴκοσι συντρόφους μπῆκαν στὸ Ἄρμενσκο, ὅπου ἔπιασαν και ἐκτέλεσαν τὸν Βούλγαρο παπὰ και τὸν Βούλγαρο ψάλτη, ποῦ εἶχε τρέξει ἑνοπλος σὲ βοήθεια. Εἶχαν πιάσει και μερικοὺς ἄλλους, ποῦ τοὺς ἄφησαν ἐλεύθερους, ἀν και ἀνῆκαν στὴ βουλγαρικὴ μερίδα. Ὁ Στέφος στὰ ἀπομνημονεῦματά του ἐκφράζει τὴν ἀπορία του, γιατί οἱ φτωχοὶ αὐτοὶ ἄνθρωποι τὸ ἔβαλαν στὰ πόδια και γύριζαν μυνάχα κάποτε πίσω τὸ κεφάλι νὰ δοῦν ἀν τοὺς κυνηγοῦσαν...

Κατέβηκε ἔπειτα, μεταμορφοσμένος σὲ χωρικό, στὴ Φλώρινα γὰ νὰ ἐδικηθῆ τὸ θάνατο τοῦ Παπακωνσταντίνου Σταμπολιῆ, ἐφημερίου τῆς γειτονικῆς Σκοπιᾶς. Ὁ Σταμπολιῆς κατακρεουργήθηκε μέσα στὴν ἐκκλησία, ἐνῶ τὰ τύμπανα ἑνὸς βουλγαρικοῦ γάμου χτυποῦσαν ἐκείνη τὴ στιγμή στὴ διαπασῶν γὰ νὰ σκεπάσουν τίς κραυγὲς και πιστολιές. Σύμφωνα με τὴν ἐντολή, θὰ πλήρωνε γὰ τὸν Παπακωνσταντίνου ὁ Βούλγαρος ἀρχιερατικὸς ἐπίτροπος τῆς Φλώρινας. Ἐπειδὴ ὅμως ἐκεῖνος εἶχε ἀναχωρήσει τὴν ἴδια μέρα γὰ τὴν Πόλη, συνέχισε και ὁ Στέφος τὸ ταξίδι του στὸ Μοναστήρι. Πῶς τώρα κατέβαινε σὲ μιὰ μικρὴ πόλη, ὅπου πρὶν λίγες βδομάδες εἶχε τραυματίσει μέρα μεσημέρι δυὸ ἀνθρώπους, τὸν ἓναν μάλιστα θανάσιμα, και πήγαινε στὸ Μοναστήρι, τὴν γενέτειρά του, ἀφοῦ ἀπουσίασε τόσο καιρὸ στὰ βουνά, εἶναι ἀπ' τὰ κατορθώματα και τὰ μυστήρια τῆς τουρκικῆς ἀστυνομίας!

Ξαναγύρισε στὸ «εἰτελεστικὸ» τοῦ Μοναστηρίου, ξαναβγήκε στὸ βουνὸ νὰ ἐνισχύσῃ τὸ μικρὸ σῶμα τοῦ Ἰωάννου Καραβίτη, ποῦ εἶχε τότε πρωτοεμφανιστῆ στὴν περιοχή τοῦ Περιστερίου ἀνάμεσα στὴ Φλώρινα και τὸ Μοναστήρι. Πῆρε μέρος σὲ μιὰ συμπλοκὴ στὸ μικρὸ δάσος τοῦ Ἐθνικοῦ με βουλγαρικὴ συμμορία, ὅπου πληρώθηκε ἐλαφρὰ ὁ ἀρχηγὸς τῆς και σκοτώθηκαν δυὸ κομιτατζήδες, και ξαναγύρισε στὸ Μοναστήρι! Τὸ περίεργο εἶναι ὅτι ἡ ἀστυνομία Μοναστηρίου εἶχε πάντοτε ἀπασχοληθῆ μαζί του, τὸν εἶχε πιάσει και τὸν εἶχε

προφυλακίσει πολλές φορές άδικα και θά έπρεπε νά τόν παρακολουθῆ και νά έπισημαίνῃ τίς ανεξήγητες άπουσίες του. Άλλά παρ' όλες τίς αεϋρωπαϊκές μεταρρυθμίσεις» και τούς ευρωπαίους άξιοματικούς της, εἶχε μείνει τούρκικη.

Γιά τά μάτια και τόν τύπο άνοιξε ένα κεντρικά σ' έπίκαιρη θέση, με χρήματα, έννοεῖται, τῆς 'Οργανώσεως, οδηγήθηκε πάλι αρκετές φορές στά άστυνομικά κρατητήρια και τίς φυλακές, κέρασε μιá μέρα μερικά ποτηράκια ρακί τόν έαυτό του και κατέβηκε στόν βουλγαρικό Γενημαχλαῶ, όπου έβρισε τούς Βουλγάρους και μαχαίρωσε δυό, όπως βεβαιώνει και ó Ντραχάνοφ. Μιá μέρα σ' ένα κεντρικό δρόμο ξάπλωσε νεκρό έναν σπουδαῖο Βούλγαρο, πού εἶχε και Τουρκάλβανό σωματοφύλακα. Ξαναβγήκε στά βουνά, όπλαρχηγός πιά.

'Ο Βάρδας άγωνίστηκε και τό 1906 στά Κορέστια.

'Ηρθε σέ ένισχυρή του πολλές φορές άπ' τό Περιστέρι και ó Γεώργιος Μακρής. Πέρασε και ó ίδιος τόν χειμώνα τοῦ 1906-1907 στά χωριά και τίς «αρυφάνες» τοῦ Περιστεριού. Άγωνίστηκε και άργότερα.

Χάθηκαν και οι δυό ντόπιοι όπλαρχηγοί και πολύτιμοι έθνικοί στυλοβάτες Δημ. Νταλίπης και Παῦλος Κύρου. 'Ο Νταλίπης τά εἶχε «κανόνισει» με τόν δικητή τῆς διλοχίας Πισοδερίου. Ήταν ένας άγαθος Άνατολίτης και «αλάιλης», «εϋεργετικός» ἢ τοῦ «στρατεύματος», όπως λέγαμε εμεῖς άλλοτε τούς άξιοματικούς πού δέν εἶχαν άποφοιτήσει από στρατιωτική σχολή.

Κάθε πρωτομηνιά, τοῦ άφηνε στό κώλωμα μιᾶς γέφυρας δίπλα τῆς Άγίας Τριάδας τέσσερες χρυσές τούρκικες λιρίτσες. 'Ο 'Εκρέμ εφέντης πήγαινε και τίς σπέπωνε. Ήταν όμως έν τάξει με τόν Άλλάχ και τῆ συνείδησή του. Δέν τίς έπαιρνε άπ' τό βρώμικο χέρι ενός άπιστου «έσκιά» (ληστανάτζη). Τίς εϋρισκε στό δένδρο, στό βουνό... Δέν τίς άφηνε βέβαια ó Νταλίπης για τά μαῦρα του μάτια. Έπρεπε άκριβώς νά τά κλείνῃ πότε πότε και νά μὴν κινηγήῃ πολύ συστηματικά τόν ίδιο και τά άλλα έλληνικά σώματα. Εἶναι αλήθεια ὅτι εἶχε δυό μικροσυγκρούσεις μαζί του.

Τό πρωτό, στίς 19 Νοεμβρίου τοῦ 1906, ó Νταλίπης με τούς 15 άνδρες του λημέριαζε στό δάσος πάνω άπ' τήν Άγία Τριάδα. Κουκουλωμένοι στίς κάπες εἶχαν χωθῆ έξ αἰτίας τοῦ κρύου στά πεσμένα και στοίβαγμένα ξερά φύλλα. Ξάφνου μιá γυναίκα άπ' τό Άνταρτικό, πού εἶχε πάει για ζύζια, τούς εἰδοποίησε λαχανιασμένη ὅτι έρχονταν «άσκέρι» Τούρκοι.

'Αρχισαν άμέσως ν' άνεβαίνουν βιαστικά ὄλοι πρὸς τά πάνω. 'Ο Νταλίπης άνέβηκε μιá στιγμή σ' ένα δένδρο και διαπίστωσε ὅτι ἡ διλοχία «χτένιζε» τό δάσος. Λογάριαζε νά δρασκελίσει τῆ ράχη και νά τρυπώσει στά δασοτόπια τῆς Πρέσπας. Μά άλλα τουρκικά τμήματα εἶχαν κινήθῃ και άπό κείνη τῆ διεϋθυνση. Άκολούθησε σκληρή και άνιση μάχη με εκατοντάδες στρατιώτες. Ήπεσαν τέσσερεις όπλίτες, άλλοι πληρώθηκαν κι' άλλοι σκόρπισαν. 'Ο Νταλίπης λαβωμένος κατάρρε νά ξεφύγῃ κάτω πρὸς τήν Πρέσπα. Εἶχε πῶϊ στοῦς άνδρες του νά κρατήσουν μιá σφαίρα για τόν έαυτό τους. Κοιτά στοῦ Πρεβόλι

καρδαγκούσαν οι κοιμιτατζήδες, όπως οι ύαινες και τα τσακάλια, τρυπωμένοι σε πυκνά χιμνίδια. Τον πυροβόλησαν από κοντά και τό 'βαλαν εύθως στα πόδια, σαν να φοβούνταν το φάντασμα του. Ούτε καν τον σκόλευσαν. Τήν άλλη μέρα τον έθαψαν γυναίκες του 'Ανταρτικου. Το ίδιο βράδυ ο Παύλος Κύρου, βγκίνοντας απ' το Τρίγωνο, έπεσε σ' άλλη ενέδρα κοιμιτατζήδων. Διπλή όδυνγηρή απόλαση!

Εικόνα τής κοιμιτατζήδικης νουτροπίας και τακτικής μάς δίνει μια μικρή περιπέτεια στην οικογένεια Νταλίπη.

Οι κοιμιτατζήδες πήγαν στο χωριό να την εξοντώσουν. "Απλώσαν το μεγαλύτερο παιδί, Τάσιο, δέκα-δώδεκα χρονών τότε, σε μια ρεματιά για να το σφάζουν και έτοιμάστηκαν να ξεκοιλιάσουν τη μητέρα του. Το μικρότερο, ο Κώστας, μηχανικός τώρα στη Θεσσαλονίκη, τά 'βλεπε από μια μεριά και άνατριχιάζει ακόμα και τώρα, όταν το θυμάται... Μπήκε όμως στη μέση το χωριό, σταμάτησε τους κοιμιτατζήδες και πήγε τη δύστυχη οικογένεια στην Καστοριά, γυμνή σχεδόν. Η παρουσία τους έμεινε στο χωριό. Στην Νταλίπη, που τότε βρισκόταν στην 'Αθήνα, έγραψε να μη λησμονή ότι τα παιδιά του είχαν γίνει πιά πρόσφυγες και δέν έπρεπε έπομένως να ξαναψοκινδυνέψη στα βουνά. Έκεινος όμως τής άπάντησε ότι, αν του ξαναγράψη τέτοια πράγματα, θα την χώριζε. Με καρτερία ή φτωγή γυναίκα υποδέχτηκε την είδηση του θανάτου του. 'Αφιερώθηκε μ' όλες τις δυνάμεις της στην προσπάθεια να Ορέψη, να στεγάσει και να μορφώσει τα πολλά και μικρά όρφανά της. Το μικρότερο, ο Κώστας, που γύριζε μια μέρα παζαριού κάτω στην αγορά τής Καστοριάς ξιπόλητο και πεινασμένο, το πλησίασαν δυο χωριανές του από το Γάβρο, που παρουσιάστηκαν για θείες του, το χάιδεψαν, το φίλησαν, το κέρασαν ζαχαρωτά και κουλούρια και τό 'βαλαν σ' ένα γαϊδουράκι. Τό 'φεραν στο χωριό. Το παρασκευασμένο από άλλους σχέδιο ήταν να το στείλουν στη Σόφια και να το μορφώσουν. Θα είχε μεγάλη σημασία και άπήχηση το γεγονός ότι ο γιος γραικομάνου όπλαρχηγού, που έπεσε από βουλγαρικές σφαίρες πολεμώντας Βουλγάρους, είχε με τη μόρφωση άνανήσει και ήταν πιά διαπρήσιος κήρυκας του βουλγαρισμού. Κάποιος από γειτονικό χωριό, που θα άναχωρούσε εκείνες τις μέρες με την οικογένειά του για τη Βουλγαρία, το είχε κιόλας περάσει στο διαβατήριο για δικό του παιδί. "Όλα ήταν πιά έτοιμα για την άναχώρηση. Πρόλαβε όμως ή φτωγή μάνα, που ήρθε στο χωριό με δυο «σοβαρήδες» (έφιππους χωροφύλακες) και το πήρε. Κάποιος καλός χριστιανός την είχε είδοποιήσει.

Έκτος από τις μόνιμες φρουρές, που είχαν έγκατασταθή σε πολλά χωριά, κινητοποιήθηκαν στα Κορέστια και «τάγματα κυνηγών» (άβτζή ταμπούρ), που γύριζαν άδιάκοπα στα βουνά και τα λαγκάδια με τα γυμνασμένα σκυλιά τους. Οι κοιμιτατζήδες άφησαν τους Τούρκους να βοιοδέρνονται στα κατσάβραχα και αυτοί στραγγιλοκίθονταν μ' όλη τους την άνεση σε έμπιστα σπίτια. Οι δικί μας ήταν άναγκασμένοι να μένουν συνέχεια στα βουνά και να άν-

τιμετωπίζουσαν μονάχοι τὴν τουρκικὴ μπόρα. Εἶχαν ἐπίσης νὰ πολεμήσουν καὶ μετὴν βουλγαρο-ρουμανο-αλβανικὴ Ἱερὴ Συμμαχία. Εἶχαν δώσει ὅλοι τὰ χέρια καὶ εἶχαν ἐνώσει τίς συμμορίες ἐναντίον μας. Τὰ ἀπομνημονεύματα τοῦ ὀπλαρχηγοῦ Λάκη Νταϊλάκη, ποὺ καταγόταν ἀπὸ τὸ Βερνίκι, χωριὸ τώρα τοῦ Ἑλληνικοῦ κράτους, μιλοῦν συχνὰ γι' αὐτὲς τίς πολυεθνεῖς συμμορίες. Ἰδιαιτέρως ἐπικίνδυνος ἦταν οἱ Ἑλληνικοὶ. Τίς καλύτερες θέσεις τίς εἶχαν οἱ πανίσχυροι μπέηδες τῆς γειτονικῆς Βιγλιστας καὶ τῆς Κορυτσᾶς καὶ οἱ ἄλλοι δημόσιοι ὑπάλληλοι καὶ ἀξιωματικοί. Οἱ «Ἀλβανιστὲς», αὐτοὶ δηλαδή ποὺ ἤθελαν τὴ Μεγάλῃ Ἑλλάδι, πληρώνονταν ἀπ' τὴν σουλτανικὴ Τουρκία ὡς ὑπάλληλοι καὶ ἀξιωματικοί. Εἶχαν ἀξιώματα, τιμές, πλοῦτη, ὑπονόμειναν ἕμως τὴν γενναϊόδωρη πρὸς αὐτοὺς Τουρκία. Ἐπρεφαν ἄσπονδο μίσος ἐναντίον μας, ἐπειδὴ μᾶς θεωροῦσαν ἐμπόδιο στὸ νὰ φτάσῃ ἡ Ἑλλάς τὸν Πρέβεζα καὶ τὰ Γιάννινα. Ὁ Ζεϊνὲλ μπέης π.χ., «μοντῆρης» (υποέπαρχος) τῆς Νέβεσθας (Νυμφαίων), μισοῦσε τοὺς Ἕλληνας καὶ προστάτευε στοργικώτατα Ρουμάνους, Βουλγάρους, Ἑλλανοὺς ἀκόμη καὶ κομιτατζήδες. Ἀπ' τὸ ἀνομιλοῦντο πάθος τοῦ καταπατοῦσε τὸν ἔρκο του καὶ πρόδιδε τὴν Τουρκία, ποὺ τὸν μισθοδοτοῦσε καὶ εἶχε ἀναδείξει πολλοὺς δικούς του πασάδες. Οἱ δικοὶ μας ὀπλαρχηγοὶ Ἀνδριανάκης καὶ ὁ Μάνος ἀπ' τὴν Δροσοπηγῆ ἀναγκάστηκαν νὰ τοῦ στήσουν ἐνέδρα στὸ δάσος, ἀνάμεσα στὴ Δροσοπηγῆ καὶ τὸ Νυμφαῖο, στὶς ἀρχὲς Ἰουλίου τοῦ 1908, παραμονὲς τῆς νεοτουρκικῆς μεταπολίτευσης. Οἱ στρατῶνες ποὺ τὸν συνόδευσαν τὸ ἔβαλαν στὰ πόδια. Στάθηκε ἕνας μονάχος, ποὺ σκότωσε ἕναν ἀντάρτη. Ἀκολούθησε ἕμως καὶ αὐτὸς τὸν Ζεϊνὲλ στὸν ἄλλο κόσμον. Πλήρωσαν τὸ ἐπεισόδιο αὐτὸ οἱ πρόκριτοι τῆς Δροσοπηγῆς, ποὺ φυλακίστηκαν, καὶ μαζί τους καὶ ὁ Δημήτριος Λαμπράκης (ἀργότερα ἰδρυτὴς τοῦ «Βήματος»), δάσκαλος τότε Φλαμπούρου, ποὺ συντρόφευσε τὸν Ζεϊνὲλ ὡς τὴν Δροσοπηγῆ καὶ εἶχε τὸ θρόνος νὰ κρατᾷ πάνω του τὸ ρολόγι τοῦ μοντῆρης, δῶρο τοῦ Ἀντριανάκη. Ἀκόμη ἀκριβότερα τὴν πλήρωσε ὁ Μοναστηριώτης ὀπλαρχηγὸς Πέτρος Χρήστου. Εἶχε αἰχμαλωτιστῆ τὴν ἀνοιξὴ σὲ μιὰ ὑπόγεια «κρυφάνα» καὶ καταδικάστηκε σὲ θάνατον. Ἡ χήρα μᾶλλον μετὰ τὰ τραγῆματα καὶ τὰ κλάματα κατὰφερε νὰ ἀναβληθῇ ἡ ἐκτέλεση γιὰ «τάς ἑλληνικὰς καλὲνδας». Καὶ τώρα γιὰ ἐκδίκηση τοῦ Ζεϊνὲλ μπέη τὸν κρέμασαν στὸ Μοναστήρι.

Ὁ Θ. Νταϊλάκης εἶχε διαταγὴ τοῦ «Κέντρου» Μοναστηρίου καὶ τῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ Ἄργους Ὁρεστικῆ νὰ ξεκαθαρίσῃ ὅπωςδήποτε κάποιον Κοσμὰ ἀπὸ ἕνα χωριὸ τῆς Καστοριάς καὶ δυὸ συνεργάτες του. Χώθηκε λοιπὸν τρία μερόνυχτα στὰ καλάματα τῆς λίμνης Καστοριάς μετὰ τοὺς ἀνδρες του καὶ τὸν περὶμεναν. Τοὺς ἔφαγαν τὰ κουνούπια καὶ ἡ ὑγρασία. Ὁ Κοσμὰς μετὰ τὴν παρέα του δὲν φάνηκε καθόλου. Πέρασαν μονάχος ἀπ' τὸ «καρτέρι» του δυὸ στρατιωτικὰ ἀποσπάσματα, ποὺ δὲν τοὺς εἶδαν. Τότε ὁ Σούλιος πῆγε μετὰ τὴν στολὴ τοῦ χωροφύλακα στὸ χωριὸ, ὅπου ὁ Κοσμὰς ἦταν Βούλγαρος μουχτέρης. Τὸν κάλυψε γιὰ

ύπηρεσία στο μεσοχώρι κι' ἐκεῖ μπροστά στὰ κατάπληκτα μάτια τῶν χωρικῶν τὸν ζέκαμε.

Ἦ Γεώργιος Σούλιος ἐξελέγηκε σ' ἓναν ἀπ' τοὺς καλύτερους καὶ γενναίους ὑπλαρχηγούς. Πρωτοστάτησε καὶ στὸν ἡπειρωτικὸ ἀγώνα. Οἱ Τουρκαλβανοὶ τὸν λογάριάζαν καὶ τὸν ἔτρεμαν. Ἦταν ἀπὸ τὴν Κορυτσᾶ.

Β) ΠΕΡΙΣΤΕΡΕΙ

Τὸν Μάιο τοῦ 1905 ἐμφανίστηκε τὸ πρῶτο ἑλληνικὸ σῶμα στὴν περιοχὴ ἀνάμεσα στὴ Φλώρινα καὶ τὸ Μοναστήρι, πού λεγόταν «Περιστερί» ἢ (τουρκικὰ) «Μπούρ-κόλ» (τυμῆμα Μπουφίου). Ἦταν ὁ Ἰωάννης Καραβίτης ἀπ' τὰ Σφακιά, πού ὁ Παῦλος Μελάς τὸν εἶχε ὀνομάσει «Αἰθίοπα Ἀπόλλωνα». Ὁ Καραβίτης εἶχε λιγότερους ἀπὸ δέκα ἄνδρες.

Δυὸ χωριά μονάχα ἦταν τότε ἠλύτεια δικὰ μας, τὸ Ἐθνικὸ (Ὁψίρινα) καὶ ἡ Γραδέσνιτσα (τοῦ κάμπου), πού τελικὰ ἔμεινε στὸ γιουγκοσλαβικὸ ἔδαφος. Καὶ τὰ δυὸ ἦταν μικρὰ καὶ στὰ ριζὰ τοῦ βουνοῦ. Ὅλα τ' ἄλλα βρισκόνταν κάτω ἀπὸ τὴν κυριαρχία τῶν κομιτατζήδων καὶ εἰδικὰ τοῦ βοεβόδα Ναοῦμ ἀπ' τὸ Ντράγος, πού εἶναι ἀνάμεσα ἀκριβῶς στὸ Ἐθνικὸ καὶ τὴν Γραδέσνιτσα.

Ὁ Ναοῦμ ἦταν τολμηρὸς καὶ ἄξιος ὑπλαρχηγός. Ἀναγκάστηκε νὰ ξαναπάρῃ τὰ βουνά, γιατί μιὰ μέρα, στὶς ἀρχές τοῦ 1904, ἓνας Τούρκος ἀστυνομικὸς μέσα στὸ Μοναστήρι ζήτησε νὰ δῆ τὸ «νοφοῦζι» του (τὴν ταυτότητά του) κι' αὐτὸς ἔβγαλε τὸ περιστροφὸ καὶ τὸ ἄδειασε στὸ στῆθος τοῦ «πολίτη».

Γιὰ νὰ ξεφορτωθῆ τὸν παρεΐσακτο Κρητικὸ, τοῦ ρίχτηκε στὸ μικρὸ δάσος τοῦ Ἐθνικοῦ στὶς 6 Ἰουλίου. Ὁ Καραβίτης εἶχε ἐνισχυθῆ στὸ μεταξὺ μὲ τὸν Στέφο καὶ ἄλλους Μοναστηριῶτες. Εἶχε πολὺ λιγότερους ἄνδρες ἀπὸ κεῖνον, κατόρθωσε ὅμως νὰ τὸν ἀποκρούσῃ. Ὅπως γράφει ὁ Dakin, σύμφωνα μὲ τίς ἐχθέσεις Ἄγγλων προξένων, δυὸ κομιτατζήδες σκοτώθηκαν καὶ ὁ ἴδιος ὁ Ναοῦμ πληγώθηκε ἐλαφρά.

Τὰ χωριά πῆραν κάπως ἀέρα. Σ' ἐνίσχυση τοῦ Καραβίτη ἤρθε καὶ ὁ Δικάνουμος Μακρῆς. Ἐφερνε ἀπ' τὴν ἀποθήκη τῆς Δροσοπηγῆς, κατὰ διαταγὴ τοῦ Κέντρου, καὶ τριάντα πέντε τουφέκια γιὰ τὰ χωριά.

Ὁ Καραβίτης ἔφυγε γιὰ τὰ σύνορα δυσαρεστημένος μὲ τὸ «Κέντρον» Μοναστηρίου. Εἶχαν διαταγὴ νὰ πιάσουν καὶ νὰ ἐκτελέσουν τὰ τέσσερα μέλη τῆς κομιτατζήδικης ἐπιτροπῆς ἐνὸς χωριοῦ. Ἐπίασαν στὸ δάσος δεκαεφτά χωρικούς. Ἀνάμεσά τους ἦταν καὶ οἱ τέσσερις προγεγραμμένοι. Ἀλλὰ κανένας τους δὲ θέλησε νὰ πῆ τὸ ὄνομά του. Θανατώθηκαν ὁ ἓνας πίσω ἀπ' τὸν ἄλλο! Τὸ Κέντρον, δηλ. οἱ ἀξιωματικοὶ τοῦ προξενείου Κομποπόλεως καὶ Σπηλιᾶδης, ἔστειλε μιὰ δριμυτάτη ἐπιτίμησι, πού ἐξόργισε τὸν Καραβίτη. Φεύγοντας ἔγραψε ὅτι ὁ Ἡρώδης ἔσφαξε γιλιᾶδες μωρὰ γιὰ νὰ ζεκάμη ἓνα χωρὶς κἂν

νά τὸ πετύχει!

Εἶχαν ἀρχίσει πιά νά μπαίνουν καί νά μένουν τὰ ἀνταρτικά μας σώματα στὰ περισσότερα χωριά. Ὁ Μακρῆς ἐπαιξε κρυφτούλι μὲ τοὺς κομιτατζήδες στὸ Κρατερό (Ράκοβο), πού ἔρχονταν τὸ βραδάκι καί ἔφριχναν μερικές τουφεκιές. Ὁ Μακρῆς τοὺς κυνηγοῦσε σὲ μεγάλη ἀπόσταση, μὲ δικές του πάντοτε ἀπώλειες. Σκότωσε ἀρκετοὺς κομιτατζήδες. Τὴν ἄλλη ἡμῶς βραδιά ξαναέρχονταν!

Στὸ Κρατερό αἰχμαλώτισε τὸν Ἰταλὸ ἀξιωματικὸ τῆς χωροφυλακῆς Καστόλντι, πού εἶχε μαζί του καὶ δώδεκα ἀσοβαρῆδες». Τὸν πῆρε στὴν ἀρχὴ γιὰ Βουλγάρο καὶ ἔπειτα γιὰ Ἑλληνα ἀξιωματικὸ. Τὸν ἄφησε ἐλεύθερο τὴν ἄλλη μέρα, ἀφοῦ τοῦ σύστησε νά μὴν προπαγανδίζῃ ὑπὲρ τῶν Βουλγάρων καὶ τὸν μάλωρε, γιατί καταδέχτηκε νά φροέσῃ φέσι.

Σὲ λίγο ἤρθε καὶ τὸ τέλος τοῦ Ναοῦμ.

Ὁ Μητροπολίτης Πελαγονίας (Μοναστηρίου) Ἰωακείμ Φορόπουλος, ψηλὸς καὶ ἀδύνατος σὰν ἄλλος, μὲ σπουδὲς στὴ Γερμανία καὶ φλόγες στὴν ψυχῇ, βγήκε «περιοδεῖα» στὰ χωριά τὸ μεσημέρι τῆς 26 Ὀκτωβρίου, ἀφοῦ ἱεροῦργησε στὴ μεγάλη ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Δημητρίου, πού γιόρταζε. Πῆρε μαζί καὶ τὸν «γραμματέα» τοῦ προξενίου Παρασκευαΐδη, δηλ. τὸν ὑπολοχαγὸ Σπηλιάδη. Ἐεκίνησαν, ἀν καὶ δὲν εἶχαν παρουσιαστῆ οἱ δυὸ «σοβαρῆδες», πού τακτικὰ συνόδευαν τὸν Μητροπολίτη ἔξω στὰ χωριά. Νόμιζαν ὅτι θὰ εἶχαν προσπεράσει καὶ θὰ τὸν περίμεναν ἔξω ἀπ' τὴν πόλη. Δὲν φάνηκαν ὅμως πουθενά. Ὡς τόσο προχώρησαν. Ἰεροῦργησε ὁ Μητροπολίτης στὴ Γραδέσιτσα, στὴν Ἁγία Παρασκευή, καὶ τὸ βράδυ πῆγαν στὸ Ντράγος, τὴ γενέτειρα τοῦ Ναοῦμ. Παντοῦ ἔγιναν δεκτοὶ μὲ τὴ μεγαλύτερη εὐλάβεια καὶ τὸν θερμότερο ἐνθουσιασμό. Ἄνδρες, γυναῖκες, γέροι, νέοι, παιδιά συναγωνίζονταν ποιὸς θὰ πρωτοφιλήσῃ τὸ χέρι τοῦ Μητροπολίτη. Τὸν ἀκολούθησαν στὸ Ντράγος καὶ πέντε παπάδες χωριῶν, ἐκεῖνοι ἀκριβῶς πού ἀπὸ καιρὸ κυνηγοῦσε νά ξεκάμῃ ὁ Ναοῦμ. Τὸ πρῶτ' ὅμως ἡ ἐκκλησία, ὅπου λειτουργοῦσε ὁ Ἰωακείμ, ἦταν σχεδὸν ἄδεια! Ἐκτὸς ἀπ' τοὺς οἰκοδεσπότες, πού φιλοξενοῦσαν τὸν Μητροπολίτη καὶ τὴ συνοδεία του, κανένας ἄλλος χωρικὸς δὲν εἶχε πατήσει στὴν ἐκκλησία. Εἶχε ἔλθει ξαφνικὰ τὴ νύχτα στὸ χωριὸ ὁ Ναοῦμ μὲ τὴν ἀπόφαση νά πιάσῃ τὸ πρῶτ' στὴν ἐκκλησία τὸν Μητροπολίτη, τὸν «γραμματέα», τὴ συνοδεία τους, τοὺς πέντε παπάδες καὶ νά τοὺς κομματιάσῃ. Εὐπῆνε ὅμως πολὺ ἀργὰ χωρὶς νά ἔχη πιεῖ τίποτε ἀπὸ βραδύς. Ὅλοι εἶδαν τὸ δάκτυλο τῆς Θείας Πρόνοιας. Ὁ Μητροπολίτης εἶχε στὸ μεταξὺ τελειώσει γρήγορα τὴ λειτουργία καὶ εἶχε ἀποσυρθῆ στὸ κατάλυμά του.

Ἄρχισε ἡ πολιορκία καὶ ἡ μάχη. Ὁ φουστανελλοφόρος γκαβάζης Ἀλῆς, πιστὸς Ἀλβανός, ὁ «δάσκαλος» Ραδίσης καὶ ὁ Πρεμέτης, πού εἶχαν ἀπὸ ἓνα τουφέκι γκρὰ ξεγελάστηκαν εὐκολὰ ἀπ' τοὺς κομιτατζήδες καὶ βγήκαν τρεχάτοι ἔξω ἀπ' τὸ σπίτι καὶ τὸ χωριὸ νά τοὺς κυνηγήσουν. Καὶ ἀποκλείστηκαν. Ἦ-

ρω απ' τόν μητροπολίτη είχαν απομείνει ό «Παρασκευαΐδης», ό άμυζάς, τρία παιδιά του έκτελεστικού που έτρεξαν με περίστροφα όταν έμαθαν ότι ό Μητροπολίτης ήταν χωρίς τους σοβαρήςδες. Οί κομιτατζήδες ανατίναξαν με μιá βόμβα τήν έξώπορτα του σπιτιού και με μιá άλλη τήν πόρτα τής αυλής. Τα φυσίγρια των περιστρώφων κόντευαν νά τελειώσουν. Σηκώθηκε τότε ό Χατζής, σεβάσμιος λευίτης και έφημέριος του Ντράγος, τους πέρασε από μιá παράμερη θυρίδα, μπήκαν σ' άλλο σπίτι, προχώρησαν σέ τρίτο και βγήκαν στην αυλή ενός άλλου, άδειου. Έπληρχε εκεί μιá μυστική (αρυψώνα). Έβαλε μέσα τόν Μητροπολίτη, τόν σάεπασε και γύρισε στους άλλους που είχαν τρυπώσει σ' ένα άχυρώνα. Δέν θ' άτιμαζόταν τό χωριό του με τή σφαγή του Μητροπολίτη.

Οί Ιερομύνοι και οί περιστροφόροι, όρθιοι και κατάγλωμοι μετρούσαν με τους κτύπους τής καρδιάς τους τις τελευταίες στιγμές. 'Ο παπάς τής Άγίας Παρασκευής σιγοψύθριζε τό «Δεύτε τόν τελευταϊόν άσπασμόν». 'Ο Παρασκευαΐδης - Σηηλιάδης λογάριαζε νά κρατήσει για τόν έαυτό του μιá σφαίρα από τις τρεΐς που είχαν απομείνει. Άκούστηκαν πιά πολλά βήματα που πλησίαζαν. Ήταν οί κομιτατζήδες! Ξάφνου έπεσαν πολλές τουφεκίες. Ήταν οί χωροφύλακες και στρατιώτες τής Βελουσίνας, που είχε είδοποιήσει ένα από τά παιδιά του έκτελεστικού. Μπροστά μπροστά έτρεχε ξεσκουφωτος και άναμαλιασμένος μ' ένα τουφέκι στον ώμο ό έφημέριος τής Γραδέσνιτσας.

'Ο βοεβόδας Ναούμ και πέντε κομιτατζήδες πλήρωσαν με τό κεφάλι τους τήν άπόπειρα' δυό άλλοι βρέθηκαν τήν άλλη μέρα στο δάσος νεκροί απ' τά τραύματα.

"Όλη ή πόλη έτρεξε νά συγχαρή και νά χαιρετήσει τόν μητροπολίτη. "Όλοι θεώρησαν τήν σωτηρία του ως θεϊκό θαύμα. Έτσι είχε γλυτώσει παρά τρίχα πριν ένα χρόνο και στο Μπρότ, όπου είχε πάει νά κηδέψη τόν παπά και τά άλλα θύματα των κομιτατζήδων. Μπροστά απ' τήν μεγάλη πομπή πήγαινε τό άμάξι με δυό νεκρούς, τόν νεόπαντρο άμαζά και ένα απ' τά παιδιά του έκτελεστικού. Άκούλουθοΐσε τό άμάξι με τόν Μητροπολίτη και πίσω του άμέτρητο πλήθος.

Πολλά παιδιά του Γυμνασίου προχώρησαμε για νά δοΐμε στο Ντράγος τους νεκρούς κομιτατζήδες. 'Ο Ναούμ ήταν ψηλός και ώραϊος άνδρας. Οί όπαδοί του κακοφτιαγμένοι, κακομούτσουνοι, κακόμοιροι. Δέν είχαν καμιá λεβεντιά. 'Ο Σηηλιάδης (Παρασκευαΐδης) έγραψε στις σημειώσεις του ότι ό Τουρκος λοχαγός που ήρθε στο Ντράγος νά τους επισκεφτή και νά τους συγχαρή, ήταν ό μέγας και πολύς άργότερα Έμβέρ, ό δικτάτορας τής Τουρκίας στον πρώτο ευρωπαϊκό πόλεμο. Έκπελούσε χρέη έπιτελάρχη στη διαζή των συμμαριών.

Σέ λίγο τά σώματα του Μακρή και του Βλαχογιάννη διασταυρώθηκαν μεσάνυχτα ανάμεσα στο Ντράγος και τή Γραδέσνιτσα με μιá βουλγαρική συμμαρία. Τήν άφησαν νά πλησιάση. Πρώτος τήν είδε και κατάλαβε ότι ήταν κομιτατζήδες και όχι στρατιώτες ό ...μονόφθαλμος Κουρής. Σκότωσαν δυό και έ-

πιασαν ζωντανούς τρεις. Ἀνάμεσά τους ἦταν καὶ οἱ δυὸ δολοφόνοι τοῦ Θεοδώρου Μόδη.

Ἔτσι πιά τὰ χωριά Φλώρινας - Μοναστηρίου, ἐκτὸς δυό, ἔγιναν δικὰ μας. Δημιουργήθηκε μιὰ περιοχὴ, ὅπου εὕρισκαν καταφύγιο καὶ τὰ σώματα ἄλλων περιφερειῶν. Ἐκεῖ π.χ. πέρασε καὶ ὁ Βάρδας τὸν χειμῶνα τοῦ 1906-7.

Ὁ Ἄγγλος πρόξενος Μοναστηρίου ἔγραψε ὅτι οἱ Ἕλληνες ἔκαμαν προόδους πρὸς βορᾶν.

Ἦταν τὸ βασίλειο τῆς «κρυψάνας», ὅπως ἔλεγαν τότε τὶς ὑπόγειες κρύπτες. Δὲν ὑπῆρχαν μεγάλα βουνὰ μὲ ἀπέραντα δάση καὶ ἀναρίθμητα σκόρπια μαντριά, ὅπως στὸ Μορίχοβο. Βρίσκονταν ἐξ ἄλλου τουρκαλβανικὰ χωριά στὰ ψηλότερα σπλάχνα τοῦ Περιστεριοῦ (Κισάβα, Ὁστρετς, Ζλουκουκιάνι). Ἀναγκάζονταν λοιπὸν τὰ σώματα νὰ μένουν συνέχεια στὰ χωριά καὶ νὰ τρυπῶνουν στὶς «κρυψάνες». Κάθε σπίτι εἶχε μιὰ τουλάχιστον καὶ συχνὰ δυὸ καὶ τρεῖς «κρυψάνες», τεχνικότητα φτιαγμένες. Ἡ φαντασία τῶν χωρικῶν εἶχε ὀργιάσει. Ἡ εἴσοδος τῶν ἦταν συνηθέστερα κάτω ἀπ' τὸ παχνί, στὸ βάθος τοῦ ἀχυρῶνα. Ἐκλεινε μὲ μιὰ πλάκα πού τὴν σκέπαζε σωρὸς ἀπὸ κοπριά ἢ ἄχυρα. Ἄλλες εἶχαν τὴν εἴσοδο σὲ μιὰ ντουλάπα ἢ κάτω ἀπ' τὸ τζάκι. Στὸ μοναστήρι π.χ. τοῦ Ντράγος, πού εἶναι σήμερα πάνω στὴν ὀρθοπεδικὴ γραμμὴ, ἔμπαινε κανεὶς ἀπὸ μιὰ ντουλάπα γεμάτη μπουκάλια κρασί, ρακί, ψωμιὰ κλπ. Δυὸ σανίδες μετακινούνταν μὲ ὀρισμένη μονάχα πίεση. Κάτω ἢ κρύπτη ἦταν μεγάλη εὐρύχωρη, στεγνὴ, εὐάερη. Μποροῦσε νὰ παραμείνη κανεὶς ἐκεῖ μερόνυχτα καὶ νὰ ἀκούη πάνω καθαρὰ τὶς κουβέντες τῶν Τούρκων. Ἡ χωριάτικη ἀρχιτεκτονικὴ θαυματούργησε. Εἶχαν δημιουργηθῆ ὅμως καὶ εἰδικοὶ τεχνίτες, πού στάλθηκαν στὸ Μορίχοβο, γιὰ νὰ κατασκευάσουν κρύπτες. Τὸ μοναστήρι τῶν Ἀγίων Ἀναργύρων τῆς Καστοριάς, γιὰ ν' ἀποκτήσῃ τέλεια κρύπτη, μετακάλεσε ἐμπιστοὺς τεχνίτες ἀπ' τὸ Μπλάτσι τῆς ἡρωϊκῆς οἰκογένειας Ἀργυράκου-Μπαστῆ. Δούλεψαν μιὰ ὀλάκερη βδομάδα. Τὴν Κυριακὴ πού εἶχαν τελειώσει, πῆγαν κυνήγι. Ὅταν ὅμως γύριζαν φορτωμένοι λαγούς καὶ πέρδικες, τοὺς περιμέναν ἄλλοι κυνηγοί, οἱ κομιτατζήδες. Σκοτώθηκαν ἕνας Ἀργυράκος Μπαστῆς, ἕνας ἄλλος πληγώθηκε, σκοτώθηκε ἕνας παπὰς ἀπ' τὴν Κλεισοῦρα καὶ πληγώθηκε ὁ Ντέλας.

Παντοῦ ἄλλοῦ εἶχαν κατασκευαστῆ λίγες κρύπτες. Στὸ Μορίχοβο π.χ. ὑπῆρχαν σ' ὅλα τὰ χωριά μερικὲς γιὰ κανένα ἄρρωστο ἢ πληγωμένο ἀντάρτη, γιὰ ἐναποθήκευση ὅπλων καὶ ἐφοδίων καὶ σὲ ἐξαιρετικὴ περίπτωση γιὰ ἀπόκρυψη σώματος. Στὸ Περιστερί ὅμως ἡ «κρυψάνα» ἦταν κανόνας.

Ὅταν ὁ μπάρμπα Στέφος τοῦ Ὁρεχόβου ἔβλεπε τουρκικὴ ἔρευνα καὶ μυριζόταν ξύλο, φοροῦσε χονδρὴ γούνα, κι' ἄς ἦταν Ἰούλιος, ἄδειαζε ἕνα μπουκάλι ρακί καὶ ἔπαιζε τὴν γκάιντα. Ἔτσι ἔτρωγε τὸ ξύλο «μετὰ μουσικῆς». Τὸ ἴδιο ἔκαμε καὶ μιὰ ζεστὴ μέρα τοῦ 1908. Ἐφτασαν ἀγριεμένοι Τούρκοι στρατιῶτες καὶ Τουρκαλβανοὶ τοῦ γειτονικοῦ Ζλουκουκιάνι, γιὰτὶ πρὶν λίγες

μέρες είχαν εξαφανιστή τρείς χωριανοί τους αγροφύλακες και είχε σκοτωθή τότε στη συμπλοκή ένας Τουρκος ταγματάρχης. Τὸν ἔστρωσαν σ' ἀλύπητο ξύλο, τοῦ ἔσπασαν και τὴν γκάντα. Ὁ μπάρμπα Στέφος προσποιήθηκε πὼς λιποψύχησε και τοὺς ἔδειξε τὴν «κρυψάνα» του.

Μέσα ὑπῆρχε μόνον ἓνα σκουριασμένο «καριοφύλι». Ὅμως λίγο παραπέρα, σὲ μιὰν ἄλλη τεχνικότετη κρυψάνα, ἦταν ὁ Παῦλος Ρακοβίτης μὲ τοὺς λίγους ἄντρες του, ἔλους ἐπίσης Κρατεριῶτες, και ὁ Καραβίτης. Εἶχε περικυκλώσει ὁ στρατὸς ἔξω ἀπ' τὸ Μπούκοβο τοὺς μισοὺς ἄντρες του και τοὺς ὑπαρχηγούς του Κώστα Μπουκοβίτη και Βασίλειο Μαλογιώργο. Ἐκεῖνοι ὅμως πρόβαλαν γερὴ ἀντίσταση, ὑχυρωμένοι σὲ μιὰ γούβα. Ὑστερα ἀπὸ πολλὴ ὥρα ἓνας ταγματάρχης πρόσταξε τοὺς στρατιῶτες νὰ σταματήσουν τοὺς πυροβολισμούς, πλησίασε και τοὺς φώναξε νὰ παραδοθοῦν, ἀφοῦ δὲν εἶχαν καμιὰ ἐλπίδα διαφυγῆς. Τοῦ ἀπάντησαν ὅμως μὲ σφαῖρες. Καὶ στη σύγχυση ποὺ ἀκολουθήσε τὸ θάνατο τοῦ Τουρκου, ξέφυγαν και πήραν τὴν μεγάλη ρεματιά πρὸς τὸ Ὁρέχοβο. Αἰχμαλωτίστηκε, πληγωμένος μονάχα, ἓνας ὀπλίτης ἀπ' τὸ Κρατερό (Ράκοβο)· ἐπίσης ὁ Τραιανὸς Παυλίδης. Τὴν ἴδια στιγμή και στὴν ἴδια ρεματιά ὁ Παῦλος σκότωσε τὸν ἀνθυπολοχαγὸ τῆς φρουρᾶς τοῦ ὑδραγωγείου, ποὺ κατέβαινε ζέγνοιαστος μὲ μερικοὺς στρατιῶτες. Καὶ ξέφυγε κι' αὐτὸς ἐπίσης. Ἐτρεξε σὲ βοήθειά του μὲ μερικοὺς ἄνδρες και ὁ Ι. Καραβίτης. Βρῆκαν ὅλοι καταφύγιο και σωτηρία στη δευτέρη κρυψάνα τοῦ μπάρμπα Στέφου.

Οἱ περισσότερες κρύπτες εἶχαν τὸ κύριο σῶμα στὴν αὐλή, κάτω ἀπ' τὸν κήπο, ἢ ἔξω στὸ δρόμο, κάτω ἀπ' τὸ καλντερίμι.

Τὸ κακὸ ἦταν ὅτι τὸ ἤξεραν και οἱ Τουρκοί. Ἦξεραν ὅτι ὑπῆρχαν πολλὰ σώματα στὰ χωριά, και μάλιστα τὸν χειμῶνα, ποὺ τρύπωναν σὲ ὑπόγειες κρύπτες. Καὶ ἔκαναν ἀδιάκοπες ἔρευνες στὰ χωριά, ἐφοδιασμένοι και μὲ κασμάδες, φτυάρια, μακρουλὲς σιδερένιες λόγχες κ.τ.λ. Ἔσκαβαν στὰ ἀχούρια, στίς ἀχυρῶνες, στίς αὐλές, τρυποῦσαν πατώματα, ντουλάπες, ἀποθήκες κ.τ.λ. Ἐδερναν, ἀπειλοῦσαν, ἔκλειναν ἔλους, ἄνδρες, γυναῖκες, παιδιά στὰ σπίτια. Συχνὰ ἔδιναν ζαχαρωτὰ και λουκούμια στὰ μικρὰ παιδιά και τὰ ρωτοῦσαν, στη γλώσσα τους, ἂν ἔρχονταν σπῆτι τους ξένοι ἔνοπλοι. Δασκαλεμένοι οἱ μικροὶ ἀπαντοῦσαν πὼς ἔρχονταν «Τουρκοί»! Ἐπίτηδες οἱ μάνες ἔλεγαν και τοὺς ἀντάρτες «Τούρκους».

Πολλὲς φορές οἱ Τουρκοί κρατοῦσαν ἀποκλεισμένο στὴν ἐκκλησία ἢ στὸ σχολεῖο ὅλο τὸν πληθυσμὸ τοῦ χωριοῦ δυὸ ἢ τρία μερόνυχτα, γιὰ νὰ πάθουν ἀσφυξία οἱ θαμμένοι στίς κρυψάνες ἀντάρτες. Καὶ πραγματικὰ μερικοὶ πέθαιναν στοὺς ζωντανούς αὐτοὺς τάφους και δυὸ τρελλάθηκαν. Σκοτάδι πίσσα, ὑγρασία, κρῖο, συχνὰ και νερὸ μιὰ ἢ δυὸ πιθαμὲς μέσα, μολυσμένος και λιψὸς ἀέρας, ποὺ ἔκαμε νὰ βραίνῃ τὸ κεφάλι, σὰν νὰ τοῦ εἶχαν περάσει μολυβένιο στεφάνι. Καὶ πάνω ἀπ' ἔλα ἢ ἀγωνία. Νὰ σκάβουν πάνω σου γιὰ νὰ σὲ ξεσκε-

πάσουν, νά ἀκοῦς τίς κουβέντες τῶν Τούρκων, νά περιμένης ἀπό στιγμή σέ στιγμή νά τρυπήση ὁ κασμάς τήν ὄροφή καί νά ξεσηκώση τήν πλάκα τοῦ στομίου, καί νά βλέπης στό πηχτό σκοτάδι μέ τά μάτια τῆς ψυχῆς σου μιὰ κρεμάλα πάνω ἀπ' τὸ κεφάλι σου!

Βρέθηκαν σέ κρυψάνα καί αἰχμαλωτίστηκαν ὁ Μοναστηριώτης ὄπλαρχηγός Πέτρος Χρήστου, ὁ Κρητικὸς Καμηλάκης. Ἀργότερα τοὺς κρέμασαν. Ὁ Κοζανίτης Κιουτσούκης, πού εἶχε δραπετεύσει ἀπ' τίς φυλακές Μοναστηρίου, ὅταν εἶδε νά ξεσκεπάζεται ἡ κρυψάνα του, προτίμησε νά τινάξῃ τὰ μυαλά του στὸν ἀέρα, παρά νά γυρίσῃ πίσω στίς φυλακές.

Οἱ φτωχοὶ χωρικοὶ μηχανεύονταν πολλά. Ὅταν π.χ. οἱ Τούρκοι ἀξιωματικοὶ γιὰ νά περάσουν τὴ νύχτα ἔμπαιναν ἢ ἔμεναν σ' ἓνα σπίτι πού στήν κρυψάνα του ἦταν τρυπωμένοι ἀντάρτες, πού ἄρχιζαν τότε νά νοιώθουν βάρος στό κεφάλι ἀπ' τὴν ἔλλειψη τοῦ ἀέρα καί χτυποῦσαν μέ τὸν ὑποκόπανο τοὺς τοίχους τῆς κρύπτης γιὰ νά τοὺς ἀνοιξοῦν, οἱ γυναῖκες ἀμέσως, χωρὶς νά χάνουν καιρὸ καί τὴν ψυχραιμία τους, ἔκαμναν μέ σομπήματα τὰ μικρὰ παιδιά νά οὐρλιάζουν. Ἔτσι πνίγονταν οἱ ὑπόγειοι χτύποι καί ἀναγκάζονταν οἱ ἀξιωματικοὶ ν' ἀλλάζουν κατάλυμα.

Στὰ χωριά τοῦ Περιστεριοῦ οἱ χωρικοὶ ἔδιναν δωρεὰν τὸ ψωμί καί τὸ φαγητὸ στοὺς ἀντάρτες, ἐνῶ στό Μορίχοβο τὰ πλήρωναν. Ἡ Ἐπιτροπὴ κανόνιζε τὴ σειρά. Τὸ συνηθισμένο φαγητὸ ἦταν αὐγὰ τιγανητά, παστὸ χοιρινὸ τὸν χειμῶνα, φασόλια, πίττες, κοτόπουλα, χῆνες κ.τ.λ. Ἦταν ὅλοι σλαβόφωνοι, πιστοὶ ὅμως καί ἀφοσιωμένοι μέχρι θανάτου. Πολλοὶ ξυλοκοπήθηκαν, ἄλλοι βασανίστηκαν φρικτά. Κι' ὅμως δὲν μίλησαν, δὲν λιποψύχησαν.

Τὸ σῶμα τοῦ Μακρῆ (εἴκοσι πέντε ἄνδρες) καί τοῦ ὑπολοχαγοῦ Βλαχογιάννη (τριάντα πέντε) συναντήθηκαν στό μοναστήρι τοῦ Μπούκοβου, κάπου μιὰ ὥρα μακριὰ ἀπ' τὸ Μοναστήρι, μέ τὸν Παρασκευαῖδη-Σπηλιάδη τοῦ προξενείου. Πρότεινε στό Βλαχογιάννη νά πάῃ στό Μορίχοβο ἢ νά μείνῃ στό Περιστέρι. Ἐκεῖνος ὅμως προτίμησε νά γυρίσῃ στήν Ἑλλάδα. Ὅπως γράφει ὁ Μακρῆς, ἔβλεπε ἀπ' τὸ Μπούκοβο τίς εἴκοσι πέντε χιλιάδες τῆς φρουρᾶς τοῦ Μοναστηρίου...

Τὸ Κέντρο, ἐπειδὴ ἐκτίμησε τίς ὑπηρεσίες τοῦ Μακρῆ, τὸν διόρισε ἀρχηγὸ ὅλης τῆς περιοχῆς « Μπούκοβο » (Περιστέρι). Τὴν εἶχε ὀργανώσει γιὰ καλά. Εἶχε παντοῦ διορίσει ἐπιτροπές, ὀδηγούς, ἀγγελιαφόρους, εἶχε διατάξει νά κατασκευαστοῦν παντοῦ κρυψάνες. Εἶχεν ἐργαστῆ καί στὰ μεγάλα Βλαχοχώρια Μεγάροβο, Τύρνοβο, Νιζόπολη. Ἰπῆρχε τώρα μιὰ ἀδιάκοπη ἀλυσίδα ἀπὸ ἑλληνικὰ χωριά ἀπ' τὸ Μεγάροβο ἕως τὴ Φλώρινα.

Σὲ μερικὰ χωριά εἶχαν καταρτιστῆ καί ἐφεδρὶκὰ τμήματα ἀπὸ χωρικοὺς πού ἐνίσχυναν σὲ πολλές περιπτώσεις τὰ σώματα.

Στὰ μέσα Ὀκτωβρίου πῆρε ἔγγραφη διαταγὴ νά πάῃ στὰ Κορέστια γιὰ νά βοηθήσῃ τὸν Βάρδα πού ἀλόγῳ ἐλλείψεως ἐπαρκῶν ἀνδρῶν εἶχε περιέλθει

είς δεινὴν θέσιν». Ἐμεινε μαζί του εἴκοσι μέρες. Χτύπησαν τοὺς κοιμητῶνες ἐξω ἀπ' τὸ Βατοχώρι, ἔπου σκοτώσαν, φαίνεται, ἀρκετοὺς τῆ νύχτα, στὸ σκοτάδι. Ἐνας μονάχα ἀπ' τοὺς ἄντρες τοῦ Μακρῆ πῆρε «διαμπερὲς τραῦμα» στὸ στήθος. Κατάφεραν ἕμωις κι' αὐτὸν νὰ τὸν στείλουν στὸ Μοναστήρι, ἔπου νοσηλεύτηκε δυὸ μῆνες. Ἡ μεταφορὰ αὐτῆ ἦταν ἀληθινὸς ἄθλος, γιατί ἤθελε συνδυασμὸ ἐξυπνάδας καὶ τόλμης. Πιθανώτατα τὸν κατέβασαν καβάλα στὴν Ἄνω Κλέστινα, κοντὰ στὴ Φλώρινα, καὶ ἀπ' ἐκεῖ οἱ δυὸ ἔμμισθοι καὶ ἔμπιστοι Τουρκαλβανοὶ τὸν πῆγαν μὲ μιὰ βοδάμαξα σὺν «ἄρρωστη χανούμισα» στὸ Μοναστήρι. Ἦταν πάντοτε τραγικὸ τὸ πρόβλημα τῶν πληγωμένων.

Στὰ μέσα τοῦ Νοεμβρίου ἔφυγε ὁ Μακρῆς κάτω στὴν Ἑλλάδα, ἀφήνοντας ὑπαρχηγούς τὸν Δοξογιάννη καὶ Κουρῆ καὶ τὸν Μαναρόλη.

Ὁ Κουρῆς, ποὺ ἦταν μονόφθαλμος, διασταυρώθηκε μιὰ νύχτα μ' ἕνα ἀπόσπασμα ἐξω ἀκριβῶς ἀπ' τὸ μοναστήρι τοῦ Χριστόφορου, ποὺ ἦταν ἕνα ὠραῖο θερινὸ κέντρο τοῦ Μοναστηρίου. Εἶχε ἕνα τεράστιο δέντρο ποὺ δύσκολα μπορούσαν νὰ τὸ ζώσουν πολλοὶ ἄνδρες μὲ τὰ μπράτσα ἀπλωμένα. Σκοτώθηκαν κι' αὐτὸς καὶ ὁ Τοῦρκος ἀξιωματικός. Ὅταν τὴν ἄλλη μέρα ἦρθε ἕνας συνταγματάρχης καὶ εἶδε τοὺς δυὸ νεκρούς, εἶπε στὸν ἐπιστάτη τοῦ μοναστηρίου καὶ σὲ ἄλλους χωρικοὺς νὰ θάψουν μὲ ὅλες τὶς τιμὲς τὸν Κουρῆ, «γιατὶ ἦταν λαμπρὸ παλληκάρι». Ἦταν χτυπημένοι καὶ οἱ δυὸ στὸ κεφάλι. Εἶχαν δηλ. ταυτόχρονα ἀκριβῶς ἀλληλοपुरοβοληθῆ. Ὁ τάφος τοῦ Κουρῆ ἦταν μαρμάρινος. Ὅλοι, ὅταν πηγαίναμε ἐκδρομῆ, ρίχναμε λίγα λουλούδια πάνω του. Οἱ Τοῦρκοι δὲν ἔκαμαν τὸν κόπο νὰ ρωτήσουν ποιὸς πλήρωσε τὰ ἐξοδα τοῦ τάφου.

Ὁ Κουρῆς εἶχε τὸν χειμῶνα μιὰ περιπέτεια στὸ Μεγάροβο. Εἶχε πάει μὲ πολιτικὰ σ' ἕνα γάμο. Κάποιος ρομοῦνος τὸν πρόδωσε καὶ τὰ μεσάνυχτα, τὴν ὥρα ποὺ χόρευε τὸ πεντοζάλι, ἐφανίστηκε ξαφνικὰ ὁ Τοῦρκος ἀξιωματικός τῆς μόνιμης φρουρᾶς μὲ κουστωδία στρατιῶτες καὶ τὸν ἔπιασαν. Ἐπεσαν πάνω οἱ πρόκριτοι, οἱ συγγενεῖς τῶν νεονύμφων καὶ οἱ ἄλλοι καὶ διεβεβαίωσαν τὸν ὑπολοχαγὸ ὅτι ὁ μονόφθαλμος αὐτὸς ἦταν γέννημα καὶ θρέμμα τοῦ Μεγάροβου καὶ ἀπουσίαζε πολλὰ χρόνια στὸ ἐξωτερικόν. Ἐβαλε τὰ κλάματα καὶ ἡ νύφη, γιατί κακὸς οἰωνὸς ἦταν τὸ ἐπεισόδιο. Στὸ τέλος ὁ ἀξιωματικός ὑποχώρησε καὶ τὸν ἄφησε ἐλεύθερο μὲ τὴν κατηγορηματικὴ καὶ ὑπεύθυνη διαβεβαίωση τῶν προκρίτων (τσορμπατζήδων) ὅτι πρῶτὴ τὴν ἄλλη μέρα θὰ τὸν ἔφεραν μπροστὰ του γιὰ νὰ τὸν ἐξετάσῃ μὲ ὅλη του τὴν ἡσυχία. Τοῦ παρουσίασαν τὴν ἄλλη μέρα τὸν Κολίτσα, ἐξήντα καὶ πάνω χρονῶν, τὸν μοναδικὸ ἄλλο μονόφθαλμο τοῦ χωριοῦ. Ὁ ἀξιωματικός δάγκασε τὰ χεῖλη καὶ δὲν εἶπε τίποτε. Σὲ λίγες ἕμωις μέρες βρέθηκαν ὁ Κολίτσας σκοτωμένος στὸ βουνὸ καὶ οἱ «τσορμπατζήδες» στὸ φρέσκο μὲ κάποιαν ἄλλη κατηγορία.

Εἶχε κηρυχτῆ καὶ αὐστηρὸς οικονομικὸς ἀποκλεισμὸς τῶν Βουλγάρων. Ὅλα αὐτὰ τὰ χωριά διατάχθηκαν νὰ ψωνίσουν ἀπὸ ἑλληνικὰ καταστήματα καὶ νὰ συχνάζουν σὲ ἑλληνικὰ χάνια.

Ὁ ὄπλαρχηγὸς Εὐθύμιος Κκούδης εἶχε διαφυλάξει μερικὰ σημειώματα ποῦ εἶχε πάρει ἀπ' τὸ Κέντρον Μοναστηρίου σχετικὰ μὲ τὸν οἰκονομικὸ πόλεμο. Εἶναι τὰ ἐξῆς:

«Διὰ τὸν καπετὰν Εὐθύμιον.

Ὁ ἐκ Ρακόβου (Κρατεροῦ) Φίλιππος Παύλου μετὰ τοῦ υἱοῦ του, ἐπανελθόντος ἐξ Ἀμερικῆς, ἠγόρασε τὴν 19ην Δεκεμβρίου τρία μιντάνια ἀπ' τὸν Βούλγαρο Βάντσο Ὀχρίνταλη, ἂν καὶ τὸν εἰδοποίησαν οἱ ἡμέτεροι. Νὰ τιμωρηθῇ λοιπὸν διὰ προστίμου ἑνὸς μετζητίου (ἑνὸς πέμπτου χρυσῆς λίρας), τὸ ὅποιον νὰ δοθῇ εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ χωριοῦ. Ἐπίσης ὁ ἐκ Ρακόβου Στόγιαν (χαντζῆς εἰς τὸ χωριὸν του) συνεννοεῖται ἐνταῦθα μὲ τὸν χαντζῆν Περλεπελῆν καὶ τοῦ στέλνει πελάτας καὶ ψωνίζει ἀπὸ Βουλγάρους. Νὰ τοῦ ἀπαγορευθῇ ἡ πολλὴ φιλία μὲ τὸν ρηθέντα Δημ. Περλεπελῆ ἐπὶ ἀπειλῇ αὐστηρᾶς τιμωρίας.

Μοναστήριον, 20 Δεκεμβρίου 1906

Ἡ Ἐπιτροπὴ.

Ὁμοίως ν' ἀπαγορευθῇ εἰς ὅλους τοὺς χωρικοὺς τῆς περιφερείας σας, καὶ κυρίως τῶν χωρίων Μπίτουσα (Παρώρι) καὶ Βελουσίνα, ὅπως μεταβαίνουσι, ὅταν ἔρχωνται ἐνταῦθα, εἰς τὸ Χάνι τοῦ Δήμου.

Τὴν προσεχῆ Παρασκευὴν καὶ τὸ Σάββατον θὰ γίνῃ ἡ ἀγορὰ τῶν χοίρων εἰς τὸν περίβολον τῆς ἐλληνικῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἁγίου Δημητρίου. Συνεπῶς νὰ διαταχθῶσιν ἅπαντες οἱ χωρικοὶ νὰ φέρωσι ἐκεῖ τοὺς πρὸς πώλησιν χοίρους».

Τὸ χοιρινὸ κρέας τότε δὲν τὸ πουλοῦσαν τὰ τακτικὰ κρεοπωλεῖα, γιὰτὶ τὸ εἶχε ἀπαγορεύσει ὁ Μωάμεθ, καὶ θὰ μολύνονταν καὶ τὰ ἄλλα κρέατα ποῦ ἀγόραζαν οἱ «πιστοὶ» (Μουσουλμάνοι). Ἡ ἀγορὰ του γινόταν τὸν χειμῶνα στὸ ὑπαιθρο, σὲ περιοχὴ ποῦ ἦταν περισσότερο βουλγαρικὴ παρά δική μας. Ἀποφασίστηκε λοιπὸν νὰ ἀγοράζωσιν οἱ Ἕλληνες τὸ χοιρινὸ τους ἀπ' τὸν περίβολο τῆς ἐκκλησίας, ὅπου βέβαια μονάχα Ἕλληνες ἔμποροι καὶ κρεοπῶλες εἶχαν ἐλεύθερη τὴν εἴσοδο. Καὶ ἔβλεπε κανεὶς στὴν αὐλὴ τῆς μεγάλης καὶ πλούσιας αὐτῆς ἐκκλησίας ν' ἀπλώνωνται κατὰ γῆς πελώρια σφαγμένα γουρούνια ποῦ πάγωναν συχνά, ὅταν ἔπεφτε τὸ «σινιάκι» καὶ κατέβαινε τὸ θερμόμετρο εἴκοσι καὶ τριάντα βαθμοὺς κάτω ἀπὸ τὸ μηδέν. Ἦταν ὅμως ἀγνότερο τὸ κρέας, ἀφοῦ εἶχε ἐξελληνιστῆ στὸ ἐλληνικὸ περιβάλλον.

Μὲ τὸν ἐξαναγκασμὸ τῶν δικῶν μας χωρικῶν νὰ ψωνίζωσιν μόνο ἀπὸ ἐλληνικὰ μαγαζιά καὶ νὰ συχνάζωσιν σὲ ἐλληνικὰ χάνια, ἔγιναν ἄρκετοὶ πλούσιοι. Ἔκανε χρυσῆς δουλειᾶς καὶ ὁ λεβεντόκορμος Κρητικὸς Μανόλης ποῦ βρέθηκε χαντζῆς χωρὶς νὰ ἔχη ἰδέα τῆς δουλειᾶς, ἕως ὅτου μιὰ μέρα πῆρε τὰ βουναὶ γιὰ νὰ μὴ βρεθῇ στὶς φυλακῆς.

Ὁ Κκούδης ἔκανε δευτέρη ἐκδοσὴ τοῦ γάμου τοῦ Ζέλενιτς στὴ Σκόπια (Νεβόλιανη), μισὴ ὥρα σχεδὸν ἀπ' τὴν Φλώρινα. Στὸ σαραντάμερο τοῦ Παπακωνσταντίνου ποῦ εἶχε σκοτωθῆ μέσα στὴν ἐκκλησίαν, μιὰ φουρτουμισμένη νύχτα τοῦ Νοεμβρίου τοῦ 1905, κατέβηκε ἀπ' τὸ χιονισμένον δάσος, ὅπου εἶχαν

μεινεί νησιτικοί όλη τή μέρα, στό χωριό, για νά έκδικηθῆ τόν άδικοσκοτωμένο παπά. Θα χτυποῦσε ένα όρισμένο γάμο σύμφωνα με τή διαταγή άπ' τή Φλώρινα. Γίνονταν όμως έκείνη τή νύχτα τρεῖς γάμοι στη Νεβόλιανη και ό Τουρκος όδηγός Φετά τό'σκασε για νά μήν ένοχοποιηθῆ. Ποιόν λοιπόν γάμο έπρεπε νά έπισκεφτοῦν αὐτόκλητοι; Κλαρίνα και νταούλια άκούστηκαν άπ' τά τρία σπίτια. 'Από μηχανής Θεός παρουσιάστηκε ένας χωρικός, ό Κώτες, πού είχε πάει στό δάσος με τό γάϊδαρό του νά κόψη ξύλα. Αὐτός τώρα προσφέρθηκε νά τοῦς όδηγήσει. "Ηθελε και αὐτός νά πάρη έκδίκηση για τό θάνατο τοῦ Παπακωνσταντίνου. Και τοῦς πῆγε στό καθορισμένο, φαίνεται, σπίτι. Είχε και προσωπικούς μαζί του λογαριασμούς. Τό σπίτι κάηκε. Περίπου δεκαπέντε έμειναν νεκροί στό τόπο. Μαζί και ό «νταουλτζής», πού χτυποῦσε πολύ δυνατά τό τύμπανο, τήν ώρα πού σκότωναν τόν Παπακωνσταντίνου, για νά σκεπαστοῦν οί κραυγές και οί πιστολιές. 'Η φτωχή νύφη, πηδώντας άπ' τό παράθυρο για νά γλυτώσει, έσπασε τά πόδια της.

Τό Μωυσαϊκό «όδόντα άντι όδόντος» άντικαταστάθηκε με τό «'Οδοντοστοιχία άντι όδόντος».

"Ενα χρόνο όμως άργότερα δολοφονήθηκε από όργανο τοῦ Κομιτάτου και ό Παπαναστάσης, ό παλιότερος έφημέριος τοῦ χωριού, πού είχε βαφτίσει σχεδόν όλους τοῦς κατοίκους του.

Και τόν Αὔγουστο τοῦ 1943 άπαγχονίστηκε άδικα για άνόητα άντίποινα άπ' τοῦς Γερμανούς ό παπα-Δημήτριος Σταμπουλής, άδελφός τοῦ Παπακωνσταντίνου. Βούλγαροι είχαν συστήσει και άπαιτήσει τήν έξόντωσή του.

'Η σλαβόφωνη Νεβόλιανη-Σκοπιά έδωσε τρεῖς έφημέριους έθνομάρτυρες! Σύμφωνα με τήν στατιστική τοῦ Μπράγκωφ, άρχιγραμματικού τῆς 'Εξαρχίας, είχε τό 1905, όταν έκδόθηκε τό γαλλικό βιβλίο του, τετρακόσιους όγδόντα Βουλγάρους και χίλιους σαράντα «έλληνίζοντες» ἢ «γραικομάνους».

Τόν χειμώνα ἢ όργάνωση τών χωριών συμπληρώθηκε και έπεκτάθηκε.

Εχειμώνιασε στό «Περιστέρι» ό Καούδης και ό Φούφας (άνθυπολοχαγός Παπαρδάς). Τοῦς βρῆκε στό Κρατερό τήν άνοιξη τοῦ 1906 ό Μακρής πού ξαναῆρθε με καινούργιο σῶμα. Στα άπομνημονεύματά του εκφράζεται με ένθουσιασμό για τόν Φούφα! "Όλοι έπίσης οί καπεταναῖοι εκτιμοῦσαν τό θάρρος και τή σοβαρότητά του. Θα είχε άναδειχτῆ σίγουρα στρατηγός άπ' τοῦς καλύτερους, αν είχε έπιζήσει.

Πῆραν και οί τρεῖς διαταγή άπ' τό Κέντρο νά πεταχτοῦν στό Κορέστια. Είχαν εκεί πολύ γρήγορα μεγάλη σύγκρουση με τουρκικό στρατό. "Ενας χωρικός «φίλος», γράφει ό Μακρής, τόν πληροφόρησε ότι τήν άλλη μέρα θα λημέριαζε ό Μητροβλάχος σε μιá θέση, ψηλά κοντά στη Σφήκα. Μακρής και Φούφας έτρεξαν άμέσως. 'Ο Καούδης, παλιότερος και έμπειρότερος, δέν τοῦς άκολούθησε. Τό πρωῒ όμως βρέθηκαν κυκλωμένοι από Τούρκους πού τοῦς πλησίασαν σε λίγα μέτρα άπόσταση φωνάζοντας: «Τεσλίμ... Τεσλίμ... Παραδοθῆ-

τε». Οί δικοί μας τούς άφησαν νά πλησιάσουν ακόμα περισσότερο και ξαφνικά άδειασαν τά όπλα πάνω τους και τούς ρίχτηκαν. "Όπως γράφει ό Μακρής, σκοτώθηκαν τριάντα πέντε στρατιώτες και περισσότεροι πληγώθηκαν. Τούς πήραν και δεκαοχτώ όπλα μάουζερ. Τραυματίστηκε όμως ό Μακρής στο άριστερό χέρι και έπεσαν όχτώ άντάρτες.

Ό Γεώργιος Μελισόβας ήταν πληγωμένος βαριά και τόν αποτέλειωσαν Βούλγαροι. Ό Ίωάννης Περβολαράκης έπεσε άσχημα λαβωμένος. "Όταν είδε ότι έφευγαν οι σύντροφοί του, και είδε νά πλησιάζει κι άλλος στρατός, τινάζει τά μυαλά του.

Ό Μακρής αναφέρει ένα έπεισόδιο, πού φανερώνει πόσο έντονη και μεγάλη ήταν ή βουλγαρική προπαγάνδα στην Άμερική. Είχε γυρίσει τότε άπ' την Άμερική κάποιος άπό την Άγία Παρασκευή, πού κάθισε άμέσως και έγραψε με έλληνικά γράμματα και λόγια βουλγαρομακεδονικά τά ύβριστικότερα και τερατωδέστερα ψέματα. Για μεγαλύτερη ασφάλεια τó ταχυδρόμησε στη Θεσσαλονίκη. Μά ένας Έλληνας ταχυδρομικός υπάλληλος κάτι ύποπτευθηκε και τó κράτησε. "Εφτασε και στά χέρια τού Μακρή, πού πήγε άμέσως στο χωριό του, τόν κάλεσε μαζί με τόν παπά, τόν Μουχτάρη, την Έπιτροπή και τόν δάσκαλο. Τόν έβαλε νά διαβάσει τó γράμμα του. Κι' έπειδή ή φωνή του κόπηκε, τó διάβασε ό δάσκαλος. "Άμεση ήταν ή καταδίκη του.

Λίγους μήνες άργότερα σημειώθηκε άλλο κροῦσμα, σημαντικότερο. Γύρισε άπ' την Άμερική και έκαμε τó θαῦμα του ό καταπληκτικός Ντῆμκος άπ' τó Δράγος.

Τόν Μακρή έπισκέφτηκε με έγγραφο τού Κέντρου μιá έπιτροπή άπ' τó Λισολάι, ένα χωριό μεταξῦ Μοναστηρίου και Περλεπέ, άπομονωμένο και αρκετά μακριά άπ' την έλληνική ζώνη. Ζήτησε νά έλθη στο χωριό τους και νά ξεκάμη δυό παπάδες, δυό δασκάλους και πέντε άλλους. Τό Λισολάι ήταν καταχωρημένο άπό καιρό στα βιβλία τού τουρκικοῦ ληξιαρχείου για «Μπουλγάρ». Καθαρό βουλγαρικό τó θεωρούσαν και οι Βούλγαροι. Ύπήρχαν όμως και οι «κρυπτοχριστιανοί». Μερικοί είχαν καταφύγει κιόλας στο Μοναστήρι.

Άργότερα, με όδηγό έναν άπ' αυτούς, ξεκίνησε άπ' τó Μεγάροβο, περπάτησε βιαστικά όλη τή νύχτα και ξημερώθηκε πάνω άπ' τó χωριό σ' ένα μοναστήρι χωρίς καλογέρους. Τό βραδάκι φόρεσε στους άνδρες του φεσάκια, πού έφερε άπ' τó Μοναστήρι για νά φαίνονται Τουρκοί στρατιώτες, και κατέβηκε στο χωριό. "Η άποστολή έκτελέστηκε με έπιτυχία... "Ένας βουλγαροδιδάσκαλος μονάχα πήγε νά τούς παίξει άσχημο παιχνίδι. Παρακάλεσε τόν Μακρή νά τού χαρίσει τή ζωή και θά τούς όδηγοῦσε σ' ένα σπίτι πού ήταν κρυμμένος ό βοεβόδας Ντῆμκος. Άλλά τούς πήγε σ' ένα σπίτι, όπου βρίσκονταν τριάντα Τουρκοί στρατιώτες! Ό Θεόδωρος Άδάμ όμως άπ' τή Νιζόπολη, πού ήξερε καλά τουρκικά, τούς είπε έπιτακτικά νά μη βγοῦν έξω άπ' τó σπίτι γιατί αυτοί, ένα όλόκληρο τάγμα, είχε κυκλώσει τó χωριό για κομιτατζήδες.

Οί Τούρκοι σύμφωνα με τή συνήθειά τους έπιασαν δέκα χωρικούς για ήθικούς ατύφους, από κείνους πού οί Βούλγαροι κατηγορήσαν ότι δέν ήταν Βούλγαροι.

Ένδιαφέρον ζωηρό παρουσίασε και ή δίκη τους στο «Έκτακτο Δικαστήριο» Μοναστηρίου. Ο Βούλγαρος πάρεδρος Ντημητρώφ με τά μεγάλα μαύρα γένια διαμαρτυρήθηκε έντονα, όταν ο πρόεδρος πρόσταζε τόν γραμματέα νά καταγράψη τούς κατηγορουμένους «Μπουλγκάρ», σύμφωνα με τά νοφούζια τους. Δέν μπορούσε νά σταθί ή κατηγορία, αν ήταν Βούλγαροι. Ο Έλληνας πάρεδρος, άγαθός τουρκόφωνος ανατολίτης, παρατήρησε τότε και προκάλεσε τά γέλια τοῦ πυκνοῦ άκροατηρίου: «Ο άγαπητός συνάδελφος φωνάζει, όταν τοῦ λέγωμεν ότι δέν υπάρχουν έδω Βούλγαροι. Φωνάζει σήμερα περισσότερο γιατί μερικοί άνθρωποι σύμφωνα με τά νοφούζια τους λέγουν πώς είναι Βούλγαροι!»

Αθωώθηκαν πανηγυρικά!

Ένας παπάς πήγε και βρήκε δυό-τρεις φορές τόν Μακρή, για νά τοῦ πῆ ότι έπρεπε νά πάη σ' ένα βουλγαρικό χωριό τοῦ κάμπου και νά ξεκαθαρίση μερικούς. Ο Μακρής στο τέλος τόν άκουσε. Και ο παπάς μπροστά, τó σῶμα πίσω τράβηξαν για τó χωριό. Όταν όμως τó πλησίασαν, ο παπάς έπεσε ξερός καταγῆς, έτρεμε και δέν έννοουσε νά προχωρήση. Τότε, φαίνεται, κατάλαβε τó βάρος τῆς πράξεώς του. Ξεκαρδίστηκαν τότε όλοι στα γέλια, γράφει ο Μακρής, και τόν πήγαν σηκωτό στο χωριό...

Είδα για πρώτη φορά τόν Μακρή και τó σῶμα του στο Όρέχοβο. Γιόρταζε ή εκκλησία του και πήγαμε έκδρομή κάμποσα παιδιά τοῦ γυμνασίου. Στρωθήκαμε σέ μιá πλατειούλα αντίκρυ και κάτω άπ' τó χωριό και πλάι σ' ένα δασάκι. Είχε έλθει επίσης μ' ένα «λαντόνι» (άμάξι) ο Μητροπολίτης Φορόπουλος με τόν προξενικό «γραμματέα» «Παρασκευαΐδη» (τότε ύπολοχαγό και άργότερα στρατηγό Σπηλιάδη). Οί δυό «σοβαρήδες» (έφιπποι χωροφύλακες), πού τούς συνόδευαν, άθθησαν λίγο παραπέρα άπό μäs και ξεκοκάλιζαν ένα ψητό άρνί, πού τούς πρόσφερε με μπόλικο τυρί και ούζο τó χωριό.

Ύστερα άπ' τó τέλος τῆς λειτουργίας, είδαμε τόν Μητροπολίτη και τόν Παρασκευαΐδη νά κάνουν τίς καθιερωμένες επισκέψεις στα σπίτια τῶν έφορο-επιτρόπων, όπως νομίζαμε. Μά εϋθύς μόλις έφυγαν με τή συνοδεία τους, είδαμε κατάπληκτοι νά ροβολοῦν ξαφνικά άπ' τó χωριό στην πλατειούλα και νά πιάνωνται στο χορό κάπου 40 πάνοπλοι άνδρες! Αυτούς είχε επισκεφθῆ με τόν ύπολοχαγό και εϋλογῆση ο Μητροπολίτης!...Λεβεντόκορμα παλληκάρια όλοι τους με γκριζες και χαλί στολές, μπότες, μαύρα μαντήλια στο κεφάλι, πιστόλια, χόρευαν έναν όρμητικό και θυελλώδη χορό, πού νόμιζες πώς είχαν φτερά στα πόδια τους. Συχνά χ-υποῦσαν όλοι μαζί τίς παλάμες στα ύποδήματα. Τά άσημικά, οί φυσιγγιοθήκες, τά τσαπράζια, ο άλλος όπλισμός, τούς παρακολουθοῦσαν με ρυθμική ύπόκρουση. Ήταν ή αποθέωση τῆς λεβεντιάς, τó πεν-

τοζάλι. Θαμπωμένοι κοίταζαν και πολλοί χωρικοί, άνδρες και γυναίκες, που είχαν έλθει στο πανηγύρι και απ' άλλα χωριά.

Ο Μακρής όρθιος, σοβαρός, έπιβλητικός, περιτριγυρισμένος από παπάδες, έφοροεπιτρόπους, «έπιτροπές», τους καμάρωνε. Ο χορός αυτός ήταν ή καλύτερη διαφήμιση τής έλληνικής λεβεντιάς. Χειροκρότησε μόνο όταν είδε να πιάνονται στο χορό και χωρικοί απ' τó Μπούκοβο και τó Όρέγοβο. Χόρευαν κι' αυτοί καλά τó πεντοζάλι, αν και ή ένδυμασία τους δέν ήταν πρόσφορη.

Απ' τó «Περιστέρι» πέρασαν, εκτός απ' τόν Καούδη και τόν Φούφα, και ó Όθων Έσλιν με δέκα άντρες καθώς και μερικοί άλλοι καπεταναίοι.

Ήρθε έπειτα ó Γούντας με έβδομήντα σχεδόν άντρες. Ήταν απ' τó Μεγάροβο, παλιός κλέφτης. Ο Μακρής γράφει γι' αυτόν: «Ήταν ένας άντρούκλας θεριό, με μακριά άσπρη γενειάδα και παρ' όλα τά έβδομήντα χρόνια του κανείς μας δέν έβγαине μπροστά του στο τρέξιμο. Τή νύχτα έβλεπε σαν νά 'ταν ήλιος και τή μέρα γινόταν τέλειος τυφλοπόντικας, άλλοϋ πατοϋσε και άλλοϋ βρισκόταν».

Ο Μακρής, που δέν έβγαине μπροστά του στο τρέξιμο, κυνηγοϋσε νεώτερος να πιάσει με τά χέρια κρητικά άγριοκάτσικα στα βουνά, όπως έγραψε άλλοϋ...

Συναντήθηκε με τόν Γούντα στο καθαυτό Περιστέρι πάνω απ' τó Μεγάροβο. Τά μεσάνυχτα χώρισαν και ó Μακρής ξεκίνησε για τήν κωμόπολη.

Πάνω απ' τó Μεγάροβο, στη ρεματιά, τόν περιέμενε δλάκερος τουρκικός λόχος. Ο Κολίτσας, υιός του μόνοφθαλμου, που τόν είχαν πιάσει και τόν κρατούσαν οι Τουρκοί, όταν είδε να πηγαίνη όλο τó σώμα στο στόμα του λύκου, έβαλε τις φωνές: «Πίσω... Πίσω... Τουρκοί». Τόν σκότισαν άμέσως και ή μάχη άρχισε πριν μπή όλο τó σώμα στην ένεδρα. Ο Μακρής πληγώθηκε απ' τους πρώτους. Μια σφαίρα του έκοψε τόν αντίχειρα. Απ' τήν αίμορραγία λιποθύμησε. Πολέμησαν πλάι του και τόν σήκωσαν ó Παϋλος Ρακοβίτης, ó Ζαχαριωδάκης και ó Δημ. Εϋαγγέλου απ' τó Λισολάι.

Σέ βοήθεια έφθασε και ó Γούντας, που υποστήριξε τήν αποχώρησή του με όμοβροντίες.

Έπειδή τους κυνηγοϋσε πολϋς στρατός, κατέβηκε απ' τήν άλλη πλευρά του βουνού στην Μπρατουτσίνα και άλλα χωριά του Καζά τής Ρέσνας και με μεγάλη κυκλωτική κίνηση γύρισε στα δικά του χωριά. Τó χέρι του όμως χειροτέρευε. Είχε άρჩίσει γάγγραινα. Αναγκάστηκε ν' αφήση αντικαταστάτη του στην άρχηγία του σώματος τόν Παϋλο Ρακοβίτη και πήγε στο Μοναστήρι. Νοσηλεύτηκε τρεις δλάκερους μήνες μέσα στο προξενείο. Τó χέρι του όμως δέν έγινε καλά και αναγκάστηκε να φύγη με όχτώ άνδρες του για τά σύνορα.

Ο Γούντας πήγε στις 7 Αϋγούστου και χτύπησε τó Σμιλεβο, μεγάλο βουλγαροχώρι κτιστάδων πάνω απ' τή Ρέσνα, γενέτειρα του άρχηγού τής Β.Μ.Ρ.Ο. Γκρούεφ, που ήταν μακριά απ' τήν ελληνική ζώνη και έπιρροή. Έκαμε δηλ. ó Γούντας άλλα μεγαλύτερο από εκείνο του Μακρή στο Λισολάι. Είχε ξανακαή

τὸ 1903. Ὁ Γούντας ἔκαψε ἀρκετὰ καινούργια σπίτια.

Ἔνα τραγούδι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἔλεγε:

Ὁ Γούντας πῆγε στὸ Γσαπάρι τὸ μεσημέρι
 Τρόμαξαν οἱ Βούλγαροι καὶ τοῦ φίλησαν τὸ χέρι
 Στὸ Σμίλεβο μπῆκε κατὰ τὸ βράδυ
 Τρεῖς ὧρες ἔκαμε πόλεμο καὶ τοὺς Βουλγάρους σφάζει.

Ἡ Ἡλιντένσκα Ἰποπέια (σελ. 84) χαρακτηρίζει μεγάλο αἰφνιδιασμὸ τὴν ἐπίθεση. Θεωροῦσαν τὸ Σμίλεβο ἀπρόσβλητο ἀπὸ ἑλληνικὰ σώματα, γιατί ἦταν μακριὰ ἀπ' τὰ χωριά, πού μπορούσαν νὰ χρησιμοποιήσουν γιὰ ὀρμητήριά τους.

Γράφει ἐπίσης ὅτι πῆγε καὶ ἐπισκέφθηκε τότε τὸ Σμίλεβο καὶ ὁ περιβόητος ἀνταποκριτὴς τῶν Τάιμς τοῦ Λονδίνου Μπάουτσερ, γνωστὸς φιλοβούλγαρος. Οἱ Βούλγαροι στὸ θάνατό του κυκλοφόρησαν γραμματόσημο μὲ τὴν μορφή του. Διαπίστωσε ὅτι εἶχαν καὶ πολλὰ σπίτια καὶ σκοτώθηκαν συνολικὰ δεκαπέντε χωρικοί.

Ὁ Ντραγκάνωφ λέγει ὅτι σκοτώθηκαν ἔντεκα ἄντρες καὶ δυὸ γυναῖκες καὶ κἀθηκαν ἔννεα σπίτια. Ἐπίσης ὅτι ὁ Γούντας εἶχε μαζί του καὶ.....μπασιμποζούκους καὶ ἀκόμη καὶ Τούρκους στρατιῶτες!

Στὸ Περιστέρι ἔδρασαν ἔπειτα καὶ ἄλλα σώματα ἐκτὸς ἀπ' τὸν Παῦλο Ρακοβίτη, ὅπως ὁ Ἰωάν. Καραβίτης, οἱ Δοξογιάννης καὶ Γερογιάννης, ὁ Τσακτσίρας καὶ ἄλλοι. Ἐκεῖ παραχρῆμασε τὸ 1906-7 καὶ ὁ Βάρδας.

Ὁ Ντραγκάνωφ γράφει ὅτι ὁ Καραβίτης εἶχε ἐγκατασταθῆ στις Ἄνω Κλεινές καὶ ὁ Βάρδας στὴν Κισάβα, φανατικὰ τουρκαλβανικὰ χωριά καὶ τὰ δυὸ!

Ὁ Μακρῆς δὲν ξαναῆλθε στὸ Περιστέρι παρὰ τὴν ἀνοιξὴ τοῦ 1908 καὶ τὸν Ἰούλιο μὲ τὴν νεοτουρκικὴ μεταπολίτευση κατέβηκε ἀπ' τὸ Μεγάροβο μὲ τὰ ἄλλα σώματα στὸ Μοναστήρι, ὅπου βρῆκε τὴ λαμπρότερη καὶ ἐνθουσιωδέστερη ὑποδοχή.

Στὸ μεταξὺ δὲν ἔγινε καμιὰ οὐσιαστικὴ μεταβολή.

Ὁ Παῦλος Ρακοβίτης μὲ λίγους ἀντάρτες καὶ πενήντα ἐνόπλιους χωρικοὺς ἀπ' τὸ Κρατερό καὶ τὸ Ἐθνικὸ χτύπησε ἓνα χωριὸ τοῦ κάμπου. Ἐπεσε ἐκεῖ ὁ Ἡλίας, συμμαθητῆς μου Μοναστηριώτης.

Στις ἀρχὲς Ὀκτωβρίου τοῦ 1907, γιὰ ἐκδίκηση τοῦ φόνου μερικῶν δικῶν τους χωρικῶν, οἱ κομιτατζῆδες, μεταμφιεσμένοι οἱ πρῶτοι σὲ Τούρκους στρατιῶτες, μπῆκαν στὸ Ράκοβο (Κρατερό) καὶ τοῦ βάλαν φωτιά. Ἦταν Δευτέρα, μέρα παζαριοῦ, πού οἱ περισσότεροὶ ἄντρες τοῦ χωριοῦ ἀπουσίαζαν γιὰ...εἴκοσι γάμους, πού θὰ γίνονταν ἐκείνη τὴ βδομάδα στὸ χωριό. Ὁ Παῦλος βρισκόταν στὸ Ἐθνικὸ. Μόλις ἄκουσε τίς τουφεκιὰς καὶ εἶδε τοὺς κκπνοὺς, ἔτρεξε. Πρόλαβε νὰ σκοτώσῃ μόνο δυὸ ἀπ' τὴν ὀπισθοφυλακή.

Ἐκαψαν ἐπίσης καὶ τὸ Φλάμπουρο (Νεγοβάνη) τῆς Φλώρινας. Ἐννοεῖ-

ται, δὲν πῆγαν νὰ δοῦν τὰ ἐρείπια κανενὸς ἀπ' τὰ δυὸ χωριά οἱ κ.κ. πρόξενoi Ρωσίας καὶ Αὐστρίας, ποὺ ἔτρεχαν νὰ ἐπισκεφθοῦν τὰ Βουλγαροχώρια ποὺ εἶχαν ὑποστῆ δικῶν μας ἐπίθεση.

Φοβερὴ ἦταν ἡ περιπέτεια μὲ τὴν προδοσίαν τοῦ Τόντα ἢ Θεοδώρου Πέσκα. Ἐκατοντάδες ἀπ' ὅλα τὰ χωριά φυλακίστηκαν. Περισσότεροι ξυλοκοπήθησαν πολλές φορές μὲ τὸν ἀγριότερο τρόπο, ὅπλα κατασχέθησαν, κρυψάνες ἀποκαλύφθηκαν.

Οἱ Τοῦρκοι γενικὰ τοὺς τελευταίους μῆνες τοῦ 1907 καὶ τοὺς πρώτους τοῦ 1908 ἐξαπέλυσαν δίωξιν ἐναντίον τῶν ἐλληνικῶν σωμάτων, τόσο στὸ Περιστέρι ὅσο καὶ στὸ Μορίχοβο, συστηματικῆ, ἐπίμονη, ἀδιάκοπη, καὶ ἔθεσαν σ' ἐνέργεια εἰς βᾶρος τῶν χωρικῶν πιστικὰ μέτρα, ποὺ ξεπερνοῦσαν τὰ ὅρια τῆς ἀπανθρωπιᾶς. Τὰ σώματα τοῦ Περιστεριοῦ ἔφυγαν νωρὶς στὸ Μορίχοβο, δὲ που ἀπέραντα ἦταν τὰ βουνὰ καὶ τὰ λαγκάδια.

Τὸ ζέσπασμα τῆς τουρκικῆς λύσσας κατὰ τῶν ἐλληνικῶν σωμάτων ἐπιβεβαιώνουν καὶ οἱ ἐκθέσεις τοῦ Μπαρκλαίου πρὸς τὸν Ἄγγλο Ἐξωτερικῶν Σέρ Ἐντουαρντ Γκρέυ, ποὺ πρωτοκολλήθηκε στὶς 22 Μαρτίου καὶ 8 Ἰουνίου τοῦ 1908 (Dakin).

Πόσο μεγάλο, ἀσύλληπτο καὶ ἀβυσσαλέο ἦταν τὸ πάθος καὶ ὁ φανατισμὸς τῶν σλαβοφόνων καὶ ἀμορφῶτων αὐτῶν χωρικῶν γιὰ τὸν ἐλληνισμὸ ἢ καὶ τὸν βουλγαρισμὸ, μᾶς τὸ δείχνει ἡ ἀπίστευτη ἱστορία τοῦ Ντήμκου.

Γ) ΝΤΗΜΚΟΣ ΚΑΙ ΠΑΥΛΟΣ ΡΑΚΟΒΙΤΣ

Τὸ Νοέμβριον τοῦ 1907 εἶχε ἔλθει ἀπ' τὴν Ἀμερικὴν στὸ χωριὸν του, τὸ Δράγος, ὁ Ντήμκος (Δημήτριος). Εὐθύς κυκλοφόρησε ἡ φήμη ὅτι εἶχε ἀποκτήσει ἀρκετὴ περιουσίαν στὴν Ἀμερικὴν μὲ τὸ φούρνον του καὶ ἐπίσης ὅτι εἶχε στενὲς σχέσεις μὲ Βουλγάρους καὶ βουλγαρικοὺς συλλόγους. Πολλοὶ ἀπ' τὰ γειτονικὰ χωριά εἶπαν ὅτι ἔπρεπε νὰ ληφθοῦν μέτρα ἐναντίον του, νὰ ἐκτελεσθῆ δηλαδὴ, ἀφοῦ τίποτε ἄλλο δὲν χωροῦσε. Ἀνησύχησαν καὶ μερικοὶ ὄπλαρχηγοὶ τῆς περιοχῆς καὶ τὸ ἴδιον τὸ «Κέντρο» Μοναστηρίου. Ἦταν ὁ Ντήμκος καὶ συγγενῆς τοῦ βοεβόδα Ναούμ. Τὸν προστάτευσε ὅμως ἡ ἐπιτροπὴ τοῦ χωριοῦ, ποὺ ἐγγυήθηκε γι' αὐτόν. Ποιὸς ποτε θὰ μποροῦσε καὶ νὰ σκεφθῆ νὰ κουνήσῃ καὶ τὸ μικρὸ δακτυλάκι του σὲ μιὰ περιφέρεια, ὅπου τόσο μεγάλῃ καὶ παντοκρατορικῇ ἦταν ἡ ἐλληνικὴ ἐπιβολή;

Τὴν παραμονὴ τῶν Χριστουγέννων ἐγίνε κάτι τὸ ἀπίστευτον. Ἡ ἐκκλησία τοῦ Δράγος ἦταν γεμάτῃ κόσμον, ποὺ μεταλάβαινε. Εἶχαν νηστέψει οἱ ἄνθρωποι τόσες ἐβδομάδες γιὰ νὰ κοινωνήσουν καὶ νὰ φᾶν τὴν ἄλλη μέραν μὲ καθαρὴ συνείδησιν κρέας ἢ ψάρι.

Ἐκανε φοβερὸ κρόον. Χιόνια καὶ πάγοι σκέπαζαν τὸν τόπον. Εἶχε πέσει καὶ τὸ «σινιάκι», ἡ παγερὴ πάχνη τοῦ κάμπου Φλώρινας-Μοναστηρίου, ποὺ κα-

τέβαζε τὸ θερμόμετρο 20 καὶ 30 βαθμούς κάτω ἀπ' τὸ μηδέν.

Ἦρθε στὴν ἐκκλησία νὰ μεταλάβῃ καὶ ὁ Ντῆμκος τυλιγμένος, σὲ μιὰ μαύρη κάπα. Πολλοὶ παραμέρισαν γιὰ νὰ προχωρήσῃ μπροστὰ ὁ «ξενιτεμένος». Ἡ «Ἐπιτροπὴ» προθυμοποιήθηκε νὰ τὸν ὑποδεχτῆ, τὸν ἔβαλε μπροστὰ στὴν Ὁραία Πύλῃ καὶ στήθηκε γύρω του σὰν φρουρὰ καὶ αὐλὴ του.

Ὁ Παπαγιάννης, ἐφημέριος τοῦ χωριοῦ καὶ ἡγούμενος τοῦ μοναστηριοῦ, ἀρχιμανδρίτης καὶ «χατζής», πού κρατοῦσε τὸ δισκοπότηρο στὸ χέρι του, χαίρετῃσε μὲ μιὰ χαρούμενη ματιά. Τὸν περίμενε νὰ τοῦ δώσῃ τὴ θεία μετάληψη. Μὰ ξάφνου βγάξει βιαστικὰ ὁ Ντῆμκος ἀπ' τὴν κάπα του ἕνα κοντὸ μάλινχερ καὶ σκοτώνει μέσα στὴν ἐκκλησία, τὸν ἕνα πίσω ἀπ' τὸν ἄλλο, καὶ τὰ τέσσερα μέλη τῆς ἐπιτροπῆς! Τὸ ἔκαμε μὲ ταχύτητα ἀστραπῆς, πού ἀποδείκνυε ὅτι εἶχε ἐξασκηθῆ στὴν Ἀμερικὴ στὴν καλὴ καὶ γρήγορη χρῆση τῶν ὅπλων. «Ὅλοι ἔμειναν ἄφωνοι καὶ ἀκίνητοι. Ὁ γέρο ἀρχιμανδρίτης καὶ χατζής μὲ τὰ κάτασπρα γένια του ἀνταραγμένα, τὰ μαλλιά ἀνορθωμένα, τὰ μάτια γουρλωμένα ἀπὸ κατάπληξη καὶ φρίκη, σήκωσε τὸ δεξιὸ χέρι καὶ κάτι ἤθελε νὰ πῆ. Κούνησε τὰ χεῖλια. Ἡ φωνὴ του δὲν ἔβγαине.

Ὁ Ντῆμκος βγήκε ἔξω χωρὶς νὰ πῆ λέξη καὶ ἐξαφανίστηκε στὸν ἀνταριασμένο κάμπο.

Τὸ βράδυ κατέβηκε ἀπ' τὸ Κρατερὸ ὁ Παῦλος ὁ Ρακοβίτης καὶ ἐξόντωσε ὅλη τὴν οἰκογένεια τοῦ Ντῆμκου. Ἦταν καὶ ἀδελφὸς τῆς μάνας του ἕνας ἀπ' τὰ μέλη τῆς ἐπιτροπῆς.

Δὲν ἤξερε ὁ Ντῆμκος ὅτι ἐπικρατοῦσε τότε ἕνας νόμος χειρότερος ἀπ' τὸν Μωυσαϊκὸ, ὅτι θὰ πλήρωναν τὸ φοβερό του ἐγκλημα οἱ δικοὶ του, οἱ γονεῖς του, ἡ γυναίκα του, οἱ θεῖοι, τὰ παιδιά του καὶ ὅλοι γενικὰ οἱ σπιτικοὶ του; Δὲν ἦταν δυνατὸ νὰ μὴν τὸ ἤξερε ἢ τουλάχιστον νὰ μὴν τὸ εἶχε φανταστῆ. Καὶ ὅμως! Ἀδιαφόρησε. Κυριάρχησε μέσα του τὸ ἀπύθμενο καὶ ἀκράτητο πάθος, πού τὸν τύφλωνε. Ἐκρυβε ἀληθινὸ ἠφαίστειο μέσα του. Εἶχε ἀφήσει τὴν Ἀμερικὴ, γιὰ νὰ κἀνῃ μιὰ μεγάλη καὶ συγκλονιστικὴ χειρονομία, πού θὰ σωφρόνιζε γραικομάνους καὶ Γραικοὺς. Καὶ ἐνοοῦσε νὰ ἐκτελέσῃ τὴν ἀποστολὴ του καὶ νὰ τηρήσῃ τίς ὑποσχέσεις του. Τὸν προστάτεψε, εἶναι ἀλήθεια, ἡ ἐπιτροπὴ τοῦ χωριοῦ του. Μὰ δὲν εἶχαν πάψει νὰ εἶναι βρωμεροὶ γραικομάνοι, ἀτιμοὶ, προδότες, ἐχθροὶ, ἄξιοι πολλὰς φορὰς νὰ θανατωθοῦν μὲ τὸ σκληρότερο θάνατο! Καὶ ἡ ἐκκλησία δὲν ἦταν πιά ἐκκλησία, ἀφοῦ ἱερουροῦσαν Ἑλληνικά!

Κατὰφεραν οἱ δικοὶ μας ν' ἀποδώσουν στοὺς κοιμητατζῆδες τὰ τρομερὰ ἐγκλήματα τῆς ἐκκλησίας καὶ τοῦ χωριοῦ, ἀφοῦ τὸ χωριὸ ἦταν ἐλληνικὸ. Πείστηκαν στὸ τέλος καὶ οἱ ξένοι ἀξιωματικοὶ τῆς χωροφυλακῆς. Αἰχμαλωτίστηκε ὅμως σὲ λίγο σὲ μιὰ κρυψάνα ὁ Καμηλάκης, ἕνας Κρητικὸς ἀντάρτης βαθμοφόρος, πού θεώρησε ἀπαραίτητο νὰ κρατᾷ ἡμερολόγιο. Εἶχε καταγράψει ὁ ἀθεόφοβος, μὲ ὅλες τίς λεπτομέρειες, τὴν ἐξόντωση τῶν σπιτικῶν τοῦ Ντῆμκου, ὅπου εἶχε πάρει καὶ ὁ ἴδιος μέρος. Καταδικάστηκε σὲ θάνατο καὶ λίγους

μήνες αργότερα πλήρωσε και αυτός με το σχοινί τῆς κρεμάλας τὴν πολυπραγματωσύνη του.

Ὁ Παῦλος βρόθηκε μετὰ τὸ σῶμα του ἐκεῖνο τὸ καιρὸ στὴν Πρώτη. Χωρὶς νὰ προσέξῃ ἢ ἐπιτροπή, τὸν ἔβαλε σ' ἓνα σπίτι, ὅπου μιὰ «νύμφη» ἦταν ἀπ' τὸ Δράγος ἀπ' τὴν οἰκογένεια τοῦ Ντήμκου. Εἶχε ἀντικαταστήσει ἀπ' τὸν πόνο τῆς τὸ φαρδὸ ἄσπρο μαντήλι στὸ κεφάλι, μ' ἓνα μαῦρο. Δὲν πλησίασε νὰ τὸν δῆ καὶ ἀκόμα λιγότερο νὰ τὸν καλωσορίσῃ. Τοῦ ἔριξε μόνο κάτω ἀπ' τὸ μαντήλι πλάγιες ματιές γεμάτες ἀποτροπιασμό.

Τὸ πρῶτ' ξύπνησαν κυκλωμένοι ἀπ' τὸν τουρκικὸ στρατό. Ξεχωρίζαν στὸ χιόνι γύρω ἀπ' τὸ χωριὸ οἱ χακὶ σιλουέτες τῶν «ἀβτζήδων» (κυνηγῶν). Οἱ Τοῦρκοι εἶδαν στὸ χιόνι τὰ ἔχνη ἀπ' τὶς μπότες τῶν ἀνταρτῶν, ποῦ δὲν τὶς φοροῦσε κανένας ἄλλος. Τὰ ἔδειξαν καὶ στὸ «μουχτάρη» τὸν παπὰ, τοὺς «ἀζάδες» (κοινοτικὸς συμβούλος), ποῦ ὀρκίζονταν στὴν ἀρχὴ καὶ στὸ κεφάλι τους, ὅτι δὲν ὑπῆρχαν στὸ χωριὸ «κακοὶ ἄνθρωποι» καὶ «συμμορίτες». Ὁ λοχαγὸς ἦταν ἐντόπιος ἀπ' τὸ Μοναστήρι καὶ ἤξερε τὴ γλώσσα καὶ τὴ νοοτροπία τῶν χωρικῶν. «Ὅλους τοὺς ἄντρες τοῦ χωριοῦ τοὺς ἔκλεισε στὸ σχολεῖο καὶ στὸ ὑπόγειό του, ἀφοῦ τοὺς φιλοδώρησε μετὰ πολλὰς κλωτσιές καὶ κοντακιές. Τὸν Μουχτάρη, τὸν παπὰ καὶ τοὺς ἀγάδες τοὺς ἔσπρωξε στὸ σκοτεινότερο μέρος τοῦ ὑπογείου καὶ τοὺς ἔστρωσε γιὰ καλὰ στὸ ξύλο. Ἐκλείσει ἐπίσης καὶ τὶς περισσότερες γυναῖκες στὴν ἐκκλησία. Ἄφησε μόνον τὶς ἄρρωστες, τὶς πολὺ γριές καὶ τὶς λεχῶνες. Τοὺς ἔβαζε ὅμως στὰ σπίτια καὶ στρατιῶτες, ποῦ δὲν τὶς ἄφηναν νὰ ξαναβγαίνουν ἀπ' τὸ δωμάτιό τους στὴν αὐλή, στοὺς σταύλους καὶ στὰ ἀχούρια.

Ὁ ἴδιος ἐγκαταστάθηκε στὸ σπίτι τῆς «νύμφης μετὰ τὸ μαῦρο μαντήλι» ποῦ ἦταν ἀπ' τὰ καλύτερα. Ἦξερε καὶ τὴν ἱστορία τῆς καὶ περίμενε μιὰ κάποια κατάλληλη στιγμή νὰ μάθῃ πολλὰ ἀπ' αὐτήν.

Εἶχε πάρει τὴν ἀπόφαση νὰ παρατείνῃ τὴν πολιορκία, τὸν ἀποκλεισμό καὶ τὴν ἀπομόνωση, δυὸ καὶ τρία καὶ περισσότερα ἡμερόνυχτα, ἕως ὅτου θ' ἀναγκάζονταν οἱ τρυπωμένοι στὶς ὑπόγειες κρυψάνες ἀντάρτες νὰ βγοῦν καὶ νὰ παραδοθοῦν ἢ νὰ τὰ τινάζουν ἀπ' τὴν ἀσφυξία, πράγμα ποῦ ἦταν καὶ τὸ πιθανότερο.

Τὸ μεσημέρι πῆγε ὁ λοχαγὸς μετὰ τὸν ἀνθυπολοχαγὸ, τὸν ἀνθυπασπιστὴ καὶ τὸν ἐπιλοχία στὸ σπίτι νὰ γευματίσουν. Τῆ στιγμή ποῦ διασταυρώθηκε στὴν αὐλή μετὰ τὴν «νύμφη μετὰ τὸ μαῦρο μαντήλι», τῆς εἶπε: «Δὲν μᾶς εἶπες οὔτε σύ, ποῦ εἶναι τρυπωμένοι αὐτοὶ ὁ ἄτιμος ὁ καπετὰν Παῦλος, ποῦ ρῆμαξε τὴν οἰκογένειά σου». «Ἄν τὸ 'ζέρα μπέη, θὰ τὸν ἐπνίγα μετὰ τὰ χέρια μου», τοῦ ἀπάντησε.

Τὸ βράδυ ξαναἤλθαν οἱ ἀξιωματικοὶ νὰ δειπνήσουν καὶ νὰ ζεσταθοῦν στὴ σάλα τοῦ πάνω πατώματος, ὅπου ἔκαιαν δυνατὰ τὸ τζάκι καὶ ἡ σόμπα. Ἀκουστήκαν εὐθύς χτύποι ἀπ' τὴν κρυψάνα. Χτυποῦσαν μετὰ τοὺς ὑποκοπάνους ὁ Παῦλος καὶ οἱ ἄνδρες του νὰ τοὺς ἀνοίξουν, γιατί εἶχαν ἀρχίσει νὰ νιώθουν ζαλάδες καὶ πονοκεφάλους ἀπ' τὴν ἀσφυξία.

Οί άλλες γυναίκες έβαλαν άμέσως σ' ένέργεια τή γνωστή μέθοδο. Τσίμπησαν τά μικρά παιδιά και τά έκαμαν νά ούρλιάζουν.

— Δέν βγαίνει τίποτε μ' αυτό, είπε ή ανύφη με τó μαύρο μαντήλι» σηκώθηκε και ανέβηκε στο δωμάτιο τών άξιωματικών.

— "Αδिका βασανίζεις τó χωριό και τούς στρατιώτες σου. Θα παγώσουν, είπε του λοχαγού.

— Τó είπα: θά μείνω έδω στο χωριό, έως ότου βγῆ άπ' τήν τρύπα ó Παῦλος, ζωντανός ή πεθαμένος.

— Βγῆκε και έφυγε.

— Πότε; Πώς;

— Ψές τή νύχτα. Τó 'μαθα πριν λίγη ώρα από δυό γυναίκες.

— Και τά ίχνη στο χιόνι; Γιατί δέν ξαναφάνηκαν;

— Φόρεσαν έπίτηδες γουρουνοτσάρουχα.

— Βρέ τούς άτιμους! Και έμαθες που πήγαν;

— Δέ μου τó 'παν καθαρά. "Ισως και αυτές δέν ήξεραν. Θαρρώ, πήγαν στην Οψίρινα (Έθνικόν), στο σπίτι κάποιου Λάμπρου.

Οί Τουρκοί ξεκίνησαν άμέσως για τó Έθνικόν...

Πέρασαν μήνες. Ήρθε τó νεοτουρκικό «Χουριέτ» (Δέκα 'Ιουλίου του 1908) Μιά άπ' τίς ζεστές εκείνες μέρες, ó Παῦλος έπινε μπύρα με μεγάλη γύρω του παρέα στο καφενείο του Σελιανικ 'Οτέλ (Ξενοδοχείον Θεσσαλονίκης). "Οπως πάντοτε, αυτός είχε τó γενικό πρόσταγμα και κερνούσε.

Μπήκε στο καφενείο και ένας ξένος και άγνωστος, που φαινόταν Βούλγαρος. Τά γκαρσόνια τόν στραβοκοίταξαν. Ήταν τó καφενείο κέντρο έλληνικό, όπου δέν τολμούσε ούτε νά πλησιάση Βούλγαρος πριν τó «Χουριέτ».

Έκείνος παράγγειλε από ένα μεγάλο ποτήρι μπύρας (κρίκερ) για τήν παρέα του Παύλου. Έπιναν τότε στο Μοναστήρι γερμανική μπύρα του Μονάχου. 'Ο Παῦλος τινάχτηκε θυμωμένος και ρώτησε :

— Ποιός είναι αυτός, που θά κεράση τόν καπετάν Παῦλο;

— Είμαι ó Ντῆμκος, του άπάντησε ó ξένος βουλγαρικά.

— Ποιός Ντῆμκος; τόν ξαναρώτησε στη γλώσσα του.

— 'Ο Ντῆμκος από...άπ' τó Ντράγος. Τά ξέρεις...

'Ο Παῦλος τά 'χασε..."Αν επιμένης...είπε με μισή φωνή. Κάθισε και ó Ντῆμκος στην παρέα. Τούς διηγήθηκε ότι είχε γίνει βοεβόδας στην περιφέρεια του Περλεπέ και κάλεσε τόν Παῦλο στο χωριό, όπου είχε έγκατασταθῆ. "Ολοι, ακόμα και ó καταστηματάρχης και τά γκαρσόνια, έπεσαν πάνω του νά μη πάη. Γι' αυτό, έλεγαν, ήρθε και κέρασε ó Ντῆμκος. Μά ó Παῦλος ήταν άγύριστο κεφάλι. «Νά πούν οι Βούλγαροι πώς τούς φοβήθηκα;», έλεγε. Καβαλλίκεψαν τ' άλογα και ξεχύθηκαν στον άμπο. 'Ο Παῦλος έμεινε όλη τή νύχτα άπνους με τά δυό πιστόλια μπροστά στο τραπέζι του. Δέν άφηνε κανένα νά πλησιάση ούτε έβαλε τίποτε στο στόμα του. Έφαγε ένα σάντουιτς, που είχε πάρει άπ' τó καφενείο.

Ὁ Ντῆμκος καθόταν μὲ τὰ χέρια σταυρωμένα σὲ μὴν ἄκρη καὶ χαμογελοῦσε. Πραγματικά δὲν εἶχε κακὲς προθέσεις.

Γιατί πλησίασε, κέρασε καὶ κάλεσε τὸν χειρότερο γι' αὐτὸν ἐχθρό; "Εμεινε ἀνεξήγητο. Ὁ Παῦλος σὲ ἀνταπόδοση φιλοξένησε τὸν Ντῆμκο στὸ Κρατερό.

Ἦρθε καὶ ἡ 20 Ἰουλίου τοῦ 1909. Πανηγύριζε τὸ μοναστήρι τοῦ Ντράγος (τοῦ Προφήτη Ἡλία) πάνω στὸ λόφο καὶ στὴ συνοριακὴν ἀκριβῶς σήμερα γραμμή. Ἦταν τότε μεγάλο μὲ πολλὰ δωμάτια καὶ παραρτήματα. Εἶχε καὶ μιὰ μεγάλη κρυψάνα, ποὺ χωροῦσε καὶ ἐξήντα ἄντρες μὲ εἴσοδο στὸ βάθος μιᾶς μεγάλης ντουλάπας. Πυκνὸ δάσος σκέπαζε γύρω τὸ λόφο. Ἀπὸ βραδὶς πολὺς κόσμος εἶχε συγκεντρωθῆ ἀπὸ πάμπολλα χωριά. Ἀσπριζε ὅλος ὁ τόπος ἀπ' τὶς γιορτινὲς φορεσιές. Οἱ νέοι φοροῦσαν στολές, ποὺ ἦταν σχεδὸν φουστανέλλα. Οἱ ζῶνες καὶ οἱ καλτσοδέτες τους ἦταν γαλαζόλευμες.

Τὸ πρῶτ' συναντήθηκαν κάτω στὸ χωριὸ ὁ Παῦλος καὶ Ντῆμκος καὶ ἀνέβαιναν μαζὶ γιὰ τὸ μοναστήρι. Εἶφνου ὁ Παῦλος βγάζει τὸ πιστόλι καὶ σκοτώνει τὸν Ντῆμκο. Καὶ ἔφυγε γιὰ τὸ βουνό.

Γιατί τὸ ἔκανε οὔτε κι' ὁ ἴδιος μπόρεσε νὰ τὸ ἐξηγήσῃ ἀργότερα. Θυμήθηκε, ἔλεγε, τὸν θεῖο του τῆς ἐπιτροπῆς, ποὺ εἶχε σκοτώσει ὁ Ντῆμκος, τὸ χωριὸ του τὸ Κρατερό, ποὺ εἶχαν κάψει οἱ Βούλγαροι κ.λ.π. Τὸ πιθανότερο εἶναι ὅτι εἶχε νοσταλγήσει τὰ βουνὰ καὶ τὶς περιπέτειες. Ἐνα χρόνον ἀργότερα σκοτώθηκε καὶ ὁ ἴδιος. Βγήκε σὲ καταδίωξη μὲ τὰ στρατιωτικὰ ἀποσπάσματα καὶ ὁ Βοϊβόδας Ἰζόλε. Σὲ λίγους μῆνες βρῆκε καὶ αὐτὸς τὸν θάνατον μέσα στὴ Φλώρινα.

ΜΟΡΙΧΟΒΟ

Μορίχοβο λέγεται ή βόρεια πλευρά τοῦ Καίμακτσαλάν. Σήμερα είναι γιουγκοσλαβική. Ἔχει ἀπέραντα δάση ἀπό πεύκα ὀλίγισια καί πανύψηλα, καί μιάν ἀνώμαλη ἔκταση μέ βαθειές χαράδρες καί ἀπότομες κορυφές, σέ πολλά σημεῖα στεφανωμένες μέ γιγάντιους βράχους. Τό καλοκαίρι εἶχε καί πολλά τσελιγκάτα πλούσιων Σαρακατσαναίων μέ μεγάλα ὀνόματα, ὅπως Σουλτογιάννη, Γεωργό-πασα κ.λ.π. Χάρη στά...προσόντα τοῦτα ή περιοχή αὐτή ἦταν ἀνέκαθεν κατα-φύγιο ἀνταρτικῶν ὀμάδων καί ληστοσυμμοριῶν. Ἐκεῖ ἔδρασε καί ἔπεσε τό 1896 ὁ Μπρούφας. Ἐκεῖ ἐπίσης τό 1878-1880 βρῆκαν ἄσυλο καί ὀρηκτήριο πολλοί μεγάλοι καπεταναῖοι. Εἶχαν συνηθίσει πιά οἱ μόνιμοι κάτοικοι, ἀλλά καί οἱ καλοκαιρινοί Σαρακατσαναῖοι, νά τοὺς ταΐζουν, νά τοὺς κρύβουν καί νά εἶναι ἀφωνότεροι καί ἀπό τὰ πρόβατά τους. Ὁ Ἐριγώνας (Τσέρνα) δια-σχίζει τήν περιοχή μέ βαθειές ὄχθες πού εἶναι σωστά ἀπότομα βουνά. Σχημα-τίζει καί τήν περίφημη καμπή πού τραγουδήσαν οἱ Γάλλοι στὸν πρῶτο εὐρω-παϊκὸ πόλεμο (la boucle de la tserna). Ἐμειναν ἐκεῖ κολλημένοι περισσό-τερο ἀπό δυὸ ὀλάκερα χρόνια.

Ἐξί ἦταν τὰ χωριά, πού μέ πρωτεύουσα τήν Γραδέσνιτσα μᾶς στάθηκαν πάντοτε πιστά καί ἀφοσιωμένα «μέχρι θανάτου». Ἀργότερα ἔγιναν δικά μας μέ τὸν ἀγώνα καί ἄλλα. Ὑπῆρχαν ἐκτός ἀπ' τὸ καθαυτὸ Μορίχοβο καί ἄλλα πέν-τε, ἀρκετὲς ὥρες μακριά, κάτω στὸν κάμπο καί στίς παρυφές τῶν βουνῶν, πού ἔμειναν ἐπίσης ἀκλόνητα.

Ὅλοι οἱ κάτοικοὶ τους ἦταν σλαβόφωνοι. Ἀλλά εἶναι ζήτημα ἀν βρίσκον-ταν ὀπουδήποτε ἄλλοῦ καλύτεροι Ἑλληγες ἀπ' αὐτοὺς. Διατηροῦσαν καί τήν παράδοση ὅτι κατάγονταν ἀπὸ τὸ Μωριά καί γι' αὐτὸ λέγονταν Μοριχοβίτες. Ὁ Τσβίιτς, ὁ Σέρβος γεωγράφος, ἔγραψε ὅτι πολλοὶ εἶχαν καί βλάχικο αἷμα.

Τὴν ἀνοιξη τοῦ 1904 ἄρχισαν κι' ἐκεῖ οἱ κοιμητατζήδες τὸν βίαιο ἐκβουλ-γαρισμὸ. Σκότωσαν μερικοὺς ἀπ' τὰ χωριά τοῦ κάμπου καί τῶν ὑπωρειῶν, ὅ-πως τὸ Μάκοβο. Ἦρθαν καί οἱ πρῶτοι «συμμοριόπληκτοι» πρόσφυγες, πού εἶχαν ἐγκατασταθῆ στά δωματιάκια τῆς αὐλῆς τοῦ γυμνασίου καί στά ἄλλα ἰ-δρύματα τοῦ Μοναστηρίου.

Τὸν Ἰούνιο ἐπιχείρησαν τὸ μεγάλο τόλμημα. Πῆγαν στήν Γραδέσνιτσα, ἔπιασαν μέ μπαμπεσιὰ τὸν παπά, τὸν δάσκαλο καί ἄλλους νοικοκυραίους, ἀλλά τὴν ἔπαθαν. Βρέθηκαν ξαφνικά κυκλωμένοι ἀπὸ ἐνόπλους χωρικούς. Ἀναγκά-στηκαν νά ἀφήσουν τοὺς ἐτοιμοθάνατους καί νά φύγουν μέ σκυφτὰ κεφάλια.

Δὲν ἦταν δυνατὸν νὰ τοὺς πυροβολήσουν οἱ χωρικοί, γιατί θὰ εἶχαν φασαρίες με τοὺς Τούρκους γιὰ τὰ ὅπλα.

Τὸ πρῶτο σῶμα σχημάτισε στὸ Μορίχοβο ὁ Μοναστηριώτης ὄπλαρχηγὸς Ἀντώνιος Ζώης, ποὺ εἶχε δράσει ἐκεῖ με τοὺς ἀθώους καὶ καλοὺς ἀπὸ κοντινὰ χωριά ἀρχικομιτατζήδες Τόλη-Πασά καὶ γέρο Κόλη. Μόλις δολοφονήθηκε στὸ Μοναστήρι ὁ φίλος του Θεόδωρος Μόδης — 4 Σεπτεμβρίου τοῦ 1904 — παράτησε οἰκογένεια καὶ δουλειὰ καὶ ἐξαφανίστηκε. Ἀμέσως βρῆκε ὀπαδοὺς δικτῶ Μοριχοβίτες καὶ δυὸ ἀπὸ τὸ Μπάχοβο, τοὺς Προμάχους τῆς Ἀλμωπίας. Γιὰ περισσοτέρους δὲν εἶχε τὰ ὅπλα καὶ τ' ἄλλα μέσα. Με αὐτοὺς κατόρθωσε νὰ κρατήσῃ ἀθικτα καὶ ἀλώβητα τὰ χωριά μας. Οἱ κομιτατζήδες δὲν τόλμησαν νὰ πειράξουν κανένα. Οὔτε στὰ σκόρπια μαντριά καὶ στὰ δασικὰ πριόνια. Περιορίστηκαν νὰ τοὺς δολοφονοῦν στὸ δρόμο, ὅταν πήγαιναν δεκάωρη καὶ δωδεκάωρη πορεία γιὰ τὸ παζάρι.

Ἡ τουρκικὴ ἀρχὴ εἶχε πάρει μερικὰ μέτρα γιὰ τὴν προστασία τους. Κινητοποιοῦσε Κυριακὴ καὶ Δευτέρα — μέρα τῆς ἐβδομαδιαίας ἀγορᾶς — ἀποσπάσματα, εἶχε ἐγκαταστήσει μόνιμη φρουρὰ στὸ Μάκοβο, σχεδὸν στὴ μέση τοῦ δρόμου. Καὶ πάλιν ὅμως βρῆκαν τὸν τρόπο οἱ κομιτατζήδες νὰ δείχνουν τὴν παλληκαριὰ τους σὲ ἀοπλοὺς χωρικοὺς. Στὸν Περλεπέ, ὅπου διοικητικὰ ἀνῆκαν, οὔτε κὰν πατοῦσαν. Ὁ Κατεχάκης ὑποσχέθηκε στὸν Κ. Μαζαράκη νὰ στείλῃ τὸν Εὐθ. Καούδη με 10 ἄνδρες του στὸ Μορίχοβο. Δὲν ξέρουμε γιὰ ποιὸ λόγο δὲν ἔφτασε ποτὲ ἐκεῖ.

Τὴν ἀνοιξὴ τοῦ 1905 ἦρθε ὁ Ρέμπελος (ἀνθυπολοχαγὸς Τσολακόπουλος) με τοὺς μισοὺς τοῦ σώματος Νίδα. Ἦταν ἀκόμα πληγωμένος στὸ πόδι ἀλλὰ ἀποφασισμένος ν' ἀγωνιστῇ μ' ὅλη τὴν ψυχὴ καὶ μ' ὅλη του τὴν δύναμη. Εἶναι μόνον παράξενο πῶς τὸ κομιτάτο ὅλο αὐτὸ τὸ διάστημα, ἀπ' τὸν Σεπτέμβριο ὡς τὸν Ἀπρίλιο, δὲν ἔβαλε ὅλα τὰ δυνατὰ του καὶ ὅλα τὰ μέσα νὰ ξεμπερδέψῃ με τὸ μικρὸ σῶμα τοῦ Ζώη καὶ νὰ βάλῃ πόδι με κάθε τρόπο στὴ Γραδέσνιτσα καὶ τὰ ἄλλα χωριά. Δὲν καταλάβαινε ὅτι θὰ γινόταν ὀδυνηρὸ καὶ τρομερὸ ἀγκάθι στὸ νευραλγικότερο πλευρὸ του; Τὸ πιθανότερο εἶναι ὅτι δὲν ἦταν πολὺ περίφημο τὸ ἀρχηγεῖο του.

Μὲ τὸν ἐρχομὸ τοῦ σώματος τοῦ Ρέμπελου ἀνοιξε ἓνας φρικτὸς ἐλληνοβουλγαρικὸς λογαριασμὸς αἵματος. Στὸ Ἴβεν, ἓνα χωριουδάκι κρεμασμένο στοὺς βράχους πάνω ἀπ' τὴν Τσέρνα, ἔθαψαν οἱ κομιτατζήδες στὶς ἀρχὲς τοῦ Ματοῦ μιὰ μάνα καὶ τὴν κόρη της, γιατί δὲν στάθηκαν οἱ γιοὶ της νὰ τοὺς πιάσουν καὶ νὰ τοὺς θανατώσουν!... Ὑστερα ἀπὸ ἓνα μῆνα, τὴ νύχτα τῆς 10 Ἰουνίου, τὸ σῶμα τοῦ Ρέμπελου με κάμποσους ὀπλισμένους χωρικοὺς κύκλωσαν τὸ γειτονικὸ στὸ Ἴβεν Μπάρνικ, πατρίδα τοῦ βοεβόδα Τράικο. Εἶχαν πληροφορηθῆ ὅτι ἦταν ἐκεῖ ὁ ἀρχηγὸς τους, ποὺ ἔτρεφε μεγάλη ἀγάπη γιὰ τὴ γενέτειρά του καὶ μεγαλύτερη γιὰ μιὰ στρουμπουλὴ χήρα...ποὺ συχνὰ πυκνὰ πήγαινε νὰ τὴ δῇ σπíti της. Ἐπειδὴ ὅμως ὁ ἴδιος ἀπουσίαζε, πλήρωσαν γι' αὐτὸν ὁ πάππος,

ὁ θεῖος καὶ ἄλλοι συγγενεῖς καὶ συνεργάτες του, πού πρόβραλαν καὶ ἀντίσταση. Εἶχαν ἀκολουθήσει τὸ σῶμα καὶ μερικοὶ ἀπὸ τὸ Ἰβεν, πού λυσομανοῦσαν γιὰ ἐκδίκηση.

Στις 22 τοῦ ἰδίου μηνὸς σκοτώθηκε ἔξω ἀπὸ τὸ Πετάλινο ὁ βοεβόδας Ντῆμκος, πού εἶχε πρωτοστατήσει στὴν ἀπάνθρωπη ἐξόντωση τῆς μάνας καὶ τῆς κόρης της. Σὲ μιὰ συμπλοκὴ πού εἶχε ἓνα μικρὸ τμῆμα μὲ κομιτατζῆδες πέρα ἀπὸ τὸ Πετάλινο καὶ τὴν Τσέρνα, κοντὰ στὸ Πόλοκ, ἔπεσαν δυὸ παιδιὰ ἀπὸ τὴ Σταραβίνα, πρωτοζαδέφρια μεταξὺ τους καὶ δευτεροζαδέφρια μὲ τίς τραγικὲς μάνα καὶ κόρη τοῦ Ἰβεν. Πολλοὶ ἐξ ἄλλου κομιτατζῆδες καὶ ἐπιστρατευμένοι χωρικοί, πού εἶχαν συγκεντρωθῆ, βγήκαν ἀπὸ τὴν ἀπέραντη δασικὴ ζώνη καὶ προχώρησαν μὲ στρατιωτικὴ τάξη πρὸς τὴν Γραδέσνιτσα, ὅπου ἔφθασαν κοντὰ τὸ μεσημέρι. Οἱ πρῶτοι τῆς προφυλακῆς, περισσότεροι ἀπὸ ἑκατό, φοροῦσαν στρατιωτικὲς στολὲς καὶ μιλοῦσαν τούρκικα μεταξὺ τους. Ἐτσι ξεγέλασαν τοὺς χωρικοὺς. Ἐκαψαν 70 σπίτια, κατακρεοῦργησαν τὸν Παπαδημήτρη καὶ τὸν γραμματοδόσκαλο Μαρκούρη καὶ ὅσους βρῆκαν μπροστὰ τους. Τὸ σῶμα τοῦ Ρέμπτελου ἦταν μακριά. Ὅταν ἄκουσαν τίς τουφεκιῆς καὶ εἶδαν τὸν καπνὸ, κατὰλαβαν καὶ ἔτρεξαν. Ἀλλὰ οἱ κομιτατζῆδες μπῆκαν στὸ δάσος. Ἐπесе καὶ τὸ σκοτάδι. Ἡ ἔκθεση τοῦ προξενεῖου Μοναστηρίου τῆς 16-7-1905 γράφει ὅτι ζητωκραυγαζε γιὰ τὴν Ἑλλάδα ὁ Παπαδημήτρης, ὅταν ἓνας βουλγαρόπαπας ἀπὸ τὴν Καρατζόβα, ὁ Παπαπαγκράτιος, βύθισε τὴ λόγχη στὸ λαιμὸ του. Οἱ κομιτατζῆδες στὴ φυγὴ τους κτυπήθηκαν ἀπὸ τοὺς Σαρακατσαναίους τοῦ Σουλτογιάννη. Ἐνα ἄλλο τμῆμα πού πῆγε νὰ βάλῃ φωτιά καὶ στὸ μικρὸ Πετάλινο, ἀποκρούσθηκε ἀπὸ τὸ ἀπόσπασμα τοῦ Παναγιώτη Φιωτάκη.

Δὲν ἄργησαν νὰ κάμουν τὸ ἴδιο ἀντάρτες καὶ χωριάτες σὲ δυὸ χωριὰ τοῦ Περλεπέ, τὸ Ποντουρούς καὶ τὴν Τσερνίτσανη. Στὸ πρῶτο ἀπ' αὐτὰ εἶχε πληγωθῆ βαριὰ στὸ μηρὸ ἀπὸ σφαῖρα ἐνὸς μαρτίνι ὁ Κρητικὸς ἀντάρτης Πενταράκης. Τὸν φόρτωσαν σ' ἓνα μουλάρι καὶ τὸν ἔφεραν ἔξω ἀπὸ τὸ Παράλαβο, στὴν ἀρχὴ τοῦ κάμπου, ὅπου ἓνας Τουρκαλβανός, πού τὸν εἶχαμε στὴν ὑπηρεσία μας, τὸν ἔφερε μὲ μιὰ βοιδάμαξα, ντυμένο ἄρρωστη χανούμισα, στὸ Μοναστήρι, στὸ κοινοτικὸ νοσοκομεῖο. Τὸν εἶδα πολλὲς φορές. Στὸν ἴδιο θάλαμο ἦταν κι' ἓνας ἄλλος Κρητικὸς ἀντάρτης πληγωμένος, ὁ Ντελάκης. Τοὺς ἔβλεπαν καὶ τοὺς ἐπισκέπτονταν πολλοί, ἀκόμα καὶ κυρίες καὶ δεσποινίδες. Μόνο ἡ ἀστυνομία δὲν πῆρε εἶδηση... Εἶχε κάμει πολλὲς φορές ἔρευνα στὸ νοσοκομεῖο, γιὰ εἶχαν καταφύγει σ' αὐτὸ παιδιὰ τοῦ ἐκτελεστικοῦ πού εἶχαν σκοτώσει μὲ πιστολιές καὶ γιὰ εἶχαν ἐκεῖ τίς συνεδριάσεις του τὸ μυστικὸ «Δικαστήριο»...

Ἀσχολήθηκαν καὶ μὲ τοὺς δυὸ τραυματίες οἱ Τοῦρκοι. Ἐπειδὴ δὲν ἤξεραν οὔτε λέξη ἀπὸ τούρκικα ἢ ἄλλη τοπικὴ γλώσσα, τοὺς παρουσίασαν γιὰ Σαρακατσαναίους πού εἶχαν τραυματίσει οἱ κομιτατζῆδες. Τοὺς εἶχαν ἐφοδιάσει μὲ τὰ σχετικὰ νοφοῦζια. Παρουσιάζονταν συχνὰ καὶ μερικοὶ Σαρακατσαναῖοι, «συγγενεῖς τους», πού κουβαλοῦσαν καὶ κανένα τουλούμι βούτυρο ἢ τενεκὲ τυ-

ρι για τους αστυνομικούς...

Τὸ φθινόπωρο ὁ Ρέμπελος κατέβηκε στὸ Μοναστήρι ντυμένος χωριάτικα, μ' ἓνα Παζαριώτικο καραβάνι, καὶ ἀπὸ κεῖ ἔφυγε γιὰ τὴ Θεσσαλονίκη καὶ τὸν Πειραιά μετὰ τὸ τραῖνο. Θὰ ἐφοδιάστηκε μετὰ ξένο νοφούζιο καὶ διαβατήριο. Γιὰ καλὸ καὶ γιὰ κακὸ ταξίδεψαν μαζί του καὶ δυὸ Μοναστηριῶτες ἔμποροι, ποὺ θὰ ἀντιμετώπιζαν καμιά ἀστυνομικὴ ἀδιακρισία. Ἀγρυπνοῦσαν καὶ οἱ Ἕλληνες σιδηροδρομικοί. Ἀπ' τὴ Θεσσαλονίκη ἡ ἀναχώρησις ἦταν εὐκόλη. Ἀγκυροβολοῦσαν κάθε μέρα ἓνα ἢ δυὸ ἑλληνικὰ καράβια. Ἀναχώρησε ἀργότερα γιὰ τὴν Ἀθήνα καὶ ὁ Ζώης καὶ ξαναἄλθε τὸ φθινόπωρο τοῦ 1906 μετὰ τὸ σῶμα τοῦ Βρόντα.

Τὸ 1912 ὁ Ζώης μετὰ τὸ σῶμα του ἔστησε τὴν ἑλληνικὴ σημαία στὸ Μορίχοβο καὶ τὸ κατέλαβε "ἐν ὀνόματι τοῦ βασιλέως Γεωργίου".

Ἀναγκάστηκαν νὰ παραδεχοῦν καὶ οἱ Σέρβοι τὴν Ἑλληνικὴ κατοχὴ. Τὰ ἄτυχα ὅμως χωριὰ τοῦ Μορίχοβου ἀνταλλάχτηκαν τὸ 1913 μετὰ ἄλλα τοῦ κάμπου τῆς Φλώρινας, ποὺ τὰ εἶχαν καταλάβει οἱ Σέρβοι.

Ὁ Ζώης αὐτοκτόνησε τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1941 σ' ἓνα χωριὸ τῆς Φλώρινας, ὅταν εἶδε νὰ κατακλύζουν τὴν πατρίδα του τὰ γερμανικὰ τάνκς.

Εἶχαν ἔρθει στὸ μεταξύ στὸ Μορίχοβο καὶ ἄλλα μικρότερα σώματα, τοῦ Κρόμπα (ἀνθυπολοχαγοῦ Λυμπερόπουλου), τοῦ Παναγιώτη Φιωτάκη, Κρητικοῦ, τοῦ Τρομάρα (Σωτηριάδη).

Ὁ Κρόμπας ἔπεσε στὸ Πετάλινο, σὲ σύγκρουση μετὰ τούρκικο λόχο, στὶς 8 Νοεμβρίου τοῦ 1905. Εἶχε πάει σ' ἓνα χωριὸ, δυὸ ὄρες παρακάτω, νὰ πιάσῃ κάποιον Ἡλία, ὄργανο τοῦ κοιμιτάτου. Τὸν βρῆκαν στὸ μαντρί, ὅπου τὸν ὀδήγησαν οἱ δυὸ «ἀγγελιαφόροι» καὶ ἀγροφύλακες τοῦ χωριοῦ. Παρὰ τίς διαμαρτυρίες πολλῶν, θέλησε νὰ τὸν φέρῃ πάνω στὰ λημέρια, γιὰ νὰ ἐξετάσῃ μετὰ τὴν ἡσυχία του ἂν ἦταν ἀληθινὴ ἢ ἐναντίον του κατηγορία, ὅτι ἐξυπηρετοῦσε τὸ κοιμιτάτο... Στὸ δρόμο ὅμως τὸ ἔσκασε ὁ αἰχμάλωτος!! Εἶχε τὸ θάρρος νὰ τοὺς παρακολουθήσῃ ἀπὸ μακριὰ ὁ ἀθεόφοβος, ἕως ὅτου εἶδε νὰ μπαίνουν στὸ Πετάλινο καὶ ἔστειλε τὸν τούρκικο λόχο ποὺ ἔζωσε χαράματα τὸ χωριὸ.

Ἔκαμε δευτέρου λάθους ὁ Κρόμπας νὰ μείνῃ ἐκεῖ τὴ νύχτα, γιὰτὶ ἔπεφτε ψιλὸ σπυρωτὸ χιόνι. Ἐκτὸς ἀπ' τὸν ἀρχηγό, ἔπεσαν καὶ ὁ Ἀθαν. Μπινέκος ἀπὸ τὸ Μοναστήρι, ἓνα ψηλὸ ξανθὸ παλληκάρι ποὺ ἦταν πολὺ καιρὸ μετὰ τοὺς κοιμιτατζήδες, ξεγελασμένος ἀπ' τὰ ἀπατηλὰ τους κηρύγματα, καὶ τοὺς ἄφησε ὅταν τοὺς εἶδε νὰ ἐνεργοῦν ἀπροκάλυπτο τὸν βίαιο ἐκβουλγαρισμὸ, ὁ Τρύφων Πετκάνης ἀπ' τὸ Πετάλινο, ὁ Μπάμπαρης ἀπὸ τὴ Γρούνιστα, ὁ Χρῆστος Γκόλιος ἀπὸ τὸ Τσέγκελι καὶ ὁ Χρῆστος Σουγαράκης ἀπ' τὸ Ἴβεν, ὁ γιὸς τῆς μάνας ποὺ μπῆκε ζωντανὴ στὸ τάφο μετὰ τὴν κόρη της.

Καὶ ὁ ἀλληλόχρεος λογαριασμὸς συνεχίστηκε.

Τὸν Φεβρουάριο τοῦ 1906 πῆγε ὁ Σκαλίδης στὸ Ἴβεν καὶ θυσίασε στὸν τάφο τῆς μάνας καὶ κόρης δώδεκα χωριανούς τους, δικαίους καὶ ἀδίκους.

Ήταν εκείνο τὸν χειμῶνα στὸ Μορίχοβο καὶ τὰ μικρὰ σώματα τῶν δυὸ νεαρῶν Κρητικῶν Γεωργίου Σκαλίδη καὶ Εὐαγγέλου Νικολοῦδη. Τὸ Κέντρο γιὰ κάποιαν ἀπέθεια τοὺς ἀποκλήρυξε καὶ τοὺς ἔκοψε τὸ φτωχικὸ τους ἐπίδομα (ἓνα εἰκοσόφραγκο τὸ μήνα γιὰ τροφή, τσιγάρο, πιστό, καφέ, πλυντικά κ.λ.π.). Τοὺς πρόσταξε ἔπειτα νὰ φύγουν κάτω στὴν Ἑλλάδα. Ὁ Νικολοῦδης ὑπάκουσε καὶ ἀναχώρησε γιὰ νὰ πέση τὸν Μάιο, καθὼς ἐρχόταν μὲ καινούργιο σῶμα γιὰ τὸ Μορίχοβο, σὲ μεγάλη σύγκρουση μὲ Τούρκικη διλοχία, στὶς φαλακρὲς ράχες τῆς Κέλης. Ὁ Σκαλίδης ἔφυγε ἐπίσης ἀργότερα μὰ γιὰ τὸν κάμπο, ἀφοῦ πρῶτα σημείωσε μὲ τὸ αἷμα τὸ πέρασμα του ἀπὸ τὸ Ἴβεν. Ἀρχισε νὰ γυρίζει ἀπὸ χωριὸ σὲ χωριὸ τοῦ κάμπου μὲ γκαίντες καὶ χορὸ, ἔμπαινε καὶ σὲ ἀμφίβολα καὶ ἐχθρικά ἀκόμη χωριά. Τὰ πῆρε σβάρνα ὅλα χωρὶς καμιά διάκριση, σὰν νὰ μὴν ὑπῆρχαν χιλιάδες στρατιῶτες καὶ τάγματα κυνηγῶν σὲ λίγες ὥρες ἀπόστασι, στὸ Μοναστήρι. Ὅλοι τὰ ἔχασαν μὲ τὸ ἀπίστευτο θάρρος τους. Τοὺς ἔβλεπαν νὰ πηγαίνουν φορτωμένοι κουρέλια καὶ ἀσήμια μὲ γκαίντες καὶ χορὸ, πρὸς τὸν θάνατο. Τὸ περίεργο ἦταν ὅτι ἀργοῦσαν νὰ κάνουν τὴν ἐμφάνισή τους οἱ Τούρκοι, σὰν νὰ τοὺς εἶχαν φοβηθῆ. Δὲν ἤθελαν, φαίνεται, νὰ πιστέψουν τίς πληροφορίες πού τοὺς ἔρχονταν πὼς ἀντάρτες γύριζαν μὲ χορὸ καὶ γκαίντες στὰ χαμηλὰ καμποχώρια... Μερικὰ χωριά ἔτρεξαν στὸ Μοναστήρι νὰ δηλώσουν στὸ «Νοφούζι νταϊρέσι» (εἶδος ληξιαρχείου) ὅτι ἔπρεπε νὰ λογαριάζονται «Οὔρουμ» («Ἕλληνες»), ὅπως πρῶτα. Τὸ Κέντρο τοὺς πρόσταξε τότε νὰ γυρῶσιν ἀμέσως στὸ Μορίχοβο, ὅπου θὰ ἔπαιρναν τοὺς καθυστερημένους μισθοῦς, στολές, μπότες κ.λ.π. Ὁ Σκαλίδης χασομέρησε μιὰ μέρα στὸ Ράπες, ὅπου τοῦ εἶπαν ὅτι ὁ βοεβόδας Τράϊκο ἤθελε νὰ μονομαχήσῃ μαζί του. Στὴ θέση του ὁμως πρόβαλαν λόχοι «κυνηγῶν»!...Καὶ ἡ Τσέρνα ἀπὸ μιὰ δυνατὴ βροχὴ εἶχε γίνει ὀλότελα ἀδιάβατη. Ἐπεσαν ὅλοι, ἑννέα Κρητικοὶ καὶ ὀχτῶ Μοριχοβίτες, στοὺς μεγάλους βράχους κάτω ἀπ' τὸ πολύπαθο Ἴβεν.

Ἐκθεση τοῦ προξενείου Μοναστηρίου ἔγραψε ὅτι ὁ Σκαλίδης, ὅταν σώθηκαν τὰ φυσίγγια του, ὤρμησε ἐναντίον τῶν Τούρκων «κραδαίνων μάχαιραν».

Τὸν Ἰούνιο ἦρθε στὸ Μορίχοβο, μὲ 20 περίπου ἄνδρες, ὁ Γεώργιος Βολάνης ἀπ' τοὺς Λάκκουσ τῆς Κρήτης. Εἶχε αἰχμαλωτιστῆ τὴ βραδιά πού ἔπεσε ὁ Παῦλος Μελάς καὶ κατάφερε νὰ τὸ σκάσῃ ἀπὸ τίς φυλακὲς Μοναστηρίου. Ἐχασε τοὺς μισοὺς ἄνδρες στὴ μεγάλη ὀλοήμερη μάχη μὲ πολὺ στρατὸ πάνω στὴ δασωμένη ράχη τοῦ Λεχόβου. Ἐμείνε χωρὶς σχεδὸν ὅπαδους καὶ μὲ δυσκολία σώθηκε ὁ ἴδιος ὁ Π. Γύπαρης πού εἶχε κιάλας ἀπομακρυνθῆ καὶ γύρισε πίσω γιὰ νὰ κάμῃ συντροφιά στὸν ἄρρωστο Βολάνη. Φοροῦσε στὴν ἀρχὴ ὁ Βολάνης κρητικὰ βράκα, πού πρώτη φορὰ ἀντίκρυζαν στὸ Μορίχοβο. Πολλοὶ χωρικοὶ νόμιζαν ὅτι ἔβαζε ἐκεῖ τὸ ψωμοτύρι. Τὴν ἀντικατέστησε ὁμως μ' ἓνα κεντημένο ντουλαμά. Ἀπ' τὸ στῆθος του κρέμονταν πολλὰ ἀσημικὰ πού ἀκολουθοῦσαν μὲ σιγανὴ ὑπόκρουση τὸ περπάτημά του. Εἶναι περίεργο πὼς ἓνας τόσο γενναῖος ἄνδρας εἶχε ἀδυναμία γι' αὐτὰ τὰ μπιχλιμπιδία. Ὑπῆρχε ὁμως ἡ παλιά

κλέφτικη παράδοση. Τοῦ Κίτσου ἡ μάνα, στὸ γνωστὸ δημοτικὸ τραγούδι, ἐκλαίει περισσότερο τὰ κληρονομικὰ τσαπράζια, παρὰ τὸ γιό της.

Ὁ Βολάνης εἶχε δείξει ἱκανότητες μοναδικές καὶ θάρρος ἀπίστευτο καὶ ἀφθαστο. Πολλὰ ἀποσπάσματα τὸν κυνηγοῦσαν μὲ ἐπιμονὴ τρεῖς σχεδὸν βδομάδες. Εἶχε κάμει ἀρκετὲς ἐπιδρομὲς στὸν κάμπο γιὰ ἐκδίκηση τῆς σφαγῆς τοῦ παπᾶ καὶ τῶν ἄλλων τεσσάρων προκρίτων τοῦ Δομπρομίρ. Οἱ Τοῦρκοι, ὅπως τὸ περιμέναμε, κινητοποιήθηκαν. Στις 12 Ὀκτωβρίου, τὴν αὐγὴ, στρατιωτικὰ τμήματα φάνηκαν σὲ δυὸ ἀντικρυνὰ ὑψώματα. Ὁ Βολάνης χώθηκε σ' ἓνα μεγάλο καὶ πυκνὸ δάσος καὶ τρύπωσε στὸ βάθος μιᾶς ρεματιᾶς. Ἐάφνου, τὸ μεσημέρι, ἀκούστηκαν πολλὲς τουφεκιές. Χτυποῦσαν τὸ σῶμα τοῦ Καραβίτη πού λημέριαζε κάπου στὴ διεύθυνσή τους. Μὲ διαταγὴ τοῦ Βολάνη ἔλοι οἱ ἄντρες ἄφρησαν ἐκεῖ κάπες καὶ σακίδια, ἀναρριχήθηκαν ἓνα ἀπότομο ἀνήφορο, καταρχὴν ἄπ' τὴν ἄλλη του πλευρᾶ, δρασκέλισαν δεῦτερο βουνὸ καὶ ἀνέβηκαν σὲ τρίτο. Ἦταν τρεῖς μεγάλες καὶ βαθεῖες δασωμένες χαράδρες στὴ σειρά. Ρίχτηκαν ἔπειτα ὀρηκτικὰ ἀνάμεσα ἀπὸ πυκνὸ δάσος στὰ νῶτα τῶν Τούρκων. Ὁ αἰφνιδισμὸς τελεσφόρησε. Ὁ Καραβίτης καὶ οἱ μισοὶ του ἄντρες γλύτωσαν. Οἱ ἄλλοι εἶχαν ἤδη πέσει καὶ μαζί τους δυὸ Μοναστηριῶτες φίλοι μου, Ξίφτας καὶ Καπηλιάδης.

Τὸ βράδυ τῆς 24 Ὀκτωβρίου συμμαορία ἀπὸ εἴκοσι πέντε κομιτατζήδες ἔστησε ἐνέδρα ἔξω ἀπ' τὴν Πόλτσιστα. Κανένας ἀντάρτης δὲν ἔπαθε τίποτε. "Ἐνας ὅμως νεαρὸς κομιτατζῆς αἰχμαλωτίστηκε. Τὸν ἄρπαξεν ὁ Στρατῆς Βολάνης ἀπ' τὰ μακριὰ του ξανθὰ μαλλιά.

Τὰ χαράματα τῆς 5 Νοεμβρίου ἡ φρουρὰ τῆς Βιτώλιτσας ἀπὸ δυὸ λόχους εἶχε κυκλώσει τὴν Μπέσιστα. Ὁ Βολάνης μὲ τρία καταλύματα, δεκατρεῖς ἢ δεκατέσσερεις ἄντρες, ξέφυγαν σ' ἓνα ὑψωμα πάνω ἀπ' τὸ χωριό, ἐνῶ στρατιωτικὰ τμήματα τοῦ ἔρριχναν ὀμβροντίες.

"Ἐνα ἄλλο κατάλυμα, τοῦ Ἰωάννη Μαυρογένη, πῆρε ἄλλη διεύθυνση, πρὸς τὰ κάτω, ἀφοῦ σκότωσε τὸν ἀξιωματικὸ, τὸν σαλπικιτῆ καὶ ἓνα λοχία πού εἶχαν στηθῆ πίσω ἀπὸ μιὰ ξηρολιθιά. Ἀπ' τὸ δικό μας κατάλυμα ὁ Πετρούσης παράτησε τὸν ὀπλισμὸ καὶ μὲ τὰ χωριάτικα του ἀνακατώθηκε μὲ τοὺς χωρικούς. Οἱ ἄλλοι τρεῖς ἐπιχειρήσαμε ἐξοδο καὶ γυρίσαμε πίσω, τραυματισμένοι. Περιμέναμε νὰ φανοῦν ἀπὸ στιγμὴ σὲ στιγμὴ οἱ Τοῦρκοι πού θὰ μᾶς ξέκαμαν ὅπως ὀδηγοῦν, κι' ἂν ἀκόμη δὲν φέραμε καμιὰ ἀντίσταση, γιὰ νὰ γλυτώσουν ἀπ' τὸ ὀχληρὸ βᾶρος μας. Πρόβαλε ὅμως κοντὰ τὸ μεσημέρι ὁ Βολάνης πού μᾶς ἔβαλε μὲ ἄλλους τραυματίες σὲ μουλάρια καὶ γαϊδούρια καὶ μᾶς πῆρε στὴ Γραδέσνιτσα.

Τί ἔπαθε ὁ «γενναῖος, ἐνδοξος, ἥρωικὸς αὐτοκρατορικὸς στρατός»; Φόρωσε σὲ δυὸ ἄλογα τοὺς σκοτωμένους του καὶ γύρισε στὴν ἔδρα του. Πῆρε, φαίνεται, γιὰ ἀντάρτες ὅλους τοὺς χωρικούς πού ἔστεκαν πανικόβλητοι στὰ ὑψώματα!!

Οί τραυματίες είμασταν 6 και μοιραστήκαμε ανά δυό σέ τρία χωριά, όπου νοσηλευτήκαμε. Ύπήρχαν μπόλικα άντισηπτικά, γάζες, βαμβάκια, επίδεσμοι και άλλα γιατρικά. Είχαν πάρει μερικοί δάσκαλοι και άλλοι μαθήματα νοσοκόμου. Ο Νικόλας Ξυλευσίνος τοῦ καταλύματός μου, ὁ βαρύτερα λαβωμένος με τρεῖς σφαῖρες, ἦταν στά τελευταῖα του. "Όλοι τόν εἶχαν ξεγράψει. Οἱ χωρικοί ἡμῶς ἔσφαζαν ἕνα κριάρι και τόν τύλιξαν στό δέρμα του με τήν ιδέα ὅτι θά γινόταν και σάβανό του. "Υστερα ὁμως ἀπό δυό βδομάδες πήγε κυνήγι για ἀγριογούρουνα και ἀρκοῦδες, ἐνώ ἡ δική μου ἐλαφριά πληγή κι' ἐκείνη τοῦ Μανόλη δέν ἐνοουῶσαν νά κλείσουν, παρ' ὅλες τίς προσπάθειες τοῦ δασκάλου-νοσοκόμου.

Ο Νικόλας ἦταν ὁ μόνος ἀπ' τήν ἀρχή μὴ Κρητικὸς ὀπλίτης τοῦ σώματος. Στρατιώτης τοῦ ἵππικοῦ ἀπ' τῆ Μάνδρα τῆς Ἐλευσίνας, εἶχε χάσει τὸ ἐπάνω-μό του και ἔγινε Ξυλευσίνος (Ἐλευσίνιος). Με τόν ἴδιο τρόπο μεταβαπτίστηκα κι' ἐγὼ σέ Βιτωλιάνος (Μοναστηριώτης). Μιά μέρα τοῦ Νοεμβρίου πού ἔπεφτε πυκνὸ χιόνι, ἦρθε στό Μορίχοβο καινούργιο σῶμα ἀπὸ σαράντα ἄντρες με ἀρχηγὸ τὸν Βρόντα (ἀνθυπίαρχο Βασίλειο Παπὰ) και ὑπαρχηγὸ τὸν Λαύρα (ἀνθυπίαρχο Φιλῶτα Πηγεῶν) ἀπ' τήν Καστοριά. Ἦταν ὁμαδάρχης ὁ Γεώργιος Κονδύλης, λογίας τοῦ πεζικοῦ τότε. Μοίρασαν τήν περιοχὴ. Ο Βρόντας πήρε τήν Γρούνιστα και τὰ γύρω της, ὁ Βολάνης τήν Γραδέσιτσα.

Ἐνα πρῶτ πού οἱ χωρικοὶ ἀπ' τῆ Γρούνιστα και τὸ Πετάλινο κυνηγοῦσαν με τουφεκιές ἀγριόχηνες πού εἶχαν πέσει χιλιάδες στά σπαρτά, ὁ Βολάνης νόμισε ὅτι πολεμοῦσε ὁ Βρόντας. Τρέχει ἀμέσως, ξεφορτώνει στό δρόμο ἕνα καραβάνι με σανίδια, καθαλικεύουν τὰ μουλάρια ὄλοι και για συντομία περνοῦν με καλπασμὸ μέσα ἀπὸ τῆ Σταραβίνα, ὅπου ἦταν ἡ ἔδρα τῆς διλοχίας. Νόμιζαν ὅτι οἱ στρατιῶτες θά βρίσκονταν στῆ μάχη τῆς Γρούνιστας. Οἱ φτωχοὶ ἀνιζάμηδες» πού ἦταν ρεντίφ (ἔφεδροι) σαραντάρηδες, οἰκογενειάρχες, τὰ ἔχασαν, ὅταν εἶδαν νά ξεχύνεται τὸ ἀντάρτικο ἵππικό, και κλείστηκαν στό στρατόνα τους.

Μιά βδομάδα ἀργότερα, τήν αὐγὴ, ἡ φρουρὰ τῆς Σταραβίνας, πού πήγαινε νά κυκλώσῃ τῆ Γρούνιστα, εἶδε τοὺς τρεῖς ἄντρες τοῦ Βρόντα πού φύλαγαν καραοῦλι σ' ἕνα ὕψωμα και τοὺς κυνήγησαν. Ἐκεῖνοι ἐπειδὴ δέν μπορούσαν νά ὑποχωρήσουν πρὸς τὸ χωριὸ, τὸ ἔβαλαν στά τέσσερα πρὸς τὸ βουνό. Πίσω τους και οἱ στρατιῶτες με τουφεκιές ἀπὸ μακριά. Τὸ κυνηγητὸ βάσταζε πολλές ὥρες. Ἦρθε πάλι τρεχάτος στῆ Γρούνιστα ὁ Βολάνης. Ο Βρόντας εἶχε βγῆ ἀπ' τὸ χωριὸ με τοὺς πρώτους πυροβολισμοὺς. Και ὁ Βολάνης, μὴ βρίσκοντας οὔτε τὸν Βρόντα οὔτε τοὺς Τούρκους, στρώθηκε για ἀποζημίωση στά ψητὰ πού εἶχαν ἐτοιμαστῆ για τὸν Βρόντα. "Όμως οἱ στρατιῶτες εἶχαν κουραστῆ και πεινάσει. Ἐμπαιναν κι' αὐτοὶ ἐκείνη τήν ὥρα στό χωριὸ κάτι νά μασήσουν και νά τὸ πληρώσουν στοὺς χωρικοὺς με βουρδουλίες.

Ἔτσι, χωρὶς καθόλου νά τὸ περιμένουν, βρέθηκαν, ἀντάρτες και στρατιῶ-

τες, αντιμετώπιζαν μέσα στο ίδιο χωριό, ενώ πάσχιζαν να πολεμήσουν την πείνα. Άκολούθησε μιὰ γενναία αλλά σύντομη συμπλοκή. Οί άντάρτες τό 'βαλαν στά πόδια πρὸς τὰ κάτω, οί στρατιῶτες πρὸς τὰ πάνω πρὸς τὴ Σταραβίνα καὶ τὸν στρατώνά τους. Φαίνεται ὅμως ὅτι οί ἁμαρτίες τῶν φτωγῶν ἐφεδρῶν δὲν εἶχαν ἐκείνη τὴ μέρα τελειωμό. Ἄπ' τὸ μέρος ποὺ πῆγαν αὐτοὶ ἐρχόνταν τρεχάτοι, γιὰ βοήθεια τώρα τοῦ Βολάνη, οί ἄντρες τοῦ Βρόντα. Νέα, πάλι, σύγκρουση καὶ νέα γενναία διασκορπισή. Οί ρεντίφηδες γύρισαν στοὺς στρατώνα μὲ τρεῖς ἐλαφρὰ πληγωμένους.

ἌΟ γενναῖος, ἔνδοξος, ἀνίκητος κ.λ.π. αὐτοκρατορικός στρατός (Σιαχανέ) δὲν ἔκαμε ἐκεῖ πάνω πολὺ καλὴ φιγούρα οὔτε εἶχε λαμπρὴ ἐμφάνιση.

Τὴν πληγὴ μου γιάτρεψε ὁ Γ. Κονδύλης. Μὲ βοηθὸ τὸν Νώντα, μοῦ ἔκαμε ἐγχείρηση μὲ τίς κάμες, καὶ ἔβγαλε ἀπ' τὸ πόδι ἓνα κομμάτι σφαίρα ποὺ δὲν ἄφηνε τὴν πληγὴ νὰ κλείσῃ παρ' ὅλα τὰ ἀντισηπτικὰ καὶ τίς προσπάθειες τοῦ δασκάλου-νοσοκόμου. Δυὸ κάμες, ἀφοῦ ἀπολυμάνθηκαν στὴ φωτιά, ἀνοῖξαν τὴν πληγὴ. ἌΝώντας πῆγαινε καὶ δούλευε λήσταρχος στὴ Δυτικὴ Μικρὰ Ἀσία. Δὲν εἶχε πειράξει ὅμως παρὰ μόνο «Τούρκους καὶ Ἐβραίους». Ποτὲ Ρωμιούς. Τὸ εἶχε παραγγελιά ἀπ' τὴ μάνα του. Παραμονές τοῦ πολέμου τοῦ 1912 πρόλαβε νὰ πιᾶσῃ σκλάβο τὸν Τουρκαλβανὸ εἰσαγγελέα τοῦ Μετσόβου καὶ πῆρε 2.000 λίρες ποὺ τίς σκόρπιζε μ' ὅσῃν εὐκολία τίς κέρδισε.

ἌΟ Γ. Κονδύλης μὲ ἀκόλουθο πάντοτε τὸν Νώντα πῆρε μέρος καὶ στὴν ἐκστρατεία ἐναντίον μιᾶς γριᾶς στὴ Σταραβίνα. Εἶχε σχέσεις μὲ τοὺς ἀξιωματικούς τῆς φρουρᾶς, τοὺς ἔπλενε τὰ ροῦχα καὶ τοὺς πρόσφερε καὶ ἄλλες ἄχι περισσότερο καθαρὲς ἐκδουλεύσεις.

ἌΗ ἐντολὴ ἦταν νὰ μὴ φανερωθῇ ὁ φόνος γιὰ νὰ μὴ θυμώσουν οί φίλοι τῆς ἀξιωματικοί. Ἐπρεπε δηλ. νὰ γίνῃ μὲ τρόπο ποὺ νὰ φαίνεται φυσικός ὁ θάνατός της. ἌΑποφασίστηκε νὰ στραγγαλιστῇ μὲ σχοινὶ ποὺ τὸ κρατοῦσαν ἀπ' τὰ δυὸ ἄκρα ὁ Νώντας καὶ ὁ Στρατής. ἌΟ Γ. Κονδύλης εἶχε τὸ γενικὸ πρόσταγμα. ἌΗ γιὰ ὅμως ζωντάνεψε τὴν ἄλλη μέρα! ἌΉταν βρεγμένο ἀπ' τὸ χιόνι τὸ σχοινὶ καὶ δὲν ἔσφιγγε. ἌΗ γιὰ ποὺ εἶδε κυριολεκτικὰ τὸ χάρο μὲ τὰ μάτια, ἔβαλε μυσλὰ καὶ ἔκοψε τίς σχέσεις μὲ τοὺς ἀξιωματικούς.

ἌΌταν ὁ Γ. Κονδύλης ἔγινε στρατηγὸς («κεραυνός»), ὑπουργός, ἀντιβασιλεὺς κ.λ.π. καὶ τοῦ ὑπενθύμιζε κανεὶς τὴν ἐφτάψυχη γριὰ, τινάζοταν καὶ ἔβαζε τὸ δάχτυλο στοὺς στόμα.

Τὴν ἡμέρα τῶν Φώτων, 6 Ἰανουαρίου 1907, δόθηκε ἡ «μεγάλῃ μάχη». Τὰ χαράματα ἐκείνης τῆς μέρας πρόβαλε ἡ φρουρὰ τῆς Βιτώλιστας, στὴν Μπέσιστα, ὅπου βρισκόνταν τὰ δυὸ σώματα. ἌΗ τούρκικη προσφυλακὴ δὲ θέλησε νὰ ἐνοχλήσῃ τὴν ἔξοδό τους πρὸς τὸ βουνό. Προτίμησε νὰ κρατήσῃ οὐδετερότητα. ἌΌταν ὅμως ἔφτασε ὁ κύριος ὄγκος, δὲν καθυστέρησε ἡ μάχη. Οί Τούρκοι προχώρησαν μὲ ὁμοβροντίες. Τὰ δυὸ ὅμως σώματα εἶχαν ἤδη ὀχυρωθῇ πίσω ἀπὸ τοὺς μεγάλους βράχους τοῦ ὑψώματος. ἌΕπιχείρησαν νὰ τὰ ὑπερφαλαγγίσουν καὶ

νά τὰ κυκλώσουν. Σὲ δυὸ ὥρες ὅμως ὑποχώρησαν κανονικὰ καὶ ἔπειτα τὸ ἔβαλαν στὰ πόδια ἀντικανονικώτατα. Καὶ εἶδαμε νὰ φεύγουν τρεχάτοι στὸ χιονισμένο κάμπο οἱ στρατιῶτες τοῦ Σουλτάνου καὶ τοὺς κυνηγοῦσαν ἀπὸ πίσω οἱ ἀντάρτες. Οἱ ἀρχηγοὶ ἔστειλαν τὸν Σουδία νὰ σταματήσῃ τοὺς τελευταίους καὶ νὰ τοὺς φέρῃ πίσω. Στάθηκε καὶ πολέμησε μονάχα μιὰ διμοιρία ἡ ἐνωμοτία. Ταμπουρώθηκε σὲ μιὰ κυκλική ξηρολιθιά ποῦ εἶχε στὸ κέντρο μεγάλη θυμωσιά ἄχυρο, πολὺ χρήσιμη στὴν ἄμυνα. Ὁ γραμματεὺς τοῦ σώματος Βολάνη, Βασίλειος Τζοτζόλης, ποῦ εἶχε μάθει, ὅπως ἔλεγε, τὰ καλλυβογράμματα στὶς φυλακές, καὶ ὁ Γεωργ. Κονδυλάκης ποῦ πῆγαν μὲ λίγους ἄλλους νὰ τοὺς ριχτοῦν, δέχτηκαν ἀπὸ μιὰ σφαῖρα στὸ μέτωπο. Ὡς τόσο ὁ γιγαντόσωμος Παναγ. Φιωτάκης στάθηκε πολλὴν ὥρα ὄρθιος καὶ ἀκαμπτos καὶ πυροβολοῦσε. Ξεκίνησε σ' ἐνίσχυση τῶν Γούρκων καὶ ἡ φρουρὰ τῆς Σταραβίνας. Πολλοὶ χωρικοὶ ὅμως ποῦ ξέθαψαν τὰ κρυμμένα τουφεκία, τὴν ἀνάγκασαν νὰ μείνῃ ὡς τὸ βράδυ στὸ βάθος τῆς μεγάλης καὶ βαθειᾶς ρεματιᾶς. Εὐτυχῶς δὲν ἄκουσαν τίς τουφεκιές τριακόσιοι «κυνηγοὶ» ποῦ ἦταν τρεῖς ὥρες μακριά. Ὁ ἀέρας φυσοῦσε στὴν ἀντίθετη διεύθυνση. Τὰ δυὸ σώματα τὸ βράδυ ἔθαψαν τοὺς δυὸ νεκροὺς στὸ νεκροταφεῖο τῆς Γραδέσνιτσας καὶ τράβηξαν γιὰ τὸ καλοκαιρινὸ λημέρι τοῦ Βολάνη. Οἱ κωνικὲς καλύβες ἀπὸ ἐλατόκλαδα ἦταν γεμάτες χιόνια καὶ πάγο. Μὲ πολλὴ δυσκολία καὶ κόπους τίς καθάρισαν. Ἐφτιαζαν καὶ δυὸ καινούργιες. Ἀλλὰ τὴν ἄλλη μέρα ἦρθαν ἀπεσταλμένοι τῶν χωριῶν ποῦ τοὺς δῆλωσαν ὅτι δὲν θὰ ἦταν πιά δυνατὸ νὰ τοὺς τροφοδοτήσουν, γιὰτι εἶχαν φτάσει δυὸ καὶ ἴσως τρία τάγματα «κυνηγοί» (ἀβεζή-ταμπούρ), ποῦ ξεχύθηκαν εὐθύς καὶ ἔφαχναν παντοῦ. Τὸ χειρότερο, ἐρευνοῦσαν συστηματικὰ καὶ μὲ ἐπιμονὴ καὶ προσοχὴ ὅλα τὰ ἀνοιγμένα στὸ χιόνι μονοπάτια. Σὲ μιὰ δυὸ ἢ τρεῖς τὸ πολὺ μέρες θὰ τοὺς εὕρισκαν κι' αὐτούς. Κάποιον ἄρρωστο ἀπὸ καιρὸ ἀντάρτη, ποῦ ἔμεινε κάπου δυὸ μῆνες σ' ἓνα ἀπόμερο μαντρὶ ντυμένος χωριάτικα, τὸν ἔπιασαν. Εἶχαν ἀγριέψει οἱ πασάδες τοῦ Μοναστηρίου. Ὅχι μόνον τράπηκε σὲ φυγὴ ὁ σουλτανικὸς στρατός, ἀλλὰ βρέθηκε μαχαιρωμένος κι' ἓνας στρατιώτης. Ἐνας ἀπὸ τοὺς ἄντρες τοῦ Βολάνη, ὅταν εἶδε σκοτωμένους τοὺς δυὸ συντρόφους καὶ χωριανούς του, ρίχτηκε στὸν πληγωμένο στρατιώτη μὲ τὸ «πασαλῆ». Ἐπιτελάρχης τῆς ἐκστρατείας ἦταν ὁ λοχαγὸς τότε Ἐνβέρ-πασάς, δικτάτωρ τῆς Τουρκίας ἀργότερα.

Δὲν ὑπῆρχεν ἄλλη σωτηρία παρὰ νὰ καταφύγουν στὸν γειτονικὸ καζὰ Καρατζόβας (Ἀλμωπίας) τοῦ βιλαετιοῦ τῆς Θεσσαλονίκης. Πιθανότατα οἱ πασάδες Μοναστηρίου δὲ θὰ καταδέχονταν νὰ εἰδοποιήσουν ἢ νὰ ζητήσουν βοήθεια ἀπ' τοὺς συναδέλφους τῆς Θεσσαλονίκης.

Τὰ δυὸ σώματα κατέβηκαν νύχτα σ' ἓνα νεροπρίονο, ὅπου θὰ εὕρισκαν τροφίμα. Δὲν τὰ βρῆκαν. Φαίνεται πὼς οἱ Γουῦρκοι θὰ εἶχαν ἀποκλείσει τοὺς δρόμους, δηλαδὴ τὰ μονοπάτια στὸ χιόνι. Ἄμεσος ὁ κίνδυνος. Μπῆκαν εὐθύς στὸ ποτάμι καὶ ἀνέβηκαν τέσσερις ὥρες συνέχεια τὸ ρεῦμα του γιὰ νὰ χαθοῦν

όλοτελα τὰ ἔχνη τους στό χιόνι. Ἀκόμα δὲ σκληρότερη ἦταν ἡ ἀνάβαση τοῦ Ἀλπικοῦ βουνοῦ. Τὸ χιόνι ἦταν περισσότερο ἀπὸ δυὸ μέτρα. Οἱ πρωτοπόροι ποὺ τὸ ἄνοιγαν καὶ ἔσχιζαν τὴν παρθενιά του, ἀλλάζαν κάθε δέκα λεπτά. Καὶ ἔπρεπε νὰ ὑπερπηδήσουν τὴν κορυφογραμμὴ πρὶν νυχτώση. Σίγουρο δικό μας χωριὸ ἦταν μόνο τὸ Μπάχοβο (Πρόμαχοι). Τὰ ἄλλα ἦταν τούρκικα ἢ ἀνάμι-κτα. Μικροπαρεκτροπὴ καὶ λοξοδρόμηση σήμαινε καταστροφὴ. Ὁ ὄπλαρχηγὸς Ἀντώνιος Ζώης, ποὺ χρησίμευε γιὰ ὁδηγὸς μαζί με τὸν Σουδία, ἀποφάσι-σε κάποια στιγμή ν' αὐτοκτονήσῃ γιατί νόμιζε ὅτι εἴχαμε παραπλανηθῆ καὶ πη-γαίναμε σὲ βέβαιη καταστροφὴ. Εὐτυχῶς δρασκελίσαμε τὸ ἡλιοβασίλειμα τὴν κορυφογραμμὴ τοῦ Καϊμακτσαλὰν καὶ πέσαμε μετ' ὁρμήν τοῦ πρώτου σκοτάδι στό λιμέ-ρι τοῦ Μπαχοβίτη ὄπλαρχηγοῦ Τσότσου.

Τὸ καλοκαίρι ποὺ εἶχε ξανακάμει τὸ ἴδιο ταξίδι ὁ Βολάνης — χωρὶς χιόνια βέβαια — ἄρχισε τὶς τουφεκιὰς μετ' ὁρμήν τοῦ μικροῦ ἐκεῖνο σώμα. Τὸς πῆρε γιὰ κομιτα-τζῆδες κι' ἐκεῖνοι νόμισαν πὼς εἴχαν νὰ κάνουν μετ' ὁρμήν Βουλγάρους ἢ Τούρκους! Ἀναγνωρίστηκαν ἀπὸ τοὺς κάλυκες τῶν φυσιογγιῶν.

Πέρασαν ἐκεῖνη τὴ νύχτα ὅπως-ὅπως. Δὲν ἦταν δυνατό νὰ στεγάσουν ἐβ-δομήντα πρόσωπα δυὸ καλύβες φτιαγμένες γιὰ εἴκοσι τὸ πολύ. Τὴν ἄλλη μέρα παραμέρισαν, σήκωσαν τὸ χιόνι καὶ ἔστησαν καινούργιες καλύβες ἀπὸ ἐλατό-κλαδα, ὅπου ἔκαιε ἀληθινὰ «ἄσβεστον πῦρ» ἀπὸ χλωρὰ ξύλα ποὺ ἔβγαζαν πε-ρισσότερο καπνὸ παρά ζέστη. Τὸ ὑψόμετρο ἦταν κάπου 2.000 μέτρα. Ἐπειτα ἀπὸ ὀχτὼ μέρες δυὸ ἀγγελιαφόροι ἀπ' τὴ Γραδέσνιτσα ἔφεραν τὴν εἰδηση ὅτι οἱ Τούρκοι τῶν «ἀβεζῆ-ταμποῦρ» εἴχαν φύγει. Πρῶτος ξεκίνησε ὁ Βολάνης. Πραγματικά, Τούρκοι ἄλλοι ἐκτὸς ἀπ' τὴ φρουρὰ τῆς Σταραβίνας δὲν ὑπῆρχαν. Τὸ μεσημέρι ὅμως τῆς ἄλλης μέρας ξάφνου ξεχύθηκαν στὴ Γραδέσνιτσα καὶ τ' ἄλλα χωριὰ οἱ «κυνηγοί», σὰ νὰ τοὺς ξέρασε ἡ γῆ. Τὸ σώμα εἶχε ἐγκαταστα-θῆ γιὰ καλὸ καὶ γιὰ κακὸ στὰ τέσσερα σπίτια ποὺ εἴχαν ὑπόγειες κρύπτες. Μὰ τοῦ καταλύματός μας ἡ νοικοκυρὰ ἔλειπε στό ποτάμι γιὰ πλύση. Καὶ ἡ κωφά-λαλη κόρη της, ὅταν εἶδε τοὺς Τούρκους, ἔβαλε ἄγριες ἀναρθρες φωνές! Οὔτε κὰν πλησίαζε στὴν κρύπτη γιὰ νὰ τὴν σκεπάσῃ. Ὁ Μανόλης ἔβγαλε τὸ μαχαί-ρι, τὸν ἐμπόδισαν ὅμως οἱ ἄλλοι ποὺ ἔδесαν καὶ φίμωσαν τὴν ἄμοιρη κοπέλλα. Οὔτε λόγος μπορούσε νὰ γίνῃ γιὰ κατέβασμα στὴν κρυψάνα. Μὰς ἔσωσε ἡ γειτόνισσα, ὅταν οἱ στρατιῶτες ἄρχισαν νὰ χτυποῦν τὴν πόρτα! «Εἶναι ἄδειο τὸ σπίτι ἀγάδες. Πῆγαν ὅλοι στὴ Σταραβίνα, ὅπου γέννησε ἀγόρι ἢ παντρεμένη ἐ-κεῖ κόρη τους», ἀκούστηκε γλυκύτερη ἀπὸ ἀηδονολάλημα ἢ φωνὴ της. Εἶχε τὴν πρόνοια νὰ ἐτοιμάσῃ γιὰ τοὺς στρατιῶτες καὶ καφέδες. Τὸς πῆρε σπίτι της. Τὰ πολλὰ βήματα ἀπομακρύνθηκαν...

Ἦρθε εὐθὺς ἔπειτα ἡ σπιτονοικοκυρὰ, μὰ «κατόπιν ἑορτῆς». Ὅταν εἶδε τὴν κόρη της δεμένη καὶ ἔμαθε τὰ καμώματά της, εἶπε: «Καλὰ τῆς κάματε. Καὶ χειρότερα».

Τὸ ἴδιο βράδυ ὁ Βολάνης ἔφυγε γιὰ τὸ λημέρι τοῦ Μπαχόβου (Προμάχων).

Μείναμε εκεί συνολικά σαράντα μέρες. Δυό τρεις φορές τή βδομάδα έρχονταν εκεί ψηλά από 10-15 Μπαχοβίτες φορτωμένοι με ψωμί, τυρί, φασόλια, ρύζι, λάδι, ζάχαρη, μπουκάλια κονιάκ κ.λ.π. Περπατούσαν όλη τή νύχτα πάνω από χιονισμένους γκρεμούς μέσα από πυκνά δάση και βαθεία φαράγκια σε βαθύ χιόνι και γλυστερούς πάγους και πηχτό σκοτάδι με κίνδυνο να πέσουν σε ένεδρα Τούρκων ή κομιτατζήδων, να πέσουν σε γκρεμό και σε κοπάδι λύκων. Μουλάρια και άλογα δεν μπορούσαν να προχωρήσουν με τόσο χιόνι. Μουσκίδι απ' τόν ιδρώτα και τò λυωμένο πάνω τους χιόνι, έλεγαν ένα «καλημέρα», άδειάζαν τὰ σακκιά και έφευγαν μ' ένα «γεια σου». Σά να έκαναν τήν συντομώτερη και ελαφρότερη μικροδουλεία. Δεν άξιζε τόν κόπο να χασομερήσουν για να δεχτούν εύχαριστίες ή άλλες εκδηλώσεις.

Μιά μέρα ó Γ. Κονδύλης σταμάτησε έναν απ' αυτούς. «Στάσου, βρέ χριστιανέ», τού είπε, «να σε εύχαριστήσω, να σε φιλήσω, θά σοϋ 'βγαζα τόν σκοϋφο αν δεν ήταν λιγδωμένος». Έκεϊνος όμως τό 'βαλε στα πόδια, ενώ όλοι γύρω γελοΰσαν.

Τò σϋμα τού Βρόντα έμεινε ακίνητο εκεί ψηλά όλο τò σαρανταήμερο. Εΐχε όμως ένα στασιαστικό κίνημα. Οί μισοί άντρες του στασίασαν και ανακήρυξαν άρχηγό τους τόν Παναγιώτη Φιωτάκη. Κανένας δεν ήταν Κρητικός. Έμειναν πιστοί και πειθαρχικοί ó Νώντας, ó Μπιάλας και όλλοι, λίγο πολύ επίσης παλιοί κλέφτες, και επαναστάτησαν οί φρόνιμοι!

Ήξεραν και τήν ιστορία τού Σκαλίδη και Νικολούδη. Άποκηρύχτηκαν κι' αυτοί από τò Κέντρο, τούς κόπηκε ó μισθός και κάθε άλλη χορηγία.

Τί τους έσπρωξε στην άνόητη ενέργεια; Είναι μυστήριο. Ό Βρόντας ή Βασιλ. Παπάς ήταν ένας γενναϊός άξιοματικός, όσο φρόνιμος και εύγενής χωρίς να παραφέρεται. Δεν μπορούσαν να έχουν παράπονα για τήν συμπεριφορά του. Ήταν ίσως θύματα τής άκνησίας και άνιας. Άκολούθησαν έπειτα και αυτοί τὰ βήματα τού Σκαλίδη και κατέβηκαν στόν κάμπο. Έπεσαν όλοι, και οί είκοσι δυό, σε μεγάλη σύγκρουση με τουρκικό τάγμα κοντά στο μοναστήρι τού Παραλόβου.

Ό Φιωτάκης, όταν ξόδεψε όλα τὰ φυσίγγια του, έσπασε τò μάλινχερ του σ' ένα βράχο και αυτοκτόνησε με τò πιστόλι.

Εΐχε κατηγορηθῆ πριν ένα χρόνο ότι δεν έτρεξε να βοηθήση τόν Σκαλίδη στην άπέλιδα πάλη του με τους Τούρκους, στους βράχους τής Τσέρνας. Τώρα έδειχνε παράφορο θάρρος και τόλμη πρωτάκουστη. Στην ίδια θέση κοντά στο μοναστήρι έπεσε ένα χρόνο νωρίτερα σε συμπλοκή με Τούρκους ó Βούλγαρος βοεβόδας Σουγάρεφ με τους είκοσι τέσσερεις κομιτατζήδες του. Τόν Μάρτιο, τέλος, ó Βολάνης αναχώρησε για τὰ σύνορα και τήν Κρήτη. Τò νόστιμο είναι ότι τόν άφησαν και έμειναν με τόν Βρόντα εκείνοι ακριβώς που ανυπομονούσαν και φώναζαν περισσότερο απ' όλους τους άλλους να φύγουν, όπως ó Μανόλης Μυλωνάκης ó Ευλευσίνας, ó Χρῖστος Άράπης ή Μπεσιστάνας και

δυό ἄλλοι. «Τοὺς τραβάει τὸ χῶμα τοῦ Μοριχόβου», εἶπε ὁ Βολάνης. Καὶ ἀλτι-
 ουνὰ τοὺς σκέπασε ἀργότερα.

Τὴν παραμονὴ ὁ Βρόντας παράθεσε δεῖπνο στὴ Γρούνιστα. Σ' ἓνα ἀπ' τὰ
 σπίτια μὲ μιὰ τρύπα στὴ μέση γιὰ τζάκι κι' ἄλλη μιὰ στὴ στέγη γιὰ καπνοδό-
 χο ἔστρωσαν, σὲ ψάθες καὶ κλαδιὰ ἀπὸ ἔλατα, κρέατα, ψωμιά, μπόλικα τυριά,
 μπουκάλες καὶ πλόσκες μὲ κρασί, πιπεριές κ.λ.π. Εἶχαμε καθήσει ὅλοι γύρω
 σταυροπόδι. Ἀπέναντί μου ἦταν ὁ Γ. Κονδύλης.

Εἶπε λίγα λόγια ὁ Βρόντας, εἶπε περισσότερο ὁ Κονδύλης, ἄλλοι τραγοῦ-
 δησαν, ἄλλοι χόρεψαν. «Ὅλοι ἤπιαν μπόλικο τὸ κρασί. Ὁ Κονδύλης ἄρχισε νὰ
 πειράζῃ τὸν φίλο του Βαγγέλη τὸν Ἀρβανίτη», ἓνα κατακόκκινο καὶ ὀλόξανθο
 ἄλβανόφωνο Ἠπειρώτη, ποὺ ἀγαποῦσε ιδιαίτερα τὸ κρασί. Ἐλεγε ὁ Κονδύλης,
 καθιστὸς σταυροπόδι, πὼς στὴ μεγάλη μάχη τῆς Μπέσιστας εἶχε τρυπώσει πί-
 σω ἀπὸ μιὰ μεγάλη πέτρα. Ὁ Βαγγέλης διαμαρτυρόταν καὶ ζητοῦσε τὴ μαρ-
 τυρία τῶν ἄλλων. «Ὅλοι γελοῦσαν κι' ὁ Κονδύλης ἐξακολουθοῦσε τὰ πειράγμα-
 τα. Ὁ Βαγγέλης τότε ὄρθιος, μὲ γουρλωμένα μάτια, σέρνει τὸ περιστροφὸ του,
 τὸ ἀκουμπᾶ στὸ κεφάλι τοῦ Κονδύλη ποὺ ἀδιάκοπα γελοῦσε καὶ τραβάει τὴ
 σκανδάλη. Δὲν πῆρε φωτιά. Νομίσσαμε πὼς ἦταν ἄδειο τὸ περιστροφὸ καὶ ἀ-
 στειεύσαν. Τὴν τρίτη ἢ τέταρτη ἔμως φορὰ ἐκπυροσοκρότησε. Ἡ σφαῖρα πέρα-
 σε κολλητὰ σ' αὐτὸ τοῦ Κονδύλη καὶ πλήγωσε ἐλαφρὰ στὸ πόδι ἓνα ἀντικρυνὸ
 Κρητικὸ.

Περίστροφο γόλοτ ἔπαθε γιὰ πρώτη φορὰ τρεῖς ἀφλογιστίες! Ἐὰν δὲν ἀ-
 περγοῦσε, δὲν θὰ προλάβαινε ὁ Γ. Κονδύλης νὰ πῆ: «Ἄν ἤξερα πὼς τόσο εὐκο-
 λα γίνεται κανεὶς ἀντιβασιλεὺς σ' αὐτὸν τὸν τόπο, θὰ τὸ εἶχα κάνει ἀπὸ τότε
 ποὺ ἤμουν λοχίας». «Λοχία, ἔχεις τύχη βουνό», τοῦ εἶπε ὁ Βολάνης. Τὸν Βαγγέλη
 θέλησαν νὰ τὸν σκοτώσουν μερικοί. Τὸν προστάτευσαν ἔμως οἱ ἀρχηγοί. Ἀπὸ
 τότε, ἀρκετὸ διάστημα δὲν ἔβαλε κρασί στὸ στόμα του. Ὁ Βολάνης ξεκίνησε
 ἀπ' τὴ Γρούνιστα τὸ μεσημέρι. Ἦταν λιακάδα. Δὲν ὑπῆρχε πουθενὰ χιόνι.
 Κινδυνέψαμε ἔμως σοβαρότατα κάτω στὸν κάμπο στὴν πλευρὰ τοῦ Περιστε-
 ριοῦ. Ἦταν πολὺ τὸ χιόνι. Εἶχε πέσει καὶ καταχνιά. Οἱ ὀδηγοὶ εἶχαν χάσει τὸ
 δρόμο καὶ στριφογύριζαν στὰ ἴδια μέρη σὰν τυφλὰ μουλάρια. Ἐημέρωσαν ἔμως
 ἔξω ἀπ' τὴν Ἁγία Παρασκευή, ὅπου καὶ κατευθύνονταν.

Λίγο ἀργότερα, στὸ Μορίχοβο προσχώρησε καὶ ἦρθε μαζί μας ἡ βουλγαρική
 ἕως τότε συμμορία ἀπὸ εἴκοσι πέντε ἄντρες, μὲ ἀρχηγούς τὸν Τσίτσο ἀπ' τὴ
 Μπεσίστα καὶ τὸν Μπραγιάννη ἀπ' τὸ Ζίχοβο. Τοὺς ἔστειλαν γρήγορα στὴν Ἀ-
 θῆνα νὰ τὴν δοῦν καὶ νὰ τοὺς δῆ καὶ νὰ πάρουν τὸ εὐρύτερο βάπτισμα. Ξαναγύ-
 ρισαν στὸ Μορίχοβο τὸν Αὐγουστο, μὲ ἀρχηγὸ τοὺς τὸν Στέφο, ποὺ εἶχε ὑπη-
 ρετήσει πολλοὺς μῆνες στὰ χωριὰ τῆς Βίγλιστας καὶ Κορυτσᾶς τοῦ «Μοράβα».
 Ἦξερε τὴ γλώσσα καὶ τὰ ἔθιμά τους καὶ ταίριαζε πολὺ καλὰ μαζί τους. Ἐγρα-
 ψε, εὐτυχῶς, πρόχειρα ἀπομνημονεύματα ποὺ διαφορετίζουσαν καὶ τὰ γεγονότα
 τοῦ Μοριχόβου. Ἀκολούθησαν στὸν ἐρχομὸ ἄλλο δρομολόγιο. Πέρασαν ἀπὸ

τὸν Ὀλύμπο, τὰ Πιέρια, τὸ Βέρμιο καὶ ἀπὸ κεῖ στὸ Καίμακτσάλαν. Ὁ Στέφος παίνεσε τὸν ἀρχηγὸ τοῦ Ὀλύμπου ποὺ εἶχε βάλει τάξη σ' ὅλη τὴν περιοχή. "Εμειναν τρεῖς μέρες μέσα στὴ Νάουσα καὶ θαύμασαν τὸν πλοῦτο, τὴν πολυτέλεια καὶ τὴν φιλοξενία της. «Δὲν κάνει νὰ μείνουμε ἐδῶ;», εἶπε τοῦ Στέφου ὁ Τσίτσος.

Ἐπηρετοῦσαν ἤδη στὸ Μορίχοβο ἐκτὸς ἀπ' τὸν Βρόντα καὶ ὁ Γκούρας (ὑπολοχαγὸς Παπαυγέρης), ὁ Ζώης, ὁ Περδίκας (Νεράντζης ἀπ' τὴ Σιάτιστα) καὶ ὁ Μανόλης Νικολοῦδης. Ἐπίσης καὶ ὁ Κατσιγάρης, ἀρχηγὸς στὴν Ἀλμπωπία (Καρατζόβα), ποὺ εἶχε ζητήσει αὐτὸς τώρα μὲ τὴ σειρά του καταφύγιο στὸ Μορίχοβο. Εἶχε μάλιστα καὶ νικηφόρες συγκρούσεις μὲ κομιτατζῆδες. Κοντὰ στὸ Μπάρνικ ἔχασε ἓναν ὀπλίτη καὶ ἔφερε στὴ Γρούνιστα τρεῖς τραυματίες δικούς του. Πῆρε ὅμως δώδεκα τουφέκια, πέντε περιστροφὰ καὶ τὴν τσάντα τοῦ Βούλγαρου ἀρχηγοῦ. Σκοτώθηκαν δώδεκα κομιτατζῆδες καὶ ὁ βοεβόδας Ζαρπάνωφ.

Ἀποσπασματάρχης μὲ μικρὸ σῶμα γύριζε καὶ ὁ Γ. Κονδύλης μιὰ μέρα σ' ἓνα χωριὸ τοῦ κάμπου, ὅπου οἱ ἄντρες του ἀτακτοῦσαν, θέλοντας νὰ δείξουν ὅτι ἀψηφούσαν τοὺς Τούρκους. "Εβγαλε κι' αὐτὸς τὸ περιστροφὸ καὶ τὸ ἀδειασε στὸν ἀέρα. Ἀπὸ τὴν στιγμή ἐκείνη ἀπόλυτη πειθαρχία καὶ τάξη βασιλεύε στὸ σῶμα του.

Χωρίστηκε πάλι τὸ Μορίχοβο σὲ ζῶνες ἐπιρροῆς. Οἱ Στέφος, Τσίτσος, Μπραγιάννης, πῆραν τὸ πιὸ δύσκολο καὶ ἐπικίνδυνο τμήμα, τὴν περιοχή δηλαδή Μπέσιστας-Πόλτσιστας. Εἶχε καλύτερέψει βέβαια ἡ Μπέσιστα μὲ τὴν προσχώρηση τοῦ Τσίτσου. Δὲν εἶχε ὅμως τὴν τυφλὴ πίστη καὶ ἀφοσίωση τῶν ἄλλων χωριῶν. Πετάχτηκαν εὐθύς στὸ Ζίχοβο, τὴν γενέτειρα τοῦ Μπραγιάννη, γιὰ νὰ τιμωρήσουν τοὺς κομιτατζῆδες ποὺ εἶχαν σκοτώσει τὸν ἀδελφὸ του καὶ εἶχαν ἀρπάξει τὰ παιδιὰ του γιὰ τιμωρία τῆς ἀποστασίας του. Τὸ φθινόπωρο τοῦ 1906 εἶχε βάλει ἐκεῖ φωτιά καὶ μαχαίρι ὁ Βολάνης. Ὁ λογαριασμὸς ὅμως αὐτὸς εἶχε πιά παλιώσει καὶ σκεπαστῆ ἀπ' τὸν καινούργιο ποὺ ἄνοιξε ἡ προσχώρηση τοῦ Μπραγιάννη. Εἶχαν τὴν καλὴ τύχη νὰ συναντήσουν στὴν ἄκρη τοῦ χωριοῦ τὸν κομιτατζῆ Τότσκαν, τὸν μισητότερο ἐχθρό. Τοῦ ῥιζαν καὶ τὸν πλήγωσαν. Ὁ Μπραγιάννης τοῦ βύθισε εὐθύς τὸ μαχαίρι στὸ στήθος μὲ τὸ ἐπιφώνημα: «Τώρα μπορῶ ν' ἀποθάνω». Τὸ ἀποτέλεσμα ἦταν ὅτι τὸ χωριὸ τοὺς δέχτηκε μ' ἐνθουσιασμὸς καὶ παγούρια ρακῆς.

Στὸ δάσος κύκλωσαν τὴ συμμορία τοῦ βοεβόδα Μάρκο ἀπὸ δεκατέσσερις κομιτατζῆδες. Ἦταν κι' ἓνας ἀπ' τὴν Πόλτσιστα ποὺ εἶχε ἀδερφὸ τὸν Ἥλια, ἀνιάρτη τοῦ σώματος. Δυὸ ἀδελφοὶ σὲ δυὸ ἀντίθετες παρατάξεις! Ἐτρεξεν ὅμως ὁ τουρκικὸς στρατὸς τῆς Βιτώλιστας καὶ κύκλωσε τοὺς κυκλωμένους κι' ἐκείνους ποὺ τοὺς κύκλωσαν. Ὁ Στέφος, ὅπως γράφει, μὲ τὸν Μπραγιάννη καὶ ὄχτῶ ἄλλους εἶχαν ἀποκοπῆ καὶ βαστοῦσαν ὅλο τὸ τουρκικὸ βάρος. Πολέμησαν ἔως τὰ μεσάνυχτα. Ὁ Μπραγιάννης μὲ ἓνα γνωστὸ του ἐνωμοτάρχη, Ἴσμαήλ Τσαούς, καὶ μὲ βρυσιές, ταμπουρωμένοι καὶ οἱ δυὸ πίσω ἀπὸ ἓνα γιγάντιο

βράχο, άλλοιλοχτυπιόνταν. Γινόταν τριμέτωπος πόλεμος, όλοι έναντίον όλων. Κάποτε είδανε να ρίχνεται στο ποτάμι, την Τσέρνα, ό βοεβόδας Μάρκος για να πνιγη, όπως όλοι νόμισαν. Μά εκείνος πέρασε στην αντίπερα όχθη κάτω από βροχή έλληνο-τουρκικές (!) σφαίρες. "Ηξερε, φαίνεται, κάποιο πέρασμα. Μόλις βρέθηκε στην άλλη όχθη, άρχισε να τουφεκίζει. Σκότωσε μάλιστα κι έναν άντάρτη. Προτίμησε για στόχο δικούς μας κι όχι Τούρκους. 'Αλλά δική μας σφαίρα τον ξαπόστειλε κι αυτόν.

Οί Τουρκοί άρχισαν και πετροπόλεμο. Κυλούσαν από ψηλά μεγάλες πέτρες και βράχους που άφθονούσαν. 'Η παράξενη μάχη παρατάθηκε μπερδεμένη δέκα ώρες. Τά μεσάνυχτα οί άντάρτες έβγαλαν τά τσαρούχια, έβαλαν στην πλάτη τους λαβωμένους και στα νύχια ξεγλύστρησαν στο πηχτό και παγερό σκοτάδι, χωρίς να τους πάρουν είδηση οί Τουρκοί. Θα είχαν κι' αυτοί κουραστή και ξεπαγιάσει.

'Αρχές 'Ιανουαρίου, μαζί με τά σώματα του Μανόλη Νικολούδη και του Περδίκια κύκλωσαν τή συμμορία Βασίλωφ σε μιá καλύβα μέσα στο δάσος τής Πόλτσιστας. Μά ήρθε αυτόκλητος στον κρότο των όπλων ό στρατός τής Βιτώλιστας και έβαλε στο κυνήγι με άδελφική ισότητα τους διαμαχομένους αντιπάλους. Οί κομιτατζήδες είχαν και άπώλειες, γιατί οί δικοί μας που τους είχαν περζώσει έφυγαν πιο νωρίς.

Στις 8 Φεβρουαρίου του 1908 τó σώμα βρισκόταν στη Μπέσιστα. Τά χαράματα, λόχος στρατού τους κύκλωσε. Κατόρθωσαν να ξεφύγουν με δυό μόνο λαβωμένους. 'Ο διοικητής όμως του λόχου, από τους νέους και ζωηρούς αξιωματικούς που δημιούργησαν τó νεοτουρκικό κίνημα, δέν ένοουσε να τους αφήσει. Τους πήρε καταπόδι από κοντά. Πήγαινε ό ίδιος μπροστά με λίγους στρατιώτες και τó σαλπικιτή.

Για τó σώμα ανοιγόταν εύκολη διεξοδος προς τά κάτω, προς τó Ψώβικ. Προτίμησε όμως ό Στέφος τήν αντίθετη και δυσκολώτερη διεύθυνση. 'Ακολούθησε τον εύκολο δρόμο μονάχα ό Γεωργούλας, που σκόνταψε όμως σ' έναν ολάκερο λόχο «κυνηγών». Χώθηκε σ' ένα χαντάκι και άρχισε να τους ρίχνη. Σάν είδε ένας αξιωματικός πως ήταν ολομόναχος, πλησίασε και του φώναξε να παραδοθή (Τεσλίμ-Τεσλίμ). 'Ο Γεωργούλας τον παράδωσε στις άγκάλες του 'Αλάχ και των ουρί του μουσουλμανικού Παραδείσου. Διδάχτηκε όμως και αυτός, κάπως άργά, ότι οί εύκολότεροι δρόμοι δέν είναι πάντοτε οί καλύτεροι. "Έπεσε κόσκινο από σφαίρες.

Στό μεταξύ τó κυνηγητό του σώματος έξακολουθοúσε άμείλικτο. "Ένας άντάρτης πληγώθηκε, ένας άλλος λαβωμένος αιχμαλωτίστηκε. 'Ο Στέφος βρέθηκε μόνος, κατάμονος σε μιá ρεματιά. Τά φυσίγγια του βρίσκονταν στο τέλος. 'Ο νεαρός αξιωματικός πλησίαζε. Πίστεψε πως έφτασε ή τελευταία του στιγμή. "Άρχισε να καταστρέφη έγγραφα και γράμματα που είχε πάνω του και έτοιμάσε τó πιστόλι για να τινάξει τά μυαλά του. Μά ξάφνου έπεσαν πολλές και

ἀνέλπιστες μπαταριές πού ἔκαναν τὸν νεαρό ἀξιωματικό νὰ τὸ βάλῃ αὐτὸς τώρα στὰ πόδια. Ἦταν τὰ σώματα τῶν Μανόλη Κατσίγαρη, Μανόλη Νικολοῦδη, Πέρδικα πού ἔτρεζαν σὲ βοήθεια μαζί με τὸ σῶμα τοῦ Παναγιώτη Γερογιάννη πού εἶχε ὑποχρεωθῆ, ἀπ' τὸν ἄγριο τουρκικὸ διωγμὸ στὰ χωριά τοῦ Περιστεριοῦ, νὰ ζητήσῃ καταφύγιο στὸ Μορίχοβο. Κινητοποιήθηκαν καὶ οἱ ἔνοπλοι χωρικοί, πού ἔβγαλαν ἀπ' τὶς κρύπτες τὰ ὅπλα. Ἔπεσαν νεκροὶ ἕξι ἀντάρτες καὶ πολλοὶ ἄλλοι μαζί με τὸν Μπραγιάννη τραυματίστηκαν.

Ὁ Στέφος ἀναφέρει ὅτι ἔφτασε τότε στὸ Μορίχοβο ὁ λοχαγὸς Καλομενόπουλος με τὸν ὑπαξιωματικὸ Μπενούκα πού εἶχαν δραπετεῦσαι ἀπ' τὶς φυλακὲς Μοναστηρίου. Ἀκολούθησαν τὸν Μανόλη Κατσίγαρη κι' ἄλλους στὸ δρόμο γιὰ τὰ Θεσσαλικά σύνορα. Μὰ κοντὰ στὴν Παλατίτσα τῆς Βέροιας ἔγινε ἀφορμὴ νὰ σκοτωθῆ ἕξ αἰτίας του, χωρὶς ὁ ἴδιος νὰ φταίῃ, ὁ Κατσίγαρης καὶ ὁ παλαίμαχος τοῦ Μοριχόβου Μανόλης Μυλωνάκης.

Ὁ Κατσίγαρης ζήτησε ἀπὸ ἕνα γέρο ἀντάρτη — καὶ παλιὸ κλέφτη — νὰ κατεβῆ ἀπ' τὸ ἄλογο, πού εἶχε ἀγοράσει, γιὰ νὰ ἀνεβῆ ὁ λοχαγός. Ἐκεῖνος ὅμως ἀρνήθηκε. Ὁ Κατσίγαρης τὸν μπάτσισε. Καὶ ὁ γέρο κλέφτης τὸν σκότωσε καὶ χώθηκε σὲ μερικὰ κλαδιά. Ἔτρεξε ἐναντίον του ὁ Μανόλης. Δέχτηκε ὅμως κι' αὐτὸς μιὰ σφαῖρα στὴν καρδιά.

Δὲν ἄργησε νὰ ξεσπάσῃ καὶ στὸ Μορίχοβο ἡ μπόρα τοῦ τουρκικοῦ διωγμοῦ, πού εἶχε σακατέψῃ καὶ ρημάξῃ τὰ χωριά τοῦ Περιστεριοῦ. Ἦρθαν ὡς προπομποὶ εἰδικὰ τμήματα, πολὺπειρα πιά σ' αὐτὲς τὶς δουλειές. Τῆς μανίας τους συγκέντρωσε κυρίως ἡ Γραδέσνιτσα. Ἦξεραν ὅτι οἱ κάτοικοι τῆς μαζί με ἄλλους ξέθαψαν πολλὰς φορές τὰ τρυπωμένα τουφέκια καὶ χτυποῦσαν τὰ νῶτα τοῦ στρατοῦ. Καὶ ἀπ' τῆς Γραδέσνιτσα ἄρχισε τὸ ἄγριο ξυλοκόπημα. Ἡ 1543 ἀναφορὰ τοῦ προξενείου Μοναστηρίου ἔλεγε : «Στρατὸς ἐπελθὼν εἰς τὴν Γραδέσνιτσα τοῦ Μοριχόβου — ὑπῆρχε καὶ ἡ ἄλλη τοῦ κάμπου τοῦ Περιστεριοῦ — συνέλαβε πλείστους χωρικούς, οὓς ὑπέβαλεν εἰς τρομερὰς κακώσεις καὶ τοὺς ἐξηνάγκασε νὰ παραδώσουν τὰ ὅπλα. Συνέλαβαν εἴκοσι πέντε ὅπλα καὶ ἀνεκάλυψαν εἴκοσι ὀχτὼ κρύπτας, ἀνασκάψαντες πολλὰς οἰκίας». Οἱ χωρικοὶ δηλ. πρόσφεραν εἴκοσι πέντε ὅπλα καὶ ἐξαγόρασαν τὴν ἡσυχία τους.

Τὰ βουλγαρικά ὅμως χωριά οὔτε κὰν τὰ ἐνώχλησαν, καὶ τὶς βουλγάρικες συμμορίες τὶς παραμέλησαν ὁλότελα. Θεωροῦσαν πιά ἀκίνδυνους τοὺς Βουλγάρους.

Γεγονὸς πάντως εἶναι ὅτι, ἐνῶ ἄλλοτε μοίραζαν με κάποιαν ἰσότητα τὶς κλωτσιές στοὺς γκιαουρήδες, τώρα εἶχαν φορτώσει σὲ μᾶς τὸ μονοπώλιο τῶν ξυλοκοπημάτων.

Ἡ Τουρκία εἶχε πάρει τώρα πολλὰ μέτρα ἐναντίον μας. Ἐκτὸς ἀπ' τὶς μόνιμες φρουρές, εἶχε ἐγκαταστήσει σὲ πολλὰς κορυφές καὶ σταθμοὺς ὀπτικοῦ τηλεγράφου, γιὰ τὴν εὐκολώτερη καὶ ταχύτερη μετὰδοση τῶν διαταγῶν καὶ πληρο-

φοριῶν. Τὴν ἀνοιξὴ τοῦ 1908 ξαναῆρθε ὁ Βολάνης μὲ σαράντα ἄνδρες καὶ τὸ ὄνομά του σκόρπισε τὸν τρόπον σὲ μεγάλη ἀκτῖνα. Στὴ νότια καὶ δική μας τώρα πλευρὰ τοῦ Καϊμακτσαλᾶν καὶ κοντὰ στὸν Ἅγιον Ἀθανάσιον εἶχε δώσει μαζί μὲ τὸν Ἰωάννη Καραβίτη καὶ τὸν Μανόλη Νικολοῦδη μεγάλη μάχη μὲ πολλοὺς κομιτατζῆδες, ποὺ εἶχαν γενικὴ κινητοποίηση καὶ συγκέντρωση, γιὰ νὰ ξεκάνουν τὸ μικρὸ σῶμα τοῦ Νικολοῦδη ποὺ βρισκόταν ἐκεῖ. Ἄν δὲν ἔφθανε τουρκικὸς στρατὸς ἀπ' τὰ Καλύβια τοῦ Φαρμάκη, θὰ τὴν εἶχαν πολὺ ἄσχημα οἱ κομιτατζῆδες. Σκοτώθηκαν ὅμως ὁ βοεβόδας Παγούντσε Γούτσεφ καὶ ἀρκετοὶ ἄλλοι. Τραυματίστηκε ὁ ἀρχηγὸς Τζόλες καὶ ἔπεσε τὸ ἄσπρο ἄλογό του αἰχμάλωτο στὰ χέρια τοῦ Βολάνη. Ἀποδείχτηκε γιὰ μιὰ ἀκόμη φορά ἡ σκοπευτικὴ κατωτερότητα τῶν Βουλγάρων.

Ἐπειτα ἀπὸ λίγο καιρὸ ποὺ κηρύχτηκε τὸ νεοτουρκικὸ «Χουριέτ», ἔγιναν γιορτὲς καὶ πανηγύρια, κατέβηκαν στὶς πόλεις μὲ στέφανα καὶ ἀνοδοδέσμες ἀντάρτες, κομιτατζῆδες· πῆγαν μιὰ βραδιὰ στὸ καφενεῖο τοῦ ξενοδοχείου «Θεσσαλονίκη» (στὸ Μοναστήρι) ὁ Τζόλες καὶ ἄλλοι ἀρχικομιτατζῆδες. Ἄλλοτε δὲν τολμοῦσαν οὔτε νὰ πλησιάσουν. Τώρα συνοδεύονταν καὶ ἀπὸ ἀξιωματικούς. Θρασεῖς, ὅπως πάντοτε, ἄρχισαν κιόλας νὰ τραγουδοῦν κομιτατζῆδικα τραγούδια. Οἱ δικοὶ μας ἔφεραν τότε μέσα στὸ καφενεῖο τὸ ἄσπρο ἄλογο τοῦ Τζόλε, κάτω ἀπὸ τὰ ζωηρὰ χειροκροτήματα καὶ τὶς ζητωκραυγὰς τῶν πελατῶν. Οἱ κομιτατζῆδες ἔφυγαν μὲ σκυμμένα τὰ κεφάλια.

Τὰ σώματα τοῦ Βολάνη, Στέφου, Τσίτσου, Μπραγιάννη καὶ οἱ ἄλλοι συγκεντρώθηκαν στὸ Μεγάροβο, λίγες μέρες ἔπειτα ἀπ' τὴ νεοτουρκικὴ μεταπολίτευση, κι' ἀπὸ κεῖ κατέβηκαν μαζί μὲ τὰ ἄλλα στὸ Μοναστήρι, ὅπου βρῆκαν ἀποθεωτικὴ ὑποδοχή. Τὸ γενικὸ πρόσταγμα εἶχε ὁ ταγματάρχης Βεχίπ μπέης, τότε διοικητὴς τῆς στρατιωτικῆς σχολῆς Μοναστηρίου καὶ ὑπερασπιστὴς ἀργότερα τοῦ Μπιζανίου.

Εἶναι βέβαιο ὅτι εἶχαμε σημειώσει ἀναμφισβήτητα πρόοδο στὴν περιοχὴ γύρω ἀπ' τὸ καθαυτὸ Μορίχοβο, ὅπως καὶ σ' ἄλλη τὴν περιφέρεια Μοναστηρίου. Τὸ μικρὸ χωριὸ Πόλοκ στὴν ἀρχὴ περνοῦσε γιὰ βουλγαρικὸ καὶ ἦταν καταφύγιο τῶν κομιτατζῆδων. Στὸ τέλος ὅμως οἱ κομιτατζῆδες τὸ ἔκαψαν. Εἶχε ταχθῆ ὀλόψυχα μαζί μας. Τὸ Μπίλιανικ, κάτω στὸν κάμπο, ἦταν ἀπὸ καιρὸ γραμμένο καὶ στὰ τουρκικὰ βιβλία γιὰ βουλγάρικο. Τὴν ἀνοιξὴ ὅμως τοῦ 1908 ἀντιστάθηκε μὲ τὰ ὅπλα καὶ κινήγησε τοὺς κομιτατζῆδες ποὺ ἤθελαν νὰ ξαναμποῦν μέσα. Τὰ ἑλληνικὰ σώματα ἔφταναν στὰ περίχωρα τοῦ Περλεπέ καὶ κόντευαν νὰ ἐνωθοῦν μὲ τὰ σέρβικα. ἤρθε καὶ σὲ κάποια ἐπαφὴ μαζί τους ὁ Βολάνης. Ἀνταρτικὸ σῶμα ἐμφανίστηκε καὶ στὴν περιοχὴ τῆς Ὀχρίδας.

II ΥΠΟΛΟΙΠΗ ΔΥΤΙΚΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ

Ὁ ἀγώνας συνεχίστηκε καὶ στὴν ὑπόλοιπη Δυτικὴ Μακεδονία μὲ τὰ ἴδια ὅπλα ποὺ ἦταν τὸ ἕνα χειρότερο ἀπ' τὸ ἄλλο.

Τὸ τρίγωνο Λέχοβο - Δροσοπηγή (Μπελκαμένη) - Φλάμπουρο (Νεγοβάνη) ἦταν πάντοτε τὸ ἀδάμαστο, στὸ Βίτσι, ἐθνικὸ ὄχυρό. Ἦταν ὁ κύριος δρόμος καὶ τὸ πέρασμα τῶν ἀνδρῶν καὶ ὄπλων πρὸς τὸ Περιστέρι, Μορίχοβο, Κορέστια, Πρέσπα κ.τ.λ.

Ὁ Βάρδας εἶχε σ' ὅλην τὴν περιοχὴ τὸ γενικὸ πρόσταγμα. Ἡ γενικὴ ὁμῶς κατάσταση ἔμεινε στάσιμη. Δὲν σημειώθηκε ἀξιόλογη μεταβολή. Στὴν ἐπαρχία τῆς Φλώρινας οἱ Βούλγαροι ἔκαψαν τὸ 1907 τὸ Ράκοβο (Κρατερό) καὶ τὴ Νεγοβάνη (Φλάμπουρο) γι' ἀντίποινα καὶ ἀντεκδίκηση, ὅπως ἔλεγαν. Διάλεξαν μιὰ μέρα πού οἱ περισσότεροὶ ἄντρες τοῦ χωριοῦ ἀπουσίαζαν στὸ παζάρι, ἔμπαιναν ξαφνικὰ οἱ πρῶτοι ντυμένοι σὰν Τοῦρκοι στρατιῶτες, καὶ ἔβαζαν φωτιὰ καὶ λεπίδι. Ἡ μιὰ ὁμῶς ἐκδίκηση ἔφερεν γρήγορα καὶ σίγουρα ἀντεκδίκηση καὶ ἔτσι μεγάλωνε καὶ μάκραινε χωρὶς τελειωμὸ ὁ ἀλυσιδωτὸς λογαριασμὸς τοῦ αἵματος, τοῦ «πυρός» καὶ τοῦ «σιδήρου».

Ἐβαλαν σ' ἐφαρμογὴ καὶ τὰ γράμματα-παγίδες. Στις 27 Αὐγούστου τοῦ 1906 ὁ Παπασταῦρος Τσάμης, ὁ περίφημος ἐφημέριος Πισοδερίου, στενὸς φίλος καὶ συνεργάτης τοῦ Παύλου Μελά, πῆρε γράμμα μὲ τὴ σφραγίδα καὶ τὴν ὑπογραφή τοῦ Βάρδα, πού τὸν καλοῦσε μὲ τ' ἄλλα μέλη τῆς Ἐπιτροπῆς καὶ τὸν ἀγγελιαφόρο στὸ βουνό, στὴ δασικὴ θέσῃ Λάκκος. Τὸ ἔφεραν δυὸ καρβουναραῖοι πού δούλευαν σ' ἐκεῖνο τὸ μέρος μὲ ἄλλους δεκαῆξι. Ἦταν ὅλοι ἀπ' τὸ Τσάπρι, ἓνα ὄρεινὸ χωριὸ ἀνάμεσα στὴ Ρέσνα καὶ τὸ Μοναστήρι, καρβουναραίων πάππο πρὸς πάππο. Τὸ χωριό, εἶναι ἀλήθεια, ἦταν βουλγάρικο. Εἶχαν ἀποδειχτῆ ὁμῶς ὡς τότε φρόνιμοι, ἐργατικοί, τίμιοι νοικοκυραῖοι πού κοίταζαν μονάχα τὴ δουλειὰ τους καὶ φιλοδοξοῦσαν νὰ ἐκμεταλλευτοῦν γιὰ πολλὰ ἀκόμη χρόνια τὸ δάσος τοῦ Πισοδερίου. Εἶχαν εἰδοποιήσῃ μάλιστα χωρὶς χρονοτριβὲς τὸν Παπασταῦρο, ὅταν μιὰ βραδιὰ πέρασε ἀπ' τὴν κατασκήνωσή τους μιὰ συμμορία κομιτατζήδων.

Ὁ Παπασταῦρος, λεβεντόπαπας πλημμυρισμένος ζωτικότητα, παλληκαριὰ καὶ ἐνθουσιασμὸ, πετάχτηκε ἀμέσως ὅλο χαρά, ἔβαλε τὴν παπαδιὰ νὰ γεμίση ἓνα ταγάρι μὲ λειτουργιές, κομμάτια πίτα, λουκούμια, ζαχαρωτά, πακέτα τσιγάρα, μπουκάλια κονιάκ καὶ κάλεσε τὸν Χατζηκώτση καὶ τὸν Θεόδωρο Γκότση, πού ἦταν καὶ ἀγγελιαφόροι.

Ὅταν πρὶν λίγα χρόνια ἔγραψε στὸ Πισοδέρι ὁ Τσακαλάρωφ ζητώντας νὰ τοῦ ἐτοιμάσῃ 40 ψητὰ ἀρνιά, 300 ψωμιά καὶ 60 ὀκάδες τυρί, ὁ Παπασταῦρος τοῦ ἀπάντησε :

«Τσακαλάρω,

Δὲν σοῦ δίνωμεν ἀρνιά. Δὲν σοῦ δίνωμεν ψωμιά καὶ τυρί. Ἄν εἶσαι ἄνδρας, ἐλθὲ νὰ τὰ πάρῃς. Μολῶν λαβέ.

Παπασταῦρος Τσάμης».

Ἐφεραν ἀντιρρήσεις ὁ Γκότσης καὶ ὁ Χατζηκώτσης. Δὲν ἔπρεπε νὰ ξεκινήσουν ἔτσι ἄψε-σβῆσε γιὰ τὸ βουνὸ μὲ τὰ λόγια δυὸ καρβουναραίων, γνωστῶν

Βουλγάρων. Ὁρκίστηκαν ὅμως οἱ δυὸ Ἰσαπαριῶτες πάνω στὴν Ἁγία Τράπεζα τῆς ἐκκλησίας ὅτι κατὰ τὰ χαράματα ἤρθε στὴν κατασκήνωσή τους ἑλληνικὸ ἀνταρτικὸ σῶμα καὶ τοὺς ἔδωσε τὸ γράμμα νὰ τὸ φέρουν στὸν Παπασταῦρο. Δὲν ζητοῦσαν παρὰ νὰ τοὺς δώσῃ ὁ παπὰς μιὰν ἀπόδειξι ὅτι τὸ πῆρε, γιὰ νὰ μὴν ἔχουν φασαρίες μὲ τοὺς ἀντάρτες.

Δὲν χωροῦσε πιά καμιὰ ἀμφιβολία καὶ δυσπιστία.

Ὁ Παπασταῦρος φόρεσε τὴν πολεμικὴ στολή του, μακριὰ ποδήματα, κοντὸ ράσο καὶ κοντὴ γούνα καὶ ξέσκεπα χωρὶς κάλυμμα τὰ μαλλιά, πού ἀνέμιζαν στὸν ἀέρα. Θὰ ἔπαιρνε στὸν ὄμο καὶ τὸ τουφέκι, ἂν δὲν εἶχε τὴν ἔδρα στὸ Πισοδέρι τουρκικὸς λόχος.

Στὸν δρόμο κίλησε μαζί τους καὶ ὁ φίλος τους Ἀλβανὸς ἐνωμοτάρχης Χασὰν Ἰσαῦς. Πῆγαν στὸ δάσος στὸ στόμα τοῦ λύκου. Τοὺς περίμεναν κομιτατζῆδες! Ὁ Χασὰν Ἰσαῦς κι' ὁ Θεόδωρος Γκότσης ἔπесαν στὸν τόπο νεκροί. Ὁ Γκότσης, γεμάτος σφαῖρες καὶ λυγχιμούς, εἶχε καὶ τὶς παλάμες του κομμένες. Φαίνεται πάλεψε. Ὁ Παπασταῦρος μὲ δυὸ πληγὲς κατόρθωσε νὰ ξεφύγῃ καὶ νὰ τρυπώσῃ στὸ βάθος μιᾶς ρεματιᾶς. Τὸν βρῆκαν τὴν ἄλλη μέρα μὲ τὸ κεφάλι ἀνοιχτό. Τὸν ἀποτελείωσαν οἱ καρβουναραῖοι μὲ τσεκουριές. Γλύτωσε μονάχα ὁ Χατζηκώτσης.

Οἱ καρβουναραῖοι τὴν ἴδια νύχτα φόρτωσαν τὰ πράγματά τους καὶ ἔβγαλάνε κάρβουνα μπόρσαν στὰ μουλάρια καὶ ἐξαφανίστηκαν. Τὰ πλήρωσαν ὅμως ἄλλοι ἀργότερα καὶ αὐτοὶ χωρὶς νὰ ἐξαιρεθῇ καὶ ὁ μόνος καλὸς ἀπὸ δαύτους, πού τὸν κράτησαν δεμένον ὅλη τὴ μέρα οἱ κομιτατζῆδες, γιὰ νὰ μὴ τρέξῃ καὶ εἰδοποιήσῃ τὸν Παπασταῦρο γιὰ τὴν ἀτιμὴ παγίδα.

Ἡ Ἡλιενόσκα Ἐποπέια τοῦ Ἀγγελ. Ντίνεφ τῶν Σιοπιῶν ἀφιέρωσε δυὸ σελίδες (402-403) στὸ μεγάλο κατόρθωμα! Καταλογίζει τοῦ Παπασταύρου ὅτι πῆγε στὴν Καστοριά, στὸν Μητροπολίτη, τὸ κεφάλι τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ κομιτάτου τῆς περιοχῆς, Λάζου Ποπτράικωφ, πού εἶχαν ξεκάμει ἄντρες τοῦ Κώτα, ἐνῶ τὸ εἶχε μεταφέρει στὴν Καστοριά μέσα σὲ σακκὶ μὲ φασόλια καὶ πατάτες ἕνας Ἀνταρτικιώτης, πού πέρασε μέσα ἀπὸ τὸν καταυλισμὸ μεγάλης συμμαρίας.

Ἀρχικομιτατζῆς πού πρόσταξε νὰ ἐτοιμαστῇ τὸ γράμμα, ἦταν ὁ Πάντο Κλιάσεφ μὲ ὑπαρχηγὸ τὸν Κοῦζο. Ὑπῆρχε στὴ συμμαρία καὶ ἕνας κομιτατζῆς πού εἶχε τελειώσει ἑλληνικὸ γυμνάσιο.

Τὸ ἴδιο ἔπαθε ἕνα χρόνον ἀκριβῶς ἀργότερα ὁ Παπαγιάννης ἢ Παπαστοιτσης, ἐφημέριος τοῦ Πολυποτάμου (Νερέτης) τῆς Φλώρινας καὶ διάδοχος τοῦ Παπακωσταντίνου, πού εἶχαν κατασφάζει οἱ κομιτατζῆδες τὸ 1901. Ἐφεραν σ' αὐτὸν τὸ γράμμα δυὸ γυναῖκες δικές μας, πού εἶχαν πάει στὸ δάσος γιὰ ξύλα, καὶ βρῆκαν ἐκεῖ ἀντάρτες πού ἦταν σίγουρα Ἕλληνες.

Ὁ παπὰς πέταξε κατὰ γῆς ἀπ' τὸν ἐνθουσιασμὸ του τὸ μαῦρο σκοῦφο πού φοροῦσε στὸ σπῆτι ἀντὶ καλυμμαῦχι. Ἦταν ἀπὸ καιρὸ πρόθυμος νὰ πετάξῃ καὶ

τὸ μαῦρο ράσο καὶ νὰ βγῆ με τουφέκι στὸ κλαρί. Ἦταν καὶ αὐτὸς λεβεντόπαπας, ἀληθινὸς στρατιώτης τῆς ἐκκλησίας. Μὰ δὲν τὸν ἄφηναν οἱ τρανοί. Τὸν θεωροῦσαν χρησιμώτερο στὸ χωριό.

Τὸ γράμμα ἦταν ἀπὸ ἓνα καινούργιο ἀρχηγὸ στὸ Βίτσι, ποῦ τοῦ ζητοῦσε νὰ πάη με τὴν Ἐπιτροπὴ πάνω γιὰ νὰ συνεννοηθοῦν γιὰ πολλὰ ζητήματα, γιατί δὲν μποροῦσε νὰ ἔρθῃ σὲ ἐπαφὴ με τὴν Μπελκαμένη ἐξ αἰτίας τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ. Ὁ παπὰς σκέφτηκε ἀμέσως νὰ μείνῃ κοντὰ του ὁ ἴδιος ὡς ὁδηγὸς καὶ ἀγγελιαφόρος. Θὰ φρόντιζε ἔπειτα νὰ ἐκτεθῆ, ὥστε νὰ μὴν εἶναι δυνατὴ πιά ἡ ἐπιστροφή του στὸ χωριό.

Γεμάτος χαρὰ κάλεσε τοὺς Μιχαὴλ Παπασπύρου, Χρῆστο Φιλίππου καὶ Φίλιππο Μιχαλίτση, ποῦ ἀποτελοῦσαν τὴν Ἐπιτροπὴ, καὶ ἔβαλε σ' ἓνα τορβὰ λειτουργίας δυὸ μπουκάλια ρακί, λουκούμια, τσιγάρα κ.τ.λ. Ξεκίνησαν χωρὶς νὰ χασομερίσουν γιὰ τὸ δάσος, ὁ καθένας βέβαια χωριστὰ καὶ ἀπὸ διαφορετικὸ δρόμο. Ἄν τοὺς ἔβλεπαν ὅλους μαζί, θὰ ἔμπαιναν πολλοὶ ψῦλλοι στ' αὐτιά τῶν ἐχθρῶν. Στὸ χωριὸ ὑπῆρχε καὶ βουλγαρικὴ μερίδα.

Τοὺς βρῆκαν τὴν ἄλλη μέρα κομματιασμένους! Ὁ παπὰς πρόλαβε νὰ χτυπήσῃ με τὸ περιστροφὸ ἓναν κομιτατζή. Εἶχε κομμένα τ' αὐτιά καὶ τὴ μύτη. Ἐβαλαν ἐπίσης οἱ Βούλγαροι ὄπλα καὶ φυσίγγια στὶς ἀχυρῶνες τῶν δικῶν μας γιὰ νὰ τοὺς ἐκθέσουν στοὺς Τούρκους καθὼς καὶ ἐπιλήψιμα ἑλληνικὰ βιβλία καὶ πλαστὰ γράμματα.

Οἱ δικοὶ μας πλαστογράφησαν τὸ φθινόπωρο τοῦ 1907 ἓνα βουλγαρικὸ γράμμα ποῦ ἔστειλε στὴ φυλακὴ Μοναστηρίου πολλοὺς σπουδαίους Βουλγάρους ἀπ' τὶς περιοχὲς Μοναστηρίου, Πρέσπας, Φλώρινας. Τὸ «Ἐκτακτὸ Δικαστήριον» ὅμως γρήγορα κατάλαβε ὅτι τὸ γράμμα ἦταν ψεύτικο καὶ πλαστὸ καὶ τοὺς ἄφησε ἐλεύθερους.

Ἐβαλαν ἐξ ἄλλου βόμβα στὸ φούρνο ἑνὸς μεγάλου φούρναρη καὶ μεγαλύτερου ἀξιωματοῦχοῦ τοῦ κομιτάτου. Ἐνας δικός μας δηλαδὴ καὶ ἄγνωστός του χωρικὸς τοῦ πούλησε μερικὰ σακκιά καλὸ σιτάρι. Τὸ ἓνα εἶχε τὴ βόμβα. Εἰδοποιήθηκε εὐθὺς με τρόπο ἡ ἀστυνομία καὶ ὁ φούρναρης με τοὺς ὑπαλλήλους καὶ τοὺς σπιτικούς του βρέθηκε στὴ φυλακὴ καὶ ἔπειτα ἐξόριστος στὸ Ντιὰρ Μπεκὴρ τῆς ἀνατολικῆς Μικρᾶς Ἀσίας.

Ὁ Μητροπολίτης Κορυτσᾶς Φώτιος δολοφονήθηκε ἀπὸ ἀλβανο-ρουμανικὴ συμμορία στὶς 9 Σεπτεμβρίου τοῦ 1906. Εἶπαν τότε πολλοὶ καὶ τὸ ἔγραψε καὶ τὸ «Ἐμπρός» τοῦ προέδρου τοῦ κομιτάτου Δ. Καλαποθάκη, ὅπως λέγει ὁ Dakin, ὅτι πῆγε κατὰ λάθος ἀντὶ τοῦ Γερμανοῦ Καραβαγγέλη τῆς Καστοριάς. Μὰ δὲν χωροῦσε λάθος. Ὁ Καραβαγγέλης δὲν βρισκόταν καν στὴν περιοχὴ Κορυτσᾶς καὶ πῆγαινε ὁ Φώτιος νὰ ἱεουργήσῃ σ' ἓνα χωριό, ὅπου τὸν ἤξεραν μεγάλοι καὶ μικροὶ καὶ οἱ πέτρες. Καὶ δὲν ἦταν ἀπὸ κανένα κατώτερος ὁ Φώτιος σὲ θάρρος καὶ ἐνθουσιασμό. Τὸν εἶχαν εἰδοποιήσει ἐκεῖνη τὴ μέρα νὰ μὴν πάη στὸ χωριὸ γιατί τοῦ εἶχε στήσει ἐνέδρα μιὰ συμμορία. Καὶ ὅμως πῆγε! «Τί

θα ποῦν οἱ χριστιανοί μου», ἀπάντησε, «ὅταν δοῦν ὅτι ὁ ποιμενάρχης τους λιποτάκτησε ἀπὸ φόβο καὶ ἀφήνει ἀπροστάτευτο τὸ ποίμνιό του; Εἶμαι στρατιώτης τῆς ἐκκλησίας». Ὅπως γράφει ὁ Dakin, ἀπὸ ἀγγλικὲς πάντοτε πηγές, βρέθηκαν πάνω του χαρτιά πού πιστοποιοῦσαν ὅτι εἶχε σχέσεις καὶ συνεργασία μὲ ἀνταρτικὰ σώματα.

Ἐφορμὴ βρῆκε ἡ τουρκικὴ κυβέρνησις καὶ ζήτησε ἐπιτακτικὰ ἀπὸ τὸ Πατριαρχεῖο τὴν ἀνάκληση τῶν Μητροπολιτῶν Δράμας Χρυστοστόμου, Πελαγονίας (Μοναστηρίου) Φοροπούλου, Καστοριάς Καραβαγγέλη καὶ τῶν Γρεβενῶν Ἀγαθαγγέλου. Εἶχαν ἐκστρατεύσει ἐναντίον τους οἱ «ἐντολοδόχοι» καὶ ἄλλοι ξένοι καὶ ὁ ἴδιος ὁ Ἄγγλος πρεσβευτῆς Ὁκόνορ.

Ἡ μπόρα πῆρε καὶ τὸν Λάμπρο Κορομηλά. Τὸν κατηγόρησαν γιὰ ἀρχηγὸ τῶν ἐλληνικῶν σωμάτων οἱ ξένοι ἀξιωματικοί, ὁ Ρῶσος πρόξενος, ὁ βαλῆς Θεσσαλονίκης. Φίλος του ἦταν μόνο ὁ Χιλμὴ πασὰς πού θαύμαζε τὴν ἐπιβολὴ του στὸν ἐλληνικὸ πλῆθυσμό.

Δολοφονήθηκε τὸ 1911 ἀπὸ τοὺς νεότουρκους ὁ Μητροπολίτης Γρεβενῶν Αἰμιλιανός, πού εἶχε ὑπηρετήσει καὶ στὸ Μοναστήρι ὡς ἀναπληρωτῆς τοῦ ἐξορισμένου Ἰωακείμ Φοροπούλου.

Στὸ Λέχοβο σκοτώθηκε στὶς ἀρχές Φεβρουαρίου τοῦ 1907 ὁ ὄπλαρχηγὸς Λεωνίδας Τσώρης.

Στὴν Ὀσνισάνη τῆς Καστοριάς ἔπεσε στὶς 7 Μαΐου τοῦ 1906 ὁ Λίτσας (ἀνθυπολοχαγὸς Βλαχάκης) μὲ τοὺς Πετροπουλάκηδες καὶ ἄλλους δεκατρεῖς. Εἶχαν ἐπιτεθῆ ἐναντίον βουλγαρικῶν σπιτιῶν τοῦ χωριοῦ. Μιὰ δική του χειροβομβίδα προκάλεσε τὸ θάνατό του. Ἀκολούθησε καὶ πολὺωρη μάχη μὲ τουρκικὸ στρατὸ πού ἔτρεξε στὸν κρότο τῶν ὅπλων. Ὅπως γράφει ὁ Dakin, εἶχαν καὶ οἱ Τούρκοι βαρύτερες ἀπώλειες.

Ἐπεσε στὶς 11 Ἰουνίου τοῦ 1907 καὶ ὁ Φούφας (ἀνθυπολοχαγὸς Παπαδᾶς) στὸ Παλιοχώρι. Ἦταν ἀπ' τοὺς γενναιότερους ἀξιωματικούς πού ἐκτιμοῦσαν καὶ ἐκθειάζαν καὶ οἱ Κρητικοὶ καπεταναῖοι. Εἶχαν ἐπιτεθῆ ἐναντίον ἑνὸς σπιτιοῦ. Ἦταν ὅμως πέτρινο καὶ μεγάλο. Δὲν φαίνεται νὰ ὑπῆρχαν μέσα τακτικοὶ κομιτατζήδες. Ἀντιστάθηκαν μὲ τουφέκια καὶ δίκανα οἱ ἐνοικοὶ του. Τοὺς βοήθησαν τὰ πολλὰ μικρὰ παράθυρα τοῦ ὑπογείου πού ἦταν σωστὲς πολεμιστρες. Χτυποῦσαν «ἐκ τοῦ ἀσφαλοῦς» καὶ ἀπὸ κονιὰ τοὺς ἐκτεθειμένους καὶ ἀκάλυπτους ἔξω ἀντάρτες.

Μεγάλη ὁλόημερη μάχη δόθηκε μὲ πολλὸν τουρκικὸ στρατὸ στὶς ἀρχές Ἰουνίου τοῦ 1907 στὴ ράχη πάλι τοῦ Λεχόβου. Πῆραν μέρος οἱ ἀρχηγοὶ Γκούρας, Ζάκας, Φλάμπουρας καὶ ἄλλοι ἑκατὸ περίπου ἄντρες. Ἐπεσε ὁ ὄπλαρχηγὸς Χρίστος Ἀργυράκος ἢ Μπαστής ἀπ' τὸ Μπλάτσι (Βλάστη) τῆς Πτολεμαΐδας μὲ ἄλλους δέκα. Ἦταν ἕνα λεβεντόκορμο παλληκάρι ἀπὸ οἰκογένεια ἀληθινὰ ἥρωική. Τρία ἀδελφία του καὶ ὁ θεῖος του Ζήκας χάθηκαν σὲ πολέμους. Ὁ γερο-πατέρας του εἶχε ἀπ' τὸ 1878 ἀνοιχτὴ πληγὴ στὸ πόδι ἕως τὸ θάνατό του.

Ὁ γλύπτης Δημητριάδης γιὰ τὸν «Μακεδονομάχου» τῆς Δράμας καὶ ἄλλων πόλεων εἶχε πάρει μοντέλο αὐτὸν ἢ ἀκριβέστερα τὴ φωτογραφία του. Εἶχε σταθῆ πίσω γιὰ νὰ ὑποστηρίξη τὴ διαφυγὴ τῶν ἄλλων.

Μιά σφαῖρα πέρασε τότε πίσω ἀπ' τὰ μάτια τοῦ καπετὰν Λούκα ἀπ' τὰ μέρη τῶν Γρεβενῶν, πού εἶχε ἀρχίσει τὴ σταδιοδρομία του σὰν «κλέφτης». Εἶχε ἀπομείνει ἀναίσθητος, πεσμένος μπρούμητα μέσα σὲ μερικὰ χαμόκλαδα. Τυφλώθηκαν καὶ οἱ Τοῦρκοι καὶ δὲν τὸν εἶδαν. Τὸν βρῆκαν ὕστερα ἀπὸ τρεῖς-τέσσερες μέρες δικοὶ μας χωρικοί. Τὸν πῆγαν στὴν Ἀθήνα. "Ἐμεινε ὅμως τυφλός. "Ἐνα τραγοῦδι διαδόθηκε τότε δημοφιλέστατο σ' ὅλη τὴ Δυτικὴ Μακεδονία πού τὸν ἐξυμνοῦσε : Τί χάλευες, Λούκα μ', τί γύρευες στοῦ Λέχου τὴ ράχη... Καλὰ ἦσουν στὰ Γρεβενὰ καὶ τὰ Καστανοχώρια...

Ὁ ὠραῖος καὶ ἥρωϊκός Ἀργυράκος λιγότερο συγκίνησε τὴ λαϊκὴ μούσα.

Στις 16 Ἰουλίου τοῦ 1907 ἐξοντώθηκε τὸ σῶμα τοῦ Γέρμα (ἀνθυπολοχαγοῦ Τσοτσάκου). Εἶχε περάσει τὰ σύνορα μὲ τριάντα πέντε ἄντρες. Οἱ περισσότεροί ἦταν Μανιάτες, ὅπως καὶ αὐτός. Ὑπαρχηγὸς εἶχε τὸν ἐπιλοχία Τιμιπιδάρο.

Λημέριαζαν μαζί μὲ τὸν Ζάκα (ἀνθυπολοχαγὸ Φαληρέα) σὲ μιὰ γούβα, μισὴ ὥρα πάνω ἀπὸ τὴν Λόσνιτσα τῆς Καστοριάς, πού φέρνει σήμερα τὸ ὄνομά του. Τοὺς εἰδοποίησαν ἀπὸ τὴν Καστοριά ὅτι οἱ Τοῦρκοι ἤξεραν τὴ θέση καὶ τὴν ἐκεῖ παρουσία τους. Μὰ δὲν τὸ κούνησαν. Βῆθύνεται βέβαια ὁ Ζάκας πού ἦταν παλιὸς ἀρχηγὸς σ' ἐκεῖνα τὰ μέρη. Θὰ νόμιζε, φαίνεται, ὅτι ἡ πληροφορία ἦταν ἀπ' τὶς συνηθισμένες ὑπερβολές.

Τὴν αὐγὴ βρέθηκαν κυκλωμένοι. Οἱ Τοῦρκοι εἶχαν πιάσει τὸν κοιμισμένο σκοπὸ καὶ τοὺς εἶχαν ζυγώσει ἀπαρατήρητοι πολὺ κοντὰ. Τοὺς ἔρριξαν σὰν σὲ κOURνιασμένες πέρδικες. Μὲ τὴν πρώτη μπαταριά ἔπεσαν νεκροί, ἀπ' τὸν ὕπνο στὸ θάνατο, οἱ δέκα μαζί μὲ τὸν ἀρχηγό. Γλύτωσε ὁ Ζάκας πού ρίχτηκε σ' ἕνα γκρεμό. Ὁ τότε λοχίας Νικόλαος Μαντούβαλος ἔμεινε ἀναίσθητος στὸ τόπο μ' ἕνα «διαμπερές» στὸ στῆθος. Οἱ Τοῦρκοι τὸν νόμισαν νεκρὸ καὶ τὸν παράτησαν, ἀφοῦ τὸν ἐλάφρυναν ἀπ' τὸν ὄπλισμό, τὸ ρολόι, τὸ πορτοφόλι καὶ τὰ... ποδήματα. Τὴ νύχτα ὅμως δικοὶ μας χωρικοὶ τὸν βρῆκαν, τὸν σήκωσαν καὶ τὸν ἔκαμαν καλὰ.

Ὑπολοχαγὸς τὸ 1914 ὁ Μαντούβαλος, διοικητὴς βορειοηπειρωτικοῦ τάγματος, ἦταν φρουραρχὸς στὴν Πρεμετὴ, πολιτικὸς καὶ στρατιωτικὸς διοικητὴς, ἀστυνόμος, δικαστὴς, παντοκράτορας. Σ' αὐτὸν ἔτρεχε ὁ κοσμάκης γιὰ ὅλα του τὰ ζητήματα. Εἶχε ἐπικρατήσει ἡ ἐπανάσταση καὶ δὲν εἶχε ἀκόμη ἀνακαταλάβει τὸν τόπο ὁ τακτικὸς ἑλληνικὸς στρατός.

Μιά μέρα παρουσιάστηκε στὸ γραφεῖο του κοντὰ σ' ἄλλους καὶ ἕνας Τουρκαλβανός, πρῶν ἑνωμοτάρχης στὴ τουρκικὴ χωροφυλακὴ, πού εἶχε ἕνα παράξενο παράπονο καὶ αἴτημα. "Ἐνας γείτονάς του, ἐπίσης Τουρκαλβανός, εἶχε κόψει ἕνα κομμάτι δέρμα ἀπ' τὸ βόδι του καὶ τὸ κόλλησε πάνω σὲ μιὰν ἀθερά-

πευτη πληγή στο χέρι του. Και ή μὲν πληγή ἔγινε ἀμέσως καλά με τή θαυμαστή αὐτή θεραπευτική μέθοδο. Τὸ βόδι ὅμως τὰ τίναξε και ὁ γείτονας δὲν ἐνοοῦσε νὰ δώση καμιὰ ἀποζημίωση. Ὁ Μαντούβαλος ἀποφάνθηκε ἀμέσως ὅτι ἔπρεπε νὰ καταβληθῇ ἡ ἀποζημίωση χωρὶς καμιὰ χρονοτριβή.

Παρατήρησε τότε ὅτι ἡ φυσιογνωμία τοῦ πρώην ἐνωμοτάρχου δὲν τοῦ ἦταν ἀγνωστή. Καὶ εὐθὺς τὸν ἀναγνώρισε. Ἦταν ἐκεῖνος ποὺ τὴν τραγικὴν αὐγὴ στὴν Λόσνιτσα τὸν πυροβόλησε και τοῦ χάρισε τὸ «διαμπερές». Εἶχε ἀλλάξει ἀρκετά, μὰ τὰ μεγάλα πυρόξανθα μαλλιά και τὰ καστανά του μάτια ἦταν τὰ ἴδια. Εἶχαν ἀποτυπωθῆ στο μυαλό του σὰν τὴ μορφή τοῦ χάρου. Ὁ φτωχὸς Τουρκαλβανὸς τρόμαξε. Ὁ Μαντούβαλος ὅμως τοῦ εἶπε ὅτι ἔπρεπε νὰ τὸν θεωρῇ φίλο του.

Ἀναδείχτηκαν ντόπιοι ὄπλαρχηγοὶ ὁ Ἀνδρέας Παναγιωτόπουλος και ὁ Μίζας ἀπ' τὴν Κλεισοῦρα, ὁ Λάζος Ἀποστολίδης ἀπ' τὴ Λευκή, ὁ Σιδέρης ἀπ' τὸ Γιαννοχώρι τῆς Καστοριᾶς (τὸν ἔκαψαν ζωντανὸ οἱ Ἴταλοὶ στὴν κατοχή), ὁ Φαρμάκης (Κούντουρας) ἀπ' τὸ Μπλάτσι, ὁ Δούκας ἀπ' τὴν Καστοριά, ὁ Γεώργιος Μακρῆς ἀπ' τὰ Γρεβενά, ὁ Ρώμπαπας ἀπ' τὴ Βήσανη, ὁ Κολίτσας ἀπ' τὰ Κορέστια, ὁ Γούλας ἀπ' τὴν Ἱεροπηγή κ.ἄ.

Ἐνας μικροτσέλιγκας εἶχε παραπονεθῆ στὸν Καραβαγγέλη ὅτι ὁ Μαργαρίτης, ἓνας Καστοριανὸς ὄπλαρχηγός, τοῦ πῆρε μὲ ἀπειλὲς 19 λίρες. Τὸν ὄπλαρχηγὸ αὐτὸν τὸν ἀναφέρει ὁ Παῦλος Μελάς μαζί με τοὺς ἄλλους ὄπλαρχηγούς τοῦ 1897. Μόλις τὸ ἔμαθε ὁ Βάρδας, ἄρχισε νὰ ἐτοιμάζῃ ἀνταρτοδικεῖο. Ὁ αἰδισιμῶτατος ὅμως Παπαδράκος τὸν σκότωσε ἐκεῖ ποὺ γευματίζε, χωρὶς νὰ συννενοθῇ με κανέναν! Ὁ Παῦλος Γύπαρης ἀγανάκτησε και θέλησε νὰ τὸν πληρώση με τὸ ἴδιο νόμισμα. Ὁ Βάρδας τὸν συγχράτησε. Μιὰ ἐπιτροπὴ ἐξ ἄλλου ἀπὸ πρόσφυγες χωρικοὺς τῶν Κορεστίων ἔκαμε θραύση στὶς τάξεις τῶν κομιτατζήδων.

Ὁ ὄπλαρχηγὸς Λάκης Νταϊλάκης διηγεῖται στὰ ἀνέκδοτα ἀπομνημονεύματά του ὅτι οἱ χωριανοὶ του — ἦταν ἀπ' τὸ Βαρνίκι, ποὺ παραχωρήθηκε με τὰ 14 χωριά στὴν Ἀλβανία — εἶχαν τόσο τρομοκρατηθῇ ἀπ' τὴ δράση του καθὼς και ἀπ' τὴν παρουσία στο χωριὸ μιᾶς μεγάλης βουλγαρικῆς συμμορίας, μιᾶς ἀλβανικῆς με τοὺς Τσερτσιζ Φουάτ και Κυανῆ μπέηδες και μιᾶς ...ρουμανικῆς με τὸν Κότσικο και τὸν Πλιέσα, ποὺ δὲν ἔβγαιναν καθόλου ἔξω ἀπ' τὸ χωριὸ και τὰ σπίτια τους. Δὲν ἤξεραν με πιά παράταξη νὰ ταχθοῦν. Ἔστειναν τὶς γυναῖκες. Ὁ Νταϊλάκης ἔπιασε μιὰ μέρα 50 ἀπὸ δαῦτες και ἤθελε νὰ τὶς βάλῃ ν' ἀλωνίσουν με τὰ γυμνά τους πόδια...ἀγκάθια γιὰ ἐκδίκηση, γιὰτὶ οἱ κομιτατζήδες εἶχαν δεῖρει ἄσχημα μιὰ συγγενῆ του, τὴ Ζωῖτσα Μαρκούλη. Γιὰ νὰ τὶς τρομάξῃ, τὶς εἶπε: «Ἄφροῦ οἱ ἄνδρες σας δὲν βγαίνουν ἔξω, δὲ θὰ σᾶς ἀφήνω νὰ βγαίνετε και σεῖς». Με κατάπληξή του ὅμως τὶς ἄκουσε νὰ τοῦ λέγουν: «Ἄχ καπετάνιε, ὁ Θεὸς ὅλα τὰ καλά νὰ σοῦ δώση, ἂν τὸ κάμης. Γιατὶ βαρεθήκαμε και ἐμεῖς. Γενήκαμε ἄντρες και οἱ

άντρες μας έγιναν γυναίκες».

Ο Νταϊλάκης είχε στήσει ένεδρα στους κοιμιτατζήδες σε μια θέση απ' όπου σίγουρα θα περνούσαν. Σε μιάν απότομη όμως γειτονική κορυφή είχε ενθρονισθή ένα «μεγάλο όρνεο». Οι κοιμιτατζήδες το είδαν, το πήραν για τὸ καρπούλι (σκοπὸ) τοῦ Νταϊλάκη καὶ λοξοδρόμησαν.

Ἄλλη μιὰ ένεδρα νυχτερινὴ τὴν χάλασαν τὰ σκυλιὰ ένὸς τσοπάνου ποὺ ρίχτηκαν στὸ σῶμα. Ἀπ' τὰ πολλὰ καὶ ζωηρὰ γαυγίσματα κατάλαβαν οἱ κοιμιτατζήδες ὅτι ὑπῆρχαν ἐκεῖ πολλοὶ ξένοι καὶ προτίμησαν νὰ γυρίσουν πίσω.

Τοῦ ἔπαιζαν ὅμως καὶ οἱ κοιμιτατζήδες ἄσχημο παιχνίδι. Τοῦ ἔστειλαν τρεῖς χωριανούς του ποὺ παρίσταναν τοὺς ἀγανακτισμένους ἀπ' τοὺς κοιμιτατζήδες καὶ τὸν κάλεσαν στὸ χωριό. Ὁ Νταϊλάκης ἤρθε στὸ Βαρνίκι. Μὰ τὴν ἴδια μέρα ξεκίνησαν ταυτόχρονα στρατιωτικὰ ἀποσπάσματα ἀπὸ τὴν Βίγλιστα, τὴν Κρυσταλλοπηγή, τὴ Σφήκα. Ἐζώσαν ὅλο τὸν τόπο. Ἐκεῖ κοντὰ ἦταν ἡ λίμνη τῆς Μικρᾶς Πρέσπας. Ὁ Νταϊλάκης μπῆκε στὸ δάσος τῆς Σφήκας καὶ ἀπ' ἐκεῖ ξεγλίστρησε χαμηλὰ στὴν ἄχθη τῆς λίμνης, κοντὰ στὸ μικρὸ τουρκαλβανικὸ χωριὸ Ζαγραντέτσι. Χώθηκε σὲ μερικὰ χαμόκλαδα. Κανένας δὲ μπορούσε νὰ τὸ φανταστῆ. Ἄν ὅμως κανένα σκυλὶ ἢ κανένα παιδὶ τοὺς φανέρωνε, θὰ ἦταν καταδικασμένοι.

Τὸ Δεκέμβριο τοῦ 1907 ἐπιχείρησε ὁ Νταϊλάκης ἓνα πρωτάκουστο τόλμημα : Μεταμφισμένους σὲ Τουρκαλβανό, μαζί μὲ δυὸ παλληκάρια του ποὺ ἤξεραν ἐπίσης καλὰ Ἀρβανίτικα, ξεκίνησε νὰ πάη στὴ Βλαχοκρανιά τῶν Γρεβενῶν, ποὺ ἦταν ἔδρα τουρκικοῦ τάγματος, καὶ νὰ ξεκιάμη τὸν Κατσαμάκα, πρῶν η ληστή, τώρα Ρουμάνο καὶ ἐπικίνδυνο προδότη. Ὅλες οἱ προσπάθειες ποὺ εἶχαν γίνει γιὰ τὴν ἐξόντωσή του, πῆγαν χαμένες. Ἦταν πολὺ πονηρὸς ὁ Κατσαμάκας. Πρὶν ἀκόμη μπῆ στὴν Βλαχοκρανιά ὁ νεοφώτιστος Τουρκαλβανὸς μπέης μὲ τοὺς δυὸ σωματοφύλακές του βρέθηκε κυκλωμένος στὸ Μοναχίτι ἀπὸ στρατιῶτες τοῦ Κατσαμάκα. Παρὰ τὶς διαμαρτυρίες του ὀδηγήθηκε σὲ φυλακὲς τῶν Γρεβενῶν καὶ ἀπ' ἐκεῖ στὸ Μοναστήρι.

Πλῆθος Βούλγαροι, Ἀλβανοί, Ρουμάνοι ἔτρεξαν στὸ Μοναστήρι νὰ τοῦ φορτώσουν ὅλες τὶς ἀμαρτίες καὶ ὅλα τὰ ἐγκλήματα «ἀπὸ καταβολῆς κόσμου». Τοῦ καταλόγησαν 86 φόνους! Παραστάθηκαν καὶ μαυροφόρες μὲ μωρὰ παιδιὰ καὶ μὲ σπαρακτικὰ κλάμματα. Ἀγανάκτησε καὶ τὸ «Ἐκτακτὸ Δικαστήριο» μὲ τὴ σκηνοθεσία. Καταδικάστηκε, τέλος, στὶς 13 Ἀπριλίου 1908 ὁ Νταϊλάκης σὲ ισόβια κάθειρξη (101 χρόνια φυλακὴ, ὅπως ἔλεγαν οἱ Τοῦρκοι). Στὶς 10 Ἰουλίου, μὲ τὴ νεοτουρκικὴ μεταπολίτευση, ἀπολύθηκε. Ὅλες οἱ ἐνέργειες τῆς «Ἱερᾶς συμμαχίας» Βουλγάρων, Ἀλβανῶν καὶ Ρουμάνων ἦταν γιὰ νὰ καταδικαστῆ σὲ θάνατο. Ἦθελαν νὰ τὸν ἔβλεπαν κρεμασμένο. (Δολοφονήθηκε τελικὰ ἀπὸ Βουλγάρους στὶς 5 Ὀκτωβρίου 1941 ἔξω ἀπ' τὴ Καστοριά, τὸν καιρὸ τῆς ἰταλικῆς κατοχῆς. Τὸν Δεκέμβριο τοῦ 1944, στὸ ΕἈΜικὸ στρατόπεδο-φυλακὴ τῆς Κοζάνης, ἓνας κρατούμενος ἀπ' τὰ χωριὰ τῆς Καστοριάς πα-

ρακάλεσε τὸν δικηγόρο κ. Σταῦρο Σαμαρᾶ νὰ τοῦ συντάξῃ ὑπόμνημα διαμαρτυρίας γιὰ τὴν κράτησή του, ἐνῶ εἶχε πάρει μέρος στὴν ἐκτέλεση ἑνὸς τόσο μεγάλου μοναρχοφασίστα, ὅπως ὁ Λάκης Νταϊλάκης... Ὁ ἀδελφός του Γιάννης Νταϊλάκης, ἐπίσης Μακεδονομάχος, κατακρεουργήθηκε στὶς 21 Μαρτίου 1943 ἀπὸ τμήμα τοῦ ΕΛΑΣ μὲ ἀρχηγὸ ἓνα Βούλγαρο, τὸν Τερπόφσκη, τὴν ἴδια μέρα ποὺ ὁ γιός του, μαθητὴς τοῦ Γυμνασίου, τουφεκιζόταν ἀπὸ τοὺς Ἰταλοὺς μέσα στὴν Καστοριά.).

Σ' ἓνα χωριὸ τῆς Φλώρινας, τὴν Κάτω Κότορη, καθιερώθηκε ἑλληνο-βουλγαρικὴ...συνύπαρξη. Οἱ Ἕλληνες δὲν εἰδοποιοῦσαν τοὺς Τούρκους, ὅταν ἐβλεπαν κομιτατζήδες στὸ χωριό. Τὸ ἴδιο ἔκαμναν καὶ οἱ Βούλγαροι, ὅταν μυρίζονταν ἀντάρτες. Ἐπωφελήθηκαν ἀπ' αὐτὴ τὴ συμφωνία καὶ τὰ σώματα τῶν Γ. Βολάνη καὶ Ι. Καραβίτη στὶς ἀρχὲς τοῦ Μαρτίου τοῦ 1907. Εἶχαν ξεκινήσει μὲ τὴ δύση τοῦ ἡλίου ἀπ' τὴν Πρώτη γιὰ τὴν Μπελκαμένη (Δροσοπηγή), ποὺ ἦταν σ' ἀπόσταση τεσσάρων τῶν πολὺ ὠρῶν. Ἀπ' τὰ νερὰ ὅμως, τίς λάσπες καὶ τὰ χιόνια ξημερώθηκαν ἔξω ἀπ' τὴν Κάτω Κότορη, μιάμιση σχεδὸν ὥρα κάτω ἀπ' τὴν Δροσοπηγή. Ἐμειναν ἀναγκαστικὰ στὸ χωριό. Τοὺς εἶδαν πολλοί. Μὰ κατένας δὲν εἶπε τίποτε στοὺς Τούρκους.

Εἶχε πρωτοστατήσῃ στὴ συμφωνία ὁ Γιαννούλης ἀπ' τὴν Κάτω Ὑδροῦσα, καλὸς νοικοκύρης καὶ καλύτερος πατριώτης καὶ ὁδηγὸς τῶν σωμάτων. Μερικοὺς ὅμως μῆνες ἀργότερα, ἓνα ἀπομεσήμερο ποὺ πῆγε σὲ κάποιον χωράφι, δὲν ξαναγύρισε οὔτε ξαναφάνηκε... Ἡ «συνύπαρξη», ἡ «ἀμοιβαία ἀνοχή» ἐξατμίστηκαν ἀμέσως. Τὸ ξεκάμωμα τοῦ Γιαννούλη ἦταν ἴσως ὁ κυριώτερος ἀντικειμενικὸς σκοπὸς τους.

Λίγο ἀργότερα ἐφτά Νεβεσκιῶτες, ποὺ γύριζαν ἀπ' τὸ παζάρι τῆς Φλώρινας στὸ ὄρεινὸ χωριὸ τους, ψήθηκαν σ' ἓνα φουῦρο!

Μέσα στὴν Φλώρινα ὁ Στέφος τραυμάτισε τὸ καλοκαίρι τοῦ 1905 δυὸ Βουλγάρους, τὸν ἓνα θανάσιμα. Ἀργότερα ὁ Γαζίας ἀπ' τὸ Πισοδέρι χτύπησε ἄλλον ἓνα. Οἱ Βούλγαροι οὔτε κἀν ἐπιχείρησαν ἀντεκδίκηση. Τὰ χαράματα ὅμως τῆς 28 Ἰουλίου 1907 ὁ γερο-Παπακωνσταντῖνος, ἓνας ἀπ' τοὺς ἐφημέριους τῆς Φλώρινας, ποὺ κοιμόταν ἔξω στὴν αὐλή, εἶδε νὰ προβάλλουν ἀπ' τὸν αὐλότοιχο δυὸ σκιές ποὺ ὀλοένα μεγάλωναν. Ἐτοιμάζονταν νὰ ξεγλιστρήσουν μέσα. Ἐβαλεν ὅμως τίς φωνές ἓνας γείτονας, ἔπειτα ὁ παπὰς καὶ οἱ δυὸ αὐτόκλητοι ἐπισκέπτες ἐξαφανίστηκαν. Ἡ εἶδηση μεταδόθηκε μὲ γληγοράδα ἀστραπῆς. Οἱ Βούλγαροι πῆγαν νὰ σκοτώσουν τὸν Παπακωνσταντῖνο! Ἀναστατώθηκε ἡ γειτονιά καὶ ὅλη ἡ πολιτεία. Τὸ σπίτι γέμισε ἀγριεμένους Φλωρινιῶτες ποὺ ζητοῦσαν ἐκδίκηση. Ἦρθε καὶ ὁ Μητροπολίτης Ἀνθιμος μὲ τὸν γραμματικὸ τοῦ Ἀριστείδη καὶ τὸν γκαβάτζη. Φύλησε τὸν παπὰ στὸ μέτωπο, ποὺ γονατιστὸς τοῦ φιλοῦσε τὸ χέρι. Γιὰ νὰ καθησυχάσῃ τὸν κόσμον εἶπε πὼς θὰ πῆγαινε νὰ διαμαρτυρηθῇ στὸν καϊμακάμη. Πολλὲς φωνές ὅμως ζήτησαν ἄμεση ἐκδίκηση.

Ὁ γραμματικὸς τότε τῆς Μητροπόλεως Μογλενῶν καὶ Φλωρίνης Ἄριστειδης, πού καθόταν σὲ μιὰ γωνιά χλωμός, ἀκίνητος, μαρμαρωμένος καὶ μονάχα τὰ χέρια του τρεμούλιαζαν ἐλαφρὰ, βγήκε ἔξω νὰ πάρη ἀέρα. Ἦταν ἕνας σεμνός, συνεσταλμένος νέος, ἀφοσιωμένος στὸν Δεσπότη καὶ τὴν Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία. Ἐνσάρκωσε ὅλη τὴν ἀγιωσύνη της καὶ εἶχε, ἐκτός ἀπ' τὴν εὐλάβεια, καὶ μιὰ ἐξαιρετικὴ εὐαισθησία. Περνοῦσε κείνη τὴ στιγμή, ἔξω στὸ δρόμο ὁ Παπαηλίας, ἕνας Βουλγαρόπαπας ἀπὸ ἕνα χωριό. Ὁ Ἄριστειδης τοῦ φύτεψε ἀμέσως τέσσερις σφαῖρες στὸ στήθος καὶ στὴν παραζάλη του τρύπωσε στὸν ἀχυρώνα τοῦ Παπακωνσταντίνου. Ἡ ἀστυνομία τὸν ζήτησε παντοῦ ἀλλοῦ... Ὑστερα ὁμοῦ ἀπὸ δυὸ βραδιές, τοῦ μῆνυσαν νὰ βγῆ καὶ νὰ πάρη σ' ἄλλο σπίτι. Ἡ κακὴ του τύχη τὸν ἔριξε μπροστὰ σὲ μιὰ περίπολο μὲ ἀρχηγὸ ἕνα Ρουμανοβούλγαρο κομισέρη. Τάχασε. Ἐκαμε νὰ φύγη... Μὰ δὲν πρόλαβε. Τὸν σκότωσαν. Στὴ τσέπη του εἶχε τὴν Ἱερὰ Σύνοψη.

Στις 8 Μαΐου τοῦ 1908 κομιτατζήδες μπῆκαν στὸ μικρὸ χωριὸ τῆς Καστοριάς, τὴ Ζούζουλη (15 σπίτια). Πρώτη τους δουλειὰ ἦταν νὰ σφάζουν τὸν δάσκαλο, πού θὰ ἦταν κανένας ἀπ' τοὺς φτωχοὺς ἐκείνους διαβόλους, τοὺς κουτσούς καὶ καμπούρηδες, πού βρήκε δασκάλους στὰ χωριά τῶν Κορσετιῶν ὁ Παῦλος Μελάς καὶ πού ἤξεραν ἀνάγνωση καὶ γραφὴ καὶ ἀγνοοῦσαν κάθε ἄλλη τέχνη καὶ δουλειὰ. Ἀρχισαν ἔπειτα τὸ πλιατσικολόγημα. Ἐπιασαν τὸν πιὸ πλούσιο τοῦ χωριοῦ, τὸν Μῆτρο Δούκα, μεγάλο τσέλιγκα μὲ... 70 πρόβατα! Τὸν ἐξανάγκασαν νὰ τοὺς παραδώσῃ ὅλο τὸ θησαυρὸ του: δυὸ λίρες! Γιὰ νὰ τὸν εὐχαριστήσουν, τὸν λόγχισαν....

Πῆραν ἀφορμὴ οἱ Βούλγαροι ἀπ' τὰ γεγονότα τῆς Ζαγορίτσανης καὶ τῶν ἄλλων χωριοῦν καὶ ζέσπασαν ἄγρια, βάρβαρα, ἀνὰνδρα στὸν ἐλληνικὸ πληθυσμὸ τῆς Ἀνατολικῆς Ρωμυλίας. Ἀρπαζαν, ἔκαψαν, ἔσφαζαν, ρήμαζαν, ξερίζωσαν! Ἦταν ἕνας ἀκμαῖος, ἐργατικὸς, φιλήσυχος, προοδευτικὸς λαὸς μὲ τίς μητροπόλεις, τίς ἐκκλησίες, τὰ σχολεῖα, τὰ μοναστήρια του. Ἀπ' αὐτὸν ἔπαιρναν οἱ ἐπίσημοι Βούλγαροι τίς συζύγους... γιὰ νὰ ἐκπολιτίσουν τὰ σπίτια καὶ τίς οἰκογένειές τους. Ἀρχισαν τίς πρώτες ἐπιθέσεις στὴ Φιλιππούπολη τὸν Ἀπρίλιο καὶ τίς συνέχισαν ὅλο τὸ καλοκαίρι. Τὸν Ἰούλιο μὲ τίς ζέστες πυρακτώθηκε καὶ τὸ μένος τους. Ἐδρασαν μὲ πρόγραμμα, σύστημα καὶ σχέδιο ἐπιτελικό. Ἡ ἴδια ἡ βουλγαρικὴ κυβέρνησις εἶχεν ὀργανώσει τὰ ἀπαίσια προγράμματα, πού συναγωνίστηκαν τίς σφαγές τῶν Ἀρμενίων ἀπὸ τὸν «ἐρυθρὸ Σουλτάνο» Ἄμπτοῦλ Χαμήτ. Ἐξαπολύθηκαν ἐπιθέσεις στις 16 Ἰουλίου στὴ Φιλιππούπολη, στις 20 Ἰουλίου στὸν Πύργο, στις 23 Ἰουλίου στὴ Στενήμαχο, στις 29 Ἰουλίου στὴ Μεσημβρία! Πυρπολήθηκε στις 30 Ἰουλίου ἡ Ἀγχιάλος. Γυμνοί, περίτρομοι, πρόσφυγες ἔφραγαν οἱ Ἕλληνες πρὸς κάθε κατεύθυνση. Στὴν Ἑλλάδα ἤρθαν τότε κάπου 20.000. Ἡ «περίφημη» Εὐρώπη ἔμεινε ἀδιάφορη καὶ ἀσυγκίνητη. Καὶ ὁμοῦ εἶχε ὑποσχεθῆ πανηγυρικὰ μὲ τὴν Συνθήκη τοῦ Βερολίνου τοῦ 1878 τὴν προστασία τοῦ ἐλληνικοῦ πληθυσμοῦ, ὅταν δημιουργοῦσε

τὴν αὐτόνομη Ἀνατολικὴ Ρωμανία, καὶ ἔπειτα ἄφηνε τὴν Βουλγαρία νὰ τὴν προσαρτήσῃ. Ὁ τύπος, οἱ φιλάνθρωπικοὶ σύλλογοι, οἱ διανοούμενοι ἀναστατώθηκαν καὶ κινήτοποιήθηκαν τὸ φθινόπωρο τοῦ 1902, ὅταν ὁ Τσόντσεφ «ἔρριξε τὴν κύβω» καὶ περίπου 6.000 χωρικοί, ποὺ εἶχαν συνεργαστῆ τέλος πάντων μὲ τοὺς κομιτατζήδες, ζήτησαν καταφύγιο στὴ Βουλγαρία. Ἐδειξαν ἡμῶς εὐαισθησία βουβάλου καὶ ἵπποποτάμου τῶρα ποὺ μυριάδες φιλήσυχοι καὶ φιλοπρόοδοι Ἕλληνες τῆς Ἀνατολικῆς Ρωμανίας ἀπαγυμνώνονταν, καίγονταν, ἐκτριζώνονταν, χωρὶς τίποτε νὰ ἔχουν κάμει, χωρὶς σὲ τίποτε ἀπολύτως νὰ ἔχουν φταίξει.

KΕΝΤΡΙΚΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ

Σ' αὐτὴν ἐδέσποζε ἡ ἐπιβλητικὴ μορφὴ τοῦ Λάμπρου Κορομηλά. Εἶχε συγκεντρώσει στὰ χέρια του ὅλες τὶς ἀρμοδιότητες. Σ' αὐτὸν ἐξαιρετικὰ καὶ τοὺς ἀποσπασμένους κοντὰ του ἀξιοματικούς εἶχαν ὑπαχθῆ καὶ ὅλα τὰ ἀνταρτικὰ σώματα τῆς περιοχῆς. Στὸ βιλαέτι Μοναστηρίου ἀντίθετα, δημιουργήθηκαν ζητήματα, ἐξαπολύθηκε ἐκστρατεία κατὰ τοῦ προέδρου τοῦ Κομιτάτου Δημ. Καλαποθάκη, ἐπειδὴ ἐνοοῦσε νὰ διευθύνῃ ἀπ' τὴν Ἀθήνα τὴν ἀποστολὴ καὶ τὴν σύνθεση τῶν σωμάτων καὶ νὰ καθορίζῃ τὸν τόπο τῆς δράσης των.

Τὰ παρακολουθοῦσε ὅλα μὲ πολλὴ προσοχὴ, ἀκόμη καὶ στὶς λεπτομέρειες. Εἶχε μπῆ στὴν οὐσία τοῦ μακεδονικοῦ προβλήματος καὶ ἐνίωθε ἀρκετὰ καλὰ καὶ τὴν τακτικὴ τοῦ ἀνταρτοπολέμου. Μεγάλῃ ἦταν ἡ ἐπιβολὴ του καὶ στὸν ντόπιο πληθυσμὸ. Τὴν Πρωτομαγιά τοῦ 1905 εἶχαν ξεχυθῆ ὅλα τὰ σχολεῖα τῆς Θεσσαλονίκης, ἑλληνικά, βουλγάρικα, ρουμάνικα, στὴν τότε ἐξοχὴ, γύρω ἀπὸ τὸν μύλο Ἀλατίνης. Τὰ ἑλληνόπουλα, ποὺ ἦταν καὶ πολὺ περισσότερα, ἐτοιμάζονταν ἀγριεμένα νὰ ριχτοῦν καὶ νὰ συγυρίσουν τοὺς τροφίμους τῶν οἰκοτροφείων, ποὺ ἦσαν ὅλοι ἀπὸ χωριά καὶ ξένοι στὴ Θεσσαλονίκη. Ἀρχισαν κίβλας τὶς ἀψιμαχίες. Παρακάλεσε τότε ὁ Χιλμὴ πασὰς τὸν Κορομηλᾶ νὰ κάμῃ τὸν κόπο νὰ πάῃ στὸν τόπο, ὅπου βρίσκονταν τὰ σχολεῖα, καὶ νὰ κατευνάσῃ καὶ νὰ συγκρατήσῃ τὰ ἑλληνόπουλα. Δὲν ἤθελε νὰ στείλῃ στρατὸ, γιὰ νὰ μὴ γίνουν χειρότερα τὰ πράγματα. Ὁ Κορομηλᾶς τότε πῆρε τὸ ὄραϊο ἀμάξι του μὲ τὰ τέσσερα περήφανα ἄλογα, ἔκαμε ἓνα γύρο στὴν «ἐξοχὴ», ὅπου καὶ τὰ σχολεῖα. Μόνῃ ἡ παρουσία του καὶ λίγα νεύματα ἔφεραν ἀμέσως τὴν εἰρήνη καὶ τάξη. Ἦταν ἐπιβλητικὸ καὶ τὸ παράστημά του.

Ὁ στρατηγὸς κ. Ἀθανάσιος Χρυσοχόου, ἐπιτελάρχης τοῦ Γ' Σώματος καὶ τοῦ βορείου μετώπου στὴν Ἀλβανία (ὑπρέτησε «ἐπιθεωρητῆς Νομαρχιῶν» Μακεδονίας στὰ χρόνια τῆς κατοχῆς), δέχτηκε πολλὰς φορές ἐπισκέψεις ἀγνώστων χωρικῶν, ποὺ ἔμπαιναν προσεκτικὰ στὸ γραφεῖο του, ἔρριχναν γύρω ἐρευνητικὰς ματιὰς καὶ τοῦ ἔδιναν σημαντικώτατες πληροφορίες γιὰ τὴν κίνησιν Γερμανῶν καὶ Ἑλασιτῶν. Ἡ μικρότερη ἀκριτομῦθια θὰ τοὺς κόστιζε τὴ ζωὴ. Ὁ κ. Χρυσοχόου ἔκανε πὼς δὲν τὸν ἐνδιέφεραν οἱ πληροφορίες. Ἐκεῖνοι ὅμως τοῦ ἀπαντοῦσαν : «Ἐρχόμαστε ἐδῶ καὶ σοῦ τὰ λέμε, ὅπως ἓναν καιρὸ ἐπὶ Τουρκίας πηγαίναμε στὸ Προξενεῖο. Ἐμεῖς θὰ σοῦ τὰ λέμε καὶ σὺ κάμε τα ὅ,τι θέλεις...» Καὶ ἐξαφανίζονταν... Εἶχαν κάμει πολὺ ὠρα κοπιαστικὰ καὶ ἐπικίνδυνα ταξίδια ἢ καὶ πεζοπορίες, γιὰ νὰ μεταδώσουν μιὰ πληροφορία, ποὺ τὴν

θεωροῦσαν χρήσιμη στήν ἀφρημένη ἔννοια τῆς πατρίδας, ἀντιμετώπιζαν ἄμεσο κίνδυνο νά σφαγοῦν ἀπό τόν κομμουνιστή ἢ τόν Γερμανό, καί γύριζαν πίσω χωρίς κἄν τὸ δυομά τους νά γνωστοποιήσουν! "Ἐτσι γινόταν λοιπόν καί με τὸν Κορομηλά.

Τὸ πρῶτο σῶμα στήν κεντρικὴ Μακεδονία ἦταν τοῦ Γιοβάνη ἢ μπάριμπα Γιοβάνη, ἐνὸς ἀσπρομάλλη ἀπ' τὴ Σλιμνίτσα τῆς Καστοριάς με παλιὰ ἀντάρτικη καί ἴσως κλέφτικη δράση. Εἶχε συναντηθῆ με τὸν Παῦλο Μελᾶ στὸ Φλάμπουρο (Νεγοβάνη) τῆς Φλώρινας καί ἀπ' ἐκεῖ ἔφυγε γιὰ τὴν Κατράνιτσα (Πύργου; Ἐορδαίαις). Πέρασε τὸ χειμῶνα τοῦ 1904-1905 στὸ Βέρμιο, γύρω ἀπ' τὴν Ἐδεσσα, ἔχοντας βάση τὰ χωριά Μεσημέρι, Ἄγρα, Γραμματικό, Πύργου. Προηγήθηκε ὅμως ἡ ἀποστολὴ ὀπλισμοῦ. Ἀπ' τὶς ἐκβολές τοῦ Πηνειοῦ φορτώνονταν σὲ μικρὰ καΐκια γιὰ τὶς ἐκβολές τοῦ Ἀλιάκμονα ἢ τοῦ Λουδία. Πολλὰ πῆγαιναν καί μέσα στὴ Θεσσαλονίκη με καΐκια ἢ καί με ἀτμόπλοια. Ὁ στρατηγὸς Λουκάς Σακελλαρόπουλος, πού εἶχεν ὑπηρετήσῃ γιὰ ἓνα διάστημα ἐκεῖνη τὴν ἐποχὴ στήν Θεσσαλονίκη σὰν ἀντιπρόσωπος ἀσφαλιστικῆς ἐταιρείας, ἔλεγε ὅτι τὸ ξεφόρτωμα ὄπλων καί πολεμοφοδίων γινόταν ἀσφαλέστερα τὴν ὥρα πού ἦταν πολὺς κόσμος στήν παραλία! Ποιὸς μπορούσε νά φανταστῆ ὅτι τὰ δέματα καί κάσες, πού περνοῦσαν ἔτσι φανερὰ μπροστὰ στὰ μάτια τόσοσ κόσμου, ἔκρυβαν ὄπλα καί ἐπιλήψιμα πράγματα;

Τὸ βέβαιο εἶναι ὅτι εἶχαν μεταφερθῆ πολλὰ ὄπλα στήν Θεσσαλονίκη. Ἀπ' ἐκεῖ στέλνονταν με τὸ τραῖνο μαζὶ με τὰ ἐμπορεύματα καί με μπάλλες βαμβάκι στὸ Μοναστήρι, τὴν Γευγελῆ, τὴν Στρώμνιτσα, τὶς Σέρρες, τὴν Ἐδεσσα, τὴν Νάουσα καί τὴν Βέροια, ὅπου ὑπῆρχαν τὰ ἐργοστάσια, ὅλα ἐλληνικά. Κατασχέθηκε ἀπ' τὴν ἀστυνομία καί δλόκληρος θησαυρὸς ἀπὸ ὄπλα στήν ἀποθήκη τῆς Τράπεζας τῆς Μυτιλήνης.

Πόσον ἀπαραίτητος ἦταν τότε ὁ ὀπλισμὸς ἀποδεικνύεται καί ἀπὸ ἓνα χαρακτηρισμὸ ἐπεισόδιο, πού ἀναφέρει ὁ Κ. Μαζαράκης (Κ. Μαζαράκη-Λιναῖνος, Μακεδονικὸς ἀγὼν, σελ. 16). Μιλοῦσε τὸ φθινόπωρο τοῦ 1904 με ἓνα νεαρὸ Γκόνου ἀπὸ τὴν Μποέμιτσα (Ἀξιούπολη), πρωτεζᾶδελφο τοῦ τρομεροῦ ἀρχικομιτατζῆ Ἀποστόλ, φανατικὸ ὅμως Ἕλληνα, ὅσο ἐκεῖνος ἦταν Βούλγαρος. Τοῦ εἶπε πολλὰ γιὰ τὴν ἱστορία τῶν Μακεδόνων, γιὰ τὸν Μέγα Ἀλέξανδρο, τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνας κλπ. Τὸν ἄκουε με εὐλάβεια καί ἡρεμία. Ξαφνικὰ ὅμως σηκώθηκε ἀγριωπὸς καί εἶπε: «Τί τὰ θέλεις τὰ λόγια! Ἐχεις ρεβόλβερ νά μοῦ δώσης καί σφαῖρες;». «Οἱ Ἕλληνες ἰδίᾳ τῶν βουλγαροφόνων χωρίων δὲν ἤρχοῦντο εἰς νοθεσίας καί ἐζήτουν ὅλα τὰ μέσα ἀμύνης», γράφει ὁ Κ. Μαζαράκης.

Ἐξοπλίστηκε τὸν Νοέμβριο τοῦ 1904 στὰ χωριά τῆς Βέροιας, κοντὰ στὴ λίμνη τῶν Γιαντισῶν, τὸ σῶμα τοῦ καπετάν Γεώργη ἀπ' τὸ Φλάμπουρο τῆς Φλώρινας. Ἦταν σχεδὸν 80 ἄντρες. Χρειάστηκαν δηλ. 80 τουφέκια με ἀνάλογα φυσίγγια, καθὼς καί μερικὰ περιστροφὰ. Πῶς καί ἀπὸ ποῦ θὰ βρισκόνταν ἂν δὲν εἶχεν ἐνεργηθῆ ἢ ἀθρόα μεταφορὰ ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα;

‘Ο Μαζαράκης, ανθυπολοχαγός τοῦ πυροβολικοῦ, ποῦ ὑπηρετοῦσε τότε στοὺς προξενεῖο Θεσσαλονίκης μετὰ τὸ ψευδώνυμο Δῆμος Σεργάκης, εἶχε τὴν καλὴ ἐμπνευση νὰ κάμῃ ἐκδρομὲς στοὺς ἐσωτερικοὺς τῆς Μακεδονίας καὶ τὴν ἀκόμη καλύτερη νὰ κρατήσῃ σημειώσεις, ποῦ μᾶς δίνουν παραστατικὴ εἰκόνα τῆς τραγικῆς, ὅσο καὶ γραφικῆς ἐκείνης ἐποχῆς. Πῆγε καὶ ἀντάμωσε τὸν Γιοβάνη, στοὺς δάσους πάνω ἀπ’ τὴν Ἄγρα, μιὰ βραδιά ποῦ χιόνιζε, καὶ ἔπειτα μέσα στὴν Ἄγρα, ποῦ εἶχαν ἐξαιρετικὰ καλοὺς Ἕλληνες, μὰ καὶ βουλγαρικὴ μερίδα. Φρόντισε νὰ τοὺς σταλοῦν τὴν ἄλλη μέρα ἀπὸ τὴν Ἐδεσσα φανέλλες, κάλτσες, μάλινα ροῦχα.

Στὴν Ἐδεσσα, ὅταν ζήτησε ἀπ’ τὸν «μπὰς πολίτης» (ἀρχιαστυνόμο) Νουρῆ μπέη τὸν «τεσιερὲν» (ἄδεια κυκλοφορίας στοὺς ἐσωτερικοὺς τῆς Τουρκίας) καὶ ἐκεῖνος δὲν τοῦ τὸν ἔδινε, τοῦ μίλησε κάπως ἔντονα. Εἶπε τότε ὁ Τοῦρκος τοῦ βιομηγάνου Χατζηγιάννη, ποῦ τὸν συνόδευε : «Πέστον νὰ κάτση φρόνιμα νὰ μὴν τὸν δέσω. Ὑπῆρέτης εἶναι αὐτὸς μετέοια γούνα;»! Τί εἶχε συμβῆ; ‘Ο «τεσιερὲς» τοῦ ἔγραψε ἐπάγγελμα «χουσμειάρι» (ὑπῆρέτης), ποῦ δὲν συμβιβάζεταν βέβαια μετὰ τὴν ὅλη ἐμφάνισή του.

Ὡστόσο τὸ ἀπομεινόμερο πετάχτηκε στοὺς Μεσημέρι, πάνω ἀπ’ τὴν Ἐδεσσα, νὰ δῆ τὸν ἐνθουσιώδη ἐφημέριο Παπαστογιάννη καὶ τοὺς ἄλλους προκρίτους τοῦ χωριοῦ. Τὸν ἀνακάλεσαν ὅμως στὴν Ἐδεσσα, γιατί τὸν ζητοῦσε ὁ ἀρχιαστυνόμος. Ἦταν ὅμως τυχερός : Τὸ βράδυ 25 κοιμητατζήδες κύκλωσαν τὸ σπίτι, ὅπου εἶχε πάει. Ζήτησαν τὸν ξένο, τὸν Ἕλληνα, ποῦ εἶχε πάει νὰ τοὺς πολεμήσῃ. Κι’ ἐπειδὴ δὲν τὸν βρῆκαν, ἔσφαξαν τρεῖς δικούς μας ἀπ’ τὴν Ἄγρα (Βλάδοβο), ποῦ συνάντησαν γιὰ κακὴ τους τύχη στοὺς δρόμο. (‘Ο Παπαστογιάννης μετὰ ἄλλους ἐρτὰ ἀπὸ τὸ Μεσημέρι βρῆκαν τὸ θάνατο σ’ ἐνὲδρα κοιμητατζήδων τὴν 1 Φεβρουαρίου 1905, τὴν ὥρα ποῦ πανηγύριζαν, γιατί εἶχαν μάθει ὅτι ἀντάρτικο σῶμα ἐζόντωσε βουλγαρικὴ συμμορία κοντὰ στὴν Νάουσα (βλ. Μακεδονικὲς ἱστορίες, Μαργαρίτα, σελ. 23-27).

Τὸ Μεσημέρι ἔδωσε στοὺς ἀγῶνα κάπου σαράντα θύματα! Εἶχε καὶ χωριστὴ βουλγαρικὴ μερίδα, ποῦ ἔκλαψε καὶ αὐτὴ δικούς της νεκρούς...

Οἱ σχέσεις μετὰ τὸν Νουρῆ μπέη ἀποκαταστάθηκαν τὸ ἴδιο βράδυ. Τοὺς εἶχε καλέσει πὲ δεῖπνο ὁ διευθυντὴς τῶν σχολείων Φράγκος. Μετὰ τὴν βοήθεια καὶ μερικῶν ποτηριῶν μπύρας ἔγιναν θερμοὶ φίλοι. ‘Ο Σεργάκης-Μαζαράκης τοῦ χάρισε τὰ κιάλια, τὸ ρολόγι, ἕνα χρυσὸ μολύβι. ‘Ο Νουρῆ μπέης ἔδειξε τὸ κρυπτογραφικὸ τηλεγράφημα ἀπὸ τὴν Θεσσαλονίκη, ποῦ τὸν πρόσταζε νὰ τὸν παρακολουθῆ καὶ νὰ τὸν πιάσῃ! Δήλωσε ὅμως ὅτι τώρα πιά δὲν εἶχε νὰ φοβηθῆ τίποτε καὶ θὰ ἦταν πιστὸς τοῦ φίλου. Τὴν ἀνοιξή, ὅταν ὁ Μαζαράκης μετὰ τὸ ψευδώνυμο Ἀκρίτας εἶχε προβάλλει ὀπλαρχηγὸς στοὺς Βέρμιο, πῆγε ὁ Νουρῆ στὴ Νάουσα καὶ τὸν ἀντάμωσε!

‘Ο Μαζαράκης συνεργάστηκε στὴν Ἐδεσσα μετὰ τοὺς Φράγκο, τὸν γιατρό Ρίζο, τὸν ἐργοστασιάρχη Χατζηγιάννη, τὸν ἐφημέριο Παπασαβένα, τὸν ἔμπορο

Θεοδώρου και τους άλλους της επιτροπής. Στην Νάουσα κυριώτερο συνεργάτη είχε τον γιατρό Περδικάρη.

Βοηθούσε πρόθυμα τον άγωνα και ο Μητροπολίτης Έδεσσης Στέφανος, «ώραϊος τριακοντούτης» όπως γράφει. Μια μέρα που έρχόταν από την Πόλη στην Έδεσσα και βγήκε με πολύ κόσμο στο σιδηροδρομικό σταθμό για να τον υποδεχτούν, ο Μαζαράκης είδε το διάκονό του να κρατά στα χέρια δυο παράξενες μεγάλες λαμπάδες τυλιγμένες με κόκκινο χαρτί. Ήταν δυο μάλινχερ! Όταν του παρουσίασε τον γιγαντώσωμο Κρητικό και ύποψήφιο ύπλαρχηγό Μανόλη Κατσιγάρη, ο Μητροπολίτης τον αγκάλιασε, τον ελόγησε και του έδωσε προκαταβολική άφεση αμαρτιών. Μονάχα ο γέρος Μητροπολίτης Θεσσαλονίκης αποτελούσε εξαίρεση στην πλειάδα των νέων Μητροπολιτών. Μόλις θύμωνε με τους προξενικούς, γιατί δεν του έκαναν κάποιο ρουσφέτι, κλείδωνε την πορτοπούλα της αύλης, που επικοινωνούσε με το προξενείο. Άπ' εκεί περνούσαν πολλοί για το προξενείο, που δεν ήθελαν να τους δούν οι αστυνομικοί, που ήταν έγκατεστημένοι στο περίπτερο, μπροστά άκριβώς απ' την είσοδο του προξενείου. Ο Κορομηλάς αναγκάζοταν να του έφαρμόζη αντίποινα...

Πάνω απ' την Νάουσα ήταν και ένα άλλο σώμα μικρό με συναρχηγούς τον «Έπαμεινώνδα» και τον «Λεωνίδα». Δεν ξέρουμε αν ήταν τα πραγματικά τους όνόματα ή αν ήταν ψευδώνυμα. Από τότε δεν ξανακούστηκαν. Είχαν φαίνεται αρχηγό τον Έπαμεινώνδα. Ο Μαζαράκης συναντήθηκε αργότερα μαζί του μέσα στο Βλάντοβο (Άγρα). Εκεί έβρισε γενικό αρχηγό τον Μανόλη Κατσιγάρη. Χιόνιζε. Μέσα στο χωριό υπήρχε φρουρά σαράντα Τούρκοι στρατιώτες. Υπήρχε ή βουλγαρική μερίδα, υπήρχαν τα σκυλιά, που αναστατώνθηκαν και αναστάτωσαν και το χωριό με την είσοδο του ξένου. Και όμως τριάντα ένοπλοι άντρες μπήκαν στο χωριό, έμειναν μέσα και δεν έγινε τίποτε το δυσάρεστο! Πήραν βέβαια είδηση οι Βούλγαροι. Μά φοβήθηκαν και προτίμησαν να κλειστούν στα σπίτια τους και να κλείσουν το στόμα τους.

Στην Άγρα ο Κ. Μαζαράκης διόρισε επιτροπή τους Μήτση, Μπάμπαν, Δημήτριον Μπακιρτζή, Τάση Κάρτα και Παπαχρήστο, «μονίμους όπλίτας» τον Πέτρο και Χρήστο Καρά ως «αρχηγόν έφεδρείας», τον Γεώργιο Κράλη και αποθηκάριο το Θεόδωρο Κάρτα.

Έκει είδε και τέσσερις Μπαχοβίτες, που είχαν έλθει για να καταταχτούν άντάρτες στο σώμα, «άνευ αναπτύξεως», όπως γράφει, «άνευ γνώσεως της έλληνικής, άνευ κάπας...μη ζητούντες τίποτε, ούτε χρήματα, ούτε ένδύματα. Πειθαρχικότατοι. Ή έγκαρτέρησις και στωϊκότης των άξίζει μνείας. Μόνον όταν ακούουν ότι έλληνικόν σώμα θα υπάγη εις το χωριόν των, άστράπτουν τα μάτια των και μειδιούν. Πόσην δύναμιν έχει ο Έλληνισμός!».

Άπό την Άγρα πετάχτηκε με το τραίνο στο Μοναστήρι. Ήθελε να συνδέση το γρηγορότερο το Μπάχοβο και την Άλμωπία (Καρατζόβα) με την Γραδέσνιτσα και το Μορίχοβο. Γι' αυτό και ζήτησε από τον Ρούβα (Κατεχά-

κη) νά στείλῃ τὸν Εὐθύμιον Καούδη μὲ τὸ μικρὸ του σῶμα στὸ Μορίχοβο, ὅπου ἤδη βρισκόνταν ὁ Μοναστηριώτης Ἀντώνης Ζώης μὲ ὀκτὼ Μοριχοβίτες καὶ δυὸ Μπαχοβίτες καὶ ἕκαμαν πολὺ καλὰ τὴ δουλειά του. Γνώρισε στὸ Μοναστήρι τὰ μέλη τῆς ἐπιτροπῆς, τοὺς γιατροὺς Νάλη, Δημητριάδη, Ματσάλη, τὸν Δούμα, γραμματέα τῆς ἐπιτροπῆς (Κέντρου) καὶ ἄλλους. Κανένας ἀπ' αὐτοὺς δὲ θέλησε νά τὸν ρωτήσῃ οὔτε ποιὸς ἦταν οὔτε τί ἀξίωμα εἶχε. Ἡ κοινότητα τοῦ Μοναστηρίου παρέσχε, ὅπως γράφει, τίς πιὸ μεγάλες ὑπηρεσίες.

Τοὺς Μοριχοβίτες θεωρεῖ τοὺς πιὸ φανατικοὺς Ἕλληνες, γενναίους ἄνδρες καὶ μὲ ὠραίες φυσιολογίες, πού μιλοῦν ὡστόσο τὴ βουλγαρικὴ ὡς μητρικὴ τους γλῶσσα.

Ὅταν γύριζε ἀπ' τὸ Μοναστήρι στὸ σιδηροδρομικὸ σταθμὸ τῆς Φλώρινας, ἕνας γεραλέος Τοῦρκος λοχαγός, πού τὸν πῆρε γιὰ ἐπαγγελματία φωτογράφο, τὸν παρακάλεσε νά φωτογραφήσῃ τὴ δύναμη του. Ἐτσι παρατάχτηκε ὄλος ὁ λόχος καὶ παρουσίασε ὅπλα στὸν Ἕλληνα ἀνθυπολοχαγὸ Κ. Μαζαράκη, πού κρατοῦσε φωτογραφικὴ μηχανὴ στὸ χέρι!

Τὸ Δεκέμβριο ὁ Κ. Μαζαράκης ἔκαμε νέα ἐξοδὸ πρὸς ἄλλη κατεύθυνση. Πῆγε ὡς κυνηγὸς στὸ μοναστήρι τῆς Σφήνιτσας, σις ἐκβολές τοῦ Ἀλιάκμονα, γιὰ νά πείσῃ τὸν γέροντα ἡγούμενό του νά κάμουν τὸ μοναστήρι ἀποθήκη ὀπλισμοῦ. Μὰ τὸ ἔβαλε τρεχάτος στὰ πόδια μὲ τὸ φόβο μὴν τὸν πρόδινε ὁ ἄγιος ἡγούμενος στοὺς Τοῦρκους: Τινάχτηκε κατακόκκινος, σὰν νά τὸν τσίμπησαν πολλὲς βελόνες, ὅταν ἄκουσε τὴν πρόταση.

Τὸ 1912 στὸν πόλεμο ὁ Κ. Μαζαράκης, διοικητὴς εὐζωνικοῦ τάγματος καὶ «προσκόπων» (ἀνταρτῶν), ξαναεἶδε τὸν ἡγούμενο καὶ τοῦ ὑπενθύμισε τὴν παλιά τους συνομιλία. Ὁ γέρος τὸν φίλησε καὶ εἶπε: «Ποῦ νά τὸ φανταστῶ παιδάκι μου ὅτι ἦσουν ἀξιωματικὸς καὶ ὅτι θά ἔρχοταν καὶ γιὰ μᾶς τόσο γρήγορα ἡ ἐλευθερία; Εὐλογημένοι νά εἴστε». Κι' ἄρχισε νά κλαίη.

Στις ἀρχές τοῦ 1905 κατέβηκαν στὴν Ἀθήνα οἱ Κ. Μαζαράκης, Μωρατῆς, Σπυρομήλιος, γραμματέας τοῦ προξενείου καὶ διπλωμάτης, γιὰ νά γυρίσουν πίσω στὴν Μακεδονία καπεταναῖοι ἀνταρτικῶν σωμάτων. Παρατήρησε τότε ὁ Κ. Μαζαράκης ὅτι στὸ Ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν δὲ τολμοῦσαν οὔτε νά ἀποδοκιμάσουν οὔτε νά ἐπιδοκιμάσουν τὴν ἀντάρτικη δράση (σελ. 36).

Τὸ βράδυ τοῦ Πάσχα, ἀφοῦ ἔψησαν ἀρνιά, ἔφαγαν, ἤπιαν, γλέντησαν στὴν ἐρημικὴ καὶ μακρινὴ τότε Βουλιαγμένη, ξεκίνησαν μὲ τὸ ἀτμόπλοιο «Κεφαλῆνια» γιὰ τίς ἐκβολές τοῦ Λουδία τὰ τρία σώματα, κοντὰ ἑκατὸν τριάντα ἄνδρες. Προτίμησαν τὴ θάλασσα γιὰτὶ ἡ περιοχὴ ἀπ' τὴ Ραψάνη καὶ τὸν Ὀλυμπο ἴσαμε τὸ Βέρμιο, ἂν καὶ ἑλληνόφωνη, δὲν ἦταν ὀργανωμένη καὶ δὲν εἶχε ὁδηγούς, ἀγγελιαφόρους, καταλύματα καὶ γενικὰ τίποτε πού νά διευκολύνῃ τὸ πέρασμα καὶ τὴ συντήρησιν ἐνὸς σώματος. Εἶχε ὅμως μπόλικους ληστοσυμμορίτες, σοβαρὸ ἐμπόδιο ἀπὸ πολλὰς ἀπόψεις. Μερικὰ μικρὰ σώματα πού πέρασαν ἐνωρίτερα, ἀντιμετώπισαν πολλὰς δυσκολίες καὶ περισσότερους κινδύνους.

Χρειάστηκαν ένα ολόκληρο μήνα για να φτάσουν στο Βέρμιο. Ήταν δηλαδή η ίδια κατάσταση και ακριβέστερα η ίδια άκαταστασία που βρήκε και ο Παύλος Μελάς με το σώμα του, όταν πέρασε από τις έπαρχίες Γρεβενών και Βοΐου.

Αργότερα, που είχε δημιουργηθεί η οργάνωση και τακτοποίηση και είχε εξαλειφθεί η ληστρική πληγή, έκαναν όλα τα σώματα τον δρόμο αυτό σε έξι μέρες και ο Γαρέφης μόνο σε τρεις. Ο αρχηγός Ματαπής (άνθυπασπιστής Αναγνωστάκος) που είχε γίνει ένα διάστημα και...καλόγερος, έργαστηκε πολύ καλά. Και ο καπετάν Στέφος το 1907 θαύμασε στα απομνημονεύματά του την οργάνωση και την τάξη που βρήκε στην περιοχή.

Η «Κεφαλληνία» πέρασε με σβησμένα τα φανάρια κάτω απ' τα μεγάλα κανόνια του Καραμπουρνού («Εμβολον») και προχώρησε προς την καθορισμένη θέση στην παραλία, κοντά στις έκβολές του Αλιάκιμονα. Τα σήματά της όμως έμειναν πολλή ώρα χωρίς ανταπόκριση. Αναγκάστηκαν να φύγουν για να βρεθούν τα ξημερώματα έξω απ' την υποπτη και επικίνδυνη ζώνη. Ξαναγύρισαν έπειτα από μια βδομάδα με μικρότερο καράβι, την «Υδρα», και τολμηρότερο πλοίαρχο, τον Αχιλλέα, που ήταν αντάξιος του όμηρικού ήρωα. Μά πάλι δεν δόθηκε καμιά απάντηση στα σήματα. Και ήταν άγκυροβολημένο εκεί κοντά ένα μικρό τουρκικό τορπιλλοβόλο. Η «Υδρα» και ο Αχιλλέας της γύρισαν πίσω όλοταχώς. Ο Κ. Μαζαράκης τότε φόρσε τον χρυσοκέντητο ντουλαμά του, για να επιβάλλεται περισσότερο, και πρόσταζε τον Αχιλλέα να σταματήσει και να κατεβάσει τις βάρκες για να αποβιβάστούν όπωσδήποτε στην αντικρουνη παραλία, όπου η σιλουέτα ενός βράχου ή λόφου φαινόταν αμυδρά. Ήταν ακριβώς η θέση όπου τους περίμεναν βάρκες, όδηγοι και οι «γιατρος» Αντωνάκης. Γι' αυτό και τα σήματα του πλοίου πήγαιναν χαμένα...

Τά ίδια και χειρότερα έπαθε και ο Νικηφόρος (Δεμεστιχας). Ξεκίνησε τον Σεπτέμβριο του 1906 με το μεγαλύτερο μέρος του σώματος του Κάλα με ένα ιστιοφόρο. Προορίζονταν για το Βάλτο των Γιαντισών. Στην αρχή είχαν ούριο άνεμο που σταμάτησε κοντά στο Καραμπουρνού. Σύρθηκαν προς το σημείο της παραλίας, όπου θα τους περίμεναν βάρκες χωρίς καρίνα και όδηγό, αλλά δεν βρήκαν τίποτε. Για να μην ξημερωθούν στην υποπτη ζώνη, βγήκαν στο ανοιχτό πέλαγος. Ξαναγύρισαν το βράδυ στην παραλία, μά πάλι όλες οι προσπάθειές τους όλη τη νύχτα έμειναν χωρίς αποτέλεσμα. Ξαναβγήκαν άπρακτοι την αύγη στα ανοικτά. Την τρίτη μέρα βρέθηκαν πολλές ώρες κάτω απ' τα κανόνια του Καραμπουρνού και μέσα σε στολισκο Έβραίων και Ιταλών φαράδων. Οί άντρες ήταν κρυμμένοι στο άμπάρι του καραβιού και οί δυο αρχηγοί ξαπλωμένοι στο κατάρωμα. Τα τρόφιμα είχαν σωθή και το νερό ήταν λίγο και θολό. Ο πλοίαρχος έλεγε και ξανάλεγε να γυρίσουν πίσω στο Τσάγεζι.

Έκαναν όμως τη νύχτα εκείνη την τελευταία προσπάθεια. Φύσηξε και ούριος άνεμος. Πλευρίσαν στην παραλία κοντά δυο μίλια και ο Δεμεστιχας, ο Κάλας, δυο άντρες κι' ένας ναύτης κατέβασαν μια βάρκα και προχώρησαν στο

πιχτό σκοτάδι, πρὸς τὴν παραλία, μὲ κουπιὰ. Συχνὰ σταματοῦσαν τὴν κωπηλασία καὶ τέντωναν αὐτιά καὶ μάτια ν' ἀκούσουν καὶ νὰ δοῦν. Κάποια στιγμή ἀκουσαν ἐλαφρὸ τριγμὸ ἀπὸ κουπιὰ πού σταμάτησε ἀμέσως. Ἐτοίμασαν τότε τὰ ὅπλα καὶ ρώτησαν ἂν ἦταν Κουλακιῶτες (ἀπ' τὴ Χαλάστρα). Ἦταν πραγματικὰ πέντε κουλακιώτικες βάρκες χωρὶς καρίνα, πού τοὺς περίμεναν.

Βγῆκαν στὴν παραλία τὰ τρία σώματα τοῦ Κόδρου (λοχαγοῦ Μωραΐτη) τοῦ Ἀκρίτα (Κων. Μαζαράκης) καὶ τοῦ Μπούα (Σπυρομήλιου). Ὁ Μωραΐτης τράβηξε γιὰ δική του χωριστὴ κατεύθυνση καὶ οἱ Μαζαράκης καὶ Σπυρομήλιος ξεκίνησαν μαζί γιὰ τὸ Βέρμιο. Εἶχαν ὁδηγὸ ἕνα Βλάχο πού μισοῦσε τοὺς ρουμανίζοντες περισσότερο ἀπὸ κάθετι ἄλλο καὶ ἤξερε ὅλο τὸν τόπο σπιθαμὴ πρὸς σπιθαμὴ. Πέρασαν μὲ πολλὴ προσοχὴ μακριὰ ἀπὸ πολλὰ μαντριὰ Βλάχων, πού εἶχαν πουληθῆ στὴ ρουμανικὴ προπαγάνδα. Ὁ Βλάχος ὁδηγὸς ξεσποῦσε τότε σὲ κατάρες καὶ βρισιὲς ἐναντίον τους. Ὁ ἐντόπιος ἐλληνοφώνος πληθυσμὸς ἔδειχνε δυσπιστία καὶ ἀδιαφορία. Ἕνας πού τὸν εἶχαν κρατήσῃ αἰχμάλωτο κοντὰ τους, ἀπ' τὸ φόβο μὴν τοὺς προδώσῃ, ἔγινε ἀργότερα ὁ πατριωτικὸς στυλοβάτης τῆς ἐπαρχίας. Πῆγε στὴν Ἀθήνα μὲ ἐξήντα χρυσὲς λίρες πού εἶχε μαζέψῃ ἀπὸ τοπικοὺς ἐράνους, γιὰ ν' ἀγοράσῃ τουφέκια μάλινχερ γιὰ τὸ σῶμα τοῦ Ὀλύμπου. Σ' ἐκείνη τὴν πορεία δοκίμασαν γιὰ πρώτη φορὰ τίς δυσκολίες τοῦ ὕπνου. Περπατοῦσαν τὴ νύχτα καὶ πλάγιαζαν τὴ μέρα. Μὰ ὁ ὕπνος δὲν ἐρχόταν. Δὲν ἐνοοῦσε ν' ἀλλάξῃ τὸν παλιὸ του ρυθμὸ. Χρειάστηκε νὰ περάσουν δυὸ βδομάδες γιὰ ν' ἀρχίσουν νὰ κοιμῶνται τὴ μέρα.

Πέρασαν τὸν ὀρμητικὸ καὶ φουσκωμένο Ἀλιάκμονα μὲ τὴν εἰδικὴ βάρκα (πορθμεῖο). Τὴν φύλαγε τουρκικὸ ἀπόσπασμα. Μὰ οἱ λαμπροὶ ἐκεῖνοι στρατιῶτες ἀποσύρονταν τὴν νύχτα καὶ κοιμόνταν ἡσυχα μακριὰ σὲ κάποια καλύβα. Γύριζαν τὸ πρωὶ στὸ πόστο τους καὶ φύλαγαν ἄγρυπνοι καὶ αὐστηροὶ ὅλη τὴ μέρα, μὴ τυχόν περάσουν τότε «κλέφτες» ἢ «λησταντάρτες».

Μὲ τὴν τελευταία βαρκάδα πνίγηκαν μερικοὶ Τσαπαριῶτες καρβουναραῖοι καὶ φανατικοὶ Βούλγαροι πού ἦταν ἐγκαταστημένοι στὸ δάσος πάνω ἀπ' τὸν Ἀλιάκμονα. Ἔτσι τοὺς εἶπε ὁ Κ. Γαρέφης πού εἶχε ἐπιφορτισθῆ μ' αὐτὴ τὴ δουλειά. Ἦταν συγχωριανοὶ ἐκείνων πού εἶχαν φέρεῖ τὸ γράμμα-παγίδα στὸν Παπασταῦρο τοῦ Πισοδερίου.

Ξεκουράστηκαν καὶ χόρτασαν φαγὶ καὶ ὕπνο, ψηλὰ στὸ Βέρμιο κοντὰ στὰ καλύβια τῶν Σαρακατσαναίων καὶ Βλάχων τσελιγκάδων. Ἐπισκέφτηκαν ἔπειτα τὴν κατασκήνωσιν τῶν Ρουμάνων κτηνοτρόφων. Μὰ ἐκεῖ πού δημηγοροῦσε ὁ Ἀκρίτας (Μαζαράκης) καὶ τοὺς ἔκαμνε διαφώτιση γιὰ τὴν ἱστορία καὶ τὴν καταγωγὴ τους, πρόβαλε ξαφνικὰ μεγάλο τουρκικὸ ἀπόσπασμα. Οἱ Τοῦρκοι εἶχαν μάθει ὅτι πέρασε πρὸς τὸ Βέρμιο ἀντάρτικο σῶμα ἀπὸ πολλὰς ἑκατοντάδες ἄντρες. Στὶς ἐκβολὰς τοῦ Ἀλιάκμονα εἶδαν τὰ πτώματα τῶν πνιγμένων καρβουναραίων καὶ ἔστειλαν τάγματα «κυνηγῶν».

Τὰ δυὸ σώματα, ἀντὶ νὰ τρυπώσουν τὸ γρηγορότερο στὸ ἀπέραντο δάσος,

στάθηκαν σὲ μιὰ κορυφή καὶ ἔδωσαν μάχη. Δὲν βγήκαν ἡττημένοι ἀπ' αὐτήν. Εἶχαν ὅμως δυὸ τραυματίες, καὶ προκάλεσαν ἐντονώτερη κινητοποίηση τῶν Τούρκων. Ἀναγκάστηκαν νὰ βαδίσουν ὅλη τὴ νύχτα γιὰ νὰ βρεθοῦν τὸ πρῶο σ' ἓνα πυκνὸ δάσος ἀπὸ ἔλατα, ὅπου λούφαζαν πολλὲς μέρες.

Τὸ βραδάκι στὶς 14 Μαΐου ξεκίνησε ὁ Μπούας Σπυρομήλιος ἀπ' τὸ Κέντροβο, ποῦ βρίσκεται ἀνάμεσα στὸν Ἄγρα καὶ τὴν Ἄρμισσα, γιὰ τὴν περιοχή του, στὸ Μπάχοβο (Προμάχους) τῆς Ἀλμωπίας. Ξημερώθηκε στὴν Μπατουτσίνα, μπῆκε μέσα, προμηθεύτηκε τρόφιμα καὶ ἔμεινε κάμποσες ὥρες.

Οἱ κάτοικοι τῆς ἦταν Ἀρβανιτόβλαχοι ρουμανίζοντες. Τὸ ἤξερε. Γιατὶ λοιπὸν φανερώθηκε καὶ μπῆκε μέσα; Καὶ γιατί δὲν ἔβαλε ἔπειτα τὰ δυνατὰ του νὰ βρεθοῦν μακριά; Δὲν τὸ κατόρθωσε γιατί ἦταν κουρασμένοι, ὅπως γράφει, οἱ ἄντρες του, ἐνῶ ἡ ἀπόσταση Κέντροβου-Μπατουτσίνας δὲν εἶναι πολὺ μεγάλη. Τὴν ἄλλη μέρα τὸ πρῶο στὶς 9 τοὺς ἐπετέθηκαν ἀπὸ τρεῖς μεριές ἐξήντα ἢ ἑβδομήντα τακτικοὶ κομιτατζήδες καὶ ἑκατὸ ὡς ἑκατὸν εἴκοσι ἐπιστρατευμένοι χωρικοί, ὅπως γράφει στὴν ἔκθεσή του. Στους πυροβολισμοὺς ἔτρεξε ἡ φρουρὰ τῆς Ἄρμισσας ποῦ ἀποτελοῦνταν ἀπὸ δυὸ περίπου λόχους. Τοὺς πρωτοεἶδαν οἱ Βούλγαροι καὶ ἄρχισαν νὰ φωνάζουν: Τούρτσι! Τούρτσι! (Τοῦρκοι! Τοῦρκοι!), γιὰ νὰ φύγουν πρῶτοι οἱ δικοὶ μας. Ἐκεῖνοι ὅμως δὲν τὸ κούνησαν, ἴσως καὶ δὲν κατάλαβαν καλὰ τί σήμαιναν οἱ κραυγές τους. Ἔτσι ἀναγκάστηκαν οἱ Βούλγαροι ν' ἀποσυρθοῦν κάτω ἀπὸ τὰ πυρὰ μας.

Μιὰ βουλγαρικὴ ὅμως σφαῖρα εἶχε βρεῖ τὸν Σπυρομήλιο στὸ ἀριστερὸ πόδι. Εὐτυχῶς ἦταν ὑπαρχηγὸς ὁ Κατσίγαρης ποῦ μπορούσε νὰ συγκρατήσῃ τὸ σῶμα. Κατέβασαν τὴ νύχτα τὸν ἀρχηγὸ μὲ φορεῖο, ποῦ ἔφτιαζαν στὸ δάσος, καὶ τὸν ἄφησαν στὴν Ἄγρα στὸ σπίτι τοῦ Κίτσου Μπλουδά. Ἦρθαν τὴν ἄλλη μέρα καὶ οἱ Τοῦρκοι. Μὰ ὁ Κίτσος εἶχε ὑπόγεια κρύπτη ὅπου ἔβαλε τὸν τραυματία ἀρχηγό. Ἡ ἔρευνα τῶν Τούρκων δὲν εἶδει τίποτε. Ἐπειτα ἀπὸ τέσσερις μέρες ἦρθε ὁ Μαζαράκης ποῦ πῆρε τὸν Σπυρομήλιο καὶ μὲ φορεῖο ποῦ τὸ κρατοῦσαν δώδεκα ἄντρες τὸν ὀδήγησε, ὕστερα ἀπὸ δεκάωρη πορεία μέσα ἀπὸ τὸ δάσος, στὴ Νάουσα. Νοσηλεύτηκε ἐκεῖ τρεῖς ὀλόκληρους μῆνες.

Σ' ἐπιστολὴ του πρὸς τὸν Ἀλέξανδρο Μαζαράκη ἔγραψε ἀπ' τὸ προξενεῖο Θεσσαλονίκης ὁ Ἐξαδάκτυλος-Ἀντωνίου: «Τὰ ἀτυχήματα ἡμῶν διαδέχονται ἄλληλα καὶ τείνει νὰ πιστέψῃ τις ὅτι κακὴ μοῖρα καταδιώκει τὸ ταλαίπωρον ἡμῶν ἔθνος».

Περὶσσότερο ὅμως ἀπ' τὴ μοῖρα ὑπόλογα ἦταν τὰ λάθη μας. Δὲν ὑπῆρχε π.χ. κανένας λόγος νὰ ἐμφανιστῇ ὁ Σπυρομήλιος στὴ Μπατουτσίνα ποῦ ἦταν ἐχθρικό χωριό. Ὁ προορισμὸς του ἦταν γιὰ τὸ Μπάχοβο (Προμάχους). Ἔπρεπε νὰ κοιτάξῃ νὰ φτάσῃ μὲ κάθε θυσία τὸ ταχύτερο ἐκεῖ, νὰ ριζώσῃ, νὰ ὀργανώσῃ τοὺς κατοίκους καὶ ἔπειτα νὰ ἀσχοληθῇ μὲ ἄλλα χωριά.

Μεγαλύτερο ἦταν τὸ λάθος τοῦ Μωραΐτη-Κόδρου. «Μὲ θαυμασίαν πορείαν», ὅπως γράφει ὁ Ἐξαδάκτυλος, πέρασε ἀπαράτρητος τὰ 120 χιλιόμε-

τρα τοῦ κάμπου καὶ ἐγκαταστάθηκε πάνω στὸ βουνὸ Πάικο, μὲ κέντρο τὰ Λειβάδια. Στις 17 Μαΐου χτύπησε μιὰ βουλγαρική συμμορία, τὴν τσάκισε καὶ κυνήγησε πολλές ὥρες τὰ λείψανά της, ἕως ὅτου συνάντησε τὸν στρατὸ τῆς Τσερναρέας. Ἔκαμε τὸ λάθος νὰ περάσει τὴ νύχτα σὲ μιὰ γειτονική χαράδρα καὶ νὰ μείνη σ' αὐτὴν καὶ τὴν ἄλλη μέρα. Οἱ σκοποὶ τὸν εἰδοποίησαν ὅτι πλησίαζε τουρκικὸς στρατός. Ὁ Μωραΐτης τότε μὲ τὸν ἀνθυπολοχαγὸ Φραγκόπουλο καὶ μ' ὀλίγηρο τὸ ἐπιτελεῖο του ἀνέβηκε στὴν κορυφὴ τοῦ λόφου. Ἦταν ὅλοι ἄοπλοι. Οἱ Τούρκοι τοὺς εἶδαν, τοὺς πυροβόλησαν καὶ τοὺς σκότωσαν σὰν κοτσύφια! Ὁ Ἐξαδάκτυλος γράφει ὅτι ἀνέβηκε στὸ λοφίσκο γιὰ νὰ εἰσακριβώσῃ τὸ ἀληθὲς τῆς εἰδήσεως). Μὰ ἂν αὐτὸς πραγματικὰ ἦταν ὁ λόγος, δὲν ἔπρεπε νὰ πάρῃ καὶ ὅλους τοὺς ὑπαξιωματικούς καὶ τὸν Φραγκόπουλο ἐπάνω καὶ προπαντὸς χωρὶς ὅπλα. Εἶναι ὀλοφάνερο ὅτι στάθηκαν ὅλοι στὴν κορυφὴ μαζεμένοι καὶ ἄοπλοι γιὰ νὰ τοὺς δοῦν οἱ Τούρκοι, νὰ καταλάβουν ὅτι ἦταν Ἕλληνες, νὰ βεβαιωθοῦν ὅτι ἦταν ἄοπλοι καὶ ὅτι δὲν εἶχαν ἐχθρικές διαθέσεις. Περίμεναν ἴσως νὰ τοὺς χαιρετήσουν οἱ Τούρκοι μὲ μεγάλες τεμενάδες ἢ καὶ νὰ τοὺς παρουσιάσουν ὅπλα!

Εἶναι ἀλήθεια ἀκατανόητο πῶς ἓνας ὄριμος ἀξιωματικός, ὅπως ὁ λοχαγὸς Μωραΐτης, ποῦ εἶχε μάλιστα ὑπηρετήσει καὶ στὸ προξενεῖο Θεσσαλονίκης, παρεξήγησε τόσο πολὺ τίς σχέσεις μας μὲ τοὺς Τούρκους. Εἶχαν προηγηθῆ ἄλλωστε ὁ φόνος τοῦ Παύλου Μελά, ἡ αἰχμαλωσία τῶν σωμάτων Καπετᾶν Γιώργη καὶ Καλομενοπούλου, ἡ μεγάλη μάχη στὸ Μουρίκι, τῶν σωμάτων Κατεχάκη, Μάνου, Γύπαρη μὲ τίς βαρεῖες ἀπώλειες τῶν Τούρκων κλπ.

Τὸ σῶμα διαλύθηκε.

Διαλύθηκε καὶ καταστράφηκε καὶ τὸ σῶμα τοῦ Νταφώτη. Τὸ λάθος στὴν περίπτωσή του ἦταν ὅτι τὸν διάλεξαν γιὰ ἀρχηγό. Ἦταν ἓνας φαντασμένος· εἶχε ὑπηρετήσει, ὅπως ἔλεγε, στὴ γαλλικὴ λεγεῶνα τῶν ξένων στὴν Ἀμερική. Τὴν πῆραν, φαίνεται, γιὰ σχολὴ ἀνταρτοπολέμου. Ἀποβιβάστηκε στὴ Χαλκιδικὴ καὶ βάδισε πρὸς βορρᾶν μὲ πολλὰ ἄλογα, μουλάρια φορτωμένα καζάνια, τεντζερέδες, ἐφόδια κτλ. Σὰ νὰ ἦταν λόχος τῆς λεγεῶνας, ποῦ πήγαινε σὲ κάποιο ὄχυρὸ τῆς Σαχάρας. Πῶς καὶ ποῦ τὸν βρῆκαν; Ἐπῆρχαν ἄλλοι Κρητικοί, ποῦ εἶχαν ἤδη ἀγωνιστῆ στὴ Μακεδονία μὲ πολλὴν ἐπιτυχία. Ἦταν μάλιστα γνωστοὶ καὶ στοὺς ἀξιωματικούς τοῦ προξενείου ἀπ' τὴν δράση τους. Γιατί προτίμησαν ἓναν ποῦ δὲν ἤξερε κὰν ποῦ βρίσκεται ἡ Μακεδονία;

Ἄπ' τὰ τρία σῶματα ποῦ εἶχαν ξεκινήσει μαζί ἀπ' τὴ Βουλιαγμένη καὶ τὸ τέταρτο τοῦ Νταφώτη δὲν εἶχε ἀπομείνει παρὰ ἓνα, τοῦ Ἀκριτά (Μαζαράκη)! Τὰ τρία χάθηκαν, μάλιστα σχεδὸν πάτησαν στὸ Μακεδονικὸ ἔδαφος.

Εἶχεν αἰχμαλωτιστῆ νωρίτερα (Νοέμβριος 1904) καὶ τὸ μεγάλο σῶμα τοῦ Καπετᾶν Γιώργη.

Ὅταν ὁ Κων. Μαζαράκης ὑπηρετοῦσε στὸ προξενεῖο Θεσσαλονίκης μὲ τὸ ὄνομα Σεργάκης, εἶχε γνωριστῆ μέσω τοῦ δικηγόρου Μ. Θεοδωρίδη μὲ τὸν

νεαρό τότε Ραχμή μπέη, μεγάλο τσιφλικούχο και άργότερα βελή Σμύρνης και μεγάλο άξιωματούχο του νεοτουρκικού κομιτάτου. Μας συμπαθοῦσε τότε από αντίδραση στους κομιτατζήδες, που καταπατοῦσαν τὰ τσιφλίκια του, ὅσο μᾶς μισοῦσε άργότερα. Εἶχε στενό φίλο, ὅπως και ὄλοι οἱ τσιφλικούχοι μπέηδες, τὸν «γιατρό» Ἐντωνάκη, ἕναν παράξενο τύπο ἀπ' τὸ Πήλιο, Ἑλληνα δηλαδή ὑπήκοο. Λεγόταν γιατρός και ἔκανε τὸ γιατρὸ χωρὶς νὰ ἔχη πατήσει σὲ Πανεπιστήμιο. Ἦταν ὕμωσ ἔξυπνος, ζωηρός, εὐχάριστος. Τραγουδοῦσε ἐπίσης ὠραῖα και ἔλεγε περιφρημούς άμανέδες, που ζετρέλλαιναν τοὺς Τούρκους. Εἶχε και πολὺ μεγάλη ἐπιρροή σ' ὄλο τὸ «Ρουμλούκι», τὰ χωριά του κάμπου Βέροιας-Θεσσαλονίκης. Ἐπαιξε σπουδαιότατο και πολὺτιμο ρόλο σ' ὄλο τὸν άγώνα. Παρευρέθηκε και ἐπιστατοῦσε και στήν ἀποβίβαση τῶν σωμάτων Μαζαράκη, Μωραΐτη, Σπυρομήλιου και Δεμέστιχα.

Ἐπειτα ὅμως ἀπ' τὴ νεοτουρκική μεταπολίτευση (10 Ἰουλίου 1908) παρασύρθηκε ἀπ' τὴ φίλια του με τὸν Ραχμή και τοὺς ἄλλους μπέηδες, που εἶχαν πρωτοστατήσει στὸ κίνημα. Τοῦ ὑποσχέθηκαν, φαίνεται, πολλὰ και ὁ «γιατρός Ἐντωνάκης ἔγινε τυφλὸ ὄργανό τους. Οἱ δικοὶ μας ἀναγκάστηκαν νὰ τὸν ἐκτελέσουν. Τὴ διαταγή ἔδωσε ὁ Κ. Ρέντης, ὑπάλληλος τότε τοῦ προξενείου Θεσσαλονίκης.

Πολύτιμες ὑπηρεσίες στὸν άγώνα εἶχε προσφέρει και ὁ Χαλίλ μπέης τῆς Βέροιας. Τὸν περνοῦσαν ὄλοι για Ἄλβανό. Ἦταν Γιαννιώτισσα μητέρα του ὕμωσ τοῦ εἶχε μάθει μονάχα ἑλληνικά. Ἦταν οὐσιαστικά Ἑλληνας και τὸ ἔνιωθε. Ὁ Σταυρόπουλος «Κόρακας», που τὸν εἶχε γνωρίσει και ἐκτιμῆσει στὸν άγώνα και που ὑπηρετοῦσε τὸν καιρὸ τῆς ἑλληνοτουρκικῆς ἀνταλλαγῆς στὸ Γ' Σῶμα Στρατοῦ στὴ Θεσσαλονίκη, φρόντισε και εἰσηγήθηκε νὰ ἐξαίρεθῇ ὁ Χαλίλ ἀπ' τὴν ἀνταλλαγή. Τὸν εἶχαν κρύψει μ' ὄλο τὸ σῶμα του μιὰ μέρα στὸ Χαρεμλίκι του. Τὸ τηλεγράφημα ὅμως, που πρόσταζε τὴν ἐξαίρεση, ἔφτασε στὴ Θεσσαλονίκη τὴν ὠρα που ἔφευγε τὸ ἀτμόπλοιο με τὸν Χαλίλ. Μόλις ἀποβιβάστηκε στὴ Σμύρνη, οἱ Τούρκοι τὸν ξέκαμαν.

Ὅταν ἀποχωρίστηκε ὁ Μαζαράκης-Σεργάκης ἀπ' τὸν Ραχμή, στήν πρώτη συνάντησή τους, εἶπεν ὁ μπέης στὸ δικηγόρο Θεοδωρίδη: «Αὐτός εἶναι σίγουρα άξιωματικός». «Πῶς τὸ κατάλαβες»; ρώτησε ὁ Θεοδωρίδης, που δὲν ἤξερε τὸ πραγματικὸ ὄνομα και τὴν ιδιότητα τοῦ Μαζαράκη. «Δὲν εἶδες πῶς χαιρέτησε; Μονάχα ἕνας στρατιωτικὸς χαιρετᾶει ἔτσι», τοῦ ἀπάντησε.

Σ' ἕνα ἀπ' τὰ τσιφλίκια τοῦ Ραχμή κοντὰ στὸν Βάλτο τῶν Γιανιτσῶν ὀργανώθηκε και συγροτήθηκε τὸ πρῶτο μεγάλο σῶμα ἀπὸ 80 σχεδὸν ἄνδρες τοῦ «καπετὰν Γιώργη (Γεωργίου Σερίδη ἢ Σπανοῦ) ἀπ' τὴ Νεγοβάνη (Φλάμπουρο) τῆς Φλώρινας, σουλιωτικῆς καταγωγῆς. Ἦταν αὐτός που εἶχε παρατήσει μεγάλες δασικὲς ἐγκαταστάσεις και ἐκμεταλλεύσεις στὰ βουνὰ κοντὰ στὴ Βουλγαρία και ἄρχισε πόλεμο με τοὺς Τούρκους, γιατί σκότωσαν τὸ μονάκριβο γιό του. Τὸν Αὐγούστο τοῦ 1902 ἀκολούθησε τὸν Γιαγκόφ στὰ Κορέστια

και ἔπειτα στήν Ἑλλάδα, ἔπου ὁ Βούλγαρος συνταγματάρχης και ὑπαρχηγός τοῦ κομιτάτου τῶν Βέρχοβιστ ἀφέθηκε ἀνενόχλητος και ἐλεύθερος νά ἀναχωρήσῃ στή Βουλγαρία, αὐτός ὅμως φυλακίστηκε κάμποσες βδομάδες και ὕστερα ἀπελάθηκε στήν Ἰταλία. Ἦταν ἡλικιωμένος ἄντρας μέ μεγάλο κύρος στά βόρεια διαμερίσματα τοῦ βελαετιοῦ Θεσσαλονίκης, ἔπως γράφει ὁ Μαζαράκης.

Στά μέσα Νοεμβρίου τοῦ 1904 ξεκίνησε γιά τὸ Μπέλες. Στὸ Πέτροβο (Ἅγιο Πέτρο τῶν Γιαντισῶν) σταμάτησε γιά νά τιμωρήσῃ τοὺς δολοφόνους τοῦ ἑφημερίου τοῦ χωριοῦ. Ἐπιασε μερικούς, πού ἄρχισε νά τοὺς ἀνακρίνῃ μέ πολλή προσοχή και βραδύτητα. Ἦλθαν ὅμως οἱ Τούρκοι : Τὸν κάλεσαν νά παραδοθῇ και παραδόθηκε χωρὶς σχεδὸν ἀντίσταση μέ ἑβδομήντα τρεῖς ἄντρες.

Θά παρεξήγησε σίγουρα τὴν διαταγή ν' ἀποφεύγουν τὰ σώματα τίς συγκρούσεις μέ τοὺς Τούρκους. Τὴν ἴδια σύγχυση ἔπαθαν και ἄλλοι πολὺ περισσότερο μορφωμένοι ἀρχηγοί. Γεννᾶται ὅμως ἡ ἀπορία : Πῶς τὸν ἔστειλαν στὸ Μπέλες; Ὑπῆρχαν ἐκεῖ πάνω πιστὰ δικὰ μας χωριά, ἔπου νά βρῆ τροφή, στέγη, ἐφόδια, πληροφορίες, ὀδηγούς, ἀγγελιαφόρους κλπ.; Δύσκολα μποροῦσε νά κρατηθῇ ἓνα μεγάλο σῶμα σὲ ἐπαρχία μέ πολλὰ φιλικὰ χωριά ἀκόμη και τὸ καλοκαίρι. Πῶς θά στεκόταν ὁ καπετὰν Γιώργης μέ τοὺς ὀγδόντα ἄντρες του στὸ Μπέλες, στήν καρδιά τοῦ χειμῶνα, χωρὶς φιλικὰ χωριά; Ἐξ ἄλλου ἤξερε τὰ βορειότερα μέρη, ἔπου εἶχε κυνηγήσει Τούρκους μέ λίγους δικούς του. Θά προχωροῦσε τώρα και πρὸς τὸ Ράζλικ και τὰ βουλγαρικὰ σύνορα;

Στὸ προξενεῖο Θεσσαλονίκης ὑπηρετοῦσαν τότε οἱ ἀξιωματικοὶ Κ. Μαζαράκης, Μωρατίτης, Ἐξαδάκτυλος, Κάκαβος, πού εἶχαν παρακολουθήσει και μαθήματα γιά τὴν ἱστορία, γεωγραφία, ἐθνολογία τῆς Μακεδονίας κλπ. Δὲν φαίνεται ὅμως νά ἔμαθαν πολλὰ γιά τὸν ἀνταρτοπόλεμο. Μελέτησαν ἐπίσης τὴ βουλγαρικὴ γλῶσσα, ὄχι ὅμως και τὴν βουλγαρικὴ ὀργάνωση και τακτική.

Ὁ Ἀκρίτας ἐξακολούθησε τὴ δράση του στὸ Βέρμιο γύρω ἀπ' τὴν Ἐδεσσα και Νάουσα. Ἀρκετὰ χωριά ζανάγιναν πάλι δικὰ μας. Πῆγαν δηλαδὴ και δῆλωσαν στήν τουρκικὴ ἀρχὴ ὅτι ἔπρεπε νά λογαριαστοῦν στὸ ἔξῃς ἑλληνικά.

Μιά μέρα ἡ ἐπιτροπὴ τοῦ Μεσημεριοῦ ζήτησε ἀπὸ τὸν Ἀκρίτα ἐκδίκηση γιά τὴ δολοφονία τοῦ Παπαστογιάννη και ἕξι ἄλλων Μεσημεριωτῶν. Τοῦ εἶπαν ὅτι κάθε Κυριακὴ ἢ γιορτὴ οἱ κυριότεροι Βούλγαροι τοῦ χωριοῦ ἐκκλησιάζονταν σὲ μιὰν ἐκκλησία, μισὴ ὥρα πάνω ἀπ' τὸ χωριό, ἔπου συναντοῦσαν και κομιτατζήδες. Τὴν ἐπόμενη Κυριακὴ ὁ βουλγαρόπαπας και ἄλλοι ἑφτά συνοδοὶ του πῆγαν νά συναντήσουν τὸν Παπαστογιάννη και τοὺς ἄλλους ἕξι δικούς μας χωριανούς, πού εἶχαν θανατωθῇ πρὶν λίγο καιρὸ ἀπὸ τοὺς κομιτατζήδες. Κατὰ κακὴ τύχη κατέβαινε τότε ἀπ' τὸ βουνὸ ἓνας τουρκικὸς λόχος. Στὴ συμπλοκὴ πού ἀκολούθησε ἔπεσαν δυὸ νεαροὶ ὀπλίτες ἀπ' τὴν Ἐδεσσα, ὁ Γ. Βλάχος και ὁ Προκόπης, ἓνας ἀπ' τὸ Γραμματικόβο και ἓνας τέταρτος και πληγώθηκαν μερικοὶ ἄλλοι.

Πολλοὶ ἄνδρες του κουράστηκαν κι' ἀρρώστησαν, ἐνῶ ὁ ἴδιος εἶχε Ουα-

μαστή υγεία και άντοχή. Τοῦ ζήτησαν τὴν ἄδεια νὰ φύγουν ἀκόμα και ὑπαξιωματικοί. Ὁ Μαζαράκης τοὺς τὴν ἔδωσε. Ἔστειλε τὸν Γαρέφη στὰ χωριά τοῦ Ὀλύμπου και τῶν Πιερίων και τοῦ ἔφερε εἴκοσι πέντε λεβεντόπαιδα, ποὺ τὰ ἔντυσε μὲ ντουλαμάδες στὴ Νάουσα.

Γράφει ὅτι οἱ ἄντρες του πληρώνονταν 2,5 λίρες τούρκικες (χρυσές) τὸ μῆνα. Στὸ Μορίχοβο ἔπαιρναν μονάχα ἓνα εἰκοσόφραγκο. Ἦταν πλουσιότερο τὸ Βέρμιο;

Ἦρθε καινούργιο σῶμα ἀπὸ Χειμαριῶτες και Ἑπειρώτες. Εἶχαν δώσει τὸ λόγο τους στὸν Σπυρομήλιο (Μπούα) νὰ τὸν συναντήσουν, και ἐπειδὴ βρισκόταν πληγωμένος στὴ Νάουσα, τάχθηκαν μὲ τὸν Μαζαράκη. Ὅπως ἔμαθε ἀργότερα, οἱ ἀρχηγοὶ τους Σάββας και Θεοδόσης εἶχαν ἀποκτήσει στὴ Μικρὰ Ἀσία μεγάλη φήμη ἐνδόξων...ληστάρχων. Λεγόταν τότε ὅτι εἶχε δρᾶσει και στὴ Ρουμανία. Ὡστόσο ἀρχηγοὶ και ἑπλίτες, αἰσῶτοι και μεγαλόσωμοι ἄντρες», ἀποδείχθηκαν πειθαρχικότεροι και πιστότεροι και ἀπὸ τοὺς ὑπαξιωματικούς. Ἄφησαν τὶς καλύτερες ἐντυπώσεις, εἶχαν ὅμως και μεγάλες ἀξιώσεις: Ἦθελαν κάθε μέρα τὸ ἀρνάκι, τὸ κρασάκι τους ἀκόμα και τὰ γλυκά τους.

Τὸν Λύγουστο συναντήθηκαν στὸ πυκνὸ δάσος πάνω ἀπὸ τὴ Νάουσα μὲ τὸν Γάλλο δημοσιογράφο και βουλευτὴ Μισέλ Παμάρες, ποὺ θαύμασε τὴν πειθαρχία και τὸ παράστημα τῶν ἀνδρῶν.

Μιὰ μέρα ποὺ πῆγαινε ὁ Μαζαράκης σὲ κάποιο σπίτι στὴ Νάουσα, εἶδε ξάφνου νὰ ἔρχεται ἀπὸ τὴν ἀντίθετη διεύθυνση ὁ Τοῦρκος καιμακάμης μὲ τὴ συνοδεία του. Χώθηκε εὐθύς στὸ πρῶτο σπίτι τοῦ γέρου λαναραῖ ποὺ τὸν ἔκρυψε.

Εἶχε ζητήσει ὁ Κ. Μαζαράκης νὰ ἔρθη ὁ ἀνθυπολοχαγὸς Γ. Κατεχάκης γιὰ νὰ διευθύνῃ τὸν ἀγῶνα ἀπὸ τὴν Ἔδεσσα και τὴ Νάουσα. Ἦρθε και ἐγκαταστάθηκε στὸ ὑδροκίνητο ἐργοστάσιο τοῦ Γρηγόρη Τσίτση στὴν Ἔδεσσα ὡς μηχανικός. Μιὰ μέρα ὅμως παρουσιάστηκε ταραγμένος ὁ πρακτικὸς μηχανικός τοῦ ἐργοστασίου, Ναουσαῖος ὅπως και ὁ Τσίτσης, ὁ Κώστας Σουμειτάνος, και τοῦ εἶπε: «Ὁ καινούργιος μηχανικός μοῦ φαίνεται πολὺ ἀτζαμῆς (ἄπειρος, ἀνίδεος)». «Τώρα βγῆκε ἀπὸ τὸ Πολυτεχνεῖο», τοῦ ἀπάντησε ὁ ἐργοστασιάρχης. «Θεωρῶ μονάχα ξέρεϊ». «Ἀπὸ ὑδραυλ'κά και ν'ρά μπιτ' τιπ' το δὲ ξιέρ», συνέχισε ὁ πρακτικὸς μηχανικός, ποὺ δὲν ἤθελε βέβαια ἄλλον πάνω ἀπὸ τὸ κεφάλι του και μάλιστα κατώτερό του. «Ποῦ νὰ βρεθοῦν τὰ νερά στὴν Ἀθήνα, Κώστα!» ἀνταπάντησε ὁ Τσίτσης.

Ἄλλη μιὰ φορὰ παραπονέθηκε ὁ Κώστας ὅτι ὁ ἀτζαμῆς μηχανικός ἀπουσίαζε συχνὰ στὸ κυνήγι και ἔχωνε παντοῦ τὴ μύτη του. Ἐννοοῦσε τὰ εἰδικὰ δέματα μὲ βαμβάκι ποὺ ἔκρυβαν ὄπλισμό.

Ὁ Κώστας δὲν ξαναἐνόλησε τὸν Τσίτση. Κατάλαβε ὅτι κάποιο δεσμὸ και ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον εἶχε γιὰ τὸν νεαρὸ μηχανικό. Ἐνα πρωὶ ὅμως τοῦ εἶπε ὅτι εἶχε γίνεϊ τὴν περασμένη νύχτα συμπλοκὴ μὲ τουρκικὸ ἀπόσπασμα ἔξω ἀπὸ

τῆ Νάουσα καὶ τραυματίστηκε ὁ «ἀτζαμής» μηχανικός. Τὸν νοσήλευε ὁ γιατρὸς Περδικάρης στὸ ἐρημοκλήσι τῆς Παναγιούλας. Ὁ Τσίτσης αὐτὴ τὴ φορὰ τινάχτηκε ἀπ' τὸ κάθισμα. Στὴν συμπλοκὴ ἐκείνη ἔπεσαν κάπου δέκα παιδιὰ δικὰ μας, ὅπως γράφει στὰ ἀπομνημονεύματά του ὁ Παν. Παπατζανετέας (Μακεδονικὸς Ἀγών, σελ. 10).

Ὁ Κ. Μαζαράκης ἔφυγε ντυμένος Ναουσαῖος μὲ φεσάκι, μὲ τὸν περίφημο ἀμαξὰ Κιμπρίτη, ποὺ ἔκανε ὅλες τὶς ἐπινίνδυνες μεταφορές. Πῆρε μαζί του καὶ τὴ γριὰ μάνα του γιὰ νὰ γίνῃ πιὸ πιστευτὸ ὅτι θὰ πήγαιναν σὲ κάποιο μοναστήρι, σύμφωνα μὲ παλιὸ τάξιμο. Πῆγαν ὅμως στὶς ἐκβολές τοῦ Ἀλιάκμονα καὶ μὲ τὸ καΐκι τοῦ Βατικιώτη βρέθηκε πρῶτὴ τὴν ἄλλῃ μέρα ὁ Κ. Μαζαράκης στὸ Τσαγέμι.

Ὁ Κ. Μαζαράκης ἀναφέρει στὰ ἀπομνημονεύματά του χαρακτηριστικὸ ἐπεισόδιο τῆς ἐποχῆς ποὺ ὑπηρετοῦσε στὸ προξενεῖο τῆς Θεσσαλονίκης. Εἶχε σκοτωθῆ ὁ Παπασταμάτης, Βούλγαρος ἀρχιερατικὸς ἐπίτροπος καὶ ἀρχηγὸς τοῦ ἐκεῖ βουλγαρικοῦ κοιμητάτου. Ὅταν τὸ βράδυ πῆγε μὲ τὸν Ἐξαδάκτυλο (Ἀντωνίου) στὸ ἐστιατόριο τοῦ Τσάκωνα, ὄλοι τοὺς κοίταζαν μὲ χαμόγελα, τοὺς χαιρετοῦσαν μὲ ἐνθουσιασμὸ καὶ μερικοὶ τοὺς πλησίασαν νὰ τοὺς συγχαροῦν, ἐνῶ ἐκεῖνοι διαμαρτύρονταν ὅτι ἦταν ἀθῶοι τοῦ αἵματος τούτου». «Τότε ἐνοήσαμεν», γράφει, «ὅτι μᾶς ἐγνώριζαν ὄλοι, ἐνῶ ἐνομιζαμεν ὅτι ἐζῶμεν ἰνκόγκνιτο»!

Εἶχε κάνει τὸν φόνο ἓνας παράξενος τύπος, ὁ Ἀϊβαλιώτης, φοιτητῆς παλιὸς χωρὶς δίπλωμα, τολμηρὸς πολὺ καὶ λίγο ἀνισόρροπος. Παρακολούθησε τὸν Παπασταμάτη καὶ εἶδε ὅτι πήγαινε τὸ πρῶτὸ ἀπ' τὸ σπίτι του πλάι στὸ «καρσκόλι» (ἀστυνομικὸ σταθμὸ) καὶ γύριζε τὸ βράδυ μὲ συνοδεία πάντοτε δυὸ Τουρκαλβανῶν σωματοφυλάκων καὶ δυὸ Βουλγάρων τοῦ γραφείου. Ἐνα βροδάκι γλίστρησε στὸ σπίτι του καί, ἀφοῦ ἔφυγε ἡ συνοδεία καὶ ἔκλεισε ἡ πόρτα, ἄδειασε στὴν πλάτη του μιὰ μεγάλη κουμπούρα, ποὺ τὸν ἔρριξε ξερὸ καταγῆς. Καὶ ἀτάραχος βγῆκε ἔξω. Ἐπειδὴ ὅμως τὸ «λάκτισμα» τῆς κουμπούρας εἶχε πληγώσει τὸ μέτωπό του, πῆγε στὸ ἐλληνικὸ νοσοκομεῖο. Ἐτσι τὰ ἔμαθαν ὄλα οἱ προξενικοὶ καί, ὅπως γράφει ὁ Κ. Μαζαράκης, τὸν βοήθησαν.

Ὁ Ἀϊβαλιώτης ἀγωνίστηκε ἔπειτα στὴ λίμνη τῶν Γιανιτσῶν, ἔγινε ὀπλαρχηγὸς καὶ στὸ «Χουριέτ» (τὴ νεοτουρκικὴ μεταπολίτευση), τὸν Ἰούλιο τοῦ 1908, ἐκφωνοῦσε λόγους, ποὺ ἐνθουσίαζαν τοὺς Νεοτούρκους. Τὸν κολάκνευσαν, τὸν περιποιήθηκαν, τοῦ ὑποσχέθηκαν πολλὰ καὶ τὸν ἔκαναν δικό τους, ὅπως τὸν «γιατρὸ» Ἀντωνάκη. Καὶ τὸν σκότωσαν οἱ δικοὶ μας, ὅπως καὶ τὸν Ἀντωνάκη.

Ὁ Κ. Μαζαράκης ἀναφέρει καὶ τὸν τραυματισμὸ στὴ Θεσσαλονικὴ τοῦ Χατζημήτση, «πατρὸς βραδύτερον Βουλγάρου πρέσβεως ἐν Ἀθήναις». Ἦταν πραγματικὰ ὁ σπουδαιότερος Βούλγαρος ἔμπορος στὴ Θεσσαλονικὴ κάπου ἀπ' τὰ Βελεσά καὶ μὲ κάποια θέση στὸ ρωσικὸ προξενεῖο. Τοῦ ἔρριξε τέσσερις σφαῖ-

ρες ό τραμβαγιέρης Θανάσης Μήλιος στά λαδάδικα, μέ βοηθούς τόν Γρηγόρη Δημόπουλο άπ' τήν Έπανωμή και τόν Χαρίση άπ' τό Άσβεστοχώρι. Δέν χρειάστηκαν όμως καθόλου ν' ανακατευτούν. Ό Τοῦρκος σωματοφύλακας και δυό χωροφύλακες πού έτυχαν εκεί, τά έχασαν. Ό Μήλιος έκαμε τήν τραμβαγιερική στολή του νά τόν δείγνη σάν άξιωματικό. Καί «ζαμπίτ! ζαμπίτ!» (άξιωματικός), φώναζε ό Χαρίσης, γιά νά πιστευτῆ ότι ό φονιάς ήταν Τοῦρκος άξιωματικός. Πανάθλιο όμως ήταν τό περίστροφο, όπως ήταν κι' εκείνα τοῦ Μοναστηρίου στήν άρχή. Μιά σφαίρα μονάχα προχώρησε και έφτασε στήν ραχοκοκαλιά, όπου και κόλλησε. Αυτή τόν έστειλε στόν άλλο κόσμο άργότερα, σ' ένα νοσοκομείο τῆς Βιέννης.

Ό Δημόπουλος ζητοῦσε σώνει και καλά νά πάη άντάρτης, άν και ήταν δεκαεφτά ἤ δεκαοχτώ μόλις χρόνων, και μικροκαμωμένος. Ένας φίλος τοῦ αδελφοῦ του, ό Πελτέκης άπ' τό Άσβεστοχώρι, δημόσιος εισπράκτορας τῆς Τουρκίας και στενός συνεργάτης τοῦ έλληνικοῦ προξενείου, τόν πήγε εκεί, όπου ό διερμηνέας Άσκητής τοῦ εἶπε στά άστεία ότι, γιά νά πάρη διαβατήριο γιά τά βουνά, έπρεπε νά σκοτώσῃ πρώτα ένα Βούλγαρο ἤ ένα Τοῦρκο. Ό Δημόπουλος τό ίδιο βράδυ έρριξε κάμποσες τουφεκιές στόν αστυνομικό σταθμό τῆς Έπανωμῆς. Τόν χρησιμοποίησαν τότε οί άρμόδιοι μέσα στή Θεσσαλονίκη κι' έπειτα άπ' τόν τραυματισμό τοῦ Χατζημήτη τόν έστειλαν στό Βάλτο τῶν Γιαντισῶν, στό σῶμα τοῦ Γκόνου. Τόν εἶχεν όρκίσει μαζί μέ τόν Θανάση Μήλιο και τόν αδελφό του ό λεβεντόπαπας Παπαριστοτέλης τῆς Άγίας Τριάδος πάνω στό εὐαγγέλιο και σ' ένα πιστόλι μέσα στήν εκκλησία, μπροστά στό Άγιο Βῆμα. Τούς φίλησε στό μέτωπο και τούς εἶπε ότι γιά τήν πατρίδα έπρεπε νά σκοτώσουν άδίστακτα, όποιον τούς διατάζουν. Κατατάχτηκαν στό «Έκτελεστικό» τῆς Θεσσαλονίκης.

Τόν Όκτώβριο τοῦ 1907 έφτασε στήν περιφέρεια Βεροίας και Βάλτου ό Κόρακας (Σταυρόπουλος) μέ σαράντα άντρες. Άκολούθησε τόν δρόμο τῆς ξηρᾶς. Εἶχε μαζί του και έξι φορτία όπλα.

Στό συνοριακό σταθμό όλοι οί εὐζωνοι, ό καθένας χωριστά, τοῦ ζήτησαν νά τούς πάρη στό σῶμα! Ό όδηγός, πού θα τούς περνούσε στά σύνορα, εἶχε ρουφήξει κάπως περισσότερο οὔζο και τούς πήγαινε ἴσια πάνω στό τουρκικό σταθμό!

Εἶχε συγκεντρώσει και ό Κόρακας τούς άντρες του στή Βουλαγιαμένη. Ήταν τό γενικό όρμητήριο τῶν σωμάτων. Έφυγε μ' ένα καϊκι γιά τό Τσάγεζι. Στά μοναστήρια τῆς Ρετινιανῆς, όπου ό ἡγούμενος ήταν ένας σπάνιος λεβέντης, και τῶν Άγίων Πατέρων, όπου ό ἡγούμενος ήταν φτωχός και γέρος, μά προθυμότατος, βρῆκαν φιλοξενία, θαλπωρή, προθυμία, καλή καρδιά. Έγινε έπειτα τό μοναστήρι αυτό αποθήκη όπλων και κέντρον έφοδιασμοῦ τῶν σωμάτων.

Μόλις εγκαταστάθηκε στό Βάλτο και τοῦ έφτιαξαν ό «θαυμαστός» Άμνιώτης και τρεῖς άλλοι χωρικοί τήν καλύβα του, πού εἶχε τό ὄνομά του, πρώτο

μέλημα είχε να μπή και να «λημεριάσει» στη Βέροια. 'Η 'Επιτροπή της τοῦ ἔφερε ἀντιρρήσεις. 'Υπήρχαν στὴ Βέροια πολλοὶ Τοῦρκοι: κάτοικοι, στρατός, ἀστυνομία, χωροφυλακὴ, 'Εβραῖοι, καί, τὸ χειρότερο, ρουμανίζοντες φανατικοὶ καὶ ἀδιάλλακτοι. "Ένας ἀντάρτης, ποῦ εἶχε μπῆ νωρίτερα στὴν πόλη, βρέθηκε σκοτωμένος. Κι' ὅμως μπῆκε. Τὴν πρώτη νύχτα ἔμεινε μ' ὄλο τὸ σῶμα στὸ ἀκραῖο σπίτι τοῦ Κατινᾶ, ἐνὸς φτωχοῦ ἀνθρώπου, μὰ θαυμάσιου πατριώτη. Τὶς ἄλλες πέντε μέρες σκόρπισαν σὲ πέντε ἄλλα σπίτια. 'Ο Κόρακας ἔμεινε στὸ σπίτι τοῦ ἐμπόρου Μάρκου Καρακωστῆ. Τὸν ἐκθειάζει ἰδιαίτερα ὁ Κόρακας καθὼς καὶ τὸν ράφτη 'Εμμανουὴλ Φουντούκα, τὸν σχολάρχῃ 'Αργύρη Τσιγκριντάνο, τὸν Σιὺρ Μανολάκη, τὸν ἔμπορο Γιώργη Παπαντωνίου καὶ ἄλλους.

Ξαναμπῆκε λίγο ἀργότερα μὲ ὄδηγὸ τὸν «πολύτιμο» Καρανάσο καὶ μὲ τρεῖς μόνο ἄντρες, τοὺς Σκοτίδα, Κατσάμπα καὶ "Ἰτσο, ὄλους ντόπιους.

Οἱ ρουμανίζοντες εἶχαν ἀφηνιάσει. "Αρπαζαν μὲ τὸ ἔτσι θέλω τὴν ἐκκλησία τῆς Κάτω Παναγιᾶς καὶ κάθε Κυριακὴ πήγαιναν μὲ πομπὴ καὶ τραγοῦδια καὶ λειτουργοῦσαν. Οἱ Τοῦρκοι τοὺς εἶχαν πάντοτε μὴ στάξουν καὶ μὴ βρέξουν, ἂν καὶ συνεργάζονταν στενά μὲ τοὺς κομιτατζῆδες.

"Εμειναν τὸ σαββατόβραδο σ' ἓνα χαλασμένο ἐρημόσπιτο καὶ τὴν Κυριακὴ, ὅταν γύριζε ἡ πομπὴ ἀπ' τὴν Κάτω Παναγιᾶ, πετάχτηκαν καὶ οἱ τέσσερις ἔξω καὶ ἄρχισαν τὶς τουφεκιές. Σκοτώθηκαν δυὸ Τοῦρκοι καὶ ὁ ρουμανόπαπας Παπαγιώργης. Μέσα στὴν κατάπληξη καὶ τὴ σύγχυση μπῆκαν σὲ σπίτια καὶ ἀπὸ πόρτα σὲ πόρτα καὶ ἀπὸ αὐλὴ σὲ αὐλὴ βγήκαν ἔξω στοὺς λαχανόκηπους. Τὸ ἴδιο βράδυ βρέθηκαν πίσω στὴ λίμνη.

Τὸ ἐγχείρημα ἦταν ἀληθινὰ παράτολμο καὶ θαυμαστό. 'Η Κάτω Παναγιᾶ δὲν ξαναενοχλήθηκε. 'Ο φτωχὸς Καρανάσος ὅμως ἔφαγε ἄγριο ξύλο ἀπ' τοὺς Τοῦρκους.

Μπῆκε πάλι μ' ὄλο τὸ σῶμα στὴν Βέροια τὸ βράδυ τῆς Μεγάλῃς Παρασκευῆς τοῦ 1908. Εἶχαν ἐξαπολυθῆ τάγματα «κυνηγῶν» (ἀβτζῆ ταμποῦρ) στὸ Βέρμιο ἐναντίον του. Τὸ μεγάλο δάσος δὲν εἶχε ἀκόμη πρασινίσει γιὰ καλά. 'Ο 'Αλιάκμονας ἦταν ἀπ' τὴν πλημμύρα ἀδιάβατος. "Ετσι δὲν μπορούσε νὰ περάση στὰ Πιέρια. 'Απροσπέλαστος ἦταν καὶ ὁ Βάλτος τῶν Γιανιτσῶν ἐξ αἰτίας τῶν μέτρων, ποῦ εἶχαν πάρει οἱ Τοῦρκοι, καὶ τῶν πολλῶν βαλτοτόπων, ποῦ εἶχαν δημιουργηθῆ. Μοιράστηκαν σὲ ὄχτῶ σπίτια, ποῦ τοὺς δέχτηκαν μὲ ἐγκαρδιότητα καὶ προθυμία. Τὰ μεσάνυχτα τοῦ Μεγάλου Σαββάτου, ὕστερ' ἀπ' τὴν 'Ανάσταση, ἀποχαιρέτησαν τοὺς καλοὺς ἐκείνους ἀνθρώπους γιὰ νὰ ξαναβγοῦν στὸ βουνό, ἔπως τοὺς εἶπαν. Τρύπωσαν ὅμως δυὸ μέρες σ' ἓνα ἀπόμερο σχολεῖο μὲ κλειστὰ παράθυρα καὶ πόρτες, ὅπου ἔμειναν κλειδαμένοι. Δὲν τὸ ἤξεραν παρὰ μόνο οἱ δυὸ πιστοὶ ὄδηγοὶ Τσουκνίδας καὶ Καρανάσος καὶ ὁ δάσκαλος. Τὶς δυὸ μέρες τοῦ Πάσχα μὲ τὶς ἐπισκέψεις, τὰ φαγοπότια, τὰ γλέντια, τὰ μεθύσια μπορούσαν νὰ ξεφύγουν μερικὰ ἐπικίνδυνα λόγια. Τὴ νύχτα τῆς δευτέρας ἄφησαν τὸ σχολεῖο καὶ μοιράστηκαν σὲ σπίτια. 'Ο Κόρακας φιλοξενήθη-

κε στο άρχοντικό σπίτι του βαμβακέμπορα Καραγιώργη, που έγινε προσκύνημα. Τον επισκέφτηκαν πάρα πολλοί με το παράπονο ότι προτίμησε το έρημο κλειστό σχολείο απ' τὰ ανοιχτά στη διάθεσή του σπίτια τους.

Στό μεταξύ οι Τούρκοι ξεποδαριάζονταν στά κατσάβραχα και τὰ δασοτόπια του Βερμίου...

Στις 10 Μαΐου έστειλε απ' τή Νάουσα ένα αντάρτη νά σκοτώσει μέσα στη Βέροια, όπως οδήποτε, ένα σημαντικό Ρουμάνο. Ντύθηκε εκείνος χωριάτης, πήρε ένα γαίδαρο φορτωμένο κεράσια και άρχισε νά τὰ πουλάει στους δρόμους τής Βέροιας. Ξάφνου σκότωσε έναν απ' τή Δολιανή, που είχε κάμει πολλά. Παράτησε έπειτα γαίδαρο και κεράσια και τό 'σκασε. Ήταν πολύ άγριεμένα τὰ πράγματα με τούς ρουμανίζοντες. Στην περιοχή τής Βέροιας είχαν καταντήσει μάστιγα και πληγή. "Όχι μονάχα πρόδιναν τούς Τούρκους και συνεργάζονταν με τούς κομιτατζήδες, μά και σκότωναν πολλούς δικούς μας. Έκτός απ' τις βουλγαρορουμανικές συμμορίες, είχαν και δική τους, τόν Νταρλαγιάννη με δέκα άντρες. 'Ο Κόρακας έκανε πολλές προσπάθειες για νά τόν χτυπήσει. Έπιασε μόνο και καθάρισε τόν Μπεκήρ άγά, υπαρχηγό της, Τουρκαλβανόν απ' τή...Θεσσαλία, που είχε επικηρυχθή για φόνο και ληστεία και βρήκε καταφύγιο στο «Τουρικό» και στη συμμορία του Νταρλαγιάννη.

Στις 18 του Γενάρη του 1908 ήταν ο Κόρακας στο Τσέρνοβο, ένα χωριό ψηλά στο Βέρμιο. Το χιόνι ξεπερνούσε τόν πήχυ. Τήν αυγή φάνηκαν οι Τούρκοι και άρχισαν νά κυκλώνουν τό χωριό. 'Ο Κόρακας έκανε έξοδο. Διασταυρώθηκε μ' έναν αξιωματικό, που καβάλα στο άλογο με τό περιστροφο στο χέρι και με δέκα-δεκαπέντε στρατιώτες πήγαινε νά πιάσει κάποια θέση. 'Ο Κίτσος τότε, ένα πελώριο κριάρι με μεγάλα κέρατα, «μανάρι» του σώματος, από ήρωισμό ή φόβο όρμησε στα πόδια του άλόγου. 'Ο αξιωματικός βρέθηκε ανάσκελα στο χιόνι. Οι στρατιώτες ξεπαγιασμένοι και κουρασμένοι τὰ έχασαν. "Αν ήθελαν, μπορούσαν οι αντάρτες νά τούς ξεκάνουν με τή μεγαλύτερη εύκολία.

Αιχμαλωτίστηκε ο Κίτσος και οδήγήθηκε θριαμβευτικά στη Βέροια. Τόν έβγαλαν σε δημοπρασία μαζί με τὰ νομίσματα, που κρέμονταν στο μέτωπο και τὰ κέρατά του. Με έντολή του γιατρού Βελτσιόδη και του εμπόρου Καρακώστα, τής Έπιτροπής Βεροίας, πλειοδότησε και τόν άγόρασε ένας δικός μας χασάπης και τό άπωλοδός πρόβατο ξαναβρέθηκε τό σώμα, όπου έγινε δεκτό με ένθουσιασμό, χάδια και ζάχαρη. "Υστερα όμως από ένα μήνα σε μιá νυχτερινή μικροσυμπλοκή ο Κίτσος τό έβαλε πάλι στα πόδια και κρύφτηκε πίσω από μερικά πυκνά και μακρινά χαμόκλαδα. Τόν έπιασαν και τόν έφαγαν. "Αν ξαναπήγαινε αιχμαλώτος στη Βέροια θά τήν είχε πολύ άσχημα ο χασάπης, που τόν είχε αγοράσει, και ίσως και άλλοι. 'Ο Κόρακας μπήκε άλλη μιá φορά στη Βέροια και έρραψε στολές Τούρκου αξιωματικού για τόν εαυτό του και στρατιωτών για τέσσερεις άντρες του. Ράφτης ήταν ένας καλός Έλληνας, ο Μανόλης Φουντούκας, που έντυνε και τούς αξιωματικούς. 'Ο «πιστός» Άρνιώτης του προμήθευσε τὰ

άλογα και εύθως ξεκίνησαν για ένα βουλγαροχώρι. Παρουσιάστηκαν ως μικρό τούρκικο απόσπασμα. Ο Σκοτίδας ήξερε τούρκικα και έκανε τις συνεννοήσεις με τους χωρικούς. Έτσι με τις τουρκικές στρατιωτικές στολές ζέκαναν πολύ εύκολα τρεΐς, που άλλιώς δεν ήταν δυνατό να τους βάλουν χέρι.

Ο Σκοτίδας ήταν ένας ξανθός γίγαντας με μεγάλα γένεια απ' το χωριό Ροζομανίκη της Βέροιας. Με τον άδελφό του και δυο άλλους είχε κάμει ληστής σ' εκείνα τα μέρη δέκα και περισσότερα χρόνια. Αφ' ότου όμως κατατάχτηκε σέ άνταρτικό σωμα, έγινε πειθαρχικότερος, εύγενικότερος, τιμιότερος και προθυμότερος από κάθε άλλον. Και πολεμούσε σαν λιοντάρι σωστό, όπως γράφει ο Σταυρόπουλος.

Όταν άνακηρύχτηκε το «Χουριέτ»), ο Κόρακας προτίμησε να φύγει κρυφά στην Ελλάδα. Άνέθεσε την άρχηγία του σώματος στον Σκοτίδα, που κατέβηκε στη Βέροια, όπου δέχτηκε τις προσφωνήσεις, τις άνθοδέσμες, τα φιλιά των νεοτούρκων. Έπειτα όμως από δυο χρόνια οι νεότουρκοι τον δολοφόνησαν.

Άρχές Δεκεμβρίου του 1907 συναντήθηκαν στη Νάουσα τα σώματα του Κόρακα, που έπαιρνε στη δικαιοδοσία του και τη Νάουσα, του Χρίστου Καραπάνου, που έρχόταν απ' την Καρατζόβα (Άλμωπία), και του Τσίπουρα, που έφρουγε για τα σύνορα, κάπου ενενήντα άντρες. Το βράδυ δείπνησαν οι τρεΐς καπεταναΐοι στο άρχοντικό του Βασίλη Κόκκινου, που είχε επιχειρήσεις και στην Αίγυπτο. Παρακάθησαν βιομήχανοι και άλλοι πρόκριτοι Ναουσαΐοι και ο περίφημος άμαξάς Άθ. Κιμπρίτης, που κουβαλούσε χωρίς κανένα δισταγμό όπλα, πληγωμένους πολλούς που κρύβονταν κλπ, και ο λαμπρός οδηγός Πάσχος. Μια κοπέλα μεγαλωμένη στην Αίγυπτο δεν μπορούσε να κρύψει τη χαρά της, γιατί «είχε την τιμή», όπως είπε, «να γνωρίσει τους γενναίους άγωνιστάς με την τόση δόξα». «Και με ψείρες» πρόσθεσε γελώντας ο Τσίπουρας. Μά τάραξε το δείπνο άπεσταλμένος του σταθμάρχη της Νάουσας, που πληροφορούσε ότι έρχόταν για τη Νάουσα ένα έκτακτο τραϊνο με όλοκληρο τάγμα.

Την προηγούμενη μέρα ο Κόρακας στο σπίτι του γέρο Άντώνη Περδικάρη τά λέγε μαζί του, έψηνε κάστανα και έπινε το περίφημο κρασί της Νάουσας. Μά ξάφνου ήρθαν Τουρκοί άστυνομικοί και ο «μουντίρης» (υπόεπαρχος). Ο Περδικάρης κάτι τότε έσμπρωξε στο τζάκι και εύθως τότε όλόκληρο με τη φωτιά, τη σάχτη, τά κάστανα κουνήθηκε, χώθηκε στο τοίχο και φάνηκε μια άνοιχτή καταπακτή, όπου μπήκε ο Κόρακας. Οι Τουρκοί του είπαν ότι σίγουρα είχε τον Κόρακα στο σπίτι. Ο Περδικάρης τους εξήγησε τούρκικα ότι «κόρακα» λένε το μαύρο πουλί και ίσως να ήταν κανένα στο σπίτι και πάνω στα κεραμίδια.

Υπάρχει όμως στα άρχεία του Υπουργείου Έξωτερικών άναφορά του προξενείου Θεσσαλονίκης, που λέγει ότι ένας λοχαγός, άρχηγός σώματος, φόρεσε χρυσοκέντητο ντουλαμά με τά τρία άστέρια του βαθμού του και έθροنیστηκε στη Νάουσα χωρίς να βγή καθόλου έξω.

Δημιουργήθηκαν στο μεταξύ βορειότερα και άλλα σώματα και μάλιστα από ντόπιους. Στους Προμάχους, το θρυλικό Μπάχοβο, που τόσο απασχόλησε τον Κ. Μαζαράκη και τον Λ. Κορομηλά, ήταν το «οικογενειακό σώμα» του Τσότσου Βέσκου ή Μπαχοβίτη. Το αποτελούσαν ο πατέρας του, οι θεϊοί και τὰ ξαδέλφια του! "Εμοίωσε του περιβόητου Μήτρου Βλάχου, που συγκρότησε τὴν πρώτη σχεδὸν βουλγαρική συμμορία στὰ Κορέστια και τὴν ἐπαρχία Καστοριάς ἀπ' τὸν πατέρα του και δυὸ θεϊοὺς τοὺς Ἀρβανιτόβλαχους! Ὁ Τσότσος και ἡ "οικογένειά" του ἀναγκάστηκαν νὰ πάρουν τὰ βουνά. Οἱ Πρόμαχοι εἶναι πλουσιότατο χωριὸ σὲ μεγάλα βουνά και δασοτόπια.

Τὴν περίοδο 1903-1904, πὸ ἐπικρατοῦσαν οἱ κομιτατζήδες, φρόντισαν νὰ ἐφαρμόσουν τὴν τακτική τοῦ «ἀθήρα βιώσας». Κατόρθωσαν ὅμως και νὰ προστατεύσουν τὸ χωριὸ τους.

Τὸν Αὐγούστο τοῦ 1904 πολλοὶ κομιτατζήδες με ἀρχηγοὺς τὸν Καρατάσο, τὸν Χατζή και τὸν Κιόρη κύκλωσαν τὸ χωριὸ και κάλεσαν στὸ σπίτι τοῦ ἐφημερίου Παπαδημητρίου Οἰκονόμου ὅλους τοὺς χωριανούς. Οἱ τρεῖς βεοβόδες στὶς δημηγορίες τους με στερεότυπη μονοτονία διατύπωσαν τελεσεγραφικὴ ἀξίωση νὰ ἀποκηρύξῃ τὸ χωριὸ τὸν "Ἐλληνα Μητροπολίτη «Μογλεῶν και Φλωρίνης», που εἶχε τὴν ἔδρα του στὴ μακρινὴ Φλώρινα, και νὰ γίνῃ βουλγαροσχιματικό, γιατί οἱ Βούλγαροι πάλευαν γιὰ τὴν «λευτεριά» και εἶχαν μητρική τους γλώσσα τὸ τοπικὸ βουλγαρικὸ ἰδίωμα. Γιὰ νὰ προσδώσουν μάλιστα μεγαλύτερη βαρῦτητα στὰ λόγια τους, κομμάτιασαν ἐκεῖ μπροστὰ σ' ὅλους ἕνα φτωχὸ ἀνθρώπο ἀπ' τὸ Ἴδα, τὸν Μλαντένη Δημήτριον Μποζίνου, που βρέθηκε γιὰ κακὴ του τύχη ἐκείνη τὴ μέρα στοὺς Προμάχους και εἶχε κάμει τὸ θανάσιμο ἀμάρτημα νὰ συνοδεύσῃ τὸν Μητροπολίτη στὴν Ἀριδαία. Δὲν πείραξαν ὅμως κανένα Μπαχοβίτη, ἀπ' τὸ φόβο μὴν ἀγριέψουν και τὸ χωριὸ και ἡ "οικογένεια" τοῦ Τσότσου.

"Ὅταν σὲ λίγο ἄρχισε και ἀπ' τὸ μέρος μας ὁ ἐνοπλος ἀγώνας, ξεσπάθωσε και ὁ Τσότσος.

Γνώρισα τὸν Τσότσο και τὴν «οικογένειά του» τὸν Ἰανουάριο τοῦ 1907, ὅταν τὰ σώματα Βρόντα και Βολάνη ἀναγκάστηκαν νὰ ἀφήσουν τὸ Μορίχοβο και νὰ ζητήσουν καταφύγιο στὴν περιοχὴ τῶν Προμάχων. Ἦταν ὅλοι τους γεροὶ και ὑψηλόσωμοι ἄντρες, πρόθυμοι, φιλότιμοι και ντόμπροι. Ὁ μόνος ἑλληνόφωνος μεταξύ τους ἦταν ὁ παλιὸς γερολύκος τῶν βουνῶν Ζαρκάδας. Ἐμειναν τὰ δυὸ ξένα σώματα στὸ λημέρι τοῦ Τσότσου, σαράντα περίπου μέρες, σὲ καλύβες ἀπὸ ἐλατόκλαδα. Τὸ ὑψόμετρο ἦταν κοντὰ δυὸ χιλιάδες μέτρα και τὸ χιόνι πάνω ἀπὸ δυὸ μέτρα. Ὡστόσο κάθε τρίτῃ μέρα ἔφταναν πρῶι πρῶι ἐκεῖ πάνω ὀχτώ-δέκα χωρικοὶ φορτωμένοι ψωμιὰ και ἄλλα τρόφιμα. Περπατοῦσαν ὅλη τὴ νύχτα πάνω σὲ χιονισμένα κατσάβραχα, γκρεμούς, δασοτόπια, με κίνδυνο νὰ πέσουν σὲ ἐνέδρες Τούρκων και Βουλγάρων.

Τὸν Δεκέμβριο τοῦ 1905 ὁ Κατσίγαρης και ὁ Τσότσος χτυπήθηκαν με

κομιτατζήδες. "Ήπεσαν ὁ Καραγιαννάκης ἀπ' τὴν Κρήτη καὶ ὁ Βασ. Ζάνας ἀπ' τὸν Ἅγιο Δημήτριο τῆς Κατερίνης, καὶ πληγώθηκαν δυὸ ἀπ' τὴν νότια Μακεδονία καὶ ἓνας ἀπ' τὴν Κρήτη.

Στις 18 Ἰουλίου τοῦ 1907 ὁ Τσότσος μὲ δυὸ ἄντρες ἔπεσε σὲ ἐνέδρα καινοσύριας καὶ μεγάλης συμμορίας κομιτατζήδων μὲ ἀρχηγὸ τὸν Μιλάνωφ. Στὸν κρότο τῶν ὅπλων ἔτρεξαν οἱ ἄλλοι ἄντρες τοῦ σώματος καὶ χωρικοί. Σκοτώθηκε ὁ Προμαχώτης Γεώργιος Στούπης ἢ Μαλέτσικος, ἔχασε ὅμως καὶ ὁ Μιλάνωφ τρεῖς ἄντρες καὶ τὸ...πόδι του. Τὸ 1912 στὸν πόλεμο, ὅταν εἶδε στὰ Σκόπια μερικοὺς Προμαχωῖτες, ἔστειλε χαιρετισμὸ στὸ χωριὸ καὶ τοὺς ἔδειξε τὸ κομμένο πόδι.

Στις 3 Δεκεμβρίου τοῦ 1907 ὁ Τσότσος καὶ ἓνα σῶμα τοῦ Μοριχόβου εἶχαν ἄλλη συμπλοκὴ μὲ κομιτατζήδες. "Ἐπεσαν δυὸ παιδιὰ ἀπ' τὰ χωριά τοῦ Μοριχόβου, οἱ Στόικος Τόσιου καὶ Στόικος Χρήστου.

Τὸ φθινόπωρο τῆς ἴδιας χρονιᾶς εἶχαν καταφύγει στὸ σῶμα τοῦ Τσότσου δυὸ φυγόμενοι Τοῦρκοι. Ἀποδείχτηκαν ὅμως ὅτι ἦταν σταλμένοι ἀπὸ κάποιο φιλοβούλγαρο μπέη, πού τοὺς ὑποσχέθηκε ἑκατὸ λίρες γιὰ κάθε κεφάλι τῆς «οἰκογενείας» Τσότσου. Δὲν ἔδινε βέβαια ἀπ' τὴ τσέπη του τὰ μεγάλα αὐτὰ ποσὰ ὁ μπέης.

Οἱ γυναῖκες, μητέρες, ἀδελφές, θυγατέρες τοῦ Τσότσου καὶ τῶν ἀντρῶν του κάτω στὸ χωριό, ὅσες φορές εἶχαν ἐνοχλήσεις καὶ πιέσεις ἀπ' τὴν χωροφυλακὴ καὶ τὸ στρατό, παρουσίαζαν γράμματα μὲ κανονικὰ γραμματόσημα καὶ ταχυδρομικὲς σφραγίδες, πού ἔλεγαν ὅτι ἔφυγαν οἱ «φεράρ» (φυγόμενοι) ἀπ' τὴν Ἀθήνα στὴν Ἀμερικὴ καὶ ἄλλα ἀπ' τὸ Νέο κόσμος, πού βεβαίωσαν ὅτι εἶχαν πιάσει κιόλας δουλειά. Τὸ «Κέντρον» Θεσσαλονίκης καὶ τὸ «Κομιτάτο» τῆς Ἀθήνας εἶχαν φτιάξει τίς πλαστέες σφραγίδες καὶ εἶχεν προμηθευτὴ τὰ γραμματόσημα.

Τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1912 ὁ Τσότσος ἦταν πάλι στὸ βουνὸ μὲ πολλοὺς γύρω του ἀπ' τοὺς Προμάχους καὶ τὰ ἄλλα χωριά, πού προτίμησαν ἀπ' τὴ θητεία στὸν τούρκικο στρατό. Μὲ αὐτοὺς καὶ τὸν ἀρχιμανδρίτη Νίκανδρο, ἀρχιερατικὸν ἐπίτροπο Κρατζόβας, πού εἶχε ἀνασκουμπώσει τὸ ράσο του καὶ μ' ἓνα ὄπλο στὸν ὄμο καὶ πολλὰ φυσέκια στὸ στήθος εἶχε πάρει τὰ βουνά, κατέβηκε στὴν πρωτεύουσα τῆς ἐπαρχίας Ἀριδέα, τότε Σούμποσκο, καὶ ἔστησε τὴν ἐλληνικὴ σημαία, ὅχι μὲρες προτοῦ φτάσῃ ὁ ἐλληνικὸς στρατὸς ἢ πλησιάσῃ ὁ βουλγαρικὸς.

Καὶ τὸ τιμητικὸ γιὰ τὸν Τσότσο εἶναι ὅτι δὲν μάτωσε μύτη, οὔτε ἔπαθαν οἱ πολλοὶ ἐκεῖ Τοῦρκοι, ὅσα σημειώθηκαν σὲ ἄλλες περιοχὲς στὴ μεγάλη τότε ἀναστάτωση.

Πέθανε τὸ 1941, ὅταν μπῆκαν οἱ Γερμανοί. "Ἀνθρωποι, ὅπως αὐτὸς καὶ ὁ Ἄντ. Ζώης, μποροῦσαν νὰ βασιλεύουν σὲ τρομεροὺς κινδύνους, σὲ μεγάλες περιπέτειες, ὅχι ὅμως καὶ στὴν κατάρρευση τῆς πατρίδας τους!

“Ένας γιός του έπεσε στην Άλβανία, άλλοι δυο τουφεκίστηκαν απ’ τους Γερμανούς.

“Ο Γιάννης Ράμναλης θαυματουργούσε στην περιφέρεια Λαγκαδά και βορειότερα με τὸ σῶμα-φάντασμα, πού δούλευαν οἱ άντρες του τὴ μέρα στὰ χωράφια και έπαιρναν τὴ νύχτα τὰ ἔπλα.

“Άλλο «οἰκογενειακὸ» σῶμα ἦταν τῶν ἀδελφῶν Δουγιάμα στην περιαχὴ Γουμένιτσας-Γεωγελῆς, πάνω στὸ Πάικο. Ἦταν απ’ τὴν ὄρεινὴ Μπαροβίτσα ἢ Καστανερή. Ἀρχηγὸς ὁ δεύτερος απ’ τοὺς ἀδελφούς, ὁ Λάζος.

Τὸν γνώρισα στὴν Ἀθήνα τὸ 1908 ἢ 1910. Μαῦ εἶπε τότε ὅτι τὸ χωριὸ του πρὶν 100 ἔως 150 χρόνια μιλοῦσε βλάχικα (Μογλενίτικα). Καὶ εἶναι βέβαιο και απ’ τὴν ἐπιστήμη (Τσβίτς, Βάιγκαν, Παπαγεωργίου) ἀνεγνωρισμένο ὅτι τέσσερα ἐκεῖ ὄρεινὰ χωριά ἔχουν ἀντικαταστήσει τὰ βλάχικα με τὸ τοπικὸ σλαβόφωνο ἰδίωμα τὸν περασμένο αἰῶνα.

Βρέθηκαν οἱ ἀδελφοὶ στὰ βουνὰ ἀπὸ μιὰ παράξενη και χαρακτηριστικὴ αἰτία. “Ο γιός τοῦ «μουχτάρη» (προέδρου) τοῦ χωριοῦ μαζί με τὸν Τοῦρκο ἀγροφύλακα Σιαμπάν σκότωσαν τὸ 1901 μιὰ γυναίκα. “Ο πρόεδρος κάλεσε τὸν Τράικο, τὸν μεγαλύτερο, και ἕναν ἄλλον και τοὺς εἶπε «ἐμπιστευτικά» ὅτι τοὺς ζητοῦσε ἡ ἀστυνομία γιὰ τὸ φόνο τῆς γυναίκας στὴν Γουμένιτσα, ὅπου πολλὰ θὰ εἶχαν νὰ πάθουν. “Ο Τράικος προτίμησε νὰ πάρη τὰ κορφοβούνια παρὰ νὰ συρθῆ στις φυλακὲς και τὰ μουντρούμια. “Ο γιός τοῦ μουχτάρη ἔμεινε ἀνενόηλος.

Βρῆκε τὸν μετὰ του και ὁ Λάζος. Κάθε λίγο και λιγάκι τὸν ἔσερναν στὴν ἀστυνομία και τὰ κρατητήρια γιὰ τὸν «φερόν» (φυγὸδικο) ἀδελφὸ του. Ἀναγκάσθηκε στὸ τέλος νὰ πάρη και αὐτὸς τὰ βουνὰ. “Επιασαν τῶρο οἱ Τοῦρκοι τοὺς ἄλλους δυὸ ἀδελφούς, Γκόνο και Μῆτρο, τοὺς κατέβασαν στὴ Γουμένιτσα, τοὺς πῆγαν δεμένους στὰ Γιανιτσά, τοὺς ξανάφεραν στὴ Γουμένιτσα, γιὰ νὰ τοὺς στείλουν πιὰ ἴσια στὸ Ἐπταπύργιο τῆς Θεσσαλονίκης. “Ὅ σκασαν κι’ αὐτοὶ απ’ τὸ κρατητήριο και πῆγαν ν’ ἀνταμώσουν τοὺς ἄλλους δυὸ ἀδελφούς. “Ἔτσι και τὰ τέσσερα ἀδέλφια βρέθηκαν, «φερόν» και ἐπαναστάτες, στὸ γνώριμό τους Πάικο.

“Ὅπως ἦταν φυσικό, πλησίασαν και συνεργάστηκαν με τὸ κομιτάτο. Κυριαρχοῦσε ὁ βοεβόδας Ἄποστόλ, ὁ «ἥλιος τῶν Γιανιτσῶν», ὅπως τὸν ἔλεγαν, ἕνας ἥλιος ὅμως, πού ἔκαιε και κατέστρεφε. Ἡ ἔκθεση τοῦ προξενείου Θεσσαλονίκης τῆς 20 Μαΐου 1904 με ἀριθμὸ 2140 τὸν παρουσίαζε καθαρὸ ληστή. “Ὅλμησε νὰ ζητήσῃ και απ’ τοὺς Τοῦρκους τοῦ Μαγιαντάχ χρήματα. Οἱ κομιτατζῆδες εἶχαν κηρύξει τὸν πόλεμο στὰ ἔμφυχα και τὰ ἄψυχα τῶν Ἑλλήνων τῆς Γουμένιτσας. Σκότωναν τὰ ζῶα, ἔκοβαν και κατέστρεφαν ἀμπέλια και δένδρα, ἔκαιαν ἀποθήκες, σπίτια, ἐγκαταστάσεις, ἀγούρια κλπ. Οἱ τέσσερεις ἀδελφοὶ κρατοῦσαν ἐφεκτικὴ στάση και φρόντιζαν νὰ μένουν στὴ σκιά.

Ἐέσπασε ἡ γκρίνια και τὸ ἀλληλοφάγωμα τῶν κομιτατζῆδων. “Ο Ἄπο-

στόλ ήταν με τὸ κομιτάτο τοῦ Σαράφι, καὶ ὁ Ἰβάν Καρασούλης με τοὺς Βέρχοβιστ. Ἦρθαν σὲ σύγκρουση. Οἱ τέσσερες ἀδελφοὶ βοηθοῦσαν τὸν Καρασούλη καὶ κινήθησαν σὰν λαγὸ τὸν «Ἥλιο τῶν Γιαντισῶν». Τὸν χτύπησε ἔπειτα κι' ὁ στρατός. Δὲν πέρασε ὅμως καλύτερα καὶ ὁ Ἰβάν Καρασούλης. Τὸν ἐξόντωσε τουρκικὸ ἀπόσπασμα τὸ Φεβρουάριο τοῦ 1905 μαζί με τὴ συμμορία του ποὺ ἀποτελοῦνταν ἀπὸ 30 κομιτατζήδες κοντὰ στὴ Γευγελή, στὸ Σμίλ. Στὴν τσάντα του βρέθηκαν, ἐκτὸς ἀπὸ ἄλλα ἔγγραφα ποὺ πιστοποιοῦσαν ὅτι εἶχε κάμει καὶ τὸ μεγάλο κατόρθωμα νὰ σφάζῃ δυὸ φτωχὲς δασκαλίτσες, καὶ ἡ ἐπιστολὴ μετὰ τὸ «Ἀδελφέ μας Ἰβάν».

Μὲ τὴν οὐδετερότητα στὴ διαμάχη μεταξὺ τῶν κομιτάτων συγκέντρωσαν ἀρκετοὺς ὀλόγυρά τους. Ὅταν ὅμως πρότειναν νὰ ταχθοῦν μετὰ τὴν ἐλληνικὴ παράταξη, τοὺς ἀκολούθησαν μονάχα ἕξι συγγενεῖς. Οἱ ἄλλοι πῆγαν μετὰ τὸν χωριανὸ τους Γκιουπτισε, ποὺ ἀναδείχτηκε φανατικὸς Βούλγαρος.

Κατέβηκαν πιά στὸν Βάλτο τῶν Γιαντισῶν, ὅπου ὁ Λάζος φωτογραφήθηκε μαζί μετὰ τὸν Κάκαβο (Ζώη) καὶ Ἄλ. Μαζαράκη (Ἰωαννίδη).

Ξαναβέβαιναν ὅμως συχνὰ τὸ βουνό τους, ὅπου δὲν ἔπαυαν νὰ δίνουν τὸ παρόν. Ἡ κατάσταση εἶχε γενικὰ καλύτερεῦσει. Ἀνέβαιναν τώρα συχνὰ στὸ Πάικο καὶ ὁ Κατσιγάρης ἀλλὰ συχνότερα ὁ λοχίας Χρ. Καραπάνος. Εἶχε δημιουργηθῆ καὶ μιὰ πλειάδα ἀπὸ ντόπιους ὄπλαρχηγούς, ποὺ καθιστοῦσαν ὀλοένα δυσκολώτερη τὴ θέση τῶν κομιτατζήδων. Ἦσαν ἀπ' τὰ Μεγάλια Λειβάδια, τὴν καρδιά τοῦ Πάικου. Ὁ Στέργιος Ναοὺμ καὶ ὁ Νικόλαος Νέσιος, ἀπ' τὴν Ὅσιανη, ὁ Γκόνος Πελετέκης, ποὺ ἔπαιξε σημαντικὸ ρόλο στὴν ἐξόντωση τοῦ Ἰβάν Καρασούλη καὶ τῆς μεγάλης συμμορίας του, ὁ Βασίλειος Βάνδος καὶ ὁ Βασίλειος Τσελεμπές ἀπὸ τὰ Τρία Ἐλατα (Λέσκοβα). Στὴν περιφέρεια Δοϊράνης-Γευγελῆς ὁ Γεωργ. Καραϊσκάκης ἀπ' τὴ Μπογδάντσα ἔκαμνε θραύση. Μὲ τὴ βοήθεια τοῦ τότε διευθυντῆ τοῦ σχολείου Δοϊράνης Ἀναστασίου Παπαϊωάννου, ποὺ χειροτονήθηκε ἀργότερα ἀρχιμανδρίτης Νικάνδρος, σχημάτισε τὸ 1906 ἓνα σῶμα ἀπὸ τὰ παιδιά τῆς περιοχῆς, ποὺ ἔγινε θρωῖλος. Ἄλλος ὄπλαρχηγὸς ἦταν καὶ ὁ Μιχ. Σιωνίδης, ἀπ' τὸ Ματσίκωβο τῆς Γευγελῆς. Μπορεῖ νὰ θεωρηθῆ βέβαιον, ὅτι ἐπικρατήσαμε σ' ἕλην ἐκεῖνη τὴν περιοχὴ. Οἱ κομιτατζήδες ἀναγκάστηκαν ν' ἀποσυρθοῦν βορειότερα. Ὅπως γράφει ὁ κ. Ἰωσήφ Ξάνθος στὴν Ἱστορία τῆς Γευγελῆς (σελ. 138), ὅλα σχεδὸν τὰ χωριά εἶχαν γίνεи δικὰ μας, εἶχαν δηλαδὴ δώσει στὴν τουρκικὴ ἀρχὴ δηλώσεις ὅτι ἦταν πάλι «οὐρόμ» (ἐλληνικὰ). Τόσον εἶχε ἐνισχυθῆ ὁ ἐλληνισμὸς τῆς Γευγελῆς, ὥστε τὸ 1909, ἔπειτα ἀπ' τὴ Νεοτουρκικὴ μεταπολίτευση, μετὰ τὴν εὐκαιρία τῶν ἐγκαινίων μιᾶς ἐκκλησίας πῆγε σύσσωμος ὁ λαὸς μαζί μετὰ τὸ ἄλλο μεγάλο πλῆθος, ποὺ εἶχε συρρεύσει ἀπ' τὰ χωριά καὶ τίς πόλεις, νὰ ἐπισκεφτῆ τὸν τουρκικὸ στρατόνα. Μπροστὰ κυμάτιζαν δυὸ σημαῖες, ἡ μιὰ τούρκικη ἡ ἄλλη ἐλληνικὴ! Ἀκολούθησαν μαθητρίες ντυμένες κυανόλευκα. Κυανόλευκοὶ εἶχαν βαφῆ καὶ οἱ τοῦχοι! Ἡ φιλαρμονικὴ ἐπαιάνιζε τὸν τουρκικὸ καὶ ἐλληνι-

κὸ ἔθνικὸ ὕμνο! Ἄγριεψαν, ὅπως ἦταν φυσικό, μερικοὶ νεώτεροι Τούρκοι ἀξιωματικοί. Ἐβαλαν φωτίλια καὶ οἱ Βούλγαροι. Ἀκολούθησε μεγάλη καὶ αἱματηρὴ σύγκρουση. Ἐσωσε τὴν κατάστασι ὁ τότε λαμπρὸς δικηγόρος στὴ Θεσσαλονίκη Φιλώτας Παπαγεωργίου, ποὺ πέθανε ὡς σύμβουλος τῆς Ἐπικρατείας. Δημηγόρευσε τούρκα πρὸς τοὺς ἀξιωματικούς, τοὺς ἐξύμνησε καὶ ἐξήγησε ὅτι ἡ ξένη σημαία — ἡ ἐλληνική — συμβόλιζε τὴν ἐλευθερία, πρόοδο καὶ συνεργασία τῶν λαῶν τῆς Βαλκανικῆς.

Τὰ ἐλληνικὰ ἀνταρτικὰ σώματα τοῦ Βάνδου καὶ ἄλλων ἦταν ἑτοιμα νὰμποῦν τὸ 1912 στὴν Γευγελῆ. Οἱ Τούρκοι πρόκριτοι εἶχαν ζητήσῃ νὰ σταλῆ στὴν πόλη μιὰ μικρὴ μονάδα ποὺ ἦταν κοντά. Ὁ Ἀρχιερατικὸς ὅμως ἐπίτροπος τοὺς τὸ ἀπαγόρευσε καὶ ἔδωσε τὴν εὐκαιρία στὸν Βούλγαρο συνάδελφό του νὰ μετακαλέσῃ μὲ μυστικὸν ἀπεσταλμένον ἀπὸ ἀπόστασι πολλῶν δεκάδων χιλιόμετρων μιὰ ἐνωμοτία σερβικοῦ ἵπτικοῦ.

Τὸ βιβλίον τοῦ Ξάνθου μᾶς πληροφορεῖ, πόσο αἶμα χύθηκε καὶ πόσοι σκληροὶ ἀγῶνες ἐγίναν στὴν ξενόφωνη ἐκείνη περιοχὴ. Καθένα ἀπ' τὰ χωριά της, ποὺ τὰ περισσότερα βρίσκονται τώρα σὲ ξένο ἔδαφος, ἔχει τὴ χρυσὴ βίβλο τῶν ἀγωνιστῶν καὶ μαρτύρων του.

Τραγικὴ καὶ ἀκόμα φρικτὴ εἶναι ἡ μοίρα τῆς οἰκογένειας Δουγιάμα. Ἐπειτα ἀπ' τὸ «Χουριέτ», φρόντισαν οἱ ἀρμόδιοι νὰ στείλουν στὴν Ἀθήνα, γιὰ νὰ τοὺς προσφυλάξουν ἀπὸ δολοφονικὰς σφαῖρας τῶν νεοτούρκων, τὸν Λάζο Δουγιάμα ἢ Μπαροβίτσα, τὸν Καραϊσκάκη, τὸ «στοιχεῖο τοῦ Βάλτου», τὸν Γκόνο Γιώτα καὶ ἄλλους. Μὰ νοσταλγοῦσαν τὰ βουνὰ καὶ τὸν Βάλτο. Δὲν τοὺς «σήκωνε» ἡ Ἀθήνα. Καὶ τὸ 1912, τὴν ἀνοιξή, τὸ ἴσασαν κρυφὰ γιὰ τὰ μακεδονικὰ βουνὰ. Ἐπεσεν ὅμως ὁ Γκόνος Γιώτας ἀπὸ τούρκικες σφαῖρες, τὴν ὥρα ποὺ ἔμπαιναν στὸν ἀχώριστό του Βάλτο. Ὁ Καραϊσκάκης κυκλώθηκε ἀπὸ μεγάλο στρατιωτικὸ ἀπόσπασμα σὲ μιὰ βλάχικη καλύβα κοντὰ στὰ Μεγάλα Λειβάδια. Βοήθησε νὰ γλιστρήσουν οἱ σύντροφοί του καὶ σιᾶθηκε μόνος αὐτὸς ν' ἀντιμετωπίσῃ τοὺς Τούρκους. Πολέμησε ὡς τὴν τελευταία του σφαῖρα καὶ πνοή. Ἦταν ἓνα ἀτόμητο παλληκάρι καὶ ἓνας ἀναντικατάστατος ἀρχηγός.

Ὁ Λάζος ἐθρονίστηκε στὸ Πάικο ἀνάμεσα στὰ μεγάλα καστανόδασα. Μὲ τοὺς Βουλγάρους οἱ σχέσεις μας ἦταν τώρα καλές. Μηνύματα, διαταγές, συστάσεις ἀπ' τὸ κέντρον τῆς Θεσσαλονίκης, τὸν καλοῦσαν νὰ γυρίσῃ πίσω στὴν Ἀθήνα. Αὐτὸς ὅμως δὲν ἐννοοῦσε νὰ ξαναφήσῃ τὰ κρῦα νερὰ καὶ τὰ δροσερὰ λημέρια τοῦ Πάικου. Στις 14 Σεπτεμβρίου τοῦ 1912 τὸν περιέμενε μιὰ μεγάλη ἐκπληξή. Εἰδικὸς ἀπεσταλμένος ἀπ' τὴ Θεσσαλονίκη τοῦ εἶπε νὰ συγκεντρώσῃ τὸ γρηγορότερον ὅσο περισσότερους ἄντρες μποροῦσε, γιὰτὶ εἶχε γίνει τὸ θαῦμα! Ἕλληνες, Βούλγαροι, Σέρβοι, Μαυροβουνιώτες θὰ ρίχνονταν στὴν Τουρκία! Γεμάτος ἐνθουσιασμὸ ὁ Λάζος ἄρχισε τὴ στρατολογία του καὶ συμφιλίωθηκε καὶ φιλήθηκε μὲ τοὺς προσωπικοὺς του ἐχθροὺς, τοὺς Βουλγάρους. Ἐφραγε, ἤπιε, τραγοῦδησε, χόρεψε μὲ τὸν ἀδυσώπητον ἐχθρό του βοεβόδα Γι-

οὔπτεσθε καὶ τὸν Βίτσωφ, πού τότε μόλις εἶχαν ἔρθει ἀπὸ τῆ Βουλγαρία γιὰ τὸν πόλεμο, γιόρτασαν μαζί τὴν ἑλληνοβουλγαρικὴ συμφιλίωση καὶ συμμαχία. Τὸ βράδυ ἔμωσ πού πῆγαιναν μὲ τραγοῦδια καὶ χαρὲς στὴν Κάρπη καὶ στὴ θέση Βαλτράση τὸν δολοφόνησαν πίσωπλατα καὶ ἄτμια οἱ «σύμμαχοι», μαζί μὲ τὸν ὑπαρχηγὸ καὶ φίλο του Ἄθαν. Μπέντση!

Κρατοῦσαν ἐπιδεικτικὰ στὴν Κάρπη τὰ ἀσημοστόβλιστα μάλινχερ τῶν δυὸ ὑπλαρχηγῶν.

Εἶχεν ἀπομείνει μόνος ὁ Γκόνοσ. Ὁ μεγαλύτερος, ὁ Τράικος, εἶχε δολοφονηθῆ ἀπὸ βουλγαρικὲσ σφαῖρες. Ὁ Μῆτροσ εἶχε πέσει σὲ συμπλοκὴ.

Ἦρθε πολλὲσ φορὲσ στὰ χέρια ὁ Γκόνοσ τὴν ἄνοιξη τοῦ 1913 μὲ κοιμητατζῆδες καὶ Βουλγάρουσ στρατιῶτεσ, πού θεωροῦσαν ὅλα ἐκεῖνα τὰ μέρη ἀναφαίρετη κληρονομιά τουσ.

Ἐφτιαξε τὸ πατρικὸ του σπίτι, πού εἶχε κατὶ τρεῖσ ὡσ τότε φορὲσ ἀπ' τοὺσ Βουλγάρουσ, τὸ 1906, τὸ 1908 καὶ τὸ 1911! Δὲν ἔπαψε ἔμωσ οὔτε στιγμὴ νὰ κρατᾶ τὸ ἀλέτρι καὶ τὸ τουφέκι. Ἦταν τὸ μαντρόσκυλο τοῦ ἑλληνικοῦ ἐδάφουσ καὶ ὁ Ἀκρίτασ τῶν συνόρων. Τὸ 1916 ἐξόντωσε δυὸ κοιμητατζῆδες, ἔχασε ἔμωσ τὸν κουνιάδο του Γεωρ. Κεχαγιά καὶ τὸν ἐξάδελφό του Χρίστο Δουγιάμα. Τὸ 1918 ζέκαμε δυὸ ἀρχικοιμητατζῆδες μὲ πέντε ὑπαδούσ, τὸ 1920 ἄλλουσ πέντε καὶ τὸ 1922 τὸν ἴδιο τὸν βοεβόδα Γκιουπτεσ, πού εἶχε δολοφονήσει τὸν ἀδελφό του Λάζο.

Τὸ 1941 μὲ τὴ γερμανικὴ ἐπιβολὴ ζέσπασαν σὲ θορυβωδέστατεσ ἐκδηλώσεισ ὑπὲρ τῆσ Βουλγαρίασ καὶ τοῦ βασιλιᾶ Βόρη, ὑπὲρ τοῦ Χίτλερ τοῦ «ἐλευθερωτῆ» καὶ τοῦ Μουσολίνι, ὅλοι οἱ κρυφοὶ Βούλγαροὶ καὶ οἱ καιροσκόποὶ, πού πίστευαν ὅτι ἡ Βουλγαρία θὰ κυριαρχοῦσε ὀριστικὰ πιά ἴσαμε τὰ θεσσαλικὰ σύνορα. Ἦταν καὶ προκλητικότατοι. Τὴν μῆνιν τουσ συγένετρωσε ὁ Γκόνοσ καὶ οἱ ἄλλοὶ Μακεδονομάχοὶ. Πρωτοστάτησαν ὁ Γεωργ. Γάρτσησ, τὰ ἀδέρφια του, πρωτανεψιοὶ τοῦ Βοεβόδα Γκιουπτεσ, πού εἶχαν τρέξει ἀπ' τὴ Βουλγαρία. Πῆραν καὶ ὅπλα τὸ 1943 καὶ 1944 κατὰ τοῦ ΕΛΑΣ, σὰν Βούλγαροὶ, ἀπ' τοὺσ Γερμανούσ καὶ τὸν Κάλτσεφ.

Σὰν νὰ μὴν ἔφτανε ἡ βουλγαρικὴ ἀπειλή, κινδύνεψαν καὶ ἀπὸ τὸν ΕΛΑΣ. Ἐνα τμῆμα του ἔπιασε τὸν Γκόνο μὲ τοὺσ τρεῖσ γιούσ του καὶ τοὺσ δυὸ βοσκούσ του, ἐκεῖ πού ἔρχονταν ἀπ' τὴ Γουμένιτσα στὴν Καστανερή, καὶ δεμένουσ τοὺσ ἔσυρε πάνω στὸ Πάικο μὲ τὴν κατηγορία ὅτι ἦταν φοβεροὶ καὶ τρομεροὶ ἔθνοπροδότεσ. Τὴν ἴδια μέρα ὁ βουλγαρικὸσ στρατόσ, πού εἶχεν ἔρθει γιὰ τὴν ψευτοδιώξη τοῦ ΕΛΑΣ, ἔκαψε γιὰ τέταρτη φορὰ τὸ σπίτι του στὴν Καστανερή. Ἀπελευθερώθηκαν χάρισ σὲ μιὰν ἐκκαθαριστικὴ ἐπιχείρηση τῶν Γερμανῶν, πού σκόρπισε φύλακεσ καὶ κρατουμένουσ.

Τῖσ πρώτεσ μέρεσ τοῦ Νοεμβρίου τοῦ 1944, ἔταν οἱ Γερμανοὶ ἔφρευαν στὸ Κιλκίς, κατακρεουργήθηκαν ἀπὸ ἑλληνικὰ χέρια μὲ ἄλλεσ δυστυχῶσ χιλιάδεσ, ὁ γιόσ τοῦ Γκόνο, δυὸ γιοὶ τοῦ ἀδελφοῦ του Μῆτρο, Λάζαροσ καὶ Εὐάγγελοσ,

καὶ ὁ ἀνεψιὸς του Εὐάγγελος Ἰσάνας!

Τὸν Φεβρουάριο τοῦ 1945 ὁ ἄλλος γιὸς τοῦ Γκόνου, Βασίλης, βρισκόταν ἄρρωστος στὸ νοσοκομεῖο τοῦ ΕΛΑΣ στὴ Βέροια. Ἦρθε τότε νὰ τὸν ἐπισκεφθῆ ἓνας ἀξιωματικὸς τοῦ ΕΛΑΣ, ποῦ δήλωσε ὅτι ἦταν χωριανὸς καὶ συγγενὴς του. Μόλις μπῆκε στὸν θάλαμο, ἔβγαλε ἓνα μαχαίρι καὶ ξεκοίλιασε τὸν ἄρρωστο! Ἦταν ὁ Γεώργιος Γάρτσης, ὁ ἀνεψιὸς τοῦ βοεβόδα Γκιοῦπτσε, ὁ ἀρχηγὸς τῶν ἐνόπλων κατὰ τοῦ ΕΛΑΣ Βουλγάρων!

Μὲ τὴν ἀπελευθέρωση βρέθηκε ὁ Γκόνος μὲ πολλοὺς συγγενεῖς του στὸ στρατόπεδο-φυλακὴ τοῦ Παύλου Μελά τῆς Θεσσαλονίκης. Εἶχαν στιβαχτιῆ ἐκεῖ κάπου 3.000, ἐνῶ τὴν ἀνοιξὴ τοῦ 1943, ποῦ φιλοζενήθηκα κι' ἐγὼ ἐκεῖ, εἴμαστε ὅλοι-ὅλοι ἐξακόσιοι καὶ παραπονούμαστε ὅτι εἴμαστε πολλοί. Παρὰ τίς συμφωνίες πῆραν μιὰ νύχτα ἀπ' τὸ στρατόπεδο κάπου τετρακόσιους κρατουμένους καὶ τοὺς πῆγαν πρὸς βορρᾶν. Ἦμουν τότε γενικὸς διοικητὴς στὴ Θεσσαλονίκη. Διαμαρτυρήθηκα, μόλις τὸ ἔμαθα στὸν Μπακιρτζῆ, «Διοικητὴ τῆς Ὀμάδας Μεραρχιῶν» τοῦ ΕΛΑΣ, καὶ στὸν Μπαλάσκα (πρωτοδίκην), «διευθυντὴ τοῦ δικαστικοῦ τοῦ ΕΛΑΣ».

Ὅλοι τὰ διάψευδαν μὲ τὸν κατηγορηματικότερο τρόπο. Βεβαιώθηκα ὅμως τὴν μεθεπομένη ὅτι πράγματι μιὰ φάλαγγα φυλακισμένων βάδιζε πρὸς τὴν Ἡγουμενίτσα καὶ πετόματα παντοπωλῶν, δασκάλων, προέδρων, σημειῶναν τὸν δρόμο τῆς. Στείλαμε ἓναν Ἀγγλο λοχαγὸ μὲ ἀνάλογα αὐτοκίνητα νὰ τοὺς φέρη πίσω στὴ φυλακὴ. Ὅταν ἡ ἀποστολὴ ἔφτασε στὸ σχολεῖο τῆς Γουμένιτσας, ὅπου εἶχαν μεταφερθῆ οἱ κρατούμενοι, εἶδαν δεκαεῖς ἀπ' αὐτοὺς κάτω στὴν αὐλὴ. Θὰ τοὺς κατέβαζαν σὲ λίγα δευτερόλεπτα σὲ μιὰ ρεματιά - σφαγεῖο. Μέσα σ' αὐτοὺς ἦταν ὁ Γκόνος μαζί μὲ τοὺς δυὸ γιούς του, τὸν γαμπρό του καὶ τοὺς δυὸ ἀνεψιούς του. Σὲ οἰκογένειες Μακεδονομάχων ἀνῆκαν καὶ οἱ ὑπόλοιποι.

Ἄλλοι σαράντα ἔξι εἶχαν ἤδη ἐκτελεστῆ. Προορίζονταν ὅλοι γιὰ τὸ σφαγεῖο χωρὶς, βέβαια, οὔτε σκιὰ δίκης!

Ὁ Γκόνος Δουγιάμας ἔπεσε τὸ 1947 σ' ἐνέδρα συμμοριτῶν. Εἶχε ὀνομασθῆ ἀνθυπολοχαγὸς «ἐξ ἀπονομῆς».

Στὴν περιφέρεια τῆς Στρῶνιτσας ἀγωνίστηκε καὶ ἔπεσε ὁ Παντελῆς Γραικὸς ἢ Παπαϊωάννου. Ὁ πατέρας του ἦταν ἐφημέριος στὸ Κολέσινο τῆς Στρῶνιτσας, μὲ ἐθνικὴ δράση. Ὁ ἀδελφός του, ἔλληνας δάσκαλος ἀπὸ τοὺς παλιούς ἐκείνους, ποῦ δὲν ἤξεραν ἴσως πολλὰ φιλοσοφοψυχολογικά, ἦταν πραγματικὸς ἐθναπόστολος. Ὁ ἄλλος ἀδελφός του σκοτώθηκε ἀπὸ τοὺς Βουλγάρους. Ὁ πάππος ἢ προπάππος του ἔπεσε στὴν ἐξοδο τοῦ Μεσολογγίου καὶ ὅμως ἐγκαινίασε τὴν σταδιοδρομίαν του ὡς κομιτατζῆς. Ἀναγκάστηκε νὰ σκοτώσῃ τὸ 1902 ἓνα Τοῦρκο, ποῦ ἤθελε νὰ τὸν ἀτιμάσει. Ποῦ ἄλλοῦ θὰ εὕρισκεν ἄσυλο; Ἦταν καὶ τὰ συνθήματα-κηρύγματα γιὰ ἐλευθερία, ἀντιτουρκικὴ σταυροφορία κτλ.

Δὲν ἄρχισε ὅμως νὰ καταλάβῃ ὅτι τὰ ἔργα τῶν ἀναγκαστικῶν συντρόφων του βρίσκονταν στοὺς ἀντίποδες τῶν λόγων τους. Κινδύνευαν ἀπ' αὐτοὺς καὶ ὁ πατέρας καὶ τὰ ἀδελφία του. "Ὅταν ἔμαθε ὅτι βγήκαν στὰ βουνὰ καὶ ἑλληνικὰ σώματα, ἔκαμε τὸν βαρεῖά ἄρρωστο καὶ μὲ τὴν πρῶτη εὐκαιρία ἀποσύρθηκε στὴ Βουλγαρία. Τρύπωσε κάπου στὴ Βάρνα, ἔπου ἔρθε ὁ ἀδελφός του καὶ μὲ τὴ βοήθεια τοῦ "Ἑλληνα πρόξενου καὶ ἑνὸς ἑλληνικοῦ ἀτμοπλοίου τὸν πῆρε στὸν Πειραιᾶ.

Τὸν γνώρισα στὴν Ἀθήνα. Ἦταν ἓνα ὄραϊο καὶ σεμνὸ παλληκάρι. Ἄνυπομονοῦσε νὰ βοηθήσῃ τὴν γενέτειρά του. Ὁ ὑπαξιωματικὸς τοῦ βουλγαρικοῦ στρατοῦ Τσερνοπέεφ εἶχε καταστήσει τρομερὴ μάστιγα ἐκεῖ. Ἀπ' τοὺς Στρωμιστιῶτες ζητοῦσε τὸ 1904 χαράτσι 4.000 χιλιάδες χρυσὲς λίρες! Τὸ ἰδανικὸ του ἦταν νὰ τσεπώσῃ, ὅσο τὸ δυνατὸ περισσότερα χρήματα, καὶ νὰ ἀφήσῃ ζωντανούς, ὅσο τὸ δυνατὸ λιγότερους "Ἕλληνες. Ὁ Χρῖστος πάλι Καρατζήσης πῆγε στὴν ἑλληνικὴ ἐκκλησία νὰ προσευχηθῇ στὸν "Υψιστο καὶ ἐπιχείρησε νὰ σκοτώσῃ μέσα στὴν ἐκκλησία μ' ἓνα τσεκούρι τὸν ἱεροψάλτη. Αὐτὸς ὅμως τὸν κυνήγησε μὲ τὸ μπαστούνι παρ' ὅλο τὸ τραῦμα του! Ὁ Καρατζήσης ἔβγαλε τότε τὸ περίστροφό του καὶ ἄρχισε νὰ τὸν πυροβολῇ κάτω ἀκριβῶς ἀπ' τὰ παράθυρα τοῦ σπιτιοῦ τοῦ καϊμακιάμη, ἔπου ὁ Ρῶσος ἀξιωματικὸς τῶν μεταρρυθμίσεων ἔπαιρνε τότε τὸ οὔζο του.

Παράδωσε ο Παπαδόπουλος τις δυο κάσες μαζί με άλλα έμπορεύματα σ' ένα Βούλγαρο άγωγιάτη, που τον είχε πολλά χρόνια στην ύπηρεσία του. Τουρκοί και Βούλγαροι ήταν όλοι οι άγωγιάτες. Δέν ήταν δυνατό να σταθί "Έλληνας. Πέντε έξι ώρες μακριά άπ' τó σταθμό ήταν ή Στρώμιτσα, και περνούσε ó δρόμος άπό βουνά και έρημιές.

Ο άγωγιάτης ζεφόρτωσε τήν άλλη μέρα σύμφωνα με τήν παραγγελία τις δυο κάσες στο σπίτι του Νικολάου Τρικóζη και έφυγεν άμέσως χωρίς να σταθί να πάρη τόν καφέ που του έψηναν. Διαπιστώθηκε όμως ότι οι δυο κάσες είχαν παραβιαστή. Θά είδε ó Βούλγαρος άγωγιάτης ότι είχαν μέσα κοντά τουφέκια μάλιχρη και γι' αυτό έφυγεν έτσι βιαστικά. Δέν χωρούσε άμφιβολία ότι θά είδοποιούσε τήν βουλγάρικη Έπιτροπή τής Στρώμιτσας, που θά έστειλε τήν τουρκική Αστυνομία. Κλήθηκε ó διευθυντής τών σχολείων Βλάσης (ó τότε ύπολοχαγός και άργότερα στρατηγός Τσιρογιάννης και άλλοι), που θά μπορούσαν να μεταφέρουν τις κάσες άλλοι.

Άπό μηχανής Θεός έμφανίστηκε τότε ή γριά Καραμανόλαινα. Τύλιξε τά τουφέκια σε στρώματα και παπλώματα, τά φόρτωσε στο έλόγο της, καθάλιεψε κι' αύτή και πήγε καμαρωτή άπ' τó κεντρικότερο δρόμο σ' ένα χωριό, τó Ζάμποβο, όπου ήταν τó κτήμα της.

Ο Παντελής δέν είχε πιά λόγους να παραμένη στον Βάλτο τών Γιανιτσών. Ξεκίνησε μ' ένα σωμα του και περπατώντας τή νύχτα και κουρνιάζοντας τή μέρα σε δάση, κλαδιά, ρεματιές, πέρασε τόν ένα κάμπο έπειτα άπ' τόν άλλο και άνέβηκε τέλος στο Μπέλες. Άπ' τήν άλλη του πλευρά, του βορρά, ήταν ή Στρώμιτσα και τά χωριά της.

Γρήγορα σχημάτισε τó σωμα του άπό δέκα έκλεκτά παιδιά τών χωριών και γρηγορότερα έκανε γνωστή τήν παρουσία του. Τó όνομά του ήλέκτρισε και ένθουσίασε. Ήταν παντού γνωστός ó γενναίος και ώραιος άγωνιστής. Δέν έμοιαζε τόν Τσερνοπέφ και τούς άλλους, που ήταν λήσταρχοί και αίμοβόρα άγρίμια. Δυο κομιτατζήδες, παλιοί γνώριμοί του, άφησαν εύθες τή συμμορία τους και έτρεξαν κοντά του. Έτοιμάστηκαν να τούς ακολουθήσουν κι' άλλοι άπό εκείνους, που δέν ένιωσαν άπελευθερωτικό άγώνα με ληστείες και σφαγές τών ύποδούλων. Τó τοπικό κομιτάτο είδε ότι έφευγε τó έδαφος κάτω άπ' τά πόδια του και έβαλε μπροστά τήν προδοσία. "Έστειλε όλάκερο τάγμα τουρκικού στρατού, που κύκλωσε τó καινούργιο σωμα στο Κολέσινο. "Όργανα και μεγάλοι Τουρκοί μέχρι του κομιτάτου, οι όδηγοί. Στις προσκλήσεις τών Τούρκων άξιωματικών και στις συστάσεις τών χωρικών να παραδοθί άποκρίθηκε ó Παντελής με σφαίρες. Πολέμησε με τόν ήρωισμό τής άπελπισίας. Και όταν τά πολεμφοδία του σώθηκαν, έκαμε έξοδο. "Έπεσαν όλοι. "Ένας λαβωμένος γλύτωσε. Ήταν 26 Αύγούστου του 1907.

Τó έργο του συνέχισε ó εξαδέλφος του Χαρ. Μπουφίδης ή καπετάν Φουρτούνας, λαμπρός όπλαρχηγός, ó Καραϊσκάκης, που πληγώθηκε σε μιá συμ-

πλοκή στην περιφέρεια τῆς Στρώμνιτσας καὶ θεραπεύτηκε μέσα στὴν πόλη ἀπ' τοὺς γιατροὺς Ἀντωνιάδη, Χατζηβέλλου καὶ Ριζόπουλο καὶ ἄλλους, παιδιὰ τοῦ τόπου ζυμωμένα μὲ ἀγῶνες καὶ αἷμα.

Εἶχαμε μιὰ μεγάλη καὶ ἀρκετὰ παράξενη ἐπιτυχία ἔξω ἀπ' τὴν Ἀρνισσα.

Τὸ βράδυ τῆς 25 Ἰουνίου τοῦ 1907 βγήκαν κρυφὰ ἀπ' τὴν Ἀρνισσα ὁ ἕνας πίσω ἀπ' τὸν ἄλλο, μὲ τὰ τουφέκια κρεμασμένα κάτω ἀπὸ κάπες, οἱ Σταῦρος Χατζηχαρίσης καὶ Χρῖστος Στογιαννίδης, πού ἔκαμαν καὶ τὸν δάσκαλο, καὶ ὁ Παντελής Ἀθαν. Θεοδώρου. Εἶχαν μαζί καὶ δυὸ Τούρκους ἀπ' τὸ Τουρκοχώρι Ὁσλοβο, σήμερα Παναγίτσα, τὸν Ἀλῆ καὶ τὸν Χασάν. Τοὺς εἶχε στὴν ὑπηρεσία του ὁ Χατζηχαρίσης καὶ τοῦ ἦταν ἀπόλυτα ἀφοσιωμένοι καὶ πιστοί. Αὐτοὶ βέβαια δὲν εἶχαν ἀνάγκη νὰ κρύβουν τὰ ὄπλα. Στους «πιστούς» (Μουσουλμάνους) ἦταν ἐλεύθερη ἡ ὄπλοφορία.

Πήγαιναν νὰ βροῦν στὶς καλύβες τοῦ Ἀγ. Ἀθανασίου ἓνα πληγωμένο κομιτατζή, πού τὸν γιάτρευε μιὰ γριά μὲ φυτίλια, κερὶ καὶ γιατροσόφια.

Πρὶν τρεῖς βραδιὲς εἶχαν στήσει οἱ ἴδιοι ἐνέδρα σὲ μιὰ συμμορία ἀπὸ ἐφτά κομιτατζήδες, πού θὰ περνοῦσε τὸν κάμπο πάνω ἀπ' τὴν Ἀρνισσα καὶ θὰ πήγαινε στὸ Ζέρβι. Τὴν γλύτωσαν ὅμως γιατί ξέφυγε πρὶν τῆς ὥρας μιὰ τουφεκιά τοῦ Ἀλῆ, πού ἦταν καὶ λαμπρὸς σκοπευτής. Ἀναγκάστηκαν νὰ πυροβολήσουν κι' ἄλλοι. Οἱ κομιτατζήδες ὅμως λοξοδρόμησαν καὶ ἐξαφανίστηκαν. Πῆγε ἄδικος ὁ κόπος καὶ ἡ προσπάθεια.

Ἐφτασε ὅμως ἔπειτα ἀπ' τὸν Ἅγιο Ἀθανάσιο ὁ Δημήτριος Γούλας νὰ πούληση δῆθεν γάλα στὸν Χατζηχαρίση καὶ τοῦ σφύριξε ὅτι εἶχε πληγωθῆ βαρεῖα στὸ δεξιὸ του πόδι ὁ κομιτατζῆς Τσακίρης, πού βρισκόταν κάτω στὰ καλύβια Ραμαντάν.

Αὐτὸν πήγαιναν τώρα νὰ ζεστρωθῶσουν. Οἱ πέντε ἔψαξαν ἀρκετὲς καλύβες, μὰ δὲν βρῆκαν τίποτα. Ὁ Τσακίρης εἶχε μετακινήθῃ ἐκεῖνο τὸ βράδυ μακρύτερα.

Τὰ μεσάνυχτα κουρασμένοι καὶ ἀπελπισμένοι στάθηκαν στὴ βρύση Τσεσμολιά νὰ πιοῦν νερὸ καὶ νὰ ξεποστᾶσουν. Ἄκουσαν ὅμως ἀπὸ ἓνα σῦδενδρο ροχαλητά. Ἀνέβηκαν προσεκτικὰ πάνω, εἶδαν τέσσερις ἄγνωστους νὰ κοιμῶνται μὲ τὰ κοντὰ τουφέκια τους ἀνάμεσα στὰ πόδια. Τί ἄλλο μπορούσαν νὰ εἶναι ἀπὸ κομιτατζήδες; Ἐκαμναν συχνὰ ἐκεῖ λημέρι. Τοὺς πυροβόλησαν «ἐξ ἐπαφῆς» καὶ τοὺς σκότωσαν. Ὁ μεσαῖος εἶχε φάει δυὸ σφαῖρες. Ὡστόσο τινάχτηκε ν' ἀρπάξῃ τὸ μάνλιχρ του. Ἐφαγε ἄλλες τρεῖς.

Ἦταν ὁ Τάνε, ἀρχικομιτατζῆς. Πρὶν ὀχτῶ χρόνια εἶχε σκοτώσει μιὰ βραδιὰ τοὺς πέντε νυκοκυραίους τοῦ Ἄετοῦ, τὶς δυὸ γυναῖκες καὶ πολλοὺς ἄλλους, καὶ εἶχε γλυτώσει ἑκατὸν ἐφτά φορές ἀπὸ συμπλοκὲς καὶ κυκλώσεις Τούρκων.

Ὁ Χατζηχαρίσης πήρε τὴν τσάντα μὲ τὰ ἔγγραφα καὶ τὶς ἐκθέσεις καὶ τὴν ἔδωσε στὸν σταθμάρχη τῆς Ἀρνισσας, γιὰ νὰ τὴν στείλῃ μὲ τὸ τραῖνο στὸ «προξενεῖο» Θεσσαλονίκης.

Οἱ ἐπίσημες τουρκικὲς ἐφημερίδες Θεσσαλονίκης καὶ Μοναστηρίου ἔγραψαν τότε ὅτι ὁ «γενναῖος, ἔνδοξος, ἀήττητος αὐτοκρατορικός στρατός ἐξόντωσε τοὺς βρωμεροὺς κομιτατζήδες μετὸν ἀπαίσιον ἀρχηγό τους.

Προβιβάστηκε γιὰ τὸ κατόρθωμα καὶ ὁ διοικητὴς τοῦ λόχου τῆς Ἄρμισσας. Παρουσιάστηκε τὸ πρωὶ ὁ Χασάν καὶ τοῦ εἶπε ὅτι οἱ δύο τους μετὸν Ἄλῃ ζέκαμαν τοὺς κομιτατζήδες.

ΚΩΣΤΑΣ ΓΑΡΕΦΗΣ

‘Ο Κώστας Γαρέφης ήταν ένα λεβεντόκορμο παλληκάρι απ’ τις Μηλιές του Πηλίου. ‘Ακολούθησε απ’ την αρχή τον «‘Ακρίτα» (Κώστα Μαζαράκη) στο Βέρμιο και έγινε ή σκιά και τὸ δεξί του χέρι. Πρόθυμος και πειθαρχικός, γενναῖος και εὐγενικός, έπαιρνε όλες τις δύσκολες και επικίνδυνες αποστολές. Αυτός πήγε και σὲ λίγες μέρες έφερε απ’ τὰ χωριά τῆς Κατερίνης εἴκοσι πέντε παιδιά για τὴν ενίσχυση του σώματος. ‘Οπλίστηκαν και ντύθηκαν «ντουλαμάδες» στη Νάουσα. Τὴν άνοιξη του 1906 ήρθε όπλαρχηγός με δικό του σώμα. ‘Εμεινε λίγο καιρό στο Βάλτο τῶν Γιαννιτσῶν και τράβηξε έπειτα για τὴν Καρατζόβα (‘Αλμωπία).

‘Αρχές Αυγούστου έμαθε ότι σὲ μιὰ σαρακατσάνικη καλύβα πάνω απ’ τὸ Τσπερέσοβο, που φέρνει σήμερα τὸ όνομά του, βρίσκονταν με τις συμμορίες τους οἱ δυὸ άρχικομιτατζήδες, Λούκα, άξιωματικός του βουλγαρικού στρατού, και Καρατάσιο. ‘Ηταν νύχτα. Τρέχει άμέσως, χυμáει εὐθύς μόνος στην καλύβα, άρπάζει απ’ τὰ γένεια τούς δυὸ άρχηγούς και τούς σκοτώνει με τὸ πιστόλι. ‘Αρχικομιτατζήδες και κομιτατζήδες είχαν αποσβολωθῆ. Θά τούς φάνηκε με τὴν ξαφνική εμφάνισή του σαν τὸν άρχάγγελο Μιχαήλ. ‘Η φωτιά έκαιε στο κέντρο τῆς καλύβας και φώτιζε τὸ άγριεμένο πρόσωπό του και έβγαζε μικροαστραπές απ’ τὰ άρματα και τὰ μάτια του. Μιὰ σφαίρα τὸν πήρε στη μέση, ίσως βουλγάρικη ίσως έλληνική. Πέθανε στη Γραδέσνιτσα του Μοριχόβου λίγη ώρα προτού φτάσει εκεί ο γιατρός Κωνσταντῖνος Μιχαήλ ἢ Μόναχος, από τὸ Μοναστήρι.

Τὸ προξενεῖο Θεσσαλονίκης είχε στείλει κρυπτογραφικὸ τηλεγράφημα στο προξενεῖο Μοναστηρίου.

Εἶναι άκατανόητο γιατί τὸν πήγαν στη Γραδέσνιτσα, όχτώ-δέκα ώρες μακριά και άλλες τόσες αν μη και περισσότερες από τὸ Μοναστήρι, και δὲν τὸν κατέβασαν στο γειτονικὸ Μπάχοβο (Προμάχους), όπου εύκολα και γρήγορα μπορούσε να έρθη γιατρός από τὴν ‘Αριδαία ἢ τὴν ‘Εδεσσα. Θά ήταν ίσως φρονιμότερο αν έστηνε πολιορκητική ζώνη γύρω απ’ τὴν καλύβα. Μά δὲν ήταν βέβαιο ότι στο σκοτάδι δὲν θά ζέφευγαν οἱ δυὸ άρχηγοί και δὲν θά εύρισκαν δικούς μας, δικές μας σφαῖρες.

‘Ο Γαρέφης προτίμησε τὴν προσωπική του επέμβαση· είχε περισσότερη έμπιστοσύνη στο δικό του χέρι και τὸ πιστόλι.

‘Η ενέργειά του είναι ἡ αποθέωση τῆς ελληνικής παλληκαριῆς και λεβεντιῆς.

ΒΑΛΤΟΣ ΤΩΝ ΓΙΑΝΙΤΣΩΝ

Ὁ Βάλτος τῶν Γιανιτσῶν ἦταν μιὰ μεγάλη ἔκταση στὸν κάμπο τῆς Θεσσαλονίκης, ποὺ ἀνῆκε στὴν τουρκικὴ αὐτοκρατορία, ὅχι ὅμως καὶ στὴν τουρκικὴ ἐξουσία. Ὁ «κραταῖος βραχίων τῆς Ὑψηλῆς καὶ Θεόσωστης αὐτοκρατορίας» σταματοῦσε στὶς ὄχθες του. Ἦταν ἀνεξάρτητο βασίλειο νερῶν, βδέλλας, κουνουπιῶν καὶ ἄγρια ζούγκλα καλαμιῶν. Ἔγιναν μέσα στὸν Βάλτο ἑλληνοβουλγαρικὲς μάχες καὶ ναυμαχίες. «Ὁ ἔνδοξος καὶ γενναῖος αὐτοκρατορικὸς στρατός», ποὺ ἀριθμοῦσε τότε διακόσιες χιλιάδες στὴ Μακεδονία, στάθηκε ἀπλὸς θεατῆς ἀπὸ μακριά. Εἶχε πάθει ὀλικὴ ἔκλειψη στὴ λίμνη ἢ κυριαρχία τοῦ «Σουλτάνου καὶ Καλίφη, σκιᾶς τοῦ Προφήτη στὴ Γῆ καὶ ἀφέντη τριῶν ἠπείρων καὶ ἑπτὰ θαλασσῶν...» Οἱ ὑπάλληλοί του ἔπαιρναν κάποιο φόρο ἀπὸ τοὺς ψαράδες καὶ ψαθάδες, μὰ ὅταν ἔβγαιναν στὴ στεριά. Μέσα στὴ λίμνη κανένας ἀντιπρόσωπος τῆς κρατικῆς ἐξουσίας δὲν τολμοῦσε νὰ βάλῃ τὸ πόδι του. Εἶχε γίνει ἀδιαφιλονίκητο κτῆμα τοῦ βοεβόδα Ἀποστόλου Πετκῶφ καὶ τῆς παρέας του. Ἐτρωγαν καὶ ἔπιναν ἐκεῖ ἀνενόχλητοι οἱ κομιτατζῆδες καὶ τὴν Ἄρτα, δηλαδὴ τὴν Θεσσαλονίκη, φοβέριζαν.

Εἶναι τώρα ἐκεῖ τὰ πλουσιότερα καὶ καλύτερα ἑλληνικὰ χωράφια, ἀληθινὴ γῆ τῆς ἐπαγγελίας.

Τότε εἶχε μεγάλα δάση ἀπὸ καλάμια καὶ ἄλλα τόσα σύννεφα ἀπὸ κουνούπια. Εἶχε καὶ πυκνὸ ἐπίσης «ραγάζι» (ψαθόχορτο), τσίπερι, λάπατα ποὺ προτιμοῦσαν τὰ βαθιὰ καθαρά νερά, ρακίτες — ἓνα χαμηλὸ δενδράκι — καὶ ἐλάχιστες ἰτιές. «Ὅλα εἶχαν μιὰ βλάστηση ἀκατάσχετη καὶ ὀργιώδη. Οὔτε φίδι μποροῦσε νὰ περάσῃ ἀπὸ τὰ καλάμια, ἔλεγε ἡ παροιμία. Μαζὶ μὲ τὴν ὑγρασία καὶ τοὺς πυρετοὺς ἡ χειρότερη πληγὴ ἦταν τὰ ἀναρίθμητα καὶ μεγαλόσωμα κουνούπια. Τρυποῦσαν ἀκόμη καὶ τὰ χοντρά ροῦχα γιὰ νὰ ρουφηξοῦν αἷμα καὶ νὰ μεταδώσουν ἐλονοσία, γράφει ὁ Π. Παπαζανετέας ποὺ ἀγωνίστηκε πολὺ καιρὸ στὸν Βάλτο. Ἀναγκαζόμεσταν συχνὰ νὰ καίμε χλωρὰ χόρτα γιὰ νὰ διώχῃ ὁ μπόλικος καπνὸς τοὺς τὰ κουνούπια. Ἀργότερα τὰ κουνούπια ἦταν τόσο πολλὰ, ποὺ ἔμπαιναν μαζὶ μὲ τὴν μπουκιὰ στὸ στόμα καὶ τὸ γέμιζαν. Οἱ νεοφερμένοι στὸν Βάλτο σκέπαζαν καὶ μέσα στὰ κυνικὰ καύματα τὸ κεφάλι μὲ τὴν κάπα γιὰ νὰ τὸ προστατεύουν ἀπὸ τὰ κουνούπια. Τὴν ὑγεία τοὺς ὅμως μὲ τίποτα δὲν μποροῦσαν νὰ τὴν διαφυλάξουν. Ἄρπαζαν ἀμέσως ἐλονοσία καὶ οὐρὰ ἀπὸ ἄλλες ἀρρώστειες. Δὲν ἦταν μικρὸ βάσανο καὶ οἱ βδέλλες, ἐπίσης ἀναρίθμητες. Ἄμα πατοῦσε λίγη ὥρα τὸ πόδι στὸ νερό, γέμιζε εὐθὺς βδέλλες, ποὺ ἔπεφταν ἀφοῦ

χόρταιναν αίμα. Για νά μή τίς καταπίνουν μέ τὸ νερὸ τοῦ Βάλτου, τὸ περνοῦσαν ἀπὸ τὸ χόρτο λάπατα. "Ὅταν δὲν τὸ εὕρισκαν, χρησιμοποιοῦσαν τὰ μαντῆλια τους, ποὺ δὲν εἶχαν βέβαια ἀμειπτη καθαριότητα. Ἐπικοινωνοῦσαν μέ πλάβες (βάρες χωρὶς καρῖνα) ποὺ ἔμοιαζαν μέ μονόφυλλα τῆς κεντρικῆς Ἀφρικῆς καὶ ποὺ εἶχαν ἓνα κουπί ποὺ τὸ ἔλεγαν πλακίδι. Κάθε σῶμα εἶχε πολλές πλάβες γιὰ τὴ μεταφορὰ ἀνδρῶν, τροφίμων, ἐφοδίων, καὶ γιὰ τίς μάχες καὶ ναυμαχίες. Ἦταν ὁ πολεμικὸς στόλος. Μὲ τίς πλάβες γίνονταν οἱ περιπολίες καὶ πάνω σὲ πλάβες φύλαγαν μπροστά ἀπὸ τίς καλύβες οἱ σκοποῖ.

"Ἀνοίγαν δρόμους ἢ, καλύτερα, στενοὺς διαύλους καὶ διώρυγες μέσα σὲ πυκνά καλάμια μέ τὸ δρεπάνι. Ἐκοβαν δηλαδὴ ἀπὸ τὴ ρίζα καλάμια καὶ ραγάζια. Ἦταν δουλειὰ δύσκολη καὶ κοπιαστικὴ μὰ οἱ δρόμοι ἦταν ἀπαραίτητοι, ὅπως καὶ στὴν ξηρά, γιὰ τὴν ἐπίθεση καὶ γιὰ τὴν ἄμυνα. Ἐὰν ἓνας δρόμος ἔμεινε ἀδόουλος πολὺ καιρὸ, ξαναγέμιζε μέ καινούργια καλάμια ποὺ φύτρωναν χωρὶς νά σπέρνῃ κανένας. "Ὅσῃ ἐπιμέλεια καὶ προσπάθεια καὶ ἂν ἔβαζε κανεὶς, δὲν μπορούσε νά μάθῃ τὸν δαίδαλο τῶν δρόμων τοῦ Βάλτου. Ἐκλείναν παλιοὶ καὶ ἀνοίγαν καινούργιοι. Πολλοὶ ποὺ ἔμειναν δυὸ χρόνια στὸν Βάλτο καὶ νόμιζαν ὅτι ἤξεραν ὅλα τὰ κατατόπια καὶ τοὺς δρόμους του, περιπλανήθηκαν ἀρκετὲς φορές. Ὁ Παπατζαντέας γράφει ὅτι βασιανίστηκαν 3-4 ὥρες γιὰ νά βροῦν τὸ δρόμο πρὸς τίς πλάβες, ποὺ τίς εἶχαν ἀφήσει κοντὰ στὴν ὄχθη πρὶν δυὸ μέρες. Ἀκουαν καὶ τίς φωνὲς τῶν πλαβαδῶρων. Γύριζαν ἀπὸ μιὰ ἐπιχείρηση κι' ἂν τοὺς προλάβαιναν οἱ Τοῦρκοι, θὰ τὴν εἶχαν ἄσχημα. Ζοῦσαν στίς «καλύβες» ἢ τὰ «πατώματα». Τίς ἔφτιαχναν μέ καλάμια καὶ ραγάζια. Στοιβαζαν δηλ. τὸ ἓνα πάνω στὸ ἄλλο δέματα καλάμια καὶ ραγάζια καὶ δημιουργοῦσαν ἔτσι ἓνα μικρὸ πράσινο νησί. Προτιμοῦσαν τὰ μέρη ὅπου τὸ ἔδαφος ἦταν κάπως στερεώτερο ἢ ὑπῆρχε ἡ ρίζα κάποιας ἱτιάς. Πάνω ἔστρωναν σανίδα ἢ ξηραμένο χῶμα καὶ ἔφτιαναν τὸ πάτωμα. Ἀπ' ἐκεῖ καὶ τὸ ὄνομα. Τὰ σανίδια ἦταν ἀπαραίτητα γιὰ τὴ σκάλα. Μπαινόβγαίνουν ἀπὸ ἐκεῖ καὶ ἔδεναν τίς πλάβες. Ἐστηναν ἔπειτα τίς ἄκρες τοῦ πατώματος, τὰ τοιχώματα καὶ τὴ σκεπὴ τῆς καλύβας ἀπὸ καλάμια καὶ ραγάζια πάντοτε.

"Ὅλες σχεδὸν οἱ καλύβες ἦταν ὀχυρωμένες. Ἐφτιαναν γύρω ἢ στὴν πρόσοψη πρόχωμα ἀπὸ κομμάτια ὑγρὸ χῶμα, ποὺ τὸ ἔκοβαν ἀπὸ τὴν παραλία καὶ τὸ κουβαλοῦσαν μέ τίς πλάβες. Σπάνια χρησιμοποιοῦσαν γαιοσάκκους. Πλάι στὴν καλύβα ἦταν ὁ φούρνος καὶ ἡ ἀποθήκη τῶν τροφίμων. Πολλὲς φορές εἶχαν ἐφοδιασμὸ γιὰ ἓνα τουλάχιστο μῆνα. Νεώτερες καλύβες ἔφτιαναν καὶ μέ καθρόνια, ποὺ τὰ ἔχωναν στὸν λασπωμένο βυθὸ καὶ πάνω τους κάρφωναν τὸ πάτωμα. Ἦταν στερεώτερες, εἶχαν ὅμως τὸ μεγάλο μειονέκτημα νά γεμίζουν νερό, ὅταν ἡ λίμνη πλημμύριζε ἀπὸ τὴ δυνατὴ βροχὴ καὶ ἀπὸ τὰ χιόνια ποὺ ἔλυωναν. Δὲν τίς ὕψωναν πολὺ γιὰτὶ θὰ φαίνονταν. Τίς ἤθελαν κρυμμένες στὰ καλάμια. Οἱ παλιὲς καλύβες ἦταν ἐλαστικότερες. Ὑψώνονταν αὐτόματα ὅσο ἀνέβαινε ἡ στάθμη τοῦ νεροῦ. Ταξίδευαν ὅμως κάποτε καὶ πρὸς τὴ θάλασσα. Τὸ «πάτω-

μα» τοῦ Κόρακα παρασύρθηκε μετὰ τὰ ἐφόδιά του· «εἶχεν ἔρθ' νερό κιαμέτ», ὅπως ἔλεγαν οἱ ντόπιοι.

Ὅταν οἱ «σπερεῖς» καὶ «νέες» καλύβες πλημμύριζαν, ἀνύψωναν οἱ ἔνοι- κοὶ τους τὸ πάτωμα μετὰ δέματα καλάμια καὶ ραγάζια. Στένευε ὅμως τότε ἡ εἴ- σodos καὶ ἔμπαιναν μέσα μετὰ τὰ γόνατα ἢ καὶ μετὰ τὴν κοιλιὰ.

Ὁ Δεμέστιχας γράφει ὅτι ἡ καλύβα του εἶχε δυὸ πιθαμὲς κρῦο νερό καὶ δυὸ μερόνυχτα δὲν μποροῦσαν νὰ πλαγιάσουν οὔτε νὰ καθήσουν. Τὸ περισσό- τερο ἐπίσης πρόχωμα εἶχε σκεπαστῆ μετὰ νερό. Καὶ τὴν αὐγὴ τῆς τρίτης μέρας οἱ Βούλγαροι τοὺς ρίχτηκαν μετὰ ὅλες τους τὶς δυνάμεις. Εἶχαν συγκεντρώσει τὶς συμμορίες ἀπὸ μακρινὲς περιφέρειες. Κατάλαβαν σὲ πόσο δύσκολη θέση βρι- σκόταν ἡ ἑλληνικὴ καλύβα. Οἱ δικές τους ἦταν παλιοῦ τύπου. Μετὰ τὴν πλημμύ- ρα ἀνυψώνονταν μονάχες τους καὶ δὲν ἔβαζαν νερό.

Ἡ περίπτωση αὐτὴ εἶναι ἡ καταλληλότερη γιὰ ἐπίθεση. Ὁ Λάμπρος Κο- ρομηλᾶς τὸ 1907 ἀπ' τὴν Ἀθήνα, ὅπου βρισκόταν, ὅταν ἔμαθε ὅτι πλημμύρι- σε ὁ Βάλτος, σύστησε νὰ ἐξορμήσουν ἀμέσως τὰ δικὰ μας σώματα στὶς βουλγα- ρικὲς καλύβες. Εὐτυχῶς ἓνα παράξενο ὅσο καὶ δυνατὸ προαίσθημα ἔκαμε τὸν Δεμέστιχα νὰ κουβαλή μετὰ τὶς πλάβες ὅλην ἐκεῖνη τὴν νύχτα καλάμια ραγάζι καὶ χῶμα καθὼς καὶ φυσίγγια. Ἐφτιαξε ἓνα καινούργιο δάπεδο συνέχεια μετὰ τὸ παλιό, χωρὶς ὅμως νερό, καὶ μ' ἓνα χαμηλὸ πρόχωμα. Οἱ σκοποὶ ἀπὸ τὶς πλάβες καὶ τὶς περιπολίες εἶχαν διαπιστώσει πολὺ μεγάλη κίνηση στὶς βουλγα- ρικὲς καλύβες ὅλην ἐκεῖνη τὴν νύχτα. Πράγματι στὶς ἑπτὰ τὸ πρωὶ ἄρχισε ἡ βουλγαρικὴ ἐπίθεση. Ἐπεσαν βροχὴ σφαῖρες στὴν τακτικὴ παλιὰ καλύβα, πού ἔκαμαν τρύπες στὸ νερό καὶ στὰ καλάμια. Ὁ Δεμέστιχας εἶχε παρατάξει τοὺς ἀντρες του στὸ καινούργιο δάπεδο, πίσω ἀπὸ τὸ χαμηλὸ πρόχωμα. Πρόσταξε ν' ἀντιπροβολοῦν μονάχα λίγοι, γιὰ νὰ νομίσουν οἱ Βούλγαροι ὅτι οἱ ἀντίπα- λοὶ τους μετριοῦνται στὰ δάκτυλα, καὶ νὰ σιμώσουν.

Οἱ Βούλγαροι γιὰ μιὰ στιγμὴ κλονίστηκαν καὶ ἀραιώσαν τὶς τουφεκιές. Ἐπενέβησαν ὅμως ὕστερα οἱ ἀρχηγοί. Ἀκούστηκαν νὰ φωνάζουν ἄγρια οἱ βο- εβόδες: «Ἐμπρός, Ἐμπρός! Νὰ τοὺς πιάσουμε ζωντανούς!» Εἶχαν ἐνθαρρυνθῆ καὶ ἀπ' τὴν μικρὴ ἀντίσταση πού ἔβρισκαν. Σὴν πλησίασαν ὅμως στὰ ἑβδομήντα μέτρα, ὁ Δεμέστιχας ἔδωσε τὸ παράγγελμα: «Πῦρ ταχὺ ὅλοι...» Οἱ κομιτατζή- δες ἐξακολούθησαν λίγη ἀκόμη ὥρα τὴν μάχη καὶ εὐθὺς ἔπειτα ὑποχώρησαν καὶ ἐξαφανίστηκαν. Ἐφτασαν καὶ ἐνισχύσεις ἀπὸ ἄλλες καλύβες πού τὶς ἔστει- λεν ὁ Ἄγρας. Ἦταν ἡ πρώτη καὶ τελευταία βουλγαρικὴ ἐπίθεση ἐναντίον ἑλ- ληνικῆς καλύβας. Τὴν πλήρωσαν ἀκριβὰ. Ἐνας μονάχα δικός μας πληγώθηκε.

Μεγάλη καὶ ἀνυπόφορη ἦταν καὶ ἡ ὑγρασία στὸν Βάλτο. Ἐμπαινε καὶ στὰ κόκαλα. Νόμιζες πολλὰς φορὰς πὼς μούδιαζε ὅλο σου τὸ κορμί. Χειμῶνα καὶ ἀνοιξὴ δὲν μποροῦσε νὰ μείνῃ κανένας στὸ ὑπαιθρο, ἔστω κι' ἂν δὲν ἔκανε κρῦοι Ἐπρεπε νὰ φτιάξῃ μιὰ στέγη ὅποσδὴποτε. Τὰ καλάμια ἦταν τὸ πρόχειρο καὶ εὐκόλο ὕλικό. Τὰ σώματα, ὅταν πρωτοέρχονταν στὴ λίμνη, ἔνωσαν ἀμέσως

τὴν ὑγρασία καὶ τὶς ἀναθυμιάσεις τῆς. Σὰν νὰ ἦταν ἓνα πελώριο τέρας βουτηγμένο στὸ βοῦρκο καὶ τὸ νερό, ποὺ σκόρπιζε παντοῦ βαρεῖά τὴν ἀνάσα του.

Ἐὶς τὸν Γρ. Δημόπουλος, ἀπὸ τὴν Ἐπανωμὴ, ποὺ εἶχε πάρει μέρος στὸν τραυματισμὸ τοῦ Χατζημῆτσοφ μέσα στὴ Θεσσαλονίκη καὶ πῆγε ἔπειτα στὸν Βάλτο, ὅπου ὑπηρετήσε ὡς τὸ τέλος, ἔγραφε σ' ἓνα σημείωμα γιὰ τὴ λίμνη: «Βαρεῖά μυρωδιά, ὑγρασία, μούχλα, κουνούπια, καὶ ἄλλα ζούφια, σωστὴ κόλαση». Μύριζαν τὰ σάπια χόρτα καὶ καλάμια. Ἦταν πραγματικὰ σωστὴ κόλαση ὁ Βάλτος. Μπροστά του τὰ βουνὰ μὲ τὸν καθαρὸ ἀέρα, τὰ γάρφαρα νερά, τοὺς θρούλους, ἦταν παράδεισος. Ὁ Δεμέστιχας γράφει ὅτι καθὼς γύριζαν τὴν αὐγὴ στὸν Βάλτο ἀπὸ μιὰ ἐπιχείρηση στὴ στεριά, «αἱ δηλητηριώδεις καὶ ὑγραὶ ἀπύπνοιαι τοῦ Βάλτου, αἰσθητότεροι καὶ διαπεραστικώτεροι τὴν ὥραν ἐκείνην, μᾶς ἔκαμαν νὰ ἀντιληφθῶμεν καλύτερα εἰς τοῦτον κόσμον κολάσεως καὶ θανάτου ἔζωμεν ἀπὸ ἑπτὰ καὶ πλέον μηνῶν».

Ἡ χειρότερη ὅμως πληγὴ ἦταν οἱ πυρετοὶ ποὺ ἄρπαζαν ὅλοι. Ἀνέβαζαν τὸ θερμοῦμετρο στοὺς 40 βαθμοὺς. Ὁ Ἄγρας εἶχε πολὺ πυρετὸ καὶ δευτέρη μέρα, μαζί μὲ αἱματουρία, πόνους, ρευματισμοὺς καὶ πλῆθος ἄλλες ἐκδηλώσεις. Τὰ καινούργια καὶ νεοφερμένα σώματα εὕρισκαν τοὺς παλιούς συναδέλφους σκελετωμένους. Καταλαβαίνει κανεὶς εὐκόλα, πᾶ ἐντύπωση σχημάτιζαν. Λίγοι προνομιούχοι ὄργανισμοὶ μπόρεσαν νὰ βαστάξουν περισσότερο ἀπὸ ἕξι μῆνες. Τὸ «Κέντρον» Θεσσαλονίκης τοὺς καλοὺς ἀρχηγούς, ποὺ βασιλεύονταν ἀπὸ τὸν πυρετὸ, τοὺς ἔστειλε στὴ Νάουσα γιὰ ἀλλαγὴ κλίματος. Γι' αὐτὸ φρόνιμοι οἱ ἀγάδες προτιμοῦσαν νὰ κοιτάζον ἀπὸ μακριὰ τὸν Βάλτο παρὰ νὰ μπλέκουν στοὺς ἀτέλειωτους καὶ ἄξενους λαβυρίνθους του. Τὸν Αὐγουστο τοῦ 1907, ἐκεῖ ποὺ ὁ Κόρακας (Σταυρόπουλος) περιπολοῦσε μὲ μιὰ πλάβα, γιὰ μιὰ μεγάλη νεροποντὴ εἶχε στείλει τὸ «πάτωμά του» μὲ πολλὰ ἐφόδια στὴ θάλασσα, ἀκούστηκαν ξάφνου δυνατοὶ βρόντοι σὰν κανονιές. Ἐρχονταν ἀπὸ τὴ διεύθυνση τῶν Γιανιτσῶν. Σὲ λίγο ἀκούστηκαν καὶ ἀπὸ τὴν ἀντίθετη πλευρὰ, ἀπὸ τὰ μέρη τοῦ Γιδᾶ (Ἀλεξάνδρειας). Ρώτησε ὁ Κόρακας τὸν Σκοτίδα καὶ ἄλλους ντόπιους, ἀν ἔκαναν συχνὰ ἐκεῖ οἱ Τοῦρκοι ἀσκήσεις πυροβολικοῦ. Τοῦ ἀπάντησαν ἀρνητικὰ. Εὐθὺς ἔπειτα ἦρθε μιὰ βολιδοφόρος ὀβίδα ποὺ διέλυσε κάθε ἀμφιβολία. Ἐσκασε σὲ ἀπόσταση 400 μέτρων καὶ ἔκανε θραύση στὰ καλάμια. Ἐπεσαν ἔπειτα κι' ἄλλες κι' ἄλλες. «Κρίμα στὰ ψάρια καὶ στὰ βατράχια», εἶπε ὁ θυμόσοφος καὶ ξανογένης Σκοτίδας. Οἱ ἄντρες ὄρθιοι στὸ καινούργιο «πάτωμα» χειροκροτοῦσαν κάθε ἔκρηξή καὶ φώναζαν : «Μπράβο Μεμέτηδες, ρίξτε κι' ἄλλες...κι' ἄλλες».

Ἀκόμη δυσκολώτερος ἦταν ὁ Βάλτος τὸν χειμῶνα, ὅταν πάγωνε. Ἀχρηστεύονταν οἱ πλάβες. Δὲν ἦταν πολὺ γερὸς ὁ πάγος γιὰ νὰ περπατοῦν πάνω του. Δὲν θ' ἄφηναν ἴσως τέτοια εὐκαιρία οἱ Τοῦρκοι νὰ μποῦν μὲ τὰ πόδια στὸν Βάλτο καὶ νὰ τὸν ξεκαθαρίσουν ριζικὰ ἀπὸ τοὺς «ἐσκιὰ» (ληστανάρτες) Ἕλληνας καὶ Βουλγάρους. Τὸν χειμῶνα δὲν ἀσχολοῦνταν μὲ καμιὰ ἐπιχείρησι.

Κάποια νύχτα, όταν φυσούσε Βαρδάρης, δὲν ἔβαλαν φωτιά στὰ καλάμια πού ἦταν ξερὰ τότε. Γιατί; εἶναι μυστήριο. Θὰ ἔκαιραν μαζί καλύβες, πατώματα, πλάβες καὶ ἀνθρώπους.

Νοίκιαζε κάθε χρόνο τὸ τουρκικὸ δημόσιο μὲ πλειοδοσία τὸν φόρο στὰ ραγάζια, τὰ καλάμια καὶ τὰ ψάρια. Τὸ ἔσοδο μάλιστα πήγαινε στὴν Διεθνῆ Ἐπιτροπὴ τοῦ Δημοσίου χρέους.

Ὁ Δεμέστιχας ταλαιπωρήθηκε πολὺ ὅταν πάγωσε ὁ Βάλτος. Ἔμεινε χωρὶς καυσόξυλα. Ἀναγκάζονταν νὰ καῖνε γλωρὰ κλαδιὰ καὶ γόρτα, πού ἔβγαζαν πολὺ καὶ ἐκτυφλωτικὸ καπνὸ καὶ ἐλάχιστη ζέστη. Κόντευαν νὰ σωθοῦν καὶ τὰ τρόφιμά τους. Καὶ δὲν ἦταν δυνατὸ νὰ φέρουν ἄλλα.

Τρύπωναν καὶ παλιότερα στὸν Βάλτο φυγόμενοι καὶ φυγόποιοι. Οἱ κοιμιτατζήδες ἄνω ἀνακάλυψαν πρῶτοι τὴν ἀξία του καὶ τὸν ἐκμεταλλεύτηκαν συστηματικά. Δὲν εἶχε ἀκουστῆ ποτὲ νὰ ζήτησαν καταφύγιο στὸν Βάλτο ἀνταρτικὰ σώματα τῆς ἐποχῆς τοῦ 1876-1880 1885-1886, 1896, 1897, καὶ παλιότερα. Δὲν θὰ καταδέχονταν μὲ κανένα τρόπο οἱ περήφανοὶ ἐκεῖνοὶ ἄντρες τῶν βουνῶν νὰ χωθοῦν στὸν βοῦρκο, νὰ πίνουν βρώμικο νερὸ καὶ νὰ πολεμοῦν μὲ τὰ κουνούπια καὶ τὸν πυρετό. Οἱ κοιμιτατζήδες παραμέρισαν τὶς ἀπηρχαιωμένες ἀντιλήψεις, κοίταζαν τὴν οὐσία. Στὰ βρώμικα νερὰ καὶ στὰ καλάμια εὕρισκαν τὴν ἰδεωδέστερη ἀσφάλεια. Ἀληθινὴ γῆ τῆς ἐπαγγελίας. Τοὺς ἔτρωγαν τὰ κουνούπια, τοὺς ἔδερναν οἱ πυρετοί, τοὺς τσάκιζε ἡ ὑγρασία, τοὺς βασάνιζαν ὅλες οἱ πληγές τοῦ Φαραῶ. Κρατοῦσαν ἄνω μακριὰ τοὺς Τούρκους. Δὲν ἦταν μικρὴ ἱκανοποίησις νὰ βλέπουν τὸν τουρκικὸ στρατὸ μὲ τὰ πάμπολλα τάγματα καὶ κανόνια καὶ τὸ ἀκράτητο ἐναντίον τους μῖσος, νὰ στέκη ἀνίσχυρος καὶ παράλυτος στὴν ἄκρη τῆς λίμνης. Καὶ ἂν ἀκόμη ἔζωνε ὅλη τὴν ἀπέραντη ἔκτασις καὶ ἔστηνε στενὴ πολιορκία, πάλι καρφὶ δὲν θὰ τοὺς καιγόταν. Εἶχαν ἀποθηκευμένα τρόφιμα στὶς καλύβες καὶ ψάρια καὶ πουλιὰ στὴ λίμνη.

Ὁ Ἄγγλος γενικὸς πρόξενος Θεσσαλονίκης εἶχε γράψει στὶς 21 Λυγούστου τοῦ 1904: «Οἱ καζάδες» (ἐπαρχίες) Γιανιτσῶν καὶ Ἐδέσσης θὰ εἶναι πάλι πεδίο δράσεως ὑπὲρ τοῦ βουλγαρισμοῦ καὶ τῆς ἐξαρχίας τοῦ βοεβόδα Ἀποστόλ. Ἡ συμμορία του, ἀσφαλῆς στὰ ἄδρια τοῦ Βάλτου, θὰ ἐξακολουθήσῃ νὰ ἐκφεύγῃ κάθε σύγκρουσις ἢ καὶ ἐπαφὴ μὲ τὸν τουρκικὸ στρατό». Ἐπρεπε ἄνω νὰ περιλάβῃ ὁ πρόξενος καὶ τοὺς καζάδες Βεροίας κι' αὐτῆς ἀκόμη τῆς Θεσσαλονίκης. Δοκίμασαν κι' αὐτοὶ τὸν ἀντίτυπο τῆς κοιμιτατζίδικης παντοκρατορίας στὸν Βάλτο. Πλάι του περνοῦσαν καὶ οἱ δύο κεντρικότεροι δρόμοι τῆς Μακεδονίας (Θεσσαλονίκης-Γιανιτσῶν-Ἐδεσσας-Μοναστηρίου, πρὸς τὴν Ἡπειρον καὶ Ἀλβανία, καὶ Θεσσαλονίκης-Κατερίνης καὶ Θεσσαλονίκης-Βέροιας-Κοζάνης, πρὸς τὰ θεσσαλικὰ σύνορα καὶ τὴ Δυτικὴ Μακεδονία).

Ἦταν κι' αὐτοὶ κάτω ἀπὸ τὰ Καυδιανὰ δίκρανα καὶ τὴν Δαμόκλειο σπάθη τῶν κοιμιτατζήδων. Μποροῦσαν νὰ τοὺς κόψουν καὶ νὰ τοὺς ἀχρηστέψουν, ὅποτε ἤθελαν, καὶ νὰ πιάσουν πάνω τους, ὅποιο διαβάτη καὶ ταξιδιώτη κυνη-

γοῦσαν. Ὁ Βάλτος εἶχε γίνει ἡ μυθική σπηλιά τοῦ δράκου. Ὁ τρόμος καὶ ὁ φόβος ἀπλώθηκαν παντοῦ γύρω του. "Ὅλα τὰ χωριά λύγισαν στὴ θέληση τῶν κομιτατζήδων καὶ ὑποτάχθηκαν. Τί μποροῦσαν νὰ κάνουν; Τὸ λιγότερο θὰ τοὺς ἐμπόδιζαν νὰ ψαρεύουν καὶ νὰ μαζεύουν ψαθόχορτα, ἐὰν δὲν τοὺς ἔκαιαν καὶ δὲν τοὺς ἔσφαζαν. Πρέπει ἀδίστακτα νὰ θεωρηθοῦν ἡρωϊκὰ ἐκεῖνα τὰ σλαβόφωνα χωριά ποὺ στάθηκαν ἀκλόνητα.

Ὁ Ἄγγλος γενικὸς πρόξενος ἔπρεπε νὰ προσθέσῃ ὅτι οἱ Ἄποστολ καὶ οἱ σύντροφοὶ του δούλευαν καὶ ὑπὲρ τῆς ρουμανικῆς προπαγάνδας. Πρὸς χάριν τῆς ἔβαλαν σὲ ἐνέργεια στὰ βλαχόφωνα χωριά τῶν Μογλενῶν-Γευγελῆς τὴν κάμα καὶ τὴν φωτιά. "Ἐσφαξαν καὶ ἔκαψαν ἐκείνους ποὺ οὐκ ἐβουλήθησαν συνιέναι» καὶ δὲν ὑπάκουαν στὴ διαταγὴ τους νὰ γίνουν Ρουμάνοι.

Βαρὺς ἔπεφτε ὁ ἴσκιος τῶν κομιτατζήδων καὶ στὴ πόλη τῶν Γιανιτσῶν. Σκότωσαν ἀρκετούς. Ἐπιασαν μιὰ μέρα ἑπτὰ Γιανιτσῶτες ποὺ πήγαιναν στὸ παζάρι τῆς Γουμένισας, τοὺς ἔκλεισαν σ' ἓνα ἀχοῦρι γιὰ νὰ τοὺς ξεποστείλουν τὴ νύχτα στὸν ἄλλο κόσμο. Κάποιοι κατάφερε νὰ ξεφύγῃ καὶ νὰ εἰδοποιήσῃ τὸν τουρκικὸ στρατό. Κινήθηκαν αὐτὴ τὴ φορὰ γρήγορα καὶ τοὺς ἀπελευθέρωσαν. Ἐναν μονάχα πρόλαβαν νὰ ξεκάνουν. Ἐκλαίει κάπως δυνατὰ καὶ γιὰ νὰ τοῦ κόψουν τὶς φωνές, τοῦ ἔκοψαν τὸν λαιμό. Τοὺς κήρυξαν ἐπίσης αὐστηρὸ οἰκονομικὸ ἀποκλεισμό. Δὲν τολμοῦσε χωρικός νὰ πλησιάσῃ κατὰσθημα Γραικομάνου. Ἐβαλαν τὰ ὄργανά τους νὰ ὑποδεχθοῦν τὸν Μητροπολίτη Στέφανο, ποὺ εἶχε πάει νὰ ἱερουργήσῃ στὰ Γιανιτσά, μὲ γιουχαϊσμούς.

Ὅπως τὰ ἄγρια θηρία, οἱ κομιτατζήδες ὀρμοῦσαν καὶ τὴ νύχτα ἀπ' τὴν καλαμμένα ζούγλα τους. Ἄρπαζαν, σκότωναν, ἔκαιαν, τρομοκρατοῦσαν καὶ γύριζαν στὸ ἀπροσπέλαστο κρησφύγετό τους ἀνενόχλητοι καὶ ξέγνοιαστοι. Εἶχαν βαφτίσει τὸν Ἄποστολ «ἥλιο τῶν Γιανιτσῶν». Ἦταν ὅμως ἥλιος ποὺ μονάχα πυρπολοῦσε καὶ δὲν θέρμαινε. Ἦταν τόσο μεγάλος ὁ τρόμος ποὺ σκόρπιζε, ὥστε χρησιμοποιοῦσαν τὴν σφραγίδα του καὶ ἄλλοι βοεβόδες, δταν ἤθελαν νὰ τρομοκρατήσουν. Εἶχε βάλει τὸ χεράκι του καὶ στὴ φρικτὴ σφαγὴ τῆς οἰκογένειας στὸ Γραδεμπόριο.

Ὁ Γρηγόρης Δημόπουλος ἀπ' τὴν Ἐπανωμὴ στὰ κακογραμμμένα χειρόγραφα ἀπομνημονεῦματά του, ποὺ ἔχουν ὅμως πολὺ γραφικότητα, χάρη καὶ, συχνά, χιοῦμορ, ἀναφέρει ἓνα χαρακτηριστικὸ ἐπεισόδιο. Εἶχεν ἔρθει μιὰ μέρα, τὴν ἀνοιξὴ τοῦ 1907, στὴν καλύβα τους ἡ δασκάλα τοῦ Ζορμπᾶ, Ἡλέκτρα, μὲ ἓνα παιδάκι 8-9 ἐτῶν, τὸν Γιοβάννη, γιὰ ἀσφάλεια ἀπ' τοὺς κομιτατζήδες. Τοῦ εἶχαν σκοτώσει τὸν πατέρα. Δὲν τὸ δέχτηκαν «γιατί δὲν εἶχε παραμάνες». Ἦρθε ὅμως ὁ Δεμέστιχας ποὺ τὴν ἤξερε, ἔβαλε τὸν Γιοβάννη στὴν μεγάλη καλύβα, ὅπου γυμνάζονταν οἱ νεαροὶ χωρικοί, καὶ τὴν ἔστειλε μὲ μιὰ πλάβα καὶ δυὸ ἄντρες στὸ χωριό. Ἡ γενναία ἐκείνη κοπέλα εἶχε κουβαλήσει πολλές φορὲς γράμματα καὶ ὅπλα. Τὴν νύχτα ἀκούστηκαν τουφεκιές ἀπὸ τὸν Ζορμπᾶ καὶ φάνηκε φωτιά. Ἐτρεζαν ἀμέσως, ὅμως οἱ κομιτατζήδες εἶχαν φύγει. Εἶδαν

τὸ σχολεῖο καμμένο. Ἡ Ἡλέκτρα ὅμως ἦταν ἄφαντη. Νόμισαν ὅτι κήγχε στὸ σχολεῖο ἢ τὴν αἰχμαλωτίσαν οἱ Βούλγαροι. Ἐνα παιδί ὅμως ἀπὸ τὸν Γιδᾶ, ὁ Ἄποστόλης, εἶδε ὅτι εἶχε διασωθῆ ἓνα παράρτημα τοῦ σχολείου, ὅπου ἡ δασκάλα εἶχε σκαρώσει μιὰ κρυφὴ κρύπτη. Βρῆκαν τὸ στόμιο τῆς κρύπτης καὶ μέσα τὴ δασκάλα πληγωμένη καὶ λιπόθυμη μὲ ἀνδρικὰ ροῦχα. Εἶχε πολεμήσει ἀπὸ τὰ πολλὰ παράθυρα τοῦ σχολείου, γιὰ νὰ δώσῃ τὴν ἐντύπωση ὅτι ἦσαν πολλοὶ οἱ ὑπερασπιστές του. Γι' αὐτὸ καὶ θέλησε ν' ἀφήσῃ τὸν Γιουβάνη στὸν Βάλτο.

Ἐνας ρωμαλαῖος ἀνάρτης τὴν σήκωσε στὰ χέρια «σὰν κούκλα», ὅπως γράφει ὁ Δημόπουλος, τὴν πῆγαν στὴν κεντρικὴ καλύβα τοῦ Βάλτου καὶ ἀπὸ κεῖ τὴν ἔστειλαν στὴν Θεσσαλονίκη. Οἱ πρῶτοι ἔνοπλοι Ἕλληνες, πού μπῆκαν στὸν Βάλτο νὰ ἐγκαινιάσουν τὴν ἐλληνικὴ ἄμυνα καὶ ἀντεπίθεση, ἦταν ὁ Τζόλας ὁ Περήφανος μὲ τὸν Θεοχάρη ἀπ' τὸν Γιδᾶ. Ἦταν λίγοι καὶ ἄπειροι. Ἐτρεξε κοντὰ τους καὶ ὁ Γκόνος Γιώτας ἢ Γιανιτσώτης, πού ἔβαλε κάποια τάξη καὶ σειρά. Ἐτσι ἄρχισε ὁ μοναδικὸς στὰ παγκόσμια χρονικὰ ναυτικὸς καὶ ἀμφίβιος κλεφτοπόλεμος. Στὴν ἀρχὴ οἱ δυσκολίες ἦταν πολλές. Οἱ κοιμητατζήδες κυριαρχοῦσαν στὸ Βάλτο πού ἦταν δικὸ τους βασιλεῖο. Γιὰ νὰ δείξουν τὴν ὑπεροχὴ τους, ἔκαψαν τὸ ἐλληνόφωνο χωριὸ Νησί. Τοὺς ἀντιμετώπισαν ὅμως καὶ ἄρχισαν σιγὰ σιγὰ νὰ τοὺς ἐκτοπίζουν.

Ὁ Γκόνος ἦταν μιὰ ἐξαιρετικὴ μορφή, σοβαρὸς, λιγόλογος, ἀξιοπρεπής, ἄφοβος. Ὁ στρατηγὸς Κάκαβος (Ζώης), τοῦ προξενείου, πού εἶχε τὸν Βάλτο στὴν ἀρμοδιότητά του, τὸν ἔλεγε «τὸ στοιχειὸ τοῦ Βάλτου καὶ τὸ θεμέλιό μας». Ἦταν τὸ σπίτι του. Ἦξερε ὅλα τὰ κατατόπια του, τίς καλύβες, τοὺς δρόμους, καὶ ὅλα τὰ συστήματα καὶ τὰ τερτίπια τῶν κοιμητατζήδων. Πέρασαν ἀπὸ τὸ Βάλτο πολλοὶ ἀξιωματικοὶ καὶ ἄλλοι ὄπλαρχηγοί. Ἀπ' τίς ἀρρώστιες, τὸν πυρετό, τίς κακουχίες, δὲν μπορούσαν νὰ σταθοῦν περισσότερο ἀπὸ ἓνα ἐξάμηνο. Ὁ Γκόνος ἦταν στύλος ἀκίνητος τοῦ Βάλτου. Δὲν τὸν ἄφηγε παρὰ γιὰ καμιὰ ἐπιχείρηση στὴ στεριά. Ἀντιπροσώπευε τὴ συνέχεια στὸν ἀγώνα καὶ τὸν μόνιμο ἐκπαιδευτὴ. Εἶχε ἀπόλυτα ἐγκλιματισθῆ. Εἶχε τὸν Βάλτο ὡς τόπο διαμονῆς καὶ ὡς εὐάερο καὶ εὐήλιο θέρετρο. Οὔτε ἡ ἔλκνωση οὔτε ἡ ὑγρασία τὸν πείραζαν.

Ὅταν κηρύχθηκε τὸ νεοτουρκικὸ σύνταγμα, κατέβηκε κι' αὐτὸς στὴ Θεσσαλονίκη, χαιρετίστηκε ὡς ἥρωας τῆς ἐλευθερίας ἀπὸ ἀξιωματικούς καὶ χολτζάδες. Γιόρτασε μαζί τους τὸ «Χουριέτ» (ἐλευθερία). Ἀμα πέρασε ὅμως ὁ μῆνας τοῦ μέλιτος καὶ ἄρχισαν νὰ δολοφονοῦν οἱ νεότουρκοὶ τοὺς «ἥρωες τῆς ἐλευθερίας», φρόντισαν οἱ ἀρμόδιοι καὶ τὸν ἔστειλαν γιὰ ἀσφάλεια στὴν Ἀθήνα. Μὰ δὲν μπορούσε ὅπως τὸ ψάρι νὰ ζήσει μακριὰ ἀπὸ τὰ βρώμικα νερά τοῦ Βάλτου. Μαζὶ μὲ τὸν Λάζο Δουγιάμα, τὸν Καραϊσκάκη καὶ ἄλλους Μακεδόνες ὄπλαρχηγούς τὸ ἔσκασαν κρυφὰ στὴ Μακεδονία. Τὴν ὥρα ὅμως πού ἔμπαινε στὸν ἀγαπητὸ καὶ ἀχώριστό του Βάλτο, τουρκικὸ ἀπόσπασμα, κρυμμένο στὰ καλάμια, τὸν ὑποδέχθηκε μὲ τουφεκιὰς στὴ σκάλα τοῦ Νησιοῦ. Ὁ Γκόνος ἀπάντησε ὄρθιος μὲ τὸ κοντό του μάνλιχερ καὶ ἔπεσε. Λίγοι ἄλλοι πού ἀκολου-

θοῦσαν, ἔπесαν καταγῆς καὶ γλύτωσαν. Τὸν πρόδωσαν, καθὼς φαίνεται, ὁ ἄλλοτε ὑπαρχηγὸς τοῦ Ἀποστόλης ἀπ' τὸν Γιδά καὶ ὁ περίφημος «γιατρὸς» Ἀντωνάκης, ποὺ εἶχαν γίνεи τώρα τυφλὰ ὄργανα τῶν νεοτούρκων. Ὁ Ἀποστόλης ἔφυγε στὴν Ἀμερική. Ὁ Ἀντωνάκης τὰ πλήρωσε· τὸν ξέκαμαν οἱ δικοὶ μας.

Γεννήθηκε στὰ Γιαντισὰ τὸ 1866. Τὰ ἔβαλε στὴν ἀρχὴ μὲ τοὺς Τούρκουςτσιφλικάδες καὶ τὰ ὄργανά τους, τοὺς «σουμπασηδες», «σειμενηδες», «μπεχ-τσῆδες» (ἀγροφύλακες), ποὺ ἦταν ὅλοι θεϊκὴ κατάρα γιὰ τὸν ἀγροτικὸ πληθυσμό. Ἐνα χωριὸ στὴν περιφέρεια Γιαντισῶν (πουλήθηκε) σ' ἕνα μπέτη καὶ ἔγινετσιφλίκι γιὰ μιὰ κάλπικη λίρα! Εἶχεν ἀπομείνει τὸ μόνο κεφαλοχώρι, παρὰ τὸν ἀδιάκοπο κατατρογμὸ καὶ τίς ἀφόρητες πιέσεις. Τὸν καιρὸ ὅμως τοῦ χαλασμοῦ τῆς Νάουσας (1822 ἢ καὶ παλιότερα ἴσως, ἀφοῦ ἄλλες δυὸ φορές τὴν εἶχε πάθει ἢ μαρτυρικὴ Νάουσα), τὸ κακὸ παράγινε. Μιὰ μέρα ποὺ γίνονταν τρεῖς γάμοι στὸ χωριὸ, ἤρθαν μπουσμπουζοῦκοι, ἔφαγαν, ἤπιαν καὶ, ἀντὶ νὰ ζητήσουν «ντὶς παρά» (παράδες γιὰ τὰ δόντια ποὺ τὰ ἔβαλαν στὸν κόπο νὰ καταβροχθίσουν τὰ φαγιά τους), πῆραν μαζί τίς τρεῖς νύφες. Ἀναγκάστηκαν τότε νὰ δηλώσουν οἱ χωρικοὶ στὸν ἀρμόδιο σαρικοφόρο ὑπάλληλο ὅτι πουλοῦσαν στὸν μπέτη, ποὺ εἶχε μεγάλη δύναμη καὶ ἐπιρροή, τὰ σπίτια, τὰ χωράφια, τὰ ἀμπέλια, τὰ λειβάδια, τίς βοσχές, τὰ νερά καὶ τὸν ἀέρα. Τοῦ δώριζαν ὅλη τὴν περιουσία τους γιὰ νὰ εὐαρεσθῆ νὰ τοὺς προσφέρῃ τὴν ὑψηλὴ του προστασία. Καὶ ὁ μπέτης γενναῖοδωρος τοὺς ἔδωσε κατάρο μιὰ λίρα, ποὺ ἦταν κι' αὐτὴ κάλπικη. Ὑποχρέωθηκε ὅμως ὁ Γκόνοσ, ὅπως καὶ οἱ ἄλλοι ζωηροὶ καὶ ἀνυπόταχτοι, νὰ συνεργαστῆ στὴν ἀρχὴ μὲ τὸ κομιτάτο καὶ τοὺς κομιτατζῆδες, μὰ γρήγορα τοὺς συχάθηκε καὶ τὴ μέρα ποὺ τοὺς εἶδε νὰ ἐκβιάζουν καὶ νὰ ἐπιβάλλουν βουλγαρικὴ λειτουργία στὸ μοναστήρι τοῦ Ἀγίου Λουκά, τοὺς ἄφησε. «Ἐτσι θὰ διώξουμε τοὺς Τούρκους;», εἶπε καὶ τάχθηκε εὐθύς μὲ τὴν πρώτη ἔνοπλη ἐλληνικὴ ομάδα ποὺ ἐμφανίστηκε στὴ Λίμνη, καὶ γλύτωσε. Ὁ Παῦλος ἀπ' τὸν Ζορμπά, παλαίμαχος ἀρχηγός, δηλητηριάστηκε ἀπ' τὸ κομιτάτο γιὰτὶ δὲν μπόρεσε νὰ καταλάβῃ, ὁ χονδροκέφαλος, ὅτι γιὰ νὰ ἐκδιωχθοῦν οἱ τύρανοι καὶ ἀνόπιοι Τούρκοι, ἔπρεπε νὰ ξεπατωθοῦν πρῶτα οἱ ὑπόδουλοι καὶ ἄοπλοι Ἕλληνες.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὸν Κάκαβο (Ζώη) ποὺ ἐξυμνοῦσε μὲ τὰ θερμότερα λόγια τὸν Γκόνο, μιλοῦσε μὲ θαυμασμό γι' αὐτὸν καὶ ὁ ἀρχιμανδρίτης Νίκανδρος, ἀγωνιστῆς καὶ πρωταθλητῆς στὴν περιφέρεια Καρατζόβας-Γευγελῆς. Τὸν ἔλεγε αἰδανικὸν καὶ ἀφθαστον ἀρχηγόν». Ἐπίσης τὸν θαύμαζε καὶ ὁ Πέτσας ἀπ' τὸ Κρούσοβο, ποὺ εἶχεν ὑπηρετήσει δυὸ χρόνια στὸν Βάλτο. Τὸ ἴδιο καὶ ὁ Γρηγόρης Δημόπουλος ἀπὸ τὴν Ἐπανωμὴ. Διηγεῖται μάλιστα πὼς μιὰ μέρα τοῦ Σεπτεμβρίου τοῦ 1906 πῆρε βιασικὰ ὀχτὼ παιδιὰ σὲ τρεῖς πλάβες, ἄφησε πέντε ἄλλους νὰ φρουροῦν τὴν καλύβα καὶ ξεκίνησε νὰ χτυπήσῃ τὴν καλύβα τῆς Πλάζνας. Ἦξερε ὅτι εἶχαν οἱ Βούλγαροι ἐκεῖνὴ τὴ μέρα γιορτὴ καὶ θὰ γλεντοκοποῦσαν. Σιγὰ σιγὰ ἀπαρατήρητοι πλησίασαν στὴ μεγάλη καλύβα, ποὺ ἦταν

καλά όχυρωμένη κι' έφτιασαν στά τριάντα μέτρα. "Εβλεπαν μέσα από τὰ καλάμια νὰ χορεύουν πολλοί κομιτατζήδες πιασμένοι από τὸν ὄμο, νὰ φωνάζουν, νὰ τραγουδοῦν. Εἶχαν πιεῖ και πολὺ ρακὶ και οἱ σκοποὶ εἶχαν ἀφήσει τις πλάβες και πήγαν πάνω στὴν καλύβα νὰ πάρουν μέρος στὸ φαγοπότι και τὴν πανδαισία. "Αδειασαν τότε πολλές φορές τὰ τουφέκια πάνω τους και ἔπειτα ἔκαναν πίσω και ἔφυγαν. Πολλοὶ κομιτατζήδες πέρασαν ἀπ' τὸν χορὸ και τὸ γλέντι στὸν τόπο τῆς ἀναπαύσεως. Και οἱ ὀχτῶ ἄντρες ἦταν ἀπὸ τὴν Κεντρικὴ Μακεδονία. Μαζί τους και ὁ Ζαπόνιας, ἀπ' τὴν Χαλάστρα. Τοῦ εἶχαν δώσει τὸ παρατσούκλι ('Ιάπωνας) γιὰ τὸ μικρὸ του ἀνάστημα. 'Ο μικρὸς ὄμως «τὸ δέμας» τὸ 1911, ὅταν χωρὶς κανένα λόγο θέλησαν οἱ νεότουρκοὶ νὰ τὸν πιάσουν, ἀντιστάθηκε, σκότωσε και σκοτώθηκε.

Τὸν Μάρτιο τοῦ 1905 ἦρθε στὸν Βάλτο και τὸ πρῶτο ἀνταρτικὸ σῶμα με ἀρχηγὸ τὸν ἀνθυπολοχαγὸ Μπουκουβάλα (Πετρίλο), ποὺ ἦταν γενναῖος και ἄξιος. Παρ' ὅλες τις βουλγαρικὲς καυχησιολογίες στάθηκε, ρίζωσε, ἄπλωσε. Δύσκολα βέβαια ἦταν τὰ πρῶτα βήματα. 'Αληθινὸς λαβύρινθος και σκοτεινὸ μυστήριο ὁ Βάλτος. 'Απὸ κάθε καλάμι μπορούσε νὰ σὲ βρῆ ἢ δολοφονικὴ σφαίρα. Οἱ κομιτατζήδες κρατοῦσαν τις παλιὲς καλύβες, ἀλλὰ εἶχαν φτιάξει κι' ἄλλες καινούργιες, μεγάλες, καλὰ ὀχυρωμένες, εἶχαν ἀνοίξει καινούργιους δρόμους διαύλους. Προσβολὴ τῶν καλυβιῶν τους κατὰ μέτωπο θὰ ἦταν ἐπικίνδυνη. Αὐτοὶ ταμπουρωμένοι πίσω ἀπὸ τὸ πρόχωμα, οἱ ἄλλοι ἀκάλυπτοι στις ἑλαφρὲς πλάβες. "Ἐπρεπε οἱ δικοὶ μας νὰ ἀνιχνεύσουν πρῶτα τὸ ἔδαφος, νὰ μάθουν τις ἔχθρικές θέσεις και συγκοινωνίες, νὰ βροῦν τὰ ἀδύνατα σημεῖα τοῦ ἐχθροῦ. Χρειάζονταν ὑπομονή, ἐπιμονή, ψυχραιμία, πονηρία, και τὴν κατάλληλη στιγμή, ἀποφασιστικὴ ὀρμή. 'Ο Γκόνος εἶχε ὅλα αὐτὰ τὰ προσόντα. Δὲν μπορούσε νὰ πάρη τις βουλγαρικὲς καλύβες με μεταπικὴ ἐπίθεση. Τοὺς ἐρχόταν κρυφὰ ἀπ' τὰ νῶτα ἢ τὰ πλάγια. 'Αφοσιωμένοι χωρικοὶ ἀνοίξαν ἀπαρατήρητα καινούργια κανάλια-δρόμους, ἐκεῖ ὅπου οἱ κομιτατζήδες δὲν τὸ περίμεναν καθόλου. Καλοὶ ὀδηγοί, ποὺ ἤξεραν πραγματικὰ πιθαμὴ πρὸς πιθαμὴ τὸν τόπο, τοὺς πέρασαν με τὰ πόδια ἀπὸ βατὰ μέρη τοῦ Βάλτου, ὅταν βέβαια τὰ νερὰ ἦταν πεσμένα, καθὼς και ἀπὸ ὅπου ὑπῆρχαν κούτσουρα, σφιχτοδεμένες ρίζες, πυκνὰ χόρτα, ρακίτες κλπ. "Ἐτσι και τὸ 1912 στὸν πόλεμο, ἕνας τολμηρὸς Τοῦρκος λοχαγὸς πέρασε ἀπ' τὸ βάλτο Ρουτνὶκ ἢ Χειμαδίτη και προκάλεσε με τὸν αἰφνιδιασμὸ του τὸν πανικὸ τῆς Ε' Μεραρχίας και τὴν συμφορὰ τοῦ Σόροβιτς. Με τὴν κυκλωτικὴ στρατηγικὴ, τὴν ἀπειλὴ τῶν συγκοινωνιῶν και μερικοὺς αἰφνιδιασμοὺς ὑποχρεώθηκαν οἱ κομιτατζήδες ν' ἀδειάσουν κάμπουσες καλύβες και ν' ἀποσυρθοῦν.

Στις 28 Μαρτίου ἔπιασε τὸ σῶμα τρεῖς χωρικοὺς ποὺ ἦταν συνεργάτες και πράκτορες τῶν κομιτατζήδων, τοὺς ἀνάγκασαν νὰ τοὺς ὀδηγήσουν στὴν βουλγαρικὴ καλύβα και νὰ ποῦν ὅτι βουλγαρικὲς ἦταν ὅλες οἱ πλάβες. "ἤξεραν τὸ τοπικὸ βουλγαρικὸ ἰδιῶμα ὁ Γκόνος και ἄλλοι. "Ὅταν πλησίασαν ἀρκετὰ,

φιλοδώρησαν με κάμποσες όμοβροντίες τούς άνύποπτους κομιτατζήδες. Έπεσαν τρεις δικοί μας πλαβαδόροι και έμπειροι χωρικοί, που όδηγοΰσαν τις πλάβες, και πληγώθηκαν ελαφρότερα δυο άντάρτες. Ή καλύβα όμως άλλαξε κύριο. Οί κομιτατζήδες που έχασαν πολλούς εκείνη τή μέρα, προτίμησαν να κάνουν καινούργιο άλμα προς τά πίσω στα ένδοτερα του Βάλτου. Βρήκαν στον Γχόνο τον δάσκαλό τους. Ό φοβερός μυθικός δράκος, άφου του έσπασαν πολλά δόντια και νύχια, άποσύρθηκε ντροπιασμένος. Πήραν θάρρος και οί τρομοκρατημένοι και προσκυνημένοι. Έφτά χωριά γύρω στη λίμνη Κίρτζιλαρ, Σάριτσα, Τσοχαλάρ, Καίλη, Ζορμπάς, Άγιοι Άπόστολοι, άποκήρϋξαν τó βουλγαρισμό και γύρισαν στην παλιά τους στρούγκα. Ό Παπατζανετέας διηγείται πως ένα άλλο χωριό ξενόφωνο, ή Λυκοβίτσα, «έπανήλθεν εις τήν Όρθοδοξίαν και τον Έλληνισμόν». Είχε υποκύψει στην βουλγαρική πίεση μόλις πριν δυο χρόνια. Ό Παπατζανετέας θέλησε να τούς επαναφέρει στα «πάτρια» και τούς έστειλε γράμμα, που όμως δεν έφερε κανένα αποτέλεσμα. Άποφάσισε λοιπόν να τούς τιμωρήσει. Τόν Ιούλιο του 1906, μέρα Πέμπτη, που ήταν κατά κανόνα τυχερή, ξεκίνησε νύχτα με τον Κρητικό όπλαρχηγό Μπένη, βγήκαν στην άπόμερη θέση Σκυλίτσα και ύστερα από πορεία έφτά ώρων έπιασαν στα χωράφια και πήραν μαζί τους τέσσερεις άντρες άπ' τή Λυκοβίτσα και δυο παιδιά. Μερικές γυναΐκες που συνάντησαν δεν τις πείραξαν. Έκεΐνες όμως έτρεξαν εύθως στη Βέροια και θά τούς προλάβαινε τó ίππικό, αν δεν έμπαιναν σ' ένα πυκνό πεδινό δάσος. Ύπήρχαν τότε μεγάλα δασοτόπια μέσα στον κάμπο. Στην καλύβα άρχισε τις άνακρίσεις, στην άρχή με καλό τρόπο και περιποιήσεις. Και επειδή δεν έπαιρνε τις άπαντήσεις που ήθελε, έβαλε σ' έφαρμογή δραστική μέθοδο. Τήν έμαθε από κάποιον Γιώργο, από ένα χωριό τής Στρώνιτισσας που είχε ύπηρετήσει με δυο άλλους χωριανούς του στη συμμορία του Τσερνοπέεφ. Τήν παράτησαν και ήρθαν στον Βάλτο να πολεμήσουν τούς παλιούς συντρόφους. Με τή νέα μέθοδο τά όμολόγησαν σε μισή ώρα οί χωρικοί όλα. Που άκριβώς βρίσκονταν δηλαδή οί δυο Βουλγαρικές καλύβες, ποιός ήταν ό άρχηγός, πως ήταν ή όργάνωσή τους κλπ. Στην άρχή δεν μπορούσε ν' άντικρύση χτυπήματα και αίματα. Τά βουλγαρικά όμως κακουργήματα τον άγρίεψαν. Όσοτόσο έσφαξε τέσσερα άρνιά και τίλιξε τά τομάρια τους στις πλάτες των τεσσάρων δαρμένων χωρικών. Είμαι γνωστή ή θεραπευτική μέθοδος και έξαιρετικά αποτελεσματική, έστω κι' αν τήν άγνοεί ή έπιστήμη.

Έγραψε τότε δεύτερο γράμμα στο χωριό, που άπάντησε ν' άφήση πρώτα τούς όμήρους και έπειτα θά σκεφτΉ με ποιούς τελικά θά ταχθΉ. «Θυμωθείς σφόδρα ό Παπατζανετέας παρέδωσε τούς τέσσαρες στον Μπένη, δια τά καθ' έαυτόν». Τό «Κέντρον» του έκαμε παρατηρήσεις για τον φόνο. Σε λίγο όμως παρουσιάστηκε στην καλύβα ή έπιτροπή του χωριού, που έφερε άναφορά ύπογραμμένη άπ' όλους τούς χωρικούς, ότι επανέρχονται εις τήν «Όρθοδοξίαν». Έπανήλθαν κατόπιν μαύρης έορτΉς.

Ἐπαιζαν σίγουρα ρόλο καὶ οἱ προσωπικὲς ἀντιθέσεις στὸ χωριό. Χωρικοὶ ἀπὸ τὴ Λυκοβίτσα πῆραν ἀργότερα μέρος σὲ ἐπιθέσεις δικῶν μας κατὰ κοιμητήριον. Ἔστησαν ἀκόμη καὶ ἐνέδρες σὲ παράλια χωριά, ὅπως γράφει ὁ Παπατζαντετάς, γιὰ νὰ πιάσουν ἀξιωματικούς Βουλγάρους χωρικούς, ποὺ θὰ χρησίμευαν ὡς ὄμηροι γιὰ τὴν ἀπελευθέρωση τοῦ Ἄγρα. Δὲν εἶχε γίνει γνωστὸς ἀκόμα ὁ μαρτυρικός θάνατός του.

Ὁ Μπουκοβάλας (Πετρίλος), γενναῖος καὶ ἱκανὸς ἀξιωματικός, εἶχε τὸ ἐξῆς ὥραϊο ἐπεισόδιο. Χρειάστηκε νὰ πάη στὴ Θεσσαλονίκη γιὰ νὰ συννηοηθῆ μετὰ τὸ «Κέντρον» καὶ τοὺς ἀξιωματικούς του. Ντύθηκε λοιπὸν χωριάτικα καὶ μ' ἓνα κεντρί στὸ χέρι ἀκολούθησε μιὰ μεγάλη τετράτροχη βουβαλοάμαξα ὑπερφορτωμένη καρπούζια. Ἐφτασαν καλὰ στὴ Θεσσαλονίκη καὶ τράβηξαν γιὰ τὸ μαγαζὶ τοῦ Ἑβραίου Μουσόν, ποὺ εἶχε προαγοράσει τὰ καρπούζια καὶ εἶχε πολλὰς δόσοληψίες μετὰ τὰ χωριά τοῦ Ρουμλουκιοῦ. Πίσω ἐρχόταν ὁ γιατρός Ἀντωνάκης νὰ βοηθήσῃ μετὰ τοὺς μπέηδες φίλους του, ἂν παρουσιαζόταν ἀνάγκη. Ὁ Μουσόν ἔκανε τὴ χουβαρνταλίκι νὰ κερᾶσῃ καφέ τὸν «γιατρός», ποὺ ἤξερε πὼς εἶχε στενὰς σχέσεις μετὰ μπέηδες καὶ στενότερες μετὰ ἀντάρτες, ποὺ ἦταν καὶ τὸ σημαντικότερο. Θὰ θυσιάξῃ κι' ἄλλους δέκα παράδες — τὸ ἓνα εἰκοστὸ τῆς δραχμῆς — γιὰ τὸν καφέ τοῦ καρπουζοπαραγωγῶ, ἂν δὲν ἦταν ἀπασχολημένος μετὰ τὸ ξεφόρτωμα τῶν καρπουζιῶν. Εἶδε τότε τὸν Πετρίλο νὰ στέκῃ παράμερα καὶ τοῦ ἔβαλε τίς ἀγριοφωνάρες: «Ἄι! τί κάτσεις μετὰ τὸ χέρι στὸ τζέπη; Τὸ ἔχεις μόνο γιὰ νὰ τρώῃς; Πιάσε καὶ σὺ τὸ καρπούζια, χαραμτζή. Χαράμ τὸ ψουμί σου». Ὁ χαραμτζῆς ἀναγκάστηκε νὰ ξεφορτώσῃ κι' αὐτὸς καρπούζια.

Ἦστερ' ἀπὸ λίγες βδομάδες ὁ Μουσόν βρισκόταν σὲ μιὰ σκάλα τῆς Λίμνης γιὰ νὰ παραλάβῃ χέλια. Ἐβγαζε πολλὰ τότε ὁ Βάλτος καὶ τὰ ἔστελνε ὁ Μουσόν στὴ Γερμανία. Ἐάφνου βλέπει νὰ βγαίῃ ἀπὸ μιὰ πλάβα ἓνας λεβεντόκορμος ἄντρας μετὰ ψηλὰς μπότες, τουφέκι, πιστόλι, κυάλια κλπ. Ὅλοι οἱ χωρικοὶ τὸν χαιρέτησαν μετὰ μεγάλο σεβασμό. Πίσω του ἦλθαν καὶ ἄλλες πλάβες μετὰ ὀπλισμένους ἀγριάνθρωπους. Ὁ πρῶτος θὰ ἦταν σίγουρα ὁ ἀρχηγός τους. Ἄρχισε νὰ φωνάζῃ: «Τί, καὶ Ἑβραίους φέρατε ἐδῶ; Διαλέξατε τὴ μέρα!». Εἶχαν ἐπιχειρήσῃ σὲ κάποιον χωριὸ ἐκείνῃ τῇ νύχτῃ. Ὁ φτωχὸς Μουσόν ἔπεσε ἀπὸ τὸ φόβο του στὰ γόνατα, τὰ γένηια του ἔτρεμαν καὶ κοίταξε μετὰ ἀπελπισμένα βλέμματα τὸν «γιατρός» ποὺ γελοῦσε, ὁ χαιρέκακος. Ἐσπασε στὰ γέλια καὶ ὁ ἀρχηγός. Ἦταν ὁ χαραμτζῆς ποὺ τὸν εἶχε βάλει νὰ ξεφορτώσῃ καρπούζια.

Ὁ Παπατζαντετάς πῆγε ἐπίσης στὴ Θεσσαλονίκη ντυμένος χωριάτικα μ' ἓνα κάρρο, μετὰ τὸ ὁποῖο συνταξίδευε καὶ ἓνας Τοῦρκος χωροφύλακας. Ποῦ νὰ φανταστῇ ὁ ἀφελὴς Τοῦρκος ποιὸν εἶχε συνταξιδιώτη του!

Ὁ Δεμέστιχας πῆγε ὡς ψαράς μετὰ μιὰ ψαρόβαρκα τῆς Χαλάστρας (Κουλιαιᾶς). Πέρασαν ἀπὸ δυὸ φυλάκια ποὺ οἱ σκοποὶ τους κοιμόνταν.

Ὁ Ἄγρας ταξίδεψε στὴ Θεσσαλονίκη, καὶ μάλιστα πληγωμένος, μετὰ τὸ τραῖνο. Τὸν συνόδευε ὁ πιστὸς Ἑλληνοαλβανὸς Χαλίλ μπέης. Εἶχαν, ἐν-

νοείται, τὰ μάτια τους τέσσερα καὶ οἱ δικοὶ μας σιδηροδρομικοί.

Ἀγωνίστηκαν στὸν Βάλτο ἐκτὸς ἀπὸ τὸν Μπουκουβάλα (Πετρίλο) καὶ οἱ ἀξιωματικοὶ Πραντούνας (Καψάλης) ἀπὸ τὸν Νοέμβριο τοῦ 1905 ἕως τὸν Μάρτιο τοῦ 1908, ὁ Ρήγας (Καβοντόρος) καὶ ὁ Ρόκας (Κόλιας) ἀπὸ τὸν Νοέμβριο τοῦ 1905 ἕως τὸν Ἰούλιο τοῦ 1906, ὁ Μαυρόπουλος (Κλάπας) ἀπὸ τὸν Ἰούνιο ἕως τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1906, ὁ Σάρος (Κάλας) ἀπὸ τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1906 ἕως τὸν Μάιο τοῦ 1907, ὁ Ἀγαπητὸς (Ἄγρας) ἀπὸ τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1906 ἕως τὸν Ἰούνιο τοῦ 1907, ποὺ πέθανε στὴν κρεμάλα ἀπὸ ἀτιμὴ βουλγαρική παγίδα· ὁ Ἀγραφιώτης (Παπαδάκης) ἀπὸ τὸν Ἰούνιο ἕως τὸν Δεκέμβριο τοῦ 1907 καὶ ὁ Δεμέστιχας (Νικηφόρος), ὑποπλοίαρχος, ἀπὸ τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1906 ἕως τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1907.

Ἐργάστηκε ἐπίσης πάρα πολὺ καλὰ στὸν Βάλτο καὶ στὴν περιοχή Ὀλύμπου-Πιερίων ὁ ἀνθυπασπιστὴς Ἀναγνωστάκος (Ματαπᾶς). Ἐπίσης καὶ μερικοὶ Κρητικοί, ὅπως ὁ Κατσαρὸς ἢ Παπαδάκης, ὁ Μπενῆς καὶ ἄλλοι. Ὁ Κόρακας (Σταυρόπουλος) ἔμεινε στὸν Βάλτο, ὅπου εἶχε τὴν ὁμώνυμη καλύβα του, ποὺ ἄφησε τὸ ὄνομά του ἀκόμα καὶ μέχρι σήμερα στὴν ἐκεῖ τοποθεσία. Δούλεψε ὅμως τὸν περισσότερο καιρὸ στὸ Βέρμιο καὶ γύρω ἀπ' τὴν Βέροια καὶ Νάουσα.

Στὸν Βάλτο ἀγωνίστηκε καλὰ καὶ ὁ λοχίας ἢ ἐπιλοχίας Παν. Παπατζανετέας, ιδιόρρυθμος, μὰ δραστήριος, γενναῖος καὶ τίμιος. Ἄφησε καὶ ἀπομνημονεύματα, ποὺ ἔχουν πολλές λεπτομέρειες γιὰ τὸν ἀγώνα καὶ τὴ ζωὴ στὸν Βάλτο καὶ γιὰ τὴν ὅλη διάπλασή του. Ἐμειναν ἕνα διάστημα στὸν Βάλτο καὶ ὁ λοχαγὸς Δουμπιώτης (Ἀμύντας), ὁ ἀνθυπολοχαγὸς Δημαρᾶς (Κίτσος), ποὺ προορίζεται γιὰ ἄλλη περιφέρεια, καθὼς καὶ ὁ ὄπλαρχηγὸς Ἀνδρέας Παναγιωτόπουλος, ἀπ' τὴν Κλεισούρα τῆς Καστοριάς, καὶ ἄλλοι.

Ὁ Βάλτος εἶχε γίνει τὸ στρατόπεδο καὶ ἔμπεδὸ μας. Ἡ συχνὴ ἀλλαγὴ τῶν ἀρχηγῶν θὰ εἶχε δυσάρεστα ἀποτελέσματα, ἀν ἔλειπε ὁ Γκόνος. Αὐτὸς τοὺς ὑποδεχόταν, τοὺς ξεπροβόδιζε καὶ, σὰν γνώστης πραγμάτων, προσώπων καὶ τόπων, τοὺς κατατόπιζε. Ἦταν τὸ «δεξι χέρι» καὶ ὁ «ἐπιτελάρχης τους», ὅπως ἔλεγεν ὁ Κάκαβος.

Στὸ μεταξὺ φρόντιζε ὁ Γκόνος νὰ μάθῃ τὰ «ἐλληνικά» καὶ, ἐπειδὴ στὴν ἀρχὴ εἶχε γιὰ δασκάλους μερικοὺς Κρητικοὺς τῆς παρέας του, πῆρε κρητικὴ προφορά.

Παρὰ τίς διαταγὰς τοῦ Κέντρου, ποὺ ἀπηγόρευσε τίς μετωπικὲς ἐπιθέσεις ἐναντίον βουλγαρικῶν καλυβιῶν, ὁ Καψάλης (ἀνθυπολοχαγὸς Πραντούνας) στίς 21 Ἀπριλίου τοῦ 1906 θέλησε, προτοῦ φύγῃ γιὰ τὸ Πάικο, νὰ κυριεύσῃ μιὰν ἐχθρική καλύβα καὶ τὴν ἔπαθε.

Ἦταν πρωτότυπος καὶ παράξενος ὁ ἀγώνας στὸν Βάλτο. Εἶχε καταντήσει σχεδὸν πόλεμος χαρακωμάτων στὸ νερό. Στὴν τακτικὴ τῶν κομιτατζήδων προσαρμύστηκε καὶ ἡ δική μας στρατηγικὴ. Κομιτατζήδες καὶ ἀντάρτες προσ-

παθοῦσαν ν' ανοίξουν κρυφά καινούργιους δρόμους στα καλάμια και να στήσουν άπαρατήρητοι νέες καλύβες για ν' άπειλήσουν τα νώτα και τις συγκοινωνίες του έχθρου. Οί Βούλγαροι υποχρεώθηκαν να έγκαταλείψουν όχυρωμένες γερά καλύβες, γιατί κινδύνευαν ν' άπομονωθούν και ν' άποκλεισθούν. 'Ο Παπατζαντεάς ξεκίνησε με τέσσερεις πλάβες και δώδεκα άντρες πρωί, στις 11 'Ιουνίου του 1906, άπ' τήν καλύβα Τσέκρι για μιá καινούργια βουλγάρικη, του 'Αλῆ Μπέη, που τότε είχε ανακαλύψει. "Άλλοι είκοσι άντρες είχαν πιάσει άλλες τρείς θέσεις.

"Όταν έφτασε σε άπόσταση όγτώ-δέκα μέτρων άπ' τήν καλύβα, χωμένους πάντοτε στα καλάμια και άθέατος, άκουσε για δεύτερη φορά ένα «'Εεε!» και γέμισμα όπλου. Κατάλαβε ότι ήταν Βούλγαρος σκοπός, που φύλαγε από κάποιαν πλάβα. 'Ο ίδιος ήταν όρθιος στη δεύτερη πλάβα. "Έκαμε τότε νόημα στον Νικ. Παπαδάκη ν' ανάψει τσιγάρο για τή μπόμπα που κρατούσε στα χέρια. 'Εκείνος όμως κατάφερε από τήν ταραχή του να πάρη φωτιά όλο τó κουτί με τα σπύρτα. "Έτσι ή μπόμπα λησμονήθηκε και ίσως έπεσε στο νερό. Φαίνεται ότι γενικά δέν σταθήκαμε πολύ ίκανοί να χρησιμοποιήσουμε με έπιτυχία τις μπόμπες. Δυό που είχε ο 'Άγρας και τις έρριξε στη βουλγάρικη καλύβα, δέν έσκασαν.

Στό τρίτο «'Εεε!» ο Παπατζαντεάς πυροβόλησε κατά τή διεύθυνση τής φωνής. Τα καλάμια έμπόδιζαν τή θέα. "Άκουσε ευθύς κραυγή («λέ...λέ...μάϊκο») (ώχ μάνα). Πυροβόλησαν τότε και οί δώδεκα. 'Αντιπυροβόλησαν και οί Βούλγαροι. "Αρχισε ευθύς μιá σφοδρή όσο και παράξενη μάχη. 'Αλληλοτουφεκίζονταν από άπόσταση, όπως γράφει, τρία μέτρα στα τυφλά, χωρίς να βλέπωνται. "Όπως στις άμερικανοϊαπωνικές ναυμαχίες του Ειρηνικού, στον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο. Τους χώριζαν τα καλάμια. Μιá σφαίρα όμως βρήκε και άφησε νεκρό τον Θωμά, ένα παιδί 19 χρονών άπ' τó Νησί, που είχαν κάψει οί κομιτατζήδες. "Άλλη σφαίρα πλήγωσε βαριά τον Ντάσκα από τήν Στρώμνιτσα. 'Ακούστηκαν κραυγές και όλολογμοί και από τήν βουλγαρική πλευρά. Είχαν και οί κομιτατζήδες θύματα. Οί περισσότεροι όμως άντρες του Παπατζαντεά δειλίασαν και τό 'σκασαν με τις δυό πλάβες. Συνέχισε τή μάχη με τον Κρητικό Νικ. Παπαδάκη, τον πρώην ληστή από τήν Φθιώτιδα Χατζή και τον Πέτρο Χήρα άπ' τον Σταυρό τής Χαλκιδικής ή τής Βέροιας. 'Ο ίδιος έστεκε πάντοτε όρθιος στην πλάβα, όπως γράφει. Εόδεψε και τα εκατόν πέντε φυσίγγια του μάνλιχέρ του και έξακολούθησε να ρίχνη με τουφέκι γκρά που είχε στην πλάβα του.

"Έπρεξε τότε σε βοήθεια ο άρχηγός Ματαπās (άνθυπασπιστής 'Αναγνωστάκος) με τó τμήμα του, που είχε πιάσει θέσεις για να έμποδίση τήν φυγή των κομιτατζήδων. 'Ακούστηκαν μονάχα τρία ή τέσσερα τουφέκια γκρά να ρίχνουν, νόμισε πώς είχαν σκοτωθῆ οί περισσότεροι. Οί Βούλγαροι είχαν επαναληπτικά τουφέκια μάνλιχέρ. "Αρχισε «πῦρ» έμαδόν κατά των Βουλγάρων και έτσι τους έσωσε. "Όπως τους πληροφόρησαν έπειτα, από τα Γιανιτσά είχαν αρχί-

σει και οι Βούλγαροι να υποχωρούν με τις πλάβες και είχαν πέντε νεκρούς και ένα άρχηγό, τον Στέργιο Βλάχο, που ήταν Ρουμάνος.

Ένα άλλο τμήμα, που είχε πάει να πιάσει την σκάλα, βρήκε αντίσταση γιατί είχαν προλάβει οι Βούλγαροι. Γύρισε πίσω μ' ένα λαβωμένο. Σκότωσαν όμως οι Τουρκοί τρεις κομιτατζήδες, που επιχείρησαν να βγούν στην ξηρά, και άλλοι τρεις πνίγηκαν.

Ο Στρωμνισιώτης τραυματίας Ντάσκας πέθανε απ' την αιμορραγία. Τον είχε σώσει από πνιγμό στη λίμνη και του ζήτησε να τον ξανασώσει. Την άλλη μέρα ήρθε ο γιατρός. Τον άλλον, που είχε πληγωθή στη σκάλα, του είχε σπάσει η σφαίρα τα δόντια και του είχε κόψει τη γλώσσα.

Ο Παπατζανετέας αφηγείται μιάν άλλη συμπλοκή, επίσης χαρακτηριστική και γραφική. Μεσάνυχτα της 20 Νοεμβρίου ξεκίνησε με τέσσερες πλάβες και δώδεκα άντρες — προτιμούσε πάντα τον αριθμό των Άποστόλων του Χριστού — να χτυπήσει μια καινούργια βουλγάρικη καλύβα, που είχε ξεφυτρώσει ξαφνικά. Πριν λίγες μέρες είχε πάει με τον Χρ. Καραπάνο σ' εκείνην ακριβώς τη θέση να φτιάξουν καινούργια καλύβα, για να μη πλευροκοπήσουν οι Βούλγαροι την Κούγκα, που είχε κυριεύσει με άγώνα ο Άγρας. Τους είχαν προλάβει όμως οι κομιτατζήδες. Πήγαινε τώρα να τους πλευροκοπήσει αυτός στην καινούργια καλύβα από ένα καινούργιο δρόμο, που είχε ανοίξει μέσα στα καλάμια και που δεν τον ήξεραν οι Βούλγαροι. Ο Χρ. Καραπάνος απ' την καλύβα Κούγκα θα τους χτυπούσε στα νώτα και θα εμπόδιζε την ένισχυση από άλλες καλύβες. Στις έξι την αυγή της 21 Νοεμβρίου βρέθηκε ο Παπατζανετέας δέκα μέτρα κοντά στην περιμάχητη καλύβα, χωρίς να τον πάρουν είδηση. Είδε τότε ανάμεσα απ' τα καλάμια μια ξένη πλάβα να πηγαίνει βιαστικά προς την καλύβα. Θα ήταν το «καραούλι», ο σκοπός, που έρχετο να ειδοποιήσει ότι είδε ή κατάλαβε κάποιαν ύποπτη κίνηση. Ο Παπατζανετέας του έρριξε. Θέλησε να πυροβολήσει κι' ένας σύντροφός του, μα κινήθηκε φαίνεται απότομα και η πλάβα αναποδογύρισε. Βρέθηκαν και οι τρεις στο νερό. Δεν ήταν βαθύ μα κρύο. Τότε ο Παπατζανετέας πρόσταξε να βγούν και οι άλλοι άντρες απ' τις πλάβες. Ίσως για να τους προστατέψει το νερό. Το μέρος όμως, όπου τους τοποθέτησε, αριστερά του καινούργιου δρόμου, δεν ξεπερνούσε πολύ το γόνατο. Όπως πριν, πολεμούσαν με πολλή θέρμη μέσα από το κρύο νερό. Σταματούσαν μόνον κάποια στιγμή, γιατί ο καπνός των όπλων γράφει τους εμπόδιζε να βλέπουν γύρω τους.

Άκουστηκαν «λέ... λέ... μάϊκο» απ' την καλύβα, μα ταυτόχρονα και τουφεκιές απ' τα αριστερά. Οι κομιτατζήδες ή τουλάχιστον ένα τμήμα τους πήγαινε να τους πλευροκοπήσει. Έστρεψαν προς τα εκεί τα όπλα, πάντοτε στα τυφλά, προς την διεύθυνση των πυροβολισμών. Τα καλάμια τους έκρυβαν, αν και η μάχη ήταν σχεδόν «εκ του συστάδην». Την ίδια στιγμή άκουστηκαν και οι τουφεκιές του Καραπάνου, που πλευροκοπούσε με τη σειρά του τους κοι-

τατζήδες και έμπόδιζε την ένισχυση απ' την καλύβα του Ζερβοχωρίου. 'Αδιάκοπες απ' τις δυο μεριές πλευροκοπήσεις και άπειλή διακοπής συγκοινωνιών.

'Ο Παπατζανετέας ξόδεψε πάλι, όπως γράφει, όλα τα φυσίγγια του και άλλα έκατό, που είχε φροντίσει να έχη έφεδρεία σε μια πλάβα. Είχε προβλέψει ότι τα φυσίγγια του δεν θα τον έφταναν. Μά γιατί δεν έπαιρνε περισσότερα στην πλάβα, αφού τα έρριχνε με ταχύτητα πολυβόλου, δεν μάς το εξηγεί. Ζήτησε φυσίγγια κι' από έναν σύντροφο, που πολεμούσε παλληκαρίσια, μά του έδωσε μονάχα πέντε. Δανείστηκαν φυσίγγια από τρεις παλληκαράδες, που είχαν χωθή στο νερό 'σαμε το λαιμό, άψηφώντας ήρωικά την κρυάδα του και, παρά τις προσταγές του άρχηγού τους, δεν έννοούσαν να ξεμυτήσουν.

'Υποχώρησαν στο τέλος, χωρίς να πάψουν να πυροβολούν, με τα δανεικά φυσίγγια.

'Υπήρχε τώρα μια άλλη μεγάλη δυσκολία. "Έπρεπε να περάσουν υποχρεωτικά από ένα άνοιχτό μέρος κοντά στη σκάλα της Γιάντιστας, όπου στάθμειε τουρκικός στρατός. "Όταν είδε μέσα απ' τα καλάμια, ήρθιος πάντα, όπως γράφει, τους Τούρκους, στάθηκαν κρυμμένοι στα καλάμια μιάν ώρα, με την έλπίδα ότι οι Τούρκοι θα άποσύρονταν. Μά εκείνοι δεν το κούνησαν. Κάτι φαίνεται είχαν μυριστή. 'Αναγκάστηκαν τότε οι δώδεκα νέοι 'Απόστολοι να σηκώσουν στους ώμους τις βρεγμένες πλάβες και να περάσουν με τα πόδια απ' τα πυκνά καλάμια και τα παγωμένα νερά. Βασανίστηκαν δυο ώρες για να διασχίσουν μικρή άπόσταση.

Οί Τούρκοι απ' την παραλία άκουσαν το τρίξιμο των καλαμιών που ήταν τώρα ξηρά. "Έρριξαν μερικές όμοβροντίες. Ευτυχώς δέ τους πέτυχαν. 'Ο Παπατζανετέας παρατηρεί ότι, αν οι Τούρκοι έβαζαν τον χειμώνα φωτιά στα καλάμια, θα αναγκάζονταν σίγουρα τα σώματα να φύγουν, αν προλάβαιναν, έννοείται. Δεν είχε εκείνη τη μέρα ούτε έναν πληγωμένο, παρ' 'λλη τη σπατάλη των πυρομαχικών. Δεν τους έβλεπαν βέβαια οι κοιματζήδες. Μά έρριξαν από τόσο κοντά τόσα πολλά! "Αν οι Βούλγαροι είχαν το θάρρος να μάς άκολουθήσουν την ώρα που όπισθοχωρούσαμε, θα παθαίναμε πανωλεθρία, γράφει, «γιατί πρώτα-πρώτα είχαν σωθή τα φυσίγγια μας».

Με έξι άντρες και πέντε χωρικούς απ' τη νεοφώτιστη Λυκόβιστα σκάρωσε καινούργια καλύβα με φούρνο στο δυτικό μέρος της Λίμνης, που περνούσε για κοιματζίδικη ιδιοκτησία, και άλλη μια κοντά στα χωριά Μαρίνα, Γιάντιστα, Ζερβοχώρι. "Ηταν μακριά απ' τις άλλες δικές μας καλύβες και έφτά δλόκληρες ώρες απ' το Τσέρη. 'Αποτελούσαν όμως σφηνες στα πλευρά των κοιματζήδων και έκοβαν την επικοινωνία τους με πολλά χωριά. "Ηταν όπως τα ταμπύρια του 1821. "Όστόσο έμεινε με τους είκοσι δυο άντρες του νηστικός άρκετός μέρες, γιατί ό άρχηγός Κλάπας δεν τους έδινε τρόφιμα. Του καταμαρτυρεί πολλά ό Παπατζανετέας. Γράφει επίσης ότι την έπαθε στη σύγκρουση με τους κοιματζήδες στη θέση Καρυώτισσα, στο δυτικότερο άκρο της Λίμνης, που

περνούσε για κοιμητατζιδική καθαρά περιοχή, όπου έχασε το καλύτερό του παλληκάρι, τον Χατζημιχάλη, κι' έναν πιστό Τούρκο, που το κεφάλι του το κρέμασαν οι κοιμητατζήδες στα ιηλεγραφόξυλα!

Υποδέχτηκε τον Οκτώβριο τον Άγρα με δεκαοχτώ άντρες. Πήγαν μαζί να χαιρετήσουν τους δυο νέους αρχηγούς Δεμέστιχα και Σάρρο. Διαπίστωσαν όμως ότι οι δυο αρχηγοί διαφώνησαν απ' την αρχή. Το «Κέντρον» τ' άξερε, φαίνεται, και γι' αυτό χώρισε την δικαιοδοσία και περιφέρεια του καθενός. Μά στον πόλεμο, όταν ύφιστανται διαφωνίες και αντιθέσεις των αρχηγών, δεν υπάρχει πολλή προκοπή.

Ο Παπατζανετέας, επειδή είχε πυρετό, ρευματισμούς, αίματουρία, πήγε με διαταγή του κέντρου Θεσσαλονίκης στη Νάουσα ν' αναλάβει. Ήταν άοπλος με χωριάτικα και φεσάκι. Τον έβαλαν όμως στη μέση δυο μπέηδες «ισχυροί». Υποστήριζαν, γράφει, τους τίμιους αρχηγούς και γι' αυτό δεν χώνευαν τους Κλάπα και Σάρρο. Το σωστότερο όμως είναι ότι δεν τους χώνευαν όλοι με μόνη τη διαφορά ότι ήθελαν να φανούν καλοί σ' εκείνους που είχαν μεγαλύτερη έπιρροή και έπιβολή στα χωριά του κάμπου και κοντά στον Βάλτο, όπου ήταν τ' ασιφλίκια τους.

Ο Ναουσαίος που φιλοξένησε και τους τρεις έτοιμάσε ιδιαίτερο φαγι νωρίς εκείνο το βράδυ για τους δυο Τούρκους, που είχαν «ραμαζάνι» (μουσουλμανική νηστεία).

Γρήγορα όμως ανακλήθηκε με γράμμα του Άγρα και άλλο του Κέντρου Βεροίας (του Σιδρ Μανολάκη), που του έστειλε ζανά έναν μπέη, για να τον συνοδεύσει.

Τότε σκάρωσε τις δυο καινούργιες καλύβες και έπιχείρησε την έπιθεση έναντιον τής νέας βουλγαρικής, όπου έπαθε την ψυχρολουσία στα νερά τής λίμνης. Όργανισμοί — παθολογικά μουσειά — έπρεπε να έχουν αυταπάρηση ήρωική για να σταθούν πολλές ώρες μέσα σε παγωμένα νερά για μιάν έθνική ιδέα.

Πολέμησαν τότε στον Βάλτο, γράφει, και πολλά ήρωικά παλληκάρια απ' την Στενήμαχο και την ανατολική Ρωμυλία, που ζητούσαν να εκδικηθούν τ' παθήματά τους στην Βουλγαρία, με τους άγριους βουλγαρικούς διωγμούς.

Δέν πρέπει να μάς έκπλήττουν μερικές σκληρότητες των δικών μας στον Βάλτο, που ήταν πάντως μικρότερες από άλλες στη δυτική Μακεδονία. Ό πόλεμος ήταν άγριος και ολοκληρωτικός. Όπως γράφει ο Παπατζανετέας, σκληρόνθηκε ή ψυχή του απ' τ' ακαουργήματα των Βουλγάρων.

Την παραμονή που ήρθε στον Βάλτο ο Δεμέστιχας, έγινε μι' α φρικαλέα και άποτροπιαστική σφαγή. Στο χωριό Ράμελ ήταν ένας χωρικός, ο Γιοβάνης, που δέν έννοούσε να προσχωρήσει στην βουλγαρική παράταξη. Οι κοιμητατζήδες δέν του τ' συγχώρησαν. Είχαν λυσσάξει. Του έστειλαν αδιάκοπα άπειλητικά μηνύματα. Ό φτωχός άνθρωπος φόρτωσε ένα πρι' σε δυο βοϊδάμαξες τ' α

πολυτιμότερά του πράγματα, τὴν ἔγκυο γυναίκα του μὲ πέντε μικρὰ παιδάκια καὶ τοὺς γέρους γονεῖς του καὶ ξεκίνησε γιὰ ἓνα ἄλλο ἀσφαλέςτερο χωριό. Στὸν δρόμο ὅμως βγῆκαν οἱ κομιτατζήδες καὶ τοὺς κομμάτιασαν ὅλους χωρὶς καμιά ἐξαιρέση! Τοὺς γέρους, τὴ γυναίκα, τὰ μικρὰ παιδιά! Ἐπιδίωκαν νὰ σκορπίσουν τὸν τρόμο καὶ τὴν φρίκη γιὰ νὰ μὴ τολμήσῃ κανένας ἄλλος νὰ μιμηθῇ τὸν Γιοβάνη.

Ὁ Κάκαβος (Ζώης) ἀνακοίνωσε στὸν Δεμέστιχα τὸ ἀπαίσιο ἐγκλημα μὲ ἓνα γράμμα, ποὺ ἀπαριθμοῦσε καὶ ἄλλα βουλγαρικά κακουργήματα. Θέλησε, φαίνεται, νὰ τοῦ δώσῃ μιὰ προκαταβολικὴ ιδέα τῆς ἀνθρώπινης ζούγκλας, ὅπου ἔμπαινε, καὶ τῆς κολάσεως ὅπου ἔπρεπε ν' ἀφήσῃ ὅχι μόνον κάθε ἐλπίδα, ὅπως θὰ ἔλεγε ὁ Δάντες, μὰ καὶ κάθε ἀνθρωπισμό.

Καὶ ὁ Λάμπρος Κορομηλᾶς σύστησε στὸν Κων. Μαζαράκη, μόλις ἔφτασε στὴ Θεσσαλονικὴ τὸν Αὐγούστο τοῦ 1904, νὰ πεταχθῆ στὸ Γραδεμπόριο καὶ νὰ ἀντικρύσῃ τὴν φρικτὴ ἐκεῖ σφαγὴ.

Ὁ Δεμέστιχας (Νικηφόρος) ἔκανε σὰν καλὸς ναυτικὸς ἀποβατικὲς ἐπιχειρήσεις στὴν στεριά. Εἶχαν ἐνεργήσῃ παρόμοιες καὶ ἄλλοι παλιότερα, μὰ δὲν ἔχουμε συγκεκριμένα στοιχεῖα. Πήγαινε νὰ χτυπήσῃ κάποιον ἀνώτερο πράκτορα τοῦ κομιτάτου στὸ Μπόζετς, ποὺ εἶχε γίνῃ ἐφιάλτης γιὰ ὅλη τὴν περιοχὴ. Τοῦ εἶχαν συστήσῃ πολλοὶ νὰ ξεκαθαρίσῃ μ' αὐτὴν τὴν εὐκαιρία περισσότερος. Αὐτὸς ὅμως περιόρισε τὸν ἀντικειμενικὸ σκοπὸ τῆς ἐκστρατείας σ' ἓνα μόνον, χωρὶς νὰ εἶναι καὶ λέοντας.

Οἱ ἐπιχειρήσεις εἶχαν σκοπὸ νὰ φοβίσουν τοὺς Βουλγάρους καὶ τὰ ὄργανα τοῦ κομιτάτου καὶ νὰ ἐνθαρρύνουν τοὺς τρομοκρατημένους δικούς μας. Ἦταν ἀξιοθαύμαστα ἀληθινὰ κάμποσα ξενόφωνα χωριά, ποὺ στάθηκαν ὅλα τὰ τρομερὰ ἐκεῖνα χρόνια ἀλύγιστα καὶ ἀκαμπτα, ὅπως ὁ "Ἅγιος Πέτρος (Πέτροβο), Γυψοχώρι (Γκιούπτσοβο), "Ἅγιοι Ἀπόστολοι κ.ἄ.

Ὁ Ἦλκος ἀπ' τὸν "Ἅγιο Πέτρο θαυματουργήσε! Ὁ Κάκαβος (Ζώης) μιλοῦσε γι' αὐτὸν μὲ τὸν μεγαλύτερο ἐνθουσιασμό. Μικρὸς στὸ σῶμα καὶ καχεκτικὸς στὴν ἐμφάνιση, εἶχε μπράτσα γερὰ καὶ θέληση σιδερένια. Ἐέκαμε μὲ γερὰς μαχαιριὰς πέντε-ἕξι ἐπικίνδυνους βαθμοφόρους τοῦ κομιτάτου. Μιὰ μέρα πλεύρισε τὸν «νατσάλνικ» (ἀρχηγὸ) κάποιου χωριοῦ, ποὺ πήγαινε βιαστικὰ ἀπ' τὰ Γιαντισὰ σὲ κάποια δουλειὰ τοῦ κομιτάτου, ἔστησε ψιλὴ κουβέντα μαζί του, τὸν ἄκουσε νὰ βρίζει τὸν «ἄτιμο», τὸν «προδότη» Ἦλκο καὶ σὲ μιὰ στιγμὴ τοῦ κάρφωσε βαθειὰ στὴν πλάτη τὸ μαχαίρι. Γύρισε ἀμέσως στὰ Γιαντισὰ. Κανένας, οὔτε ψυχὴ δὲν τὸν εἶδε. Τὸν ἔπιασε ὅμως ἡ ἀστυνομία γιὰ ὑποπτο καὶ ψευδόρησαν τέσσερεις Βούλγαροι ὅτι τὸν εἶδαν μὲ τὰ μάτια τους νὰ μαχαιρώνῃ τὸ θῦμα. Τὸν ἔσωσε ἓνας σεβάσμιος Χότζας, ποὺ ἔκανε ἔνορκη κατάθεση στὸν ἀνακριτὴ Γιαντισῶν, ὅτι εἶχε ὅλην ἐκείνη τὴ μέρα τὸν Ἦλκο σπῆτι του νὰ κόβῃ ξύλα χωρὶς ν' ἀπομακρυνθῇ οὔτε στιγμὴ. Ὁ Ἦλκος εἶχε προβλέψῃ νὰ τοῦ δουλέψῃ κάμποσα χωράφια (μισιακά) (σὰν κολληγος), γιὰ νὰ

ἔχη τὴν προστασία του. Ὁ Χότζας πάλι ἦταν ἐν τάξει μὲ τὸν Ἄλλαχ καὶ τὴ συνείδησή του, γιατί δὲν ὀρίστηκε «Βαλλαχί-Μπιλλαχί», μὰ Βαλλαχέ-Μπιλλαχε». Τὸ εἰκεῖνο ἦταν ἀρκετὸ γιὰ νὰ τοῦ δώσῃ τὸ συγχωροχάρτι τῆς ψευδορκίας!

Ἡ δυσκολία καὶ ὁ μεγάλος κίνδυνος στὶς ἀποβατικές ἐπιχειρήσεις ἦταν ἀπ' τὶς στρατιωτικές φρουρές, ποὺ ἦταν σκορπισμένες ἀνάμεσα ἀπ' τὰ χωριὰ-στόχους καὶ τὴ λίμνη. Ἄν οἱ Τοῦρκοι, ἀκούοντας τὶς τουφεκιές, καταλάβαιναν ὅτι ἑλληνικὸ σῶμα ἔκαμνε τὴν ἐπίθεση ἢ ἔπιαναν τὴ σκάλα, ὅπου ἔστεκαν καὶ περίμεναν κρυμμένες οἱ πλάβες, τὸ σῶμα θὰ ἦταν τελεσίδικα καταδικασμένο. Δὲν θὰ εἶχε καλύτερη τύχη καὶ ἂν μονάχα καθυστεροῦσε καὶ τὸ ἔπιανε μέρα στὸν ἀνοιχτὸ καὶ γυμνὸ κάμπο.

Ἡ ἐπιτυχία κρεμόταν ἀπ' τὴν ἱκανότητα τῶν ὀδηγῶν, τὸ γρήγορο βᾶδισμα, τὴν ἐχεμύθεια ὄλων καὶ τὴν καλὴ τύχη. Ἡ ἀκίνησια, ἡ ὑγρασία, ἡ ἐλονοσία τοῦ Βάλτου εἶχε κάμει βαρειά τὰ βήματα τῶν ἐνοίκων του. Μὲ δυσκολία τὰ ἔσερναν. Μποροῦσε ἓνα βουνίσιο σῶμα νὰ βρεθῆ σὲ μιὰ νύχτα δεκάδες χιλιόμετρα μακριά. Ἀπ' τὸν Βάλτο πήγαιναν σὰν τὰ βατράχια του. Εἶχε τρεῖς ὀδηγούς ἀπ' τοὺς Ἁγίους Ἀποστόλους. Ὁ ἓνας ἦταν ὁ περίφημος Μπάρμπα Ἰάσος, πανέξυπνος, ποὺ ἤξερε καλὰ ὅλο τὸν τόπο μὲ ὅλες τὶς λεπτομέρειες, τὶς διαβάσεις, τὶς κατασκηνώσεις πάνοπλων Γκέγκηδων κτηνοτρόφων, πραγματικὰ «πιθαμὴ πρὸς πιθαμὴ». Εἶχεν ὑπηρετήσει ὡς κομιτατζῆς καὶ ὀδηγὸς αὐτοῦ τοῦ περιβόητου Ἀποστόλ, ποὺ τὸν συχάθηκε ὅμως καὶ τὸν ἀποκήρυξε. Ἦταν ἀφοσιωμένος στὸν Δεμέστιχα. Εἶχε ὅμως ἓνα μικρὸ ἐλάττωμα. Ἀγαποῦσε τὸ πιετό. Ἄν ρουφοῦσε ἐκεῖνο τὸ βράδυ λίγο περισσότερο; Ὁ Δεμέστιχας ἔβαλε τὸν Ζαφειρίου ἀπ' τὴν Χαλκιδική, ποὺ συναγωνιζόταν μὲ τὸν Κουκουδέα ἀπ' τὴ Στρώμνιτσα σὲ προθυμία, ἀποφασιστικότητα καὶ παλληκαριά, νὰ δίνη τοῦ Μπαρμπατάσου μὲ δόσεις λίγο κονιάκ. Εἰδοποίησε ἐπίσης ἐμπιστευτικὰ τοὺς ἐμπιστοὺς δικούς μας τοῦ χωριοῦ καὶ ἰδιαίτερα τὸν πᾶτερ Χρυσόστομο, ἓναν θαυμάσιο καλόγερο, ποὺ ἔμνε ἀπὸ πατριωτισμὸ στὸ Μπόζετς μὲ τὴν ιδιότητα τοῦ ἱεροκήρυκα καὶ ἄλλαζε κάθε βράδυ καταφύγιο «διὰ τὸν φόβον τῶν Ἰουδαίων».

Παρουσιάστηκε ὅμως καὶ ἄλλη μεγάλη δυσκολία. Ὅλοι ἤθελαν νὰ πάρουν μέρος στὴν ἐπιχείρηση καὶ κανένας δὲν ἤθελε νὰ μείνῃ γιὰ νὰ φυλάξῃ τὶς καλύβες καὶ τὶς πλάβες, ποὺ θὰ περίμεναν κρυμμένες στὴ σκάλα τὴν ἐπιστροφή. Πρῶτοι καὶ καλύτεροι οἱ Κρητικοὶ μὲ τὸν Κατσαρὸ καὶ τὸν Σπυριδάκη. Ἀκόμα καὶ ὁ γέρος ἀπ' τὴ Βέρεια, ποὺ ἦρθε στὸν Βάλτο γιὰ νὰ ἐκδικηθῆ τοὺς Βουλγάρους ποὺ τὸν εἶχαν καταστρέψει καὶ ἔκαμνε τὸν φούρναρη τοῦ σώματος, ἔπεσε στὰ γόνατα «κλαίων καὶ ὀδυρόμενος». Ξεκίνησε μὲ εἴκοσι πέντε ἄντρες.

Ἦταν Μάρτιος τοῦ 1907.

Ὁ Μπαρμπατάσος βᾶδιζε μπροστὰ πεταχτὸς καὶ χαρούμενος. Ἀκολουθοῦσε ὁ Δεμέστιχας μὲ τοὺς Ζαφειρίου καὶ Κουκουδέα, ποὺ ἦταν καὶ ὑπασπι-

στές του. Μά ξάφνου στήν νυχτερινή σιγαλιά άκούν ποδοβολητό άλόγων. Θά ήταν τούρκικο ίππικό. Είχαν προδοθή. "Έπεσαν εϋθύς μπρούμυτα με τά τουφεκία έτοιμα. "Έπρεπε νά δώσουν στους Τούρκους ένα γερό χτύπημα και νά γυρίσουν γρήγορα στη σκάλα και τις πλάβες πριν τους κόψουν τήν υποχώρηση. "Η «έπιχείρηση» θά πήγαινε στις έλληνικές καλένδες. Μά τό ποδοβολητό συνεχίζόταν κι' οί Τούρκοι δέν φαίνονταν. "Έκαμναν τή νύχτα γυμνάσια;

"Ήταν τά άδέσμευτα άλογα τά περισσότερα φοράδες (έργκελέ) Γκέγκηδων κτηνοτρόφων, πού είχαν κατασκηνώσει με τά πρόβατά τους εκεί κοντά.

"Έξω άπ' τό χωριό έπεσαν πάλι καταγής. Είδαν ύποπτες σκιές. "Εκείνη τήν τραγική έποχή κανένας φιλήσυχος χωρικός δέν γύριζε νύχτα έξω. Οί σκιές πλησίασαν. "Ήταν ό πάτερ Χρυσόστομος με τόν Διονύσιο, πού είχαν βγει αρκετά μακριά άπ' τό χωριό για νά τους ύποδεχτοϋν, νά τους χαιρετήσουν, νά τους εύλογήσουν. "Έδειξαν τό προγεγραμμένο σπίτι και έφυγαν βιαστικά για νά έξασφαλίσουν τό «άλλοθι». "Ήξεραν πάντως ότι τήν άλλη μέρα θά βρίσκονταν όπωσδήποτε στο φρέσκο. "Ως τόσο θά ήθελαν και μερικά άλλα σπίτια νά είχαν τήν ίδια τύχη. "Ο Δεμέστιχας όμως μονάχα τόν Μπουτζο φρόντισε νά «τιμωρήσει».

Κύκλωσαν τό σπίτι του και κάλεσαν τά γυναικόπαιδα νά βγοϋν έξω. Τους άπάντησαν με τουφεκιές. "Έβαλαν τότε φωτιά στο σπίτι και βοήθησαν τά παιδια και τις γυναίκες νά φύγουν. Οί άντρες κήηκαν.

"Ο γέρο Βεροιώτης και φούρναρης πήγε με δυο άλλους νά έπιτηρήσει τους τρεις πάνοπλους Τουρκαλβανούς άγροφύλακες του σιφλικιού και σωματοφύλακες του μπέη. Προτίμησαν όμως νά μείνουν οϋδέτεροι. Κοίταζαν τό σπίτι που καιγόταν σαν πυροτέχνημα.

Πρόλαβαν νά μπουν στις πλάβες τά χαράματα. "Ο Γκόνος πήγε νά συγχαρηή τόν Δεμέστιχα και του είπε γελώντας: «'Εού για ντζεσπότης και άγιος» έννοούσε ότι έπρεπε νά είναι τά αντίποινα μεγάλα και άγρια ανάλογα με τά έργα των αντιπάλων.

"Ο Μπαρμπατάσος κατάφερε με λοξοδρομήσεις νά παρακάμψη τά χωριά, μάντρες και φρουρές. Περνούσε από μονοπάτια, ρεματιές, χωράφια, από μέρη όπου κανένας δέν τό περίμενε. Κι' αν ακόμα είχαν προδοθή και σχεδίαζαν οί έχθροι ένέδρα, δέν θά μπορούσαν ποτέ νά τους έπιτύχουν. Στόν γυρισμό ακολουθήσε άλλο διαφορετικό δρόμο. "Ήταν έπιστήμονας οδηγός.

"Ο Δεμέστιχας όργάνωσε και άλλη άποβατική έκστρατεία μεγαλύτερη, με περισσότερους άντρες και οδηγούς, γιατί και τό χωριό ήταν μεγαλύτερο, πιο μακρινό και περισσότερο έξοπλισμένο. "Ήταν τά Κουφάλια τότε μικρό σιφλικί και τώρα πόλη. "Έκαμε μάλιστα και έπιστράτευση στα χωριά. "Από αυτή τή μακρινή Κουλακιά (Χαλάστρα) ήρθαν δέκα νέοι με τά όπλα τους και πολύν ένθουσιασμό. Τήν παραμονή γλέντησαν με ψητά στη σούβλα, πιστά, χορό και τραγούδια στο Νεοχώρι, ίσως για νά εύχαριστηθοϋν και νά φρονηματισθοϋν

οί... επίστρατοι. "Ετυχε νά περάσουν εκείνη τή μέρα άπ' τò χωριό τρεις Τοῦρκοι οικονομικοί υπάλληλοι με δυò χωροφύλακες που βρέθηκαν ξαφνικά στο πλῆθος «έσκια» (λησταντάρτες) και στο γλέντι τους. Νά γυρίσουν πίσω ἦταν πιὰ άργά. Στάθηκαν ψευτοευχαριστημένοι. Παρ' ὅλη τήν προσπάθεια και τὰ κρύα χαμόγελά τους δέν ἔλειπε ἡ γλωμάδα άπ' τὰ πρόσωπα και τò τρέμουλο άπ' τὰ χέρια. Ὁ Δεμέστιχας τούς κάλεσε νά πάρουν μέρος στο φαγοπότι. Στην άρχή με δυσκολία κατέβαινε ἡ μπουκιά. "Όταν ὅμως βεβαιώθηκαν ὅτι δέν εἶχαν κακές διαθέσεις οί λησταντάρτες, ἔφαγαν και ἤπιαν με τήν ψυχή τους. "Επιαν τò οὔζο και οί καλοί και θρησκοί Μουσουλμάνοι γιατί δέν τò εἶχε άφορίση, ὅπως τò κρασί, ὁ Μωάμεθ άρου και δέν τò...ἤξερε καν. Στο τέλος χόρεψαν. Τούς σύστησαν μόνο νά μείνουν ὅλην εκείνη τήν μέρα και τή νύχτα στο Νεοχώρι. Δέν εἶπαν βέβαια πουθενά τίποτε γιατί θά βρίσκονταν κι' αὐτοί μπερδεμένοι.

Τò βραδάκι ξεκίνησαν πενήντα άντάρτες και εἴκοσι πέντε επίστρατοι χωρικοί άπ' τήν καλύβα τῶν Ἀγίων Ἀποστόλων, ὅπου εἶχαν τò στέκι τους και οί ψαράδες τοῦ ἴδιου χωριοῦ. Συζοῦσαν δηλαδή εκεί μαζί άντάρτες και ξενοφώνοι χωρικοί. "Άλλοι τόσοι ὀπλίτες και επίστρατοι ἔμειναν για νά φρουρήσουν τίς καλύβες και τίς δυò σκάλες, τοῦ Τσέκρη και τῶν Ἀποστόλων, ὅπου θά τούς περίμεναν οί πλάβες στην ἐπιστροφή. Παρουσιάστηκαν πάλι τὰ παράπονα και οί διαμαρτυρίες ἐκείνων που ἔμειναν ἔξω άπ' τò χορό, δηλαδή άπ' τήν ἐπιχείρηση. Ὁ Δεμέστιχας δέχτηκε στο τέλος νά πάρη μαζί του και κάποιον που εἶχε δραπετεύσει πριν ἕνα μήνα άπ' τίς φυλακές Ἐπταπυργίου, με δωροδοκία βέβαια τῶν δεσμοφυλάκων, και ἔπασε στα γόνατα με κλάματα νά μὴ χάση τήν ευκαιρία. "Ελεγε και ὠραῖα κλέφτικα τραγούδια. Τοῦ εἶχαν στείλει τότε για ὑπαρχηγό τὸν Γεώργιο Παπαδόπουλο ἡλικίας πενήντα ἐτῶν, «ἀπόστρατον ἀξιωματικόν τοῦ στρατοῦ τῆς ζηρᾶς, ἐκ τῶν ἀνθρώπων τῶν ὀποίων ἡ ζωὴ διήλθεν διὰ πλείστων περιπετειῶν και ἠθέλησεν συμμετέχων εἰς τὸν ἀγῶνα νά ἐξαγνίσῃ τὸ παρελθόν του».

Ὁ Κάκαβος (Ζώης) μοῦ εἶχε πεῖ γι' αὐτὸν ὅτι ἦταν τοῦ οικονομικοῦ σώματος και ἀποτάχθηκε για κάποια διαχειριστική άνωμαλία. Ἦταν ὅμως γενναῖος. Πολέμησε ἡρωικά λίγους μήνες άργότερα και ἔπασε με ὅλους τούς άντρες του σὲ πολύωρη σύγκρουση με τουρκικό στρατό, κοντὰ στο Πέτροβο.

"Όπως γράφει ὁ Γρηγ. Δημόπουλος, εἶχε πεῖ, ὅταν ξεκίνησε, (24 Ἰουνίου): «ἄς ἔρθουν μαζί μου ὅσοι θέλουν ν' ἀποθάνουν». Τὸν ἀκολούθησαν δέκα. Τὸν κύκλωσαν πολλοί στρατιῶτες ἀπὸ τὴ Γουμένισσα, Γιαννισὰ και πολλές άλλες φρουρές καθὼς και Γκέγκηδες κτηνοτρόφοι. Πολέμησαν ὅλη τὴ μέρα και τὴ νύχτα. Αὐτοκτόνησε πληγωμένος. Γλύτωσε μονάχα ὁ Μῆτσος Βασιωτάκης, ἀπὸ τὴν Αἴγυπτο, πληγωμένος, που τὸν ἔκρυψε μιὰ άγνωστη γυναικία στα στάχια και τὸν βοήθησε νά γυρίση στὸν Βάλτο. "Εφυγε ἔπειτα με βάρκα στο Τσάγεζι» (Θεσσαλία) μαζί με τήν ἡρωικὴ δασκάλα Ἡλέκτρα,

τῆ «νεράιδα τοῦ Βάλτου», πού τὴν παντρεύθηκε. Ἐπίσης καὶ ὁ Χατζής, κάπου ἀπ' τὴν Φθιώτιδα, πού σκοτώσε στὸν γάμο ἐπάνω τῆ νύφη μὲ τὸν γαμπρὸ γιατί τὸν εἶχε περιφρονήσει, ἔγινε ληστής, περπάτησε βουνὰ καὶ λαγκάδια γιὰ νὰ ἔρθη στὴν Μακεδονία καὶ νὰ σκοτωθῆ σὰν ἥρωας στὸν Βάλτο. Ὁ Δεμέστιχας μίλησε στοὺς ἄντρες τοῦ μόλις βγῆκαν στὴν ξηρὰ γιὰ τιμωρία καὶ ὄχι γιὰ ἐκδίκηση, ὅτι δὲν ἔπρεπε μὲ κανένα τρόπο νὰ πειράξουν γυναῖκες, παιδιά καὶ γέρους καὶ νὰ κάμουν χρῆση τῶν ὅπλων παρὰ μονάχα σὲ ἔνοπλους. Χωρίστηκαν σὲ ἕξι τμήματα, τὸ καθένα μὲ ἓνα ἀρχηγὸ καὶ ἓναν ὁδηγὸ. Διορίστηκαν ἀρχηγοὶ καὶ στίς δυὸ σκάλες ἔτοιμοι νὰ βοηθήσουν μὲ τοὺς ἄντρες τοὺς τὴν ὑποχώρηση τοῦ σώματος στὸν Βάλτο, ἂν ἀρχίζαν συγκρούσεις.

Ὁ Μπαρμπατάσος ἦταν πάλι ὁ γενικὸς ὁδηγὸς καὶ ἀναδείχτηκε κι' αὐτὴ τῆ φορὰ ἀφθαστος. Περνοῦσε ἔξω ἀπὸ χωριά, μὲ διεύθυνση ἀντίθετη ἀπὸ τὸν ἄνεμο, γιὰ νὰ μὴν τοὺς μυριστοῦν τὰ σκυλιά. Ἀντιμετώπιζαν δυσκολίες καὶ κινδύνους μεγάλους. Πολλὰ ἦταν τὰ ἐνδιάμεσα χωριὰ μὲ στρατιωτικὴ φρουρά. Ὑπῆρχε φρουρὰ καὶ στὰ Κουφάλια πού εἶχεν ἀποσυρθῆ πρὶν δύο μέρες, γιὰ νὰ ἀντικατασταθῆ ἀπὸ ἄλλη. Εἶχε ὀργανωθῆ δηλαδὴ ἡ ἐπιχείρηση στὴν καταλληλότερη στιγμή. Μὰ δὲν ἦταν βέβαιο ὅτι δὲν θὰ εἶχαν φτάσει ἐκείνη τῆ βραδιά οἱ ἀντικαταστάτες στρατιῶτες. Μέσα στὸ χωριὸ ὑπῆρχε ὀργανωμένη αὐτοάμυνα καθαρὰ κομιτατζίδικη, μὲ ἔνοπλους σκοποὺς ἔξω ἀπ' τὸ χωριὸ. Πῆραν στὴν ἀρχὴ τὸ σῶμα γιὰ στρατιωτικὸ ἀπόσπασμα.

Οἱ δικοὶ μας ἔκαψαν πέντε σπίτια ἀφοῦ ἔβγαλαν ἔξω τὰ γυναικόπαιδα. Σ' ἓνα σπίτι μάλιστα βοήθησαν οἱ ἀντάρτες τὶς γυναῖκες νὰ βγάλουν ἔξω τὰ πολυτιμότερα πράγματα. Τὸ βεβαιώνει ὁ Γρηγ. Δημόπουλος. Βρῆκαν ἀντίσταση ἀπὸ πολλοὺς, κι' ὁ Δεμέστιχας κινδύνεψε σοβαρὰ ἀπὸ δικούς μας. Ἐνας ἐπίστρατος πού φύλαγε σὲ μιὰ γωνιά, ὅταν εἶπε τὸ σύνθημα καὶ δὲν ἄκουσε τὸ παρασύνημα, πυροβόλησε τὸν ἀρχηγὸ ἀπὸ εἴκοσι μέτρα. Εὐτυχῶς δὲν τὸν πέτυχε. Ἦταν ὁ δάσκαλος τοῦ Νεοχωρίου πού εἶχε γράψει πατριωτικὰ ποιήματα γιὰ καπεταναίους καὶ ἀντάρτες. Ζήλεψε νὰ δρέψῃ καὶ ὁ ἴδιος ἀρματολικὲς δάρνες. Γράφει ὁ Γρηγ. Δημόπουλος ὅτι ὁ νεαρὸς Ἀποστόλης, ὅταν εἶδε ἓνα ἠλικιωμένο χωρικὸ μὲ τὸ περιστρόφο στὸ χέρι, ἐτοιμάστηκε νὰ τοῦ ρίξῃ. Μὰ ὁ γέρος τοῦ φώναξε: «Παιδί μου, θὰ σὲ εἶχα σκοτώσει, ἂν τὸ ἤθελαν». Ἦταν δικός μας. Βοήθησε νὰ πιάσουν μερικοὺς ἄλλους χωριανούς του, φανατικούς Βουλγάρους.

Ἐμειναν στὸ χωριὸ παρὰ τίς διαμαρτυρίες τοῦ Μπαρμπατάσου δυόμισι ὥρες, πράγμα ἐξαιρετικὰ ἐπικίνδυνο.

Ὁ ἀξιωματικὸς τῆς φρουρᾶς τῶν Ἀποστόλων, πού ἀποτελοῦνταν ἀπὸ ἑξήντα στρατιῶτες, τοὺς πῆρε εἶδηση. Προτίμησε ὅμως νὰ κινηθῆ τὸ πρωί, τὴν ὥρα πού οἱ ἐπιδρομεῖς μὲ εἴκοσι πλάβες ταξίδευαν στίς καλύβες.

Ὅταν ἔφτασαν στὸν Βάλτο τὴν ἀυγὴ, γράφει ὁ Δεμέστιχας, «αἱ δηλητηριώδεις καὶ ὑγραὶ ἀπόπνοιαὶ τοῦ βάλτου αἰσθητότερα καὶ διαπεραστικώτερα

τὴν ὥραν ἐκείνην πλησίον τῶν ἰχθῶν του, μᾶς ἔκαμαν νὰ ἀντιληφθῶμεν καλύτερον εἰς ποῖον κόσμον κολάσεως καὶ θανάτου εἶχομεν ἐγκατασταθῆ». Τίς ἴδιες ἐντυπώσεις εἶχε καὶ ὁ Γρ. Δημόπουλος. Γράφει ὅτι ὅταν ἔφτασαν, «ἡ μέρα χάραζε καὶ ἄκουες τὴν μυρωδιὰ τοῦ βάλτου πιὸ βαρειά, καθὼς εἴμαστε ἀπ' τὸν καθαρὸ ἀέρα». Καὶ ὅταν ἀντίκρυσαν τὰ κουνούπια καὶ τὰ ἄλλα ἔντομα, «μέσα σ' αὐτὴ τὴν κόλαση ζοῦμε», μουρμούρισαν. «Πάλι μέσα σ' αὐτὴ τὴ βόχα καὶ μούχλα μῆνες ὀλόκληρους».

Ὁ Δεμέστιχας μποροῦσε νὰ κἀνὴ ἐπιστρατεύσεις, γιὰτι εἶχε ἐγκυμνάσει στὰ ὄπλα καὶ στὴν στρατιωτικὴ ὑπηρεσία πολλοὺς νέους ἀπ' τὰ χωριά. Τοὺς καλοῦσε στὸν Βάλτο καὶ τοὺς ἐξασκοῦσε μιὰ βδομάδα σὲ μιὰ μεγάλη καλύβα, ὅπου κυμάτιζε ὀλημερίς ἡ ἑλληνικὴ σημαία. Ἔτσι δημιουργήσε πληθὺς «ἐφέδρων» πού νόμιζαν πιά, στὸν ἐνθουσιασμό τους, ἔτι μποροῦσαν νὰ τὰ βάλουν μὲ τὸν καλύτερο στρατό. Ἦταν πολὺ χρήσιμοι καὶ γιὰ τὴν φρουρὰ τῶν χωριῶν τους.

Ὅπως γράφει ὁ Γρ. Δημόπουλος, ἔπεσε ἐκείνη τὴ νύχτα μονάχα ὁ Γρέγος ἀπ' τὰ χωριά τῆς Νάουσας πού τὸν ἔλεγαν καὶ Καπετὰν Ἀκρίτα. Ἐμειναν τελευταῖοι αὐτός, ὁ Μῆτσος Βασιωτάκης, ὁ νεαρός Ἀποστόλης καὶ ὁ νεαρότερος Περικλῆς Βασιωτάκης, ἀδελφὸς τοῦ πρώτου, ἔθελοντὲς ἀπ' τὴν Αἴγυπτο καὶ οἱ δύο. Κούρνιαζαν ἀληθινὰ ἐκεῖ μέσα μερικοὶ Βούλγαροι. Ἀρχισαν συμπλοκή. Σκοτώθηκε ὁ χειρότερος Βούλγαρος, ὁ Τάνεφ, λαβῶθηκε ὅμως ἄσχημα στὸ πόδι ὁ Γρέγος. Εἶπε στοὺς ἄλλους νὰ φύγουν καὶ νὰ τὸν ἀφήσουν γιὰ νὰ μὴ τοὺς προλάβουν οἱ Τοῦρκοι. Ἐκεῖνοι ἐπιχείρησαν νὰ κἀνουν τὰ ὄπλα φορεῖο. Ὁ Γρέγος ὅμως τὰ κλώτσησε μὲ τὸ γερὸ πόδι καὶ τοὺς ἀπειλῆσε μὲ τὸ πιστόλι. Καὶ ἐπειδὴ ἐξακολουθοῦσαν νὰ ἐπιμένουν, τίναξε εὐθὺς μὲ τὸ πιστόλι τὰ μυαλά του. Ἐκείνη τὴ μέρα ἡ σημαία τῆς καλύβας τῶν Ἀγίων Ἀποστόλων ἦταν μεσίστιος, γράφει ὁ Δημόπουλος. Στούς Ἀγίους Ἀποστόλους βρισκόταν τὴν ἴδια νύχτα ἡ δασκάλα Ἡλέκτρα. Εἶχε μετατεθῆ στὸ Μπόζετς, γιὰτι ἡ ἐκεῖ δασκάλα Εὐθαλία εἶχε φυλακιστῆ ὕστερα ἀπ' τὴν ἐπιδρομὴ τοῦ Δεμέστιχα. Ὅταν ἄκουσαν τίς τουφεκιές, βγῆκαν μὲ τὸν παπὰ νὰ δοῦν τί γίνεται. Ὁ μικρὸς Γιοβάνης βρῆκε τὴν αὐγὴ νεκρὸ τὸν Γρέγο. Τὸν ἔθαψαν καὶ ἔστειλαν στὸν Βάλτο τὸ ρολόγι του καὶ ἓνα γράμμα, πού ὄριζε κληρονόμο τὸν γαμπρό του. Σὰν νὰ εἶχε προβλέψει τὸν θάνατό του!

Οἱ κοιματζῆδες περιορίστηκαν πιά σὲ μιὰ δυτικὴ ἄκρη τοῦ Βάλτου. Ὁ Δεμέστιχας ἄρρωστος καὶ ἐξαντλημένος ἔφυγε μὲ ψαράδες ἀπ' τὴν Κουλακιά στὴ Θεσσαλονίκη καὶ ἀπὸ ἐκεῖ στὰ Θεσσαλικά παράλια.

Ὁ ἀρχηγὸς Κόρακας (Σταυρόπουλος) πῆρε μιὰ μέρα, τὸν Αὐγούστο τοῦ 1907, στὴν καλύβα του ἀπὸ τὸ Κέντρο Θεσσαλονίκης ἓνα μεγάλο μπόγο μαντήλια ἄσπρα, μαῦρα, κόκκινα, πράσινα, κίτρινα, καὶ τὴν ἐντολὴ νὰ τὰ μοιράσῃ στὰ χωριά τοῦ Ρουμλουκιοῦ καὶ νὰ ἀντικαταστήσουν μὲ αὐτὰ οἱ γυναῖκες τίς κατσοῦλες ἢ κουκοῦλες πού φοροῦσαν, τίς περικεφαλαῖες δηλ. πού εἶναι τὸ

έντυπωσιακότερο μέρος τῆς «μακεδονικῆς στολῆς» τοῦ Γιῶν (Ἀλεξανδρείας).

Δὲν ξέρομε πιά ἄσοφη κεφαλὴ τὸ σκέφτηκε. Ὁ Κόρακας, ἂν καὶ δὲν καταλάβαινε ποιά σχέση μετὰ τὸν ἀγῶνα μπορούσαν νὰ ἔχουν τὰ καλύμματα τῆς κεφαλῆς τῶν γυναικῶν, συμμορφώθηκε μετὰ τὴν διαταγὴν, σὺν καλῶς καὶ πειθαρχικῶς στρατιώτης. Πῆρε τὸ μπόγο καὶ μετὰ ἔξι ἄνδρες καὶ δυὸ πλάβες βγῆκε στὴν ξηρὰ καὶ πῆγε πρῶτα στὸ σπίτι τοῦ παπᾶ στὸ Μικρογούζι. Τὸν ὑποδέχτηκε πρόσχαρη καὶ πρόθυμη, ὅπως πάντοτε, ἡ παπαδιά. Τὴν ἄλλη μέρα κανόνισε πολλές δουλειές μετὰ τὴν Ἐπιτροπὴν. Ἐκδίκασε διαφορὰς τῶν χωρικῶν, κτηματικὰς καὶ οἰκογενειακὰς, καί, ἀφοῦ γευμάτισαν σταυροπόδι γύρω ἀπὸ τὸν χαμηλὸ «σοφρά», κάλεσε τὴν παπαδιά νὰ διαλέξη, ὅποιο μαντήλι ἤθελε. Τὰ βρῆκε καλὰ γιὰ τὴν τζέπη καὶ γιὰ τὸν χορό. «Ὅταν τῆς εἶπε ὅτι ἔπρεπε νὰ τὸ βάλῃ στὸ κεφάλι καὶ νὰ βγάλῃ τὴν κατσούλα, ἀγρίεψε καὶ μαζί μετὰ ἄλλες γυναῖκες τοῦ δήλωσε: «Κεφάλ' πέφτ.. Κατσούλα δὲν πέφτ... Τὴν ἔχ' με ἀπὸ τὸν Μεγαλέξανδρο». Καὶ ἔφυγαν ὅλες ἀπὸ τὸ σπίτι.

Ἐφυγε κι' αὐτὸς ἀπρακτὸς τὸ βράδυ, μαζί μετὰ τὸ μπόγο, στὸ Μέτς. Ὁ γέρο Πρόδρομος καὶ στενὸς φίλος του τοῦ εἶπε: «Μὲ τίς γυναῖκες τᾶβαλς; Δὲν τὰ βγάνουμ πέρα. Αὐτοῦνς μᾶς ὀρίζουν». Τὸ πρῶτ' οἱ γυναῖκες ποὺ τὰ εἶχαν μάθει κήρυξαν ἐπανάσταση.

Στὸ Διαβατὸ ἐξαφανίστηκε καὶ ἡ γυναῖκα τοῦ καλύτερου συνεργάτη καὶ φίλου τοῦ Λαμιώτη. Δὲν ἤρθε στὸ σπίτι νὰ ἐτοιμάσῃ τὸ φαγὶ παρὰ μόνον ἀφοῦ ὁ ἄνδρας τῆς τῆς μῆνυσε μετὰ τὴν κόρη τους ὅτι θὰ τῆς σπάσῃ τὰ κόκκαλα.

Γύρισε στὸν Βάλτο καὶ ἔστειλε πίσω στὴν Θεσσαλονίκη τὸν μπόγο. Ἦταν πολὺ δημοφιλὴς στὰ χωριά καὶ ἰδιαίτερα στὸν γυναικόκοσμο γιὰ τὴν καλὴ διαγωγή καὶ τὴν παλληκαριά του. Τώρα δὲν τὸν χαιρετοῦσαν κι' ἔφευγαν μακριά, σὺν νὰ ἦταν χολεριασμένοι.

Ο ΑΝΘΥΠΟΛΟΧΑΓΟΣ ΤΕΛΟΣ ΑΓΑΠΗΤΟΣ ἢ ΚΑΠΕΤΑΝ ΑΓΡΑΣ

Ήταν ἓνας νεαρός, μορφωμένος καὶ πραγματικὰ γενναῖος ἀξιωματικός. Ἄν εἶχε ζήσει στοὺς πολέμους τοῦ 1912 καὶ ἀργότερα, θὰ εἶχε σίγουρα διακριθῆ.

Εἶχε κατακτήσει τὴν ἀγάπη ὄλων μὲ τὴν ἀγνότητα τῶν αἰσθημάτων, τὸν ἐνθουσιασμό καὶ τὸν ζήλο του, γράφει ὁ Ἄλεξ. Μαζαράκης, ποῦ ὑπηρετοῦσε στὸ προξενεῖο Θεσσαλονίκης μὲ τὸ ψευδώνυμον Ἰωαννίδης, στὸν Κων. Μαζαράκη, ἀδελφόν του. Ἀποτελοῦσε ἀναμφισβήτητα τὸν ἰδανικὸ ἀγωνιστὴ. Ὁ Παπατζανετέας, ποῦ ἐπικρίνει δριμύτατα πολλοὺς ἄλλους ἀνώτερους ἀξιωματικούς τοῦ Βάλτου, ἐκθειάζει τὸν Ἄγρα. Μὲ πυρετὸ σαράντα βαθμῶν κάθε δευτέρη μέρα καὶ μ' ὄλα τὰ ἐπακόλουθα, σκελετωμένος καὶ ἐξαντλημένος δὲν ἔπαψε νὰ ἐργάζεται, νὰ παλεύη καὶ ν' ἀγωνίζεται. Τραυματίστηκε καὶ πῆγε στὴ Θεσσαλονίκη γιὰ θεραπεία, μονάχα ὅταν πῆρε ἐπιτακτικὴ διαταγὴ τοῦ Κέντρου Θεσσαλονίκης. Εἶχε πάρει τὴν καλύβα Κούγκα, θὰ κυρίευε κι' ἐκεῖνη τοῦ Ζερβοχωρίου, ἂν ἔσκαναν καὶ δὲν ἀπεργοῦσαν οἱ δυὸ βόμβες του. Ἐξόρμησε μὲ τοὺς λίγους δικούς του χωρὶς νὰ ζητήσῃ καὶ νὰ περιμένη ἐνίσχυση ἀπ' τὶς ἄλλες καλύβες, τὶς ἀνατολικές, ποῦ εἶχαν μεγάλη δύναμη ἀλλὰ καὶ μεγάλην ἀδράνεια.

Μᾶς ἔβλαψε βέβαια ἡ ἀφέλειά του νὰ πάη νὰ πέσῃ στὰ χέρια τῶν κοιμητατζήδων σὰν πρόβατο. Πῆραν θάρρος οἱ Βούλγαροι. Δὲν ἔλεγαν οἱ κοιμητατζήδες στοὺς χωρικοὺς ὅτι τὸν παγίδεψαν μὲ τὸν ἀτιμότερο τρόπο, μὰ ὅτι τὸν αἰχμαλώτισαν στὴ μάχη.

Μαρτύρησε κυριολεκτικὰ. Τὸν γύρισαν οἱ κοιμητατζήδες ξυπόλυτο στὰ χωριά. Τὸν ἔφτυναν καὶ τὸν χτυποῦσαν. Τὰ πέλματά του εἶχαν μαυρίσει. Καὶ τὸν κρέμασαν μαζί μὲ τὸν Ναουσαῖο Μίγκα σὲ μιὰ καρυδιὰ κοντὰ στὸν σιδηροδρομικὸ σταθμὸ τοῦ Βλαντόβου ποῦ φέρνει σήμερα τὸ ὄνομά του. Εἶχε ὅμως ἀνωτερότητα καὶ μεγαλεῖο ψυχῆς. Πολλοὶ χωρικοὶ ποῦ μεσολάβησαν, τὸν παρακαλοῦσαν νὰ δεχτῆ τὴ συνεννόησιν μὲ τοὺς κοιμητατζήδες γιὰ νὰ σταματήσῃ ὁ ἀλληλοσπαραγμὸς τῶν ὑποδούλων χριστιανῶν, κάτω ἀπὸ τὰ μειδιάματα καὶ τὰ γέλια τῶν τυράννων Τούρκων. Καὶ πίστεψε. Ἡ ἰδέα τὸν σαγήνευε. Θὰ γινόταν ὁ εἰρηευτής, ὁ ἀπόστολος τῆς συνεργασίας τῶν Βαλκανικῶν λαῶν, ὁ νέος Ρήγας Φερραῖος. «Θὰ ἔθετε τέρμα εἰς τὰς διαπραττομένας ὀμότητας», ὅπως γράφει ὁ Ἄλεξ. Μαζαράκης. Παρόμοιες προτάσεις εἶχε διαβιβάζσει στὸν ἀρχηγὸ Ρόκα τῆς Νάουσας τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1906 ἄλλος βοεβόδας, ὁ Τζανέτωφ. Συμφιλιωτικὸς ἀέρας γενικὰ φουσοῦσε ἀπὸ τὴ βουλγαρικὴ πλευρά. Ὁ πρεσβευ-

τῆς τῆς Βουλγαρίας Τόσεφ, πού πέρασε τότε ἀπ' τὶς Σέρρες, εἶπε πολλὰ στὸν πρόξενο Σαχτούρη γιὰ τὴν ἀνάγκη τῆς ἑλληνο-βουλγαρικῆς συνεργασίας πού τὴν παραδέχτηκαν καὶ οἱ κυβερνητικοὶ κύκλοι τῆς Σόφιας. Ἐπίσης «ἔγχριτοι» Βούλγαροι φυλακισμένοι στὸ Ἑπταπύργιο Θεσσαλονίκης μιλοῦσαν στοὺς δικούς μας μὲ τὸ ἴδιο πνεῦμα. Κατάλαβαν κάπως ἀργὰ οἱ Βούλγαροι ὅτι δὲν θ' ἄρπαζαν τὴν Μακεδονία μὲ τὴν ἐξόντωση τοῦ ἑλληνισμοῦ τῆς.

Ἦξερον ἐξ ἄλλου ὅτι πολλοὶ ὑπάρχοντες εἶχαν ἀρτίσει τὴ σταδιοδρομία τους στὶς τάξεις τοῦ Κομιτάτου. Πρὶν κάμποσε βδομάδες στὸ Μορίχοβο εἶχαν προσχωρήσει σὲ μᾶς οἱ Μπραγιάννης καὶ Τσίτσος μὲ ὀλίγη συμμορία ἀπὸ εἴκοσι πέντε ἄντρες. Γιατί δὲν μπορούσε νὰ κάμῃ τὸ ἴδιο καὶ ὁ Ζλατάν, πού ζητοῦσε ἐπίμονα μὲ πολλοὺς ἀπεσταλμένους χωρικούς τὴ συνεννόηση; Ἦταν ἀπὸ κάποιο γειτονικὸ στὴ Νάουσα χωριὸ (Γκολεσάνη) καὶ εἶχε δουλέψει στὰ ἑλληνικὰ ἐργοστάσια τῆς Νάουσας, ὅπου εἶχε καὶ πολλὲς γνωριμίες. Ἡ ἀλληλοσφαγὴ τῶν ἀρχικομιτατζήδων ἦταν ἀρκετὴ γιὰ νὰ ἀπαγορευθῆ καὶ νὰ σπρώξῃ σ' ἐμᾶς πολλοὺς ὀπαδούς τους.

Τὸ Σαββατόβραδο τῆς 5 Ἰουνίου τοῦ 1907 πού ξεκίνησε γιὰ τὸν Γολγοθά του εἶχε μόνον τρεῖς χωρικούς καὶ δυὸ Ναουσαίους, ὅλους εἰρηνικούς ἰδιώτες. Εἶχε ὑποταχτῆ στὴ σύσταση τοῦ μεσολαβητῆ νὰ πάῃ στὴ συνάντησή μόνος, ἄοπλος καὶ χωρὶς ἐνόπλους ἄντρες. Ἐνα μικρὸ περιστροφὸ μανάχα εἶχε πάνω του. Δὲν συμβουλευτήκε οὔτε τὸ Κέντρο Θεσσαλονίκης οὔτε ἐκεῖνο τῆς Νάουσας. Πρὸς τὸ πρῶτο ἀφελέστατα ἔγραφε κοντὰ σ' ἄλλα: «Τὴν νύκτα θὰ ἐξέλθω πρὸς συνάντησιν βουλγαρικῆς συμμορίας. Ἐλπίζω κάτι νὰ γίνῃ». Σὰ νὰ πῆγαίνε νὰ συναντήσῃ ἕναν ἱεραπόστολο ἢ μιὰ γυναίκα. Οὔτε σκιά ὑποψίας πέρασε ἀπὸ τὸ μυαλό του. Τὸν εἶχε μεθύσει ἡ μεγάλη ἰδέα; Ἦθελε νὰ δείξῃ στοὺς κομιτατζήδες τὴν ἐμπιστοσύνη καὶ προθυμία του; Πάντως ἔδειξε ἀποφασιστικότητα καὶ αὐταπάρνηση μοναδική. Περπάτησαν τὴ νύκτα τρεῖς ὧρες. Σ' ὅλο αὐτὸ τὸ διάστημα οὔτε μιὰ στιγμή δὲν πέρασε ἀπ' τὸ μυαλό του, μὲ τὴ δροσιὰ τῆς νύχτας, ἄλλη σκέψη σοφώτερη ἢ κάποιοις δισταγμός. Βάδιζε ἀκλόνητος ἴσια στὸ στόμα ἢ, ἀκριβέστερα, στὰ στόματα τῶν λύκων. Συνάντησε ἐπειτα τὸ πρῶτο τμήμα μιᾶς συμμορίας ἀπὸ δεκαπέντε κομιτατζήδες, ὅλους σχεδὸν Ρουμανόβλαχους. Τοὺς ὑποδέχτηκαν φιλικὰ, διαδήλωσαν τὴ χαρὰ τους γιὰ τὴ συνεννόηση πού θὰ σταματοῦσε τὸν «ἀδελφικὸ» ἀλληλοσφαγμὸ καὶ προχώρησαν μαζί ἄλλες δυὸ ὧρες γιὰ νὰ ἀνταμώσουν τὸν ἴδιο τὸν Ζλατάν, πού εἶχε ἄλλους δεκαπέντε. Τοὺς ὑποδέχτηκε κι' αὐτὸς καλά. Ἡ συνομιλία στὴν ἀρχὴ ἦταν φιλική. Δὲν μᾶς πληροφόρησαν μανάχα σὲ ποιὰ γλώσσα γινόταν. Ὁ Ζλατάν πού εἶχε δουλέψει στὴ Νάουσα καὶ οἱ Βλάχοι θὰ ἤξεραν ἑλληνικά. Οἱ ἄλλοι ὅμως πού δὲν τὰ ἤξεραν;

Τὸ πιθανότερο εἶναι ὅτι θὰ ἔκαμε τὸν διερμηνέα τοῦ Ἄγρα στὰ βουλγαρομακεδονικά κάποιος ἀπ' τὴ συνοδεία του. Ὁ Ζλατάν τοὺς φίλεψε φαγί. Δείπνησαν ὅλοι μαζί. Τοῦ πῆραν ὅμως τὸ περιστροφὸ. Φοβήθηκαν τριάντα πάνο-

πλοι, ένα μικρό πιστόλι!.. Έμφανίστηκε τότε ο άγνωστος ως εκείνη τη στιγμή άρχηγός «Γεώργιος άπ' τὸ Κρούσοβο», όπως τὸν ἔλεγαν, καὶ ἦταν πιθανότατα Βούλγαρος αξιωματικός, όπως γράφει ὁ Ἄλεξ. Μαζαράκης, πὸ ἄρχισε ξαφνικά τις βρυσιές. Καὶ βρέθηκαν ὕστερα ἀπὸ κάμποσες μέρες ὁ Ἄγρας με τὸν Ναουσαῖο Μίγκα στὴν καρυδιὰ τοῦ Βλάδοβου κρεμασμένοι.

Ἦταν ἀθῶος τοῦ αἵματος τούτου ὁ Ζλατάν; Καὶ ὁ Τζανέτωφ εἶχε ζητήσει ἀπ' τὸν Ρόκα νὰ σταίλῃ τὴν ἀπάντησή ἴσια σ' αὐτὸν χωρὶς νὰ πάρουν εἰδηση οἱ κομιτατζήδες. Μὰ πῶς δὲν πρόβαλε ἀντίδραση ἢ τουλάχιστον ἀντιρρήσεις γιὰ τὴν κατὰπτυστή ἀτιμία οὔτε αὐτός, οὔτε οἱ Βλάχοι;

Δὲν ἔχουμε βουλγαρικές πηγές. Ἡ ἐποποιία τοῦ Ἡλιντεν τοῦ Ἄγγελ Ντίνεφ δὲν ἀναφέρει καθόλου τὴν ὑπόθεση Ἄγρα. Ντρέπονται. Ἐνα εἶναι βέβαιο, ὅτι ὁ Ἄγρας ἦταν ἀνώτερος ἄνθρωπος, λαμπρὸς χριστιανὸς καὶ ἥρωϊκὸς ἐθνομάρτυρας.

ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ

«Τσεκούρι στὸν ντόκτορ Γιάννη, μολύβι στὸν Ἕλληνα πρόξενο, μαχαίρι στὸν Ἕλληνα μητροπολίτη», ἔγραφε στὸν βοεβόδα Τάσκα τῆς περιοχῆς Σερρῶν τὸ περίφημο γράμμα. Καὶ ὁ ντόκτορ Γιάννης, ὁ γιατρός δηλαδὴ Θεοδωρίδης, μόλις τόμαθε, ἔμασε τὰ μπαγουλάκια του καὶ τόσκασε στὴν Ἀθήνα, ἂν καὶ ὑποπρόξενος τῆς Μεγάλης Βρεταννίας!...

Ἀπ' τὴν ἄλλη μεριά ἔγραφε ὁ Draganof ὅτι στὴν ἐκκλησία τῶν Ταξιαρχῶν Σερρῶν (8 Νοεμβρίου 1905) κήρυξε ὁ ἐφημέριος Παπαστέφανος ὅτι ὅποιος σκοτώσῃ Βουλγάρους θ' ἀγιάσῃ. Δὲν εἶναι βέβαιο ἂν ἔγραφε τὴν ἀλήθεια. Εἶναι γεμάτο ἀνακρίβειες καὶ φέματα τὸ προπαγανδιστικὸ βιβλίον του. Ἐπιδίωκε ν' ἀποδείξῃ ὅτι οἱ «Μεταρρυθμίσεις» εἶχαν ἀποτύχει καὶ ἡ μόνη λύση ἦταν ἡ αὐτονομία. Παρουσιάζει γιὰ βουλγαρικὰ θύματα ἑλληνικῶν σωμάτων χωριὰ ἑλληνικὰ ποὺ τὰ ἔκαψαν οἱ κομιτατζῆδες! Μὰ κι' ἂν εἶναι ἀληθινὸ τὸ κήρυγμα τοῦ Παπαστεφάνου, ἀντιπροσωπεύει τὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς καὶ ἐκφράζει τὸ ἄγριο πάθος, ποὺ εἶχαν καλλιεργήσει μὲ τὰ ἔργα τους οἱ Βούλγαροι. Ἔσπειραν ἀνέμους καὶ ἦταν φυσικὸ νὰ θερίσουν θύελλες.

Δὲν ἔχουμε δυστυχῶς στὴν ἀνατολικὴ Μακεδονία ἀπομνημονεύματα, ὅπως τοῦ Πάντο Κλιάσεφ ἢ καὶ Ἑλλήνων ὀπλαρχηγῶν. Δημοσιεύτηκαν ὅμως στὰ «Σερραϊκὰ Χρονικὰ» τῆς Ἱστορικῆς καὶ Λαογραφικῆς Ἑταιρείας Σερρῶν-Μελενίκου, μὲ γραμματέα τὸν κ. Π. Πένναν (τόμος Ε'), οἱ ἐκθέσεις τοῦ τότε προξένου Σερρῶν Σαχτούρη, ποὺ μᾶς δίνουν μιὰν ἀνάγλυφη εἰκόνα τῆς ἐποχῆς. Ἀρχίζουν ὅμως ἀπὸ τὴν 30 Νοεμβρίου τοῦ 1906 καὶ τελειώνουν τὴν 31 Δεκεμβρίου τοῦ 1907. Φαίνεται ὅτι κάπως ἀργότερα ἔκανε τὴν ἐμφάνισή της ἡ ἐνοπλὴ ἀντίδρασή μας στὴν ἀνατολικὴ Μακεδονία. Ἡ ἀναφορὰ τοῦ προξένου τῆς 4 Ἰανουαρίου τοῦ 1907 τονίζει : «Δυστυχῶς ἡ ἡμετέρα ὀργάνωσις εὐρίσκειται ἀκόμα ἐν τῇ γενέσει της». Ὅπως φαίνεται ἀπ' τὴν ἀναφορὰ τοῦ προξένου, πίστευαν πολλοί, πρὶν ἓνα χρόνον, ἀρχῆς δηλαδὴ τοῦ 1906, ὅτι ἡ διατήρησις ἐνόπλων σωμάτων στὴν ἀνατολικὴ Μακεδονία ἦταν ἀδύνατος ἐξ αἰτίας τοῦ ἐδάφους καὶ ἀπροθυμίας τῶν κατοίκων. Ὑπῆρχαν ὅμως τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1907 τέσσερα σώματα καὶ παρακαλοῦσαν τώρα τὰ χωριὰ νὰ ἔχουν δικό τους σῶμα (Σερραϊκὰ Χρονικὰ, τόμος Γ' σελ. 24).

Ἄν ὅμως ἄργησαν, ἡ ὀργάνωσις ἔγινε μὲ καλῦτερον σύστημα. Χρησιμοποιήθηκαν μικρὰ σώματα στρατολογημένα στὸν τόπον ἀπὸ ντόπιους. Μεγάλα, ὅπως ἐκεῖνα τῆς δυτικῆς καὶ τῆς ἄλλης Μακεδονίας, ἀπὸ ἑκατὸν εἰκοσι, ὀγδόντα,

ἐξήντα, σαράντα άντρες, ὑπῆρξαν άγνωστα στήν άνατολική Μακεδονία. Ὑπερβασιές ἢ άνοησίες, όπως τις έλεγε ο πρόξενος, ομαδικές δηλαδή σφαγές και πυρπολήσεις χωριών δέν έγιναν, παρά ελάχιστες. Ἀπό τήν άλληλογραφία φαίνεται ότι τὸ ὑπουργεῖο τῶν έξωτερικῶν έδινε πολλές και άδιάκοπες έντολές. Ὁ πρόξενος έβαλε ὅλα τά δυνατά του για νά προλαμβάνωνται και ν' άποφεύγονται τέτοιου είδους ενέργειες. Ἡ άνατολική Μακεδονία είχε τὸ μειονέκτημα ότι βρισκόταν κοντά στα βουλγαρικά σύνορα, όπου περνούσαν ελεύθερα συμμορίες και όπλα. Μεγάλος και πυκνός ήταν εκεί ο τουρκικός πληθυσμός, κυρίως στο Σαντζάκι τῆς Δράμας. Είχαν επίσης εκεί τὸ βασίλειό τους οί άρχικομιτατζήδες Συντάσκι και Πανίτσα, πού βρίσκονταν σέ σκληρό, άκήρυχτο πόλεμο με τ' άλλα κομιτάτα. Κοντά όμως ήταν και ἡ θάλασσα. Ἀποβιβάζονταν εύκολα σώματα και όπλα στα άτέλειωτα παράλια τῆς Χαλκιδικῆς, στόν κόλπο τοῦ Ὁρφανοῦ και σέ πολλά άλλα παραθαλάσσια σημεῖα, όρμους και όρμίσκους. Ὁ Dakin άναφέρει τήν ανακάλυψη και κατάσχεση στήν Καβάλα άπ' τόν Ἄγγλο άξιωματικό Χάμιλτον πολλῶν όπλων γκρά τοῦ έλληνικοῦ στρατοῦ. Ἀργότερα ο ὑποπλοίαρχος Δεμέστιχας με ειδικό μικρό πολεμικό ξεφόρτωσε πολλά τουφέκια και φυσίγγια σ' όλην εκείνη τήν περιοχή.

Στήν άνατολική Μακεδονία και ιδιαίτερα στις Σέρρες ξαναμπήκε σ' ενέργεια τὸ μαχαίρι.

Στό Μοναστήρι και τις άλλες πόλεις οί φόνοι γίνονταν με πιστολιές. Στις Σέρρες με μαχαίρια. Ἦταν «οἴμα κατατεθέν». Οί ξένοι, άμα έβλεπαν ένα νεκρό με μαχαίριά στήν πλάτη, έλεγαν άδίσταχτα: "Δουλειά τοῦ έλληνικοῦ κομιτάτου».

Τὸ φθινόπωρο τοῦ 1904 ήταν άνάστατη ἡ κοινωνία τῶν Σερρών, γιατί ένας εύπορος Σερραῖος για λίγα περισσότερα άργύρια είχε νοικιάσει τὸ σπίτι του στους Βουλγάρους να τὸ κάμουν σχολεῖο. Πουθενά δέν είχαν ιδιόκτητα σχολικά κτίρια. Ὑπῆρχε τότε σέ ένα μακρινό χωριό ξενόφωνο, Ράμνα, ένα άδύνατο παιδί 19-20 χρονῶν, ο Γιάννης, πού εξέλιχτηκε στόν λαμπρό και θαυμαστό όπλαρχηγό Γιάννη Ράμναλη.

Στά χωριά ξενόγλωσσοι άνθρωποι πολεμοῦσαν με τούς Βουλγάρους, σκοτώνονταν και καίονταν, σφάζονταν και ρημάζονταν. Ζούσαν κάτω άπ' τήν δαμόκλειο σπάθη τῶν κομιτατζήδων και κάθε ώρα και στιγμή τὸ δολοφονικό μαχαίρι, τὸ βόλι και ἡ βόμβα τούς παραμόνευαν. Και μέσα στήν πόλη όπου δέν ὑπῆρχε κανένας κίνδυνος, ένας πλούσιος έμπορος πρόδινε ἢ βοηθοῦσε τούς Βουλγάρους και τούς έδινε τὸ σπίτι του για σχολεῖο! Και χωρίς να πῆ σέ κανένα τίποτε, βυθίζει τὸ μαχαίρι στήν πλάτη του και τόν αφήνει στόν τόπο. Ἀναγκάστηκε να φύγη στήν Θεσσαλονίκη και να παρουσιασθῆ στόν Ζώη (ύπολοχαγό τότε Κάκαβο) τοῦ προξενείου. Ζήτησε να τόν στείλουν σ' ένα σῶμα. Τὸν εύρισκαν όμως μικρό, άδύνατο. Ἦξερε πολὺ λίγα έλληνικά. Ἀπ' τὸ φόβο μήπως τὸν πιάση ἢ άστυνομία για τὸ φόνο τῶν Σερρών, τὸν έστειλαν τέλος, τήν άνοι-

ξη, στὸ μικρὸ καινούργιο σῶμα τῆς Κιλινδρείας (Κιλιντέρ), ποὺ εἶχε βάση τὸ μεγάλο τσιφλίκι τοῦ Χρυσάφη. Παρ' ὅλες ὅμως τὶς στενὲς σχέσεις τοῦ τσιφλικούχου μὲ τοὺς Τούρκους, βρέθηκε «μίαν ὥραϊαν πρωτάν» τὸ σῶμα κυκλωμένο μέσα στὸ τσιφλίκι ἀπὸ στρατιωτικὸν ἀπόσπασμα. "Ἐπεσαν πέντε ἀντάρτες. 'Ο ἀρχηγὸς Σακελλαρόπουλος, γιὰ νὰ γλυτώσῃ, φόρεσε χωριάτικα γυναικεῖα ροῦχα. 'Ο Γιάννης ποὺ πολέμησε ἀληθινὰ ἥρωικά καὶ εἶχε ξοδέψῃ τὰ φυσίγγια του, φόρεσε κι' αὐτὸς χωριάτικα ἀνδρικὰ καὶ ἀνακατώθηκε μὲ τοὺς χωριάτες. Χωριάτης ὅπως αὐτοὶ ἦταν καὶ ὁ ἴδιος. Τὸ 'σκασε στὴ Θεσσαλονίκη καὶ ξαναπαρουσιάστηκε στὸ προξενεῖο. Δὲν ἤξεραν τί νὰ τὸν κάμουν. Τοὺς πρότεινε νὰ τὸν ἀφήσουν νὰ στρατολογήσῃ λίγους δικούς του καὶ νὰ δουλέψῃ στὴν περιφέρεια Λαγκαδᾶ καὶ τὴν δυτικὴ πλευρὰ τῆς περιοχῆς Σερρῶν. Τὸν ἀφήσαν γιὰ νὰ τὸν ξεφορτωθοῦν. Σὲ λίγο ὅμως ἄρχισαν νὰ ἔρχονται εἰδήσεις ὅτι ἕνας πράκτορας τοῦ κομιτάτου πίσω ἀπ' τὸν ἄλλο εὑρίσκαν τὸ θάνατο ἀπὸ "ἀγνώστους". "Ἐνα σιδερένιο χέρι ἐβγαίνει ξαφνικὰ ἀπ' τὸ σκοτάδι, χτυποῦσε, καὶ πάλι χανόταν. Φόβος καὶ τρόμος εἶχε ξαπλωθῆ σ' ὅλη τὴν ἔκταση. 'Αναστατώθηκαν οἱ Βούλγαροι, κινήθηκαν οἱ Ρῶσοι ἀξιωματικοί, κινητοποιήθηκαν οἱ Τούρκοι. Μὰ δὲν βρῆκαν πουθανά οὔτε ἴχνος οὔτε ἄλλο σημάδι ἀπὸ ἀντάρτικο σῶμα. Κανένας δὲν εἶδε τίποτα, κανένας δὲν ἄκουσε τίποτα. Οἱ βουλγαροκίτνοι ἐξαφανίζονταν σὰν τιμωρὰ φαντάσματα. Οἱ ἄντρες τοῦ Γιάννη, χωρικοί, ὅπως αὐτός, δούλευαν τὴ μέρα σὰν φρόνιμοι ραγιάδες στὰ χωράφια καὶ τὴ νύχτα ἐβγαζαν τὰ κρυμμένα ὅπλα. Γίνονταν ἀντάρτες μόνον ὅταν ἐστηναν ἐνέδρα.

Σιγὰ-σιγὰ ἄρχισε ν' ἀναφέρεται ἀπὸ στόμα σὲ στόμα μὲ τρόπο ἄλλὰ καὶ μὲ σεβασμὸ καὶ θαυμασμὸ τὸ ὄνομα τοῦ Γιάννη Ράμναλη. Εἶχε πάρει στὴ φαντασία τῶν ἀπλοϊκῶν ἀνθρώπων τὶς διαστάσεις μεγάλου ἥρωα. Οἱ διαταγές, οἱ συστάσεις του ἦταν νόμος γιὰ ὅλη τὴν περιφέρειαν. 'Ακόμα καὶ ὁ Τούρκος ληστής Χαλὶλ Τσαοὺς κάπου τρώπωσε καὶ δὲν ἔδινε καθόλου σημεῖα ζωῆς. Στὸ μεταξύ ὁ Γιάννης εἶχε ριχτῆ μὲ τὰ μοῦτρα νὰ μάθῃ νὰ μιλᾷ ἑλληνικά, νὰ γράφῃ καὶ νὰ διαβάξῃ. "Ἐβαλε μάλιστα πλώρη νὰ γίνῃ ἀξιωματικός.

Μὲ τὴν νεοτουρκικὴ μεταπολίτευση (10 'Ιουλίου 1908) παρουσιάστηκε στὴ Θεσσαλονίκη, ὅπου ἐγίνε δεκτὸς μὲ μεγάλες τιμές. Οἱ νεότουρκοι ἀξιωματικοὶ φρόντιζαν, ποιὸς νὰ πρωτοφωτογραφηθῆ μαζί του. Καὶ ὁ Χαλὶλ Τσαοὺς, γιγαντόσωμος μὲ πελώρια μουστάκια, ὅταν τὸν ἀντίκρυσε, μούτζωσε τὸν ἑαυτό του μπροστὰ σὲ πολὺ κόσμον καὶ εἶπε : «Ντροπὴ στὸ μπῶι καὶ στὰ μουστάκια σου, Χαλὶλ, ποὺ τρώμαξες ἀπ' αὐτὸ τὸ νιάνιαρο». Μόλις πέρασε ὁ νεοτουρκικὸς μῆνας τοῦ μέλιτος, ἔστειλαν οἱ ἀρμόδιοι τὸν Γιάννη στὴν Ἀθῆνα γιὰ ἀσφάλεια. Δολοφονοῦσαν οἱ νεότουρκοι τοὺς ὄπλαρχηγούς. 'Ἐξακολούθησε ἐκεῖ μὲ τὴν μεγαλύτερη ἐπιμέλεια ὁ Γιάννης τὶς σπουδές του. Πῆρε καὶ πτυχίον σχολαρχείου. "Ὅταν συναντοῦσε γνωστούς του ἀξιωματικούς ἀπ' τὸ Κέντρο Θεσσαλονίκης, τοὺς ἀρχιάζε ἀρχαῖες ἑλληνικὲς φράσεις καὶ λατινικὲς.

Δικό του παλληκάρι ἀπ' ἐκεῖνα ποὺ αὐτὸς ἐκπαίδευε καὶ διαμόρφωσε ἡ-

ταν ὁ Σταῦρος Μπερέτης ἀπ' τῆ Μπαλαφάρτσα, σήμερα Κοχλικὸ τοῦ Λαγκαδᾶ, πού πῆγε μὲ ἀποστολὴ στὴ Σάμο καὶ σκότωσε στις 11 Μαρτίου τοῦ 1912 τὸν Τουρκόφιλο ἡγεμόνα τῆς, Κοπάσην. Βρῆκε στὸ νησί καὶ αὐτὸς τὸν θάνατο πού ἤξερε βέβαια ὅτι δὲν θὰ μπορούσε ν' ἀποφύγη. Πρὶν μάλιστα ἀναχωρήσει γιὰ τὴ Σάμο, ἔγραψε στὴ μνηστὴ του νὰ παντρευτῆ τὸν ἀνηψιό του, γιατί αὐτὸς δὲν θὰ γύριζε ζωντανὸς ἀπὸ ἐκεῖ πού πῆγαινε.

Ὁ πόλεμος τοῦ 1912 σταμάτησε τὶς ἑλληνολατινικὲς σπουδὲς τοῦ Γιάννη. Ἀποβιβάστηκε μ' ἓνα σῶμα στὴ Χαλκιδικὴ καὶ αἰχμαλώτισε στὰ Ρεβενίκια ὀλάκερο τουρκικὸ ἀπόσπασμα. Ρίχτηκε ἔπειτα στὴν εἰρηνικὴ ἐργασία μὲ τὴν ἀπόφαση νὰ γίνῃ πλουσίος. Καὶ τὰ κατάρφερε τόσο καλά, πού τὸ 1923 τὸν σκότωσε ὁ λήσταρχος Τζατζᾶς γιὰ νὰ τὸν ληστέψῃ.

Στὴ μαχαιοφιλία τῶν Σερρῶν ὀφείλεται καὶ ἓνα χαριτωμένο ὄσο καὶ χαρακτηριστικὸ ἐπεισόδιο. Ὁ πρόξενος Σαχτούρης πηγαίνοντας ἓνα ἀπομεσήμερο σὲ μιὰ σουλτανικὴ γιορτῆ, παράγγειλε νὰ σφᾶξουν τὸ γάλο. Τοῦ τὸν εἶχε φέρει ἀπὸ κάποιον χωριὸ καὶ θὰ φίλευε τὸ βράδυ δυὸ φίλους. Ὅταν γύρισε ἀργά, ρώτησε τί ἔγινε μὲ τὸν γάλο. Τοῦ ἀπάντησαν: Τίποτε.

— Πῶς τίποτε; ρώτησε μὲ ἀπορία καὶ θυμὸ.

— Ἦταν πολλοὶ Τοῦρκοι, Γάλλοι στὸ Σεράϊ (Διοικητήριο), τοῦ ἀπάντησαν.

— Καὶ τί δουλειὰ εἶχε ὁ γάλος στὸ διοικητήριο;

— Ἦταν «ντουναμάς». Μεγάλῃ γιορτῆ τοῦ Σουλτάνου. Πολὺς κόσμος. Καὶ ὁ δεσπότης εἶδε τὸ παιδί πού στείλαμε καὶ τὸ εἶπε νὰ φύγη.

Τότε λύθηκε ἡ παρεξήγηση. Οἱ Σερραῖοι ἔλεγαν τὸ γάλο «μισίρκα». Νόμισαν ὅτι ἡ παραγγελία ἦταν νὰ ξεπαστρευτῆ ἓνας Γάλλος ἀξιωματικός, θερμὸς βουλγαρόφιλος καὶ φανατικὸς μισέλληνας.

Ἡ ἀναφορὰ τοῦ προξένου τῆς 19 Μαρτίου τοῦ 1907 μᾶς πληροφορεῖ κατὰ τὸ ἀληθινὰ καταπληκτικῶς.

Οἱ Τοῦρκοι γιὰ νὰ παγιδεύσουν τοὺς χωρικοὺς μας, ὀργάνωσαν ἀντάρτικο σῶμα ἀπὸ ἑφτά τουρκοκρητικούς. Τὴν ἔμπνευση καὶ πρωτοβουλία εἶχε ὁ ἴδιος ὁ Τοῦρκος πασάς καὶ στρατηγὸς τῆς περιοχῆς Σερρῶν-βουλγαρικῶν συνόρων, πού ὁ πρόξενος ὀνομάζει «στρατάρχη». Μεταμόρφωσε σὲ ἀντάρτες τουρκοκρητικούς, πού ὑπηρετοῦσαν στὸ στρατό του. Ἦταν ὀπλισμένοι ἐπίτηδες μὲ τουφέκια καὶ περιστροφὰ γκρά καὶ φοροῦσαν ἄλλοι στολὴ χακὶ μὲ μπότες καὶ μαῦρο μαντήλι στὸ κεφάλι, ὅπως οἱ Κρητικοί, καὶ ἄλλοι φουστανέλα μὲ τσαρούχια. Πρωτοεμφανίστηκαν στὴν περιοχὴ Νιγρίτας καὶ Κρουσίων, στὴν ἐλληνόφωνη ζώνη, καὶ ζητοῦσαν ἀπ' τοὺς χωρικοὺς νὰ τοὺς συνδέσουν μὲ τὰ παλιότερα σώματα, γιατί ἦταν νεοφερμένοι. Ἐπαιρναν βέβαια καὶ τρόφιμα. Οἱ χωρικοὶ ὄμως τοὺς ὑποπτεύτηκαν καὶ κουμπώθηκαν. Ζήτησαν καὶ πληροφορίες ἀπ' τὶς Σέρρες. Ἐγινε κοινὸ μυστικὸ ὅτι ἦταν τουρκικὴ ἢ παράξενη συμμορία πού ξαφνικὰ χάθηκε, ὅπως ξαφνικὰ εἶχεν ἐμφανιστῆ. Πάντως δὲν εἶναι πολλὰ τὰ κράτη πού σοφίστηκαν νὰ στήσουν μηχανεὲς καὶ

παγίδες στους ύπηκόους τους. 'Η «Υψηλή Αυτοκρατορία» (Ντοβλέτ, αλιέι) τὸ ἐπιχείρησε παρὰ τὶς «μεταρρυθμίσεις» καὶ τοὺς ξένους ἀξιοματικούς...

Τὸ μασκάρωμα ἀποδεικνύει καὶ πόσο μεγάλος ἦταν ὁ τουρκικός...φιλελληνισμός, πὺ τόση κατακραυγὴ μᾶς δημιούργησε. Οἱ Τούρκοι εἶχαν πολὺ περισσότερους βουλγαρόφωνους στρατιῶτες, χωροφύλακες, ἀξιοματικούς. Καὶ ὁμως δὲν ἔστειλαν κανένα ἀπ' αὐτοὺς μεταμφιεσμένο σὲ κοιμιτατζή.

'Αποκαλυπτικὸ τοῦ . . . φιλελλητισμοῦ τῶν Τούρκων εἶναι καὶ τὸ ἐμπιστευτικὸ ἀρχεῖο τοῦ καϊμακάμη (ἐπάρχου) τῆς "Ἐδεσσας πὺ δημοσιεύτηκε ἀπὸ τὴν 'Εταιρεία Μακεδονικῶν Σπουδῶν (IMXA) μὲ ἐπιμέλεια πάντοτε τοῦ κ. I. Βασδραβέλη. Περιέχει 128 κρυπτογραφικὰ τηλεγραφήματα καὶ ἔγγραφα μὲ διαταγές, πληροφορίες, συστάσεις τοῦ βαλῆ Θεσσαλονίκης. Πολλὰ ἀναφέρονται στὴ δράση τῶν ἐλληνικῶν σωμάτων καὶ σὲ ἐλληνικὲς γενικὰ ἐνέργειες. Τὸ ἔγγραφο τῆς 1 Νοεμβρίου τοῦ 1907 διαβιβάζει διαταγὴ τοῦ Χιλμῆ Πασᾶ νὰ ληφθοῦν σύντονα καὶ αὐστηρὰ μέτρα κατὰ τῶν ἐλληνικῶν σωμάτων ἀκόμα καὶ στὴ θάλασσα, γιὰτὶ οἱ κοιμιτατζῆδες πυρπόλησαν τὸ Ράκοβο (Κρατερὸ) τῆς Φλώρινας καὶ οἱ "Ἕλληνες θὰ ἤθελαν νὰ ἐκδικηθοῦν. Τὸ ἔγγραφο τῆς 5 Δεκεμβρίου τοῦ 1907 πληροφορεῖ τὸν καϊμακάμη ὅτι στὰ ἐλληνικὰ σχολεῖα τῆς Μακεδονίας κάνουν τὰ παιδιὰ καὶ στρατιωτικὲς ἀσκήσεις καὶ τὸ τῆς 4 Μαρτίου τοῦ 1908, ὅτι ὁ "Ἕλληνας πρόξενος Μοναστηρίου συνεργάζεται μὲ τὰ ἀνταρτικὰ σώματα. Τὸ ἔγγραφο τῆς 3 'Απριλίου τοῦ 1908 ἐξ ἄλλου προστάζει στὸν καϊμακάμη νὰ παρακολουθήσῃ συστηματικὰ τὸν "Ἕλληνα πρόξενο Θεσσαλονίκης Κανελλόπουλο, πὺ θὰ πήγαινε μὲ τὸν διερμηνέα του στὴν "Ἐδεσσα. Δὲν λείπουν καὶ τὰ συνηθισμένα τουρκικὰ τερατολογήματα. Τὸ κρυπτογραφικὸ τηλεγράφημα (29 Μαΐου 1908) μιλεῖ γιὰ ἐπικείμενη εἰσβολὴ σώματος ἀπὸ.... 300 (!) Κρητικούς μὲ ἀρχηγὸ τὸν Ζιμπρακάκη. "Ἄλλο γιὰ συγκέντρωση στὴ Θεσσαλονίκη 600 (!) ἀνταρτῶν κι' ἓνα τρίτο γιὰ ἀπαγωγὴ καὶ μεταφορὰ στὴ Θεσσαλία ἐνὸς μικροῦ τουρκόπαιδου, Μεχμέτ, ἀπὸ ἄγνωστο μέρος καὶ ἀπὸ ἄγνωστη οἰκογένεια!

Δὲν λείπει ἀπ' τὰ προξενικὰ ἔγγραφα καὶ τὸ μαρτυρολόγιο. Στάζουν κι' αὐτὰ δάκρυα καὶ αἷμα. 'Η πρώτη π.χ. ἔκθεση (30 Νοεμβρίου 1906) μὲ τὴν ὑπογραφή Σαχτούρης λέγει: Στις 19 Νοεμβρίου δολοφονήθηκε κοντὰ στὸ Μαρικόλενο τοῦ Μελενίκου ὁ Κων. Σταμπούλης, μικρέμπορος καὶ φιλήσυχος οἰκογενειάρχης ἀπ' τὸ Σιδηρόκαστρο.

Τὴν 24 Νοεμβρίου κοιμιτατζῆδες σκότωσαν ἓναν "Ἕλληνα βοσκὸ ἀπ' τὴν Δοβίτσα καὶ ἄρπαξαν τὸ ποίμνιό του μὲ τὰ 80 πρόβατα.

Στις 28 Νοεμβρίου βουλγαρικὴ συμμορία ἐπιτέθηκε στοὺς "Ἕλληνες ἀγωγιάτες ἀπὸ τὸ Μελένικο, σκότωσε ἓναν ἀγωγιάτη καὶ πολλὰ ἄλογα, πλήγωσε βαρεῖα ἄλλον. Θέλησαν νὰ ἐξαναγκάσουν τοὺς Μελενικιώτες νὰ παρατήσουν τὰ ἀμπέλια, ἓνα σημαντικώτατο πόρο τῆς ζωῆς τους. Οἱ πυροβολισμοὶ ἀκούονταν καὶ μέσα στὸ Μελένικο. Μὰ ὁ τουρκικὸς στρατὸς δὲν κουνήθηκε καὶ δὲν ἄ-

φησε τους Μελενικιώτες να τρέξουν να βοηθήσουν τους άγωγιάτες.

Στις σελίδες 32-35 δημοσιεύονται τὰ ὀνοματεπώνυμα, τὸ ἐπάγγελμα, ἡ κατοικία τῶν θυμάτων τῆς βουλγαρικῆς θηριωδίας τοῦ 1906. Ἦταν τριάντα ἓνα ἄτομα ἀπ' τὴν περιοχὴ τῆς Μητροπόλεως τῶν Σερρῶν. Μεταξύ τους εἶναι καὶ γυναῖκες. Ὑπάρχουν καὶ τρεῖς ἀδελφοὶ ποὺ ἀδελφωμένοι πῆγαν στὸν ἄλλο κόσμο.

Ἡ περιφέρεια τῆς μητροπόλεως Ζίχνης ἔδωσε εἴκοσι ἓνα νεκρούς, ἡ τοῦ Νευροκοπίου ἔντεκα καὶ ἡ τοῦ Μελενίκου δεκατρεῖς. Σύνολο θυμάτων σ' ἓνα χρόνο ἀπὸ μικρὴ περιοχὴ ἑβδομήντα ἕξι ἄτομα....

Οἱ σελίδες 16-21 εἶναι ἀφιερωμένες στὴ τραγωδία τῆς Κλεπούσσης (Ἀγριανῆς). Μεγάλῃ βουλγαρικῇ συμμορίᾳ μπῆκε τὴ νύχτα τῆς 12 Δεκεμβρίου στὸ χωριό, ποὺ ἦταν χωρισμένο σὲ δικούς μας καὶ Βουλγάρους, καὶ ἔβαλε κυριολεκτικὰ «πῦρ» καὶ «σίδηρο». Ἐσφαζαν τὴ γυναῖκα τοῦ Πομελέτη, τὴ νύφη του καὶ τὸ μωρὸ τῆς, ἓνα πρόκριτο μὲ τὴ γριά συμβία του, μιὰν ἄλλη γριά κι' ἓναν πρόκριτο.

Ὁ Παπαφίλιππος γλύτωσε πληγωμένος ὅπως καὶ ὁ δάσκαλος. Ἡ παπαδιά ὅμως κάηκε μαζί μὲ τὸ σπίτι. Τὸ μεγάλο καὶ γερὸ σπίτι τοῦ Καραφύλη ποὺ ἀπουσίαζε τὸ ἀνατιναζαν μὲ βόμβες καὶ τὸ ἔκαψαν μὲ πετρέλαιο. Ὁ γέρο πατέρας του, ὀγδόντα πέντε ἐτῶν, ἔβρισε τοὺς κομιτατζῆδες, τοὺς εἶπε ἀνανδρους καὶ δήλωσε ὅτι προτιμοῦσε χίλιες φορές νὰ πεθάνη παρά ν' ἀλλάξῃ καὶ νὰ γίνῃ βουλγαροσχιματικός. Ἐγίναν στάχτη ὀχτῶ σπίτια μαζί μὲ ὅλο τὸ περιεχόμενο, ἐπιπλα, ἀποθήκες, σταύλους, ἀχυρῶνες, ζῶα κλπ. Δὲν ἀπόμεινε τίποτε σ' ἐκείνους ποὺ γλύτωσαν.

Ἡ Ἀγγελικὴ Φιλιππίδου πολέμησε μὲ δίκανο καὶ περίστροφο τοὺς κομιτατζῆδες. Τὴν πλήγωσε βαρεὶα σφαῖρα ρωσικοῦ ὄπλου. Πῆρε φωτιά τὸ σπίτι τῆς. Ὡστόσο ἐξακολουθοῦσε νὰ πολεμᾷ καὶ νὰ βρίζῃ τοὺς κομιτατζῆδες ἀπὸ γειτονικὸ σπίτι, ὅπου ἀποσύρθηκε. Ὅταν τὴν πῆγαιναν μὲ φορεῖο στὸ νοσοκομεῖο τῶν Σερρῶν καὶ περνοῦσε ἀπὸ πολλὰ χωριά, καλοῦσε ἄντρες καὶ γυναῖκες νὰ πάρουν ὅπλα, τσεκούρια, πέτρες καὶ νὰ χτυπήσουν τοὺς κομιτατζῆδες σὰν λυσσαίρικα σκυλιά. Στις Σέρρες ὁ κόσμος τῆς φιλοῦσε τὸ χέρι. Πέθανε ἀπὸ τὸ τραῦμα τῆς στὸ κοινοτικὸ νοσοκομεῖο Θεσσαλονίκης.

Τὸ χαρακτηριστικὸ εἶναι ὅτι οἱ Τοῦρκοι, λίγες μέρες νωρίτερα, εἶχαν πάρει τὰ δεκαπέντε τουφεκία ποὺ εἶχαν δώσει στους δικούς μας γιὰ νὰ αὐτοπροστατευτοῦν. Ἐπίσης οἱ χωροφύλακες καὶ οἱ στρατιῶτες ποὺ ἀποτελοῦσαν τὴ μικρὴ φρουρὰ τοῦ χωριοῦ δὲν ξεμύτισαν καθόλου ἀπὸ τὸ στρατηγεῖο τους ὅλην ἐκείνη τὴν τρομερὴ νύχτα, γιὰτὶ δυὸ κομιτατζῆδες τοὺς ἔρριζαν στους τοίχους λίγες τουφεκιές. Οὔτε οἱ Τοῦρκοι, οὔτε οἱ Γάλλοι ἀξιοματικὸι συγκινήθηκαν πολὺ. Οἱ τελευταῖοι σπατάλησαν ὅλη τους τὴν «ἱεράν ἀγανάκτησιν» σὲ περιπτώσεις, ὅπως τοῦ Καρατζάκιοι, ὅπου ὁ Μητρούσης ἐκδικήθηκε τὴ σφαγὴ τῆς γυναῖκας καὶ τοῦ παιδιοῦ του.

Ύστερα από λίγες μέρες πήγε ο Σαχτούρης να επισκεφτή τὸ μαρτυρικό χωριὸ μὲ ἄδεια τῶν τουρκικῶν ἀρχῶν, ποὺ δύσκολα τοῦ δόθηκε. Σὲ προϋπάντησή του βγήκαν οἱ πολυβασιανισμένοι "Ἕλληνες μὲ τὰ παιδιὰ τοῦ σχολείου καὶ εἶπαν τὸν ἔθνικό ὕμνο. Τοῦ δήλωσαν ὅτι δὲν δέχονται συλληπητήρια παρὰ μόνο συγχαρητήρια (!), γιατί τοὺς ἀξίωσε ὁ Θεὸς νὰ προσφέρουν τὶς περιουσίες τους καὶ τοὺς σπιτικούς θυσία στὸν βωμὸ τῆς πατρίδας! Καὶ ἦταν βουλγαρόφωνοι (!), ὑπογραμμίζει ὁ πρόξενος.

Μὲ τὰ γεγονότα τῆς Κλεπούσας οἱ Βούλγαροι ἀποθρασύνθηκαν. "Αρπαξαν μὲ τὸ ζόρι τὴν ἐκκλησία καὶ τὸ σχολεῖο τοῦ Ἐγρί-Ντερὲ καὶ ἐπιχείρησαν νὰ κάμουν τὸ ἴδιο καὶ στὴ Γκόρνιτσα καὶ τὴ Γκράτσανη. Ἀποδοκιμάζει ὁμῶς τὴ βαρβαρότητα τῆς Κλεπούσας ἢ μυστικὴ ἐκθεση τοῦ ἀνωτέρου Βουλγάρου διπλωμάτη ποὺ δημοσιεύτηκε στὴ Φόσιση Τσαίτουγκ τοῦ Βερολίνου. Σκότωσαν, λέγει, οἱ κομιτατζήδες πέντε γραικομάνους καὶ δυὸ παιδάκια κι' ἔκαψαν ἑπτὰ σπίτια. Ἀποτέλεσμα : Φυλάκισαν οἱ Τοῦρκοι εἴκοσι ἑπτὰ Βουλγάρους καὶ σχημάτισαν οἱ "Ἕλληνες ἀντάρτικο σῶμα. Τὴν παραμονὴ τῶν Χριστουγέννων τοῦ 1906 βουλγαρικὴ συμμορία μπῆκε στὸ Ζίρνοβο (Νευροκόπι) καὶ ἔβαλε φωτιά στὸν ἑλληνικὸ μαχαλά. Τὸ χωριὸ εἶχε ἑκατὸν ὀγδόντα σπίτια ἑλληνικά, ἑκατὸν τριάντα βουλγαρικά καὶ πενήντα τουρκικά. Κάηκε τὸ μεγάλο σπίτι τοῦ πλουσιότερου νοικοκυρῆ Ἀγγέλου Ρούντσου. Τὴν ἴδια τύχη εἶχαν ὁ Δημήτρης Ρούντσος μὲ τὸν γιό του Πέτρο, ὁ Νικόλαος Παναγῆ, ὁ Δημήτριος Ἰωάννου καὶ ὁ Δημήτρης Πέππου μὲ τὴ γυναίκα του, βρῆκαν δηλ. τὸν θάνατο τέσσερις ἄντρες, δυὸ γυναῖκες κι' ἓνα παιδί.

Ἐπῆρχε στρατιωτικὴ φρουρὰ ποὺ δὲν κινήθηκε, ὅπως δὲν κινήθηκαν καὶ οἱ Τοῦρκοι κάτοικοι ποὺ ἦταν ἀνοπλοὶ, ὅπως ὄλοι οἱ Τοῦρκοι. Οἱ κομιτατζήδες τοὺς φώναζαν νὰ μὴ κινήθουν γιατί εἶχαν ἔρθει γιὰ τοὺς Οὐρὸυμ (τοὺς "Ἕλληνες) κι' ὄχι γιὰ τοὺς Τοῦρκους. Στὰ ἄλλα μέρη ὁμῶς τῆς ἀνατολικῆς Μακεδονίας, ὅπου ἄρχιζε συμπλοκὴ στρατιωτικοῦ ἀποσπάσματος μὲ μικρὸ ἑλληνικὸ ἀντάρτικο σῶμα, ἔτρεχαν ἀμέσως ἔνοπλοὶ οἱ Τοῦρκοι χωρικοὶ γιὰ νὰ πάρουν μέρος. Ὁ πρόξενος προσθέτει: «Οἱ Τοῦρκοι ὄχι μόνον δὲν συμπράττουσι μετὰ τῶν Ἑλλήνων, ἀλλὰ τουναντίον ὑποστηρίζουσι τὸ ἔργον τῶν Βουλγάρων πρὸς ἐξόντωσιν τῶν Ἑλλήνων».

Ἡ ἀναφορὰ τῆς 11 Ἀπριλίου τοῦ 1907 ἀσχολεῖται μὲ τὸν φόνο στὸ Ἐγρί-Ντερὲ (Καλλιθέα Δράμας) ἀπὸ βουλγαρικὴ συμμορία τοῦ Προκοπίου Κομπόκη. Μπῆκαν μέρα μεσημέρι οἱ κομιτατζήδες στὸ χωριὸ. "Ἄλλοι ἕξι (ἀριθ. 6) Κομπόκηδες εἶχαν ναρτίτερα σφαγιασθῆ. Ὁ μόνος ποὺ ἐπιζῶσε ἦταν ὁ γιὸς τοῦ Προκοπίου, ποὺ ἦταν ὁμῶς στὴ φυλακὴ. Ἡ μόνη θετικὴ προστασία ποὺ μπορούσε νὰ προσφέρει ἡ Τουρκία στοὺς προγεγραμμένους ἀπὸ ἐπαναστατικὸ κομιτάτο φιλήσυχους ὑπηκόους τῆς Ὑψηλῆς Αὐτοκρατορίας, ἦταν ... ἡ φυλακὴ. Κι' αὐτὸς ὁ Περικλῆς Κομπόκης δὲν ξέφυγε τὴ μοίρα τῆς οἰκογενείας του. Δολοφονήθηκε ἀπὸ Βουλγάρους τὸ 1916 τὸν καιρὸ τῆς βουλγαρικῆς κατοχῆς

στήν ανατολική Μακεδονία.

Στά «Σερραϊκά Χρονικά» (σελ. 118-122) δημοσιεύεται αναφορά του μητροπολίτη Δράμας Χρυσόστομου στο Πατριαρχείο (31 Ιουλίου 1905), που περιέγραφε τον σφαγιασμό των άλλων Κομπόκηδων και τον εμπρησμό των σπιτιών τους. Ἀληθινὰ μαρτυρικές οικογένειες. Θυσιάστηκαν ἄντρες καὶ γυναῖκες, γέροι καὶ νέοι. Γράφει ὁ Χρυσόστομος: «Ὁ γηραιὸς Βασίλειος Κομπόκης, ἡ γραῖα σύζυγος του Ἀναστασία, ἡ νύμφη τοῦ πρεσβυτέρου υἱοῦ του Εὐαγγέλου ἔπεσαν ὑπὸ τὰς σφαίρας τῶν δολοφόνων». Καὶ λέγει ἐπιγραμματικά ὁ Χρυσόστομος: «Τὸ παρελθὸν εἶναι σκοτεινὴ ἄβυσσος, τὸ παρὸν κοιλάς κλαυθμῶνος, τὸ μέλλον εἶναι ἀφεγγές καὶ ἀσέλγηον».

Ἦταν κι' ἄλλες οικογένειες πού πλήρωσαν βαρὺ φόρο αἵματος στοὺς ὑπερμάχους τοῦ σταυροῦ καὶ τῆς Μακεδονικῆς ἐλευθερίας'. Στὴν ἀναφορά του π.χ. τῆς 6 Αὐγούστου τοῦ 1907 (σελ. 89) γράφει ὁ πρόξενος ὅτι στίς 27 Ἰουλίου κομιτατζῆδες σκότωσαν σὲ ἐνέδρα τὸν Θεόδωρο Μανδέλα ἀπ' τὴ Φράστανη (Ὀρεινὴ) καὶ τὰ ... ἄλογα τοῦ ἐφημερίου Νέστορος καὶ δυὸ ἄλλων χωρικῶν πού τὴ γλύτωσαν... «Πρὸ ἐνὸς ἔτους», γράφει ὁ πρόξενος, «ἐδολοφονήθη κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον ὁ πατὴρ τοῦ Μανδέλα καὶ πρὸ ἐπτὰ μηνῶν ὁ ἀδελφός του». Καὶ ἀπ' αὐτὴ τὴν οἰκογένεια ἓνας μονάχα ἔμεινε ζωντανός. Ὑπεύθυνον γιὰ τὴν δολοφονία τοῦ Θεοδώρου θεωρεῖ ὁ πρόξενος τὸν ἀστυνομικὸ σταθμάρχη τοῦ χωριοῦ Χαλῆλ. Αὐτὸς εἰδοποίησε καὶ τοὺς κομιτατζῆδες γιὰ τὴ μέρα πού θὰ πῆγαιναν στίς Σέρρες. Δὲν τὴν ἤξερε κανένας ἄλλος. Ἐκίαναν τὸ λάθος ὁ Μανδέλας καὶ ὁ Παπανέστορας νὰ εἰδοποιήσουν τὸν σταθμάρχη γιὰ τὴν ἀναχώρησή τους τὴν ἐπομένη καὶ τοῦ ζήτησαν στρατιωτικὴ συνοδεία. Τοὺς ἔδωσε δυὸ χωροφύλακες πού ἔφυγαν ἀπ' τὴν ἐνέδρα ἤσυχα ἤσυχα χωρὶς νὰ ρίξουν ἢ νὰ δεχτοῦν οὔτε μιὰ τουφεκιά. Ἡ οἰκογένεια ἐπίσης Παπαϊωάννου ἀπὸ τὴν Ἄνω Βροντοῦ εἶχε ἕξι θύματα. Σκότωσαν οἱ Βούλγαροι στίς 19 Αὐγούστου τοῦ 1907 τὸ νεαρὸ μαθητὴ Ἰωάννη Παπαϊωάννου. Πρὶν ἐννιά μῆνες εἶχαν δολοφονήσει ἄλλους. Καὶ ἦταν βουλγαρόφωνες ὅλες αὐτὲς οἱ μαρτυρικές οικογένειες. Παράλληλα καὶ οἱ Τοῦρκοι ἐνεργοῦσαν συστηματικὰ ἐναντίον μας διωγμό. Ἐρριζαν ἑκατοντάδες στίς φυλακές. Ἀναγκάστηκε ὁ Σαχτούρης νὰ πῆ στὸν Μουτσαρίφη (νομάρχῃ) ὅτι «μὲ τὰ μέτρα αὐτὰ ὑποβοηθοῦσαν οἱ Τοῦρκοι τὴν ἐπικράτηση τῶν Βουλγάρων καὶ σπρώχνουν τὸν ἑλληνικὸ πληθυσμὸ στὰ βουνά». Ὁ πρῶην πρόξενος τῶν Σερρῶν Τσαμαδὸς εἶχε γράψει (8 Σεπτεμβρίου 1906): «Ἡ κατὰ τῶν Ἑλλήνων συστηματικὴ καταδιώξις τῶν τουρκικῶν ἀρχῶν ἐπιτείνεται ἀπὸ ἡμέρας εἰς ἡμέραν». Ἐφτασαν οἱ Τοῦρκοι στὴ θρασύτητα νὰ καλέσουν γιὰ ἀνάκριση τὸν γραμματέα τοῦ προξενείου Βοῦτσον (ἀνθυπολοχαγὸ Φλωριάν) καὶ τὸν Γκαβάζη, γράφοντας στὰ παλιά τους παπούτσια διπλωματικὴ ἀσυλία καὶ διομολογήσεις (capitulations).

Δὲν μᾶς ἦταν φιλικὴ καὶ ἡ στάση τῶν περισσοτέρων Γάλλων ἀξιωματικῶν, πού εἶχαν στὸν τομέα τους τὸ σατζάκιον Σερρῶν. Ἡ ἀναφορὰ τῆς 20 Φε-

βρουαρίου τοῦ 1907 (σελ. 35-43) ἀσχολεῖται μ' αὐτούς. Οἱ ἐχθρικοίτεροι ἦταν ὁ Φελόν καὶ ὁ Καμποκασώ. Παραδόξως δὲν ἀναφέρεται ὁ Λαμούς πού ἐβγάλεν ἀργότερα βουλγαρικότατο βιβλίον (Δεκαπέντε χρόνια Βαλκανικῆς ἱστορίας). Ἰσως εἶχεν ἀντικατασταθῆ τότε. Δὲν φαίνεται νὰ ἦταν φιλέλληνας καὶ ὁ ἀρχηγός του, συνταγματάρχης Βεράν. Πῶς τὸ κατάφεραν οἱ Βούλγαροι, ἀνύπαρκοι οὐσιαστικά στὶς Σέρρες, εἶναι μυστήριον. Μόνη ἡ ἐλληνικὴ κοινωνία μποροῦσε νὰ τοὺς προσφέρῃ φιλοξενία πού νὰ τοὺς ὑπενθυμίξῃ τὴν πατρίδα τους. Τοὺς εἶχαν ἀνοίξει στὴν ἀρχὴ σαλόνια καὶ σπίτια. Πολλοὶ ἦταν πού μιλοῦσαν τὰ γαλλικά. Μὰ ἔπειτα δὲν ἤθελαν οὔτε νὰ τοὺς δοῦν.

Ὡστόσο ἀρχίσαμε νὰ κερδίζουμε ἔδαφος. Ὁ πρόξενος γράφει (σελ. 21) ὅτι τέσσερα χωριά τῆς περιοχῆς Πετριτσίου, πού βρίσκονται σήμερον στὸ βουλγαρικὸ ἔδαφος (Μίντινο, Σαπάκοβο, Τοπόλνιτσα, Καλάροβο) καὶ ἦταν σχισματικά πρὶν κἀν ἀρχίση ἡ κομιτατζίδικη δρᾶση, ἐγίναν δικὰ μας, παρουσιάστηκαν δηλαδὴ οἱ ἐκπρόσωποί τους στὴν τουρκικὴ ἀρχὴ καὶ δήλωσαν ὅτι ἔπρεπε νὰ θεωροῦνται «Οὐρούμ» («Ἕλληνες»). Πῆγε καὶ ἱερούργησε στὶς ἐκκλησίες τους ὁ Μητροπολίτης Μελενίκου. Αὐτὸ ἦταν καὶ τὸ ἀντικείμενον τῆς διαφορᾶς μας μὲ τοὺς Βουλγάρους, τὸ «πάπλωμα τοῦ καυγᾶ». Οἱ Βούλγαροι ἀρχισαν τὶς δολοφονίες καὶ τοὺς ἐκβιασμούς, γιὰ νὰ ἐμφανίσουν μεγαλύτερον τὸν δικόν τους πληθυσμό. Ἐναγκαστήκαμε νὰ τοὺς ἀκολουθήσουμε καὶ μεῖς.

Μεγάλῃ μεταβολῇ σημειώθηκε καὶ στὴν περιοχὴ Ζίχνης. Μόνον ἀπὸ τὴ Ζίχνη θὰ μπορούσαμε νὰ στρατολογήσουμε διακόσιους ἐθνοσιώδεις νέους, ὑποστηρίζει ὁ πρόξενος (σελ. 49). Ἄρκετὰ χωριά ἀρχισαν νὰ προσέρχωνται ἢ νὰ κλίνουν πρὸς ἐμᾶς. Ἡ μεταβολὴ ἦταν ἔργο τοῦ ἀρχηγοῦ Δούκα, πού τὸν ἐξυμνεῖ καὶ τὸν ἐκθειάζει ὁ πρόξενος. «Εἰς τὸν νέον τοῦτον, ἀνήκοντα εἰς καλὴν τῶν Σερρῶν οἰκογένειαν», γράφει, «θαυμαζόμενον καὶ λατρευόμενον καθ' ἅπασαν τὴν περιφέρειαν καὶ ἐξυμνούμενον ἤδη εἰς πατριωτικά ἄσματα, ὀφείλεται καὶ θὰ ὀφείλεται ἐθνικὴ εὐγνωμοσύνη». Ἦταν πραγματικὰ ἄξιος καὶ ἰκανώτατος ὄπλαρχηγός ὁ Δούκας. Εἶχε πάρει μέρος καὶ στὴν ἐπίθεση στὸ γάμον τοῦ Ζέλενιτς. Εἶχε καὶ μιὰ διαίσθηση προφητικὴ σὰν νὰ ἦταν προικισμένος μὲ κεραιῆς μυστικοῦ ραδιοπομποῦ ἢ ραντάρ. Πολλὲς φορές ἄφησε θέσεις, ἔλλαξε καταφύγιον, ὅπου σὲ λίγο πρόβαλαν οἱ Τούρκοι.

Στὶς 20 Δεκεμβρίου τοῦ 1912 πρόσταξε νὰ διαλυθοῦν καὶ νὰ σκορπίσουν οἱ τριακόσιοι ἄντρες του στὸ Παγγαῖο. Τὴν ἄλλῃ μέρα ἀπ' τὸ πρωὶ ἐμφανίστηκε ὁ βουλγαρικὸς στρατός, πού τοὺς ἀναζητοῦσε γιὰ νὰ τοὺς χτυπήσῃ καὶ νὰ βρῇ ἀφορμὴ νὰ ξεκαθαρίσῃ τὸν τόπον ἀπὸ πολλὰ ἐλληνικὰ ἀγκάθια. Πέρασε τότε τὸν Στρυμόνα, ὀρόσημον ἀνάμεσα στὴν ἐλληνικὴ καὶ βουλγαρικὴ ζώνη, καὶ ἔμεινε δυὸ μέρες στὸ Κρούσοβο τῶν Κερδυλλίων. Ἐφυγε καὶ ἀπ' ἐκεῖ ξαφνικά. Ἐπειτα ἀπὸ δυὸ ὄρες πρόβαλαν Βούλγαροι στρατιῶτες καὶ κομιτατζῆδες, πού τὸν ἀναζητοῦσαν.

Εἶχε καὶ θαυμαστὴ ψυχραιμίαν. Δυὸ φορές ξέφυγε ἀπ' τὰ χέρια τῶν Τούρ-

κων, με τήν πρόφασιν ὅτι εἶχε...ἐπείγουσα φυσική ἀνάγκη. Τά εἶπε με τόση φυσικότητα καί πειστικότητα πού δέν ἀρνήθησαν τή μικρή ἀδειούλα.

Ἄπ' τὸ Κρούσοβο τῶν Κερδυλλίων πῆγε στὸ σπίτι τοῦ Καραβασίλη, στὴ Βρασνά, περιοχὴ κοντὰ στὸν Στρυμόνα, πού ἀνῆκε ἀδιαφιλονίκητα στὴν ἐλληνική ζώνη. Εἶχε μαζί του μονάχα τὸν ὀπλίτη Βαγγέλη Τσορμπατζῆ. Τὴν αὐγὴ, πρὶν τὰ ξημερώματα, χτύπησαν τὴν πόρτα πολλοὶ Βούλγαροι στρατιῶτες καί κομιτατζῆδες. Μαζί τους ἦταν καί ὁ βοεβόδας Ἰβάν. Κατάλαβε ὅτι δέν εἶχαν γι' αὐτὸν καθόλου καλὲς διαθέσεις. Βγῆκε ὁ Δούκας στὸ παράθυρο καί με τὴ μεγαλύτερη ἡρεμία ρώτησε βουλγάρικα:

—Τί τρέχει, βρε παιδιά; Τί ζητᾶτε;

—Τὸν Δούκα, τοῦ ἀπάντησαν. Τοῦ ἐξήγγισαν ὅτι τὸν ἤθελε ὁ συνταγματάρχης γιὰ νὰ τὸν ρωτήσῃ γιὰ μερικοὺς μπέηδες.

—Ἄ! Εὐχαρίστως. Ἀμέσως ἔρχομαι, ἀποκριθῆκε. Εἶμαι ὁ Δούκας. Εἶσαι καλὰ Ἰβάν; Ἄς ἔρθῃ ὁ ἀξιωματικὸς σας νὰ συνεννοηθοῦμε.

Ἀνέβηκε χαρούμενος τὴ σκάλα ὁ ὑπολοχαγὸς Ντημιτρώφ. Τὸ λαυράκι ἐρχόταν μοναχὸ του νὰ πέσῃ στὰ δίχτυα του. Μὰ ξάφνου ὁ Δούκας ἀκούμπησε στὴ πλάτη του τὸ μάνλιχερ καί τοῦ ψιθύρισε νὰ μπῆ μέσα στὸ δωμάτιο χωρὶς νὰ βγάλῃ μιλιὰ. Τὸν παράλαβε ὁ Τσορμπατζῆς. Με τὸν ἴδιο τρόπο ἀρόπλισε καί τὸν λοχία Φιλίπ. Ἐβαλε ἔπειτα τὸν ὑπολοχαγὸ νὰ προστάξῃ τοὺς στρατιῶτες καί τοὺς κομιτατζῆδες νὰ φύγουν συντεταγμένοι καί τὸν κράτησε ἔπειτα, ἔως ὅτου ἔφτασαν μιὰ διμοίρια ἀπὸ μιὰ κρητικὴ μονάδα τοῦ Σταυροῦ.

Τὶς ἱκανότητές του τίς ἔδειξε ὁ Δούκας στὴν ἐπιχείρηση ἐναντίον τῆς Γκράτσανης (Ἄγιοχωρίου). Εἶχε πληροφορίες ἀπ' τὸν Ἄγγελο Σελαμτζῆ ὅτι βρισκόταν ἐκεῖ ὁ περιβόητος βοεβόδας Πανίτσα με τὴ συμμορία του. Τὴ νύχτα τῆς 12 Ἰανουαρίου τοῦ 1907 με πέντε ταχτικὸς ἀντάρτες καί σαράντα ἐπιστρατευμένους χωρικοὺς τοῦ Παγγαίου κύκλωσε τὸ χωριό, τοποθέτησε «καρπούλια» καί «καρτέρια» καί με λίγους μπῆκε μέσα. Ὁ Πανίτσα ἀπ' τὰ γαυγίσματα καί τὴν ἀναστάτωση τῶν σκύλων κατάλαβε ὅτι ξένοι, πού θὰ ἦταν σίγουρα Τοῦρκοι στρατιῶτες, μπῆκαν στὸ χωριό. Πῆρε εὐθὺς τοὺς περισσότερους ἀντρες του καί ξέφυγε ἀπὸ μιὰ ρεματιὰ πού δέν εἶχε προλάβει νὰ τὴν κλείσῃ ὁ Δούκας. Πέντε ὅμως κομιτατζῆδες ἔπεσαν σ' ἓνα «καρτέρι». Δυὸ βρέθηκαν νεκροὶ τὸ πρωί. Ὁ ἓνας εἶχε πάρει μέρος στὴ δολοφονία τοῦ Κομπόκη καί στὴ σφαγὴ τῆς Κλεπούσνας. Ἐθανάτωσε καί δυὸ χωρικοὺς, μεγάλους πράκτορες τῶν κομιτατζῆδων, πού ἦταν ἀντιπαθεῖς καί μισητοὶ σ' ὅλο τὸ χωριό. Ἐκαψε καί δυὸ σπίτια ἐπίσης διαλεχτά.

Ἀνάμεσα στὴ Γρατσάνη καί τὸ Παγγαῖο εἶναι ἡ Ζίγνη, ὅπου εἶχαν τὴν ἔδρα τους δυὸ λόχοι. Ἄπ' ἐκεῖ θὰ περνοῦσε ἀναγκαστικά ὁ Δούκας, ὅταν θὰ πῆγαινε στὴν Γκράτσανη καί ὅταν θὰ γύριζε θὰ βρισκόταν τὸ σῶμα σὲ πολὺ δύσκολη καί ἀπελπιστικὴ θέση, ἂν ἡ δύναμη αὐτὴ ἔτρεχε στὴ Γκράτσανη με τίς πρῶτες τουφεκιές. Εἶχαν κληθῆ ὅμως ἐκεῖνο τὸ βράδυ οἱ δυὸ λοχαγοὶ

στό σπίτι τοῦ Νάκου Μπατραπατζῆ γιά «μουχαμπέτι». Εἶχε καλὸ οὖζο καὶ μπόλικους μεζέδες καὶ τὴν κόρη του Νίνα, ποὺ τραγουδοῦσε μὲ τὴν γλυκερὴ φωνή της ὥραϊα τὸ «Σὴν τέτοια ὦρα στὸ βουνό, ὁ Παῦλος πληγωμένος», τὸ «Ἄχ, τοῦ Κίτσου ἡ μάνα», τὸ «ὦ! λυγερὸ καὶ κορτερόν σπαθί μου» καὶ ἄλλα. Οἱ δυὸ λοχαγοὶ μερακλώθηκαν· ὁ ἓνας εἶπε ἓναν ἀμάνε. Ἦρθε δυὸ φορὰς ἓνας λοχίας νὰ τοὺς πῆ ὅτι στή Γκρατσάνη φάνηκαν φωτιές καὶ ἀκούονταν τουφεκιές. Μὰ δὲν τὸ κούνησαν. Τοὺς ξεσήκωσε ἓνας νέος ἀνθυπολοχαγός. Ὡς ὅτου ὅμως νὰ νηρτοῦν, νὰ φορέσουν τίς μπότες καὶ νὰ συνέλθουν, πέρασε ἀρκετὴ ὥρα καὶ ὁ Δούκας ἦταν πιά κοντὰ στὰ ριζὰ τοῦ Παγγαίου.

Ἀπ' ἐδῶ πιά ἄρχιζε ἡ κωμωδία. Οἱ δυὸ λοχαγοὶ οἰκειοποιήθηκαν τοὺς δυὸ νεκροὺς κομιτατζῆδες. Στὴν ἀγκυρᾶ τους ἔγραψαν ὅτι μέσα στὸ πυκνὸ σκοτάδι, σὲ μιὰ δυνατὴ μάχη, ἐξόντωσε ὁ γενναῖος καὶ ἐνδοξος αὐτοκρατορικὸς στρατός τους δυὸ βούλγαρους "λησταντάρτες" καὶ κατεδίωξε κατὰ πόδας τοὺς ἄλλους. Οἱ χωρικοὶ ἐξ ἄλλου τῆς Γκρατσάνης δήλωσαν ὅτι βουλγαρικὴ ἦταν ἡ συμμορία ποὺ ἔκαψε τὰ δυὸ σπίτια καὶ σκότωσε τοὺς δυὸ χωριανούς τους. Τὸ παραδέχτηκαν οἱ Γουῆρκοι ἀστυνομικοὶ καὶ δικαστικοὶ καὶ τὸ πίστεψαν ἀκόμη καὶ οἱ Γάλλοι ἀξιωματικοί.

Ἐπειτα ἀπὸ ἐνάμιση μῆνα μόνο πῆγε στὴν Ἀλιστράτη καὶ στὴν Γκρατσάνη ὁ φιλοβούλγρος Κομπικασώ, ποὺ εἶχε στὴν δικαιοδοσία του ἐκεῖνη τὴν περιφέρεια, καὶ φρόντισε νὰ στρατολογήσῃ ψευδομάρινες γιὰ νὰ ἐνοχοποιήσῃ τὸν προεστάμενο καὶ τὸν ἐπιστάτη τοῦ οἰκοτροφείου Ἀλιστράτης.

Σύμφωνα μὲ μεταγενέστερη ἀναφορὰ τοῦ γενικοῦ προξένου Θεσσαλονίκης Κοντογούρη ὁ μουτεσερίφης Δράμας σὲ νεώτερη ἐκθεσὴ του πρὸς τὸν «γενικὸν ἐπιθεωρητὴν» Χιλμὴ Πασά ὑποστήριζε ὅτι βουλγαρικὴ ἦταν ἡ συμμορία ποὺ ἐπιτέθηκε ἐναντίον τῆς Γκρατσάνης. Καὶ τὸ ἀποκορύφωμα τῆς κωμωδίας! Ὁ πρόξενος Σαχτούρης σὲ μιὰ συνάντησή του μὲ τὸν μουτεσερίφη παραπονέθηκε γιὰ τὴν οἱ Βούλγαροι κομιτατζῆδες ἐξακολουθοῦσαν νὰ ρημάζουν τοὺς Ἕλληνες (Οὐρούμ) ραγιαδες καὶ ἦταν ἡ Γκρατσάνη τὸ δεύτερο χωριό, ἀφ' ὅτου τοποθετήθηκε στὶς Σέρρες, ποὺ δοκίμαζε βουλγαρικὴ ἐπίθεση! Γὰ ἴδια εἶπε καὶ στὸν Γάλλο συνταγματάρχη Βεράν. "Ὅλο τὸ Ἀγιοχώρι τάχθηκε πιά μαζί μας καὶ ἐπηρεάστηκαν καὶ ἄλλα γειτονικά χωριά.

Ἄν ὁ Δούκας δὲν ἐνεργοῦσε μὲ τόση προσοχὴ καὶ δὲν εἶχε διαλέξει μὲ τόση ἐπιμέλεια τὰ λίγα θύματά του, πολὺ διαφορετικὸ θὰ ἦταν τὸ ἀποτέλεσμα. Ἡ γενικὴ ἐπίθεση στὰ κουτουροῦ θὰ εἶχε προκαλέσει τὴν γενικὴν ἀγανάκτηση. Ἡ βάρβαρη βουλγαρικὴ ἐνέργεια στὴν Κλεπούσνα μᾶς ὠφέλησε, ὅπως γράφει καὶ ὁ πρόξενος. Βουλγαρικὴ ἐπίθεση κατὰ τῆς Νούσιας (Δαφνούδι) καὶ Χοροβίτσας (Ἀγίου Χριστοφόρου) ἀποκρούστηκε ἀπ' τοὺς χωρικούς. Ἄφησαν καὶ ἓνα νεκρὸ οἱ κομιτατζῆδες. Οἱ δικοὶ μας βουλγαρόφωνοι, ὅπως ἦταν ἐπόμενο, φανατίζονταν καὶ ἀγρίευαν ὀλοένα περισσότερο. Καὶ πρέπει νὰ ἀναγνωριστῇ ὅτι ἔγιναν τὸ στερεώτερο ἐθνικὸ μας στήριγμα.

“Όταν ήταν διευθυντής του σχολείου Προσωπιάνας της Δράμας με το ψευδώνυμο “Σπληναρίδης” ο τότε άνωτολοχαγός του πυροβολικού και άργότερα στρατηγός Κωνσταντίνος Νταής, δέχτηκε μια μέρα στο «διευθυντήριο» την επίσκεψη του Νικολάου Μαυρουδή και “Άρμεν Κιούτση άπ’ τόν Βόλακα της Δράμας. Δέν ήξεραν και οι δυο πολλά έλληνικά, ήταν όμως πρόθυμοι να βάλουν μαχαίρι σ’ όλους τους Βουλγάρους, αν ήταν στο χέρι τους. Του πρόσφεραν την ταμπακέρα για να δοκιμάση ένα έξαιρετικό μυρωδάτο καπνό. Είχε όμως μέσα δυο ανθρώπινα αυτιά!

Άργότερα, εκεί που ο “Άρμεν ή Άρμενάκης πήγαινε μια μέρα μ’ ένα φίλο του στην Δράμα, συνάντησαν στο δρόμο ένα Βούλγαρο. Δέν χάνουν καιρό: του ρίχτηκαν και τόν σκότωσαν. Δυο όμως σοβαρήδες (έφιπποι χωροφύλακες), που περνούσαν, τους είδαν, τους κυνήγησαν και έπιασαν τόν “Άρμεν. ‘Ο φίλος του ξέφυγε. Το έκτακτο δικαστήριο της Θεσσαλονίκης τόν καταδίκασε σε θάνατο και στις 14 Σεπτεμβρίου του 1906 τόν κρέμασαν τόν Πλάτανο της Δράμας. Ήταν ωραιότατο παλληκάρι. ‘Ο πατέρας του, που είχε κατεβή άπ’ το χωριό για να τόν δή στη φυλακή, άφου τόν είδε στο σχοινί πήγε με βήματα ύπνοβάτη στη Μητρόπολη, φίλησε το χέρι του Χρυσόστομου, που τόν φίλησε στο μέτωπο, έστριψε με τρεμάμενα χέρια ένα σιγάρο, ενώ σιγότρεμε στα χείλη του σβησμένο ένα άλλο, και με ραγισμένη φωνή...συλλυπήθηκε τόν Χρυσόστομο, γιατί έχασε το καλύτερό του παλληκάρι! Μιλούσε τούρκικα γιατί δέν ήξερε έλληνικά. ‘Ο τουρκομαθής άνωτοπολοίαρχος Μαυρομιχάλης που ύπηρετούσε με ψευδώνυμο ως «γραμματεύς» στο προξενείο Καβάλας και βρέθηκε εκείνη τή μέρα στη μητρόπολη Δράμας, δέν μπόρεσε να κρατήση τά δάκρυα του, όπως είπε άργότερα του Νταή.

‘Ο Νταής αναγκάστηκε να βγή στα βουνά της ανατολικής Μακεδονίας όπλαρχηγός με το ψευδώνυμο Τσάρας, γιατί ο άληθινός και άθλιος Σπληναρίδης, έργάτης τόν Πειραιά, άπ’ τους Πλακάδες Μυτιλήνης, που του είχε δανείσει το όνοματεπώνυμο και το «νουφούζι» του, πετάχτηκε κρυφά στο χωριό του, σκότωσε ένα χωριανό του και τό ‘σκασε ξανά για τόν Πειραιά. ‘Οδηγήθηκε, λοιπόν, ο Νταής με χειροπέδες και αλυσίδες στη Μυτιλήνη και στους Πλακάδες, όπου διαπιστώθηκε ότι δέν ήταν ο πραγματικός Σπληναρίδης. Στόν γυρισμό ξέφυγε με τήν βοήθεια πολλών άπ’ τά χέρια τών Τούρκων. Θα είχε ιστορίες με το έκτακτο δικαστήριο Θεσσαλονίκης για πλαστοπροσωπεία, άπάτη, συνωμοτική δράση κλπ.

Μια βραδιά, τόν Μάιο του 1908, που είχε πάει ο Τσάρας (Νταής) στην Τσατάλτζα (Χωριστή) της Δράμας για να συμφιλιώση τά δυο αντίπαλα κόμματα του χωριού, ήρθαν ξαφνικά δυο τάγματα, κύκλωσαν το χωριό και άρχισαν συστηματική έρευνα. Είχαν καλές πληροφορίες άπό κάποιον προδότη. Τράβηξαν ίσια στο σπίτι, όπου είχε κατασκευαστή ύπόγεια κρύπτη άπό ειδικό τεχνίτη, φερμένο επίτηδες άπ’ τήν Άθήνα. ‘Ο Νταής όμως τήν είχε άχρηστεύσει,

γιατί τὴν ἤξευραν πολλοί. Τὴν βρῆκαν οἱ Τοῦρκοι ἄδεια. Οἱ δεκαεξί ἄντρες εἶχαν τρυπώσει σὲ μιὰν ἄλλη. Ὁ Νταῆς μ' ἓνα μόνο ὀπλίτη, τὸν Τάκη Μπογιατζή, βρισκόνταν στὸ σπίτι τοῦ Ἄν. Γζαμπάση, μουχτάρη καὶ ἀρχηγοῦ τοῦ ἑνὸς κόμματος, ποῦ εἶχεν ἤδη συμβιβαστῆ μετὰ τὸν Βενέτη Κιμπάρη, ἀρχηγὸ τοῦ ἀντιθέτου.

Ὁ Νταῆς γιὰ νὰ ἐλαφρύνῃ τὴ θέση τοῦ μουχτάρη, ἐπιχείρησε νὰ ξεγλουστρήσῃ ἔξω ἀπ' τὸ χωριὸ μαζὶ μετὰ τὸν Μπογιατζή. Βρῆκαν ὅμως παντοῦ στρατιῶτες καὶ τρύπωσαν στὸ ἀχούρι ἑνὸς ἀπόμερου σπιτιοῦ. Τοὺς βρῆκε τὸ πρῶν ἐκεῖ ἢ γιὰ σπιτονοικοκυρά, ποῦ πῆγε νὰ ποτίσῃ τὰ ζῶα. Ὁ Νταῆς τῆς ζήτησε καφέ, γιατί εἶχε στεγνώσει ἡ γλώσσα του. Ἦρθε ἀργότερα μιὰ νεώτερη ποῦ τοὺς σήκωσε σχεδὸν μετὰ τὸ στανιὸ καὶ τοὺς πῆγε πάνω στὸ σπίτι, «γιατί ἦταν ἄσχημα τὰ πράγματα». Ὁ πεθερὸς τῆς δηλαδὴ καὶ ὁ ἄντρας τῆς εἶχαν ἀποφασίσει νὰ τοὺς προδώσουν, μόλις πλησίαζαν οἱ Τοῦρκοι, γιὰ νὰ γλυτώσουν οἱ ἴδιοι φτηνά. Καὶ ἡ νεαρὴ γυναίκα ἀνέβασε τὸν Νταῆ πάνω γιὰ νὰ ξέρουν ὅτι θ' ἀκολουθοῦσε μάχη μέσα ἀπ' τὸ σπίτι, ἂν πραγματοποιοῦσαν τὴν προδοσίαν. Ἐβραζε κι' αὐτὴ ἓνα καζάνι νερὸ γιὰ νὰ ζεματίσῃ τοὺς στρατιῶτες. Εὐτυχῶς οἱ Τοῦρκοι, κουρασμένοι ἀπ' τὴν ἔρευνα τῶν πολλῶν ἄλλων σπιτιῶν, δὲν μπῆκαν σ' αὐτό. Τὸ μεσημέρι τὰ δυὸ τάγματα ἀποσύρθηκαν καὶ βγῆκαν ἀπ' τὴν κρύπτη οἱ δεκαεξί ἄντρες. Ἦταν ὅμως λιπόθυμοι. Ἄν εἶχαν μείνει μέσα ἄλλες δυὸ ἢ καὶ μιὰ ὥρα, θὰ εἶχαν ἀποθάνει ἀπὸ ἀσφυξία.

Τὸ βραδάκι ἦρθε στὴν Τσατάλτζα ὁ καπνέμπορος Κων. Θεοδωρίδης καβάλα. Ἐβαλε τὸν Νταῆ σ' ἓνα ἄλλο περήφανο ἄλογο, τοῦ φόρεσε στὸ κεφάλι ἓνα κόκκινο φέσι καὶ ἔφυγαν σὰν δυὸ καλοὶ καπνέμποροι γιὰ τὰ χωριά τοῦ Παγγαίου. Προδότης ἦταν ὁ Τάσος Πασβάκης. Ὅταν ἔγινε τὸ «χουριέτ» καὶ φανέρωσαν οἱ Τοῦρκοι ὅτι τὸν εἶχαν μυστικὸ πρᾶκτορά τους, τὸν ἔβαλαν οἱ Τσαταλτζινοὶ ἀνάποδα σ' ἓνα γαϊδούρι καὶ τὸν διαπόμπευσαν σ' ὄλους τοὺς δρόμους τῆς Τσατάλτζας. Εἶχαν κινητοποιηθῆ τὰ δυὸ τάγματα γιατί τότε τρεῖς ἄντρες τοῦ Νταῆ ντυμένοι σὰν γεωργοὶ Τσαταλτζινοὶ εἶχαν χτυπήσει στὸ γεφύρι, ἀνάμεσα στὴ Δράμα καὶ τὴν Καβάλα, ἓνα μπουλούκι Βουλγάρους ποῦ πῆγαιναν στὴν Καβάλα ἀπ' τὰ βόρεια μέρη. Στίς τουφεκιᾶς ἔτρεξαν Τσερκέζοι καβαλαραῖοι ποῦ τοὺς πλησίασαν. Μὰ οἱ τρεῖς μπῆκαν σ' ἓνα χωράφι μετὰ ρύζι καὶ ἔπειτα στὸν βάλτο, τὰ περίφημα «τενάγη τῶν Φιλίππων», ὅπου τὰ περήφανα τσερκέζικα ἄλογα δὲν μπορούσαν νὰ προχωρήσουν. Παρατηρήθηκε τότε ὀμαδικὴ κάθοδος Βουλγάρων ἀπ' τὰ γειτονικά στὴ Βουλγαρία μέρη ποῦ κατέβαιναν νὰ ἐργαστοῦν καπνεργάτες ἢ καὶ ἀπλοὶ σκαφτιάδες, στὴν Καβάλα καὶ στίς ἄλλες πόλεις τῆς ἀνατολικῆς Μακεδονίας. Ἄλλοι πῆγαιναν στὴ Χαλκιδικὴ καὶ τὸ Ἄγιον Ὄρος. Δὲν εἶναι γνωστὸ ἂν ἦταν ὀργανωμένο αὐτὸ τὸ ρεῦμα. Εἶχε πάρει ὅμως μεγάλες διαστάσεις. Γιὰ νὰ τὸ ἀνακόψουν, ἔγινε ἡ ἐπίθεση στὴ γέφυρα τοῦ δρόμου Δράμας-Καβάλας καὶ ἄλλη μιὰ ἀργότερα (17 Νοεμβρίου), κοντὰ στὰ ἀρχαῖα Στάγειρα, ὅπου σκοτώθηκαν πολλοί.

Δὲν ἦταν βέβαια ὅλοι οἱ ὄπλαρχηγοὶ οἱ κατάλληλοι ἄνθρωποι στὴν κατάλληλη θέση. Ὁ πρόξενος διατύπωσε στὰ ἔγγραφα του παράπονα καὶ παρατηρήσεις. "Ἐνας ὄπλαρχηγὸς ἀποκηρύχθηκε ἀπ' τοὺς ἄντρες του, ἀναγνώρισε ὅτι δὲν τὰ κατὰφερε καὶ ἀποσύρθηκε. "Ἐνας ἄλλος ἀπ' τὸ Ἄδραμίτι τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, ὁ Στρατῆς, ἔστησε ἐνέδρα παρὰ τὶς διαταγές καὶ σκότωσε δυὸ βουλγάρους χωρικούς, ποὺ γύριζαν ἀπ' τὸ παζάρι καὶ ἔτυχε νὰ βρεθοῦν μπροστά του. Τὶς τουφεκιές ἀκουσαν τὰ γύρω στρατιωτικὰ τμήματα ποὺ κινήθηκαν μὲ ἀσυνήθιστη ταχύτητα γιὰ Τούρκους. Ὁ Στρατῆς τὰ ἔχασε καὶ ζήτησε καταφύγιο στὴν ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ (Τοπολιάνης). Δὲν ἄργησαν νὰ τὴν κυκλώσουν. Οἱ Τοῦρκοι ἐτοιμάστηκαν νὰ τοὺς βάλουν φωτιά καὶ ὁ καπετὰν Στρατῆς ἀναγκάστηκε νὰ παραδοθῆ. Εἶχε ἀπομείνει μὲ ἕξι ἄντρες, ὅλους ντόπιους ἀπ' τὰ χωριά τῶν Σερρών. Εἶχαν ξεφύγει δυὸ καὶ ἓνας τρίτος εἶχε σκοτωθῆ. Ὁ Στρατῆς παραδόθηκε «ἀνευ ὄρων». Ζήτησε μόνο νὰ μὴ τοὺς δέσουν ὅταν θὰ τοὺς πῆγαιναν στὶς Σέρρες. Οἱ Τοῦρκοι ἀναγνώρισαν, φαίνεται, τὸν ἠρωισμό του καὶ τὸν δικό τους καὶ τὸ δέχτηκαν. Τὴν ἄλλη μέρα ὅμως διαμαρτυρήθηκε ὁ Γάλλος συνταγματάρχης Βεράν.

Σοβαρότερη ἦταν ἡ περίπτωση ἑνὸς ἄλλου σώματος ἀπὸ ἔντεκα ἄντρες μὲ ἀρχηγὸ τὸν Ἀνδρέα Στενημαχίτη, ποὺ τὸν ἐκθειάζει θερμότατα ὁ πρόξενος. Ἦταν μορφωμένος, γενναῖος, ἔξυπνος, δραστήριος, ἀγνὸς καὶ ἀκόμα καὶ ρήτορας. Δημηγοροῦσε ἀκούραστα γιὰ τὸν ἐθνικὸ ἀγώνα στοὺς χωρικούς. Τὸ σῶμα βρισκόταν στὶς 14 Ἰουλίου τοῦ 1907 ἔξω ἀπ' τὴ Δόβιστα. "Ἐνας ὀπλίτης ἔκαμε κάποια ἀταξία καὶ αὐθαδίασε στὸν ἀρχηγό, ὁ ὁποῖος ἀναγκάστηκε νὰ τὸν τιμωρήσει. "Ἐξαλλος ἐκεῖνος τὸ βάζει στὰ πόδια καὶ τρέχει πρὸς τὸ Σαρμουσακλή νὰ παραδοθῆ καὶ νὰ προδώσει. Τρέχουν οἱ ἄλλοι πίσω του μὲ τουφεκιές γιὰ νὰ τὸν σταματήσουν καὶ νὰ τὸν ξεκάμουν. Φαίνεται ὅμως ὅτι παρασύρθηκαν περισσότερο ἀπ' ὅσο ἔπρεπε, βγήκε σὲ καταδίωξή τους καὶ ἵππικὸ ποὺ ἐμπόδισε τὴν ὑποχώρησή τους πρὸς τὸ βουνό. Κυκλώθηκαν σὲ μιὰ χαράδρα ποὺ ἔγινε ὁ τάφος τους. Πάλεψαν ὥρες πολλές μὲ τὶς δυσμενέστερες συνθήκες. Δυὸ μονάχα κατόρθωσαν νὰ ξεφύγουν πληγωμένοι. Οἱ Τοῦρκοι ξέσπασαν τότε στοὺς χωρικούς. "Ἐπιασαν τὸν παπά, τὸν γιατρό, τοὺς προκρίτους καὶ πολλοὺς ἄλλους στὴ Δόβιστα. Τέσσερεις σκότωσαν καὶ ψυχορραγοῦσε καὶ πέμπτος ἀπ' τὸ ξυλοκόπημα. Φυλάκισαν ἐπίσης ἑκατοντάδες ἀπὸ πολλὰ χωριά. Πολλοὶ ἀναγκάστηκαν νὰ πάρουν τὰ βουνά. "Ἐγιναν πολλὲς συλλήψεις καὶ μέσα στὶς Σέρρες ποὺ τὶς ἀναστάτωσαν. Ἀκολούθησε καὶ ἡ μάχη τοῦ σώματος Μητρούση μέσα στὴν πόλη, ποὺ προκάλεσε ἐπίταση τοῦ κακοῦ. Οἱ Τοῦρκοι ἀπέδειξαν γιὰ μιὰ ἀκόμη φορὰ τὸν περιλάλητο φιλελληνισμό τους. Πρωτοστατοῦσε στὶς διώξεις ὁ ἴδιος ὁ «στρατάρχης», ὅπως γράφει ὁ πρόξενος. Ξέπεσαν ὡς τὸ σημεῖο νὰ συμμαχήσουν καὶ μὲ ληστάρχους. Στὴν περιφέρεια π.χ. Νιγρίτας, ἐκτὸς τῆς τουρκοκρατικῆς συμμορίας, δημιούργησαν καὶ μιὰν ἄλλη μὲ ἀρχηγὸ τὸν πρῶν ἀρχιληστὴ Πάρδο. Αὐτός, μὲ τὴν πρόφαση ὅτι καταδίωκε τὰ ἀνταρτικὰ

σώματα, πλιατσικολογοῦσε καὶ λήστευε τὸν κοσμάκη. Καὶ εἶχε ἀναμφισβήτητη προστασία τῶν τουρκικῶν ἀρχῶν. Χωρὶς αὐτὴν δὲν θὰ μπορούσε νὰ σταθῇ πολλὰς μέρες ἂν μὴ καὶ ὤρες. Ἡ Ὑψηλὴ Αὐτοκρατορία εἶχε ἀγκαλιάσει λησσοσυμμορίτες γιὰ νὰ φέρῃ τὴν τάξιν εἰς τὴν «θεοφύλακτὴν» χώραν.

Ξέσπασαν οἱ Τούρκοι καὶ σὲ φοβερὰς παρεκτροπὰς εἰς τὴν Ἀμμοῦδια τοῦ Σιδηροκάστρου στὶς 7 Ὀκτωβρίου τοῦ 1907. Εὐλοκόπησαν, μαστίγωσαν φυλάκισαν, βασάνισαν πολλοὺς, χωρὶς κανένα λόγο καὶ ἀφορμὴ (Σερραϊκὰ Χρονικά, τόμ. Γ', σελ. 97). Κοντὰ στὸ Λαγγέτι σὲ μιὰ σπηλιὰ εἶχαν κυκλώσει οἱ Τούρκοι μιὰ συμμορία κομιτατζήδων. Ἐφεραν ἵππικὸ καὶ τέσσερα κανόνια. Ἡ πολιορκία βάσταζε τρία μερόνυχτα. Ἐπειτα οἱ κομιτατζήδες ξέφυγαν! Ἐχασαν μονάχα ἓνα δικό τους. Ὅταν συναντήθηκαν «στρατάρχηδες» καὶ μουτεσαρίφης ἔμειναν ἀπὸ τὴν ντροπὴ τους εἴκοσι λεπτὰ τῆς ὥρας βουβοί.

Οἱ Βούλγαροι εἶχαν περισσότερα ἀπὸ μᾶς βάσανα καὶ παθήματα ἀπὸ δική τους μάλιστα ὑπαιτιότητα. Στὶς 23 Νοεμβρίου τοῦ 1906 π.χ. οἱ Τούρκοι ἔπιασαν κοντὰ στὸ Σιδηροκάστρο κάποιον Σπογιάνωφ. Κάτω ἀπὸ χωριάτικα ρούχα ἔκρυβε στολὴ Βουλγάρου στρατιώτη τοῦ πυροβολικοῦ. Τοῦ ὑποσχέθηκαν χρήματα καὶ διορισμὸ σὲ θέση καὶ εὐθὺς ὁμολόγησε ὅτι εἶχεν ἔρθει ἀπ' τὴ Βουλγαρία γιὰ νὰ γίνῃ ἀρχηγὸς συμμορίας. Φανέρωσε ἐπίσης μιὰ ἀποθήκη ποὺ εἶχε ἐβδομήντα πέντε βόμβες μικρὰς, ἄλλες τὶσες μεγάλες, ἐξήντα ὅπλα μάλινχερ μὲ χίλια πεντακόσια φυσίγγια, δεκαεφτά ὅπλα ρωσικά, σύρματα, ἠλεκτρικὰ καὶ ἐκσφενδονιστικὰ μηχανὰς κλπ. Προορίζονταν γιὰ τὴν ἀνατίναξιν τῆς Σιδηροδρομικῆς γέφυρας, κοντὰ στὸ Σιδηροκάστρο, καὶ ἐλληνικῶν καταστημάτων, μέσα στὶς Σέρρες. Ὑποσχέθηκε νὰ φανερώσῃ καὶ ἄλλες παρόμοιες ἀποθήκες εἰς τὴν περιοχὴ Μελενίκου καὶ Κιλίκις. Θὰ εἶχε, φαίνεται, ἀνώτερη θέση εἰς τὴν ὀργάνωσιν τοῦ κομιτάτου.

Ὅπως ἦταν φυσικὸ, ἀκολούθησαν πολλὰς συλλήψεις. Ἀγριὸς καὶ αἰματηρὸς ἦταν καὶ ὁ ἐμφύλιος ἀγὼνας τῶν δυὸ κομιτάτων. Κοντὰ στὸ Μελένικο στὶς 27 Μαΐου τοῦ 1907 σκοτώθηκαν πέντε βούλγαροι ἀπὸ συμμορία τῆς ἄλλης παρατάξεως καὶ ἄλλοι ἔντεκα γύρω ἀπ' τὴν Τζουμαγιά. Ἐγίναν πολλοὶ παρόμοιοι φόνοι στοὺς βόρειους καζάδες ποὺ δὲν φανερώθηκαν στὶς τουρκικὰς ἀρχάς.

Ὁ «Σαντραλιστὸς» ἀρχικομιτατζὴς Ντάεφ μπῆκε εἰς τὴν Βροντοῦ, γιὰ νὰ ἐξοντώσῃ τὴν «βερχοβιστικὴν» συμμορίαν τοῦ Κιατιπίεφ. Σκότωσε τὸν γαμπρό του. Ἀναγκάστηκε τότε ὁ Κιατιπίεφ μαζί μὲ τὸν ὑπαρχηγὸν τοῦ Ἀντώνιο νὰ παραδοθῶν στοὺς Τούρκους. Παράδωσαν ἐπίσης ὅπλα, βόμβες, φυσίγγια καὶ τὰ ὀνόματα τῶν πρακτόρων τῶν «Σαντραλιστῶν», δηλ. τῆς ΒΜΡΟ. Δήλωσε ἐξ ἄλλου ὅτι οἱ φορολογίαι καὶ διαρπαγὰς τοῦ κομιτάτου παράγιναν καὶ οἱ πλουσιότεροι χωρικοὶ ἔμειναν ἀπένταροι, πανὶ μὲ πανί.

Στὶς 21 Ἰουνίου ὁ Κιατιπίεφ καὶ ὁ ὑπαρχηγὸς του Ἀντώνιος ποὺ εἶχαν ἀμνηστευθῆ πῆγαν εἰς τὴν Βροντοῦ. Ἐκεῖ ποὺ ὁ Ἀντώνιος εἶχε καθῆσει στὸ

τραπέζι με τὴν οἰκογένειά του καὶ ἔκαμνε τὸ σταυρό του, τρεῖς πυροβολισμοὶ τὸν ξάπλωσαν νεκρό. Πλήγωσαν βαρεῖα τὴ γυναῖκα καὶ τὴν κόρη του.

Οἱ Γάλλοι ἀξιωματικοὶ Μασνὲ καὶ Σαρὸ ἐπιβεβαίωσαν στὸν πρόξενο τὶς τουρκικὲς πληροφορίες ὅτι στοὺς καζάδες (ἐπαρχίες) Ραζλόκ, Τζουμαγιά, Νευροκόπι καὶ τοὺς ἄλλους ὑπῆρχε σωστὴ ἐξέγερση τῶν χωρικῶν ἐναντίον τῶν «ἐπαναστατικῶν κομιτάτων». Τοὺς εἶχαν ρημάξει μὲ τὴ βαρύτερη φορολογία καὶ τὶς ἀτέλειωτες εἰσφορές. Ἦταν στὴν ἡμερησία διάταξη καὶ οἱ ὁμαδικοὶ φόνοι, ἐμπρησμοί, διωγμοὶ Βουλγάρων ἀπὸ Βουλγάρους. Γράφει πολλὰ καὶ ἡ μυστικὴ ἔκθεση τοῦ Βουλγάρου διπλωμάτη πού δημοσιεύτηκε στὴν Φόσις Τσάιτουγκ τοῦ Βερολίνου γιὰ τὶς φοβερὲς ὑπερβασίες τῶν κομιτάτων εἰς βάρος τῶν χωρικῶν πού προκάλεσε τὴν ἐξέγερση καὶ τὸν ἐξοπλισμὸ τους μὲ τουρκικὰ ὄπλα ἐναντίον τῶν «Ἐλευθερωτῶν».....

Πάνω ἀπ' τοὺς Βερχοβίστ καὶ Σαντραλίστ ἦταν ὁ πολὺς Σαντάνσκη, πού εἶχε δική του μπαντιέρα καὶ χωριστὸ δικό του ταμεῖο, λήστευε καὶ ἄρπαζε περισσότερα ἴσως ἀπ' τοὺς ἄλλους. Ἦταν βλαχικῆς καταγωγῆς, ὅπως γράφει ἡ ἔκθεσις. Ὁ Dakin γράφει ὅτι τὸν Σαντάνσκη δὲν κατεδίωκαν καὶ τότε οἱ Τοῦρκοι. Ἀργότερα ἔγινε καὶ φανερό ὄργανο τῶν νεοτούρκων. Ἐνας Βουλγάρος ἀπὸ χωριό, ἐγκαταστημένος στὶς Σέρρες, πού ἐπιχείρησε νὰ σκοτώσῃ ἕναν ἄλλο Βούλγαρο προδότη καὶ πιάστηκε ἀπ' τὸν ἴδιο τὸν Γάλλο συνταγματάρχη Βεράν, τὰ ξέρασε ὅλα στὴν τουρκικὴ ἀστυνομία καὶ τὴν ἀνάκριση, καὶ φανέρωσε ἐκείνους πού τὸν ἔβαλαν νὰ κάμῃ τὴν ἀπόπειρα. Ἔτσι ἡ χούφτα τῶν Βουλγάρων τῶν Σερρῶν ἔπαθε νέο ἀποδεκατισμὸ. Βαρεῖες συνέπειες γιὰ τοὺς Βουλγάρους εἶχε καὶ ὁ οἰκονομικὸς πόλεμος, πού αὐτοὶ πρωτοἄρχισαν καὶ ἐγκαινίασαν. Ἦταν μερικὰ ὄρεινὰ φτωχὰ χωριά, βουλγαρικὰ ὄρητῆρια καὶ καταφύγια, πού ζοῦσαν ἀπ' τὰ πλούσια ἑλληνικὰ καπνοχώρια καὶ καμποχώρια, καθὼς καὶ ἀπ' τοὺς ἑλληνικοὺς πληθυσμοὺς τῶν πόλεων. Ὅλοι τῶρα τοὺς ἀποκῆρυξαν καὶ τοὺς ἀπομόνωσαν μὲ οἰκονομικὴ καραντίνα. Κινδύνεψαν νὰ λιμοκτονήσουν. Καὶ ἀναγκάστηκαν ν' ἀρχίσουν νὰ μᾶς πλησιάζουν. Μερικοὶ Βούλγαροι ἀπ' τοὺς βόρειους καζάδες εἶχαν ἐγκατασταθῆ στὴν Καβάλα, Σέρρες, Δράμα, Παγγαῖο, Νιγρίτα κλπ. ὡς ἐργάτες, κτίστες, μικροβιοτέχνες, καπνεργάτες κλπ. Ὁ ἀριθμὸς τους ὀλοένα μεγάλωνε. Ὑποχρεώθηκαν μὲ τὸν οἰκονομικὸ ἀποκλεισμὸ κυρίως νὰ πάρουν πόδι. Παρουσιάστηκαν μιὰ μέρα στὸν Ἀγγλο ἀξιωματικὸ οἱ ἐλάχιστοι ξένοι Βούλγαροι τῆς Καβάλας καὶ παραπονέθηκαν γιὰτὶ εἶχαν ξεκαθαριστῆ μερικοὶ δικοὶ τους. Ὁ Ἀγγλος, ἀφοῦ ρώτησε τὰ ὀνοματεπώνυμά τους καὶ συμβουλευτῆκε τὸ σημειωματάριό του, τοὺς σύστησε νὰ φύγουν τὸ ταχύτερο στὴν πατρίδα τους, ἂν ἤθελαν νὰ γλυτώσουν. Εἶχε πάρει, ἄγνωστο πῶς, ἀπ' τὴν Ἑλληνικὴ Ὀργάνωση τὸν κατάλογο τῶν προγεγραμμένων Βουλγάρων.

Εἶναι πολὺ χαρακτηριστικὴ καὶ εὐγλωττὴ ἡ συνάντησις στὶς Σέρρες τοῦ Σαχτούρη μὲ τὸν Βούλγαρο πρεσβευτῆ στὴν Ἀθήνα. Ὁ Βούλγαρος διπλωμά-

της τοῦ εἶπε πολλά καὶ μὲ πολλή θερμὴ γιὰ τὴν ἀνάγκη τῆς ἑλληνοβουλγαρικῆς προσεγγίσεως καὶ συνεργασίας. Ἡ ἰδέα αὐτῆ, τὸν διαβεβαίωσε, εἶχε κατακτήσει πολὺ ἔδαφος στὴ Σόφια καὶ σ' αὐτοὺς τοὺς κυβερνητικοὺς κύκλους. Ὅπως παρατηρεῖ ὁ Σαχτούρης, ἄρχισαν νὰ μιλοῦν γιὰ ἑλληνο-βουλγαρικὴ συνεννόηση καὶ ἐκπρόσωποι τοῦ κομιτάτου τῆς ΒΜΡΟ καὶ ἀκόμα καὶ φυλακισμένοι Βούλγαροι στὸ Ἑπταπύργιο τῆς Θεσσαλονίκης. Ὡστόσο συνέχισαν οἱ Βούλγαροι μὲ πεῖσμα, ἐπιμονὴ καὶ αὐτοθυσίᾳ τὴν ἐναντίον μας δράση. Ἀπτόητοι καὶ ἀλύγιστοι ἦταν ἀπέναντί τους οἱ Ἕλληνες. Τὴν ψυχὴ τῆς ἀνατολικῆς Μακεδονίας ἐκπροσωποῦσαν μερικὰ πρόσωπα ὅπως καὶ ἡ ἡρωϊκὴ ἐκείνη Φιλιππίδου τῆς Κλεπούσνας, ὁ ἐφημέριος Παπαπασχάλης καί, πάνω ἀπ' ὅλους, ὁ Θρυλικὸς Μητρούσης.

ΜΗΤΡΟΥΣΗΣ

Τὴν ἀνοιξή τοῦ 1907, μιὰ βραδιά στὴν Ἀθήνα ἕνας γειτονικός μὲ τὴν Ὀμόνοια δρόμος ἀναστατάθηκε ἀπὸ φωνές, κακὸ, φασαρία. Δυὸ ἀδελφοὶ φουρναραῖοι παραμόνευαν νὰ περάσῃ ἕνας φύλακας κάποιου κτήματος, πού φοροῦσε χακί. Τοῦ καταλόγιζαν ὅτι εἶχε ἢ φρόντιζε νὰ ἔχῃ αἰσθηματικές σχέσεις μὲ τὴν ἀνύπαντρη ἀδελφή τους. Μόλις εἶδαν νὰ πλησιάζῃ ὁ ἄνθρωπος μὲ τὸ χακί, φώναξαν «αὐτὸς εἶναι» καὶ τοῦ ρίχτηκαν. Αὐτὸς ὅμως μὲ τὴν μεγαλύτερη εὐκολία τοὺς ἔρριξε κάτω. Ἔτρεξαν καὶ ἄλλοι φίλοι τους καὶ τρεῖς χωροφύλακες πού βρέθηκαν ἐκεῖ κοντά. Ἐπεσαν ὅλοι πάνω του. Ἐκεῖνος ὅμως ὀρθίος, ἀσάλευτος, σὰν νὰ εἶχε ριζώσει στὴ γῆ, πάλευε μὲ ἀπίστευτη δύναμη καὶ ἔσπρωχνε μ' ἕνα χέρι πολλοὺς πέρα ἢ τοὺς γκρέμιζε στὸ χῶμα. Νόμιζες πὼς ἕνας γίγαντας τὰ ἔβαλε μὲ πυγμαίους. Τὸ παράξενο καὶ ἀκατανόητο ἦταν ὅτι δὲν φώναζε, δὲν μιλοῦσε, δὲν ἀπαντοῦσε σὲ τίς ἐρωτήσεις τῶν χωροφυλάκων καὶ μὲ βουβὸ πείσμα ἐξακολουθοῦσε τὴν ἀντίστασιν κατὰ τῆς ἀρχῆς» ἀμίλητος καὶ ἄφωνος, σὰν κωφάλαος. Στὸν θόρυβο ἔτρεξε καὶ ὁ μοίραρχος Μαροῦδας, πού ἔβαλε ἀμέσως τίς φωνές στοὺς χωροφύλακες καὶ πολίτες.

— Γκρεμοτσακιστῆτε καὶ ἀφήστε τὸν ἄνθρωπο ἤσυχο. Εἶναι καπετάνιος ἀπὸ τὴν Μακεδονία.

Ἦταν ὁ Μητρούσης. Δὲν μιλοῦσε γιατί δὲν ἤξερε πολλὰ ἐλληνικά. Ἀνάλογο ἐπεισόδιο εἶχε καὶ μὲ δυὸ χωροφύλακες πού τοὺς ἄκουσε ἕνα βράδυ νὰ βρίζουν Χριστὸ καὶ Παναγία. Τὸν γνώρισα τότε. Φοροῦσε χακὶ στολή μ' ἕνα μαῦρο σκουφο στὸ κεφάλι. Ἦταν ἕνας καλοκάγαθος καὶ ἀφελῆς χωρικός, μελίχιος καὶ χαμογελαστός. Ποτὲ δὲν μποροῦσε νὰ φανταστῇ κανεὶς ὅτι ἔκρυβε μέσα του τόσο ἡφαιστειῶδες πάθος, ὅπως δὲν μποροῦσε καὶ νὰ πιστέψῃ ὅτι εἶχε καὶ τόσο ἠράκλεια δύναμη.

Γενήθηκε στὸ Χομόντος τοῦ κάμπου τῶν Σερρῶν. Τὸ ὄνομά του ἦταν Δημήτριος Γκογκολάκης, μὰ ἔγινε γνωστός καὶ ἀπαθανάτιστηκε μὲ τὸ «Μητρούσης», τὸ χαϊδευτικὸ ὄνομα πού τοῦ εἶχε δώσει ἡ μάνα του. Μιὰ μέρα τοῦ 1906 πού δούλευε σὰ χωράφια, μπῆκαν κομιτατζῆδες σπῆτι του καὶ ἔσφαξαν τὴ γυναῖκα καὶ τὸ παιδί του. Ἐξάλλος τότε βγάζει τὸ κρυμμένο ὄπλο καὶ μὲ τὸν ξάδελφό του Γιοβάνη ξεχύνεται σίφουνας σὰ χωριά Γκαμήλα, Ἐλσιανη, Καστάρκα, ὅπου ἔσφαξε, κομμάτιασε ἀνὰ δυὸ πράκτορες τοῦ κομιτάτου, καὶ στὸ Μελιγκόσδη, ὅπου ἀποκεφάλισε ἕναν μόνο. Περιποιήθηκε μὲ τὸ μαχαίρι

καί τὸν ἀδελφὸ τῆς μάνας του, πού ἐξυπηρετοῦσε τοὺς κομιτατζήδες καὶ πολλὲς φορὲς τοῦ εἶχε συστήσει νὰ κόψῃ τίς σχέσεις του μὲ "Ἕλληνας.

Οἱ τουρκικὲς ἀρχὲς δυσκολεύτηκαν νὰ πιστέψουν ὅτι σὲ μιὰ νύχτα εἶχεν ἀλωνίσει τόσα χωριά.

Βγῆκε πιά στὸ κλαρὶ μὲ τὸν Γιοβάνη καὶ τὸν ἀνεψιὸ του Μιχάλη καὶ ἔγινε ὁ τρόμος καὶ ὁ φόβος τῶν Βουλγάρων.

Ἐνώθηκε μὲ τὸ μικρὸ σῶμα τοῦ Γιαγκλῆ, ἐνὸς φουστανελοφόρου γίγαντα μὲ μεγάλα ξανθὰ γένεα ἀπ' τῆ Χαλκιδική. Τὸ εἶχαν ἐξοπλίσει οἱ ἀδελφοὶ Γερογιάννη, τοῦ Μακεδονικοῦ Συλλόγου τῆς Ἀθήνας, ἐπίσης ἀπὸ τὴν Χαλκιδική. Ἦταν γι' αὐτὸ ἀνεξάρτητος ἀπ' τὰ ἄλλα σώματα.

Ντυμένοι τουρκικὲς στρατιωτικὲς στολὲς μπῆκαν μιὰ νύχτα στὸ Καρατζάκιο ὅπου ὁ Μητρούσης ἔστειλε πολλοὺς νὰ συναντήσουν τὴν γυναίκα του. Τὰ Κέντρα Σερρῶν-Θεσσαλονίκης πρόσταξαν νὰ φύγουν ἀμέσως στὴν Ἑλλάδα οἱ δυὸ ἀρχηγοί. Τὰ ξεσπάσματα τοῦ Μητρούση προκαλοῦσαν τὴν δυσφορία τῶν Τούρκων, τίς παραστάσεις τῶν ξένων ἀξιωματικῶν καὶ «συμβούλων», τὴν ἱερὴ ἀγανάκτηση τῶν πληρωμένων ἀπ' τοὺς Βουλγάρους δημοσιογράφων. Εἶχε λησμονηθῆ ὅτι τοῦ εἶχαν σκοτώσει στὰ καλά καθούμενα γυναίκα καὶ παιδί. Ὁ Μητρούσης ἀσφυκτιοῦσε στὴν Ἀθήνα. Τὸν δυσκόλευε καὶ τὸν πίκραινε καὶ ἡ ἄγνοια τῆς ἐλληνικῆς

— Γιατί μὲ κρατοῦν ἐδῶ; μὴ ἔλεγε μὲ παράπονο στὸ σλαβόφωνο ἰδίωμα του. Θέλω νὰ πάω πάνω νὰ πολεμήσω Βουλγάρους καὶ Τούρκους. Εἶμαι ἄρρωστος, ἀμπρέ. Θ' ἀποθάνω.

— Δὲν εἶσαι ἄρρωστος, ἀμπρέ. Εἶσαι λύκος, ἀπαντοῦσα.

Γέλασε καὶ εἶπε.

— Θ' ἄρρωστήσω καὶ θὰ πεθάνω, ἂν μείνω ἀκόμα ἐδῶ.

Κάποια διασκέδαση εὔρισκε μονάχα στὸ σκοπευτήριο τῆς Καλλιθέας. Πήγαινε συχνά. Ἦταν ἄριστος σκοπευτής. Μιὰ μέρα πού ἦταν ἐκεῖ ὁ διάδοχος καὶ πολλοὶ ἄλλοι ἐπίσημοι καὶ ὁ Μητρούσης πέτυχε πολλὲς φορὲς «διάνα», ὁ Κωνσταντῖνος τοῦ ἔδωσε τὸ χέρι γιὰ νὰ τὸν συγχαρῆ. Ὁ Μητρούσης ὅμως τὸ ἔσφιξε χωρὶς νὰ τὸ καταλάβῃ τόσο δυνατά, πού τὸν πόνεσε.

Στὴ φασαρία μὲ τοὺς φουρναραίους καὶ τοὺς χωροφύλακες ἔχασε τὸ μαχαίρι του καὶ χάλασε τὸν κόσμο γιὰ νὰ τὸ βρῆ. Μὲ τὸν ὄπλαρχηγὸ Στέργιο Βλάχμπη ἀπ' τῆ Τζουμαγιά τῶν Σερρῶν, διερμηνέα, πῆγε πολλὲς φορὲς στὴν ἀστυνομικὴ διεύθυνση, στὸ ἀστυνομικὸ τμήμα, στὸν Μαρούδα καὶ ἄλλους. Εἶχε χαράξει στὴ λαβὴ του μὲ γραμμὲς, πόσους ἕως τότε εἶχε ξεκάμει γιὰ ἀντίποινα τῆς γυναίκας του. Κι' ἔχανε τοὺς λογαριασμοὺς του... Ἔτσι κρατοῦσαν τότε τὰ κατὰστικὰ τους οἱ χωρικοί. Μὲ τὸ μαχαίρι ἔσερναν σ' ἕνα ξυλαράκι γραμμὲς πού σήμαιναν τίς λίρες ἢ τὰ μιτζήτια πού χρωστοῦσαν, τὰ βόδια πού πουλοῦσαν καὶ πληρώθηκαν κλπ. Ὁ Μητρούσης εἶχε κάμει λογιστήριο τῆ λαβὴ τοῦ μαχαιριοῦ του. Μὲ τὰ πολλὰ κατὰφερε στὸ τέλος νὰ γυρίσῃ στὸ κάμπο καὶ

τὴν περιοχή Σερρών μ' ἓνα μικρὸ σῶμα ἀπὸ τοὺς Γιοβάνη καὶ Μιχάλη, τὸν λοχία Τουρνεντὲν καὶ τὸν Παναγιώτη ἀπὸ τὸ Ἄγρίνιο. Βρέθηκε μέσα στὶς Σέρρες, στὶς 13 Ἰουλίου τοῦ 1907, στὴ συνοικία Καμινίγια στὸ σπίτι ἐνὸς παπᾶ, κοντὰ στὴν ἐκκλησία τῆς Εὐαγγελίστριας. Κάποιοι ἄλλοι τὸν πρόδωσαν. Ὁ Καπετὰν Στέργιος Βλάχμπετης ποὺ μοῦ ἔδωσε ἄρρωστος τὸ 1949, ὅταν ἔγραφα τὸ «Μακεδονικὸς Ἄγων καὶ Μακεδόνες Ἀρχηγοί», πολλές πληροφορίες γιὰ τὸν Μητροῦση καὶ τὸν ἀγώνα στὴν ἀνατολικὴ Μακεδονία καὶ πέθανε, ἐνῶ ὑπαγόρευε τὸ τρίτο γράμμα σ' ἓνα δάσκαλο, ποὺ ἐκτελοῦσε χρέη γραμματέα, ὑποστήριξε ὅτι προδότης ἦταν ὁ Κώστας Παπαδόπουλος καὶ γιὰ αὐτὸ τὸν ξεκαθάρισε.

Ἡ φρουρὰ τῶν Σερρῶν ἀπὸ πολλές χιλιάδες καὶ πολλοὶ Τοῦρκοι μπασιμπουζοῦκοι κύκλωσαν ὅλη τὴ συνοικία καὶ τὸ σπίτι τοῦ παπᾶ. Ὁ Μητροῦσης ἄφησε ἐπίτηδες ἀνοιχτὴ τὴν πόρτα του καὶ ἔσφαξε τὸν ἀξιωματικὸ ποὺ μπῆκε μέσα. Ἄρχισε ἡ μάχη. Οἱ Τοῦρκοι ἔβαλαν φωτιά στὰ γύρω σπίτια. Ὁ Μητροῦσης μὲ τοὺς συντρόφους του ἔφυγαν στὴν ἐκκλησία, ὅπου συνέχισαν τὴ μάχη. Εἶχε πάρει, καθὼς φαίνεται, ἀπὸ τὴν πρώτη στιγμή τὴν ἀπόφαση νὰ πουλήσῃ ὅσο τὸ δυνατό πὶὸ ἀκριβὰ τὴ ζωὴ του. Ἐπεσαν ὁ Τουρνεντὲς καὶ ὁ Μιχάλης. Τραυματίστηκαν ὁ Παναγιώτης καὶ ὁ Γιοβάνης. Ἐξακολούθησε νὰ πολεμᾷ μόνος ὄρες πολλές ἀπ' τὸ καμπαναριό, ζωσμένος ἀπὸ χιλιάδες Τούρκους καὶ ἀπὸ τοὺς καπνοὺς τῶν σπιτιῶν ποὺ ἔκαιαν. Καὶ ἀφοῦ ἀποκεφάλισε τὸν ἀστυνομικὸ διευθυντὴ ποὺ πῆγε νὰ τοῦ προτείνῃ νὰ παραδοθῇ καὶ ἔρριξε καὶ τὴν τελευταία σφαίρα, αὐτοκτόνησε μὲ τὸ μαχαίρι. Δὲν θέλησε νὰ χαραμίση ἄδικα οὔτε ἓνα φυσίγγι.

Ἐκαμε χαρακίρι πάνω ἀπὸ τὴ μάλλινη χακὶ στολὴ του, ἀπὸ τὸ χονδρὸ πλατὺ ζωνάρι καὶ τὶς φυσιγγιοθήκες. Ἐπρεπε νὰ ἔχῃ ὑπεράνθρωπη ἀποφασιστικότητα καὶ σιδερένια θέληση γιὰ νὰ τὸ πραγματοποιήσῃ.

Μὲ τὸν θάνατό του ἀναδείχτηκε ὁ Μητροῦσης «ὁ ἥρωας τῶν ἡρώων». Εἶχε, φαίνεται, τὴν φιλοδοξία ὁ ἀγράμματος καὶ ἀφελὴς χωρικός νὰ ἐξασφαλίσῃ τὸν ἐνδοξότερο καὶ θεαματικότερο θάνατο. Ἀπ' τὸ ὕψος τοῦ καμπαναριοῦ μονομάχησε ἕξι ὄρες μὲ ὀλέκερη μεραρχία, ἐνῶ κατάπληκτη μὴ πόλη παρακολουθοῦσε μὲ δέος τὸν ὑπέροχο ἀγώνα.

Πλήρωσαν πολὺ ἀκριβὰ καὶ οἱ Τοῦρκοι τὸ ἀποτέλεσμα. Εἶχαν περισσότερους ἀπὸ τριάντα πέντε νεκρούς. Ἀναγκάστηκε καὶ ἡ τουρκικὴ πρεσβεία Βιέννης στὶς 25 Ἰουλίου τοῦ 1907 νὰ διαψέυση ὅτι εἶχαν οἱ Τοῦρκοι πολὺ βαρειὰς ἀπώλειες στὴ συμπλοκὴ μὲ τὸν Μητροῦση.

Ὁ πολιτευτὴς καὶ συγγραφέας τῶν Σερρῶν κ. Π. Πέννας παρακολούθησε ὡς αὐτόπτης μάρτυρας τὴν κηδεαία τῶν τριάντα πέντε Τούρκων στρατιωτῶν στὰ τουρκικὰ μνήματα τοῦ λόφου Μουσάλα. Τὶς ἐπιβεβαιώνει καὶ ἡ ὅλη στάση τῶν Τούρκων. Καταδίκασαν σὲ θάνατο τοὺς δυὸ τραυματίες αἰχμαλώτους, ἐνῶ ἦταν ἀπλοὶ ὀπλίτες. Ὁ Νίκος Παναγιώτου μάλιστα, ποὺ εἶχε μπῆ στὴ Μακεδονία πρὶν λίγες μὲν βδομάδες καὶ δὲν βαρυνόταν μὲ κανένα προσωπικὸ ἔγκλημα,

ἔπρεπε τὸ πολὺ νὰ τιμωρηθῆ με ἀπλὴ φυλάκιση λίγων χρόνων. Αὐτὴ τουλάχιστον ἡ ἀρχὴ εἶχεν ἐπικρατήσει ἕως τότε στὴ νομολογία τῶν Ἐκτάκτων Δικαστηρίων.

Ἀναδείχτηκαν ἀντάξιοι τοῦ ἀρχηγοῦ τους οἱ Γιοβάνης Οὐρδας καὶ Νίκος Παναγιώτου. Μπροστὰ ἀπὸ τίς δυὸ κρεμάλες ζητωκραύγαζαν γιὰ τὴν Ἑλλάδα καὶ ἔβριζαν τοὺς Τούρκους. Ὅλος ὁ ἑλληνικὸς πληθυσμὸς τῶν Σερρῶν ἦταν στὸ πόδι. Οἱ Σερραῖοι μάλιστα ἐκείνη τὴ μέρα σὲ ἔνδειξη διαμαρτυρίας ἔκλεσαν ὅλα τὰ καταστήματα. Ἐρημώθηκε ἡ ἀγορὰ καὶ ὅλη ἡ πόλη. Οἱ Τούρκοι ξέσπασαν στὸν Μητροπολίτη καὶ ζητοῦσαν ἀπὸ τὸ Πατριαρχεῖο τὴν ἀνάκλησή του. Δὲν ἄφησαν ἐπίσης νὰ παρακολουθήσῃ καὶ κανένας τὴν κηδεῖα τοῦ Μητρούση καὶ τῶν δυὸ συντρόφων του. Εἶχαν συγκεντρωθῆ καὶ πολλὲς γυναῖκες. Ὁ μουσικοσυνθέτης καὶ ποιητὴς Αἰμίλιος Ριάδης πού σπούδαζε τότε στὸ Μόναχο ἔγραψε ἕνα ποίημα γιὰ τὸ θάνατο τοῦ Μητρούση ἀπὸ ἐξήντα ἐξάστιχες στροφές. Ἀρχίζει: «Γλυκὰ σιγοςβύνει τῆς μέρας τ' ἀστέρι». Ἐτοίμαζε καὶ ὀρατόριο ἀφιερωμένο στὸν ἥρωα τῶν Σερρῶν. Εἶχε πάθει, ὅπως ἔλεγαν τότε οἱ φίλοι του, ἀληθινὴ «Μητροουσίτιδα».

ΠΑΠΑΠΑΣΧΑΛΗΣ

Ὁ Παπαπασχάλης ἦταν ἐφημέριος στὴ Σακάρσκα (Λιβαδοχώρι) τὴν γενέτειρά του. Οἱ κομιτατζήδες σκότωσαν τὸν πατέρα του, τὴν μητέρα του καὶ ἄλλους συγγενεῖς του. Ἐκαψαν τὸ σπίτι του μὲ τὶς ἀποθήκες, τοὺς σταύλους καὶ ἄλλο τὸ περιεχόμενό του. Οἱ φτωχοὶ παπάδες ἦταν ὁ κύριος στόχος τῶν ἐλευθερωτῶν, ὅταν δὲν δέχονταν νὰ δηλώσουν ὅτι ἦταν Βούλγαροι. Αὐτοί, φαίνεται, εἶχαν κινητοποιήσει τὶς τουρκικὲς στρατιές πού ἐμπόδιζαν νὰ κατεβῇ ἀπ' τὸν βορρᾶ ἢ «ἐλευθερία».

Οἱ Τοῦρκοι ἐξ ἄλλου δὲν θέλησαν οὔτε ἀπλὴ ἄδεια ὀπλοφορίας νὰ τοῦ δώσουν. Ὁ «στρατάρχης» ὅπου πῆγε νὰ παραπονεθῇ, τὸν ἐδίωξε μὲ βρισιές. Λησμόνησαν οἱ Τοῦρκοι ὅτι εἶχε καὶ αὐτὸς βοηθήσει στὴν ἐξόντωση τῆς συμμορίας, πού εἶχε ὁ ἀρχηγὸς τῆς στὴ τσάντα του κοντὰ στ' ἄλλα ἐγγράφα καὶ τὸ περίφημο ἐκεῖνο «Τσεκούρι στὸν Ντόκτορ Γιάννη», «μολύβι, στὸν Ἑλληνα πρόξενο κλπ».

Ὁ Παπαπασχάλης ἔκαμε τότε μιὰν ἡρωϊκὴ χειρονομία. Συγκέντρωσε γύρω του ἐννιά παλληκάρια, συγγενεῖς καὶ συγχωριανούς του, καὶ ἀνακηρύχθηκε ἀρχηγὸς μὲ τὸ ψευδώνυμο καπετὰν Ἀνδροῦτσος. Ἀφοῦ οἱ Βούλγαροι καὶ Τοῦρκοι τὸν κυνήγησαν, ἀποφάσισε νὰ τοὺς κηρύξη καὶ αὐτὸς διμέτωπο πόλεμο. Μὰ δὲν στάθηκε τυχερός. Ἐπειτα ἀπὸ τέσσερες μῆνες τὸν Φεβρουάριο τοῦ 1907, στὸ χωριὸ Νικοσιάν (Νικὸκλεια) τῆς Νιγηρίτας κυκλώθηκε ἀπὸ μεγάλη στρατιωτικὴ δύναμη καὶ πολλοὺς μπασιμπουζούκους μὲ ἀρχηγὸ ἓνα πρῶην λήσταρχο. Τὸν πρόδωσε κάποιος Τοῦρκος ψευτοφίλος του.

Ἐπιχείρησε ἀποφασιστικὴ ἐξοδο. Βρῆκε ὅμως παντοῦ πολλοὺς Τούρκους, πού εἶχαν πιάσει ὅλες τὶς διαβάσεις. Γύρισε πίσω καὶ ὀχυρώθηκε σὲ δυὸ σπίτια. Οἱ Τοῦρκοι τοῦ πρότειναν νὰ παραδοθῇ. Ὅποιοσδήποτε θὰ εἶχε δεχτῆ. Εἶχε τίτλους νὰ παρουσιάσῃ στοὺς Τούρκους καὶ κανένα ἐγκλημα δὲν τὸν βάρυνε. Ἀποκρίθηκε ὅμως μὲ τουφεκιές. Ἀρχισε ἡ μάχη πού βάσταζε σφοδρῆ, κοντὰ τρεῖς ὥρες. Πῆρε δυὸ βαρεῖα τραύματα. Ἐπεσαν πλάι του τρεῖς σύντροφοί του. Ὡστόσο ἐξακολουθοῦσε νὰ πολεμᾷ. Προσπάθησε νὰ διευκολύνῃ μὲ τὰ πυρὰ του τὴ διαφυγὴ τριῶν ἄλλων συντρόφων του. Καὶ τὰ κατάφερε. Γλύτωσαν. Ἐρριξε ὅμως καὶ τὴν τελευταία σφαίρα.

Οἱ Τοῦρκοι τὸν βρῆκαν μισοπεθαμένο ἀπὸ τὴν αἱμορραγία. Τὸν ἀποτελείωσαν μὲ μαχαιριές, λογχισμούς, κλωτσιές καὶ τὸν πέταξαν σ' ἓνα λάκκο μαζὶ μὲ τοὺς τρεῖς ἄλλους νεκροὺς σὰν σκυλί, χωρὶς παπὰ καὶ ἄλλη χριστιανικὴ ἱε-

ροπραξία. Καί σάν νά μὴ ἔφταναν ὅλα αὐτά, φυλάκισαν τὸν ἀδελφό του, ἄλλους συγχωριανούς καὶ πολλοὺς προκρίτους ἀπὸ πολλὰ χωριά. Εἶχαν καὶ οἱ Τοῦρκοι δεκατέσσερεις νεκρούς, ὅπως γράφει στὴν ἀναφορά του ὁ πρόξενος. Ἦταν πραγματικά ὁ Παπαπασχάλης μιὰ ἡρωϊκὴ ὅσο καὶ ἀγνή μορφή, ποὺ εἶχε ἀπὸ τότε λησμονηθῆ. Θὰ εἶχε ἀπομείνει ὀλότελα ἄγνωστος, ἂν ἔλειπε ἡ ἐκθεση τοῦ προξένου τῆς 27 Φεβρουαρίου τοῦ 1907.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ ΚΑΙ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Πολλοί φαντάζονται ότι στη Μακεδονία σαρώσαμε τους Βουλγάρους γρήγορα γρήγορα και ότι σε λίγους μήνες χαλάσαμε έντατική δουλειά τους πολλῶν χρόνων. Δὲν εἶναι ὅμως ἀλήθεια. Ἀντιτάχτηκαν και ἀγωνίστηκαν οἱ Βούλγαροι μὲ τὸ συνηθισμένο τους πείσμα και τὴν ὀργανωτική τους ἐπίδοση. Καὶ εἶχαν ρίζει βαθειὲς ρίζες σὲ πολλὰ μέρη. Ἐπιτελέσαμε ὅμως μεγάλη πρόοδο. Ἐκτὸς ἴσως ἀπὸ τὴν περιφέρεια Καστοριάς, ὅπου ἡ ἀπώλεια τοῦ Κώττα ἄφησε δυσαναπλήρωτο κενό, παντοῦ ἄλλοῦ κάναμε ἄλματα. Τὰ ἑλληνικά σώματα ἔφτασαν στὰ πρόθυρα τοῦ Περλεπέ. Στὴν περιοχὴ Γευγελῆς-Δοϊράνης-Στρώμνιτσας μικρὰ σώματα ἀπὸ ντόπιους θαυματουργήσαν και σχεδὸν κυριάρχησαν. Στὴν περιφέρεια Σερρών δεκαοχτῶ-χωρὰ χάθηκαν ὀριστικά γιὰ τοὺς Βουλγάρους, ὅπως γράφει ἡ μυστική ἔκθεση Βουλγάρου διπλωμάτη.

Στὶς πόλεις δὲν εἶχαμε πιά θύματα. Ἄλλοι ἔκλαιαν νεκρούς, οἱ Βούλγαροι. Καὶ ὁ φόνος στὴ Θεσσαλονίκη τοῦ διερμηνέα Ἀσκητὴ ἀποδίδεται ἀπὸ μερικούς σὲ ξένα και ἄσχετα αἷτια. Οἱ Βούλγαροι ὀνόμασαν τὴ Μεγάλῃ Ἑβδομάδα τοῦ 1908 στὴ Θεσσαλονίκη «τρομερὴ ἑβδομάδα», ὅπως ἔγραψε ὁ Λαμους στὸ βιβλίο του. Ἐθαψαν δυὸ θύματα. Τὴν ἔπαθε τὴν νύχτα τῆς Μεγάλῃς Παρασκευῆς και ὁ Ἐπιτάφιός τους κοντὰ στὴν Ἀνάληψη, ὅπου εἶχαν μιὰ μικρὴ ἐκκλησία. Δέχτηκε πέτρες, βαρελότα, κουμποῦρες, πιστολιές. Παπάδες, ψαλτάδες και οἱ ἄλλοι τὸ ἔβαλαν «πατεῖς με πατῶ σε» στὰ πόδια. Καὶ ὁ ἐπιτάφιος κυλίστηκε στὸ καλύτεριμι.

Ἡ ἀστυνομία πρόλαβε και ἔπιασε τὸ νεαρό τότε δημοσιογράφο Βασίλειο Μεσολογγίτη, ποὺ θὰ πλήρωνε και γιὰ τοὺς ἄλλους. Τὴν Κυριακὴ ὅμως τοῦ Πάσχα ἡ φτωχὴ μητέρα του, κατὰ σύσταση τοῦ γιαιτροῦ Ζάννα, πῆγε στὸ Διοικητήριο, στὸ γραφεῖο τοῦ Βαλῆ, μ' ἕνα παιδάκι ποὺ κρατοῦσε ἕνα καλάθκι κόκκινα αὐγά. Ὁ πασάς, μόλις τὸ εἶδε, τὸ ἀγκάλιασε, τὸ φιλοδώρησε και πρόσταξε ν' ἀπολυθῆ ἀμέσως ὁ Βασ. Μεσολογγίτης. Πρὶν λίγα χρόνια, ὅταν ὁ βαλῆς ἦταν ἕνας ἀπλὸς μπέης στὴν Πόλη, ἤρθε στὸ «κονάκι» του τὴ μέρα τοῦ Πάσχα ἕνα παιδάκι τῆς γειτονιάς μ' ἕνα καλάθι κόκκινα αὐγά. Εὐθὺς ἔπειτα πρόβαλε σουλτανικό ἀμάξι ποὺ τὸν πῆγε στὰ ἀνάκτορα τοῦ Γιλντίζ, ὅπου διορίστηκε βαλῆς Θεσσαλονίκῃς. Μεγάλῃ θέση. Εἶχε διοριστῆ βαλῆς Σμύρνης και ὁ πρῶν «Μέγας Βεζύρης» Κιαμῆλ Πασάς. Νόμισε τώρα ὁ βαλῆς ὅτι κάποιον ἄλλο ἀνώτερο διορισμὸ ὑπουργοῦ ἢ και πρωθυπουργοῦ θὰ τοῦ ἔφερνε ὁ

μικρός Μεσολογγιτικός.

Οί Βούλγαροι τῆς Καβάλας, τῆς Δράμας, τῶν Σερρῶν ἔπαθαν ὀλική ἔκλειψη. Χαρακτηριστικό εἶναι ὅτι ὁ ἴδιος ὁ βαλῆς Μοναστηρίου τὴν ἀνοιξὴ τοῦ 1908 παρακάλεσε τὸν τότε ὑπολοχαγὸ Ἄλεξ. Μαζαράκη, ποῦ ὑπηρετοῦσε στὸ προξενεῖο Θεσσαλονίκης μὲ τὸ ὄνομα Ἰωαννίδης καὶ εἶχε πεταχτῆ γιὰ δυὸ τρεῖς μέρες στὸ Μοναστήρι, νὰ φροντίσῃ νὰ τοῦ πληρώσουν οἱ κολλῆγοι ἐνὸς τσιφλικιοῦ του στὴν περιφέρεια Θεσσαλονίκης τὸ γεώμορο. Τὸ χωριὸ ἦταν στὴν ἀρμοδιότητα τοῦ Μαζαράκη.

Ὁ Dakin, σύμφωνα μὲ ἀγγλικὲς πάντοτε πηγές, γράφει ὅτι ἡ ΒΜΡΟ δέχτηκε μὲ χαρὰ καὶ ἀνακούφιση τὴν νεοτουρκικὴ μεταπολίτευση, γιὰ τὴν κόντευε νὰ καταρρεῦσῃ. Ἐπίσης ὅτι ὁ τουρκικὸς στρατὸς ἐξόντωσε πολλὰ βουλγαρικὰ συμμορίες, ἐνῶ τὰ ἑλληνικὰ σώματα ξέφευγαν, γιὰ τὴν εἶχαν καλύτερη διοίκηση. Στὸ Λονδίνο, ὅταν ὁ πρεσβευτὴς τῆς Τουρκίας Μουσοῦρος πασὰς διάβασε στὸ Φόρεϊν Ὁφφισ τὸν κατάλογο τῶν βουλγαρικῶν συμμοριῶν ποῦ εἶχαν ἐκμηδενιστῆ, νόμισαν ὅτι κυριάρχησαν πιά ὀριστικὰ τὰ ἑλληνικὰ σώματα.

Ὁ Σουλτάνος Ἄμπντοῦλ Χαμίτ, ἀπαντώντας στὸν Ἀγγλο πρεσβευτὴ Ὁκόννορ ποῦ τοῦ συνιστοῦσε νὰ ἐνισχύσῃ τὴν χωροφυλακὴ τῶν «Τριῶν Βιλαετίων» καὶ νὰ ἐλαττώσῃ τὸν στρατό, ἐσπρωξε νευρικὰ τὸ φέσι του πρὸς τὰ πίσω καὶ εἶπε, πολὺ ὀρθά, ὅτι γιὰ τίς πάνοπλες συμμορίες χρειάζονταν ἐκλεκτὰ καὶ πάνοπλα ἐπίσης στρατιωτικὰ ἀποσπάσματα. Καὶ πρόσταξε νὰ αὐξηθοῦν τὰ «Τάγματα κυνηγῶν». Γι' αὐτὸ καὶ γιὰ τὴν ἐξασθένηση τῶν κομιτάτων ὁ Βούλγαρος πρεσβευτὴς στὴν Ἀθήνα Τόσεφ ἔγινε ξαφνικὰ ἀγγελος εἰρήνης καὶ ἀγάπης, καὶ μίλησε μὲ τόση ἐπιμονὴ καὶ θέρμη στὸν πρόξενο Σερρῶν Σαχτούρη γιὰ τὴν ἀνάγκη ἑλληνο-βουλγαρικῆς συνεργασίας.

Τὴν προπαγάνδιζαν καὶ «ἔγκριτοι Βούλγαροι», φυλακισμένοι στὸ Ἐπτὰπύργιο τῆς Θεσσαλονίκης (Σερραϊκὰ Χρονικά, τόμ. Γ' σελ. 109-110). Αὐτῆς ἔπεσε θύμα καὶ ὁ Ἄγρας.

Τὸ βουλγαρικὸ νόσημα ἦταν κυρίως ἐσωτερικό. Οἱ ἀρχικομιτατζῆδες ἀλληλοσκοτώνονταν μὲ ὅση λύσσα σκότωναν τοὺς δικούς μας χωρικούς. Ὁ γενικὸς ἀρχηγὸς Σαράφωφ δολοφονήθηκε ἀπ' τὸν Πανίτσα, ὑπαρχηγὸ καὶ δεξιὸ χέρι τοῦ Σαντάνσκη, προστατευομένου τοῦ Γενάντιεφ, αὐθουμένου τῆς αὐλῆς. Ἐπεσαν ἀπὸ βουλγαρικὰς σφαῖρες καὶ ὁ Γκαρβάνωφ καὶ πολλοὶ ἄλλοι ἀστέρες πρώτου μεγέθους τοῦ κομιτατζήδικου στερεώματος. Τὸ ρωμαϊκὸ ρητὸ ποῦ λέει ὅτι οἱ λύκοι δὲν τρώγουν οὔτε σκοτώνουν λύκους, δὲν εἶχε ἐφαρμογὴ στοὺς κομιτατζῆδες. Χαρακτηριστικὸ εἶναι καὶ τὸ παράδειγμα τοῦ ἀρχικομιτατζῆ Γζόλε στὴν περιφέρεια τῆς Φλώρινας, ποῦ ἔβαλε τρεῖς κομιτατζῆδες, ὄργανά του, καὶ δολοφόνησαν τὸν συνάδελφό του Νάτση. Ἐπιχείρησε νὰ κάνη τὸ ἴδιο καὶ στὸν ἀρχαιότερο ἀρχικομιτατζῆ Λεόντε καὶ αὐτὸς πιθανότατα πρόδωσε σὲ τουρκικὸ ἀπόσπασμα μὲ ἔμπιστο Τοῦρκο συνεργάτη του τὸν Νεβόλτσε, ἐπίσης βοεβόδα.

Οί κομιτατζήδες κοντά στό αίμα γιά τόν έσωτερικό τους ανταγωνισμό έχυσαν και άμέτρητη μελάνη και ακόμα και λάσπη. Τό δημοσιογραφικό όργανο τοῦ ένός κομιτάτου έξαπόλυε εναντίον τών άρχηγών, ύπαρχηγών και όπλαρχηγών τοῦ άλλου όλες τίς βρισιές τοῦ βουλγαρικοῦ λεξιλογίου και όλα τά ξεσπάσματα τοῦ πρωτόγονου βουλγαρικοῦ πάθους. Οί μισοί άρχικομιτατζήδες και κομιτατζήδες ήταν γιά τους άλλους μισούς κλέφτες, ληστές, δολοφόνοι, προδότες κλπ. "Όπως έγγραψε ό έφημέριος Πισοδερίου Παπασταῦρος, στό προξενείο Μοναστηρίου στις 2 Νοεμβρίου 1902, ό Συνταγματάρχης Γιάνκωφ, ύπαρχηγός τοῦ κομιτάτου Τσόντερ (τῶν Βερχοβιστ), τοῦ έκμυστηρεύτηκε ότι είχε συστήσει στους φίλους του χωρικούς νά σκοτώσουν τόν Τσακαλάριφ και άκόμη και νά τόν προδώσουν στους Τούρκους. "Ηρθαν και οί άποκαλύψεις τοῦ πρεσβευτῆ Νάτσεβιτς και άλλων πολιτισμένων Βουλγάρων, πού έξγαλαν στην έπιφάνεια όλα τά άπλυτα. "Ο πρώην άρχηγός τοῦ κομιτάτου καθηγητής Μιχαηλόφσκη, σέ μιá συνέλευση τοῦ "Ιουλίου τοῦ 1907 εἶπε : «Έξοπλίσαμε συμμορίες και τίς έξαποστείλαμε στή Μακεδονία. Στό βουλγαρικό έδαφος όργανώθηκαν και οί δυναμιτιστικές επιθέσεις κατά ιδρυμάτων τών Μεγάλων Δυναμέων στή Μακεδονία. Και τό όργιο αυτό συνεχίζεται με τήν έγκριση και επίβλεψη τών ύπουργών. Ντρέπομαι γιαντί ύπῆρξα πρόεδρος τοῦ κομιτάτου τό 1903. "Αλλά έχω δυό έλαφρυντικά. Πρῶτον, γιαντί με γέλασαν και μοῦ έκρυψαν τήν άλήθεια. Δεύτερο, γιαντί φοβᾶμαι νά μιλήσω. Δέν εἶσαι άσφαλής στην Βουλγαρία, όταν λέγεις τήν άλήθεια».

"Η «Φόσις Τσάιτουγκ», έφημερίδα τοῦ Βερολίνου, δημοσίευσε μυστική έκθεση Βουλγάρου διπλωμάτη και άπεσταλμένου τῆς βουλγαρικής κυβερνήσεως, πού περιόδεψε τό 1907 όλη τή Μακεδονία. "Αναφέρει καταπληκτικά και τρομερά πράγματα πού έξηγούν και τήν βουλγαρική άδυναμία. "Ανακοίνωση τοῦ βουλγαρικοῦ πρακτορείου τῆς 9 "Ιουλίου τοῦ 1907 χαρακτηρίσε τήν έκθεση «ιδιωτική και γνωστή σέ πολλούς». Τήν επιβεβαίωσε δηλ. σ' όλα. Μά ποιός ιδιώτης θά μπορούσε ν' άλωνίση εκείνη τήν έποχή όλη τή Μακεδονία, νά μιλήσει με Βουλγάρους και ξένους προξένους και διπλωμάτες, με τους Εύρωπαϊους άξιωματικούς τῆς χωροφυλακῆς, νά τοῦ άνοιξουν τήν καρδιά τους οί ξένοι και νά εἰσχωρήση στά άδύτα τών κομιτάτων;

"Η έκθεση τυπώθηκε σέ γαλλικό φυλλάδιο με τίτλο: «"Η ληστεία στην Μακεδονία». «Μιá έμπιστευτική έκθεση πρὸς τήν βουλγαρική κυβέρνηση» τῆς όποίας εκδότης ήταν ό Alfred Wacer τοῦ Βερολίνου, λέγει πολλά και διάφορα, τό ένα καταπληκτικότερο από τό άλλο. Γράφει π.χ. ότι τό κομιτάτο γιά νά τρομοκρατήσει τους "Ελληνες τῆς Δράμας έστειλε τρία όργανά του πού έρριξαν βόμβες. Σκοτώθηκαν ένας "Ελληνας και ένας Τούρκος και πληγώθηκε ένας Έβραῖος. Διώχτηκαν όμως από τήν Δράμα όλοι οί Βούλγαροι. Προσπάθεια σαράντα χρόνων πῆγε σέ μιá μέρα χαμένη. Οί κομιτατζήδες χτύπησαν τήν Λεπούσα

τῆς Ζίχνης. Σκότωσαν πέντε "Ἕλληνες (γραικομάνους) καὶ δυὸ παιδιά. "Ἐκαψαν καὶ ἑφτά ἑλληνικά σπίτια. Ἀποτέλεσμα: Φυλάκισαν οἱ Τοῦρκοι εἴκοσι ἑφτά Βουλγάρους καὶ δημιούργησαν οἱ "Ἕλληνες ἀντάρτικο σῶμα. Κομιτατζήδες σκότωσαν στὸν δρόμο γιὰ τὴν Στρώμιτσα ἓνα γέρο «γραικομάνο» καὶ στὸ Κουτσέλοβο ἄλλους ἑφτά «γραικομάνους», δηλ. βουλγαρόφωνους "Ἕλληνες. Ἀποτέλεσμα: Ἀγρίεψαν οἱ συγγενεῖς τῶν θυμάτων καὶ παράδωσαν στὴν τουρκικὴν ἀρχὴν ἐπιλήψιμα ἔγγραφα πού ἔστειλαν πολλοὺς Βουλγάρους στὴ φυλακὴ. Σὲ σκοτωμένους κομιτατζήδες τῆς συμμορίας Τάσκα, στὴν περιφέρεια Σερρών, βρῆκε ὁ τουρκικὸς στρατὸς ἐξήντα πέντε γράμματα. Ὁ Χιλμὴ πασὰς τὰ φωτοτύπησε καὶ τὰ μοίρασε στοὺς προξένους καὶ τοὺς ξένους ἀξιωματικούς. Δὲν γινόταν σ' ὄλα λόγος παρὰ γιὰ σφαγὲς καὶ σκοτωμούς.

Μέσα στὴ Θεσσαλονικὴ ζήτησε τὸ κομιτάτο ἀπ' τὸν δημοδιδάσκαλο Κώτσο Ματζάνωφ εἰσφορά 3 λίρες. Ὁ εὐλογημένος δάσκαλος διαμαρτυρήθηκε μὲ ἓνα ὑπόμνημα ἀπὸ ἑκατὸν ὀγδόντα σελίδες! Μὲ κάποια τυχαία ἔρευνα τὸ ὑπόμνημά του ἔπεσε στὰ χέρια τῆς ἀστυνομίας καὶ ἔρριξε στὴ φυλακὴ εἴκοσι τρεῖς Βουλγάρους. Οἱ δεκατρεῖς ἦταν καθηγητὲς γυμνασίου.

Στὸ Γκόρτσουμπρατ τῆς περιφέρειας Σερρών οἱ Βούλγαροι χωρικοί, χάρις στὶς ἀντιθέσεις τῶν κομιτάτων, διαιρέθηκαν κι' αὐτοί, ἀλληλοεξοντώθηκαν καὶ ἀλληλοκαταγγέλθηκαν. Πολλοὶ φυλακίστηκαν καὶ οἱ Τριανταφύλλωφ καὶ Ἡλίσφ κρεμάστηκαν. Στις 3 Ἀπριλίου τοῦ 1907 ὁ βοεβόδας τῆς ἴδιας περιοχῆς Μπακάλωφ, σκότισε ἓνα Βούλγαρο παπὰ καὶ πολλοὺς ἄλλους (πού κατονομάζει ἢ ἐκθεση), παραδόθηκε στοὺς Τούρκους, ἔγινε ὄργανό τους καὶ ξανάγινε ἔπειτα ἀρχηγὸς τοῦ κομιτάτου τῶν Βερχοβιστῶν! Τὸν Μάρτιο τοῦ 1907 πρόσταξε τὸ κομιτάτο Ἄνω Τζουμαγιᾶς νὰ ἐνταθῆ ἡ φορολογία. Κακοποιήθηκαν καὶ δολοφονήθηκαν πολλοί. Στὸ σπίτι τοῦ Ντημήτρη Ἀγγέλωφ βρέθηκαν τὰ ἀρχεῖα τοῦ κομιτάτου, πού ἀποδείκνυαν ὅτι εἶχαν εἰσπραχθῆ ἀπὸ τὴν φτωχὴ ἐκείνη περιοχὴ ὀχτὼ χιλιάδες χρυσὲς λίρες...

Γέμισαν οἱ φυλακὲς ἀπὸ αὐτοὺς πού εἶχαν δώσει αὐτὰ τὰ χρήματα. Οἱ κάτοικοι τῶν περιοχῶν Ἄνω Τζουμαγιᾶς, Μελενίκου, ὑπόβαλαν στὸ βουλγαρικὸ προξενεῖο Θεσσαλονικῆς ὑπόμνημα, ὅπου διεκτραγωδοῦσαν τὰ βάσανα καὶ τὰ μαρτύριά τους ἀπ' τοὺς κομιτατζήδες. Δὲν ὑπῆρχε οἰκογένεια, ἔγραφαν, πού νὰ μὴν ἔχη ἓνα ἢ δυὸ θύματα. Ἀναγκάστηκαν στὸ τέλος πολλὰ χωριά (Μέσκοβο, Κιλισὲ Μαχαλά, Ὅστοβα, Βλαλί, Βρέτσι, Ἡλιάσκα, Λιλιάνοβα, Στάγερ, Λέσκα, Βακούφ, Βρέτσι καὶ ἄλλα) νὰ πάρουν ἔπλα ἀπ' τοὺς Τούρκους γιὰ νὰ προστατεύσουν τὸν ἑαυτὸ τους ἀπ' τοὺς τουρκομάχους!

Γιὰ τὸν Σαντάσκη λέγει ἡ ἐκθεση ὅτι ἔκαμε τὸ μεγαλύτερο κακὸ στὴ Βουλγαρία, καὶ ὅτι ἦταν βλάχικης καταγωγῆς. Γιὰ τὸν Τσερνοπέεφ, πρῶν ἠλοχία τοῦ βουλγαρικοῦ στρατοῦ, γράφει ὅτι ἦταν φοβερὸς ληστής. Γιὰ τὸν βοεβόδα πάλι Ντόκτορα ἀναφέρει ὅτι πρόσταξε κάποιον Ντῆμεφ νὰ παντρέψῃ μ' ἓναν ἀκόλουθό του τὴν κόρη του Κίταν, πού ἦταν ἀρραβωνιασμένη μὲ κάποιον ἄλ-

λο. Πατέρας και κόρη αναγκάστηκαν να καταφύγουν στις Σέρρες και να ένταχθούν στην ελληνική παράταξη.

Στήν περιφέρεια τών Σερρών, αναφέρει ή έκθεση, ξεσηκώθηκαν δεκαοχτώ χωριά έναντίον τών Βουλγάρων και τάχτηκαν με τούς "Έλληνες. Θά ήταν σίγουρα παλιά δικά μας, πού είχαν υποχρεωθή απ' τήν κομιτατζιδική βία και τρομοκρατία να δηλώσουν ότι ήταν πιά «Μπουλγκαρ». Στήν πόλη τών Σερρών είχαν απομείνει, σύμφωνα με τήν έκθεση, δυο μονάχα Βούλγαροι.

Ό Γάλλος συνταγματάρχης Βεράν, τής χωροφυλακής Σερρών, γράφει ό άνώνυμος διπλωμάτης, του παραπονέθηκε για τή φιλική στάση του ελληνικού πληθυσμού προς τά ελληνικά άντάρτικα σώματα και του όμολόγησε ότι φρόντισε να μετατεθή ό Γάλλος υποπρόξενος τών Σερρών γιατί ήταν φιλέλληνας. Τόν βεβαίωσε επίσης ότι οι Γάλλοι αξιωματικοί ήταν φιλοβούλγαροι. "Έτσι ήταν και ό άνώτερος Ίταλός αξιωματικός Μοναστηρίου, πού αλληλογραφούσε και με τόν "Αγγλο ύπουργό τών έξωτερικών Σέρ "Εντουαρντ Γκερέ. Καλός φίλος τών Βουλγάρων ήταν και ό Ίταλός πρόξενος Θεσσαλονίκης. Ό "Αγγλος πρόξενος Θεσσαλονίκης του σύστησε, όπως γράφει, για πανάκεια τήν παραχώρηση συντάγματος στη Μακεδονία. "Ένας πάλι Ρώσος στρατηγός πρότεινε τόν διαχωρισμό της σε τρία κομμάτια.

Με τήν έκθεση συμφωνεί και αναφορά του προξένου Σερρών Σαχτούρη (Σερραϊκά Χρονικά, τόμ. Γ', σελ. 85). Γράφει και ό πρόξενος ότι στους καζάδες Ράζλοκ, Νευροκοπίου, "Ανω Τζουμαγιάς από αίμα ρέει ποταμηδόν και διαπράττονται ακατονόμαστα τερατουργήματα υπό Βουλγάρων επιδραμόντων εκ Σόφιας κατά Βουλγάρων υποδούλων εν όνόματι τής έλευθερίας... Οι δυστυχείς χωρικοί εύρίσκονται μεταξύ δυο κακών».

Ό Σαχτούρης είχε τις πληροφορίες του από "Έλληνες πού έρχονταν στις Σέρρες, έδρα του σαντζακίου απ' εκείνα τά μέρη, από Τούρκους δημοσίους υπαλλήλους και τόν ίδιο τόν μουτεσεφίρη (νομάρχη) και από δυο Γάλλους αξιωματικούς, πού τά έπιβεβαίωσαν.

Τις ληστείες του Τσερνοπέφ είχε πληροφορηθή και ό Μισέλ Παγιαρές.

Η άνώνυμη έκθεση ύπολογίζει ότι υπήρχαν τότε στη Μακεδονία πενήντα έφτά βουλγαρικές συμμορίες από πεντακόσιους πενήντα συνολικά άντρες. Και καταλήγει στο συμπέρασμα ότι τά κομιτάτα έπρεπε να διαλυθούν, ν' αρχίση ειρηνική, έκπολιτιστική εργασία και έπειτα να ανασυγκροτηθούν πάλι, μά κάτω από αυστηρό έλεγχο του βουλγαρικού κράτους. Θά χρειάζονταν γι' αυτόν τό σκοπό κάθε χρόνο 500.000 χρυσά φράγκα απ' τόν βουλγαρικό προϋπολογισμό. Ό άνώνυμος διπλωμάτης δηλαδή, πού είδε από κοντά τά χάλια και τά όργια τών κομιτατζήδων, μόνη λύση βρήκε τήν διάλυσή τους και ανασύστασή τους σε νέες βάσεις και με πληρωμές τους από τά βουλγαρικά δημόσια ταμεία.

Στό σημείο πού οι Βούλγαροι, παρ' όλες τις άθλιότητες τους, υπήρξαν άνυπέρβλητοι, είναι ή προπαγάνδα και ή ψευδολογία. Έξακολούθησαν να κα-

τακλύζουν τὰ εὐρωπαϊκὰ κέντρα μὲ ἔντυπα ὄλων τῶν εἰδῶν. Τὸ βιβλίον τοῦ Ντραγκάνωφ (ψευδώνυμο κάποιου διπλωμάτη) «Ἡ Μακεδονία καὶ οἱ Μεταρρυθμίσεις» εἶναι κλασσικὸν παράδειγμα. Γεμίζει 160 σελίδες μὲ ὀνόματα, ἡμερομηνίες, γεγονότα γιὰ ν' ἀποδείξῃ ὅτι Τοῦρκοι, «Ἕλληνες καὶ Σέρβοι δὲν ἔκαμναν τίποτε ἄλλο παρὰ νὰ καταδιώκουν, νὰ τυραννοῦν νὰ καίουν καὶ νὰ σφάζουν τὰ ἄκακα βουλγαρικὰ ἀρνιά. Γιὰ τὴν ἀκρίβεια καὶ τὴν ἀλήθεια δὲν χολοσκάνει καθόλου. Πίστευε στὸ γαλλικὸν ρητὸ «συκοφαντῆτε, συκοφαντῆτε, κάτι πάντοτε θὰ μείνῃ». Ἀναφέρει γιὰ βουλγαρικὰ χωριά ἐκεῖνα ποῦ τὰ ἔκαψαν οἱ κομιτατζῆδες, ὅπως τὸ Ράκοβο, (Κράτερο), Πόλοκ τῆς Φλώρινας, Μπρότ καὶ ἄλλα, γιὰ Βουλγάρους ἐθνομάρτυρες τὰ θύματα τῶν βουλγαρικῶν συμμοριῶν. Ἀκόμη καὶ σήμερα ἡ προπαγάνδα τοὺς ὀργιάζει στὴν Ἀμερική καὶ στὰ πανεπιστήμιά τους, στὸν Καναδά, στὴν Αὐστραλία, στὴν Εὐρώπη. Ἐμεῖς εἴμαστε στὸ κεφάλαιο αὐτὸ ἐντελῶς ἀνίκανοι καὶ ἀνάξιοι.

Τὸ νεοτουρκικὸν κίνημα στηρίχθηκε καὶ στὴν δική μας ὀργάνωση. Ὁ νεόκτορ Ναζίμ, ὁ περιφημὸς ἀρχηγὸς τῶν νεοτούρκων, ἦρθε ἀπ' τὸ Παρίσι στὴν Ἀθήνα τὴν ἀνοιξὴ τοῦ 1908 μὲ γαλλικὸν διαβατήριον. Συναντήθηκε μὲ τὸ δικηγόρον Θεσσαλονίκης Κώνστα Ζάννα, ὡς Γάλλος.

Τοῦ ξέφυγαν ὅμως καὶ τούρκικες λέξεις ποῦ ἔβαλαν σὲ ὑποψίεις τὸ συνομιλητὴν του. Ἀναχώρησε γιὰ τὴ Θεσσαλονίκη μὲ δικὰ μας μέσα καὶ μὲ τὸ δρομολόγιον τῶν...ἀνταρτικῶν σωμάτων (Τσάγεζι-ἐκβολὴς τοῦ Λουδία). Δικοὶ μας ἄνθρωποι μὲ τὸν «γιατρὸν» Ἀντωνάκη τὸν ὑποδέχτηκαν ἐκεῖ καὶ τὸν ὀδήγησαν στὰ παραλίμνια τσιφλίκια τοῦ Ραχμῆ μπέη καὶ τῶν ἄλλων μπέηδων. Δικὰ μας ἐπίσης ὄργανα τὸν πῆγαν κρυφὰ στὴν Θεσσαλονίκη.

Εἶχε βγῆ τότε στὰ βουνὰ τῆς Ρέσνας καὶ Ὁχρίδος ὁ λοχαγὸς Νιαζῆ μπέης, ἀρχηγὸς ἐπαναστατικῆς συμμορίας ἀπὸ Τουρκαλβανούς τοῦ σχοινοῦ καὶ τοῦ παλουκοῦ καὶ φοβεροὺς τυραννίσκους τοῦ χριστιανικοῦ πληθυσμοῦ, ποῦ εἶχαν μεταμορφωθῆ σὲ νέους Ροβεσπιέρους... Εἶχεν ἀπελευθερώσει τοὺς ἐκτοπισμένους στὸ Μπόγραντετς Μοναστηριώτες (Νάλτσα, Καλαρίτη, Λουκᾶ, Κοντουρά καὶ ἄλλους).

Τὸ κυριώτερον βέβαιον κίνητρο τοῦ νεοτουρκικοῦ κινήματος ἦταν ὁ φόβος τῶν Τούρκων, καὶ ἰδιαίτερα τῶν νέων καὶ μορφωμένων ἀξιοματικῶν, γιὰ τὴν τύχη τῆς Μακεδονίας καὶ ὅλης τῆς Εὐρωπαϊκῆς Τουρκίας ὕστερα ἀπὸ τὴς Μεταρρυθμίσεις», τὴν ἐντονώτερον ὁλοένα ἐπέμβαση τῶν ξένων, τὴν ἐπίμονον ἀξίωση τῆς Ἀγγλίας γιὰ αὐτονόμηση τῆς Μακεδονίας, τὴν συνάντησιν στὸ Ρεβᾶλ τοῦ Ἀγγλοῦ βασιλιᾶ καὶ τοῦ Ρώσου τσάρου κλπ.

Οἱ νεότουρκοι ὑποδέχτηκαν ἀντάρτες καὶ κομιτατζῆδες μὲ τὴς μεγαλύτερες τιμές, μὲ στρατιωτικὰς μπάντες καὶ παρατάξεις, μὲ ἀνθοδέσμες, προσφωνήσεις, φιλιὰ κλπ. Τὴν ὑποδοχὴν στὸ Μοναστήρι τῶν ἐλληνικῶν σωμάτων, ποῦ ἦταν μεγαλοπρεπέστερη καὶ ἐπιβλητικὴ, εἶχεν ὀργανώσει ὁ Βεχῆτ, διοικητὴς τότε τῆς στρατιωτικῆς σχολῆς Μοναστηρίου καὶ ὑπερασπιστὴς ἀργότερα τοῦ Μπι-

ζανίου. Ἐβάδιζε μπροστά στρατιωτική μουσική καὶ μιὰ διλοχία, ἀκολουθοῦσαν καβάλα οἱ τρεῖς ἀρχηγοὶ Βολάνης, Μακρῆς, Καραβίτης καὶ πλάι τους, ἐπίσης καβάλα, ὁ ἀναπληρωτὴς τοῦ ἐξορισμένου εἰς Κωνσταντινούπολιν Μητροπολίτου Ἰωακείμ Φοροπούλου, ἐπίσκοπος Αἰμιλιανός, πού τρία χρόνια ἀργότερα δολοφονήθηκε στὰ Γρεβενὰ ἀπὸ τοὺς Νεότουρκους... Ἀκολουθοῦσαν πεζοὶ 130 καπεταναῖοι καὶ ἄντρες. Σ' ὅλο τὸ μῆκος τοῦ κεντρικοῦ δρόμου «Φαρδύ» χιλιάδες πολλὲς ἄντρες, γυναῖκες καὶ κορίτσια τοὺς ἔρραιναν μὲ λουλούδια καὶ τοὺς ζητωκράυαζαν.

Τοὺς ἀντάρτες καὶ κομιτατζῆδες τιτλοφοροῦσαν οἱ νεότουρκοι πρωτοπόρους καὶ πρωτοπρομάχους τῆς ἐλευθερίας τοῦ «χουριέτ». Ἐννοεῖται ὅμως ὅτι δὲν θὰ εἶχαν πολλοὺς δισταγμοὺς νὰ τοὺς περάσουν ὅλους ἐν στόματι μαχαίρας, ἂν τὸ πράγμα ἦταν εὐκολό. Ἡ ΒΜΡΟ μὲ ὑπόμνημά της ζήτησε νὰ ἐνωθοῦν τὰ τρία βιλαέτια Θεσσαλονίκης-Μοναστηρίου-Σκοπίων σὲ ἓνα, νὰ διοριστῆ καινὸς διοικητὴς, νὰ ἀναγνωριστῆ ἡ βουλγαρική σὰν δευτέρη ἐπίσημη γλῶσσα κλπ. Ὁ Σαντάσκη ἀπ' τὴν ἄλλη μεριά πρόβαλε σοσιαλιστικὲς ἀξιώσεις, ἀπαλλοτρίωση τῶν τσιφλικιῶν, κρατικοποίηση τῶν σιδηροδρόμων κλπ. ΒΜΡΟ καὶ Σαντάνσκη διαμαρτυρήθηκαν μαζί γιὰ τὸ ἐκλογικὸ σύστημα. Τὸ ἴδιο κάναμε καὶ μεῖς. Ἦταν ἀληθινὰ τραγελαφικό. Ἐκλέγονταν πρῶτα οἱ ἐκλέκτορες καὶ ἀπὸ αὐτοὺς ὁ βουλευτής. Κάθε ἐκλογικὸ τμήμα, πού ἔβγαζε ἓνα ἐκλέκτορα, εἶχε 250-850 ψηφοφόρους. Ἔτσι ἓνα τμήμα μὲ 150 μουσουλμάνους ψηφοφόρους καὶ 100 χριστιανούς ἔβγαζε ἓνα ἐκλέκτορα. Μόνον ἓνα ἐξέλεγε τμήμα μὲ 800 χριστιανούς ψηφοφόρους, πού ἔπρεπε μάλιστα συχνὰ νὰ ἔρχωνται ἐκεῖ ἀπὸ μακριά. Ὅπως ἦταν ἐπόμενο, ἐπικράτησαν παντοῦ οἱ ὑποψήφιοι τοῦ Νεοτουρκικοῦ κομιτάτου. Στὸ σαντζάκι ὅμως Σερβίων, τὸν σημερινὸ νομὸ Κοζάνης μὲ τὴν Ἐλασσόνα, ἡ ἐλληνική ὑπεροχὴ ἦταν τόσο μεγάλη, παρὰ τὸν ὄγκο τῶν τουρκικῶν χωριῶν Πτολεμαΐδας καὶ Κοζάνης, ὥστε καὶ στίς δυὸ ἐκλογεὺς βγήκαν Ἑλληνεσ βουλευτές.

Ὁ Σαντάνσκη εὐθὺς μετὰ τὰ χάλασε πάλι μὲ τὴν ΒΜΡΟ καὶ δὲν δίστασε νὰ καταγγεῖλη στοὺς νεοτούρκους ὅτι οἱ βουλγαρικὲς πολιτικὲς λέσχες πού εἶχαν ἰδρυθῆ σὲ πολλὲς πολιτεῖες δὲν ἦταν παρὰ ἀπλὰ πρακτορεῖα τοῦ κομιτάτου τῆς ΒΜΡΟ. Εἶχεν ἐξελιχθῆ πιά σὲ τυφλὸ ὄργανο τῶν νεοτούρκων. Ὡστόσο στὸν πόλεμο τοῦ 1912 ξαναθυμῆθηκε τοὺς κομιτατζῆδες καὶ ἔσφαξε πολλὲς ἑκατοντάδες, ἂν ὄχι καὶ χιλιάδες, Τούρκων χωρικῶν. Σὲ μόνη τὴν Μικρὸπολη (Καρλίκοβα) τῆς Δράμας, κατακρεοῦργησε ἡ συμμορία του 250 Τούρκους, ὅπως μὲ εἶχε βεβαιώσει ὁ μακαρίτης Χρ. Τίντζος, πού ἦταν ἐκεῖ. Ὁ ὑπαρχηγὸς τοῦ Πανίτσα εἶχε καταφύγει τὸ 1925 στὴν Ἑλλάδα καὶ λίγο ἀργότερα δολοφονήθηκε σ' ἓνα θέατρο τῆς Βιέννης ἀπὸ μιὰ ἀπεσταλμένη τῆς ΒΜΡΟ!

Δὲν ἔλειψαν ὀλοτέλα οἱ συμμορίες καὶ μὲ τὸ νεοτουρκικὸ καθεστῶς, παρὰ τὰ παχειὰ λόγια καὶ τίς πολλὲς ἀπειλές του. Ἦδη τὸ καλοκαίρι τοῦ 1910 μιὰ βουλγαρική συμμορία ἀπὸ ἔξι ἄντρες ἔτρεξε ἓνα ἀπομεσήμερο στὸν κάμπο Μο-

ναστηρίου πρὸς τὸ Περλεπέ νὰ πιάσῃ ἓναν Τοῦρκο μικροτσιφλικιοῦχο πού ἔφυγε ἀπὸ ἓνα χωριὸ γιὰ τὸ σπίτι του. Ἐκεῖνος πάνοπλος, ὅπως ὅλοι οἱ Τοῦρκοι, καὶ λαμπρός, ὡς φαίνεται, σκοπευτής, μὲ τρεῖς τουφεκιές ἔρριξε κάτω τὸν βοεβόδα καὶ ἓνα-δυὸ κομιτατζήδες. Οἱ ἄλλοι τὸ ἴβαλαν στὰ πόδια.

Ἀκούονταν βουλγαρικές συμμορίες καὶ σὲ πολλὰ ἄλλα μέρη. Στὴν περιφέρεια π.χ. τῆς Στρώμνιτσας βουλγαρικές συμμορίες ἐξώντωναν συστηματικὰ δικούς μας καὶ στὸ τέλος ἓναν ὄπλαρχηγὸ καὶ τρεῖς συντρόφους του, πού τοὺς παγίδεψαν μὲ προτάσεις γιὰ “συμφιλίωση”.

Καὶ μεῖς εἴχαμε τὸ καλοκαίρι τοῦ 1909 στὴν περιφέρεια τῆς Φλώρινας ἓνα μικρὸ σῶμα μὲ ἀρχηγὸ τὸν Γεώργη Μακρὴ ἀπ’ τὰ Γρεβενά, πού εἶχε δράσει νωρίτερα στὸ Μορίχοβο. Κυκλώθηκε ὅμως μιὰ μέρα σ’ ἓνα σπίτι στὴν Κάτω Ὑδροῦσα. Ὁ Μακρὴς ἐπιχείρησε νὰ αὐτοκτονήσῃ. Ἐβαλε τὴν κἀνή τοῦ περιστρόφου στὸ στόμα καὶ τράβηξε τὴ σκανδάλη. Ἡ σφαῖρα ὅμως τοῦ τσάκισε μόνο τὴν σιαγόνα καὶ τοῦ παραμόρφωσε τὸ πρόσωπο. Αἰχμαλωτίστηκε μὲ τοὺς δυὸ ὀπαδούς του, τὸν ἓνα ἀπ’ τὸ Πισοδῆρι, πού εἶχε τραυματίσει τὸν νεοφώτιστο Ἀλβανιστὴ Σπύρο Τσαούση, καὶ τὸν ἄλλο ἀπ’ τὸ Βογατσικό. Τὶς δυὸ νύχτες πού γιορταζόταν ἡ ἐπέτειος τοῦ Χουριέτ (10 καὶ 11 Ἰουλίου), ἔγινε προσπάθεια νὰ τὸ σκάσουν ἀπ’ τὴ φυλακὴ τῆς Φλώρινας, γιὰτὶ ὑπῆρχε φόβος νὰ καταδικαστοῦν σὲ ἀπαγχονισμό. Τοὺς δόθηκαν περιστροφή καὶ δυὸ ἔνοπλοι τοὺς περιέμεναν ἀπ’ ἔξω. Χωροφύλακες καὶ οἱ ἄλλοι φύλακες εἶχαν ριχτῆ στὸ γλέντι καὶ τὸ φαγοπότι. Ὁ ἓνας ἀπ’ τοὺς τρεῖς δέιλιασε. Ἀποφυλακίστηκαν μὲ τὸ ταξίδι-προσκύνημα τοῦ σουλτάνου Ρεσάτ στὸ Μοναστήρι, «τὸ λίκνο τῆς ἐλευθερίας», τὸν Ἰούλιο τοῦ 1911. Τότε βγήκε ἐπίσης ἀπὸ τὴ φυλακὴ καὶ ὁ Δημ. Λαμπράκης, ἰδρυτὴς ἀργότερα τῆς ἐφημερίδας «Βῆμα» καὶ ὁ τότε ὑπολοχαγὸς καὶ ἐπιετα στρατηγὸς Ἀλεξ. Μερεντίτης. Ὅταν ὁ Μουσταφὰ πασάς, πού ἦταν ἐπίσης Κρητικὸς, πῆγε στὴ φυλακὴ Μοναστηρίου καὶ διάβασε τὸ Διάταγμα τῆς χάριτος τοῦ Λαμπράκη, τοῦ εἶπε νὰ μὴ ξανάρθῃ στὴ Μακεδονία, γιὰτὶ σὲ 400 χρόνια μιὰ φορὰ ἤρθε ὁ σουλτάνος στὸ Μοναστήρι.

Ὁ ὄπλαρχηγὸς Παῦλος Ρακοβίτης σκότωσε στὸ μοναστήρι τοῦ Δράγος, πάνω στὴ σημερινὴ ἑλληνικο-γιουγκοσλαβικὴ μεθόριο τὸν Ντῆμκο στὶς 20 Ἰουλίου 1909, ἐπέτειο τοῦ Ἡλιντεν, καὶ πῆρε τὰ βουνά. Βγήκε σὲ καταδιώξή του μὲ τὰ τούρκικα ἀποσπάσματα καὶ ὁ βοεβόδας Τζόλε, πού βρῆκε σὲ λίγους μῆνες τὸν θάνατο ἀπὸ ἓναν Τοῦρκο πού ἦταν ὄργανο δικό μας μέσα στὴ Φλώρινα.

Κάναμε ἐπίσης μεταφορὰ ὄπλων ἀπὸ τὸ Βίτσι στὸ Περιστέρι πάνω ἀπ’ τὸ Μπούκοβο καὶ Μεγάροβο. Μιὰ ἀποστολὴ ὅμως ἀπὸ τέσσερα φορτία, μᾶς τὴν ἄρπαξαν οἱ Βούλγαροι.

Ὁ Στέφος πού εἶχε τότε ἓνα καφεενεδάκι στὸ Μοναστήρι μὲ χρήματα τῆς ὀργανώσεως, ἔβγαινε μὲ τρεῖς-τέσσερες ἄλλους ἔξω, φοροῦσαν ἀντάρτικες στολές, φορτώνονταν ὄπλα, φυσιογιωθῆκες, μαχαίρια, πιστόλια καὶ ἔκαμαν

ένα γύρο, πού ήταν πολεμική επίδειξη στα άπομερα και ύποπτα χωριά. Σὲ μιὰ τέτοια διαδρομὴ ἀντάμωσαν ἕναν Ἑβραῖο γυρολόγο. Ὁ φτωχὸς ἄνθρωπος τρόμαξε σὰν ἀντίκρουσε στὴν ἐρημιὰ τοὺς ἀγριανθρώπους, ἔπεσε στὰ γόνατα καὶ εἶπε τούρκικα νὰ τὸν λυπηθοῦν. Τοὺς εἶχε πάρει γιὰ Τούρκους ληστοςυμμορίτες. «Δὲν εἶμαι Τούρκος», τοῦ ἀποκρίθηκε μὲ προσποιητὴ ὀργή ὁ Στέφος τούρκικα. Ὁ Ἑβραῖος τοὺς ξαναἰκέτευσε ἀρβανίτικα καὶ βουλγαρικά καὶ ἔπαιρνε πάντοτε στὴν ἴδια γλώσσα τὴν ὀργισμένη ἀπάντηση: «Δὲν εἶμαι Ἀρβανίτης. Δὲν εἶμαι Βούλγαρος». Τότε ὁ Ἑβραῖος σηκώθηκε εὐθὺς ὄρθιος. Ἡ τρεμούλα του σταμάτησε, ἕνα χαμόγελο ἀπλώθηκε στὸ πρόσωπό του καὶ εἶπε: «Ἄ, Ἕλληνας καπετάνιος. Παρντόν». Καὶ ἔβγαλε τὴν ταμπακέρα του νὰ τοὺς προσφέρει σιγάρα. Τὰ ἐλληνικὰ σώματα δὲ σκροποῦσαν γενικὰ τρόμο καὶ φόβο ὅσο ἄλλες συμμορίες. Ὁ Στέφος, ἀφοῦ τὸν κάλεσε δυὸ φορές ὁ «καχαράν» (ἥρωας) Νιαζή μπέτης καί, ἀφοῦ ἀρνήθηκε τίς δυὸ δημόσιες θέσεις πού τοῦ πρόσφερε γιὰ νὰ τὸν κάμῃ ὄργανό του, ἔφυγε στὴν Ἀθήνα, γιατί εἶχαν ὀργανωθῆ δυὸ δολοφονικὲς ἀπόπειρες ἐναντίον του. Σὲ λίγο ὅμως ἐμφανίστηκε καὶ πάλι στὴ Μακεδονία μὲ μικρὸ σῶμα καὶ μὲ συναρχηγὸ τὴ Ρωσίδα σύζυγό του. Ἐπίση στο Μορίχοβο ἤρθαν οἱ Τσίτος καὶ Μπραγιάννης.

Ἐπειτα ἀπὸ τὸ ταξίδι-προσκύνημα τοῦ Σουλτάνου στὸ Μοναστήρι, ἔκαμε τὴν ἐμφάνισή του στὸ Βίτσι καὶ τὴν Δροσοπηγὴ ἀρματωμένος ὁ Σπύρος Γασούσης μὲ 8-10 πάνοπλους Τουρκαλβανούς. Ἦταν ἐφοδιασμένος καὶ μὲ τὴν σχετικὴ ἄδεια ὀπλοφορίας. Τοὺς κάλεσε ὅμως στὸ Νυμφαῖο ὁ λοχαγὸς διοικητῆς τῆς φρουρᾶς του καὶ ἀφοῦ τοὺς φίλεψε καλὰ, τοὺς ξυλοφόρτωσε καλύτερα καὶ τοὺς τουφέκισε ὅλους στὸ δάσος, λίγο ἔξω ἀπ' τὸ χωριό. «Θὰ εἶχε βέβαια διαταγὲς καὶ ὀδηγίες τοῦ νεοτουρκικοῦ «Τζεμιέτ» (κομιτάτου)».

Τὸ 1910 οἱ Νεότουρκοι ψήφισαν, παρὰ τίς διαμαρτυρίες τῶν Ἑλλήνων βουλευτῶν καὶ τοῦ Πατριαρχείου, νόμον πού ἔδινε στοὺς Βουλγάρους ἐλληνικὲς ὀρθόδοξες ἕως τότε ἐκκλησίες, γιὰ μόνον τὸ λόγο ὅτι ἡ σχετικὴ πλειοψηφία τοῦ χωριοῦ εἶχε γίνῃ βουλγαρο-σχισματικὴ. Ὁργανώθηκε τότε στὸ Μοναστήρι, στὴν ἀπέραντη αὐλὴ τοῦ Γυμνασίου, συλλαλητήριο. Πῆραν μέρος καὶ μερικὲς χιλιάδες χωρικοί. Μίλησε στὸ τοπικὸ βουλγαρικὸ ἰδίωμα καὶ ἕνας χωρικός ἀπ' τὴ Βελούσινα πολὺ πιὸ παραστατικὰ ἀπ' τοὺς ἐπίσημους ρήτορες, πού διάβασαν τοὺς ἀνιερους σὲ ὑπερκαθαρεύουσα λόγους. Τὸ πλῆθος προχώρησε εἰρηνικὰ πρὸς τὸ Διοικητήριο νὰ ἐπιδώσῃ τὸ ψήφισμα. Μὰ ξάφνου ὄρμησαν ἐναντίον του χωροφύλακες καὶ στρατιῶτες πού χτυποῦσαν ἀλύπητα. Ἡ κοίτη τοῦ ποταμοῦ Δραγόρι ἄσπρισε ἀπ' τοὺς ἀσπροφόρους χωρικούς πού ρίχτηκαν ἐκεῖ γιὰ νὰ ξεφύγουν τὰ χτυπήματα.

Ὡστόσο ἄρχισε στὴν Κωνσταντινούπολη ἡ προσέγγιση καὶ συνεργασία τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν λίγων Βουλγάρων βουλευτῶν. Οἱ Νεότουρκοι ἦταν ἀγριεμένοι ἐναντίον μας, γιὰ τὸ αἰώνιο Κρητικὸ ζήτημα. Συγκροτοῦσαν συλλαλητήρια, κήρυτταν μποῦκοτάζ στα ἐλληνικὰ πλοῖα, ἀπειλοῦσαν πόλεμο κλπ.

Τὸ κραυγαλέο σύνθημά τους ἦταν: «Ἡ Κρήτη εἶναι δική μας. Δὲν τὴν δίνουμε. Θὰ πᾶμε καὶ μὲ τὰ ποδήματα». Καὶ ἦταν ἡ Κρήτη δική τους, γιατί κάπου σὲ μὴν ἄκρη τῶν Χανίων ὑπῆρχε καρφωμένη μιὰ τουρκικὴ σημαία ἀπὸ...τενεκέ. Καλὴ ὥρα, ὅπως τώρα εἶναι καὶ ἡ Κύπρος.

Τὸν χειμῶνα τοῦ 1911 παρουσιάστηκε στὸν Ἐλευθέριο Βενιζέλο ἐπιτροπὴ Μακεδόνων ὀπλαρχηγῶν καὶ ζήτησε νὰ ἐπιτραπῆ νὰ βγοῦν μὲ σώματα στὴ Μακεδονία, ὅπου οἱ νεότουρκοι δολοφονοῦσαν τοὺς συναδέλφους τους (Νεράντζη-Περδίκια-Σκοτίδα καὶ ἄλλους). Ὁ Βενιζέλος ἀρνήθηκε. Βγήκαν ἔπειτα κρυφὰ χωρὶς καμιά ἄδεια οἱ Γκόνος, Γιώτας, Λάζος Μπαροβίτσας ἢ Δουγιάμας, Καραϊσκάκης καὶ ἄλλοι, ποὺ ἄδικα καὶ χάθηκαν. Τὸν Αὐγούστο τοῦ 1912 ὁ Βενιζέλος κάλεσε ὁ ἴδιος προσωπικὰ στὸ γραφεῖο του στὸ Ὑπουργεῖο τῶν Στρατιωτικῶν τοὺς ὀπλαρχηγούς τὸν ἕναν πίσω ἀπ' τὸν ἄλλον καὶ τοὺς ἔλεγε ὅτι εἶχε ἔλθει ἡ ὥρα νὰ πραγματοποιήσουν ἐκεῖνο ποὺ τοῦ εἶχαν ζητήσει. Καὶ τοὺς ἔστειλε μὲ σώματα στίς γνώριμες περιφέρειες τους. Ὁ Δούκας τῶν Σερρῶν κλήθηκε «ἐπεργόντως» ἕνα πρῶτὸ στὸ Ὑπουργεῖο τῶν Στρατιωτικῶν. Ρώτησε τοὺς γνωστούς του τμηματάρχες καὶ τοὺς ἄλλους ἀξιωματικούς τί τὸν ἤθελαν. «Ὅλοι ὅμως σήκωναν τοὺς ἄμους. Ὁ ὑπασπιστής, ποὺ ἄκουγε νὰ τὸν λέγουν «καπετάνιο», τὸν ρώτησε ἂν εἶναι Μακεδονομάχος καὶ τὸν ἔβαλε ἀμέσως στὸ γραφεῖο τοῦ Ὑπουργοῦ καὶ Πρωθυπουργοῦ. Τοῦ εἶπε τότε ὁ Βενιζέλος: «Ἦλθεν ἡ ὥρα, κύριε Δούκα. Θὰ πᾶτε στὴν περιφέρεια σας καὶ θὰ σηκώσετε ἐπανάσταση στὸ Παγγαῖο. Θὰ σᾶς δώσω καὶ δυὸ χιλιάδες τουφέκια νὰ τὰ μοιράσετε σὲ ὅσους δὲν ἔχουν. Καὶ ὁ Θεὸς μαζί σας». Ἐστειλε ἄλλους 250 στὴ Χαλκιδικὴ μὲ τοὺς Γιαγκλῆ, Παπακώστα, Γαλανόπουλο καὶ ἄλλους καὶ μὲ τρία μικρὰ πολεμικὰ ποὺ εἶχαν ὀνόματα ποταμῶν (Ἀλφειός, Πηνεῖος κλπ). Ξεκίνησαν καὶ αὐτοί, ὅπως οἱ παλιότεροι, ἀπ' τὴν ἐρημικὴ τότε Βουλιαχμένη. Ὁ Κόρακας ἐπίσης (ἀνθυπολοχαγὸς Βασ. Σταυρόπουλος) πῆρε ἐπεῖγον τηλεγράφημα στὴ Λάρισα, ὅπου ὑπηρετοῦσε, νὰ παρουσιαστῆ «ἀνευ ἀναβολῆς» στὸ Ὑπουργεῖο τῶν Στρατιωτικῶν. Καὶ αὐτὸν τὸν ἔβαλε ὁ ὑπασπιστής στὸ γραφεῖο τοῦ Προέδρου, ὅταν τὸν εἶδε νὰ ρωτᾷ ἀπὸ γραφεῖο σὲ γραφεῖο τί τὸν θέλουν... Ὁ Βενιζέλος ἤξερε τὴν δρᾶση του στὴν περιοχὴ τῆς Βέροιας καὶ τοῦ Βερμίου καὶ τοῦ εἶπε νὰ φύγῃ τὸ ταχύτερο γιὰ τὴν ἐπίκαιρη ἐκείνη περιφέρεια καὶ νὰ δρᾶσῃ στὰ νῶτα τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ. Ἀπ' τὴν Βέροια καὶ τὸ Βέρμιο περνᾶει ὁ κεντρικὸς δρόμος Θεσσαλονίκης-Κοζάνης-Θεσσαλικῶν συνόρων.

Ἐπίσης ἀρχηγοὶ ἀναρτικῶν ομάδων λέγονταν τότε πρόσκοποι ἦταν γιὰ τὴν Κεντρικὴ Μακεδονία ὁ τότε ταγματάρχης Κωνστ. Μαζαράκης καὶ γιὰ τὴν Δυτικὴ ὁ λοχαγὸς Ι. Κατεχάκης. Καὶ οἱ δυὸ, ὅπως καὶ ὅλοι οἱ ὀπλαρχηγοὶ τους, ἤξεραν καλὰ τίς περιφέρειές τους.

Γραφικὴ εἰκόνα τῶν ἡμερῶν ἐκείνων μᾶς δίνουν τὰ ἀνέκδοτα ἀπομνημονεύματα τοῦ Στέφου.

Παραμονές τοῦ πολέμου βρίσκονται μὲ τὸν Μοναστηριώτη ἐπίσης ὄπλαρχηγὸ Ἀντώνιο Ζῶη στὴ Δυτικὴ Μακεδονία.

Κοντὰ στὴ Σιάτιστα χτυπήθηκαν μὲ τὸν πρῶην λήσταρχο Ἀρίφ καπετάν, πού εἶχε καταρτίσει ἓνα «ταμπούρι» ἀπὸ ἔθνοφρουροὺς καὶ ἄτακτους Τούρκους. Τὴν νύχτα ὅμως ὁ τουρκικὸς στρατὸς εἶχε πιάσει ὅλα τὰ γύρω βουνά, πού τὰ ἤξευρεν καλὰ ὁ Ἀρίφ. Τὰ δυὸ σώματα τρύπωσαν στὰ βάτα ἑνὸς ξεροποτάμου στὸν κάμπο καὶ τὴν ἄλλη νύχτα μέσα στὴ Σιάτιστα. Οἱ Τούρκοι ξεποδαριάστηκαν στὰ βουνά. "Ἐμαθαν τὴν κήρυξη τοῦ πολέμου στὸ Βογατσικό. Κήρυξαν τότε καὶ αὐτοὶ μὲ κωδωνοκρουσίες καὶ ζητωκραυγὲς τὴν ἐπανάσταση. Ὁ Ζῶης τράβηξε γιὰ τὴ Φλώρινα καὶ τὸ Μορίχοβο, ὅπου καὶ ἔστησε τὴν ἑλληνικὴ σημαία καὶ κήρυξε τὴν κατοχὴ «ἐν ὀνόματι τοῦ Βασιλέως Γεωργίου».

Ὁ Στέφος πῆγε στὸ Γέρμα, ὅπου ἐπίσης κήρυξε τὴν ἐπανάσταση, καὶ στὴ Βλάστη, ὅπου τὴν εἶχαν κηρύξει οἱ Μπλατσιῶτες. Ἀπ' τὴν Βλάστη τὰ σώματα τοῦ παλαιοῦ Κρητικοῦ ὄπλαρχηγοῦ Εὐθ. Καούδη καὶ τοῦ Στέφου μὲ πολλοὺς ἑνοπλοὺς Μπλατσιῶτες κατέβηκαν στὸ Ἐμπόριο καὶ τὴν Ἀναράχη. Οἱ πολυάριθμοι ὅμως πάνοπλοι ἔκει Τούρκοι, ἐνισχυμένοι καὶ ἀπὸ πολλοὺς ἄλλους, τοὺς διεμήνυσαν ὅτι δὲν εἶχαν καμιὰ διάθεση νὰ παραδοθοῦν σὲ ἀντάρτες καὶ ἑνοπλοὺς ραγιαδες. Οἱ δυὸ ὄπλαρχηγοὶ τότε πρόσταξαν τοὺς Τούρκους νὰ ἐτοιμάσουν φαγιὰ καὶ καταλύματα γιὰ τάγματα καὶ πυροβολαρχίες! Καὶ αὐτοὶ μὲ τρόπο γύρισαν πίσω ψηλὰ στὸ Μπλάτσι.

Ὁ Στέφος μὲ τὸν κρητικὸ Μαν. Νικολοῦδη πετάχτηκαν ἔπειτα στὸ Μαυροχώρι (Μαύροβο), ὅπου οἱ Τούρκοι «παραδίδονταν καὶ δὲν παραδίδονταν». Μά, ὅπως λέγει καὶ ἡ παροιμία, «τὸ πρόσωπο εἶναι σπαθί», ὅταν μάλιστα συνοδεύεται καὶ μὲ πολλὰ τουφέκια καὶ χαντζάρια. Οἱ δύστροποι καὶ φανατισμένοι Τούρκοι παράδωσαν ἀμέσως τὰ ὄπλα.

Ὁ Στέφος ἔστησε ἐνέδρα στὴν παραλία καὶ τσάκισε τοὺς Τούρκους. Ἐρχονταν μὲ βάρκες ἀπ' τὴν Καστοριά ν' ἀποβιβαστοῦν στὸ Μαύροβο. Σκότωσαν ἓνα ὑπολοχαγὸ, τὸν Ἰσμαὴλ μπέη, καὶ πολλοὺς στρατιῶτες πού τοὺς ἐκίδευσαν μὲ προσταγὴ του οἱ Τούρκοι τοῦ χωριοῦ. Αἰχμαλώτισε ἓνα Τούρκο πολίτη (ἀστυνομικό), πού τὸν εἶχε μπατσίσει κανένα καιρὸ μέσα στὴν Ἀστυνομικὴ Διεύθυνση Μοναστηρίου. Ὁ Στέφος μεγαλοφρονέστατα περιορίστηκε σὲ συστάσεις καὶ παραινέσεις, ὅπως γράφει. "Ἔστειλε καὶ τοὺς αἰχμαλώτους στρατιῶτες στὸν Κατεχάκη. Τουφέκισε μόνον δυὸ ἀπὸ τὰ Γρεβενά, πού εἶχαν πάρει μέρος στὴ δολοφονία τοῦ Μητροπολίτη Αἰμιλιανοῦ, καὶ ἓναν Ἐβραῖο χωροφύλακα ἀπ' τὴν Καστοριά, πού εἶχε λογχίσει πρὶν λίγες μέρες στὸ ἴδιο χωριὸ τὴν εἰκόνα τοῦ Γεωργίου τοῦ Ἀ'.

Ὁ δάσκαλος τότε Διαμαντῆς Μαντόπουλος τὸν παρακάλεσε νὰ προστατεύσῃ τὸν Τούρκο χωριανὸ τοὺς Σεφεντὶν ἀγά, γιὰτὶ πλατσικαδῆροι ὄπλοφόροι εἶχαν χυμῆξει στὸ σπίτι του. Ὁ Στέφος ἔτρεξε ἀμέσως μὲ τὴ γυναίκα του, τοὺς ἐδιώξε καὶ ἔβαλε δική του φρουρά. "Ἄν ἦταν πάρα πολὺ ἀφιλοκερδῆς καὶ ἡ δι-

κή του παρέμβαση, είναι άλλος λογαριασμός. "Όταν όμως έγινε το ατύχημα της Ε' Μεραρχίας στο Σόροβιτς (Αμύνταιο) και ξαναπροχώρησαν τούρικικα στρατεύματα, ο άγας αυτός έσφαξε τον δάσκαλο προστάτη του, που είχε ζητήσει καταφύγιο στο σπίτι του.

Η ραγδαία προέλαση του ελληνικού στρατού το 1912 δεν χρειάστηκε πολύ τις υπηρεσίες των άνταρτικων σωμάτων. Είναι όμως κολοσσιαία ή διαφορά από το 1878, όταν έστειλαν χρήματα σε πολιτευομένους και άλλους των έπαρχιών να στρατολογήσουν όπλοφόρους, και από το 1897, όταν συγκέντρωσαν στα σύνορα της Καλαμπάκας 1800 και κατά τον Παύλο Μελά 1960 άτακτους άντάρτες και τους έστειλαν να εισβάλουν μαζεμένοι στην Μακεδονία και να αντιμετώπισουν σε μάχη «έκ παρατάξεως» την τουρκική στρατιά. "Έγιναν έξ άλλου κύριοι ο Δούκας του Παγγαίου, ο Τσότσος της Αριδαίας στην Αλμωπία, ο Ζώης του Μορίχοβου, θά είχε δε καταλάβει και ο Βάνδος ή Τσέλεμπης με τους 300 άντρες του και την Γευγελή και θά ήταν σήμερα ελληνική, αν δεν τον εμπόδιζε ο εκεί άρχιερατικός έπίτροπος. "Έκαμε μάλιστα το δεύτερο λάθος ο εύλογημένος να ειδοποιήσει τον Βούλγαρο συνάδελφό του, που έστειλε άμέσως άνθρώπους του να φέρουν βουλγαρικά άποσπάσματα. Πρόλαβαν λίγοι Σέρβοι ίππείς, που ήταν δεκάδες χιλιόμετρα μακριά.

Μακεδονομάχοι όπλαρχηγοί και άντρες πρωτοστάτησαν και στον Ήπειρωτικό άγώνα. Σήμερα ακόμα, στο σωτήριο έτος 1967, βουλγαρικές έφημερίδες της Αμερικης μας κατακεραυνώνουν γιατί το 1913 άρπάξαμε βουλγαρικά σχολεία και εκκλησίες, διώξαμε και εκτοπίσαμε Βούλγαρους παπάδες και δασκάλους και φυλακίσαμε άλλους. Λησμονούν όμως ότι οι Βούλγαροι προκάλεσαν τον πόλεμο του 1913 με την αίφνιδιαστική τους έπίθεση έναντι των τέως συμμάχων Έλλήνων και Σέρβων, ότι πυρπόλησαν στις Σέρρες 4050 ελληνικά σπίτια και 1000 ελληνικά μαγαζιά, ότι έσφαζαν πολλές εκατοντάδες Έλληνες, και μάλιστα τους πιό εκλεκτούς (στο Δοξάτο, το Σιδηρόκαστρο, τις Σέρρες κλπ.). Πήραν όμήρους και από τα χωριά της Γευγελής Μπογδάντισα και Στογιάκωβο. "Ας μη αναφέρουμε τα φρικτά και άποτρόπαια βουλγαρικά κατορθώματα στην Ανατολική Ρωμυλία, το 1906, και στην Ανατολική Μακεδονία, το 1916-1918, καθώς και το 1941-1944.

Πρέπει να κλείση πια ο άπαισιος αυτός λογαριασμός του αίματος στη Βαλκανική. Οι Βούλγαροι δεν βλέπουν, όπως θά έλεγεν ο Αϊσωπος, την δική τους «πήραν». "Ας μη λησμονούν όμως ότι έχουν την μερίδα του λέοντος στον φρικτό λογαριασμό.

Κι' έπειδή ο λόγος για βουλγαρικά σχολεία κι' εκκλησίες, ως σημειωθή ότι ή ελληνική κυβέρνηση (Ε. Βενιζέλος-Μιχαλακόπουλος) δεν είχε καμιά αντίρρηση ν' αναγνωριστή ή βουλγαρική μειονότης στο έδαφός μας. Θά ήταν αυτό συμφωνότερο με τη φιλελεύθερη ελληνική παράδοση καθώς και με το ελληνικό συμφέρον, αλλά και θά άποδεικνυόταν ο μικρός αριθμός των Βουλγάρων.

Ἡ κυβέρνησις ὅμως τοῦ Βελιγραδίου δήλωσε ὅτι θὰ τὴν θεωροῦσε ἐχθρική ἐναντίον τῆς πράξεως.

Ἄρχισε τότε (1925) καὶ μιὰ παράξενη καὶ ἀλλόκοτη σερβικὴ ἐνέργεια. Ἐνακάλυψαν μερικοὶ ἐπίσημοι σερβικοὶ κύκλοι ὅτι ὑπῆρχαν στὴν ἐλληνικὴ Μακεδονία 300.000 τουλάχιστον «Παλαιοὶ Σέρβοι» (Στάρι Σήρμπι), ποὺ δεινοπαθοῦσαν καὶ ὑπόφεραν τὰ πάνδεινα ἀπ' τὸν ἐλληνικὸ ζυγόν. Ἠξέυραν ὡστόσο ὅλοι τοὺς καὶ ἦταν παντοῦ κοινὸ μυστικὸ ὅτι μετριοῦνταν στὰ δάχτυλα οἱ Σέρβοι τοῦ Μοναστηρίου, τοῦ Κρούσοβου, τοῦ Μορίχοβου, τῆς Στρώμισσας, Γευγελῆς, Δοϊράνης καὶ ἄλλων περιοχῶν. Πρωτοστατοῦσε ὁ κυβερνητικὸς βουλευτὴς Κίρκοβιτς ποὺ εἶχε χρηματίσει στὰ χρόνια τῆς Τουρκοκρατίας ἐπιθεωρητὴς τῶν σερβικῶν σχολείων καὶ μπόρεσε νὰ κρατηθῆ καὶ διασωθῆ μετὰ τὴν δική μας προστασία καὶ βοήθεια.

Οἱ σοβαρότερες ἐφημερίδες τοῦ Βελιγραδίου, ὅπως ἡ «Πολίτικα», ἡ «Πράβδα», πῆραν ζωηρὸ μέρος στὴν ἀνθελληνικὴ ἐκστρατεία, ποὺ εἶχε καταστήσει ψύχωση. Μετὰ αὐτὰ πλαίσια καὶ δακρύβρεχτα ἐλεγεία δημοσίευαν τὰ ὄνόματα «Παλαιῶν Σέρβων» ἐθνομαρτύρων στὴν περιοχὴ Ἄμυνταίου, ποὺ τοὺς εἶχαμε σφάζει τὸ 1916 μετὰ τὸν ἀγριότερο τρόπο.

Εἶχαν πραγματικὰ σκοτωθῆ καὶ μάλιστα ἐμπρὸς στὰ μάτια ὅλου τοῦ κόσμου μὰ ἀπ' τὸν...Σέρβο(!) ὄπλαρχηγὸ Μπαμπούνσκη, φορτωμένο παράσημα, ποὺ παρακολοῦθοῦσε μετὰ σῶμα ἀτάκτων Σέρβων τὴν συμμαχικὴ γαλλο-σερβικὴ ἀντεπίθεση καὶ προέλαση, τὸ καλοκαίρι τοῦ 1916. Τοὺς θανάτωσε μετὰ τὴν κατηγορία ὅτι ἦταν ὄργανα καὶ κατάσκοποι τῶν Βουλγάρων. Λέγεται ὅτι γιὰ μερικοὺς ἔπαιξε κάποιον ρόλο καὶ τὸ τζέπωμα μερικῶν χρυσῶν λιρῶν. Ἀναγκάστηκα νὰ τοὺς ἀπαντήσω ἀπ' τὴς στῆλες τῆς «Μακεδονίας» καὶ τοῦ «Messenger d'Athen» γιὰ νὰ σωπάσουν.

Τὸ σερβικὸ προξενεῖο Θεσσαλονίκης προκαλοῦσε καὶ δεχόταν αἰτήσεις καὶ δηλώσεις ν' ἀναγνωριστοῦν δικοὶ μας χωρικοὶ, ὑπήκοοι τοῦ κράτους τῶν Σέρβων, Κροατῶν καὶ Σλοβένων ἢ «Σερβικὴ μειονότης». Στείλαμε δικούς μας χωρικοὺς καὶ ἀκόμα ντόπιους ἀξιωματικοὺς μεταμφιεσμένους σὲ χωρικοὺς, ποὺ μᾶς ἔφεραν πολλὰς ἐτοιμὰς δηλώσεις καὶ αἰτήσεις γιὰ συμπλήρωση. Πήγαιναν δηλ. ν' ἀναλάβουν τὴν προστασία τῶν «Παλαιῶν Σέρβων», ὅπως εἶχεν ἐπιτύχει ἡ Ρωσία τῆς Αἰκατερίνης μετὰ τὴν Συνθήκην τοῦ Κιουτσούκ Καϊναρτζῆ, τὴν προστασία τῶν ὀρθοδόξων χριστιανῶν τῆς Τουρκίας. Μετὰ τὴς «Συμφωνίας Παγκάλου» παρ' ὀλίγον νὰ τὸ ἐπιτύχουν.

Δέχονταν μετὰ τὴν θερμότερη στοργὴ καὶ τὴς μεγαλύτερες τιμὰς σὰν «πρόσφυγες ἀδελφοὺς», ἀρχικομιτατζῆδες καὶ κομιτατζῆδες ἀπ' τὴν ἐλληνικὴ Μακεδονία, ποὺ εἶχαν καταφύγει στὴ Βουλγαρία καὶ Ἄλβανία. Στὸ Μοναστήρι εἶχε ἔλθει ὁ βοεβόδας Λέοντες ἀπ' τὴν Ἄλβανία. Ὁ ἴδιος ὁ Ζούπαν (Γενικὸς Διοικητὴς) πρωτοστατοῦσε στὴν «μετὰ φανῶν καὶ λαμπάδων» ὑποδοχὴν τῶν. Ἐβγαίνει τότε στὸ Μοναστήρι μετὰ χρήματα τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν ἡ ἐ-

φημερίδα «Γιούζνα Ζβέσνδα» (Νότιος άστέρας) πού δέν είχε άλλο προορισμό και άποστολή πκρά νά μάς βρίζη άπ' τήν άρχή ώς τό τέλος, νά μάς συκοφαντή άπ' τό πρωί ώς τό βράδυ, νά διεκτραγωδή άπ' τά βάθη τής ψυχής και τής καρδιάς τά μαρτύρια τών 500.000 (!) ύποδούλων άδελφών της «Παλαιών Σέρβων», νά δημοσιεύη φωτογραφίες πασίγνωστων άρχικομιτατζήδων και κομιτατζήδων πού είχαν μεταμορφωθή σέ «πρόσφυγες άδελφούς» κλπ. κλπ. Ήταν άνεκδιήγητα σέ ψευδολογία, θρασύτητα και άναίδεια τά γραφόμενά της. 'Ο διευθυντής και ιδιοκτήτης αύτής Χατζηπόποβιτς, ένα ζεστό μεσημέρι τού 'Ιουνίου 1926, έπεσε νεκρός άπό σφαίρες άγνώστων σ' ένα κεντρικότατο σταυροδρόμι τού Μοναστηρίου, όπου ο Στέφος είχε σκοτώσει τό 1906 τόν Μπελοζελκώφ και ο Τσάβες τόν Βούλγαρο Γυμνασιάρχη. Τό είχαν όνομάσει οί Βούλγαροι τό «ματωμένο σταυροδρόμι». "Όπως ήταν φυσικό, άποδόθηκε ο φόνος σέ μάς, άφού για μάς ήταν ο Χατζηπόποβιτς τό κόκκινο πανί. 'Ο Ζούπαν (Γενικός Διοικητής) Μπούντα Μπουριάσαβλεβιτς φρύαξε και άπειλούσε θεούς και δαίμονες. "Όλος ο σερβικός τύπος δημοσίευε πύρινα άρθρα εναντίον μας. 'Η άστυνομία έπιασε μερικούς "Ελληνες και έτοιμαζόταν νά κλείση στά κρατητήρια και στίς φυλακές έκατοντάδες. Παρουσιάστηκε όμως τότε στόν άστυνομικό διευθυντή Ντραγκάτσεβιτς ο Τουρκαλβανός Σελίμ*, πού διατηρούσε ένα καφενεϊο στό Μοναστήρι και είχε χαρακτηριστική και ενδιαφέρουσα προϊστορία, και τού ειπε νά έξετάση και νά δή τί απέγιναν τρεις «πρόσφυγες άδελφοί», πού είχαν έρθει εκείνον τόν καιρό άπ' τήν Σόφια.

Τρελάθηκαν Σελίμ ή σ' έστειλαν οί φίλοι σου οί Γραικοί! τού άπάντησε ο διευθυντής. Τί δουλειά μπορούσαν νά έχουν οί «πρόσφυγες» μέ τόν Χατζηπόποβιτς; Οί Γραικοί ήταν οί μόνοι έχθροί του.

'Ο Σελίμ όμως, πού ήταν καλά πληροφορημένος, πρόσθεσε: «Στείλε ένα χωροφύλακα νά ρωτήση στό σπίτι όπου κάθονταν, πού βρίσκονται τώρα!

'Ο Σελίμ, λήσταρχος στά χρόνια τής τουρκοκρατίας άπ' τό όρεινό τουρκαλβανικό χωριό "Όστρενς κοντά στα σημερινά έλληνο-γιουγκοσλαβικά σύνορα, είχε καταδικαστή σέ θάνατο άπό σερβικό δικαστήριο για συνεργασία μέ τούς Γερμανοβουλγάρους, στόν πρώτο ευρωπαϊκό πόλεμο, και είχε καταφύγει μέ τήν οικογένειά του στή Φλώρινα.

Τρεις νεαροί Τουρκαλβανοί άπό τό ίδιο χωριό μέ άρχηγό τόν Τελά περνούσαν κρυφά τό 1921 και 1922 τά σύνορα, έπιασαν κανένα χωρικό πού είχε γυρίσει τότε μέ πολλά ντόλαρς άπ' τήν Άμερική ή στενό συγγενή του, τζέπωναν σέ λίγες ώρες 800-1.000 χρυσές λίρες και, έως ότου κουνηθούν τά άποσπάσματα και ή χωροφυλακή, ξαναπερνούσαν τά σύνορα. Στίς επανειλημμένες ελληνικές διαμαρτυρίες στό Βελιγράδι άπαντούσαν οί τοπικές σερβικές άρχες ότι ο Τελά και ή παρέα του ήταν ύποδείγματα φιλονόμων και φιλησύχων χωρικών. Βίχαν μίζα στα λύτρα. Ύπεχρεώσαμε τότε τόν Σελίμ νά πάη κρυφά στό σερβικό έδαφος και νά τούς έξοντώση. Γύρισε πραγματικά σέ τρεις βδομάδες μ' ένα τσρβά πού είχε τά τρία κεφάλια τής πκρέας τού Τελά. Οί Σέρβοι τού έδωσαν τότε άμέσως άμνηστεία (Μακεδονικές ιστορίες. Τά πενήντα θρεφτάρια, σελ. 187-192).

Ὁ χωροφύλακας διαπίστωσε ὅτι εἶχαν ἐξαφανιστῆ οἱ τρεῖς ἀπὸ τὴν ὥρα τῆς δολοφονίας.

Ὁ ἀρχηγός τους, ἀρκετὰ ἡλικιωμένος, πέρασε τὴν δεύτερη νύχτα τὰ ἑλληνο-σερβικὰ σύνορα, βρέθηκε τὸ πρωὶ πάνω ἀπ' τὴ Φλώρινα καὶ μ' ἓνα βλάχικο καραβάνι πού πήγαινε μὲ ἐμπορεύματα στὴν Κορυτσά, ἔφτασε στὸ τελωνεῖο καὶ συνοριακὸ σταθμὸ τῆς Κρυσταλλοπηγῆς. Εὐχαρίστησε καὶ ἀποχαιρέτησε ἐκεῖ τοὺς Βλάχους καὶ τοὺς εἶπε ὅτι θὰ πήγαινε σ' ἓνα κοντινὸ χωριὸ γιὰ νὰ δῆ τὴν ἀδελφή του. Ἐπιχείρησε ἐκεῖ νὰ περάσῃ κρυφὰ στὴν Ἀλβανία, μὰ τὸν ἔπιασαν. Τοῦ βρῆκαν πάνω του δυὸ περιστροφὰ, πολλὰ γρήματα καὶ τὸ βουλγαρικὸ του διαβατήριο. Ἦταν ὁ Βασίλ. Λιπίτκωφ ἢ Κατσῶρα, ἀπ' τὸ Πεδινὸ τοῦ Ἀμυνταίου, παλαιάμαχος ἀρχικομιτατζῆς, πού πῆρε μέρος καὶ στὴ δολοφονία τοῦ Καπετὰν Βαγγέλη ἀπ' τὰ Ἀσπρόγεια. Εἶχε φύγει στὴ Βουλγαρία τὴν ἀνοιξὴ τοῦ 1913. Ἦταν ὁ ἀρχηγός τῆς «Τρόικας» (Τριάδας). Τοὺς εἶχε στείλει τὸ κομιτάτο τῆς Σόφιας γιὰ νὰ σκοτώσουν τὸν Χατζητόποβιτς στὸ ὀρισμένο σταυροδρόμι καὶ νὰ ἐξαφανιστοῦν γιὰ ν' ἀποδοθῆ ὁ φόνος σὲ ἐμᾶς καὶ νὰ διαταραχθοῦν ἀκόμα περισσότερο οἱ τεταμένες ἤδη ἑλληνο-σερβικὲς σχέσεις! Διπλωματία μὲ πιστολιές! Παραδώσαμε τὸν Λιπίτκωφ στοὺς Σέρβους πού τὸν τουφέκισαν. Σταμάτησε πιά ἡ ἀδελφοποίησις κομιτατζῆδων καὶ ἡ μετατροπὴ σὲ «παλαιούς» ἢ νέους Σέρβους ἀνθρώπων πού εἶχαν ἀγωνιστῆ καὶ θυσιαστῆ γιὰ τὸν βουλγαρισμὸ. Καὶ ὁ βοεβόδας Λεόντε, πού εἶχε γίνει δεκτὸς μὲ τόσο θερμὲς ἀγκάλες, σκοτώθηκε μιὰ μέρα ἀπὸ Σέρβους χωροφύλακες, «γιατὶ ἐπιχείρησε νὰ φύγῃ». Στὴν Βαλκανικὴ Διάσκεψις τοῦ 1930, οἱ Βούλγαροι ἀντιπρόσωποι βεβαίωσαν μὲ τὸν κατηγορηματικότερο τρόπο ὅτι δὲν εἶχαν καμιὰ βλέψῃ ποτὲ στὸ μικρότερο τμῆμα τοῦ ἑλληνικοῦ ἐδάφους. Μερικοὶ ἀπ' αὐτούς — καθὼς καὶ ἄλλοι Βούλγαροι — μοῦ εἶπαν ἐμπιστευτικὰ ὅτι ἀναγνώριζαν πληρέστατα ὅτι εἶχαμε παντοῦ στὴ Μακεδονία μεγάλους δικούς μας πληθυσμούς, ὅτι εἶχαμε ἀγωνιστῆ καὶ χύσει πολὺ αἷμα, ὅτι εἶχαμε πολλὰ θύματα καὶ ὅτι ἡ Βουλγαρία εἶχε πάρει πολλὰ καθαρὰ ἑλληνικὰ μέρη κλπ. Ἐκεῖνο πού δὲν μπορούσαν καθόλου ν' ἀνεχτοῦν ἦταν ὅτι οἱ Σέρβοι ἄρπαζαν παντοῦ μεγάλες ἐκτάσεις, ὅπου δὲν εἶχαν οὔτε γιὰ σπόρο Σέρβους. Τὸ θεωροῦσαν τὴ μεγαλύτερη ἀδικία καὶ σωστὴ κλοπὴ καὶ ἄρπαγῆ.

Ἦρθε ὁ ἑλληνο-ιταλικὸς πόλεμος. Μὲ κατάπληξῃ εἶδαν οἱ Βούλγαροι ὅτι τὰ Μακεδονικὰ συντάγματα ἔδρεψαν τὶς πρώτες νίκες καὶ πολέμησαν ἡρωϊκότετα. Οἱ Ἴταλοι τοῦ Μουσολίνι ἀντὶ νὰ καταλάβουν γιὰ λογαριασμὸ τῶν Βουλγάρων τὴν Ἑλληνικὴ Μακεδονία, ἔκαμαν ἀπότομη στροφὴ πρὸς τὰ πίσω. Ἐφτασε ὅμως ὁ Ἀπρίλιος 1941 μὲ τὴν Γερμανικὴ εἰσβολή. Οἱ Βούλγαροι πῆραν δῶρο, χωρὶς νὰ ρίξουν τουφεκιά, τὴν Ἀνατολικὴ Μακεδονία καὶ Δυτικὴ Θράκη καὶ ὅλη τὴ λεγόμενη σερβικὴ Μακεδονία. Μὰ δὲν χόρτασαν. Ζητοῦσαν νὰ ἐπεκταθοῦν ἕως στὰ θεσσαλικὰ σύνορα. Ἦθελαν διεύρυνση καὶ αὐτῆς τῆς Συνθήκης τοῦ «Ἁγίου Στεφάνου».

Στὰ Σκόπια καὶ τὴν περιοχὴ τους ἔγινε δεκτὸς ὁ βουλγαρικὸς στρατὸς μετὰ τὸν πανηγυρικότερο καὶ ζωηρότερον ἐνθουσιασμό. Βούλγαροι ἦταν οἱ περισσότεροι κάτοικοι. Μόνον στὰ βορεινότερα διαμερίσματα ὑπῆρχαν καὶ Σέρβοι. Γρήγορα ὅμως ἄρχισε νὰ τοὺς ἀπογοητεύῃ ἡ βουλγαρικὴ διοίκηση μετὰ τὴν τραγικότητά της, ἂν καὶ δὲν ἦταν περίφημη καὶ ἡ σερβικὴ.

Στὸ ἔδαφός μας ἐπίσης ἔγιναν τότε μερικὲς ἐκδηλώσεις ποὺ δὲν τις περιμενε κανένας. Στήθηκαν ἀψίδες μετὰ τις σημαῖες καὶ τις εἰκόνες τοῦ Χίτλερ, τοῦ Μουσολίνι, τοῦ Τσάρου τῆς Βουλγαρίας Μπόρις. Ὁ Χίτλερ ἀνακηρύχθηκε «ἐλευθερωτής» (!), ὑψώθηκαν βουλγαρικὲς σημαῖες σὲ σπίτια καὶ καταστήματα. Τὸ ἐλληνικὸ κράτος καὶ τὰ ὄργανά του, ἀναγνωρισμένα καὶ ἀπ' τοὺς Γερμανοὺς, προπηλακίστηκαν. Κάθε τι τὸ ἐλληνικὸ ποδοπατήθηκε. «Ἡ Ἑλλάδα ψόφησε καὶ τὴν ἔθαψαν μετὰ ἑπτὰ παπάδες», οὐρλιάζαν. Σχολεῖα, ἀστυνομία καὶ σταθμοὶ ρημάχτηκαν. Τὸ χαρακτηριστικὸ εἶναι ὅτι τὸ ἐνωσαν καὶ τὸ ἀναγνώριζαν ἕως τότε ὅλοι οἱ ἀγρότες ὅτι στὴν Ἑλλάδα ἦταν προνομιούχοι, κατ' ἀντίθεση μετὰ τὴν Βουλγαρία καὶ Γιουγκοσλαβία, ὅπου ὅλα τὰ γεωργοκτηνοτροφικὰ προϊόντα πωλοῦνταν φτηνὰ καὶ ὅλα τὰ εἶδη ἀγοράζονταν ἀκριβὰ. Ἀποδείχτηκε ἄλλη μιὰ φορὰ καθαρὸς μύθος ἡ θεωρία τοῦ Ἱστορικοῦ Ὑλισμοῦ, ὅτι τὸ ὑλικὸ συμφέρον κατευθύνει τὰ πάντα. Οἱ χωρικοὶ κινήθηκαν ὀλοφάνερα ἐναντίον ἀκόμα καὶ τοῦ ζωτικῆς συμφέροντός τους. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι εἶχε δημιουργηθῆ καὶ καλλιεργηθῆ συστηματικὰ ἡ ἐντύπωση ἢ, ἀκριβέστερα, ἡ πεποίθηση ὅτι ἡ Βουλγαρία θὰ καταλάμβανε ἀπὸ μέρα σὲ μέρα καὶ τὴν ὑπόλοιπη Μακεδονία καὶ ἔσπευδαν μετὰ τὴν στάση τους νὰ ἐξασφαλίσουν οἱ καιροσκόποι Βουλγαρικὴν εὐνοια καὶ... συγχωροχάρτια. Διαπράχτηκαν καὶ χονδροειδέστερα λάθη. Τὴν πρώτη μέρα τοῦ πολέμου, ὅταν 20 ἀέφεδρικές ἡλικίες τοῦ τόπου ἐπιστρατευμένους ἀπὸ δυὸ μῆνες πολεμοῦσαν ἤδη στὴν πρώτη γραμμὴ μετὰ τουφέκια, πολυβόλα, κανόνια, ἡ ἀστυνομία ἔπιασε καὶ ξαπόστειλε ἀμέσως στὰ νησιὰ πατέρες, θείους, ἀδελφούς, πενθερούς τῶν πολεμιστῶν, ἀοπλους καὶ ἀνοργάνωτους, ποὺ τοὺς θεωροῦσε τρομερὰ ἐπικίνδυνους. Ὁ ἴδιος ὁ στρατηγὸς Τσολάκογλου ζήτησε τὴν ἀπόλυσή τους. Τοὺς κράτησαν ὅμως στὰ νησιὰ, ἕως ὅτου οἱ Γερμανοὶ τοὺς ἀπελευθέρωσαν καὶ τοὺς πῆγαν στὴν Καβάλα, ὅπου οἱ βουλγαρικὲς ἀρχὲς τοὺς ὑποδέχτηκαν, τοὺς περιποιήθηκαν καὶ τοὺς ἔστειλαν μετὰ δικά τους μέσα στὶς ἐστίες τους. Ἐξ ἄλλου οἱ διοικήσεις καὶ ὑποδιοικήσεις τῆς χωροφυλακῆς στὴν ἀδικαιολόγητη φυγὴ τους ἄφησαν ἔκθετα καὶ τὰ ἐμπιστευτικὰ τους ἀρχεῖα χωρὶς κανὲν νὰ τοὺς βάλουν ἓνα σπέρτο. Τὰ πῆραν οἱ πράκτορες τῶν Βουλγάρων καὶ τὰ ἔδειχναν στοὺς διστακτικοὺς γιὰ νὰ δοῦν μετὰ μάτια τους ὅτι ἡ «βρωμοελλάδα» τοὺς θεωροῦσε ὑποπτους ἢ καὶ ἐχθρούς!! Πῆραν ὅλοι ταυτότητες ἀπὸ τὴν Βουλγαρικὴ Λέσχη Θεσσαλονίκης. Παρ' ὅλα ὅμως αὐτὰ, τὸ λυσσαλέο ἐκεῖνο ζέσπασμα δὲν εἶχε κανένα ἐλαφρυντικὸ. Καὶ ὅταν ἐμφανίστηκαν τὰ ἐνοπλά τμήματα τοῦ ΕΛΑΣ καὶ τοῦ ΕΛΑΜ, ποὺ δὲν πείραξαν κανένα ἀπὸ δαύτους, ἐξοπλίστηκαν πολλοὶ στὴν περιοχὴ Καστοριάς, Ἀλμωπί-

ας, "Εδεσσας, 'Αμυνταίου, έναντίον τους ως Βούλγαροι και πιστοί σύμμαχοι του "Αξονα, από Γερμανούς και 'Ιταλούς και από διορισμένους στα γερμανικά φρουραρχεία ως «συνδέσμους» Βουλγάρους αξιωματικούς Κάλτσεφ και Σία. Πήραν μέρος αρκετοί και σε πυρπολήσεις, διαρπαγές και σφαγές ελληνικών χωριών και καταστημάτων...

Παράλληλα ο κομμουνιστής και εκπρόσωπος του Κ.Κ. τής Γιουγκοσλαβίας Μπέλεμπιτ πρότεινε στον αρχιστράτηγο τής Μέσης 'Ανατολής Βρεττανό στρατηγό Ούιλσον, τέλη Δεκεμβρίου 1943 έως αρχές 'Ιανουαρίου 1944, να κατασκευαστή μιὰ τερατόμορφη «Μακεδονία» με πρωτεύουσα τὸ Νις τοῦ παλιοῦ Σερβικοῦ Κράτους! 'Υποφέραμε ὅλοι κάτω ἀπὸ τὴν ναζιστικὴν φασιστικὴν μπότες. 'Εμεῖς εἶχαμε νικήσει τοὺς 'Ιταλοὺς και κρατήσει και ἀπασχολήσει τοὺς Γερμανοὺς, ἐνῶ ἐκεῖνοι εἶχαν εὐθὺς διαλυθῆ χωρίς καν νὰ ρίξουν τουφεκιά. Καὶ ὅμως εἶχαν τὸ ἀπροσμέτρητο θράσος οἱ πρωτότυποι αὐτοὶ διεθνιστὲς νὰ ζητοῦν ν' ἀρπάξουν τὴ μισή 'Ελλάδα σύμμαχο και ὁμοιοπαθή τους.

"Αρχισαν ν' ἀποσύρωνται οἱ Γερμανοὶ τὸν Σεπτέμβριο ἢ 'Οκτώβριο τοῦ 1944. "Ἐγινε τότε ξαφνικὰ γνωστὸ ὅτι οἱ ἀντιπρόσωποι τοῦ ΚΚΕ πάσχιζαν στὴν περιφέρειες Φλώρινας, Καστοριάς νὰ ἰδρῦσουν «σλαβομακεδονικὰ σχολεῖα». Εὐτυχῶς βρῆκαν ἄκαμπτη ἄρνηση ἀπ' τοὺς ντόπιους δημοδιδασκάλους, πού τοὺς εἶχαν συγκαλέσει σὲ συνέδρια στὸν Πολυπόταμο και Τριανταφυλλιά τῆς Φλώρινας. "Αν τουλάχιστον φρόντιζαν γιὰ βουλγαρικὰ σχολεῖα, θὰ εἶχαν κάποια δικαιολογία. Βούλγαροι, και μάλιστα φανατικοί, εἶχαν πανηγυρικὰ ἐκδηλωθῆ τότε οἱ «ψευτομακεδόνες». Μὰ τὸν «Σλαβομακεδονισμό» ἢ «Μακεδονισμό» ποῦ και πῶς τὸν ζετρῶσαν; Εἶχαν δημιουργηθῆ βέβαια στοὺς κόλπους τοῦ ΕΛΑΣ δυὸ «τάγματα-Μακεδονικά» (τοῦ Γκότσε και Τουρούτζα). Οἱ περισσότεροι ἄντρες του ἦταν ἀπὸ κείνους πού εἶχαν ξελαρυγγιστῆ ὑπὲρ τοῦ Χίτλερ τοῦ Μουσολίνι και τῆς Μεγάλης Βουλγαρίας. Οἱ τοπικοὶ ἡγέτες τοῦ ΚΚΕ δὲν ἄφησαν μερικὰ καλὰ και γερὰ τμήματα τοῦ ΕΛΑΣ νὰ τοὺς χτυπήσουν και νὰ τοὺς τσακίσουν. 'Ο τότε λοχαγὸς Παῦλος Τσάμης πρόλαβε και ἀφόπλισε 250 ἀπὸ δαύτους πού τοὺς ἐκλείσε και ἀπομόνωσε στὸ σχολεῖο τοῦ 'Αγίου Γερμανοῦ. Μὲ διαταγὴ τοῦ ΚΚΕ ἀφέθηκαν ἔπειτα ἐλεύθεροι και ἔφυγαν κακοὶ κακῶς στὴ Γιουγκοσλαβία.

Γεγονὸς πάντως εἶναι ὅτι οἱ «καπεταναῖοι» τοῦ ΕΛΑΣ, ἐπίλεκτα μέλη και ὄργανα τοῦ ΚΚΕ, πού τόσο ἀπάνθρωπα ἐξόντωσαν πολλοὺς Μακεδονομάχους και ἄλλους καλοὺς "Ελληνες καθὼς και πολλοὺς αξιωματικοὺς χωρὶς καμιά αἰτία ἢ ἀφορμὴ, δὲν πείραζαν αὐτὴ τριχὰ σχεδὸν βουλγαρικὴ. Δέχτηκαν προθυμότερα στὴν τάξεις τοῦ ΕΛΑΣ ἐκείνους πού εἶχαν ἐξοπλιστῆ ἀπ' τὸν Κάλτσεφ και τοὺς Γερμανοὺς ἐναντίον τους.

Δὲν ἄργησε ὅμως ἡ ἐξήγηση τῆς παράξενης ἐνέργειας τοῦ ΚΚΕ. Στὰ Σκόπια ξεφύτρωσε τότε τὸ.....«Μακεδονικὸν ἔθνος» και μαζί του πρόβαλε και ἡ 'Ομόσπονδη λαϊκὴ Δημοκρατία τῆς Μακεδονίας τοῦ Βαρδαρίου». Ἦταν ὅλο-

φάνερο ότι τὸ ΚΚΕ εἶχε καταστήσει ὑποκατάστημα τοῦ ΚΚΓ καὶ ἐνεργοῦσε σύμφωνα μὲ τὴς ἐπιταγές του.

Γενῶνται τὰ ἐρωτήματα. Πῶς γεννήθηκε ἓνας καινούργιος λαὸς στὰ μέσα τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνα (1944 καὶ 1945) μέσα στὴν Εὐρώπη; Γιατί δὲν εἶχε δώσει καθόλου σημεῖα ζωῆς ἕως τότε; Κατοικοῦσε σὲ ἄλλον πλανήτη; Δὲν εἶχαν ἐκτυλιχθῆ στὴ Μακεδονία ἰδίως ἀπὸ τὸ 1900 συνταρακτικὰ γεγονότα ὅπως ὁ κομιτατζηδισμός, τὸ Ἕλιεντεν, οἱ εὐρωπαϊκὲς μεταρρυθμίσεις, ἡ ἐπέμβαση τῶν ἑλληνικῶν καὶ σερβικῶν σωμάτων, ὁ ἀλληλοσπαραγμός, ἡ νεοτουρκικὴ μεταπολίτευση, βουλευτικὲς ἐκλογές, οἱ βαλκανικοὶ πόλεμοι καὶ ὁ πρῶτος εὐρωπαϊκός, χωρὶς ν' ἀναφέρουμε τὰ παλαιότερα; Ποῦ «γῆς» ἦταν κρυμμένος ὁ Μακεδονικὸς λαός; Εἶναι ποτὲ δυνατό νὰ ὑπνωτιστῆ ἓνας λαός, ὅταν στὸν τόπο του καὶ στὸ σπῆτι του συμβαίνουν τόσο συγκλονιστικὰ πράγματα ποὺ ἀναστᾶ τωσαν καὶ ἀπασχολοῦσαν ἀδιάκοπα τὴν εὐρωπαϊκὴ κοινὴ γνώμη καὶ τὴν εὐρωπαϊκὴ διπλωματία; Ἔγινε νεκρανάσταση; Ἔγιναν δυὸ φορὲς (1895 καὶ 1905) ἐπίσημες τουρκικὲς ἀπογραφές. Διενεργήθησαν ἐπίσης δυὸ φορὲς (1909 καὶ 1911) βουλευτικὲς ἐκλογές. Πουθενά, ποτὲ οὔτε σκιά «Μακεδόνων» παρουσιάστηκε. Δὲν χρειάζεται μεγάλη μαντικὴ ικανότητα γιὰ νὰ καταλάβῃ κανεὶς ὅτι κάποιον λάκκο ἔκρυβε ἡ παράξενη αὐτὴ ὑπόθεση. «Ὀλος ὁ καυγὰς ἦταν καὶ εἶναι γιὰ τὸ πάπλωμα μας, γιὰ τὴν ἑλληνικὴ Μακεδονία ποὺ τὴν βάφτισαν στὰ Σκόπια «Αἰγαιακὴ» (ἐγκείσκα). Ὁ Ντημήτρι Βλάχωφ, πρῶτον Βούλγαρος βουλευτὴς δυὸ φορὲς στὴν τουρκικὴ βουλὴ καὶ ἐκπρόσωπος Βουλγάρων, ἐπίσης πρῶτον Βούλγαρος Γεν. Διοικητὴς, ἔπειτα πατριάρχης τοῦ Μακεδονισμοῦ, κραύγασε σὲ συλλαλητήριον στὸ Μοναστήρι στὶς 21 Σεπτεμβρίου τοῦ 1946: Τί γυρεοῦν οἱ Γραικοὶ στὴ Μακεδονία; Δὲν ἔχει κανένα δικαίωμα ἡ Ἑλλάς στὴν Μακεδονία τοῦ «Αἰγαίου». Τὸν Βλάχωφ συμπλήρωσε ὁ Φράνκ Φρόλ, ὑπουργὸς τῆς Δικαιοσύνης τῆς κεντρικῆς κυβερνήσεως τοῦ Βελιγραδίου καὶ ἐκπρόσωπος τῆς κεντρικῆς ἐπιτροπῆς τοῦ λαϊκοῦ μετώπου τῆς Γιουγκοσλαβίας. Δήλωσε ὅτι οἱ λαοὶ τῆς Γιουγκοσλαβίας θὰ ἀγωνιστοῦν γιὰ νὰ ἐνωθῆ ὅλη ἡ Μακεδονικὴ γῆ καὶ νὰ συγχωνευτῆ ἡ Μακεδονία τοῦ Αἰγαίου μὲ τὴν Μακεδονία τοῦ Βαρδαρίου, μέσα στὰ πλαίσια πάντοτε τῆς Γιουγκοσλαβίας. Ἐπίσης ἄλλος πολὺ ἀνώτερος, ὁ ἴδιος ὁ Τίτο, σὲ συλλαλητήριον στὰ Σκόπια (11 Ὀκτωβρίου 1945) διακήρυξε ὅτι δὲν θὰ ἡσύχαζε, ἂν δὲν ἐλευθέρωνε τοὺς «ὑποδούλους» στὴν Ἑλλάδα «ἀδελφούς του Μακεδόνων». Ὁ ἀντιπρόεδρος τῆς κυβερνήσεως Μοσὲ Πιάντε, Ἑβραῖος, καὶ ὅλα τὰ ἀνώτερα στελέχη τοῦ ΚΚΓ καὶ τοῦ Γιουγκοσλαβικοῦ κράτους ἐπαναλάμβαναν ἀκούραστα σὲ ὑψηλότερο καὶ ἐντονώτερο τόνο τὴν ἴδια ἐπωδὸ.

Ὁ Δημητρώφ, πρωθυπουργὸς καὶ πρόεδρος τῆς Βουλγαρίας, ἀπ' τὴν ἄλλη μεριά τόνιζε μέσα στὴ Βουλγαρικὴ Βουλὴ ὅτι ἡ Δυτικὴ Θράκη μὲ τὴν Καβάλα ἦταν ἀναφαίρετη ἰδιοκτησία τῆς Βουλγαρίας.

Ἔρριξαν κλῆρον «ἐπὶ τῶν ἱματίων μας» τῶν ματωμένων. Πρέπει πρὸς τι-

μήν τους ν' αναγνωριστή ὅτι δὲν ἔκρυβαν καθόλου τὰ σχέδια καὶ τίς ὀρέξεις τους. Μάλιστα τὰ διαλαλοῦσαν. Μόνον τυφλοὶ «τὰ ὦτα, τὸν τε νοῦν» δὲν τὸ ἔβλεπαν, ὅπως οἱ τότε ἤγαστες τοῦ ΚΚΕ. Ἐξαπόλουσαν τὴν κατάρρα τοῦ συμμαχοπολέμου γιὰ νὰ σκεπάσουμε μὲ νέα αἵματα καὶ ἐρείπια τὸν ρηγμαγμένο ἀπὸ τέσσερα χρόνια φρικτῆς τριπλῆς ξένης κατοχῆς τόπο καὶ νὰ τὸν ἀπελευθερώσουν ἀπ' τὴν ἀγγλο-αμερικανοκρατία καὶ τὸν μοναρχοφασισμό. Καὶ εἶχαν κύριο στήριγμα καὶ βάση τις δυὸ χῶρες ποὺ εἶχαν μελετήσῃ τὸν διαμελισμό μας καὶ δὲν ἔκρυβαν τὰ ἐθνικώτατα σχέδιά τους. Τὸν Ἰανουάριο τοῦ 1947 κυκλοφόρησε στὴ Θεσσαλονίκη ἓνα βιβλίο μου ἀπὸ 70 περίπου σελίδες μὲ τὸν τίτλο «Σχέδια καὶ ὀρέξεις γειτόνων». Περιέχει ἀποσπάσματα καὶ μερικὲς φωτοτυπίες ἀπὸ γιουγκοσλαβικὲς καὶ βουλγαρικὲς ἐφημερίδες ποὺ εἶχαν ἄρθρα, δηλώσεις, ἀγορεύσεις σὲ συνέδρια συλλαλητήρια, συνελύσεις τῶν ἡγετῶν τῆς Γιουγκοσλαβίας, ὁμιλία τοῦ Τίτο στὸ συλλαλητήριο τῶν Σκοπίων (11 Ὀκτωβρίου 1935), προγραμματικὲς δηλώσεις στὴ βουλγαρικὴ βουλὴ τοῦ πρωθυπουργοῦ Ντημητρόφ (28 Νοεμβρ. 1946). Καὶ σήμερα, ὅποιος τὸ διαβάζει, νιώθει νὰ ὀρθώνονται οἱ τρίχες τῆς κεφαλῆς του! Αὐτοὶ οἱ ἀρχηγοὶ τῶν γειτονικῶν χωρῶν μεγάλοι ἐκπρόσωποι τοῦ κομμουνισμοῦ διακήρυτταν, φανερὰ καὶ μὲ στεντόρεια φωνὴ τὰ σχέδια καὶ τίς προθέσεις τους ν' ἀρπάξουν τὴν Μακεδονία καὶ τὴν Θράκη. Στὸ συμμαχοπολέμο ἡ Μακεδονία ἀναδείχτηκεν εὐτυχῶς ὁ προασπιστῆς ὄλης τῆς Ἑλλάδας καὶ ὁ πρωταθλητῆς στὸν ἀγῶνα. Ἐνωσε νωρὶς τὸν θανάσιμο κίνδυνο καὶ φυσοῦσε ἐκεῖ ὁ καθαρότερος ἀέρας. Οἱ «ἄνευ θητείας» χωροφύλακὲς τῆς, οἱ στρατιῶτες, οἱ ἔνοπλοι χωρικοὶ τῆς πολέμησαν μὲ τὴ μεγαλύτερη ἀποφασιστικότητα καὶ στάθηκαν παντοῦ ἀκλόνητοι καὶ ἀκαμπτοι σὰν βράχοι. Σὲ μόνῃ τῇ Μακεδονίᾳ παρατηρήθηκε τὸ φαινόμενο τῶν χωριῶν ποὺ τέσσερα ὀλάκαιρα χρόνια μὲ τὸ τουφέκι τὴν νύχτα καὶ τὸ ἀλέτρι τὴν μέρα ἀντιμετώπιζαν κάθε ὥρα καὶ στιγμὴ τὸν κίνδυνο ὀλοκληρωτικῆς καταστροφῆς καὶ γενικῆς σφαγῆς, κατόρθωσαν ὅμως μὲ τὴν ψυχραιμία καὶ τὸν ἥρωισμό τους ν' ἀποκρούσουν καὶ τίς σφοδρότερες μὲ τὰ βαρύτερα ὅπλα ἐπιθέσεις τῶν μεγαλυτέρων συμμαχοικῶν συγκροτημάτων. Καὶ βρίσκονται τὰ περισσότερα ἀπ' αὐτὰ τὰ χωριὰ πάνω στὰ σύνορα καὶ τὰ βουνὰ τους. Ἐγίναν ἀληθινὰ συνοριακὰ φρούρια.

Ἐχει τίς διαστάσεις πραγματικῆς ἐποποιίας ἡ αὐτοάμυνα τῶν χωριῶν αὐτῶν καὶ ἀποτελεῖ ἔνδοξη σελίδα τῆς ἱστορίας. Ἐχει ὅμως λησμονηθῆ καὶ ἂν ἔλειπε τὸ βιβλίο μου «Χωριὰ—φρούρια Μακεδονίας», τίποτε δὲν θὰ τὴν ὑπενθύμιζε. Θὰ ἔπρεπε νὰ ἀναδιφίση κανεὶς ἐκθέσεις καὶ ἀρχεῖα Διοικητῶν χωροφυλακῆς καὶ στρατιωτικῶν μονάδων διαλελυμένων, γιὰ ν' ἀποκομίσῃ μιὰ ἰδέα τῆς τρομερῆς ἐκείνης ἐποχῆς τῶν δοκιμασιῶν καὶ τῶν ἀγῶνων. Ἀφέθηκαν νὰ καταστραφοῦν καὶ τὰ γραφικὰ καὶ ἰδιότυπα ὄχυρά ποὺ εἶχαν τότε ἀνεγερθῆ.

Ἐπικρατεῖ τώρα ἡρεμία καὶ ἄρμονία στὰ σύνορά μας. Ὁ κατακτητικὸς πυρετὸς τοῦ 1944-1950 ἔχει πέσει. Ἦταν ἴσως κατάλοιπο τοῦ μεγάλου πολέ-

μου πού θά έβαζε τέλος σ' όλους τούς πολέμους... Δέν είναι τόσο εγχείριδες και οί σχέσεις τών δυο γειτόνων μεταξύ τους. "Όσο και άν πρεσβεύουν οί Βούλγαροι τόν κομμουνισμό και διεθνισμό κι' άν δέν χωνεύει ό βουλγαρικός λαουτζίκος τούς Βουλγαρομακεδόνες, δέν μπορούν νά λησμονήσουν ότι Βούλγαροι ήταν όλοι σχεδόν αὐτοί, πού μεταβαπτίστηκαν σέ «Μακεδόνες». Οί Γιουγκοσλαύοι και οί Βούλγαροι εκπρόσωποι τοῦ κομμουνισμοῦ ἀποδείχθηκαν μέ τίς ἀξιώσεις και τίς ἐνέργειές τους ὑπέρ ἐθνικόφρονες και ὑπέρ ἱμπεριαλιστές. Τό ΚΚΕ δυστυχῶς ἔβαλε τήν κομμουνιστικήν ἰδέα πάνω ἀπ' τά στοιχειωδέστερα πατριωτικά καθήκοντα. Τό 1924 και πολλά χρόνια ἀργότερα εἶχε ἀναπετάσει στό πρόγραμμά του τήν "ἀπόσπαση" και "αὐτονομία" τῆς Μακεδονίας και τῆς Θράκης χωρίς νά ἰδρώνη τό αὐτί του γιά τήν τύχη τών πληθυσμῶν! Ὑποτάχθηκε τυφλά στίς ἐπιταγές τῆς Κομμφορμ, πού περίμενε νά παρασύρη μέ τό σύνθημα αὐτό τούς κομιτατζήδες τῆς Βουλγαρίας!!

Ἡ ἀνακάλυψη ἤ, ἀκριβέστερα, ἡ ἐφεύρεση τῆς καινούργιας «Μακεδονικῆς ἐθνότητος» ἦταν ἀναμφισβήτητα μεγάλη ἐπιτυχία τοῦ Τίτο και τοῦ ΚΚΓ. "Ἄλλοτε ἡ Βουλγαρία εἶχε ἀξιώσεις σ' ἕλη τήν παλιά «Νότιο Σερβία» ἢ «Σερβική Μακεδονία» και σήμερα «Ὁμόσπονδη Λαϊκή Δημοκρατία τῆς Μακεδονίας». Τώρα τά Σκόπια και πίσω τους τό Βελιγράδι ἔχουν βλέψεις στή «Μακεδονία τοῦ Περίν», καθαρῶ βουλγαρικό ἔδαφος. Και διαμαρτύρονταν γιά τά παθήματα τών «Μακεδόνων στή Βουλγαρία»!

Τιμοῦν βέβαια τά Σκόπια τούς ἀρχικομιτατζήδες και κομιτατζήδες. Τούς στήνουν ἀνδριάντες και μνημεῖα. Γιορτάζουν και τό "Ἡλιεντεν. Μά κοντεύουν νά τούς τά σφετεριστοῦν. Ἡ Βουλγαρία πρόσφερε βαρύτερες θυσίες σέ αἷμα και χρῆμα γιά τή Μακεδονία και τά κομιτάτα τῆς και ἄλλοι τώρα δρέπουν τούς καρπούς.

Ἡ «Μακεδονική» γλώσσα ἐξελίχτηκε ραγδαῖα και ἔγινε ἀγνώριστη. Ἰσοθετήθηκε και ἀπό σλαβολόγους σάν καινούργια σλαβική γλώσσα. Γιατί τώρα ὀνομάζεται «Μακεδονική» μιὰ «σλαβική γλώσσα», πού τήν καλλιεργοῦν κάτοικοι τῆς ἀρχαίας Δαρδανίας, ἐχθρικῆς πρὸς τήν ἱστορική Μακεδονία, και ὀμολογοῦν ότι κατ'ἀγονται ἀπό μεσαιωνικούς ἐπιδρομεῖς και εἶναι ἐπομένως ξένοι πρὸς τούς Μακεδόνες τοῦ Φιλίππου και τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου, εἶναι ἄλλος λογαριασμός... Δέν παύουν ν' ἀποτελοῦν ἕλα αὐτά τήν μεγαλύτερη γιά τόν βουλγαρισμό ἀπώλεια.

Ἄλλά και γιά μᾶς δέν είναι πολὺ φιλικὰ και εὐχάριστα. Γίνεται πάντοτε λόγος και ἀπό τά ἐπισημότερα πρόσωπα γιά «Μακεδονική» μειονότητα στήν Ἑλλάδα. Ἐμεῖς εἶχαμε μεγάλους ἑλληνικούς πληθυσμούς στα μέρη τῆς λαϊκῆς δημοκρατίας τῆς Μακεδονίας τοῦ Βαρδαρίου, στό Μοναστήρι, στήν περιοχή του, τό Κρούσοβο, τό Μορίχοβο, τήν Στρώμνιτσα, τήν Γευγελῆ, τήν Δοϊράνη κλπ., πού ἔχυσαν ποτάμι τό αἷμα γιά τήν Ἑλλάδα. Εἶχαμε σχολεῖα πού ὑπῆρχαν προτοῦ ἀκόμα δημιουργηθοῦν τά βαλκανικά κράτη, και ἄλλα ἰδρύματα

πού έχουν όλα καταληφθῆ ἀπ' τὸ κράτος τῶν Σκοπίων. Καὶ ὅμως ἐμεῖς τὰ λησμονήσαμε καὶ σωμαίνουμε. Ἐκεῖνοι ὅμως καὶ θορυβοῦν γιὰ μιὰ καινούργια ἐθνικότητα πού τὴν κατασκεύασαν πρὶν εἴκοσι μόλις χρόνια καὶ θέλουν νὰ τὴν ἐξαγάγουν καὶ νὰ τὴν πολιτογραφήσουν καὶ στὸν τόπο μας!!! Οἱ αὐθεντικοὶ ἄρπαγες ζητοῦν καὶ ρέστα.

Κατάφεραν ὅμως νὰ ἐμφανίσουν μὲ τίς φωνασχίες τους ἓνα καινούργιο «Μακεδονικὸ ζήτημα», πού περιορίζεται ἀποκλειστικὰ στὶς ὑπαρξιάλες εἰς βάρος μας ἀξιώσεις τους.

Μεγαλύτερη τῶν πραγμάτων καὶ τῆς ἀλήθειας ἀνατροπὴ καὶ διαστροφὴ δὲν ἦταν ποτὲ δυνατὸ νὰ φανταστῆ κανεὶς.

Ἄς ἐλπίσουμε ὅτι ἡ ἡρεμία καὶ ἡ καλὴ θέληση θὰ βασιλεύσουν στὴν ταραγμένη καὶ πολυπαθὴ αὐτὴ γωνιὰ τῆς γῆς.

Πρέπει ὅμως οἱ Ἕλληνες νὰ εἴμαστε ἔτοιμοι καὶ ἱκανοὶ νὰ ἀνακαταλάβουμε κάθε ὥρα καὶ στιγμή τὰ λίγα φτωχὰ μέρη πού σήμερα κατέχουμε, καὶ οἱ Μακεδόνες νὰ μὴ λησμονοῦμε ὅτι θέλοντας καὶ μὴ παραμένομε οἱ Ἀκρίτες τῶν συνόρων πού θὰ ὑποστοῦμε τὴν πρώτη μπόρα καὶ ὅλη τὴν φρικτὴ συμφορὰ, ἂν τυχόν παραβιάζονταν.

ΠΑΡΟΡΑΜΑΤΑ

Σελ.	12	στίχ.	28	1777	ἀντί	1877
»	24	»	6	ἀνήκουστες	»	αὐθόρμητες
»	25	»	30	φορτωνόνταν	»	φόρτωναν
»	31	»	40	ἔχει	»	εἶχε
»	32	»	20	Οὐζους	»	Οὔνους
»	34	»	6 καὶ 7	Βρετόνος	»	Βρεττανός
»	40	»	26	Περλεπέ	»	Περλέκ
»	43	»	40	«Μακεδονικά»	»	«Μακεδονία»
»	43	»	41	ὀκτώ	»	ἑπτά
»	52	»	32	καὶ τοὺς Κιρκασίους	»	τῶν Κιρκασίων
»	57	»	37	Μιλιουτίνοβιτς	»	Πιλιουτίνοβιτς
»	77	»	39	γεννημένοι ἔμποροι καὶ ἀλληλογραφοῦσαν	»	γεννημένος ἔμπορος καὶ ἀλληλογραφοῦσε
»	115	»	34	ἐπιστολή	»	ἐπιταγή
»	116	»	26	φυλακίσεις	»	ἀνακρίσεις
»	117	»	29	ὑπογραφὲς ἐφοροεπιτρόπων	»	περιγραφὲς ἐφοροεπι- τρόπους
»	122	»	28	«ἐμπροσθογεμῆ»	»	«ἐμπροθέσμως»
»	123	»	38	ὠπλισμένοι	»	κυκλωμένοι
»	128	»	17	Βαλαχίνα	»	Βουλγάρα
»	134	»	21	Τσίρλης	»	Τσίλλης
»	136	»	28	Ὁ πανικός ὅμως τῆς Λάρισας ἐσάρωσε σχέδια καὶ ὄνειρά τους	»	Ἦταν καὶ ὁ πανικός τῆς Λάρισας. Ὅλοι τους σχάρωσαν σχέδια καὶ ὄνειρα
»	137	»	29	Ἄν	»	Μά
»	140	»	21	ἀσύντακτος	»	ἀσύστατος
»	142	»	52	στὰ Σέρβια	»	στὴ Σερβία
»	144	»	19	Κάζανι	»	καζᾶ
»	145	»	36	καὶ δὲν ἔπαιρνε	»	καὶ ἔπαιρνε
»	146	»	3	μαθητῆς	»	καθηγητῆς
»	146	»	14	Ποπτράικωφ	»	Ποστράϊκα
»	150	»	9	κρεμοῦσαν	»	κρέμασαν
»	159	»	8	Ἄνδρες	»	ἀντί
»	163	»	2	ξεκίνησε	»	μήγνυσε
»	167	»	28	πολεμοῦσε	»	πολέμησε
»	169	»	2	ἀνύπαρκτη	»	ἄφαντη
»	169	»	19	Γεωργ. Βολάνη	»	Περ. Βολάνη
»	173	»	3	Παρασκευαΐδη	»	Παρασκευάκη

Σελ. 173	στίχ. 4	ἀγανάκτησε	ἀντί ἀκριέστηκε
» 182	» 3	κυβέρνηση	» Μακεδονία
» 188	» 10	καθυστερημένα (νά διαγραφῆ)	
» 196	» 19	νεκροταφείο	» νεκροτομεῖο
» 209	» 9	δὲ (νά διαγραφῆ)	
» 211	» 8	Ἰσόντσεφ	» Ἰσούτσεφ
» 217	» 10	θὰ ἔδενε	» θὰ ἔδινε
» 229	» 40	τοῦ συνεργάτη καὶ φίλου του στοῦ Μοναστήρι Θεοδώρου Μόδης	» τοῦ ὁ συνεργάτης καὶ φίλος του στοῦ Μοναστήρι Θεόδωρος Μόδης
» 230	» 16	ἸΑμμοχωρίου Παπαϊωαννικίου	» Μεσοχωρίου Παπαϊωαννίου
» 231	» 6	Στάτιτσα	» Στάτιτσα
» 231	» 12	Μαυροχωρίου	» Μαυροχωρίου
» 259	» 29	Μετζλίσι	» Μελίτσι
» 259	» 29	Βιλαετίου	» Βιλετίου
» 265	» 8	Βιδίν	» Βιδέν
» 281	» 13	Μαυροχωρίου	» Μαυροχωρίου
» 287	» 4	τους	» του
» 301	» 18	ἀγάδες	» ἀγάδες
» 310	» 16	Φιλόλαος	» Φιλώτας
» 322	» 14	Ἰσοτάκου	» Ἰσοτσάκου
» 338	» 27	ἸΑφρική	» ἸΑμερική
» 339	» 1	Βαλῆ	» Βελή
» 341	» 20	Παγιαρές	» Παμαρές
» 343	» 29	σπάνος	» σπάνιος
» 344	» 15	μὴ στάξη καὶ μὴ βρέξη	» μὴ στάξουν καὶ μὴ βρέξουν
» 347	» 9	ὄρεινὸ	» πλουσιότατο
» 350	» 1	Σαράφωφ	» Σαράφη
» 350	» 21	ἦ	» καὶ
» 352	» 20	εἰσβολή	» ἐπιβολή
» 355	» 34	ἸΌργανα τοῦ Κομιτάτου καὶ Τοῦρκοι ὁδηγοὶ	» ἸΌργανα καὶ μεγάλοι Τοῦρκοι, οἱ ὁδηγοὶ
» 359	» 34	ἸΑναγκάζονταν	» ἸΑναγκαζόμεσταν
» 359	» 34	καῖνε	» καῖμε
» 360	» 4	μονόφυλλα	» μονόφυλλα

ΕΡΓΑ ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ

1) Μακεδονικές ιστορίες	1920
2) Μακεδονικές ιστορίες. Γεωργίτσα	1929
3) Στά Μακεδονικά βουνά	1930
4) Γερομῆτρος	1935
5) Μακεδονικές ιστορίες. Πεταλούδα	1937
6) Μακεδονικές ιστορίες. Πάντεφ ὁ δυναμιστής	1938
7) Πόλεμος και κατοχή	1947
8) Σχέδια και ὀρέξεις γειτόνων	1947
9) Μακεδονικός Ἀγών και Μακεδόνες ἀρχηγοί	1950
10) Χωριά-φρούρια Μακεδονίας	1950
11) Μακεδονικές ιστορίες. Πενήντα θρεφτάρια	1955
12) Μακεδονικές ιστορίες. Ντόκτορ Γιάννη	1957
13) Μακεδονικές ιστορίες. Δύο στρατόπεδα	1958
14) Μακεδονικές ιστορίες. Χριστίνα	1959
15) Τέσσαρες δίκες στή Θεσσαλονίκη	1959
16) Μακεδονικές ιστορίες. Τὸ λαμπρὸ καταφύγιο	1960
17) Μακεδονικές ιστορίες. Μαργαρίτα	1963
18) Διαπιστώσεις τοῦ Ντούσιαν Πόποβιτς γιὰ τὴ συμβολὴ τῶν Μακεδόνων στὴ δημιουργία τῆς Σερβικῆς ἀγορᾶς και τὸν ἐξελληνισμό τοῦ Βελιγραδίου	1964
19) Μακεδονικές ιστορίες. Ὁ μισότρελλος κουρελῆς	1966
20) Πόλεμος και κατοχή, ἔκδ. β'	1967

Β' ΕΚΔΟΣΗ
2007

Εκτύπωση:
ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ
ΑΔΕΛΦΩΝ ΚΥΡΙΑΚΙΔΗ Α.Ε.
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ